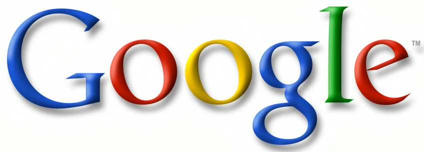
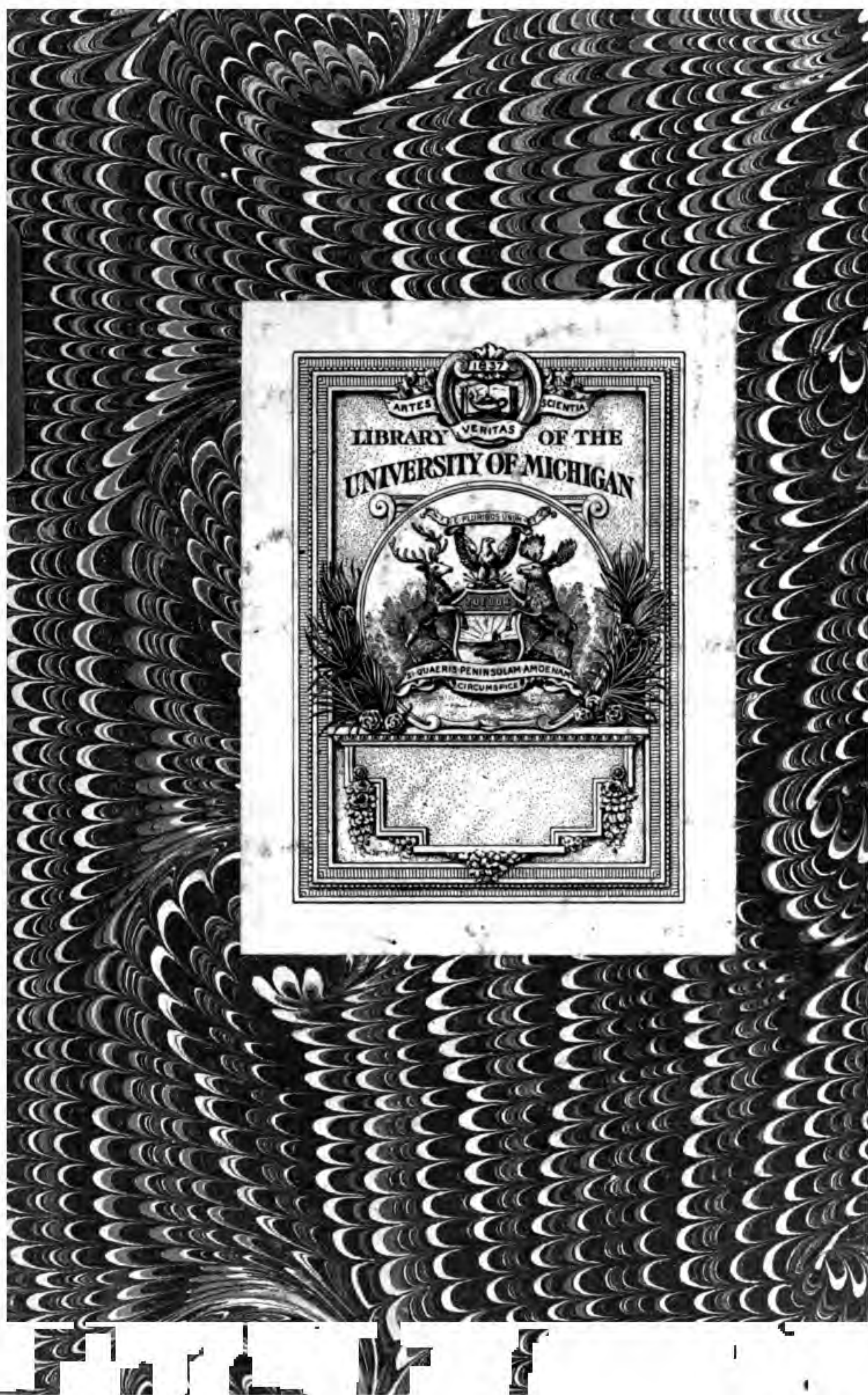
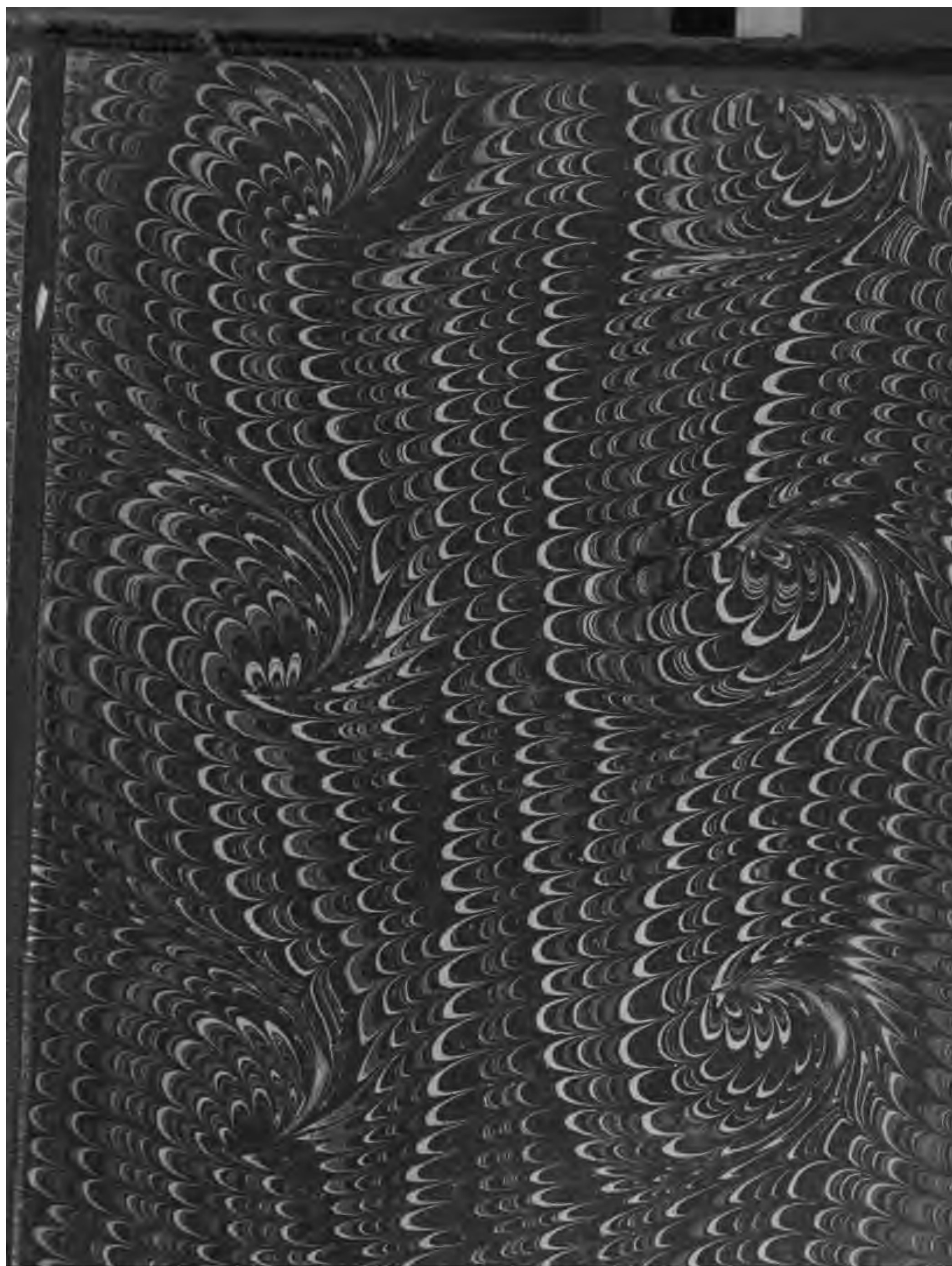

Google

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

ILLUSTRERET DANSK

LITTERATUR HISTORIE

ILLUSTRERET DANSK

LITTERATUR HISTORIE

AF P. HANSEN

ANDEN MEGET FORØGEDE UDGAVE

MED 36 BILAG

SAMT INDTRYKT I TEXTEN 300 FORFATTERPORTRAITER, 63 HAANDSKRIFT-FACSIMILER, 158 INITIALER, TITELBLADE, TEXTPRØVER, POLEMISKE BILLEDER OG ANDRE ILLUSTRATIONER

FRISERNE TEGNEDE AF HANS NIKOLAJ HANSEN

FØRSTE BIND

KJØBENHAVN
DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET · ERNST BOJESEN
1902

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

INDHOLD AF FØRSTE BIND

FORTEGNELSE OVER BILAGENE TIL FØRSTE BIND.

FORTEGNELSE OVER TEXT-ILLUSTRATIONERNE I FØRSTE BIND.

MIDDELALDEREN.

1000—1500.

I Aarene omkring vort Aartusindes Begyndelse foregaaer her i Norden den Brydning mellem to Kulturer, hvis Udfald bliver, at Syd- og Vesteuropas Livsanskuelse baner sig Vej til de nordlige Lande og tager dem i Besiddelse. Den hedenske Oldtids Aandsliv havde frembragt sin sidste Blomst: Kunstdigtningen, den heroiske Daadtrang havde udført sin sidste Bedrift: Englands Erobring. Nu vilde Historiens Gang det saa, at de Overvundne betvang Sejrherrerne ved at bibringe dem en Dannelse, som i forholdsvis kort Tid og mest paa fredelig Vis helt omskabte de tilvante Forestillinger, det hævdvundne Livssyn, og førte Nordens Udvikling ind paa de samme Baner, ad hvilke det øvrige Europas var foregaaet.

Kristendommen mødte i Norden en fuldt udviklet, selvstændig, i Stats- og Folkelivet stærkt udpræget Kultur, som mere end eengang havde bestaaet sejrrige Kampe med den almeneuropæiske. Men dels var Grundvolden for denne nordiske Kultur, Asatroen, nu bleven vaklende og faldefærdig, dels stemte mange af den hedenske Livsbetragtnings Elementer paa en forunderlig Maade saa vel overens med de ædleste kristelige Idealer, at en Tillempning ikke frembød større Vanskeligheder, end at Kirken kunde overvinde dem ved en forenet Anvendelse af sin Myndighed og sin Snildhed. Om Magtanvendelse er der kun sjeldent Tale; forsaavidt maa det siges, at

Kristendommen forkyndtes efter sin Aand, i Kjærlighed, og heller ikke fra Folkets Side var trodsig Modstand det Sædvanlige. Det naive Kæmpesind havde intet imod at prøve den nye Gud, hvis Lære forkyndtes og hvis Gjerninger lovpristes af de indvandrede Klerke, og den fremmede Pragt, de halvtforstaaede Ceremonier, som ledsagede hans Dyrkelse, maatte gøre Indtryk paa de barnligt sandselige Gemytter. Hvor tarvelige end de første kristelige Gudshuse kunne have været, kunde dog Messen udfolde sit imponerende Skuespil indenfor deres Vægge; Sangen lød til Guds Ære, og Røgelseskyer ombølgede Altret; Klokkeklang tonede gjennem Luften ved Gry og Kvæld og mindede selv de fjernt Færdende om Helligdommens Tilstedeværelse. Saaledes flettede Kirken sig lidt efter lidt ind i det daglige Liv, og var den vaklende Menneskesjæl omsider sunken i dens Arme, var det ydre Omvendelsesværk fuldbyrdet, da begyndte først ret den omskabende Indflydelse at gjennemtrænge den Nyvundnes hele Liv og Færd ved Hjælp af de mangfoldige Midler, Kirken raadede over til Beherskelse af Aanderne: Bøn og Faste, Bod og Sjælemesser, Sakramenternes Nydelse eller Nægtelse og senere det virksomste af dem alle: Afladstildelingen. Med den voxende Magt fulgte voxende Pragt; stolte Kirkebygninger gav for første Gang det undrende Øje en Forestilling om Skjønhed og Harmoni i Bygningsværker, om en Stræben, der var kommen ud over det blot Nødtørftige og hævede Tanken højt over det daglige Behovs lavere Lag. Naar Præsteskabet skred ned gennem Skibet, ordnet efter Rang og Værdighed fra Bispen eller endog Erkebispen ned til Kordrengene, manedes der et Billede frem af selve Hierarkiets faste og sluttede, indtil det sidste Led sikkert beherskede Organisation, fra hvis Hoved i Rom de ledende Tanker forplantedes til de tjenende Lemmer i alle kristne Lande. Ligesaa meget som Kristendommens egen naadeforjættende og syndsforladende Forkyndelse skyldtes det denne nøjagtigt samvirkende Disciplin, at Kirken blev Middelalderens mægtigste Institution ogsaa her i Norden, rig ved Jordegods, der tilfaldt den som fromme Gaver, ved Tiende og Bøder, den tilegnede sig som en Ret, uafhængig ved den Lovgivning, den Domsmagt og den Valgret, den lidt efter lidt fik listet ud af Kongens og Menighedens Hænder og hvorved den styrede sine egne Anliggender efter eget Tykke.

Kirkens Indflydelse.

Størst Indflydelse i de videste Kredse øvede Kirken dog gjennem de trindt om i Landet spredte Klostre, Centrer, hvorfra dens uafbrudte Forbindelse med Befolkningens daglige Liv udgik, men ogsaa Midtpunkter for godt og nyttigt Arbejde til Landets Fremgang saavelsom for Tidens Videnskabelighed. Hvor de naturlige Forhold fandtes gunstige, hvor der var rigeligt Vand og frugtbar Jord, rejste Munkene deres Boer, gjerne tillige hvor Omgivelserne vare venlige og fredelige. Paa Eskildsø i Isefjorden havde Augustinerne deres Konvent, som Absalons Ven fra Paris, Broder Vilhelm fra St. Genovevas Kloster, senere flyttede til Ebelholt i de store Skove nærved Hillerød; de besad endvidere Vorfrue-Kloster i Odense og St. Mariæ og St. Magdalenæ Nonnekloster i Asmild. Ø-Kloster i Limfjorden og St. Hanskloster ved Slesvig husede Benediktinere, St. Hanskloster i Viborg, Dueholm paa Mors og Treenighedsklostret i Antvorskov Hospitalbrødrene af Johanniterordenen. Talrigst udbredte og mest ansete vare Cisterciensermunkene; de boede i Esromkloster, i St. Mariækloster i Soer, i St. Thomæ ved Hillerød, i Holme ved Faaborg, i Tvis ved Holstebro og i det skjønne og anselige Øm-kloster ved Gudenaa, deres *cara insula*. Cistercienserne i de hvidgraa Kapper med den sorte Hætte vare tarvelige og arbejdsomme Munke, Hadere af Kirkepragt, ikke synderlig hengivne til videnskabelig Syssel, men virksomme og udholdende Pionerer i Landvindingens og Agerdyrkningens Tjeneste. Landets Kultivering skylder dem meget; de lærte Befolkningen at bearbejde og passe Jorden paa indbringende Maade, og deres Klostres Agerbrug stod som Mønstre for Omlandet. Mere og mindre udførte alle Klostrene en Mission i denne Retning. Store Jordlodder bleve lagte under dem, og i deres omhyggelige Behandling baade saae de deres Fordel og satte de deres Stolthed. Ved deres Forbindelser med Brødrene udenlands faldt det dem let at skaffe sig forbedrede Sædarter, at indføre ædle Frøsorter og sjeldne Planter, som de Aar for Aar vænnede til vort haardere Klima og dyrkede til Brødføde for sig selv og Omegnens Fattigfolk, til Lægedom og Zir.

Klostrene

Cistercienserne.

Men ogsaa den aandelige Kultur havde sit Hjemsted i Klostrene. En stor Del af Skoleundervisningen udgik fra dem; medens Domkapitlernes Præsteskoler oplærte de unge Mænd, der skulde uddannes til Ordets Tjenere og Forkyndere, vare Lægfolks Børn henviste til Klostrene, naar de vilde tilegne sig de Kundskaber, af

Klosterskoler.

hvilke Tidens tarvelige Viden var sammenstykket. Kun i Klostrene, i Bispegaardene og ved Domkirkerne fandtes der saa sjeldne og kostbare Lærdomsmidler som Bøger (haandskrevne Exemplarer), der i de Tider værdsattes saa højt, at Jens Grands Samling af 100 Bind ansloges til en Pris af 16,000 Kroner i vore Penge og at Anders Sunesøns Gave til Erkesædet i Lund pristes som den prægtigste af alle, ypperligere endog end selve Biskop Absalons, thi den bestod af 30 Bind. Det flittige og møjsommelige Afskriverarbejde i Klostercellerne skyldte disse Sjeldenheder deres Fremkomst; hvad Under da, at Klostrene ogsaa holdt Hævd over dem, og at Skolebøgerne vare lænkede til Bordene, for ikke at lede de studerende Klerke i Fristelse.

De flinkeste Skolarer skulde ikke nøjes med den Undervisning, Hjemmet kunde byde dem; Kirken udredede af sine rige Midler Rejseunderstøttelser, og Ungersvendene tiltraadte trøstig den besværlige Vandring til Køln og Heidelberg, til Bologna og Paris. Universitetet i Paris. Især det frie Universitet paa den venstre Seinebred, hvor endnu den Dag idag det videnskabelige Paris har sit Stade, øvede en stærk Tiltrækning paa Middelalderens Studerende og nød et Ry, der har faaet et yppigt Udtryk i den pavelige Betegnelse af det som »Kristenhedens Nøgle, Rettroenhedens Planteskole, den almindelige Kirkes Paradis, det hellige Jerusalem, hvor David rører sin tistrengede Harpe, Salomons Søjlegang, Livets Træ i Guds Paradis, den lysende Lampe i Herrens Hus«. Did strømmede videlystne Mænd fra alle Europas Lande, thi der var al Tidens Kundskab at hente, der løstes alle Tvivl — »hvo der vil spørge, spørge i Paris!« 30,000 Studenter skal Højskolen til sine Tider have talt. At Danmark stillede et ikke saa lidet Kontingent, kan skjønnes deraf, at der allerede i Midten af det 12. Aarhundrede fandtes en Stiftelse til Underhold for danske Studerende: *collegium Dacicum* i Rue de la Montagne Ste. Geneviève. De Danske havde i det Hele taget et godt Lov paa sig for Nemme og Flid, og Enkelte af dem vandt endog Ry for fremragende Lærdom og Skarpsindighed, saaledes Mag. Nicolaus »*de Dacia*« (fra Danmark) som latinsk Prædikant, Petrus de Dacia som sin Tids største Regnemester og Astronom samt den berømmelige Mag. Martinus Magni (Morten Mogensen), Forfatter af den i flere hundrede Aar benyttede, paa et nyt System hvilende Skolebog »*Modi significandi*«. Flere Gange beklædtes

Pladsen som Rektor for Universitetet i Paris, den højeste lærde Værdighed i Kristenheden, af Danske, som f. Ex. den Ribe-Kannik Mag. Petrus de Dacia, der førte Universitetet velbeholdent ud af en heftig Strid med Pariserkannikerne.

Hvad Emnerne for Studierne ved de fremmede Universiteter angaar, omfattede de en Del af den romerske Litteratur, af Digterne især Virgil og Ovid, af Prosaforfatterne Cicero og Seneca; desuden Romerret og kanonisk Ret, lidt Lægevidenskab samt de saakaldte »syv frie Kunster«, en videnskabelig Skala, som faldt i de to Hovedafdelinger »*trivium*« (Grammatik, Rhetorik og Dialektik) og »*qvadrivium*« (Arithmetik, Geometri, Musik og Astronomi). Men sit egenlige Præg fik Universitetsdannelsen af den Hoveddisciplin, for hvilken alle de andre kun vare forberedende Tjenere: den skolastiske Filosofi, der hele Middelalderen igjennem sysselsatte al videnskabelig Skarpsindighed med et indholdsløst, rent formalistisk Forsvar for Kirkelærens Sandheder. For Tidens Bevidsthed var Kirkelæren i Et og Alt identisk med den sande Tro; om denne Overensstemmelse tilstededes der ingen Tvivl, og det var ejheller den skolastiske Filosofis Opgave at sætte Undersøgelser igang om Aabenbaringens Forhold til den naturlige Fornuft eller til de ortodoxe Dogmer. Skolastiken skulde være Theologiens tjenende Væsen (dens Pige, *ancilla*) og hvæsse de Vaaben, hvormed dens Forsvar kunde føres. Filosofien gik ud fra Kirkelæren som det givne, uantastelige Grundlag; i dette bundede alle dens logiske Slutningsrækker, der ifølge Sagens Natur hverken kunde eller maatte føres udenfor dette Omraade, men kun skulde hegne det med en Spekulationens Mur, der gjorde det uindtageligt for Tankens Angreb. I Aristoteles' logiske System fandt man en Form, der udvikledes videre og videre, indtil den endte i rent ørkesløse Syllogismer, subtile Tankekløvninger og de spidsfindigste formale Modsætninger — en Leg med Begreber, hvis nærmeste Maal nu kun var at udvikle en rent gjenstandsløs logisk Færdighed og at tilvejebringe den personlige Forherligelse. som blev en Skolastiker til Del, naar han kunde udfinde hidtil ukjendte Dilemmaer og besejre dem ved en formelt uangribelig Bevisførelse. »Kan Gud Alt — ogsaa ikke være?« »Hvorfor er Kristus Guds Søn og ikke Guds Datter?« »Naar en Mus æder den hellige Hostie, vedbliver den saa alligevel at være Guds Legeme?« »Det Svin, som bringes tiltorvs, holdes

Skolastiken.

det af Manden eller af Rebet?« »Da Lazarus blev opvakt fra de Døde, havde hans Arvinger saa Ret til Arven efter ham, eller havde de ikke?« — saadanne Spørgsmaal vare Emner for de lærde Disputationer, og saa lidenskabelig toges der Parti for og imod den spidsfindige Bevisførelse, at den lærde Strid ikke sjeldent endte som et brutalt Haandgemæng.

Det latinske Sprog — rigtignok i en lidet klassisk Skikkelse — var selvfølgelig Mediet for alle disse Studier og hele denne Videnskabelighed, det store sproglige Forum, hvor Alverdens Lærde kunde mødes til indbyrdes Forhandling. Det er derfor naturligt, at Betragtningen af de faa litteraire Værker, der ere os levnede fra Middelalderen, maa indledes med et Blik paa den latinske Klosterlitteratur.

LATINSK LITTERATUR.

Initial af Christiern Pedersens Udgave af Saxo Grammaticus. Paris 1514.

et ældste historiske Skrift af nogen Betydning, som er naaet til os fra Middelalderen, skyldes en engelsk Munk **Ælnoth,** der var Præst ved St. Albani Kirke i Odense og til Ære for sin Kirkes Helgen skrev sin »*Historia ortus, vitæ et passionis S. Canuti regis Daniæ*« (»Historien om Hellig Knuds, Danmarks Konges, Nedstamning, Liv og Død«). Forfatteren, der — som han siger i Fortalen — »er født i Kents Bispesæde i England, men nu snart i fireogtyve Aar har været bosat i Danmarks Rige«, er rimeligvis kommen her til Landet som Ledsager af den hellige Albans Levninger, da de paa Kong Knuds Foranstaltning omtrent 1085

førtes fra England til Odense. Om han har været Øjenvidne til Kongedrabet, kan ikke sees af hans Skildring, hvorimod han udtrykkelig fremhæver, at han var tilstede ved den højtidelige Skrinlæggelse af den kongelige Martyrs Ben, hvilken fandt Sted under Erik Ejegod 1101. Hans Skrift er tilegnet Kong Niels i en blomstrende Indledning, i hvilken han beder om Undskyldning for sin »Mangel paa Veltalenhed i et fremmed Tungemaal« og med klassisk Erudition fremhæver, at han ikke »fortæller om Danaernes Skibe, som bragte Dardanerne Undergang, ejheller om Hektors Fylkinger, der, dækkede bag Skjoldene, gik rask frem mod Myrmidonernes Krigsmagt; men jeg fortæller, hvad jeg af troværdige Mennesker af begge Kjøn har hørt om den fromme Konges, den af Gud elskede Martyrs Gjerninger.«

ÆLNOTHS historiske Arbejde er kun lidet af Omfang; en Piece vilde man kalde det i vore Dage. Fremstillingen er, som man allerede vil have seet, meget blomstrende, med iblandede Hexametre, jevnlige Hentydninger til de klassiske Forfattere, ja endog Citater af dem — »*monumentum ære perennius*«, et Mindesmærke varigere end Malm, kalder Forf. saaledes sit Skrift med et Udtryk, laant fra Horats. Om den brede og overlæssede, for sin Tids Smag pyntelige Stil giver det femte Kapitel en god Forestilling. Det lyder i I. S. JACOBSENS Oversættelse (Kbhvn. 1874) saaledes: Ælnoth.

»Nu da vi ophøre med at ro langs med Strandbredden og, efterat have mættet vort Øje med Udsigten over det nære Land, vende Stevnen ud imod det dybe Hav, lader os da med Omhu og Flid tilstoppe Sprækkerne i vort Fartøj, at ikke den lumske Sø skal trænge ind ad en Læk og hindre vor Fart! vi rejse Herrens Korses Træ og hejse Dydens Sejl ivejret, vi stoppe vore Øren for Sirenernes Sang, fra hvilken vi flyve bort for en rask Bør, og naar vi saa have bragt vor Helts Idrætter til den ønskede Havn, da ville vi kaste vort Haabs Anker i den guddommelige Naade, at ikke fjendske Klipper skulle hindre vort Skib, der er ladet med aandelige Gaver, og blande Glæden paa Stranden med Graad og Klage, naar Klenodierne føres bort og atter drive om paa Bølgerne. Men han, som siger: »Oplad din Mund, og jeg vil fylde den,« styre vore menneskelige Læber og vor Munds Tale, at vi maa forkynde hans Stridsmands Ære saaledes, som han vil at den skal leve iblandt Efterkommerne.«

Hvad Ælnoths historiske Standpunkt angaaer, er dette selvfølgelig allerede givet ved den Omstændighed, at hans Skildrings Gjenstand, Kong Knud den Fjerde, jo var Kirkens virksomme Velynder, og at det egenlig var for dens Sag, han lod sit Liv i det

Almueoprør, der rejste sig imod hans Forsøg paa at indføre Tienden. Ælnoth seer derfor kun gode og glimrende Sider hos sin Helt og savner aldeles Blik for hans Karakters Haardhed og de Overgreb, den førte ham til. Modstanden mod disse savner i hans Øjne alt Spor af Ret og er ham et Djævelens Værk; han bruger derfor hele sin Pathos til at nedtordne de oprørske Undersaatter, som dristede sig til Opsætsighed mod saa from og rettænkende en Konge, og udbryder, idet han paa sædvanlig Vis drager sine klassiske Paralleler: »Grækenland bar Kong Agamemnons haarde Aar, da han i mere end ti Aar holdt Argos borte fra Hjemmet i Krig hinsides Havet; Spanien taalte den grumme Hannibal, som lod dets Høvdinger dræbe; Jødeland taalte den grusomme Herodes, som forfulgte Lysets Konge og Alles Skaber, som myrdede sine Nærmeste med koldt Blod, som dømte fortjente Mænd til Trællekaar, som med ugudelige Hænder rev de uskyldige Børn endog fra Moderens Bryst og myrdede dem i Hobetal; Verdens Hovedstad Rom troede at burde taale Uhyret Nero, der myrdede sin Moder og sin Broder, satte Ild paa sin egen Hovedstad og dræbte Rigets Raadsherrer, Byens Fædre; men det overmodige Danmark vilde ikke taale en from Konge, der lød Guds Bud, gav gode og milde Love og vilde lægge en Tøjle paa Almuens slette Sæder. Hvilket fordømmeligt Overmod, hvilke haarde Halse! Du, som nu spotter al Tvang, Du skal engang bøjes, ja knuses under den evige Dom; thi da Du røvede ham, der vilde ave dine Laster, det timelige Liv, har Du med det Samme mistet din Lod i det evige Livs Salighed, og Du, som med Urette, ikke paa Grund af dine Dyder, men i taabeligt Overmod satte Dig over andre Folkeslag, Du har ved dine Gjerninger viist, at Du er det mest troløse, onde og hadefulde af alle.«

Trods sit ensidige Standpunkt er Ælnoths Krønike et værdifuldt og interessant middelalderligt Skrift, der meddeler adskillige Oplysninger om en Periode af Fædrelandets Historie, fra hvilken vi ellers ingen samtidige Beretninger have; thi vor Middelalders to andre Historieskrivere, Svend Aagesøn og Saxo, ere ikke saa lidet yngre end den kentiske Munk i Odense. — I Langebeks »*Scriptores rerum Danicarum*«. III, findes Knud-Krønikens latinske Text trykt. I »Hist. Tidsskr.« 1893 har H. OLRIK offentliggjort Studier over Ælnoths Skrift.

Danmarks Historie i Sammenhæng, om end i et meget kortfattet Referat, er første Gang skreven af **Svend Aagesøn**, Absalons og Saxos Samtidige, rimeligvis født omtrent 1130. Han tilhørte en rig og anseet Æt; paa mødrene Side stammede han fra Palnatoke, og hans Farfader, Christiern Jyde, nævnes flere Gange i Saxos Historie, ligesom hans Tilfangetagelse i Slaget ved Rønnebjerg omtales af Svend Aagesøn selv i hans Danmarkskrønike. Ogsaa sin Fader Aage nævner han sammesteds, hvor han omtaler Slaget ved Osnild-Bro: »Efter en haard Strid gik ogsaa her Kong Niels' Parti af med Sejren. Da nu Eriks Hær flygtede, var han nær bleven fangen selv, dersom ikke BJØRN, formedelst sin berømte og udmærkede Tapperhed kaldet JERNSIDE, havde tilligemed min Fader AAGE gjort en mandelig Modstand midt paa Broen. Thi disse To tilbagedrev de nedregnende Kastespyd med saadant Mod, at de kunde ansees som ubevægelige Støtter. Med en beundringsværdig Tapperhed slog de det hidsige Anfald tilbage, ja forsvarede Broens Overgang saa drabelig, at man fra begge Sider kunde gaa med tørre Fødder over Aaen paa de Dræbtes Lig.« — En Broder til Aage, altsaa Farbroder til Svend Aagesøn, var den berømmelige Erkebiskop Eskild, Absalons Formand i Lunds Erkesæde. Svend Aagesøn.

Denne anselige Herkomst gjør det forklarligt nok, at Svend Aagesøn stod i et nært og fortroligt Forhold til Tidens betydeligste Mand, Absalon. Han ledsagede ham paa hans vendiske Tog; hvor han første Gang nævner Jomsborg, tilføjer han, at denne Bys Mure senere bleve jevnede med Jorden af Erkebiskop Absalon, »hvilket jeg selv var Øjenvidne til,« og da han i sin Histories Slutningskapitel fortæller om Hertug Bugislaus Underkastelse under Kong Knud den Sjette, tilføjer han: »Denne Hyldingshøjtid var jeg selv Vidne til ombord paa Kongens Skib med de forgyldte Snabler.«

Da Svend Aagesøn paatog sig at skrive Danmarks Historie, var han vidende om, at hans Velynder Absalon havde rettet den samme Anmodning til Saxo, og dette var vel netop Grunden til, at han nøjedes med at give en saa sammentrængt Fremstilling af Kongernes Historie som den, der findes i hans »*Compendiosa historia regum Daniæ*.« »Da jeg nødig vil have Ord for at fare med Løgn eller løs Tale,« siger han mod Slutningen af Afsnittet om de sagnagtige Konger før Gorm den Gamle, »vil jeg hellere her høre op Kortfattet Danmarks-historie.

at fortælle om disse Konger, der have levet saa langt tilbage i Tiden, og overlade det til min flittige Eftermand at erstatte ved sin omhyggelige Granskning, hvad jeg har maattet forbigaa paa Grund af Efterretningernes Uklarhed.« — »Ejheller,« hedder det længere fremme, »vil jeg kjede mine Læsere ved at gjentage, hvad de nok faae at høre andenstedsfra; thi det er blevet mig sagt af Erkebiskop Absalon selv, at min Sambo*) Saxo har overtaget at beskrive alle Kongefaderens [Svend Estridsøns] fem Sønner, og da ville vi faae en udførligere og smukkere Fremstilling end den, jeg kan byde.« At han alligevel ikke har villet indskrænke sig til at afvente Saxos Arbejde, men selv har lagt Haand paa Værket, skyldes hans Fædrelandskjærlighed, hans Følelse af det Savn i den nationale Tilværelse, der her var at udfylde. Han udtaler dette lige i Begyndelsen af sin Indledning: »Naar jeg under min møjsommelige Granskning i Oldtidens Mindesmærker ofte maatte se, hvorledes de Gamles Bedrifter vare smukt og ypperligt beskrevne, da kunde jeg ikke andet end sukke ved Tanken om at vore Kongers og Heltes Bedrifter skulde overgives til evig Glemsel.« Og naar han atter skræmmedes tilbage fra sit Forsæt af Frygt for, at Folk skulde laste og bagtale ham for de høje Tanker, han havde om sig selv, fandt han dog snart baade Trøst og Opmuntring ved Forestillingen om, at der engang vilde fødes en Efterslægt, »hos hvem der i sin Tid vil findes skarpsindig Forstand og udbredte Kundskaber — og da maatte jeg nødvendig anse det for bedre at gjøre en Begyndelse og opgive Mageligheden, end at Heltenes Storværker skulde blive tildækkede af Oldtidens Mørke.«

Den Efterslægt, som Svend Aagesøn her fortrøster sig til, vil ikke forholde ham den Tak, den er ham skyldig, fordi han først af Alle optegnede Fædrenes Gjerninger, og fordi han, selv levende i en historisk Stortid og Daadtid, følte sig varmt bevæget ved svundne Slægters Bedrifter, uden at hans Kjærlighed til Fædrelandet og hans Iver for dets Hæder dog tilslørede hans Fremstillings Sanddruhed. Som en Prøve baade paa hans latinske Sprog og hans Fortællemaade hidsættes her nogle Brudstykker af hans Krønikes 3. Kapitel om Dronning Thyra.

*) *Contubernalis*, ordret oversat »Teltkamerat«, hvilket maaske netop er Meningen her, hvor Tanken om Absalons mange Ledingstog og hans Følge paa disse ligger saa nær.

De Thyra Danmarkebot.

Hæc, qvam prædiximus, THYRA, mulier fuit omni virtute conspicua: utpote qvam variis animi corporisque dotibus natura beare studuit. Nam & vultum decor eximius venustabat, & rosa lilio maritata purpureum genis colorem inpinxerat. Insuper casta, pudica, faceta, omniqve urbanitate referta erat. Præterea tanto prudentiæ fulgore divina gratia mentem ejus illustraverat, ut Nestoris prudentiam, Ulyssis astutiam, Salomonis sapientiam, uno fonte hausisse crederetur. Et si fonte Baptismatis abluta fuisset, vere Regina Sabæ, qvæ sapientiam Salomonis rimari venerat, dummodo fuisset Orthodoxa, haberetur . .

Regina, per universum regnum, edictum promulgavit, ut totius regni universus populus corrogatus una prope Slesvicum conveniret; omnesque, qvorum in regno essent domicilia, ingentis valli molem, cujus celerius exstruendi consilium cepisset, propriis jussit manibus elaborare. Illos vero, qvos rei similiaris urgebat inopia, census fovit subsidio. Nec cuiqvam se excipiendi prærogativum impertivit, qvin juvenes, senes & adulti, cunctiqve, qvos vel infantia tenerior non impediret, vel senii defectus non prohiberet, operi præfato insudarent. Qvippe adeo necessitas obseqvendi universos urgebat, ut omnes divites & pauperes ejus agris & prædiis culturam, tanqvam coloni, impenderent. Nam prout regni regimen obtinuit, ita tunc temporis universam regni tellurem Reges jure dominii possidebant. Moenium itaque THYRA prima construxit elegantissimum, qvod postmodum Danis, velut indagine inclusis, a Teutonica rabie tutissimum semper munimen extitit . . . . Evoluto trium annorum spatio, ingeniosi operis structura, propugnaculis qvam decenter ornatis, pe-

Om Thyra Danebod.

Denne nysnævnte Thyra var en med alle Dyder udrustet Kvinde, hvem Naturen ligesom havde lagt an paa at udstyre med mangfoldige Sinds og Legems Gaver. Hendes Ansigt var overmaade dejligt; Rosen havde forenet sig med Lilien om at brede et Purpurskjær over hendes Kinder. Dertil var hun kydsk, blufærdig, vittig og vennehuld i hele sit Væsen. Desuden havde den guddommelige Naade oplyst hendes Sjæl med saa klar en Forstand, at man skulde tro, hun havde øst Nestors Klogskab, Ulysses' Snildhed og Salomons Visdom af et og samme Væld. Havde hun blot været tvættet i Daabens Kilde, kunde man i Sandhed have stillet hende lige med Dronningen af Saba, der kom til Salomon for at lære Visdom — blot hun havde havt den rette Tro . .*).

Dronningen lod udgaa Bud over det hele Rige, at alt Folket skulde komme sammen i Nærheden af Slesvig; alle dem, som vare bosatte i Riget, gav hun Befaling til, at de med egne Hænder skulde opføre et vældig stort Murværk, som hun havde besluttet skulde rejses som snarest. De Trængende fik Understøttelse af den kongelige Kasse. Ingen fik Lov til at slippe fri: Unge, Gamle og Halvvoxne, kort sagt Alle, hvem ikke enten spæd Barndom eller Alderdoms Skrøbelighed hindrede, maatte arbejde med paa det omtalte Værk. De vare desuden allesammen ligefrem nødte til at lystre, saasom de alle tilhobe, Rige som Fattige, vare forpligtede til at dyrke hendes Jorder og Landgods ligesom Hovbønder. Thi Statsindretningen førte det med sig, at Kongerne i de Tider besad al Rigets Jord med Ejendomsret. Saaledes var THYRA altsaa den Første, som opførte denne prægtige Mur, der i Fremtiden, ved ligesom at indhegne Landet, blev de Danske det sikreste Værn mod den tydske Galenskab . . . . Efter tre Aars Forløb var det

*) Efter Saxos Beretning var Dronning Thyra døbt.

nitus consummata est. Cui nomen posteri indiderunt, Danæwirki nuncupantes, eo qvod Danorum sudore patratum consummatumqve extiterit. Reginam vero THYRAM, cujus ingenio Danorum & parta & aucta libertas, non immerito Decus Daciæ nominabant.

sindrige Bygningsværk fuldført og forsynet med passende Udenværker. Denne Mur gav Efterkommerne siden Navnet Danevirke, fordi den var bleven rejst og fuldført ved danske Mænds møjsommelige Arbeide. Men Dronning THYRA, hvem de Danske skylde baade deres Friheds Erhvervelse og Fremgang, gav hende med Føje Navnet Danmarks Hæder (Danebod).

Danmarkshistorien er udgivet af Professor STEPHANIUS i Sorø 1642, ledsaget af Svend Aagesøns latinske Gjengivelse af Knud den Stores Vederlagsret; senere er den optrykt i Langebeks »*Scriptores rer. Dan.*« I. 1772. Oversættelser af den ere besørgede af Prof. ODIN WOLF 1807 og, i et efter en mere folkelig Tarv lempet Sprog, af R. TH. FENGER 1842.

Saxo. Vor Middelalders største litteraire Bedrift er **Saxo Grammaticus'** Danmarkshistorie: »*Gesta Danorum*« eller »*Historia Danica*«. Som den i Omfang er tredive Gange saa stor som Svend Aagesøns Beretning, saaledes er den ogsaa fyldig og rig i sin Fortælling, særlig hvad Saxos Samtid, Valdemar den Stores og Absalons Periode, angaaer. Havde den været skreven paa Modersmaalet, altsaa ogsaa i sin Sprogform præget af den nationale Aand og sluttende sig nær til Folkelivets Sagn og Sange, vilde Saxos Historie have været et i den europæiske Litteratur enestaaende Værk, uden Lige hos noget andet Folkeslag; men denne stundom opstillede Forudsætning er ørkesløs, som stridende mod de naturligt tilstedeværende Vilkaar, og Nationalfølelsen maa trøste sig med den Bevidsthed, at netop Skriftets latinske Form har skaffet det en lettere Adgang til fremmede Lærdes Bedømmelse og allevegne indbragt det den mest levende Anerkjendelse.

Om Saxos personlige Forhold ere Efterretningerne kun sparsomme. Han er formodenlig født ved Aaret 1140. Ifølge et tidligt fæstnet og gjennem Aarhundreder uimodsagt Sagn skal han have været en Sjællænder og Provst i Roskilde; et nyere Forsøg fra den svenske Historieforsknings Side paa at hævde ham for Lunds Domkirke er med stor Skarpsindighed tilbagevist af C. Paludan-Müller i en ved sin stringente Methode mønstergyldig kritisk Undersøgelse

(1861). At han har været af ædel Byrd, synes at fremgaa af de Ord, han henvender til Kong Valdemar Sejr i Fortalen til sit Værk: »Forøvrigt er det med gammel, arvet Tjenesteret, jeg har besluttet at være din Hærmand, idetmindste med Aandens Kræfter — Du, i hvis navnkundige Faders Krigslejr det er vitterligt, at min Fader og Bedstefader trofast har øvet Kampens møjsommelige Idrætter.« Selv var Saxo, som sagt, en gejstlig Mand, men som Klerk — hvad vi nu vilde kalde Sekretair — hos Absalon havde han rig Lejlighed til at se Kamp og Krig paa nært Hold saavelsom til at følge de politiske Planer fra deres Udspring i den navnkundige Statsmands Hoved til deres Gjennemførelse ved hans Haand. De vigtigste og udførligste Meddelelser til Danmarks Historie i Valdemar den Stores og Knud den Sjettes Tid har Saxo utvivlsomt modtaget af Absalon personlig, forsaavidt han ikke selv har oplevet Begivenhederne ved den krigerske Bisps Side, og at det var Absalon, af hvem han fik baade den første Opfordring og senere idelige Tilskyndelser til at forfatte Danmarkshistorien, det udtaler Saxo tydeligt og klart strax i de første Linier af sin Fortale, som om det er ham om at gjøre, at den Ære, der mulig kunde høstes af det fuldendte Værk, ufortøvet og uforbeholdent maa blive henvist til rette Sted. »Saasom de øvrige Nationer« — saaledes begynder Fortalen — »pleje at være stolte af deres Fortids-Hæder og at finde deres Lyst i Fædrenes Ihukommelse, kunde Danmarks ypperste Biskop Absalon ikke taale, at vort Fædreland, det han altid brændte af Iver efter at kaste Glans over, skulde savne den Slags Æres-Minde; og eftersom alle Andre unddrog sig Umagen, paalagde han mig, den ringeste blandt sine Ledsagere, det Hverv at fremstille historisk de danske Fortidstildragelser, ja nødte ved hyppig og bydende Opmuntring min fattige Aand til at tage fat paa et Værk, som oversteg mine Kræfter.«

Saxos danske Historie er inddelt i 16 Bøger; de 9 første gaa fra Kong Dan til og med Gorm den Gamle, 10. Bog fra Harald Blaatand til Magnus den Gode, 11.—13. Bog omhandle Svend Estridsøn og hans Sønner, 14. Bog Tiden fra Erik Emuns Tronbestigelse indtil Absalons Valg til Erkebisp, 15. Bog omfatter Valdemar den Stores sidste Aar, 16. de første Aar af Knud den Sjettes Regering indtil Pommerns Underkastelse, hvilken Begivenhed ender baade Saxos og Svend Aagesøns Historie. Med Hensyn

til det Forhold, hvori dette Stof er behandlet, lægger man uvilkaarlig Mærke til den besynderlige Omstændighed, at den 14. Bog, i hvilken Valdemar den Stores nærmeste Forgængere og hans egen Regering indtil nogle Aar før hans Død fremstilles, alene indtager over en Fjerdedel af hele Værkets Omfang. Betragter man denne Bogs historiske Meddelelser nærmere, bliver man snart opmærksom paa, at det fortrinsvis er Absalon, de dreje sig om, saa at selv Kongens Person stilles i Skygge af hans, ja at endog ubetydelige og i Begivenhedernes Udvikling ikke indgribende Hændelser og Optrin skildres med en vis Udførlighed, saasnart de berøre ham. Dette ejendommelige Forhold har Historikeren C. PALUDAN-MÜLLER taget til Udgangspunkt for en Gisning, der under hans Argumentation næsten antager Vishedens Karakter og ialtfald har saamegen Sandsynlighed for sig, at den sikkert vil vinde mere og mere Tilslutning i den litteraire Kritik, der beskjæftiger sig med Saxos Værk. Han mener, at vi i den 14. Bog — »Absalonspartiet« kalder han den — have Kjærnen af Saxos Historie for os, den Spire, hvoraf det Øvrige har udfoldet sig. I sin Beundring for den store Mand, han var knyttet til, har Saxo tidligt begyndt at optegne Alt, hvad der vedkom ham, Stort og Smaat, hans Deltagelse i Tidens historiske Begivenheder saavelsom personlige Karaktertræk, der kunde tjene til hans Forherligelse; en Del har han oplevet som Øjenvidne, Andet har han ladet sig fortælle. I Aarenes Løb ere disse Optegnelser voxede op til et anseligt Omfang, og da Danmarks Historie i denne Periode saa at sige var legemliggjort i Absalons Personlighed, har det Nedskrevne af sig selv formet sig til en Beretning om Fædrelandets Skjæbne og Udvikling i dette daadrige Afsnit af Middelalderen. Absalon har under saa langt et Samlivs Forløb ikke kunnet være uvidende om sin agtpaagivende og flittige Klerks Syslen med disse historiske Erindringer og følt det ønskeligt, at Skildringen af Samtiden vandt i Forstaaelighed ved at sættes i Forbindelse med de historiske Forudsætninger, hvoraf den var fremskudt. I de Begivenheder, der havde ledet til Valdemars Enekongedømme, havde mange endnu Levende taget Del, og ikke mindst i Absalons egen berømmelige Slægt, Landets anseteste og indflydelsesrigeste, vare Minderne om de forudgangne Kampe saaledes sammenknyttede med Familieerindringerne, at Absalon her kunde byde Saxo den bedste Vejledning, da han gik

Danmarks-historiens Tilblivelse.

tilbage til Erik Emuns Tronbestigelse som det naturligste Udgangspunkt for denne den valdemarske Periodes Forhistorie. Denne Tanke er saa senere bleven ført videre til begge Sider. Optegnelserne af de samtidige Begivenheder ere blevne fortsatte, saalænge Absalon endnu tog virksom Del i dem, men afbrudte efter hans Tilbagetrædelse fra den krigerske Skueplads; derved ere Værkets to Slutningsbøger blevne til. Saxo fulgte sin Herre til den roligere Tilværelse i Bispesæderne; der fremtraadte nye ledende Mænd, til hvilke han ikke var knyttet ved personlig Sympathi, og Tanken søgte naturligt tilbage til Fortiden og affødte omsider Planen om en Fortsættelse af den historiske Skildring til den anden Side, saalangt der kunde naaes. Et godt Stykke tilbage kunde Absalon endnu vejlede ham. — Hvide-Ættens største Mand bar dens stolte Traditioner i pietetfuld Erindring. For de fjerne Tiders Vedkommende støttede Saxo sin Beretning paa Sagn og Sange, som han dels selv var opvoxet ved, dels havde indsamlet under et bevæget Livs Færden blandt Høje og Lave, i Samtaler med besøgende Islændinger, paa hvis Tunger de gamle Sagn fik den anskueliggjørende Skildrings Liv, under Udfritten af Menigmand, i hvis Hu Oldtiden endnu var bevaret brudstykkevis som Sangstumper og Oldsagnslevninger; haandskrevne Kilder er der intet Tegn til at Saxo har benyttet. Saaledes bleve de første Bøger af Saxos Historie skrevne sidst og føjede fuldstændiggjørende til de tre sidste Bøgers Samtidshistorie, saa der fremkom et sammenhængende, om end i uensartede Forhold fremstillet Hele.

Danmarkshistoriens Genesis har ved denne Gisning faaet en nåturlig og fyldestgjørende Forklaring, som endydermere støttes af den paafaldende Kjendsgjerning, at der i de første Bøger stundom nævnes Begivenheder fra senere Tider, medens der intetsteds i de senere Bøger hentydes til de foregaaende Skildringer. Vende vi os fra Værkets Tilblivelse til Karakteren af dets historiske Fremstillingsmaade, ville vi se, hvorledes Saxos danske Natur og hans lærde Dannelse præger dets Indhold og Form. Hans Forfædre havde tjent i Dankongens Hær; han var altsaa af gammel dansk Slægt, han bar sit Folks nationale Træk og var i god Overensstemmelse med dets ejendommelige Væsen, i fyldig Samfølelse med dets Trang og Haab. Hans Livsførelse havde stillet ham ved Siden af den største Mand, Danmark nogensinde har frembragt, og

Fremstillingens Karakter.

i umiddelbar Nærhed af de politiske Begivenheder, som bragte Fædrelandets Magtudfoldelse og Vælde til et aldrig før kjendt Højdepunkt. Disse Forhold afspejle sig i Saxos Fortælling: i hans Begejstring for Danmarks Storhed og Uafhængighed, i hans Lovprisning af alle mandige Dyder, af Heltemod og Ære, Troskab og Pligtopfyldelse, i hans Foragt for de uvederheftige Karakterer, for Sindets Ustadighed og svag Eftergivenhed for Mængdens Luner. I hvad han elsker som i hvad han hader, se vi ham som en Ætling af den gamle nordiske Folkeaand, hvis bedste Livsytringer netop i Valdemarernes Tid formæledes med den kristne Idekreds til Frembringelsen af en handledygtig, ærekjær og højsindet Ridderaand. Denne Naturbund hos Saxo kom ikke i Splid med hans Livsbetragtning som gejstlig Mand, hvorvel han var Kirken tro og hengiven; den gjorde kun hans Blik friere overfor Kollisioner mellem hierarkiske og nationale Interesser og bragte ham til at lægge Vægten mere paa den aktive Kristendom, Kampen for Kirken, end paa de kristne Kravs formelle Opfyldelse eller deres passive Efterlevelse, som naar han til Roes for Absalon fremhæver, at der »ikke er mindre Gudsfrygt i at slaa Religionens Fjender tilbage end i at opretholde de hellige Skikke«, eller dadler Harald Hein, fordi han syntes uvidende om, at »redelig Rigsstyrelse huer Gud bedre end Overtroens dumme Lader, og at man tækkes ham bedre ved at slaa Ugjerningsmænd til Jorden end sig selv for Brystet.«

I denne sin Sammenhæng med det Nordiske, i denne sin varme Følelse for det Danske er Saxo en af vor Kulturs betydeligste Skikkelser, rent bortseet fra den Fortjeneste, han har af det nationale Liv ved at have bevaret vore ældste Sagn og vor tidligste Historie for Eftertiden. Disse Fortrin ere rig Erstatning for de Mangler, der ellers klæbe ved ham som Historieskriver: hans paafaldende Forsømmelse af al Tidsangivelse, hans naive Sammenblanding af Mythe og Virkelighed, hans ukritiske Sammenstilling af Stort og Smaat, af følgevigtige og ubetydelige Træk, hans Forsømmelse af eller maaske rettere Ukjendskab til historisk Komposition, hans ofte utidige Raisonnementer over de fortalte Begivenheder og hans stundom trættende Bredde og Overflødighed paa Ord.

Denne sidste Mangel hænger imidlertid sammen med et Fortrin, som baade Samtid og Eftertid have ydet den mest uforbeholdne Roes: hans latinske Sprogs Ypperlighed og Pragt, som

Sproget.

skaffede ham det hædrende Tilnavn »*Grammaticus*«, d. e. den Sproglærde. En Krønike fra Tiden nærmest efter Saxo (»*Chronicon Danorum et præcipue Sialandiæ*«, »De Danskes, særlig Sjællands Krønike«), omtaler ham som »en Klerk af mærkværdig og fin Veltalenhed«, og en Videnskabsmand af et saadant Verdensry som Erasmus fra Rotterdam fremhæver med Beundring »hans livlige og glødende Snille, den aldrig synkende eller sovende Tale, en saa vidunderlig Ordfylde, saa mange Tankesprog og en saa overordenlig Mangfoldighed af Vendinger.« Det litteraire Billede af Saxo fordrer som fuldstændiggjørende Træk en Prøve af dette hans maaske uovertrufne stilistiske Mesterskab; for at den danske Text tillige kan fremvise et af hans ejendommeligste Fortrin, den livlige Situationsskildring, hvori han naaer saa megen Virkning i Modsætning til sin ofte saa svage Karaktertegning, vælge vi til denne Prøve et Brudstykke af Fortællingen om Blodnatten i Roskilde (14. Bog):

Saxos latinske Text i Christiern Pedersens Udgave*). (1514).

Mensis post epulas amotis, quu munitioribus poculis passim et varie discurrentibus conuiuii hilaritas augeretur, calculorum ludum poposcit, gloriatus se eius apprime peritumq. exul hos maxime iocunditatis genere delectari consueuerit. Quod dictum iactantiæ simile reuera acerba calamitatis recorditio fuit. Sed tabulato non suppetente ne lusui quidem vacatum est. Inter cætera cantor Germanicus fugam Suenonis, exiliumq. cantilena coplexus, varias ei cotumelias formatis in carmen conuiciis obiectabat. Quem ob hoc acrius a conuiuiis increpitum Sueno dissimulata molestia fortunas suas liberius recinere iubet, pq libenter se post erumnas malorum meminisse cofessus.

Anders Sørensen Vedels danske Oversættelse (1575).

Efter at Naderen vaar giort oc Maden vaar optagen, lode de dricke-Karrene fast gaa omkring, oc som de vaare vdi deris lystigste maade, begerede Kong Suend it Vartaffuel (Brætspil), oc sagde, at hand vaar ret vdlært der paa, fordi hand haffde mest forlystet sig her met, vdi sin ælendighed vdi fremmede Lande. Endog de icke komme til Leegs met huer andre (thi der vaar intet Tafflebord for haanden) oc hand siuntis at berømme sig aff saadant vdi skemts vijs, saa vaar alligeuel en aluorlig harm inden faare vdi hans Hierte. Huilcket vaar ocsaa lætteligen at formercke, aff it andet stycke, som hende sig strax vdi samme Giestebud. Der vaar iblant andre ocsaa en tydsk Sangere tilstede, huilcken begynte at quæde en Vise, som vaar lagd om Kong Suends vdlendighed, oc vaar dictet hannem til spaat oc forhaanelse. Giesterne forbøde hart at denne Vise skulle icke siungis.

*) Forkortelserne i de latinske Ord og Bøjninger ere her bevarede for at give en Prøve paa hin Tids Gjengivelse af Romersproget.

Men Kong Suend lod som det gick hannem aldelis intet til Hiertet, oc befoel at Sangeren skulde ickon fare frem met sin Vise, thi intet befalt (behagede) hannem nu bedre, end at hand, effter at hans gienuordighed vaar offuerstaaen, kunde nu tencke oc tale om det megle (meget) onde, som hannem vaar tilforne vederfaret.

Crepusculo appetente, illatisq. ex more luminib. miles Suenonis Thetleu q. paulo ante couiuio egressus fuerat, reuersus in regiam, occasionem edendi facinoris oculis, animoq. tacitus perlustrabat. Cumq. paulisper attonito stupetiq. similis constitisset Kanutus eum propasso in terram amiculo sedere sibi proximum iubet. Ille tantæ eius dignationi gratias habens, ede excedit: euestigioq. regressus exiguo capitis motu Suenone accersit. Quem signi tam latentis ignarum Kanutus a Thetleuo vocatu edocet. Cui quum Thetleuus exurgenti paululum insusurrasset, quotquot Suenoniarum partium affuere eis in colloquium admixti, collatis in orbem capitibus, nemini remotiorum exaudienda tractabant.

Dissimellem at det begynte at mørckis vdi alle vraaer, oc Lius bleffue effter almindelig seduan (Sædvane) indbaarne oc opsætte alleuegne vdi Stuen, da kom en aff Kong Suends Hoffsinder ved Naffn Ditleff (som kort tid tilforne vaar udgaaen) ind igien paa Salen, oc saa sig flittelige omkring, huorledis aarsagen oc leiligheden kunde best begiffue sig, at fulddriffue det Forrædelige mord, som hans Herre haffde befalet oc oplagd. Som hand saaledis stod, oc grundede ved sig selff, bredde Kong Knud sin Kiortel paa Gulffuet, oc bad hannem at hand skulde sætte sig ned næst hos hannem. Den anden tackede hannem for saadant tilbud oc ære, og gick der met atter at (til) Dørren, oc kom i det samme strax ind igien, oc vinckede noget met sit Hoffuet, at Kong Suend skulde gaa vd til hannem. Kong Suend gaff ingen act paa hannem, men der Kong Knud atuarede hannem (varede ham ad), stod hand op oc stack Hoffuedet til hobe (sammen) met Detleff, og de andre som hulde (holdt) paa hans haand (hørte til hans Parti), oc talede hemeligen til sammen met dennem, saa at ingen aff de andre hørte noget aff deris samtale.

Tunc Kanutus perinde ac insidiaru præscius, Waldemarum brachiis attrectatum osculo petiuit. Causam blandimenti quum minime sic se alias gerere consueuerit ab eo, cui osculum tulerat, interrogatus, suppressit. Interea Sueno relictis in ede militib., per posticu in conclaue diuertit, præeunte puero luminis gerulo. Mox in Kanutum et Waldemarum a subornatis ferrum distringitur. Sed Waldemarus ocyus sede exiliens, manum amiculo obuolutam non solum applicatis capiti suo

Da formerckte Kong Knud først at de haffde Forræderi i sinde, oc greb strax Kong Valdemar vdi sin Faffn, og kyste hannem for sin Mund. Kong Valdemar atspurde hannem huad dette skulde vere for en ny skick, som hand nu begynte met hannem, oc aldrig nogen tid tilforn pleiede dette at giøre. Men Kong Knud tagde (taug) stille oc gaff hannem her paa aldelis intet suar. Kong Suend gick der met at dørren met en Dreng, som bar it Lius for hannem ind paa sit Kammer,

gladiis obiecit, sed etiam Thetleuum acrius in se ruentem pectoris impulsu humi præcipitauit. Cum quo pariter et ipse collapsus, femur qgrauissime sautiatus est. At vbi primum pedib. se excepit, recepti vulneris immemor dum perruptis óbstantium globis foribus exiliret, quidam obscuro loco obuius arrepta cinguli ipsius pensilia retentare eum conatus, abrupit. Interea aliis (ne noctis errore facinus impediretur) fenestras reserantibus, Thetleuus humo resiliens Kanatum dexteram gladio obtendentem a fronte confodit. Excipit semianimem Absalon Waldemarum esse ratus: fluidumq. cruore caput manibus ac sinu complezus inter ipsos armorum strepitus salutem suam, q regis curam negligere præoptabat reliquiis spiritus adhuc in eius pectore palpitantibus. Tandem Kanutum a se teneri cultus indicio expertus, permixtum moerori gaudium habuit. Dobicus vir prima audacia dum regis necem in auctores vindicare conatur, occiditur. Itaq. noctis obscuro neminem discerni patiente, in eos qui valuas propius accessissent, stricto ferro proruebatur: quia tenebrarum accessio hostes ne, an comilitones adessent incertum fecerat.

oc strax droge hans Tienere deris verie (Værge), som da vaar offuerlagt. oc søgte ind paa Kong Knud og Kong Valdemar, Kong Valdemar spranck strax op aff sit sæde, suøbte sin Arm vdi hans Kiortel, oc icke der met vernede allenist sit Hoffuet imod deris hug, men ogsaa støtte Ditleff saa mandeligen oc hart for sit Bryst at hand styrte ned til Jorden til lige met hannem. Vdi dette fald fick Kong Valdemar en stor skramme, vdi sit ene Laar, dog actede hand icke saa meget om denne skade, at hand io saa snart han kom paa Benene igien, trengde sig igiennem deres dragne Værie, som stode for Dørren, oc der en aff dennem greb hannem om sit Belte, at holde hannem tilbage, sled han det i tu, oc vndkom aff deris Hender met Liffuet. Der hand vaar vndløben dennem, opsloge de Vinduerne, at ingen skulde vndgaa dennem for Nattens mørckhed. Ditleff spranck hasteligen op igien, oc som Kong Knud bødte imellem sig oc hannem met sin høyre Arm, kløff hand hans Hoffuit pande met sit Suerd, at hand falt strax saa gaat som døder til Jorden. Absalon mente at det haffde veret Kong Valdemar, og greb hannem strax vdi sin Faffn oc lagde hans blodige Hoffuet vdi sit Skiød, forgætte (glemte) huad Vaade oc Liffs fare hannem selff uffuerhengde, oc lod sig Kongens liff oc velfærd mere gaa til Hierte, end sin egen. Som hand saaledis haffde hannem vdi sit Skiød, oc en føye ting aff Aanden hengde end nu vdi Brystet paa hannem, formerckte han paa hans Klædedract, at det vaar Kong Knud som vaar slagen, oc fik da baade glæde oc sorg til lige paa en tid (paa eengang). Dobricke som vaar en aff Kongens Tienere, en meget dristige Mand, saatte mandeligen Værie at heffnue sin Herris død, oc bleff der offuer slagen paa stæden hos hannem. Dørrene vaare alle besætte, oc saa mange som uforuarendis komme vden for Dørrene, dem offuerfulde eller foriagede disse Mordere med deris dragne Værie. Thi de kunde huercken

Igitur Constantinus: qui primo inter Kanuti necessarios loco fuerat ne exitu prohiberetur, Absalonem in cuius iam gremio, complexuq. Kanutus spiritum deposuerat, ad vnum ostiorum accedere quo tutior sibi in reliquum procursus pateret, tacite postulabat: parenteq. eo seorsum elapsus ab iis qui foris versabantur exceptus opprimitur. Absalon vero propior eius petitioni, q suæ saluti Kanuti corpore reuerenter amoto, securus periculorum in armatos progreditur: crebrasq. eorum interrogationes confessione sui nominis absoluere dignatus non est. Itaq. constantia taciturnitatis adiutus, salutarem inter hostes egressum habuit. Qui Radulfus medio ponte obuius tam tetri facinoris non auctores modo, sed etia conscios execrabatur, ab eius se culpa alienissimum protestatus.

Hunc Petrus cognomine Thema magno secutus impetu per ludibrium Absaloni comminando discessit. At ille ad australem atrii portam, quo Trinitatis ædes ambitur progressus infesto satellitum occursu præripitur. Cuius caput gladiorum multitudine circunfusum quidam forte cum aliis superueniens non solum ferri, corporisq. sui pio vindicauit obiectu, sed etiam quendam a pectore eum confodere gestientem pænas sibi si non desisteret daturu minatus, salutare ei diffugium cociliauit. Absalon quoq. tempestiua corporis declinatione percussorem euitans, tunica qua latus eius proxime tegebatur, telum exce-

giøre forskel paa Frynt (Ven) eller Fiende, for Nattens mørckhed.

En aff Kong Knuds næste Tienere, oc besynderligste gode Venner, ved naffn Constantinus, holt sig sacteligen hen til Absalon (vdi hues Skiød Kong Knud haffde nu allerede opgiffuet sin Aand) oc bad hannem at hand vilde gaa frem for hannem, oc obne hannem en aff de inderste Dørre paa Salen, at hand diss tryggeligere kunde komme vd igennem de yderste. Absalon giorde effter hans begiering, oc hialp hannem vd at den første Dør, men saa tillige som hand kom der igiennem, toge de som stode der vden faare imod hannem, oc handlede saa ynckeligen met hannem, at hand falt død ned for deris Fødder. Absalon tenckte moxen (næsten) mere paa andre end paa sig selff, men der hand haffde suobt oc henlagd Kongens døde Legeme, gick han frimodeligen vd imellem disse Forræderis dragne Suerde, oc vilde icke end en gang verdis (værdiges) til at suare dennem, der de atspurde hannem, huo hand vaar, oc hueden hand kom. Met saadan dristige stillhed, frelste oc fride hand sit Liff. Radulff møtte hannem mit paa Broen, oc undskyldede sig for hannem, at hand viste aldelis intet aff dette Mords oplag eller bedrifft, oc forbandede alle dennem, som haffde været enten vdi raad, gierning eller samtycke met, at anricte dette gruelige Blodbad.

Peder Themme kom hasteligen løbendis og skendeligen truede Absalon, oc løb hannem saa fremdelis forbi. Men der Absalon kom paa hellig Trefaaldigheds Kirckegaard, ret vden for den syndre Kirckeport, der offuer falt hannem en stor hob aff Kong Suends Draffuantere, met deris dragne Værie offuer hans Hoffuit, oc haffde vden tuil lagd hannem paa stæden, der som icke en god Karl blant disse andre Skalcke, haffde kommet hannem vdi samme Øyeblik til hielp, oc taget hannem met vold fra dennem vdi forsuar, oc sagde til en besynderlig, som vilde igiennem stunget Absalons bryst, at

pit. Ita ne Danicæ reparationis spes penitus elaberetur futurum patriæ columen fortuna seruauit. Inde digressus quum in Ramsø vicum nocturno itinere peruenisset, attonitum solitario eius aduentu villicum nuntiatis quæ Roskyldiæ inciderant, pene exanimem redditit. A quo vegetiore equo donatus primum sororem, quam Petrus quidam in matrimonio habebat, deinde matrem petiuit. Quæ quum ex eo Kanutum occisum, Waldemarum vero grauiter affectu cognosset, plus moeroris ex eorum clade, q ex filii incolumitate voluptatis contraxit.

hand vilde haffue med hannem at skaffe, der som hand icke lod hannem met Fred. Endog Absalon vaar oc icke selff ret seen, at vige for Væriet, saa at det giorde hannem ingen skade paa sit Liff, dog bleff alligeuel hans inderste Trøye der met igennem stungen. Lycken vaar end da saa blid oc god, paa denne euentyrlige stund, at hun sparde denne velbyrdige Herre, voris Fæderne land til megen gode oc gaffn, at det Danske ædle og velbyrdige Blod, skulde icke altsammen falde, oc forderffuis i grund paa en Dag. Absalon drog strax samme nat vdaff Byen, oc der hand paa Veyen fortalte en Bonde vdi Ramsiø, huorledis till vaar gaaet vdi Roskilde, vaar Bonden nær styrt ved saadane tidende. Af hannem fik hand en huil (udhvilet, frisk) Hest, oc drog deden (derfra) først til sin Syster, hues Hosbond hed Peder, oc dernæst til sin Moder, huilcken bleff saa bedrøffuet aff disse onde tidende, at all den Glæde som hun skulde haffd med rette, at hendis Søn var vndkommet met Liffuet, den forgickis hende oc qualdis aff den sorg, som hun fick, der hun hørde, at Kong Knud vaar ihielslagen, oc Kong Valdemar saarede, oc neppelig vndkommen met Liffuet.

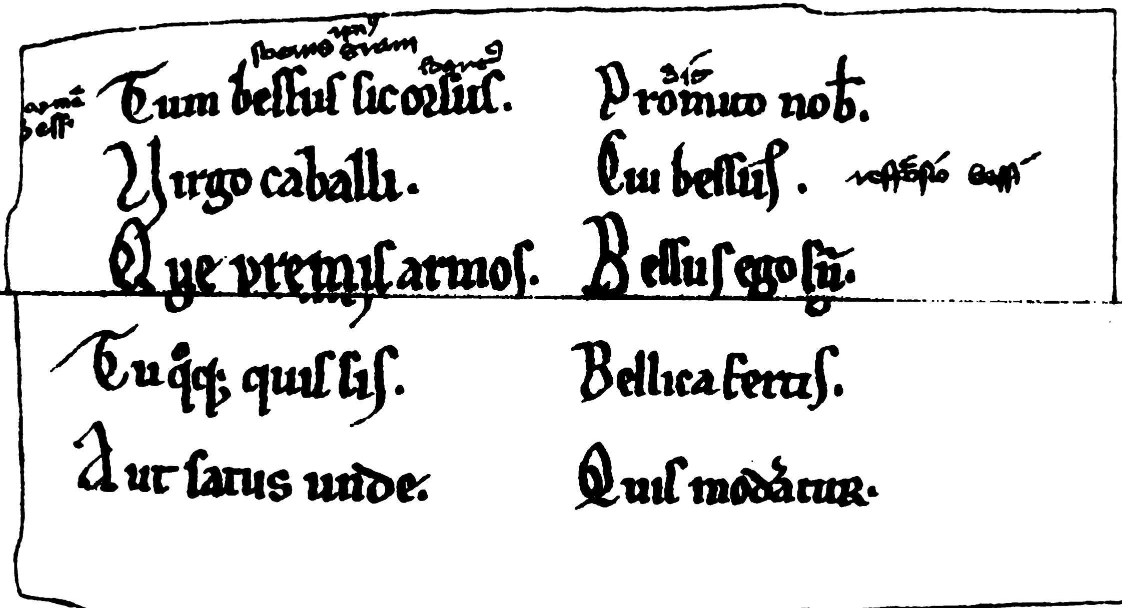
Haandskrifter af Saxo.

Saa volumineust et Haandskrift som Saxos Danmarkshistorie — der i sin første trykte Udgave optager 200 tættrykte Folioblade — har vel neppe været tilstede i ret mange fuldstændige Exemplarer. I et Pergamentshaandskrift paa Universitetsbibliotheket, til hvilket Forfatterskabet med Urette har været tillagt Munken THOMAS GHEYSMER, og hvis Indhold er bl. a. et Udtog af Saxos Historie og en Fortsættelse deraf indtil 1341, motiverer Forfatteren dette sit Arbejde med den Bemærkning, at Saxos Værk »er splittet ad paa flere Steder«, men desuden med den om en forandret Tidsaand vidnende Ytring, at »hans Stil er altfor dunkel formedelst mange Ord og adskillige Digte, som Nutiden ikke er fortrolig med.« Til vore Dage er der kun naaet nogle ganske enkelte Brudstykker af Saxos Krønike i Haandskrift, og kun eet af dem — det

saakaldte »Angers-Fragment«, fundet i Byen Angers i Frankrig — synes at være fra Saxos egen Tid, ja er maaske hans egen Kladde; ialtfald indeholder det Stilændringer, tilføjede i Margen med samme Haand, som har skrevet Texten. Haandskriftet, fire Blade i Kvartformat, fandtes i Municipalbibliotheket i Angers som Del af et andet Haandskrifts Indbinding og erhvervedes af det St. kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn mod Afstaaelse af et sjeldent Exemplar af Fundationsdokumenterne for et Kloster i Paris. Det blev 1879 udgivet i fotolithografisk Facsimile af Videnskabernes Selskab. En af Siderne, en Samtale mellem den svenske Kongedatter Graa og Kong Grams Ven Besse, følger som Bilag, ledsaget af Texttydning og Oversættelse.

En Side af Angers-Fragmentet af Saxo's Danmarkshistorie.

Den latinske Text.	**Dansk Oversættelse.**
Tum beſſus sic orſuſ. Uirgo caballi. Que premiſ armoſ. Verba uiciſſim. Mutua fundenſ. Quod tibi nomen. Qua fueriſ dic. Gente creata.	Derpaa begyndte Besse saaledes: Jomfru, som rider paa Hestens Lænder, fremsæt Du paa din Side Ord, der skifte [med mine] og siig, hvad dit Navn er, og af hvilken Slægt Du er oprunden.
Ad hec gro. Gro michi nomen. Rex pater exſtat. Sanguine fulgenſ. Fulgid(us) armiſ. Tu q(uo)q(ue) quiſ ſiſ. Aut ſatus unde. Promito nob(is).	Herpaa svarede Graa: Mit Navn er Graa, min Fader er Konge. Han straaler af Blodsudgydelse, straaler af Rustning. Siig ogsaa Du mig, hvem Du er, og hvorfra Du stammer.
Cui beſſuſ. Beſſus ego su(m). Fortiſ in armis. Trux inimicis. Gentib(us) horror. Atq(ue) alieno. Sepe refunde(n)ſ. Sanguine dext(ra)m.	Hende svarede Besse: »Jeg er Besse, tapper i Vaabenfærd, grum mod mine Fjender, Folkeslags Rædsel, og ofte dypper jeg min højre Haand i Andres Blod.
Tum gro. Quis rogo uestru(m). Dirigit agmen. Quo duce signa. Bellica fertiſ.	Derpaa sagde Graa: Hvem fører, sporger jeg, Eders Hær? Under hvis Anførsel rykke I frem med Fanerne?

En Side af Angers-Fragmentet af Saxo's Danmarkshistorie.

Det andet her meddelte Brudstykke af Saxo har hørt til en stor og smuk Codex fra det 14. Aarhundrede; Bladene bleve fundne 1855 i Gehejme-Arkivet af KALL-RASMUSSEN som Heftelister om en Jordebog fra 1627 og indeholde Stykker af Saxos 7. Bog. I nedenstaaende Gjengivelse af de sønderrevne Brudstykker er Texten restitueret efter Christiern Pedersens Udgave ved de i Parenthes tilføjede Bogstaver.

Allerede da CHRISTIERN PEDERSEN under sit Ophold i Paris 1512 og 1513, tilskyndet af Roskilde-Bispen LAUGE URNE, var virksom for at redde Danmarkskrøniken for Efterverdenen ved at faae den mangfoldiggjort i Bogtryk, havde han megen Vanskelighed med at tilvejebringe et Haandskrift at sætte efter. Karmeliterordenens Forstander, Dr. theol. og Professor ved Universitetet ANDERS CHRISTENSØN fortjener at nævnes for sit Tilbud om at

Udgaver af Saxo

Codex fra det 14. Aarhundrede af Saxo's Danmarkshistorie.

Gjengivelse af den latinske Text.

[viderentur]. A quibus proxima nocte incend(io cons)umptus, dignas paricidij penas p(epen)dit. Quippe regiam adorti, reginam i(n primis) lapideo obruere congestu. Ig(ne dei)nde penatibus applicato frothonem (in e)x cisi dudum specus angustias et(opac)os cuniculorum recessus obrepere co (egerun)t. Ubi cum clausus delitescit, u(apore) et fumo strangulatus, interijt.

Perempto frothone, cum (hald) anus ternos circiter annos p(atrie pref) uisset, haraldo fratri regna(ndi iu)re perfunctorie tradito h(allan)diam eique finitimas insulas, quas a (sueti)e complexu sinosus aquarum diuell(it anfr) actus, piraticis populatur iniurijs. Ibidem (subd)uctis hieme nauigijs ac uallo cinctis (exped)itioni terminum dedit. Post hec suetie (manus in)iecit eiusque regem bello consumpsit. Cujus (nepot)em hericum, patrvi uero sui

Anders Sørensen Vedels Oversættelse.

[......] Den næste Nat her effter sætte de*) Ild paa Kongens gaard, oc steenede Dronningen, oc nødde Kongen at begiffue sig næd vdi it dybt Hul oc sneffuer Graff. Der qualdis hand aff røg oc damp oc opbrendis vdi Aske, som hand vel fortient haffde, for det Mord, hand begick paa deris Herre Fader Kong Harald.

Der Halffdan haffde regeret try Aar vdi sit Fædreneland effter Kong Frodis død, da gaff hand Regimentet op for sin Broder Harald, oc drog selff vden Lands at føre Krig oc Aarlog. Først drog hand til Øland **), oc plundrede der met de andre om-

*) Den af Frode myrdede Kong Haralds to Sønner Harald og Halfdan.

**) I vor Codex staaer »Halland«, men Vedel oversætter efter Christiern Pedersens Udgave, som har »Øland«.

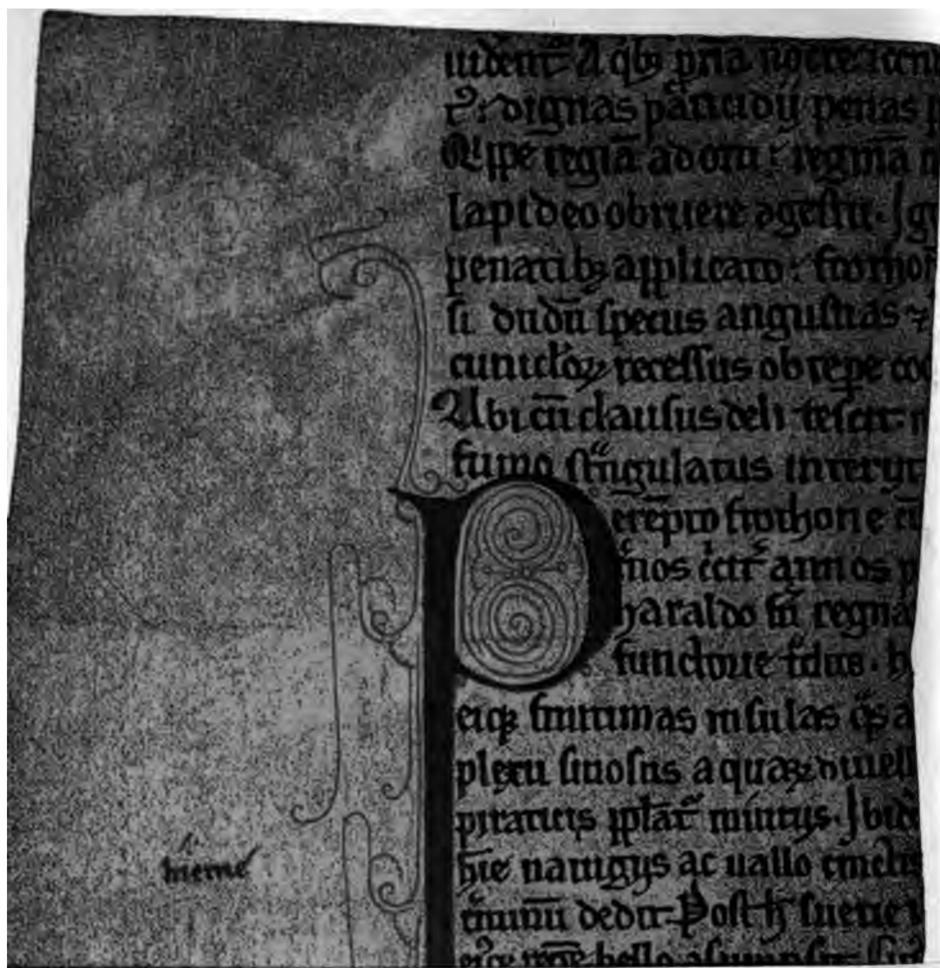
frothonis (filium, pu)gna postmodum excepturus, postquam pug(illem eius h)aquinum hebetandi carminibus ferri per(itum did)icisset, eximie magnitudinis clauam, (ferreis con)-sertam nodis, tunsionis usibus adap(tauit), perinde ac prestigij uires ligneo (robore d)ebellaturus. Denique, cum ceteris conspic(uo uirtuti)s habitu premineret, inter acerrim(os hostium) procursus obnupto galea

[adulatione exposci iudicans]. Idem erici mi(lites), penatibus suis occupandi haldani cupidine (im)minentes, ita uidendi officio spoliauit, ut (propin)quas edes nec prospectu capere nec certis possent (uesti)gijs indagare. Adeo luminum usum nubil(us) quidam error obtuderat. Cuius haldanus (opera) uirium adeptus, adcito thorone, conspectior(is in)genij pugille, erico bellum denunciat. Q(uem cum) productis ediuerso copijs militum numero pr(esta)re conspiceret, occultatam agminis partem inter pro(pin)quos uie frutices delitere precepit, hostem per a(ngus)tiora semite compendia gradientem insidijs cons(ump)turus. Quod preuidens ericus, explorata progrediendi fac(ulta)te secessu utendum putauit, ne proposito in(cedens) tramite hostium dolis inter preruptos montium (ur)geretur anfractus. Igitur apud conuallem, arduis mo(ntium) iugis utrinque conseptam, mutuis uiribus p(ug)na conseritur. In qua haldanus, inclinatam suorum aci(em) conspicatus, frequentem saxis rupem cum thorone (con)-

liggende smaa Øer vnder Suerigis side. Der quærsætte hand sine Skib, oc lod opkaste en stor Vold omkring dennem, oc tog sig faare, at vilde krige vdi try samfelde Aar, før end hand drog hiem. Hand begynte paa Suerige, oc slog strax Kong Siuord ihiel, oc vende sig imod hans daatter Barn, sin egen Farbroders Kong Frodis Søn Erick. Men der hand formerckte, at hand haffde en Kempe ved naffn Hogen, som kunde døue Æg oc Aad paa alle skarpe Verie, da lod hand giøre sig en saare stor Kølffue, oc beslo den met mange Jern pige, at offueruinde der met baade Hogen oc hans Troldoms kaanster. Der de komme imod huer anden, opsatte Halffdan sin Hielm oc gaff sig barbrystet fremmest.

[.....] Hand*) forblindede Ericks Folck som komme at randsage effter Halffdan, at de huercken kunde finde Hus eller Dør for sig. Der Halffdan haffde bekommet sin førlighed igien ved Vitolffs hielp, tog hand Thore, en naffnkundig Kempe, til sig, oc tilbød Erick feide paa ny. Oc efferdi hand saa, at Erick var hannem for sterck paa Folk, lod hand en part aff sit Folck vdi hemeligt Baghold, som skulde falde bag ind paa hannem vdi en sneffuer vey, oc der nedlegge hannem. Erick formerckte Halffdans trædskhed, søgte sin fordeel, oc mødte hannem met sin gantske mact vdi en Dal imellem to høye Klipper. Der sloge de sammen gantske Mandeligen imod huer andre, saa at Halffdans Hær begynte at vige for Fienderne. Thi gaffue Halffdan oc Thore sig op paa Klipperne, oc kaste store Steene ned paa Ericks Folck, oc giorde dem der met stor wbodelig affbreck oc skade. Vdi saa maade vant Halffdan

*) Vitolff, som skjulte den saarede Halfdan.

adulatione exposci iudicans. Ite enim m
penatibus suis occupandi. haldani cupidi
inuentes. ita uidendi officio spoliauit ut
qs edes nec prospectu cape. incertis possent
gys indagare. adeo luminum usum nubil
quidam errore obnuberat. Cui haldanus
uictu adeptus: adcito thorone conspectior
genij pugille erico bellum denunciat. Qui
pauculis educto copijs militum numero p
te conspiceret: occultata agminis parte iter p
qs uie frutices delitescere cepit. hostem p
tiora semite compendia gradientem insidijs
tur. Vbi prouides eric explorata per fac
te secessu utendum putauit. ne inposito
tuitu hostium dolum per precipites montium
ger anfractus. Igitur apud conuallem ad uis mo
ingis utrumque conserta: minimus uiribus p
na deserit. Itaque haldanus inclinata suorum aci
conspicatus: frequentem saxis rupem cum thorone
scendit. inde eruitas moles in subiectum h

scendit indeque erutas moles in subiectum h(ostem) inuoluit. Quarum pondere et ruina aciem, in oc(ci)duo constitutam, oppressit. Quo euenit, ut ui(cto)riam, quam armis amiserat, cautibus recupera(ret). Ob cuius facti uirtutem biargrammi cognom(en) accepit. Quod uocabulum ex montium efferi(tatis) nuncupationem compactum uidetur. Igitur ap(ud) sueones tantus haberi cepit, ut, magni tho(r fi)lius existimatus, diuinis a populo honoribus (do)naretur ac publico dignus libamine cense —

den Seyer igien met Steen, som hand noget nær haffde mistet met Suerd, oc fick her aff det tilnaffn, at hand kaldtis effter denne dag Haffdan Bierggram. Den menige Suenske Almue hulde hannem her effter i saa stor ære, at de mente at hand var den store Thors Søa, oc giorde hannem der faare Dyrckelse oc Offer som andre deris Afguder.

ville afskrive et Exemplar til ham, men dette store — og sinkende — Offer af Arbejde og Tid tog Chr. Pedersen ikke imod i Haab om, at der vilde vise sig andre Udveje. Omsider skaffede Erkebiskop BIRGER i Lund ham et Haandskrift, og Christiern den Anden gav Tilladelse til Trykningen, hvorhos Kongen særlig paabød, at Arbejdet skulde overdrages til en lærd og kyndig Bogtrykker — et Vidnesbyrd om, at Foretagendet betragtedes som en national Æressag. Og som en saadan blev det ogsaa gjennemført i den anselige og for sin Tid rigt ornamenterede Udgave, som udgik fra Pariser-Bogtrykkeren Ascensius' Presse; den Udsmykning, som dygtige franske Kunstnere henimod Slutningen af det 15. Aar-

Titel-Illustration til Chr. Pedersens Udgave af Saxo. Paris 1514.

hundrede havde bragt i Anvendelse til Brug for Bogtrykkerne, er bleven Saxos Værk til Del i Form af smukt komponerede og ypperligt skaarne Initialer og et Titelblad, hvor der i en tidligere anvendt, i italiensk Stil sammensat Ramme er indsat et Billede af den danske Konge med Rigsæble og Sværd i Spidsen for sin Hær, mellem hvis Landser og Hellebarder Danebrog rager op med det kronede C i sin lange Flig; forrest sees det danske Vaaben, støttet af to knælende Vildmænd, og i et Baand tilvenstre Ordene »*Rex Danorum*«. »de Danskes Konge«. Signaturerne C. P. paa Titelblads-Billedet og C. P. C. L. paa det Side 8 gjengivne Initial betegne tydeligt nok, at Chr. Pedersen (*Christiernus Petri. Canonicus Lundensis*. Kannik i Lund) har enten givet Anvisning til eller selv udført disse Ornamenter.

Paa Grundlag af Chr. Pedersens Arbejde er Danmarkshistoriens latinske Text senere bleven udgivet af STEPHANIUS (Sorø 1644) samt af P. E. MÜLLER og J. M. VELSCHOW (Kbhvn. 1839—58). Den første Oversættelse paa Dansk skyldes ANDERS SØRENSEN VEDEL (»Dend Danske Krønike, som Saxo Grammaticus screff halfffjerde hundrede Aar forleden,« Kbhvn. 1575, udgiven paany 1851 af »Samfundet til den danske Litteraturs Fremme«). Af hans Sprog give de ovenfor anførte Citater en Prøve; de nærmere Omstændigheder, under hvilke Vedel knyttede sit Navn til dette litteraire Storværk, vil der senere blive Lejlighed til at omtale. I Aarene 1818—22 udarbejdede N. F. S. GRUNDTVIG sin Oversættelse af »Danmarks Krønike«, udgiven paany 1855 og 1873 med den noget vildledende Betegnelse af Forfatteren som »Saxe Runemester«.

Oversættelser af Saxo.

I Sammenligning med Saxos Værk blegne alle Middelalderens øvrige historiske Arbejder, af hvilke heller intet i Omfang naaer op imod hans. Meget er det ikke, der er os levnet; om adskillige af Tidens berømmelige Prælater vide vi, at de ved Siden af deres kirkelige og politiske Gjerning have udført en litterair, men Sporene af den ere forsvundne; Ildsvaade og Krigsbegivenheder, senere Tiders Ligegyldighed og ikke mindst Reformationens voldsomme Fremfærd mod Klostrene og Alt, hvad de rummede, har tilintetgjort Pergamenter og Papirer, saa kun enkelte Levninger have overlevet Ødelæggelsen. Den mærkeligste af disse er en historisk Beretning om de Danskes Rejser til det hellige Land: »*Historia de*

profectione Danorum in terram sanctam,« forfattet af en ubekjendt Kannik efter en Rejsendes Fortælling; Skriftet har især Interesse, fordi det viser os en af vor Middelalders kjækkeste Skikkelser, Absalons Broder Esbern Snare, i en Situation, hvor hans ridderlige Følelse kommer til et hurtigt og frejdigt Udbrud, saa vi faae et umiddelbart nærværende Indtryk af den Helteaand, der besjælede ham som hele hans Slægt.

De profectione Danorum.

Da Pavens Udsendinge — fortæller Beretningen — kom til Herredagen i Odense med Budskabet om, at Saladin havde indtaget Jerusalem, bleve de Forsamlede — deriblandt Kong Knud og Hertug Valdemar — saa grebne, at de brast i Graad og længe sad tause, indtil Esbern tog Ordet og formanede til at følge Fædrenes Exempel. »Hvor findes de Riger, hvor er det Land,« sagde han, »som ikke melder om Fortids Storværker af danske Mænd! Spørger Du Grækenland, vil det højt forkynde, at det værges ved vore Landsmænds Djervhed; spørg Lombardiet, om Du vil, og dets Navn vil røbe, at det er vundet af vore Folk, thi som det er Alle bekjendt, kaldes de »Longobarder«, det er »Langskjæg«, fordi vi, dengang vi vandt Landet, efter Oldtidens Skik havde et løvelignende Aasyn og Rædselen for vort Folk rystede den romerske Tapperhed. Lad os over Normandiet, som vi hærgede, vende tilbage til England og Norge, og lad os slutte Kredsen mod Øst og nævne Finner, Sember og Slaver fra det Grænseskjel, som kaldes Hel, til den store Ødemark, hvor Slavien, Holseteland og Danmark mødes — saaledes gjennemvandrede de næsten hele Verdens Kreds og underlagde sig den med vild Djervhed. Men disse forfærdelige Farer, denne mangefold truende Død udholdt de uden at se hen til den guddommelige Religion, alene med et evigt Eftermæles Herlighed for Øje. Lad os da ikke være et Udskud af Menneskene; lad os skride fra Borgerkiv til større og nyttigere Kampe, maaske venter os en hæderfuld Sejr over Voldsmanden.« — Skriftet er optrykt i Langebeks »*Script. rer. Dan.*« V.

Hvad der ellers haves af historisk Litteratur, er mest af annalistisk Art, tørre Aarsregistre, hvor endog saadanne Begivenheder som Niels Ebbesøns Daad kunne være forbigaaede; nogle Levnetsbeskrivelser, mest omhandlende Kirkens fremstaaende Mænd og hyppigst fyldte med Legender om deres Undergjerninger (det bedste af disse Skrifter er forfattet af en Munk i Øm-Kloster og skildrer Abbed GUNNERS indholdsrige Liv og mærkelige, paa eengang fromme, livskloge og joviale Personlighed); fremdeles adskillige for Oplysningen om Landets indre Tilstand vigtige Jordebøger (især Valdemar den Andens og Roskilde Jordebog). I Forbindelse med disse topografiske Skrifter skal her nævnes et ret mærkeligt Vidnesbyrd om Højden af Tidens geografiske Kundskab, nemlig Fyn-

Claudius Clavus.

boen CLAUDIUS CLAVUS' Kort over Norden, af hvilket nedenstaaende Danmarkskort er et Udsnit.

Kortet med den tilhørende Beskrivelse opbevares i Bibliotheket i Nancy som en Del af en latinsk Oversættelse af Ptolemæus i et Haandskrift, som er udarbejdet af Kardinal Guillelmus Filiastrus, der altsaa for de ham ubekjendte nordiske Egnes Vedkommende har tyet til vor Landsmands Hjælp. Ligesaa ufuldkomment som hans Korttegning gjengiver de virkelige Stedforhold, ligesaa dristig er hans Etymologi, hvor han indlader sig paa Navneforklaringer; Sjælland f. Ex. udledes af »Sæl-Land« ɔ: Sælhundeland, og kaldes derfor paa Kortet »*Caniscula*«, fordi det har Navn »*a cane marino*«. Forøvrigt kjendes Størstedelen af Sted-

Danmarkskort af Claudius Clavus fra det 15. Aarh.

navnene let gjennem den latiniserede Dragt. saasom de sjællandske Byer *Slaghlosia*. *Vardhingburgh*. *Crucis portus* (Korsør) og *Rosklidh* (»hvor de danske Konger begraves«). — Se EDV. ERSLEV: »Jylland, Skildringer og Studier til Danmarks Geografi«, 1886.

Den latinske Litteraturs poetiske Hovedværk, **Anders Sunesøns »Hexaëmeron«**, bevæger sig helt og holdent paa theologisk Grund, saa at Digtets poetiske Betydning ikke kan skilles fra dets videnskabelige. Er det saaledes et karakteristisk Exempel paa lærd middelalderlig Digtning, saa er dets Forfatters Livsløb et ikke mindre ejendommeligt Paradigma paa en kirkelig Stormands Studiegang, hans Virksomhed i Kirkens og hans Anvendelse i Statens

Tjeneste. ANDERS SUNESØN var, som næsten alle Tidens fremragende Mænd, af Hvidernes Æt; hans Fader Sune Ebbesøn var Søskendebarn til Absalon, en af Valdemar den Førstes fire store sjællandske Høvdinger, Bannerfører i de vendiske Korstog og Lensmand i Skaane. Anders er født i et af Aarene mellem 1160 og 1170, rimeligvis paa Fædregaarden Knardrup omtrent midtvejs mellem Kjøbenhavn og Frederikssund; af hans sex Brødre blev Peder Biskop, Jon Marsk, og alle vare de stolte Krigsmænd — tre af dem lod Livet paa Valpladsen. Selv blev han tidlig øvet i Vaabenbrug, og skjøndt han neppe nogensinde blev egenlig Krigsmand, har dog sikkert ridderlig Kamp for Troens Udbredelse blandt Hedningene staaet for hans Tanke som attraaværdig Bedrift. Omtrent i femtenaars Alderen kom han til Paris for at fortsætte sine i Hjemmet begyndte Studier; det var tidligt at ty til fremmed Lærdom, men man maa mindes, hvor ufuldkommen den hjemlige Undervisning var og at et theologisk Kursus ved Højskolen i Paris regnedes allermindst til fem Aar, medens Tilegnelsen af den hele Lærdomsskala fra »Trivium« af kunde medtage indtil sexten Aar.

Anders Suneson.

I Paris gjorde Anders Sunesøn grundigt Bekjendtskab med det dogmatiske Studium; vigtige Spørgsmaal stod paa Dagsordenen under hans Ophold ved Universitetet: om Vandet, man heldte i Nadvervinen, ogsaa blev til Kristi Blod? om Marias Himmelfart var skeet legemlig? Af den unge danske Skolars senere Digtning kjende vi hans Hang til at fordybe sig i deslige mystiske Undersøgelser og føre dem til en Løsning gjennem subtile Distinktioner. Men ikke alene Tankens theologiske Gymnastik, ogsaa Livets kraftige religieuse Bevægelse har præget hans Personlighed i disse Aar; der var stærkt Røre i Kirken, Albigensernes og Valdensernes luende Forkyndelse af Ordet, Prædiken paa Gader og Stræder, Opflammelse til Korstog mod Saracenerne. Og jevnsides med denne alvorlige Retning i Tiden udfoldede Paris hele det yppige Liv, som allerede dengang gjorde den franske Hovedstad til Samlingsstedet for rig Hofpragt, Finhed i de selskabelige Former, Vid i Samtalen og Smag i Klædedragten. Ogsaa disse Sider af Pariserlivet tør det antages at den unge danske Kanniks højbyrdige Udspring har givet ham Adgang til.

Efter omtrent otte Aars Ophold i Seinestaden drog Anders Sunesøn til Romerrettens og Kirkerettens særlige Højskole Bologna,

gjæstede rimeligvis ogsaa Rom og endte sin lange Udenlandsrejse, efter et Ophold i Oxford, med et afsluttende Besøg i Paris, hvor han promoveres til Magister og bestiger Kathedret som Universitetslærer. Prydet med denne Udmærkelse vender han hjem til Fædrelandet som Danmarks første videnskabelige Theolog og indtager snart de Stillinger, hans Lærdom og Byrd berettige ham til: han bliver Domprovst i Roskilde og Kansler hos Kong Knud den Sjette. Dette sidste Embede lagde Ledelsen af de udenrigske Sager og Besørgelsen af den diplomatiske Brevvexling i hans Haand; snart sendte det ham paa Rejser igjen, da han sammen med den franskfødte, men i en Menneskealder i Danmark bosatte Abbed Vilhelm (se Side 5) maatte drage til Rom og Paris i det vanskelige politiske Ærinde at modarbejde Philip Augusts Skilsmisseplaner mod hans Dronning, Kong Knuds Søster Ingeborg.

Efter Absalons Død 1201 blev Anders Sunesøn, kun nogle og tredive Aar gammel, hans Efterfølger som Erkebisp, den fjerde paa Lundestol, og beskikkedes desuden af Paven til Legat i Danmark og Sverig. Det er en mægtig Stilling, han indtager i den nordiske Kirke: han kroner Kongen og vier Rigets Biskopper, han bortgiver Embeder og paakjender Sager, der før hørte umiddelbart under Rom, han sammenkalder og leder Kirkemøder, han sidder tildoms over Helligbrøde, Manddrab og Ægteskabsmaal. Med den store Myndighed var der forbundet store Indtægter, større end vore Dage kunne tænke sig dem: to Millioner Kroner aarlig ansloges de til et halvthundrede Aar senere; to skaanske Herreder og de tre Fjerdedele af Bornholm laa under Erkebispestolen, foruden Tiender, Bøder og mangehaande andre Indkomster.

Den høje Byrd, den store Lærdom og den vidtstrakte Myndighed kunde ikke forvanske Anders Sunesøns naturlige Sindsjevnhed og Beskedended; han var skaansom i sine Fordringer uden svag Eftergivenhed, mild i sin Dom uden holdningsløs Opgivelse af sit Syn paa Sandhed og Retfærdighed. Hans Livs Gjerning er indflettet i Danmarks politiske Historie og maa opsøges der; for den almindelige Bevidsthed staaer hans Skikkelse klarest i det af Legenden udsmykkede historiske Øjeblik, da han i Slaget ved Lyndanis laa knælende paa Højen og bad om Sejr for de Danske, medens Præsterne støttede hans synkende Arme og Danebrog dalede ned fra Himlen. Ogsaa paa de følgende Tog til Estland var han med, og

Missionsværket i det nyvundne Land tilfaldt ham. Det var en besværlig og farefuld Gjerning, og han satte sin Helbred til under den, men »Estlands Apostel« er det historiske Hædersnavn, den indbragte ham. 1222 nedlagde han med Pavens Tilladelse sit

Anders Sunesons Grav i Lunds Domkirke.
Tegnet af Magnus Petersen.

Embede og tilbragte sine sidste Dage i Ensomhed paa den lille Ivø i en Indsø nærved Blekinge, hærget af Spedalskhed, men i Folkets Øjne med et Helgenskjær om sit Hoved og med Undergjerninger knyttede til sit fromme Eremitliv. Han døde St. Hansdag 1228, ikke meget over 60 Aar gammel, og blev med stor Pragt begravet

i Lunds Domkirke i Gavlmuren under Vinduet i det nordre Side-kor. Da Graven blev aabnet i 1833, fandtes en stor Del af Benene, Levninger af Krumstav, Bispehue og nogle Klædningsstykker. — Hans Biografi er livfuldt skreven af FR. HAMMERICH 1865 som en Del af hans Bog »En Skolastiker og en Bibeltheolog fra Norden«.

ANDERS SUNESØNS Forfatterskab er baade af juridisk og theologisk Art. Til førstnævnte Kategori høre hans »*Antiquæ leges Scaniæ*«, en fortolkende Omskrivning af skaanske Lov med ad-skillige Forklaringer af gamle danske Ord, juridiske Oldsager og Institutioner. Af hans theologiske Skrifter er det skolastiske Digt »*De septem sacramentis*« (»Om de syv Sakr.«) gaaet tabt. Tilbage

Maria-viser. have vi, foruden Hovedværket »Hexaëmeron«, nogle Mariaviser, hvori Guds Moder besynges i en let og flydende Form og i en af den franske Skole paavirket Aand; de vandt Udbredelse til Kirke-brug baade i Tydskland, Frankrig og England. Som Prøve anføres i Original og fri Oversættelse:

Missus Gabriel de coelis,	Til den fagre Jomfru daler
Verbi bajulus fidelis,	Med et Ord, som mildt husvaler
Sacris disserit loquelis	Og om salig Lykke taler,
Cum beata virgine;	Gabriel, fra Himlen sendt;
Verbnm bonum & suave	Bringer Ordets gode Gave
Pandit intus in conclave	Ind i Kammeret det lave
Et ex Eva format Ave,	Og af Eva danner *Ave,*
Evæ verso nomine.	Evas Navn, naar det er vendt.

Hexaëme-ron. »Hexaëmeron« ɔ: »de sex Dage«, Digtet om Skabelsen, er rimeligvis forfattet ved Aarhundredets Begyndelse og blev til, for at de Unge kunde lære Latin, uden at fordærves af de latinske Digtere, der lig »Sirener« vilde »fange dem i Versekunstens Net«. Det er et meget omfangsrigt Arbejde paa over 8000 Hexametre og inddelt i 12 »*distinctiones*«. Efter en Fortale og en Paakaldelse af Treenigheden med Lovprisning begynder Fortællingen om Ska-belsesværket og Englefaldet, men allerede i tredie Afsnit er dette Emne udtømt, og der fortsættes nu med den poetiske Omskrivning og Uddybning af Dogmerne samt med Belysningen af den theolo-giske Spekulations Resultater, idet Digtningen omfatter Punkter som Forholdet mellem Tro og Gjerninger, Prædestinationen og den frie Villie, Arvesynd og de forskjellige Arter af enkelte Synder, Nyskabelsen ved Kristus, hans Kjødspaatagelse og Offerdød, hans

En Side af Anders Sunesøns „Hexaëmeron“.

Efter Haandskriftet i Universitets-Bibliotheket

(E donatione variorum Nr. 155. 4to.)

En Side af Anders Sunesens »Hexaëmeron«

efter Haandskriftet i Universitets-Bibliotheket.

Gjengivelse af den latinske Text.	**Oversættelse.**
Plus baptismus agit qvam circumcisio; non ex	Mere Daaben formaaer end Omskjærelsens Værk, som vel ikke
ipsa virtutes, sed in ipsa dona dabantur;	Dyder forlenede os, men dog sine Gaver os skjænked:
ast ex baptismo virtutes dantur, et inde	men af Daaben Dyder vi faae, og ikke alene
non solum dantur, sed et augmentantur adulto.	skjænkes de os af den, men voxe i Kraft for den Voxne.
Qvidam dixerunt, qvod circumcisio culpas	Nogle har sagt, at Omskjærelsens Værk kan udslette Synder,
deleret, non virtutes conferret, ut ille.	men der fattes den Daabens Kraft til at tildele Dyder.
Verum virtutum prior est infusio semper,	Dyds Indgydelse dog bestandig bliver det Første,
posteriorque recedentis dimissio culpæ;	Brødens Vigen for Syndstilgivelsen staaer som det Næste;
qvare virtutes tribuit, peccata remittens.	Synder jager den bort, og derved giver den Dyder.
Sufficit exilis qvantumvis gratia vitæ	Selv den ringeste Del af den evige Saligheds Naade
æternæ cujus comes est Deus et comes omnis	Fyldest gjør, thi med den er Gud i Følge og alle
virtus, et comes est, ut mors dilectio fortis.	Dyder, paa samme Vis som Dødsforagt med den Kjække.
Ergo numqvid ei qvævis tentatio cedit,	Mon for det evige Liv da hver en Fristelse viger,
sicut nulla potest natura resistere morti?	ligesom Alt, hvad er skabt, tilsidst for Døden maa vige?
Omni naturæ dono supereminet omnis	Selv det svageste Spor af Retfærdiggjørelsens Naade
gratia justificans qvamvis tenuissima? [verum?]	stiller i Skygge Alt, hvad Naturen evner at yde;
strenuitas animi, nec cedit pulsa timore	Sjælens frejdige Mod for Dødens Rædsel ej viger
atrocis mortis; magis ergo videtur, ut omnis	skrækbetagen; langt mere klart da er det, at Dyden
virtus sufficiat possitqve resistere, qvamvis	Kræfter har til at staa mod hvert et Fristelsens Anfald,
impugnans ipsam tentatio maxima surgat.	med hvor vældig en Magt det end vil kæmpe imod den.

Nulla metu mortis tentatio major, et ipse	Ingen Fristelse mer end Frygt for Døden kan virke,
dono naturæ contemnitur; hinc magis omnis	dog Naturen formaaer hin Dødens Frygt at besejre;
omni virtute qvæ semper prævalet omni	Dyden altsaa, som stedse mægter mer end Naturen,
naturæ dono poterit tentatio vinci.	vil som sejrende staa, hvergang en Fristelse møder.
Supra posse tuum cum nil deus exigat a te,	Aldrig stilles af Gud et Krav, som ikke Du evner;
si non ex habita virtute resistere possis	hvor kan da regnes for Synd, om ikke den Dyd, Du besidder,
hostitentandi, cedendo qvomodo peccas?	evner at staa med Kraft imod den fristende Fjende?
Si neqveas stare, peccatum cedere non est,	Mægter ej Du at staa, da er ej Synd det at vige,
qvod vitare neqvis, non est committere culpa,	hvad ej undgaa Du kan, ej er det Synd at begaa det,
non in eo peccas, qvod te patrare necesse est.	hvad nødvendigt Du maa, deri ej Synd Du bedriver.

to Naturer, Tilstanden efter Døden i dens to Former: Fordømmelse og Salighed, og lignende Problemer. Stofligt giver Digtet saaledes betydelig mere, end dets Navn lover, men af dette Indhold er kun Lidet umiddelbart forstaaeligt for vor Tid. Den skolastiske Tænkning var jo i og for sig saa sublimt tilspidset, at man maatte være hjemmevant i dens hele Apparat for ikke hvert Øjeblik at støde paa Uforstaaeligheder; dertil kommer, at mange af de religieuse Grundforhold bunde i en Mystik, som det ingenlunde har været Forfatterens Agt at bringe Klarhed i, men som han tvertimod indhyller i en end mere ærefrygtindgydende Dunkelhed ved en frodig Anvendelse af Allegorien; og i denne Allegoriseren er det hyppigere en vilkaarlig og skiftende Betydning, der tillægges Billedet, end det er et naturligt Forhold mellem dette og dets Anvendelse, som afføder Allegorien. Af og til træffer man blandt de Gaader, der opstilles og hvis Løsninger selv ere gaadefulde, paa stort udkastede Syner, som den af Anders Sunesøn optagne augustinske Forestiling om de sex Skabelsesdage som Forbilleder for sex Tidsrum i Verdenshistorien; og ikke sjeldent kan man midt imellem de skolastiske Begrebsdefinitioner af *principium sine principio* og *principium*

de principio, af *alius* og *aliud*, møde mere fattelige og klartformede Axiomer som dem, de følgende Citater give Exempler paa.

Modsætninger.

Nix collata pici candentius emicat, astri	Sne ved Siden af Beg i Klarhed vinder, og Stjernen
Fulgorem noctis facies accendit opaca;	Straaler med fuldere Glans i Nattens Aasyn, det mørke;
Celsius apparet titania surgere cedrus,	Højere synes at naa mod Sky titaniske Ceder,
Si vicina sibi jungatur nana mirica;	Naar ved Foden den har Tamariskens kuede Plante;
Anseris ex strepitu dulcescit cantus oloris,	Gaasens hvæsende Skrig forskjønner Sangsvanens Tone,
Pieridumque lyram tenuis vox laudat avenæ.	Rørfløjten klinger til Pris for Pieridernes Lyre.

Antikristen.

Virtutum vacuus, vitiis plenus, via mortis,	Tom paa Dyder, af Laster fuld, en Bane til Døden,
Trames peccati, necis orbita, methodus iræ,	Sti for Synden, en Vej til Mord, en Adgang for Vrede,
Culparum pelagus, scelerum mare, criminis æquor.	Syndernes Dyb, Forbrydelsers Hav, et Vandspejl for Brøden.

Jomfru Maria.

Si commendare conorer virginis hujus	Om jeg prøvede paa, den Mø og Moder at prise
Et matris merita clarissima, major eorum	For hvad hun herligt har gjort og virket, sandelig vilde
Gloria sic laudem semper transcenderet omnem,	Hendes Fortjenesters Ry hvert andet overgaa, ret som
Ut phoebus faculam, mare guttam, linea punctum.	Solen Faklen og Havet Draaben og Linien Punktet.

Kristi frelsende Død.

Quos mors ejectos paradiso tradidit orco,	Dem, som Døden jog ud af Eden og hengav til Helved,
Orcum confringens ad coelum vita reduxit,	Dem har Livet til Himlen først, da Helved det knuste.
Mors stravit morte, quos vita vita beavit.	Dem slog Døden med Død, hvem Livet med Liv gjorde salig.

Evas Fødsel.

Non fuit ex capite, non ex pede facta mariti	Ikke af Mandens Fod og heller ej af hans Hoved
Eva, sed ex latere, quod ponitur inter utrumque,	Eva skabtes, men af hans Side, midt mellem begge,

Ne possit Domina sua mancipiumve videri,	At hun ej skulde synes hans Træl og ikke hans Herre,
Sed potius socia lateri socianda mariti.	Men som Fælle sin Mand samdrægtig stande ved Siden.

Kun nogle faa Exemplarer af »Hexaëmeron« har Litteraturhistorien Rede paa; et skal have været opbevaret i Lunds Domkirke, et andet i Sorø Kloster. Det eneste Haandskrift, som nu haves i Behold, er et meget gammelt Pergamentsexemplar, som allerede i det 15. Aarhundrede har tilhørt Roskilde Domkirke og senere været i Arild Hvitfeldts Besiddelse. Det ejes nu af Universitetsbibliotheket, og dettes tidligere Bibliothekar P. G. THORSEN har besørget en Udgave af det, som dog aldrig er kommen videre end til Korrekturen. En Side af Haandskriftet er gjengiven her; dets meget sammentrængte, i Ord og Bøjninger stærkt forkortede Text giver et godt Billede af middelalderlig Skrivekunst og kan vække en Forestilling om de Vanskeligheder, Tydningen af saadanne gamle Codices kan frembyde.

DANSK LITTERATUR.

En Litteratur i Landets eget Sprog brød sig kun langsomt Vej gennem den latinske Kultus og Videnskabelighed, som Kirken havde bragt ind i Udviklingen. Danmarks Tilstand i Middelalderen er i mange Henseender at ligne ved Barndomstiden, da Hovedvægten lægges paa den legemlige Ernæring og Væxt, da det fysiske Livs Krav stille de intellektuelle Rørelser i Skygge og der, tidt gjennem faretruende Kriser, først lidt efter lidt tilvejebringes Ligevægt mellem Kræfterne og Beherskelse af Lemmerne, inden Forstandslivet kan komme til Udfoldelse. Den nationale Kultur faaer saaledes kun et svagt og tarveligt Udtryk i vor middelalderlige Litteratur, paa samme Tid som de sydligere Lande alt have udfoldet dens ædleste Blomster: Italien har i Dante fostret en Aand. som rummer sin Tids hele Bevidsthedsindhold og omsætter saavel dens religieuse Følelse som dens filosofiske Spekulation i poetisk

Anskuelighed, medens det italienske Sprog naaer Fuldkommenhedens Form i hans saavelsom i Petrarcas og Boccaccios Digtning; i Spanien trives Historieskrivning og Digtekunst i lige Fylde ved Alfons den Vises litteraire Hof; i Frankrig udklækker Provencens Sol Troubadourpoesiens blussende Blomst, medens mod Nord Trouvèrernes »*Fabliaux*« aabenbare den galliske Aands lette Vid og sikre Formevne; i England lægger Chaucer Grunden til den engelske Nationallitteratur ved sine »*Canterbury-tales*«, og hos vore nærmeste sydlige Naboer faaer det tydske Sinds Dybde og mystiske Hang sit Udtryk gjennem Wolfram von Eschenbachs spiritualistiske Uddybning af Gral-Sagnet, medens dets Naturfølelse og Stemningsliv lægger sig for Dagen i Walther von der Vogelweides Digtning og »Mestersangen«, trods dens tørre og formalistiske Karakter, vidner om de nyskabte Borgersamfunds aaandelige Opvakthed.

Paavirkninger fra disse Kulturytringer naaede først sent og med svag Berøring op til vor sildigfødte nationale Litteratur. For Sydboens Bevidsthed laa Danmark som det fjerne, taagekolde, barske Land, fra hvilket han var skilt ved Havets Oprør og Vejens Farer. Og i Virkeligheden var Landets Natur ugjæstmild og dets Omraade lidet tilgængeligt. Tykke Skove og vidtstrakte Moser laa som skræmmende Hindringer for vejfarende Folk, husende baade Vilddyr og fredløse Mænd. Møjsommeligt skred Opdyrkningsarbejdet frem, hyppigt standset af Borgerkrig og Sørøverfejder, for et langt Tidsrum af den sorte Døds forfærdelige Hærgen. Men fremad skred det dog, og Samfundslivet fulgte Agerfurernes Gang. Omkring Klostre og Kirker sankedes Hus ved Hus, i Krumstavens Læ var der trygt at bo; Landsbyer fremstod og voxede stundom til Kjøbstæder, skjøndt tarvelige og kun lidet bymæssige efter Nutidens Begreber: med lerklinede Huse, med Haver og Kaalgaarde i lange Mellemrum, med Plankeværk til Værn mod ydre Fjender. Ogsaa i Læ af Borgene eller hvor en Vig paa eengang lovede et skjærmet Leje og let Adgang til Havets Handelsveje, byggede vindskibelige Borgere deres By, sluttende sig sammen i Gilder og Laug til indbyrdes Beskyttelse for Liv og Ejendom, Virksomhed og Privilegier. Men først i Tidens Løb udviklede Samfundsaanden sig til en almen Fædrelandsfølelse. Danmark var stort nok i Udstrækning; det rakte fra Smaalands Sydgrænse til Ejderen, men Befolkningen følte sig i Tidsrummets Begyndelse endnu som nærmest knyttet til de særlige Landsdele, saa

Sjællandsfar stod mod Skaaning, Fynbo mod Jyde som afsluttede Provinstyper, udrustede med særlige Love og Traditioner. Først henimod Middelalderens Slutning har denne Sondring veget Pladsen for en Adskillelse af en helt anden Art, Delingen i Stænder: Gejstligheden som Samfundets ypperste Klasse, Herrestanden anselig ved Vaabendaad og Grundejendom, Borgeren voxende i Selvfølelse med sin Virksomheds og Omsætnings Fremvæxt, Bonden staaende paa Samfundsstigens som paa Mennesketilværelsens laveste Trin, en slaaende Modsætning til Oldtidens selvstændige og mægtige Bondestand.

Alene dette sidste Forhold: Ophævelsen af Provinsialismen og Grupperingen efter Stænder, viser, hvilke betydningsfulde Kulturstrømninger der gjennemrisle Middelalderens lange Tidsrum. Og et Blik paa dets politiske Historie frembyder et endnu mere sammensat Billede: Knud den Stores Erobring af England og hans Grundfæstelse af Kristendommen som den herskende Kirke i Danmark, Landets Forening med Norge under Magnus den Gode, den nye Kongestammes Tronbestigelse med den præstevenlige Svend Estridsøn, Almueoprøret mod Knud den Hellige, Knud Lavards Drab, de vendiske Plyndringer, den tiaarige Tronstrid mellem Svend, Knud og Valdemar, Kampen paa Grathehede, de stolte Bedrifters Tid under Valdemar den Store og Knud den Sjette med Absalon som ledende Statsmand og Hærfører, de forøgede Erobringer og det paafølgende bratte Fald under Valdemar Sejer, Søndersplittelsen under hans Sønner, Erik Glippings Død for de sammensvorne Adelsmænds Sværd, Rigets materielle Ruin under Erik Menved, dets Pantsætning under Christoffer den Anden, det kongeløse Lands Mishandling af fremmede Voldsmænd, Niels Ebbesons befriende Daad, Gjenfødelsen under Valdemar Atterdag, Margrethes dristige og vidtskuende Politik og Dekadencen under hendes Efterfølgere — Alt gjennemvævet af Strid mellem Kongemagt og Kirkevælde med Ban og Interdikt som mægtige Midler i den sidstes Haand, af Adelens voxende Indflydelse, der sikrer sig Kongens Lydighed ved Haandfæstninger, af grusomt kuede Bondeopstande, af skjæbnesvangre Indrommelser til de holstenske Grever og deres Attraa efter Sønderjylland, af en skiftevis underdanig og selvsikker Politik overfor den tydske Kejser, af Handelens Overlevering til Hansestæderne og frugtesløse Forsøg paa at fastholde Forbindelsen med Sverig. Men Enkelthederne i dette brogede Billede have kun en ringe Betydning for den litterairhistoriske Be-

tragtning af Tiden; naar der foreløbig bortsees fra Folkeviserne, spejle de sig kun svagt i Middelalderens danske Litteratur, der endnu slumrede med omtaaget Bevidsthed og i selve sin Fattigdom giver os et Vidnesbyrd om, at Samfundslegemets Væxt og Formning gjennem Kamp og livsfarlige Kriser endnu ikke var naaet til det Punkt. da Aanden skulde opslaa sine Øjne og selvbeskuende give sig Udtryk i en national Litteratur.

Opmærksomheden for de litteraire Fænomener maa da nærmest henvendes paa **Sprogets** Udvikling. Det Sprog, i hvilket den is- Sproget. landske Oldlitteratur er skrevet og som endnu temmelig uforandret er Islændernes Tungemaal, var i Oldtiden Fællessproget for hele Norden og benævnedes Norrænæ-Maal eller endnu hyppigere »dansk Tunge«, idet det tog Navn af det Hovedland, hvori det taltes. Omtrent i Knud den Stores Periode, eller endnu tidligere, begyndte dette Sprog i Danmark at undergaa visse Forandringer, som mere og mere skilte det fra Udspringet; især er en angelsachsisk Indflydelse kjendelig i Ordforraad og Former, og i det 13. Aarhundrede er denne Udvikling naaet saa vidt, at det Sprog, som tales i Danmark, stærkt afviger fra Stamsproget, medens det paa den anden Side trods al Paavirkning tydeligt hævder sig som et selvstændigt Sprog overfor enhver germansk Sprogform. Dette Præg af et oprindeligt, ikke fra Tydsk afledet Sprog bevarer den danske Mundart selv til Tider, da Indflydelsen sydfra gjennem tydske Konger og tydsk Hofliv, tydske Krigere, Handelsmænd og Haandværkere afsætter sine talrigste Spor paa det og tilvejebringer en ikke ringe Lighed, hvad Ordforraadet angaaer, medens Bøjning og Sætningsbygning stadig bevidner dets Egenart. Det maa ogsaa fremhæves, at Sprogets Forøgelse med tydske Ord, For- og Endestavelser fortrinsvis indskrænker sig til det prosaiske Skriftsprog, medens det poetiske Sprog og den daglige Tale kun i en mindre Grad berøres af den og gjennemgaaende bevare deres hjemlige Karakter.

I Løbet af det 14. og 15. Aarhundrede fuldendes Frafaldet fra Oldsproget, og den Form, det Danske har antaget efter Tilendebringelsen af denne Udvikling, er, hvad Lyd og Bøjninger angaaer, væsenlig den samme, som det nu har, hvor forskjelligt end Udseendet kan være paa Grund af tidligere Tiders overlæssede og temmelig vilkaarlige Retskrivning. Hovedtrækkene i Afvigelserne

fra det gamle Sprog ere Bortkastelsen af en Mængde af dets rige Bøjningsformer, en større Blødhed i Medlydene og en Udviskning af de kraftige Farvemodsætninger i Selvlydene, i det Hele taget en Slappelse af Sprogets stærke Elementer, som synes at være det sproglige Afbillede af Folkekarakterens Magelighed og Veghed: Han- og Hunkjøn smelte sammen i et Fælleskjøn, i Navneordene opgives alle Forholdsformer med Undtagelse af Ejeformen, i Udsagnsordene bortfalder den tidligere Bøjning efter Personer, og der er en Tendens til ogsaa at opgive Bøjningen efter Tal; de haarde Medlyd (p, t, k) gaa over til de tilsvarende bløde (b, d, g), medens e- og æ-Lyden breder sig som en graa Tusmørkeplante over de andre Vokalers farverigere Blomster. Paa samme Tid som denne Udviklingsgang fuldbyrder sig, tilendebringes ogsaa for Skriftsprogets Vedkommende Sammensmeltningen mellem de tre Mundarter: Skaansk, Sjællandsk og Jydsk, hvori det Danske endnu paa et tidligere Trin af Sprogbevægelsen delte sig; den sjællandske Sprogart, der indtog Mellemstadiet mellem det Skaanskes sejgere Vedhængen ved det Gamle og det Jydskes svagere Modstandsevne overfor det Nye, hævder sig som det Grundlag, hvorpaa det almindelige danske Skriftsprog dannes. Dette Skriftsprog bliver tillige Norges litteraire Sprog, medens det norske Talesprog vedblivende holder sig nærmere oppe mod Oldsproget end det danske; omvendt tilegner Svensk sig en sproglig Dragt, der tilsyneladende gjør det mere forskjelligt fra Dansk, end det i Virkeligheden er; i den tidligere Del af Middelalderen stod Svensk og Dansk endnu sammen som de blødere Tungemaal overfor Norsk og Islandsk som de haardere, og Overensstemmelsen mellem de to Sprogarter var saa stor, at det ved Diplomer, Brevskaber og lignende Aktstykker fra denne Tid ofte er vanskeligt at afgjøre, om de ere skrevne paa den ene eller den anden af dem. En Tidlang saae det endogsaa ud, som om selv disse mindre Afvigelser skulde forsvinde og der skulde tilvejebringes et fælles skandinavisk Skriftsprog, skabt af den religieuse Opvækkelse, som havde sit Udspring i det af den hellige Birgitta stiftede Kloster i Vadstena, et Fænomen, der foruden sin sproglige Interesse tillige har Betydning som en for Middelalderen karakteristisk Aandsstrømning.

Den hellige Birgitta er nemlig her i Norden den mest udprægede Repræsentant for den kristelige Mystik, saaledes som den

er kommen til Gjennembrud hos adskillige af Kirkehistoriens betydeligste Personligheder. Hun er født 1302 eller 1303 og tilhørte en af Sverigs højbyrdigste Ætter, ligesom hun ogsaa, kun fjorten Aar gammel, blev gift med en Mand af ædel Slægt, den senere Lagmand i Nerike Ulf Gudmarsson, hvem hun stod trofast og kjærligt ved Siden som en dygtig Hustru og klog Opdragerinde af deres otte Børn; et saadant Ry nød hun som en forstandig og sædelig Kvinde, at hun blev ansat som Hofmesterinde hos den unge Dronning Blanche af Namur ved dennes Giftermaal med Kong Erik Magnussøn. Side om Side med denne aandelige Sundhed og praktiske Dygtighed havde der alt fra Barndommen af i Birgittas Sind trivedes en Hang til religieus Mystik, der tidlig lagde sig for Dagen som Syner og Samtaler med Gud, den hellige Jomfru og Djævelen, og alt som disse Anfægtelser tog til i Antal og Styrke, fik hendes Liv en mere og mere udpræget asketisk Karakter; sammen med sin Mand gjorde hun lange Pilgrimsvandringer til Norge og Spanien og fik ogsaa hans Hu saaledes vendt mod Forsagelsens Ideal, at han til Guds Ære afbrød deres ægteskabelige Samliv. Efter hans Død blev hun mere end nogensinde benaadet med Aabenbaringer, direkte Meddelelser fra Gud og de Hellige om de Ting, der ere dulgte for menneskelige Øjne, og hvad hun i sin Henrykkelsestilstand forkyndte om Himlens Hemmeligheder, omgav

Den hellige Birgitta.
Efter et Maleri fra Slutningen af det 15. Aarh.

hende i Folkets Øjne med en Helgenglorie, hvis Skjær ikke blev mindre, da man ved flere Lejligheder saae hende optræde djærvt og uden Hensyn til eget Velvære mod Kongens Fejl og hans Omgivelsers Overgreb. Heller ikke Kleresiets Synder skaanede hun, da hun 1350 kom til Rom for ved personlig Henvendelse hos Paven

Den hellige Birgitta modtager en Aabenbaring.
Efter et Maleri fra Slutningen af Middelalderen.
(*Gaude, Birgitta filia, canticum tibi detur glorie* ɔ: Glæd Dig, Birgitta, min Datter, Lovsang skal vorde Dig tildel.)

at faae Tilladelse til at stifte et Kloster i Vadstena, den hun da ogsaa opnaaede trods sin indtil Hensynsløshed frimodige Kritik af Pavedømmets Misbrug. Hun levede indtil 1373 som en over hele Kristenheden navnkundig hellig Kvinde, hvem Paver og Konger, verdslige og kirkelige Stormænd adspurgte i Livets vanskelige For-

hold, og efter sin Død blev hun kanoniseret. Fra hendes Kloster i Vadstena plantedes der Aflæggere i Nordens øvrige Lande, hos os i Maribo og Mariager, og den levende Forbindelse mellem disse Klostre baade ved personlige Besøg, ved Brevvexling og en flittig litterair Virksomhed affødte et Slags Unions-Skriftsprog, »Brigittiner-Sproget«, i hvilket Forskjellen mellem de nordiske Mundarter var bragt ned til et Lavmaal.

Til at danne os en Forestilling om Sprogets Væsen i Periodens første Halvdel have vi ikke andre Hjælpemidler end de gamle **Love**. Deres kulturhistoriske Betydning er det overflødigt at paapege; det er klart, at deres Bestemmelser for Rettens Hævdelse i Familiens indbyrdes Forhold som i Personens Stilling til sine Medborgere og til Staten ordne sig Led for Led til et Omrids af hele det private og offentlige Liv paa den Tid, de blev til. De ere oprindelig opstaaede som Vedtægter for snevrere Kredse; alt som deres Holdbarhed er bleven prøvet og som Samfundsdannelsen er tiltagen i Omfang, have de faaet Gyldighed over større og større Omraader, til de omsider ere blevne underkastede Retslærdes Gjennemsyn og have faaet Kongernes Stadfæstelse som Love for hele Landsdele. Den ældste af dem er Knud den Stores Vitherlagsret (Vederlagsret), en Lovbog, der fastsætter Bestemmelserne for Samlivet i Kongens Hird, den prægtigt udrustede Livgarde, der skulde være nærmest om hans Person; i sproglig Henseende er denne Lov dog af mindre Betydning for os, da det eneste Brudstykke af den, som endnu er til, hidrører fra en langt yngre Tid og maa være skrevet efter 1346. De kirkelige Love: Erkebiskop Eskilds skaanske og Absalons sjællandske Kirkeret (1162 og 1171), haves i Haandskrifter fra det 13. Aarhundrede, men fra dette Tidsrum meddeles der nedenfor en Prøve af Jydske Lov, der tilligemed de andre verdslige Love i alle Henseender er betydeligere end de gejstlige.

Lov-Litteraturen.

Vitherlagsretten.

Den ældste verdslige Lov er Skaanske Lov, som tillægges Valdemar den Første, skjøndt dens Form har mere af det tilfældigt Sammenbragtes Karakter end af en enkelt Lovgivers ordnende Arbejde; den maa derfor sikkert rettere betragtes som en privat Samling af gamle Love og Vedtægter, der have været gjældende i Skaane og muligvis senere ere blevne stadfæstede af Kongen. Et meget smukt Runehaandskrift (»*Codex Runicus*«) af denne Lov findes i den Arnamagnæanske Samlings i Universitets-Bibliotheket

Skaanske Lov.

og er 1877 udgivet i fotolithografisk Aftryk; det er den første Side af denne Membran, vort herhenhørende Bilag fremstiller i nøjagtig Efterligning. Den vigtige latinske Bearbejdelse af Loven, som skyldes ANDERS SUNESØN, er nævnet ved denne.

Første Side af Runehaandskriftet af Skaanske Lov.

Gjengivelse af Texten.	Gjengivelse paa nyere Dansk.
Far man kunu ok dør han, for æn hun far barn, ok sighir hun ok hænnæ frænder at hun ær mæth barne, tha skal hun sitta i egen bægia therræ uskifto tiughu uku ok til se mæth sinum uæriændæ, ær hun ei mæth barne ok ær thær gothræ kuinæ uitnæ til, tha skiftis egn therræ, hus ok bolfæ ok køpæ iorth, annur iorth gangæ til rætræ arua.	Faaer Mand Kone og døer han, før end hun faaer Barn, og siger hun og hendes Frænder, at hun er med Barn, da skal hun sidde i eget fælles uskiftet Bo tyve Uger og tilse med sine Værger; er hun ej med Barn og er der gode Kvinders Vidne dertil, da skiftes deres Ejendom, Hus og rørligt Gods og Kjøbejord, men anden Jord gaa til rette Arvinger.
Sighir mothær ok hænnær frændær at barn uar føt æftir fathur, ok netta fæthrinis fræn(der.....)	Siger Moder og hendes Frænder, at Barn var fød efter Fader, og nægte Faders Frænder.....

Valdemars sjæll. Lov. Valdemars sjællandske Lov er ligeledes en Privatsamling af gamle Love og Vedtægter for Sjælland, yngre end den skaanske, uden at det med Bestemthed lader sig afgjøre, naar den er samlet. Ligesom man er i Tvivl om, hvilken af Valdemarerne (den Første eller den Anden) Loven har faaet Navn efter, saaledes er man ogsaa usikker med Hensyn til den Kong ERIK, efter hvem den anden sjællandske Lov er opkaldt; den har ganske samme private Karakter som de foregaaende og kan højst være stadfæstet af en Kong Erik, skjøndt neppe hverken Erik Glipping eller Erik Menved, hvem man har tillagt den. Det smukke Haandskrift af Valdemars sjællandske Lov, som den Arnamagnæanske Samling ejer (udgivet 1869) meddeler det hosstaaende Bilag en Prøve af.

Jydske Lov. Den eneste Lov, der med Sikkerhed kan føres tilbage til en bestemt Lovgiver, er Valdemar den Andens jydske Lov, given paa Rigsdagen i Vordingborg i Marts Maaned 1241 som

Første Side af Skaanske Lov.

Efter Runehaandskriftet i den Arnamagnæanske Samling Nr. 28. 8vo.

Første Side af Valdemars sjællandske Lov.

Efter Haandskriftet i den Arnamagnæanske Samling Nr. 24. 4to.

Første Side af Valdemars sjællandske Lov.

Gjengivelse af Texten.	**Gjengivelse paa nyere Dansk.**
Thætæ ær then rætæ sialanzfaræ logh oc thæn gamlæ ut aruæ mal.	Dette er den rette Sjællandsfar Lov og det gamle Udarve-Maal.
Fathær oc mothær ær sun oc dotær nest at aruæ, sun til ful lot, oc totær til halv lot, æn of af giftæs sun æller dotær ællær bathe, liuænde fathær oc mothær, tha faræ the af bo, sun mæth ful lot oc dotær mæt halv lot, allæ æm ful lot sum theræ fathær hauær for utæn fæthrinis iorth oc the aruæ, ær han ærfde sithen han fec theræ mother, ællær theræ mothær sithen hun fec theræ fathær.	Fader og Moder er Søn og Datter nærmest til at arve, Søn til fuld Lod og Datter til halv Lod; men dersom Søn eller Datter eller Begge bortgiftes i Faders og Moders levende Live, da udgaa de af Boet, Søn med fuld Lod og Datter med halv Lod, alle med ligesaa fuld Lod som deres Fader har, med Undtagelse af Fædrenejord og den Arv, han har arvet, efterat han fik deres Moder, eller deres Moder efterat hun fik deres Fader.
Om fæthrinis iorth oc mothær.	Om Fædrene- og Mødrenejord.
Thet kallæ vi alt fæthrinis iorth, ær fathær ate før æn han fec theræ mothær, ællær mothær ate før æn hun fec theræ father.	Det kalde vi altsammen Fædrenejord, som Faderen ejede, førend han fik deres Moder, eller Moderen ejede, førend hun fik deres Fader.
At ut aruæ æruer æi fathærs flæt.	At Udarving arver ej Faders Hus.
Ængin ut aruæ æruir nokæt barn inæn fathers flæt.	Ingen Udarving arver noget Barn indenfor Faders Hus.
Horæ fath(ær) æru(ær) sit barn, thæt ær utæn fælægh dør.	Hvorledes Fader arver sit Barn, det som døer udenfor Fællig.
Dør nokæt hans barn uthæn fælægh for utæn afkomd, tha æruær fathær oc mothær oc brothær ful lot oc systær half lot, æm væl the innæn sitiæ fathærs flæt, æszæ the ær uthæn æræ.	Døer noget af hans Børn udenfor Fællig foruden Afkom, da arver Fader og Moder og Broder fuld Lod og Søster halv Lod, ligesaavel de, der sidde indenfor Faders Hus, som de, der ere udenfor.
Horæ far ær næst allæ gęnmæle.	Hvorledes Fader er nærmest til alt Gjenmæle.
I allæ skiælnæthe, ær mællæ børn kan kumæ oc fathær, tha ær fathær nærmer allæ gen mæle.	I alle Tvistemaal, som kan opkomme mellem Børn og Fader, er Faderen nærmest til alt Gjenmæle.
Om børnæ børn talæ.	Om Børnebørn tale.

Landslov for Nørre- og Sønderjylland og desuden for Fyn, Samsø, Langeland og Als. Dens Fortale har den berømte Begyndelse: »Med Lov skal Land bygges« og blev i senere Afskrifter sat foran de andre Love. Om Aanden i dette Lovgivningsarbejde saavelsom om Sproget paa hin Tid vil efterstaaende Citat af Fortalen bære Vidne:

Af Jydske Lov 1241.

Logh scal væræ ærlic, ræt, tholic æfter landens wanæ, quemlic oc thyrftælic, oc openbar, sua at allæ men mughæ wito oc understandæ huat logh sægher; oc weræ ei gørth eth scriuæn for ennens manz særlic wild, num efter ollæ menz thirft ther i land bor. Ængi man scal dømæ geen then logh, ther konung giuer oc olt land taker with, num æfter then logh scal land dømæs oc rættes. Then logh ther kunung giuer oc olt land taker with, then ma han ei efter takæ æller skiftæ, uten lanzens wili, for uten han war openbarlic gen guth. — Thet æræ kunungs æmbet oc høfthings, i land æræ, at gøme domh, oc gøræ reth, oc frælsæ them ther meth wald tuinges, swa som er widdewe oc wærilos børn, pilgrim oc utlendz men, oc fatok men: them gar tithest wald yuer.

Gjengivelse paa nyere Dansk.

Lov skal være ærlig, ret, taalig efter Landets Vane, kvemlig (passende) og tarvlig (som Tarv er), og aabenbar, saa at alle Mænd (Folk) kunne vide og forstaa, hvad Loven siger; og (den) være ej gjort eller skreven for nogen Mands særlige Fordel, men efter alle Mænds Tarv, der i Landet bo. Ingen Mand skal dømme mod den Lov, som Kongen giver og alt Landet vedtager; men efter den Lov skal Land dømmes og rettes. Den Lov, som Kongen giver og alt Landet vedtager, den maa han ej tage fra eller skifte uden Landets Villie, undtagen den aabenbar var Gud imod. — Dette er Kongens og Høvdingers Embede, som i Landet ere, at afsige Dom og gjøre Ret og frelse dem, der med Vold tvinges, saa som er Enker og værgeløse Børn, Pilegrimme og Udlændinge og Fattigfolk: dem gaar tiest Vold over.

Blandt de forskjellige Udgaver af Jydske Lov skal her nævnes den danske Texts første Fremtræden i Bogtryk (Ribe 1504) efter temmelig nye Haandskrifter, ledsaget af en latinsk Oversættelse af den viborgske Bisp KNUD MIKKELSENS »*Expositiones*«, i hvilke den retslærde Prælat — han var *Doctor juris utriusque* — forklarer Loven ved Hjælp af den romerske og kanoniske Ret og oplyser dens Anvendelse ved Exempler paa afsagte Domme, forefaldne Tilfælde, Retssædvaner o. dsl. Paa Udgavens sidste Blad findes hosstaaende Træsnit, der synes at forestille en Dom, hvorved en Uskyldig domfældes trods sine Bønner og Englens Beskyttelse, medens den Skyldige under den Ondes Protektion benytter Øjeblikket til at bestjæle Dommeren. — Allerede henved en Snes Aar inden denne første danske Udgave fremgik af

Pressen, var Jydske Lov udkommen paa Plattydsk (Lübeck 1486); den var jo gjældende Lovbog i Sønderjylland og blev derfor tidlig

Illustration til Biskop Knuds «*Expositiones circa leges Jutiæ*». Ribe 1504.

oversat i det Sprog, som taltes i de sydlige og vestlige Egne af denne Landsdel. Den plattydske Udgave, som kun det Store kgl.

Dyt ſynt de heren vnde de biſſchoppe de dyt recht ghefundert hebben

Titelblad til »Dat Jutische Lowbock«. 1486.

Bibliothek ejer i et fuldstændigt Exemplar, har, efter Tidens Kaar, en vis festlig Karakter; Fortalen er omskreven i pyntelige Vers, den typografiske Udstyrelse er ret rig, med Initialer og Randtegninger paa nogle af Siderne samt paa Titelbladet den Side 50 gjengivne Komposition: mellem to Søjler, som bære en firedelt Bue, to siddende Konger med Scepter og Krone, omgivne af fem Biskopper; som Underskrift læses: Dyt synt de heren vnde de bisschoppe de dyt recht ghefundert hebben, (dette er de Herrer og de Biskopper, som have grundlagt Loven).

Ogsaa adskillige danske Bylove haves i Behold fra Middelalderen, blandt andre Flensborgs nyere Stadsret fra 1284, bevaret i et næsten samtidigt Haandskrift, hvis Sprog er rent Jydsk. Gildeskraaer og Laugsartikler findes der ligeledes Levninger af.

De gamle danske Provinslove og de slesvigske Stadsretter ere udgivne af P. G. THORSEN (1852—53, 55), Gaards- og Stadsretter af J. L. A. KOLDERUP-ROSENVINGE i hans Samling af gamle danske Love V (1827).

Rationel Granskning af Naturens Love var fremmed for Middelalderen; den drev det ikke videre end til spredte, usammenhængende Iagttagelser, og i Tydningen af dem ere vilkaarlige Paastande ligesaa hyppige som Indflydelsen af kras Overtro. Hvorvel der foredroges **Lægevidenskab** ved Universiteterne og den tillige udgjorde en Del af Klosterstudierne, bestod Lægekunsten hovedsagelig dog kun af tilfældigt sammensankede empiriske Forskrifter, hvis Virkeevne maa forekomme en moderne Betragtning højst tvivlsom, skjøndt de hævdede sig uforandrede fra Slægt til Slægt, opbevarede i haandskrevne Lægebøger eller Urtebøger, som de almindeligst kaldtes, fordi det fornemmelig var Planternes Anvendelse som Lægedom, de gav Anvisning til. Flere saadanne Bøger ere komne til os fra hine Tider, den berømteste, **Henrik Harpestrengs**, i et meget smukt Haandskrift, som ejes af det St. kgl. Bibliothek og 1826 blev udgivet af C. MOLBECH.

Lægevidenskab.

Om **Henrik Harpestrengs** personlige Forhold er os ikke Andet bekjendt, end at han har levet i det 13. Aarhundrede og været Kannik i Roskilde; om den store Anseelse, han har nydt, vidner et yngre Haandskrift, i hvilket han stilles sammen med Oldtidens

Henrik Harpestreng.

berømte Læge Galenus som en »viis Mester«. Hans Sprog gjør ved det første Blik et fjernt og fremmed Indtryk, men trænger man lidt nærmere ind i det, viser det sig, enkelte nu ukjendte Udtryk fraregnede, i sit egenlige Væsen ikke saa meget forskjelligt fra vor Tids Dansk; efterstaaende Prøver ville godtgjøre dette, samtidig med at de give os en af Mester Henriks almindelige og en af hans specielle Anvisninger.

Af Henrik Harpestrengs Lægebog.

Hwa sum wil lækydom takæ. han skal thæt witæ at nokær stærk lækidom ma æi giuæs børn oc æi gamælt folck. oc æi andær thær krankæ ær. Oc æi skal lækydom takæs ællær giuæs i mykæl hetæ. oc æi i mykæl kuld. Man skal æi twa lækydom takæ en dagh. Thægær lækydom ær takæn til løsn. hauær man æi fangæt løsn. tha skal mat æi takæs fyrre æn lækidom hauer syn dygh fulkummæt. Takær man mat fyrræ tha ma han ræthæs at han fangær rythæ Thæn thær lækydom hauær takæt ma annæn dagh bathæs. at thæt thær løsth ær af lækydom ma mæth bastuf af tømæs.

Af pipærroot.

Raphanum. pipær root. oc hun ær storlyk heet. oc kallæs forthy root at swa sum andræ yrtæ waxæ up. swa waxær hun giærnæ nithær. i. yorth. Hwa sum hænnæ frø syndær nithær mællæ sinæ hændær oc smøræ them mæth. tha ma han takæ hugorm utæn skathæ. Takær man thennæ root. oc læggær mæth fils been thær røt ær af ællæ. tha warthær thæt hwit. Warthær hun takæn. i mat. oc ætæn. tha stær hun gen etær. Hun ær oc mykæt helsum at ætæ fastænd. i. marz manæth oc annæn timæ. for thi at hun rensær. i. man thæt ondæ bloth thær man far af wintærs kuld. oc thyrrær thæt at thæt skathær æi man. Stampær man pipær root oc dudækorn mæth lit salt. oc læggær with cancer tha dughær thæt. Swa dughær thæt oc for lykwærthing sot.

Gjengivelse paa nyere Dansk.

Hvo som vil Lægedom (Medicin) tage, han skal vide det, at nogen stærk Lægedom maa ej gives Børn og ej gammelt Folk og ej Andre, der svage ere. Og ej skal Lægedom tages eller gives i megen Hede, og ej i megen Kulde. Man skal ej to Lægedomme tage paa een Dag. Naar Lægedom er tagen til Afføring: haver man ej faaet Afføring, da skal Mad ej tages, førend Lægedom haver sin Virkning fuldkommet. Tager Mand Mad før, da maa han frygte, at han faaer Feber. Den, der Lægedom haver taget, maa anden Dag bade sig, at det, der løst er ved Lægedom, maa med Badstue (Badet) aftømmes.

Om Peberrod.

Raphanum. Peberrod. Og hun er storlig hed og kaldes derfor Rod, fordi at saa som andre Urter voxe op, saa voxer hun gjerne ned i Jorden. Hvo som hendes Frø søndergnider mellem sine Hænder og smører dem med, da kan han tage Hugorme uden Skade. Tager man denne Rod og lægger ved Elfenben, som rødt er af Ælde, da vorder det hvidt. Vorder hun tagen i Mad og ædt, da staaer hun imod Edder (Gift). Hun er og meget helsebringende at æde fastende i Marts Maaned og andre Tider, fordi at hun renser i Mand det onde Blod, som man faaer af Vinters Kulde, og tørrer det, at det skader ej Mand. Stamper (støder) man Peberrod og sort Kummen med lidt Salt og lægger ved *cancer* (Kræft), da virker det. Saa virker det og for Spedalskheds Sot.

Haandskriftet indeholder tillige en saakaldet Stenbog, en Forklaring af de ædle Stenes helbredende Virkninger, som efter al Rimelighed ogsaa maa tillægges Henrik Harpestreng; den er en fri Oversættelse eller et Uddrag af et latinsk Digt, som den franske Biskop MARBOD i Rennes har forfattet, efter eget Sigende paa Grundlag af et Skrift om Ædelstene og deres Egenskaber af den hos Plinius omtalte lægekyndige EVAX, der hos Marbod gjøres til Konge af Arabien, det fjerne Land, til hvilket saamange af Middelalderens fantastiske Forestillinger henlægges. En Prøve paa den Overtro, der tillagde Stenene undergjørende Kraft, giver exempelvis det lille Stykke om Stenbog.

Corallus.

Corallus hetær en goth steen. Han kombær fra hafs botn mæth næt up oc ær tha grøn. oc sithæn harthnær han til steen thær fyrræ war æns træ oc fangær røth lyth. Han dughær for storm. oc spækær diæt wæthær. oc han dughær for trollæ oc for thordyn. Warthær han kast. i. win garth ællær annæn stæth tha warthær therræ fruct mikæl.

Koral.

Koral hedder en god Sten. Han kommer fra Havets Bund med Net op og er da grøn, og siden hærdner han til Sten, der før var som Træ, og fanger rød Farve. Han virker mod Storm og stiller haardt Vejr, og han virker mod Trolde og mod Torden. Vorder han kastet i Vingaard eller andet Sted, da vorder deres Frugt megen.

Ogsaa en Kogebog findes i samme Haandskrift og indvier os i denne Side af Middelalderens daglige Liv ved en lille Række kortfattede Forskrifter til Madlavning, f. Ex. følgende: Kogebog.

Quomodo conficiatur pastellum de medullis ceruorum.

Man skal siuthæ hiortæ been oc sla them syndær thawær the æræ kaldæ. oc gøræ en degh af hwete miæl. oc kalt watn. oc latæ thær til salt oc piper. oc kaniæl. oc latæ marghæn til af the been oc gør thær af en pastel oc bakæ. i. en houæn.

Hvorledes Postej af Hjortemarv tilberedes.

Man skal koge Hjorteben og slaa dem sønder, naar de ere kolde, og gjøre en Dejg af Hvedemel og koldt Vand og sætte dertil Salt og Peber og Kanel og sætte Marven til af de Ben og gjøre deraf en Postej og bage i en Ovn.

Vil man have en Forestilling om Middelalderens aandelige og verdslige Viden i kort Begreb, kan man i den meget yndede Folkebog **Lucidarius** finde Tidens theologiske, astronomiske, fysiske og geografiske Kundskabssum gjengiven i hvad man nutildags vilde kalde en populair Fremstilling, en folkelig Encyklopædi, hvis Indhold

ingenlunde angiver Lavmaalet af de Kundskaber, man dengang maatte være udrustet med, men tvertimod den højeste Oplysning, som kunde forudsættes at være tilstede hos den dannede Del af Folket. Bogen har sit Navn af *lux*, Lys, og det var en lysbringende Mission, den vilde udføre ved at undervise sin Samtid i Alt, hvad der vidstes om Gud og Skabelsen, om Jorden og Himmellegemerne, om Messens Forvaltning og Dommedag. I næsten alle europæiske Sprog var denne Bog udbredt, den var en af de første, Bogtrykkerkunsten mangfoldiggjorde, og endnu langt op imod vor Tid har Oplag paa Oplag vidnet om den Yndest, den senere kom til at staa i som Almuelæsning, efterat den ved sin Fremkomst havde været Udtrykket for den dannede Bevidstheds Kundskabsindhold.

Lucidarius.

Grundlaget for »**Lucidarius**« findes i den franske Presbyter HONORIUS' Værk fra det 12. Aarhundrede: »*Elucidarium sive dialogus summam totius christianæ theologiæ complectens*« (»E. eller en Samtale, omfattende Indbegrebet af hele den kristelige Theologi«). Dette Forbillede have Efterligningerne i de forskjellige Lande holdt sig meget nær op til; Formen for Fremstillingen er altid Samtalen mellem den videbegjærlige Discipel og hans kundskabsrige Lærer, og Indholdet drejer sig for Størstedelen om Gudstjenestens enkelte Ceremonier med Forklaring af deres aandelige Betydning og historiske Oprindelse; dertil slutte sig Uddrag og Betragtninger over Skabelseshistorien og de følgende bibelske Beretninger, hvis Redegjørelse for de ældste Slægter danner Overgangen til Omtalen af Jordens Folkeslag, dens geografiske Forhold, dens Plads i Universet og endelig en Skildring af Dagenes Ende og Tilstanden efter Dommen. Ret og Vrangt er her blandet sammen, virkelig Indsigt og de naiveste Misforstaaelser gaa troskyldigt Haand i Haand; men at det dog ikke var saa aldeles taabelige Forestillinger, der laa til Grund for Totalopfattelsen f. Ex. af Himmelrummet og dets Kloder, at der her tvertimod er Spor af en virkelig kosmisk Anskuelse, vil vise sig selv i den barnlige Betragtning, som kommer tilorde i følgende Uddrag:

Af »Lucidarius« IV.

Discipulus. Kæræ mestæræ, mæthæn i hauæ mek sawth aff werdhen, Syer mek nw noghet fauert aff hemmelteghen.

Gjengivelse paa nyere Dansk.

Disciplen. Kjære Mester, efterat I nu har fortalt mig om Verden, saa siig mig nu noget Fagert om Himmeltegnene.

Magister. Hemmælenæ the æræ XII, oc planethernæ thee æræ VII. oc hwer ær fest i syn hemmel, sommæ owermeræ oc sommæ nedermeræ.

D. Hwilken planethæ ær nederst.

M. Thet ær monynd.

D. Hwar stoor ær monynd.

M. Manyn er moxen om stoor som all Jorden ær. Och hwer stiernæ ær oc om stor som all jordhen ær. Och solen ær VIII synnæ bredæræ æn al jordhen om kryngh.

D. Hwar aff kommer thet, ath solen worther bort taghen om dawen.

M. Thet kommer ey aff anneth, æn aff monæns gangh ær saa, ath han kommer Tha reth mellum wos oc solen. Forthi ath monyn ær møget tyøk oc stoor, Thaa fangæ wy ey seth solens claræ skyn i gemmen mønydh, før æn hun fangher omganghet monyn.

Læreren. Himlene de ere tolv, og Planeterne de ere syv, og hver er fæstet i sin Himmel, somme højere oppe og somme lavere nede.

D. Hvilken Planet er nederst?

L. Det er Maanen.

D. Hvor stor er Maanen?

L. Maanen er næsten saa stor som hele Jorden er. Og hver Stjerne er ogsaa saa stor som hele Jorden er. Og Solen er otte Gange bredere end hele Jorden i Omkreds.

D. Hvoraf kommer det, at Solen vorder borttagen om Dagen?

L. Det kommer ej af Andet, end af at Maanens Gang er saa, at han kommer da ret imellem os og Solen. Fordi at Maanen er meget tyk og stor, da faae vi ej seet Solens klare Skin igjennem det røde Skjær, førend hun faaer omgaaet Maanen.

Noget tarveligere ere Beskrivelserne af Jordens forskjellige Dele. Jødeland henlægges til Afrika, dog med den Tilføjelse, at »Somme sige, det er i Asien«. I Forbindelse med Indieland omtales temmelig detailleret Paradisets geografiske Beliggenhed og klimatiske Forhold; Indien ligger saa langt borte, at Ingen kan sejle did i kortere Tid end et halvt Aar, og Landet er saa stort, at det ikke kan gjennemrejses paa mindre end fire Vintre, »thi det er syv Kongeriger og tyve«; paa Disciplens Spørgsmaal, om man ikke kan »komme fra Indien lige til Paradis«, svarer Læreren: »Til Paradis er det Jorderigs Mennesker umuligt at komme, fordi det er saa højt Jordsmon, at det rækker op over alle Skyer«. Den korteste Omtale bliver Europa til Del, og af Danmark synes Forfatteren ikke at kjende stort Andet end Thy. Hans Beretning lyder saaledes:

Then annen deel hedher ewropaa. ther ær i alt romæ rigæ, walland og tythslandh, ængæland oc skotland, thet ær alwesterth i werdhen, oc nordest i thet landh ær en stadh, ther ær førytiwæ dawæ om wynteren, ther aldri kommer daw. En dell aff werdhen ær oc dan-

Den anden Del hedder Europa. Der er ialt Romerrige, Valland og Tydskland, England og Skotland. Det er vestligst i Verden, og nordligst i det Land er en Stad, hvor der er fyrretyve Dage om Vinteren, da der aldrig kommer Dag. En Del af Verden er og Danmark. Der

mark. Thær ær oc æn stedh hedher hanzstedholm. Ther vdhen foræ liggher Swellien j hauet. j thet samæ landh, ther danmark hedher, ther ær thet bestæ rydderskapp ther vndher solen ær, om thee welæ wel til sammen hollæ. Ther ær oc the ædlestæ frwær oc twctæligæ meth teræ sedher ther i al Verdhen fynnes.

er og en Stad, hedder Hanstedholm. Der udenfor ligger Brændingen i Havet. I det samme Land, der Danmark hedder, der er det bedste Ridderskab, der under Solen er, om de ville vel sammen holde. Der er og de ædleste Fruer og tugtelige i deres Sæder, der i al Verden findes.

Ældste Fadervor.

»Lucidarius« indeholder det ældste danske Fadervor; det lyder saaledes: »Wor father, ther i hymærighæ ær, helliest ær tith naffn, thil kommæ tith righæ, tyn williæ skal wæræ saa paa jordhen som i hymmelen, Gyff oss i daw worth daulighæ brødh, Oc forlath oss voræ brøthæ, sosom wi forlathæ them ther woss om moth brydhæ, Oc ledh woss ey i frestelsæ, Men frels wos aff alth onth, Amen.«

Et haandskrevet Exemplar af »Lucidarius« findes i den Arnamagnæanske Samling paa Universitetsbibliotheket; af den ældste trykte Udgave — Kbhvn. 1510 — existerer kun et eneste Exemplar, som det St. kgl. Bibliothek opbevarer. Sidste Gang er »Lucidarius« udgiven af C. J. BRANDT 1849 som Nr. VII af »Nordiske Oldskrifter«.

Ældste danske Bibel.

Fra Slutningen af Middelalderen skriver sig **den ældste danske Bibeloversættelse,** som omfatter de tolv første Bøger af det gamle Testamente, gjengivne efter Vulgata i et Sprog, hvis store Ærefrygt for Originalens kanoniske Latin gjør det mere ufrit og ubehjælpsomt, end de litteraire Mindesmærker fra dette fremrykkede Tidspunkt ellers ere, ja endog frister Oversætteren til forunderlige Forsøg paa at gjengive visse latinske Bøjningsformer ved tilsvarende danske — eller rettere sagt udanske — Konstruktioner, saaledes de løjerlige Participier, som dannes med Hjælpeverbet »at skulle« for at ramme den tilsvarende latinske Form med et enkelt Ord (f. E. drikkeskullende ɔ: *bibendum*, ejeskullende ɔ: *possessuri*, til at strideskullende ɔ: *ad bellandum*) og de selvgjorte Adjektiver med Endelsen »lig« for at undgaa Omskrivningen af det paagjældende enkelte latinske Ord (skovelig ɔ: *sylvestris*, hyrdelig ɔ: *pastoralis*, krybelig ɔ: *reptile*). Trods disse Latinismer saavel i Ord som i Ordstilling har Oversættelsen dog sin sproglige Interesse, baade fordi der overhovedet ikke findes mange Sprogværker ældre end det 15. Aarh., og fordi

En Side af den ældste danske Bibeloversættelse.

Efter Haandskriftet i det St. kgl. Bibliothek.

(Thottske Samling Nr. 8 fol.).

En Side af den ældste danske Bibeloversættelse

efter Haandskriftet i det St. kgl. Bibliothek.

(Af Femte Mosebog.)

Gjengivelse af Haandskriftets Text.

Item Theth tolfftæ capitulum.

Thessæ hær æræ budhe ok dommæ, hwilkæ som j skullæ gøre i landet, hwilkæt som herræn edher gudh skal giffwe thic, at tw skald eyæ theth, allæ daghæ, j hwilkæ som tw skalt gaa paa jordæn Omwentæ ællær kwlkastæ allæ stædhe, j hwilkæ som folkenæ ællær hetnynghene, hwilkæ som j skullæ eyæ, dyrkedhe, ællær hedredhe there affgudhe, ower høghæ. bierghe, ok høwe, ok vnder all grenefullæ træær, atskiliær ok forderwer theres altere, ok synderbrydher beletene, brendher lwndene j elden, ok søndhersloor affgudhenæ, fortaber theres naffnæ aff the stædhæ, ikkæ skullæ j gøre swo herræn edher gudh, Vtæn til stædhen, hwilken som herræn edher gudh vtwælier aff allæ edhre slæktæ Ath han skal thær sættæ sit naffn, ok han skal boo j thæn, j skullæ kommæ, ok j skullæ offre j thæn stædh, brennændhde offær, ok offær for fyndene øwergongnæ, tyænde, ok edher hænders førstæ frwkt, ok lowelsæ ællær jætælsæ, ok gaffwe, øxenes, ok forenes førstæ fødde, Ok j skullæ ædhæ thær j herræns edher gudhz asyn Ok j skulle gledhes j allæ til hwilkæ som j sændhæ ællær vtrækkæ handen, j ok edhre hwsæ j hwilkæ herræn edher gudh benedidher, ællær signær edher, j skullæ ikkæ gøre thær, hwilkæ som wj gøre hær j dagh, synderlighæ hwærie hwat som

Vor nu brugelige Bibeloversættelses Text.

Tolvte Kapitel.

Disse ere de Skikke og de Bud, som I skulle tage vare paa at gjøre efter i det Land, som Herren dine Fædres Gud haver givet dig til Eje, alle de Dage, som I leve paa Jorden. I skulle ødelægge alle de Steder, hvor Hedningene, hvilke I skulle eje, have tjent deres Guder, paa de høje Bjerge og paa Højene og under alle grønne Træer, og I skulle nedbryde deres Altere og sønderslaa deres Støtter og opbrænde deres Astartebilleder med Ild og omhugge deres Guders udskaarne Billeder og udslette deres Navn fra dette Sted. I skulle ikke gjøre saaledes mod Herren Eders Gud; men paa det Sted, som Herren Eders Gud udvælger af alle Eders Stammer til der at sætte sit Navn, der, hvor han vil bo, skulle I søge ham, og derhen skal Du komme. Og derhen skulle I føre Eders Brændeoffere og Eders Slagtoffere og Eders Tiender og Eders Hænders Offergaver og Eders Løfter og Eders frivillige Offere og de Førstefødte af Eders store Kvæg og af Eders smaa Kvæg; og der skulle I æde for Herren Eders Guds Ansigt, og I skulle være glade i alt det, som I udrække Eders Hænder til, I og Eders Huse, ved hvad Herren din Gud haver velsignet dig med. I skulle i Alt gjøre efter det, som vi gjøre her idag, saa at enhver gjør hvadsomhelst er ret for hans

hannom synæs ræth, forthy ey, ok vt til nærweræ̈ndhe tidh J kommæ til roo, ok eyændom, hwilkæn som herræn edher gudh skal giffwe edher*) — — atj skullæ roo ok rolighæ være, aff allæ fyændhe trintomkringh. Ok j skullæ boo, vtæn all rætzsæl j stædhen, hwilken som herræn edher gudh skal vtwæliæ, at hans naffn skal ware j thæn, J skullæ sammenforæ thit allæ thinghæ, hwilkæ som jæk bywd her, brennændhe offrælsæ, ok offær for fyændhe øwerkompnæ, ællær forwinnæskullændhe, ok tyændhe, ok edher hændærs førstæ frwktæ, ællær grødhæ, ok hwat som fræmmerst ær j gaffwenæ, hwilkæ som j jættæ herræn Thær skullæ j ædhæ for herren edher gudh, j ok edre sonær, ok dotter, ok thiænere, ok thiænæstæ qwynner, ok leuitene, hwilkæ som sammen dwæliæ j edhre stædhe, forthy the haffwe	Øjne. Thi I ere ikke endnu komne til Rolighed og til den Arv, som Herren din Gud giver Dig. (Naar I ere gangne over Jordanen og bo i Landet, som Herren Eders Gud giver Eder til Arv) og han giver Eder Rolighed for alle Eders Fjender trindt omkring, og I bo tryggeligen, da skal der være et Sted, som Herren Eders Gud skal udvælge til at lade sit Navn bo der; derhen skulle I føre alt det, som jeg byder Eder, Eders Brændoffere og Eders Slagtoffere, Eders Tiender og Eders Hænders Offergaver og alle Eders udvalgte Løfter, hvilke I love Herren; og I skulle være glade for Herren Eders Guds Ansigt, I og Eders Sønner og Eders Døttre og Eders Tjenestepiger og Leviten, som er i Eders Porte, thi han haver [ingen Del eller Arv med Eder].

*) Begyndelsen af næste Vers, indtil Ordene *daturus est vobis*, hvormed ogsaa dette slutter, mangler.

der midt i det barbariske Dansk, som den misforstaaede Troskab mod Bogstaven i den hellige Skrift har affødt, forekommer ikke saa faa træffende og fyndige Udtryk, der neppe ere ramte heldigere i de senere Fordanskninger af Bibelen. Større Interesse har dette Værk dog i kulturhistorisk Henseende som det første Forsøg paa at overføre Skriften paa Modersmaalet endnu i den katholske Tid, omtrent et Aarhundrede inden Reformationsbevægelsen tog dette sit naturligste og vægtigste Vaaben ihænde. Hvo Oversætteren er, haves der ingen Efterretning om; i et eller andet Kloster har han aabenbart havt hjemme, efter Sproget at dømme rimeligvis i Jylland, thi han bruger jevnlig Talordene »jen« og »jet« for »een« og »eet«. Det eneste existerende Exemplar af denne første danske Bibel, et ret smukt, skjondt af Fugtighed noget læderet Haandskrift, har tilhørt den berømte Bogsamler Grev OTTO THOTT og er med

dennes øvrige Manuskript-Skatte gaaet over i det St. kgl. Bibliotheks Eje. De otte første Bøger ere udgivne af C. MOLBECH 1828.

Hvad Middelalderen forøvrigt ejer af **theologisk** Litteratur i Modersmaalet, støtter sig nærmest til latinske Opbyggelsesskrifter. Helgendyrkelsen affødte en stor Mængde Legender, som ved Siden af apokryfe Beretninger om Kristi Barndom især omhandlede den Mangfoldighed af Undergjerninger, der i denne Mariatilbedelsens Tid tillagdes Guds Moder, og de ikke mindre talrige Mirakler, som Kirkens hellige Mænd havde udført i deres Levetid og endnu vare rede til at bevirke efter deres Død ved Forbøn i Himlen. Gejstligheden havde megen Interesse af at fæstne denne Tro hos Befolkningen, thi baade dens Hold paa Sjælene og dens verdslige Indkomster vare betingede af den; det er derfor let forklarligt, at denne halvt digteriske Formning af hellige Sagn baade om fremmede og om danske Helgene — Hellig Anders, St. Kjeld, St. Knud o. fl. — hørte til de første litteraire Frembringelser i Modersmaalet, som Folket fik Adgang til. Adskillige Brudstykker af danske Haandskrifter med saadanne Legender opbevares paa vore Bibliotheker, saaledes i den Arnamagnæanske Samling et Par Blade af den genuesiske Erkebiskop JACOB DE VORAGINES »Gyldne Legende« (»*Legenda aurea*«), som hørte til Middelalderens mest yndede Klosterlæsning, paa det St. kgl. Bibliothek en Pergaments-Kodex med Legender om St. Hieronimus og St. Katarina fra Siena. Et Kapitel af denne sidste, Fortællingen om Helgenindens besynderlige Oplærelse i Skriftlæsning, maa staa som Prøve paa hele denne ejendommelige, om Tidens barnlige Standpunkt vidnende Litteratur:

Theologi.

Legender.

Af St. Katarines Legende.

Thet skal withes oc bewises i sandhed, at thenne heligh iomfru Katarina kunne bogh icke swa at noghen menneske her paa jordhen haffde kænth henne at læse uthen hennes brudgom Jhesus. Swa kunne hun bogh oc læse for sik, ey at hun kunne thale latiin som klærcke, mæn at hun kunne læse latiin. Een tiidh wille hun lære A. B. C., etc., paa thet at hun matthe staffwe oc legghe ordh sammen oc lære at læse Gudh til loff, oc thy badh hun een aff syne ordhens søsthre, at hun skulle skriffwe henne eth Abcdarium, thet

Gjengivelse paa nyere Dansk.

Det skal vidnes og bevises i Sandhed, at den hellige Jomfru Katarina kunde Bog, ikke saaledes at noget Menneske her paa Jorden havde lært hende at læse, men hendes Brudgom Jesus. Saaledes kunde hun Bog og læse for sig, ej at hun kunde tale Latin som Klerke, men at hun kunde læse Latin. Engang vilde hun lære A. B. C. o. s. v., paa det at hun maatte kunne stave og lægge Ord sammen og lære at læse Gud til Lov, og derfor bad hun en af sine Ordenssøstre, at hun vilde skrive hende en A B C, det er et

er een lithel skriffth ther bogstaffwe teghnes uthi. Hun oc thet giorthe og lærdhe henne ther i manghe ugher, oc sancta Katarina kunne enckthet ther aff nømma till grundh. Tha thænckthe hun i sith hiærthe, thet hun wille bedhe then yppersthe oc wisesthe mæsther om wiisdom, at hun skulle ey swa længhæ forthære syn thyma unøtteligh. Een dagh arligh om morghenen laffde hun sik i een gudeligh bøn oc badh till Gudh oc saffde: o alzomkæreste brudgom Jhesu Christe, er thet thyn wilie at iek matthe nømme at læsæ psalmer oc andhet ther till thyn loff hører, tha wærdugis till at lære mik thet iek ey kan selff begripe eller nømme. Skall iek oc ey noghet i swa madhe gøre, tha wordhe thyn benedithe wilie! Swa krafftugh war thenne bøn, at førre æn hun stoeth upp aff thet stædh, ther hun badh, tha war hun swa indhanlærdh oc begaffwet met Gutz nathe, at hun kunne læse klarligh og redeligh all then heligh skriffth oc alth thet hun swa met syne øghne, swa wæll som then kosteligsth og dypesth doctor. Oc thet ær en undherligher at sighe, thy at bødh henne noghen staffwe eller legghe bogstaffwe sammen till ordh at gøre, tha kunne hun engelunde thet gøre oc næppeligh kunne hun noghen bogstaff.

lidet Skrift, hvori Bogstaver tegnes udi. Hun gjorde ogsaa dette og lærte hende deri mange Uger, og den hellige Katarina kunde Intet deraf nemme til Grunden. Da tænkte hun i sit Hjerte, at hun vilde bede den ypperste og viseste Mester om Visdom, at hun skulde ej saa længe fortære (bruge) sin Tid til Unytte. En Dag aarle om Morgenen lagde hun sig i en gudelig Bøn og bad til Gud og sagde: o alsomkjæreste Brudgom Jesus Christus, er det din Villie, at jeg maatte nemme at læse Salmer og Andet, der til din Lov hører, da værdiges mig at lære det, jeg ej selv kan begribe eller nemme. Skal jeg ikke Noget i saa Maade gjøre, da ske din velsignede Villie! Saa kraftig var denne Bøn, at førend hun stod op fra det Sted, hvor hun bad, da var hun saa indenlærd og begavet med Guds Naade, at hun kunde læse klart og rent hele den hellige Skrift og Alt, hvad hun saae for sine Øjne, ligesaa godt som den kosteligste og dybsindigste Doktor. Og det er endnu underligere at sige, at bød Nogen hende at stave og lægge Bogstaver sammen til at danne Ord af, da kunne hun ingenlunde gjøre det, og neppe kjendte hun noget Bogstav.

Af Mariadyrkelsen er et af den danske Middelalders betydeligste poetiske Værker en Frugt. Den franske Dominikanermunk ALAIN DE ROCHE eller med det latiniserede Navn *Alanus de Rupe*, en lærd og anseet Theolog, satte sig til Livsopgave at virke for den hellige Jomfrus Dyrkelse ved Hjælp af Rosenkransen eller Paternosterbaandet og kom paa sine Prædikevandringer ogsaa saa højt mod Nord som til Rostock, ved hvis Universitet han holdt Forelæsninger over sit Emne. Ad denne Vej er formodenlig Forbindelsen med Sverig kommen istand, thi tidlig finde vi et af hans Hovedskrifter udgivet der, endog gjentagne Gange med korte Mellemrum og under Sturelægtens fornemme Auspicier. Derved er rimeligvis den danske Dronning Christines Opmærksomhed bleven vakt for dette Fænomen, og paa hendes Opfordring forfattede Præsten

Michael ved 'Albani Kirke i Odense 1496 sit Digt »Om Jomfru Mariæ Rosenkrans«, der tilligemed Digtene »Om Skabelsen« og »Om Menneskets Levnet« sammenfattes under Fællestitlen »**Hr. Michaels danske Rimværker**«, ligesom de alt i de tidligste Udgaver fulgtes ad. Digtet om Rosenkransen er vel et frit behandlet Uddrag. en selvstændig Gjendigtning af Alanus de Rupes latinske Skrift »*De Psalterio beatæ Mariæ Virginis*«, men ligesom det er opfyldt af Forbilledets krasse Mystik og haandgribelige Overtro, saaledes er selvfølgelig baade Tendensen, Indskærpelsen af Paternosterbaandets Brug, og den skematiske Inddeling, som Emnet medfører, den samme som hos den fremmede Forfatter: Digtets Gang følger Rosenkransens 150 Kugler eller »Stene«, behandler ved hver af de 15 store Stene et Afsnit af Frelserens Lidelseshistorie, knytter til de 5 »store Mærkestene« sine Betragtninger over Synd og Død, Dom og Forløsning, og paaminder om det »*Ave*«, der skal bedes ved hver af de andre, hvis man vil have Aflad for sin Synd og sikre sig den evige Salighed. Michaels Rimværker.

Men hvad hverken Skematismen eller Mysticismen har kunnet dræbe hos »den gamle Dannemand«, som Hr. Michael kaldes i den første trykte Udgave, er den Hjertets fromme Enfold og den Udtrykkets simple og træffende poetiske Fynd, der paa mangt et Sted bryder naturligt tiltalende igjennem og vidner om, at Hr. Michael baade har været et ægte digterisk Gemyt og har besiddet en for sin Tid sjelden Evne til at forme sit Sprog og bygge sine Vers. Hyppigere end i »Rosenkransen« møde disse Fortrin os i hans to andre Digte, i »Skabelsen« med det ægte menneskeligt medfølende Syn paa Adams og Evas Fald, i »Menneskets Levnet« med dets alvorsfulde Betragtninger over Livets Gang. Derfor kunne endnu den Dag idag Brudstykker af Hr. Michaels Digte tjene til kirkelig Opbyggelse og synges af Menigheden (i »Psalmebog til Kirke- og Hus-Andagt« Nr. 263 »Jeg lægges i Jorden i hvide Lin«, Nr. 404 »Din Synd den gjør Dig blind og lam«, og Nr. 468 »O Jesu, hør mig for din Død«). Da den poetiske Stils zartere Væsen mere end Prosaens haardføre Natur svækkes og skæmmes af den gammeldags Sprogform, der jo ikke har draget den samtidige Læsers Opmærksomhed bort fra det Væsenlige, Tanken og dens Udryk, til uvæsenlige sproglige Særheder, ere de efterstaaende Prøver af »Hr. Michaels Rimværker« — ligesom de fleste senere følgende Udvalg af gammel

Poesi — lempede efter vor Tids Udtryksmaade, hvorved det paa den anden Side maa bemærkes, at et oprindelig fuldtlydende Rim stundom kan tabe noget af sin Lødighed.

Af »Jomfru Mariæ Rosenkrans«.

Jeg er den Sol, som altid skin,
det Vand, som Gud vendte om til Vin,
Paradises rindende Kilde.
Hvad ieg vil gjøre paa Himmel og Jord,
den Magt staaer altid til mine Ord,
Gud haver mig givet stor Vælda.

Om Du var dømt til Helvedes Grund
og skulde derned i samme Stund —
vilde til mig Du Dig vende,
jeg kan dig redde fra Pine og Nød,
ej skal Du friste den evige Død,
min Naade vil jeg Dig sende.

Alle de Ting, som Gud har skabt,
skulle før forgaa og blive fortabt,
end nogen af Tjenerne mine,
som læser min Psalter med gudelig Agt,
skal blive fordømt, som jeg haver sagt,
for Brøden eller Synderne sine.

Thi raader jeg Alle, baade Store og Smaa:
min Psalter lad Eder ej undgaa,
haver den i Eders Gjemme,
bær den hos Eder med Tugt og Ære,
I, som vil mine Tjenere være —
dette Raad skulle I ej glemme.

Af »Skabelsen«.

For Gang, som Adam og Eva de gaa,
Gud lod det fore deres Synder staa,
begyndte de begge at raabe;
alle Dyr, som skabte vare,
mellem Adam og Gud de Vidne bare,
af Paradis strax de løbe.

De saae til Himlen og stampede paa Jord,
for Adam han havde ilde gjort,
Gud vidste, hvad de monne mene;
Fugle fløj højt og raabte saa fast,
for Adam han var af Paradis kast,
slog sig mod Træer og Grene.

O Adam, Adam, hvor det var ilde,
Du skulde den store Glæde spilde
og gjøre Dig selv den Skade!
Fiske, som vare i alle Flode,
de løbe i Vandet og ilde lode,
over Adam stor Ynk de ha'de.

Hvad Sorg udi Adams Hjerte stod,
det veed den Gud, ham vorde lod,
han gav sig ganske saare.
»Eva!« sagde Adam med grædende Taar,
»eja, hvad Ondt os fore staaer,
»Gud give, vi døde vare!«

Af »Menneskets Levnet«.

Naar Du est død.

Verdens Levnet er ligervis
som den, der bygger paa en Is
og agter der længe at bie:
der kommer et Vejr, slaaer Isen smaa,
den Bygning kan der ej længe staa,
den tager da til at skride.

O Herrer og Fyrster og gode Kvinder,
beskuer min Seng og drages til Minde,
Jomfruer og Ridder og Svende:
saadan er Verdsens Lykke og Ende,
ihvor vi os i Verden vende,
her ligger jeg nu alene.

Expositio pulcherri
ma super rosario be
ate marie virginis:
in danica lingua: co
pulata nouiter & im
pressa.

¶ Hat begynder en møghz nytthalig bog paa
danscka. Om iomfrw marie rosenkrãtz: och dess
brøderscKaff. Swo wal klarcka som ligffalk til
vnderwissning och salighet. Och then latina sõ
har i blant satthes: hwn formindscker inthet aff
myeninghen. Men at klarkena sculla widha at
findha swodana historier vti sckrifftchen.

Titelsiden af Hr. Michaels
„Jomfru Mariæ Rosenkrantz".
Udgivet i Kjøbenhavn 1515 af Povel Ræff.

Naar Basunen lyder.

Nu blæses den Lyd, som tiede før,
hun høres fra Vester til Øster og Nør:
jeg skal staa op af Døde.
Huden svøbes om de muldnede Ben,
for Dommeren skal jeg gaa igjen,
hvert Hjerte maa derfor bløde.

Engelen raaber: det hører saa vide,
tænker dette vel over til alle Tide,
stander op nu, alle Døde!
Eder hjælper ej Gave, ej Herrebøn,
hver skal nu tage sin tjente Løn,
for Dommeren skulle I møde!

Hvor er min Magt, hvor er min Vold,
min Plade, mit Pantser, mit Glavind, mit
mine Svende, mine karske Heste, [Skjold,
min Høg, jeg havde paa min Haand,
mine Mynder i et Silkebaand,
der jeg mine Tjenere gjæsted?

Jeg vilde mig skjule, kunde jeg det gjøre,
at ej jeg skulde min Brøde høre —
jeg maa alt staa og tie.
O ve, o ve, hvor er mig ve!
Hans Aasyn tør jeg ikke se,
ej høre, hvad han vil sige!

»Michaels Rimværker« bleve trykte 1514—15 af Bogtrykkeren Povel Ræff i Kjøbenhavn, »paa det at Bogen ikke længer skal ligge døv, jordet og nedstoppet, men komme blandt Folket, baade Lærde og Lægmænd«. Af denne ældste Udgave findes nu kun paa det St. kgl. og paa Universitetsbibliothet helt fuldstændige og tilmed godt vedligeholdte Exemplarer; efter et af dem giver det herhenhørende Bilag Titelbladet til »Rosenkransen« med den saalydende Text: »*Expositio pulcherrima super rosario beate marie virginis. in danica lingua copulata nouiter et impressa*« (En saare skjøn Udlæggelse af den velsignede Jomfru Mariæ Rosenkrans, nylig samlet og trykt paa det danske Sprog). Her begynder en meget nyttelig Bog paa Dansk om Jomfru Mariæ Rosenkrans og dens Broderskab, saavel Klerke som Lægfolk til Undervisning og Salighed. Og det Latin, som her imellem sættes, formindsker Intet af Meningen, men (tjener til) at Klerkene skulle vide at finde saadanne Historier udi Skriften«. Digtet om Menneskets Levnet udgav ANDERS SØRENSEN VEDEL i en noget bearbejdet Form, medens de to andre Digte mere og mere gik i Forglemmelse, skjøndt flere fra »Rosenkransen« tagne Brudstykker gik over i HANS THOMISSØNS Psalmebog 1569; i Slutningen af forrige Aarh. omtalte RAHBEK dette Digt udførligere, og i 1836 udgav C. MOLBECH alle tre Digte.

Paa **kirkelig Lyrik** i Modersmaalet har Middelalderen med den gjennemgaaende latinske Gudstjeneste været fattig, og kun Kirkelig Lyrik

nogle faa Levninger fra dens sidste Aarhundreder vidne om, at en folkelig Aand ogsaa her er ifærd med at bryde sig Vej. Det er egenlig først fra Reformationen af, vi kunne begynde at tale om en dansk Psalmedigtning, der fra først af næsten helt hviler paa den tydske, ligesom Middelalderens paa den latinske.

Hvorledes Frigjørelsen arbejder sig frem, have vi synligt for os i enkelte aandelige Sange, der endnu ere en besynderlig Blanding af Latin og Dansk, som f. Ex. i følgende Strofe af en Maria-Vise:

O lux et decus hominum,
lux luminum,
Maria med Dyd og Fromme,
peperisti filium
et dominum,
Jesum, den signede Blomme.
Gud lade os aldrig adskilles,
virga iesse florida,
oprunden som Rose og Lilie,
da nobis solacium & gaudium,
med Magt og fuldgod Villie!

At Paakaldelsen af den hellige Jomfru ofte antog Karakteren af en Elskovstilstaaelse og hensatte den digtende Klosterbroder i en ligefrem sandselig Extase, som om han besang en jordisk

aria-Viser. Kvindes Dejlighed, derpaa indeholde adskillige af Maria-Viserne karakteristiske Exempler. I en af dem besynges hun med Reminiscenser fra Højsangen som den, hvis Hoved »det lignes ved Guld det røde, ved Karmels Bjerg det høje«; hendes Haar er »som Palmekviste«, »hendes Klæder er fored med Panterskind, de have saamange Lyde (Farver), og med Salamanderskind fuldvel, med Glæde maa hun dem nyde«:

Ingen haver seet saa væn en Kvinde,
de Ord maa jeg bevise,
hun er vel prøvet i Tugt og Sinde;
derom skriver Salomon Vise:

langt vænere er hun end Engle i Skare,
saa skjøn hun er, den Rene,
Sol og Maane og Stjerner klare
ej ligne den Jomfru, jeg mener.

En anden Sang blander paa end mere paafaldende Maade Marias legemlige Skjønhed og hendes Hellighed sammen i sin Billedpragt:

Dit Haar er gult, dine Kinder er røde,
som Rosen stander i fejreste Grøde,
den ædelig Kejserinde:
kom os til Hjælp udi vor Nød,
helst den Stund, der vi skal dø,
at vi det saa befinde.

Dine Øjne de brænde som to Rubin,
dit Aasyn haver det klareste Skin,
dertil den ædelig Viol:
Du maatte vel kaldes et iesse Ris,
derfor bær Du baade Lov og Pris,
Du sidder paa Davids Stol.

Dine Hænder er hvide, dine Fingre smaa,
Alverden dem ej fuldprise maa,
hver Engel i Himmeriges Rige:
Du skifter mindelig ud din Naade,
som Lilien spreder ud sine Blade,
Ingen er, Jomfru, din Lige.

Dine Ben og dine Fødder,
de maa vel lignes ved Lilierødder,
som Mesteren skriver aabenbare:
som Lilien giver fra sig sin Døn (Duft),
saa gjør Du med din værdige Bøn,
for Mennesker beder Du saa saare.

Et Anstrøg af ridderlig Tilbedelse har den erotiske Stemning i den ualmindelig fuldt og fagert klingende Maria-Vise, som antages at have Munken PEDER RÆFF til Forfatter og af hvilken to Strofer anføres her:

Ret Elskovens Dyd med Sang og Fryd,
det vil jeg love og prise:
et Blomster er til, jeg ej nævne vil,
som æres med denne samme Vise.
Hun er baade faur og dydelig
og viis og klog foruden al Svig
og tro foruden Galde.
Som Solen for andre smaa Stjerner er,
slig er den Jomfru baade fjern og nær
blandt Fruer og Jomfruer alle.
Eja, eja,
vilde hun mig til sig kalde.

Nu vil jeg vende min Hu igjen,
mens vi ej sammen maa blive,
skrive i mit Hjerte den Liliegren,
saalænge som jeg maa leve;
ret aldrig skal den slettes deraf,
om end jeg var ved den hellige Grav
og hun ved Verdens Ende.
Hendes Villie at gjøre er jeg tilrede,
krybe paa mine bare Knæ over Mark og Hede,
om hun mig Bud vil sende.
Eja, eja,
siden jeg hende først kjendte.

Der er i disse Vers noget af Folkevisens Duft og Sødme, og baade Stemningsfylden og Udtrykkets naturlige Lethed og Fynd maa forbause i Sammenligning med det Meste af Tidens øvrige Kloster-Poesi. Højere i ægte folkelig Udtryksmaade naaer dog den gamle kristelige Dagvise, hvor en inderlig Kristenfølelses lutrende Luft har bortvejret enhver Rest af Maria-Erotikens lumre Atmosfære. Der kan ikke paavises nogen latinsk Kilde til denne Vise, saa man har Ret til at antage den for national-nordisk i sin Oprindelse, om det end ikke lader sig godtgjøre med Bestemthed, hvorvidt den tidligst har været til paa Dansk eller paa Svensk. Som den første friske Bebudelse af en senere

Dagvisen.

Psalmedigtging bør denne smukke gamle Sang meddeles ubeskaaren:

Den signede Dag, som vi nu se
ned til os af Himmelen komme,
Gud lyser for os jo længer og mer,
os Alle til Glæde og Fromme,
Gud lad os ikke ske idag
hverken Last, Skam eller Vaade.

Dig signede Dag, den signede Tid
Vorherre hans Fødselstime,
da kom der Lys fra Himmelen ned
saa vidt over Verden at skinne,
det lyser for os evindelig
nu og foruden Ende.

Gud Fader, Søn og den hellig Aand
med alle sine Engleskare
bevare os idag og allen Stund
for alskens Djævelens Snare,
for al den Avind, han til os bær,
vor Sjæl og Liv til Fare.

Det Kors, Vorherre han bar for os,
for vore Synd og ikke for sine,
det sætter jeg idag mellem Djævelen og mig,
jeg mener Guds værdige Pine;
det Blod, der ned paa Korset randt,
det slukker ud Synderne mine.

Var alle de Træ, i Verden er,
Løv, Græs og Sand paa Havsens Bunde,
havde de Maal og kunde de tale
og sjunge med Englestemme,
da kunde de aldrig tilfulde love
Jesum Mariæ Søn den rene.

Den lille Fugl han fløjter saa højt
og Vejret bær under hans Vinger,
det er fuld ondt med liden Magt
mod høje Bjerge at springe;
de Strømme de rinde saa frydelig
op under de grønne Linde.

Dagen han er aldrig saa lang,
at Aftenen maa vi jo vente,
Livet det endes med Dødens Tvang,
hvem det vil rettelig betænke,
vi blive udfus og Graven gjøres trang,
os følger ingen anden Ende.

Da give det Gud, vi have saa tjent
i Verden vel til Maade,
i Troen at vi Guds Søn have kjendt,
saa miste vi ikke Guds Naade,
naar Verden haver os sin Bag tilvendt,
at vi da faae evig Baade.

Naar vi skulle til vort Fæderneland
og skilles ved dette Elende:
da befaler jeg Gud min Sjæl i Haand
i Himmeriges Glæde at sende.
Gud Fader, Søn og den hellig Aand
han give vort Maal god Ende!

Historie.

Ligesom Betragtningen af den theologiske Litteratur bragte os ind i Poesien, saaledes vil et Blik paa Tidens **historiske** Videnskab meget hurtigt føre sammesteds hen. Det er nemlig kun faa og lidet interessante historiske Skrifter, Middelalderen har frembragt i det danske Sprog, mest tørre Kongerækker og upaalidelige Efterretninger om de ældste Tider, konstruerede Sagn, der søge at knytte Danmarks Oldtid umiddelbart sammen med det gamle Testamentes ethnografiske Traditioner. De gængse Beretninger om, at Gotherne stamme fra Gog, Japhets Søn, gjentages saaledes af den

saakaldte Eriks Krønike, der imidlertid samvittighedsfuldt refererer ogsaa andre Versioner om det danske Folks Oprindelse, saasom den Antagelse, at »de Danske kommer af et Slags Folk, som kaldes Danater, fra Grækenland«; men hvorfra Landet end er blevet befolket, vist er det, at »det havde ingen Konge før paa Kong Davids Tid, thi da kom Dan, Humbles Søn, Konge i Sverige, og regerede over Sjælland, Møen, Falster og Lolland, og hans Rige kaldte man Videslet«.

Med Humble og Dan begynder ligeledes Kongerækken i **den danske Rimkrønike**, som fører os fra Historiens ind paa Poesiens Omraade. Vor historiske Kundskab forøger den ikke; den holder sig til Saxo og den apokryfe Thomas Gheysmer, saalangt de række, og for de følgende Aars Vedkommende — Krøniken ender med Christiern I. — er det kun almenkjendte Begivenheder, den i Korthed minder om. Men som Folkebog har Rimkrøniken stor Betydning, og som poetisk Værk indeholder den, Side om Side med platte Rimerier, Steder, der staa i Højde med det Bedste, Middelalderen har frembragt paa Dansk. Rimkrøniken.

Den versificerede historiske Beretning var en yndet folkelig Læsning i Middelalderen, og de fleste Kulturlande have Exempler at opvise paa denne Art af poetisk-historisk Litteratur. Hvad der imidlertid stiller den danske Rimkrønike paa en Plads for sig selv, er dens autobiografiske, selvfremstillende Form, hvori den opruller sit historiske Stof: Kongerne møde frem i Række, een for een, og gjøre Rede for deres Liv og Gjerning, ja endog for deres Død og de Omstændigheder, som staa i Forbindelse med den. Den Naivetet, som dette sidste Træk røber, gaaer igjennem hele Fremstillingen og lægger sig ogsaa for Dagen, hvad den formelle Bygning angaaer, i Overgangen fra Fortælling til umiddelbar Tale og ved den halv dramatiske Karakter, som nu og da afløser det episke Foredrag. I Almindelighed indledes hver Livsskildring med en Sentens, en moralsk Lære, der ligesom sammenfatter Dommen over eller Udbyttet af de derefter fortalte Begivenheder, som f. Ex.

Hvem som altid vil hævne sin Harm,
han bliver ofte baade ussel og arm.
(Sivold Sigersøn).

Hver Høvding bør at have til Sæd,
Uret og Rov at lægge ned.
(Haldan den Stærke).

Et godt Barn gjør sin Fader glad,
et ondt Barn sin Moder skæmmer:
med Angst og Sorg paa hvert et Sted
det dem fuldsaare græmmer.
(Niels).

Jeg haver fornummet, at Svig og Fals,
ihvor langt det om ganger,
det kommer sin Herre igjen paa Hals
med Drøvelse, Sorrig og Anger.
(Abel).

Til disse almindelige Betragtninger knyttes saa den historiske Fortælling uden nogen videre Overgang; Kongen beretter i første Person, hvad der er vederfaret ham og hans Land under hans Regering, undertiden yderst kortfattet, til andre Tider meget udførligt, uden at dog Skildringens Omfang altid er betinget af den fortællende Persons historiske Betydning. Det er som et offentligt Skriftemaal, hvor baade det Gode og det Onde maa frem for Dagen, ja hvor selv den rene tomme Uduelighed maa bekjendes, som Broder Jermersøns Tilstaaelse:

Mangen Mand higer mod Konningenavn
og haver dertil stor Lyst;
bær han det ikke sit Rige til Gavn,
han maatte det heller miste.

Saa lidet var jeg duelig,
da jeg skulde Danmark styre:
thi maa jeg erkjende det bluelig,
jeg tog mig paa den Byrde.

eller hvor en daadløs Regeringstid har sin Kortvarighed til Undskyldning, som hos Kong Sivald:

Hvo drabelig Gjerninger gjøre skal
og Tiden er hannem kort og smal,
da kan deri lidet bedrives.

Jeg Konning var en stakket Stund,
thi kunde jeg det gjøre ingenlund,
som meget var værd at skrives.

En videre Forestilling om Maaden kan følgende Brudstykke af Harald Blaatands Liv give:

Jeg lod prædike den hellige Tro,
for Alle, som monne i Danmark bo.
Jeg skifted Jylland i Bispedom tre,
som er Aars, Ribe og Hedeby.
Da Thyra, min Moder, hun var død
af ret Helsot og Alders Nød,
jeg lod til drage saa stor en Sten
og skulde hannem lægge paa hendes Ben.
Da laa der en Mand og havde der bedt,
hannem spurgte jeg ad, om han havde seet
en sværere Byrde drages i Jord?
Jeg saae en større, sagde han, igaar.
Paa Viborg Landsthing din Søn han stod
og drog fra Dig al Danmarks Raad.

Døm selv, hvilken som Du kan tro
der størst var af de Byrder to.
Da bad jeg alle gode Mænd
lægge paa deres Harniske hver og en.
Da svarede mig saamangen dejlig Svend:
Vi ville ej vove vore Liv med den,
som os lader drage som andre Øg;
det sige vi alle foruden Føg (Tant).
Thi tog jeg da dem, jeg kunde faae,
imod min Søn jeg med dem drog.
Der vandt han mig da Marken af,
og jeg da Flugten til Sjælland gav.
Der droge vi atter tilsammen i Strid
som Absalon og hans Fader David.

Saa flyede jeg da til tydske Land ind
og han efter med saadant Sind,
at han vilde lade mig slaa ihjel,
som han og gjorde foruden Skjel.

Siden foer jeg til Roskild By
og lagdes der i den Kirke ny,
som jeg lod bygge paa et godt Hov,
den hellige Trefoldighed der til Lov.

Endnu større Forskjel end mellem disse Livsbilleders Omfang er der mellem deres poetiske Værdi: medens nogle udtømme deres Emne ved en tør og triviel Opregning af Kjendsgjerninger, i hvilken visse Udtryk jevnlig vende tilbage, er der andre, hvor baade digterisk Dybde og et ikke ringe Lune gjøre sig gjældende og frembringe en Digtning, der er i nær Slægt med Folkevisens. Selv et saa kort Rim som det om Margrethes Søn Olaf rummer i sin vemodige Stemning megen ægte Poesi:

Jeg var og Konning en stakket Stund,
til jeg af Helsot døde.
Gud var mig blid saa mangelund,
han tog mig fra den Møde.

I Soer hviles nu min Krop
og bier til Dommedage,
til han skal staa af Jorden op
og Løn for Verdskyld tage.

Mest er det dog i de raisonnerende Betragtninger, der indlede eller undertiden afbryde den historiske Fortælling, at det folkelige Præg træder frem i hele sin naturlige Enfold og Skjønhed, intetsteds maaske mere gribende end i de Ord, der ledsage Skildringen af Dronning Margrethes politiske Gjerning:

Den Snor, som lægges af Strenge tre,
hun brøster fuld neppelige,
det siger Vismand foruden Spe,
om hun lægges lempelige.
Jeg lagde en Snor med alle stærk,
da jeg vandt Sveriges Krone
og arved Norge til Danemark,
at de skulle staa i Lune (i Fred).
Ingen Vold eller Verdsens Magt
kan de samme Riger beskade,

imedens de blive ved samme Pagt,
som jeg dem sammen lagde.
Thi raader jeg alle de gode Mænd,
som fore de Riger skulle svare,
Ridder og Svende hver og en:
I lade dem saa sammen være.
Lyder paa ingen Uvenners Raad,
som Eder vil Andet raade,
fordi det kommer Eder selv til Haad (Vanære)
og Liv og Sjæl til Vaade.

Den folkelige Aand og den sluttede Form, der er egen for mange af disse Betragtninger, giver dem noget af Ordsprogets Karakter; og som dette blive de et Udtryk for Folkets Dom over Livets Gang og Væsen, ofte udtalt med den Humor, som en Forening af Vemod og Lune avler:

Lykken hun er et underligt Trold,
hun leger med Folk saa mangefold.
Med Aasyn sort hun Somme kys,
med hvidt da giver hun Somme Lys;
Somme oprejser hun med en Fart
og kaster dem ned igjen saa snart.

Avind er en udydelig Ting,
sin Slægt vil hun ej spare.
Under Skjoldet giver hun Sting,
thi kan man sig ej vare.

Lykken hun maa vel lignes et Glar,
hvo Agt vil give, vorder det vaer.
Naar som det skinner som klarest,
da brister det alt som snarest.

Frihed er bedre end som Guld,
om Verden al deraf var fuld.

Det siges, at Stivbarn var aldrig saa sødt,
man saae jo heller, at det var dødt.

Stor Gjerrighed til Verdens Vold (Graadighed efter verdslig Magt)
gjør ofte Skade mangefold.

De Citater af »Rimkrøniken«, vi have brugt til Forklaring af denne Digtnings Væsen, give tillige Prøver paa de tre Arter af Strofebygning, den indeholder: den toliniede med Enstavelsesrim, den fireliniede med afvexlende En- og Tostavelses og den sexliniede med Tostavelsesudgang indskudt efter hvert Par Enstavelsesrim; den førstnævnte Strofe bruges udelukkende i Krønikens Begyndelse, den anden udelukkende i Slutningen, medens den sexliniede Strofe dukker op nu og da i Midten. Denne Omstændighed i Forbindelse med de enkelte Stykkers meget forskjellige poetiske Værd har givet N. F. S. GRUNDTVIG Støttepunkter for den Paastand, at Rimkrøniken umulig kan være en enkelt Forfatters Værk, men maa være skreven i Løbet af to—trehundrede Aar af Munkene i Sorø, der efter et Paalæg af Absalon skulde have digtet Rimene om de hedengangne Konger og derefter fortsat Nekrologernes Række, efterhaanden som de skiftende Regenters Liv afsluttedes. Imod denne Hypothese henviser C. MOLBECH til Skriftets heltigjennem ensartede Sprogform og opstiller med ligesaa stor Bestemthed en enkelt Forfatter som dets Ophavsmand, den i det plattydske Haandskrift nævnte Munk Broder NIELS i Sorø, om hvem forøvrigt Intet ellers er bekjendt. Denne sidste Anskuelse deles af C. ROSENBERG i de Undersøgelser, han har underkastet denne meget omtvistede Sag, kun med den Indskrænkning, at han af indre Grunde betragter de sidste tre Rim som senere

¶ Offe wermwnds søn
Thz ær en konig æræ wel som
ath hā holder seg fra māgæ orw
Saa thz hās folk the helder attraa
at høre hās ordh en gavæs ther paa
Myn fader bleff gāmel oc fadl paa fodh
thi willæ hānū allæ liggæ imodh
The willæ tha thagæ hānū rigz fraa
aff landzsassen the giorde oc saa
Tha hade ieg hwerkē talet eller leth
men tha ieg taledæ the holde thz speth
Jeg sade ieg willæ tha fichte mz tho
the frōmestæ ther kūne i sallen bo
Forthi myn fadher giorde danskæ men
stor skam faar hā sande two modh en
Swerigæs konig vdi en skow
sloghæ the tho vdæn kemper low
Ther foræ gik ieg mz two i kretz
och slo thē ther ath førsthæ spetz
Jeg slacthæ thē enæ fran top tijl taa
thē ānen hwgh ieg at hā ther laa
Jeg strøgh thz rørthæ aff danskæ men
the thogæs for fwlr syn hwer och en
¶ Dan offes søn
Hwilken som løcken wil vare medh
hā wordher hoffærdigh paa en stedh
Jeg wedh thz wel at meg so gik
thē tijd ieg dāmarks rygæ fik
Løcken hwn war meg altijd blidh

d ij

En Side af Rimkrøniken

Gotfred af Ghemens Udgave 1495.

En Side af Rimkrøniken 1495.	**Gjengivelse paa nyere Dansk.**
Offe wermwnts søn.	Uffe, Vermunds Søn.
Theth ær en konung æræ well stoor	Det er en Konning Ære vel stor,
ath han holder seg fra mange oor	at han holder sig fra mange Ord,
Saa theth hans folk the helder attraa	saa at hans Folk de heller attraa
at høre hans ordh en gædes ther paa	at høre hans Ord, men glædes derved.
Myn fader bleff gammel oc fald paa fodh	Min Fader blev gammel og svag tilfod,
thi willæ hannum allæ liggæ imodh	thi vilde hannem Alle ligge imod.
The willæ tha thagæ hannum rigeth fraa	De vilde da tage hannem Riget fra;
aff lantosassen the gjorde oc saa	fra Landet Sachsen de gjorde og saa.
Tha hade ieg hwerken talet eller leth	Da havde jeg hverken talet eller leet;
men tha ieg taledæ the holde thet speth	men da jeg taled, de holdt det for Spe.
Jeg sade jeg willa tha fichte meth tho	Jeg sagde, jeg vilde da fægte med To,
the frommestæ ther kunde i sassen bo	de kjækkeste, der kunde i Sachsen bo,
Forthi myn fadher giorde danskæ men	fordi min Fader gjorde danske Mænd
stor skam faar han sænde too modh en	stor Skam, for han sendte To mod En;
Sweriges konung vdi en skow	Sveriges Konning udi en Skov
sloghæ the tho vdæn kemper low	sloge de To uden Kæmperlov.
Ther foræ gik ieg meth too i kretz	Derfore gik jeg med To i Kreds
och slo them ther ath førsthæ spetz	og slog dem der ved første Spids;
Jeg flachtæ then enæ fran top tijl taa	jeg flakte den Ene fra Top til Taa,
then annen hwgh ieg at han ther laa	den Anden hug jeg, at han der laa.
Jeg strøgh theth røcthæ aff danskæ men	Jeg strøg det Rygte af danske Mænd,
the thogæs for fwlt syn hwer och en.	de toges for fuldt siden hver og en.
Dan offes søn.	Dan, Uffes Søn.
Hwilken som løcken wil vare medh	Hvilke som Lykken vil være med
han wordher hoffærdigh paa en stedh	han vorder hoffærdig strax paa Sted.
Jeg wedh theth westh at meg so gik	Jeg veed det vist, at mig saa gik
then tijd ieg danmarks rygæ fik	den Tid jeg Danmarks Rige fik.
Løcken hwn war meg altijd blidh	Lykken hun var mig altid blid;

Tilføjning; ved denne Gisning mener han at kunne fastsætte Tidspunktet for Rimkrønikens Tilblivelse til omtrent 1436.

Rimkrøniken var den første danske Bog, der blev trykt (1495) her i Landet og tillige den eneste trykte Bog paa Dansk fra det 15. Aarhundrede; en Udgave to Aar tidligere mener N. F. S. Grundtvig at kunne paavise Tilværelsen af, men den er mildest talt tvivlsom, og de fremsatte Beviser holde neppe Stik. Udgaven af 1495 — Godfred af Ghemens — hører til de store Sjeldenheder; i Danmark

findes kun et eneste komplet Exemplar, som har tilhørt FR. ROSTGAARD og er blevet skjænket af ham til Universitets-Bibliotheket; efter dette Exemplar — som 1873 blev udgivet i fotolithografisk Facsimile af Budtz Müller & Co. og C. Ferslew & Co. — fremstiller vort Bilag Titelbladet med Illustration og Text: »Her begynder den danske Krønike vel overseet og rettet« samt en af Bogens Textsider. Efter denne Udgave — der i det 16. Aarh. fulgtes af mindst sex andre — besørgede C. MOLBECH 1825 et bogstavret Aftryk med afvigende Læsemaader og Ordfortolkninger samt i et anseligt Format og smuk Udstyrelse, men kun trykt i et Aantal af 170 Exemplarer; senere fulgte 1841 C. S. LEY'S og 1858 C. J. BRANDTS Udgaver, sidstnævnte efter et stockholmsk Haandskrift.

Romantisk Digtning.

Hvad der ellers var Almenlæsning eller Almenfortælling i Middelalderen, var nordiske Skud af den europæiske Fællesdigtning, som havde sin Rod i de gamle Sagnkredse om Kong Artus og hans Kæmper ved det runde Borp, om Didrik af Bern, om Carolus Magnus og Helten Amadis. Ridderlige Bedrifter, udførte med eller uden Hjælp af Trolddom, eventyrlige Begivenheder med østerlandsk Fabelkolorit, Beskrivelsen af fjerne Fantasilande med bundløse Skatte af Guld og Ædelstene, med overnaturlige Kæmpe- og Dyreskikkelser, danne Emnerne for disse Digtninger, som opstod i Frankrig paa Korstogenes Tid og senere vandrede rundt til de andre Lande, mere og mindre forvanskede, mere og mindre kunstfærdigt gjengivne, snart udvidede i trættende Længde og Bredde, snart kun behandlede brudstykkevis. I mange Træk minde de om vore tidligste Børneeventyr, hvis Kampe med Trolde og Lindorme, hvis mangehaande Farer og Prøvelser, som Helten bestaaer med Glans, følges af den barnlige Tilhørerkreds med spændt Opmærksomhed og zitrende Higen efter at naa videre fra den ene kjendte Episode til den anden i den ofte hørte Fortælling — et Billede, der ikke passer ilde paa Middelalderen med dens fremtrædende Fantasiliv, der fandt sin Næring i de faa, men med Begivenheder fuldpakkede Bøger, som fremtoges atter og atter til Tidkort ved Hof og i Ridderborg og hvis Indhold naaede ned i Borgestuen som mundtlig Fortælling, for senere at blive Almuens Læsning Aarhundreder igjennem. Og som det gaaer med Børneeventyrene: at deres stoflige Indhold ikke kan tilfreds-

Hær begynnes thē danska Krønicka well offuerseet oc rætth.

Titelblad af Rimkrøniken

Gotfred af Ghemens Udgave 1495.

Efter det eneste i Danmark existerende, i Universitets-Bibliotheket opbevarede Exemplar.

stille den modnere Alder, om den end kan dvæle ved dem med Deltagelse som et Led i den tilbagelagte Udvikling, saaledes giver Læsningen af denne Litteratur i dens middelalderlige Form, med dens ofte ubehjælpsomme Fremstilling, dens mangelfulde Komposition og Emnets Ensartethed midt under den stærke Vexling af Begivenheder, ikke vor Tid et poetisk Udbytte, der svarer til det Arbejde, Tilegnelsen kræver. En anden Sag er det, at denne Folkedigtning efter den Foragt, hvormed det 18. Aarh. betragtede dens Barnlighed, atter i vor Tid hævedes til poetisk Rang ved den Behandling, Romantikerne underkastede dens Emner, der bleve en rig Kilde for mange af deres skjønneste og folkeligste Digterværker; at Middelalderens Romandigtning ogsaa i den Form, hvori dens Arbejder ere naaede til os, har stor litterair- og kulturhistorisk Interesse, følger af sig selv.

Paa Dansk have vi sex af disse rimede Romaner i Behold: Ivan Løveridder, den poetiske Udmaling af de Heltegjerninger, som udførtes af den til Artus-Kredsen knyttede Ridder Ivan; Emnet er første Gang formet af den nordfranske Digter Chrestien af Troies til et Digt, paa hvis Grundlag alle de senere Behandlinger af Sagnet er bygget. Hertug Frederik, ligeledes sluttende sig til Sagnet om Artus og hans Kæmper, der her møde til Tourneringen i Bern; noget Forbillede til dette Digt udenfor den nordiske Litteratur er hidtil ikke paavist, skjøndt Digtets Slutning udtrykkelig betegner det som oversat fra Tydsk. Flores og Blanseflor, den mest yndede af alle Middelalderens Romaner, med et Emne, der tidligst er digterisk udbyttet i den provençalske Poesi i Midten af det 12. Aarh.; et Referat af denne Digtnings Indhold gives nedenfor. Disse tre førstnævnte Ridderromaner gaa i Litteraturhistorien under Fællesnavnet »Eufemia-Viser«, fordi den tydskfødte norske Dronning Eufemia (1300—12), Hakon Magnussøns Gemalinde, lod dem oversætte paa Svensk (eller maaske paa Norsk, Sagen er omtvistet) og saaledes først omplantede denne fremmede Digtning paa nordisk Grund. De følgende tre Romaner ere: Dvergekongen Laurin, oprindelig et sydtydsk Folkesagn, der er blevet sat i Forbindelse med Sagnkredsen om Didrik af Bern i et Digt, som skildrer denne Høvdings og hans Kæmpe Vidrik Verlandsøns Indtrængen i Dvergekongens Urtegaard og deres Kamp med ham. Persenober og Konstantianobis, der tillægges en normannisk Digter fra Be-

Eufemia-Viser.

gyndelsen af det 13. Aarh. og hvis Emne er et Slags Modstykke til Mythen om Amor og Psyche, idet her Kvinden sætter sin Elsker paa Prøve, saa han maa leve med hende i to Aar uden at maatte se hende, før hun vil ægte ham. Den kydske Dronning, Fortællingen om den onde Rigsforstander, der i Herskerens Fraværelse efterstræber hans Ægtefælle, men afvises med Foragt, hvorfor han ved Kongens Hjemkomst fører falsk Anklage imod hende, saa at hun forstødes og dømmes tildøde, men frelses uventet af en fremmed Ridder. Den danske Bearbejder har i Slutningen af Digtet navngivet sig som JEP JEPSEN, »den, som Bogen satte i Rime«, Anno 1483. — Alle sex Ridderromaner findes samlede i et Haandskrift fra c. 1500, som tilhører det kgl. Bibliothek i Stockholm, og efter dette ere de — sammen med Prosakrøniken om KARL MAGNUS — udgivne som »Romantisk Digtning fra Middelalderen« (3 Bind, 1869—1877) af C. J. BRANDT, der ogsaa ved sit Udvalg af »Ældre danske Digtere« (1860—62) og sin »Gammeldansk Læsebog« (1857) har gjort Middelalderens danske Litteratur let tilgængelig for en videre Læsekreds.

Flores og Blanseflor.

Den mest yndede af disse Romaner var, som sagt, **Flores og Blanseflor,** der fandtes i Bearbejdelser saagodtsom paa alle Europas Tungemaal. Af denne Grund og fordi den er overkommelig kortfattet og har en upaaklagelig klar Komposition vælge vi et Referat af dens Indhold som Prøve paa den hele Digtning. — En hedensk Konge, Fenix af Apples, hjemsøger Spanien og overfalder et Pilegrimstog, i hvilket der befinder sig en fransk Ridder med sin Datter, som udfører den fromme Vandring efter sin afdøde Mands Ønske. Faderen dræbes, og den fangne Kvinde gives Hedningekongens Dronning til Terne. Palmesøndag føder hun en Datter, samtidig med at Dronningen bringer en Søn til Verden:

Man gav dem Navn i samme Rid *);
fordi de fødtes mod Sommerens Tid,
Flores kalde de den Søn
og Blanseflor den Jomfru skjøn.
Hans Navn en rød Blomme lyder,
hendes Navn et hvidt Blomster tyder.

De to Børn voxe op sammen, og der udvikler sig en saadan Kjærlighed imellem dem, at den Ene ikke kan undvære den Anden; da Kongesønnen skal til at gaa i Skole i »Drussenborg, den gode Stad«, maa han have Blanseflor med sig, og

*) Gang.

hvad den Ene nemme maa,
han siger giensten *) den Anden fraa.

Kongen er med Bekymring Vidne til denne stærkt voxende gjensidige Tilbøjelighed og beslutter efter Samraad med Dronningen at skille Børnene ad: Flores skal sendes til sin Faster Sibilla af Mantorie, og da han erklærer, at han ikke vil kunne udholde Skilsmissen fra »Blanseflor, som er min Hjertens Amur«, faaer han Løfte om, at hun snart skal følge efter. Men dette Løfte gives kun paa Skrømt, thi medens Flores er borte, bliver Blanseflor solgt til en Kjøbmand fra Babylon og ført bort paa hans Skib, hvorpaa Kongen lader gjøre »en Grav af Guld« med Indskrift:

»Her ligger den, som Døden slog ihjel,
Blanseflor, som Flores undte vel!«

Flores, for hvis utaalmodige Bønner om Tilbagevenden til Hjemmet Forældrene have maattet give efter, gribes af den vildeste Fortvivlelse ved Efterretningen om Blanseflors Død:

»O ve, min Hjertens Blanseflor,
din Elskov er mig vorden sur.
Jeg var fød med denne Mø,
hvi maatte vi ej sammen dø?«

Da han truer med at dræbe sig og alt har sat Klingen for Hjertet, aabenbarer Dronningen ham i sin Sjæleangst Bedrageriet og fortæller ham den sande Sammenhæng. For selv at overtyde sig, lader Flores Graven aabne, og da han finder den tom, vil han flux afsted til Babylon, for at opsøge den Elskede, og forlanger af sin Fader til Udrustning

syv Heste, de bedste her mon være,
Guld og Sølv, hvad de kunne bære,
Smid og Gjord, saa det maa prise
alle Mestere kloge og vise.
Tre Heste være lagt med Florene**),
den fjerde og femte med dyre Stene,
sjette og syvende med Sobel-Skind,
Maar og dertil Hermelin.
Syv gangende Svende jeg have vil,
og andre syv der ridende til.
I skulle mig og en Mand faae,
som jeg maa trøste bedst oppaa
og Raad mig kan tilvende,
ihvad som os kan komme tilhænde,
den der kjøbe og sælge kan.
Jeg vil mig holde for en Kjøbmand;
uspart skal være alt det, jeg aa***),
om jeg Blanseflor finde maa.

Kongen opfylder alle hans Ønsker, og Flores begiver sig paa Vej, selv ridende en Hest, som er

*) strax. **) Floriner (Gylden, en Mønt). ***) ejer.

underlig til Lød:
som Sne var Halvdelen hvid,
anden hans Side var rød som Blod,
det maatte vel være en Ganger god;

af sin Moder modtager han en Ring, som kan skjærme ham mod Fare fra Ild, Vand og Jern og sikre ham et godt Udfald af hans Søgen. Saaledes udstyret drager Flores frem gjennem Landene og bliver flere Steder, hvor han holder Rast, underrettet om den Vej, Blanseflor er bleven ført, idet man af hans store Lighed med hende bliver mindet om, at man har seet den fangne Jomfru drage iforvejen ad Babylon til. Tilsøs naaer Flores omsider den mægtige Stad Blandag, hvorfra der er fire Dages Vej til Babylon, og ved Bjerget Pelis faaer han af en Færgemand, som skal sætte ham over Sundet, Besked om, at Blanseflor er kjøbt af Kongen af Babylon. Færgemanden medgiver ham en Ring som Anbefaling til en Kjøbmand i Babylon, hos hvem han skal søge Herberg; han modtages med Venlighed, men faaer tillige Underretning om, hvilket vanskeligt Værk der forestaaer ham, idet Staden Babylon og dens Borg ere ligesaa utilgjængelige, som de ere pragtfulde og rige paa kostelige Skatte:

Kongen af Babylon haver under sig
halvandet hundred Konningerig.
De alle komme hannem til
udi en Stund, naar som han vil.
Tyve Mile er Staden gjennem lang,
med høje Huse og øvert*) trang.
Den Mur, omkring Staden gaaer,
tre Favne tyk han staaer.
hundrede Favne høj og ret,
uden og inden al fuldslet.
Syv Porte og tyve er derpaa,
der høje Taarne alt over gaa.
For hver en Port der finder man
sligt Vaaben, man tænke kan.
I Staden er syvhundrede Fæste,
de man veed til være de bedste.
Paa hvert et Fæste er ej minde**)
end hundrede Riddere nogensinde.
Kejseren af Rom skulde længe tinge,
før han kunde En derud tvinge.
Midt i Staden et Taarn stander,
det bygte Kæmper med dere Hænder.
Den Mur er gjort fuldvel til Føje,
hundrede Favne har han til Høje,
og gjort med mange mesterlig Ting,
tusind Favne er han omkring,
af Malmer Stene grønne,
de der gode er og skønne.
Al den Hvalv er af den samme Sten,
der baade er skær og ren.
En Knap ovenpaa Taarnet staaer
af røden Guld, øvert stor og klar.
Gjennem Knappen gaaer en Stang,
tredive Alen er han lang.
Ovenpaa Knappen en Karbunkel-Sten,
som Solen allerklareste sken***),
saa skinner den Sten om mørken Nat,
over ti Mile, det er alt sat****).
Fire Gulv er i Taarnet inde
af fejreste Malmersten, man kan finde,
saa at Ingen kan forstaa,
hvad dem oppe holde maa.
Paa nederste Gulv der Stolper staa,
de op under øverste Hvalvet gaa.

*) overmaade. **) mindre. ***) skinnede. ****) sandt.

De Stolper ere med Guld omkring
og alle skrevne udi en Ring,
de ere af hvide Malmer-Stene
og alle skikkede øvert rene.
Midt paa Gulvet staaer en Hest,
gjort af Sølv, som være maa bedst;
det reneste Vand gaaer af hans Mund.
Paa det Gulv der staaer en Brønd,
saa at de Jomfruer maa deri fare,
naar dem tykkes Time til være.
Fyrretyve Herberge er derinde,
de bedste der man maa finde.
De ere med Rigdom gjorte saa,
saa man veed der at sige fraa.
Ihvad Mestere som kommer der,
han ej saa god en Mester er,
at han jo noget seer deroppaa,
som han der mere nemme maa.

Fremdeles erfarer Flores, at Borgen huser fyrretyve ædelige Jomfruer, blandt hvilke Kongen aarlig udvælger sig een til Dronning for et Aar, efter hvilket Tidsrums Forløb han lader hende dræbe og hædrer en ny med sit Valg; ved denne Lejlighed stævnes de alle til Møde i Kongens prægtige Urtegaard, hvor allehaande sjeldne Urter og Træer gro i fager Fylde:

Muskate og saa Blomme,
Negliker og Kardemomme,
Ingefær og Galliga, store og smaa,
alskjøns Æbler der være maa;
Kobeba og Sedever
skorter ingenstunde der,
Spiginarde og Mirra ogsaa,
hvad skal jeg mere sige fraa?

Da Rygtet gaaer, at Kongen ved næste Valg vil kaare Blanseflor til Dronning, er der ingen Tid at spilde for Flores. Ved List skaffer han sig Adgang til Borgen, idet han lader sig smugle ind, skjult i en stor Kurv med Blomster. Ved en Fejltagelse afleveres Kurven til en Jomfru ved Navn Clares, der bliver højlig forskrækket, idet Flores lader sig tilsyne, saa at de andre Kvinder komme løbende til ved hendes Skrig. Hun besinder sig imidlertid, og da de spørge hende om Grunden til hendes Angstraab, giver hun til Svar:

»En Sommerfugl herinden laa,
der jeg ham opflyve saae,
jeg vord saa ræd overmaade,
jeg vidste ej, hure jeg vilde lade.«
De Jomfruer gjorde ad hende Gammen
og loge (lo) ad hende allesammen.
Hun tog af Blomstret og gav hver en,
hver gik siden hjem til sin.

Clares er Blanseflors bedste Veninde og indviet i hendes Hjertesorg; hun fatter derfor snart Sammenhængen og skynder sig at hente Blanseflor. De Elskende gjenfinde hinanden, og under Clares' Varetægt tilbringer Flores en halv Maaned i Blanseflors Jomfrubur. Ved uforsigtig Tryghed fra de Elskendes Side røbes hans Ophold i Borgen, han stedes for den fortørnede Konge og

skal bøde med Livet for sin Dumdristighed, men dømmes efter nærmere Overlæg til at kæmpe med Kongens bedste Ridder om sit Liv; ved sin Tryllerings Hjælp gaaer han ud af Kampen som Sejerherre, og Alt ender i Gammen og Glæde. Flores fører Blanseflor som sin Hustru hjem til sit Rige, lader sig efter hendes Tilskyndelse kristne og regerer lykkelig i mange Aar, indtil han i sin høje Alderdom nedlægger Kronen, hvorefter han gaaer i et Munke- og Blanseflor i et Nonnekloster.

I vor moderne Litteratur er Emnet efter Büschings tydske Omarbejdelse behandlet af ST. ST. BLICHER i hans Fortælling »Fiore og Fioretta« (Saml. Nov. og Skizzer, 1882, 2. Bd.); her er Motivet med Trylleringen, i Overensstemmelse med nogle Varianter, benyttet til en fyldigere poetisk Virkning.

Claꝛes Floꝛes Blãtzeflor

Titel-Illustration til »Flores og Blanseflor«, den ældste danske Udgave (1504?). Facsimile efter Fragmentet i Universitets-Bibliotheket i Upsala.

Laales Ordsprog

Et mærkeligt litterairt Værk har Middelalderen efterladt os i **Peder Laales Ordsprog,** en Samling, som ingen anden europæisk Nation kan opvise noget Sidestykke til i Ælde, idet ikke blot Indholdet for en Del viser tilbage til den fjerne Oldtid, men ogsaa Samlingens første Fremkomst som trykt Bog falder saa tidligt (1506), at kun den hollandske Litteratur ejer en ældre. Om Samleren af de danske Ordsprog vide vi endnu mindre end om Saxo, Henrik Harpestreng eller Broder Niels, nemlig bogstavelig ikke Andet, end at hans Navn findes paa den første Udgaves Titelblad og gjentages i Fortalen med nogle hædrende Epitheta, af

hvis oratoriske Almindelighed ingen bestemte Data om hans Person kunne uddrages; og kun af adskillige franskagtige Gloser i hans Latin (*garcio*, en Opvarter, *follus*, en Nar, *bassa*, ringe o. fl.) har man med en vis Føje kunnet slutte, at han maa have opholdt sig nogen Tid i Frankrig, rimeligvis i Paris; hvad lærde Mænd senere have fremsat om Peder Laales Hjemstavn, Livsstilling og øvrige Forhold er pur og simpel Gisning, undertiden støttet paa en næsten sagnagtig Tradition, som Beretningen om at han skulde ligge begraven i Roskilde Skoles nederste Klasse, hvis Disciple saaledes havde den Tilfredsstillelse at kunne træde hans Ligsten under Fødder til Hævn for de sure Timer, han beredte dem ved sin Ordsprogssamling.

Peder Laales Ordsprog ere nemlig oprindelig blevne samlede for at bruges som Skolebog til Undervisning i Latin. Til dette Øjemed ere omtrent 1200 latinske Sætninger — Citater af romerske Klassikere og andre ordsproglignende Talemaader, »bevingede Ord«, for at bruge et ganske moderne Udtryk — ordnede alfabetisk og en dansk Oversættelse tilføjet nedenunder. Hyppigt er denne Oversættelse en ligefrem Gjengivelse af det latinske Axioms Tanke, og hverken i Aanden eller Formen er her noget nationalt Karaktermærke kjendeligt; men endnu hyppigere er den latinske Sætning bleven udtrykt ved en tilsvarende friere Omskrivning, hvis folkelige Oprindelse baade Tankegangens Art, Billedvalget og i formel Henseende ofte Bogstavrimene føre umiskjendeligt Bevis for, ja i enkelte Tilfælde er det endog let at se, at det danske Fyndsprog har været det oprindeligt tilstedeværende, og at den latinske Version er den afledede. Med alle Exemplerne har Forfatteren eller Samleren villet oplyse Latinsk ved Dansk og Dansk ved Latinsk saavel i bundne som i friere Oversættelser, og hans Methode har til en Tid været meget anvendt, om hans Bog end ikke meget yndet af Disciplene. CHRISTIERN PEDERSEN — der forøvrigt selv besørgede en Udgave af Peder Laale — klager over, at han i sin Ungdom var nødt til »saavelsom alle andre Danske, at læse *Alexandrum, Puerilia, Donatum,* PEDER LAALE, *Composita verborum* og andet saadant Skarn, af hvilket man kan aldrig lære eller komme til ret Fundamente til at forstaa, digte eller skrive nogen god ret Latine eller forstaa, hvad andre gode Klerke, Poeter og Historici have før

¶nu gigeri geſta mulier dimergit honeſta
Ee druckn er ſqwaller fore goodh koneſt dør

¶nulla cani veteri poterūt vrbana doceri
Ther ær ont at kennæ gāmel hwnd at kwræ

¶nimphis tendicula ſit acuta nouacula ꝓna
Sax oc raghe knÿff daarer manck eeth ſawert wÿſt

¶ni labat ignarus ſit monſtriparus ſibi nullus
Inghñ gør ſegh tÿl troldh vdhen han ær een daare

¶noctua ceſa petra vel cedens ſaucéat oſſa
Slaa ſteen wed wglæ oc wglæ wz ſteen thz galler wglæs ben

¶non ſapit in columis triſte qđ eger habet
Then helbredhe wecdh eÿ hwore then ſiwghe lidher

¶non capit aſpectus qđ qlibet eſt habiturus
Thet ær eÿ alth fore hwar ſom hwars ſcal

¶non cum feſtuca ſilueſtris leditur vrſa
Thet ær goth ſtinghe biørn mz ſkreff

¶non inopis votū ſubit vna ſummula rerum
Fattig mandz tingh kōmer eÿ all paa een tÿd til hus

En Side af Peder Laales Ordsprog. Facsimile efter den ældste Udgave 1506.

skrevet og digtet udi forme Tid«; og da Christiern II. vilde afstedkomme en brat Reform i Undervisningen ved sin Skoleordinans af 1521, nævnedes udtrykkelig Peder Laales Ordsprogssamling blandt de Bøger, der skulde konfiskeres og kastes paa Baalet. Til alt Held for Litteraturen blev denne Anordning aldrig sat i Værk, saa

En Side af Peder Laales Ordsprog.

Gjengivelse paa nyere Dansk og Forklaring.

(De latinske Sentenser ere for Størstedelen affattede i det saakaldte leoninske Vers, Hexametre eller Pentametre med Rim i Midte og Slutning, men ofte højst ufuldkomne Rim og paa Grund af Rimtvangen ikke mindre ufuldkomne Vers. Rimene ere her fremhævede med spærret Skrift).

Nugigeri gesta mulier demergit honesta.

Stedse drukner Skvalder for god Kones Dør (en Ros for de Kvinder, der ej løbe med Bysnak).

Nulla cani veteri poterunt urbana doceri.

Det er vanskeligt at lære gammel Hund at sidde stille.

Nymphis tendicula fit acuta novacula prona.

Sax og Ragekniv daarer mangen fager Viv — formodenlig sigtende til de Kvinder, der lade sig bedaare af et velklippet Hoved og et glatraget Ansigt).

Ni labat ignarus, fit monstriparus sibi nullus.

Ingen gjør sig til Trold, uden han er en Daare.

Noctua cæsa petra vel cædens sauccat ossa.

Slaa Sten med Ugle og Ugle med Sten, det gjælder (i begge Tilfælde) Ugles Ben (Advarsel mod at binde an med sin Overmand).

Non sapit incolumis triste, qvod æger habet.

Den Sunde veed ej, hvor den Syge lider.

Non capit aspectus, qvod qvilibet est habiturus.

Det er ej Alt for Øje, som ejes skal (sagtens en Indskærpelse af at der times os Mere i Livet, end vor menneskelige Kløgt kan beregne).

Non cum festuca silvestris læditur ursa.

Det er ej godt at stinge Bjørn med Straa (at anvende et utilstrækkeligt Middel eller Vaaben).

Non inopis votum subit una summula rerum.

Fattig Mands Ting kommer ej alle paa eengang tilbys (den Fattige faaer ikke paa eengang hele sin Trang afhjulpen).

at Peder Laale undgik Tilintetgjørelsen og er naaet til Eftertiden med sin uerstattelige Samling af de gamle Kjærnesprog, i hvilke Folkeaanden fra de tidligste Tider af har givet sin Betragtning af Livets mangehaande Forhold et sammentrængt, fyndigt og som oftest af Nationalkarakterens Humor præget Udtryk, ved hvis Hjælp vi paa den letteste, klareste og fyldigste Maade kunne danne os et Begreb om hine Tiders Tankesæt, lære deres Idealer saavelsom Emnerne for deres Uvilje og Spot at kjende og føle os aandelig i Slægt med vore fjerne Forfædre. Peder Laale skrev sin Ordsprogssamling med Skolens Undervisning og Opdragelse for Øje, men den er i Tidens Løb bleven undervisende og opdragende i et Omfang, der langt overgaaer dens oprindelige Formaal.

Titel-Illustration til den ældste Udgave af Peder Laales Ordsprog, 1506.

Den første efter de Tiders Forhold med en vis Luxus trykte Udgave af Ordsprogene besørgedes 1506 af Professorer ved Kjøbenhavns Universitet, der paa Titelbladet hædre Peder Laale som »*Danorum lux et doctorum virorum evidens exemplum atqve specimen*«. (de Danskes Lys, blandt lærde Mænd et fremragende Forbillede og Mønster). Af denne Udgave existerer nu kun et eneste Exemplar (paa Univ.-Biblioth.), efter hvilket her Titel-Illustrationen og en Textside ere gjengivne. Senere blev Ordsprogssamlingen, som sagt, udgiven af CHRISTIERN PEDERSEN, til Trods for den nedsættende Dom, hans lærde Ven Bogtrykkeren Ascensius i Paris fældede over Bogen. 1614 udgav Hans SKAANING Ordsprogenes danske Text, »efterdi

disse Ordsprog altid ere holdne udi stor Agt og Pris, ja dagligdags bruges en stor Hob af dem iblandt os Danske«. 1828 udkom R. NYERUPS smukke og korrekte, med Forklaringer oplyste Udgave og 1842 Chr. Sigfr. LEY'S lille raisonnerende, efter Ordsprogenes Emner ordnede Samling, indledet med en Fortale i bred »folkelig« Maneer og med plat Retskrivning; Udgiveren »tviler ikke paa at min Moders Børn ville ikke blot flittig grunde paa disse her gamle Ord som falt hinner af Munden i di 600 Aar hun var under Munke-Kirkens Vinger, men ogsaa leve seg ind i hindes Sange og Skæbner fra alle di henfarne Dage«.

Hvad vi hidtil have betragtet af dansk Litteratur i Middelalderen, har kun viist os den svage og uselvstændige Begyndelse til national Digtning og Videnskabelighed. Poesien er, hvad dens Emner angaaer, bunden dels til Kirkens, dels til den udenlandske Digtnings Tankegang, og med Hensyn til Formen er den kommen bort fra Oldtidens ejendommelige Udtryksmaade, uden at den endnu har naaet at skabe sig en egen Dragt med et Foldekast, der kan fremhæve og smykke dens Legemsbygning. Med Historien staaer det endnu tarveligere til; efterat Saxo har sat Tidsalderens mest straalende Periode dens storslaaede Monument med latinsk Indskrift, er det, som om den politiske Tilbagegang efter de første Valdemarer afføder en aandelig Lammelse, der hindrer Øjet i at se Tidshistorien i dens Sammenhæng og Haanden i at nedskrive dens Gang. Og dog var Stoffet for en Historieskriver fyldigt nok, om end ikke af nogen opløftende Art; den glimrende Bedrifts Tid var forbi, men Farten i Begivenhederne var derfor ikke stanset: de fulgte hinanden Slag i Slag, og i deres Rædsel og Uhygge, i deres Kamp og Fortvivlelse have de ikke mindre dramatisk Liv, ja vel endog større Spænding og gribende Virkning end den sejrende Daads sikre Fremgang mod sit Maal. Her er Gjæring og Brydning allevegne. og mod den mørke Nathimmel flamme saa til Tider enkelte

blændende Lyn som Blinken af Sværd, svungne til pilsnare Hug — et førte Marsk Stig mod Erik Glippings Bryst, et andet Niels Ebbesen mod den kullede Greves Hals. Men Krøniken tier.

Til Gjengjæld taler Folkesangen. Den poetiske og historiske Fattigdom er kun tilsyneladende — i en hel Litteratur, uendelig rigere og fyldigere end den, vi hidtil have betragtet, har Middelalderens anskuende og digtende Aand givet sig et saa ægtefødt nationalt Udtryk, at intet andet Tidsrum har saa sammenhængende, saa simpelt og saa sandt et Billede at fremvise som Gjenspejling af sine egne Træk; en historisk Litteratur, hvis Enkeltheder vel ikke kunne fremholdes som Kjendsgjerninger til Dokumentation af Historiens Tildragelser, men som saa des fyldigere aflægge Vidnesbyrd om disse Tildragelsers almene Indtryk paa Samtid og Eftertid og ordnede Side om Side belyse Middelalderens daglige Liv med en mylrende Mængde af Træk, saa det oprulles for os som et klart overskueligt, ved sin Mangfoldighed og sin Farverigdom fængslende Billede; en poetisk Litteratur, i hvilken de stærkeste Lidenskaber som de mildeste Længsler komme tilorde, i hvilken den hele Trinfølge af elementaire menneskelige Følelser træder frem for os, stundom iklædte Mythens forstørrende Taagedragt, stundom hemmelighedsfuldt forbundne med Naturens aabenbare eller lønlige Liv, til andre Tider paa rent menneskelig Ytringsvis satte i Bevægelse af de personlige Forholds eller de almene Kravs Samvirken; en Litteratur, der i sin Forening af Begivenhedsfremstilling og Stemningstilkjendegivelse fremtræder som en ejendommelig Kunstart, som en episk Digtning i romantisk Aand, udtalende sig i et Sprog, der rummer vort Tungemaals paa eengang ædleste og jevneste Udtryk og støtter sig til en musikalsk Ledsagelse, hvis stilfærdige og vemodige Karakter svarer til noget af det Inderste og mest Egenartede i Folkesindet; en Litteratur endelig, hvis første Oprindelse knytter den danske Digtning sammen med Oldtidens, med hvilken den har Emner tilfælles, medens dens sidste Virkninger træde tydeligt for Dagen i den Gjenfødelsens Litteratur, der brød frem i vort Aarhundredes Begyndelse og for en overvejende Del har øst sin poetiske Inspiration og sin sproglige Form af denne Kilde.

Det er **Folkevise**-Digtningen, hvis Betydning i den litteraire Udvikling nu skal paavises. En Vrimmel af Spørgsmaal melde sig strax med Krav paa Besvarelse: om Folkevisens Ælde; om dens Folkevisen.

Udbredelse; om dens Sammenhæng med den ældste Poesi i Norden og med Digtningen udenfor Norden; om dens Forfatteres Kaar i Samfundet; om dens historiske Efterrettelighed; om dens Kunstform, dens metriske Bygning og dens musikalske Art; om dens oprindelige Formaal og Anvendelse; om den rette Tydning af Haandskrifterne og de rette Principer for Bearbejdelsen. Først i vor Tid med dens fremtrædende Interesse for Granskningen af den indbyrdes Forbindelse mellem Folke- og Sprogstammer ere disse Spørgsmaal blevne Gjenstand for virkelig videnskabelig Drøftelse, og mange af dem — deriblandt nogle af de vigtigste — ere under Debat endnu. Her kan der kun være Tale om at fremsætte Resultaterne, saaledes som de med størst Sikkerhed ere fremgaaede af Drøftelsen.

Skrifter om Folkevisen. Medens der senere vil blive gjort Rede for de forskjellige Udgaver af Folkeviserne, skulle vi paa dette Sted nævne nogle enkelte blandt de mange Skrifter, der give Udsigter over den hele Litteratur eller oplyse enkelte Sider af den. Af Folkevisedigtningen i dens Helhed findes der Fremstillinger i N. M. PETERSENS »Bidrag til den danske Literaturs Historie« I (1. Udg. 1853, 2. Udg. 1867), i J. L. HEIBERGS »Udsigt over den danske skjønne Litteratur« (Pros. Skrftr. III. 1861), i FR. WINKEL HORNS »Den danske Literaturs Historie« I. 1881, i P. FRIIS'S »Udsigt over danske Kæmpeviser og Folkesange«, 1875, i C. ROSENBERGS »Nordboernes Aandsliv fra Oldtiden til vore Dage« II. 1880, en grundig og selvstændig Undersøgelse, der især dvæler ved Versemaalets og i det Hele taget Formens organiske Fremvæxt og Emnernes Sammenhæng med Edda- og Sagadigtningen samt med den europæiske Sagnpoesi. Det nyeste Skrift om denne Digtning skyldes Prof. JOHANNES C. H. R. STEENSTRUP: »Vore Folkeviser fra Middelalderen, Studier over Visernes Æsthetik, rette Form og Alder« (1891). Med en af dybe og omfattende ethnografisk-litteraire Studier affødt Sagkundskab ere navnlig Sagnvandringerne og Sagnændringerne belyste i SV. GRUNDTVIGS Indledninger til Viserne i hans store Udgave af »Danmarks gamle Folkeviser«. En enkelt Side af dette Forhold behandles af C. HAUCH i hans »Bemærkninger om nogle ved Kristendommen modificerede Oldtidsminder i vore Viser fra Middelalderen« (Afhandl. og æsth. Betragtn. 1869). En æsthetisk Redegjørelse med særligt Hensyn til det Metriske har J. L. HEIBERG givet i sin Afhandling »Om den romantiske Tragedie Svend Dyrings Hus« (Pros. Skrftr. IV. 1861). »Om Omkvædet i de gamle skandinaviske Viser« udtaler E. G. GEIJER sig (*Saml. Skrftr.* 1. Afd. 3. Bd. 1817), »Om Behandlingen af Kæmpeviserne« N. M. PETERSEN (Saml. Afhandl. III. 1872) og om Haandskrifterne SV. GRUNDTVIG i »Prøve paa en ny Udgave af Danmarks gamle Folkeviser« 2. Opl. 1847 og i det ovenfor nævnte Hoved- og Kildeværk »Danmarks gl. Folkeviser«.

Vi tage altsaa Stoffet for os — flere Aarhundreders Digtning, men i kunstnerisk Henseende af een Støbning. Første Gang vi

møde denne nye Digtform, der vel kan være voxet ud af Oldtidsverset, men snart har krystalliseret sig til en fra det forskjellig fast og gjennemsigtig Bygning, er paa Knud den Stores Tid. Kun en enkelt, fjern Harmoni naaer vort Øre, men vi kjende strax Klangen, og den er tilmed saa stemningsfuld i sit Udspring, at ingen bedre Indvielse kan forberede os til Vandringen i Romantikens syngende Skov end Beretningen om den lille Begivenhed, hvorfra hin første Klang af Folkedigtningen lyder til os.

Knud den Stores Viser.

En gammel Klosterkrønike fortæller, at Kong Knud en Aftenstund kom sejlende med sin Dronning Emma og sit Følge af Rigets ypperste Mænd over Søen til Klostret St. Ely for at fejre Marias Renselsesfest. Da lød paa eengang Munkenes Korsang ud over Søen til dem i den stille Kveld. Kongen blev greben af det højtidsfulde Øjeblik, kaldte sit Følge sammen om sig og gav sin Stemning Luft i en Vise, som han digtede og sang paa Stedet, medens hans Mænd stemte i med. Visen begyndte saaledes:

Merrie sungen the muneches binnen Ely,	(Gladelig synge de Munke i Ely,
ða Cnut king rew ðer by.	mens Kongen Knud roer der forbi.
»Rowed, cnites, noer the land	»Roer, mine Svende, nær til Land,
and here we þes muneches sæng.«	at vi kan høre de Munkes Sang.«)

Som Folkevisens romantiske Skjær hviler over den hele Scene, saaledes have vi her den ældste Mindelse om dens tidligste Form, den rimede toliniede Strofe, og — da Kongen synger den og hans Mænd danne Koret — med udtrykkeligt Vidnesbyrd om dens musikalske Fødsel og efter al Sandsynlighed ogsaa om dens Sammenhæng med Omkvædet. Saa langt tilbage i Tiden udspringer det friske Væld, hvis melodiske Løb endnu risler gjennem den Digtning, der ligger os nærmest og er os kjærest.

For at faae Overblik over det omfattende Stof maa vi foretage nogle Sondringer. De lade sig gjennemføre uden Vilkaarlighed, thi i sin Frodighed er Folkevise-Litteraturen intet Kaos uden begrænsende Linier; den er en Verden med organisk Væxt og naturlig Sammenhæng med Tilværelsen udenfor som mellem Delene indbyrdes, altsaa med Betingelser for et skjelnende Overblik, skjøndt dette ganske vist ikke maa vente at se de enkelte Partier falde skarpt adskilte helt udenfor hinanden, men tvertimod altid vil møde flydende Grænser og formidlende Overgange.

Den første Sondring, vi gjøre, deler Folkevisernes Mængde i to Hovedgrupper, bestemte ved deres Emner: de mythiske og de historiske Viser. Under de mythiske Viser indordne vi alle dem, hvis Indhold peger tilbage paa Oldtidsdigtningen og Oldtidstroen, og som have til Emne dels ligefrem den gamle Gudeverdens Personer og Forestillinger, om end i forandret Skikkelse, dels de tidligste Sagns Helterækker og Bedriftcykler, som ere Fælleseje for Nordens og de stammebeslægtede Landes heroiske Poesi, dels endelig de Levninger af Asatroen, der under Paavirkning af Kristendommen fremtræde som den for Tidsalderen karakteristiske Overtro. I Modsætning til denne Gruppe med dens fjerne mythiske Oprindelse faaer den anden den historiske Nærheds Præg, ikke saameget fordi den fortrinsvis omhandler historiske Personer og Begivenheder eller kan gjøre Krav paa historisk Paalidelighed, som fordi den ved at tage sit Stof fra Samtidens Liv har indflettet en Rigdom af Virkelighedstræk i sin poetiske Fremstilling

Mythiske Viser.

De **mythiske** Viser med deres Tilslutning til Gude- og Heltesagnene synes at maatte være de ældste, skjøndt man vist kommer deres Tilblivelsestid nærmere ved at flytte den for langt frem end ved at rykke den for langt tilbage. De have Emner tilfælles med de gamle nordiske og fremmede Sagn, men de ere neppe ligefremme Omdigtninger af Oldkvadene, snarere mere eller mindre sikkert bevarede Erindringer om Gangen i dem, farvede af en senere Tids Forestillinger og ofte sammenblandende uensartede Sagnmotiver. Efter de Emner, de besynge, og de Sagnkredse, de udgaa fra, kunne vi dele dem i de saakaldte Kæmpeviser, der støtte sig baade til Eddaernes, Sagaernes og de fremmede Sagns Indhold, Trylleviserne, i hvilke Middelalderens overtroiske, med Asatroen forbundne Forestillinger komme tilorde, og Legendeviserne, hvor Overtroen ialtfald tildels har afstrejfet de hedenske Levninger og er bleven kanoniseret som Kirkens Tro.

Kæmpevisen. Tor af Havsgaard.

Naar vi som en af Prøverne paa **Kæmpevisernes** Art vælge Visen om »Tor af Havsgaard«, have vi dermed tillige grebet den af Viserne, hvis hele Fortælling klarest og Træk for Træk gjengiver Forbilledet, Eddakvadet om Tors Hammerhentning hos Jetten Thrym, men i travesteret Skikkelse, idet de stærke Bedrifter ved at overføres paa de menneskelige Forhold og miste Forudsæt-

sætningen om deres overjordiske Udspring ere trukne ned i en Sfære, hvor det Imponerende har tilbagelagt det skjæbnesvangre Skridt, som skilte det fra det Komiske. Istedetfor Styrkens og Heltemodets As, der raser i Harme og Sorg over at have mistet sit Værge og forledes af den jettevenlige Lokes underfundige Raad til at skaffe sig det tilbage ved en List, en Fornedrelse, hvorved Ragnaroks gjengjældende Dom paaskyndes, have vi i Kæmpevisen at gjøre med en Herremand eller Ridder, som har »tabt sin Hammer af Guld« og taler med sin Broder om, hvorledes han bedst skal faae den tilbage. »Lokke Løjemand« sætter sig i Fjederham og flyver til »Tossegrevens« Borgegaard for at høre hans Vilkaar for Tilbagegivelsen; det lyder saaledes:

Ikke fanger Tor sin Hammer igjen,
det maat Du lide paa,
før end jeg faaer Jomfru Frøjeborg
med alt det Guld, hun aa (ejer).
Tor han tæmmer Fole sin i Tømme.

Dette Vilkaar vil den stolte Jomfru ikke hjælpe til at opfylde, og den raadsnilde Lokke maa da opfinde en List:

»Tage vi Tor, vor gamle Broder,
saa vel vi børste hans Haar,
føre vi hannem til Nørrefjeld
alt for saa væn en Maar!«

Det var Tor af Havsgaard,
lader Brudeklæder skjære;
og det var Lokke Løjemand,
skulde Brudeterne være.

Førte de den unge Brud
alt i den Bryllupsgaard;
det vil jeg for sanden sige,
der var Guld ej for Legerne spart.

Saa toge de den unge Brud,
satte hende paa Brudebænk;
frem da gik den Tossegreve,
han bar for hende Skjænk.

En Oxekrop saa aad hun op,
vel tredive Svineflykke,
syvhundred Brød hendes Maaltid var,
saa lyste Bruden at drikke.

En Oxekrop saa aad hun op,
vel tredive Svineflykke;
tolv Tønder Øl saa drak hun ud,
før hun kunde Tørsten slykke.

Hammeren, Vederlaget for Brudekjøbet, bæres omsider ind og lægges i Brudens Skjød; hun »slynged ham som en Vaand«, og først

slog hun den Tossegreve ihjel,
den Trold baade led og lang;
saa vog hun alle de andre smaa Trolde,
at Retten maatte have sin Gang.

Mælte det Lokke Løjemand,
monne sig saa vel omtænke:
»Nu ville vi fare til vort eget Land,
mens Bruden er vorden Enke.«
Tor han tæmmer Fole sin i Tømme.

Lokes humoristiske Slutningsytring er ypperlig i Slægt med den hele friske Friluftsstemning i denne Kæmpevise, men af guddommelig Højhed og Alvor er der rigtignok ikke blevet Spor tilbage i denne Eddakvadets Forvandling ril Kæmpevise; det er blevet til et lystigt Riddereventyr, og det er sikkert det groteske Forklædningsindfald og det djærve Slutningsoptrin i Olddigtet, der mest have fæstet sig i Sangerens Erindring og tilskyndet ham til Gjenfortælling i en ny Form.

Ungen Svejdal.

Fra de hedenske Mythekvad Grógadlr og Fjölsvinnsmál har den smukke Vise om »ungen Svejdal« taget sit Motiv, Kjærlighedens uimodstaaelige Magt, dens dragende Virkning selv fra det Fjerne. Kjækt og malende skildre Begyndelsesstroferne den Situation, i hvilken Tilfældigheden griber ungen Svejdal og stiller ham overfor hans Livs uomgaaelige Opgave:

Det var ungen Svejdal,
han skulde Bolden lege.
Bolden drev i Jomfruens Bur,
det gjorde hans Kinder blege.
Du lad dine Ord vel:

Bolden drev i Jomfruens Skjød,
og Svenden efter gik;
før han ud af Buret kom,
stor Sorg han i Hjertet fik.

Thi »Jomfruen« — hans Stivmoder — har runebundet ham for en fremmed Mø — »lagt hans Hjerte i Tvang for den, han aldrig saae« — og varslet ham, at han ikke skal faae Søvn i sine Øjne eller Fred i sit Sind, før han faaer »løst det sorrigfulde Hjerte, som længe haver ligget i Traa«. Han gaaer da til sin Moders Grav og beder om hendes Hjælp; hun giver ham de tre Gaver: Folen, der »ganger saa vel over salten Hav som paa den grønne Jord«, Sværdet, der er ristet med Runer, saa »hvor han rider gjennem mørken Skov, der brænder det som et Baal«, samt den røde Guldring, paa hvilken den ukjendte Mø vil kjende ham, saasnart hun seer ham. Med denne Udrustning drager ung Svejdal ud i Verden; han rider »over det vilde Hav og gjennem de mørke Skove«, til han kommer til det Slot, hvor Jomfruen boer, og møder hendes Hyrde, som driver hendes Kvæg tilvands.

»Vel mødt, goden Hyrde!
og Sandingen sige Du mig:
er her en Jomfru paa dette Slot?
hvis Fæ driver Du for Dig?«

»Jeg siger det ikke for Knæfald
og ikke for Guld saa rød:
det er mig haardt forbudet,
det bliver at koste min Død.«

»Hør Du, goden Hyrde!
Du dølg det ikke for mig!
bliver jeg Konge i dette Land,
til Ridder slaaer jeg Dig.«

»Her er en Jomfru paa dette Land,
hun ligger i stærken Traa
alt for en Svend, hedder Svejdal,
hun aldrig med Øjne saae.

Midt udi den grønne Lund
der stander min Jomfrus Gaard:
Huset er af graa Malmersten,
og Porten er lagt med Staal.

Plankerne ere af haarde Jern
og Porten er af Staal:
det er vel atten Vintre siden
den Jomfru Solen saae.

Løven og den vilde Bjørn
de stande der indenfore:
der kommer aldrig Nogen levende ind,
uden det ungen Svejdal vaare.

Indenfor min Jomfrus Port
staaer Bjørnen og Løven gram;
men er I den rette Svejdal,
saa frit maa I gaa fram.

Midt udi min Jomfrus Gaard
der stander saa grøn en Lind:
er I den rette Svejdal,
saa frit ganger I derind!«

Frem red ungen Svejdal,
og ind ad Porten han saae:
alle da vare de Laase,
de fulde selv der fraa.

Løven og den vilde Bjørn
de fulde den Herre til Fod:
Linden med hendes gyldne Blade
hun bugned neder til Rod.

Linden hun bugned neder til Jord
alt med sine gyldne Blade:
op da stod den stolte Jomfru,
som længe havde ligget i Dvale —

den Rette var kommen, den aldrig Sete, hvem hendes Længsel havde stundet imod og hvem den havde draget hid: for ham falder Laas og Slaa og Vagt og han favner Bruden.

Den samme romantiske Anskuelse af Kjærlighedens Virkning i det Fjerne, dens Vidundermagt over Tid og Rum, i Forbindelse med dens Evne til at føde Heltemodet i Manden og Offervilligheden i Kvinden, gjenfinde vi i den navnkundige Vise om »Hagbard og Signe«. Det Oldkvad, som ligger til Grund for den, haves ikke mere, men hos Saxo fortælles dets Indhold, dog saaledes at det tydeligt sees, hvorledes Middelalderen har omskabt det i sin Lignelse. Strax i Begyndelsen møde den kristne Tids Forestillinger os: Hagbard og Signe.

Hagbard drømte en Drøm om Nat,
i Loftet, som han laa:
vaagned han saa mod i Hu,
han sagde sin Moder derfraa:
Hvad heller I vinde mig eller end
saa væn en Mø.

»Mig tykte, jeg var i Himmerig,
det var saa fager en By:
jeg havde stolt Signild udi min Arm,
vi fulde igjennem den Sky.«

Ingen i Kongens Gaard kan tyde Drømmen, men Hagbards Fostermoder giver ham det Raad at adspørge Elverpigen, og af hende udlægges den saaledes:

»Det I tykte, I vare i Himmerig,
det boder (betyder), I vinder en Mø;
det I tykte, I fulde igjennem den Sky,
det boder, I skal for hende dø.

Alt er det Eder til Lykke lagt,
I vinder saa væn en Viv;
men vider det, Hagbard Kongens Søn!
for hende lader I Liv.«

»Imen det er mig til Glæde givet,
at jeg maa vinde den Mø:
saa lidet jeg det vurde vil,
skulde jeg end for hende dø.«

Dette er Indledningen — kjæk, kraftig og varslende. Den afføder strax Hagbards raske Beslutning at ville vinde Signe, ske hvad der vil. Skildringen af den Maade, paa hvilken han udfører sit Forsæt, rummer en Rigdom af korte, klare og træffende Træk, der med fuldendt episk Kunst male Handlingen og dens Skikkelser. Hagbard »lader sig voxe Haar og Kvindeklæder skjære«, og rider saa »til Danemark« for at tilliste sig Adgang til Signes Bo.

Der han kom paa Heden ud,
der tumled Hagbard sin Hest;
men der han kom til Kong Sigvalds Gaard,
han red, som en Jomfru kunde bedst.

I Kvindedragt stedes han for Signe og fremfører sin Bøn: »Hagbard haver mig til Eder sendt, om I vilde mig Sløgder lære«; Signes Fader finder det billigt, at hun opfylder denne Anmodning og indvier Hagbards Jomfru i sin Kunstfærdighed, naar hun kun vil vogte sig for Hagbard selv. Nu følger den malerisk livfulde Scene i Signes Jomfrubur:

Alle da sade de stolte Jomfruer
og syede hver som de kunde,
foruden Hagbard Kongens Søn,
han legte med Naalen i Munde.

Hagbard han legte med Naal i Mund,
hans Øjen de legte som Stjerner,
hvor som hun stolt Signelil var,
didhen saae Hagbard saa gjerne.

De syede Hjort og de syede Hind,
som de paa Skoven runde:
aldrig fik Hagbard saa stor en Skaal,
han drak den jo ud til Bunde.

Alle da sade de skjønne Jomfruer
og syede deres Silkesøm,
foruden hende den arge Terne,
hun gav det saa vel i Gøm.

Mælte det den arge Terne,
hendes Ord vare alle onde:
»Aldrig saae jeg nogen stolt Jomfru,
der mindre Sløgder kunde.

Aldrig saae jeg nogen skjønne Jomfru,
der mindre Sløgder kjende;
og aldrig saae jeg nogen stolt Jomfru,
der bedre kunde Øjne vende.

Aldrig saae jeg nogen skjønne Jomfru,
der værre kunde sømme Lin;
og aldrig saae jeg nogen stolt Jomfru,
der bedre kunde drikke Vin.

Aldrig saae jeg nogen skjønne Jomfru,
der værre kunde røre Naal;
og aldrig saae jeg nogen stolt Jomfru,
der bedre kunde tømme Skaal.

Hun syer aldrig saa liden en Søm,
hun har jo sin Naal i Munde;
og hun faaer aldrig saa stor en Skaal,
hun drikker den jo ud til Bunde.

Jeg saae aldrig to saa djærve Øjen
under nogen skjøn Jomfrus Braa;
hendes Hænder ere som haarde Jern,
fast de ere hvide og smaa.«

»Sid og ti, Du arge Terne!
og Skam saa skalt Du faae;
hvad enten Du syer vel eller ilde,
jeg passer der lidet paa.

Sid og ti, Du arge Terne!
og skjøt Du intet om mig!
om jeg vender mine Øjen ud eller ind,
jeg vender dem ret aldrig til Dig.«

Alle da sade de stolte Jomfruer
og syede hver som de turde;
alt sad da Hagbard Kongens Søn,
kaste ud de Dyr paa Borde.

Alle da sade de skjønne Jomfruer
og sømmed Guld over Knæ,
foruden Hagbard Kongens Søn,
han ridsed de Dyr paa Træ.

Han tog ud sin liden Kniv,
han ridsed, som vel han kunde:
han skrev der baade Hjort og Hind,
som de paa Skoven runde.

Han skrev Hjort, og han skrev Hind,
som de for Rakken monne fly;
han skrev den vildene Fugl i Skov,
som den til Kvisten monne ty.

Han skrev Hjort, og han skrev Hind,
og saa den vilde Raa;
saa drev han den Dag til Ende,
den mørke Nat kom paa.

Saa »tændes op de høje Voxlys, de brunde i forgyldene Klove«, Signe og hendes Jomfruer begive sig tilsengs:

For gik hun stolten Signelille,
rød Skarlagen efter sig drog;
efter gik Hagbard Kongens Søn,
hans Hjerte i Brystet lo.

Fulgte de de to Kongebørn
til deres Sovestue:
efter da gik den falske Terne,
hun havde saa ondt i Hue

og belurede Samtalen, der faldt saaledes imellem dem:

»I siger mig, stolten Signelille!
men vi ere ene to:
er der Nogen i Verden til,
der Eders Hu leger paa?«

»Der er slet Ingen i Verden til,
der min Hu leger paa,
foruden ham Hagbard Kongens Søn,
og ham maa jeg ikke faae.

Foruden ham Hagbard Kongens Søn,
jeg aldrig med Øjen saae,
uden jeg hørte hans forgyldene Lyd,
naar han red til Thinge og fraa.«

»Er det Hagbard Kongens Søn,
I haver I Hjertet saa kjær:
da vender Eder hid, stolt Signelille!
han er Eder alt saa nær.«

Den onde Terne skynder sig til Sigvard Konning og aabenbarer, hvad hun har hørt; Hagbard, hvis Sværd og Brynje hun hemmelig har skaffet tilside, overmandes af Kongens Folk, skjøndt han værger sig saa drabelig, at tredive af dem »laa døde for Signelils Bur«. Men binde ham kunne de ikke, Bast og Bolt springer for hans vældige Styrke, og først da de følge Forræderskens Raad, lader han al Modstand fare:

»I tager et Haar af Signilds Hoved,
binder om hans Hænder med Liste!
før han skulde slide det Baand i sønder,
da lod han sit Hjerte briste.«

Saa toge de et Haar af Signilds Hoved,
de bunde det om Hagbards Hænder:
han havde hende i sit Hjerte saa kjær,
han vilde ikke rykke det sønder.

Mælte det stolten Signelille,
og hende rand Taar paa Kind:
»Hagbard! I slaaer det Haar i sønder!
jeg haver vel flere igjen.«

Hagbard tager lønligt det Løfte af Signe, at hun vil tænde Ild i sit Jomfrubur i samme Øjeblik hun seer ham hænge i Galgen. Han føres saa til Retterstedet — da falder ham den Tanke ind: »End lyster mig i Verden at se. hvor stolt Signild hun holder sin Love«. Han beder, at man først vil hænge hans Skarlagenskaabe op i Galgen: »alle de Fruer, den hende monne se, de ynkes vel over min Død«.

Saa længe stod Hagbard Kongens Søn,
sagde, han vilde Verden skue,
indtil han saa stolt Signilds Bur
at stande i lysen Lue.

Det var Hagbard Kongens Søn,
han sig over Axel saae:
da stod stolten Signilds Bur
og brændte i Lue hin blaa.

Mælte det Hagbard Kongens Søn,
der Luen legte i Sky:
»Havde jeg nu titusind Liv,
jeg ønskte ikke eet af di.

Tager nu ned min Kaabe rød!
hun maa vel paa Jorden ligge:
havde jeg nu titusind Liv,
jeg vilde ikke eet af dem tigge.«

Visen udtømmer saa i det Følgende Stoffet helt ved at fortælle om Kongens Anger og den onde Ternes Straf; den er i sin Udførlighed — 132 Strofer — en vel forberedt, godt ordnet og fuldt afsluttet Komposition, hvis største Skjønhed dog ligger i den mesterlige Skildring af Hagbards frejdige Heltesind og de Situationer, hvori det ytrer sig.

En dansk Sagnhelt, som vi kun kjende fra Folkevisen — hvis man da ikke med de nyeste Gisninger vil henføre ham til

Vølsungekredsen — er Svend Felding, om hvis Gjerninger to Viser fortælle. Den ene, »Svend Feldings Pilegrimfærd« med Omkvæd »Men mig lyster at følge Svend Felding«, skildrer hans Rejse til Rom. Paa sin Vandring i Valland gjæster han en Aften silde en stolt Jomfru, der sætter ham øverst tilbords og ikke vil tro, han er en fattig dansk Pilegrim, ja endog antager ham for Kongen af Danmark; hvem han nu end monne være, er hun glad over hans Komme: Svend Feldings Pilegrimsfærd.

Jeg haver det alle mine Dage hørt,
de danske Mænd ere saa fromme (tapre),
jeg takker Gud Fader i Himmerig,
her maatte en af dem komme.

Der raser nemlig en Trold i Landet, som »ikke vil have anden Kost end Fruer og Jomfruer til Føde«. Svend Felding vil vove en Dyst med ham, hvis man kan skaffe ham Harnisk og Hest. Der føres spanske Heste frem for ham, men blot han lægger sin Haand paa dem, synke de til Jorden under Trykket. Heldigvis er der en Møller, som ejer »en dannebroget Hest, er fød i Sæbylund«; glad forlanger Svend Felding den ført frem: »Ere vi baade danske to, vi stride mod Trolden led«. Femten Jomfruer væve af Silketraade en Sadelgjord, og Helten rider ud til Dysten, men hans Sværd brister, og hans Skjold kastes langt bort. Næste Dag væbner han sig med en Skudemast, og med den knækker han Troldens Hals og splitter hans Ryg i femten Stykker. Den skjønne Jomfru tildrikker ham hædrende en Skaal, og ni Riddere løfte ham af Hesten, idet de lade ham vide, at »Land og Rige staa Eder tilrede, om I ville den Lilie fæste«. Men Svend Felding har en Fæstemø hjemme i Danmark og fordrer kun til Tak, at der skal bygges et Herberg for danske Pilegrimme:

»Gjæster Eder nogen dansk Pilegrim,
da sparer hverken Vin eller Brød!
de bede godt for Svend Feldings Sjæl,
naar han er for langen død!«
Men mig lyster at følge Svend Felding.

Den stærke Danskhedsfølelse og Kjærlighed til Hjemmet, som træder frem hos Svend Felding, falder der et endnu kraftigere Lys over i den anden Vise om ham, »Svend Felding og Dronning Jutte«, med den noksom talende Begyndelse: Svend Felding og Dronning Jutte.

Det stunder ind til Danmark
saamangen ædelig Mand
og flere tydske Riddere,
end jeg nævne kan.
De stunde ind til Danmark.

En af Grundtonerne i vort Fædrelands Historie anslaaes i denne Indledningsakkord, og Visen selv er som første Vers i Klagesangen over den Fortræd, vore tydske Dronninger have voldet; den er rimeligvis bleven til som Spotvise over Erik Plovpennings Giftermaal med den sachsiske Fyrstedatter Jutte. Dankongen sender Svend Felding med hundrede Riddere til Kongen af Tydskland for at bede om hans Datter. »Der laa de i Maaneder, og der laa de i tre«, men Frøken Juttelille lod sig ikke tilsyne. Tilsidst trængte de paa for at faae en Afgjørelse, og Kongedatteren bliver da omsider ført frem for dem, men gjør et meget uvasket Indtryk paa Svend Felding, der aabent udtaler sin Forargelse og til Gjengjæld skjældes for Slegfredbarn af Jutte. Uforsagt svarer han:

»Og er jeg end et Slegfredbarn,
dog haver jeg Frænder bedst:
alt vil jeg slide rød Skarlagen
og ride min egen Hest.

Der er aldrig saa arg en Skalk,
haver han to røde Hose:
hvor han kommer i Tydskland ind,
han kalder sig være en Rose.

Der er aldrig saa arg en Svik,
haver hun en sprunget Hue:
hvor hun kommer i Danemark,
hun lader sig kalde en Frue.«

Aldrig saasnart er Frøken Juttelille kommen til Danmark, før hun rynker paa Næsen ad Brudehuset for dets Tarveligheds Skyld, men Svend Felding giver hende Raat for Usødet og svarer:

»Det er et halv bedre Brudehus,
end Du til var nogen Tid fød.

Huset er bygt af Eg og Bøg,
de bedste i Danmarsk Skove;
lidet est Du værd, Frøken Juttelille!
hos Danerkongen at sove.«

En af Juttes tydske Ledsagere, Peder Kæmpe, vil dyste med Svend Felding »om et Ørs (en Hest) og hundred Mark«, men den danske Helt erklærer:

»Ikke vil jeg dyste om Penninge
og ikke om Penninges Værde;
men jeg vil dyste med Dig idag
for danske Jomfruers Ære.«

I det første Ridt taber Svend Felding, hans Spær gaaer isønder, og Jutte hoverer over den Sejr, hendes Landsmand har tilkæmpet sig:

»Slige ere alle mine Mænd,
jeg førte med mig i Danmark ind.«

Men i det andet Ridt slaaer Svend Felding Hovedet af Tydskeren, og nu er det Dankongen, som triumferer:

»Slige ere alle mine Mænd,
som jeg giver Klæde og Føde.«

For at hævne sig forlanger Jutte Svend Feldings Hoved som Morgengave af sin kongelige Brudgom, men dette, synes han, er dog for stærk en Fordring, og han afslaaer den med de Ord:

»Jeg haver Guld, og jeg haver Sølv,
og jeg haver Borg og Fæste;
Du faaer ikke een af mine gode Mænd,
som ride skal mine Heste.

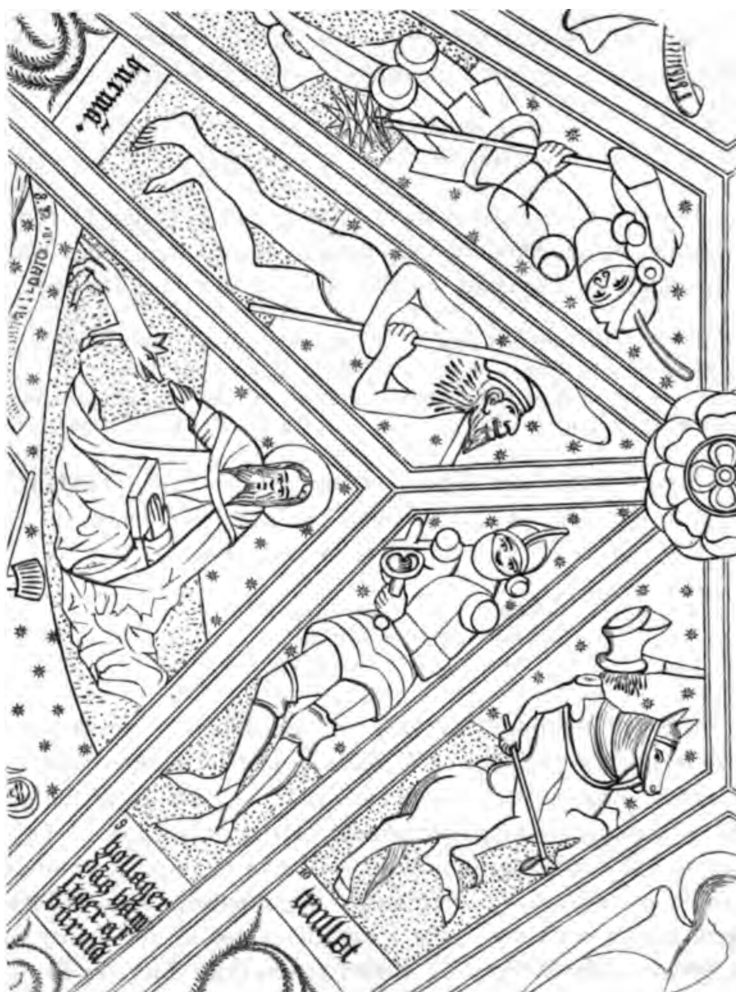
Jeg vil give Dig Guld og Sølv
og dertil Borge saa bolde;
men selv vil jeg have mine Dannesvende,
som jeg skal Landet med holde.«

Nærer Jutte ikke blide Følelser overfor Svend Felding, saa seer han heller ikke mildt til hende, og han giver denne sin Stemning Luft i de selvbevidste Ord, som ende Visen:

»Knæler jeg for Jutte idag,
da briste baade mine Bene!«
De stunde ind til Danmark.

I Svend Feldings Skikkelse er der Tilløb til en Personifikation af Nationalstemningen, til Skabelsen af en Nationalhelt; men med almen Anerkjendelse som saadan, i Egenskab af fuldgyldig Repræsentant for Nationen fremtræder Holger Danske. Og dog er Sagnet om ham ikke af dansk, end ikke af nordisk Oprindelse; det fører os over i de fremmede Sagnkredse, som Folkevisen sammenknytter med vore egne, og Elementer af det findes baade i det tydske Didrik-Sagn og i den frankiske Sagncyklus om Karl den Store. I Sagaerne om denne berømmelige Hersker er »*Ogier le Danois*« en af Hovedheltene, men allerede tidlig, hos Normannerne i Nordfrankrig, er han saa at sige traadt selvstændig ud af Rammen og bleven Midtpunktet for en Sagndigtning, der opfatter ham som den danske Folkeaands typiske Legemliggjørelse

og snart stiller ham i særlig Modsætning til den truende Tydskhed, hvorhos han i Tidens Løb, alt som CHRISTIERN PEDERSENS »Olger Danskes Krønike« bliver almindelig Folkelæsning, udstyres med de noksom bekjendte Træk, der gjøre ham til et Billede af Nationens

Holger Danskes Kamp med Burmand. Efter et gammelt Loftsmaleri i Floda Kirke i Södermanland.

slumrende Heltekraft, som vil give sig tilkjende i Nødens Stund; i vor Tid har INGEMANNS herlige Digtning »Holger Danske« yderligere bidraget til at gjøre ham til en i Folkebevidstheden levende Nationalhelt. Allerede i Folkevisen om »Holger Danske og Bur-

Holger Danske og Burmand.

mand«, en af vore ældste Sange, optræder han som Værge for de Svage og Forfulgte. Hedningekæmpen Burmand drager til Ungerland og fordrer af Kongen der en Del af hans Rige og hans Datter Gloriant tilægte, uanseet at hun er trolovet med Kong Karvel. I sin Kvide søger Jomfru Gloriant Hjælp hos Holger Danske, der har siddet som fattig Fange i hendes Faders Taarn i atten Aar. Holger lover, at han for sin Stalbroder Kong Karvels Skyld vil kæmpe med Uhyret.

Det var leden Burmand Kamp,
han taler til Holger Danske:
»Vilt Du nu tro opaa min Gud,
da vil jeg tage Dig til Fange.«

Det svared goden Holger Danske,
han yppede først den Kiv:
»Første Du kommer i Helvede ind,
siig, Holger han sendte Dig did!«

Holger fælder Kæmpen, og Jomfru Gloriant, »saa smal som Lilievaand, hun løste af hannem Brynje og Sværd alt med sin hvide Haand«:

hun tog hannem listelig i sin Arm,
hun minded (kyssed) hannem for hans Mund:
»Lovet være Gud Fader i Himmerig,
I er baade karsk og sund!«
Holger Danske han vandt Sejer af Burmand.

I Visen om »Stærk Didrik og Holger Danske« med Omkvædet »Men nu stander Striden for norden under Jutland« er Sagnhelten Kong Didrik af Bern bleven Repræsentant for det mod Danmark fjendtlig stemte Tydskland; han giver Holger Valget imellem at svare ham Skat eller kæmpe med ham; af disse Kaar vælger Holger det sidste, thi

Stærk Didrik og Holger Danske.

»Skatten veed dansk Mand intet af,
han plejer den selv at tage;

men ville I Skatten af os hente,
den skal Eder ilde smage.«

»De sloges i Dage, de sloges i tre«, men tilsidst maa Kong Didrik og hans Mænd fly efter et stort Nederlag, og af de attentusind Svende, han drog ud med, vende kun femoghalvtreds tilbage til Berneland.

Hvor denne Vise nævner Holgers bedste Kæmper ved Navn, tager den nogle med, som vi møde som Kong Didriks Mænd i Sagnkredsen om Didrik af Bern. Denne gamle gothiske Heltemythe har tidlig afgivet Emner for nedertydske Sange, som

dog nu forlængst ere tabte i deres oprindelige Form, men gjenfindes saavel i senere tydske Omarbejdelser (der Nibelungen Not og Didriks Saga) som i de syv danske Folkeviser om Didrik af Bern, vi have tilbage. At gjøre denne Sagnhelt til en historisk Personlighed og navnlig identificere ham med den østgothiske Konge Theodorik den Store (Bern skulde da være Verona), er der neppe tilstrækkelig Hjemmel til, skjøndt den tydske Litteraturhistorie fastslaaer denne Identitet med samme Sikkerhed, som naar den gjenkjender Historiens Kong Gundikar i den burgundiske Sagnkredses Gunther og Attila i de hunniske Sagns Etzel. Der er ialtfald kun liden Overensstemmelse mellem Historiens Beretninger og Sagnets Traditioner. Ifølge disse boer Kong Didrik altsaa paa Borgen Bern, medens hans Modstander Kong Isung hersker over Birtingsland og boer paa Brattingsborg. I Visen om »Kong Didrik og hans Kæmper« skildres en af Kampene imellem dem. Kong Didrik drager ud med sit Følge for at maale sig i Fejde med Kong Isung; undervejs bestaaer hans raske Svend Vidrik Verlandssøn, Smeden Verlands kjække Søn, en munter Dyst med Kæmpen Langben Risker og fælder ham. Efter denne Bedrift gaaer Færden videre:

Kong Didrik og hans Kæmper.

De vare vel syv og syvsindstyve,
der de droge ud fra Hal;
og der de komme for Brattingsborg
der sloge de op Silketjald.
Det dønner under raske Hovmænd, der de udride.

Medens Kæmperne ligge i Lejr, holder Visen saa at sige Mønstring over dem, idet den nævner de ypperste Helte og karakteriserer dem malerisk ved deres Vaabenmærker:

Der skinner i den første Skjold
en Løve alt saa bjært (skinnende),
Kronen af det røde Guld,
det er Konning Didriks Mærke.

Der skinner i den anden Skjold
en Hammer og en Tang:
den fører Vidrik Verlandssøn,
beder slaa og Ingen tage til Fange.

Der skinner i den tredie Skjold,
der sidder i Høg hin haarde:
den fører han Mester Hildebrand,
han kan sig selv vel vaarde (værge).

Der skinner i den fjerde Skjold
Linden alt saa grøn:
den fører han ungen Humlunger,
er Hornbogr Jarlens Søn.

Der skinner i den femte Skjold
en Ulv iblandt de Ris:
den fører den ungen Ulv van Jern,
for Kæmper bær han Pris.

Der skinner i den sjette Skjold
en Gam (Grib) saa rød som Guld:
den fører han Helled (Helten) Haagen,
han er en Kæmpe huld.

Der skinner i den syvende Skjold
en Fedel og en Bove (Bue):
den fører han Falkvor Spillemand,
han vil drikke og ikke sove.

Der skinner i den ottende Skjold
et Vildsvin og en Mand:
den fører han Detlev Danske,
sit Sværd vel røre kan.

En Dyst mellem to Helte fra de stridende Lejre skal afgjøre Sejren; Kong Isung overdrager den kjække Sivard Snarensvend det hædrende Hverv, og ved Terningkast tilfalder det ungen Humlung at kæmpe mod ham. Han overvindes af Sivard, men efter Kampen opdage de to Modstandere, at de ere Frænder, og nu følger et lystigt Efterspil, en Kæmpeskjemt af lignende frodigt Lune som da Vidrik Verlandssøn stillede den dræbte Kæmpe Langben Risker op ad en Eg og forskrækkede sine Kampfæller med ham. Det aftales, at Humlung skal binde Sivard Snarensvend til en Eg og saa ride til Kong Didriks Telt med det Budskab, at han har besejret sin Modstander. Alle Kæmperne forstumme af Beundring over denne Daad; kun Vidrik Verlandssøn — han »var en alvorlig Svend, og Skjemt kunde han ikke lide« — betvivler Sandheden af hans Ord og vil selv overtyde sig derom. Han bestiger sin Hest Skimming, binder sit Sværd Mimring ved sin Lænd og rider ud til Kamppladsen. Da Sivard seer ham nærme sig, finder han det ikke raadeligt at oppebie hans Komme; han »stamper i Jord med Fod«, bryder den haarde Grund løs og trækker Egen op med Rode:

Kong Isung stander paa Brattingsborg,
og seer han Sivard komme:
»Sivard haver i Lunden været,
han bær paa Bagen en Blomme.«

Kongen stander paa højen Værn
alt i sin Brynje ny:
»Hisset kommer Sivard Snarensvend,
han fører os Sommer i By.«

Sivard ganger paa Slottet ind
med Egen mellem sine Hænder:
»Se nu her, kjær Herre min,
dette gjorde mine egne Frænder.«

Der gaaer Dands paa Brattingsborg,
der dandse de stærke Helte:
der dandser Sivard, den stærblinde Svend,
med Egen under sit Bælte.

»Kong Didrik i Birtingsland« er en anden Vise om det samme Kampemne, men med en blodigere Udgang, idet Didrik dræber Kong Isung; vi nævne den nærmest for dens frejdige Indledningsstrofers og dens navnkundige Omkvæds Skyld: Kong Didrik i Birtingsland.

Kongen raader for Borgen
og saa for alle Land,
og saa for mangen rasker Helt
med draget Sværd i Hand.
Meden Kongen raader for Borgen.

Lad den Bonde raade for sin Bo,
den Hovmand for sin Hest!
Kongen ud af Danemark
han raader for Borg og Fæst'.

Af andre Viser, henhørende tll denne Kreds, kan endnu nævnes »Kong Didrik og Løven«, der har afgivet Emnet til OEHLENSCHLÄGERS pompeuse Digt »Løveridderen« i hans første Digtsamling (1803), »Ulv van Jern« om Kong Didriks Søstersøn, den tydske Sagnhelt Wolffhart von Garten, og hans Kampfælle Vidrik Verlandssøn, »Orm Ungersvend«, et oprindeligt nordisk Emne, der er blevet sat i Forbindelse med Didriksagnkredsen, og »Raadengaard og Memering«, der omvendt fra først af har besunget Kong Didrik og hans Dronning Gudelind, men senere er kommen til at dreje sig om nærmere liggende historiske Personer.

Ogsaa Vølsungesagnet, der hører til Nordboernes, Sachsernes, Burgundernes og Frankernes ældste Fællesminder, giver Gjenklang i Folkevisen. I denne optræder Sagnets Sigurd Faavnesbane som Sivard Snarensvend og den berømte Hest Grane som Grammen. I Visen »Sivard og Brynild« er det selve Hovedhandlingen i Sagnet, der er Emne for den kortfattede Fortælling: Sivard tager Brynild ud af Glarbjerget og giver hende til sin Fostbroder Gunnar (der her i Visen ved en Forvexling er kaldet Helled Haagen); selv fæster han sig stolt Signildlil, Gunnars Søster. I en meget kortfattet Fremstilling, der udelader mange til den rette Forstaaelse nødvendige Træk, iler Visen fra denne Knudens Knytning til dens Løsning: Brynilds Hævn. idet hun formaaer sin Husbond til at dræbe Sigurd, og kun i Slutningsstrofen antydes hendes Karakters og Skjæbnes dæmoniske Indflydelse paa den tragiske Handlings Gang:

Sivard og Brynild.

Det var alt saa silde,
den Jomfru blev fød,
der to saa ædelig Kongens Børn
skulde blive forød.
Kongen hans Sønner af Danmark.

Frændehævn.

I Visen »Frændehævn« have vi Sagnet fortsat. Efter Sigurds Drab er hans Enke Signild af sine Brødre bleven gift bort til fremmed Land med deres Faders Banemand, den onde Lovmaar

(Brynilds Broder Atle). De have lovet at besøge hende »hver en signende Sommer«, men i otte Aar har hun ikke seet noget til dem. Da lader stolt Signild »brygge og blande Vin« og byder sine Brødre hjem til sig.

Saa hjertelig lo da Hr. Lovmaar,
han lo ikke før i otte Aar —

Stolt Signildlil stander i Lofte,
og seer hun ud saa ofte.

Og seer hun ud saa vide,
hun seer sine Brødre ride.

Stolt Signildlil svøber sig Hoved i Skind,
hun gaaer i Loft for Hr. Lovmaar ind.

»Min Herre, om det saa nu vare,
det mine Brødre kom here?« —

»Da vilde jeg gjøre ved Brødre dine,
som de vare alle Sønner mine.«

Hr. Lovmaar han tog da til at le,
den haarde Mur den revned derved.

Mælte det Barn, i Vuggen laa,
det talte aldrig før end daa:

»Det er ej for det Gode,
min Fader leer ad min Moder.«

Hr. Lovmaar dræber alle Brødrene og byder Signild deres Blod at drikke. Visens anden Halvdel danner, tildels Vers for Vers, det symmetriske Modstykke til Handlingens første Parti: Hr. Lovmaar har ikke seet sine syv Sønner i otte Aar og beder dem saa hjem til sig; de myrdes af Signild, og hun sætter deres Blod frem for Faderen, hvorefter hun dræber ham.

Mælte det Barn, i Vuggen laa:
»Jeg hævner det, om jeg leve maa.«

Hun stødte til Vuggen med sin Fod,
det Barnet rulled der ud paa Jord.

»Du est af det samme Blod,
jeg veed, Du bliver mig aldrig god.«

Saa tog hun det lidet Nap (Nor)
hun brød dets Hoved mod Sengeknap.

Og al den Nat hun vaagede
de Jordeklæder hun magede.

»Nu haver jeg vejet (dræbt) Mand for Mand,
nu vil jeg hjem til min Moders Land.«
Hun fælded saa modige Taare.

Det samme Emne, men efter den Formning, det har faaet i den tydske Nibelungenlied og Didrikssaga, ligger til Grund for Visen om »Gunilds Hævn«; det var denne Vise, den sachsiske Sanger, efter hvad Saxo fortæller, kvad som forblommet Advarsel til Knud Lavard, umiddelbart inden han blev dræbt ved Haraldssted.

Karakteristisk for disse Viser om Kæmper og vældige Helte er det Storladne i Skildringen af deres Styrke og de overvættes kraftige

Bedrifter, den sætter dem istand til at udføre: naar Vidrik Verlandssøn stemmer op til Sang, kan hans Røst vel »høres femten Mile ud i det salte Hav«; naar han med sit Sværd Mimring afhugger et Stykke af Langben Riskers Laar, er dets Rumfang og Vægt ikke mindre end »fem Par Øxens fulde Last«; i Visen om »Genselins Bryllup« er Kæmpernes og Jætternes vidtstrakte Dandsesal hele Jordsmonnet mellem Sli og Ribe. Heste og Vaaben ere paa lignende Vis vældige af Evne og Virkning, og der er et personligt levende Forhold tilstede mellem dem og deres Ejere: som Sikkerhed for Udlaanet af sin Hest Skemming fordrer Vidrik i Pant otte af de bedste Borge og Kongens yngste Datter; da Gramvold Kongesøn har dræbt Lindormen og stolt Sølverlad byder ham sin Haand til Løn, blander hans Hest sig i Sagen — »for han havde Mandenykke« — og advarer ham mod at tage en hedensk Kvinde tilægte; Hr. Peder raadfører sig med sit Sværd om Drabet af sin Faders Banemand, og Sværdet giver ham betryggende Svar, ja da det har raset i Drabsmandens Gaard og udryddet hans Slægt, er det blevet vildt af Blodsudgydelse og vil nu vende sig mod Hr. Peder selv. Middelalderens naive Fantasi har skabt disse grandiose Overdrivelser og netop elsket dem som saadanne, fordi de til Overmaal tilfredsstillede dens Hang til Beundring for den store Bedrift.

Tryllevisen. Ligesom Kæmpeviserne have ogsaa **Trylleviserne** deres Rod i Oldtidens Forestillinger; hvad der engang var Gjenstand for Tro, stempler den nye Lære som Overtro, den forvandler Guderne til Afguder og betragter dem og deres Livsytringer som udsprungne af det Onde, som tjenende Djævelens Formaal; Naturlivet, hvis Virksomhed den gamle Tro satte i nær Forbindelse med Gudeverdenen, staaer for den tidlige Kristendom som et Billede af den faldne Verden, til hvilken Forløsningen ikke kan naa og hvis Indflydelse paa Sjælelivet derfor er af det Onde. Saaledes blive Jordens, Luftens og Havets Guddomme til Trolde og Dverge, Elver og Havfolk, deres Vidskab — som Runerne — til farlig Tryllekunst og deres hele mod Kristendommen lønligt virkende Gjerning til Gjenstand for overtroisk Frygt.

Germand Gladensvend. Nær ved den hedenske Tro ligger saaledes Visen om »Germand Gladensvend«; Trolden her har oprindelig været tænkt som

en Havjette og baade Germands Moder og hans Fæstemø som Valkyrier. Kongen og hans unge Dronning sejle over salten Sø, men midt ude paa Havet bliver deres Skib holdt fast af en usynlig Magt og er ikke til at faae af Stedet. En Røst fra Havets Bund forlanger som Vilkaar for Frigivelsen at faae, hvad Dronningen bær »under Linde« ɔ: under sit Bælte; da hun ikke bærer Andet der end sine Nøgler, gaaer hun villig ind paa Fordringen og kaster dem i Havet; men saasnart hun er kommen til Land, seer hun dem ligge paa Sandet — Trolden har havt et andet Vederlag for Øje, thi han vidste, at hun bar et Barn under sit Belte: Germand Gladensvend, der voxer op til en kjæk og fager Yngling og for hvem Livet synes at ligge rigt og lyst, da han fæster Kongens Datter af Engelland, stolten Sølverlad, til sin Brud. I sin Moders Fjederham vil han flyve over til sin Fæstemø, men indhentes undervejs af »den lede Gam«, der gjør Fordring paa ham som det Pant, han forlængst har faaet Løfte paa.

»Vel mødt, Germand Gladensvend!
hvor haver du været saa længe?
førend du varst til Verden fød,
varst Du mig given i Hænde.«

»Du lad mig flyve, Du lad mig fare
bort til min Fæstemø!
første jeg kommer tilbage igjen,
vi findes op over Ø.»

»Da skal jeg Dig mærke,
saa vel skal jeg Dig kjende:
ihvor Du kommer i fremmede Land,
Du skalt mig ikke glemme.«

Saa hug han ud hans højre Øje,
drak halvt hans Hjerteblod;
end fløj han til Jomfruens Bur,
for Villien den var god.

Gusten og bleg kommer han til stolten Sølverlad, og hun og alle hendes Møer forfærdes ved at se ham. Han fortæller, hvad der er hændet ham, og at hans Liv tilhører Trolden — »den skal nu have mit unge Liv, der drak halvt mit Hjerteblod«. Stolt Sølverlad bereder Germand et Bad —

saa tog hun et Horn af Guld,
hun skjænked i klaren Vin:
»Nu tømmer jeg den sidste Skaal
med Allerkjæresten min.«

Saa tog hun ud en Sølverkam,
hun kæmmed hans fagre Haar:
for hver en Lok, hun redte,
hun fælded saa modige Taar.

Det var Germand Gladensvend,
klapped hende ved hviden Kind:
»I græder ikke, stolten Sølverlad!
hver bier saa Skjæbne sin.«

For hver en Lok hun redte,
hun fælded saa modige Taar:
alt banded hun hans Moder,
hans Skjæbne havde gjort saa haard.

Mælte det stolten Sølverlad,
hun tog hannem i sin Arm:
»Forbandet være den Moder,
der saa forraader sit Barn!«

»I stiller Eder, stolten Sølverlad!
I bander ikke Moder min!
hun kunde der intet i volde,
min Lykke gjordes saa ublid.«

. Germand flyver atter ud i sin Fjederham, men Sølverlad følger med for at skjærme ham; »alle de Fugle, der hun saae, dem klipped hun sønder i syv«, men »der hun mødte den lede Gam, hannem kunde hun ikke naa«: han styrter Germand Gladensvend i Havet, og kun hans højre Haand kommer i hans Fæstemøs Eje.

Gjorde det stolten Sølverlad,
hun lagde den til sin Mund;
og det vil jeg for Sandingen sige:
hun svalt (døde) udi samme Stund.
Saa flyver han over den Rin.

Agnete og Havmanden.

Om Havfolket have mange Viser at melde, som rimeligt er i et Land, hvor der er saa rig Lejlighed til Iagttagelse af Havets vexlende Skikkelse og til Bekjendtskab med dets Luner og Farer som i Danmark. Den mest udbredte af dem alle er vel »Agnete og Havmanden«, der leve tilsammen i otte Aar paa Havsens Bund, indtil Agnete en Dag, som hun sidder ved Vuggen og synger, hører »Engellands Klokker« ringe og gribes af Hjemlængsel efter Jorden. Havmanden giver hende Lov til at besøge Barndomsegnen paa det Vilkaar, at hun ikke maa vedkjende sig sin tidligere Kristendom og sine menneskelige Slægtskabsforhold. Men i samme Nu som Agnete sætter Foden iland, bryder hun alle sine Løfter, og end ikke Mindet om hendes og Havmandens Børn, de store og de smaa og »den Lille, som i Vuggen laa«, kan bevæge hende til at vende tilbage. Da bruger hendes fortørnede Ægtemand sin Magt over Naturen:

Den Havmand bar op sin højre Hand:
»Mulm og Mørke over alle Land!«

Der kom Mulm og mørken Sky,
den skjulte saa vidt over Land og By.

Agnete farer vild paa sin Vej, og istedetfor »at gange over grønneste Grund« til sin Moders Gaard, fører hendes Fod hende ud i Havet:

»Velkommen, Agnete, under Bølgen den blaa!
ret aldrig skal Du mere paa grønne Jord gaa.

Ret aldrig skal Du mere paa grønne Jord gaa,
og aldrig seer Du mere dine Børn saa smaa.

Men her skal Du sidde paa haarde Graasten,
og her kan Du lege med døde Mænds Ben.

End lader jeg Dig dog den Harpe af Guld,
den maa Du end slaa saa sorrigfuld.«

Det maatte man høre i grønneste Lund:
— Fuglene synge. —
Agnete slog Harpen paa Havsens Bund.
— Skjønne Agnete! —

Det fraadeomsprøjtede Skjær er Bolig for Rosmer Havmand, i hvis Jettenatur Havets og Fjeldets forenede Vildhed er personliggjort. Et kvindeligt Havvæsen i menneskelige Omgivelser gjøre vi Bekjendtskab med i Visen om »Havfruens Spaadom«; Dankongen har ladet hende gribe og sætte i Fængsel; denne Lejlighed vil Dronningen benytte til at lære sin Fremtidsskjæbne at kjende, og Havfruen spaaer hende da, at hun skal føde tre Sønner, men lade Livet for at sætte dem i Verden. »Den Havfrue danser paa Tilje« og det efter Strofernes vexlende Indhold lempede »Alt skalt Du fremme min Vilje« ere de to Omkvæd, der med malende Virkning paa eengang fastholde Grundstemningen og ledsage Handlingens Gang som forklarende Akkompagnement.

De daarende og dragende Egenskaber, som give Elverfolket Magt over Sjælene og udgjøre Motiverne for Viserne om dem, have faaet et særegent yndefuldt Udtryk i den melodiske Skjønhed og den vemodsfulde Grundklang, som præger disse Sange. Saaledes den om »Elveskud« med den mystiske Sommernatsstemning i Omkvædet: »Men Dansen den gaaer saa let gjennem Lunden« og dens gribende Skildring af den dødsygnende Ridder Olufs Hjemkomst til hans Moders Borg, efterat Elverpigen har slagen ham mellem Herde, fordi han ikke vilde følge hendes Lokken. Intet Under, at denne Folkevise i vor Tid har inspireret til en Tonedigtning af høj musikalsk Skjønhed og nationalt Værd. — Let og luftig som Elverpigernes Dans paa Enge er Skildringen ligeledes i »Elvehøj« med dens korte Indledning, Elvehøj.
der vækker Stemning som et enkelt Buestrøg, og det umiddelbart følgende Tonebillede af Elverpigernes koglende Færd:

Jeg var mig en fattig Ungersvend,
jeg skulde at gilje*) ride:
saa red jeg mig ud i Rosenslund,
mig lystede der at hvile.
Siden jeg hende først saae!

Jeg lagde mit Hoved til Elvehøj,
mine Øjne de finge en Dvale:
der kom tre Jomfruer gangendes ud,
de vilde gjerne med mig tale.

Den ene klapped mig ved hviden Kind,
den anden hvisked mig i Øre:
»I vaager op, fagren Ungersvend!
om Eder lyster Dansen at røre.

I stander op, fagren Ungersvend;
om Eder lyster Dansen at røre;
min Jomfru skal for Eder en Vise kvæde,
den fejerste, I lyster at høre.

De bare frem en Stol af Guld,
den Jomfru skulde derpaa hvile;
men det vil jeg for Sandingen sige,
det ligtes mig saa ganske ilde.

Hun bar op, en Vise hun kvad,
saa herlig da monne de synge:
de stride Strømme de stilledes derved,
som førre vare van at rinde.

De stride Strømme de stilledes derved,
som førre vare van at rinde;
den liden smaa Fisk i den salte Flod,
han stilledes alt med sin Finne.

Den liden smaa Fisk i den salte Flod
han stilledes alt med sin Finne;
og de vildene Dyr, i Skoven vare,
de glemte deres Spring at springe.

De vildene Dyr, i Skoven vare,
de glemte deres Spring at springe;
de lille smaa Fugle, paa Kviste sade,
de fældte**) deres Sang for hende.

De dandsed ud, og de dandsed ind,
og hver med Kjæreste sin;
alt sad jeg fattig Ungersvend,
jeg havde min Haand under Kind.
Siden jeg hende først saae!

Hr. Bøsmer i Elvehjem

Visen om »Hr. Bøsmer i Elvehjem« fortæller, hvorlunde Elverkvinden, dragen af stærk Elskov til den væne Svend, lister sig til hans Seng og hvisker til ham, at hun tager hans Ord paa, at han vil møde hende imorgen ved Elverbro. Da Hr. Bøsmer vaagner, troer han at have drømt, men selv om det er i Drømme, han har givet sit Ord, vil han holde det, og trods alle Advarsler rider han til Mødestedet; paa Elverbroen snubler hans Ganger, Hr. Bøsmer falder i Strømmen, men opfanges af Elverkvinden. Nu skildrer Visen, hvorledes hendes Kogleri faaer ham til at glemme Fædreland og Fæstemø:

»Siger mig, Hr. Bøsmer! paa Eders Maal:
hvor er I fød? hvor er I baaren?

Hvor er I fød? hvor er I baaren?
og hvor have I Eders Fæstemø udskaaren?«

»I Danemark er jeg fød og baaren,
og der er alle mine Hovklæder skaaren.

Der er ogsaa min Fæstemø,
med hende vil jeg baade leve og dø.«

Den Elvemø taler til Ternen sin:
»Du hente mig ind et Horn med Vin!

Du hente mig ind et Dyreshorn!
og kast Du deri to Elvekorn!«

*) bejle. **) ɔ: lod falde, ophørte med deres Sang.

Den Terne hun ind ad Døren tren,
Hornet i hendes Hænder sken.

»I drikker! Hr. Bøsmer! Jeg drikker Eder til;
og saa maa I fare, alt hvor I vil.«

Han lagde til Munden, saa liden en Drik:
al Verden hannem af Huen gik.

Han glemte sin Fader og Moder,
hans Søster og hans Broder.

Han glemte og sin Fæstemø,
som han skulde med baade leve og dø.

»Siger mig, Hr. Bøsmer! paa Eders Maal:
hvor er I fød? hvor er I baaren?

Hvor er I fød? hvor er I baaren?
og hvor have I Eders Fæstemø udkaaren?«

»I Elvehjem er jeg fød og baaren,
og der er alle mine Hovklæder skaaren.

Og her staaer I, min Fæstemø!
med Eder vil jeg baade leve og dø.«
Men Linden hun løves.

Runernes Magt er en anden Trolddom, der tidt kommer tilorde i Viserne som et enkelt Træk (vi saae, hvorledes ung Svejdal fik et Runesværd af sin Moder) og i adskillige Viser udgjør selve Hovedmotivet. Det er med Runer at rigen Raadengaard binder Ørnen, som vil fratage ham hans Kjærest (»Ørnen i Bedelund«), og det er med »Runeslæt« fra sin klingende Harpe at Hr. Vilmund spiller sin Brud ud af Troldens Vold; malerisk er dette Spils Virkning beskrevet i Visen om »Harpens Kraft«: Harpens Kraft.

Vilmund tager Harpe i Hande,
— Strengen er af Guld —
han ganger for Strømmen at stande.
Saa liflig legte han for sin Jomfru.

Han slog Harpen saa saare,
det hørtes over alle Gaarde.

Han slog Harpen over den By,
og Fuglen af den høje Sky.

Han slog Løv af Lindetræ
og Hornen af det levende Fæ.

Han slog Bark af Birke
og Knappen af Mari-Kirke.

Han slog mer end han skulde:
han slog de Lig af Mulde.

Han slog Harpen af ret Harm:
han slog sin Brud af Troldens Arm.

Det er ligeledes med »Runeslæt« at Hr. Oluf spiller Hr. Peders Viv Fru Mettelil til sig og saaledes vinder det Væddemaal, han indgik med Ægtemanden, da denne satte sin Hustrus Tugtighed op imod Ridderens pralende Paastand:

»Den Kvinde er ikke i Verden til,
jeg kan hende jo daare, om jeg vil.«

Hr. Tidemands Runer.

Ofte besungen er denne Tryllerunernes Evne til at vække Elskov selv hos den Gjenstridigste, ja selv om Fortvivlelse maa blive Frugten af den jomfruelige Blufærdigheds Kamp mod den af Runerne vakte Drift. Herom handler Visen »Hr. Tidemands Runer« med den skjønne Indledningsstrofe:

Det haver været af Arildstid,
det bliver, mens Livet kan vinde,
at Elskoven tvinger saa mangen En,
baade Møer og høviske Kvinde.
Det dages op under Liden.

Hr. Tidemand rister Runer paa Roser og kaster dem i Vandet. Strømmen fører dem for Jomfru Blidelilles Fod, hun »stikker dem i Ærmelin«, men bliver snart et Bytte for deres forgjørende Magt, saa hun staaer op om Natten og gjæster Hr. Tidemand ombord i hans Skib. Han modtager hende med det spottende Spørgsmaal, om der ikke er Riddere og Svende i hendes Faders Land, siden hun søger til ham:

»Der var baad Ridder' og Svende
udi min Faders Land:
det gjorde I med de ramme Runer,
det jeg kom Eder til Hand.«

Taaren randt af Øjenbraa,
hun vredtes ved de Ord:
saa gjorde hun Kors for Bølgen blaa,
sprang ud for Snekkebord.

Det var Jomfru Blidelille,
gjorde Kors for Bølgen blaa:
saa tog hun den liden grøn Sti,
til Havsens Bunde laa.

Ridder Stig Hvide.

I Visen om »Ridder Stig Hvide« finde vi det Motiv, som H. HERTZ har benyttet i »Svend Dyrings Hus«, men der ladet finde en antydende Forklaring i psykologiske Forudsætninger, medens Folkevisen, som dens Art er, lader Handlingen alene tale for sig: Ridderen vil kaste Runer for liden Kirstin, men ved et Uheld »drev de op under Frøken Regisses Skind« (Kaabe). »Frøken Regisse rødmer som en Blod, Ridder Stig sortner som en Jord«. Han betroer sin Fostermoder sin Fortvivlelse og anraaber hende om Hjælp og Raad. Men mod Runernes Magt gives der ingen Hjælp:

»Det Du kunde ride ad Valskland hen,
da søger hun Regiss' inat til din Seng.
Det Du end rede til Verdens Ende,
i denne Nat skulde hun Dig finde.«

Og som hun siger, skeer det:

Sildig om Aften, Rim faldt paa,
Frøken Regiss' tager over sig Kaabe blaa:

Hun klapped paa Loftsdør med sit Skind:
»Du stat op, Ridder Stig! lad mig ind!«

Da han tier, piller hun Naglerne fra og gaaer ind til ham. Men han skaaner ridderligt hendes Ære, og Visen ender i Glæde og Gammen med Stigs og Regisses Brudefærd.

Det andet Folkevise-Motiv, som er anvendt i Hertz' nysnævnte Skuespil, fører os over til Viserne om Gjengangere. Det er den skjønne Vise om »Moderen under Mulde«, Digteren har benyttet; ogsaa dens Omkvæd »Favre Ord fryde saa mangt et Hjerte« kommer jo frem andetsteds i Stykket. Hr. Bjørn har efter sin første Hustru Fru Sølverlads Død giftet sig med Jomfru Blide, der bliver hans Børn saa haard en Stivmoder, at deres rette Moder ikke faaer Ro i sin Grav af Sorg over deres usle Kaar. Hun »beder sig Lov af Jesum Krist« og besøger sit forrige Hjem: Moderen under Mulde.

Hun gaaer sig ud i den Stove (Stue),
som hendes smaa Børn inde sove.

Stolt Sølverlad sattes paa Stole,
den ene børsted, den anden toede.

Hun satte den mindste paa sit Skjød,
saa saare hun græd, hendes Hjerte det blød.

Hun gik til Sengen, og i hun saae:
hendes Børn de laa i bare Straa.

Visen om »Aage og Else«, en af de allerbekjendteste blandt Folkeviserne, hører til samme Kategori og tolker den Tanke, at de Dødes salige Glæde lider Skaar ved de Efterlevendes altfor heftige Sorg.

Ogsaa Omskabelse og Forgjørelse spiller en stor Rolle i Folkevisen. Hyppig er det ogsaa her en arg Stivmoder, der volder det Onde og forvandler Mø eller Svend til Hind eller Orm, til Ulv eller Ravn, ja endog til Sax eller Sværd; som oftest er det Kjærligheden, et Kys eller et Offer, der bringer Forløsningen; i den smukke Vise »Eline af Vildenskov« hengiver Bonden sin Hustru Eline til Trolden for at frelse de Mange, der ellers skulde forødes; i samme Øjeblik Trolden kysser hendes Mund, forvandles han til »den gjæveste Ridder, der gange maatte paa Grund«, og vil af Taknemlighed tage hende tilægte; men Eline vil blive hos sin Husbond: Eline af Vildenskov.

»Du ædelig Ridder, Du tak din Gud,
som Dig haver frelst af Vaade!
og lov Du Dig en Ridders Barn,
saa leve vi i Freden baade.«
De vildeste Dyr og Dyrene udi Skoven.

Legende-visen. Baade den kristelige Legende og Maria-Visen have vi gjort Bekjendtskab med i det foregaaende Afsnit; **Legendevisen** er inspireret af dem begge. Dens Emne er den frie Digtning om Kristi Person, særlig hans Barndomsliv, og om Kirkens hellige Mænd, og i dens lyriske Partier finde vi de samme Udtryk for Maria- og Helgentilbedelsen, som vi kjende fra den kirkelige Poesi; den hellige Jomfru er »en Rose over alle Kvinder, hun er den vænest i Verden til, hun kaldes Himlens Kejserinde«, som det hedder i Visen »Mariskjold«. Men ved den af de episke og de lyriske Elementers Forening fremgaaede Romanceform faaer ogsaa Legendevisen fuldkomment Folkevisens almindelige Præg, og ved de Mindelser om hedenske Forestillinger, der nu og da ere sammenvævede med de kristelige Emner, viser den yderligere sin Forbindelse med vor gamle nationale Digtning. Dette træder mærkeligt frem f. Ex. i det Brudstykke af en Legendevise, vi have tilbage under Navnet Den Blinde ved Korset. »Den Blinde ved Korset«. Her er Baldersmythen, der jo i hele sin Ideegang egner sig fortrinlig til kristelig Akkomodation, sammensmeltet med Evangeliets Fortælling om Kristi Offerdød. Ligesom Balder ængstes af svare Drømme og betroer sine Anelser til sin Moder Frigga, saaledes har ogsaa Visen en ganske lignende varslende Begyndelse:

Jeg haver en Vise baade hørt og spurgt,
den er lagt ud om Naade:
om vor Herre Jesum Krist
og Jomfru Maria baade.
Lovet være Vorherre for sin Naade!

Sønnen sidder paa Moderens Knæ
og siger ud sine Drømme:
»Mig haver drømt en Drøm inat,
at Jøderne ville mig dømme.«

Og ligesom den blinde Høder mod sit Vidende fører Vaaben mod Fromhedens Gud, saaledes lede Kristi Fjender her i Visen en blind Mand frem og give ham et Spyd ihænde, hvormed han stikker den Korsfæstede i Siden, saa Blodet rinder ud; med det hellige Blod besmøres hans Øjne, og han faaer sit Syn igjen, men

da han nu bliver vaer, hvad han har gjort, gribes han — ligesom Høder — af Fortvivlelse;

»Ak, Herre Gud naade mig fattige Mand, for Gjerning, jeg nu gjorde: og nu maa jeg fare ad fremmede Land, alt baade fra Fader og Moder.	Ak, Herre Gud naade mig arme Mand, for Gjerning, jeg nu ende! og nu maa jeg fare ad fremmede Land, alt baade fra Ven og Frænde!«

Ogsaa fra Samtiden modtager denne Omdigtning og Udstyrelse af Evangeliernes Beretning en lokal Kolorit, der minder om Renaissancetidens Malerier af den hellige Historie. I Visen om »Maria Magdalena« beder Kristus Synderinden om en Drik Vand: Maria Magdalena.

»Hør Du, Maria, saa fager og fin! Du give mig at drikke af Spanden din.	Vare Du saa ren, som Du est bold, da skulde jeg drukket af din bare Haand.«

Magdalena sværger en dyr Ed paa, at hun er en uskyldig Jomfru, men Kristus den Alvidende stiller hende da hendes Synderegister for Øje:

»Kvinde! Du sværg ej Ed saa stor: Du haver tre Børn i sorten Jord. Det første med din Fader, det sænked Du selv i Havet.	Det andet med din Broder, det kasted Du selv i Flode. Det tredie med din Sognepræst, og det var Synden allerværst.«

Magdalena falder paa Knæ og bekjender sin Synd; der paalægges hende en haard Bod, men efter dens Tilendebringelse gaaer hun ind til Himmerigs Glæde:

For hvert et Fjed, Maria monne gaa
    — Jesus, Herre min! —
der voxte op Liljer baade gule og blaa.
    Magdalena bad alt til Vorherre.

I det Hele er den bratte og lette Syndsforladelse paa Grund af Forbøn et Træk, der tydeligt betegner den papistiske Tankegang, hvorfra Legendeviserne have deres Udspring, medens deres Staffage ofte har Riddervisens Karakter; i »Fru Ingelils Døtre« er saaledes hele Motivet, ja endog paa et enkelt Sted Strofe efter Strofe svarende til Handlingen i »Aage og Else«, kun med udtrykkelig hævdet kristelig Tendens. Da »den rige Mands Sjæl«

i Visen af samme Navn skal overgives til den evige Fordømm
paa Grund af de onde Gjerninger, der have betegnet dens jord
Tilværelse — »Fattige har den røvet, og Enker har den skjændt
gaaer Jomfru Maria frem for Domstolen og beder: »Kjære H
Jesus! vær ikke for streng!«, og strax falder der »tre Blodsdra
paa Vægtskaalen ned«, saa »alle Helveds Aander de gruede derv

Den Tid den Sjæl havde Regnskab gjort,
da slap hun dog indenfor Himmerigs Port.

I »Barnesjælen« fortælles, hvorledes Broder og Søster
et Barn i Synd og begrave det levende; dets Sjæl kommer i Hin
men græder der af Kummer over at vide sin Fader og Moder
dømte til Helvedes Pine; strax lader Vorherre en Engel hente
ældrene op til Himlen, og — »det Barn det græder ret aldrig
nu ere de samlede alle Tre«. Papismens mod det Ydre rettede
tragtning af Forholdet mellem Synd og Naade har ikke være
Fremme for Legendevisens poetiske Dybde.

Historiske Viser.

Som Modsætning til eller Fortsættelse af den mythiske F
vise gav vi den anden Hovedafdeling Navn af den **historiske,**
tog tillige det Forbehold, at der her ikke maatte tænkes
Historie i Betydning af Kjendsgjerninger, der kunde fremlægge
Dokumentation af de enkelte Begivenheder eller deres Sammenh
det er langt mere, hvad man kunde kalde Historiens Privatlivs
disse Viser føre frem for os, men i en saadan poetisk Udsty
at man kun med Varsomhed tør danne sig en Mening om Be
grunde til og Enkeltheder i den historiske Episode af de T
Visen fortrinsvis dvæler ved. Samtiden seer hyppigst en Begiver
saaledes som den ønsker at se den, og i en Tidsalder, da mun
Tradition maatte erstatte saa at sige ethvert andet Meddelelsesmi
var det naturligt, at den historiske Folkevise mere blev et Ud
for, hvad Almenheden havde Trang til at lægge ind i Beg
hederne som deres Forklaring og Virkning, end en korrekt R
gjørelse for deres Opstaaen og Forløb; Visen giver os snarere
historiske Kjendsgjernings Afspejling i Folkesindet med dets T
og Haab end en objektiv Gjenfortælling af den. Men ogsaa
rummes der jo et historisk Element af stor Interesse: om Histo
Undersøgelser end kunne stille mangt et Faktum i et andet

end det, man muligvis hidtil har seet det i, kunne de dog ikke undlade at tage stadigt Hensyn til det Billede af Kjendsgjerningen, der findes afspejlet i Samtidens eller den nærmeste Eftertids Dom over den; der ligger heri en Fuldstændiggjørelse af det historiske Faktum, der hører med til det som en væsenlig Bestanddel, og der haves heri tillige et Korrektiv imod den historiske Misvisning, som Goethe karakteriserer i den Dom, han lægger Faust i Munden:

De svundne Tiders Aand, I taler om,
er oftest kun de Herrers egen, som
for svundne Tider danner Spejlet.

Hvad her er fremhævet, maa nærmest haves for Øje ved de historiske Viser i snevrere Forstand, dem, der omhandle historiske Skikkelser, men som oftest deres mere personlige, i digterisk Henseende virkningsfuldere Forhold end deres Stilling til Tidsalderens politiske eller sociale Udvikling; det er karakteristisk for denne Digtning — og maa være det for al sand Poesi — at den bestandig opsøger de individuelle Forhold bag de almene Træk. Den anden Afdeling af den historiske Vise, den, vi i særlig Forstand kalde Riddervisen, er en endnu friere Digtning. Som oftest uden paaviselig Tilknytning til faktiske Begivenheder fremtræde de behandlede Emner her som Livsbilleder fra det katholske Samfunds og Riddervæsenets farverige Tidsalder, men idet denne talrige Visegruppe saaledes maler sin Samtids Færd i en Række Genrebilleder, give disse tilsammentagne eet stort Billede af den hele Tilværelse i de Samfundskredse, fra hvilke Emnerne ere hentede, og fremstille Træk for Træk Middelalderens Liv, saavel hvad Tankegang og Følelsesliv som hvad den udvortes Tilsyneladelse angaaer, Alt med en historisk Sandhed i Koloriten, der giver denne Del af Folkeviselitteraturen en selvstændig Betydning udover det oprindelig tilsigtede poetiske Formaal. Hvor omfattende og paalideligt dette Billede af Middelalderen er, har VEDEL-SIMONSEN paavist i en Afhandling om »Kæmpevisernes Skildring af Middelalderens Riddervæsen« (Nord. Tidsskrift f. Hist., Litt. og Kunst. III. Bd.).

Den ældste **historiske Vise** er den om »Erik Emuns Drab«, en Begivenhed, hvis bratte Forløb i sig selv er af megen episk Virkning. **Den historiske Vise. Erik Emuns Drab.**

Aarle om Morgen, Lærken hun sang,
— Under saa grøn en Lide. —
Hr. Karl han klæder sig for sin Seng.
Kongen af Danmarks Krone han lader det hævne.

Han drog i sin Skjorte skjøn
og Silketrøje med Guld i Søm.

Bukkeskinds Støvler drog han paa]
forgyldene Spore spændte han omkı

Forgyldene Spore spændte han omk
saa rider Hr. Karl alene til Thing.

Hr. Karl han ganger ad Thinget fr
der rømmer for hannem saamangen]

Hvad han har at forhandle med Dankongen — Erik Emun — gjør Visen ikke Rede for; den haster videre i Begivenhedsræ og fortæller strax i de følgende Strofer, at Kongen lader Hr. binde og stejle, at hans Broder Sorte Plog faaer Budskab d og flux rider til Thinge:

Hr. Plog han ganger ad Thinget frem,
Dankonning stander hannem op igjen.

»Havde jeg været her før idag,
da havde det været bedre ilag.

Dyre skulle de det bøde,
der stejled min Broder uden Brøde.«

Det da mælte Dankonning saa strag:
»Din Broder er fældet for Ulivssag.

Maatte hver raade med Vold og S
var Loven ikke en Bønne værd.«

»Min Broder var dannis og dydefu
vi kunde hannem løst med Sølv og

»Dit Sølv og Guld passe vi intet
Retten sin Gang jo have maa.

Du maatt end tale saalænge derom
Du kanst end fange den samme D

Som Svar paa denne Tiltale dræber Sorte Plog Dankc og hans Mænd og »aag (kjørte) saa selv sin Broder hjem«.

Svend Grathe.

Om SVEND GRATHES Svig mod sine to Medkonger og Valdemar hin Blodnat i Roskilde melder en anden Vise, m den samme, som ifølge Saxos Fortælling en Sanger kvad for Valdemars Krigsmænd umiddelbart før Slaget paa Grathe Ogsaa i Behandlingen af denne episk kraftfulde Episode eı efter Visernes Art, indlagt personligt motiverende Træk som Svends Løfte til sin Drabant:

»Detlev! vilt Du tage Knud lille af Live,
liden Soffi, hans Søster, vil jeg Dig give.«

»Hør I, Kong Svend! I holder Ede
for hende liden Soffi driver jeg det

Tovelille.

Idet vi nu træde ind i Valdemarernes Tidsalder, møde skjønt og fyldigt Visestof, som begynder med Fortællingeı TOVELILLE, der, efter hvad historiske Undersøgelser have

gjort, maa henføres ikke til Valdemar Atterdag, men til Valdemar den Store. Over hele Norden har denne Vise om Kongens skjønne og ulykkelige Frille været sungen, og i ikke faa Afskrifter er den naaet til os.

Tovelille hun var den væneste Mø,
— Vaare jeg saa væn, som Tovelille var! —
der nogen Tid fødtes paa Danmarks Ø.
Men Tove var Konningens Frille.

Hun staaer i sin Faders Gaard, og hendes Møer klæde og smykke hende: to børste hendes Haar, to sætte hendes Hovedguld paa, to holde Spejlet for hende, to »slaa over hende Skarlagenskind, to andre de følge hende ud og ind«. Dankongen er useet Vidne hertil og fatter »Godvillie« til hende.

Han sendte efter hende de Svende fem:
ikke vilde hun Tovelille følge dem.

Han sendte efter hende de Riddere ni:
ikke vilde hun Tovelille følge di.

Kongen maa komme først med alle sine Mænd, først da følger hun ham og føjer sig i hans Villie.

Aarle om Morgen det dagede,
sin Morgengave hun kravede.

»Jeg skal give Dig Hovedguld rød,
Skarlagen smaa til alle dine Møer.«

Saa vred blev Tove for liden Gave:
hun vilde end mere af Kongen have.

»Stat op, liden Tove! og vær ej vred!
jeg giver Dig Ribe og Ringsted.«

Saa vred blev Tove for liden Gave:
hun vilde end mere af Kongen have.

»Stat op, stolt Tovelil! bliv ej vred!
Lund i Skaane giver jeg Dig med.«

Saa vred blev Tove for liden Gave:
hun vilde endda mere af Kongen have.

»Da skal jeg give Dig gode Gave:
selve Dankonning, om Du vilt hannem have.

Alle de Dage, mig vindes Liv,
Du bliver, liden Tove! min Hjertens Viv.«

»Haver Tak, Herre Konning, for rige Gave!
det er den Løn, som jeg vil have.«

»Men Tove var Konningens Frille«, fortsætter Omkvædet ubarmhjertigt, og den følgende Vending af Visen fortæller om Valdemars Bryllup med Dronning Soffia, medens Omkvædet her tolker hans Hjertes delte Følelser i de Ord: »Konning Valdemar han lover dennem baade«. Medens Tovelille i sit Sinds Mildhed tilsiger Kongen at unde hans Dronning det ligesaa godt, som hun vilde unde sin egen Søn Kristoffer det, lægger Soffia ikke Dølgs-

maal paa sit Hjertes hadefulde Følelser, men giver dem Luft i overfor Kongen og overfor Tove. Paa Valborgsdag, da »der g Dans i Kong Valdemars Gaard« og Tovelille synger for ningens Jomfruer, finder der en Forklaring Sted mellem ‹ Rivalinder:

»Du siig mig, Tovelille, Lege*) min!
og hvor fik Kongen Villie din?«

»Fordi fik Kongen Villie sin:
for hans Magt var mere end min.

Tove fortæller, hvorlunde Kongen maatte komme selv alle sine Mænd, inden hun vilde give efter for hans Begj hvorlunde han gav hende tre Byer i Morgengave og love være hende huld i al sin Tid; men — tilføjer hun vemodigt

»Siden bar jeg ofte saa blegen Kind:
alle hans Veje var ej efter mit Sind.«

Dronningen svarer harmfuldt og haanligt, at det alt »va for en Skjøgebarn«, og truer hende med sin Hævn.

Dronningen svøber sig Hoved i Skind,
hun ganger i Loft for Kong Valdemar ind.

»Hør det, min Herre! hvad jeg siger Dig:
hvi haver Du Tovelil kjærer' end mig?«

»Fordi har jeg Tovelil i Hjertet saa kjær:
hun fødte mig to Sønner, de ride mig saa nær.

Den ene er Kristoffer, den anden e
de følge mig snart i Leding ud.

Første jeg rider gjennem Flensbo
Kristoffer skal føre mit Banner i

Og første jeg rider gjennem Hols
Knudlille skal føre mit Banner i

Dronningen pønser paa Hævn. En hellig Juledag lade Badstuen rede og byder Tovelille følge sig derind; hun hende gaa først og slaaer saa Døren i efter hende, medens h Svende efter hendes Befaling gjøre Badstuen hed som Gl lægge mere og mere Ved til, saa Tove maa ynkelig omk Da Kongen savner hende ved Aftensangstide og spørger hende, svarer Dronningen hoverende:

Din Tove er vorden saa trang for sit Bryst,
Du hører ej mer hendes fagre Røst.

Din Tove er vorden saa trang for sin Barm,
hun sover ej mere udi din Arm.«

Dankonning han sortned som Jord
»Soffi! Du drevst det onde Mord

Vaare Du Mand, som Du est Kvi
nu skulde dit Liv have Ende.

*) Legesøster, Veninde.

Vaare Du saa sandt Mand, som Du est Viv,
i Badstuen skulde Du lade dit Liv.

Det skal jeg, Soffi! saa lønne Dig:
aldrig mer haver Du Mand i mig.

Bedre var hun Tove med eneste Ko
end Du, Soffi! med dine femten Bo.

Bedre var hun Tove i Natsærk sin
end Du, Soffi! med al Rigdom din.«

Saa tog han hende ved Axelskrud,
saa stødte han hende af Gaarden ud.

Leden var lang og Gaden trang,
selv gik Dankonning under Baarestang.

Valdemar den Store møde vi igjen i Visen om hans Søster LIDEN KIRSTIN, der forføres af PRINS BURIS og rammes af sin Broders grusomme Straf, et Emne, som kun har en meget tvivlsom historisk Hjemmel. Noget sikrere Fodfæste have vi i Viserne om Valdemar Sejr, særlig Dagmarviserne, skjøndt de enkelte Træk af den ædle Dronnings Livsvandel og Tænkemaade, som de føre frem for os, vistnok kun ere poetiske Udsmykninger til Tydeliggjørelse af hendes Karakters Renhed og Elskelighed eller folkelige Sagn af den Art, der saa let dannes omkring en almenyndet Personlighed. Den ene af Dagmarviserne begynder med Ridder Stranges Udsendelse til Bejerland for at fæste en Brud til Valdemar; han bejler til Bejerkongens Datter Dagmar, roser Dankongens Rigdom og Skjønhed og vinder omsider Bruden i Skaktavel.

Dagmar- og Bengerd-Viserne.

Saa vende de Sejl i forgyldene Raa,
— Saamangen forgyldene Fløj —
saa sejled de til Danmark i Maaneder tvaa.
Der sejler han Junker Strange
med Dronning Dagmar.

Dagmar hun kom der sejlend' for Land,
Kong Valdemar render sin Ganger paa Sand.

»Siger mig, Strange! før jeg kommer i Land:
hvo er den skele*) Svend, der rider paa Sand?«

»Min naadige Frøken! siger ikke saa!
det er den Herre, al Danmark aa.«**)

»Skam faa Du, Strange, som Du kanst lyve!
din Konge han haver ej uden eet Yve.«***)

»Min naadige Frøken! værer glad og fro!
I angrer aldrig, I gav ham Eders Tro.«

Dankongen han tog hende i sin Favn,
gav Dagmar Guldkronen og Dronningenavn.

Dagmar hun kaste sin Handske mod Jord:
»Al Danmark vil jeg nu vorde god.

Men skal jeg Dronning i Danmark blive,
da skulle alle Fanger af Jernet gives.

Skal jeg Dronning i Danmark være,
hverken Fattig eller Rig skal over mig kære.«****)

Før Dagmar tren paa det danske Land,
alle Fanger bleve løste af Band.

Saa drukke de Bryllup med Glæde og Ro,
alle danske Mænd vare glade og fro.

*) skeløjede (enøjede). **) ejer. ***) Øje. ****) klage.

Den skjønne Vise om »Dronning Dagmars Død« høre til de mest bekjendte blandt Folkeviserne. Den er i sin kraftig Betoning af Fortællingens Hovedpunkter, i sin Forbigaaelse af sin kende Mellemled og i den maleriske Livfuldhed, hvormed Sindet Bevægethed omsættes i anskuelig Bevægelse, et Mønster paa Ro mancedigtning. Allerede den første Strofe sætter os midt ind Begivenheden:

Dronning Dagmar ligger i Ribe syg,
til Ringsted lader hun sig vente;
alle de Fruer for sønden Aa
dem lader hun til sig hente.
Udi Ringsted hviles Dronning Dagmar.

Med Rette beundres Skildringen af Kong Valdemars hurtig Ridt, da Dagmars Smaadreng har opsøgt ham paa Gurreborg o bragt ham Melding om hendes Sygdom:

Dankongen slog det Tavelbord sammen,
at alle de Guldtavel de sung':
»Forbyde det Gud Fader i Himmerig,
at Dagmar skulde dø saa ung!«

De ledte ud de Gangere graa,
lagde paa forgyldene Mile:
end rede de til Roskild By,
førend de toge dennem Hvile.

Der Kongen han red af Gurreborg,
hannem fulgte vel hundred Mænd;
men der han kom til Ringsted,
hannem fulgte ikkun Dagmars Dreng.

Der Kongen red ud af Gurreborg,
hannem fulgte vel hundred Svende;
men før han red over Riberbro,
da var han Mand alene.

Som beskæmmende Modsætning til Emnet for Visen on Dronning Bengerd holdes Mindet om Dagmar endnu op fo Lyset i dens Omkvæd:

Aarle om Morgen, langt før Dag,
— Gud glæde din Sjæl, Dronning Dagmar! —
Bengerd hun kravde sin Morgengav'.
Ve da vorde hende Bengerd! og Herre Gud være med Kongen!

Med Sympathi for Menigmand fremstilles de Krav, de herskesyge Dronning stillede til sin kongelige Gemal, da hun vild have Folket kuet:

»Min Herre! I lader det saa være:
I lader ikke Fruer Skarlagen bære!

Min kjære Herre! I lader det blive:
lader aldrig Bondesøn god Hest ride!

Bonde maa bruge Træ til Plov,
til Fælger og Hjul, som han har behov.

Hvad tør Bonde vel mere ved
end Vænderdør*) og Flageled**)!

Hvad skal Bonde med mer i Bo,
end to Øxen og end een Ko!

Hvilken Bondekone, der Søn mon føde,
hun give mig en Øre af Guld det røde!«

og hoverende ender Visen, efterat den har fortalt om Bengerds Drab:

Nu ligger Bengerd i sorten Muld:
de danske Mænd ere deres Konning huld.

Nu ligger Bengjerd i sorten Jord:
end haver Bonden baade Oxe og Ko.

End kan Bonden i Landet sig nære,
og end maa Fruer Skarlagen bære.

End rider Bondesøn goden Hest
og værger for Landet, som han kan bedst.

Fra det følgende Tidsrum, Opløsningstidens bevægede Periode, have vi en Digtning, i hvilken Folkevisen naaer sit højeste og ædleste Udtryk af Pathos, sin mest gribende poetiske Virkning: Marsk Stig-Visen eller rettere sagt de forskjellige Viser om Kongemordet i Finderup og Marskens Forhold dertil. Thi ikke alene ere disse Viser flere i Tallet og aabenbart hidrørende fra forskjellige Tider, saa nogle holde sig nær til den historiske Begivenhed, medens andre ere Tolk for den i Aarenes Løb uddannede Tradition; men de udtale sig tillige fra stikmodsatte Standpunkter, snart med Afsky for den begangne politiske Forbrydelse, snart med Sympathi for de Sammensvorne og den forurettede Marsk. En Sammenarbejdelse af disse forskjellige Viser til et større Epos eller en Romancecyklus har allerede Vedel forsøgt, og i vore Dage er Forsøget blevet gjentaget af Sv. Grundtvig. Da de her fremdragne Citater kun skulle tjene til at give en Forestilling om den poetiske Skjønhed i Marsk Stig-Sagnets Behandling som Folkevisedigtning, følge vi den sidstnævnte Redaktion uden Hensyn til, at den foretagne Sammensmeltning af den ene større og de mindre Viser til en Enhed neppe kan bestaa for Kritiken. Marsk Stig-Viserne.

Saaledes som Visen altsaa fremtræder i Sv. Grundtvigs Gjenfremstilling begynder den paa en i Nordens Digtning ikke ualmindelig Vis, med Beretningen om de uheldsvangre Anelser, der forberede paa de kommende tragiske Begivenheder:

Marstig han vaagner om Midienat,
og taler han til sin Kjære:
»Mig haver drømt saa underlig,
Gud raade, hvad det monne sæde! ***)
Min ædelig Herre, hin unge
Marstig!

*) Dør af Vænder (Flert. af Vaand). **) Led af Siv (Flæg). ***) varsle, betyde.

Mig drømte om mine Rakker*) smaa,
var vorden til vildene Svin:
og de var udi min Urtegaard
og kaste mine Urter omkring.

Mig drømte om mit store Skib,
var vorden en liden Baad:
alle de Aarer de laa for Borde,
der var ikke Styre opaa.

Mig tykte, det jeg og mine Mænd
red over saa bred en Bro:
min Ganger han slog mig under sig,
han løb til vilden Stod.«

Da der strax efter kommer Bud fra Kong Erik, at Marsken skal møde i Kongens Gaard for at drage i Leding og føre hans Banner, udlægger han nu Drømmen som et Varsel om, at han skal falde i Kampen, og anbefaler sin Hustru Ingeborg til Kongens Varetægt:

»Skal jeg nu fare af Landet ud
og vove for Riget mit Liv:
da vogter mig skjønne Ingeborg!
hun er saa væn en Viv.«

Det svared unge Konning Erik,
han smiler under Skind:
»Saa vel skal jeg hende vogte,
som hun vare Søster min.

Saa vel skal jeg hende vogte,
saa vel skal jeg hende gjemme:
hende skal ikke mere ad Skade blive,
end I vare selver hjemme.«

Medens Marsken er i Leding, frister Kong Erik hans Hustru, men hun modstaaer hans Forlokkelse, indtil han fortæller hende, at Marsk Stig er bleven dræbt i Krigen.

De tændte op de hvide Voxlys,
satte dem i Bure at brænde:
saa saare græd skjønne Fru Ingeborg,
de fulgte hende med Kongen til Senge.

Det var Kongen Hr. Erik,
slog over hende Skarlagenskind,
saa fulgte han hende saa listelig
i Højeloft og ind.

Det var skjønne Fru Ingeborg
hendes allerstørste Harm.
han red til hende baade aarle og silde,
han lagde hende i sin Arm.

Marstig han ud af Landet foer,
han vandt baade Hæder og Ære;
hjemme sad unge Kong Erik,
voldtog hans Hjertenskjære.
Men Fruen hun sidder i Sæland,
saa mangt der hun sørger.

Marsk Stig vender hjem fra Kampen, og nu skildres det gribende Gjensynsoptrin mellem Ægtefællerne. Han rider ind i sin Gaard, men hans Hustru kommer ikke ud og tager imod ham; han triner ind ad Døren, men hun rejser sig ikke for at gaa ham imøde. Længe staaer han og tænker ved sig, hvi hans væne Hustru ikke vil hilse paa ham. Da hører han Forklaringen af hendes Mund:

*) Hunde.

»Sidste Sinde I ud af Landet foer,
da havde jeg en Ridder til Mand:
nu er jeg bleven Dronning af Danmark,
saa ganges mig Lykken i Hand.

Den Tid I ud af Landet foer,
da var jeg en Ridders Frue:
nu er jeg bleven Dronning af Danmark,
det monne saa lidet due.«

Da svarer Marsk Stig, at det skal gjælde Forførerens Liv; han rider til Thinge, hvor Kong Erik byder ham Haanden og hilser ham velkommen hjem.

Herre Marstig staaer paa breden Thing,
og han tager til at kære:
»Min Hustru er med Volde tagen,
fordi er jeg kommen here.

Jeg var mig af Landet ude,
jeg vandt baade Revel og Rin:*)
hjemme sad I, Konning Erik!
voldtog kjære Hustru min.

Jeg var mig af Landet ude
og voved for Riget mit Liv:
hjemme sad I, Konning Erik!
voldtog min væne Viv.«

Det svared unge Kong Erik,
han smiler under Skind:
»Hendes Ja og hendes Villie
var ligesaa god som min.«

Marsken tager Forsamlingen til Vidne paa, at han undsiger Kongen, og da denne pukker paa sin Magt, minder han ham om, at »Listen kan Magten svige« og at man tidt kan finde »en Mynde, der beder (fælder) baade Hjort og Hind«.

Der lægges nu Hævnraad op mellem Fru Ingeborg og hendes Søstersøn, ungen Rane, som er i Kong Eriks Tjeneste. Paa Vejen til Viborg, hvor Kongen vil holde Landsthing, overtaler Rane ham til at sende Følget iforvejen og drage med ham paa Jagt i en vildtrig Lund, som Rane kjender. Under den hidsige Forfølgelse af Hjort og Raa leder Rane Kongen vild, saa de mod Aften maa ty ind i et ensomt lille Hus. Her viser sig et sælsomt Gjøglesyn for Kongen, paa eengang Foster af hans sandselige Fantasi, en Legemliggjørelse af hans Sindsretning og Tankegang og en Bebudelse af den snart fuldbyrdede Skjæbne, disse drive ham henimod:

Han gik sig i Huset ind,
hannem var om Hjertet ve:
der stod inde saa skjøn en Jomfru,
som nogen Mand vilde se.

Han tog hende listelig i sin Arm:
han taled til hende saa brat:
»Hør I det, min skjønne Jomfru!
jeg sover hos Eder inat.«

Det da svared den skjønne Jomfru,
saa hjertelig der hun lo:
»Svar Du først, Konning Erik,
den Gjerning, Du sidst haver gjort!«

»Min skjønne Jomfru! vide I det,
saa vide I ogsaa mere;
I siger mig det, min skjønne Jomfru!
hvorlænge mit Liv skal være!«

*) Reval og Riga.

Det da svared den skjønne Jomfru,
saa hjertelig der hun lo:
»Spørg Du ad den lidele Krog,
der dit Sværd hænger paa!

Vilt Du vide paa dem visse Tal,
Du tælle da paa dit Belte!
Du vogt Dig for de Graamunkes Kapper!
de skjule saa raske Helte!«

Det var Konning Hr. Erik,
han efter den Jomfru tog:
hun blev borte imellem hans Hænder,
han hende aldrig mere saae.

Den Stund den Jomfru hos hannem var,
da havde han Ild og Lys;
saasnart som hun var kommen hannem fra,
han stod i tykken Ris.

Omsider komme de Vildfarne paa ret Vej igjen og naa ind til Finderup; det er silde paa Aftenen, Ild og Lys er slukt alle-vegne, og de maa søge Natteleje i Laden. Kongen er ængstelig tilmode og beder Rane stænge Døren vel; han tænker paa Marsk Stig og hans Trusel, men Rane beroliger ham:

»Marstig min Frænde er snar til Sinde
og underlig i Ord;
saamænd, min ædelig Herre!
I tør det intet tro.

Viben vil værge for hver den Sted,
som udi Marken mon staa!
kunde hun end værge den lidel Tue,
der hun skulde bygge paa!«

Men Ranes Trøst er kun paa Skrømt: han veed, at Graa munkene ere Kongen paa Sporet, som det skildres i den her ind føjede Vise:

De ere saamange i Danemark,
ville alle Herrer være:
de ride dennem til Ribe
og lade sig Klæder skjære,
  Nu stander Landet i Vaade.

Alle lade de sig Klæder skjære
udi Graamunkes Lige;
saa rede de sig op ad Land,
Konning Erik vilde de svige.

De vogte hannem tidt, de vogte hannem ofte
de vogte hannem alle Tide:
de vogte hannem ogsaa den liden Stund
han monne til Finderup ride.

Drabet finder da Sted under de bekjendte Omstændigheder idet de Sammensvorne, vejledede af Rane, gjennembore Kongen i hans Skjul under Høet og Halmen i Laden. Denne Episode efterfølges af de dramatisk bevægede Optrin, da Kongens Smaadreng kaster sig paa hans Hest og rider til Skanderborg, for at melde Dronningen den onde Tidende og bede hende vogte den unge Søn, som nu »al Danmark skal styre og raade« — thi nu stander Landet i Vaade. Strax efter kommer Marsk Stig ridende til Skanderborg, fulgt af alle sine Mænd, nu ikke længer formummede i Graamunkekapperne, men med skinnende Guld paa Brystet. Det kommer til et hvast Ordskifte mellem Dronningen og Marsken, de

gjør sig til Tolk for et Dronningens Ære beskæmmende Rygte og derved bringer de to unge Kongesønner i Harnisk:

Mælte det danske Dronning,
hun var i Sind saa vred:
»Hisset seer jeg den selvgjorte Konning,
han holder for Borgeled.«

»Tier I kvær, min naadige Frue!
I spotter mig ikke for Herre!
han hedder Drost Hr. Ove,
der Kongens Navn skulde bære.

Ikke er jeg nogen selvgjort Konning,
fordi I sige nu saa;
men det var Drost Hr. Ove,
sidst i Eders Arme laa.

Saalidet agter I Konning Eriks Død,
saalidet agter I den Kvide,
men (mens) I have Drost Hr. Ove
og I se hannem ilive.«

»Skam faa alle de Hellede haarde,
der mig det sige paa!
og saa faa Du og alle dine,
mig voge (dræbte) min Herre fraa!«

Det mælte Hertug Kristoffer,
han stod i Skarlagen rød:
»Alt er dette fuld liden Bod
at have for Faders Død!«

Det da mælte det Kongens Barn,
og han tog til sin Kniv:
»Og du skalt enten af Landet rømme,
eller det skal koste dit Liv!«

Det mælte Hr. Erik Eriksen,
saa liden som han monne være:
»For vist skalt Du af Danmark rømme,
om jeg skal Kronen bære!«

»Skal jeg ud af Landet rømme
og ligge i Skygge og Skjul:
alt skal jeg min Føde af Danmark hente
baade Vinter og Sommer og Jul.

Skal jeg end ud af Landet rømme,
dog vil jeg være fuld trøst:
alt skal jeg min Føde af Danmark hente
baade Vinter og Sommer og Høst.

Og skal jeg nu ud af Landet rømme
og ligge paa Vandet det kolde:
saamange da skal jeg Enker gjøre,
og mest af Fruer hin bolde.«

Fra Skanderborg rider Marsken til sin Gaard Møllerup, hvor Ingeborg tager imod ham og han trykker hende i Favn med de Ord:

»Nu haver jeg vejet (dræbt) Kong Erik,
som Dig haver gjort den Harm.

Hvad heller vilt Du nu være en fattig Kvinde
og følge en fredløs Mand?
eller Du vilt være en Slegfred
og bære det Haadingsnavn?«*)

»Langt heller vil jeg være en fattig Kvinde
og følge en fredløs Mand,
end jeg vil være en Slegfred
og bære det Haadingsnavn.«

De Fredløse pleje Raad sammen; nogle mene det bedst at søge op til de norske Skjær, men Marsk Stig vil heller lade sit unge Liv end fly ud af Landet. Han indtager Øen Hjelm og befæster den ihast med Mur og Tinde, og paa denne faste Plads

*) Haading ɔ: Forhaanelse.

hævder han sig i de kommende Ufredsaar, hvis Uhygge Visens Slutningsstrofer give en ligesaa kortfattet som ved sin Trøstesløshed forunderlig gribende Betegnelse:

Bonden gaaer i Marken ud,
og saaer han der sit Korn:
»Hjælp nu Gud Fader i Himmerig!
haver Hjelm nu faaet Horn!

De store Ege, i Skoven staa,
naar de udi Storm nedfalde,
da slaa de neder baade Hassel og Birk
og andre smaa Ymper med alle.«
Men de ere drevne af Danmark.

Til Viserne om Marsk Stig slutte sig flere andre, som besynge hans Omgivelser: den vemodige Vise om »Marsk Stigs Døtre« med det stilfærdigt klagende Omkvæd »Og de fore vide om Verden«, Viserne om Rane Jonssøn, der maa røve sin Hustru fra hendes Fader og siden falder i Kongepartiets Hænder, men under disse Forhold aabenbarer et kjærligt og angerfuldt Sind, som forsoner med hans tidligere mislige Optræden i Sagnet; om fredløse Mænd som den tapre norske Jarl Mindre Alf og Røveren Niels Ufred; med Visen om Erik Menveds Bryllup afsluttes saa denne Cyklus af historiske Folkeviser.

Niels Ebbesens Vise.

Fra den følgende Tid maa nævnes »Niels Ebbesens Vise« som knyttet til en afgjørende historisk Bedrift. I Handlingens Gang minder den ikke lidet om Marsk Stig-Visen, men hvad der giver den selvstændigt Værd, er dels det prægtige Billede af en sindig kraftigt udholdende jydsk Riddersmand — og, det kan tilføjes, af hans dygtige, raadsnilde Hustru — der tegner sig, alt som Begivenhederne skride frem, dels det usvigelige Vidnesbyrd, Visen afgiver om Folkets Betragtning af Niels Ebbesens Daad som et befriende fædrelandsfrelsende Værk, der maatte sikre ham Alles Taknemmelighed. Ogsaa her opsøger Visen det personlige Motiv bag den historiske Kjendsgjerning. Hvad der fra først af ægger Niels Ebbesen til Modstand mod Grev Gert, er dennes Indgreb i Ridderens Frihed, idet han vil fratage Hovmanden hans gamle Ret til at opsige sin Tjeneste. Fortrinlig formet er Gangen i den Samtale mellem Niels og Greven, som fører til dette vanskelige Punkt; træffende karakteriserer Grev Gert sin Modstander i de Ord:

»Niels Ebbesen! Du est en kunstig Mand,
og dertil est Du from:

hvor Du kanst ikke over komme,
der rider Du lang Vej om.

Rolig og selvsikker møder Niels Grevens Smiger ikke mindre end hans forsigtigt fremsatte mistænkeliggjørende Ytringer, indtil Beskyldningen mod Anders Frost for Overløberi aflokker den danske Ridder de stolte Ord:

»Det er saa Sæd i Danmark,
haver været af gamle Dage:
naar en Svend ikke længer tjene vil,
da maa han Orlov tage.

Her er Ingen sammen viet
uden Munken og hans Kappe:
Hovmand rider og Hovmand bier,
hvor han kan tjene tiltakke.«

Nu tager det ene Ord det andet, indtil Greven i sin opbrusende Harme landsforviser Niels Ebbesen og denne undsiger ham. — Med Hensyn til den folkelige Opfattelse af Overfaldet i Randers og den kullede Greves Drab kan det bemærkes, at det for Ebbesens ridderlige Æres Skyld er Folkevisen om at gjøre at betone hans Daad som udført ved lysen Dag og ikke som et natligt Snigmord; den fremhæver udtrykkelig de herom vidnende Omstændigheder:

Faaret bræger og Gaasen kjæger,
og Hanen galer paa Hjalde:

Greven blev om Dagen vejen (dræbt),
og ikke om Natten for alle.

Men tydeligere end noget andet Sted udtaler Folkestemningen sig mod Visens Slutning, baade i Episoden med Almuekonen, der giver Niels Ebbesen det ene af sine to fattige Brød, da hun hører, at han har dræbt Danmarks Tyran, og i den rent lyriske Taksigelse, hvormed Visen ender:

Tak have Hr. Niels Ebbesen,
han slog den Greve ihjel!
saa glade vare alle danske Mænd,
at det gik hannem saa vel.

Gud glæde din Sjæl, Niels Ebbesen!
Om Du ilive vaar,
saamangen Tydsk i Danemark
den samme Vej skulde gaa!

Niels Ebbesens Vise er det sidste kraftige Udslag af den historiske Visedigtning, som er naaet til os. Den følgende Tid havde vel Brydninger og Begivenheder nok til at bringe Digtningen friske Emner og har sandsynligvis ogsaa havt sin Visepoesi; men da fra Valdemar Atterdags Tid Intet af denne og fra Margrethes kun faa og svage Spor ere bevarede, kan man sikkert antage, at denne Digtform har været omtrent udtømt henimod Middelalderens Slutning og kun har levet et sygnende Liv i en Efterligning uden Evne til at hævde sig gjennem Tiderne. I »Fuglevisen« om Christiern den Anden have vi en af de sidste og blandt disse Fuglevisen

sidste den bedste af disse Efterdigtninger; men i dobbelt Henseende afviger den fra det tidligere Visemateriale: den er Udtrykket for en enkelt Stands, Almuens, Følelser for den fordrevne Konge, tager altsaa Parti, har en bestemt politisk Karakter; og den udtaler denne sin Stemning i Allegoriens gjennemførte Form, er følgelig udsprungen af en mere udviklet kunstnerisk Bevidsthed end den, som har affødt de foregaaende Aarhundreders Visedigtning, hvorvel det maa tilføjes, at den staaer denne nær i jevn og naturlig Stil.

Riddervisen.

Det store Flertal af Viser, som ikke falde indenfor nogen af de hidtil omtalte Grupper, give vi Fællesbetegnelsen **Ridderviser** — en vid og omfattende Kategori med flydende Grænser, thi hyppigt er det kun f. Ex. en enkelt Isprængning af det Overnaturlige eller en svag Tilknytning til Historien, der har indordnet en Digtning under Tryllevisens eller den historiske Vises Rubrik, medens den forøvrigt i hele sin Fortælling bevæger sig paa Ridderlivets Omraade og i sin Form falder ganske sammen med de øvrige Viser herfra. Formen er nemlig fælles for hele denne Middelalderens Sangpoesi, og i de ovenfor givne Exempler fra de andre Visegrupper er ogsaa Riddervisens formelle Karakter paavist. Hvad dens Emner angaaer, da ere de mangfoldige som Livet selv, thi hvad der digtes om, er jo hverken mere eller mindre end alle dettes Forhold, saaledes som det danske Ridderskab i den katholske Tid gjennemlevede dem. Ved Træk, hentede fra disse Viser, kunne vi — som før bemærket — gjenfremstille os hele Datidens Tilværelse i de Samfundskredse, de omhandle: deres Længsler og Idealer som deres Frygt og Afsky, deres Lidenskaber og Stemninger, deres Elskov og Bedrifter; de stærke Konflikter, som Frændehævn og Broderkiv, Skinsyge og Medbejlerdrab indhvirvle Personen i, de mildere Følelser, som sværmende Elskov eller vemodig Længsel vugge Sindet i; Livet i Familien med Trofasthed eller Pligtforglemmelse, med dets Enighed eller dets Ufred, med dets støjende Fester og dets stille Timer; Livet udenfor Hjemmet med Ledingsfærd og Kirkegang, med Dystløb og Klostergivning, med mandlig Idræt og kvindelig Syssel. Disse Sange ere som Bygningssten, der føje sig sammen, saa den røde Ridderborg staaer os for Øje med Højenloft og Fangevraa, belyst af den synkende Sol, hvis

Straaler spille ind mellem Bedelundens Stammer, medens Klangen af et fjernt Jagthorn maner glemte Stemninger frem.

Emnernes Mangfoldighed gjør deres Anskueliggjørelse ved Exempler umulig, den digteriske Fremstillings Overensstemmelse med de øvrige Visegruppers gjør den overflødig. Kun nogle faa Citater skulle belyse dels en enkelt Side af Stoffet, dels en endnu ikke fremhævet Ejendommelighed ved den poetiske Form.

Vaabendjærvhed og Heltefærd danne som en Baggrund, mod hvilken Riddervisernes Eventyr tegne sig, og det ligger i Sagens Natur, at Glansen her falder stærkest paa Sværdsiden. Ikkedestomindre forherlige adskillige Viser disse Dyder ogsaa som Bestanddele af Kvindenaturen og vidne derved om, at Middelalderen saae sit kvindelige Ideal ligesaavel i den kjække og raadsnare Handling som i den taalmodige og udholdende Hengivenhed. En saadan mandhaftig Kvinde fremstilles, med en lidt skjemtende Overdrivelse af hendes Bedrifter, i Visen om »Søster og Broder«. Den unge Jomfru har faaet at vide, at hendes Broder holdes fangen i Grevens Taarn. Flux laaner hun Sværd og Spyd, lægger Sadel paa den bedste Fole og rider ud for at befri ham. Greven er reden af By, saa hun gaaer lige til Fængselsdøren, som hun giver saa vældigt et Stød med sin Fod, at alle dens Nagler flyve ind i Fængslet til Broderen. Søster og Broder.

»Hør Du det, Broder bolde!
hvorfor lodst Du Dig holde?«

Mig bandt ikke fire, mig bandt ikke fem,
mig bunde vel femten af Grevens Mænd.«

»Da stander jeg her en Mø for Dig:
femten skulde ikke binde mig.

Her stander jeg smal som Lillievaand:
tredive skulde ikke holde min Haand.

Mig skulde ikke tredive træde saa nær,
de skulde røre den Dugsko paa mit Sværd.

Her stander jeg en enlig Kvinde:
mig skulde ikke hundrede Hovmænd binde.«

Hun slog sønder baade Bolt og Jern,
hun tog sin Broder af haarden Værn.

Hun tog sin Broder af Bolten fri,
saa satte hun Grevens Frille deri.

Hun sætter sin Broder op paa Hesten bag sig og rider af Gaarde, idet hun løfter paa sin høje Hat og beder den fangne Frille bringe sin Hilsen videre:

»Du siig din Herre, naar han kommer hjem:
her var en Mø og hente en Svend.

Men vil han af mig have en anden Bod,
Du bed ham møde mig i Marken ud!

Du bed ham møde mig ene!
— Der falder saa fager en Rim. —
for mig følger ingen Svende.«
Saa vel da ganges der Dansen.

Stolt Signild.

En lignende Manddomsgjerning øver »Stolt Signild«, der besynges i en Vise, som ogsaa ved sit Omkvæd minder om den foregaaende. Der er Gilde paa hendes Gaard:

Stolt Signild lader brygge og blande Vin
— Saa faur da falder den Rim —;
hun byder hendes Broder hjem til sin (sig).
— Udi Brynjer alle.

Og de skjænkte Mjød og de skjænkte Vin,
de skjænkte, saalænge som Solen skin.

Hendes Broder og han vilde ride hjem,
stolten Signild byder hannem Følgesvende.

»Og hvad skal jeg med Følgesvende?
Mine Fjender de ere nu alle i Senge.«

Men Fjenderne ere mere vaagne, end han troer; de overfalde ham paa Hjemvejen og ville tage hans Liv; kun saamegen Frist unde de ham, at han faaer Lov til endnu engang at blæse i sin »forgyldene Ljud«.

Han blæste i Ljud, han blæste saa hardt,
det hørte stolten Signild til sin Gaard.

Og han blæste i sin Ljud saalænge,
det hørte Jomfru Signild til sin Seng.

Stolt Signild raaber over al sin Gaard:
»I lede mig ud min Ganger graa!

I lede mig ud min Ganger graa!«
vel syv Aar siden han Solen saae.

Han Solen ej saae vel i syv Aar,
vel femten siden han Sadelen bar.

I hente mig ind min Glavind og Spyd!
vel atten Aar siden de vare ude.«

Er denne Befaling lidt omstændelig i Betragtning af den overhængende Fare, saa er den paafølgende Handling saameget mere energisk og fortælles i al ønskelig Korthed: Signild befrier i en Haandevending sin Broder:

Hun hug ihjel hans Fjender syv,
saa førte hun hannem levende til By.

Og havde de været To for Een,
hun havde gjort dem Dødsens Meen.

Rige Hr. Palle.

Ogsaa Kvindens Tanke og Tale fremtræder stundom i Folkevisen med en Fynd, der afviger stærkt fra senere Tiders Konveniens. Saaledes i Visen om »Rige Hr. Palle«, som vil bortføre Jomfru Gundelille, medens hun ager til Kirke; hun beder om Frist, til Messen er læst, bytter imidlertid Klæder med sin unge Kjøresvend og bringer denne, iført »Skarlagen blaa«, hjem til den forelskede Ridder. Da Hyrdetimen forestaaer, maa Kjøresvenden gaa til Bekjendelse; Ridder Palle vil i sin Forbitrelse dræbe ham og raaber paa Sværd og Kniv, men den raske Yngling seer sit Snit og springer ud af Vinduet, hvor Jomfru Gundelille holder »alt med sin hængende

Karm«. De komme lykkelig hjem, og fra sin sikre Borg haaner hun den gjækkede Ridder med drastisk Skjemt:

Det var Jomfru Gundelille,
lader skrive de Breve under Ø:
lader spørge rige Hr. Palle,
om hendes Kjøresvend var Mø.

Det var Jomfru Gundelille,
gjorde hannem end større Harm:
hun sendte ham Vugge og Svøbeklæder
alt til hendes Kjøresvends Barn.

Det var Jomfru Gundelille,
gjorde hannem end mere Spe:
hun sendte en Krukke Barselgrød,
dertil en liden Ske.

Det var rige Hr. Palle,
han sørger sig selv til Død;
end lever Jomfru Gundelille,
og end saa væn en Mø.
Der springer ud Løven i saa grønne.

Beslægtet med Aanden i disse Viser om kvindelig Kjækhed og Raskhed er den Spot over mandlig Uduelighed, over karleklædt Kvindagtighed, som i adskillige Skjemteviser bliver det fra Riddertypen affaldne Mandfolk tildel. Saaledes »Tyge Hermandsen«, der paa sin Bryllupsdag ikke vil vove en vaad Trøje for at hente sin Brud, men lader sig holde hjemme af den øsende Regn og de opsvulmede Bække og sender sin Ven Nilaus afsted for at føre hende hjem. Den raske Ridder Nilaus holder da Bryllup med Jomfruen, og først fire Dage efter, da det er blevet Tørvejr, indfinder den ømskindede Hr. Tyge sig for at gjøre sine Rettigheder gjældende, men faaer nu naturligvis Svar som forskyldt: Skjemtevisen. Tyge Hermandsen.

»Hør Du, Tyge Hermandsen!
det maa Du vel vide:
jeg vil ikke have den Svend,
i Regn tør ikke udride.

Havde Du været en Jomfrusvend
og havde Du havt mig kjær,
da havde Du brudt den Bølge blaa
alt med dit blanke Sværd.«

»Da vil jeg mig i Kloster give,
en Munk saa vil jeg være;
saa mænd ved, stolten Sidsellil!
jeg kommer her aldrig mere.«

»Falder din Vej her nogentid frem,
og stilles da den Bæk:
har jeg ikke Oste foruden to,
Du faaer dem i din Sæk.«
Jeg skal ride mig ud imod saa væn En.

Det forøger kun stolt Sidsellils Spot, at den kvindagtige Bejler vil søge sin Trøst i et Kloster, som overhovedet Munkelivet, saa forskjelligt fra Ridderens daadkraftige Tilværelse, maa finde sig i at blive Gjenstand for en Satire, der bliver alt mere bidende, jo mere det afviger fra sit aandelige Formaal og gaaer op i verdslig Vinding og Velvære. Saaledes fremstaaer henimod Reformationstiden Nidvisen med dens Haan over den katholske Gejstligheds Nidvisen.

sædelige Forfald. Et Exempel er den folkelig-burleske Vise om »Munken i Vaande« med Begyndelsesstrofens ypperlige Fremstilling af, hvorlunde den Gudsmands verdslige Tanker forstyrre ham under Udøvelsen af hans hellige Dont:

Munken i Vaande.

Munken stod for Altere,
og vard han vild i Primen:*)
da kom ham den Kone ihu,
der han havde gilt for snimen.**)
Der Munken giljed.

Sildig om Aftenen, da »Dugg driver over de Spange«, tager Munken over sig Kaabe graa, til Bondens Gaard at gange. Den kjønne Bondekone lader sin Mand skjule sig under Sengen og slipper saa Graamunken ind. Han gjør sig tilgode med Mad og Drikke, roser sig af sine Rigdomme og rykker frem med Ringe af røden Guld, som han vil sætte paa hendes hvide Haand.

Der stod fire Vognkjæppe op i en Vraa
og lydde***) paa den Ting:
Bonden slog, og Hustruen lo,
og Munken sprang omkring.

Munken ud af Vinduet sprang,
over de dybe Grave;
aldrig saae jeg en usler Munk,
en værre Nat monne have.

Det var da den uselig Munk,
han kom til Klosters Led;
ude da stod den Gardian****)
og hviled sig derved.

»Hør Du det, Du skaldede Munk!
hvor haver Du været saalænge?
hvi haver Du ikke i Kloster været
og sunget dine Ottesange?«

»Jeg haver været mig op ad Land
og skriftet den Bondes Kone;
det vil jeg for Sandingen sige,
det er ikke Liv i Vone.*****)

Jeg haver været mig op ad Land
og skriftet den Bondes Viv,
det vil jeg for Sandingen sige,
det koste saa nær mit Liv.

Jeg haver drukket Sancte Bentes Skaal,
det værker i min Mave;
jeg snakker aldrig mer med Bondens Hustru
i alle mine Levedage.«

Medens den allerstørste Del af Folkeviserne har en udpræget episk Karakter og i djærve Spring bevæge sig fra Begivenhed til Begivenhed, raader der i enkelte af dem en overvejende lyrisk Stemning, som ikke sættes i Skygge af den spinkle episke Ramme, hvori den er indesluttet. I Visen »Ungersvend og Jomfru« er det saaledes kun en, i dæmpet Baggrund holdt enkelt Situation,

Lyriske Viser.

Ungersvend og Jomfru.

*) Messen. **) gilt = giljet; at gilje: at bejle, gjøre Haneben til; for snimen: fornylig. ***) lyttede. ****) Klosterets Forstander. *****) ivente.

af hvilken den lyriske Enetale udspringer, den forelskede Ynglings Kjærlighedsklage; Situationen fremkalder kun en Forandring i Stemningen af saa indvortes Natur, at her kun i uegenlig Forstand kan være Tale om Handling eller Begivenhed. Visen begynder endog, uden Angivelse af de Optrædende, paa fuldkommen lyrisk Vis:

»Jeg veed, hvor en Lund hun staaer,
hun er opvoxen med Ære;
der er inde de feierste Træ,
der kan i al Verden være.
Hun løse min Tvang!

Der er inde de fejerste Træ,
man kalder dem Siljer*) og Linde;
og der er inde de fejerste Dyr,
man kalder dem Hjorte og Hinde.

Der er inde de fejerste Fugle,
baade Nattergal og Due;
og der er inde saa stolt en Jomfru,
de kalde hende alle deres Frue.

Haar haver hun som spundet Guld,
hendes Kinder er rosenrøde;
vel er den Svend**), den Jomfru kan faae,
forvunden er al hans Møde.

Hendes Hænder ere saare hvide,
jeg saae det Guld paa glo:***)
leved hun udi tusind Aar,
hun turde dem aldrig to.****)

Vare der tændt saa stort et Baal
og stode i brændende Lue,
da vilde jeg levendes igjennem det gaa
og taale for hende den Møde.

Vare der tændt saa stort et Baal
og stode i brændende Lue,
end vilde jeg levendes igjennem det gaa
alt for den skjønne Jomfrue.«

Til denne Enetale har Jomfruen været useet Vidne, og den fralokker hende det Udbrud: »Hvi monne den Svend saa rose mig? jeg vil hannem aldrig have«. Da slaaer den Forelskedes Stemning om:

»Ikke haver jeg saa roset Dig,
jeg kan jo komme til at vende:
det er ikke Guld alt det, som skin,
der Fruer bær idelig ihænde.

Det er ikke Guld alt det, der gloer,
det er som Messing og Tin:
det er ikke alle Møer, der faurt have Haar,
det er som Ønskekvind.*****)

Som Slutningsdom udtaler saa Forfatteren og med ham hans Tilhørere deres Misbilligelse af Jomfruens Adfærd og deres Medfølelse med Ungersvenden, som gik i Skoven ind og sørged sig selv tildøde.

Helt ublandet er den lyriske Holdning i den rørende Vise »Klosterjomfruen«. Som det sidste Citat af Folkeviserne og som et af de skjønneste skal den anføres ubeskaaren: Kloster-jomfruen.

*) Piletræ. **) lykkelig er den Sv. ***) paa hvilke jeg saae Guldet glimre. ****) hun behøvede aldrig at tvætte dem. *****) letfærdigt Fruentimmer.

Jeg var mig saa lidet et Barn
udi min fejerste Grøde;
Fader og Moder de fulde*) mig fra,
som mig skulde klæde og føde.
Der falner**) og falder ned Løvet
over alle grønne Skove.

Fader og Moder de fulde mig fra,
som mig skulde klæde og føde;
de Ungersvende lagde der Vinn opaa
de vilde min Ære forøde.

Jeg lagde mit Venskab med en Svend,
jeg agted hos hannem at blive;
nu er hans Hu bort fra mig vendt
og til en anden Kvinde given.

Jeg havde førre tænkt, at Himlen skulde briste
og Stjernerne skulde falde paa Jord:
førend den Svend skulde have sveget mig,
han haver det alligevel gjort.

Nu sidder den Svend i Højeloft,
han leger med Sølvet hint hvide;
saa lidet da passer den Svend paa mig***),
saa mangefold er min Kvide.

Nu sidder den Svend i Højeloft,
han leger med Guldet hint røde;
saa lidet da tænker nu Svenden paa mig,
saa mangefold er min Møde.

Nu vil jeg mig i Kloster give,
lade mig skjære Kappen graa;
den Svend lever ikke i Verden til,
Godvillie skal af mig faae.

Nu vil jeg mig i Kloster give,
og tjene vil jeg vor Frue;
og aldrig vil jeg nogen Ungersvend tro,
det han brunde alt i Lue.****)

Nu vil jeg mig i Kloster give,
og tjene vil jeg Maria Mø;
og aldrig vil jeg nogen Ungersvend tro,
det han brunde alt i Glød.

Første Du kommer i Klosteret ind,
der møder Dig tre onde Retter:
den ene er Hunger, den anden er Tørst,
den tredie er Vaagenætter.

Herre Gud give, det Kloster var brændt
og alle de Nonner døde,
og jeg havde mig saa fuldtro en Ven,
der mig vilde klæde og føde!

Nu er jeg som den fattige Mand,
der bygger sit Hus paa Is:
Isen smelter bort, og Huset synker ned,
af Skaden saa bliver man viis.

Nu er jeg som det eneste Træ,
der stander paa vildene Hede:
saa langt fra By, saa lidet haver Ly,
der blæser paa Vejren hin vrede.

Nu er jeg som den lidele Fugl,
som flyver over vildene Hede:
hun veed sig hverken Ly eller Læ,
hvor hun tør bygge sin Rede.

I Citater fra alle Folkevisens Omraader er her nu fremlagt et Materiale til Vejledning under den følgende Redegjørelse for de forskjellige til denne Litteratur knyttede Spørgsmaal. Hvad dens Emner angaaer, har det foranstaaende Udvalg kunnet give en Forestilling om deres Art; med Hensyn hertil maa endnu bemærkes, at den danske Folkevise for en stor Del har disse Emner tilfælles med den tilsvarende Digtning i andre Lande, især i Tydskland,

Emner.
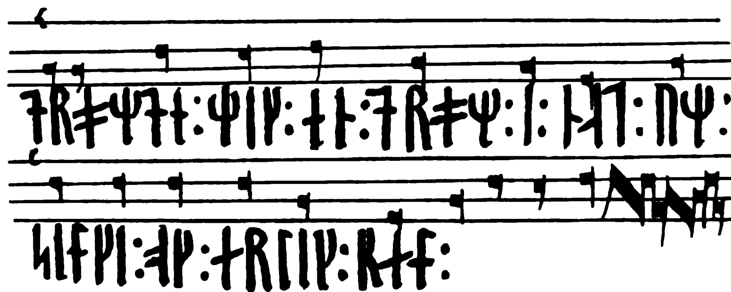
*) faldt. **) falmer. ***) bryder sig om mig. ****) om han end brændte.

Nederlandene, England og Skotland; og idet vi tale om Folkevisen som »dansk«, maa der strax tilføjes, at Udtrykket »nordisk« vilde være nok saa betegnende, idet den hele Digtart i en Grad som ingen anden poetisk Frembringelse er et Fælleseje for Nordens Folk, i hvilket der meget vanskeligt lader sig paavise noget Særmærke, der skulde kunne adskille de Viser, som ere opstaaede i det ene af Landene, fra dem, som have deres Udspring i det andet, ikke at tale om de mangfoldige enkelte Viser, der have hjemme ligesaa godt i Sverig eller Norge som i Danmark. Folkevisen er saaledes et imponerende Udtryk for den nordiske Fællesaand i Middelalderen, for en Overensstemmelse i Forestillingsart og Følelsesliv, som ikke kunde fornægte sig her, hvormeget den politiske Udvikling end kunde arbejde paa at splitte den. Og dette nordiske Fællespræg bliver udadtil til et Særpræg for denne Folkevisegruppe, givende den en vis Selvstændighed overfor de andre Landes Folkedigtning trods Lighed i Emner, idet den ejendommelige Behandling af disse ikke alene stiller vor Folkevise paa en Plads for sig selv, men ogsaa paa en Plads blandt de allerførste, hvad poetisk Værd angaaer.

Visens musikalske Karakter.

Den ejendommelige Behandling, som er bleven Vise-Emnerne tildel i Norden, staaer i nøjeste Sammenhæng med Folkevisens oprindelige Anvendelse som Sang, almindeligvis ledsagende Dansen saaledes som Skikken jo endnu er bevaret mange Steder blandt Almuen og kan spores i vore Børnelege og Børnerim. Vidnesbyrdene om denne Forening af Dans og Sang, altsaa om Folkevisens musikalske Karakter, gaa langt tilbage i Tiden; en islandsk Saga fra Aarene omkring 1200 omtaler en Leg, som var meget yndet og i hvilken »Karl skulde kvæde til Kvinde i Dans et blødagtigt og anstødeligt Kvæde« — det er en gejstlig Forfatter, der taler — »og Kvinde til Karl Elskovsviser«. Fra Danmark haves ligeledes et gammelt og højst interessant Spor af den nære Forbindelse mellem Ord og Melodi i Folkevisen. Runehaandskriftet af Skaanske Lov (omtalt Side 45) ender nemlig med to Sider af en Vise, nedskrevne med Runer og underlagte den tilhørende Melodi; det er aabenbart for at huske denne at Haandskriftets Afskriver har henkastet disse Verslinier. Melodien udgjør desværre kun et Brudstykke. Nedskriveren har ikke havt mere Plads paa Siden og har derfor pludselig maattet bryde af. For at faae saa meget som

muligt med af Melodien har han til Slutning anvendt sammentrængt Nodeskrift (saakaldte »Ligaturer«), medens han ellers har benyttet sin Tids almindelige Koral-Nodeskrift. Tydningen af selve Noderne volder ingen Vanskelighed, derimod kan der være Tvivl om Rythmen. Som Grundtone maa tænkes Tonen D, hvormed Me-

Den ældste Folkevise-Opskrift.
skreven med Runer bag i *Codex Runicus* i den Arnamagnæanske Samling paa Universitets-Bibliotheket.

lodien vistnok har sluttet — den nuværende Halvslutning paa E udgjør sikkert ikke den virkelige Slutning. Omsat i moderne Skrift og inddelt efter sin naturlige melodiske Bygning, tager Brudstykket sig saaledes ud:

Dröm - de mik en dröm i - nat um silk - i ok ær - lik pæl[d]

Melodiens Slægtskab med Folkevisen er kjendeligt nok. Texten (»drømte mig en Drøm inat om Silke og ærlig Peld« ɔ: rigt, kostbart Tøj) er ganske i Folkevisens Aand og Form og minder om mere end eet kjendt Exempel (se »Hagbard og Signe« Side 91, hvor endog Versemaalet er det samme«); en umiskjendelig Ægthed udmærker dette ærværdige Visefragment, der ved sin Ælde vidner klart om det musikalske Element, der oprindelig har været uadskillelig forbundet med Folkevisen. Kun naar dette bestandig underforstaaes, ville de tilsyneladende store metriske Friheder, Visen tager sig, blive

baade tilgivelige og forklarlige, idet de enten ligefrem betinges af Melodien eller ialtfald med Lethed dølges af dennes Rythme.

Ogsaa Bemærkningerne om Visens metriske Bygning kunne tage deres Udgangspunkt fra Brudstykket i Runehaandskriftet. Det giver os Grundformen for det fireleddede Vers, som er typisk for Folkevisen. »Drømte mig en Drøm inat« er just dette Vers i dets Renhed, bestaaende af fire tonevægtige Stavelser med een tonløs Stavelse i hvert Mellemrum, ingen Optakt og ingen tonløs Udgang. Men saa rent forekommer kun Verset undtagelsesvis; Melodien underkaster det en Mangfoldighed af Tillempelser, paa hvilke de foranstaaende Citater give Exempler i stort Udvalg. Ved Enderim forenes to Fireledsvers til den toliniede Strofe (se »Frændehævn« S. 102, »Agnete« S. 106, »Hr. Bøsmer« S. 108 o. fl.). der under Sangforedraget udvides dels ved Gjentagelse af det ene eller det andet Vers eller Dele af dem, som f. Ex.: Verset. Strofen.

De slog over hende Kaaben blaa,
Kaaben blaa,
de løfted hende paa Ganger graa.
O saa vel da forganges min Angest.

dels og væsenligst ved Omkvædet, som hyppigst falder i to Dele, en efter hver af Verslinierne (»Harpens Kraft« S. 109, »Tovelille« S. 117), ja endog kan være tredelt, idet Omkvædets Slutningslinie opløses i to Dele, af hvilke den første rimer paa den foregaaende Omkvædslinie, medens den sidste staaer selvstændigt uden Rimforbindelse med noget af de foregaaende Vers, som f. Ex. i »Brodermordet«:

»Og hvor har Du været saalænge,
Svend i Rosensgaard?«
Og jeg har været i Enge,
Kjær Moder vor!
I vente mig sent eller aldrig!«

En Strofe som denne forklarer let Overgangen fra den toliniede til den hyppigere forekommende fireliniede Strofe (S. 89, 90, 91 o. fl. St.); Forvandlingen er nemlig fuldbragt, saasnart der istedetfor de to første Omkvædslinier indsættes Linier, som fortsætte Visens Text, medens den sidste Omkvædslinie beholdes som Omkvæd for hele Strofen; Rimet henlægges da til Enden af andet og fjerde

Vers, medens første og tredie ikke længer fordre nogen Rimforbindelse, om en saadan end stundom er tilstede.

Rimet. Rimet i Folkevisen er udelukkende Enderim, oftere Enstavelses end Tostavelses. Som oftest er der fuld Samklang (Konsonans) tilstede, ganske som den fordres i moderne Poesi (i Citaterne S. 112-13 f. Ex. Naade—baade, Drømme—dømme, fin—din, stor—Jord); men ikke sjeldent nøjes Folkevisen ogsaa med den ufuldkomne Samklang (Assonans), idet den lader Ord rime indbyrdes, i hvilke enten kun Selvlydene, altsaa ikke tillige Medlydene, eller kun Medlydene, altsaa ikke tillige Selvlydene stemme overens (anf. St. som Exempler paa den førstnævnte Art Assonans: gjorde—Moder, Fader—Havet, bold—Haand, Præst—værst; som Expl. paa sidstnævnte Art: love—gave, Hærde—Jorde, i »Elveskud«, S. 110 Ende—finde, S. 103 vaagede—magede, S. 97 Mænd—ind). Adskillige Rim, som gaa tabt i en moderne Redaktion af Folkeviserne, vindes tilbage, saasnart det oprindelige, nu ikke længer hrugte Ord indsættes paa sin Plads, som S. 101 og 111 Ordene Bue (Bove) og Stue (Stove) som Rim paa »sove«, S. 130 Spyd (Spiud) som Rim paa »ude« o. s. v.

Omkvædet. For at forstaa den Rolle, Omkvædet oprindelig har spillet maa man holde fast ved Tanken om Folkevisernes Anvendelse som musikalsk Ledelse af Dansen. En Efterklang heraf have vi, som allerede bemærket, endnu i vore Dage i Børnenes Legeviser; naar der synges og samtidig mimisk og rythmisk fremstilles, hvorledes »Jomfruen drager det røde Guldbaand og binder det om sin Allerkjærestes Haand«, hvorledes »Munken gaaer i Enge den lange Sommerdag« eller Møen er »i Kloster sat«, saa bringer denne barnlige Leg os en Hilsen fra de fjerne Dage, da høviske Jomfruer og Svende traadte Dansen til Folkevisens Tone. Og den Dag idag finder der mellem Færøernes viserige Befolkning Julelystighed Sted, som kan kaldes en næsten uforandret Fortsættelse af Middelalderens Dans: Karle og Piger tager hverandre i Haand og gaa i Takt frem og tilbage eller i Rundkreds, medens en Enkelt synger Visens Strofer og de Øvrige istemme Omkvædet. Mange af de gamle Folkevisers Omkvæd sigte ligefrem kun til denne deres nærmeste Bestemmelse og tage ikke Hensyn til det Emne, Stroferne besynge. »Træd let over grønnen Vold«, »I træder en Dans«, »Træd I vel — træd bedre, om I vil«, »Saa vel da ganges der Dansen«, »Saa herlig gaaer den Sang — saa let gaaer Dansen efter Orden«

(ɔ: Ordene) — disse Omkvæd, hvis Opfordring eller Udsagn staaer helt løsrevet fra den Handling, Visen besynger, mane Billedet af den ridderlige Sangleg frem for Øjet ligesaa klart som den Introduktion, der gaaer foran den i Visen om »Ingefredlille« fortalte Begivenhed.

Jeg beder af Eder Orlov (Tilladelse),
I ærlige Mænd!
og Dansen ville vi røre,
det dages ikke end —

hedder det her, helt uafhængigt af Visens Emne, hvis Fortælling først begynder med den næste Strofe, efterat Forsangeren og Fordanseren saaledes har æsket til Lyd og opfordret til Dans. Og selv hvor Minderne om Barndomslegene ere vage og tilslørede, vil man — maaske mere ane og føle end kunne forklare, at der dølger sig en Danseleg med dens erotisk-bevægede Skjemt bag Omkvæd som »Hvor vinder den Svend sin Jomfru«, »Maatte jeg En med de Allervæneste fange« eller »Jeg veed vel, hvor den Jomfru er, der mig tør bie«. Ja, gjennem de hyppige Omkvæds-Vendinger »Under Lide« (ɔ: Bakkeskraaning), »Under saa grøn en Lide«, »Det dages op under Lide«, »Imod saa blid en Sommer«, eller »Der driver Dug, falder Rim, saa raade Gud, naar vi findes« — gjennem dem viser der sig, naar man hviler i Stemningen, som gjennem en let Taage Billedet af Dansen ude i det Frie i den stille og lune Sommerkvæld, som endnu i vore Dage ved Almuens Majfester og Gadestævner. Og som Børne- og Almuelegenes Dans er en fra de moderne Runddanse helt forskjellig rythmisk Bevægelse, saaledes maa vi ogsaa forestille os Middelalderens Dans som en af den musikalske Takt bestemt Træden frem og tilbage, Vigen ud til Siderne og ind igjen paa et andet Sted i Rækken, formodenlig i Forbindelse med Kjædegang og skiftevis Figureren af de enkelte Par. En bestemt Serie af saadanne Bevægelser har fundet Sted under Afsyngelsen af Strofen, og Omkvædet betegner Afslutningen af denne Serie og Begyndelsen af den næste, rimeligvis ledsaget af en Fællesbevægelse. udført af Alle, paa samme Tid som Alle sang den velkjendte Omkvædslinie.

Kun et lille Skridt skiller imidlertid denne Omkvædets selvstændige Stilling til Strofen fra dets Sammensmeltning med den til et poetisk Hele af ensartet Støbning, og saaledes møde vi sam-

tidig med de Viser, hvis Omkvæd tydeligt betegner deres Anvendelse som Dansesang, andre, hvor det er taget i Tjeneste af Visens Emne og Stemning som støttende og forstærkende dens poetiske Virkning. Det citerede Visestof indeholder rigelige Exempler paa denne Benyttelse af Omkvædet til et dobbelt Formaal: paa eengang at styre Dansen paa den ovenfor antydede Maade og at være ligesom Bæreren af den Stemning, Visens Emne maatte fremkalde. Denne sin Opgave løser Omkvædet paa forskjellig Maade, ved sin idelig tilbagevendende Fremhævelse enten af den skildrede Begivenheds Hovedperson (»Min ædelig Herre, hin unge Marstig!«) eller dens afgjørende Situation (»Udi Ringsted hviles Dronning Dagmar«) eller af den Grundstemning, som ruger over den (»Nu stander Landet i Vaade«) eller den Følelse, som skal have Luft igjennem den (»Ve da vorde hende Bengerd!«). Ved Omkvædet kastes der over Visens episke Emne et lyrisk Skjær, der sætter det i en bestemt Belysning af stor og ejendommelig Virkning, hvadenten Omkvædslinien er en ligefrem personlig Udtalelse, som stiller den Syngende i direkte Forhold til Viseemnet (»Vaare jeg saa væn, som Tovelille var!«), eller den med et enkelt malende Udtryk formaaer at gjøre et Billede livligt nærværende som Baggrund for den fortalte Episode (»Saamangen forgyldene Fløj« — kun tre Ord, men uovertræffelige ved det solbelyste Friluftsbillede, de give af Bryllupsflaadens Sejlads med Dronning Dagmar).

Det lyriske Element, hvormed Omkvædet gjennemtrænger Folkevisen, er forøvrigt paa en noget lignende Maade tilstede i Strofen selv, i dens jevnlige Gjentagelse af et enkelt eller et Par Vers, der enten uforandret eller med en ubetydelig Variation gaa fra en Strofe over i den næste. (Exempler: de to første og de to sidste Strofer af »Ungen Svejdal«, forskjellige Strofer af Visen om »Hagbard og Signe«, der overhovedet er rig paa denne Effekt; ligesaa »Elvehøj« S. 108, »Marsk Stig« de to første Strofer S. 123, ligeledes 7.-10. Strofe S. 125 og mangfoldige andre Steder). Hvor Verslinien undergaaer Forandring ved sin Gjentagelse, vil det hyppigst være et nyt Udgangsord, som sættes istedetfor det tidligere; det nye Ord fordrer da et nyt Rim, og dette afføder en ny Omskrivning eller Videreførelse af den skildrede Episode, saa at Fortællingen skrider fremad under stadig Tilknytning til det Foregaaende. Exempler herpaa ere saa mangfoldige, at Enhver med

Lethed kan finde dem; her kun til Tydeliggjørelse et Par; i Visen om »Kjeld Rune og Havfruen«:

Han skrev de Runer paa Lindekvist, han bandt den Havfru med stor List.	Han skrev de Runer paa Lindegren, han bandt den Havfru til en Sten;

i Visen om »den talende Harpe«:

Der kom østen Vejr og Vind og førte hende østen og vester ind.	Der kom østen Vejr og Vand og førte hende op paa hviden Sand.

Strofe-Sammenstillingen har her ligesom en Anelse om det Antithetiske; tydeligere er dette tilstede i de hyppigt forekommende Tankevendinger, hvor et Udtryk næsten med en Slags poetisk-musikalsk Nødvendighed afføder sin Modsætning eller sin Fuldstændiggjørelse indenfor samme Idekreds, f. Ex. i »Klosterjomfruen« S. 134, hvor Svenden sidder i Højeloft og »leger med Sølvet hint hvide«; et med Folkevisens poetiske Stil fortroligt Øre venter — og faaer ogsaa — i næste Strofe dette Billede suppleret med det modsvarende: »han leger med Guldet hint røde«. Og i en Strofebygning som den følgende af »Agnete og Havmanden« træder det Antithetiske frem med fuld Bevidsthed som Strofe og Modstrofe i et Musikstykke:

»Men naar Du nu skal til Kirke gaa, saa maa Du ikke tage dit røde Guld paa.	Men der hun skulde til Kirke gaa, saa tog hun alt sit røde Guld paa.
Og naar Du kommer paa Kirkegaard, saa maa Du ej slaa ud dit fagre gule Haar.	Og der hun nu kom paa Kirkegaard, Agnete slog ud sit fagre gule Haar.
Og naar Du triner i Vaabenhuset ind, saa maa Du ikke smile under Skarlagenskind.	Og der hun tren i Vaabenhuset ind, Agnete hun smiled under Skarlagenskind.
Og naar Du kommer paa Kirkegulv, saa maa Du ikke gaa til din Moder i Stol.	Og der hun nu kom paa Kirkegulv, Agnete gik ind til sin Moder i Stol.
Og naar Præsten han nævner den Høje, saa maa Du Dig ikke nedbøje.«	Og da Præsten han nævned den Høje, hun monne sig dybt nedbøje.

Ved disse Midler opnaaer Folkevisen en Dvælen i Stemningen, som kommer Indtrykket af den episke Skildring tilhjælp og forstærker det. Naar man nu her tillige lader Tanken fastholde, hvad der ovenfor er sagt om Visens musikalske Udstyrelse, dens Foredrag som Solo- og Korsang og dens Ledsagelse af Dans, mulig

med dramatiske Antydninger, saa vil man, benyttende en Sammenligning fra et moderne Kunstomraade, kunne sige, at Forholdet mellem Visens Fremtræden i sin fuldstændige Skikkelse og dens blotte Fortælling af Emnet er noget Lignende som Forholdet mellem en Operas theatralske Fremstilling og dens Text.

Episk Fortællemaade.

Selve Fortællingen er af episk Art, tilbagelæggende sin Vej fra Hovedpunkt til Hovedpunkt, uden at lade sig sinke af nogen udførlig Redegjørelse for Biomstændighederne eller nogen indgaaende Motivering af de Handlendes Optræden; Mellemleddene maa Tilhørerens Fantasi udfylde, og for Bevæggrundene maa Gjerningerne tale, og dette gjøre de ogsaa klart nok, til at den sjælelige Baggrund bliver synlig igjennem dem. Til det episke Apparat høre ogsaa de mange stadig tilbagevendende, eengang for alle formede Udtryk, hvori bestemte Handlinger faae deres Betegnelse: »han red sig under Ø«, »han axled sit Skind«, »hun var vel svøbt i Maard«, »de stridde i Dage, de stridde i tre«, »der danse vel fire, der danse vel fem«, »jeg var mig saa lidet et Barn« o. m. fl. Samtalen har ofte ligefrem dramatisk Form: Replik staaer imod Replik, uden at være adskilte ved noget vejledende Indskud, og der maa Opmærksomhed til, for at holde de Optrædendes Ytringer ud fra hinanden.

Overhovedet er det ejendommeligt for Folkevisen, at den hellere lader sine Personer tale selv, end den fortæller om dem, den skildrer vel deres Dragt, Vaaben o. dsl., men skynder sig saa at faae dem bragt sammen til Replikudvexling. Ved alle disse Ejendommeligheder i Forening, ved den episke Meddelelses Gjennemtrængning af lyrisk Stemning, faaer Folkevisen i det æsthetiske System Plads i Romancens eller Balladens Kategori; vil man skjelne mellem disse to Begreber, maa de mere subjektivt farvede Viser falde ind under Romancen, de mere strengt fortællende henføres til Balladen. Men om man end i Kunstpoesien vil hævde en ublandet episk Karakter (i Forbindelse med et alvorsfuldere Indhold) som Kjendemærke for Balladen, har denne dog i sin første Form indeholdt lyriske Bestanddele, hvorpaa netop vor Folkevise er et Exempel, og selve Navnet minder om en oprindelig Forbindelse med en lyrisk Kunst, med Dansen (*ballare*).

Visens æsthetiske Kategori.

Forfattere.

Dansen er en Kulturerhvervelse udenlands fra, som baade peger mod Folkeviseformens fremmede Oprindelse og giver et Vink

om, hvor dens Forfattere maa søges. De hedenske Nordboer kjendte ikke til Dans; i Oldlitteraturen nævnes kun Styrkelege og Drik, Samtale og Skjaldekvad som selskabelig Tidkort. Dansen havde hjemme hos Folkefærd med et lettere Temperament end den alvorsfulde Nordbo, og rimeligvis er det fra de keltiske Stammer den er kommen til os i en Tidsalder, da ridderlige Former vare ifærd med at afløse Styrkevældet. Nærmest ligger det at tænke paa Frankrig som dens Hjemstavn; Ordet selv er jo oprindelig fransk. Og Dans efter Sangforedrag kjendtes i Frankrig under Navnet »*carole*«; Ordet gik over i det engelske Sprog, hvor »*carol*« fra at betyde Dansen selv efterhaanden blev Betegnelse for Visen, hvorefter man dansede. Fra Danelagen i England kan Skikken nærmest være kommen til Danmark og maa vel da være bragt hertil af de danske Høvdinge i Knud dens Stores Thinglid. Det er saaledes Adelen, der har omplantet Folkevisen i vor Jordbund, og det er den, der fra først af har dyrket den. Anstand i Legemets Førelse, Sands for musikalsk Rythmik, Glæde over Fantasiens frie Frembringelser eller dens Udsmykning af Historiens Tildragelser og i det Hele taget Lyst og Lejlighed til ædelt selskabeligt Samkvem vare Forudsætninger, som maatte være tilstede, hvor Folkevisen skulde fæste Rod og trives; men at disse fandtes og maatte findes i rigere Maal hos Herremanden, som stod forrest i Samfundet, Kongen og Hoffet nærmest, end hos Borgeren og Bonden, hvis Tid og Tanke var stærkere optagen af de daglige Fornødenheders Tilvejebringelse, er selvindlysende; til Overflod vidner Visens Indhold tydeligt nok om, i hvilke Kredse den har sit Udspring og for hvilke den nærmest var bestemt til Underholdning: det er Kongers og Ridderes Eventyr og Bedrifter, den synger om, og det er paa Herregaardens Enemærker, dens Danseleg finder Sted, »paa grønne Vold« eller »i Rosenlund«, hvor »Riddere og Jomfruer« træde Dansen.

En stor kritisk Autoritet, for hvem ellers Klarhed er et Særkjende, har bidraget til at forvirre Opfattelsen af dette baade ved indre og ydre Grunde naturlige Forhold. Hvor J. L. Heiberg i sin Udsigt over den danske skjønne Litteratur (Pros. Skrftr. III) omtaler vor Folkevises Oprindelse, fremsætter han den Paastand, at den skandinaviske Folkepoesi er udgaaet fra Almuen og har udbredt sig derfra til Hofferne, medens den franske og tydske Digtekunst har taget den modsatte Retning. Noget Bevis for dette Postulat, der

hævder den danske Folkedigtning en saa særegen Bevægelse, modsat den naturlige Udvikling og modsat andre Litteraturers Gang, yder han ikke; det hænger sammen med hans Anskuelse af Folkepoesien som »en Frembringelse af den poetiske Evne, fordelt over hele Massen af Folket, endnu ikke individualiseret, og heller ikke trængende dertil.« Heiberg bestrider naturligvis ikke, at Folkedigtningens enkelte Frembringelser skyldes enkelte Individer, men han gjør gjældende, at denne Individualitet er tilfældig formedelst den poetiske Evnes Fordeling over hele Folket. Denne Anskuelse savner ikke et berettiget Moment, men den er dreven til en for vid Konsekvens. Middelalderen har i Virkeligheden været en Poesiens Tid; dens romantiske Glans har ikke udelukkende hjemme i en senere Slægts digteriske Forherligelse af dens Liv og Bedrifter. Den var i mangfoldige Henseender Nydannelsens Tid, paa Kirkens, Stats- og Samfundslivets Omraader toges der nye Udgangspunkter, nye Forbindelser og nye Sondringer dannedes under Gjæring og Strid, og visse almenbegejstrende Idealer formaaede at samle hele Tidsalderen i fælles Kjærlighed og fælles Had (Korstogene). Sjælene vare vaagne, og ogsaa Poesiens Billedverden gled farverig forbi det undrende Øje, ja fandt i denne Slægtens fantasifulde og følelsesstærke Ungdomsalder et mere modtageligt Sind end nogensinde senere, idet Digtning og Virkelighed levede et inderligt Samliv i det naive Sind. Dette forklarer overhovedet Folkevisens Tilblivelse i denne Tidsalder saavelsom dens fortsatte Bevarelse i Hukommelsen med Tildigtninger og Omskrivninger og Sammenblandinger, som skyldes snart En, snart en Anden og for hvilke der ligesaa lidt kan gjøres Rede som for de oprindelige Forfattere. Men herfra er der et langt Spring til Tanken om et helt Folk af producerende Digtere, og den Antagelse, der endydermere vil hævde denne Produktion hovedsagelig for Almuen med Udelukkelse af de Kredse, hvor Betingelserne for den maatte være langt fyldigere tilstede, den seer bort fra de tilstedeværende historiske Forhold og bevæger sig paa den abstrakte Spekulations istedetfor paa den konkrete Realitetsbetragtnings Omraade. Den sidstnævnte Betragtning udelukker ikke, at enkelte Viser, netop paa Grund af den almindelige poetiske Modtagelighed, kunne være sungne første Gang i Almuens Lag, hvor den digteriske Begavelse ligesaavel kan have været sporadisk tilstede i Middelalderen som til andre Tider; nogle

ganske faa Viser synes ved det Standpunkt, hvorfra Emnet er seet, at tyde herpaa, ligesom Viserne neppe heller have været lang Tid om at naa fra Riddernes Samlag ned til deres Tyendes Efterligning af Herskabets Selskabsmoro og derfra ud i Befolkningen. Paa denne Vandring ere Forfatternes Navne gaaede tabt; de have naturligvis oprindelig været kjendte i de Kredse, som havde seet Viserne fremstaa, og sagtens nydt et vist Ry, været omgivne af en vis Glans; men dels var den poetiske Syssel jo kun en underordnet Side af Ridderens Virksomhed, et paaskjønnet Talent, men som kun sigtede til Omgangslivets Forskjønnelse og ikke gjorde Fordring paa litterair Betydning; dels var det vanskeligt at fastholde disse Navne i Tidens Gang, fordi der ikke klæbede nogetsomhelst Personlighedspræg ved Viserne, der alle havde en fælles Form, hvori det var mere end vanskeligt at paavise nogen individuel Forskjellighed, ganske paa samme Maade som ved den ældste Psalmedigtning efter Reformationen, hvis Forfattere vi tilfældigvis kjende, uden at deres Navne betyder Andet for os end en tom Klang, med hvilken der ikke lader sig forbinde noget Personlighedsindtryk; dette træder helt tilbage for den fælles Form, hvori den fælles religieuse Trang giver sig Udtryk i denne Digtning. I Tidernes Løb undergik Folkeviserne ydermere ved den mundtlige Overlevering fra Slægt til Slægt saamange Forandringer, at den oprindelige Forfatters Digtning stundom blev helt ukjendelig under det mangeartede Medarbejderskab, den maatte friste. Denne mundtlige Forplantning har varet ved lige til vor Tid, og endnu den Dag idag opsankes der Folkeviser og Brudstykker af dem i Almuens Hjem (E. T. KRISTENSENS Samlinger af jydske Viser fra Hammerum Herred, hentede lige fra Folkemunde, 4 Bind).

Den skriftlige Bevarelse af Folkeviserne tog først sin Begyndelse i det 16. Aarhundrede. I Mellemtiden — da Folkevisedigtningens Begyndelse vel maa sættes i det 12. Aarhundrede, for nogles Vedkommende altsaa i Løbet af firehundrede Aar — vare Viserne dalede fra Riddersamkvemmet ned til Almuelaget og bevaredes her, saavidt Hukommelsen vilde slaa til; dog rakte den længere og bevaredes trofastere, end man skulde mene det gjørligt, just fordi denne Visedigtning saa at sige var Almuens eneste verdslig-poetiske Eje, som den var fortrolig med paa samme Maade som Barnet med sine Eventyr, i hvis Gjenfortælling det nødig

tillader Afvigelser. Præster, som kjendte Befolkningen fra det daglige Samliv, lærde Mænd, som interesserede sig for Fædrelandets Fortid, og adelige Damer, som lærte Viserne at kjende gjennem deres Tyendes Sang, naar Arbejdet skulde fremmes eller Hviletiden udfyldes ved denne uskyldige Adspredelse, begyndte at lægge Mærke til disse Minder fra en svunden Tid og opskrev dem. Paa denne Maade fremstod de forskjellige haandskrevne Samlinger af Folkeviser, som have været vort vigtigste Mellemled til Kundskab om

Visen om »Skjøn Anna« i Steen Billes Haandskrift.

(Odense Frøkenklosters Bibliothek.)

V. 33—34.

Bruden taller tell brugam syn:
»Her kong!« tha saffde hon, »herre
hvem er tesse her ryder syuff,
de bære myn faders fare?«

»Høre y tet, myn unge brud,
fru brud, myn ædelyg førsst-ynne!
tet er skjøn Annecke, slegefred myn,
ten ædelyg fyaals-blaame.«

denne Litteratur — tykke og tynde Visebøger, fyldte med Løst og Fast, Folkeviser og erotisk Lyrik, Helheder og Brudstykker, paalidelige og forvanskede Gjengivelser, noget Tilsvarende i gammel Stil til de skrevne Visesamlinger, Almuen endnu i vore Dage, da Tryksager ere saa billige og let tilgængelige, hist og her konciperer i sit Ansigts Sved, naar den indfører den ene laante Vise ved Siden af den anden i sine Hefter og lærer dem halvt udenad under den

langsomme Nedskrivning. Hvad Orthografien angaaer, stod de adelige Damer og deres Hjælpere for tre—fire Aarhundreder siden paa samme Punkt som den mindst oplærte Del af Bondebefolkningen nu. Der hersker den største Vilkaarlighed i Ordenes Bogstavering, som oftest med en udpræget Forkjærlighed for at gjøre dem saa ukjendelige som muligt ved den urimeligste Sammendyngning af Konsonanter og Vokaler. Kommer hertil Visebøgernes ofte stærkt medtagne og makulerede Tilstand, en stundom meget vanskelig Haandskrift — paa hvilken det foran gjengivne Brudstykke af Steen Billes Visesamling kan afgive Exempel — en Tankeløshed, der overseer Rim, overspringer enkelte Vers eller hele Strofer og forbytter Omkvæd, en Ukyndighed, der ikke har Rede paa Betydningen af Visernes forældede Udtryk og derfor indsætter det Første det Bedste, som giver en tilsyneladende Mening, Alt dette i Forbindelse med det Havari, Visernes Text har lidt, inden den naaede over Traditionens Hav ind i den skriftlige Optegnelses Havn — saa vil man faae en Forestilling om, hvilket udholdende Arbejde og hvilken skærpet Divinationsevne der maa til, for at faae Folkevisens oprindelige ædle og ukunstlede Poesi reddet nogenlunde uskadt ud af al denne Forvanskning.

Haandskrifter.

Der kjendes ialt nogleogtredive Folkevise-Haandskrifter, ældre end dette Aarhundrede. Det ældste — naar vi se bort fra de i Skaanske Lov optegnede Runelinier (S. 136) — er Linköpings-Haandskriftet (Linköping Gymnasie Bibl.), som kun indeholder de syv første Strofer af en Vise, opskrevne inden Aar 1500. Det næstældste, det betydeligste og smukkeste er KAREN BRAHES Foliohaandskrift i Odense Frøkenklosters Bibliothek med 200 ægte Folkeviser, smukt og klart skrevne med een Haand og, hvad Skriftens hele Udseende tyder paa, saa at sige i eet Træk, saa at det rimeligvis er en Afskrift af et eller flere nu tabte Haandskrifter. Af de andre haandskrevne Visesamlinger kunne nævnes: Hjertebogen paa det St. kgl. Bibliothek, saaledes kaldet, fordi den har Form af et Hjerte, naar den aabnes; SVANINGS Haandskr. fra sidste Halvdel af det 16. Aarh. (Danske Selskabs Bibl.), benyttet af VEDEL til hans Udgave af Folkeviserne og forsynet med Rettelser og Tilføjelser af hans Haand, saaledes de moralske Slutningsstrofer, som saa hyppigt ere tildigtede i hans Udgaver; VALENTIN RENTZELS Haandskr. (St. kgl. Bibl.), ligeledes benyttet af VEDEL og forøget med hans egenhændige Rettelser samt et Par af ham indskrevne hele Viser; ANNA KRABBES Haandskr. (St. kgl. Bibl.) med 74 Folkeviser, skrevne med een Haand og tildels forsynede med Indledninger af den lærde Samlerinde; KIRSTEN BASSES Haandskr. (St. kgl. Bibl.), en Foliant med et pynteligt, i Sort, Rødt, Grønt og Guld udført Titelblad, som oplyser, at Samlingen er en »Vise-Bog, Indholdendis allehaande Poetiske Dicter och gamle Historiske Viser om vort Danske Folckis fordumme bedrifter och andet; lystige til tidsfordrif at læse och Siunge. ia end icke aldelis Vnyttige. Aff atskiellige Steder opsøgte och vdleedte aff K B N D.

hævder den danske Folkedigtning en saa særegen Bevægelse, modsat den naturlige Udvikling og modsat andre Litteraturers Gang, yder han ikke; det hænger sammen med hans Anskuelse af Folkepoesien som »en Frembringelse af den poetiske Evne, fordelt over hele Massen af Folket, endnu ikke individualiseret, og heller ikke trængende dertil.« Heiberg bestrider naturligvis ikke, at Folkedigtningens enkelte Frembringelser skyldes enkelte Individer, men han gjør gjældende, at denne Individualitet er tilfældig formedelst den poetiske Evnes Fordeling over hele Folket. Denne Anskuelse savner ikke et berettiget Moment, men den er dreven til en for vid Konsekvens. Middelalderen har i Virkeligheden været en Poesiens Tid; dens romantiske Glans har ikke udelukkende hjemme i en senere Slægts digteriske Forherligelse af dens Liv og Bedrifter. Den var i mangfoldige Henseender Nydannelsens Tid, paa Kirkens, Stats- og Samfundslivets Omraader toges der nye Udgangspunkter, nye Forbindelser og nye Sondringer dannedes under Gjæring og Strid, og visse almenbegejstrende Idealer formaaede at samle hele Tidsalderen i fælles Kjærlighed og fælles Had (Korstogene). Sjælene vare vaagne, og ogsaa Poesiens Billedverden gled farverig forbi det undrende Øje, ja fandt i denne Slægtens fantasifulde og følelsesstærke Ungdomsalder et mere modtageligt Sind end nogensinde senere, idet Digtning og Virkelighed levede et inderligt Samliv i det naive Sind. Dette forklarer overhovedet Folkevisens Tilblivelse i denne Tidsalder saavelsom dens fortsatte Bevarelse i Hukommelsen med Tildigtninger og Omskrivninger og Sammenblandinger, som skyldes snart En, snart en Anden og for hvilke der ligesaa lidt kan gjøres Rede som for de oprindelige Forfattere. Men herfra er der et langt Spring til Tanken om et helt Folk af producerende Digtere, og den Antagelse, der endydermere vil hævde denne Produktion hovedsagelig for Almuen med Udelukkelse af de Kredse, hvor Betingelserne for den maatte være langt fyldigere tilstede, den seer bort fra de tilstedeværende historiske Forhold og bevæger sig paa den abstrakte Spekulations istedetfor paa den konkrete Realitetsbetragtnings Omraade. Den sidstnævnte Betragtning udelukker ikke, at enkelte Viser, netop paa Grund af den almindelige poetiske Modtagelighed, kunne være sungne første Gang i Almuens Lag, hvor den digteriske Begavelse ligesaavel kan have været sporadisk tilstede i Middelalderen som til andre Tider; nogle

ganske faa Viser synes ved det Standpunkt, hvorfra Emnet er seet, at tyde herpaa, ligesom Viserne neppe heller have været lang Tid om at naa fra Riddernes Samlag ned til deres Tyendes Efterligning af Herskabets Selskabsmoro og derfra ud i Befolkningen. Paa denne Vandring ere Forfatternes Navne gaaede tabt; de have naturligvis oprindelig været kjendte i de Kredse, som havde seet Viserne fremstaa, og sagtens nydt et vist Ry, været omgivne af en vis Glans; men dels var den poetiske Syssel jo kun en underordnet Side af Ridderens Virksomhed, et paaskjønnet Talent, men som kun sigtede til Omgangslivets Forskjønnelse og ikke gjorde Fordring paa litterair Betydning; dels var det vanskeligt at fastholde disse Navne i Tidens Gang, fordi der ikke klæbede nogetsomhelst Personlighedspræg ved Viserne, der alle havde en fælles Form, hvori det var mere end vanskeligt at paavise nogen individuel Forskjellighed, ganske paa samme Maade som ved den ældste Psalmedigtning efter Reformationen, hvis Forfattere vi tilfældigvis kjende, uden at deres Navne betyder Andet for os end en tom Klang, med hvilken der ikke lader sig forbinde noget Personlighedsindtryk; dette træder helt tilbage for den fælles Form, hvori den fælles religieuse Trang giver sig Udtryk i denne Digtning. I Tidernes Løb undergik Folkeviserne ydermere ved den mundtlige Overlevering fra Slægt til Slægt saamange Forandringer, at den oprindelige Forfatters Digtning stundom blev helt ukjendelig under det mangeartede Medarbejderskab, den maatte friste. Denne mundtlige Forplantning har varet ved lige til vor Tid, og endnu den Dag idag opsankes der Folkeviser og Brudstykker af dem i Almuens Hjem (E. T. KRISTENSENS Samlinger af jydske Viser fra Hammerum Herred, hentede lige fra Folkemunde, 4 Bind).

Den skriftlige Bevarelse af Folkeviserne tog først sin Begyndelse i det 16. Aarhundrede. I Mellemtiden — da Folkevisedigtningens Begyndelse vel maa sættes i det 12. Aarhundrede, for nogles Vedkommende altsaa i Løbet af firehundrede Aar — vare Viserne dalede fra Riddersamkvemmet ned til Almuelaget og bevaredes her, saavidt Hukommelsen vilde slaa til; dog rakte den længere og bevaredes trofastere, end man skulde mene det gjørligt, just fordi denne Visedigtning saa at sige var Almuens eneste verdslig-poetiske Eje, som den var fortrolig med paa samme Maade som Barnet med sine Eventyr, i hvis Gjenfortælling det nødig

Skriftlige Optegnelser.

En Side af Karen Brahes Folio-Visebog.

(Slutningsstroferne af Visen om »Greve Genselin«):

Brudenn hun yblantt dennom sprang,
hun haadde thuo hinder saa sløffue:
Langbienn Redsker hand daa till hin traad,
gatt emthyr monne thi prøffue.

Tthett thaa wor thennd vnge brud,
hun tog till att huiepe:
XV kiemper sluo hun ihieell
med hinndis snørbunnd wiebpe.
Weell op for dauff, wy komer weel offuer hieedde.

Finus (*sic*) 200.

(Begyndelsen til Visen om »Kong Didrik og hans Kæmper«):

Thy war well siuff och siuffsinds-tyffue,
ther dy droge vd fraa hald:
menn der dy kaam til Brattings-berig,
ther sluoge thi op silcke-tieeld.
Thett donner vnder thi raske hoffmend, ther thi vdridde.

Konngenn staar paa hyggenn boriig,
och hand sier vd saa widde:
»Mone thi kieempnr ey acte theris lyff,
men denom løster der att stridde.«

»Hør du, Syffuertt Snarenn-suend,
alt weell ieg deg nu prøffue:
nu skaalltt thu ridde y marcken vd
och skuodde dieris wabenn weel sløffue.«

Dett wor Siuertt Snarensuend,
hand vnder tiellenn threend:
»Er her nogenn kiempe guod,
som dystenn thør med meg rende?

Huelckenn aff edders dannesuend,
som dystenn kand ride ald-best.
daa weell ieg med hanom ride
om beggis wor guode heeste.«

Dy kieemper kaaste taarning paa thauel-buord,
dy tharning rand saa wydde:
thett falldtt thiell vngen Homilum,
hand skulde med Siuertt ridde.

Dett wor vnngenn Homilum,
hand gaar for Widdrick att staanndde:
»Willdt du nu laane meg Skieming dyn heest,
tha well ieg seette dieg paanntt.«

En Side af Karen Brahes Folio-Visebog.

Efter Haandskriftet i Odense

Anfangende at Skriffue paa smedstrup Dend 4 JANVARII A° 1635«; det mindre og det større stockholmske Haandskr. (Stockh. kgl. Bibl.), begge omtrent fra Midten af det 17. Aarh. og indeholdende tilsammen 137 Folkeviser; Grevinde CHRISTIANES (Christian IV.s og Kirstine Munks Datters) Haandskr. (St. kgl. Bibl.) med 34 Viser; Grev HOLSTEINS Haandskr. (paa Ledreborg) fra Begyndelsen af det 18. Aarh. med 55 Viser; det yngste Haandskrift, N. F. S. GRUNDTVIGS Oktav, er samlet omtrent 1700 og har efter Registrets Afslutning endnu en Visetilføjelse, dateret »Lejren ved Kiøben Hafn A° 1716; kun to af dens 56 Numre ere Folkeviser. — Adelige Damer, som ANNA UROP, CHRISTENCE JUEL, SOPHIE SANDBERG, VIBEKE BILD, IDE GIØE, DOROTHEA THOTT o. fl. ere de hyppigste Samlere af disse Haandskritter. Omtrent 450 forskjellige Viser ere optegnede i 1350 indbyrdes afvigende Haandskrifter.

I Litteraturen træder Folkevisen ind første Gang 1591, da ANDERS SØRENSEN VEDELS Udgave af »It Hundrede vduaalde Danske Viser« prentedes »vdi Ribe paa Liliebierget«. Denne Udgave er et af Hovedmonumenterne i vor Litteratur; ved den gives der Folkevisen litterair Rang og Værdighed, og ved den bringes der et Element ind i den danske Digtekunst, hvis Indflydelse voxer gjennem Tiderne og giver dens Blomstringsperiode i vort Aarhundrede et af dens mest iøjnefaldende Kjendemærker, idet Folkevisen endnu mere end Olddigtningen stempler vor romantiske Poesi med et nationalt Præg. Vedels Udgave af Viserne er knyttet til en af vor Renaissancetids mest tiltalende Episoder, omstraalet af en mediceisk Glans, som gjør den litteraire Begivenhed end mere mindeværdig, en Situation, som kunde fortjene at fastholdes og forherliges i et Historiemaleri, der blev Nationalejendom. Vedel begav sig en af de første Sommerdage 1586 paa Rejse for at indsamle Oplysninger til sin Danmarkshistorie. Fra sit Hjem i Ribe tog han over Fyen og Sjælland og kom en Dag i Juni til Hveen for at gjæste sin Myndling og Rejsefælle fra fordums Tid, Tyge Brahe, der levede her som en Fyrste paa det stolte Uranienborg, omgiven af sine Disciple, af den Medhjælperskare, der syslede i hans Laboratorium og drev hans Møller og Værksteder, af de Fremmede, der strømmede til allevegnefra for at beundre den navnkundige Mand og hans Underværker. Medens Vedel opholdt sig paa Uranienborg som dens Ejers velkomne Gjæst, stævnede en af de sidste Junidage en lille Flaade over Sundet, og Enkedronning Sophie med Følge steg iland paa Hveen for at aflægge Besøg hos Tyge. Indtræffende Uvejr forlængede Opholdet indtil paa tredie Dag, saa der blev god Lejlighed til allehaande Samtaler. Ved Taflet henledede Tyge Brahe

Vedels Udgave.

Anfangende at Skriffue paa smedstrup Dend 4 JANVARII A° 1635«; det mindre og det større stockholmske Haandskr. (Stockh. kgl. Bibl.), begge omtrent fra Midten af det 17. Aarh. og indeholdende tilsammen 137 Folkeviser; Grevinde CHRISTIANES (Christian IV.s og Kirstine Munks Datters) Haandskr. (St. kgl. Bibl.) med 34 Viser; Grev HOLSTEINS Haandskr. (paa Ledreborg) fra Begyndelsen af det 18. Aarh. med 55 Viser; det yngste Haandskrift, N. F. S. GRUNDTVIGS Oktav, er samlet omtrent 1700 og har efter Registrets Afslutning endnu en Visetilføjelse, dateret »Lejren ved Kiøben Hafn A° 1716; kun to af dens 56 Numre ere Folkeviser. — Adelige Damer, som ANNA UROP, CHRISTENCE JUEL, SOPHIE SANDBERG, VIBEKE BILD, IDE GIØE, DOROTHEA THOTT o. fl. ere de hyppigste Samlere af disse Haandskritter. Omtrent 450 forskjellige Viser ere optegnede i 1350 indbyrdes afvigende Haandskrifter.

I Litteraturen træder Folkevisen ind første Gang 1591, da ANDERS SØRENSEN VEDELS Udgave af »It Hundrede vduaalde Danske Viser« prentedes »vdi Ribe paa Liliebierget«. Denne Udgave er et af Hovedmonumenterne i vor Litteratur; ved den gives der Folkevisen litterair Rang og Værdighed, og ved den bringes der et Element ind i den danske Digtekunst, hvis Indflydelse voxer gjennem Tiderne og giver dens Blomstringsperiode i vort Aarhundrede et af dens mest iøjnefaldende Kjendemærker, idet Folkevisen endnu mere end Olddigtningen stempler vor romantiske Poesi med et nationalt Præg. Vedels Udgave af Viserne er knyttet til en af vor Renaissancetids mest tiltalende Episoder, omstraalet af en mediceisk Glans, som gjør den litteraire Begivenhed end mere mindeværdig, en Situation, som kunde fortjene at fastholdes og forherliges i et Historiemaleri, der blev Nationalejendom. Vedel begav sig en af de første Sommerdage 1586 paa Rejse for at indsamle Oplysninger til sin Danmarkshistorie. Fra sit Hjem i Ribe tog han over Fyen og Sjælland og kom en Dag i Juni til Hveen for at gjæste sin Myndling og Rejsefælle fra fordums Tid, Tyge Brahe, der levede her som en Fyrste paa det stolte Uranienborg, omgiven af sine Disciple, af den Medhjælperskare, der syslede i hans Laboratorium og drev hans Møller og Værksteder, af de Fremmede, der strømmede til allevegnefra for at beundre den navnkundige Mand og hans Underværker. Medens Vedel opholdt sig paa Uranienborg som dens Ejers velkomne Gjæst, stævnede en af de sidste Junidage en lille Flaade over Sundet, og Enkedronning Sophie med Følge steg iland paa Hveen for at aflægge Besøg hos Tyge. Indtræffende Uvejr forlængede Opholdet indtil paa tredie Dag, saa der blev god Lejlighed til allehaande Samtaler. Ved Taflet henledede Tyge Brahe

Vedels Udgave.

Folck nu disverre, endocsaa hoss oss paa denne Dag, omgaaes met.«
4) »Dersom ingen anden orsag vaar til at læse disse gamle Poetiske Dict, vaar denne ene nocksom: for Sprogets Skyld, det er, for de herlige gamle danske Gloser oc Ord, for hin skøne Sprog oc runde Tale oc for den artige Compositz oc Dict i sig selff. Huilcket altsammen findis vdi disse gamle Viser paa den beste manire. Vil nogen det forsøge, hand tage sig en aff de ny Dict, som nuomstunden gjøres, oc ligne met en anden aff disse fordoms Dict, da skal mand vdi Sandhed forfare, at det er ligesom Dag fra Nat, som mand plejer at sige.« »Huad kand giffue en ærligere eller sømmeligere Tidkaart« — saaledes sammenfatter Vedel i sit jevne, trohjertede Sprog sin Hovedbetragtning af denne Digtning — »end saadane smucke Viser, som ere baade saa artige sammensæt oc indholde saa seldsom Euentyrske stycker; naar mand dem ickun læser, da drage de med Macten it Menniskes Tancker fra all anden Wlyst og Melancholi. At jeg nu intet vil tale om den subtilige oc søde Melodi, som de siunges met af dennem, som vide Tonen til dennem, huilcket i sig selff fryder it Menniskis Hjerte, naar de ellers quædis met en reen Quinde-Stemme eller sterck Karl-Røst. Saa at dersom nogen er glad, da forøge de hans Glædskaff vdi ærlige Gestebud oc Samquem. Er oc nogen paa sin Vandring til Lands eller Vands oc hannem langledis (Tiden faldt ham lang) paa sin Reyse, da kand denne lille Bog være hannem en Veykaartere vdi Vognen oc Skibet. Dersom hand er til Foeds, haffuer hand her en *comitem facundum pro vehiculo,* som mand plejer at sige, en samtalende Staaldbroder istæden for en Vogn. Er ocsaa nogen paa sin sotte Seng eller behafftet udi Fengsel eller bested vdi andre sørgelige Vilkaar, da kunde disse lystige oc atskillige (forskjellige) Poetiske Dict formindske hannem sin Omhu (Bekymring) oc fordriffue den skadelige Melancholi aff Hoffuedet, som ellers kaldes *balneum Diaboli* (Djævelens Bad) oc indæder sig vdi Menniskens Hierte oc det fortærer, som Rust gjør ved Staal. Dog wi vel vide, den eniste oc ypperste Hoffuittrøst staar udi Guds Ord oc vor HErre JEsu CHristo alene.«

Liliebjergs-Udgaven eller »Kæmpebogen«, som den i sin Tid blev kaldt og endnu stundom benævnes, hører til de største litteraire Sjeldenheder; i højst to komplette Exemplarer er den tilstede,

En meget deylig
Og saare skiøn
Historisk Vise,
Om
Axel Tordsøn
Og
Valdborrig Immers-
Dotter,
Udi hvilken Lykkens Usta-
dighed er retteligen at see
og kiende.
Alle unge elskende Personer
til Villie, Lyst og Tidsfordriv efter
lang Begiering gandske forandret, fuld
kommeligen sammensanket, forbedret
og til Trykken forfærdiget,
Og kand synges under den Melodie som enhver
best ved, og dennem got synes

Trykt i dette Aar

Visen om Axel og Valborg, udgiven som Sang for Menigmand.
Efter et Exemplar i det St. kgl. Bibliothek.

det ene paa Universitetsbiblioteket i Kjøbenhavn, det andet i Upsala. Den blev optrykt flere Gange, et Bevis paa den Almenyndest, Samlingen vandt. Foruden dens hundrede Viser lagde Vedel endnu

et andet Udvalg tilrette, der 1657 blev udgivet af METTE GJØE som »Tragica, den første Part«. 1695 udgav PEDER SYV paany Vedels hundrede Viser, forøgede med andre hundrede til en Samling med Titel: »Tohundrede Viser om Konger, Kæmper og Andre.« Enkelte af disse Viser udkom jevnlig som Flyveblade og Sange for Menigmand og vandt stor Udbredelse i de mere eller mindre forvanskede Optryk; naar Holberg i Fortalen til »Peder Paars« anbefaler »Indbyggerne i de Nye Boder« denne sin mærkelige Historie istedetfor de Viser, som de »udi Hobetal hver Dag kiøbe, nu om een, der har vrikket sit Been udi Lybeck, nu om et Huus, som er afbrændt udi Westphalen, nu om en Kalv, som er fød med en Top paa Hovedet eller Falbelader paa Benene«, saa kunde han have indordnet ogsaa de folkelige Viser om Kæmper og Riddere, om deres Bedrifter og Kjærlighed i denne Fortegnelse; saaledes bebrejder Fogden paa Anholt sin Kone hendes Følsomhed overfor denne Digtning:

Andre Udgaver.

I var jo druknet fast i Graad forgangen Fest,
for man Jer havde lidt om Axel Thorsen læst.

I Slutningen af forrige Aarhundrede begyndte Eddadigtningens Oversætter SANDVIG i Forening med R. NYERUP at udgive »Levninger af Danmarks Digtekunst i Middelalderen«; Foretagendet blev ikke ført til Ende, men erstattedes en Menneskealder senere af H. W. F. ABRAHAMSONS, R. NYERUPS og K. L. RAHBEKS i et meget stort Oplag trykte Samling i 5 Bind af »Udvalgte danske Viser fra Middelalderen« (1812—14). Med alle sine Mangler har denne Udgave i en lang Aarrække gjort nogenlunde Fyldest for det tilstedeværende Behov til en let læselig og almentilgængelig Folkevisesamling og er kun delvis bleven erstattet af de Udvalg, OEHLENSCHLÄGER, CHR. WINTHER, FR. SCHALDEMOSE, N. F. S. GRUNDTVIG o. Fl. til forskjellige Tider have besørget. Trangen til en efter æsthetiske Hensyn redigeret Folkevisesamling blev ikke afhjulpen ved det Hovedarbejde i Viselitteraturen, vor Tid har fremmet; det var et fra det poetiske vidt forskjelligt Maal, som søgtes naaet ved Udgivelsen af SVEND GRUNDTVIGS »Danmarks gamle Folkeviser«, begyndt 1853 og efter Udgiverens Død afsluttet af A. OLRIK 1890. Samlingens første Del indeholder Kæmpeviser, anden Del Trylleviser, tredie Del historiske Viser, fjerde og femte Del Ridderviser. Svend Grundtvigs Udgave er en Materialsamling, som meddeler Haand-

skrifternes Optegnelser bogstavret med Tilføjelse af de Nutids-Overleveringer, Udgiveren har kunnet faae samlet dels ved personlig Søgen, dels ved Hjælp af det Medarbejderskab, han formaaede den store Almenhed til. Den har sit store videnskabelige Værd ved den alsidige Belysning, som de i høj Grad belærende Indledninger stille Viserne i ved Paavisningen af deres Slægtskab med den øvrige europæiske Visedigtning, og har overhovedet gjort det i Haandskrifterne gjemte Stof let tilgængeligt som Grundlag for en kommende poetisk-kritisk Behandling af Materialet.

Poetisk Behandling af Folkevisen.

Først en saadan vil sætte Slutstenen paa Folkevisens Indlemmelse i Litteraturen; Materialet ligger rede, men Bygningen er endnu ikke rejst. Her fordres først Fortrolighed med Emnet og med den Aand, der udstraaler fra det, dernæst et Skarpblik, for hvilket Modsigelserne afsløre sig med samme Prægnans som den klassiske Litteraturs Dunkelheder for den geniale Filologs Divination, og endelig en poetisk Udfyldningsevne af lignende Art som Kunstnerens, naar han af Linierne i en antik Torso ledes til Gjenfremstillingen af den oprindelige Statue i en Skikkelse, der vel ikke kan bevises at være den ægte, men som dog ved hele sit Totalindtryk fremkalder Formodningen herom og ialtfald har plastisk Skjønhed nok til at fylde Sjælen med et klart Indtryk af Antiken, saalænge indtil maaske en lykkeligere Haand gjør et endnu lykkeligere Greb. SV. GRUNDTVIG har selv med Held arbejdet paa denne Del af Opgaven, først i de som Folkelæsning udgivne »Danske Kæmpeviser og Folkesange fra Middelalderen, fornyede i gammel Stil« (1867), og dernæst ved sin fortjenstlige Samling af »Danmarks Folkeviser i Udvalg« (1882), der i en værdig kunstnerisk Udstyrelse bringer 23 Kæmpeviser, 47 Trylle- og Legendeviser og 15 historiske Viser; det er fra disse fint og kyndigt restituerede Viser de foranstaaende Citater (paa et enkelt nær) ere tagne.

Svenske og norske Udgaver.

Da Folkevisens nordiske Karakter er fremhævet i det Foregaaende, bør her ogsaa nævnes de svenske og norske Udgaver: E. G. GEIJERS og A. A. AFZELIUS' »*Svenska folkvisor*« (3 Bind, 1814—17), J. A. ARWIDSSONS »*Svenska fornsånger*« (3 Bind, 1834—42), M. B. LANDSTADS »Norske Folkeviser« (1853) og den paa dette Omraade særlig kyndige SOFUS BUGGES »Gamle norske Folkeviser« (1858).

Hvad der er bevaret af Folkevisernes Melodier, findes i A. P. BERGGREENS »Danske Folke-Sange og Melodier« (3. Udg. 1873). Melodier.

Da Schweizeren Myller havde udgivet det tydske Nationalepos Nibelungenlied og dediceret sin Udgave til Preussens store Konge Frederik den Anden, besvarede denne hans loyale Opmærksomhed med en Skrivelse, hvori han udtalte som sin Mening, at saadanne Digte »ikke er et Skud Krudt værd og ikke fortjene at trækkes frem af Forglemmelsens Støv; i min Bogsamling vil jeg ialtfald ikke taale saadan noget elendigt Tøjeri, men smide det ud (herausschmeissen)«. Frederik den Stores nøgterne Tidsalder havde heller ikke megen Sands for Folkevisen; Holberg finder den kjedsommelig, og Gram taler om »den hele Kram af alt dette Kjællingetøj«. Ikkedestomindre er det dog mod det attende Aarhundredes Slutning, at Ewalds Digtning paany bringer en Gjenklang af Folkevisen, efter at Sthens Psalmer og Sorterups Heltesange tidligere havde holdt Forbindelsen vedlige. Men først da den poetiske Anskuelse i Begyndelsen af dette Aarhundrede vender sig saa afgjort mod det Folkeejendommelige, efter at Herders store Folkevisesamling »Stimmen der Völker in Liedern« har aabnet den tydske Litteraturs Øjne for denne Digtnings ægte Oprindelighed og Skjønhed og hos os Oehlenschläger ogsaa i denne Henseende med genialt Instinkt har nationaliseret den udefra modragne Paavirkning — først da kommer Folkevisen ret til Ære paany, og dens Indflydelse spores, baade hvad dens Ideer, dens Emner og dens Form angaaer, i bevidst Efterligning eller som Stemningsbaggrund hos alle vore Digtere; af den udspringer »Axel og Valborg« og »Elverhøj«, »Svend Dyrings Hus« og »Hjortens Flugt«; dens Tone udgjør Grundklangen i vor hjemligste Lyrik, og hvor vi møde den, gribes vi umiddelbart af Slægtskabet med den danske Natur og Folkesærlighed, som hos den lille Fugl i Bøgelunden, Grundtvig synger om: Visens Stilling i det 18. og 19. Aarh.

Den sang, som ingen andre Fugle sjunge,
leged liflig med min Moders Tunge;
den sang som talt ud af mit eget Hjerte,
Toner gav den al min Fryd og Smerte.

Fra Folkevisens Indhold, poetiske Form og Sprogtone modtog den nyere danske Litteratur en samlet Sum af Impulser, som

drejede dens Løb i en afgjort national Retning; og den Folke- og Fædrelandsbevidsthed, denne Litteratur skabte omkring sig, blev atter en Betingelse for, at Folkevisen i vor Tid kunde modtages og forstaaes som en Digtning fra et hjemligt Kildespring, om hvilken Folket med Sandhed kan gjentage J. L. Heibergs smukke og træffende Ord:

End har de Sange saa frisk en Duft
som Engens Blomster i Morgenluft;
de har en Farve, saa dansk, saa fager,
som lysblaa Kornblomst paa Rugens Ager.

REFORMATIONSTIDEN.

1500—1560.

I Middelalderen havde Romerkirken hersket enevældigt over Aanderne; men henimod Tidsrummets Slutning opstod der i selve dens Hjemland en Aandsretning, som i sig bar Spiren til en Kritik af dens Autoritet og endogsaa inddrog selve den katholske Kirkes Overhoved i Idekredse, der faldt helt udenfor dem, hans Stilling bød ham at hævde. Under Livsglædens og Kunstskjønhedens begejstrede Dyrkelse anede i Begyndelsen Ingen, at den frigjorte Forskning kunde drive en splittende Kile ind i den faste Bygning, i hvis Læ den var udklækket og af hvis Vogtere den blev forkyndt som et gjenfødende nationalt Evangelium.

Humanismen.

Vi kalde denne nye Tankeretning Humanismen og forstaa derved den paa de klassiske Studier grundlagte almenmenneskelige Dannelse, der ad flere Veje førte til en Emancipation fra Kristendommen. Den historiske Anledning til denne nye Kulturstrømning staaer i Sammenhæng med det byzantinske Riges Undergang og Konstantinopels Erobring af Tyrkerne. Fra dette østeuropæiske Lærdomssæde indvandrede græske Videnskabsmænd til Italien og medbragte deres Kjendskab til den klassiske Litteratur, som de snart forstod at vække Interesse for i deres Adoptivland. Især den romerske Skriftverden omfattedes af det 15. og 16. Aarhundredes Italienere med beundrende Pietet som deres egen Oldlitteratur og

gjennem den følte og hævdede de deres Slægtskab med det berømmelige Folk, som i en svunden Tidsalder havde omspændt den fysiske Verden med sin Magt og sat Romerkraftens faste Præg paa den aandelige, paa Filosofi, Retsvidenskab, oratorisk Foredrag, Historieskrivning, Digtning og Kunst. At opsøge og redde Levningerne af denne Kultur blev nu alle Dannedes brændende Higen, at skrive ciceroniansk Latin Maalet for deres ivrige Studier. Pave Leo X. gjorde gjældende, at »en vigtig Del af Pavens Pligter er at støtte den klassiske Litteraturs Fremgang«; han lod allevegne søge efter Haandskrifter, udsatte Belønninger for hvem der fandt en Bog mere af Livius og Tacitus og holdt over hundrede Lærere ved Universitetet i Rom. Kirkens hele Pomp bragtes i Anvendelse, hvor det gjaldt om at forherlige en videnskabelig Erobring eller et kunstnerisk Fund; som om det var en Helgen, der blev kanoniseret, ringede alle Roms Kirkeklokker, da man i Titus' Bade havde udgravet Laokoonsgruppen, og blomsterkranset blev Kunstværket ført til Capitolium, ledsaget af Musik og forherliget af Digternes lovprisende Sange. Ved saadanne Optog udbredtes Ærbødigheden for Kunst og Videnskab ogsaa hos Menigmand, og den kunde kun voxe, naar han saae den Glans, der omgav hans Samtids Kunstnere, hvem Fyrster og Rigmænd kappedes om at drage til sig, naar han saae dem hædrede med Statens højeste Værdigheder og dens vigtigste Hverv betroede til dem, naar han saae Rafael begive sig til Pavens Hof, omgiven af indtil halvtredsindstyve navnkundige Kunstnere, der hyldede ham som deres Mester og Lærer. Mere end Peterskirkens voxende Mure, mere end de offentlig udstillede, med hædrende Sonnetter behængte Kunstværker overtydede slige Episoder Menigmand om, at Kunsten var bleven en Magt i Staten og i Livet i det straalende *cinquecento*. Gjenfødelsestiden, der blev for den italienske Kunst, hvad den perikleiske Tidsalder havde været for den græske.

Andre Indtryk strømmede ind paa Folket fra en anden Kant. Ikke blot en gammel og glemt, men ogsaa en ny, aldrig før kjendt Verden aabnede sig for Menneskeheden paa dette forunderlig bevægede Tidspunkt af Historien — det fjerne vestlige Land, som en dristig genuesisk Sømand havde fundet Vejen til og om hvis eventyrlige Forhold og fabelagtige Rigdomme der kom Beretninger tilbage, som hørtes med en Blanding af tvivlende Undren og fantastisk Betagethed: Og alle de nye Tanker, der fødtes, hele den for-

andrede Livsanskuelse, der formede sig, spredtes til alle Sider med en Hurtighed og en agitatorisk Kraft, som i sig selv var et nyt Vidunder. Hidtil havde en Kirkeforsamling eller et Baal kunnet standse en forskende Tanke i Flugten; nu laante Bogtrykkerkunsten den sin mægtige Fjederham, og fra Land til Land forplantedes de nye Ideer med en aldrig kjendt Fart og naaede ned i Lag af Befolkningen, til hvilke sjelden nogen anden aandelig Paavirkning end Kirkens havde kunnet finde Vej. Belæringen fra Prædikestolen tabte sin Betydning som den hidtil eneste Forbindelse mellem en Autoritet og dens Livegne, og hvor der før var en almægtig Kirke og dens over al Verden spredte Menighed, skabte Bogtrykkerkunsten lidt efter lidt en Stat og dens Undersaatter. Paa samme Tid berøvede den Klostermunkene deres sidste Existensberettigelse, deres Virksomhed som Afskrivere og — foreløbig dens største Bedrift — skabte af Folkesprogene et Skriftsprog, i hvilket Biblen snart blev tilgængelig for Alle og derved Uoverensstemmelsen mellem dens og Pavekirkens Lærdomme sat i skarp Belysning.

Bibelkritiken udgik fra Humanisternes lærde Kredse. Det latinske Sprog forbandt dem til et internationalt Samfund, som behandlede de aandelige Spørgsmaal under indbyrdes videnskabelig Drøftelse og gjensidig Kritik, men ogsaa, i mere bevægede Tider, henvendte sig til det enkelte Folk i dets eget Tungemaal. Det græske Sprog gav dem Nøglen ihænde til en Undersøgelse af Biblens Grundtext, som røbede dens Forskjellighed fra den kanoniske Bibeloversættelse, Vulgata. Med denne Erkjendelse fulgte et dybere Indtryk af det Centrale i Kristendommen, og dette banede atter Vej for Mistro til og Forkastelse af den papistiske Lære om Gjerningshelligheden og dens hele Apparat af Helgene, Skærsild og Aflad. Og ikke alene sit Sprog, ogsaa sine Ideer udleverede den antike Verden som Vaaben mod den bestaaende Kirkebygning; en dybere Indtrængen i den aristoteliske Filosofi viste, hvilket Misbrug Skolastiken havde drevet med den græske Tænkers Navn ved at udgive sine rent formale logiske Haarkløverier for et væsenlig sandt Udbytte af hans Tænkning, og Bekjendtskabet med Platon førte ind i en Ideverden, hvor de afgjørende Spørgsmaal drøftedes med en Højhed i Anskuelsen og en Stræben efter Sandheden for dennes egen Skyld, som dannede en grel Modsætning til den katholske Kirkes brutale Vanemæssighed i Behandlingen af aandelige Ting.

I Humanismens Hjemland førte alle disse nye Livssyn imidlertid ikke til noget officielt og eklatant ydre Brud med det Gamle. De italienske Humanister konstaterede for sig selv, i deres stille Sind, Kirkens Afvigelse fra Kristendommen, men denne sidste interesserede dem ikke nok til, at de skulde vove en Kamp for den. De klassiske Studier havde efterhaanden forvandlet dem til Hedninger. De Ædleste blandt dem fandt større Dybsind i de platoniske Beviser for Sjælens Udødelighed end i Kristendommens Tilsagn herom, og Ciceros moralske Raisonnementer syntes dem mere menneskelig tiltalende end Evangeliernes Lignelser eller Bjergprædikens ethiske Love. For det store Flertal blandt disse højtdannede og aandfulde Mænd havde ydermere den antike Verdens Skjønhedsliv mere Tiltrækningskraft end dens moralske Indhold. De indrettede sig Tilværelsen æsthetisk og søgte at skabe et Sidestykke til den græske Skjønhedsdyrkelse. Med epikuræisk Begejstring sværmede de for et antikt Digterværk eller en antik Statue og forgudede, hvad Samtidens Poesi og Kunst skabte under Paavirkning af klassiske Impulser; en Sonnet, der heldigt udtømte en aandrig Tanke indenfor sine Quaternariers og Terzetters snevre Skranker, fløj fra den ene Ende af Italien til den anden, et vittigt Epigram gjorde sin Forfatter til Dagens Helt, et nyt Maleri i et af de store Kunstneres Atelierer var en større Begivenhed end en politisk Sejr. Den aldrig senere opnaaede Storhed, til hvilken den italienske Kunst dengang hævede sig paa alle Omraader, kom denne Skjønhedsdyrkelse imøde og gav den rigelig Næring, og fra Paven og Kardinalerne nedefter gjennem Samfundslagene dannedes der en Menighed, som tilbad Skjønheden og Livsnydelsen efter den antike Verdens Forbillede og i sit Hjerte husede Ligegyldighed for Kristendommen og Foragt for Kirken, skjøndt disse Følelser ikke lagdes aabenlyst for Dagen af Hensyn til den hierarkiske Stillings Værdighed, egen Fordel og Menigmands formentlige Tarv. Denne Dobbelthed var ikke Tidens eneste Frivolitet; den Sandselighed, som Skjønhedsdyrkelsen ifølge sin Natur saa let kan udarte til, satte sit Præg paa det italienske Samfundsliv. Pavehoffets Historie er en Index over de mest raffinerede Udsvævelser; bag festlige Optog og straalende Gjæstebud under de glade Guders Auspicier skjulte sig vild Tøjlesløshed, og til mere end een af de store Kunstneres Madonnaer har en berygtet Kvinde siddet Model og saaledes opnaaet en Forherligelse af lignende Art som den, der

blev Skjøgen Imperia tildel, da hun sexogtyve Aar gammel blev begravet i Kirken St. Gregorio og fik den Gravskrift paa Latin: »Imperia, romersk Glædespige, som, et berømmeligt Navn værdig, viste Menneskene et sjeldent Billede paa Skjønhed.«

I en anden Aand blev Humanismen modtagen Nord for Alperne. Hos Folkeslagene her traf den en tungere, men ogsaa dybere Natur, og Livet var ikke saa solbestraalet, at dets Alvor kunde gaa tabt under en stadig Paavirkning af Skjønhedsindtryk. Medens Humanismen i Italien væsenlig betegnede et Fremskridt paa Smagens Omraade, gav den i de nordlige Lande de ethiske Ideer et fyldigere Indhold og arbejdede med paa den store Tvedeling af Kirken, som Tidsalderen har taget Navn efter.

De italienske Lærde paavirkede Skolen »det forenede Livs Brødre« i Deventer i Nederlandene, og herfra bredte de humanistiske Studier sig i Nordeuropa. Af de nævnte Brødre modtog Tidens navnkundigste Humanist Erasmus fra Rotterdam (1467 —1536) sin første Undervisning; hans Formynder tvang ham vel til at blive Munk, men Biskoppen af Cambray løste ham fra hans Munkeløfte, og i Paris, Italien og Oxford fuldendte Erasmus sine Studier, hvorpaa han efter lærerige Rejser i Nederlandene og Tydskland. som førte ham sammen med Tidens mest udmærkede Mænd, omsider tog Bolig i Basel. Denne Bys Universitet var et af Midtpunkterne for det aandelige Liv i Europa; et stort Antal af fremragende Videnskabsmænd vare Lærere ved det, og i Omgang med dem saavelsom ved Brevvexling med andre Landes højtstaaende eller lærde Mænd følte Erasmus sin aandsfornemme Natur netop omgiven af den urbane Dannelse, den humane Alsidighed, som var dens rette Element. Han var en receptiv Aand, der med stor Lethed optog et forskjelligartet Indhold i sig og ophobede det til en veltilegnet Kundskabsmasse, som gjorde ham til et Vidunder for sin Tid og tillod ham med lige Dygtighed at behandle de mest forskjelligartede Emner, at udgive Klassikere og at udarbejde en elegant latinsk Oversættelse af det nye Testamentes Grundtext. Paa dennes Kristendomsforkyndelse pegede han atter og atter som den sande Lære i Modsætning til de antikiserende Humanisters hedenske Livsanskuelse og hævdede paa den anden Side den sande Videnskabeligheds Methode ligeoverfor Skolastikens golde Formalisme. Han var i Besiddelse af et bidende, altid slagfærdigt Vid og lod

Erasmus Roterodamus.

især dette gaa ud over Fordærvelsen i den katholske Kirke, over Kleresiets sædelige og intellektuelle Forfald, ligefra Pavernes Lastefuldhed til Munkenes Ladhed og Uvidenhed, over den Overtro, som Kirken udbyttede til sin Fordel ved Helgenforbønner, Afladshandel og Valfarter. Men til Reformationen stillede han sig desuagtet kritisk; Luthers første Angreb paa Papismens Udenværker fulgte han med Sympathi, men i den egenlige Storm mod Fæstningen vilde han ikke have Del; dens Bulder og Brag saarede hans harmoniske Natur, og den hensynsløse Ensidighed, som førte Luther frem mod Maalet, da han først var kommen i Fart, stod i afgjort Strid med hans humanistiske Alsidighed. Mænd som Erasmus (og hans danske Lærling Poul Helgesen) kunde bane Vej for Reformationen ved en aandelig Dannelse, der pegede langt ud over Tidens hidtil gjældende Anskuelsesmaade, men selve denne Dannelses Natur gjorde dem uskikkede til at føre an i Kampen, og denne Værdighed attraaede de heller ikke; dens urolige Færd vilde forstyrre deres humane Ligevægt. Til det egenlige Reformationsværk maatte der haardere Halse, Mænd som ULRICH VON HUTTEN, der brugte Sværd og Pen lige godt og lige gjerne, Mænd som MARTIN LUTHER, der ikke betænkte sig paa at »slaa Hul paa Pauken«, da ingen anden Fremgangsmaade vilde hjælpe.

Figureret Initial (H) fra Godfred af Ghemens Trykkeri.

Hvorledes den lutherske Reformation blev modtagen i Danmark, ad hvilke Veje den arbejdede sig frem og hvilke politiske Interesser der knyttede sig til den, kan det ikke være Opgaven at gjenfortælle her, hvor vi nærmest have at gjøre med de litteraire Fænomener, den affødte; men under Skildringen af disse og af de Mænd, som bleve de ledende paa dette Omraade, vil Tidens politiske Historie ikke blive uberørt, og et nogenlunde fuldstændigt Billede af Reformationsværkets Gang vil tegne sig, alt medens vi særlig drage den litteraire Udviklings Linier.

Inden vi gaa over til denne Skildring af Reformationslitteraturen, maa en af Hovedbetingelserne for dens Fremstaaen og Virkefynd omtales: Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark. Flere af dens tidligste Frembringelser have vi alt havt Lejlighed til at tage i Øjesyn, og Navnet paa den Bogtrykker, fra hvis Presse den

første **danske** Bog her i Landet udgik, er blevet nævnet ved Omtalen af Rimkrøniken (S. 71). Men inden denne Udgave fremkom, var der blevet trykt Bøger i Danmark. Den første udgaaer 1482 fra JOHAN SNELS Trykkeri i Odense, en latinsk Beskrivelse af Rhodus' Bekjring. Hvorfra denne Bogtrykker er kommen her til Landet, veed man ligesaa lidt, som hvorhen han er dragen herfra; thi Johan Snel var kun en flygtig Gjæst i Danmark, maaske en Prenter, som rejste paa sin Kunst, maaske indkaldt til Sverig fra Tydskland eller Holland og dvælende en Stund i den fynske By for at udføre en Bestilling. Johan Snel.

I 1486 trykkes der et Par Skrifter i Slesvig, og 1489 eller 1490 møde vi for første Gang GODFRED AF GHEMENS Navn paa en i Kjøbenhavn trykt Bog, en lille »Donat« eller latinsk Elementar-Grammatik, af hvilken et Exemplar findes paa det St. kgl. Bibliothek. I Aaret 1493 trykker Godfred af Ghemen endnu to andre latinske Grammatiker og maa altsaa betragtes som bosiddende i Kjøbenhavn, drivende Næring der som Bogtrykker; ejheller varer det længe, inden han ved Valget af sit Bogtrykkermærke, hvilket efter Tidens Skik anbragtes i de fra et Officin udgaaende Skrifter, lagde for Dagen, at han følte sig knyttet til Danmark, idet han til sit Emblem valgte det danske Rigsvaaben, Danebrogskorset med de oldenborgske Bjælker i Hjerteskjoldet og forneden paa den ene Side Solen, paa den anden Maanen, heraldiske Mærker fra Kjøbenhavns Byvaaben. At Godfred — eller Govert — van Ghemen kom hertil fra Holland, er nu sat udenfor al Tvivl ved Paavisning af Skrifter, han tidligere har trykt i Gouda og Leyden; men hvad der har givet Anledning til, at han kom til Kjøbenhavn og nedsatte sig der, er det ikke muligt at sige; der kan være Formodning om, at han blev indkaldt for Universitetets Skyld og af dettes Rektor, den bekjendte Videnskabsmand og Bogven Peder Albertsøn, men nogen Vished herom haves ikke. Han har arbejdet her til 1510; efter den Tid forekommer der ikke flere Bøger, trykte af ham, saa hans Bogtrykkeri maa antages at være standset ved denne Tid, rimeligvis paa Grund af hans Død. Godfred af Ghemen.

Godfred af Ghemens Bogtrykkermærke.

Nitten Skrifter vides med Sikkerhed at være udgaaede fra hans Presse i de tyve Aar, den arbejdede i Danmark, men Antallet har dog rimeligvis været en Del større, saa adskillige maa formodes at være sporløst forsvundne; Værker af større Omfang har der neppe været iblandt dem, det Meste har været Skolebøger, gudelige Skrifter og Folkebøger. Alle ere de satte med de samme to Slags gothiske Typer, som Facsimilet af Peder Laales Ordsprog (S. 80) viser Prøver af; Godfred af Ghemens Skriftkasser have ikke været rigt forsynede, hans Kapitæler og Initialer ere tarvelige, og de Træsnit, som han har ladet skjære i Kjøbenhavn, staa meget tilbage for, hvad samtidige Skrifter i Udlandet kunne fremvise. Det Hele synes at vidne om, at den første i Danmark bosiddende Bogtrykker har arbejdet i smaa Kaar; den mangelfulde Korrektur bestyrker paa en Maade denne Antagelse ved at tyde paa, at han ikke har havt Raad til at skaffe sig Medarbejdere, skjøndt han ofte maatte føle sin mangelfulde Indsigt i det Sprog, han havde at virke med. Ikkedestomindre have flere af hans Bøger — hans »Forlagsartikler« vilde vi nu kalde dem, thi i hine Tider var Bogtrykkeren tillige Boghandler — havt god Afsætning; af Rimkrøniken kom der i Løbet af tretten Aar tre, maaske fire Udgaver, af Peder Laales Ordsprog og »Flores og Blanseflor« i kort Tid to Oplag.

Heraldisk Bogstav (B) fra et fransk Trykkeri. Af Erkebiskop Erik Valkendorfs *»Breviarium Nidrosiense«* 1519.

ogtrykkerkunsten i Kjøbenhavn pauserer i nogen Tid, efter at Godfred af Ghemens Officin har ophørt at virke. Danske Forfattere og Udgivere henvises til Udlandet, og da det endnu mest er latinske Skrifter, her er Tale om, volder Sprogforskjellen ikke Sætteren nogen Vanskelighed. Det er tidligere (S. 27 og 82) omtalt, at Chr. Pedersen fik Saxo og Peder Laale trykt i Paris hos den bekjendte Bogtrykker Jodocus Badius Ascensius, og der kan i denne Forbindelse være Anledning til at minde om, at Datidens dygtigste Bogtrykkere i Almindelighed vare lærde, videnskabelig dannede Mænd; i Italien nævnes der »Professorer i Bogtrykkerkunst«, og i Tydskland tildeltes der Bogtrykkerne adelige Privilegier, Ret til at bære Sværd og til

at have deres eget Vaabenmærke: Sætterne en Ørn, Trykkerne en Grif, som i sine Kløer holder Ballerne, hvormed man dengang paastrøg Sværten. Den nævnte Pariserbogtrykker er netop et Exempel paa en saadan højtdannet Mand, der ikke udelukkende gaaer op i

Et Bogtrykkeri i det 16. Aarhundrede.

(Titel-Illustration til »*Basilii Magni Opera*«, trykte hos Jodocus Badius Ascensius i Paris. Tilhøjre sees Sætteren med Skriftkasse og Manuskript, tilvenstre Trykkerens Medhjælper med Sværteballerne, medens Pressen betjenes af Trykkeren. De trykte Ark ligge opstablede tilhøjre for Pressen, som bærer Indskriften »*Prelum Ascensianum*« ɔ: Ascensius' Presse.)

at mangfoldiggjøre Litteraturen, men selv er inde i den og forstaaer at fremsætte sin Kritik af den fra Humanistens smagdømmende Standpunkt. Da han har trykt Udgaven af Peder Laale, lægger han ikke Dølgsmaal paa, hvorlidet denne Ordsprogssamling tiltaler ham.

»Min lærde Ven Christiern!« skriver han i et latinsk Brev. »Du veed, hvad min Dom er om Peter Legistas metriske Ordsprog. Skjøndt det er vanskeligt at dømme Alle til Behag om Mænd, der hos Nogle allerede nyde fuld Anseelse, vil jeg dog — da jeg ikke kan nægte dit Venskab Noget — i Korthed sige min Mening, og den falder da i to Dele, fordi jeg, ligesaa lidt som Juvenal, kan rose en Bog, der ikke duer, men derhos, ligesom Plinius, ikke troer, at nogen kan være saa slet, at den ikke paa en eller anden Maade kan gjøre Gavn. Saaledes fortjener din Legista (det er jo det Navn, han gaaer under) Ros for den sindrige Variation i Versene, for at han ikke bruger dagligdags Ord, for den Fynd, der er i Sentenserne, og engang imellem for Vid. Men han bør ingenlunde efterlignes i denne ængstelige Jagen efter Enderim eller i Brugen af forældede, tidt barbariske Ord eller i den Frihed han tager sig i Stavelsetallet. — Det gjør mig ondt, at de bedste Hoveder i dit Fædreland endnu ere saa trælbundne til Alexanders *Doctrinale**), at de ikke driste sig til at vige en Fingersbred fra ham, skjøndt Du skulde faae at se, hvis de istedetfor ham læste gode latinske Forfattere, vilde Mange blive Saxo Grammaticus' Ligemænd.«

Povel Ræff. Et tilsvarende Exempel paa videnskabelig Uddannelse afgiver herhjemme den første danskfødte Bogtrykker POVEL RÆFF, som drev sit Trykkeri i et Tidsrum af tyve Aar, først i Kjøbenhavn, senere i Aarhus. Han var Kannik og havde i sin Tid været Universitetets Rektor, altsaa en for Lærdom anseet Mand; ydermere var han en velstaaende Borger, Ejendomsbesidder i Kjøbenhavn, hvorom nogle af hans Bøger vidne ved at udbydes tilsalg »i hans eget Hus«. I Reformationstiden indtog hans Officin en bestemt Stilling; han gjorde det til Organ for sine Anskuelser og trykte kun den Litteratur, der gik imod de nye Lærdomme.

Povel Ræffs ɔ: Rævs Bogtrykkermærke.

Et andet talende Vidnesbyrd om Pressen som aandelig Magt og Bogtrykkerkunstens Udøvelse af de højest dannede Mænd faae vi, naar vi se selve CHRISTIERN PEDERSEN udøve denne nye Virk-

*) En trods sin Uforstaaelighed i trehundrede Aar almindelig brugt latinsk Grammatik, skreven paa Hexametre af den franske Lærde Alexander de Villa Dei.

somhed og forene sit vidtstrakte Forfatterskab med et personligt Arbejde for dets Mangfoldiggjørelse. Det er saaledes i mere end een Henseende, at hans Navn staaer som Indledning for den danske Litteratur; det møder os allevegne under Betragtningen af Reformationstidsrummets boglige Bedrift og er paa en saa ejendommelig Maade sammenvævet med Periodens aandelige Gjæring og dens Udbytte, at Fremstillingen af hans Liv af sig selv drager Tidens afgjørende Træk med sig, som det da i og for sig er ret og billigt, at Skildringen af denne trofaste Forkæmper for dansk Sprog og Litteratur aabner Reformationsforfatternes Række.

Initial (A) af Christiern Pedersens Jertegns-Postil 1515 (Mariæ Bebudelse og de hellige tre Konger).

t CHRISTIERN PEDERSEN, som Grundtvig siger i sit Mindedigt om ham, er »fra Svendborg a'«, haves der ligesaa lidt nogen Sikkerhed for som for Rigtigheden af hans almindelig anførte Fødselsaar 1480; men paa den anden Side er der heller Intet, som bestemt modsiger Traditionen om hans Fødested, og det angivne Fødselsaar maa ialtfald være tilnærmelsesvis rigtigt. Derimod have vi hans eget Udsagn for, at han har gaaet i Roskilde Skole, paa hin Tid den mest ansete og stærkest besøgte i Landet, og vi kjende ydermere af hans egen Skildring de Kaar, han fristede under sin Skolegang. Det er ikke med glade Tanker, han seer tilbage paa den Undervisning, han har nydt; de kaldte den »boglige Kunster og Visdom«, siger han, »enddog det ikke var Andet end løsagtige, forfængelige Ord og Disputats, som havde hverken Hoved eller Hale;« de lærte hverken at tale »ret Latine eller skrive god Danske paa deres eget Tungemaal,« de hørte kun »om hellige Mænds Historie og Jertegn, om Pavens store Aflad og anden løs og forfængelig Lærdom og Prædiken, som hverken havde Sandhed eller Salighed i sig.« Med levende Farver skildrer han

Chr. Pedersen.

Skolegang.

den grusomme Skoletugt, hvor han i sit Skrift »Om Børn at holde til Skole« kommer til at omtale den glædelige Forandring, som er foregaaet i Undervisningsmaaden, siden han selv var Pebling: »Gud haver nu givet sin Naade dertil, at Børn og unge Mennesker kunne nu lære med Leg, Lyst og Glæde allehaande Visdom og Kunst og foskjellige Tungemaal, foruden saadan ubarmhjertelig Hudstrygelse, Slag og Plager af Ferler og store Bøddelris, som man plejede før at bruge i vore danske, svenske og norske Skoler, med hvilke skammelige og umiskundelige Hudstrygelser, Slag og Hug de umilde Skolemestre fordrev mange gode unge Peblinge og Degne fra Skolen og god Lærdom; de forkuede og Mange med store Slag og Hug, at de sad saa rædde som en Hare for Hunde, og de vare saa forfærdede for Hug, at de kunde ikke mærke eller komme ihu, hvad der læstes og sagdes for dem. De tænkte altid mere paa de Hug, som de skulde faae, og saae mere til Ferlen og Risene, som altid hang over deres Hoved, end de gjorde paa deres Bøger og Lexe, og for saadan svar slem og streng Forkuelse kunde de ingen Agt give paa det, som de skulde høre og lære.« Han kommer formelig i Affekt ved at mindes den »forbandede Helvedes og Skærsilds Pine«, som de Unge led i hans Tid, naar de »ufornumstige Skolemestre og Hørere flængede, sled og hudstrøg og slog de fattige Børn, Peblinge og Degne, at Blodet løb ned af Ryggen paa dem i deres Hoser for en Tøddels eller et Ords Skyld, som de fore vild i. O, hvilken umild, forbandet Grumhed var der i saadanne uforstandige Skolemestre og Hørere, at de kunde ikke lade dem nøje dermed, at de selv slog Børnene umildere end Bødlen gjør aabenbare Tyve, men de nødte og andre gode Børn dertil med store Hug, at de skulde og slaa deres egne kjære Stalbrødre og gode Venner foruden Sag og Brøde.«

Af Ytringer i Chr. Pedersens Skrifter kan man slutte, at han har bødet paa den utilstrækkelige Undervisning og trøstet sig over Skoletugtens Strenghed ved Læsningen af »Historier, Krøniker og Poeter«. Efter Skoletiden møde vi ham først igjen som Kannik ved Domkirken i Lund, kaldet af Erkebiskop Birger (se S. 27); her tjente han ved Helligtrekongers Alter og var desuden *vicarius perpetuus* ved St. Christoffers, det vil sige fast Alterpræst med Forpligtelse til at besørge Tjeneste med dertil hørende Messe til den Helgens Ihukommelse, hvem Alteret var indviet til. Efter nogle

Kannik i Lund.

Aars Kirketjeneste blev han sendt udenlands af Domkapitlet. Til adskillige af de Gaver, som skjænkedes til Domkirkerne, var der knyttet det Vilkaar, at en Del af Renten skulde anvendes til Rejsestipendier, og det var endog paalagt Domkapitlerne, at de hvert Aar skulde holde en, helst to Studerende i Paris. At Chr. Pedersen blev en af de Udsendte og at Kapitlet holdt ham saalænge ved det fremmede Universitet — fra 1510 til 1515 — viser baade at han har været en fremragende Personlighed blandt Kannikerne hjemme og gjort god Fyldest ude. Det var dog neppe theologiske Studier, han drev i Paris; Fakultetets Glans var forlængst fordunklet af andre Højskoler, og Skolastiken var udartet til den ufrugtbareste Formalisme. Men paa samme Tid havde Humanismens Forkjærlighed for den klassiske Litteratur begyndt at paavirke Videnskabeligheden, og under dens Indflydelse er Chr. Pedersen tidlig kommen, saa han tog Graden ikke i Theologi, men i de frie Videnskaber, som »*Magister artium liberalium*«. Og som den første Frugt paa eengang af hans Kjendskab til Klassicismen og hans Drift til at være Vejleder for sine Landsmænd hjemme fremstod her det tidligste af hans trykte Skrifter, en latinsk-dansk Ordbog: »*Vocabularium ad usum Dacorum*«, den ældste i sin Art hos os, men en Efterligning af, hvad der allerede forefandtes i andre Sprog til Skolebrug. Værket er betydeligt nok og et godt Vidne om Chr. Pedersens Flid, idet det paa 196 Blade rummer noget over 13,000 latinske Ord med Angivelse af Kjøn, Bøjningsmaade etc.; men da det snart afløstes af andre endnu bekvemmere sproglige Hjælpemidler, nævne vi det nærmest her, fordi det er Chr. Pedersens litteraire Debut, fordi dets danske Ordforraad i en betydelig Grad letter vort Kjendskab til Datidens Sprog, og endelig fordi det ved sin ydre Udstyrelse ikke mindre end ved selve sin Tilblivelse vidner om sin Forfatters danske Sind. Allerede ved dette hans første Værk er det Chr. Pedersen om at gjøre at vedkjende sig sin Herkomst og at hævde sig som dansk Mand, selv hvor han arbejder i et fremmed Sprog og betjener sig af en fremmed Presse. Derfor har han strax paa Titelbladet hensat »den danske Konges Vaaben« (*arma regis dacie*), Unionsvaabnet baaret af to Vildmænd og med en Blomsterslyngning forneden, som omslutter hans Navns Begyndelsesbogstaver. Og ved alle de Skrifter, Chr. Pedersen i de følgende Aar udgiver i Frankrig eller Nederlandene, er paa samme eller lignende Maade

Ophold i Paris.

Vocabularium.

hans danske Byrd fremhævet. Selv i Landflygtigheden vilde han og de andre Reformationsskribenter kun gaa og gjælde for Danske, og vare de henviste til udenlandske Trykkerier, sørgede de for, at der i den typografiske Udstyrelse fandtes Et og Andet, som kunde betegne Skrifternes danske Udspring.

Titel-Illustration til Chr. Pedersens »*Vocabularium*«, trykt i Paris 1510.

Medens Chr. Pedersen var sine Foresatte hjemme behjælpelig med Besørgelsen af forskjellige i Paris trykte Skrifter, arbejdede han for sig selv paa Udførelsen af den store Tanke, som var opstaaet hos ham: Udgivelsen af Saxos Danmarkshistorie. Han mente — og Udfaldet gav ham Ret heri — at der nu, da Sandsen for smukt Latin var vakt paany, maatte kunne tilvendes vor Middelalders elegante Latinist almindelig Opmærksomhed og derved videnskabelig Glans kastes over Fædrelandet; men endnu vigtigere var det ham for det historiske Indholds Skyld at redde Saxos Værk fra den Undergang, det med sikre Skridt gik imøde i mugne Klostergjemmer, hvor Ingen agtede paa Haandskriftets Bevaring, fordi Ingen forstod dets Betydning. De Vanskeligheder, Chr. Pedersen havde at overvinde, inden det lykkedes ham at tilvejebringe et fuldstændigt Exemplar, viste bedst at det var paa høje Tid. han skred til sit Redningsarbejde. Gjentagne Gange maatte han skikke Bud hjem om denne Sag og tilsidst selv rejse til Danmark og undersøge Klosterbibliothekerne, uden dog at faae noget brugeligt Haandskrift opdrevet. Hvorledes et saadant omsider kom ham ihænde

og hvorledes herefter Bogen tryktes i Paris med kongelig Tilladelse er fortalt Side 27—28.

Denne Tilladelse har Chr. Pedersen indhentet personlig hos Christiern II. under sit Ophold i Kjøbenhavn i Sommeren 1513, just medens der holdtes Herredag i Anledning af Tronskiftet, og ved denne Lejlighed se vi for første Gang Kongen og Kanniken i Berøring med hinanden og Grunden lagt til det Hengivenhedsforhold, som siden knyttede dem sammen. Der kan endog være Sandsynlighed for, at de nærmest følgende to Skrifter fra Chr. Pedersens Pen skyldes et kongeligt Initiativ; deres folkelige Karakter stemmer ialtfald godt overens med Kongens Interesse for Menigmands Oplærelse, og de bære det samme kongelige Billedmærke som Udgaven af Saxo (se S. 27), hvilket jo ialtfald maa betegne kongelig Bemyndigelse til disse Skrifters Udgivelse.

Det første af dem var Tidebogen eller »Vor Frue Tider«, som den rimeligvis har heddet (Titelbladet er gaaet tabt), en Bønnebog til almindelig Opbyggelse, udarbejdet i Lighed med de i Kirker og Klostre almindelig brugte, efter hvilke der til de forskjellige »Tider«, i hvilke Døgnet var inddelt fra Ottesangen Kl. 3 om Morgenen til Natsangen Kl. 12, oplæstes bestemte Stykker af den hellige Skrift, mest Davids Psalmer og Lovsangene i Lucas Evangelium Kap. 1 og 2, samt Hymner med Responsorier (korte Gjensvar) og Kollekter (Bønner). Den brede Behandling, Chr. Pedersen lader sine Forbilleder blive tildel, viser tydeligt hans Bestræbelser for at give Menigheden en forstaaelig og omhyggeligt indprentende Opbyggelsesbog ihænde. Som den i det Hele er af katholsk Oprindelse og beregnet paa den katholske Maria- og Helgendyrkelse, til hvilket Formaal en saakaldet »evig« Kalender med Angivelse af de forskjellige Helgendage gaaer forud for den egenlige Text, saaledes have ogsaa særlig Bønnerne en umiskjendelig papistisk Karakter. En af dem indledes saaledes med følgende Bemærkning: »Denne efterskrevne Bøn digtede Leo Pave og gav sin Broder Kongen i Frankerige, som hed Karolus Magnus; hvo hende læser, seer, hører eller bær paa sig, da skal han ikke den Dag myrdes, brændes, druknes eller saargjøres, og Djævelen og intet ondt Menneske maa skade hannem til Liv eller Sjæl; han fanger og, saa ofte han hende læs, tusinde Dage til Aflad«. Til det næste Afsnit lyder Indledningen saaledes: »SAnctus Gregorius Pave digtede fem af

Vor Frue Tider.

disse Bønner herefter følger og gav Alle, som dem læse, XX tusinde Aar og XXIIII Aar og XXIII Dage til Aflad. Calixtus Pave stadfæste det Aar MCDLVI den Tid Kong Christiern af Danmark var i Rom; da spurde han af Sixto Pave, om samme Aflad var saameget? Da svarede han, at det var mere, thi at Sixtus Pave den Fjerde lagde tvenne Bønner dertil og Kollekten og dobbeltgjorde samme Aflad, saa det er fyrretyvetusind Aar otte og fyrretyve Aar og sex og fyrretyve Dage Aflad«. Trods denne kraskatholske Opfattelse af Bønnen som Naademiddel, er det paafaldende, at Chr. Pedersens Tidebog indeholder færre egenlige Helgenbønner end de fleste af Samtidens lignende Bønnebøger, derimod flere til den hellige Trefoldighed, til Vorherres fem Vunder, hans Navn, hans Sjæl, hans Død o. s. v. samt til den hellige Jomfru.

Om at høre Messe

Faa Uger efter Tidebogen udkom som et Slags Supplement til den Skriftet »om at høre Messe«, en Forklaring for Lægfolk om den hellige Messes og dens enkelte Deles Betydning: »Den første Artikel i Messen er, at Præsten før sig i Messeklæder i Sakristiet (som er i Domkirker og Kloster) og andersteds, før han ganger til Alteret, og Messedegnen og Subdegnen hjælpe hannem dertil. Det betyder os, hvorledes Jhesus Christus Guds Søn førde sig i Menneskens Nature og tog Manddom i det rene Sakristie, som var Jomfru Marias allerkydskeste jomfruelige Liv den Tid han undfangen var, med Gud Fader og den Helligaands Raad og Samtykke, som de To betegne, hannem hjælper i Klæderne; den Tredie, som tjener til Messen, betegner Gabrielem Engel, som bebudede Jomfru Mariam.« — »Den tyvende Artikel i Messen er, at naar Præsten haver nederlagt Guds Legeme, da opløfter han Kalken med Vorherres allerdyrebareste Blod. Det betegner os, at den Tid Vorherre var oprejster paa det hellige Kors, saa lod de slemme Jøder af ret Vanart og deres store Ondskab Korset falde til Jorden igjen med hans benedide Legeme, at alle hans hellige Saar og Vunder og særdeles de IIII Saar, som han var fæster med til Korset, brøste op at bløde som en Kilde paa Jorden.« — »Alteret betegner det hellige Kors, som Vorherre taalte sin svare Død paa. Præsten betegner Vorherre, som hængde paa Korset. Kalken betegner Vorherres Grav, som han laa udi. Corporalet betegner det hvide Klæde, som Vorherre var svøbt i, før han lagdes i Graven. Det lille Lærred, man plejer

at stryge Kalken indeni med, det betegner det Klæde, som var lagt over Vorherres Ansigt i Graven« o. s. v.

Den næste Frugt af Chr. Pedersens Pariserophold er et i Omfang meget betydeligt Værk og overhovedet det største, som indtil da var trykt i det danske Sprog, nemlig den saakaldte **Jertegns-Postil**, en Opbyggelsesbog for Lægfolk, som udkom 1515 under Titlen »Alle Epistler og Evangelia, som læses alle Søndage om Aaret, sammeledes Juledag, Paaskedag, Pintsedag, med deres Udtydning og Glose og et Jertegn til hver Dag, med flere Artikle, som alle Menneske nytteligeere«. Ved dette Skrift som ved de foregaaende tilstræber Chr. Pedersen to Formaal: han vil virke til Gudsfrygts Fremme og skriver derfor til Bedste for dem, der »sagte ej tidt finge Prædiken at høre«, thi hvorvel det var paabudt, at der skulde prædikes paa Folkets Maal, blev Befalingen kun efterkommet sjeldent og tarveligt; og han vil hævde det danske Sprogs Ret til at være Tolk for de aandelige Ting, Nødvendigheden af at skrive paa Modersmaalet til de Ulærdes Oplysning og Opbyggelse. Inden Verden endnu kjendte Luthers Navn, gjør den danske Kannik den samme Betragtning gjældende, som for saa væsenlig en Del bar den store Reformators kristelige og folkelige Propaganda. Fyndigt udtaler han sig herom i Fortalen til Postillen: »Vorherre bad selv sine værdige Apostle gange om Verden og prædike og lære alle Mennesker de hellige Evangelia. Han sagde til dem: hvilken som troer og bliver døbter, han skal blive salig, hvilken som ikke troer, han skal fordømmes evindelige. Ingen kan tro de hellige Evangelia, uden han dem vel forstaaander; forstaaander han dem ikke, da bliver han fordømt. Thi er det nytteligt og vel tilbørligt, at de udsættes paa ret Danske for enfoldige Lægfolks Skyld, som ikke forstaa Latine og sagte ejheller fange tidt Prædiken. Hvad Nytte eller Gavn kunde simpel Almue fange af dem, om de aleneste læstes for dem paa Latine, uden de og siden sagdes for dem paa deres eget Maal. — — Sancte Hans Apostel og Evangelista og Sanctus Lucas skrev til Græken Evangelia paa Grækiske, at de skulde dem vel forstaaande; Sanctus Matthæus skrev Evangelia paa Ebraiske til dem, som talede ebraiske Maal, Sancte Povel Apostel skrev Epistler paa Grækiske og Ebraiske til dem, som talede saadanne Maal. Havde nogen af dem skrevet Evangelia til Danmarkes Rige, da havde han dem visselig skrevet

Jertegns Postil.

paa ret Danske, saa Alle det forstaandet havde, thi hvert Menneske bør at kunne dem paa sit eget Maal. Ingen skal tro, at de ere helligere paa eet Tungemaal end paa et andet, de ere saa gode paa Danske og Tydske, som de ere paa Latine, naar de ellers ret udtydes. Thi kan intet ufornymstigt eller avindsfuldt Menneske rettelige sige, at det er ilde gjort eller ubekvemmeligt at udsætte dem paa Danske, mens Ingen kan blive salig foruden dem og den hellige Tro.«

Kristi Opstandelse.
Illustration af Chr. Pedersens Jertegns-Postil 1515.

Søndags - Postillen har flere fremmede Forbilleder til Grundlag, men benytter dem med megen Selvstændighed og lægger i Fremstillingen særlig Vægt paa den samme for Lægfolk fattelige og derfor stundom noget brede Forklaring af Emnerne, som ere tilstede ogsaa i de foregaaende folkelige Opbyggelsesskrifter. Ifølge den oprindelige, men under Udførelsen meget modificerede Plan skulde der først meddeles en Oversættelse af Dagens Epistel og Evangelium, dernæst en »Glose« eller Udtydning af dem; for det Tredie forskjellige moralske Anvendelser af Texten; for det Fjerde en eller to »Sermoner« eller Prædikener og endelig et eller et Par Exempler eller »Jertegn«; af disse sidste har Bogen faaet sit populaire Navn og i den almindelige Bevidsthed Karakter af en Slags Mirakelkrønike, medens dens Forfatter ved »Jertegn« nærmest forstaaer et

oplysende Exempel, der ikke behøver at bevæge sig paa det Vidunderliges Omraade, men rigtignok meget hypigt gjør det.

I »Udtydningerne« lære vi nu og da Chr. Pedersens Anskuelser om forskjellige Forhold at kjende; han lokaliserer sine Forbilleder ved til deres Raisonnementer at knytte Betragtninger over hjemlige Tilstande, taler saaledes om Overdaadighed i Nydelsen af »Vin, Mjød, tydsk Øl og dansk Øl«, ivrer mod syndig Lystighed, »som plejer nu mest at bedrives om Julen og forfølges til Fastelavn og fremdeles til Midfaste og end længer stundom«, fordømmer den overdrevne Luxus at »Somme bære saameget Guld, Sølv, Span og Kranse paa deres Hoved og siden bestykke deres Hals med Halsbaand (som er en nykommen Sæd fra de hovmodige Tydske)«, og advarer mod Dans, »thi Djævlene ere midt i hver Dans og ægger Menneskene til, at den Ene skal hoffærde sig over den Anden, Somme at de ere dejligere end Andre, Somme at de kunne bedre kvæde end Andre, Somme at de ere lettere at springe end Andre; der følger og Kyssen og Klappen med Dans og mange andre Synder, som Tiden ikke nu rækker til at tale om.«

»Jertegnene« ere hyppigst hentede fra den katholske Legendelitteratur og udstyrede med hele dennes Apparat af kras Overtro. Et Exempel paa denne kristelige Eventyrdigtning er efter en anden Kilde meddelt S. 59-60; som Prøve paa Chr. Pedersens Fortællemaade anføres her med hans Retskrivning, men med Tilføjelse af den hos ham helt udeladte Interpunktion:

Eth Jertegen om dom effter døden.

Uii læse, at det wor en bødel, som hedrede Jomfru maria met en Aue maria, naar han gik fram for hendiss billede oc befol sig hende i wold. En Dag som han bad til Jomfru marie, da kom domerenss bwd, at han komme skulle at henge en mand. Der han kom paa vegn, da wor der nogre hanss fiender, som sloge hannwm i hiel. Der wor oc i samme by en god gudelige prest, som plegde at gonge om alle kirke gaarde, som i byen vaare, hwer nath. Der han kom paa vor Froe kirke gaard den nat effter at samme bødel slagen wor, da saa han der ganske meget folk, blant hwilke han kende mange, som han tilforn leffuendiss kend hagde. Thii sagde han til en aff dem: »Hwad betyder det, at her nw er saa meget folk?« Han suarede hannum: »Bødelen her i byen vor slagen i hiel i dag, oc diefflene haffue fanget hanss siel oc sige, at hwn hør dem til. Men iomfru maria siger twert emod, at hwn hør hende till. Nu stonder dette folk her at høre dom der om, thi at den Alsommectiste gud, som er en streng oc retwiss dommere, skall nw komme aff hiemmelen oc døme dem emellem«. Da tencthe presten ved sig: »Jeg vilde, at ieg kwnde nogen sted

skyule mig her, at Jeg motte høre denne dom«. Saa krøb han vnder noget tømmer. Der han hagde skywlt sig, da saa han den Alder veldigste domere komme, sidendiss paa en domstol, oc hanss benedide (velsignede) moder Jomfrw maria meth. Saa komme de grwmme dieffle gongendiss och framledde bødelenss siel, som de suarlighe bundet hagde, oc beuissde, at hwn for mange honde store synder skyld, som han bedreffuit hagde, vor dem rettelige tilfalden. Her emod svarede Jomfrw maria, at i den time, han døde, da tiente han hende oc befol hende sin siel, oc derfore wor hwn hende rettheligen tilfalden. Den tiid, dommeren dette hørde, da ville han icke fortørne sin alder keriste moder, oc han vilde icke helder gøre diefflene nogen vreth; thi gaff han saadan dom, at sielen skulle komme til kroppen igen, at han motte gøre plict oc bod fore sine synder, oc befol at sige Paven i Rom, at han skulle lade gøre serdelis kirkenss almyndelige bøn for hannwm. Saa spwrde der en ad, hwo pawen dette sige skwlde. Da suarede iomfrw maria: »Kalder hiid den prest, som der haffuer skywld sig«. Da han kom, tha fick hwn hannwm 1 deglig rosen (da flyede hun ham en dejlig Rose) och sagde: »Før den til pawen oc sig hannwm dette, dw seet oc hørt haffuer, oc antworde hannwm denne rosen til iertegen.« Den tiid pawen saa samme deglige rosen, da trode han fulkommelige det, presten hannwm sagde, oc lod fuldkomme forneffnde bøn. Siden bleeff samme siel frelst och kom til hiemmerige, diid at komme oc der at bliffue det vnde oss gud alsommectiste.

Medens Chr. Pedersen ikke har nogen Betænkelighed ved at indlemme saadanne legendariske Udvidelser af den hellige Skrift i sin Opbyggelsesbog, staaer han ellers, naar han sees i historisk Sammenhæng med sin Tid, i mange Henseender udenfor dennes gængse Overtro. Han forkaster Troen paa Himmeltegns, Trolddoms og Forudsigelsers Indflydelse paa Menneskets Liv og hævder Tingenes naturlige Forbindelse ved at gjøre gjældende, at »naar En ikke stjæler, bliver han ikke hængt.« Ligeledes advarer han mod at friste Gud: »Naar Nogen kan gjøre nogen Ting efter almindeligt Naturens Løb, skal han ikke begjære Jertegn af Vorherre; det er, som om Nogen kunde fare over et Vand med Færge eller Baad og saa vilde raabe til Gud, at han skulde føre ham over med et Jertegn foruden Skib.« Lignende Forbehold tager han ogsaa nu og da overfor Kirkelæren, og der er en gryende Kritik af den katholske Tradition i saadanne Bemærkninger som dem, i hvilke han udtrykkelig sondrer imellem, hvad der er den hellige Skrifts Ord og hvad der er tilføjet af Legenden. Ja, hvad der er endnu mere: den evangeliske Lære om Saliggjørelse af Troen, som blev Reformationens aandelige Symbolum, er han helt henne ved; »Vorherres Pines Ihukommelse« er ham mere nyttelig, end »om al den hellige Kirke og alle Menneske paa Jorden bad for os«, eller om vi »fastede til Vand og Brød et Aar igjennem og hudstrøg os dag-

lige tilblods med Svøber og læste hver Dag Davids Psaltere«. Hans Natur var saaledes forberedt til at modtage den rensede Lære, og hans Ærlighed bragte ham til, efterat Omslaget var foregaaet, aabent at beklage, at han nogensinde havde givet sig af med saadanne »Jertegn og Fabler« som dem, han lod trykke i Paris. Ikkedestomindre var hans Bog dog en god Gave i den fattige Tid før Luther, og den folkelige Mission, han havde tiltænkt den, gjør hans danske Sind og hans Følelse for Smaafolks aandelige Trang Ære. Postillen vedblev endnu længe efter Reformationen at være yndet Læsning, hvorover Holberg raillerer i »Peder Paars«, idet han baade lader sin travesterede Helt føre den med sig paa Rejsen i sin Skibskiste og lægger Anholtmanden følgende Ros over Øens Præst i Munden:

Han ingen Bibel har, men herlige Postiller
med Kobberstykker i. Han læser uden Briller
i Kirken af en Bog, en gammel lærd Postil,
som Jertegns heder; slig en Bog er aldrig til,
den handler ikkun om sandfærdige Mirakler
og trøster, styrker dem, som udi Troen vakler.

Endnu et litterairt Arbejde udførte Chr. Pedersen i Paris, nemlig sin Udgave af PETER LAALES ORDSPROG (se S. 79-83, 168). Peder Laale.
Originalens latinske og danske Text er her ledsaget af Forklaringer i det latinske Sprog, som tillade os at gjøre et Indblik i Udgiverens Tænkemaade og Omfanget af hans Kundskaber. En Sammenligning med Ordbogen viser, at Chr. Pedersen har benyttet Lustret 1510—1515 til at udvide sit Kjendskab til den klassiske Litteratur; han er velbevandret i sin Yndlingsdigter Virgils Æneide saavelsom i hans »*Georgica*« og »*Eclogae*«, han kjender Ovids Forvandlinger og »*Ars amandi*«, han citerer hyppigt Horats, baade Oderne, Brevene og »*Ars poetica*«, han er fortrolig med Juvenal og Persius, Livius og Seneca og endnu mange andre romerske Forfattere, ligesom han har Kirkefædrene paa rede Haand, ikke at tale om Humanismens fremragende Skribenter, først og fremmest Laurentius Valla. Af hans Raisonnementer viser det sig, at han ikke var nogen Ven af Flertalsvældet; »naar Noget henstilles til Folkets Dom,« siger han, »saa staaer Dens Sag bedst, som har de fleste Velyndere, og derfor faaer han sit Ønske opfyldt, men en saadan Lov er tidt ubillig, fordi Folket ofte følger Lykken og det løgnagtige Rygte. Folkegunst er derfor Lovens første Hinder.« Sin Tidsalders Aversion

mod Jøderne giver han Luft her saavelsom i Postillen og stoler ikke paa dem, selv om de lade sig døbe; ikke mindre mistænkelige ere Tydskerne ham. Kulturhistoriske Oplysninger forekomme lejlighedsvis: om de danske Farvandes store Rigdom paa Sild, om Rotten som et herhjemme endnu ukjendt Dyr, om det Usædvanlige i den Skik at bære Skjæg o. s. v.

Ophold i Danmark. I Foraaret 1515 vendte Chr. Pedersen hjem til Fædrelandet og overtog paany sit Embede ved Lunds Domkirke. Store litteraire Arbejder sysselsatte ham: han vilde ikke nøjes med at have gjort Saxos Krønike tilgængelig for de Lærde, han vilde ogsaa aabne dens Blade for hele det danske Folk og derved styrke dets historiske Bevidsthed, som til hans oftere udtalte Sorg stod paa svage Fødder, ja han vilde føre Saxos Værk op imod sin egen Samtids Dage. Desværre er det Haandskrift, som indeholdt hans Oversættelse af Danmarkshistorien, gaaet tabt, hvorimod hans Tilføjelser til Saxos Fortællinger for en Del og hans Fortsættelse helt er bevaret i Afskrifter, som Vedel og Stephanius i sin Tid lod tage til Brug for deres historiske Arbejder. Af disse Afskrifter sees det, at han som Kilder til sin Fremstilling har havt Snorre og andre islandske Forfattere til sin Raadighed og saaledes har været den første danske Benytter af den islandske Litteratur; ogsaa til Folkevisen støtter han sig, saavelsom til Rimkrøniken. Hvad han har kunnet overkomme af franske, engelske og tydske (latinske) Krøniker, har han ligeledes gjort Brug af -- uden Kritik, som Tidens Historieskrivning jo var — og det skjønnes desuden, at han har havt Adgang til Rigsarkivet.

Denne sidste Omstændighed tyder paa, at Kong Christiern II. ikke har været fremmed for Chr. Pedersens Foretagende, ja vel endog kan have opmuntret ham til det og støttet ham under dets Udførelse. Der er desuden tidlig litteraturhistorisk Hjemmel for, at Chr. Pedersen skrev sin Danmarks Krønike efter Christiern II.s Befaling, og en ikke usandsynlig Gisning gaaer ud paa, at han har været beskikket til kongelig Historieskriver, ligesom der er Spor til, at han har været Sekretair hos Kongen. Som Kansler hos den lundske Erkebisp Johan Veze blev han ialtfald dragen ind i Kredsen af Kongens Venner. Erkebispen var en dygtig og hæderlig Mand og Kong Christiern oprigtig hengiven. Da Kongen i April 1523 med sin unge Dronning, sine tre smaa Børn og sine tro Tjenere

forlod Landet, som han først skulde gjense ni Aar efter, fangen og forraadt, var Erkebispen med ombord paa »Løven«. Hans Kansler blev tilbage og tilbragte endnu tre Aar i Hjemmet, rige paa Skuffelser og Modgang, som den nye Tingenes Tilstand voldte ham. Frederik I. var bleven kronet i Kjøbenhavn 1524, og Regeringen saae med et mistænksomt Øje til den bortdragne Konges Venner, som afventede hans Tilbagekomst med Længsel og redebon Villie til at stille deres Kræfter til hans Raadighed. Chr. Pedersen var mistænkt for at holde disse Forhaabninger ilive hos Skaanes Befolkning og for i sine Breve til Joh. Veze at opmuntre Kongen til en snarlig Hjemkomst. Snart fik Mistanken faretruende Kjendsgjerninger at holde sig til: da Søren Norby paa sit sejrrige Tog fra Gulland havde underlagt sig Bleking og Skaane og ladet sig hylde paa Kong Christierns Vegne paa Lunde-Landsthing, var Chr. Pedersen mellem dem, der sluttede sig til ham. Han maatte derfor søge Redning i Flugten, da Johan Rantzaus Tropper kort efter slog Bondehæren ved Lund og plyndrede Byen, og som billigt var, søgte han Ly hos Søren Norby i Sølvitsborg. Domkapitlets Stævning til at møde i Lund nægtede han at efterkomme, medmindre der sendtes ham Lejdebreve og han blev da som skyldig i og overbevist om Majestætsforbrydelse exkommuniceret og fradømt alle sine Ejendele.

Denne Forandring i Chr. Pedersens Skjæbne indtraadte i Slutningen af 1525. Allerede i det tidlige Foraar næste Aar var Søren Norby igjen i fuld Virksomhed for sin Konges Sag og benyttede da Chr. Pedersen som paalideligt Sendebud til Christiern II., der fra Nederlandene havde begivet sig til Nordtydskland. Saaledes gjensaa Kongen og Kanniken hinanden efter tre Aars Forløb — tre Modgangens og Sorgens Aar for dem Begge. Det Haab om virksom Hjælp og snarlig Hjemkomst, hvormed Christiern II. var rejst ud, var blevet gjækket paa alle Maader, hans tillidsfulde Planer havde lidt Skibbrud, og kun Ydmygelser og tomme Ord vare blevne ham tildel, selv hvor han mødte med retmæssige Krav, som da han forlangte sin Ægtefælles Medgift udbetalt af hendes mægtige, men ikkedestomindre ofte tomhændede Broder Kejser Carl V. Ogsaa Døden havde kastet sin Skygge over Kongens Tilværelse: den elskelige og trofaste Dronning Elisabeth var bleven bortkaldt i sin Ungdomsalder, og det var efter hendes Død, at Kongen havde forladt

Nederlandene og begivet sig til sin Søster, Kurfyrstinden af Brandenburg.

Ophold i Nederlandene.

Det var i Berlin, at Chr. Pedersen bragte Kongen Brev og Budskab fra hans tro Admiral; herfra fulgte han med ham tilbage til Lier i Nederlandene og hørte nu i de næste fem Aar til den landflygtige Monarks Hof. Endnu bestandig gjærede der Oprejsningsplaner i Kongens Hoved, og til de Rejser i diplomatisk Øjemed, disse nødvendiggjorde, blev ogsaa Chr. Pedersen benyttet; han har saaledes været i Paris, og det er vist under sit Ophold her, han har fundet den før forgjæves søgte Olger Danskes Krønike, som han senere udgav paa Dansk.

De fem Aar, Chr. Pedersen opholdt sig i Lier eller i Egnen deromkring, maaske tildels ogsaa i Antverpen, betegnes af en Række Skrifter, hvis Omfang viser, at han har ført et arbejdsomt og, naar Kongens Krav tillod det, stilfærdigt Liv, og hvis Indhold peger paa, at den lutherske Spire, vi tidligere have skimtet hos ham, er skudt ivejret og har sat Blomst i hans uforbeholdne Overgang til Reformationens Sag. Den Aand, der raadede ved Christierns Hof, kunde kun være til Fremme for Spirens Trivsel. Kongen selv var jo sympathetisk stemt for Luthers Sag, om end maaske mere af politiske end af religieuse Bevæggrunde; han havde i sin Tid indbudt Reformatoren til Kjøbenhavn, han havde samtalet med Luther og Melanchton hos sin Morbroder, Kurfyrst Frederik den Vise af Sachsen, og ofte hørt dem begge i Wittenberg, hvor han i to Maaneder havde boet hos Luthers Ven, den berømte Maler Lucas Cranach. Til Kongens Omgivelser i hans Udlændighed hørte mange for den nye Læres Udbredelse virksomme Mænd, blandt dem den bekjendte HANS MIKKELSEN, der havde oversat endel af det Ny Testamente, som gaaer under hans Navn.

Tilslutning til Luthers Lære.

Sin Overgang til den nye Lære forkynder Chr. Pedersen offentlig i den første Bog, han udgav i Nederlandene, Oversættelsen af det Ny Testamente, i hvis Fortale han skriver: »Jeg bekjender her og selv min store Vildfarelse, som jeg var før udi, den Tid jeg lod sætte de Jertegn og Fabler i de andre Bøger i Paris, som Menneskene have selv opdigtet og drømt, at man skulde leve, som de Helgene gjorde, og dermed fortjene Himmerige med sine egne gode Gjerninger, hvilket dog er Løgn og Vildfarelse; thi at Kristus haver alene gjort Fyldest for vore Synder og fortjent os Himme-

Christiern Pedersens Haandskrift.

Af et Brev til Kong Christiern II.

(Thi vill jeg bliffue her udi Lire eller i Andorp [Antverpen] eller huor jeg kand fange Kaast och Herberge till Laans oc Borgen denne Vinter offuer til Gud føjer att eders Naade maa komme i eders Naades Rige igjen oc ath det kand bliffue bedre. Hermed eders Naades Liv, Sjæl, Stat oc Værdighed hellig Trefoldighed befalendes til evig Tid Skreffuet i Lire die Sanctorum Simonis & Judæ Apostolorum Anno MDXXVII.

Eders Naades Højmægtigheds

ydmyge tro Tjenere
Christiern Pedersen.)

riges Rige med sin Død og Pine. Thi beder jeg Alle, at I lade samme Jertegn og Fabel henfare og sætter ingen Tro eller Love til dem, men bliver aleneste stadelig og fast hos Guds egne sande Ord og Evangelia og lader Ingen drage Eder fra dem med nogre andre falske Lærdomme. Gud være benedidet til evig Tid, som drog mig af min Vildfarelse af sin Miskundhed og undte mig sin Naade til at lære og forstaa sine Ord og Evangelia bedre, end jeg gjorde førre.«

Ved dette betydningsfulde Tidspunkt af Chr. Pedersens Liv ville vi standse et Øjeblik, for, inden vi gaa over til at omtale hans Gjengivelse af det Ny Testamente, at tage den nogle Aar forinden udkomne danske Oversættelse i Øjesyn, den ældste trykte, vi eje. Den gaaer,. som nys sagt, almindelig under HANS MIKKELSENS Navn, men han maatte ialtfald dele Æren med Flere, og da Bogen udkom ved Christiern den Andens Foranstaltning, da den er fremgaaet af hans Interesse for at skaffe Reformationen Indgang i Danmark og han selv har Del i Oversættelsen, som forøvrigt skyldes den ham omgivende Kreds, vil det være en nok saa korrekt Betegnelse at omtale Bogen som Christiern den Andens Ny Testamente.

Hans Mikkelsen.

Hans Mikkelsen havde været Borgmester i den mod Christierns Sag altid trofaste By Malmø, senere Befalingsmand paa Kjøbenhavns Slot, og han var blandt dem, der fulgte med Kongen fra Danmark 1523 og blev hos ham i hele hans Udlændighedstid; selv døde han landflygtig i Geldern 1532. Han var en noget vanskelig Mand for Kongens Omgivelser at komme tilrette med, men sin Herres Tillid besad han i fuldt Maal og var hans højtbetroede Tjener baade før og under Opholdet i Udlandet, ofte Udfører af vanskelige og vigtige Hverv. Og denne Tillid fortjente han tilvisse; han ansaa det for sit Livs højeste Gode at have været sin Herre og Konge tro i Medgang som i Modgang, og han afviste uden noget Øjebliks Betænkning de Tilbud, hvormed hans Venner i Rigens Raad vilde friste ham bort fra Kong Christiern. Hans private Vandel havde sine Skyggesider, og han bekjender om sig selv, at han har været en stor verdslig Synder, inden Evangeliets Lys gik op for ham. I Wittenberg havde han hørt Luther og følt sig greben af hans Læres

Sandhed og ikke mindst var det det Polemiske i Luthers Tale og Færd, der anslog beslægtede Strenge i hans heftige Natur og gjorde

Christiern den Anden
af Guds Naade Konge til Danmark, Sverige og Norge, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greve til Oldenburg.

Træsnit af Lucas Cranach til Christiern den Andens (Hans Mikkelsens) Ny Testamente 1524.

Paa Foden af Billedet sees Kunstnerens Mærke: den vingede Slange.

ham til en nidkjær Ivrer for Reformationen, saameget mere som dennes Fremgang for ham var identisk med hans Konges Sag og

han saae Lutherdommens og Christierns Fjender forenede i samme Lejr derhjemme. Denne hans Tankegang har faaet et stærkt Udtryk i det Brev til sine Landsmænd, hvormed han ledsagede Oversættelsen af det Ny Testamente. Det begynder med et djærvt Angreb paa de falske Profeter og Lærere, som have forvendt og fordunklet det rene Evangelium med egennyttige Paafund, antikristelige Buller, Skvalder og Drømme, og fremfører dernæst en varm Anbefaling af den nye evangeliske Prædiken og det rene Guds Ord. Efterat Oversættelsen derpaa er henstillet til billig Overbærelse og den Mening imødegaaet, at Guds Ord ikke burde læses af Alle, slutter Brevet med et nyt Angreb paa de uforstandige Prædikanter og »Blindførere«, der stemples som Anstiftere af Revolutionen, mod hvilken han stiller den kristelige Lydighedspligt og Guds uransagelige Naade, der kan tilintetgjøre al menneskelig Idræt.
Det Ny Testamente. — Dette Brev vakte megen Forargelse i Danmark og drog Oversættelsen af det Ny Testamente ind under det af Regeringen udstedte Bogforbud; Brevet blev derfor udtaget af de senere hidsendte Exemplarer, for at dette Appendix ikke skulde være en Hindring for Udbredelsen af Kong Christierns Ny Testamente.

Men denne Oversættelse fyldestgjorde ikke det tilstedeværende Behov; dertil var den for mangelfuld. De Mænd, som havde delt Arbejdet imellem sig — foruden Hans Mikkelsen bl. A. Kongens Sekretair CHRISTIERN WINTER og den malmøske Vejermester HENRIK SMITH — vare vel kyndige nok i de fremmede Tungemaal, men i det danske Sprog kunde de ikke udtrykke sig med Klarhed og Fynd, hvortil kom den Mangel paa Ligelighed, som var en Følge af de forskjellige Grundlag for Oversættelsen, man havde benyttet, snart Vulgata, snart Erasmus af Rotterdams latinske, snart Luthers tydske Version. Denne vilkaarlige Fremgangsmaade og Bogens sproglige Mangelfuldhed bleve især skarpt, men med god Føje belyste af POUL HELGESEN. »Din Vanvittighed«, skriver han i sit hvasse Sendebrev til Hans Mikkelsen, »giver Du tikjende derudi, at Du haver det hverken udsat af Latine eller Tydske, men Somt af det Ene og Somt af det Andet, og fordi haver Du stundom sat det Maal, der hverken er Tydske eller Danske. Det, som efter danske Maals Natur og Ejendom skulde staa fore, haver Du sat bag og saa forvendt, at det er hverken forstandige adskild eller bekvemmelige tilhobe kommet. Saa haver

Du forvandlet Texten, at de, som ere kloge, forstode de ikke Latinen, af Dansken skulde de ikke blive vise.«

Christiern den Andens Ny Testamente blev trykt dels i Wittenberg, dels i Leipzig og udkom 1524 i sidstnævnte By, »trøct oc saat vti Lybs i land tll Myssen.« Et fuldstændigt Exemplar er nuomstunder en stor Sjeldenhed, dels fordi Hans Mikkelsens Brev kun fandtes i de første Sendinger, dels fordi Portraitsamlere have udskaaret Titelbladene for at erhverve sig Kongens Billede.

Rimeligvis er Christiern II.s Ny Testamente blevet udsolgt i de fem Aar, der ligge mellem dets Fremkomst og Chr. Pedersens Oversærtelse, og Kongen har da, hellere end at foranstalte et nyt Oplag, villet benytte den litteraturkyndige Tilvæxt, hans Husstand havde modtaget i Mellemtiden, til at faae en helt ny Oversættelse tilvejebragt. Chr. Pedersen har sikkert med Glæde taget fat paa dette Arbejde, der ganske stemmede med hans Drift til at aabne hidtil lukte Døre i Aandens Verden for sine Landsmænd og ganske særlig give dem bekvem Adgang til Evangeliets Ord. Han priser og takker derfor i sin Fortale Gud »for de mange utallige Velgjerninger, som han haver gjort os, særdeles i det, at han af sin evige Godhed og store Miskundhed haver nu undt os arme Menneske, som bo nordest i Verden, at vi maa høre, se, læse og lære hans hellige, sande rene Ord og Evangelia paa vort eget Tungemaal.«

Chr. Pedersens Ny Testamente.

Chr. Pedersens **Oversættelse af det Ny Testamente** er ligesom den foregaaende udført dels efter den latinske Text i Vulgata og i Erasmus Roterodamus'. Udgave, dels efter Luthers 1522 udkomne tydske Oversættelse; den græske Grundtext forelaa vel allerede dengang i flere Udgaver, men benyttedes endnu kun sparsomt af Oversætterne. Med Hensyn til de Principer, der have været ledende for hans Gjengivelse, udtaler Chr. Pedersen saa sunde Grundsætninger, at de have Gyldighed den Dag idag paa dette Omraade. »Jeg gjorde og mest min Flid derpaa,« skriver han, »efter den Naade, Gud gav mig, at jeg kunde saa sætte dem ud paa ret Danske, at de, som dem læse, maatte forstaa dem;« »derfor skal Ingen forundre derpaa, at Dansken følger ikke alle Steder lige Ord for Ord med Latinen, thi at den, som vil Noget udsætte (ɔ: oversætte), ham bør det endelige saa at tale, digte og skrive, at Andre, som ere af det Tungemaal, kunne det dog forstaa og vide.« Særlig

gjælder dette, hvor Talen er om Paulus, der »mangensteds skriver saa dyblige, af den store Visdom og Naade, Gud ham gav, at man kan neppelige forstaa af Latinen, hvad han meen,« saa hvis Oversætteren »skulde skrevet Ord fra Ord ligesom det staaer i Latinen, da havde ingen Danske forstaandet Dansken rettelige.« Hvor indlysende denne Oversættermaxime end forekommer os nu, betegner den ikkedesmindre et mægtigt Skridt frem mod Frihed og Friskhed i Sproget, en Sprængning af de Lænker, som tidligere Bibeloversættelser kuedes under. Dertil kommer, at Chr. Pedersens Sprog ejer en naturlig Lethed og Utvungethed i Sammenligning selv med hans nærmeste Forgængers, som kunde friste til at antage, at der snarere laa halvtredsindstyve end fem Aar imellem de to Fordanskninger af det Ny Testamente. Selv en saa lille Prøve som nedenstaaende viser dette:

Evangelisten Marcus.
Illustration af Chr. Pedersens Ny Testamente, trykt i Antverpen 1529.

Lucas' Evangelium. 8. Kapitel. 1—8. Vers.

Christiern II.s Ny Testamente 1524.	Chr. Pedersens Ny Testamente 1529.
Ther møgit folk til sammen kom, oc vt aff huere steder hastede the til hannom, sagde hand wijd lignelsse, en huilken wille giøre seed, vtgick at szoo sijn seed Oc emellom som hand szooid, somt fiøld huoss weygen oc thet er vptroit, oc himmelske fugle vpaade thet, oc somt fiøld paa steen, oc thet vpuexte, oc foruisnet	Der vor megen Almue til sammen, aff alle steder som hastede til hannem Da sagde han dem en lignelse En sædemand som ville saa, gik vd at saa sin seed Der han saade, da falt sompt hoss vegn Oc det bleff bort trædt Oc hiemmelens fwle op ode det. Sompt falt blant sten Oc det voxte op och vissnede, for det hagde icke

for thet haffde icke wedske, Oc somt fiøld eblant tuorne oc tuorne met vpuoxte fortoulde thet, oc thetandit fiøld vti guod iourd, oc thet vpuexte giorde hundritfold fruct, sigendis thesse robte hand huosom haffuir ørne til adhøre hand høre.

vedske Sompt falt blant torne Oc tornene opuoxte met det oc qualde det Sompt falt i god iord Oc det opuoxte och giorde hundrede folt fruct. Der han dette sagde da robede han Huo som haffuer øm ath høre met, han høre.

»Det Ny Testamente Jhesu Cristi ord oc Euangelia« blev trykt i Antverpen. Bogtrykkerens Navn er ikke anført, og dette kan have sine gode Grunde. Skjøndt vort Sprog vel ikke var synderlig kjendt i Nederlandene, var det dog ikke uden Fare at udarbejde en dansk Bibeloversættelse der. Regentinden, Carl V.s Faster Margrethe, traadte strengt op imod den reformatoriske Bevægelse og havde et mistænksomt Øje til den Kreds, som omgav »hendes kjære Herre og Onkel« Christiern II.; Baalet var endnu rede til at udbrænde kjætterske Anskuelser, og medens Chr. Pedersen i Stilhed var sysselsat med sit Oversættelsesarbejde, sad Hans Mikkelsen og Henrik Smith i Fængsel. Det er maaske ligeledes af Forsigtighedsgrunde, at medens Chr. Pedersen uden Betænkning paaberaaber sig Erasmus, hvis Stilling skærmedes af hans egen moderate Holdning og den videnskabelige Glans, han kastede over Nederlandene, undgaaer han saagodtsom fuldstændig at nævne Luther.

Adam og Eva uddrives af Paradis.
Illustration af Chr. Pedersens Billedbog »Om vaar Herris død oc pine« 1531.

Muligt hænger dette dog ogsaa sammen med, at Chr. Pedersens jevne, fredsommelige Natur følte sig mere tiltalt af Humanistens Ligevægt end af Reformatorens indtil Yderlighed fremskudte Standpunkt. Luthers Kritik af det Ny Testamentes forskjellige Dele var saaledes hans fromt troende Sind til Forargelse, og mod den tydske Bibeloversætters bekjendte skarpe Betegnelse af Jakobs Brev som »ein recht strohern Epistel« polemiserer han ligefrem i sin Oversættelse, hvor han siger: »Jeg forstaaer ikke, hvorfor Somme driste dem til at kalde dette St. Jakobs Brev et Straabrev, ligesom det ikke var mere værdt. Dog vide alle Kristne vel, at han var Christi Apostel og talede af den Helligaand. Men hvad Gejst de tale af, som det sige, det veed Gud allerbedst, som Ingenting kan skjules for. Han skal og dømme Alle!«

Jesus fristes af Djævelen.
Illustration af Chr. Pedersens Billedbog »Om vaar Herris død oc pine« 1531.

Imidlertid var det dog den lutherske Litteratur, der stærkest interesserede Chr. Pedersen, og af den halve Snes Skrifter, som udgik fra hans flittige Pen alene i 1531, ere de fleste Oversættelser efter Luther: hans »Formaning til Rigsdagen i Augsburg«, hans »Sermon von dem elichen standh«, oversat under Titlen »Om Ecteskaff oc børn ath opføde«, hans Sendebrev »an die Radsherrn aller stedte deutschen Landes«, omarbejdet og lokaliseret i Skriftet »Om børn ath holde till Scole«, hans »Sermon von der Betrachtung

der heiligen Leiden Christi«, udgivet som »Huorledis huert Christet menniske skal betencke waar Herris død oc pine«, hans »Sermon von Kreuz und Leiden« som »Huorledis

Dauidz psaltere
Hwilken den Helligand selff giorde gennem Dauidz mwnd Han er alle Christne menniskis rette bog/thi man finder i hannem hworledis man skall tro/tiene och elske Gud aff alt sit hierte/oc bliffue salig / Hũ maa well kallis en liden Bibell thi det staar i hannem meth faa ord som staar i Biblie

Titelblad til Chr. Pedersens Oversættelse af Davids Psalmer.
Antverpen 1531.

huert Christet menniske skal bere sit kaars met Jhesu Christo«, samt et friere Sammendrag af Luthers Opbyggelses-skrifter i »Den rette vey til Hemmeriges Rige« og et Ud-

drag af hans »Bethbüchlein«, ligeledes med fri Behandling af Stoffet i den lille bibelske Billedbog »Om vaar Herris Død oc pine« en folkelig »Fattigmands-Bibel« med Træsnit af det gamle og det ny Testamente, Text af Lidelseshistorien og derunder aftrykte Bønner. Den lille Folkebog blev meget yndet, udkom i to Oplag og er saaledes slidt op under Brugen, at der ikke længer existerer noget komplet Exemplar af den.

Oversættelse af Davids Psalmer.

Foruden disse mindre Skrifter udgav Chr. Pedersen i dette samme Aar (1531) en ny Udgave af sin Testament-Oversættelse og en Gjengivelse paa Dansk af **Davids Psalmer,** oversatte fra Latin efter de samme Grundsætninger med Hensyn til let og klar Forstaaelighed, som havde ledet ham ved hans Ny Testamente, fordi de, som »dem læse og kunne ikke forstaa dem, de faange Lede deraf til Guds Ord og kjedes siden ved at læse dem og sige: hvad skulle vi gjøre med disse Bøger? vi forstaa dem ikke, det er Flensborgs-Danske (thi man taler der Danske og Tydske tilhobe).« Det frie Forhold, i hvilket Oversætteren stiller sig til sin Text af Hensyn til sit Modersmaal, udvides i dette Tilfælde yderligere ved hans Bestræbelser for at faae et metrisk Element bragt ind i sin Gjengivelse, dels ved Anvendelse af Bogstavrim, hvor saadanne lade sig finde nogenlunde i Nærheden, dels ved en saadan Udfyldning af sammenhørende Sætninger, at de kunne danne en syngelig Passus, altsaa benyttes til Kirkebrug. I Efterskriften forsvarer Chr. Pedersen sin Berettigelse til denne Fremgangsmaade: »Der skulle og nu Mange sige: denne Psalter lyder sommesteds paa Vers og Rim; ikke staaer der saa i Latinen. Der svarer jeg saa til: ja, Psalteren skulde vist med Rette være paa Vers og Rim; saa at det ene Kor kunde sjunge og svare det andet med faa Ord og love Gud dermed, som her staaer i denne sidste og næste Psalme saa: lover Herren med Trommer og Korsang! St. Povel siger og: sjunger vor Herre Lovsang! Kong David sang og selv Psalmerne med Sangerne paa Vers og Rim, den ene mod den anden. Man siger og nu almindelige: det staaer i det Vers i den Psalme i Psalteren; thi kan Hver nu selv deraf se og mærke, at Psalmerne burde med Rette at udsættes paa Vers og Rim, om det vaare muligt; thi de vare fra først paa det hebraiske Maal, som er ganske subtiligt, mens vort Tungemaal er for meget grovt dertil. Thi kunde jeg ikke det saa tilbørlige gjøre, som det med Rette burde.« En lille Prøve (af

den 3. Psalme) vil, naar den anføres med versdelte Linier og med Fremhævelse af de forekommende Bogstavrim, vise, hvorledes og hvorvidt Chr. Pedersen har naaet sin af et rigtigt Skjøn udsprungne Hensigt:

Herre hwi ere mine fiende saa mange,
som mig forfølge oc ville forderffue.
Mange tale ille til min siel oc sige,
han haffuer ingen hielp aff sin Gud.
Men Herre dw est min skiold oc ære
dw opholder mit hoffuit oc hierte.
Jeg robte til Herren met all min røst
oc han hørde mig aff sit hellige bierg. o. s. v.

Med Undtagelse af Testamentet er hele denne Række af Bøger trykt med en og samme Slags Typer, en smuk gothisk Skrift, som mærkeligt nok ikke forekommer andetsteds udenfor Frankrig end i Danmark. Der kan neppe være nogen Tvivl om, at Chr. Pedersen selv har ejet disse Typer, og det er med dem, han kort efter Hjemkomsten grundlægger sit Trykkeri i Malmø.

Christiern II. havde i Oktober 1531 forladt Nederlandene med 6—7000 Mand hvervede Tropper, Kanoner, Penge og en Flaade paa 25—30 Fartøjer under Skipper Clements Styrelse for at gjenerobre sit Rige. Chr. Pedersen sendte sit Boglager og sine Typer hjem over Land; men om han selv var med Kongen eller ledsagede sine Tryksager for senere at støde til ham i Danmark, vide vi ikke, ejheller hvor han færdedes under Christiern II.s Fremgang i Norge og sluttelige Tilfangetagelse og Overførelse til Sønderborg. Paafaldende er det, at en til ham pantsat Gaard i Malmø inddrages af Kong Frederik I. i Marts 1532, »efterdi forskrevne Mester Christiern har givet sig ind til Rigens Fjende Kong Christiern og bruger Avindskjold mod Riget«, og at der saa faa Maaneder efter skjænkes ham kongeligt »Protektorium, at han maa bo udi Malmø og nære og bjerge sig af Prenteri og være kongelig Majestæt huld og tro«. Muligt har den sejrende Regering ment at have Raad til at være højmodig overfor en Mand, hvis Pen man kunde skjønne at have Brug for i denne kirkelige Brydningstid og hvis Trykkeri var paa sin rette Plads i det afgjort protestantiske Malmø.

Baade Pennen og Trykkeriet kom snart i Virksomhed. Han oversatte endnu et Opbyggelsesskrift, udgav en Lægebog og en

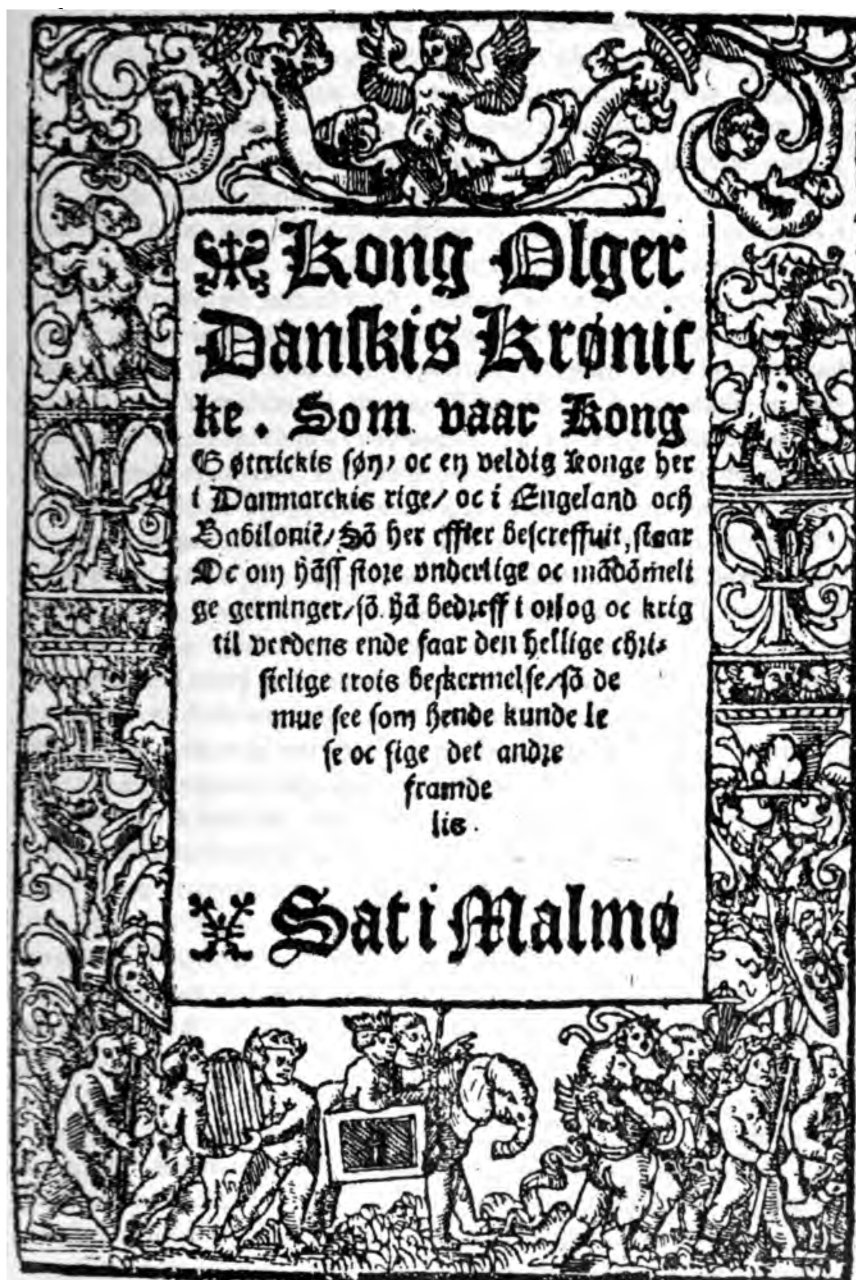
Urtebog samt af større Skrifter de to Folkebøger: Karl Magnus' og Olger Danskes Krøniker, der i trehundrede Aar have været Morskabslæsning for Slægt efter Slægt; det var jo bl. A. disse to Bøger, Grundtvig fandt sin Trøst i under Skolegangen i Aarhus, naar han læste dem højt paa Skomagerværkstedet i Gaarden, hvor han boede. Men Chr. Pedersen sigtede unægtelig højere end til blot Morskabslæsning ved Udgivelsen af de to Bøger: han mente at redde to historiske Fortidsminder for sit Folk, da han udsendte dem fra sin Presse.

Karl Magnus' Krønike.

»Karl Magnus' Krønike« med sin Beretning om, »hvorledes han stride mandelige for den hellige kristelige Tro med de tolv Jevninge«, havde alt længe været en yndet Folkebog og existerede baade i Afskrift og i Bogtryk, da Chr. Pedersen udgav den paany (se S. 74); det var endog en tidligere Udgave af Godfred af Ghemen, han lagde til Grund for sin, idet han »fra det Første i Bogen til det Sidste« rettede og forbedrede den »med svart Arbejde«, ombyttede uforstaaelige Ord med nu brugelige, bragte større Konsekvens i Stavemaaden og sørgede for en nøjagtigere Korrektur, »særdeles for unge Folks Skyld, Piger eller Drenge, som gjerne vilde lære at læse og skrive ret Danske og stave hende tilbørlig, som hende bør at staves og skrives«.

Olger Danskes Krønike.

Til Kong Olger Danskes Krønike staaer Chr. Pedersen derimod i et nærmere Forhold: dels har han opsporet Originalen, dels for første Gang udgivet den i dansk Bearbejdelse. At der existerede en Krønike om den berømmelige Helt, der nævnes i Karl Magnus-Krøniken som en af de tolv Jevninge og hvem Folkevisen berømmer, fordi han »vandt Sejr af Burmand«, derom var baade Christiern II. og Chr. Pedersen vidende, og Kongen havde tidt opfordret sin litteraire Ven til at faae Rede paa den, ja endog lovet ham »god Løn« for en dansk Gjengivelse af den; for dem Begge gjaldt det om at skaffe en stor national Helt den Plads i Folkets historiske Bevidsthed, han havde Ret til at indtage. Som ovenfor nævnt, var Chr. Pedersen saa heldig under et Ophold i Paris at overkomme et Exemplar; det var paa Fransk, hvilket Sprog han ikke forstod, skjøndt han havde boet flere Aar i Paris (men i det latinske Kvarteer), og han lod det derfor »for Guld og Penninge« oversætte paa Latin, hvorfra han saa omplantede det paa Modersmaalet.

Kong Olger
Danskis Krønic
ke. Som vaar Kong
Götrickis søn / oc en veldig Konge her
i Danmarckis rige / oc i Engeland och
Babilonie / Sō her effter bescreffuit, staar
Oc om hāss store vnderlige oc mādōmeli
ge gerninger / sō hā bedreff i orlog oc krig
til verdens ende faar den hellige chri-
stelige trois beskermelse / sō de
mue see som hende kunde le
se oc sige det andre
framde
lis.

Sat i Malmø

Titelblad til Chr. Pedersens Udgave af »Olger Danskes Kronike«, trykt i Malmø 1534.
Efter det eneste existerende fuldstændige Exemplar i Universitetsbiblioteket i Upsala.

For Chr. Pedersen er Olger Danske en historisk Person, Søn af Kong Gøtrik og identisk med Saxos Oluf, hvem Kejser Karls Hofsinder kaldte Olger »paa deres Maal, som er Oluf paa Danske«. At vor egen Historie ellers ikke omtaler denne Helt, kommer ganske simpelt deraf, at der dels ingen Konge eller Herre var i Landet, som vilde bekoste saadanne mærkelige Krøniker, dels ingen Klerke, som vilde tage sig et saadant Arbejde paa uden Vederlag; men at Krøniken om Olger Danske er funden hos Fremmede, maa ligefrem betragtes som en Fordel, thi var den fremkommen her i Landet, kunde man maaske have tænkt og sagt, at en dansk Konge havde ladet den digte for at rose sine Landsmænd, en Mistanke, som nu ikke kan finde Sted. Krønikens Beretning er ham da fuld historisk Sandhed, og da han følger den Grundsætning, at »Sandhed er den første Regel i Krøniker«, gjengiver han samvittighedsfuldt Fortællingens Gang og tager kun sine Forbehold, hvor den kommer i Kollision med hans Kristendom. Hvor der saaledes bebudes, at Olger skal komme tilbage mod Dommedag og stride mod Antikristen med Sværd og Spyd, bemærker Chr. Pedersen. at dette ikke er troligt, da der Intet findes herom i den hellige Skrift, men — tilføjer han — »Hver maa derom sige, hvad Gud giver ham i Sinde«. Heller ikke kan han forsone sig med »de sex dejlige skinnende Jomfruer, som man kalder Vætter«, der efter den franske Krønike komme og give den nyfødte Olger Gaver paa Vuggen, thi »det er ikke troligt, at saa skulde skeet, men det er Fabel og opdigtet Ting«, og vi skulle takke Herren, at vi ere blevne udrevne af deslige Vildfarelser og vide, at Ingen kan give Mennesker god Lykke eller saadanne Gaver uden Gud alene.

»Olger Danskes Krønike« er bleven oplagt talrige Gange i Tidens Løb, og Almuens Forlæggere optrykke den endnu den Dag idag. Af Chr. Pedersens Udgave existerer der nu kun to Exemplarer, hvoraf det ene endda er defekt; de findes begge i Sverig, det ene i Upsala, det andet i Stockholm (*Sv. Akademiens* Bogsamling).

Fra Chr. Pedersens Trykkeri udgik paa dette Tidspunkt endnu et Par opbyggelige Skrifter samt en dansk Psalmebog, som der senere vil blive Tale om, og en Udgave af Rimkrøniken, og til begge disse sidstnævnte Skrifter staaer Chr. Pedersen mere i en Udgivers end i en Bogtrykkers Forhold. Men Tiden

begyndte forøvrigt atter at blive ugunstig for litterair Virksomhed: Grevens Fejde udbrød, og det Haab om Christiern den Andens Gjenindsættelse paa Danmarks Trone, som de politiske Alliancer aabnede Udsigt til, kaldte paany Chr. Pedersen frem paa den historiske Skueplads. Malmø var endnu stadig den folkelige Kong Christierns Sag hengiven, og i Spidsen for Byens Borgerskab overrumplede Jørgen Kok Malmøhus, fangede Slotsherren Mogens Gyldenstjerne og lod den Del af Slottets Mure nedrive, som kunde være truende for Byens Sikkerhed. Chr. Pedersen var Borgemesterens »Sekretair og anden Haand« og har maaske været med ham paa hin Sejltour i Sundet, da han bragte Grev Christoffer, som laa med den lybske Flaade ud for Dragør, Efterretningen om denne Overrumpling tilligemed Stadens Nøgler. Slaget ved Øxnebjerg tilføjede dog snart den fangne Konges Sag det afgjørende Nederlag, og den folkelige Bevægelse afkræftedes saameget des lettere, som det var indlysende, at Hertug Christians (Christian III.s) Bestigelse af Danmarks Trone vilde være ensbetydende med en Sejr for Reformationen. Mellem den udvalgte Konge og det protestantisk sindede Malmø kom der derfor et Forlig istand, hvori det fastsloges, at Alt, hvad Borgerne i denne Fejde havde gjort mod Kong Christiern eller Andre, skulde blive »en klar og aftalen Sag, saa at de ikke vare pligtige at staa nogen Mand tilrette derfor«. Grevefejden.

Der er følgelig ikke noget Paafaldende i, at de mest fremragende blandt Malmøs protestantiske Lærere sattes i Virksomhed ved den officielle Gjennemførelse af Reformationen. Ogsaa Chr. Pedersen blev der Brug for til et betydningsfuldt Hverv, som vil blive omtalt nærmere i det Følgende: hans Deltagelse i Bibel-Oversættelsen. I en sex til syv Aar maa dette vigtige og vanskelige Arbejde have optaget det Meste af hans Tid, og han synes at have tilbragt dem dels i Malmø, dels i Kjøbenhavn, efter at han 1536 havde solgt sit Trykkeri. I 1543 havde han tilendebragt sit Hverv; han var da en Mand paa nogle og tresindstyve Aar, og mange Kræfter har det store Arbejde og en Sygdom, han faldt i, ikke levnet ham til hans sidste halve Snes Leveaar. Af samtidige Brevskaber faaer man endog Indtrykket af, at han har været noget aandssvækket mod Slutningen af sit bevægede og af aandeligt Arbejde stærkt optagne Liv, og man kan vel deri søge Aarsagen til, at han enten efter egen Beslutning eller ved Andres Foranstaltning Alderdom og Død.

tilbragte Resten af sin Levetid i landlig Ro hos en Frænde, Præsten i Helsinge, halvanden Mil nordøst for Hillerød. Det var dog ikke Naadsensbrød, han nød paa sine gamle Dage; han havde baade Ejendele og Kontanter at raade over og kunde holde sig en Karl til sin Opvartning. Ejheller var han hele Tiden saa svagelig, at han ikke f. Ex. gjentagne Gange kunde tage til Helsingør og give personlig Møde paa Raadhuset i de Retstrætter, som forbitrede hans sidste Dage; ja endog litteraire Arbejder gav han sig af med, idet der i hans Bo forefandtes et Haandskrift til en Oversættelse af Æsops Fabler, som udkom efter hans Død, et Værk, der dog i flere Henseender bærer Mærker af Alderdommens Skrøbelighed. Mod Slutningen af hans Liv forlod Kræfterne ham saa fuldstændig, at han ikke kunde føre Pennen. Han døde den 16. Januar 1554, altsaa i en Alder af mellem halvfjerds og firsindstyve Aar, og skal efter Huitfelds Beretning ligge begraven et Sted paa Helsinge Kirkegaard.

Hans Livshistorie er første Gang skreven af LANGEBEK i »Danske Magazin«, I. Bd., men fyldigere, med Indtrængen i Emnet fra alle Sider og grundig Belysning af alle Enkeltheder er hans Levnet og Forfattervirksomhed skildret i vore Dage af C. J. BRANDT: »Om Lunde-Kanniken Christiern Pedersen og hans Skrifter« (1882).

Chr.Pedersen fremtræder saa tidlig og saa flittig med Arbejder i Modersmaalet, at han allerede af den Grund maa kjendes værdig til det Navn, man har tillagt ham som den danske Litteraturs Grundlægger. Men endnu mere vil man finde ham fortjent til denne Hæderstitel, naar man mindes, hvad der var den ledende Tanke i dette Forfatterskab og hvilket ualmindeligt Herredømme han besad over Midlerne til det. Det er bestandig, hjemme som ude, Kjærligheden til Fædrelandet og det danske Folk, der styrer hans Pen: derfor er han øm over dets historiske Minder, vil redde dem fra Glemsel og indprente dem paany, at med dem den nationale Aand kan vækkes og styrkes; derfor vil han gjennem Modersmaalet aabne Menigmand Adgang til det rette Kjendskab til de højeste aandelige Anliggender, Vilkaarene for en kristelig Vandel og Salighedens Erhvervelse, og derfor drøfter han, overalt hvor Lejlighed gives, alle de Spørgsmaal, der angaa en god og sund Livsførelse. Og til denne sin Mission som Forfatter er han udrustet med en Magt over Sproget som Ingen før og ikke Mange efter

ham, en jevn og ædruelig, men klar og letfattelig Fremstilling, som var et Særsyn paa hans Tid. Herom have de Kyndige aflagt ubestridelige Vidnesbyrd. C. F. ALLEN betegner Chr. Pedersen som »den af det danske Sprog fremfor alle Andre fortjente Mand, der af det havde omtrent samme Fortjenester som Luther af det højtydske«, og WEGENER siger om hans Stil, at »det danske Sprog ligesom af en indre Trang fødtes ham paa Læben og strømmede fra Læben med en beundringsværdig Velklang og Rigdom«.

Som Chr. Pedersen i sit Sprog er dansk som Ingen før ham, saaledes er han det ogsaa i hele sin Personlighed. Der er noget Trofast, noget Støt og Sikkert ved ham, som viser tilbage til Nationaltypens bedste Egenskaber. Hans Væxt er langsom, men paalidelig. Det ligger i Sagens Natur, at han maa tage sine litteraire Udgangspunkter udenfor Fædrelandets fattige Aandsliv, men han har en egen Evne til at gjøre de fremmede Impulser virksomme i Hjemmets Tjeneste og tilpasse dem efter dets Fordringer. Og uden at han paa Ideernes Omraade er nogen genial Gjennembruddets Mand, ere Tidens skabende Tanker dog tilstede hos ham, endnu inden han er sig deres reformatoriske Karakter bevidst. Allerede i det katholske Afsnit af sit Liv fremsætter han i al Stilfærdighed og Sagtmodighed Anskuelser, som senere bleve Slagord i Reformationsbevægelsen; men han blev ikke en fyrig Bannerfører som Luther, hvis Kampnatur aldrig ret tiltalte hans sindige Væsen, skjøndt han saa godt som Nogen vidste, hvad det var at blive en god Sag tro ogsaa i onde Tider, og var en sikker Mand, hvor der skulde voves for den — han stillede sig i Reformationssagens Tjeneste, men gav ikke derfor Afkald paa selvstændig Dom overfor de ikke saa sjelden extravagante og formtrodsende Ytringer, der fløj fra Reformatoren i Kampgnyets Hidsighed som Gnister fra Sværdhug. Alt i Alt sætter han et eget dansk Præg paa vor Litteraturs første Begyndelse, og hvor dens nationale Egenskaber træde tydeligst frem, pege de tilbage paa ham:

Skjøndt mellem Sjællands Præster
kun regnet til de smaa,
han var en Runemester
paa Modersmaal som Faa,
og skrives Mesterværker
med danske Kjendemærker,
han Pennen skar til dem. (Grundtvig.)

Medens Chr. Pedersen i Udlandet var virksom for Reformationens Forplantning til Danmark, gik dens Sag frem herhjemme ikke uden haard Kamp og voldsomme Tilbagefald, men dog omsider naaende sit Maal. Striden førtes baade med legemlige og med aandelige Vaaben, baade i Livet og i Litteraturen. Nærmest som virksom i sidstnævnte Henseende skulle vi betragte den Mand, hvis Navn nøjere end nogen Andens er knyttet til Lutherdommens Sejr i Danmark, **Hans Tausen.**

Det var hin lille Plovdreng fra Birkinde By,
hans Navn fløj over Danmark med folkeligt Ry,
en dansk Morten Luther, han stred med Ordets Sværd,
og sejred med Aanden i Hjertefolkets Hær —

synger Ingemann om Bondesønnen fra Kjertemindeegnen, der endte paa Ribe Bispestol. HANS TAUSEN blev født 1494 og gik i Odense Skole, maa vel altsaa tidlig have røbet usædvanligt Nemme og boglig Interesse, siden han fra sin Faders Smedie naaede ad den alt Andet end slagne Vej til Latinskolen. Men endnu videre skulde hans Vandring føre ham. Enogtyve Aar gammel var han Munk i Johanniterklostret Antvorskov ved Slagelse og klosterbunden til St. Hans Brødrenes Regel, der var saa mild, at de strengere Ordener ikke ret vilde betragte dem som Munke, hvorfor Hans Tausen ved en senere Lejlighed kunde skrive: »Jeg har været i et Kloster, desværre, men om jeg var Munk, lader jeg den gode Herre (Prioren) og de Dannemænd i Antvorskov svare til.« Allerede Aaret efter sin Indtrædelse i Klostret er han i Rostock, hvor han 1516 blev indskreven som Student, gjennemgik de akademiske Grader og allerede 1520 optraadte som Docent. Det følgende Aar foredrog han offentlig Theologi ved Kjøbenhavns Universitet, endnu ikke luthersk udpræget, skjøndt han vel i Rostock havde været omsuset af Luftningerne fra Wittenberg; han har vel staaet omtrent paa samme Stade som Poul Helgesen, da denne som urban Formidler af Reformationens Ideer vilde lede deres lempeligste Indhold ind i et roligt Leje; da de to Mænd senere kom til at staa hver i sin Lejr, minder Hans Tausen ialtfald om, at han og hans Modstander »tidligere have fortæret saameget Brød sammen, at han kjender mig nok ikke saa ufredsom og balstyrig at være.« Imidlertid maa det Sammenhængende i Luthers Lære og Færd

Hans Tausen.

Studier udenlands.

ogsaa have drevet Hans Tausen videre og videre paa Konsekvensens Bane, og al hans Hu stod til Tydskland, for at han kunde fortsætte sine Studier i Wittenberg under Mesterens egen Vejledning. Hans rige Kloster gav ham Rejseunderstøttelse, det hedder sig paa det Vilkaar, at han skulde besøge den papistiske Theologis Højskoler i Löven og Köln, hvilket der er Grund til at opfatte mere som en officiel Formalitet end som et virkeligt Forbud mod at rejse til Wittenberg; endnu var Christiern II. Herre i Danmark, og saalænge var det ikke raadeligt at røbe sin Uvillie mod Luthers Højskole offentlig, og at det var til den, de Unges Sind drev dem, var ikke skjult for Kirkens Stormænd. Omtrent en Maaned efter Kongens Flugt blev Hans Tausen indskreven som Student i Wittenberg den 16. Maj 1523. I noget over et Aar hørte han Luther og Melanchthon, og har han tidligere havt sine stille Forbehold overfor den nye Lære, saa svinde nu hans sidste Betænkeligheder under Paavirkning af Luthers ivrigt erobrende og Melanchthons klart overtydende Veltalenhed, og opfyldt af Overbevisningen om det Vrange i Kirkens Helgenlære, om Gudssamfundets Stiftelse i Daaben og Befæstelse i Troen, om Bibelordets enfoldige Sandhed og dennes Udbredelse gjennem ren og usminket Børnelærdom, vender han tilbage til sit Kloster, hvor »den gode Herre« Eskil Thomsen, Prior af Antvorskov og Medlem af Rigens Raad, i Begyndelsen behandler den dygtige unge Mand mildt i Haab om, at Klostret skulde faae Ære af ham, men snart kommer paa det Rene med hans Frafald og efter at have sporet de nye Lærdomme i en af hans Prædikener sender ham til Johanniter-Huset i Viborg. Ogsaa her prøvede Forstanderen, den lærde og højtbegavede Peder Jensen, først paa at tage den unge Apostat med Mildhed, men da Hans Tausen ikke ved nogen Overtalelse lod sig bevæge til at lægge Skjul paa sine Meninger, kastede han ham i Fængsel. Men Modgangen æggede kun Nidkjærheden: Hans Tausen prædikede gjennem Lydhullerne i Fængslet for Borgerne udenfor, saa Forstanderen af Frygt for Ophidselsen i Byen satte ham i Frihed igjen og gav ham Lov til at prædike i Klosterkirken, naar Aftentjenesten var endt Større og større Kredse af Borgere sluttede sig til ham; han behøvede kun at give et Vink for at samle dem om sig som en Vagt til sin Beskyttelse, og betrygget ved denne Tilslutning forlod han Klostret, aflagde sin Ordensdragt og tog Bolig i en anseet Borgers Hus.

Hjemkomst.

Ophold i Viborg.

Ikke længe efter fik Hans Tausen en lige saa uventet og paafaldende som mægtig Støtte for sin Propaganda, da Frederik I. under et Ophold i Aalborg den 23. Oktbr. 1526 rettede en Skrivelse til Borgemester, Raad og Menighed i Viborg, i hvilken han udnævnte den lutherske Prædikant til sin Kapellan, tildelte ham »Forlov og Befaling til at være i Viborg for en Tid og prædike det hellige Evangelium for Borgerne«, samt paalagde disse, at »de paa Kongens Vegne skulle beskjærme ham mod Alle, der ville overfalde ham med Vold og Magt, være sig Gejstlig eller Verdslig«. Særlig i Kjøbstæderne havde nemlig den nye Lære lidt efter lidt bredt sig saa stærkt i Form af »hemmeligt Lutheri«, at den var bleven en Magt i Samfundet, som maatte tages med i den politiske Betragtning, og i de stærke Udslag frem og tilbage, som Statsstyrelsen bevægede sig imellem i denne af saamange modstridende Interesser sammenvævede Tid, var der just nu en Situation, i hvilken Kongen ansaa det for god Politik — ikke at tale om, at det stemte med hans egne Sympathier — at begunstige Reformationsbevægelsen ved at optræde som Beskytter af den første aabenbare og erklærede Bekjender af Luthers Lære, uanseet at hans Haandfæstning forpligtede ham til »aldrig at tilstede nogen Kjætter, Luthers Discipel eller Andre at prædike eller lære lønlig eller aabenbarlig mod den himmelske Gud, den hellige Kirkes Tro, den helligste Fader Paven eller Romerkirken«. Dette mærkelige Beskjærmelsesbrev blev paa eengang en Handske, kastet til Prælaterne, og en Haand, rakt til den danske Borgerstand, der herved i Virkeligheden fik Ret til uden Hensyn til Biskop og Domkapitel at holde sig selv en Prædikant eller Fripræst. Ad denne Vej blev der aabnet den evangeliske Lære en ligesaa bekvem som legal Vej til Kjøbstædernes Borgerskab, der ogsaa nu allevegne blev Lutheranismens virksomste Støtte.

Særlig i Viborg var der en taknemmelig Jordbund for den nye Udsæd, og Hans Tausen støttedes baade fraoven og franeden. Latinskolens Rektor, JAKOB SKJØNNING, der tillige var Præst, havde overladt ham sin Sognekirke, den lille St. Hans Kirke, til at prædike i, men den blev snart for trang for Tilstrømningen, og Borgerne skaffede ham da Tilladelse til at prædike til Aftensang i Graabrødrenes rummelige Kirke tæt ved Bispegaarden, altsaa lige for Bispens Øjne. Denne — Jørgen Friis — kunde tilsidst ikke be-

tvinge sin Harme og formaaede sin Slotsherre til at trænge ind i Kirken med væbnet Magt for at gribe Tausen og føre ham op paa Slottet. Hans Tausen stod paa Prædikestolen, da Slotsherren traadte ind og befalede ham at standse og følge med ham til Biskoppen. Men med luthersk Frimodighed gav Hans Tausen til Svar: »Jeg staaer her i en højere Herres Tjeneste, men naar jeg er færdig, skal jeg, hvis Biskoppen ønsker det, komme til ham.« Da Slotsherren blev hidsig og truede, gjorde Borgerne sig rede til at sætte Haardt imod Haardt, løb til de nærmeste Gader for at hente Vaaben eller sendte Kvinderne hjem efter dem, og overfor denne bestemte Optræden faldt Slotsherren tilføje og fjernede sig.

At den tydske Bogtrykker HANS VINGAARD paa denne Tid kom til Viborg med sit Trykkeri, er ogsaa et Tegn paa den reformatoriske Stemnings Overvægt i Byen. Vi have tidligere antydet, at Bogtrykkerne i hine Dage betragtede sig som aandelig medansvarlige i de Skrifter, der udgik fra deres Presser; de flyttede derfor gjerne deres Trykkerier hen til de Punkter, hvor der var stærkest Bevægelse i den Retning, de selv tilhørte, saa den luthersksindede Bogtrykkers Ankomst til den jydske By tyder paa, at han har betragtet den som et af Centrerne for Reformationsbevægelsen i Danmark. Hans Tausen hilste ogsaa hans Ankomst med Glæde. »Gud har sendt os denne Prenter til Byen«, skrev han og lod strax tre Smaaskrifter udgaa fra hans Officin.

Det første af disse Skrifter: »En rett Christelig Fadzon at Christne Børn med paa Danske« er nu ikke længer til i noget bevaret Exemplar, men kun i en Afskrift i det St. kgl. Bibliotheks Thottske Samling. Forfatteren udleder Grunden til, at den menige Verden er saa plat forsjunken i Synd, fra den Omstændighed, at ved Daaben Fadderne ikke have forstaaet de Ord, som Døbe-Faderen taler over Børnene, og han har derfor nu sat Ordene ud paa dansk Maal med alle de Tegn, som man plejer at haandtere i Daaben, for den enfoldige Almues Skyld. En Christelig Fadzon.

Det følgende Arbejde fra Hans Tausens Pen og Hans Vingaards Presse (1528) er en Oversættelse af Luthers »Mandat Jhesu Christi an alle seyne getrewen Christen«, et lille Skrift i Form af et Himmelbrev, der i sin frit oversatte, tildels lokaliserede og ved et fyndigt Sprog udmærkede danske Skikkelse har faaet den vidtløftige Titel: »HEr haffue wij bodhae (baade) edtønckelight Et ynkeligt Klagemaal.

Klawaemooll Och edt wenlight tilbudh, huorledes then herre Jesus Christus beclawer, ath wij eræ saa faldhnæ hannum fraa, Och haffue kast then helig Christelighæ troo Ath wij inthet haffue beholdhet ther aff wdhen navnet. Och huorledes hand naadheligh tilbydher oss gudz naadhæ oc wenskaff ighien formedelss sidt helige Euangelium.« Det er Vorherre selv, der fra sin Himmeltrone taler til sin Menighed: »I veed vel, hvad I have svoret mig igjen i Daaben, hvorledes I have hyldet mig for Eders Herre og Fyrste med svoren Ed; nu er jeg kun altfor tidt bleven undervist om, hvorledes I have forglemt samme Ed og ere affaldne fra mig og ikke agtet paa, at I maatte beholde det stærkeste Slot og Fæste, som er den store og stærke Tro, som jeg bød Eder at sætte paa det Ord, jeg havde lært Eder, det hellige Evangelium.« Menneskesindet har været vildledt og søgt Frelsen paa mange Veje: »Er det ikke saa? Løb I ikke fra Rom til St. Jakob, fra St. Jakob til Stjernebjerg, derfra til Klippinge, fra Klippinge til Rye, fra Ry til Aabenraa, fra Figentræ til Pæretræ, fra Pæretræ til Æbletræ, I løb hid, I løb did og fandt dog ikke Eders Sjæls rette Føde; I bleve jo lige hungrige, lige tørstige, fordi Eders Sind og Samvittighed kunde ikke blive tryg og fredsommelig af Arriner og Kariner, Kapper eller Vievand; saa stod I altid i Tvivl, hvor stærkt I end løb derefter.«

Til Borgerne i Viborg og Aalborg sendte den gamle fyenske Biskop JENS ANDERSEN BELDENAK en Advarsel mod den evangeliske Lære og fremkaldte herved Hans Tausens tredie Skrift: »Edt kort antswor till bispenss sendhæbreff aff Othense« (1529). Han viser sig heri som en dygtig Polemiker, idet han Stykke for Stykke gjendriver sin Modstanders Paastande. Allerede Skriftets Begyndelse giver en karakteristisk Prøve paa dets Tone: »Vi Jens Andersen, med Guds Naade Biskop udi Odense. — Aha, Hr. Jens Andersen, hvor det skal blive Eder haardt at bestaa, at I er en Bisp af Guds Naade. Ak nej, desværre, ikke af Guds Naade, men af Guds store Fortørnelse, U-Yndest og besynderlige Vrede, for vor Utaknemheds og mangfoldige Synders Skyld haver Gud berøvet os vore rette Sjælesørgere« o. s. v. Han opgjør ved denne Lejlighed et Regnskab for sit personlige Vedkommende, idet han imødegaaer Bebrejdelsen for at have brudt sit Klosterløfte. Hans Svar er, at han netop derved er bleven sit tidligste Løfte tro, det, han har givet Gud i Daaben: »I min Daab besvoer jeg mig til min Gud, at

Svar til Jens Andersen.

han skulde være min Gud og elskelige Fader og jeg hans kjære Barn for Christi Skyld; men denne Lydighed afsagde jeg ham, og da var jeg en falsk, forløben Kristen; den Lydighed, jeg havde lovet Gud, lovede jeg nu et Menneske; den Tro, jeg tilforn satte til Christus, satte jeg nu til mit Klosterlevnet . . . Er jeg pligtig at holde, hvad jeg har lovet, saa skal jeg holde den første Jæt (Løfte), som jeg havde lovet Gud, og lade den anden fare.« Klosterlivet ejer kun Gudelighedens Skin, men ikke dens Væsen, da al sand Gudelighed maa vise sig virksom i Kjærlighed; men denne forsmægtes i Klostrene, det veed han fra sit eget Ophold i de rige Johanniter-Huse: »I det, jeg skulde have været andre Mennesker til Tjeneste, tjente jeg nu mig selv. Jeg lovede Fattigdom; men hvorledes? — saa at jeg vilde bo i store kostelige Stenhuse og kongelige Paladser, æde og drikke kræselig, slide Ludsk og Londersk (Klæde fra Lüttich og London) og bruge alt det, mit Liv lystede, men at jeg vilde plat Intet have at give Andre; jeg vilde tjene mig selv og og være ingen Andre nyttig eller brugelig.«

Samme Aar som dette Fejdeskrift udkom, forandrede et kongeligt Brev med et Pennestrøg hele den kirkelige Tilstand i Viborg, idet der kort og godt forordnedes, at da Byen ikke havde Raad til at holde de mange Kirker og Kapeller vedlige, skulde Borgerne nedbryde dem alle tilhobe, ene med Undtagelse af de to, Sortebrødre- og Graabrødrekirkerne, som de efter deres eget Ønske vilde beholde til Sognekirker, og — selvfølgelig — Domkirken. Borgerne tøvede ikke med at gøre Brug af deres Ret, og tolv Kirker faldt som Ofre for denne radikale Reform. Byen havde nu kun to Sognekirker; ved den ene var Hans Tausen Præst, og til den anden ordinerede han — til let forstaaelig Forargelse for de Paveligsindede — sin Hustrus Broder JØRGEN SADOLIN.

Kort efter denne sin selvbeskikkede Optræden som evangelisk Superintendent blev Hans Tausen af Frederik I. kaldet til Kjøbenhavn og som Kongens Kapellan stillet til Borgernes Raadighed, samtidig med at det blev ham tilladt eller vel snarere overdraget at indrette Gudstjenesten i Nikolaj Kirke paa luthersk Vis for de Borgere, der maatte foretrække denne Form af Kirkegang. Og af dem var der mange; i voxende Skarer strømmede de til for at høre den første offenlige Forkyndelse af Luthers Lære, og Hans Tausen kan fra nu af betragtes som »Fænnikedrager for det ganske

Ophold i Kjøbenhavn.

Lutheri i Danmark«, for at bruge Poul Helgesens bedske Udtryk, ligesom ogsaa Skylden for al Uorden og ethvert Overgreb af den lidenskabeligt bevægede Mængde blev lagt paa hans Skuldre, især af den samme kampiltre Lektor Poul, der klager over, at efter Tausens Ankomst »voxede Ondskaben i den Grad, at den By, der fremfor nogen anden havde holdt fast ved Fromhed og Gudelighed, blev den værste Hule for Ugudelighed og Vederstyggelighed; den uvidende og træge Almue blev saaledes betaget af en utrolig Galskab, at den rasede mod Kirkernes Helligdomme, sønderslog Helgenbilleder, haanede den hellige Messe med gruelig Spot, ja søgte endog at overgaa baade Viborg og Malmø i Ugudelighed.«

Med den dygtige Modstander, fra hvis livlige Pen disse haarde Beskyldninger flød, tog Hans Tausen Kampen op 1531 i Anledning af Poul Helgesens Brev om Messen, som han havde sendt til Borgemestre og Raad i Kjøbenhavn med Ønsket om, at Hans Tausen vilde give ham Svar paa hans Spørgsmaal, hellere paa Latin end paa Dansk. Tausen tøvede heller ikke med sin Imødegaaelse, og hans Svar blev sendt til Poul Helgesen, der nu lod sit Sendebrev og en Replik i Anledning af Tausens Svar trykke, men uden at medtage selve dette. Der manglede saaledes et vigtigt Led i den offentlige Diskussion, som Hans Tausen skyndte sig at udfylde ved at lade den sidste Halvdel af sit Skrift

Svar til Poul Helgesen.

udkomme i Trykken som »Suor til then falske oc vchristelige vnderuiisning som lector Powell screff til Raadet y Københaffn Om then Papistiske Messe«.

Denne Strid drejer sig om et af Pavekirkens Hoveddogmer, Opfattelsen af Messen, hvori den hele katholske Gudstjeneste var koncentreret som i sit Brændpunkt, og hvis Aflæggelse var Reformationens ydre Tegn. De Evangeliskes Angreb paa den katholske Betragtning af Messen rettedes dels imod Nadverens ydre Forvaltning, Nægtelsen af Kalken ved Lægfolks Altergang — »Bisper og Præster havde som Skalke, Tyve og Røvere stjaalet den ene Part af Sakramentet«, sagde man — dels og væsenligst mod dens indre Betydning som et Offer til Forligelse for vore Synder, et Offer for Levende og Døde, som den katholske Kirke tillagde Nadveren, idet den konsekrerende Præst i det Afsnit af Messetjenesten, der kaldtes »Kanon« eller »den tiendes Messe«, fordi den blev læst ganske sagte, henvendte sig til Gud, ikke til Menigheden og, idet han

tog Brødet og Vinen paa Alteret, bar det frem med den Bøn til Gud, »at du vil behagelig anse og velsigne disse Gaver, disse Laan, disse hellige og ubesmittede Ofre,« hvortil der, under Paakaldelse af Helgennavne, var føjet Bønner for Kirken, for Paven og for Alle, »som ofre Dig dette hellige Offer for deres Sjæles Løsen og Frelse.« Hævdelsen af denne Betragtning af Nadveren som et Offer til Frikjøbelse for Syndestraf var i rent udvortes Henseende af yderste Vigtighed for den katholske Kirke, fordi igjennem den en uudtømmelig Rigdomskilde udgød sit Væld over Kirker og Klostre i Form af Indbetalinger, testamenterede Formuer og Gavebreve som Vederlag for Præsteskabets Udførelse af Sjælemesser for de Afdøde og andre »stiftede Messer«, ved hvilke Messens Karakter af Sonoffer tydeligst traadte frem. Det var derfor praktisk god Krigsførelse, at Luther tidligt rettede sine Angreb mod dette Punkt, som det var ideel Indignation over en hellig Indstiftelses Forvanskning i verdslige Formaals Tjeneste, der lagde Kraft i hans Vaaben, da han i sit paa Wartburg forfattede Skrift om Messen holdt sig ene og alene til Nadverens Indstiftelsesord og stemplede det som en Fornægtelse af Troen at ville forlige Gud ved at bringe ham hans egen Gave til Menigheden som Offer, efter at Forligelsen med ham eengang for alle var stiftet ved Jesu Offer paa Golgatha. Til Luthers Argumentation støtter Hans Tausen sig selvfølgelig i hele sin Imødegaaelse af Poul Helgesen og holder bestandig sin subtile Modstander til Ilden, hvergang han vil forvirre Ordenes naturlige Mening ved kløgtige Distinktioner, som naar han vil bortforklare Messens Betydning som Offer ved at kalde den et Mindeoffer, en trofast Formaning til Delagtighed i det aabenbare Christi Offer, men ikkedesmindre en god Gjerning, der med selvstændigt Offer-Værd og Virkning kan komme Levende og Døde tilgode, naar Handlingen følges af Menigheden med Andagt og Kjærlighed. »Siger Du, at de have ikke gjort Messen til et nyt Offer til Syndebod?« udbryder Hans Tausen. »O Gud give, det var saa! Det giver mig stort Under, at Du saaledes vil aarsage (undskylde) Paven, helst fordi han aarsager sig ikke selv, men aabenbare kalder Messen selv et Offer . . . Have vi ikke den ryggesløse Kanon ved Haanden, som kalder Messen et Offer og saadant et Offer, som skal afslette Synden! . . . Hvad est Du Barn, eller vil Du gamle Munk gjøre os til Børn! O I Messepræster! hører Lektor Pouls Dom over Eders

Messe! han fordømmer alle de Messer, der siges for noget Offer til Syndebod!« Hans Tausen veed fuldtvel, hvilken snild Modstander han har at gjøre med, en Disputator, der »beviser mesterlig at kunne drage og skyde Skjødet, som Blæst og Bølge sige til«, og netop som et Modstykke til denne Tvetydighed fremsætter han sin egen og Luthers Betragtning af Nadveren uden Omsvøb og uden Forbehold. »Til hvad Brug Vor Herre Jesus har efterladt os det hellige Sakrament, det beviser han klarlig nok, da han beder, at man skal tage, æde og drikke, ham til en Amindelse; nu taler han aleneste derom, og ikke hvorledes man skal stoppe det i Sølvkar

Hans Tausens Haandskrift.

(Facsimile af hans Brev til Kong Frederik den Første, i Karen Brahes Bibliothek i Odense.)

Then aldmechtighe gud aff Hymelen begaffue E. N. kongelig Mayestatt aldkiereste naadige Herre mz (med) wiisshedzenss oend (Aand) och sand gudeligh forstand, och en rett aluorligh goed willij, til ath forfremme gudz rette sandhet, wdhen ald wild (Forudindtagethed) och alle personers anseende, gud til willij och loff, Ethers Naadhæ til ewigh priis och æræ, och E. N. arme wndersotte till gaffn och ewigh salighet Amen.

og sætte det op og bede dertil; ved dette Guds Ord bliver jeg saa fast, at Du skal ikke drive mig derfra.«

Om Hans Tausens Skrift sagde N. M. PETERSEN i sin Litteraturhistorie 1854, at det burde udgives paany; dette er senere skeet ved HOLGER FR. RØRDAM (Smaaskrifter af Hans Tausen, Kbhvn. 1870).

Paa dette Tidspunkt falder ogsaa Tausens Gjengivelse af Luthers Svar paa det kejserlige Mandat efter Herredagen i Augs-

burg, der, ledsaget af en »ydmyg tro Formaning til Kong Frederik«, opbevares i hans egenhændige Haandskrift i Karen Brahes Bibliothek i Odense.

Men ikke længe efter brast den Støtte, Hans Tausen havde havt i sin kongelige Velynder. Frederik I. døde 1533, og under de svævende Forhandlinger om Kongevalget, under hvilke store politiske Interesser krydsede hverandre, vandt Prælaterne deres Magt tilbage for en Stund og benyttede den til en kraftig Reaktion imod de Evangeliske. Under Herredagen i Kjøbenhavn 1533 stævnedes Tausen til at møde paa Raadhuset og modtage Rigsraadets Dom i den Anklage, der var rejst imod ham for at have brugt Haansord imod Sjællands Biskop Joachim Rønnow, for — i sit nysnævnte Fejdeskrift — at have skjældt Prælaterne for »Tyranner, Bedragere, haardnakkede og forblindede Knubbe«, og for at have talt usømmeligt om den hellige Messe. Poul Helgesen førte Sagen imod ham, med sin vante Livlighed og Smidighed og med en særlig god Villie til at komme sin Modstander tillivs. Situationen var betænkelig for den Anklagede og reddedes kun nogenlunde ved den Støtte, Kjøbenhavnerne ydede deres afholdte Lærer og Prædikant. Efterretningen om Hans Tausens Indstævning for Rigets højeste Domstol vakte det stærkeste Røre i Byen; Borgerne samlede sig væbnede udenfor Raadhuset og fordrede ham frigiven, og ved at henvende sig om Hjælp til den lybske Borgemester Jürgen Wullenweber, som laa med sine Skibe udfor Dragør, aabnede de Udsigt til saa betænkelige storpolitiske Konsekvenser af denne Sag, at Rigsraadet ansaa det for betimeligt at gjøre en hurtig Ende paa den og afsluttede den endnu samme Dag, dog først efter at lybsk Mandskab i Smaaafdelinger havde betraadt Kjøbenhavns Grund for at gjøre fælles Sag med Borgerne og benytte disse forviklede Omstændigheder til Hansestædernes Fordel. Dommen gik vel imod Hans Tausen, der tilstod sig skyldig i Forseelse mod Joachim Rønnow, men frejdigt vedstod sin Lære om Messen og Nadveren; den Straf, han skulde være idømt — og det kunde let have gjældt Livet — blev ham imidlertid eftergiven, hvorimod han inden en Maaneds Forløb skulde have rømmet Sjællands og Skaanes Stift og overhovedet aldrig maatte forrette nogen Præstegjerning uden den Biskops Tilladelse, i hvis Stift han opholdt sig, ligesaalidt som han maatte skrive eller lade prente nogen Bog.

Trods Dommen, der var overgaaet ham, var Hans Tausens Bortgang fra Raadhuset snarere en Sejerherres end en Overvundens. Menneskeskaren foran Bygningen havde alt Andet end fredelige Miner; »var der blevet krummet et Haar paa hans Hoved«, fortæller et Øjenvidne, Reimer Kok, »saa var der ikke Een kommen levende derfra, thi hvorledes den menige Mand hilsede Rigsraaderne, især Biskopperne og deres Munke, da de gik fra Raadhuset, det har jeg selv seet med mine Øjne«. Det var kun Hans Tausens personlige Beskyttelse, Joachim Rønnow kunde takke for, at han slap helskindet hjem til sin Bispegaard.

Facsimile af Hans Tausens Navnetræk.

Visen om Løgn og Sandhed.

Rimeligvis paa dette Tidspunkt er det, at Hans Tausen har givet sin alvorsfulde, for den gode Sag bekymrede Stemning Luft i den smukke Vise »om Løgn og Sandhed«, det ypperste af de polemiske Digte fra Reformationstiden, vi have tilbage. Det er naaet til vor Tid i forskjellige Udgaver, af hvilke den ældste — fra 1547 — blev funden for en Del Aar siden i det St. kgl. Bibliothek, trykt i et lille Oktav-Hefte sammen med en Vise »om Munkekappen« (udg. af CHR. BRUUN i »Viser fra Reformationstiden« 1864). Det er Sandhedens Pilgrimsgang paa Jorden, Hans Tausen besynger med Tanken paa sin egen Skjæbne og sine Modstanderes Triumf:

I fordum Tid var Sandhed mægtig og bold,
afholden i alle Maade,
over al Verden havde hun Vold,
og ingen Mand gjorde hende Vaade.
Nu er Løgn vorden hende vred,
han maa hende hverken høre eller se,
han vil hende plat fordrive.

Hverken paa Herreslot eller i Kjøbstad kan Sandheden finde Ly; hist »kom Løgnen ridende i Gaard med Rytter og Hofmænd, saa væld ig han var«, og for at drive hende bort fra Staden skrev Løgnen »Brev til Borgemester og Raad, at de Sandhed ihjel skulde slaa«. Ejheller paa Thinge kan den Forfulgte komme til sin Ret; da søger hun Tilflugt i et Kloster:

Sandhed monne til Kloster gaa,
hos Bisper maatte hun ikke være.
Hun tog en Munkekappe paa,
den agted hun rolig at bære.
Sandhed bad Munken, mod Løgn skulde stride,
at hun maatte rolig i Kloster blive,
det kunde dem meget fromme.
»Sandhed, Du est en Rømnings-Mand,
og Dig kan Ingen lide!«
Det svarede Gaarden som en Mand:
»Vi ville ej for Dig stride.
Fordi vi tjene nu Løgn med Tro,
thi maa Du ej i vort Kloster bo,
Du kant os lidet fromme.

»Løgn han er i Kloster rig,
han giver os ingen Plage.
Ikke er en anden i Verden slig,
der os giver saadanne Dage.
Løgn han bygger op store Mure,
og intet Arbejde er os saa sure,
han kan os frilig bestyre.

»Sandhed, Du est baade sulten og mager,
dit Stegers monne lidet ryge.
Vort Prison*) est Du en Gjest saa fager,
og hannem skal Du nyde.« —
Nu er Løgn vorden Munkens Patron,
og Sandhed sidder i deres Prison,
tildøde ville de hende svelte.

Havde Sandhed enten Venner eller Frænder,
der til Munkene vilde tale,
at de deres Vrede vilde fra hende vende
og lade hende fredelig henfare!

Herre Gud af Himmelen hjælpe hende vel,
for Munkene gjør hende stor Uskjel,
hun haver dog ingen Brøde

Sandhed fortrykkes til en Tid,
det kan vel hver Mand mærke.
Djævelen gjør dertil stor Flid,
at han kan Løgnen bestærke.
Men kommer Sandhed tilords igjen,
da raader jeg, Løgn, Du bruger dine Ben,
Du vedst, hvad det vil koste.

De ere nu Faa, det ville forstaa,
at Sandhed af Fængsel er kommen,
de love Gud, baade Store og Smaa,
af Hjertet og ej af Lungen.
Papister dem stinger hun jammerlig,
at hun aabenbarer deres Svig,
som dennem stor Vold haver givet.

Rigens Hofmester Mogens Gjøe, selv en ivrig Lutheraner og »alle Lutheraners Forsvar«, antog sig imidlertid Tausens Sag, og hvad han ikke evnede, udrettede hans Datter Birgitte — senere Herluf Trolles navnkundige Ægtefælle — som havde en høj Stjerne hos Biskop Rønnow. Med deres Forestillinger forenede sig Trykket franeden, fra Kjøbenhavns Borgere, og der bragtes et Forlig istand, som indrømmede Hans Tausen Ret til at vende tilbage til Kjøbenhavn, imod at han forpligtede sig til ikke i sine Prædikener at bruge »Skjændsord mod Bisper og Prælater, Kanniker og Præster«, men tvertimod at vise sig »hørig, tro og lydig mod Biskoppen«, og Mogens Gjøe gik i Borgen for ham med den stærke Forsikring, at han »vilde vove Hals, Liv og Gods, hvis han skulde svigte sit Løfte.«

Forliget var jo ingen lille Indrømmelse fra Bispens Side, men ogsaa Hans Tausen bandt sig i væsenlig Grad ved denne Overenskomst og det er nok muligt, at den har gjort Skaar i Tillidsforholdet mellem ham og Kjøbenhavns Borgere. I den nærmest følgende Tids stærke Røre tager han kun liden Del; han fordyber sig i litteraire Arbejder og giver sig i Lag med Oversættelsen af

*) Fængsel.

det gamle Testamente, af hvilken **de fem Mosebøger,** »med tro oc flijt fordanskedt aff M. Hans Tausen, Prædicker wdi Kjøbenhaffn«, udkom 1535 (trykt i Magdeburg) og bleve saa vel modtagne, at de maatte optrykkes paany begge de to følgende Aar. »Det var vel baade nyttigt og nødigt«, skriver han i Fortalen, »at denne hellige Skrift afmaledes paa alle Vægge, skreves udi alle Vraaer, udtydedes paa alle Tungemaal, at Ungdommen maatte betiden vænnes ved at øves derudi. Saa haver jeg nu bevist min Tjeneste paa disse Moses Bøger og fordansket dennem efter min Formue. Kunde forstandige Folk skjønne, at det saa kan være lideligt, da vil jeg gjerne gjøre ydermere, hvad jeg kan, ellers vil jeg hermed have givet dennem Aarsag til at gjøre det bedre, som bedre kunne.«

De fem Mosebøger.

Som Sprogmindesmærke indtager denne Oversættelse en vigtig Plads i Litteraturen; kan den end ikke i Sprogets Renhed og Rigtighed stilles helt ved Siden af Chr. Pedersens, er den dog let læselig og præget af en ejendommelig Karakter, i hvilken en populair og national Sprogtone hersker med naturlig Lethed. Til Prøve vælge vi det almenbekjendte Sted af

2. Mose Bog. 20. Kap. 1.—17. Vers.

(I Hans Tausens Oversættelse er Versinddelingen udeladt.)

DEr talde Gud alle desse ord oc sagde, Jeg Herre er dyn Gud, som haffuer wdførd deg aff Egipten land, wd af det trældoms huss.

Dw skalt icke haffue andre guder for meg, Dw skalt ingen billide giøre deg, oc ey nogen lignelse, enthen effter det som er her offuen wdi himmelen, eller her nedre paa iorden eller oc neden vnder iorden, Dw skalt icke tilbede eller dyrcke dennom, dy ieg Herren dyn Gud er een nidkiær Gud, som besøger fædrens misgierning paa børnen ind y det tredie oc fierde læd, de som hade meg, oc giør miskundhed paa hele tusinde, som elske meg, oc holde myne bud.

Dw skalt icke føre Herrens dyn Guds naffn forgieffs, fordi Herren wil icke lade den bliffue vskyldig, som fører hans naffn forgiæffs.

Tenck paa Sabbaths dagen, att dw holder hannom hellig, Sex dage mottw arbeyde oc gjøre alt det dw haffuer at skaffe. Men den siwende dag, skal wære Herren dyn Gud een Sabbath, da skaltw ingen handel tage deg for at giøre, ia huercken dw, dyn søn eller dyn daater, dyn swend, dyn pige eller dit queg, eller nogen dyn fremmede, som er inden dine porte, Dy sex Dage giorde Herren himmel oc iord, hawet oc alt det der wdi er, oc huilte seg den siwende dag, oc giord hannom hellig.

Ære dyn fader oc dyn moder, paa det att dw mot worde langliffuet wdi det land, huilcket Herren dyn Gud giffuer deg.

Dw skalt icke slaa ihiel.

Dw skalt icke bedriffue hoer.

Dw skalt icke stiæle.

Dw skalt icke sverre falsk widnesbyrd emod dyn nægeste.

Du skalt icke haffue løst til dyn nægestes huss.

Du skalt icke haffue løst til dyn nægestes hustru, hans swend eller hans pige, hans oxe eller hans asen, eller noget aff det dyn nægeste tilhør.

Da Hans Tausen udgav sit næste Skrift, 1539, havde Reformationen været gjennemført paa tredie Aar ved Christian den Tredies bekjendte Statskoup, uden at dens første Ordfører derved var bleven dragen frem af sin tilbagetrukne Stilling. Ved Valget af de nye Biskopper blev han forbigaaet; i en kort Tid har han været Præst og Lektor i Theologien i Roskilde, men er snart kommen tilbage til Kjøbenhavn, hvor han foruden sit Præsteembede røgtede Lektoratet i Hebraisk ved Universitetet.

Titelblad til Hans Tausens Vise »om Løgn oc Sandhed« efter den i det St. kgl. Bibliothek fundne Udgave fra 1547.

Det omtalte Skrift er Hans Tausens **Postil**, det omfangsrigeste og vel tillige det originaleste af Reformationstidens litteraire Arbejder — Begyndelsen til den homiletiske Litteratur i Danmark. Værket falder i tre Dele: en Vinterdel og en Sommerdel af Postillen samt Jesu Lidelseshistorie. Den indledes med en Tilegnelse til Christian III., i hvilken Forfatteren smukt mindes sin Velynder, den afdøde Konge, og hædrer ham, fordi han mod mange store Herrers Villie baade inden- og

udenlands, ja med sit eget kongelige Navns Foragt og Fortabel lod det hellige Evangelium efter dets rette Forstand faae Indga i Riget og beskyttede dem, der truedes og forfulgtes for den Sags Skyld. Derefter priser Hans Tausen den nu regerende Kon

Abrahams Offer.
Illustration af Hans Tausens Oversættelse af de fem Mosebøger (Magdeburg 1535).

for Alt, hvad han har udrettet for Guds Lov og Christi Evangeliu men nævner saa frimodig det Meget, som staaer tilbage at gjø og som det paaligger Kongen at sætte i Værk: en god, bekve Reformats, Oprettelsen af Skoler og et retskaffent Universitet, In retningen af Hospitaler og Sygehuse for Syge og Vanføre, Omso for Enker og Faderløse og for Fattigfolk i Almindelighed. M

først og fremmest er det af Vigtighed, at Guds Ord holdes ved Magt »ved en udvortes mundtlig Prædiken«; og da ikke blot Almuen er grov og ulærd, men endog dens Lærere, Sognepræsterne, staa tilbage i Mangt og Meget, saa har han, »efter Prædikanternes

Eſus ſagde till Phariſeer⸗
ne. Der wor ett rigt men⸗
niſke / ſom klœdde ſeg ÿ
Purpur oc bliant/ oc leff⸗
de hwer dag herlig ÿ krœ⸗
ſenhed. Der wor oc en
ſtackarl ſom hed Lazarus
ſom

En Side af Hans Tausens Postil, trykt i Magdeburg 1539.
(Parablen om den rige og den fattige Mand.)

Raad og Tilskyndelse« udarbejdet denne Postil med dens Fordanskning af de Epistler og Evangelier, som behandles for Folket hver Søn- og Helligdag, samt med »en maadelig Udlæggelse« som Hjælp for Sognepræsternes Enfoldighed.

I Fortalen til »alle fromme og uvillige Læsere« udtaler Hans Tausen sig saa nærmere om sin Bogs Opgave: »Dette Arbejde,

gode Venner, er berammet ikke for deres Skyld, som noget højlig og grundlig ere boglærde og i Skriften synderlig øvede og vel forfarne, hvilket forstandigt Folk vel kan lettelig besinde. Men for dennem, som ikke have saare studeret og ej meget have hørt af den hellige Skrifts Udlægning, synderlig dem hvilke dog ere beskikkede til at lære Andre og vilde vel gjerne gjøre det Bedste, men have det ikke udi Formuen. At de maa herved have nogen Tilvisning og fast Grund at behjælpe sig med. Derfor beder jeg Alle og Hver især tage Alting i den bedste Mening og Intet altfor snart domme til det Værste, hvilket Somme pleje gjerne. For det er altid lettere at dømme en Anden og foragte en Andens Arbejde end at gjøre selv noget Godt. Jeg haver med denne Postil ikke seet højt op og ikke tænkt hermed at fornøje de vise Aander, men aleneste at ramme enfoldige Folks Tarv og synderlig de Sognepræsters Gavn og Nytte, som en grov og enfoldig Undervisning have behov, til at afværge to Skader og forfremme et dobbelt Gavn, at enfoldige villige Præstemænd baade maatte blive ved deres Tjeneste og ulærd Almue kunde vorde lærd og uforsømt. Thi jeg haver i Sandhed fornummet og forfaret i disse tolv eller tretten Aar, jeg haver prædiket Evangelium, at Mange have standet i Stampe og ere i Lærdom blevne de Samme, de vare, ikke af nogen ond Villie eller Had til Ordet og den Evangeliske Lærdom, men af en Vanvittighed (Uvidenhed), de fornam og følte i sig selv, at de trøstede sig ikke til at fornøje og gøre sine Folk fyldest. Derfor bleve de, som de vare, og gjennede deres Hjord til den Fælled, did som de selv vidste Vejen bedst, og bade dennem tro som deres Forfædre, enddog de vidste ikke, hvad dette havde været. Men herefter haaber jeg, at Ingen skal med godt Skjel kunne aarsage (undskylde) sig udi de Maader. Er Villien god, da kan man hermed behjælpe sig og begrunde heraf Saameget, at en Mand kan lære sig først selv en hel Uge og siden om Søndagen lære sine Sognefolk.«

Disse Ytringer kaste et oplysende Skjær over Tarveligheden af de Aander, den nye Kirkeordning havde i sin Tjeneste: et populairt Værk, som en Postil, der almindeligvis er beregnet paa Lægfolks Opbyggelse, har i den første Reformationstid nærmest selve Præsterne for Øje og byder dem en, som det synes, højst fornøden Hjælp og Undervisning, som de »med en god Villie« kunne tilegne

Magister Hans Tausen.
Biskop i Ribe.
Symbol: Ægypteren er et Menneske, ikke en vældig Gud. (Esaias 31. 3).
Stukket af Menzel efter Maleriet i Ribe Domkirke.

sig i Ugens sex Dage og derpaa aflevere til Menigheden paa den syvende. God Nytte har Postillen sikkert gjort, thi den er saa at sige forsvunden under Brugen og forefindes endnu kun i nogle faa Exemplarer. Dens Indretning er følgende: for hver Søn- og Helligdag anføres Epistelen med en kort Disposition, delt ved Tal i Afdelinger, og derefter kommer Evangeliet med en dertil hørende Prædiken. Som Prøve paa Hans Tausens Udlæggelse af Ordet anføre vi Slutningen af Postillens Prædiken for Søndagen efter Juledag, hvor Evangeliets Slutningsvers »Saa voxte Barnet og styrkedes i Aanden« (Luc. II.) giver ham Anledning til følgende Betragtninger imod de katholske Legender:

Af desse ord maa man formercke hwor forfengelige oc løgnafftige fabuler den bog indeholder, som er screffuen om Christi barndom, hwad gierninger oc iertegne, han skulde haffue giord, der han legte med børn oc gick til scole, hworledes hanss kiortel skulde woxt med hannom etc. Euangelisterne offuerløbe hanss barndom enfoldelig, at han wor ett barn som noget andet barn, oc woxte til alder som nogen anden, oc som han bleff gammel, saa bleff han oc sterck legomlig oc aandelig, woxte til skiel, wid oc forstand, lige som ett andet menniske. Ja han bewiste seg der med att were ett sandt naturligt menniske, som Paulus oc siger om hannom Phil. II. Saa som Lucas oc skriffuer om S. Hans, Han wor oc en hellig mand fød, oc hadde den Helligaand wdaff sin moders liff, der gaff seg dog med tyden oc ey strax aldeles tilkende. Saa wilde Jesus bliffue sine brødre y alle maade lig, paa det att wy oc motte woxe op til hannom, oc bliffue hannom ocsaa lige, y sin barndom wor han ett barn, oc giorde barnegierning, y sin ongdom wor han en dreng, oc giorde ocsaa der effter, dog gav Gud seg saa merckelig tilkende wdi hannom fraa førsten y hwer hanss alder effter sin maade, som det motte mueligt were wdi noget menniske, som wy om otte dage faa at høre, indtil sine XXX aar han bleff mand, oc kalledes aff Gud til predickembedet, oc giorde da iertegn oc gerninger der effter.

Biskop i Ribe.

1542 naaede den danske Reformator omsider den biskoppelige Værdighed og kom til at beklæde Bispestolen i Ribe. Omsorgen for Kirken og — som den ovenfor citerede Dedikation bebuder — Skolen gav ham fuldtop af Embedsforretninger, saa han ikke fik synderlig Stunder til litteraire Arbejder. Han udgav dog et Værk, som maa have kostet ikke liden Tid og Omhu, nemlig den danske Psalmebog forbedret, 1544; den er desværre gaaet tabt, men den henleder Tanken paa Hans Tausen baade som Den, der var den Første til at indføre dansk Psalmesang i vor Kirke, i Efteraaret 1529, da han var kommen fra Viborg til Kjøbenhavn, og som Den, der selv er Forfatter og Oversætter af Psalmer, blandt

hvilke dog ingen naaer Digtet »om Løgn og Sandhed« i Udtrykkets Enfold og Fynd.

Som Prædikant skal Hans Tausen have været ikke mindre djærv i sit Bispeskrud end i sit Præsteornat, og engang skal endog en Adelsmand have draget sin Kaarde imod ham og villet ham tillivs paa Prædikestolen, maaske opirret af »det Anstrøg af plebejisk Nationalitet«, som C. Molbech vil bemærke i hans Stil og som muligt heller ikke har været ganske fremmed for Bondesønnens Personlighed. Hans Liv havde været saa bevæget, og han var bleven saa kjendt med Modgang, at han plejede at sige: »Den Dag, jeg ikke føler en ny Smerte, frygter jeg for, at Gud ikke er mig naadig.«

Hans Tausen var to Gange gift og havde tretten Børn. Han døde Mortensdag 1561. Om hans Levnet og Skrifter har Biskop HARBOE fortalt i »Dänische Bibliothek« 1798 (»Lebensbeschreibung von Johannes Tausen«) og POUL RØN i »*Sciagraphia Lutheri Danici sive Biographia Joh. Tausanii*« 1758, (Lys- og Skyggebillede af den danske Luther eller Hans Tausens Levnetsbeskrivelse).

Den betydeligste Plads i Reformationsforfatternes Række næstefter Hans Tausen indtager FRANDS VORMORDSEN. Han var født i Holland (1491), men kom tidlig til Danmark, hvor han blev Karmelitermunk i Helsingør og omtrent 1527 Lektor ved Kjøbenhavns Universitet. I hans Forfatterskabs første Tid satte hans fremmede Herkomst sit Mærke paa hans Sprog og vilde have skæmmet det endmere, hvis han ikke havde faaet god Hjælp af sin Ordensbroder Poul Helgesen, der forstod at føre sin danske Pen saa godt som Nogen. Især ved Oversættelsen af Davids Psalmer var denne Vejledning ham til uberegnelig Nytte, og han giver ogsaa i Tilegnelsen til Anders Bilde og Hustru, efter hvis Opfordring Oversættelsen var bleven til, »den gode Fader Lektor Poul« Æren for Sprogets danske Karakter, som det vilde have været ham umuligt at opnaa, hvis hans »gamle Mester« ikke havde gaaet det igjennem »som med en fin Fil«. Al denne Politur har dog ikke kunnet borttage det Stive og Kantede, som Manglen paa medfødt Fortrolighed med Sproget nødvendigvis maatte belemre Oversættelsen med, og den staaer meget tilbage for Chr. Pedersens tre Aar senere udkomne Gjengivelse af Psalmerne; men som den første paa Dansk

Frands Vormordsen.

Oversættelse af Davids Psalmer.

udkomne Bog af det gamle Testamente· vil den altid have sto historisk Interesse. — Da Frands Vormordsen gik over til Luther

Herre straffe meg icke wdi thyn
grwmhedt Oc reffse meg icke wdi
thyn wrede
Fordi thyne sckwdt ere trycte y meg
Oc thyn handt krwger meg
Ther er wdi mitt legomme inghen swndthedt for
tith trwff Oc ther er inghen fredt y myne been
for myne synder sckyldt.
Fordi myne myssgierninger ere mitt hoffuett off⸗
uer gangne. Oc som een twng byrde, ere the
meg bleffuen fortwnge
Myne saar ere bleffuen fwle oc ylde lwctinde Aff
myn daarsckaff.
Jeg krwmper oc bøyer meg saare møghz Then
gantscke dag gaar ieg bedrøffuett.
Fordi myn indelffue ere gantz forbrende Wbi
mitt legomme er inghen swndhede
Jeg er saare møghett støtt oc slaghen. Jeg by⸗
lede aff mitt hierthēs sckelwende
Herre for teg er all myn begæring Oc myn swcl
er icke sckiwlde for teg
Mitt hierte beffuede, myn krafft haffde meg for⸗
latt Oc myne øghēs klarhedt er icke hooss meg.
Myne wenner oc neste stande twertt offuer myn
plage Oc myne naboor stode meg langt fraa.
Oc the som stwnde effter myn siell the styllede een
stampe Oc the som wille meg ontt. digtede oc
talde daglige falsckhedt oc forrasckilse
Lj Men

En Side af »Dauids psaltere paa danske wdsatt aff B. Francisco Wormordo Carmelita«.
Trykt i Rostock 1528.

dommen og 1529 blev Præst i Malmø, blev Forholdet til hans gamle Lærer stærkt polemisk, hvilket bl. A. sees af hans Skrift »Een korth oc lydhen forklaring oc forskell paa then Euan-

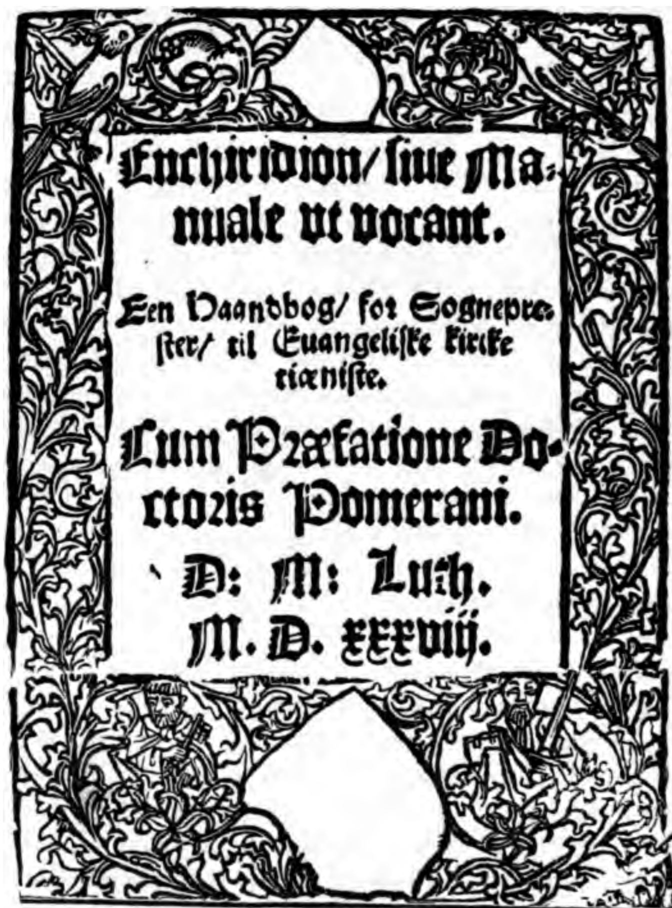
En kort Forklaring.

geliske oc Papistiske predicken oc lærdom« (Malmø 1531), i hvilken han gjør den Bemærkning, at »Satan ikke sover, men udaf sin alsomstørste Magt, Kunst og Flid udsender sine Tjenere og Lemmer til Guds Ords Fordæmpelse og Fortrykkelse og dertil her udi Riget bruger særdeles og overalt Poul Helgesen og Peder Guardian i Lund, hvilke med Mund og Skrift beraabe os (som nu kaldes og udi Sandhed ere) evangeliske Prædikere, at være Forledere, Bedragere, Bandskroppe og Kjættere«. Frands Vormordsens følgende Skrift: »Een saare nyttelig oc alle thennom, som giffte ere eller Giffthes ville, hugsualelig Disputadtz« (Malmø 1531), maatte yderligere udvide Kløften, thi medens det i Form af en Diskussion mellem Forfatteren og Hr. Adser, Kantor i Lund, behandler det ligesaa vigtige som for Katholikerne forargelige Spørgsmaal om Præsternes Giftermaal, er det ligesaa meget rettet imod Poul Helgesens Aaret iforvejen udkomne Skrift om samme Emne. — Frands Vormordsen blev efter Kirkereformens Gjennemførelse Lunds første evangeliske Biskop (1537) og udgav samme Aar en Oversættelse af Luthers lille Katekismus. Som Grundlag for Skoleundervisningen i Kristendom blev dette Skrift overhovedet flere Gange oversat eller omarbejdet i Samtaleform i Aarene omkring Kirkeforandringen: af Jørgen Sadolin, Peder Palladius, Henrik Smith o. fl. og det kan her med det Samme anføres, at en udvidet Udgave af Katekismen, den saakaldte »Enchiridion«, nærmest beregnet paa Præsterne og som Følge deraf forøget med Luthers Bøger om Brudevielse og om Barnedaab, udgaves 1538 af Peder Palladius og findes i det eneste tilbageblevne Exemplar paa det St. kgl. Bibliothek. »Enchiridion« danner i Forbindelse med Kirkeordinantsen, om hvilken der senere bliver Tale, og Frands Vormordsens 1539 udgivne Haandbog om den evangeliske Messe Grundlaget for Udviklingen af den nye Kirkes rituelle Form. Denne sin »gantske nyttelige oc alle sognepraester oc predicanter nødtortelige Handbog Om den rette Euangeliske Messe« indleder Frands Vormordsen med en Fremhævelse af, hvor nødvendigt det er at komme til Enighed og Samdrægtighed med Hensyn til de Barnedaab, Brudevielse, Sygebesøg, Begravelse o s. v. vedrørende Ceremonier; nylig have Doktorerne Pomeranus og Palladius udgivet en Vejledning heri saavelsom angaaende Undervisningen i de ti Bud, Trosartiklerne, Fadervor og Sakramenterne (den nys omtalte »Enchiridion«), hvortil han nu vil

Disputats om Præsternes Ægteskab.

Haandbog om Messen.

føje sin Anvisning med Hensyn til Messeembedet og nogle andre Dele af Ceremonielet, udgivet som et Skrift med store, tydelige Bogstaver, at ogsaa gamle, svagsynede Mænd kunne læse det uden Vanskelighed.

Enchiridion/ siue Ma-
nuale ut uocant.

Een Haandbog/ for Sognepræ-
ster/ til Euangeliske kircke
tieniste.

Cum Præfatione Do-
ctoris Pomerani.
D: M: Luth.
M. D. xxxviij.

Titelblad til Peder Palladius' Udgave af Luthers »Enchiridion«. Kjøbenhavn 1538.
(»E. eller en saakaldet Haandbog. Med en Fortale af Doctor Pomeranus« ɔ: Bugenhagen).
Facsimile efter det eneste existerende Exemplar paa det St. kgl. Bibliothek.

Claus Mortensen Tøndebinder.

Udgivelsen af denne Bog besørgedes i Malmø af Præsten CLAUS MORTENSEN (TØNDEBINDER eller Bødker), der som Lægmand, men udrustet med stor Veltalenhed, havde spillet en frem-

trædende Rolle under Reformationsbevægelsen, først i Kjøbenhavn, hvorfra Biskoppen fordrev ham, senere i Skaanes luthersksindede Hovedstad. De faa katholske Forfattere, af hvem Tidsskildringer fra disse Dage ere naaede til os, male med stærke Farver denne Mands voldsomme Væsen og skildre ham som en aldeles ulærd og raa Person, men med en vidunderlig Styrke i Modersmaalet og en utrolig Dristighed, som ikke veg tilbage for nogen Revolte, især efter at han havde faaet sig en Forbundsfælle i den frafaldne Helligaands-Munk HANS SPANDEMAGER, som var lidt lærdere end Claus, men ikke nød saamegen Anseelse blandt Borgerne. Graabrødremunken Jakob skildrer i sin Beretning om Munkenes Uddrivelse af Danmark flere af Reformationstidens mest drastiske Episoder, livlige Tidsbilleder med hele Raahedens og Lidenskabelighedens ægte Kolorit. Efterat Claus Tøndebinder, støttet af den luthersksindede Borgemester Jørgen Kok, havde faaet St. Peders Kirke indrømmet til Aftensang, vendte han og hans Fælle op og ned paa Alting i Kirken, fortæller Munken; Billederne kastede de ud og oprejste sig selv et Alter, nemlig et langt Bord, som de holdt Nadver ved. Allevegne paa Gader og Stræder søgte disse Kjættere at yppe Klammeri med Munkene. Engang da Broder Jakob havde prædiket i St. Jørgens Kirke om Tro og gode Gjerninger, mødte han just Hans Spandemager paa Gaden med hele hans Slæng, og denne spurgte strax, om han havde Lyst til at disputere med ham af den hellige Skrift? Jakob svarede, at det vilde han nok; men kun i Bispens og andre Skriftkloges Nærværelse. Men Hans Spandemager lod sig ikke afvise og gik Munken paa Klingen med det Spørgsmaal: »Hvad er en god Gjerning, som Du har prædiket om? nævn mig en.« — »At faste paa den rette Maade er en god Gjerning,« var Jakobs spydige Svar — og det smagte slet ikke Kjætteren, skjøndt han kunde selv læse det i Math. 6. En anden burlesk Scene er følgende: Claus Tøndebinder kom engang ind i Graabrødrenes Kirke til Aftensang, besteg Prædikestolen og begyndte at tale eller snarere gjø som en Hund med stor Heftighed mod Brødrene; derpaa optraadte Munken Christof Madsen, som just var kommen til, og forsvarede dem, og saaledes skiftede Ordet mellem de to Modprædikanter, til det blev Aften.

Hans Spandemager.

Billedet har, som man seer, djærv Tidskolorit, men Karaktertegningen turde vel nok være noget paavirket af den Fortællendes

Den første danske Psalmebog.

Sindelag overfor sit Emne. Vist er det ialtfald, at de to Revolutionsmænd i rolige Tider virkede i ansete Stillinger, Claus Mortensen som Præst i Malmø, Hans Spandemager som Provst i Lund, og at deres Navne staa smukt ved Siden af hinanden i Litteraturen, knyttede til den første danske Psalmebog, som Claus Mortensen udgav i Malmø 1528 med Bistand af Hans Spandemager. Skjøndt denne Psalmebog blev oplagt gjentagne Gange, er ethvert Spor af de oprindelige Exemplarer forsvundet, og kun gjennem et Eftertryks Eftertryk kunne vi stifte Bekjendtskab med den. Der er nemlig al Sandsynlighed for, at det i det friherrelige Rålambske Bibliothek paa Sundby opbevarede eneste Exemplar af en hos Ludvig Dietz i Rostock 1529 trykt Psalmebog er et Optryk af en anden, som en Bogbinder Meyer sammesteds har ladet trykke lige efter Claus Mortensens Original. Efter det svenske Exemplar er Bogen bleven udgivet 1865 i et nøjagtigt Aftryk, Linie for Linie, af CHR. BRUUN (»Psalmebøger fra Reformationstiden«).

Tage vi nu denne den ældste danske Psalmebog for os, se vi, at dens Indhold væsenligst bestaaer af et Uddrag af Davids Psalmer uden metrisk Form, af en Del oversatte latinske Hymner fra den katholske Gudstjeneste (Ambrosius' Lovsang, *Veni creator spiritus*, *Benedictus*, *Magnificat* o. m. fl.) samt en Række Omdigtninger af Luthers, Agricolas, Speratus' og Fleres Psalmer, vistnok alle udførte af Claus Mortensen. Samlingen aabnes med »En mærkelig evangelisk Vise, vor Saligheds Vej anrørendes«, i hvilken den snurrige Dokumentation med Skriftsteder gjør den poetiske Form endnu mere ufri, end den i det hele taget er i denne den gudelige Lyriks trange Frembrudstid. Nogle Strofer ville godtgjøre dette:

I Jesu Navn begynde vi
det bedste, der vi kunne,
alt om Guds Ord da sjunge vi,
hør til, I Kvinder og I Mænd,
hvor man skal Salighed finde.

Troen det gjør, jeg siger Eder sandt,
ved hende faae vi den Helligaand
til Guds Ord at annamme,
saa lærer os den ædle Skrift,
man kan ej Andet finde.

Johannes i det tredie, I skulle forstaa,
skrives, at Gud elskte Verden saa,
sin Søn for hende haver givet;
hvo der troer paa Jesum Christ,
skal med hannem salig blive.

Til de Romerske i det tredie hører mer,
Ingen bliver salig for Lovens Gjerninger,
men Synden vi ved hende kjende,
med Troen komme vi til det forjætte Land,
som os Paulus bevise kan.

Gods Retvished os kommer ved Jesum Christ,
salig er Den, som dette troer vist,
sig ganske derpaa forlader,
fordi hans Synder bedækkes da,
ej regnes, hvad endeñ de ere store eller smaa.

Christ er død for vor Ondskab og Synd,
hos Gud vor Naade er han os miskund;
vore han ikke Menneske bleven,
da havde vi alle været fortabte,
til evig Tid fordærvet.

Meget af den religieuse Hymnes Højhed og Fylde er der just ikke at spore i denne prosaiske Demonstration med den mangelfulde Rhythme og de fattige Rim. Men længere henne i Bogen vil man træffe paa Psalmer, i hvilke Enfold og Kraft have faaet et ædlere Udtryk med større Vingefang. Saaledes f. Ex. i Psalmen »Af Dybsens Nød raaber jeg til Dig« Strofen:

Skulde det vare fra Morgenstund
og indtil Aftens Ende,
da skulde mit Hjerte ingelund
fortvivle eller fra Dig vendes.
Saa bør at være ret Israels Art,
at haabe og tro af Hjertet snart
og Naade af hannem begjære.

Begyndelsen af Luthers Indgangspsalme: »Nun bitten wir den heiligen Geist:

Nu bede vi den Helligaand
alt om den kristelig Tro og ret Forstand,
det os Gud bevare
og sin Naade sende,
naar vi heden fare
af dette Elende. Kyrieleis! *)

I Psalmen »Guds Søn er kommen af Himmelen ned« de to Strofer:

Vort Haab det bier taalmodelig
efter det, Guds Ord os jætter, **)
saalænge det skeer med Glæde og Fred,
Alting i Guds Haand han sætter.
Han veed vel, hvad os nytteligt er,
Alting lader han os gavnlige være,
derpaa skulle vi ej tvile.

Og om Du finge saa stor Modgang
at Gud syntes være Dig vreder,
dog se Du til, at ingen Tvang
Dig fra din Tro bortleder.
Men bliv fast ved Guds Ord altid,
han synes være vred, hañ er dog blid,
thi lad dig ikke forfære.

Det er heller ikke saa ringe et metrisk Kunststykke, naar Sprogets og Prosodiens Standpunkt tages i Betragtning, at Claus Mortensen

*) Herre, forbarm Dig! **) lover.

i Psalmen om »de ti Guds Budord« har faaet hvert af Budene udformet i en enkelt fireliniet Strofe:

Gud Fader udi Himmerig
sin Villie han os kjendte,
der han os ned til Jorderig
de ti Budord udsendte.

Det første Budord det er nu saa,
det bør Dig nu at mærke:
Afguder skalt Du Dig ej faae,
men een Gud skalt Du dyrke.

Du skalt oc ej forfængelig
Guds hellige Navn paakalde,
om Du vilt ej evindelig
i Pinen det undgjælde.

Du skalt og komme ihu dernæst
Sabbats Dag hellig at gjøre
og tjene Gud, som Du kant bedst,
Guds Ord da skalt Du høre. o. s. v.

I »Psalmeb. f. Kirke- og Hus-Andagt« er der optaget tre af Cl. Mortensens Psalmer, men afglattede og omskrevne under deres Vandringer gjennem flere mellemliggende Psalmesamlinger (Nr. 1, »Vi tro, vi alle tro paa Gud«, Nr. 268 »Nu bede vi den Helligaand« og Nr. 423 »Af Dybsens Nød, o Gud, til Dig«).

Arvid Pedersen.

Til de senere Udgaver af sin Psalmebog havde Claus Mortensen Hjælp af Præsten ARVID PEDERSEN, der selv var Psalmedigter, dog uden synderlig poetisk Begavelse. Selv de tre Sange, som Peder Palladius fandt værdige til Udgivelse, »Kjøbenhavns Peblinge til Nyaarsgave« (1554), tynges af en prosaisk nøgtern Stil; en af dem, »En Klagemaal om denne Tids gruelige Synder«, røber derimod Lyst og tildels ogsaa Evne til at tage det op med en vanskeligere Rimslyngning end de sædvanlig brugte, som det vil sees af følgende Strofer, hvor vi have fremhævet de paagjældende Rimord:

Synd er ej nu mere for Synd agtet,
men hver for sig tragter
og vogter hvad Lyst er,
dertil hver sig nu trøster
aldeles gansk.

Guds ædele Sæd paa Vejen trædes,
af Fugle opædes,
ej glædes paa Stene,
Torn monne hende og formene
at gjøre Frugt.

Ej hjælper, at Gud straffer og ræder
med Ild, Vand og Væder (Vejr),
Uglæder, dyre Tide,
Pestilentz, Krig, Oprør, Kvide,
følger dog ingen Tugt.

Af denne Forfatter er Psalmen Nr. 303 i »Psalmeb. f. Kirke- og Hus-Andagt« (»Vel mødt, I Kristne fromme«, oversat fra Tydsk og omarbejdet af Grundtvig).

Jakob Madsen.

En endnu større Sprogkunstner paa Psalmedigtningens Omraade var dog Præsten i Skanør og Falsterbo JAKOB MADSEN (STRO-

BIUS), der kunde sammenknytte en Strofe med saa rigelige Rim som disse:

Det flyder i Tø, som skjules i Snø,
de Munde de lukkes, som falske monne gjø,
alle Menneskens Bud lægges øde:
Du haver forvendt, deres Hjerte forblændt,
som Gjerrighed elske, dølger Lærdom din,
at de ej tro, dog se og høre.
Somme komme som Lam og Somme med Bram,
store mægtige Gave dem ville de have,
vor Sjæl de saa forkjøbe.
Herimod Du bødst, o al vor Trøst,
at vi med Sved skulle os føde.

Til andre Tider lægger han sin Rimkunst til Side, for at virke ved Udtrykkets Enfold og Fynd, og det kan ikke nægtes, at der er større Pathos i hans Psalme om de ti Bud end i Cl. Mortensens ovenfor citerede, naar han synger:

Hør til, I gode Kristne,
hvad Gud af Himmelen tal,
hvo ej vil høre, skal visne
og kommer til Helvedes Kval:

Jeg er din Gud alene,
elsk mig af Hjertens Grund,
tag ej mit Navn det rene
forfængeligt i din Mund!

Malmø-Psalme-bogen.

Den ældste danske Psalmebog kjende vi altsaa kun af et Eftertryks Eftertryk; den næste i Rækken er Malmø-Psalmebogen af 1533, som der endnu existerer et, om end ufuldstændigt, Exemplar af i Rigsbibliotheket i Kristiania. Den kan betragtes som en forøget Udgave af Cl. Mortensens Psalmebog, og der er al Grund til at tro, at Gjennemsynet og Forøgelsen ikke skyldes nogen Anden end CHR. PEDERSEN (se S. 196); Bogen er udgaaet fra hans Trykkeri, dens hele Udstyrelse og Indretning — med Kalendarium ligesom de katholske Bønnebøger og med Lægeraad — leder Tanken hen paa hans Hang til formidlende Overgange og hans datidige litteraire Sysler; Fortalen ligner ganske hans jevne og flydende Stil, og Verseændringerne minde om hans sikre Sprogtakt og gode Smag. Om den betydeligste af den nye Udgaves Forøgelser, Oversættelsen af Luthers Psalme: »Ein' feste Burg ist unser Gott«,

muligt skulde hidrøre fra hans Pen, lader sig nu ikke afgjøre; Oversætterens Navn angives ikke, men der er ikke mange at vælge imellem som Ophavsmænd til denne med alle sine formelle Mangler dog kraftige og i Originalens djærve Aand holdte Gjengivelse. Skjøndt af fremmed Oprindelse, har denne Reformationens Slagsang i sin ældste danske Skikkelse sin rette Plads i en Fremstilling af Tidens litteraire Ydelser:

Wor Gud han er saa sterck en borg,
han er vor skjold oc værje,
han hielper aff all nød oc sorg,
der oss vil her besnærge (besnære),
dieffuelen wor gamble fiende
han wil oss offuervinde,
stor mact oc argelist
bruger han mod oss vist,
paa jorden er ey hans lige.

Vor egen mact er inthet verd,
wi ere snart offueruunde,
der strider for oss en wellig Herre,
alting maa for hannem bugne.
Spør du, huo han er,
Christus han heder,
en Herre offuer alle Herer,
oc ey ere frelsere flere,
marcken vil han beholde.

Det all verden fuld aff dieffuele vore
oc vilde oss slet opsluge,
dem frøcte wi icke ved it haar,
thi Gud kan dem det forbiude.
Er werdsens første wred,
will oss sencke ned,
han kan dog inted,
Christus haffuer hannem fangit.
ith Gudz ord kan hannem binde.

Det samme Ord de lade vel staa
oc der til vtack haffue,
thi Gud vil selffuer hoss oss gaa
alt met sin aand oc naade.
Tage de bort wort liff,
gotz, ære, børn oc viff,
wi passe ey der paa,
de kunde ey mere faa,
Gudsz rige wi dog beholde.

Psalmedigtningen er et af de Vaaben, der bane Reformationen Vej til Menigmand, og tillige et Banner, under hvis Mærke ligestemte Sjæle fylke sig til Kamp; men Psalmerne selv ere derfor ikke krigeriske Hymner, om end Kampiver og Sejrsvished nu og da kan komme tilorde i dem. En afgjort polemisk Karakter har Satirer. derimod den folkelige Satiredigtning, som rettedes mod Kleresiet og den papistiske Lære, dels i Viser, dels i større Kompositioner, en Flyveskrift-Litteratur, som trivedes fyldigt i Tydskland og Schweiz og som Danmark har nogle enkelte Exemplarer at opvise af. Af Viserne var Hans Tausens »om Løgn og Sandhed« (se S. 210-11) i lang Tid den eneste, man kjendte, men for en tredive Aar siden fremdroges der paa det St. kgl. Bibliothek et lille sextensidigt Hefte med fire Smædeviser, der, trykte i Malmø 1530, føre os lige ind i Folkestemningen, som den var umiddelbart

efter Herredagen i Kjøbenhavn samme Aar. Det er ogsaa som historiske Aktstykker, de have størst Betydning, thi deres æsthetiske Værdi er kun ringe; de ubekjendte Forfattere have ikke taget det nøje med Vers og Rim, ejheller have de beflittet sig paa et kort og sluttet Udtryk, men saameget mere lagt Vægt paa, at det kom til at rumme hele deres Indignation, selv om det derved maatte falde i det Brede. Jevnsides med Satirens Bitterhed kommer stundom den tillidsfulde Fortrøstning til den gode Sags Sejr smukt og mildnende tilorde.

Vise om Herredagen i Kjøbenhavn.

Den første af dem er »Een vise om gudz ordz Modstandere oc fiende, som wore forsamlede i then herredag i Køpenhaffn, oc besynderlig om then Docther som, kalliss Staagefyr« — den tydske Doktor Stagefyr, hvem Bisperne havde forskrevet til deres Undsætning i den Diskussion, ved hvilken de stridende Parter skulde forsvare deres Sag for Herredagen. Nogen stor Hjælp blev han ikke til; han kom ikke til at disputere mundtlig paa Latin, som han havde haabet, ejheller til at beklæde Dommersædet ved den Proces, som skulde være ført imod de Evangeliske, hvilken Hædersplads Bisperne havde tiltænkt ham, og hans væsenligste Optræden indskrænker sig sandsynligvis til Forfatterskabet til den latinske Gjendrivelse (*Confutatio latina*), som blev Hovedindlæget fra Bispernes Side. Men alene hans blotte Nærværelse i Kjøbenhavn var nok til at gjøre den tydske Doktor forhadt hos Borgerne, og af Reformationsforfatterne omtales han altid med den yderste Ringeagt; i Jørgen Sadolins Beretning om Herredagen benævnes han »en Kumpan, som kaldtes Niels Stoegefyr, hvilken der saalænge gik og travede, at Børnene kvad Viser om den«. En saadan Vise er det, her er opbevaret; den skildrer ironisk Doktoren som »saa lærd en Mand«, der vil uddrive de kjætterske Lærdomme med Ild og Vand:

Han er en Kæmpe baade stor og from,
han vil nu strid for Paven i Rom,
hans Rige skal ikke omfalde.
Hvor han ej holder, da falder det om;
ved Christi Ord det uskyldige Lam
det han Kjætteri monne kalde.

Hundrede Gylden det er hans Løn,
derover faaer han en Skjænk vel skjøn,
han skal nu mandelige stande.
Messer og Munke med deres Bøn
skal han forsvare med trædske Løgn,
Sandhed vil han forvandle.

Vise om Poul Vendekaabe.

Kirkeforandringens begavede danske Modstander Poul Helgesen, betegnet ved sit folkelige Øgenavn, er Hovedemnet for den anden »viise om gudtz ordtz fiender oc serdeles Lectorr Powel wendekaabe som wor (var) staagefyr een godt stolbroder i then herredag i Københaffuenn«. Det er den gængse Opfattelse af Poul »Vendekaabes« skiftende Standpunkt til Reformationsbevægelsen, der kommer tilorde i Visen: han har naturligvis solgt sin Overbevisning for Gunst og Gave og taler nu frækt lige tvertimod sine tidligere Meninger; derfor kan heller ingen Straf være ham for haard, og Forfatteren nedkalder ligefrem Hjemsøgelser over hans syndige Krop:

Saamange ere Guds lønlige Domme,
hvo kan dennem nu besinde,
og mest mod Verdens Vise og Fromme,
vi maa det strax besinde,
i Lektor Povel Vendekaabe,
hvor Gud haver gjort hannem til en Taabe
i hans forvendte Sinde.

O Gud, hvo det vel agte kan
og vil i Hjertet tænke,
hvor Blindhed haver beslaget den Mand
for Gaver og store Skjænke.
Sandhed er hannem nu falden af,
saa give Gud hans Legeme Straf,
hans Bug han maa faae Svenke*).

Fordum var Guds Ord i hans Mund,
han kunde dennem vel forkynde;
det var ikke ret af Hjertens Grund,
han snart dennem fra sig skyndte.
Han frygtede Menneskens Trusel og Fare,
fordi kom han i Djævelens Snare,
mod Gud og Mennesker at synde.

Han agter meget Verdens Ære
og Pavens Folk at tækkes;
Munke og Bisper have hannem kjær,
af hannem de opvækkes,
at staa saa hardt Guds Ord imod,
en Raadgiver er han dennem god,
hannem burde fuldsnart at sækkes.**)

Prælaterne kalde hannem her og der,
de vide ikke hvad de ville;
hans snilde Raad dennem ville de lære,
Sandhed med hannem adskille.
De give hannem dobbelt Sold,
at de maa bruge Sædvane og Vold,
paa Næsen sætter han os Briller.

Løgn og Tidende haver han kjær,
de høre til Pavens Rige,
deraf synes han en Mand saa lærd,
han agter ikke nogen Mand at vige,
være sig selv Doktor Niels Staagbrand,
den Guds Forrædere af tydske Land,
han kan ikke være hans Lige.

I de to andre Viser har Satiren en mere almindelig Adresse, er ikke rettet mod nogen bestemt enkelt Person. »En viise om Antechristhen« betegner Paven som den af Skriften bebudede Antikrist, revser Præsteskabets Vellevnet: »Abbede og Munke de fede sig fast som Svin, der paa en Sti ere kast« — Uvidenhed: »Nonner de sjunge i deres Kor, de vide deraf ret ej et Ord« —

*) svinde ind af Sult. **) puttes i en Sæk og druknes.

Griskhed: »Bedere og Mulestødere*) løbe omkring og lokke fra Bonden hans bedste Ting« — og Ukydskhed: »Præsternes Hustruer er dennem forbødt, med Horer og Skjøger dele de deres Nød.« I »Een viise om muncke« er det især disses Pengebegjærlighed, der maa holde for i en Skildring, hvis Tendens er kort og fyndigt udtalt i det drastiske Omkvæd:

Bonden er arm, han drikker Vand,
han haver ej andet at tære,
han (ɔ: Munken) lokker fra hannem baade Faar og Lam,
som han skal sig af nære.
Han prædiker saalænge paa sin Vild,**)
at Bonden formaaer ikke skøt en Sild.***)
Lad saa Fanden tro Munken.

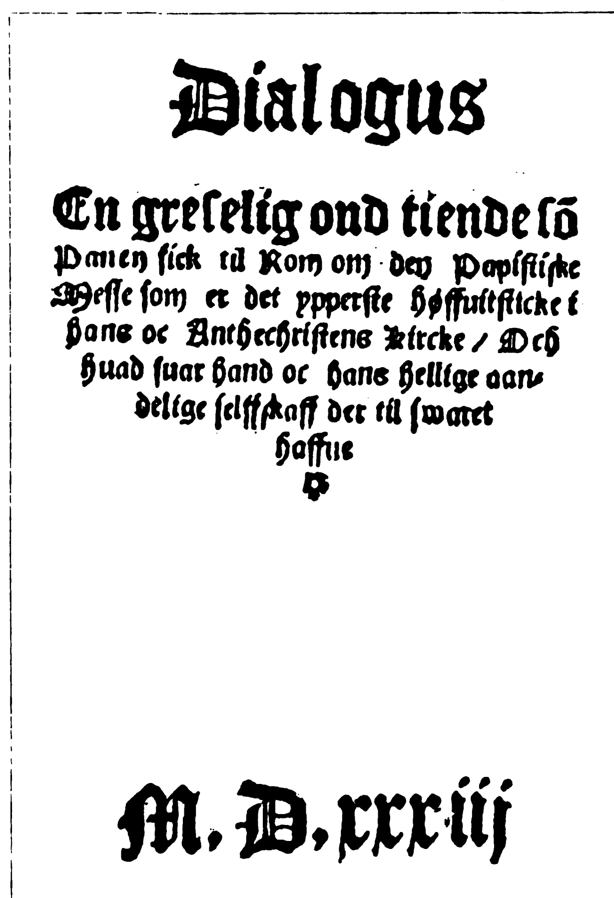
Kloster det er et bundløst Sted,
det kan ret aldrig fyldes,
Helvedes Ladegaard saa er det,
deres Skalkhed kan ikke dølges.
Men kunde de end et Kejserdømme faae,
det kunde de Munke ret intet forslaa.
Lad saa Fanden tro Munken!

Den samme Tendens ligger til Grund for den efter et tydsk Forbillede digtede »wise Om Muncke Cappen«, der er nævnet Side 210 som trykt sammen med Hans Tausens Vise. Alle tilbobe ere de optagne i CHR. BRUUNS »Viser fra Reformationstiden« 1864.

Af større Satirer fra Reformationsaarene er den betydeligste **»Dialogus«**, en »Tidende om den papistiske Messe, som Paven fik til Rom«. Skriftet er en Bearbejdelse af en i mange Udgaver og Oversættelser udkommen dramatisk Digtning af den schweiziske Maler og Træskjærer NIKOLAUS MANUEL, en Forfatter, som navnlig vandt sin Tids Bifald ved sine djærvt vittige mod Papismen rettede Komedier, der opførtes trindt om i Tydskland og Schweiz af Studenter og Skolarer og virkede kraftigt for Reformationens polemiske Ideer. Den danske Bearbejdelse har bevaret Originalens dramatiske Form, men til herfra at slutte, at den ogsaa har været scenisk fremstillet, er der neppe tilstrækkelig Føje. Ligesaa høj en Rang N. Manuels vittige Digtning indtager blandt Reformationstidens tydske Satirer, ligesaa fremtrædende en Plads tilkommer der dens danske Gjengivelse i vor Litteratur: den er saa fri og flydende i sin Form, i sit Sprog saa lidet bunden af det tydske Grundlag og saa heldig i at omsætte de fremmede Lokaliteter paa hjemligt Omraade, Dialogus.

*) Betlere og Tiggermunke. **) til sin Fordel. ***) snart ikke kan overkomme en Sild.

at den maatte antages for et originalt dansk Arbejde, hvis man ikke kjendte dens Udspring. Hvem Bearbejderen er, veed man ikke; man gjætter paa Herman Weigere som en af de Faa, der med ægte dansk Lune forbandt saa dygtigt et Herredømme over

Dialogus

En greselig ond tiende sõ
Pauen fick til Rom om den Papistiske
Messe som er det ypperste høffuitstycke i
hans oc Antichristens kircke / Och
huad suar hand oc hans hellige aan-
delige selskaff der til swaret
haffue

M.D.xxxiij

Titelblad til »Dialogus«. Malmø 1533.

Sproget og saa fremtrædende en Evne til at gaa ind i Satirens Aand, føre den videre, saa den paa sine Steder endog er bleven skarpere end Originalens, og anvende den saaledes paa de umiddelbart foreliggende hjemlige Forhold, at Digtet gjør Indtryk af at

være en frit udsprungen Persiflage af Situationen paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530, med Hentydning til de der optrædende Personligheder (Dr. Johan Ulf, der var Kannik i Lund, Dr. Stagebrand, der aabenbart sigter til den før omtalte Dr. Stagefyr, ligesom Dirik Vendekaabe til Poul Helgesen). »Dialogus« udkom 1533, trykt i den danske Reformationskamps litteraire Hovedkvarteer Malmø.

»Dialogus« begynder paa vanlig Skuespilvis med en Personliste over »deres Navn, som handle denne Sag«, og derefter følger Fortalen, der har noget af den dramatiske Prologs Karakter, idet baade dens Intimation:

Ville I nu høre en liden Stund,
jeg beder Eder gjerne af Hjertens Grund,
da ville vi Eder give tilkjende
en Tidende ny, der Paven hænde —

og dens Opfordring: »Thi værer nu stille og mærker vel« synes at forudsætte et Publikum ikke nærmest af Læsere, men snarere af Tilhørere og altsaa kunde tages til Indtægt for Gisningen om Stykkets Opførelse. Forøvrigt vil Fortalen nærmest indskærpe, at den Spot, som i det Følgende vil ramme Messen, ingenlunde maa opfattes som gjældende »den rette Messe«, men kun Pavens, den papistiske Messe, som er »Pave-Fund« og »imod den hellige Skrift.« Der sluttes saa med en Undskyldning for de mindre høviske Udtryk, som muligen kunne forekomme, men som det antages at Tilhørerne ville tilgive, naar de betænke, at jo stærkere Ordene falde, des haardere rammes de fælles Modstandere Papisterne.

Efter Forspillet aabnes Handlingen af Kardinalen og Paven; den Første har fra »Hr. Provst af Børlunde« modtaget et foruroligende Brev med Underretning om den slemme Stilling, Messen befinder sig i:

Hun er nu kommen i Rygte og Ry,
at hun er det største Afguderi,
der nogentid kan være til,
det siger nu Alle, ihvo som vil.
De sige, hun er en Klo saa stærk,
hun napper bort baade Kjortel og Særk,

dertil det Bedste i Bondens Bo,
baade Svin og Heste, Oxe og Ko.
De kalde hende og saa skjændelig
en Penninge-Sæk bedragelig.
Jeg frygter, hun kommer snart i den Kreds,
at hun skal løbe igjennem en Speds.

Paven forfærdes over denne gruelige Tidende, som synes ham endnu rædselsfuldere »end Mørkhed, Gud lader om Middagen ske«, og han spørger, hvem det da er, der staaer Messen saaledes imod, om det er Jøde, Hedning eller Tyrk. Kardinalen svarer:

Christi Nadvere er den Hovedsag,
der gjør vor Messe saa stor en Umag,
hans Bistander ere de Kristne alle,
som sig lade nu til Troen kalde,
højlærde Mænd og meget vise,
vor Messe gjøre de hverken Ro eller Lise.
Forløbne Munke, Nonner og Præster,
Christum kalde de deres Mester.
Sudere og Skindere*) gjøre og saa,
de kunne nu Skriften saa ret forstaa,
og dertil Bønder foruden Ende,
de ville vor Messe nu intet kjende.

Hvor hjertegreben Paven end er, har han dog Humor nok til at give sin Fortvivlelse Luft i ironiske Billeder:

Dette gjør mig saa saare glad
jeg springer vel som en Krøbling i Stad
og kvæder nu, som de græde i Fyn,
min Glæde er stor som et Havregryn,

men Kardinalen anbefaler ham en med Situationens Alvor mere stemmende Udtryksform ved at bede ham, nu ikke at tale »snildelig«. De overveje da, hvad der er at gjøre. Paven foreslaaer at lade Messen foretage en Sundhedsrejse »til Achen i det hellige Bad«, men Kardinalen gjør opmærksom paa, at der har hun været eengang, men kom lige »skurvet og skabet« tilbage. Hvad om man da indkaldte et Par berømte Læger? mener Paven:

Doktor Johan Ulf, den lærde Mand,
for alle Læger en Mestere er han.
Doktor Stagebrand maa han til sig kalde,
som er en Mester over Apotheker alle.
Disse tvende lærde Mænd
ville vi antvorde vor Messe i Hand,
om de kunne noget med hende bruge
at hun kan læges af denne Siuge.

I næste »Scene« optræde da de to Medici, hvis Raadslagning og Behandling af Patienten har ikke faa Træk tilfælles med den senere Komediedigtnings Satire over lægevidenskabelig Fakultetsvisdom:

Dr. Johan Ulf

beseer hendes Vand, føler hendes Puls-Aare, og siger:

Messen hun er saare svag,
jeg frygter, hun skal ikke leve til Dag,
jeg det paa hendes Ribben kjender,
hun er vel syg udi alle Lemmer.
Hendes Krop saa saare skrumpen er,
som hun havde været i et Barke-Kar.
Jeg kan det agte, her som jeg staaer,
at hendes Kanon haver fuldtondt et Saar.

Dr. Stagebrand.

Fra den første Dag, hun i Verden fik,
haver hun vel havt det gamle Bræk.
Hun haver ikke siden denne samme Stund
indvertes rettelige været sund.
Hvorledes hun gav sit udvertes Skin,
dog havde hun indvertes dette Meen.

*) Skomagere og Garvere.

Dr. Stagebrand har medbragt adskillige Medikamenter og raader til at smøre Messen med en skarp Salve, efterat Dr. Ulf forinden, overensstemmende med den astrologiske Lægekunsts Fremgangsmaade, har undersøgt Konstellationens Gunstighed:

om hun i Scorpio undfangen er
eller noget andet farligt Tegn,
der Maanen ej var i sin rette Egn.

Derefter bringes Messen i Bad for om muligt at komme i Sved (Allusion lil Katholicismens blodsvedende Hostie). Dette lykkes da omsider, til stor Glæde for den nu optrædende Broder Dirik Vendekaabe, der glad udbryder:

Hjælp, Sancte Per Martyr! hvad jeg nu seer,
hun svedes nu længer og mer.
Det bliver nu godt, det siger jeg Dig,
hun ligger nu saa rød og misser ad mig.
Jeg kan det fornemme i min Kappe-Strud,
hun reder sig selv som vor gamle St. Knud,
der hjemme paa vort Altere staaer,
han reder sig og hvert syvende Aar.

Men det viser sig, at Sveden ikke er til det Gode; Messen bliver svagere og svagere, og Dr. Ulf hitter da paa andet Raad: ligervis som en Løve bringer sine Unger dødfødte til Verden og først vækker dem tillive ved at »give et Skraal og skrige saa fast, som Himmelen skulde falde med en Hast«, saaledes skal der nu skriges op om Messen, raabes paa Koncilium (Kirkemøde, Papisternes stadige Udvej) og gjøres en saadan Støj, at Messen kan vaagne derved; Hr. John Skrik møder til Undsætning og raader til at skaffe flere Skrigere tilveje samt »smøre deres Strube med Hammer-Salve, saa kunne de bøge som nogle Kalve«; men Hans Fisker, Jens Klokker og Jon i Tudebæk forsikre, at den Syge kun bliver endnu daarligere af al denne Støj, og se allerede de sikre Dødstegn paa hendes Ansigt: »hun tager saa dybt alt efter sin Aande«, og hendes Fødder ere blevne kolde. For at hun kan faae Varme i Benene, skal hun lægges ind i Skjærsilden, men den Umag vil Jens Klokker ikke gjøre sig, thi den er ingen Nytte til:

De Bønder de ere saa saare forvildt,
vort Vievand have de i Skjærsild spildt
og dermed hannem alsammen udslukt,
thi er der nu saa ond en Lugt.

Der er altsaa ikke Andet for, end at berede Messen til Døden. Der skal sendes Bud efter Broder Dirik, at han kan høre hendes Skriftemaal, men Kapellanen — der er berørt af den lutherske Lære — advarer mod dette Valg, da det var en Munk af samme Konvent, der gav Kejser Henrik Gift i Dødssakramentet — en Gjenklang af den folkelige Opfattelse, der betragtede Poul Helgesen som en Mand, der forraadte den Sag, som han gav sig ud for at ville hjælpe. Da Kapellanen derpaa sendes efter »Vorherre« (ɔ: Hostien), svarer han med paatagen Naivetet, at ham kan han ikke naa, thi han sidder i Himlen, og da han skal hente Olien til at salve den Døende med, oplyser han, at med den har Klokkeren smurt sine Sko; Lys til at brænde ved Dødslejet er der heller ingen af, dem har Musene ædt, men dem behover man heller ikke, mener Kapallanen. thi

Gud haver selv skabt Lysene alle,
Sol og Maane, som vi dem kalde,
alle skinnende Lys over Himmel og Jord
haver han skabt med sit Guddomsord.
Det evige Lys er han selv forvist,
det siger jeg uden Argelist.

Ejheller kan der tilvejebringes nogen indviet Palme, med hvis Røg Djævlene skulle fordrives fra Dødslejet, thi dem, der var, har man brugt til at røge Kjød med. — Alt er tabt, og de to Doktorer forlade den døende Messe som Rotterne det synkende Skib, for at det ikke skal siges, det er under deres Haand, hun har opgivet Aanden:

Vil nogen os adspørge saa,
hvorledes det monne vor Messe gaa,
da ville vi svare med stolte Ord:
endnu saa vel som det gik ifjor!

Igaar havde hun en skjøn Fordands
med en Legate, som hedder Krantz.
Krantz hedder han, og det er vist,
saa ofte haver han Pavens Fødder kyst.

Originalen af »Dialogus« findes i tre Exemplarer paa det St. kgl. Bibl. Den er optrykt af LANGEBEK i »Danske Magazin« II. Bd. og 1861 udgiven af C. J. BRANDT (»En Satire fra Reformationstiden«, optagen i hans Udvalg af »Ældre danske Digtere«), samt 1893 af SOPH. B. SMITH.

En temmelig raa Satire over den katholske Sjælemesse for Afdøde med dens Psalmer, Antifoner og Lektier er »Vigilies«, der muligvis er af hollandssk Oprindelse, men formodenlig gjengivet paa Dansk efter en plattydsk Oversættelse. En dansk Original have vi derimod utvivlsomt for os i **»En Historie om Peder Smed og Adser Bonde«**; allerede denne Omstændighed giver dette Digt en mærkelig Plads blandt Reformationssatirerne, og at det udtrykkelig melder sig som skrevet af en »Lægmand« — rimeligvis en Sallingbo — der »ikke er boglærd stort«, gjør det ikke mindre mærkeligt. Det er ogsaa mest Stemninger og Meninger i Lægmandskredse, der føres frem for os i en jevn og ved sin Lokalsandhed endnu sært tiltalende Fremstilling, og der gives derved en værdifuld historisk Gjenspejling af, hvorledes de høje Tankers Strid afsatte deres Mærker i Almuelagene.

Peder Smed og Adser Bonde.

Sammenlignet med det dramatiske Indhold af »Dialogus« er dette Digt saare fattigt paa Handling; det er omtrent udelukkende Samtale, men i den ydre Konstruktion er der ikkedestomindre en ret livlig dramatisk Ordning, som især træder frem i Begyndelsen, umiddelbart efter den korte Fortale:

Som Lars Foged i Skive sidder ved sin Bordende og Broder Kort og Hr. Jens sidde hos hannem og lege Vartavl, saa kommer Peder Smed ind og siger til Lars Foged:

Lars Foged, I ere en Dannemand,
I have godt Rygte i Sallingland.
Lader mig faae Øl i min Kande;
jeg siger Eder det paa min Sande,
jeg tager mig til saa stor Uro,
jeg drak ikke siden i Holstebro.

Saa svarer Lars Foged hannem igjen:

Velkommen, Peder Smed, udi mit Hus,
Du skalt faae Øl i Kande og Krus.

Lars Foged bær hannem Øl, saa sigendes:

Drikker den ud, min gode Peder Smed,
I skulle faae mere, om I tørve ved (trænge til).
Sidder og drikker og slukker Eders Tørst,
vi komme end nu fra Kirke først.

Som Peder Smed sidder nede ved Døren og drikker, kommer Adser Bonde ind og siger saa:

Sidder i Helsen, Alle paa Rey (Rad)!
Viser mig til Karup den rette Vej.
Skal jeg over den lange Bro?
Kan jeg komme over med tørre Sko?

Peder Smed byder Adser Bonde Kanden, saa sigendes:

Hvor have I hjemme? hvort ville I gaa?
Drikker, I maa en Svale faae.
Mig tykker, jeg haver seet Eder før?
Staaer bedre hid fra den Dør.

Adser Bonde:

Jeg siger Eder Sanding og svær omkors,
jeg boer i Tebbering By i Mors.
Jeg skal ikke æde Andet end Vand og Brød,
jeg skal ikke komme i den Nød,
før jeg kommer den Rejse afsted,
som jeg haver til Karup jet (lovet).

Det er ikke ueffent, dette »Interieur« af dansk Almueliv for halvfjerdehundrede Aar siden: Fogedens Hus, hvor man lige er kommen fra Kirke den varme Sommerdag, og hvor Præsten og Munken allerede have sat sig til Spillebordet, trods Søndagens for dem særlig forpligtende Hellighed; Smeden, der har vandret fra Holstebro til Skive uden at skylle Halsen for Vejstøvet og derfor trænger højlig til en Drik Øl, som ogsaa bydes ham med ægte jydsk Gjæstfrihed, og Bonden, som kommer ind og spørger om Vej til Karup, men afslaaer den tilbudte Lædskedrik, fordi han befinder sig paa en Pilgrimsvandring til det hellige Mariabillede, hvis Underværker ere bekjendte nok for alle dem, der have gjæstet Karup Marked.

At dette er Maalet for hans Rejse, fortæller nemlig Adser Bonde i den Samtale, der paa ægte dansk-landlig Vis udspinder sig af de første Spørgsmaal om hvorfra? og hvortil! — Naa, saa I vil til Karup Marked? siger Peder Smed. Nej Tak for mig! Der skal jeg dog ikke komme mer! Jeg har været der og solgt mine Øxer, Leer og Knive, men hele Fortjenesten blev paa Markedspladsen. — Ja, det er nu ikke paa Handelens Vegne, at jeg tager til Karup, svarer Bonden, men for de underlige Tings Skyld, som gaaer for sig dernede. — Præsten og Munken spidse Øren: Underlige Ting? Hvad skeer der da? — Jo, Præsten i vor By har fortalt, at Jomfru Maries Billede fælder Taarer, fordi Ingen gjør Valfarter til hende længer, siden den Kjætter Luthers Lære har begyndt at faae Indpas. — Ja, det er meget sandt, bekræfter Peder Smed. Jomfru Marie græder ganske rigtigt, men dermed har det saadan sin egen Sammenhæng:

Jeg vil gjøre Eder Skjel for det,
hvorledes vor Frue i Karup græd.

Hr. Jens*) veed vel, hvorledes det gik til,
om han Sandingen sige vil.

*) Den tilstedeværende Præst.

Da Karups Rejse blev mindre gjort*)
og Ofret blev ikke halvt saa stort,
der fattes alt paa Hr. Mauritz' **) Disk
baade Lam og Gjæs, Oste og Fisk,
han gjorde med andre Præster et Raad,
at Lægfolk skulde det ikke forstaa.
Vor Frues Billede, i Karup staaer,
grov han igjennem Hoved og Haar
og gjorde Hovedet inden tomt.
Der var et Hul baade vidt og rumt;
en Nagle stak han i Øjet saa,
at det kunde ingen Mand forstaa.
Saa øste han Hovedet fuldt med Vand,
og det saa sagte gjennem Øjet rand,
og sagde: vor Frue græder saa saare,
for Ingen vil til Karup fare.

Nej, det kan Bonden da aldrig tro, at de ærlige, gode Præster kunne begaa saadanne Skarnsstreger. — Ja, da er det ikkedestomindre sandt, for baade Landsdommeren og Herredsfogden i Rind har selv seet det; sidstnævnte gode Mand stod op paa en Stige og fandt Hovedet endnu halvt fuldt af Vand, som sivede ud gjennem Øjnene. Og derfor — tilføjer Peder Smed —

derfor raader jeg Eder saa,
at I ikke Pilegrims-Rejse gaa.
Værer hjemme, arbejder, da gjør I ret,
for Eders Hustru og Børn med.
Haver Gud for Øjne, Eder hjælpe kan,
Ingen kan hjælpe uden han.

Denne Forklaring skurrer Præsten Hr. Jens i Ørene: Var I min Sognemand, skulde I strax blive sat i Band. — Ja, det skulde Peder Smed bryde sig fejl om; har den gode Præst maaske ikke læst, hvad St. Poul skriver om Banden og Sværgen? — I seer mig ud til at være af de Lutherske, mener Munken. — Nej, svarer Peder Smed, luthersk er jeg ikke, og det er Ingen i vor By, men »vi have et kristeligt Levnet af ny« og jeg for min Del

haver læst noget føje Ting
af Luthers Bøger, her føres omkring.
Deri haver jeg fornummet saa,
megen Skalkhed kunne I finde paa.
Jeg haver og læst i samme Bog
mange Lærdomme gode nok.
Munke og Præster de løbe omkring,
de læse i Skriften en føje Ting.
De tage ikke vare uden Trygleri,
drikke og doble og Horeri.

I Samtalens videre Løb berøres de forskjellige papistiske Vranglærdomme: om Messe, Skjærsild og Aflad, Skriftemaal, Faste og Tiende, saavelsom Kleresiets Laster: Graadighed, Dovenskab, Vellevnet og Ukydskhed, og den ikke mindre veltalende end belæste Smed forstaaer at sætte det Altsammen saaledes ud fra hinanden, at ikke alene Bonden opgiver sin Rejse og siger sig løs fra al den katholske Præstelærdom og Præstetvang, men at endog Munken kaster sin Kappe og lover at ville tjene sit Brød ved Arbejde i Resten af sit Liv istedetfor at gaa om og tigge det, som han hidtil har gjort, og han agter sig strax i samme Stund til Nibe for at søge Sysselsættelse ved Sildefiskeriet. Der er noget af det Holbergske Vids Art i Smedens Raisonnement om Afladsbrevenes Virkeevne: kunde de skaffe os Salighed, saa var jo intet Kreatur paa Jord saligere end Kalve og Kvæg, af hvis Skind disse Pergamentsbreve gjøres. Og hvad Stilformen angaaer, er der en usædvanlig Sammentrængthed baade i det satiriske Udtryk og Tankegangens Udvikling, hvor Peder Smed besvarer Broder Korts Spørgsmaal: hvi han vil nægte Munkene Løn for deres Arbejde, da de dog ogsaa prædike Guds Ord:

*) Da Tilstrømningen til Karup tog af. **) Præsten i Karup Sogn.

Ja, det er Sandingen og følger Skjel,
til Skjærsild kunne I prædike vel:

Djævelen er sort og Helvede hed,
Skjærsild utrolig lang og bred,

I Denne Lille
Bog Lærer oc vnderuiſer Pe-
der ſmid Atzer bonde/ huad hand
ſkal holde oc tro aff ſiele Meſſer/ Siele gaff-
uer/ Vigilies/ Pſaltere at læſe/ Skerſild/
Schrifftemaal/ hellige Dage/ Kiød at æde/
om Tiende/ plict oc bod/ Faſte/ Afflad/ Aff-
lads breff/ Pillegrims reyſe/ band/ Vituand/
viede Liuſſ/ vit Salt/ oc vide Palmer/ om
Preſter/ Om Munckernis bedregeri/ Om
Sacramenterne/ oc anden ſaadan Vild-
farelſe/ ſom haffuer verit brugit i
Paffuens Kircke i mange Aar.

Titelblad til »Peder Smed og Adser Bonde«. Udg. 1577.
Efter det eneste fuldstændige Exemplar i Bibliotheket i Stockholm.

Himmeriges Vej er snever og trang,
Ingen kan komme den Vej saa lang,

før I faae Penninge i store Summe,
saa skal han da til Himmerig komme,

og naar mange Munke bede fast,
saa far han til Himmerig med en Hast.
At Nogen for Troen til Saligheden kom,
det have I intet talet om,
men til udvortes Gjerninger I os vise,
som I udi al Eders Prædiken prise.
Om Gjerninger af en stadig Tro komme,
da ere de gode og meget fromme.
Haver jeg til Gud en ret sand Tro,
da elsker jeg hannem alt det, jeg formaa.

Elsker jeg af Hjertet Gud,
da holder jeg altid gjerne hans Bud.
Om jeg holder Guds Bud vel,
da gjør jeg min Jevnkristen Skjel.
Elsker jeg min Jevnkristen af Hjertens Grund,
imod hannem gjør jeg ingenlund.
Se, saa komme gode Gjerninger ret
af en sand Tro alt slet (ganske ligefrem),
og ingen ret Tro kan nogentid komme
af Gjerninger, dog de synes fromme.

Efter hele sit Indhold maa »Peder Smed og Adser Bonde« være bleven til i Aarene omkring 1530, hvorvel det eneste fuldstændigt bevarede Exemplar (i Rigsbibliotheket i Stockholm) hører til en Udgave fra 1577. I tro Efterligning af Originalen blev dette Exemplar 1880

offuerseet paa ny
aff Suend Grundtuig i Kiøbenhaffns by
oc hele Menigheden til Gaffn
prentet aff Thiele i Kiøbenhaffn.

Satiredigtningen var hyppigere Vaaben i Protestanternes end i Katholikernes Haand; hine vare jo den angribende, altsaa kampivrigere Part, og for disse maatte der hengaa nogen Tid, inden de kunde besinde sig paa, at der maatte tales til den store Befolkning paa dens eget Maal. Ingen Satire, intet Smædedigt fra katholsk Side er naaet til os, hvis man ikke dertil vil regne »En Munks Klage«, et polemisk Digt, som netop synes rettet særlig mod denne Litteratur, og hvori den Overvundnes Stemning faaer Luft i Fordømmelse af Modstandernes Kampmaade, særlig den Anonymitet, under hvilken de dølge deres Forsmædelser:

Det var vel ret og burde at ske,
at Hver, som Sligt vilde digte,
at de deres Navne lod sætte derudi,
at Hver Sandhed kunde besigte.

I Slutningsstrofen anraabes der om Hævn over Fjenden, og der udtales en Fortrøstning om retfærdig Gjengjældelse:

En Fugl den kjendes paa Fjedren sin
og Æsel paa Øren hin lange,
saa gjør og Skalken paa Ord og Digt,
som stedse fra hannem maa gange.
Gud give dennem Sorg og Hjerteve
og aldrig Glæde i Bryste
og lade det vare saalænge hos dem,
indtil vi skulle dem trøste.

Digtet er udgivet af C. J. BRANDT i »Sange og Psalmer fra Reformations-Tiden« 1861 og aftrykt efter et Haandskrift paa det Store kgl. Bibl. i CHR. BRUUNS »Viser fra Reformationstiden« 1864.

Een Pen havde imidlertid Katholikerne til deres Raadighed, der, om den end kun undtagelsesvis bevægede sig i poetiske Former, til Gjengjæld beherskede det danske Sprogs Prosaform med en Dygtighed, en Kraft og et Liv, som de evangeliske Polemikere ialtfald ikke have overbudt. Den fremragende Stilist er tillige en mere sammensat og derfor psykologisk interessantere Personlighed end Reformatorernes saa at sige af een Omstøbning udgaaede malmfaste Karakterer, og han har baade i sin Dannelses Art og i den Stilling, han indtog til Tidens Bevægelse, mere om det europæiske Kulturliv Mindende end de hjemmebagte nationale Skikkelser. Medens disse uden Vanskelighed kom i Forstaaelse med deres Landsmænd, havde hans Samtid Vanskelighed ved at opfatte de tilsyneladende Modsætninger i hans Færd, og i Mangel af Begreb slog den sig da til Ro med et Ord og sendte ham til Efterverdenen som Forræder mod den gode Sag, som den bestukne Overløber fra den ene Mening til den anden — som Poul Vendekaabe. Et Blik paa hans Livsgang vil vise, at denne i Stridens Ensidighed fødte Betegnelse ikke bør være Slutningsdommen over en rigt udrustet Naturs Deltagelse i Dagens Gjerning, og at Eftertidens mindre hildede Blik kan se den i Sammenhæng med Begivenhederne som et ejendommeligt Supplement til de Skikkelser, vi hidtil have beskuet. Poul Helgesen.

POUL HELGESEN — eller PAULUS ELIÆ med det latinske Navn — blev født i Varberg i Halland, uvist hvilket Aar; dog kan det med Rimelighed antages, at hans Fødselsaar falder omkring 1480 og at han saaledes var omtrent jevngammel med Luther og Chr. Petersen; hans Moder var svensk, Faderen dansk. Fra Barn af havde han været i Kloster, maaske i det samme, hvori vi senere træffe ham som Munk, Karmeliterklostret ved Helsingør, hvis omgivende Plantninger i vore Dage ere kjendte som Marienlyst Park. Et stille Liv har han levet i sin Celle, uden Omgang med den verdslig dannede Del af Nationen, thi i sit første danske Skrift undskylder han de Anstød, han maatte have begaaet mod Sproget,

ved at gjøre opmærksom paa, at han »havde havt føje Omgang med dem, der kunde tale med Kunst, og af hvilke han skulde kunne have lært dette«. Humanistens latinske Studier havde optaget hans Tid, og som en af de Første, der herhjemme tilegnede sig den nye Retning i Religion og Videnskab, tiltrak han sig ERASMUS' Opmærksomhed og fremhævedes af denne sin beundrede Mester og Lærer som en af de Cimbrer, der vidnede om, at Humanismens Aand begyndte at brede sig i det høje Norden. Og at hans Studier ikke have været en blot udvortes Kundskabstilegnelse, men have gjennemtrængt hans Væsen med deres humaniserende Indflydelse, er der ingen Grund til at tvivle om, aldenstund intet i hans Vandel modsiger hans egen Overensstemmelse med den af ham udtalte Grundsætning: »Skoler og Studia skulle have de Mestere, som ikke alene ere lærde i Bøger, men ogsaa ere fromme og ærlige i Levnet, Dyder og gode Sæder, da det er forgjæves at kunne Bog og være udydig og skalkagtig«. Hvor stor Afvigelse mellem Liv og Lære, der var hos Munkene, har han tidlig maattet faae Øje for, og heller ikke Kirkens officielt etablerede Misligheder have kunnet undgaa hans Kritik, saa Luthers første Optræden i mange Henseender maatte blive ham som et forløsende Ord, hvis Virkeomraade han kunde ønske at udvide til sin Kreds, og hvis Betydning han kunde støtte med forøget Autoritet i den Stilling, han nu kom til at beklæde.

Lektor i Kjøbenhavn.

I Aarene mellem 1517—1519 grundlagde Karmeliterordenen nemlig det første »Kollegium« ved Universitetet i Kjøbenhavn, d. v. s. en Stiftelse, i hvilken unge Videnskabsmænd fik Bolig og Ophold, medens de studerede ved Universitetet saavelsom i Kollegiet selv under een eller flere Læreres Tilsyn og Vejledning; Stiftelsen — der laa i St. Pederstræde, hvor Walkendorffs Kollegium nu er — fik kongelig Understøttelse, bl. A. paa Betingelse af, at den skulde holde en Doktor eller Baccalaureus i Theologien ved Universitetet med Forpligtelse til at læse een Time hver Dag. Poul Helgesen blev Kollegiets første Styrer, »*primus regens*«, og da tillige den omtalte Forelæsning blev overdragen ham, finde vi ham fra nu af betegnet af Venner og Fjender som »Lektor Povel Eliæ«, ligesom alle en Universitetslærers Rettigheder tilfaldt ham, saa at han deltog i Rektorvalget og i de akademiske Forhandlinger. Hans Forelæsninger havde den hellige Skrift og særlig det ny Testamente

til Gjenstand og han holdt dem i den humanistiske Retnings Aand, idet han i Modsætning til de gamle Skolastikere lagde Vægten paa Troeslærens og Sædelærens bibelske Karakter, uden dog derved at stille Bibelens Lære i nogen Modsætning til Kirkens eller gjennemføre sin Opfattelse til det Punkt, hvor Striden mellem det protestantiske og det katholske Princip springer frem, som man i det Hele taget maa mindes, at hverken dengang eller senere Humanismen som Grundanskuelse falder sammen med Protestantismen, om den end adskillige Steder danner Gjennemgangsleddet for denne; han tog overvejende sit Standpunkt i Religionens praktiske Anvendelse paa Livet og havde ikke nogen stærk Følelse for dens mystiske Sider, hvorfor han ejheller — som de wittenbergske Lærere — følte sig tiltrukken af den augustinske Theologi. Men selv fra det valgte Standpunkt af maatte han i adskillige Punkter komme til en dybere Udlægning af den kristelige Moral end Kirkens gængse og til en polemisk Optræden mod mange Misbrug og Lyder, og da han raadede over et indtrængende Foredrag, maatte ikke faa af hans unge Tilhørere ved ham blive vakte til en Erkjendelse, der senere førte dem ud over deres Lærers Standpunkt, og han selv faae Udseende af at være deres Fører i den nye Retning. Endnu stod Luther paa den almindelige Kirkes Grund som en for sund og praktisk Religionslære nidkjær bibelsk Theolog, hvis Optræden billigedes af Erasmus og vel ikke mindst af den Grund ogsaa maatte have Poul Helgesens Sympathi. Han kjendte flere af Luthers Skrifter og indrømmede altid, at han i dem fandt Ting, han højlig billigede. Da Christiern den Anden indkaldte den tydske Magister MARTIN REINHARDT, for at han skulde prædike for Kjøbenhavnerne i luthersk Aand, understøttede Poul Helgesen derfor denne Foranstaltning og var paa en eller anden Maade Tolk og Mellemmand mellem den fremmede Prædikant og den i store Skarer tilstrømmende Menighed. Men hans Overbevisning nødte ham snart til at tage Afstand fra Lutherdommen og dens Forkynder herhjemme. Under Reinhardts Ophold i Kjøbenhavn var Reformationsbevægelsen skreden frem i Tydskland med hurtige og afgjørende Skridt, og navnlig udkom i Oktober 1520 Luthers Skrift om Kirkens babyloniske Fangenskab med dets Forkastelse af Transsubstantiationen, Messeofret, Nadverens Forvaltning kun i een Skikkelse, de særlig katholske Sakramenter m. m. — lutter Brud med selve Pave-

kirkens Grundlærdomme, som Poul Helgesen, der hverken havde den lutherske Troesfylde eller den augustinske Syndsbevidsthed, umulig kunde være med til, ligesaa lidt som han nu længer kunde føle sig tiltalt af Reinhardt, der strax adopterede de nye Læresætninger med Partigængerens blinde Autoritetstro og i Forsvaret for dem viste sig at tilhøre Bevægelsens yderste Venstre ved den Fanatisme, hvormed han angreb Pavedømmet som Ophav til Kirkens vrange Lærdomme. Samtidig antog Reformationen ogsaa i ydre Henseende en mere og mere revolutionair Karakter, og den pavelige Bulle, som paalagde Luther og hans Tilhængere at tilbagekalde, men som Luther kastede paa Baalet den 10. Decbr. 1520 — den blev, efter hvad Poul Helgesen siger, for ham det Grænseskjel, der for en Stund satte Skranke for hans videre Læsning af Luthers Skrifter, i hvilke han saae »en vild Skrivefrækhed begynde at rase.«

Man kan saaledes ikke sige, at Poul Helgesen vendte om paa den Vej, han var slaaet ind paa; han standsede kun, da det blev ham klart, at den førte videre, end han efter sin Overbevisning kunde gaa, førte til et Maal, som han ansaa for uheldbringende og fordærveligt. At han handlede saaledes for Gunst og Gave, er ligesaa lidt bevist, som at Menneskefrygt holdt ham tilbage; i sidstnævnte Hensende kan det være nok at anføre, at da han prædikede ved Gudstjenesten paa Slottet St. Hans' Halshuggelsesdag 1522, udlagde han Dagens Text om Herodes' og hans Bolerske Herodias' Grusomhed med en saa tydelig Anvendelse paa de nærmestliggende Forhold, at Christiern den Anden ikke holdt sin Forbitrelse tilbage, men ottende Dagen efter tilbagetog sit Gavebrev paa St. Jørgens Hospital og Gods, som han engang havde tillagt Karmeliterkollegiet til evig Tid. Dermed var Poul Helgesen afsat som Docent ved Universitetet, thi Kollegiets Forpligtelse til at holde en saadan bortfaldt med denne dens Betingelse. Poul Helgesens Liv antog fra nu af den idelige Kamps urolige Karakter.

Kamp mod Christiern II. Mod Christiern den Anden virkede han saa ivrigt, at han senere kunde opfordre sine Fjender til at paavise Nogen, der i Ord og Skrift havde modsat sig Kongens Tyranni med en saadan Frimodighed som han. Og som Indignationen jo formaaer at skrive Vers, saaledes gjorde den nu Poul Helgesen til Poet; han skrev et Rim om Christiern den Anden i Rimkrønikens Versemaal og Tone

for at fremstille ham som den Fattiges Undertrykker og Bondens værste Fjende:

Jeg sparte ej Bonde i Kjortel graa,
ej Stodder eller Kjærling, der sad i Vraa;
jeg lod og slaa en skjændelig Mønt,
som aldrig var før i Danmark begyndt;
jeg kaldtes Kong Klipping i samme Stund,
for jeg fandt først paa den falske Fund.
Sværd og Spyd dem lagde jeg af,
jeg bød Bonden bære Kjæp og Stav,
der ej kunde være af stærkere Træ,
end man kunde bryde sønder for sit Knæ,
Kong Kjæp kaldtes jeg af Undersaatter alle,
som de tog til fra mig at falde.
Jeg tog Skat af alt det Bonden aatte,
fordi kunde vi ej blive saatte (forligte);
jeg sparte ej Gaas, som laa paa Rede,
men vilde dem have, naar de var fede;
de skatted mig af alt det Penninge gjaldt,
baade af Kvæg, Mel og Malt.

I mange Tider efter deres Fremkomst levede disse Vers endnu i Almuens Minde, men jevnsides dem lød der Toner af en anden Klang, skjøndt om samme Emne — Folkevisens rørende Klage over den fangne Konge og hans forladte Undersaatter blandt Menigmand (se S. 127):

Bort da fløj den gamle Ørn
alt med sine Unger smaa;
de andre smaa Fugle de bleve da vilde,
de vidste dennem ingen Raad.

Nu sidder Høgen i Egetop
og breder ud med sine Vinge:
de andre smaa Fugle, i Skoven ere,
han monne saa jammerlig tvinge.

Nu sidder Kragen paa bare Kvist
og svelter hun over sin Klo;
Uglen skjuler sig i Elletrunte,
jeg venter, hun haver Uro.

Viben hun løber i Agerren
alt med sin høje Top:
Høgen han kommer der flyvende frem,
han tager og æder hende op.

Nu sidde alle de andre smaa Fugle,
de tie saa kvær som Sten;
de have nu mist deres dejlige Sang,
naar Gud vil, fange de den igjen.

Nu er der Sorrig udi Lunde,
som før var Fuglesang;
de fattig smaa Fugle, dennem ynkes mig,
for Tiden gjøres dennem saa lang.

Gud han da hjælpe den fattige Ørn,
som flyver over vilden Hede!
Han veed sig hverken Led eller Ly,
hvor han tør bygge sin Rede.

At Kong Christiern maatte forlade sit Land, var en politisk Sejr for Poul Helgesen, og hans Pen havde været saa virksom for Kongens Modstandere, at han med Rette kunde tilegne sig en væsenlig Del i Udfaldet. Men Glæden herover veg snart for den grundede Bekymring, han blev greben af ved at se, at Landet kun havde mistet een Despot for at faae mange herske- og havesyge Magthavere istedet, og at den lutherske Revolution greb om sig i Folket og endog støttedes af den nye Konge. Dette maatte fore-

Fjernelse fra Luther.

komme ham saameget betænkeligere, som nu endog hans tidligere Overensstemmelse med Luthers sædelige Princip havde lidt et Brud ved Reformatorens senere Skrifter, i hvilke han med skaansellløs Haardhed bekæmpede Coelibatsloven og Munkeløfterne som djævelsk Lære, der ikke kunde binde Nogen, og i polemisk Tilspidsethed formulerede sin ethiske Grundsætning i den Advarsel: »lader os tage os iagt for Synder, men meget mere for Lovbud og gode Gjerninger« — Ord, der maatte staa som et Samfundsopløsningens Motto for en Personlighed, som ikke vovede at overgive det sædelige Liv til Troens Almagt uden Lovens Støtte. Saameget mere maa det anerkjendes som Tegn paa ikke ringe Aandsfrihed, at Poul Helgesen i sin gjenoptagne Lærervirksomhed ved Universitetet jevnlig fremhævede de Punkter, hvori han kunde dele Anskuelse med Luther, og ikke alene vedkjendte sig Vigtigheden af en sund bibelsk Religionslære, der kunde bringe Troen til at leve i Menigheden, men ogsaa tog tilorde imod Gejstlighedens Magtstilling og verdslige Stræben, saa at Reformationen fandt en villig Jordbund fortrinsvis i hans Disciples Sind og han selv mistænktes for hemmeligt Lutheri og energisk maatte imødegaa denne efter hans Opfattelse fuldt ugrundede Beskyldning som beroende paa en Forvexling mellem Lutheranisme og uhildet, uafhængig videnskabelig og reformatorisk Stræben, der kun kunde have sine Fjender blandt Obscuranterne, »visse taabelige Gamle, som uafladelig raabe imod Videnskabens Mæcener og i den Grad sætte sig imod Gudfrygtighedens Studier, at de hellere ville, at Barbariet skal herske bestandig, end at de, som forhen ere holdte for Rabbinere og Lærere, skulle tabe nok saa lidet i deres Anseelse. De indse ikke, at det er Misundelse og Irreligieusitet at hade de Videnskaber, de ikke kjende.« En Udtalelse som denne kaster Lys over Poul Helgesens saa tidt misforstaaede Personlighed og viser ham som en Humanist, der vil hævde sin Frihed til selv at granske sig til en Anskuelse og ikke lade sig et Partistempel paatrykke hverken fra højre eller venstre Side. Men Tidens stærke Bevægelse havde ikke Plads for et saadant Standpunkt og ingen Tilbøjelighed til at anerkjende dets Berettigelse; ved denne sin Skjæbne bliver Poul Helgesen ikke mindre typisk end ved sin Personlighed, der, delt imellem det Gamle og det Nye, ikke kan falde til Hvile i noget af det og fortæres i Kamp mod, hvad der dog ikke helt

savner hans Sympathi, i Forsvar for, hvad han til andre Tider og fra andre Sider maa angribe.

Et højst ejendommeligt Udslag af Deltheden og Dobbeltheden i Poul Helgesens Sind er det litteraire Arbejde, han udgiver 1526: en Oversættelse af et Skrift, som til Forfatter ikke har nogen Anden end — selve Martin Luther, nemlig dennes 1520 udkomne »Bedebog«, en af Forløberne for hans Katekismus med Forklaring af de ti Bud, Troens Artikler og Herrens Bøn. Den kom her til Landet i Begyndelsen af 1524, blev kjøbt og læst med stor Begjærlighed og kom da ogsaa Poul Helgesen tilhænde. Han maa være bleven stærkt berørt af dens Alvor og Troesfylde, thi han tog sig for at oversætte den, hvad han saameget mindre behøvede at tage i Betænkning, som denne Bedebog ikke paa noget Punkt stillede sig i direkte Modsætning til den katholske Kirkelære, hvor evangelisk den end bliver just ved det Meget, der ikke omtales af hvad der hører til det romerske Kirkebegreb, og hvor protestantisk den end er i selve sin folkeundervisende Tendens. Ja et enkelt Sted er Oversætteren endog mere luthersk end Forfatteren, idet han indfletter et Udfald imod de »onde Prælaters og Forstanderes fule Levnet og forgiftige Exempel«, medens han saa til Gjengjæld ved et andet Indskud (om Skjærsilddogmet) tildeler sin Oversættelse et katholsk Element, som Originalen ikke har. I det Hele taget giver denne »Bedebog« os Oplysning om, hvor langt Poul Helgesen med frelst Samvittighed kunde og vilde følge Luther, thi uden Forbehold, med en omhyggelig Gjengivelse af Bogens Tankegang, meddeles Læren om Troens Gjenstand og Kraft, dens Magt til at forløse fra den onde Samvittigheds Kval, Menneskets Evner til det Gode, dets Afmagt til at opfylde Loven ved egne Kræfter og til at øve Dyd og gode Gjerninger uden Naadens Hjælp, hvorfor der ogsaa frakjendes Menneskets aandelige Fortrin og gode Gjerninger al Fortjeneste og Kraft til at berolige Samvittigheden, ligesom Bodsøvelsers frigjørende Evne forkastes og der gjøres Indsigelse mod Messens udvortes Brug og al mekanisk Gudstjeneste; særlig i Betragtning af Kristi Lidelse og Død betones denne Protest mod den blot udvortes Andagtsøvelse, og Hovedvægten lægges paa den subjektive Tilegnelse af den hellige Kjendsgjerning til Fremkaldelse af Anger og Ruelse saavelsom til Beroligelse i Troen paa Kristi Forsoningsdød og til Bestræbelse efter et kristeligt Levnet.

Luthers Bedebog.

Hvor dybt end denne Overensstemmelse med Aanden i Luthers Betragtning naaer, indeholder den dog ingen Tilslutning til Reformationens dogmatiske Hovedlærdomme og endnu mindre nogen Opgivelse af Katholicismens Hovedideer: Kirkens Ufejlbarhed, Pavedømmets Autoritet, Hierarkiets lovgrundede Tilværelse og Myndighed o. s. v. Det sees klart, at Poul Helgesen tilsigtede en aandelig Fordybelse i Kristendommen, en indre Udvidelse af dens Raaderum, men ikke ansaa nogen ydre Omvæltning for nødvendig, ja stadig betragtede ethvert Tegn paa en saadan som Ytringer af den forkastelige Verdslighedsaand, som altid er rede til at benytte aandelige Strømninger til sine fordærvelige praktiske Øjemed. Jo mere den lutherske Bevægelse gav sig Udslag i revolutionaire Omstyrtninger, des mere magtpaaliggende blev det for Poul Helgesen at unddrage sig det Navn af Lutheraner, som almindelig var blevet ham tillagt, og da han 1526 udgav sin Oversættelse af »Bedebogen«, efterat den i de forløbne to Aar havde cirkuleret i Afskrifter, anvendte han al Flid paa i den til Ridder og Rigsraad Oluf Nielsen (Rosenkrands) til Vallø stilede Fortale at klare den Mistanke, hans dobbelttydige Stilling til Reformationen havde udsat ham for. Han protesterer imod, at den kristelige Anskuelse, han har gjort sig til Tolk for ved sin Oversættelse, har noget særlig Luthersk ved sig: det er altsammen Laan fra Kirkefædrene, og der findes ingen større Løgn end hvad Luther har talt og skrevet om Kirkens Sakrament, Magt, Ære, Lydelse, Guds Helgen og korteligen mod al Ære og Dyd. Naar han da tilsidst opfordrer Hr. Oluf til at læse denne Bog, da skeer det »ikke for Luthers Skyld eller hans Lærdom, som findes her ikke udi, men for Jesu Christi Lærdoms Skyld og den hellige Skrifts med hellige Mænds, Augustini, Cipriani og Bernhardi Undervisning.«

Kun eet Exemplar kjendes nu af »Een Christelig vnderwyszningh paa the thy Gudz budord«, som »Bedebogens« danske Titel lyder; den er, som hosstaaende Textside viser, trykt i et usædvanligt lille Oktav-Format.

Poul Helgesens levende Uvillie mod enhver indre personlig Udviklings Omsætning i ydre social Tumult, maatte ogsaa hvad Reformationens Gang i Hjemmet angaaer føre ham mere og mere over i dens Modstanderes Rækker, hvor han maatte føle sig saameget mere velkommen, jo haanligere han behandledes af Aktions-

partiet som en Frafalden; Forstyrrelserne i de kirkelige Forhold maatte mere og mere forekomme ham som udsprungne af en Gjenstridighedens og Selvraadighedens Aand, som var hans hele Livsanskuelse til Forargelse. »Den Helligaand«, skriver han i sit Sendebrev til Kong Gustav af Sverig, »plejer ikke at være saa fus, men blid, kjærlig, sagtmodig, stille og barmhjertig. At falde fra Lydighed, spotte Guds Helgene, foragte Kristendoms Ordinants og Skikke, æde Kjød om Fastedage af Hovmod, foruden Nød og Trang, bryde Ed og Løfte, skjænde Klosterjomfruer, røve Kirker og Klostre og gjøre meget Andet, som ikke han tænkes uden Synd, endsige tales eller skrives, er det at være Kristen — give det Gud, at Kristendommen da aldrig mere forøges, end han nu er«. Til Franciskanermunken Erasmus i Viborg sendte han Brev med Advarsel mod Hans Tausen — men for sent, Erasmus havde alt sluttet sig til Tausen; og til Rigens Marsk Tyge Krabbe skrev han et Sendebrev med Advarsel mod de samfundsfarlige Følger af Reformationen, dens kommunistiske Tendenser og hele mislige Frihedsbegreb. Og ydermere udgav han 1527 sit Svar til Hans Mikkelsen paa dennes med hans Oversættelse af det Ny Testamente fulgte Brev til hans Landsmænd (se S. 186).

Brev til Kong Gustav.

Erlig oc welbyrdig
mandt oc streng Ridder her
Olwff Nielß till Walløff/
Broder Paulus Helie Hel
ser inn Christo Jesu/medt
Gutz naade och wenskaff.

het er nu paa tre.
die aar / om megh
rettelige dragis til
mynde/kiære her
Olwff Nielß strēge
ridder/at her kom
till lande/een aff Morthen Luthers
bøger / som kalledis een bede bogh/
ther først wdgick paa tydske/oc siden
bleff wtset wdi latine. Ther ieg saa
at samme bogh opkiøptis met stoor
hast oc fygoc ean aff thennū paa thes

Poul Helgesens Oversættelse af Luthers Bedebog 1526.
Første Side af Tilegnelsen til Oluf Nielsen.
Efter det eneste bevarede Exemplar i det St. kgl. Bibliothek.

Svar til Hans Mikkelsen.

Dette Modskrift »Till thet ketterlige wcristelige och wbesindige breff, som then wbesckemmede kettere Hans Mickelsz aff Malmø, lod wdgaa med thet ny Testamente«, er mærkeligt i vor Litteratur som det i Tiden første polemiske Skrift, den har at fremvise, og indtager overhovedet blandt dens Fejdeskrifter en første Plads ved den polemiske Kraft, det er i Besiddelse af: det er en lidenskabelig bevæget Aands snart djærvt

haanende, snart vittigt spottende Udfald imod, hvad der blandt Tidens Fænomener var dens antipodiske Modsætning. Skriftet er ikke saameget et Forsvar for det Bestaaende, hvis forskjellige Brøst Poul Helgesen jo ikke savnede Blik for, som en Tordentale imod det Nye, der frækt vil anmasse sig Eneret til at løse Tidens Opgaver, imod Reformationens radikale og revolutionaire Karakter og det uhistorisk Vilkaarlige ved dens Frembrud, mod hvilken den faste romerske Kirkebygning opstilles som det ærværdige Værn, der nu har staaet sin Prøve i 1400 Aar. De evangeliske Prædikanter fremstilles som Ordførere for Kjødets og den legemlige Friheds Sag og den lutherske Lære om Syndsforladelse formedelst Troen som en demoraliserende Indrømmelse til Tidens svage Pligtopfattelse. Over Hans Mikkelsen udlades der en Strøm af Invektiver, som tage deres Begyndelse allerede paa Titelbladet; »din gamle graa Kjætter«, »dit Skalkehjerte, med din skjændige Mund«, »dine kjætterske Ord og æselsagtige Breve« ere endda forholdsvis blide Betegnelser i Sammenligning med polemiske Billeder som disse: »Nu spyer din Stymper op det, du haver udi Livet og længe haver havt der; men Dig væmmedes ikke før nu«; »der haver været saa mangen hellig Præst og Munk, som Du est ikke værdig at muge under«. Hvorledes Poul Helgesen dømmer om sin Modstanders Bibeloversættelse, er tidligere anført (S. 186); sin Mening om Bibeloversættelser i Almindelighed udtaler han i de karakteristiske Bemærkninger om, at han ingenlunde vilde misunde Lægmænd den hellige Skrift, tvertimod vilde han ønske, at Bondens Vise bag hans Plov og Kvindens ved Rokken vare tagne af den, dersom Verden derved kunde forbedres; men han kunde ikke se bort fra de store hellige Mænd, som hverken havde anseet det nødvendigt eller gavnligt, at den menige Mand vidste alle de dybe Hemmeligheder, som Skriften indeholder, og han maatte minde om, at hvergang Menigmand havde begyndt at traktere Skriften, var der paafulgt stort Bulder i Kristenheden. Skriftens rette Mening belæres vi om af Kirkens Sædvane, af hellige Mænds Bøger og Levnet, og til et Brud med Kirken er det ikke tilstrækkelig Grund, at der kan paavises Synder og Misligheder i den gejstlige Stand; dennes Magt og Anseelse er uafhængig af personlig Moralitet, og en Forbedring kan ikke fremtvinges ved Oprør, Raab og Bulder, men kun derved, »at hvert Menneske i sin Stand bedrede

Till thet ket-
terlige wcristelige och
wbefindige breff / som then wbe-
sckēmede kettere Hans Mickelß
aff Malmø / lod wdgaa met thz
ny Testamente / ther konningh
Cristiern lod ynckellige och
wtilbørlige forwandle paa
sith tijranniscke wildt /
oc icke Gudt till loff /
eet kort och til-
børligt swar.

Titelblad til Poul Helgesens Sendebrev til Hans Mikkelsen.

Trykt i Rostock 1527.

Efter det St. kgl. Bibliotheks Exemplar.

sig og aflagde sine Brøst« — atter den for Poul Helgesen ejendommelige Pegen indad mod den personlige Udvikling i Modsætning til de højrøstede Krav om Forandring af Institutionerne som Forbedringens rette Kilde.

Kun tre Exemplarer af dette Skrift ere i Behold: i Universitetsbibliotheket, det St. kgl. og Karen Brahes Bibliothek.

For praktisk Kristendom fik Poul Helgesen Lejlighed til at virke, da han 1527 paa Opfordring af Borgemester Niels Stemp udarbejdede den Betænkning over Hospitalers Indretning, som udkom det følgende Aar under Titel: »Huore (hvorledes) krancke mijslige, saare arme oc fattige menniskir schule tracteris oc besorgis«. Idet Forfatteren hele Tiden gaaer ud fra et religieust Standpunkt, viser han sig at være ikke lidet forud for sin Tid i de Resultater, han kommer til, særlig hvor han anbefaler Adskillelse i forskjellige Hospitaler efter de forskjellige Sygdomme; han tager Ordet for en hensigtsmæssig Sygepleje, advarer mod Overfyldning og giver det praktiske Raad, hellere at begrunde Hospitalet paa aarlige Gaver og uvisse Indtægter end paa Grundejendomme og fast Rente, som sees at have fristet Herrer og Konger.

Om Hospitaler.

Paa samme Tid falder Poul Helgesens tidligere omtalte Medarbejderskab ved Frans Vormordsens Oversættelse af Davids Psalmer (S. 219). Men Tiden nærmede sig nu, da han atter maatte slaa vægtige Slag til Fordel for den mere og mere truede Kirke. Paa Herredagen i Kjøbenhavn i Juli 1530 har han udentvivl været virksom paa mange Maader for Prælaternes Sag, derom vidner noksom den Rolle, han spiller i den satiriske Folkelæsning, men her stilledes han i Skygge af deres indkaldte tydske Hjælpere. Senere hen paa Aaret traadte han derimod frem for egen Regning og under eget Ansvar, idet han tilsendte Borgemestre og Raad i Kjøbenhavn sit Brev om Messen (se S. 206) og i det følgende Foraar udgav sit (nu tabte) Skrift om »then hellige Messe oc hennis Brug«, hvis Indhold vi kun kjende af Hans Tausens udførlige, S. 206-8 refererede Imødegaaelse af det. I samme Sag og paa samme Tid paakaldtes Poul Helgesens Bistand fra Jylland, hvor Aarhus-Bispen Ove Bilde med Bekymring saae den reformatoriske Bevægelse brede sig. I det nærliggende Randers havde den allerede faaet saaledes Fodfæste, at Borgerne under Ledelse af deres Borgemester vare i Begreb med at afskaffe Messen. I al Skynding skrev saa Poul Helgesen

Randers Bys Magistrat et kort Brev til med Advarsel mod den paatænkte Foranstaltning og Bebudelse af et yderligere udførligt Forsvar for Messen. Dette blev skrevet i største Hast og tilsendtes Raadet i Randers tolv Dage efter Brevet; to Maaneder efter udgik det fra Povel Ræffs Bogtrykkeri i Aarhus under Titlen: »Een kortt oc Christelig vnderwiisning paa thet hemelige støcke ij messen, som kaldis Canon, met eett føge breff, til Borgemestere oc Raadt ij Randers«. Bogens Hovedparti, Forklaringen af de Consecrationen omgivende Bønner og Imødegaaelsen af de Evangeliskes Modgrunde mod Messens Betragtning som Offer, er væsenlig en Oversættelse af en tydsk Theologs latinske Prædikener med nogle skærpede Udfald mod »Messedræberne«. Det vedføjede Brev til »alle kristne Mænd og Kvinder, som bygge og bo i Randers«, er derimod et fuldt ejendommeligt Produkt af Poul Helgesens polemiske Pen med en afskrækkende Skildring af Lutheranernes Færd og et foregrebet Omrids af Historiens fremtidige Beretning om Begivenhederne i Randers Aar 1530, da Byen »affaldt fra Gud og al Sædelighed under Ledelse af tvende ulærde Mænd, forsorne Skalke, paa den Tid da Niels Hammer var Borgemester.« Men Randers Borgere lod sig saa lidet forknytte af denne Profeti, at de istedetfor andet Svar lod Rakkeren nagle Poul Helgesens Bog til Pælen.

Poul Helgesens Haandskrift.

Paaskrift paa Titelbladet til et Exemplar af *Flavii Josephi Opera, Basil.* 1524 i det St. kgl. Bibliothek: *Liber fratris Pauli Helie carmelite emptus anno dominj mdxxxi duobus aureis nummis* ɔ: Karmeliterbroderen Poul Helgesens Bog, kjøbt i det Herrens Aar 1531 for to Guldstykker.

Og ligesaa lidt som man i Randers agtede paa hans Advarsler, ligesaa lidt virkede de i det øvrige Land, som mere og mere vendte sig henimod den lutherske Lære i Frederik den Førstes sidste Regeringsaar, støttet ved Kongens sympathetiske Holdning overfor Reformationssagen. Poul Helgesens sidste egenlige Fejdeskrift henvender sig derfor ikke længer til Borgerskab og Menighed, men til Rigsraadet og Adelen om Hjælp for den forfulgte Katholicisme; det er en »hastelig forrammet« »kort og kristelig Formaning«, som ikke blev trykt, men er tilstede i en Afskrift — den voldsomste af den hvasse Polemikers Brochurer, i hvilken han endnu engang slaaer fast, »hvor langt — men heller ikke længere — han har været og endnu er Tilhænger af Luther«, for saa at nedtordne alle hans andre Lærdomme som falske og farlige, kjætterske, syndefulde og tyranniske, Alt i en af Liv og Lidenskab sprudlende Stil. Sit sidste Haab satte han forøvrigt til et forestaaende Tronskifte og har formodenlig oppebiet dette i Aarhus.

Det indtraf 1533 og bragte jo ogsaa strax de Katholskes Sag paafode igjen (se S. 209), men kun for en føje Tid. En Oversættelse i Udtog af Dr. Stagefyrs »*confutatio latina*« fra Herredagen i Kjøbenhavn 1530 havde Poul Helgesen alt længe havt færdig; den blev nu udgivet som »Menige Danmarkis Rigis Biscoppers och Prelaters christelige oc retsindige geenswar till the Lwtheriansche article« (nemlig i de Evangeliskes Imødegaaelse af Biskoppernes 27 Artikler imod dem). Med dette Skrift forlod Poul Helgesen Arenaen, mistvivlende om Sejr for sin Sag, og flyttede til Roskilde som Lektor i Theologi ved Domskolen. Med voxende Bekymring iagttog han herfra de politiske Intrigers Krydsning og gav indirekte et Indlæg i Stridighederne om Kongevalget ved at udgive sin Oversættelse af Erasmus' »En kristen Fyrstes Undervisning«, den samme, han i tidligere Tider havde havt Dumdristighed nok til at sende Christiern II. som Vejledning paa hans Regentbane. Til at indvirke paa Kongevalget kom dette Skrift imidlertid for sent, selv om en saadan Røst ellers overhovedet havde evnet at skaffe sig Ørenlyd i Dagens Tummel: Hertug Christian var alt bleven valgt i Jylland, og i samme Forhold som Udsigterne til Opretholdelsen af dette Valg blev lysere, formørkedes Haabet om den katholske Kirkes Gjenoprejsning ved Statskirkens Hjælp. Ligesaa lidt sporedes der

Biskoppernes Svar.

Oversættelser af Erasmus.

nogen Virkning af den Bearbejdelse af Erasmus' Forsoningsskrift »*de amabili ecclesiæ concordia*« (»om Kirkens attraaværdige Enighed«), som Poul Helgesen mente det tidssvarende at udgive 1534 under Titel: »Een kortt vnderwiisning til een Christelig foreening och forligelse«; og heller ikke kunde dette Skrift, som Tiderne vare, ret vel fremkalde anden Frugt end en yderligere Miskjendelse af dets Udgivers Standpunkt, idet det maatte opirre de ivrige iblandt Katholikerne ved at bebrejde dem deres ubetimelig halsstarrige Fremfærd og fastholde de gamle Paavisninger af Kirkens Misbrug, samtidig med at det frastødte de Evangeliske ved i alle væsenlige Punkter at hævde Katholicismen som den ene rette kristelige Tro og forsvare dens Lærdomme Punkt for Punkt. Poul Helgesen hverken kan eller vil forsone Modsætningerne, han kan kun anbefale en fredeligere Færd, en fordrageligere Aand, saalænge de staa imod hinanden; men ogsaa for denne Paamindelse skal han have Tak endnu i vore Dage, og den nulevende Slægt vil ikke kunne undgaa at fornemme en ægte Klang af en fædrelandselskende Mands Fortvivlelse over Tidens usalige Splid i hans Formaning: »Vi ere danske Folk, eet Kjød og Blod og i mange Stykker af ens Sæder og Vilkaar; dersom vi ikke snarlige gjøre Eet, men herefter bide og slide hverandre, som vi begyndt have, da er det befrygtendes, at vi med Tiden af hverandre ogsaa fortæres og tilintetgjøres«.

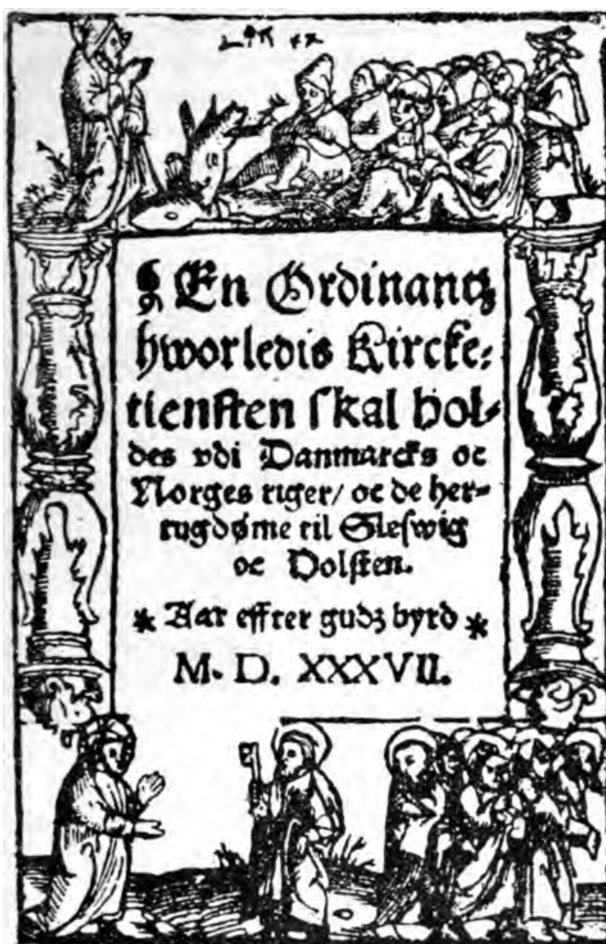
Med denne Udtalelse forsvinder Poul Helgesen af Historien; Litteraturen tier om hans efterfølgende Liv, saa det vel er rimeligst at antage, at det er blevet afsluttet kort efter, da en saa betydelig Aand vel ellers ikke kunde have ladet sig aldeles uden Spor af Virken i nogensomhelst Retning. 1741 skrev CHR. OLIVARIUS hans Biografi (paa Latin), et omhyggeligt og grundigt Arbejde, hvis Dom over sin Gjenstand imidlertid overvejende udgaaer fra det populaire Syn paa Poul Helgesen som »Vendekaaben«. I et retfærdigere Lys fremstilledes han af den danske Reformationshistories lærde Bearbejder Biskop MÜNTER; men først Professor (senere Biskop) C. T. ENGELSTOFT har i sin biografisk-historiske Skildring »Paulus Eliæ« (Nyt hist. Tidsskrift 2. Bd. 1848) betragtet den interessante Personlighed i en alsidig Forbindelse med hans Samtids Fænomener og under samvittighedsfuld Anvendelse af en klartskuende Kritik afsløret

dens Træk saaledes, som de nu staa for os paa deres Plads i Reformationstidens Gruppe af kæmpende Aander.

Af »Povel Eliesens Danske Skrifter«, udgivne af C. E. SECHER, er kun udkommet første Bind 1855.

I den tidlige Morgenstund den 12. August 1536 udførte Kong Christian den Tredie, støttet til sin Krigshær, det Statskoup, som bragte Orden i de vildt forvirrede Forhold og gav den katholske Kirke dens Banesaar i Danmark: de til Rigsdagen i Kjøbenhavn fremmødte Biskopper førtes fængslede til Slottet, og de i Byen værende Rigsraader nødtes faa Timer efter til at godkjende denne Foranstaltning, samtidig med at der sendtes Ilbud til Fyn og Jylland om at sætte de derværende Biskopper fast og udstedtes aabne Breve til Kjøbstedmænd og Bønder med Forklaring af det foretagne Skridt. Dermed var der gjort Ende paa Biskoppernes verdslige Magt, og af Rigsraad som af Delegerede fra de vigtigste Kjøbstæder blev der ydermere vedtaget en Erklæring om, »at de ikke vilde modstaa, at det hellige Evangelium og Guds rene Ord rettelig jo maatte prædikes og forkyndes her i Riget.« Den Tilstand, som saaledes var tilvejebragt ved en klarsynet Politilk og en snarraadig Benyttelse af Omstændighederne, blev fastslaaet som Helhed og nøjere udført i Enkelthederne ved Rigsdagen i Kjøbenhavn fra den 15. til den 30. Oktober. I den her vedtagne »Reces« vedgik og afbad alle Partier den Del, de havde havt i de foregaaende Aars Ufred: »den ganske Almue og Menighed« at de havde sat sig op imod deres Øvrighed, »Rigens Raad og Adel« at de havde faret ilde frem imod Bønder og den menige Befolkning, og der blev højtidelig indgaaet en Forsoningspagt med gjensidigt Løfte om, at alle Folkets Stænder »herefter ville bygge og bo sammen og med hverandre beskytte og haandthæve dette Kongerige.« Men Forsoningsgildet maatte Bisperne betale; de skulde »for deres Misgjerningers Skyld« for bestandig miste deres bispelige Regimente, og alt Biskopsstiftets Gods, Slotte, Gaarde, Huse og Jorde inddrages under Kronen og forblive i dens Eje til evig Tid, »paa det at Danmarks Krone og Konning kan blive mere formuendes og det ikke mere saa skal gjøres Behov at beskatte Rigets menige Indbyggere, naar Noget paakommer«. Med Bispernes verdslige Vælde var det altsaa fra denne Stund forbi, medens der til den

kirkelige Gjernings Forvaltning skulde beskikkes andre kristelige Biskopper eller »Superattendenter«, som »kunne lære og prædike det hellige Evangelium og Guds Ord og den hellige kristelige Tro .

En Ordinantz
hworledis Kirckes-
tiensten skal hol-
des vdi Danmarckis oc
Norges riger/ oc de her-
tugdøme til Sleswig
oc Holsten.
* Aar effter gudz byrd *
M. D. XXXVII.

Titelbladet til den 1539 udkomne danske Oversættelse af Kirkeordinantsen af 1537. — Foroven sees Christus prædikende for Folket, forneden udsendende Apostlene.

Efter et Exemplar paa det St. kgl. Bibliothek.

Den nye Kirkes Ordning blev fastsat ved Kirkeordinantsen af 1537. »Højlærde Mænd og Prædikanter« sammenkaldtes af Kongen til et Møde i Odense Helligtrekongersdag, og her forfattedes det

Kirke-ordinantsen.

første Udkast, som derpaa prøvedes og billigedes af Luther og andre Theologer i Wittenberg. I Juli indkaldtes DR. BUGENHAGEN, som paany gjennemgik, forandrede og forbedrede Udkastet sammen med Kongens Raader, hvorefter det forelagdes for Rigsraadet og sluttelig stadfæstedes af Kongen den 2. Septbr. Under Bugenhagens Tilsyn blev den i det latinske Sprog forfattede Ordinants trykt i Kjøbenhavn og forelaa færdig inden Udgangen af Aaret; først to Aar senere — 1539 — udkom den i dansk Oversættelse, formodenlig af PEDER PALLADIUS; men allerede samme Aar blev den underkastet en Revision, som førte til en ny, noget afvigende Ordinants, der udkom 1542.

Den latinske Ordinants af 1537 (saavelsom selvfølgelig dens danske Oversættelse af 1539) indledes med Christian III.s Kongebrev, ved hvilket Ordinantsen forkyndes, dens Tilblivelse omtales og dens dobbelte Retning fremhæves, nemlig dels som angivende den evangeliske Læres Hovedindhold, dels som meddelende Oplysning om de ydre Former, under hvilke den nye Kirke skal træde ud i Livet. Derpaa gives der i forskjellige Afsnit Anvisninger og Bestemmelser angaaende Læren og Ceremonierne, angaaende Skoleundervisningen, Sognepræsternes Lærdom og Læsning, Superintendenternes og Provsternes Forhold, Præsternes Løn, de Fattiges Understøttelse o. s. v.

Bibeloversættelsen 1550.

Reformationstidens litteraire Hovedbedrift er **Christian den Tredies danske Bibel 1550.** Som det allevegne er det Ny Testamentes enten fuldstændige eller delvise Overflyttelse fra Latinen (eller Græsken) til Folkesprogene, der baner Reformationen Vej, saaledes bliver Slutstenen paa dens litteraire Bygning overalt den hele Bibels Gjengivelse i Modersmaalet. I Tydskland udførtes denne Gjerning af en med den christelige og den folkelige Aand lige fortrolig genial Personlighed: Martin Luther, og hans Værk staaer i den tydske Litteratur paa en af de allerypperste Pladser, som Udgangspunkt for en ny Æra i det litteraire Sprog. Men Danmark var næsten ikke mindre heldigt, hvad det angik at have den rette Mand rede i det rette Øjeblik, og ogsaa i vor Sprog- og Litteraturverden staaer CHRISTIERN PEDERSENS Oversættelse af Bibelen som et Hovedmonument, der fik en saa stærk Indflydelse paa vort Bogsprog, at Meget af, hvad der siden blev almindeligt, først gjennem den vandt Indgang, skjøndt det nu, da Sproget i trehundrede Aar har udviklet

sig under denne Paavirkning, kan falde vanskeligt nok at klare sig det umaadelige Fremskridt, dette Værks Tilblivelse i sin Tid betegner.

Christian den Tredie.

Formindsket efter Portraitet i den danske Bibeloversættelse af 1550, tegnet af Kongens »Conterfeher« Jacob Binck.

Grundlaget for den danske Bibeloversættelse er Luthers tydske fra 1534, og det er rimeligvis Bugenhagen, der under sit Ophold

her har anbefalet den som Rettesnor, hvorefter Christian III. har overdraget Arbejdet til Tidens virksomste Skribent og dygtigste Sprogmand, altsaa formodenlig lige i Slutningen af Trediverne. 1543 var Chr. Pedersen færdig med sin Oversættelse, men to Aar forinden var imidlertid den reviderede Udgave af Luthers Oversættelse udkommen, til hvilken der maatte tages Hensyn baade for hvad der allerede var oversat og for hvad der endnu stod tilbage at oversætte. Det kan saaledes antages, at Chr. Pedersen selv har underkastet sit Arbejde en første Revision. Men desuden skulde det forelægges for og gjennemgaaes af en af Kongen udnævnt Kommission, bestaaende af Sjællands Biskop PEDER PALLADIUS, to af de theologiske Professorer, Dr. JOHANNES MACHABÆUS (Mac Alpin) og Mag. NIELS HEMMINGSEN samt den forhenværende Kapellan HANS HENRIKSEN og den som Forfatter og Oversætter bekjendte Præst i Herstedøster og -vester PEDER TIDEMAND. Fire til fem Aar brugte Kommissionen til sit Gjennemsyn, skjøndt det neppe har skortet den paa Flid, eftersom Kongen personlig interesserede sig levende for Arbejdet og jevnlig lod sig underrette om dets Fremgang; at Oversættelsen ejheller er gaaet glat gjennem Ildprøven, kan skjønnes af den Omstændighed, at man fandt det fornødent, før Trykningen begyndte, at lade Manuskriptet renskrive af Studenter, som lønnedes herfor af Universitetet; da Chr. Pedersen skrev en god og tydelig Haand, vilde dette neppe have været nødvendigt, hvis Manuskriptet ikke var blevet makuleret ved Revisionen. At denne overhovedet har været til Fremme for Sprogets Renhed og Klarhed, kan sluttes alene deraf, at en saa ypperlig dansk Forfatter som Peder Palladius sees — ifølge det ham tilstaaede Honorar — at have havt Hovedandelen deri.

Revision.

Alt som Revisionsarbejdet skred frem mod sin Afslutning, blev der truffet Foranstaltninger til Bibelens Trykning. En Del af Pengene skulde Øresundstolden udrede, en anden Del tilvejebringes ved de over hele Landet indsamlede »Bibelpenge«, 2 Rdl. fra hver Kirke som Godtgjørelse for det Exemplar, der i sin Tid skulde tilstilles dem. Til Trykning af saa stort og omfattende et Værk kunde der ikke være Tale om noget af de tarveligt udstyrede kjøbenhavnske Officiner, og der blev derfor sluttet Kontrakt med Bogtrykkeren LUDVIG DIETZ i Rostock, som 1534 havde trykt »den lübeckske Bibel«, Bugenhagens plattydske Oversættelse. Dietz

Trykning.

forpligtede sig til inden Mikkelsdag 1548 at begive sig til Kjøbenhavn med sit Trykkeri og der trykke 3000 Exemplarer af Bibelen i stort Format med sine egne Presser, Sættere, Trykkere og Værktøj samt med de til den lübeckske Bibel brugte Lettere og Former,

David og Goliath.
Illustration af Christian den Tredies Danske Bibel 1550. Efter Universitetsbibliothekets Exemplar.

Alt imod en Betaling af 200 Gylden forlods og een Gylden for hvert Exemplar samt fri Bolig uden Skat og Tynge og fri Befordring frem og tilbage for alt til Trykkeriet Hørende; Papir og Korrektur skulde Kongen sørge for. I December s. A. var det første

Prøvetryk færdigt og sendtes til Kongen i Kolding, og i Le
1550 blev det hele Oplag udtrykt.

»Biblia, Det er den gantske Hellige Scrifft, v
paa Danske«, er en meget anselig Bog, 532 Blade i stort F
trykt med god og tydelig Skrift — skjøndt Kongen nok
ønsket nogle mere »grobe leserliche littern« — og rigt u
med Titelbilleder, Træsnit i Texten og kunstfærdig udførte In
hvilke dog alle, med Undtagelse af Christian III.s Portrait o
Vaaben, skyldes det nævnte tydske Forbillede. Det store T
Titelbladet som pryder Titelbladet, er især en meget sammensat Kompo
hvis Forklaring maaske ikke er overflødig. Titelen er anbra
en stor Plade, der er ophængt i et højt Træ, hvis Grene til
ere visne som Symbol paa den gamle Pagts udtømte Liv
medens de tilhøjre ere grønne som Tegn paa den nye Pag
bringende Evne; Billedets venstre Halvdel er nemlig viet det
dets højre Halvdel det nye Testamente, saaledes at de forsk
ligeoverfor hinanden stillede Optrin belyse hinanden som M
ninger: øverst tilv. Moses, der modtager Lovens Tavler, tilh.
modtagende Englens Bebudelse; derunder tilv. Syndefaldet o
Frugt: Døden, tilh. Christus paa Korset med Forsoningens Sy
Lammet, og Forsoningsdødens Følge: Opstandelsen og Døde
tvingelse; i Baggrunden tilv. Jødernes Lejr med Kobbers
(4. Moseb. 21. 8-9, Joh. 3. 14), tilh. Englenes Forkyndelse for Hy
Ved Træets Fod sidder det syndige Menneske, vridende sine H
fortvivlet i sin Vaklen mellem de to dragende Røster: til
Skriftkloge med sin jødiske Visdom, tilh. Johannes den Døber
visende til den Korsfæstede som Frelsens Kilde.

Indbinding og Uddeling. Indbindingen i Læderbind med Beslag, der besørgedes
til dette Øjemed indkaldt tydsk og en fransk Bogbinder, va
endt i Juli 1551, og nu bleve Biblerne uddelte til de Kirker
havde indbetalt deres »Bibelpenge«. Prisen for et indbundet
plar var for »den menige Mand« 5 Daler, og der afsattes ads
Bibler til denne Pris, saa at det hele Foretagende indbragte K
et betydeligt Overskud. Af de 3000 Exemplarer ere kun
ganske faa i Behold, deriblandt tre paa det St. kgl. og eet paa U
sitets-Bibliotheket. Der udkom kun denne ene Udgave af Ch
den Tredies Bibel, men det Ny Testamente blev optrykt i
land og forhandlet i Kjøbenhavn, trods det bestemt udtalte kon

Forbud imod »Nogen danske Bibell ephter thendne dag at prente eller prente lade i noger maade wden wor beuilling och samtycke«.

Evangelisten Lucas.
Illustration af Christian den Tredies Danske Bibel.
Efter Universitetsbibliothekets Exemplar.

At det var Luthers tydske Oversættelse og ikke den hebraiske Sproget.
g græske Grundtext eller den latinske Version, som blev lagt til

Grund for vor danske Bibeloversættelse, har været til ikke ringe Fordel for dens naturlige og friske Sprogform. Luthers livfulde, af hans folkelige Udspring stærkt prægede Personlighed har sat sit Mærke paa hvert Blad af hans Bibeloversættelse, og ikke lidet af dens Oprindelighed er fulgt med over fra det nærbeslægtede Sprog, hvorfra den omplantedes af en Mand, der fremfor Nogen var fortrolig med Modersmaalets Aand og Sprogbrug, med dets Ordforraad og Dannelsesevne, med den nationale Udtryksmaade i det Hele taget. I Bibeloversættelsen af 1550 har Luthers Friskhed og Chr. Pedersens Danskhed arbejdet Haand i Haand paa et Værk, som i disse Henseender ikke overtræffes af nogen blandt de senere fra Grundtexterne overførte Gjengivelser. CHR. MOLBECH har paavist dette for mange Punkters Vedkommende i en Afhandling om »de danske Bibeloversættelser« (1840). Han gjør opmærksom paa, at medens hele det omfangsrige Værk kun indeholder, højt regnet, et halvthundrede Fremmedord, alle optagne efter Luther, er det danske Sprogs gamle Ordforraad benyttet med stor Forkjærlighed og alle Nydannelser foretagne i dets Aand og med dets Fynd, hvorved de af Luther skabte Ordsammensætninger ved deres Overførelse ere blevne til Berigelse for Dansken som nye Udtryk af fuld national Lødighed, dannede i Overensstemmelse med Sprogets Love og derfor ogsaa i Besiddelse af lovlig Borgerret i dette. Som Prøver dels paa saadanne fyndige gamle Ord, dels paa nye Sammensætninger, der for første Gang forekomme i Bibeloversættelsen, kan af dens rige Ordforraad anføres nogle enkelte: Arvedel, Avind, baade (gavne), Blaamænd (Maurer), blodskyldig (skyldig i Blodsudgydelse), Bordvenner, Bram, Brynde, Brøst, Bygningsmænd, Dagvælger, Domhus, Dørvogter, eenbaaren, Fagter, Frelsermand (Luther: Heiland), Glavind, Hofsinder, hveden (hvorfor), hvidne (blive hvid), Kammersvend, Kjending, (Bekjendt), Kynding (Slægtning), kvæde, Landemærke (Landgrænse), Liggendefæ, livsalig, Lønlighed (Hemmelighed), Malmskum (Slakker), mundkaad, Niding, Ordgyder, Ordsprog, Skalk, Skjerv, skjøtte om, Stegers, trøste sig til, Tyende, Varetægt, Vejskjel, Vidunder, Vætte (Trold), æske (kræve), Øretuder o. m. fl. — Den samme Fortrolighed med begge Sprogs Natur, den samme Skjønsomhed og Varsomhed i Fremdragelsen af ægte danske Sprogelementer som Arbejdsmateriale træffes paa de Steder, hvor de hos Luther forekommende Udtryk og Talemaader ikke kunde

gjengives ordret, men maatte omskrives efter den danske Sprogbrugs Krav. Exempler paa saadanne Fordanskninger ere: Saa gjorde Jakob sig rede (machte sich auf); at de tage vare paa deres Byrde (ihrer Last warten); deres Afguders Billeder (die Götzen ihrer Götter); og sagde i Israels Nærværelse (vor gegenwärtigem Israel); hvad haver Du Behov at vide (was darfst Du wissen); gjører mig det til Villie (thut mir zu Dank); følg ikke dit eget Hoved (stehe nicht auf deinen eignen Kopf); idet han skikker sig saa venlig, udfritter han Dig (mit seinen freundlichen Worten holet er Dich aus); Kjærlighed skikker sig ikke hastmodig (stellet sich nicht ungeberdig); salige ere de, som bo i dit Hus (wohl denen etc.); der jeg lagde Jordens Grundvold (als ich die Erde gründete); man kan tale sig til Ære, man kan ogsaa tale sig til Skamme (Reden bringt Ehre, und Reden bringt auch Schande); alle Folk, Almue og Tungemaal (alle Völcker, Leute und Zungen); dersom Saltet mister sin Kraft (wenn das Salz dumm wird) o. s. v.

At dette grunddanske Sprog paa nogle enkelte Steder skæmmes af Germanismer, er mindre mærkeligt, end at de forekomme i et saa forsvindende Antal i Forhold til Værkets Omfang og Paalægget om at holde Luthers Spor saa nær som muligt. Som nogle af de mest paafaldende kunne nævnes Konstruktionerne: hvor bange m i g er; frygter E d e r ikke; m i g tørster; hvad som s t a a e r den Rige vel (sømmer sig for den R.); jeg tier f o r Glæde (vor Freude); min Skikkelse er jammerlig f o r Elendighed; s t i l l e e f t e r den Uskyldige (nachstellen). — Ogsaa enkelte ligefremme Urigtigheder findes, af hvilke nogle vel skyldes Mangel paa Kjendskab til det paagjældende tydske Udtryk, andre en Uagtsomhed, som endog er undgaaet Revisionens Kritik, saaledes som jo ogsaa vore Dage har Exempler nok paa, at en Urimelighed, der netop ved sin groteske Art udelukker enhver Beskyldning for Ukyndighed, kan liste sig ud af Pennen og passere samtlige Gjennemlæsninger i Manuskript og Korrektur uden at blive greben paa fersk Gjerning. De snurrigste Misforstaaelser turde være følgende: Es 32. 16. »auf dem Acker hausen«: paa Agerens Hus; 4. Moseb. 5. 15. »ein Rügeopfer, das Missethat rüget«: et Ruelseoffer, som angrer Misgjerningen (Forvexling af Rüge og Reue); Jer. 44. 7. »er lässt mich des Weges fehlen«: han lader mig fejle paa Vejen (istf. tage fejl af V.); Begr. 3. 11. »so ist der Leib dahin«: saa er Livet borte. Den snurrige Oversættelse af Ps. 80. 6

»Du spiser dem med Brød« kan derimod ikke betragtes som en Misforstaaelse; den er en Germanisme, som man rigtignok maa undre sig over ikke at se anholdt.

Gaa vi fra Betragtningen af disse Oversættelsens sproglige Elementer over til dens samlede Karakter, til dens hele Aand og Tone, viser det sig atter, hvor nær den staaer sit berømmelige Forbillede i den hele Sprogbygnings ædle Linier, og hvorledes den ogsaa i denne Henseende overgaaer sine Efterfølgere. En Sammenligning til begge Sider vil vise dette. Et for Ordvalg og Rhythme højt beundret Sted hos Luther er hans Gjengivelse af Ezechiel 34. 15-16. Hvis man i den hosstillede danske Gjengivelse af det samme Sted blot vil ombytte det mindre heldige Udtryk »den Herre« med »Herren«, vil den neppe vise sig at staa tilbage for det tydske Citats Adel og rene Skjønhed:

Luthers Oversættelse.	Den danske Bibeloversættelse 1550.
Ich will selbst meine Schafe weiden, und ich will sie lagern, spricht der Herr. Ich will das verlorne wiedersuchen und das verirrete wiederbringen und das verwundete verbinden und des schwachen warten; und was fett und stark ist, will ich behüten und will ihrer pflegen, wie es recht ist.	Jeg vil selv føde mine Faar, og jeg vil lejre dem, siger den Herre. Jeg vil oplede det fortabede og igjenlede det vildfarende og forbinde det saarede og tage vare paa det skrøbelige; jeg vil forsvare det, som er fedt og stærkt; jeg vil have Omhu for dem, som det sig bør.

Et andet berømt Sted (Sal. Præd. 12. 1-2.) giver os Anledning til at stille Bibeloversættelsen af 1550 i Belysning baade af den lutherske og den senere danske af 1819; det vil sees, at den sidste ikke har vundet i aandelig Fylde trods de halvtrediehundrede Aar, den ligger fremme i Tiden:

Luthers Oversættelse.	Bibeloversættelsen 1550.	Bibeloversættelsen 1819.
Gedenke an deinen Schöpfer in deiner Jugend, ehe denn die bösen Tage kommen und die Jahre herzu treten, da Du wirst sagen: sie gefallen mir nicht; ehe denn die Sonne und das Licht, Mond und Sterne finster werden und Wolken wiederkommen nach dem Regen.	Tænk paa din Skaber i din Ungdom, førend de onde Dage komme og Aarene tilkomme, naar Du skal sige: de behage mig ikke; førend Solen og Lyset, Maanen og Stjernerne blive mørke og Skyerne komme igjen efter Regn.	Tænk paa din Skaber i dine Ungdomsdage, medens de onde Dage ikke endnu komme og Aarene komme an, om hvilke Du skal sige: jeg haver ikke Lyst til dem; medens Solen og Lyset og Maanen og Stjernerne ikke endnu blive mørke, ejheller de tykke Skyer komme tilbage efter Regnen.

Som Kong Christian den Tredies Danske Bibel staaer udenfor al Sammenligning med nogen af Reformationens andre litteraire Frembringelser, hvad Arbejdets Omfang angaaer, saaledes lader den ogsaa i Egenskab af Sprogmindesmærke alle Tidens øvrige Værker langt bag sig som det ædleste og reneste Udtryk for den Højde, vort Modersmaal dengang kunde naa op til. Bibelen, som den her for første Gang foreligger fuldendt i dansk Sprogdragt, er den nye Kirkebygnings værdige Slutsten, som Oversættelserne af dens enkelte, spredte Dele ved Kirkekampens Begyndelse vare Reformatorernes virksomste Angrebsvaaben:

Herrens Bog var lagt paa Hylden,
Eventyr i Kirken lød,
for en Krone, for en Gylden
Himmerig tilfals de bød. —
Lyset kom og Mørket svandt,
Paven tabte, Ordet vandt,
Læs af Løgn, som Bjerg at skue,
vælted Biblens Myretue.

Grundtvig.

Kjøbenhavns Universitet indviedes den 1. Juni 1479 ved en Højtidelighed i Fruekirke, som overværedes af Kong Christiern den Første, Roskilde-Biskop og flere gejstlige og verdslige Magnater. Efter en Messe *de spiritu sancto* (om den Helligaand) holdtes Indvielsestalen til Videnskabens og Kongens Forherligelse af Magister og Licentiat i Medicinen PEDER ALBERTSØN som Universitetets Vicekansler og som den, der tidlig paa Foraaret havde hjembragt de først antagne Lærere fra den berømte Højskole i Køln. Til Dagens Højtidelighed hørte endvidere Valget af Universitetes første Rektor, Mag. Jesper Henriksen til Sandagergaard, og af Dekanus i det filosofiske Fakultet, Skotten Peder Davidsen, Baccalaureus i Theologien. Festen sluttedes med gudelige Sange og Taler samt med Lovsangen *Te deum*. Umiddelbart derefter indskreves som de første akademiske Borgere Kongens, Dronningens og Bispernes Kanslere, mange fornemme Gejstlige og Verdslige, graduerede Personer samt Studerende fra Danmark, Norge, Island, Tydskland og Nederlandene, ialt omtrent firsindstyve.

Universitetet havde sit første Lokale i Kjøbenhavns Kapitels Skoler Sønden for Fruekirke, men flyttedes allerede det første Aar hen Vesten for Kirken til Stadens Raadhus, som laa paa den nuværende Bispegaards Plads (hvorfor ogsaa det senere Studiestræde

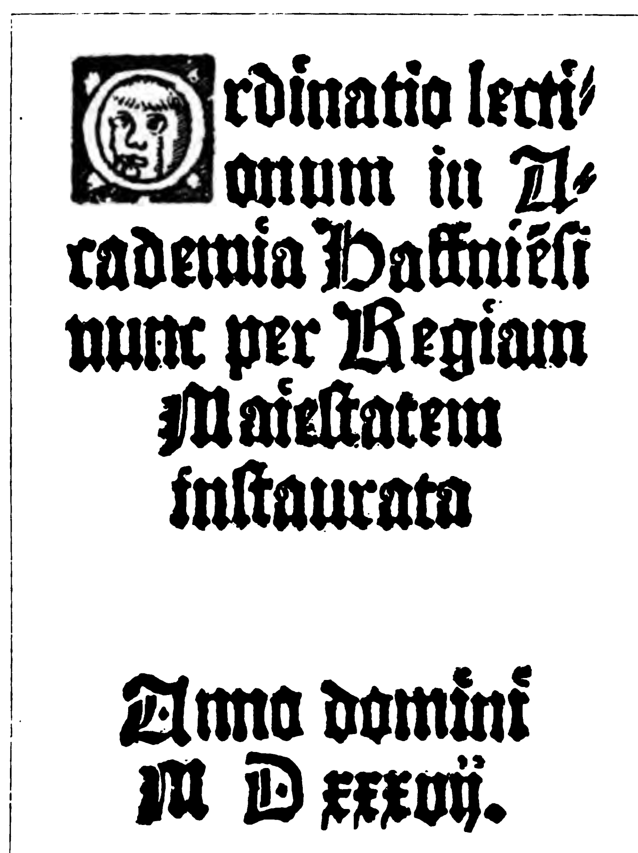
dengang kaldtes Raadhusstræde); paa Grund af det indskrænkede Rum fandt imidlertid de akademiske Højtideligheder Sted dels i Frue-, dels i Nikolai-Kirke.

Kun Lidet har Historien at melde om det første halve Aarhundrede af Universitetets Tilværelse; intet videnskabeligt Foretagende af nogen Betydning er knyttet til det, ingen kjendelig Indflydelse paa Fædrelandets aandelige Kultur udgaaer fra det, og af notable Navne er PEDER ALBERTSØNS omtrent det eneste, som træder frem, ikke fordi han var nogen videnskabelig Kapacitet, men fordi han viste en levende og virksom Interesse for den Institution, han havde holdt over Daaben, og berigede den med verdsligt Gods, der endnu er til som en Del af den gamle Studenterbolig Regentsen, samt fordi hans Navn er knyttet til et Par af de ældste, ved hans Omsorg trykte (latinske) Bøger fra Godfred af Ghemens Presse, som han overhovedet formodes at have indkaldt den hollandske Bogtrykker hertil (S. 165) og saaledes at have foranlediget Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark. Ogsaa som Universitetsbibliothekets første Grundlægger kan han betragtes, idet han allerede 1482 skjænkede Universitetet et Par Bøger, hvis Antal han forøgede femten Aar efter med 24 Værker — Grundstenen til de c. 300,000 Bind, Bibliotheket nu rummer. Peder Albertsøn.

Under Reformationsstridighederne og Borgerkampene sygnede Universitetet hen og maa i de første to Trediedele af Trediverne betragtes som opløst, indtil det 1537 fornyedes efter Kirkeforandringen under Ledelse af Bugenhagen og 1539 fik en ny Fundats. Kun een Lærer fra det gamle Universitet gik over til det nye: Christiern Torkelsen MORSING, som blev dets første Rektor og udgav dets ældste Lektionskatalog, hvoraf der endnu existerer et eneste Exemplar paa det St. kgl. Bibliothek. Den indledes med en Fortale af Rektoren, hvori Universitetets Gjenfødelse omtales med Tak til Kongen og Dr. Bugenhagen. Derefter nævnes, hvad der ifølge Læreplanen skal foredrages i Theologi, Jura og Medicin samt »*in Artibus*«, i de frie Videnskaber, nemlig Mathematik, Fysik, Rhetorik, Dialektik, Grammatik (latinsk Filologi), Musik og af Sprog Græsk og Hebraisk; endelig omtales, hvilke Disputations- og Deklamationsøvelser, der skal holdes, men Alt uden Angivelse af Professorernes Navne. Den lille Bog ender med en Opfordring til at bede for Kongen og Riget, for Kirken og Skolen samt for det Chr. Morsing

kgl. Akademi, at det maa faae Ro til at virke for Religionens og Fredens Værk.

Fra Universitetet udgik en lærd Litteratur, der, som skreven i det latinske Sprog, for en stor Del ikke vedkommer os mere i denne Forbindelse, end at vi kunne forsvare at udtømme Emnet ved

Ordinatio lecti-
onum in A-
cademia Haffniēsi
nunc per Regiam
Maiestatem
instaurata

Anno domini
M D xxxvij.

Titelblad til Universitetets ældste Lektionskatalog 1537.
Facsimile efter det eneste bevarede Exemplar paa det St. kgl Bibliothek.

at fremdrage nogle enkelte af de betydeligere Navne. Saaledes Højskolens ovenfor nævnte lærde Rektor MORSING, der leverede dygtige grammatiske, mathematiske og medicinske Arbejder; den theologiske Professor JENS SINNING, Discipel af den berømte Skolemand Morten Børup og Forfatter til et Skrift om Forbindelsen mellem det theo-

Jens Sinning.

ogiske og det filosofiske Studium, hvis Argumentation gaaer ud paa at godtgjøre, at Filosofien i alle sine Forgreninger (Dialektik og Rhetorik, Fysiologi og Mathematik, ikke at tale om Ethik) er nødvendig som Grundlag for og methodisk Anlæg af Theologiens Studium, overfor hvilket Filosofien dog altid skal erkjende sit underordnede Forhold og stille sig som en Terne overfor en Dronning; Hollænderen PETER CAPITEYN, Professor i Medicinen og Livlæge hos Christian III, Forfatter af medicinske Skrifter og af en astrologisk Almanak, en Kombination af litterair Virksomhed, der minder os om Tidens saakaldte Videnskabeligheds nære Forbindelse med dens Overtro; hans Kollega ved Højskolen som ved Hove, Flamlænderen JAKOB BORDINGK, hvis Forelæsninger udkom efter hans Død. Det fornyede Universitets første Magister var Bondesønnen JENS PEDERSEN GRUNDET fra Vejleegnen, senere Rektor i Ribe og Præst ved Domkirken, Anders Sørensen Vedels Lærer og Opdrager; han er Forfatter til et paa den gejstlige Veltalenhed beregnet Værk, i hvilket alle de kristelige Lærdomme belyses, hver ved sin ofte sindrige og smukke Lignelse, f. Ex.: »Ligervis som vellugtende Urter, jo mere de gnides i Hænderne, desmere udsende de deres søde Duft, saaledes ogsaa Guds Ord: jo omhyggeligere det læses og jo hyppigere det tages for, des større og mildere Trøst yder det.«

P. Capiteyn. J. Bordingk. J. P. Grundet.

Ved den historiske Litteratur maa der dvæles noget længer, selv hvor den hyller sig i Latinens Klædebon; thi de nationale Emner give den national Interesse. Den humanistiske Aandsretning prægede ikke mindst Tidens Historieskrivning; i Italien søgte man at efterligne de klassiske Forfatteres Fortællemaade, og Methoden optoges først af de romanske, senere af de tydske og nordiske Folk. Men kun langsomt gik det her i Danmark med Historieskrivningens Forvandling fra en annalistisk Registreren af Begivenhederne til en pragmatisk Fortælling af dem med Blik for deres Aarsager og Følger og med en ethisk Baggrund for Fremstillingen. Gjennembruddet er dog kjendeligt i de to betydeligste Frembringelser af Reformationstidens latinske Historieskrivning.

Historisk Litteratur.

Det ene af disse Værker er *Chronicon Schibyense*, den Skiby'ske Krønike, saaledes kaldet, fordi Haandskriftet ved et Tilfælde blev fundet i Muren bag Alteret i Skiby Kirke i Hornsherred 1650. At Forfatterskabet til denne Krønike maa tilskrives POUL HELGESEN, er der en saadan Mangfoldighed af indre Grunde

Skiby'ske Krønike.

for, at neppe nogen Hypothese kommer Visheden nærmere end denne. Ikke alene er Latinen hans baade i ejendommelige Vendinger og karakteristiske Fejl, men hele Afsnit af Krøniken stemme næsten ordret med Stykker af hans Breve og Skrifter, ikke at tale om at Opfattelsen af Begivenhederne og Dommen over dem ganske falder sammen med hans og paa sine Steder udtales i den samme lidenskabeligt bevægede Stil, som var ham egen. Krøniken er en kronologisk Optegnelse af de politiske Begivenheder i Danmark fra 1046 til 1534 og formodes at være paabegyndt 1524 eller noget før. I sin Form er dette historiske Skrift saaledes annalistisk, men de til Kjendsgjerningerne jevnlig knyttede Raisonnementer røbe en Stræben henimod den klassiske Historieskrivnings Forbillede, og dennes Ro og Alvor iagttages med Flid, indtil Fremstillingen af Reformationskampens Episoder vækker hele Forurettelsens og For-

Af Haandskriftet til den Skibyske Krønike i den Arnamagnæanske Samling 858, 4to.

Torbernus Oxe, *Pari etiam crudelitate decollari fecit, nobilem uirum Torbernum Oxe, contra senteneiam ac decretum*
Juncker Johan. *tocius concilij, atque cum illo alium quendam in armis nobilem virum Joannem nomine, ac deinde*
Weffuersteen. *Stephanum Webersteen. suum fidelissimum belli ducem ac principem*

(Med en lignende Grusomhed lod han (Christiern II.) Adelsmanden Torben Oxe henrette, imod hele Raadets Kjendelse og Dom, og tilligemed ham en anden tapper Adelsmand ved Navn Hans, og derefter sin tro Hærfører og Befalingsmand Steffen Væversten.)

sagelsens Bitterhed tillive og berøver Forfatteren al Uhildethed: i Lutheranismens Fremgang seer han Guds Dom til Landets Ulykke, og Grevekrigens Rædsler ere ham Opfyldelsen af denne Dom, Bebudelsen af Danmarks Undergang, af alle onde Magters Løsladelse som Vranglærens naturlige Følge. Hvad denne Synsmaade angaaer, er det jo ikke fra nogen ny Side vi lære Skiby-Krønikens Forfatter at kjende; men til hans politiske Karakteristik giver den oplysende Bidrag, og ikke mindst interessant er det at høre hans patriotiske Bekymring over Danmarks Forbindelse med Hertugdømmerne, især efterat Holsten med Magt havde tilrevet sig Slesvig, »Danmarks ældgamle Lehn«; »altid ulykkeligt,« hedder det i Krøniken, »har Danmark endnu i det for sine Penge kjøbte, udvidede og berigede Holsten en fjendtlig Efterstræber og Opsluger«. Hans Blik er ligesaa skarpt for den reformationsvenlige Frederik I.s politiske Misgreb som for den forhadte Christiern II.s afskyværdige personlige Egenskaber. og han udtaler sin Mening med en Uforbeholdenhed, som gjør det fuldt forstaaeligt, at han holdt det for raadeligst at unddrage Almenhedens Øjne det farlige Manuskript. Helt bortseet fra de spredte Notitser, hvormed ukjendte Hænder have ført den videre til 1555, er Skiby-Krøniken Reformationstidens mærkeligste historiske Arbejde, en rig Kilde til Detailkundskab om dens Forhold. Den er aftrykt af LANGEBEK i »*Scriptores*« II. og oversat af A. HEISE for Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse, 1890.

Med større Selvbevidsthed træder den humanistiske Historie- Seditionum liber.
skrivnings Methode os imøde i det andet Skrift om Reformationskampene »*Seditionum Daniæ liber*« (Bogen om Borgerkrigen i Danmark), en Skildring af Grevefejden, i hvilken Efterligningen af den klassiske Oldtids Forfattere er umiskjendelig i Fortællingens hele Holdning ikke mindre end i den jevnlige Benyttelse af antike Exempler (Phaeton, Titanerne etc.) og Former (Efterligningen af Horats i Skriftets versificerede Forord). At Forfatteren har været en af Humanismen stærkt paavirket Personlighed, er saaledes umiskjendeligt, men hvem han er, kan ikke med Sikkerhed angives, hvorvel H. F. RØRDAM (i sin Doktordisputats »Historieskrivningen og Historieskriverne i Danm. og Norge siden Reform.«) opstiller en velbegrundet Gisning om, at Forfatteren er identisk med den fremragende Universitetslærer og Reformationsskribent PEDER LITLE,

Petrus Parvus Rosæfontanus. en af Tidens ypperste Humanister og ved gjentagne Besøg i Wittenberg stærkt paavirket af Luther og Melanchthon, hvis Lærdomme han var en af de første til at forplante til Danmark. Forfatteren tager afgjort Parti for Christian III. og Adelen imod Grev Christoffer af Oldenborg, Lübeckerne og Folkerejsningen i Danmark, og han skildrer med de mørkeste Farver de Grusomheder, Grevens Tilhængere gjorde sig skyldige i under Krigen. For sit Had til Tydskerne bruger han endnu stærkere Udtryk end Poul Helgesen, og i sine skarpe Udfald mod de ubudne Gjæster indfletter han Spot mod den danske Nationalejendommelighed, at se op til alt Fremmed paa det Hjemliges Bekostning. En veltalende og behagelig Fremstilling udmærker det hele Skrift, som er optrykt i LANGEBEKS »*Scriptores*« VIII.

Peder Olufsen.

Af Tidens øvrige Krønikeskrivere bør nævnes den forhenværende Graabroder PEDER OLUFSEN, *Petrus Olai Minorita*. der efterat have overlevet sin Ordens Undergang tilbragte Resten af sit Liv i Roskilde, flittig sysselsat med historiske Optegnelser og Samlinger, som han paa sit Dødsleje overgav Anders Vedel. Originalmanuskriptet opbevares i den Arnamagnæanske Samling (107 8vo) og er fordetmeste skrevet med en saa umaadelig fin Stil, at det lille haandskrevne Oktavbind paa det Nærmeste fylder et helt Bind af *Scriptores Rer. Dan.*, hvor LANGEBEK har optrykt Indholdet. Dette er for en Del Afskrift af ældre Krøniker og Optegnelser, saaledes Krøniken fra 826 til 1157, en af de vigtigste Kilder til vor Viden om den tidlige Middelalder, samt Historien om Kong Knuds Martyrdød. Enkelte Stykker skyldes dog mere direkte Petrus Olai, saaledes som Oplysningerne til Graabrødreordenens Historie, og vi have overhovedet den flittige Optegner at takke for en Mængde historiske Efterretninger fra Middelalderen, som neppe paa anden Maade vilde være naaede til os. Det er blandt Andet sandsynligt, at det Haandskrift, der er os bevaret af den Skiby'ske Krønike (se S. 272) er en Afskrift fra hans Haand efter Poul Helgesens Original.

Mindetaler.

Af historisk Interesse er tillige de latinske Mindetaler over Christian III., hidrørende fra NIELS HEMMINGSEN, fra HANS THOMISSØN, hvis Tale især indeholder udførligere Efterretninger, end man ellers nogetsteds har, om Kongens mindre bekjendte Ungdomsliv, og fra JAKOB BORDINGK, der navnlig giver et smukt Billede af Kongens sidste Timer.

I Italien, hvorfra den humanistiske Historieskrivning var udgaaet, fødtes tillige en videnskabelig Institution, der adopteredes af det øvrige Europa: Historiograf-Embedet. Visconti'erne og Sforza'erne i Milano havde deres fyrstelige Historiografer, Republikerne Genua og Venedig deres. Med den nye historiske Methode forplantedes ogsaa denne politisk-litteraire Embedsgjerning til Norden, og Danmarks Rige fik 1553 sin første »*Historicus*« i HANS SVANING.

HANS SVANING blev født 1503 i Landsbyen Svaninge i Fyn af fattige Bønderfolk, men kom ved Understøttelse af en gejstlig Slægtning til at studere og gik i Kjøbenhavns Skole; til hans Barndomsminder hørte Skuet af de udenfor »Mutter Sigbrits« Gadedør frysende Adelsmænd. Et Sagn fortæller, at da Svaning som Student skulde have en Kjole, men ikke havde Raad til at anskaffe sig en ny, gik han hen paa Axeltorvet og kjøbte et gammelt aflagt Exemplar, som han agtede selv at sy om for at spare Skrædderløn. Da han sprættede den op, fandt han en Del Guldmønter indsyede i den nederste Søm; han gik strax med dem til Byfogden og bad ham fremlyse dem, men da denne vel mente, at det var en umulig Sag at opspore den rette Ejer, bad han Finderen beholde dem og anvende dem paa sine Studeringer. Saaledes kom Hans Svaning ud af sin Armod, og efterat han havde studeret nogle Aar hjemme, drog han til Wittenberg, hvor han opholdt sig i mange Aar og tog Magistergraden. 1539 vendte han hjem, blev Professor i Rhetorik ved Kjøbenhavns Universitet og kort efter »Tugtemester« for den syvaarige Prins Frederik, den senere Frederik II. Da Prinsen var bleven atten Aar, ophævedes Svanings Mentorstilling, men Aaret efter blev han beskikket til at være »Danmarks Riges Historicus«, nærmest med den Opgave at fortsætte Saxos Historie indtil Christian III.s Tid. Dette Hverv maatte dog foreløbig sættes til Side for den politiske Skribentvirksomhed, Svaning maatte overtage som Statens officielle Defensor overfor Angreb udenlandsfra. Et nyt Oplag af den gamle danske Rimkrønike var kommet Kong Gustav af Sverig for Øje, og da han ansaa det for et nyt Skrift, fortørnedes han heftigt over Fremstillingen af Stridighederne mellem Rigerne i Unionstiden og digtede selv et hvast Gjensvar i Form af en Fortsættelse af Rimkrøniken. Omtrent samtidig med denne Pamflet udkom i Rom den landflygtige Erkebiskop Johannes Magnus' Hans Svaning.

»*Gothorum Sveonumque historia*« (»Gothernes og Svearnes H.«), hvis hadefulde Fremstilling af det danske Unionsregimente trods sin Upaalidelighed længe vedblev at være det øvrige Europas nærmeste Kilde til Kundskab om danske Forhold. Kansleren Johan Friis, der personlig var bleven slemt medtagen i Kong Gustavs Rim, holdt bestemt paa, at man ikke maatte lade en saadan Forhaanelse blive siddende paa Landet, og da Christian III. var af samme Mening, blev det overdraget Svaning at udarbejde et Modskrift. Det var færdigt fra Pressen 1561, men der maa da pludselig være opstaaet Betænkeligheder om det Tjenlige i at lade det udgaa under dets rette Forfatters Navn; man omtrykte de Blade, paa hvilke Svanings Navn eller Hentydninger til hans Forfatterskab fandtes, og indsatte den 1559 afdøde Professor Peder Litles (*Petrus Parvus*) istedet, udelod Bogtrykkernavn og Trykkersted og gjorde nogle Forandringer i Fortalen, der skulde give det Udseende af, at Værket var udarbejdet for mange Aar siden; men samtidig glemte man rigtignok at foretage nogle mere organiske Rettelser, saa den sande Sammenhæng aabenbarede sig selv. Saaledes have højere Statshensyn bevirket, at Svanings »*Refutatio Calumniarum*« (»Imødegaaelse af Bagvaskelserne«) er kommen til at sejle under falsk Flag i Litteraturhistorien. Skriftet er meget skarpt i sin Polemik, dog ikke skarpere end de ublu Beskyldninger, der fremkaldte det, og det indeholder ved Siden af Skjældsordene mange lærerige Fremstillinger af forskjellige politiske, kulturhistoriske, agrariske, judicielle og sociale danske Forhold. Det ledsages af en »*Chronicon siue Historia Joannis Regis Daniæ*« (»Kong Hans af Danmarks Krønike eller Historie«), i hvilken de mærkeligste Begivenheder i den nævnte Konges Regeringstid føres frem i stundom meget malerisk skildrende Optrin.

Under den Pennefejde, som ledsagede den nordiske Syvaarskrig, maatte Svaning ofte udføre mindre publicistiske Arbejder for Regeringen og efter Krigen udarbejde en statsretlig Afhandling til Forsvar for Danmarks Lehnshøjhed over Slesvig. Han fik dog med alt dette Tid til at arbejde paa sit Hovedværk, Danmarkshistorien paa Latin, og synes at have ført den helt op til Aaret 1523. Men den udkom ikke; ved Siden af Svaning var imidlertid Anders Vedel voxet op, og til denne — der forøvrigt var hans Svigersøn — befaledes det Svaning at overgive sit Manuskript til Fuldendelse,

ganske som Vedel senere maatte overgive sine Samlinger til Niels Krag. Værket, der skal have været i tre Bind, gik tilgrunde ved Universitetsbibliothekets Brand 1728, men dets Indhold var da i rigeligt Maal blevet benyttet af Huitfeldt og Meursius, og et enkelt Afsnit — Christiern den Andens Historie — var blevet udgivet 1658. Svaning tager i sin Skildring af denne Konge afgjort Parti imod ham, hvad der har sin naturlige Forklaring i hans hele officielt-advokatoriske Stilling paa en Tid, da Christiern II.s Slægt endnu ikke havde glemt sine Fordringer paa den danske Trone. Beskyldningen for Unøjagtighed i Begivenheder, Tidsbestemmelser og Navne lader sig ikke afvise og rammer overhovedet Svanings hele Forfatterskab, hvis ringe videnskabelige Anseelse har faaet et vittigt Udtryk i Messenius', med en Hentydning til Svanings store Børneflok fremsatte Bemærkning: at han var dueligere til at sætte Børn (*liberi*) end Bøger (*libri*) i Verden. Men Side om Side med de Rygter og løse Paasagn, han ofte støtter sig til uden prøvende Kritik, møder man saa atter de personlige Erindringer og Oplevelser, der gjøre hans Fremstilling saa livlig, og to Punkter maa man ikke glemme i Dommen over ham: han var den første betydeligere Forfatter, som hos os søgte at skrive efter den nyere Tids Grundsætninger for historisk Kunst, og hans efterladte Arbejder have ydet senere Historieskrivere et med alle Mangler dog højst værdifuldt Materiale.

Hans Svaning døde den 20. Septbr. 1584, højtbedaget og almindelig æret for sin hæderlige Karakter.

Paa Grænseskjellet mellem Reformationens og det følgende Tidsrum falder et snurrigt Opus, der har spillet en ligesaa snurrig Rolle i den arkæologiske Litteratur. Den kjøbenhavnske Borgersøn NIELS PEDERSEN (*Nicolaus Petreius*) var som Præst kommen til Gulland og kom der under Vejr med, at der sammesteds fandtes forskjellige skrevne Kilder til Øens ældre Historie. Under hans Støven efter disse faldt der ham et Manuskript mellem Hænder, som han i sin arkæologiske Iver ansaa for et saare vigtigt historisk Dokument, fordi det formentlig udfyldte et hidtil gabende Hul i Bevisførelsen for de Danskes Nedstamning i lige Linie fra Noah. I et barbarisk archaiseret Sprog, som hverken hører hjemme i gammel eller ny Tid, men som for den ivrige Oldforsker var et Vidnesbyrd om Haand-

Den Gullandske Hypothese.

skriftets Ælde, fortælles der, at »Japhet, tredium Noæ søn, afflede einum Sønn, huilckun heyte Gomer. Hand indtog Valland, meten Tyger, Gomers son, foer till einum Landnm vdinden hæd mindrum Asia och neffnede hæd folcket, huilckut hanum folgdum, Tygraner« o. s. v. Herpaa byggede Niels Pedersen sin saakaldte »gullandske Hypothese« om vort Folks Oprindelse: fra Jafets Søn Gomer nedstamme Cimmerierne, fra disse igjen Cimbrerne, som atter ere identiske med Danerne. Værket udkom først 120 Aar efter Forfatterens Død (»*Cimbrorum et Gothorum origines*« *etc.*, »Cimbrers og Gothers Oprindelse«, Leipzig 1695), men allerede længe forinden havde det været kjendt og Theorien accepteret endog af fremragende Videnskabsmænd, saa at endnu Gram maatte træde op imod den med en Skarphed, som viser, med hvilke stærke Rødder den var voxet fast til den arkæologiske Undersøgelse endog i det attende Aarhundrede. Ved Siden af den let fremkaldte Spot over saadanne Undersøgelsers videnskabelige Methode og det lave Trin, Sprogkundskaben stod paa, bør der imidlertid gjøres opmærksom paa, at denne Tro paa den fabuleuse Historieskrivning, seet i Sammenhæng med sin Tid, havde Betydning for den nationale Følelse og for Tilliden til Rigernes nedarvede Selvstændighed.

Latinsk Poesi.

Flere af Periodens latinske Historieskrivere vil der blive Lejlighed til at dvæle ved, hvor deres danske Forfatterskab bliver omtalt. Endnu skal kun bemærkes, at ogsaa den latinske Poesi havde sine Dyrkere. Den berømteste af dem er HANS FRANDSEN (*Johannes Francisci*), der skrev religieuse Digte, Elegier i klassisk Form om Byen Ribe og om berømte Mænd, Epigrammer og Bryllupsvers, samt endelig et smukt og sindrigt Læredigt om Øjet, dets Dele og Farverne. Den navnkundige Aarhus-Rektor MORTEN BØRUP skrev en latinsk Majvise, HANS BLAK besang i sapphiske Vers Julens og Paaskens kristelige Betydning, og Biskop Sadolins Søn JENS JØRGENSEN SADOLIN opfattede Fysiognomik, Kiromanti og Opdragelsesvæsen fra deres poetiske Side i ulastelige Disticha.

Hvad Modersmaalet har at opvise af historiske Skrifter fra Reformationstiden, er kun Lidet. Chr. Pedersens Oversættelse og Videreførelse af Saxo er jo tildels gaaet tabt (S. 180), og om adskillige andre danske Krøniker vide vi ligeledes kun, at de have

været til, og maa nøjes med at gjenfinde Brudstykker af dem hos senere Forfattere; dette gjælder saaledes om en Aarbog af HENRIK SMITH (eller Weigere), som findes benyttet af Vedel og Huitfeldt. Hans Broder HERMAN WEIGERE menes at være Forfatter til »en kort schrifft« om Begivenhederne i Danmark fra Saxo til Frederik den Anden og den ovenfor nævnte PEDER OLUFSEN til »de oldenborgske Kongers Krønike«, begge uudgivne, men tilstede i Haandskrifter. Den norske Bonde LAURENTZ HANSSØN udarbejdede ifølge Opfordring af Chr. Morsing og Hans Svaning en Oversættelse af de norske Kongesagaer, til hvilken Originalmanuskriptet findes i den Arnamagnæanske Samling under Titel »den norske Krønike, som kaldes Koninge-Bogen«.

Tidsrummets danske Litteratur staaer for Størstedelen i Reformationsværkets umiddelbare Tjeneste. Hovedforfatterne have vi betragtet i det foregaaaende Afsnit, som førte Kampens typiske Skikkelser frem for os. Men endnu er der enkelte Navne at fremhæve, tildels knyttede til en endog ret betydelig Forfattervirksomhed. Vi begynde med PEDER LAURENTSEN, hvem der tilkommer en fremragende Plads blandt Reformationens Mænd.

Han er født i Næstved omtr. 1490 og var Medlem af Karmeliterkollegiet i Kjøbenhavn i den Tid, da Poul Helgesen var dets Forstander. I humanistisk Retning er han udentvivl bleven paavirket af denne: han citerer i sine Skrifter Cato og Horats, skriver Græsk og kjender de nyere kirkehistoriske Forfattere. I religieus Henseende gik han snart videre end sin Læremester og Klosterfælle, idet han allerede 1527 brød med Romerkirken. Han blev da Lærer ved den evangeliske Præsteskole i Malmø, giftede sig med Reformatoren Claus Mortensens Søster og begyndte sin frugtbare Forfattervirksomhed, der for en Del just gik ud paa at forsvare det fuldstændige Brud med hele den gamle Kirkeorden, som var foregaaet i Malmø. Hans første større Skrift er den 1530 udgivne saakaldte **»Malmøbog«** eller, som dens rette Titel lyder: »Orsagen och een rett forclaring paa den ny Reformats« o. s. v., en Fremstilling af og et Forsvar for de kirkelige Tilstande, saaledes som de indtil da havde udviklet sig i Byen — i historisk Henseende en vigtig Kilde til Oplysning om Ordningen af den nye Kirkes Forhold paa Reformationens Hovedplads. Skriftets hvasse Argumentation imod Papisterne fremkaldte et (først i vor Tid trykt) Modskrift af POUL HELGE-

Peder Laurentsen.

Malmøbogen.

SEN, som C. J. BRANDT i Begyndelsen af Halvtredserne fandt et Haandskrift af i Stockholm; først af dette kom man til Kjendskab om. at der havde existeret et Skrift om »den malmøske Reformats«, og af Gjengivelsen kunde man slutte sig til dets Hovedindhold. Endelig opdagedes i 1859 selve »Malmøbogen« af den svenske Videnskabsmand C. SONNENSTEIN WENDT: den fandtes i Lunds Bibliothek (i hvis Katalog den forøvrigt var indført), skjult mellem to Skrifter fra en anden Tid og af et ganske andet Indhold, som vare indbundne sammen med den. 1868 blev den udgiven af H. F. RØRDAM, som indledede den med en Skildring af dens Forfatters Levnet.

Et andet — 1889 paany udgivet — Skrift af Peder Laurentsen giver os Oplysninger om Forhandlingerne paa den kjøbenhavnske Herredag 1530, ligesom han sikkert kan antages at have havt en Hovedandel i Affattelsen af de Evangeliskes bekjendte 43 Artikler. For sin egen Arne kæmpede han, naar han i senere Skrifter gjentagne Gange tog Ordet for Præsteægteskabet, det Punkt i den nye Lære, ud fra hvilket det faldt Katholikerne lettest at fremstille Reformationen for Menigmand som en Kjødets og Drifternes Emancipation. Af Christian III. kaldtes han strax efter Kjøbenhavns Overgivelse til Præst for Oxie Kirke i Nærheden af Malmø og var Aaret efter med til at udarbejde Kirkeordinantsen paa Mødet i Odense. Kort derpaa blev han Lektor i Theologien ved Domkirken i Lund, og i denne Stilling virkede han til sin Død i Aaret 1552.

Jørgen Sadolin.

En viborgsk Beretning om Herredagen i Kjøbenhavn 1530 er skreven af Hans Tausens Svoger JØRGEN JENSEN SADOLIN, men kjendes nu kun af et Uddrag i »Danske Magazin« (I. 1745); dens Forfatter oversatte flere af Luthers Skrifter og skrev adskillige Psalmer; han blev Fyns første evangeliske Biskop 1537. En frugtbar Oversætter var den sjællandske Præst PEDER TIDEMAND (Dommernes Bog, Salomos Visdoms Bog, Jesu Syrachs Bog, oversatte inden Bibeludgaven af 1550, samt flere mindre Skrifter af gudeligt Indhold.)

Peder Tidemand.

Blandt de Mænd, hvis høje kirkelige Stilling affødte baade en videnskabelig og en folkelig Forfattervirksomhed til Befæstelse, Forklaring og Udbredelse af det nye Kirkesystems ledende Tanker, indtager Peder Palladius, Sjællands første evangeliske Biskop, en af de ypperste Pladser.

Peder Palladius.

PEDER PALLADIUS blev født i Ribe Aar 1503. Hans Fader hed Esbern Jensen og var en fattig Skomager; fra hans Haandtering har Sønnen i sin Skoletid modtaget Kjendingsnavnet »Peder Plad« (svarende til, hvad vi nuomstunder vilde kalde Peder Flik eller Lap). Navnet fulgte ham under hans Studentertid, indtil det i Wittenberg blev nobiliteret af Melanchthon til »Palladius« og Skomagermærket saaledes forvandlet til en Opkaldelse efter selve Visdommens Gudinde. At »Plade«, som der i den senere Tid har været Tilbøjelighed til at benævne ham, har været et virkeligt Familienavn, er der ikke nogen historisk Hjemmel for; intetsteds kalder han sig selv eller nævnes af nogen Samtidig ved andet Navn end det fra Pallas Athene overførte.

Han gik i den da meget ansete Ribe Skole og har formodenlig senere hørt Forelæsninger ved Kjøbenhavns Universitet, som forøvrigt dengang nærmede sig sin Forfaldsperiode. Tidlig blev han »Skolemester« (Rektor) i Odense, men allerede 1531 er han immatrikuleret i Wittenberg, hvortil Attraaen efter personlig at høre og kjende Luther, Melanchthon og de andre evangeliske Lærere drog saamange af Tidens livligste Hoveder. Han opholdt sig her i omtrent sex Aar og sluttede nøje Venskab med de aandelige Høvdinge for den reformatoriske Bevægelse. Af Bugenhagen anbefaledes han til Christian III. som en Mand, hvem der med Tryghed kunde betroes en ledende Stilling under de nye Forhold, og paa denne Anbefaling understøttede Kongen Palladius til Erhvervelsen af den theologiske Doktorgrad 1537; Luther har som Dekan egenhændig protokolleret Akten i det theologiske Fakultets Bog i Wittenberg. Kort efter rejste Palladius hjem til Kjøbenhavn.

Peder Palladius' Navnetræk.
Af et dansk Brev til Christian III. i det St. kgl. Bibliothek.

Han var dengang kun fireogtredive Aar gammel, men ikkedestomindre udseet til at beklæde den højeste Bispestol i Landet: blandt de syv Superintendenter, som Christian III. udvalgte og Bugenhagen ordinerede, fik Palladius Sjællands Stift tildelt, og hermed blev ifølge Universitetsfundatsen en af de tre theologiske Lærestole forenet med Forpligtelse for dens Indehaver til at holde

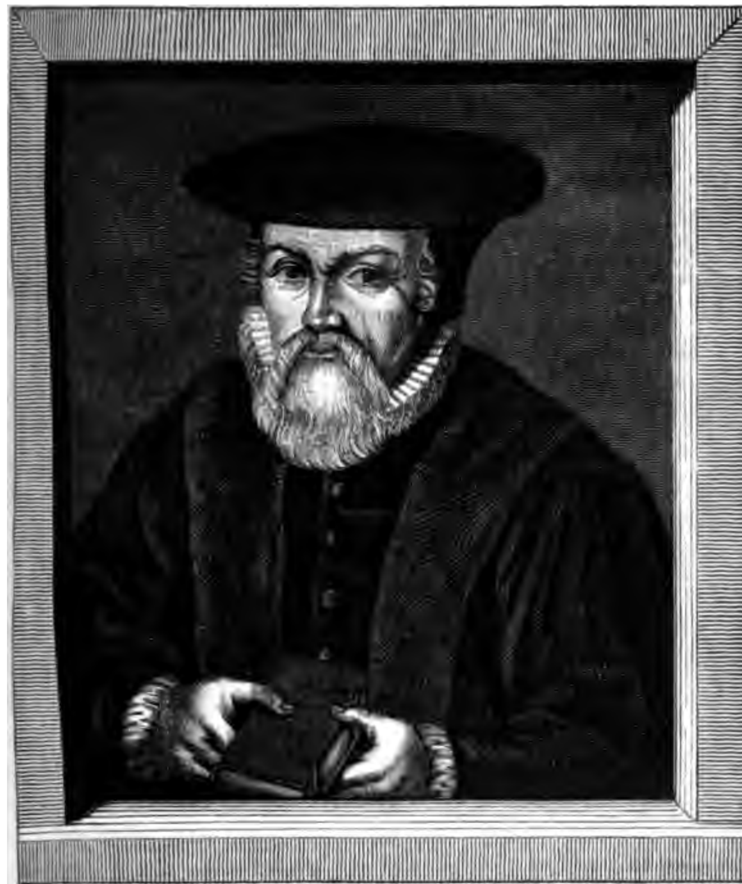
Forelæsninger tre Gange om Ugen, undtagen i Sommermaanederne, der sædvanligvis vilde være optagne af Visitationsrejser.

Sin første Rejse af denne Art foretog Peder Palladius forøvrigt allerede samme Efteraar, han havde modtaget sin Udnævnelse; den gik til Roskilde, hvor Papismen endnu gjorde sejg Modstand, og hvor den nyindviede Biskop — Benævnelsen »Superintendent« gik snart af Brug eller kom aldrig ret i Folkemunde — førte Kampen imod den ved Prædiken og Forelæsninger fjorten Dage i Rad saavelsom ved kraftig Indskriden mod de kirkelige Levninger af Katholicismen: Træbilledet af Domkirkens Skytspatron, St. Lucius, med den tredobbelte Krone paa Hovedet, Bispestav og Sværd i Hænderne maatte udleveres trods Kapitlets Modstand, og Bugenhagen raadede Kongen til at erstatte Domherrerne Tabet ved et Par Læs Brændsel, hvilket Kongen antoges at kunne gjøre uden Tab, »da Afguden var saa stor og vel ved Magt, at han nok kunde gjøre Gavn for saadan Omkostning i Kakkelovnen, hvis han da ikke var hul indeni.« Fra Roskilde gik Rejsen videre og fortsattes det næste og de følgende Aar, med større og mindre Mellemrum, saa at Bispen i Tidsrummet fra 1537 til 1543 naaede rundt til alle sit Stifts 390 Sognekirker, hvilke han formodenlig ogsaa kun besøgte denne ene Gang, da legemlig Svaghed lagde ham store Hindringer ivejen for al med Besvær forbunden Færden.

Visitatsbogen.

Af disse Visitatsbesøg er der udsprunget et Skrift, der maa betegnes som et af de mærkeligste, vor Litteratur har at opvise: Peder Palladius' **Visitatsbog.** At en saadan havde existeret i Haandskrift, vidstes af en Bemærkning i »Danske Magazin« 1747, i hvilken LANGEBEK nævner sig som Ejer af et Manuskript til den; dette var imidlertid senere forsvundet, og kun et Uddrag af det var bevaret paa Tydsk i Biskop L. HARBOES Samlinger til Palladius' Historie i Sjællands Bispearkiv. I Aaret 1866 kom det forsvundne Haandskrift imidlertid for Dagen igjen, fundet af Assistent ved det St. kgl. Bibl. F. H. C. WEEKE som Bestanddel af en Bibliotheket tilhørende tyk haandskreven Bog med kirke- og skolehistoriske Aktstykker. Det følgende Aar blev Visitatsbogen udgiven af dens Forfatters Biograf A. C. L. HEIBERG (hvis Levnetsskildring af Peder Palladius findes i »Theologisk Tidsskrift« IV. 1840), men i en saa mangelfuld Skikkelse, at SV. GRUNDTVIG 1872 maatte besørge en ny Udgave.

Det er altsaa først vore Dage, som have stiftet Bekjendtskab med dette gamle Skrift, og oprindelig har det ejheller været bestemt til Offentliggjørelse; det er udarbejdet af Palladius til Vejledning for ham selv under hans Embedsgjerning, som Grundlag

Peder Palladius.
Efter et Stik af Haas.

for en væsenlig ensartet Fremgangsmaade ved Visitatserne, hvilken dog ikke udelukkede Improvisationer og Akkomodationer efter de forskjellige lokale Forhold. Skriftet sætter os saaledes fuldstændig ind i en Bispevisitatses Gang for henved halvfjerdehundrede Aar

siden, tager os til Vidne paa hele dens Forløb fra Begyndelsen til Enden og har i denne Henseende en meget betydelig kirkehistorisk Interesse. Ikke mindre righoldig er det i almindelig kulturhistorisk Henseende saavelsom til Oplysning om sin Forfatters livfulde Personlighed. Med vaagen Sands for Øjeblikkets Krav, med klar og hurtig Forstaaelse særlig af de landlige Forhold, indblander Bispen i sin Overhøring og Forklaring en Mangfoldighed af Hentydninger til Sæder og Skikke, Begivenheder og Meninger, som tilsammentagne danne et helt socialt Billede, der endnu efter saamange Aars Forløb staaer for Læseren med Øjebliksskildringens friske Farve. Ikke paa Prædikestolen og ikke paa Kathedret have vi her Peder Palladius: han tager Plads midt i Menigheden og taler trohjertigt, varmt og jevnt til de sjællandske Bønder om deres Saligheds Sag og om deres daglige Færd, ofte med Iblanding af Ordsprog, Mundheld og billedlige Talemaader, tagne fra Folkets eget Sprogeje.

Han henvender sig til de unge Karle og formaner dem til at lyde deres Fader og Moder, deres Husbond og Husmoder »med en stille Mund og to gode, tro Næver«. »Seer Eder i Spejl paa disse gode Dannemænd, som sidde her i deres Stole! De have været ligesaa fattige og havt ligesaa lidt, som I nu kunne have, men Gud har alligevel beskikket dem Hustru og Børn, Hus og Jord, Hæder og Ære og et skamløst (hæderligt) Brød; de sidde nu og bygge Lo og Lade til Eder, fordi at naar de flytte hid til denne Kirkegaard, da flytte I ind paa deres Gods igjen«. Han advarer Ungdommen mod Svir og Slagsmaal: »Forvarer Eder, at I ikke bande og sværge eller slaas ude ved Majtræet, at I ikke slemme eller demme (svire eller sværme)! Ingen Nat over maa I vaage ved Majtræet, ikke heller S. Valborgs Nat. Om I ville føre Sommer i By, da laaner Eders Husbonds Hest og rider ud.i Skoven, henter Maje (grønne Grene) og kommer saa hjem igjen med Pibe og Tromme for Eder, at man kan se, hvor I ride udi Marken! Ak, hvor det er godt at vandre om Dagen! da støder En sig ikke; men Tyve og Røvere, Ulve og Løver, de gaa ved Nattetide, og ikke gode Børn, hen udi Andens Lo og Lade, at lokke deres Piger og Døtre; det gjør Ingen uden Skalke«. — Han kalder de unge Piger op for sig og taler til dem: »Naar Den kommer, som Dig vil have med Hæder og Ære, da beraad Dig med Gud, med Slægt og Venner; gak ikke af deres Raad; se Dig endda vel for, hvem

Du tager ved Haanden, naar Du gaaer i Dansen! der ligger Dig Magt paa. Kommer der en Skalk til Dig og vil voldtage Dig eller ellers byde Dig Skam og Skjændsel, vil tramle (kramme) og føle Dig, vil gaa Dig nærmere, end hannem bør med Hæder og Ære: est Du ellers en god Pige og vil bære din Urtekrans om Sommeren paa dit Hoved med Hæder og Ære, da skulle før alle dine Negle sidde kjende udi saadan en Skalks Forhoved (Pande), at han kan sige, han har været der, før end han skulde fremme sin Villie hos Dig; det er bedre, at Du skrammer ham, end at han skjænder Dig. Mærk, hvad jeg siger Dig, Pige lille! det gjælder Dig og ikke mig.« — Forældrene formaner han til at tage sig af deres Børns Opdragelse: »Lade I Eders Børn ikke lære det Gode, saa lære de det Onde; lære de ikke de ti Budord, Troen og Fadervor, da lære de at sværge og bande, lyve og stjæle og slaa Folk ihjel.« Og han ledsager sin Formaning med advarende Exempler: »I hørte vel om den Bengel i Merløse Herred, som ifjor Sommer spændte sin Staalbue og vilde have skudt sin Svoger ihjel og skød sin egen naturlige, kjødelige Moder ihjel, skød hendes Hjerne ud i hendes Hoved; og hans fattige Fader løb med til og vilde drage Pilen ud igjen: Træet fik han ud, men Jernet blev i hendes Hoved, det kom hun i Graven med. Et smukt Galge-Barn, skød sin egen Moder ihjel! han lønned hende, ligesom Soen lønned Sækken*), og ligesom hun havde lært hannem, saa lønnede han hende. Saa vil det gaa med dem, som ikke holde deres Børn til Gudfrygtighed.« Hvor der er større Anlæg tilstede, skal der gives Børnene en bedre Undervisning end den, der kan faaes paa Landet: »Hvilke smaa Drenge, som I fornemme, at de lærer vel og det løber i dem som bræd (smeltet) Smør, hvad Degnen lærer dem, og de ville have Bog og ville til Skole, naar I spørge dem ad, saa lader dem gjerne komme til næste Kjøbstad til Skole! Lejer Eder heller en liden Plovdreng saalænge, at I kunne se, hvad Gud skikker Eders Barn til og hvad der skal blive af ham. Der er halvtrediehundrede dejlige Peblinge paa denne Dag, ogsaa Bønderbørn, udi Kjøbenhavns Skole; deres Forældre hjælpe mindst til deres Føde; de faae den alligevel, Gud være Lov! Gud forseer (forsyner) dem vel; de hellige Engle ere hos dem, og gode, gudfrygtige Borgere forsee

*) Sigter rimeligvis til en nu tabt Dyrefabel.

dem med Hus og Almisse, saa dem skader dog intet.« — Ægtefolk lægger han Fordragelighed og Overbærenhed paa Sinde: »Du, Dannekvinde, vil jo stille dit Hjerte, Mund og Gjerninger derhen, at Du skulde langt heller være død og ligge her udi denne Kirkegaard, end Du skulde fortørne din Husbonde med et Ord af vitterligt Mod: saa langt skal det være derfra, at Du skal staa hannem udi Næsen som Sennep eller være hannem uhørig og ulydig. — Og Du, Dannemand, lige tvertom igjen, hav Dig (te Dig) saa udi dit Hus og lev saa med din fattige Hustru som med et skrøbeligt Kar, om hun kan ikke end aldeles være efter dit Sind og Villie, som Du gjerne vilde: at Du skal ikke derfor strax blive som en Løve eller en Djævel udi dit Hus med Hug og Slag, men at Du bær over med hende; thi desbedre Du far med hende, desbedre har Du hende.« — Men medens Bispen saaledes paa den ene Side indskærper Livets Pligter, er han langtfra nogen asketisk Ivrer mod dets Glæder. »Djævelen skikker os saamange onde Stunder til,« siger han, »at vi maa vel stjæle os en glad Stund til og drikke en Skaal Øl med hverandre, endogsaa over vor Tørst, om vi ellers ikke slemme og demme,« — helst om det skeer hjemme i Familiens Kreds: »Man kan end baade le og have en faur Mund; Du kan end baade slukke din Tørst udi Kjøbstaden, og dersom Du vil gjøre Ølkonen rig, at hun jo skal faae af dine Penninge, da kan Du tage en Lejel (Bimpel) eller Flaske med Dig og kjøbe den fuld hjem til Dig, din Hustru og Børn. Hvem kan Du faae i Alverden, Dig bør heller at drikke med, end med din Hustru og Børn? Drikker Du en Broderdrik, da und dem en Søsterdrik med Dig i Jesu Navn! saa er Du hjemme til dit Eget (hj. hos Dig selv), saa haver Du dit Hoved helt, saa haver Ingen slaget Dig ihjel i Ølkonens Hus, og Du haver Ingen slaget ihjel, saa ere ikke dine Heste skenned (løbet løbsk) med din Vogn, saa ere Arme og Ben ikke sønder paa Dig« o. s. v., hvoraf kan sees, hvor galt det stundom gik Bonden, naar han fik en Rus paa udenfor Hjemmet. Og ikke alene skader Drankeren selv baade sig og sin Familie, men endog hans Eftermæle kaster Skygge paa den: »Din Søn kommer og beder (bejler) til en Dannemands Datter; saa spørge Forældrene, hvad hans Fader var for En; da kommer Røgen fra Branden: der kommer Tidende, at hans Fader var en Fortræder og en Skalk, som slog sin fattige Hustru. Nej, nej, Hustru lille! ube-

varet med hans Søn (lad os være fri for h. S.): han drager gjerne sin Faders Sko paa; vi faae vel Mand til vores Datter!« — Et andet Sted taler Palladius om, hvor vanskeligt det kan være at faae Døtrene gift: »gode, ærlige Piger gaa over deres Tid og blive tyve eller fireogtye, ja tredive Aar«, fordi de unge Karle holde til med Skøger; og her forekommer maaske det dristigste Genrebillede, helt naturligt og uden Anstød indflettet i det formanende Foredrag: »Ja, formærker hun, at nogen af de unge Karle, som bole med hende, vil begynde af Forældrenes, Slægts og Venners Raad at gifte sig udi Herren, strax faaer hun sin Kaabe paa sit Hoved og hen og søger hannem op og faaer hannem fat bag en Lade og skrifter hannem: Jens, jeg haver hørt, at Du vil nu gifte Dig, Du vil have den Mands Datter; vil Du have den bredmundede Pige, den langnæsede Djævel? mig undrer nu, hvad Du nu haver fanget for et Sind (saa begynder den Taske at snibbe (flæbe) og græde): alt haver Du lovet, at Du skal end længe bole med mig, ty, hy, hye! saa tuder hun og vil forhindre Ægteskab, den Skarns Hud.« — Ogsaa Vidnesbyrd om, at Palladius, skjøndt ragende frem ved Kundskaber og Dannelse, kun var et Barn af sin Tid og delte dens mørke Vildfarelser, giver Bogen os; hvor han saaledes advarer mod Troldkvinder og gjør gjældende, at de nu ikke længer kunne begaa sig »udi denne klare Evangelii lyse Dag«, der opregner han som Kjendsgjerninger, der ere ganske i deres Orden og have hans fulde Bifald, de Forfølgelser, der overgaa dem som fortjent Straf: »De brændte jo lidet tilforne en Hob af dem udi Malmo, udi Kjøge og andensteds, og høre vi til, at der sidder atter en Hob greben i Malmø og skulle brændes. Udi Jylland og Smaalandene ere de udi Jagt efter dem som efter Ulve, saa der blev nu nylig greben og brændt paa Als og paa de andre smaa omliggende Lande ved henved) tolv og fyrretyve Troldkvinder; den ene røber den anden, saa at de følges ad hen til hin Verden.«

»Visitatsbogens« Fremstillingsmaade giver et godt Begreb om den jevne, fattelige Stil i den Litteratur, som skyldes Peder Palladius' flittige Pen, og som omfatter ikke mindre end 65 større og mindre, latinske og danske trykte Skrifter, foruden de Manuskripter, hvis Tilværelse omtales af senere Bibliografer. Forfatterskabet er dels af videnskabelig theologisk Art, dels sigtende til Vejledning for den gejstlige Embedsstand under Udøvelsen af dens

Gjerning, dels af opbyggelig Karakter eller behandlende almennyttige Emner paa en almenforstaaelig Maade. I »Den Offuermaade Herlige Historie om vor Herris Jesu Christi ærefulde Forklarelse paa Thabor Bierg« gjøre vi Bekjendtskab med Peder Palladius som Prædikant i en Række didaktiske Homilier med gjennemgaaende Forklaring af Texten, en omstændelig Belæring, som vidner om, i hvilken Grad Folket trængte til at undervises i Kristendommens almindeligste Lærdomme. I »En Nøttelig Bog om St. Peders Skib« vedligeholdes helt igjennem Lignelsen om Kirken som et Skib, hvilket Papisterne have villet gjøre til deres Særeje, »fordi det har været deres nogle hundrede Aar, ikke anderledes end under nogle Sørøvere«, men som i Virkeligheden hører den hele Christenhed til og er et Billede paa Kirkens Skjæbne, thi den er at ligne »med et Skib, som er ude fra Landet under Storm og Bølger. Folk staa paa Havbredden og se, hvorledes det slaaes og drives for Vejret, ligesom det skulde strax skilles ad og brydes i tusinde Stykker, det er, de dømme derom, som om Gud vilde ikke beskjærme det, efterdi han saaledes lader det fare for Vind og Vove. Vor Herre Jesus er dog med derudi, det er, han lader sin kristne Kirke fristes og er dog ikke borte fra, men hos den indtil Verdens Ende. Og de rette og retsindige fromme Kristne, som ere i St. Peders Skib, de fæste Øjne paa Styrmanden Jesus Christus, og derfor blive de ved at tænke: lad storme og bruse, saameget det vil, Skibet helder vel, men det synker ikke derfor.« Pesten i Kjøbenhavn 1553 fremkaldte Lejlighedsskriftet »En Præseruatiue oc foruaring mod Pestelentze«, hvis medicinske Del er forfattet af Peder Capiteyn, medens Palladius anviser de aandelige Lægemidler og dundrer for Almuens Øren, for at vække den af dens Sløvhed: »Saa dristige ere Mange, at der graves aldrig en Grav, at de ej gaa til og kaage (glo) ned i hver Grav og staa og hænge over dem, som grave; desligest naar man haver lagt Liget ned, da staaer det alt fuldt med Folk og kaager ned paa Liget, ja de lede og bære deres Børn ind til dem, som ere befængte, paa det at de kunne og faae deres Del.« Og som Vidnesbyrd om Folks Ligegyldighed overfor Sygdommen anfører han deres Brug af den stoiske Trøst i Talemaaden: »leb ich, saa pip ich, leb ich nicht, saa pip ich nicht«. Andre af sin Tids Laster og Lyder renser Palladius i sine Skrifter om »Den

Thabor Bjerg.

St. Peders Skib.

Præservativ mod Pestilents.

formaledidede Aager«, om »Suæren oc Banden«, om »Druckenskabs Affliuszning eller Aarsage«, hvilken sidste Bog først og fornemligst var skjænket »alle dem, som man kalder Selskaber her inden Kjøbenhavns Porte; hine rette Slemmere og Demmere, som lade dem dagligen finde i Ølkonens Hus først til Brændevin om Morgenen, dernæst op paa Dagen til Tydskøl, paa det Sidste om Aftenen til Prysig (en Slags stærkt Øl) med al den Slemhed, der hænger hos.« Drukkenskabens Virkning paa de forskjellige Naturer klassificeres i et for vor Smag næsten stødende djærvt Sprog: »Een Part blive, naar de ere drukne, som Asener i deres Handel, det er, de blive grove, plumpe, ufornuftige, ublu i Ord og Gjerninger; saadanne faae almindelig Navn af Asener, saa at man siger: »tvi vorde hannem, han er et ret grovt Asen.« Somme blive ligesom Kalve og Aber, saa de kunne ikke være stille, men hoppe og springe paa Borde og Bænke. Et Par drukne Mennesker blive ligesom Svin og grynte ad hverandre og sige: »suk, Du Svin« o. s. v. Mod Tidens overhaandtagende Luxus i Klædedragt er Bogen om »den leppede oc forkludede Hosedieffuel« rettet, en Oversættelse af et tydsk Skrift, som Palladius har fundet det tidssvarende at omplante paa Dansk, »efterdi den Hosedjævels Ild brænder allerede mange Steder her i Danmarks Rige og tændes op jo mere og mere, siden de Landsknægte, som kom ud paa Skibene, vare her i Kjøbenhavn henved Pintsedags Tide i dette forgangne Aar, som havde det skjændige Overtræk paa, der hængte og flagrede om Benene paa dem, saa at deres Hoser vare vist lumpede, pjaltede og forkludede til hver Mands Vidunder, Spot og Spe, som de ogsaa gjorde denne Lignelse om dem, at de ginge ligesaa med samme deres flagervoren Klædebon som nogle Tyve udi en Galge, der deres revne Klæder hænge og flagre om Benene paa dem.«

Skrifter mod Aager, Banden og Drukkenskab.

Hosedjævelen.

Ogsaa som Psalmedigter har Peder Palladius Fortjenester af Kirken og Litteraturen. I sin »nye Dagvise« lovsynger han Herrens Skabelsesværk, som det efter Biblens Fortælling er fordelt paa Ugens Dage; Begyndelsen viser, at den poetiske Inspiration er udgaaet fra den gamle Dagvise (se S. 66) — »den signede Dag, o Skaber god, som vi Søndagen nu kalde« o. s. v. — om den nye Psalme end er langtfra at naa Forbilledet i skjøn Enfold. Bag alle Ufuldkommenheder i Udtryk og Form aabenbarer der sig dog

Psalmedigtning.

glimtvis ægte Poesi baade i den og i Psalmen »Om Guds Velsignelse udi en gudfrygtig Husholdning«:

Hvo som vil salig udi Verden leve,
i Herrens Ord og Frygt skal han sig øve,
den evige Herre Gud skal han og dyrke,
i Troen til hannem sig altid styrke.
Vilt Du ogsaa leve med Gud og Ære,
af dine Hænders Arbejde skalt Du dig nære.
Frugtsommelig skal og din Hustru være,
som et Vintræ mange Vindruer mon bære.
Og skulle dine Børn dejlig og rene
om dit Bord sidde som Oliegrene.
Saa skalt den Mand af Gud velsignet være,
som hannem hjertelig vil frygte og ære,
Herren skal Dig og længe i Verden spare
og altid med sit salige Ord bevare,
at Du maa se dine Børnebørn uden Skamme
og siden Israels Fred evig annamme;
hertil beslutte vi nu allesammen,
sigendes Hver af Hjertet: Amen! Amen!

I Psalmebogen er Nr. 383 (»Lyksalig hvo som frygter Gud«) oversat af Palladius efter Joh. Huss. I »En ny Euangeliske Riimstaack« har han til Støtte for Børns og unge Menneskers Hukommelse bundet Søn- og Helligdags-Evangelierne til toliniede Strofer, paa det at det ikke skulde gaa den Tids Ungdom, som det for Aar tilbage var gaaet ham selv, da »min salig Fader — fortæller han — en læg Mand, som aldrig havde lært et Bogstav, straffede mig haardelig med Ord i hans Alderdom og min Ungdom fordi jeg var en Pebling og gik i Skole og kunde dog ikke opregne for ham alle Søndags-Evangelierne paa mine Fingre, som han kunde strax opregne for mig.« Versene ere tørre og forsvares kun ved deres pædagogiske Øjemed, f. Ex.:

Den evangeliske Rimstok.

13. S. eft. Trin.
Samaritanen tog til sig
den Syge, tag Du din Næste til Dig.

14. S. eft. Trin.
Christus rensede Spedalske ti,
men utaknemlige vare de ni.

Den første Indehaver af Sjællands evangeliske Bispestol gav et stort Exempel til Efterfølgelse: tidllg udrustet med Kundskaber, som han stadig holdt vedlige, tog han baade som Biskop og som Professor en ledende Del i Afgjørelsen af Tidens theologiske Spørgsmaal; med rastløs Iver virkede han for den unge Kirkes ofte saa brydsomme Etablering baade i sit Stift og, efter særligt Paalæg, i Udkanterne af Riget, og blev aldrig træt af at raade og vejlede den endnu tildels saa umyndige og ilde forberedte Gejstlighed, han var stillet i Spidsen for; og for Menigheden, ikke mindst for Almuen i Byen og paa Landet, havde han ved alle forefaldende Lejligheder Opmuntring og Formaning rede, som han forstod at iføre et friskt, folkeligt Sprog, der gjør ham til en af Tidens Førsterangs-

Forfattere, hvad enten det er i Bibeloversættelsen, vi spore hans danske Aand, eller det er i et af Dagens Hændelser fremkaldt Lejlighedsskrift, den træder os imøde i hele sin Djærvhed. Derfor bleve flere af hans Bøger ved at leve i nye Oplag endnu et Aarhundrede efter, medens Paven satte dem i første Klasse af »de forbudne«.

Med sit svagelige Helbred naaede Peder Palladius ikke nogen høj Alder. I Maj 1555 blev han paa Prædikestolen ramt af et Slag, som lammede hans venstre Side. Paa Sygelejet modtog han Nytaarsdag 1559 Budskab om sin elskede Konges og Velgjørers Død, en Efterretning, som greb ham stærkt, men dog endnu levnede ham Kraft til at skrive det smukke Trøstebrev til Frederik II., af hvilket hans Kjærlighed til den bortgangne Kirkens Fornyer, Bibeloversættelsens Befordrer og Højskolens Gjenopretter saa klart lyser frem. Et Aar efter døde han, den 3. Januar 1560. Han blev begravet i det øverste Kor nær ved Alteret i Frue Kirke, men hans Ligsten er forsvundet, og Stedet, hvor man lagde ham, kjendes nu ikke mere. I Jægerspris' Slotshegn er en af Mindestøtterne helliget ham. **Sygdom og Død.**

Hans Broder NIELS PALLADIUS havde ligeledes studeret i Wittenberg og var allerede dengang gift og Fader til tre Børn. 1547 blev han Sognepræst til Frue Kirke i Kjøbenhavn, og 1552 havde hans ældre Broder den Glæde at indvie ham til Biskop over Lunds Stift. Af hans opbyggelige Skrifter har Tiden levnet os nogle, saaledes en i mange Oplag udkommen Prædiken om »Huorlunde ith Christet Menniske skal, paa sin Soteseng, beskicke sig til Døden«, »en nyttelige Tractat« »om Dommedagen«, en Bønnebog og »Det hellige Ecteskabs Ordens Regle.« **Niels Palladius.**

Til de tidligste Reformationsforfattere hører HENRIK SMITH eller Weigere, født i Malmø i Slutningen af det 15. Aarhundrede. Han havde studeret i Rostock og Leipzig og opholdt sig en Tidlang i Wittenberg, hvor han gjennemsaa Hans Mikkelsens Ny Testamente. Efter sin Tilbagekomst til Malmø i Trediverne begyndte han en Forfattervirksomhed af stort Omfang og i mange forskjellige Retninger. Hans historiske Arbejder ere tabte paa nogle Uddrag nær, men have baade været righoldige og vidnet om en udbredt Læsning; han udgav en Katekismus og efter Bibeloversættelsens **Henrik Smith.**

Fremkomst en »Taffle oc Register« til den, paa en Maade vor første Bibel-Konkordants; han forfattede Ordbøger til Skolebrug samt forskjellige Læge- og Urtebøger, hvilke sidste have bevaret hans Navn i Folkemunde endnu helt op i vore Dage. Det kunde nok have sin Nytte at give Folket Skrifter ihænde med Oplysninger om »adskillige Urter, som tjene til Menniskens Legemes Sundheds Opholdelse, desligest hvorledes Electuaria, Syruper, Conserua og Olier skulle ret kunstelige gjøres og beredes«; thi der fandtes kun eet Apothek i Danmark og Norge, og medens alle Steder i Riget havde »kristelig Øvrighed, gode Sognepræster og lærde Skolemestre«, fattedes der duelige Læger og Jordemødre. »Udi deres Sted — hedder det i Fortalen til den ene af Urtebøgerne — have vi forløbne Munke, Nonner, ulærde Præster, fordærvede Kjøbmænd, gamle Kjærlinger, ja Sudere og Smede, Troldkarle og Troldkoner og andet saadant ørkesløst Folk«, og der henpeges til, hvor gavnligt det vilde være, om Ingen fik Lov til at øve Lægens Kunst, førend »han havde været forhørt af Lægedoms Doctoribus udi Kjøbenhavns høje Skole og havde Brev og Skrivelse med sig, at maatte bruge sin Kunst her udi Riget, hvor han komme. Thi at en ret Læge bør at hjælpe Naturen og ikke fordærve hende.«

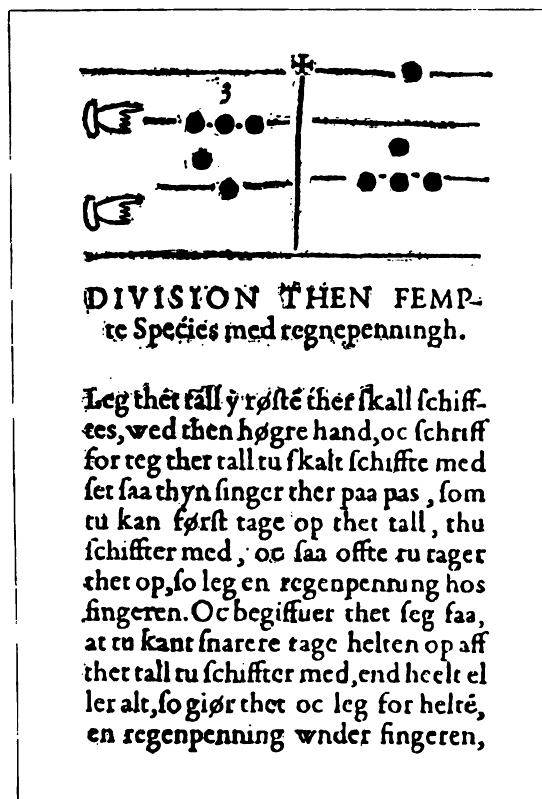
Erik Krabbe

Af Forfattere i Lovkyndighed er kun Rigsraaden ERIK KRABBE til Bustrup at nævne for sin almindelige danske Lovbog, der senere benyttedes i Haandskrift ved Udarbejdelsen af Christian V.s Danske Lov. Paa de exakte Videnskabers Omraade er der kun et svagt Gry at spore. Mathematiken lader sig kun tilsyne i Regnebøgernes populaire Form.

Den ældste Regnebog.

Den ældste danske Regnebog, vi kjende, findes endnu i et Exemplar paa det St. kgl. Bibliothek, en af de meget sjeldne Rester af den paa Almuen beregnede Smaalitteratur, som utvivlsomt har været større, end man sædvanlig tænker sig, men som er forsvunden næsten samtidig med at den blev født. Efter nogle Beregninger om, hvormeget en Skjærvs, en Pennings og en Marks Udgift om Dagen beløber sig til om Aaret o. s. v., følger som Exempel paa en imponerende Talstørrelse Forklaringen over »det Tal, der faldt af Himmelen med Lucifero«: »Sanctus Dionisius Ariopagita siger *in Celesti Irarchia* (det himmelske Præstedømme), at ti Gange ti gjør hundrede. Item ti hundrede gjør tusende, og ti tusende gjør

et fuldkommen Skok, og ti Skok gjør et Morgien. Item ti Morgien gjør et Tal, kaldes Murion, og ti Murion gjør en liden Skare, ti smaa Skarer gjør en stor Skare. Item ti store Skarer gjør et Chor, og ti Chor gjør et Tal, hedder Phalanga. Item ti Phalanger gjør en stor Forsamling, og ti store Forsamlinger gjør en Hær. Item

DIVISION THEN FEMPte Species med regnepenningh.

Leg thet tall y røste ther skall schifftes, wed then høgre hand, oc schriff for teg ther tall tu skalt schiffte med set saa thyn finger ther paa pas, som tu kan først tage op thet tall, thu schiffter med, oc saa offte tu tager thet op, so leg en regenpenning hos fingeren. Oc begiffuer thet seg saa, at tu kant snarere tage helten op aff thet tall tu schiffter med, end heelt eller alt, so giør thet oc leg for heltē, en regenpenning wnder fingeren,

Textside af Claus Lauridsens *Arithmetica*, trykt i Paris 1552.
Efter det eneste fuldstændige Exemplar paa Universitetsbibliotheket.

ti Hær gjør een Chatervam, og ti Chatervæ gjøre een Turbam. Item ti Turbæ gjøre de forgiftede urene Aanders Tal, som faldt af Himlen med Lucifero.«

En anden dansk Regnebog udgav CLAUS LAURIDSEN SKABO (*Scavenius*) i Paris, hvorfor den ogsaa ved sine latinske Typer og sit smukke, tydelige Tryk tager sig særlig elegant ud mellem **Claus Lauridsens Arithmetik.**

den øvrige danske Litteratur, som det endnu den Dag idag kan af det eneste fuldstændige og tillige velkonserverede Exemplar Universitetsbibliotheket. Dens Regneopgaver give, som tagne af Samtidens daglige Liv, adskillige kulturhistoriske Oplysni som f. Ex.: »Udi et Aar kjøber en Student sin Kost i Kjøben for 35 Mark, hvad løber det om Dagen? — Det løber en Dag (godt og vel) halvanden Skilling danske.« Enkelte Opgaver sættes *poetice*:

To Bønder med deres Korn til Mølle droge;
som de paa Vejen tilsammen oge (kjørte),
den ene sagde til den anden høvskelig:
»En Skjeppe Korn Du gjerne giver mig,
saa haver jeg ligesaameget to Gange,
som Du udi din Sæk kan fange.«

Den anden svarede dertil snildelig:
»En Skjeppe Korn om Du laaner mig,
da haver jeg ligesaameget som Du,
Skulde min Sæk end briste itu.«
Siig nu, Regnemester god, meget det kunde være,
som hver Bonde i sin Sæk til Mølle vilde bære.

Som Mathematiken endnu kun gjør sig gjældende i af Regnebøgerne, saaledes kommer Astronomien foreløbig ku

Kalendarier. Anvendelse i de saakaldte Kalendarier. Disse vore første A naker udgjorde stundom en Del af Tidens uundværligste Psalmebogen, saaledes som Tilfældet har ræret med den, hvis seende det herhenhørende Bilag giver en Forestilling om ved givelsen af en Maaned med dens Vers og hygiejniske Anvisnin

---

Reformationens poetiske Litteratur have vi allerede k et Blik paa for Psalmernes og den polemiske Satiredigtnings kommende; ligeledes i det foregaaende Tidsrum (S. 72 ff.) og Omtalen af Chr. Pedersen (S. 194-96) for de Folkebøgers Vedk mende, der vedblev at være Almenlæsning ogsaa i de følge Aarhundreder. En Tilvæxt faaer denne folkelige Litteratur i d Tidsrum ved forskjellige, mest oversatte satiriske Digtninger.

Broder Rus. En af dem er Historien om **Broder Rus.** Allerede fra gam Tid af var der til Esrom Kloster knyttet et Sagn om Djævelen,

d
a
U
a
s
f
(g
s

af
Kalendarier. A
n
P
se
gi

et
k
O
m
A
T

Broder Rus.
T

tog Tjeneste som Kok hos de ugudelige Munke og forførte dem yderligere til Vellevnet og andre Laster. Traditionen herom lever endnu i Egnen; i en Sidebygning til Amtsforvalterboligen (det forhenværende Kloster) paaviser den »Broder Rus's Rist« og i Kjælderen »Broder Rus's Hul«, som efter Sagnet ikke skal kunne tilmures, og som Frederik VII. engang lod undersøge. Ved Litte-

Broder Ruſſes Hiſtorie

Titelblad af den ældste danske Udgave af »Broder Rus«, Kbhvn. 1555.
Efter det eneste existerende Exemplar paa det St. kgl. Bibliothek.

raturen om denne sagnagtige Personlighed er der det Mærkelige, at medens det plattydske Digt og efter det den danske Bearbejdelse henlægger Scenen til et Kloster »i Sachsenland«, nævner den ældste højtydske Digtning (fra 1508) med stor Bestemthed de velbekjendte nordsjællandske Lokaliteter som Begivenhedens Hjemstavn:

Als ich von eim des ordens hab vernummen,
der aus dem kloster was kummen,
sagt daz kloster scy eszron in denmark genant,
bey helsinghore in seelant wol bekant,
vnd vnder dem bistum Rosschilde gelegen,
vnd des ordens bernhardini pflegen.

Den danske »Broder Rus« støtter sig saaledes til den plat tydske, men er snarere en fri Gjenfortælling end en Oversættels af denne, raadende især over et rigere Lune og større dramatisk Fynd i Handlingen. Fortællingen af denne indledes med en Skildring af Munkenes ugudelige Færd: »vilde den ene drikke til syn da bad den anden sidde til to«, og til Skjørlevnet vare de hen givne ligefra Abbeden og nedefter. For disse Laster kjæler Djævelen, efterat han har faaet Tjeneste i Klosterkjøkkenet: han sørger for god Mad og smukke Kvinder til Munkene, saa han drager dem et godt Stykke ned ad Vejen til Helvede, hvorom han triumferend underretter Lucifer ved et natligt Djævlething i Skoven, hvor foruden »Broder Rus« Belzebub, »Astraat« og Asmodeus møde frem og gjøre Rede for deres djævelske Bedrifter. Men til dette Mød har en Bonde useet været Vidne; han skynder sig at meddel Abbeden, hvad han har erfaret, hvorpaa denne og hans Munke hastelig omvende sig og mane Broder Rus bort i Skikkelse af en rød Hest. Kort efter kommer der Bud til Abbeden fra Kongen af Engeland, om han vil skynde sig did og drive Broder Rus ud af Prinsessen, hvem han har besat; for den nu saa fromme Gejstlige kraftige Besværgelse maa den onde Aand vige og ydermere tjene ham paa forskjellig Vis, indtil han manes hen til et øde Sted:

»Ikke langt herfra, jeg siger Dig det,
ligger et græsseligt øde Sted,
der skalt Du bo til evig Tid
og aldrig mere komme hid
eller nogen Sted i andre Land,
Du skalt ej skade Kvinde eller Mand,
Du skalt ej skade Fisk eller Fæ,
ej Hus, ej Mark, ej Skov eller Træ
eller nogen anden Verdsens Kreature,
men ligge der til Dommedag og lure.«
Broder Rus gjorde, som Abbeden bad,
han gav et Skraal og tog afsted,
det gik ham ud foruden Gammen.
Beskjærme os Gud fra hannem, Amen!

Af »Broder Rus« kjendes ni forskjellige danske Udgaver fra 1555 til vore Dage, da Digtet i Uddrag er udgivet af C. J. BRANDT (1860). Den ældste Udgave kom for Lyset for sytten Aar siden paa en Maade, som er typisk for Gjenfindelsen af adskillige gamle

Jeg hider Rus ieg er vel ſkiøn
huo mig vil tiene hand faar ond løn
Det ſiger mine tiennere alle
Som mig en Herre monne kalle
Fordi de ere i Aarden met mig
Thi faa de ſaadan løn ſom ieg

Første Side af »Broder Rus« i Udgaven af 1555.
Illustrationen er af tydsk Oprindelse og sikkert laant fra en Udgave af Sebastian Brants »Narrenschiff«.

Skrifter, og som vi derfor gjenfortælle med Finderen, CHR. BRUUNS egne Ord: »Da jeg den 27. Oktbr. 1867 i det store kongelige Bibliothek gjorde mig bekjendt med nogle gamle Udgaver af Homer, fik jeg i min Haand Udgaven: *Homeri Opera Græcolatina Basilea* 1561, i Folio. Hvad der strax tildrog sig min Opmærksomhed, var det smukke pressede Læderbind, som bar Mærket *D F L* 1564. Det Indre af Bindet var temmelig løst paa Grund af at Klisteret ikke mere havde bevaret sin Bindekraft. Læderet var sprunget

fra, og jeg opdagede, at Pappen i Bindet var dannet ved at sammenklæbe Papir. Denne Omstændighed opfordrede til en nojere Undersøgelse af, hvilket Papir der var blevet anvendt, og jeg blev snart behagelig overrasket ved at bemærke, at det var taget af en trykt Bog, og det en Bog. trykt med den bekjendte Skrift, som CHRISTJERN PEDERSEN bragte hjem med sig fra Paris. Jeg udtog da den kunstig dannede Pap, løsnede de 20 Ark, hvoraf den bestod, meget forsigtigt og fremdrog en hidtil ukjendt Udgave af Broder Russes Historie, trykt i Kjøbenhavn 1555«. Et Facsimile af dette Fund, indledet med Rus-Litteraturens Bibliografi. har CHR. BRUUN udgivet 1868 i en Luxus-Udgave paa 50 Exemplarer.

Kongen i »Dødedansen«.

Facsimile efter det eneste bevarede Exemplar af den ældste danske Udg. paa det St. kgl. Bibliothek.

Forestillingen om Dødens altovervindende Magt var især bleven levende hos de europæiske Folkeslag efter Pestens Hærgninger i det 14. Aarh., og til Indskærpelse af denne Verdens Forfængelighed og alle jordiske Tings Forgængelighed afbildedes i Klostre og Kirker Døden som Benrad, dansende afsted med Alle uden Forskjel, Unge som Gamle, Rige som Fattige, Pave og Kejser som Tiggere og Krøblinge, og de Rim, hvormed disse Billedrækker forklaredes, gik over i den folkelige Litteratur med eller uden Gjengivelser af Billederne. En af de i kunstnerisk Henseende ypperste Behandlinger af dette Emne findes i Mariakirken i Lübeck, og blandt de tidligste Folkeskrifter af denne Art møde vi den 1496 trykte lübeckske **Dødedans**, af hvilken den ældste danske, udkommen mellem Aarene 1530-40, er

en noget udvidet og omskrivende Oversættelse; kun et eneste defekt Exemplar af den findes paa det St. kgl. Bibliothek, men 1860 er den paany udgiven af C. J. BRANDT, efterat den mellemliggende Tid har seet flere forskjellige Variationer af dette almenforstaaelige Thema fremkomme.

Døden begynder sin Dans med Paven, kommer derefter til Kejseren, Kejserinden, Kongen, Hertugen, Kardinalen, Biskoppen o. s. v., Jomfruen, Haandværkeren, Studenten, Bonden o. s. v. indtil Ammen og Barnet: Alle ere de uforberedte til at følge ham i Dansen, paa een for Reformationstiden karakteristisk Undtagelse nær: den lutherske Sognepræst, der har været en tro Hyrde for sin Menighed og derfor med Tryghed gaaer ind til sin Herres Glæde. En anden Ejendommelighed er det, at Døden — der fremstilles ridende paa en Løve eller med Le eller med Spade — overfor Krigsmanden gjør Brud paa sin danske Tale og tiltaler ham paa Plattydsk.

Døden i »Dødedansen«.

Facsimile efter det eneste bevarede Exemplar af den ældste danske Udg. paa det St. kgl. Bibliothek

Som Prøve paa »Dødedansens« Vers med deres enkelte sproglige Mindelser om den tydske Original kan følgende Afsnit tjene:

Døden til Jomfruen.

Jomfru Tore, eller hvad Du hedder,
kom hid og lær nu mine Sæder.
Du plejer ja (!) gjerne at gaa i Dans
med hvide Klæder og lange Svans.
Nu skalt Du strax udi mit Net,
her er end Flere skulle følge med.

Jomfruen svarer:

Eja, maatte jeg end blive ilive,
derom (!) vilde jeg mine Klenodie give;.
Døden sparer intet menneskeligt Kjøn,
thi hjælp mig nu, Mariæ Søn!

Døden svarer:

Vi maa alt strax nu heden gaa,
det hjælper dig ikke her længer at staa.

Østenfra havde Dyrefablen fundet Vej til den nyere Tids Europa (Bidpai, Lokman, Æsop), og i Fortællingen om den snilde Ræv og dens mangehaande Bedrifter affødte den det mest omfattende Dyre-Epos, Litteraturen kjender. Den gamle franske »*Roman de Renart*«, hvis skarpe Ironi ætsede ikke mindre Pletter i de middelalderlige Idealers blanke Skjold end senere »Don Quijote« i Ridderforgudelsens, vandt stor Popularitet ogsaa udenfor Frankrig; tidlig forplantedes den til Tydskland af den farende Digter fra Elsass Heinrich der Gleisner, af hvis Epos »Isengrines Not« der 1839 fandtes nogle originale Pergament-Brudstykker som Bind om Regnskaber, medens det som Helhed kun kjendes af sildigere Omarbejdelser. Senere blev det nederlandske Digt »*Van den vos Reinaerde*« til, og dette omplantedes mod Slutningen af Middelalderen paa Plattysk som »Reineke Vos«, der udkom i flere, ved Forklaringer og Parallelsteder stadig forøgede Udgaver. En af disse udgik 1549 fra Ludvig Dietz's Presse i Rostock, og da den nævnte Bogtrykker paa denne Tid opholdt sig i Kjøbenhavn for at trykke Bibelen, er det højst rimeligt, at det er denne Udgave, der omsider har givet HERMAN WEIGERE Lyst til at oversætte den ham velbekjendte Digtning paa Dansk og at arrangere sig med den tydske Udgiver om Benyttelsen af hans Illustrations-Materiale.

Herman Weigere. HERMAN WEIGERE var af Fødsel en Malmøbo og formodes at have studeret i Tydskland. Under Grevefejden var han Raadmand i sin Fødeby, stod Borgemester Kok nær og sluttede sig med denne til det grevelige Parti, paa hvis Vegne han i politiske Hverv afgik som Sendebud til Nederlandene og Tydskland. Senere bosatte han sig i Kjøbenhavn og udgav forskjellige Skrifter, af hvilke Oversættelsen af »**Reineke Foss**« er langt det betydeligste, et meget anseligt Kvartbind paa ikke mindre end 291 Blade foruden Dedikation (til Christian III.), Fortale og Register, rigt trykt og illustreret med Rostocker-Udgavens Træsnit samt med et Portrait af Kongen, med hvis Privilegium mod Eftertryk i sex Aar Udgaven udkom.

Reineke Foss. »En Ræffue Bog som kaldes paa Tyske Reinicke Foss, oc er en deylig oc lystig Bog met mange skiønne Historier, lystige Rim, Exempel, och herlige Figurer, som aldri føre haffuer værid paa Danske« — saaledes er Bogens danske Titel. Efter Dedika-

tionen følger en versificeret Indledning, i hvilken »Bogen tal om sig selffue«:

Af Tydske paa Danske er jeg udsæt,
De, som mig vilt læse, forstaa mig ret.
Min Tale er skjemtelig latterfuld,
min Mening gaaer over alt Sølv og Guld.

Jeg taler om Dyr baade vilde og tamme,
hvorledes de sammen snakke og bramme;
besynderlig om Ræven, den trædske Mand,
hans Listighed gaaer over al Forstand.

Oversættelsen gjør paa enkelte Steder ligesom et svagt Tilløb til at lokalisere Handlingen; Løven, »Kong Nobel«, holder saaledes

Illustration af Herman Weigeres »Rævebog« 1555.

Hof i Lemvig, og hvor en Mand skal roses for sine ualmindelige Sprogkundskaber, fremhæves det, snurrigt nok, at »han kan alle Tungemaal vel forstaa, som tales mellem Ribe og Aabenraa«. Men det bliver kun ved Tilløbet; gjennemgaaende følges den plattydske Original trofast, om end i et godt dansk Sprog, og de mange Personnavne fornægte ikke deres fremmede Oprindelse: Isegrim, Hintze, Obenartz, Boldevin, Marquor, skjøndt ogsaa enkelte af dem ere fordanskede som Mette (Geden), Fru Skrabeklo (Hønen), Plukkepose (Ravnen), Skarpnæbbe (Kragen).

Som Prøve paa Oversættelsen anføre vi Begyndelsen; selv

med Goethes berømte »Pfingsten, das liebliche Fest, war gekommen; es grünten und blühten Feld und Wald« o. s. v. i Minde, skal man dog indrømme, at der ogsaa gjennem Digtets gamle danske Sprogtone lufter nogen Foraarsfriskhed:

Paa Pintsedag, ville I det mærke,
da hørte man sjunge Gøg og Lærke.
Skovene stode grønne, store og smaa,
Jorden gav sine Blomster hvide og blaa,
grønne og gule med herlig Lugt,
alle smaa Fugle de sjunge smukt.
En saare lystig Dag uden Regn og Vejr,
alle vare glade, som der vare nær.
Nobel, over alle Dyr en Kong,
han holdt sit Hof alt samme Gang
udi en Stad, som hed Lemvig,
thi han var vældig, stor og rig.
Han lod udraabe i sit Land
en Herredag for menig Mand.
Der samledes mange store Hanse,
Fruer og Jomfruer, som gjerne danse,
Almuens Folk desligest uden Ende,
der kom og Tranen, hvo hende kjende.
Thi Kongen vilde det saa rette
og Alting vel tilrette sætte
og vilde der holde ærligt Hof,
alt hans Rige til Ære og Lov.
Han havde og forskrevet deslige
alle Dyr, baade fattige og rige,
store og smaa over alle sine Land,
uden Ræven hin røde, den falske Mand.

Herregunst og Aprilis Luft,
Kvindfolks Venskab og et Rosen smukt,
deslige allehaande Dobbelspil,
omvendes snart, hvo det agte vil.

Hvo sit Levnet til Hove vil ende,
han skal sin Kaabe efter Vejret vende
og lade den hænge til baade Side,
vil han ellers længe til Hove ride.

Som man seer af Citatet, ledsages Texten helt igjennem af Marginal-Noter, baade rimede som de to her anførte, og Prosa-Sententser af Skriften, Kirkefædrene, Seneca, Cato o. fl. Desuden efterfølges hvert Kapitel af vidtløftige Forklaringer over Indholdet, udførlig Paavisning af dets moralske Lærdomme og adskillige didaktiske Vers, mest af de tydske Digtere FREIDANK og SEBASTIAN BRANT, som saaledes indføres i vor Litteratur samtidig med det gamle Digt, Alt i Overensstemmelse med den benyttede Originaludgave. Af hvilken broget Beskaffenhed Indholdet saaledes bliver, men hvorledes Bogen derved ogsaa i encyklopædistisk Betydning nærmer sig til at blive »den verdslige Bibel«, som man har kaldt den med Hensyn til dens Kløgt og Menneskekundskab, kan det

første det bedste Uddrag af Registret vise, f. Ex. under Bogstavet C: Cambyses lod flaa en Dommer — Capellan og Skriftefader til Hove — Cato lærer sin Søn — *Celum non Animum mutant* (de skifte Himmelstrøg, men ikke Sind) — Christnes Trøst paa det Yderste — Ciceronis mærkelige Lærdom — Cirillus taler om fire Laster — Claus Nar — *Concilium Nicenum* samtykker i Ægtestanden — *Contra mortem nullum est remedium* (mod Døden groer ingen Urt) — Crates mærkelige Sprog, m. m.

Weigeres Oversættelse er udkommen i tre Oplag, men »Reineke Foss« er desuden flere Gange oversat paany, i vort Aarhundrede af OEHLENSCHLÄGER, FR. SCHALDEMOSE og CHR. WINTHER.

De første svage Spirer til den dramatiske Digtning komme tilsyne herhjemme i dette Tidsrum, efterat de i Slutningen af Middelalderen have udviklet sig til Blomstring i de store Kulturlande. Ligesom det antike Skuespil fremgaaer ogsaa det middelalderlige af Gudsdyrkelsens Former. Den katholske Kirketjeneste havde allerede i Messen med dens Antifoner og Responsorier, med dens skiftevis fungerende Præster og deres foreskrevne Omklædning i Løbet af Messens Udførelse et dramatisk Element, som udviklede sig med organisk Væxt til større og bevægeligere Optrin, saasom Processionerne i og udenfor Kirken, Palmegrenenes Indvielse Søndagen før Paaske, Fodvaskningen Skjærtorsdag, den sceniske Efterligning af Krybben i Bethlehem ved Julegudstjenesen og af Frelserens Grav i Paaskeugen — hele denne Anskueliggjørelse af Evangeliernes Fortælling formede sig mere eller mindre til et Skuespil for Menigheden, det første og i lange Tider det eneste, den kjendte. Bibelens Ord omsattes senere i rimet Dialog, og hertil sluttede der sig paa bestemte Steder særlige Korsange, saa de Udførende sondrede sig i agerende Personer, hver med sin Rolle, ja optraadte endog i Kostume, saaledes som det sees paa omstaaende Gjengivelse af et Billede fra det 12. Aarhundrede, som er vedføjet Korsangen for Paaskesøndag i et Pergamentshaandskrift i Karlsruhe; man seer her tre Præster iførte Kvindedragt, men kjendelige paa Røgelsekarrene, samt Englen siddende paa den tomme Grav. Dramaet.

Ud af sig selv voxede Kirketjenesten saaledes frem mod det Theatralske, og i det 12.—13. Aarhundrede var den naaet til formelige dramatiske Forestillinger af Julens og Paaskens hellige Begiven-

heder, i Tydskland kaldet med det latinske Navn *ludi*, i England *miracles*, i Spanien *autos* og i Frankrig *mistères*, hvilket Ord nu menes at være en Forvanskning af det latinske *ministerii*, som disse Opførelser kaldtes med et kirkeligt Navn, fordi de foranstaltedes af *ministri ecclesiæ*, Kirkens Tjenere; da deres Indhold var en Anskueliggjørelse af det Mirakuleuse i Vendepunkterne af Christi Liv, og da de gik ud paa en Fremstilling og Forherligelse af Troens Hemmeligheder, er Folkesprogets Forvandling af Ordet til *mistères* forklarlig nok, og den er ialtfald slaaet fast i Litteratur- og Kulturhistorien, der betegner disse kirkelige Skuespil ved Navnet Mysterier. De vare i Reglen forfattede af Gejstlige paa Grundlag af den hellige Skrift, senere ogsaa af Legenderne, de agerede af Gejstlige, og Opførelsen fandt sædvanligvis Sted ved de store Højtider under umaadelig Tilstrømning af det skuelystne Folk, som ikke betalte for Adgangen, men vel maatte yde sit Offer i Løbet af Forestillingen.

Illustration til Sangen »*Vespere autem sabbati*« i Reichenauer Pergamentshaandskriftet Nr. 60 i Karlsruhe, skrevet i det 12. Aarhundrede og indeholdende Korsangene for Aaret.

Endnu et betydningsfuldt Skridt tog det kirkelige Skuespils Udvikling, da det drog sit Lægpublikum med ind i Aktionen og derved formidlede Overgangen fra Brugen af Kirkens latinske Sprog til Anvendelsen af Folkesproget. I Begyndelsen har Menigheden taget Del i Opførelsen ved paa bestemt Sted at falde ind med en Sang i sit eget Sprog, f. Ex. ved Paaskespillet Afsyngelsen af Hymnen »Christ er opstanden« som Udtryk for den almindelige

Glæde herover. Efterhaanden som enkelte Lægmænd lagde deres særlige Anvendelighed for Dagen, toges de med i Opførelsen, og de rimede Parafraser, som tildeltes dem, vare oversatte paa Folkesproget, indtil sluttelig det kirkelige Skuespil helt gik over til dette og paa samme Tid mere og mere kom i Lægfolks udelukkende Besiddelse, samtidig med at det flyttedes fra Kirkens lukkede Rum ud paa Kirkegaarden, ud paa Gader og offentlige Pladser. I det 13. Aarhundrede forbød endog Paven de Gejstliges Deltagelse i disse Skuespil, hvis Overførelse paa profan Jordbund vel ikke var foregaaet uden adskillige Spor af hin Tids alt Andet end høviske Vid, som omvankende Sangere og Gjøglere vare villige Kolporteurer af. Da Skuespillets Udskillelse fra Kirken var helt tilendebragt, havde med det Samme dets oprindelige Alvor for en stor Del veget Pladsen for folkelig Skjemt og Humor. Med opmærksomt Blik opsporede man i den højtidelige Handling saadanne Punkter, hvor der paa en naturlig Maade kunde gjøres Plads for Episoder af lystig Art til Afvexling med det højtidelige Indhold; til saadanne Øjemed benyttedes Figurer som den Kjøbmand, hos hvem Kvinderne kjøbe Krydderurter paa Vejen til Christi Grav, Gartneren i Gethsemane Have, Værten i Emmaus o. fl. I Frankrig gik Skjemten især vidt i saa Henseende og skaanede end ikke Vorherre selv; i et fransk Passionsskuespil sover Gudfader under sin Søns Korsfæstelse og Gravlæggelse og vækkes af en Engel med de Ord: »Din højtelskede Søn er død, og Du ligger her og snuer som en Drukkenbold«. — »Hvad? Er han død?« — »Ja saa min S'æl er han død.« — »Fanden staa i det, at jeg ikke vidste det!«

Det var ogsaa i Frankrig, at »*les Entremets*«, Farcerne — for det middelalderlige Skuespil noget Lignende som Satyrspillene for det antike — naaede deres Højdepunkt af Kaadhed, Frivolitet og Uhøviskhed, men tillige af Vid, en Evne, som allerede er tilstede i det alle Udskejelser undskyldende Navn, man gav dem: »*Sottises*«. I Tydskland kaldtes de »Fastnachtspiele«, i hvilken **Fastelavnsspil.** Benævnelse der jo ligeledes ligger en Appel til Overbærelse med en Lystighed, som havde et særlig vidtrækkende Privilegium i Fastelavnstiden. »Den dumme Djævel« var især en Person, Kaadheden valgte sig til Gjenstand for sine Løjer; senere, henimod Middelalderens Slutning og i Reformationstiden, maatte Præster og Munke holde for, idet Uoverensstemmelsen mellem den fordærvede Gejst-

ligheds Lære og Levnet ydede Motiver i Mængde, som altid kunde være sikre paa at finde et modtageligt Publikum.

Scenen. Hvad den sceniske Opførelse angaaer, nøjedes den med saa tarvelige Midler, at der slet ikke er nogen Sammenligning mulig mellem den og vor Tids udviklede Sceneteknik; endnu Shakspeares paa kraftig Handling og fantastisk Forvandling saa rige Stykker foregik paa en Skueplads, som i en nu ukjendt Grad appellerede til Publikums Indbildningskraft. Visse nerverystende Taskenspillerkunster, som f. Ex. at kunne afhugge et Hoved paa Scenen, saa Blodet sprøjtede ud, havde man derimod ikke liden Færdighed i at udføre og anvendte gjerne saadanne kraftige Effekter. Mysteriernes Scene var et let tømret Stillads under aaben Himmel og, da Komedien foregik om Dagen, uden al Belysningseffekt; ved Siden af det stod eller laa de Spillende, indtil det Øjeblik kom, da de ifølge deres Rolle skulde træde frem, hvilket i Stykkets Gang skete uden synderlig Motivering, saa at det gjaldt om dem Alle, hvad der hos Holberg saa jevnlig siges om den gamle Jeronimus: at han kommer »meget belejlig«. En Udraaber, »*expositor ludi*«, ogsaa kaldet *præco* eller Herold, aabnede gjerne Handlingen med en Prolog og sluttede den med en Epilog. Længere frem i Tiden byggedes Scenen i to Stokværk, af hvilke det nederste da tjente til Opholdssted og Paaklædningsrum for Skuespillerne; senere faldt Mysterie-Scenen i tre Afdelinger, den øverste forestillende Himlen, hvorfra Sidetrapper førte ned til den mellemste, Jorden, medens Helvede, Djævlenes og de fortabte Sjæles Opholdssted, var længst nede; bevægelige Huse, som skubbedes ind paa Scenen, angav forskjellige i Handlingen omtalte Lokaliteter, f. Ex. Herodes' og Pilatus' Paladser, Caiphais' Bolig o. s. v. Et endnu tarveligere Udstyr kunde de saakaldte Moraliteter nøjes med, allegoriske Skuespil, i hvilke personificerede Dyder og Laster optraadte som Agerende, men i hvis Handling der forsaavidt var mere dramatisk Kraft end i Mysteriernes som Drama forklædte episke Begivenhedsrække, som der her fra Kompositionens Side var lagt an paa Fremstillingen af en Konflikt mellem det gode og det onde Princip med vexlende Kaar under Kampen og som oftest sluttelig Sejr for det Gode.

Moraliteter.

Efter at Skuespillet var blevet omplantet paa verdslig Grund, dyrkedes det dels af omrejsende Bander, der havde gjort sig Kunsten til Profession, dels knyttedes det til Universitetet og Skolerne og

fik herefter Navnet Skolekomedie, hvorved man dels forstaaer baade de nylatinske og de klassisk-latinske Skuespil (Plautus og især Terents), som opførtes i pædagogisk Øjemed for Sprogøvelsens Skyld, dels ogsaa i Almindelighed saadanne i Modersmaalet skrevne Stykker som de nys omtalte, udførte af den studerende Ungdom. Skole-komedier.

Saadanne Komedier har Danmark sikkert ogsaa kjendt, om end kun sporadisk; hvad der er levnet af dem, er ubetydeligt. Et Haandskrift paa det St. kgl. Bibliothek indeholder tre danske Skuespil, som have udgjort Bestanddele af hvad man kunde kalde det dramatiske Repertoire for Vor Frue Skole i Odense under CHRISTIERN HANSENS (eller Jensens, *Christiernus Joannis*) Rektorat. Af disse Skuespil er »Dorotheæ Komedie« en Oversættelse af et latinsk Stykke fra det 16. Aarh.s Begyndelse, udentvivl foretagen af Chr. Hansen selv; til det andet — »Den utro Hustru« — kan Forfatterskabet eller Oversættelsen med nogen Rimelighed tillægges ham, medens den tredie, »Paris' Dom«, staaer saa langt under de to andre, at det snarere kan tænkes at have en af Skolens Disciple end dennes Rektor til Forfatter. Chr. Hansen.

»Dorotheæ Komedie« behandler den hellige Dorotheas tidlig og hyppig dramatiserede Historie, visende, hvorledes hun hverken ved Overtalelse eller Trusel er at bevæge til at svigte sin kristne Tro og sit Kydskhedsløfte. Den naive sceniske Bygning har Stykket tilfælles med Tidens andre dramatiske Frembringelser, og da den vil blive oplyst ved et andet Exempel nedenfor, ville vi som Prøve paa Stilen kun citere et monologisk Fragment af Dialogen; trods de stærke Lidenskaber, som ere i Bevægelse hele Stykket igjennem og tilsidst samle sig om en Halshugning paa Scenen, er den tør og filistreus i sit Udtryk, hvilket man vil forstaa, naar man erfarer, at de her anførte Vers — Helgenindens Beskrivelse af Himmerig — ere de, hvori der uden Sammenligning er mest Flugt og Stemning: Dorotheæ Komedie.

Der er en Stad paa Østerled,
højt til Himlen haver han med,
der er Lyst og altid Glæde,
der kan aldrig Nogen græde,
der voxer Balsamus, Violer og saa Roser,
Thimeon, Bucsus i alle Moser,
der blæser mild Sønden og aldrig Norden,
Vest eller Sydvest blæs ej i Fjorden,
der er Hvile og evig Ro,
og saa lysteligt der at bo,
derinden voxer alle lystelig Træ,
og spadserer derinden Hjorter og Fæ,
der er ej Ulve eller nogre Bjørne,
skadelig Fugle eller nogre Ørne,

der er ej Hugorme, Øgler eller Snoge
paa nogen Mark, i nogre Kroge.
Der er en Kilde, klar og ren,
jeg Dig det siger foruden Meen,
af hende løber fire Floder,
de gjøre i Verden alle Fjorde.
I samme Floder ere dyre Stene,
bedre end noget Guld hint rene.

Der sjunger Nattergal Nat og Dag,
hun haver deraf ingen Umag.
Der er Fred og aldrig Kiv,
der kan leve saamangen en Viv,
Enok og Helias baade
de leve der med stor Naade,
saa unge ere de, som de did først komme,
de skinne i deres Ansigt som noger Blomme.

Paris' Dom.

I »Paris' Dom« behandles det bekjendte græske Sagn, men efter latinsk Kilde (»Hilsæl, Goddag, Paris from, din Lige findes ikke i Rom«, tiltaler Mercurius den trojanske Prins). Stykket er nærmest en »Moralitet« med de klassiske Skikkelser som Udtryk for Dyder og Laster, og Moralen er da den, at Mennesket i sin Daarskab og Fordærvelse løber efter Glæden (Venus) og lader Visdom og ædelt Sind (Pallas og Juno) gaa for Lud og koldt Vand.

Den utro Hustru.

Det var nu dog ialtfald nogen Moral. Men i »Den utro Hustru« er der ikke Spor af den at finde: den har simpelthen ikke existeret for Forfatteren af denne kaade Fastelavnsfarce, og ligesaa lidt har der været spurgt om den af hans Publikum, der kun vilde skoggerle af den drøje, ja mer end drøje Skjemt i Situationer og Repliker, som er af en saa usminket Naturlighed, at den giver sit Bidrag til at forstaa Peder Palladius' Iver mod »Fastelavnsdjævelen« i flere af hans Skrifter. Handlingen er tagen fra en af de Smaahistorier, som vare Fælleseje for de middelalderlige og en Del af den nyere Tids Forfattere: En Mand forlader sin unge og smukke Kone, for at gjøre en Pilegrimsrejse; af hans Fraværelse benytte forskjellige Bejlere til hendes Gunst sig: først en Bonde, hvem hun taler haardt til for hans plumpe Væsen, hans lange Skjæg og fordi han selv har en Kone, og skjøndt han benægter dette Sidste (»jeg havde en gammel Trold ifjor«) og tager et Bad for at gjøre sig tækkelig, kan han dog ikke formaa den Skjønne til Utroskab, men maa lade sig ynkelig trække hjem ved Haarene af sin egen »Trold«, der overrumpler ham under hans Bejlen; dernæst en Munk, hvem Stilling og Dragt ikke volder Skrupler:

Skøder*) ej Kappen, jeg haver paa,
jeg kaster hende vel op udi en Vraa,

saa staaer igjen en Mand fuld strunk,
i Vraaen ligger da den sorte Munk,

*) Bryd Jer ikke om.

men som afvises af Konen med det Raisonnement: »Skulde jeg endelig gjøre ilde, de Hofmænd jeg heller have vilde« Flux melder en Hofmand sig og driver Munken paa Dør, uden derfor selv at rykke sit Maal nærmere trods al sin indsmigrende Tale. Han tager da sin Tilflugt til en Troldkvinde, hvem han lover god Betaling, hvis hun kan bringe den smukke Kone i hans Magt. Hun maner Djævelen frem, og da han ikke strax giver Møde, bruger hun sin frygteligste Besværgelsesformular:

Paaskelyre, jeg maner Dig,
at du snarlige svarer mig.
Jeg maner Dig ved Salt og Brød,
ved Hejre, Gøg og Ridder Rød,
ved Norges Skjær og Vendelskaff*)
jeg maner Dig ved alle Troldkvinde,
alle de, man kan i Verden finde,
med alle de Kjærlinger, der kan i Verden være,
ihvor de ere, fjern eller nær,
at Du ej længer skjuler Dig,
men snarlig kommer nu hid til mig.

Denne Besværgelse, især den sidste Del af den, tør Djævelen ikke modsætte sig (»vil Du saa med Kjærlinger mane, da maa jeg snarlig faae min Bane,« siger han). Det overdrages nu til ham at overtale den standhaftige Kone; men trods hans slebne Tale og hans subtile Argumenter strander al hans Kunst paa hendes urokkelige Troskab mod hendes fraværende Mand, og han vender saare forknyt tilbage til Troldkvinden, som da ogsaa overdænger ham med Skjældsord og Hug, hvorpaa hun selv tager Sagen i sin Haand, truet dertil af den forelskede Hofmand, der vil have Valuta for sine udlagte Penge. Ledsaget af en Hund møder hun for den smukke Kone som en grædende gammel Tiggerske. Konen spørger hende, hvi hun græder, og efter nogle Omsvøb fortæller hun da, at den Hund, som følger hende, engang var hendes Datter, som er bleven omskabt i Dyrelignelse, fordi hun ikke vilde føje en ung Mand, der bejlede til hendes Kjærlighed. Herover bliver Konen bange, betroer Tiggersken, at hun netop er i en lignende Kasus, og raades naturligvis paa det Kraftigste til at opgive sin Modstad, hvis Hofmanden skulde komme igjen, at ikke en lignende Ulykke skal ramme hende. Strax efter indfinder Hofmanden sig, og Konen følger det givne Raad.

Handlingen staaer, som det vil sees, udenfor alt Forhold til Moralen og tilsigter kun at vække Tilskuernes Latter over de lystige

*) Vendelskage, Skagens Landtunge med det farlige Rev.

Situationer, der ikke ere uden en vis dramatisk Klimax i Fremførelsen af de tre Personer: Bonden, Munken og Hofmanden, og ikke uden Spænding i den Forventning, der vækkes om Udfaldet af de Intriger, som sættes iværk først af Djævelen og derpaa af den ham overlegne Troldkvinde. Ogsaa Dialogen er stundom lystig nok, men er præget af Fastelavnsmorskabens hele Drøjhed.

I Aarer 1868 fremdrog S. BIRKET SMITH af en saa at sige fuldstændig Forglemmelse et gammelt dansk Skuespil, som indtager en særlig Plads i Tidsrummets tarvelige dramatiske Litteratur, ikke ved æsthetisk Værd eller fremragende Teknik, men ved den mærkelige Omstændighed, at det behandler et nationalt Emne, noget i denne Oversættelsens og Efterligningens Periode aldeles Enestaaende. Stykkets Navn er »*Ludus de Sancto Kanuto Duce*«, Skuespillet om den hellige Hertug Knud ɔ: Knud Lavard. Det maa antages at være skrevet omkring Aaret 1530 af en ubekjendt Forfatter, rimeligvis en Katholik, siden han har valgt en Helgens Historie til sit Emne og i sin Behandling af den Skridt for Skridt følger den katholske Legendes Fremstilling af Martyrens Liv. Men desuagtet er Skuespillet alt Andet end et af de sædvanlige Helgenspil, i hvilke Hovedpersonens mirakuleuse Gjerninger skildres til Kirkens Forherligelse, saaledes f. Ex. »den hellige Dorothea«; det er tvertimod Knud Lavard som national Skikkelse, Forfatteren har villet tegne i den Række Optrin, han hensætter ham i. Hvad Stykkets dramatiske Karakter angaaer, da ere disse Optrin leddede til hinanden med hele den Naivetet, som betegner Dramaets Begyndelse herhjemme som andetsteds, med en Ligegyldighed overfor Tidens og Rummets Begrænsning, der fremlyser allerede af den Omstændighed, at Handlingen i det ikke lange Stykke omfatter et Tidsspand af en Menneskealder. I saa Henseende giver selv et kort Uddrag af det en god Prøve paa Tidens dramatiske Kunst, til hvis Forstaaelse man blot bestandig maa stille sig den primitive Scene for Øje, paa hvilken selv fjernt fra hinanden liggende Lokaliteter vare samlede paa et og samme Podium.

Ludus de S. Kanuto.

Knud Lavard er bleven Hertug i Sønderjylland, og her faaer han Bud om at indfinde sig hos Kong Niels i Ribe:

Preco invitans ducem ad consilium Ripense (Herolden indbyder Hertugen til Raadet i Ribe):

Med dette Brev, Hr. Hertug Knud,
beder Kong Niels Eder stævne,
at I snarlig skal komme til Ribe ud,
eller han vil dette over Eder hævne.
I ere for hannem beløjet fast,
tænker op, hvad I ville hannem svare,
sin Vrede haver han til Eder kast,
Gud vogte vel Eders Liv for Fare.

Dux loquitur vxori suæ (Hertugen siger til sin Hustru):

Kjære Hustru, hvad vorder her til?
Om Kongen mig fange vil,
hvad skal jeg hannem svare?

Vxor respondet (hans Hustru svarer):

Dette bedste Raad, jeg sige kan:
I ere selver fuld fin en Mand,
tager Eder for hannem vare.

Dux respondet vxori (Hertugen svarer sin Hustru):

Jeg vil hen til Hans Naade gaa
og høre, hvad Svar jeg monne faae.

Vxor dicit Kanuto (Hustruen siger til Knud):

Mons, Eders Frænde, han er en Skalk forvist,
jeg frygter, hans Hjerte er fuldt med Svig og Argelist,
hans Agt og Sind ere onde;
udi ni Aar, dette veed jeg vel,
da haver han agtet at slaa Eder ihjel,
troer hannem nu ingenlunde.

Dux respondens vxori (Hertugen svarer sin Hustru):

Kong Niels haver mig selver for sig stævnt,
jeg maa ej Andet gjøre,
haver mig ved Navn og synderlig nævnt,
jeg vil min Forskyldning høre;
der skal Sletingen raade mig fra,
jeg vil til hannem fare,
ret strax vil jeg til hannem gaa
og vil dette intet spare.

Dux appropinquans ad palatium regis, dicit preco regi (Hertugen nærmer sig Kongens Slot [altsaa i Ribe!], Herolden siger til Kongen):

Hr. Hertug Knud han er herfore,
selver vil han Eders Naade svare,
hvad I vil hannem tiltale.

Rex respondet (Kongen svarer):

Bed hannem gaa ind for Raad og Ret
og føje sine Ord iblandt os fuld slet,
isted (paa Stedet) foruden Dvale.

Preco ad Ducem (Herolden til Hertugen):

Min Herre er Eder saare vred,
jeg vilde, I vare paa Blakkehed,
I skulde for Rette gange.

Kanutus respondet (Knud svarer):

Nu hjælpe mig Maria, milde Mø,
om jeg skal nu for hannem dø
eller nu blive Kongens Fange.

Et dicit dux regi (og Hertugen siger til Kongen):

Naadige Herre, hvad skylde I mig,
eller hvad er min Brøde?
Siger mig dette fuld snarlig,
hvi I monne mig saa true og høde.

(I en Replik beskylder Kongen Hertug Knud for, at han tragter efter Kongeværdigheden i Sønderjylland, i den næste gjendriver Hertugen Beskyldningen som grundløs, hvorpaa Kongen formildes og siger):

Kjære Hr. Knud, værer ikke ublid,
vort Venskab skulle I nyde;
det var fuldtvel, I kom selver hid,
til Gjæst ville vi Eder byde;
i Jul skulle I til Roskild komme,
der vil vi saalænge blive,
dette skal Eder alle Dage fromme,
om vi maa med Eder leve.
Mons, vores Søn, skal fly Eder Nok,
Alt hvad I monne begjære,
iaftes han Eder Herberg tog,
hvorfor han smuk monne være.

Hertug Knud, kommer til os hid,
I maa ej Andet gjøre
til denne hellige Juletid,
Eders Banner lader for Eder føre.

Dux respondet regi (Hertugen svarer Kongen):

Naadige Herre, jeg takker Eders Naade,
kan jeg tjene Eder igjen udi nogen Maade,
da skal I mig ganske velvillig finde
af min ganske Hu og Sinde;
men her haver I min Haand,
at jeg vil komme til Eder, om jeg nogenlunde kan.

Dux properans ad proprium palatium, preco loquitur ciuibus Roskilden: expectans aduentum regis (Hertugen begiver sig ilsomt tilbage til sit eget Slot, Herolden taler til Borgerne i Roskilde, oppebiende Kongens Ankomst):

I Borgere af Roskild, hører mine Ord,
kommer Mad til Ild og bereder Bord,
Kongen vil hid fare;
i denne Jul vil han her blive,
I skulle hannem Nok at æde give,
tager vel paa hannem vare.
o. s. v.

De her omtalte Skuespil ere alle udgivne efter Haandskrifterne af S. BIRKET SMITH: »De tre ældste danske Skuespil« (1874) og »*Ludus de Sancto Kanuto Duce*« (1868). Udgiverens Indledninger ere samlede i hans »Studier paa det gamle danske Skuespils Omraade« (1883), som desuden indeholder en Afhandling om »Djævelen og Narren i det gamle Skuespil«, der dog endnu kun er naaet til at behandle den første af de nævnte to Figurer.

I »Aarsberetninger og Meddelelser fra det St. kgl. Bibliothek« I. og II. (1870-75) har CHR. BRUUN givet den danske Litteraturs Bibliografi fra Bogtrykkerkunstens Indførelse til 1550. Fortegnelsen omfatter 260 latinske og danske, i Udlandet eller herhjemme trykte Skrifter af danske Forfattere og Oversættere. 260 Skrifter fordelte paa 68 Aar giver altsaa en litterair Produktion af henved fire Arbejder om Aaret! Vel kan man gaa ud fra, at adskillige Litteraturfrembringelser ere gaaede sporløst tabt i Aarenes Løb, saa at det samlede Tal maa forhøjes noget; og hvad Gjennemsnitstallet angaaer, vil det være blevet klart af det Foregaaende, at den litteraire Virksomhed er forholdsvis livlig i Reformationens egenlige Kampaar, saa at Tallet for disse Aars Vedkommende maa sættes ikke lidet højere; men saa maa det paa den anden Side heller ikke oversees, at Størsteparten af de udkomne Skrifter kun er af meget ringe Omfang, henhørende til hvad vi nu vilde kalde Piece-Litteraturen. Alt i Alt faaer man Billedet af en Produktion, der er som en Draabe mod Havet i Sammenligning med vore Dages Syndflod af Bøger. At skrive en

Brochure var dengang en Bedrift, at læse den en Opgave, der ikke betragtedes som løst ved den første overfladiske Tilegnelse, men fordrede en atter og atter gjentagen Fordybelse i Indholdet, som gjorde dette til den Læsendes Livseje, til en Del af hans aandelige Jeg.

Af de 260 Skrifter ere de 155 af religieust og theologisk Indhold. Tallet afgiver en afgjørende Maalestok for Tidens fremherskende Interesse. Hvad de politiske Meningers Samfundsspaltning er i vore Dage, var de religieuse Anskuelsers for hin Tid: de bares frem med ikke mindre Lidenskabelighed, og de bundede forsaavidt dybere i Personligheden, som modererende eller forflygtigende Indflydelser fra andre Aandsomraader vare faa eller ingen. Til Indifferentisme var der ikke Plads; Enhver tog sit Parti, og fra Adelsmandens Borg til Kjøbstadborgerens og Bondens Stue, forsaavidt de husede tænkende Væsner, drøftedes det religieuse Anliggende som en Salighedssag, og de idelig og idelig fremførte Argumenter for og imod tabte ikke deres Kraft ved Gjentagelsen: de slog kun Modsætningen stærkere fast. Som Kirkestriden saaledes stillede hver Enkelt en Livsopgave, blev dens Litteratur overhovedet Midlet til at faae Folket aandelig itale. I denne Henseende betegner Reformationstiden altsaa en betydningsfuld Fase i Kulturudviklingen, saameget mere som dens Litteratur iklæder de nye Tanker Modersmaalets Dragt og, skjøndt for en stor Del udsprungen direkte fra Reformationsbevægelsens Hjemstavn, Tydskland, under adskillige Forfatteres — især Chr. Pedersens og Bibeloversætternes — Behandling giver denne Dragt tækkelige Former, et bestemt Tilsnit og en hjemlig Farve, eller med andre Ord: skaber den danske Litteraturs Skriftsprog.

Men i højere Emner var dette Sprog endnu uforsøgt. Hvad Tiden frembringer af Digtning, er oftest ubehjælpsomt i Formen, altid uselvstændigt i Ideen. Historieskrivningen gjør kun de første famlende Skridt ad den nye Methodes Vej, og de exakte Videnskaber skimtes kun i deres allerspædeste Gry. Deres Tid kommer først i den næste Periode, da Humanismen indlemmer ogsaa Danmark som anerkjendt og selvstændig ydende Led i den europæiske Lærdomskreds, men tillige, som en ligefrem Følge heraf, bryder det nationale Præg, som betegnede Litteraturen i Reformationstiden.

DEN LÆRDE TID.

1560—1710.

Medens Reformationstidens hele intellektuelle Kraft føres i Kampen under et fælles Løsen, saa al aandelig Virksomhed samler sig som i een bred Strøm, viser det følgende Tidsrum en Mængde spredte Nybegyndelser paa forskjellige af den foregaaende Slægt forsømte Omraader. Ved en Række tildels fremragende videnskabelige Arbejder træde danske Lærde ind i Kredsen af det humanistiske Europas Lysbringere og tilkæmpe sig Medlemsret i det internationale Broderskab, der med Latinen som indbyrdes Meddelelsesmiddel gjør de første Spadestik i de exakte Videnskabers jomfruelige Jordbund og bereder den til kommende Tiders frugtsvangre Udsæd. Ogsaa paa et snevrere nationalt Omraade begynder den videnskabelige Aand at røre sig: Fædrelandets Historie og dets Oldtidsminder, Modersmaalet og de øvrige nordiske Sprog faae deres flittige Dyrkere, og er Begyndelsen end famlende, peger den dog mod det Rette.

Betegnelsen »det lærde« bærer derfor Tidsrummet med Føje: ikke alene Enkeltmand vier sit Liv til Lærdommen, hvad enten han gransker i den stille Præstegaardsstue eller taler som Lærer fra Højskolens Katheder, men i hele Slægter synes videnskabelig Drift at være gaaet i Arv fra Fader til Søn, ja til Datter med, i flere Led. Men en anden Betegnelse kan med samme Ret tillægges Tidsrummets første hundrede Aar, idet Afsnittet indtil

Regeringsforandringen 1660 med al god Grund kan benævnes Adelsperioden. Paa de store Gaarde havde Videnskabelighed og Lærdom et ligesaa trygt Hjemsted som i de Lærdes Stuer, og som oftest et med Hjælpemidler rigere udstyret. At Rigets ypperste Stand svigtede sin nationale Pligt 1660, har kastet en uretfærdig Skygge over dens ægte fædrelandske Holdning i det foregaaende Hundredaar, hvortil endnu er kommet den rationalistiske Tidsalders ensidig demokratiske Betragtning af Adelen som en fortrinsvis frihedsfjendsk og bondeundertrykkende Samfundsklasse. Den danske Adel under Frederik II. og Christian IV. behøvede ikke at rødme ved Sammenligningen med noget andet Lands; at Raahed og Vilkaarlighed traadte grelt frem hos enkelte af dens Medlemmer, var Tidens mere end Standens Mærke, og betragtet som Helhed har den ydet sit Fædreland Statsmænd, for hvem Danmarks Hæder og Magt var ypperste Lov, Hærførere, som forstod at kæmpe og dø for Konge og Land, og — hvad der i denne Fremstilling vedkommer os nærmest — Beskyttere og Indehavere af Tidens aandelige Liv i dets modneste Former. Der møder os i denne Tidsalder en hel Falanx af stolte gamle danske Navne, som paa det Nøjeste ere knyttede til Periodens baade videnskabelige og folkelige Aandsvirksomhed enten som Udøvere af litterair Virksomhed eller som Tilskyndere til den, som gavmilde Befordrere af Litteraturen, som Anlæggere af betydelige Bogsamlinger, som Værnere om nationale Mindesmærker — ikke blot mandlige, men ogsaa kvindelige Navne, af hvis nære Forhold til litterair Idræt en enkelt Side er berørt ved Omtalen af Folkevisedigtningen.

Efter Adelens Fald hæve Borgerstanden og den borgerlige Gejstlighed sig og muliggjøre den bredere Modtagelighed for de Almenimpulser, der senere udgaa fra Holberg. Hans fremtrædende Tendens er jo netop Kampen mod det Exklusive, det Udelukkende og Afstængende, som endnu klæbede og efter Udviklingens Gang maatte klæbe ved det lærde Tidsrums videnskabelige Gjerning, der for den væsenligste Del blev til i et fremmed Sprog og behandlede Emner, der laa højt over Mængdens Horizont, hvor vanskeligt deres Behandling end, betragtet fra vor Tids Standpunkt, kunde have ved at hæve sig over Hildethedens og Ufrihedens Jordsmon. De nye Ord, som udtaltes paa Samfundets Højder, fandt ingen Gjenklang i Fokelivets trange Dale, hvor endnu i lange Tider de tarveligste

Troeselementer i uopløselig Forening med kras overtroiske Forestillinger var Menneskctilværelsens hele Aandsindhold. Selv ikke paa Skrænterne op imod de solbeskinnede Tinder faldt der noget rigeligt Lys, dertil vare Studiernes Kaar endnu i lang Tid for tarvelige, skjøndt Universitetets Fornyelse under Christian III. efterfulgtes af en forholdsvis blomstrende Periode under Frederik II. Hovedmanglen laa i Arten af det akademiske Studium, hvor den formalistiske Disputation havde Overvægten over den reale Kundskabstilegnelse med dens aandsdannende Totalsyn, saavelsom i Ordningen af Universitetets Embedshierarki, indenfor hvilket der maatte avanceres opad fra det ene Fakultet til det andet, uden Hensyn til, om den ansatte Videnskabsmands Kundskaber og Virkelyst faldt sammen just med de Krav, den tilfældigvis ledige Lærestol stillede. At Latin var Lærerens som Tilhørerens eneste Sprog i videnskabelige Emner, er en Selvfølge. Det herskede med samme Enevælde i den lærde Skole, hvor der gaves Syvaarsdrengen en paa Latin skreven latinsk Grammatik ihænde, som han ved allehaande understøttende Hukommelsesfif i Forbindelse med tørre Hug maatte hjælpes til at lære udenad, inden Ordene endnu havde nogen Mening for ham, og naar han forlod Skolen som en langt over tyveaarig Depositurus, der »lod sig rage to Gange om Ugen«, kunde han vel »skandere alle Slags Vers«, altsaa rose sig af en fremskreden formel Forstaaelse af det latinske Sprog: men til nogen forædlende Indflydelse af Humaniora paa den i Klassicismens Systematik opdragne Yngling sporedes der sjeldent noget Kjendemærke under den almindelige ydre og indre studentikose Raahed, som betegnede Omgangsformerne mellem Universitetets Studerende.

Kirken som Skranke for Forskningen.

Den videnskabelige Forskning kan ikke bevæge sig mange Skridt bort fra sit Udgangspunkt, inden den støder paa Hindringer, som den officielle Kirke har sat paa dens Vej, eller føler sin Bevægelse hæmmet af de Baand, hvormed den endnu i mangfoldige Henseender er knyttet til sin Tidsalders Overtro. Anatomien og i det Hele taget Undersøgelsen af det menneskelige Legeme maa længe lade sig standse af en rent korporlig Opfattelse af Opstandelseslæren. Den kemiske Undersøgelse falder endnu væsenlig sammen med den mystiske Alkymi, som stræber efter Opdagelsen af de Vises Sten og har Guldmageriet til nærmeste praktisk Formaal. Astronomien slipper idelig sit faste mathemathiske Grundlag for at begive sig op

i Astrologiens uklare Regioner og søge en videnskabelig Begrundelse af Stjernernes Indvirkning paa den elementaire Verden; i sin første offentlige Forelæsning fastholder Tyge Brahe den Sætning, at Stjernerne styre Menneskene, og naar han tilføjer: men Gud styrer Stjernerne, peger han vel paa en over al menneskelig Granskning ophøjet Kilde som første Udspring til Menneskelivets Skjæbner, men giver herved tillige Plads for Antydningen af jevnlige Brud paa Naturens Lovmæssighed til Fordel for de jordiske Begivenheder.

Ovetroen. Naar slige Forestillinger kunde beherske Tidens ypperste Aander, er det forklarligt, at Overtro af lavere Art var Herre over de mindre videnskabelig øvede eller med Tænkning helt uvante Befolkningslag. Troen paa Varsler og Hexe, Frygt for Trolddom og Forgjørelse var almindelig udbredt og sattes endog i System af den Side af Theologien, som kastede sig over denne Sjælens Skyggeverden, heri anført af saa ypperlige Lærde som en Niels Hemmingsen, der i et af sine Skrifter har klassificeret de forskjellige Arter af magiske Kunster. Der skjelnedes mellem gode Varsler, som kom fra Gud og som det var Pligt at agte paa, og onde Varsler, som udgik fra Djævelen for at vildlede Menneskene; Kometer og Formørkelser bebudede Krig, Pest og andre Landeplager, og ikke sjeldent blev der anordnet Bededage for at afvende de truende Ulykker; ogsaa paa dette Punkt maatte Holberg føre Oplysningens Sag mod det aandelige Mørke, hvad hans Komedier jo afgive talrige Exempler paa. Gamle Koner brændtes for Fode væk, dømte af en folkelig Jurys primitive Domstol og stundom expederede over i den anden Verden, inden den øverste Appelinstans kunde komme med sit frikjendende Votum. Til Manen og Besværgelse maatte Præsterne møde frem, og det var en høj Ros for en Gejstlig, at han »kunde mere end sit Fadervor« i den Betydning, at den Onde maatte bøje sig for ham; undertiden følte en saadan Præst sin Magtfylde saa levende, at han selv begyndte at give sig af med Trolddom og gjøre sig Djævelen underdanig i sine personlige Formaals Tjeneste.

En Theologi, der opadtil naaede sin højeste videnskabelige Betydning ved Begrundelsen og Fastsættelsen af Kirkens dogmatiske Indhold og nedadtil bundede i Befolkningens mørkeste Vildfarelser, maatte i og for sig være en stærk Magt med kraftig Rod i sin Tid og med Evne til at gjennemtrænge selv dens videnskabelige Stræben: fra den gode Side i Form af en grundfæstet Fromhed, der villig gav

Gud Æren og i den vundne Erkjendelse kun saae Vidnesbyrdene om Skaberens vidunderlige Visdom og Kjærlighed — fra den forkastelige Side i Form af den Myndighed, hvormed den satte sit: hertil og ikke videre! imod Forskningens Konsekvenser, naar de kom i Modstrid med det fastslaaede Dogme: en Myndighed, som fik et almægtigt ydre Attribut, da Censuren blev lagt i det theologiske Fakultets Haand og dette saaledes blev gjort eneraadigt over det litteraire Liv. Censur.

Initial af J. Brochmands »Systema univ. Theol.« 1633.

Theologien holdt først og fremmest Disciplin i sine egne Rækker. At Reformationen i sig selv indeholder den stadige Undersøgelses, Udskillelses og Fuldkommengjørelses Princip, var glemt i samme Øjeblik, som dens Værk foreløbig var fuldbyrdet ved Kirkeforandringen, og at denne i sidste Instans var tilvejebragt ved et Magtsprog, indeholdt kun en forstærket Opfordring til at holde al Meningsafvigelse nede som en for Kirkens Stabilitet farlig Kritik. Det gjælder mest af Alt om at vaage over Enighed, og med stærke Midler fares der frem mod Anskuelser, der nu benævnes som »kjætterske« med ikke mindre Fynd, end da Ordet brugtes af den katholske Kirke mod de Evangeliske. Den mønske Præst, tidligere Professor ved Universitetet, IVER BERTELSEN maatte tilbringe tre Aar i Fængsel, fordi han egenraadig havde udeladt Djævlebesværgelsen ved Daaben; for sin Handlemaade skrev han i Fængslet et Forsvar »*Propositiones LX*«. 60 Sætninger, i hvilke han fremstillede Troen paa den urene Aands Tilstedeværelse i det spæde Barn, uanseet at det var kristne Forældres Barn, som en forargelig og forkastelig Levning af Papismen, hvis Fastholdelse endog var stik imod Luthers' sidste Lære om denne Sag. I. Bertelsen.

Det var især mod den ikke ualmindelige calvinske Opfattelse af Enkeltheder i Skriften, særlig af Nadverlæren, at den orthodoxe Kirke var paa sin Post. At Forfølgelsen for Kryptocalvinisme ramte haardt, har Tiden adskillige Exempler at opvise

Postil. *Evangeliorum*« (»Postil eller Forklaring af Evangelierne«), hvis c
rindelige Grundlag var nogle oplysende og opbyggelige Foredr
som Hemmingsen havde holdt i sin huslige Kreds, men som sn
bleve saa udbredte i Afskrifter, at »de vare saagodtsom i a
Studenters og menige Præsters Hænder mange Steder«, indtil h
efter almindelig Begjæring lod dem udgaa i Trykken 1561. I
Pastor. følgende Aar udkom hans Pastoraltheologi: »*Pastor sive Pasto
optimus vivendi agendique modus*« (Præstens bedste Levevis
Handlemaade«), det første Skrift af denne Art i Danmark og v
sine mange Bidrag til Sædernes Skildring af stort kulturhis
risk Værd.

Indenfor den protestantiske Kirke betegnede Melanchth
Retning — »Philippismen« — en mild Modsætning til den stre
lutherske Orthodoxi, forsaavidt som hos den Ønsket om Frihe
den videnskabelige Undersøgelse affødte en højere Grad af F
drageligheds ligeoverfor afvigende Meninger om enkelte Punkter
den fælles Bekjendelse. Melanchthons Tilhængere, for hvem
var en Hovedsag at undgaa Bruddet med Calvin og de schweizi
Reformatorer, og som derfor vare tilbøjelige til at opgive den ska
lutherske Opfattelse af Nadveren, samlede sig især ved Højskole
i Wittenberg og Leipzig. Under Indflydelse af Melanchthons h
givne Discipel Niels Hemmingsen syntes Kjøbenhavns Univers
at ville tage Plads i samme Lejr. Allerede i hans første dogr
tiske Skrift »*Enchiridion theologicum*« 1557 har Omtalen af Nadve
en Bøjning over imod Calvin, uden at dette endnu vakte no
Opmærksomhed. Hvorlidet det var N. Hemmingsen magtpaal
gende at lægge Dølgsmaal paa sin Anskuelse, gav han et frejd
Vidnesbyrd om ved at udtale den i populair Form i sit eneste p
Liffsens Vey. Dansk forfattede Skrift, »**Liffsens Vey**«, 1570, hvilket han, som h
siger i Tilegnelsen, har udarbejdet »som sin Troes og Lærdo
Bekjendelse, som han haver bekjendt og lært udi denne Kjøbenha
Skole hart ved tredive Aar«. I denne Forklaring af den kristel
Troeslære og dens Overførelse i det daglige Liv (som athandles
den praktiske Side i Tillægene om Børnetugt og en gammel Ma
Raad til sit Barn), fortolkes Nadveren som »et Vidnesbyrd
den nye Pagt, Gud haver gjort med Mennesket om Syndernes F
ladelse«, »en Paamindelse om den hemmelige og aandelige
hobebindelse, at de, som med en christelig Tro og Forsæt br

u
n
n
s
n
l-
e
n
- Syntagma.
e
r,
e-
e-
er
er
o,
et
e
n

d
n
r-
er Andreæ.
le
er
g,
es
e
il
r;
e-
il
n-
a
et
t-
e

Postil. *Ev*
rin
son
ble
Stu
efte
Pastor. følg
opt.
Ha
sin
risk

Re
lutl
der
dra
der
var
Ref
lutl
i V
giv
at
tisk
en
Op
ger
Vic
Liffsens Vey. Dar
sig
Bel
Sko
Tro
der
Raa
der
lad
hol

den, blive eet Legeme og Lemmer sammen udi vor Herres Jesu Christi Legeme«, »et Sakramente under udvortes synlige Tegn, som vor Herre Christus indsatte alle Sine til en evig Amindelse, at han haver givet sit Legeme udi Døden og udgydt sit Blod paa Korsets Galge for Mange til Syndernes Forladelse«. Ligesaa tydeligt, men ogsaa uden polemisk Hensigt og derfor uden Fremhævelse af Modsætningen, vedkjender han sig sin Opfattelse i sit videnskabelige Hovedskrift, det fuldstændige theologiske System, med hvilket han tog Plads blandt Europas berømteste Theologer: »*Syntagma institutionum christianiarum*« (»Sammenstilling af de kristelige Indstiftelser«) 1574. I et af den Calvin'ske Dogmatiks Hovedpunkter, Benægtelsen af Christi Legemes »Ubiqvitet« eller hans gudmenneskelige Virksomhed paa Jorden, samstemmer N. Hemmingsen utvetydigt, idet han gjør gjældende, at Christus i Nadveren »ikke er tilstede med Hensyn til Stedet, thi spørger man om Stedet, da er Christi Legeme begrænset, men med Hensyn til Menneskets Tro, der rigtig bruger Christi hellige Nadver«; Sakramentet er »indstiftet til Ihukommelse af Christi Død«, det er »en aandelig Forbindelse med Christus og en aandelig Forbindelse mellem alle dem, som nyde det.« Syntagma.

I Tydskland havde Orthodoxien imidlertid gjort Front mod den hemmelige Calvinisme. Den strenge Lutheranisme havde sin Hovedskandse i det theologiske Fakultet i Tübingen, hvis Universitets Kansler JACOB ANDREÆ var en nidkjær og dygtig Modstander af de calviniserende Tendenser. Paa hans Tilskyndelse stillede Kurfyrst AUGUST af Sachsen, Hovedet for de protestantiske Fyrster i Tydskland, sig i Spidsen for Bevægelsen, og med Fængsling, Embedsfortabelse og andre strenge Forholdsregler bekæmpedes Kryptocalvinismens Tilhængere. Jacob Andreæ havde tidligere æsket N. Hemmingsens bestemte Erklæring om hans Forhold til Nadverlæren, men havde ikke modtaget noget fyldestgjørende Svar; nu stemplede han den danske Lærde som en af Frafaldets betydeligste og farligste Mænd, og fra Kurfyrst August afgik der Brev til hans Svoger Kong Frederik II. med Klage over, at de for Calvinisme afsatte tydske Præster og Theologer hyppig beraabte sig paa Hemmingsen og den kjøbenhavnske Højskole; Klagen var ledsaget af N. Hemmingsens »*Syntagma*« som Aktstykke for dens Berettigelse. Kongen kunde ikke lade denne Beskyldning for ikke Andreæ.

ubrødelig at overholde den augsburgske Konfession sidde paa sig og lod strax samtlige Kjøbenhavns Professorer og Præster stævne til Møde for Rigets Hovmester PEDER OXE, Kansleren NIELS KAAS og Rigsraaden JØRGEN ROSENKRANDS; Klagen blev dem forelagt, og de fik Paabud om at holde sig strengt og nøje til Konfessionen. N. Hemmingsen forsvarede sig med, at hvad han lærte, havde han »fra Philip Melanchthon og Andre, som ere lærdere end de, der nu
P. Madsen. staa imod«, og Biskop POVEL MADSEN gjorde gjældende, at Ingen jo vilde nægte Christi Nærværelse i Nadveren, det var kun om denne Nærværelses Maade, der tvistedes, og den vilde altid være ufattelig for den menneskelige Fornuft. Forhandlingerne endte med en af samtlige Professorer og Sognepræster underskreven Erklæring om, at de vilde holde sig til Luthers lille Katekismus og den augsburgske Konfession og ikke indføre nogen ny Disputats, som kunde give Aarsag til Trætte. Men dette var ikke de tydske Ivrere nok. Kongen blev »paany af store Forvandte og Kurfyrster udenlands« paamindet om, at de danske Kirker og Skoler endnu vare mistænkte for Vranglære om Alterens Sakramente, saalænge Dr. Niels Hemmingsens Paastande ikke vare formelt tilbagekaldte af ham selv. Til en saadan Tilbagekaldelse maatte den aldrende Mand da bekvemme sig ved at underskrive en Erklæring om, at han vedkjendte sig den hele Christi, Guds og Mands, substantielle Tilstedeværelse i Nadveren, saa at hans sande Legeme og hans sande Blod sandelig og virkelig tages med Brødet og Vinen af de Kommunicerende, hvorimod de i »*Syntagma*« fremsatte Lærdomme om denne Sag kaldtes tilbage som vrange og uefterrettelige. En lignende Erklæring maatte han udstede paa Dansk, fordi han havde gjort de samme Vildfarelser almentilgængelige i »Liffsens Vey«.

Efter dette lod Kongen atter sin Naade tilflyde N. Hemmingsen; han var ikke nogen stridbar Natur, men vilde blot bevare Kirkeforfatningen, som han havde modtaget den fra sin Fader, og ikke vide af nogen ny »Disputats« at sige; derfor var han imod Hemmingsens Fortolkning, da den fremstilledes for ham som nye Paafund, men af samme Grund tilbageviste han ogsaa med Harme
Concordieformlen. Jacob Andreæs »Concordieformel«, der grov en ufordragelig dyb Kløft mellem Calvinisme og Lutheranisme. Da Niels Hemmingsens Postil ikke længe efter udkom i dansk Oversættelse, fik den kongelig Anbefaling som tjenlig Vejledning for danske Præster.

Men ogsaa i dette Skrift lugtede de tydske Theologer Hæresi og angav de mistænkelige Steder, idet de samtidig beskyldte Hemmingsen for, at han vedblev mundtlig at foredrage den Lære, han havde fralagt sig skriftlig. Kurfyrsten advarede paany Frederik II. mod dette hemmelige Kjætteri, og dennegang gjorde Kongen kort Proces, idet han uden Undersøgelse og Domfældelse, skjøndt i meget naadige Udtryk, gav N. Hemmingsen Afsked som Professor og Præst og forviste ham til Roskilde, hvor han fik et Kanonikat og nogle Kirketiender til sit Underhold. Her tilbragte han sin Alderdom med flittig litterair Virksomhed, især Undersøgelser angaaende de omtvistede Lærdomme til Imødegaaelse af hans tydske Modstandere, indtil i hans sidste Leveaar Blindhed berøvede ham denne Syssel. Hans store Ry fordunkledes ikke ved Bortfjernelsen fra Hovedstaden og Højskolen, og da Kong Jakob den Sjette af Skotland besøgte Danmark 1590, vilde han lære dets to navnkundigste Mænd at kjende: Tyge Brahe paa Hveen og Niels Hemmingsen i Roskilde; den af sin theologiske Belæsthed noget forfængelige Konge disputerede med ham om videnskabelige Emner og forærede ham en forgyldt Sølvpokal til Erindring. I Genf udkom en samlet Udgave af Hemmingsens theologiske Værker, ved hvilken de Reformerte ligesom kaarede ham til deres videnskabelige Ordfører; i Pavekirken stilledes de fleste af hans Skrifter i første Klasse af de forbudne Bøger.

Niels Hemmingsen døde den 23. Maj 1600 i den høje Alder af 87 Aar. I sine sidste Øjeblikke forlangte han at nyde den hellige Nadver og fremsagde med lydelig Røst sin Yndlingspsalme »Min Sjæl, lov Herren!« Med stor Højtidelighed blev han begravet i Domkirken, fulgt af de fleste af Universitetets Professorer. Mange af dem havde været hans Disciple, thi han bar med Føje Hædersnavnet »Danmarks almindelige Lærer« og havde undervist bl. A. Kansleren Niels Kaas og Historieskriveren Anders Sørensen Vedel. I sine huslige Forhold havde N. Hemmingsen prøvet megen Gjenvordighed; fra sin første Hustru blev han skilt paa Grund af hendes forargelige Levnet, og Sønnen Hans, afsat 1570 fra sit Professorat i Theologi, slægtede Moderen paa. Med sin anden Hustru levede han lykkeligt til hendes Død i Roskilde; i sit 70. Aar giftede han sig tredie Gang.

Niels Hemmingsens Levnet er skildret af J. MØLLER i »Histo-

risk Kalender« II. (1815); hans Pastoraltheologi er behandlet af J. H. PAULLI, og i det norske theologiske Tidsskrift har L. HELVEG skrevet en Afhandling om Hemmingsen og Resen.

Niels Hemmingsens videnskabelige Anseelse havde været en stærk Støtte for Kryptocalvinismen ved Universitetet, og de mange Præster, som udgik fra hans Lærestol, befordrede hans Anskuelser ud i vide Kredse, saa at den danske Kirke var ligesom gjennemsyret af en calvinistisk Tendens. Mod denne traadte imidlertid det følgende Slægtleds Førere op med Fynd, og baade med indre Grunde og ydre Magtmidler uddrev de det antilutherske Element af den lutherske Kirkebygning og gav denne en Fasthed, som dog i lange Tider maatte betales med en Ufrihed og Dogmetvang, der var Reformationens Livsprincip imod. Den første og mest energiske af disse Førere var **Hans Povelsen**, efter sin Fødeby i Ribe Stift kaldet **Resen.**

H. P. Resen. H. P. RESEN blev født den 2. Februar 1561, kom tyve Aar gammel til Universitetet og rejste efter fuldendte Studier udenlands i syv Aar som Hovmester for en ung Adelsmand. Efter sin Hjemkomst blev han 1591 Professor i Dialektik og sex Aar senere i Theologi. Som Forfatter taaler han ingen Sammenligning med Hemmingsen, men han var en grundlærd Mand, et skarpt Hoved og en kraftig Karakter, udrustet med en Villiefasthed og Myndighed, der ret faldt i Christian IV.s Smag. Efter Kongens Befaling udarbejdede han Lærebøger i Logik og Rhetorik, et af disse Skrifter endog paa Dansk: »Den liddle *Logices* Begyndelser, for den femte Lectie i Børne scholer i Danmark.« I Aaret 1607 udkom hans Bibel-oversættelse. Bibeloversættelse, der efter den oprindelige Bestemmelse kun skulde have været en ny Udgave af Luthers danske Bibel, men ved Resens Bestræbelser for at komme Grundtexten saa nær som muligt i Virkeligheden blev en helt ny Oversættelse, hvis Troskab i Textgjengivelsen er kjøbt paa Modersmaalets Bekostning. Resens af Samtiden beundrede Arbejde er det oprindelige Grundlag for den nuværende kirkelige Oversættelse, hvormange Ændringer denne end har underkastet Forbilledet, senest i den af HERMANSEN, ROTHE og KALKAR besørgede Revision (1871).

Allerede tidligere havde Resen vundet en Sejr over Kryptocalvinismen ved at faae Djævlebesværgelsen i Daaben hævdet som

Dr. Hans Povelsen Resen.
den femte Biskop i Sjælland efter Reformationen.
Født 1561. Død 1638.
Efter et Stik af J. Haas.

væsenligt og umisteligt Led af Luthers Lære overfor de Bestræbelser, der gik ud paa at faae den afskaffet. Nu føjede Omstændighederne det saa, at han kunde føre et nyt Slag mod de calvinske Lærdomme. Disses dygtigste og driftigste Talsmand ved Universitetet, den hebraiske Professor IVAR STUB, havde underkastet Resens Bibeloversættelse en skarp Kritik og som Modprøve udgivet sin Oversættelse af to Kapitler af Jobs Bog. Dette betragtede Resen som Ringeagt mod den kongelige Forordning, ved hvilken hans Bibeloversættelse var bleven autoriseret, og da Stub endydermere ikke havde ladet sine kritiske Theses gjennemgaa det theologiske Fakultets Censur, anklagede han sin Modstander for Konsistorium. Her erklærede Stub i den kongelige Kansler Christian Friis' Nærværelse, at han hyldede Calvins Mening om Guds Forudbestemmelse med Menneskenes Fortabelse eller Frelse, og da Concordieformlen — »der saavidt jeg skjønner, snarere burde hedde Discordieformlen« — med dens skarpe Adskillelse mellem »de saakaldte Lutheranere« og Calvins Meningsfæller jo ikke havde Gyldighed i Danmark, antog han, at han var i sin gode Ret og ikke traadte Nogen for nær. Professorerne vilde nødig ind paa denne Sag og opfordrede Stub til en Tilbagekaldelse, som jo Mange før ham havde bekvemmet sig til; men hertil var Stub ikke at formaa, og Konstitoriets Kjendelse gik da, med Omgaaelse af hans calvinske Bekjendelse, ud paa, at han i Betragtning af de to mod ham rejste Klagepunkter skulde have sit Professorat forbrudt. Stub døde kort efter af Sorg over den lidte Krænkelse.

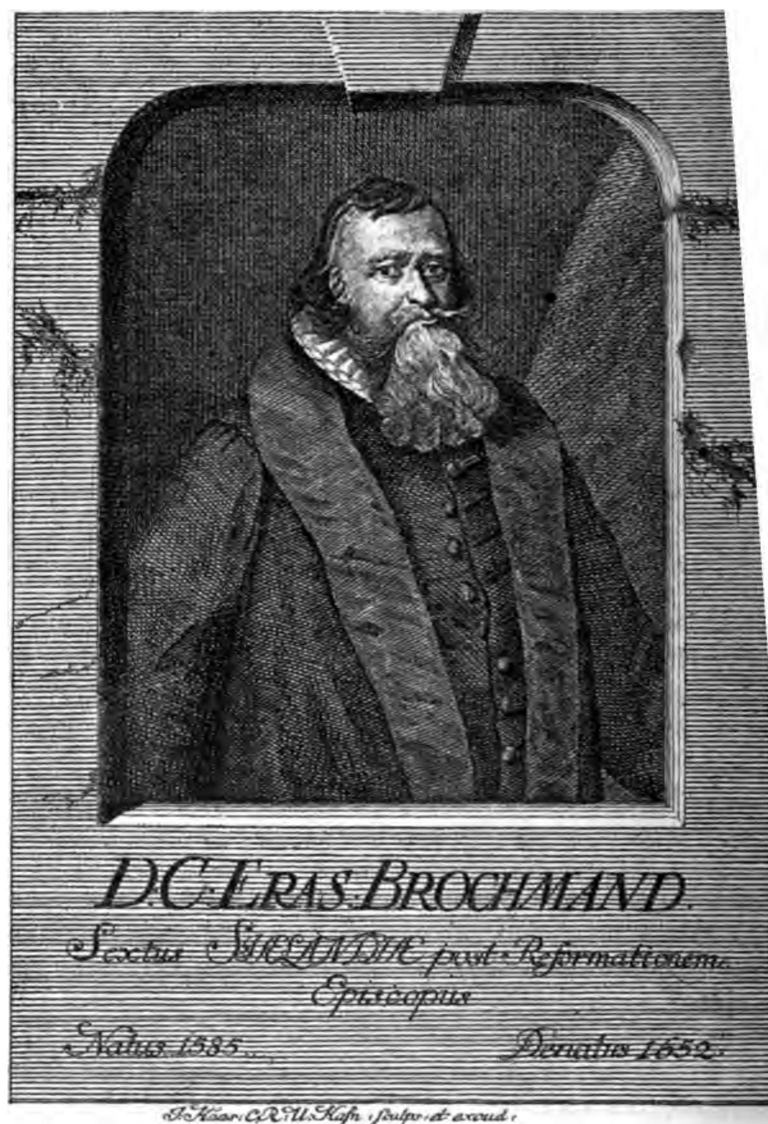
Hvad der endnu kunde være til Rest af Calvinisme ved Universitetet, holdt sig forsigtigt tilbage, og Resen blev fra nu af den Mand, som gav den danske Kirkeskole dens særlige Præg, i Et og Alt et tro Aftryk af den strenge, uforvanskede Lutherdom med den lille Katekismus og den uforandrede augsburgske Konfession som urokkeligt Grundlag. I Modsætning til Calvinismens overvejende Forstandighed, dens Tilbøjelighed til Abstraktion af Frelserens Personlighed og Virken, vilde Resen med Luther have Hjerteinderligheden i Gudsforholdet frem og gjøre Frelseren levende paa alle Punkter af Troeslivet som den, der endnu uden Afbrydelse virker i sin Menighed med ikke mindre Fylde, end da han levede sit historiske Liv Dette var den styrende Tanke i Resens hele Optræden — en ny theologisk og religieus Udvikling, der brød frem

med ham og førtes til Sejr af ham, skjøndt ofte med de voldsomme Midler, hans hensynslyse Natur aldrig betænkte sig paa at bruge, og som han fik end fuldere Raadighed over, da han 1615 blev udnævnt til Sjællands Biskop. Baade før og efter dette Tidspunkt hørte Anklager og Domfældelser til Dagens Orden, hvor Resen kom under Vejr med Afvigelser fra den rette Tro. Selve Bispen i Fyn, Hans Knudsen, blev dømt fra sit Embede, nærmest fordi han ikke lagde Dølgsmaal paa sin Sympathi for Præsten Ole Koch ved Nikolai Kirke, der i sine Prædikener havde rettet rigtignok utilbørlig voldsomme Angreb paa Resen, hvorfor han var bleven suspenderet og derpaa, efter en Disputation i Kolding mellem ham og hans Modstander under Kongens Forsæde og Allerhøjstsammes jevnlige Indgriben i Forhandlingen, dømt til Landsforvisning, medens det blev Resen i Naade anbefalet at udarbejde en nøjere Forklaring af sine Sætninger, hvilket han udførte i sit Skrift »*De sancta fide*« (»Om den hellige Tro«), vor ældre theologiske Litteraturs dybsindigste Forsøg paa en spekulativ Opfattelse af den kristelige Lærdom; den samtidig (1614) udgivne danske Oversættelse viser til Overmaal, hvor fattigt Sproget endnu var paa de abstrakte Begrebers Omraade, og hvilke halsbrækkende Omskrivninger man maatte tage sin Tilflugt til for at udtrykke de fyndige latinske Betegnelser (*radius reflexus*, en tilbagekastet Straale, maa udtrykkes ved »en Straale, som blinker saa om tilbage igjen«). Om den hellige Tro.

Ved saadanne kraftige Forholdsregler lykkedes det Resen, støttet ved Kongens usvækkede Gunst, at slaa den uforfalskede Lutherdom fast som Statskirke i Danmark, omgjærdet af en for alle fremmede Tilsætninger renset, men tillige stiv og ubøjelig dogmatisk Forskansning. Som Biskop vaagede han omhyggelig over Lærens Opretholdelse i alle dens Dele, som Universitetslærer havde han opdraget den kommende Slægt til Støtte for sit Værk. Han døde 14. Septbr. 1638.

En højtbegavet og virksom Medarbejder havde Resen i **Jesper Brochmand**, der som hans Arvetager ved Universitetet arbejdede ganske i hans Aand og som hans Efterfølger paa Sjællands Bispestol hejste Kransen paa den Bygning, Hans Resen havde opført.

JESPER RASMUSSEN BROCHMAND var en Søn af Borgemesteren i Kjøge, hvor han blev født den 5. Aug. 1585. Han gik i Herlufs- J. Brochmand.

Dr. Jesper (Caspar) Rasmussen Brochmand.
den sjette Biskop i Sjælland efter Reformationen.
Født 1585. Død 1652.

Efter et Stik af J. Haas.

Titelblad til Jesper Brochmands »Systema universæ theologiæ« 1633.
Figurerne forestille den gode og den onde Samvittighed.

holms Skole, hvis Rektor, den berømte Filolog Johannes Ala en Plejesøn af Birgitte Gjøe, vakte hans Kjærlighed til Studie de gamle Sprog. For at uddanne sig videre heri, besøgte han filologiske Videnskabs Hovedsæde Leyden og studerede her sa men bl. A. med den senere saa berømte Hugo Grotius. Arild H feldt kaldte ham tilbage og gjorde ham til Rektor for Herlufshol Skole; men allerede to Aar efter, 1610, blev han, femogtyve A gammel, Professor ved Universitetet, først i Græsk, senere s Resens Efterfølger i Theologi, men maatte afbryde sin videnskal lige Virksomhed i de fire Aar, han efter Kongens Befaling forest den unge Prins Christians Opdragelse. Først da dette Hverv v fuldendt 1620, begyndte hans betydningsfulde litteraire Virksomhe der strakte sig til Aaret for hans Udnævnelse til Biskop 1638.

Systema univ. theol. Hans Hovedskrift er »*Systema universæ theologiæ*« (»de samlede Theologis System«) 1633, et omfangsrigt Værk i to Kvart bind, behandlende den lutherske Dogmatik fra alle Sider og me utrættelig Præcision i hver enkelt Bestemmelse, med dialektisk Sik kerhed i Opstillingen og Imødegaaelsen af de forskjellige Ind vendinger. Hovedtanken i dette dogmatiske System er den stærke Betoning af Bibelautoriteten, Hævdelsen af den hellige Skrift som en saa omfattende og ubetinget Indgivelse af Aanden, at f. Ex. endog Tilsætningen af Vokaler og Accenter i det gamle Testamentes hebraiske Text henføres til samme Kilde; om Kritik i Ordets moderne Betydning er her saalidet Tale, at Basis for hele Bevisførelsen netop er selve Paastanden om, at Alt er indgivet af Aanden, eftersom i modsat Tilfælde dens Tale maatte være tvivlsom og dunkel, hvilket ikke tør supponeres. Hvad der kommer til Anvendelse af kritisk Evne, gaaer altsaa ud paa en videnskabelig Forklaring af de i Skriften foreliggende Udsagn og en Gjendrivelse af de vrange Opfattelser, og her viger den over hver Vraa af det store Omraade udspændte Dokumentation end ikke tilbage for Enkeltundersøgelser af en saadan Art, at de for vor Tid maa tage sig ud som Snurrigheder, medens de dengang drøftedes med Opbydelsen af alle den akademiske Diskussions subtileste Midler, som f. Ex. hvilket Sprog der tales i det andet Liv, eller om Jomfru Maria blev avlet uden Synd, et Spørgsmaal, som jo endnu i vore Dage har sat den katholske Kirke i den stærkeste Bevægelse. Et Udtog af Dogmatiken udarbejdede Brochmand senere (»*Epitome systematis*

Jesper Brochmands Haandskrift.

Af et Brev til Kansleren Christian Friis til Kragerup paa det St. kgl. Bibliothek.

Theologiæ« 1649) som Haandbog ved Forelæsningerne, og det holdt sig længe til denne Brug.

Efter Christian IV.s Befaling gjendrev Brochmand i to lærde Stridsskrifter Jesuiternes Paastande om den katholske Kirkes Fortrin og forsvarede Luther imod deres Angreb, et Emne, han forøvrigt tidligere havde været ilag med i »En gudelig Underviisning, om It Guds barn uden sin siælis største skade oc Saligheds fordærffuelse kand den Papistiske *Religion* antage«. Den ansete Forfatters polemiske Indlæg forblev ikke uden Svar fra Modstanderne, hvilket atter foranledigede ham til nogle Aar efter at skrive sit 1653 udgivne lærde, af theologisk Viden, men ogsaa af trættende Vidtløftighed bugnende Værk i tre Kvartbind: »*Confutatio Apologiæ* Confutatio.
speculi Brandenburgici« (»Gjendrivelse af Forsvaret for det Brandenburgske Spejl« ɔ: Titlen paa Jesuiternes Skrift om Christian IV.s Svoger Markgrev Christian Vilhelm af Brandenburgs Overgang til Katholicismen, hvilken Begivenhed havde været Udgangspunktet for Polemiken).

Af Brochmands danske Skrifter er intet blevet saa navn-

Huspostil. kundigt som hans **Huspostil,** der i en Mængde Oplag og udb
Tusinder af Exemplarer til det dansk-norske Riges fjerneste G
og Hytter har hævdet sin Folkeyndest indtil vore Dage o

Titelblad til Jesper Brochmands Huspostil 1635—38.

været for disse to Landes Menighed, hvad Luthers Huspos
for Tydsklands. Den udkom i to Dele (Vinterparten 1635, So
parten 1638) under Titlen »*Sabbati Sanctificatio* (Søn

Helliggjørelse), Det er, Gvdelig Betenckning oc kort Forklaring offuer alle *Evangelier* oc *Epistler*.« Som Titlen angiver, indeholde disse Prædikener Forklaringer over Dagens Text, baade Epistel- og Evangelierækken, givne paa en i Modsætning til Tidens disputerende og definerende Homiletik jevn, fattelig og hjertelig Maade, noget bred i sin Sammenhobning af Bibelsteder, men hvad Sproget angaaer anskuelig og klar, som det maa fordres i en saadan til Almenbrug bestemt Bog. Ogsaa i Kirken tog Brochmand sig af Modersmaalet, idet han lod de latinske Korsange ved de daglige Bedetimer afløse af danske og befalede, at der overhovedet ikke maatte synges andre Psalmer end dem, Almuen kunde; selv er han Forfatter til »Trende Kirke-, Skole- oc Huus-Bønner i denne farlige, sørgelige oc besverlige Krigs-Tid« (1644); de udmærke sig hverken ved høj Flugt eller metrisk Kunst.

Jesper Brochmands Navnetræk.
Af det ovenfor nævnte Brev.

Som Biskop var Jesper Brochmand den lutherske Bekjendelses nidkjære Vogter og Værner. Varm, inderlig Fromhed var hans Væsens Kjendemærke, Mildhed og Beskedenhed hans Personligheds Præg; men hvor det gjaldt den Kirke, han var stillet i Spidsen for, traadte han op med en Bestemthed og Pligtiver, som hverken skyede Brud med gammelt Venskab, som da han erklærede sig imod Holger Rosenkrantz, eller Stormænds Had, som da han blev Gjenstand for Corfits Ulfelds Forfølgelse. Sine Præsters Levnet og Lærdom vaagede han strengt over, ja gav endog Befalinger angaaende deres, deres Koners og Døtres Klædedragt og indskærpede i det Hele taget Tarvelighed og Maadehold. Selv foregik han med sit Exempel. Han var gift med Cecilie Balckenburg, som var opdragen i Huset hos Kansleren Christian Friis. Ingen af deres Børn overlevede dem; sin eneste Søn, en haabefuld ung Mand, som var paa en Udenlandsrejse for at berede sig til at modtage et Professorat i Hjemmet, mistede Brochmand just i de samme Dage, han blev udnævnt til Biskop. Da gjorde han i Forening med sin Hustru det Løfte, at Bispeembedets Indtægter skulde anvendes til velgjørende Brug, da de havde nok at leve af foruden; og efter hans

Død Paaskemandags Morgen 1652 tilfaldt hans Bogsamling 2000 Rdl. Universitetsbibliotheket, 7000 Rdl. Vartou Hospital.

Ligesom Niels Hemmingsen var Jesper Brochmand berø som Opdrager, og han var i sit barnløse Hjem stadig omgiven unge Mennesker, af hvilke nogle i Tiden kom til at spille en hist risk Rolle, saaledes Hans Svane, den senere Biskop, og Vintappe sønnen Peter Schumacher, hvem Frederik III. saae første Ga netop i Biskoppens Hus.

Brochmands Levnet er udførlig beskreven af J. MØLLER »Historisk Kalender III. 1817, ligesom det findes som Indledning t de efter hans Død udkomne Udgaver af Huspostillen.

Som den tredie af Støtterne for den danske Kirke i det 17 Aarhundredes første Halvdel maa ved Siden af Resen og Brochmand den ovenfor nævnte **Holger Rosenkrantz** fremhæves. Om han end i Lærdom overgik Gjennemsnitstallet af sine samtidige Standsfæller, er der dog saameget af det for Tidsrummets Adelsmænd Typiske ved ham, at hans Personlighed og Levnet ogsaa i denne Henseende belyser Perioden.

H. Rosenkrantz. HOLGER ROSENKRANTZ, født 1574 paa Kalø Slot, tilhørte en af Danmarks fornemste Adelslægter og traadte da ogsaa efter sin Faders, den formaaende Rigsraad Jørgen Rosenkrantz' Ønske i Kongens Tjeneste, blev Rigsraad og Lensmand i Odense. Men Theologien blev mere og mere hans eneste Interesse, Kirken og Skolen hans altbeherskende Livssag, saa at han under den tydske Krig opgav sit Len og trak sig tilbage til sin Gaard Rosenholm. Her gik han fuldstændig op i sine Studier og i Bestræbelsen for at ordne sit og Sines Liv efter Kristendommens Krav. I de gamle Sprog, Hebraisk, Græsk og Latin, som i Alt, hvad der hørte til Theologien, var han saa bevandret, at man ofte henvendte sig til ham om en Afgjørelse i tvivlsomme Spørgsmaal; han stod i Brevvexling med sin Tids berømteste Lærde, baade ude og hjemme, bl. A. med Resen og Brochmand; han underviste ikke alene sine egne Børn, men modtog adskillige unge Adelsmænd til Opdragelse, og endnu flere vordende Præster vejledede og opmuntrede han under deres Studier, deriblandt den djærve Ole Vind, der senere som Præst ved Frue Hirke i Kjøbenhavn læste Hoffet dets Synderegister med saamegen Frimodighed. Med Bøn og Psalmesang

begyndte og endte Dagen paa Rosenholm, og fra Gaardens Herre udgik der en ægte Fromheds Aand, som besjælede Livet der og satte Frugt i praktisk Kristendomsgjerning.

Der kan mulig have været nogen overspændt Religieusitet med i Spillet, da Rosenkrantz saaledes trak sig tilbage til sin egen Verden, og ialtfald kan man forstaa, at det kan have taget sig saaledes ud for hans Standsfæller, hos hvilke theologisk Viden ganske vist ikke var en Sjeldenhed, medens dog en saadan fuldstændig Opgaaen i den altid var en mærkelig Undtagelse. Da det rygtedes, at der i Tydskland blev trykt et Skrift, til hvilket Rosenkrantz angaves som Forfatter, advarede hans Ven Kansleren Christian Friis ham mod at betræde den theologiske Skribentbane, paa hvilken enhver Afvigelse fra den foreskrevne Vej kunde føre til saamange Misligheder. Rosenkrantz underrettede da det theologiske Fakultet om, at den omtalte Bog vel indeholdt adskillige opbyggelige Foredrag, som han Tid efter anden havde holdt for sine Venner og sin Husstand, men at det ikke var ham, der havde ladet dem trykke, og at han ikke vedkjendte sig dem i den Form, i hvilken de forelaa. Paa lignende Vis ere flere af Rosenkrantz' Skrifter blevne offentliggjorte; han skjænkede dem i Manuskript til Venner og Tilhørere, som stundom lod dem oversætte paa fremmede Sprog, eller han lod nu og da selv et Skrift trykke i Udlandet, hyppigst anonymt, men naturligvis godt kjendt af sin Samtid, hvilket forklarer det store Ry, Holger Rosenkrantz nød i den lærde Verden, trods det ringe Antal Skrifter, der bære hans Navn. For ham havde denne Publikationsmaade den Fordel, at han derved undgik det theologiske Fakultets Censur,

Holger Rosenkrantz.
Efter et Stik af Alb. Haelweg. Kopi efter Simon de Pas.

der, som Christian Friis antydede i sin velmente Advarsel, kı faae og ogsaa fik farlige Følger for ham.

Thi skjøndt Holger Rosenkrantz med oprigtig Tro og Hjertets Fylde var den lutherske Bekjendelse hengiven og Ven ı dens ypperste Forfægtere, var der dog en lille hæretisk Hage hans dogmatiske System. Som en praktisk Kristen, hvis Liv a og silde var viet til Kjærlighedsbudenes Opfyldelse, stundom n en Tilsætning af Askese, og som en Theolog, der maaske hav faaet Øje for, at Luthers frigjørende Løsen: Retfærdiggjørelsen v Troen nu i den sejrende Kirke var ved at blive forvandlet strømmende Liv til stivnet Dogme, var Rosenkrantz bleven led til i al Uskyldighed og Kjærlighed at lægge dog nogen Vægt p de gode Gjerninger, dog med en saa stor og saa bestemt udta Reservation, at man skulde tro det umuligt at forvexle hans Op fattelse med den katholske Betragtning af Gjerningernes selvstæı dige Betydning for Saligheden. Han mener, at Gjerningerne hellige ved Troen og derfor, som gjorte i Gud og øvede i Troens Lydig hed, optages af Gud som rette og retfærdige. Det er en Slag dobbelt Retfærdiggjørelse, han tager Ordet for: Syndsforladelser annammes først ved Troen, men dertil maa saa komme en Gjerningernes Retfærdiggjørelse, idet Gud antager vore i Troen øvede, om end fra vor Side svage og ufuldkomne Gjerninger for retfærdige og rene for Christi Skyld. Denne Anskuelse udtalte Rosenkrantz i sine Skrifter, og da han gjenfandt den i et Haandskrift af Hertug Albert af Preussen, lod han dette paa sin Bekostning trykke i Aarhus 1636 under Navn af »Fürstenspiegel«. Men nu kom Forargelsen. Man lugtede Papisme, Socinianisme og Arminianisme — hele den gamle Vildfarelse om Gjerningshelligheden. Kongen æskede det theologiske Fakultets Erklæring; det misbilligede, skjøndt ikke i stærke Udtryk, Rosenkrantz' Lære, og Kongen affordrede ham en bestemt Bekjendelse, der fremkom 1637 under Titlen »*Veritas viæ*
Via vitæ. *vitæ æternæ*« (»Den sande Vej til det evige Liv«) og sendtes Fakultetet til Prøvelse. Dommen gik ud paa, at Forfatteren ikke kunde frikjendes for en Tendens til at sætte den selverhvervede Retfærdighed over den ved Guds Naade vundne, en Beskyldning, der atter fremkaldte et udførligt Forsvarsskrift af Rosenkrantz, henvendt til Kongen og de kongelige Personer, hvem han som Adelsmand betragtede som sit rette Forum, idet han til Held for sig selv ikke

hørte ind under det theologiske Fakultets Jurisdiktion. Regeringen lod sig stille tilfreds med den afgivne Forklaring, og det hedder sig endogsaa, at Rosenkrantz med stor Iver søgte Sjællands Bispestol, da den var bleven ledig ved Resens Død. Men kort efter brød Stormen løs igjen. I et privat Brev til Kansleren Christian Friis, hvilket blev fundet blandt dennes Ejendele efter hans Død 1639, havde Rosenkrantz forklaret sin Lære for Vennen i Udtryk, der nok kunde lade sig fortolke, som om han regnede »Guds Børns Gjeminger« ligesaa højt som »Jesu Christi Vunder, Saar og dyre Fortjeneste«. Rosenkrantz fralagde sig i sit Forsvarsskrift »Tro og Bekjendelse« paa det Bestemteste en saadan Udtydning, men Polemik. selv med den Lempelse, de brugte Udtryk modtog ved deres Forfatters egen Forklaring, vare de Fakultetet en haard Tale. Professorerne skrev et skarpt Indlæg imod ham, og Rosenkrantz maatte paany værge for sig i sin »Erklæring og Undskyldning«, det sidste Skrift i denne Sag, 1642. Samme Aar døde han under et Ophold i Kjøbenhavn den 28. Oktbr. Hans gamle Ven OLE VIND var hos ham i hans sidste Øjeblikke og har i sin Ligprædiken givet os en smuk Skildring af den fromme Adelsmands Hedenfart. (Se J. O. ANDERSEN: »Holger Rosenkrantz den Lærde, en biografisk Skildring,« 1896.

Under sit Forsvar for sine heterodoxe Meninger paaberaabte Rosenkrantz sig en anden samtidig dansk Theolog som delagtig i dem, nemlig den nys afdøde Ribebisp JENS DINESEN JERSIN, en meget ejendommelig Personlighed, i hvem en af Tidens Strømninger kom til et mærkeligt Gjennembrud: Mystiken, den religieuse Mystik. Inderligheds Reaktion imod den lærde Theologis paa alle Livsomraader indgribende Overherredømme. Efter Kryptocalvinismens Betvingelse i Tydskland traadte endel af dens Tilhængere over til den praktisk klare reformerte Kirke, medens Andre søgte ind paa Omraader af Troeslivet, hvor den aandelige Udvikling kunde føres videre i indre Væxt. Dels sluttede de sig til Humanismens Kamp mod den skolastiske Theologi, dels gjenoptog de et selvstændigt Studium af den hellige Skrift og af de gamle Mystikere, af Mester Eckard og Thomas a Kempis, Tauler og den af Luther udgivne »Eyn deutsch Theologia«, og lagde derved Grunden til det 17. Aarhundredes rige Andagtslitteratur. Indenfor Orthodoxiens færdige og

faste System brød her Gemyttets umiddelbare Religieusitet frem et Kildevæld, der pludselig røbede sin uanede Tilstedeværelse det med Omhu indhegnede Jordsmon, hvis Diger vare rejste Vandflod udefra. Tæt ved Hundredaaret efter Luthers Fremtræ udkom det første af de Skrifter, som forberedte den saaka »Weigelianisme«, en religieus Vækkelse af theosofisk mystisk med en Betragtning af Dogmerne kun som en allegorisk Indkl ning for den dybere Erkjendelse, der udgaaer fra den guddom lige Iboen i Mennesket (*Unio mystica*) og skal afstedkomme d Helliggjørelse. Den betydeligste Talsmand for denne »levende T

Arnd. i Tydskland var JOHAN ARND, hvis »Vier Bücher vom wahren Ch stenthum« ere oversattte paa næsten alle europæiske Sprog endnu høre til de hyppigst læste Opbyggelsesskrifter. Herhjem kjendtes og læstes de i hin Tid atter og atter af Holger Rose krantz, Jersin og andre af Danmarks fremragende Aander, stem dem i samme Retning — Kampen mod den protestantiske Skolast var jo netop Livsnerven i H. Rosenkrantz' Optræden — og affødt her de samme Opvækkelses- og pludselige Omvendelses-Fænomene som ledsagede Mystiken i Tydskland. Et af de mærkeligste Exemple paa en saadan religieus Grebethed med paafølgende Forvandling

C. Bartholin. yder den udmærkede danske Videnskabsmand CASPAR BARTHOLIN der i en svar Sygdom »slog sit Hjerte fra denne Verdens Handel og ventede med Taalmodighed sin Død«; da han mod Alles Forventning begyndte at bedres, aflagde han det Løfte, »at han herefter vilde ofre Gud alle sine *Meditationes, Studia et Labores* (Overvejelser, Studier og Arbejder) til hans hellige Ords, som er Sjælens sande Lægedoms, Tractering og Forklaring«. Efter at han virkelig havde gjenvundet sit Helbred, skjøndt han vedblev at være i høj Grad legemlig svag, overtog han et Professorat i Theologi og virkede i denne Videnskab til sin Død. Under end sælsommere Omstændigheder foregik Jersins Omvendelse.

I Kirkesognet Jersie, omtrent to Mil Nord for Kjøge, boede Præsten Dines Jensen, hvis 1588 fødte Søn efter Fædre- og Bynavnet

Jersin. i Forening kaldte sig JENS DINESEN JERSIN (*Janus Dionysius Jersinus*). Herlufsholms Skole sendte ham 1605 til Universitetet, men tog ham allerede Aaret efter tilbage som Lærer, i hvilken Stilling han virkede i to Aar, indtil han paa Studiernes Vegne begav sig

til Wittenberg. Her gjorde han Bekjendtskab med den saakaldte »Ramisme«, en Bevægelse, der havde taget Navn efter den frisindede franske Filosof PETRUS RAMUS (Pierre de la Ramée 1515—1572) og var en Videreførelse af denne Tænkers Kamp mod den aristoteliske Formalisme, som han vilde have afløst af en naturlig Dialektik; han behandlede Aristoteles, sagde man om ham, som Luther havde behandlet Paven. I sin Betoning af de praktiske og naturlige Forhold gik denne Retning ofte for vidt og optraadte med raa Radikalisme mod al Videnskabelighed overhovedet; men indenfor sine berettigede Grænser henledte den Opmærksomheden paa adskillige Reformer i det videnskabelige Liv saavelsom i dets Forberedelse, Skoleundervisningen, og det er Paavirkningen herfra, der giver sig tilkjende i de Arbejder for Skolen, som Jersin syslede med, da han efter sin Hjemkomst og efter at have erhvervet Magistergraden, overtog Sorø Skole som Rektor. Det var fornemlig Tilvejebringelsen af en overkommelig latinsk Grammatik istedetfor den hidtil benyttede, altfor vidtløftige og vanskelige Melanchthon'ske, der laa ham som saamange andre af Tidens Skolemænd paa Sinde, og da der især ved det unge Universitet i Giessen arbejdedes med Friskhed for dette Maal, drog Jersin med kongelig Rejseunderstøttelse dertil for at sætte sig ind i Sagen. Frugten af hans Studier kom til at foreligge i de to latinske Grammatiker, en mindre og en større, han efter kongelig Tilskyndelse udgav 1623 og 1624, efter at han i rum Tid havde prøvet sin nye Methode ved Undervisningen af de unge Gyldenløver, Christian IV.s naturlige Sønner Christian Ulrik og Hans Ulrik, hvis Opdragelse det var ham paalagt at lede.

Ramismen

Med disse sine Fostersønner opholdt Jersin sig afvexlende i Sorø og Kjøbenhavn; han var bleven Professor i Metafysik, men foreløbig fritagen for at holde Forelæsninger. De ovenfor skildrede religieuse Strømninger havde ogsaa berørt ham og i Forbindelse med hans Livs Tilskikkelser stemt hans Sind til en dybere Alvor, især efter at hans kortvarige Ægteskab var blevet oplost ved hans unge Hustrus Død i Pestsommeren 1625. I Sorøs skjønne, men tungsindige Naturomgivelser overlod han sig til den indre Beskuelse, som førte ham til det afgjørende Valg. Under hvilke Omstændigheder det religieuse Gjennembrud foregik hos ham, fortæller hans seneste Biograf (S. M. GJELLERUP: »Biskop Jens Dinesen Jersin«

1868—70) saaledes: »Hvad der rørte sig i hans gjærende Sjæl, han havde stænget Livet ude og sad hensunken i stille, dybs Betragtning, det veed kun Gud og han, men snart udbredt sig sære Rygter om det forunderlige Omslag, der var foregaae ham. Disse indhyllede sig efterhaanden i sagnagtig Dunk og overleveredes saaledes fra Slægt til S indtil de nedskreves et Aarhundrede der for at finde en Plads iblandt det da Folks skjønneste Sagn. Jersin havde en der havde fulgt ham fra hans Ungdom en gammel Luth, til hvis Toner han s sin Stemning ud. Hver Aften, naar Sc kastede sine sidste Straaler paa Kirkehv vingen i Sorø, kunde man finde han Kirken. Han sad i Koret og sang Sang. Da hændte det sig en Aften, s fortælles der, da han gik derinde og søg et Sted, hvor Sangen kunde tone lydt klart hen under Kirkebuen, at han stan sede ved Absalons Grav, og han greb si Luth, og sang dem frem, alle de gaml Minder fra Danmarks Stormagts Tid. Me medens han sang sin Sang derinde, havd han et Syn, der gjorde et saa mægtigt Ind tryk paa ham, at han aldrig kunde glemme det. Hvad han havde seet, vidste Ingen, men fra den Tid af tog hans Livsudvikling en ganske ny Retning, og hans tidligere muntre og livlige Sind forsvandt efterhaanden for en dyb religieus Alvor, der har givet hans senere Liv et forunderlig mørkt og pietistisk Præg.«

Afbildning af Jersins Luth.

Som Sagnet lyder for os endnu, saaledes kunne Tonerne fra Jersins Luth naa ogsaa den nulevende Slægts Øren: den er gaaet i Arv i Familien Nyegaard, som nedstammer fra en Sønnedatter af Jersin. »Luthen er en prægtig Strengeleg af Ibentræ med indlagte Elfenbens Blomster, der ifølge en indeni Instrumentet fastgjort Seddel er forfærdiget af Johan Tölcke i Hamborg 1587. Paa begge Sider,

mest dog paa den venstre bærer Instrumentet kjendelige Spor af Overlast, bestaaende af længere og kortere Revner i Ibentræet; ifølge et Sagn i Familien Nyegaard hidrøre de fra den noget gaadefulde Hændelse med Jersin i Sorø Kirke, hvorved Luthen faldt ham af Hænderne og senere blev funden liggende noget beskadiget paa Stengulvet. Tonerne have dog ikke lidt derved, og der skal være faa Strengelege af den Slags, der have smukkere og mere klangfulde Toner.«

Ganske kort Tid efter at dette Gjennembrud havde fundet Sted hos Jersin, blev han kaldet til Præst ved Frue Kirke i Kjøbenhavn 1625. Det er ikke at undres over, at der ved hans Prædiken maatte være noget ejendommeligt Vækkende, som maatte tiltrække sig Tilhørernes Opmærksomhed; han gjorde ogsaa selv den Erfaring om sine Formaninger mod at slaa sig til Ro i den døde Kristendom, at de havde Evne til at kalde beslægtede Stemninger tillive hos Menigheden: »mange Hjertens Tanker blev dermed udlokkede,« siger han, og han fandt, »sig selv ikke til liden Trøst, at Mange af dennem, som han mindst formente, laa syge med ham udi eet Spital.«

Allerede 1629 kaldtes Jersin fra Kjøbenhavn for at overtage Bispeembedet i Ribe Stift; han beklædte det, indtil han 1634 paa en Embedsrejse døde i Nyborg, kun 47 Aar gammel.*) Under Opholdet i Ribe falder hans væsenligste Forfattervirksomhed; kort efter at han var bleven Biskop, begyndte han at sammenarbejde sine Prædikener, for at udgive dem til Vejledning for sine Præster og til opbyggelig Læsning for Lægfolk. Første Del udkom 1633 som et lille Skrift under Titlen »*Vera via vitæ*: En rictig vey, som fører til det evige Lif«; anden Del: »Troens Kamp oc Seyr« saae først Lyset efter Forfatterens Død. Fremstillingsmaaden Om Miraklér.

*) I første Udgave af Litteraturhistorien fandtes et Portrait af J. D. Jersin, skaaret efter et Stik, som findes foran i hans »Gudelige Skrifter« fra 1716. For nogle Aar siden er det blevet opdaget, at Originalen, hvorefter Stikket er taget, slet ikke fremstiller Jersin, men derimod en bekjendt tydsk Theolog, J. H. Ursin (død som Superintendent i Regensburg 1667). Fejltagelsen er vist fremkommen derved, at Navnet J. H. Ursinus, som staaer i Randen omkring Billedet, tildels har været udvisket og at »Ursinus« da er blevet læst »Jersinus«. Oplysningen skyldes Cand. theol. J. O. ANDERSEN (Forfatteren til Skriftet om Holger Rosenkrantz), som gjorde denne Opdagelse paa en Rejse i Udlandet og efter sin Hjemkomst godtgjorde Rigtigheden af sin Paastand ved en Sammenstilling af de to Billeder.

ligner i Meget Tidens øvrige Opbyggelseslitteratur, dog er de Jersin større Varme, en rigere personlig Erfaring og et renere S end hos de fleste andre Skribenter; han sætter al sin Evne inc at tale saa klart og forstaaeligt som muligt om de dybe Emner bevæge ham, og at hans Bestræbelser i saa Henseende have i

Indskriften paa Byfogdens Rude i Ribe 1630.
Af J. D. Jersins »Miracler, Tegn oc Obenbaringer«.

deres Maal, derom vidner den udbredte Popularitet, disse Opbyggelsesskrifter have nydt og tildels endnu den Dag idag nyde hos Almuen, fra hvis Hjem de ikke lod sig fordrive af Rationalismens Forsøg paa at sætte Bastholms Andagtsskrifter i deres Sted.

Forud for disse to Bøger gaaer imidlertid et Skrift, der bedre end de lader os maale den aandelige Rækkevidde hos deres Forfatter og tillige fører os ind i en kulturhistorisk Strømning af stor

Betydning for den skildrede Tid. Det er Jersins 1631 udgivne Bog »Om Miracler, Tegn oc Obenbaringer oc deris udleggelse«, som fremkaldtes af følgende Anledning. Andagtsskrifter.

Søndagmorgen den 28. Novbr. 1630 sattes Ribe By i den største Bevægelse ved en forunderlig Begivenhed, som fremkaldte Ængstelse i alle Gemytter. Kort før Højmesse havde man opdaget en mærkelig Skrift paa en Rude i Byfogdens Gaard: »C: Ch: estei Beim Brøn« stod der tydelig at læse, men vendt paa Hovedet, og hvor omhyggelig man aftørrede og skurede Glasset, kom Skriften dog stedse tilsyne igjen hver Morgen, naar Duggen faldt. Store Menneskemasser stimlede sammen om Huset for at se denne ildevarslende Indskrift, der ligesaa sikkert maatte bebude noget Ondt for Byen eller Landet, som de hemmelighedsfulde Bogstaver ved Kong Belzazars Gjæstebud i sin Tid havde varslet ilde for Herskeren i Babylon.

Hvorledes Skriften skulde læses og de ufuldkomne Ord suppleres, kunde end ikke Bispen sige, »og ikke heller ligger der stor Magt paa, meget derpaa at grunde«, bemærker han, hvorpaa han tilføjer: »Det vilde jeg ønske, at Folk vare saa færdige til at eftertænke noget af de klare Guds Skrifter, som de denne uvisse og mørke Skrift haver begrundet«. At Fænomenet havde et overnaturligt Udspring, nærede han dog ingen Tvivl om, og mest tilbøjelig var han til at betragte det som fremkommet ved Fandens Kunster; men da Djævelen Intet kunde udrette uden Guds Tilladelse, mente han, man gjorde rettest i at betragte Tegnet som sendt til en Vækkelse for Folket, at det maate erkjende sin store Synd. Til Beroligelse for Borgerne holdt han en Række Prædikener med Miraklet i Cana som Udgangspunkt, hvilke han kort efter sammenarbejdede til den ovenfor nævnte Traktat. Nogle Uddrag af dens Argumentation ville vise os Jersin i hans Stilling til Tidens Overtro: han deler dens Mangel paa sand Erkjendelse af Naturen og er derfor hildet i Forestillingen om en vilkaarlig Forbindelse mellem det usædvanlige Fænomen og et eller andet tilstedeværende eller forventet Samfundsforhold; men han søger efter Evne altid hellere at paavise en indre end en kras ydre Sammenhæng og undgaaer derfor ikke at staa i sin Samtids Øjne som befængt med — Fritænkeri!

I Indledningen skjelner Biskoppen mellem de sande og de falske Profeter, hvilke sidste jo ifølge Skriften have Magt til at

udstaffere deres Løgn saa mesterlig, at neppe de Udvalgte, have Sandhedens Aands Vidnesbyrd i deres Hjerter, skulle k vare sig for dem. Derfor skulle Alle lægge nøje Mærke til Forklaring, der i det Følgende gives af Forskjellen mellem (og Djævelens Mirakler. Gud er den Eneste, der kan gjøre s: Mirakler. De kjendes paa, at en Skabning forandres i sin N: saaledes at den bliver til en anden Skabning eller faaer en æc Skabnings Natur og Kraft, hvortil den ikke fra Begyndelsen af været bestemt og anlagt. Saadanne Mirakler kan Djævelen i gjøre, men han forstaaer mesterlig at efterabe Gud ved Kogleri Øjenforblændelse. Han raader f. Ex. over Ilden og kan skyde ned af Luften i Torden og Lynilds Skikkelse; han kan rejse Stc paa Havet, frembringe Jordskjælv, virke i Skov og Mark, i Kv: i Menneskenes Legemer, i Luftens Forgift, i Jordens Ufrugtbarh i Sædens Fordærvelse, i Fiskenes Fordrivelse og deslige, naar G slaaer ham løs. — Hvad de mange Syner angaaer, hvorom der g saamegen Tale mellem Folk, saa advarer Jersin mod at skjæn dem Tiltro; havde Nogen været optagen i Himlen og seet Gu da maatte det vist være gaaet ham som Paulus, at hvad han hav seet, var uudsigeligt, og fortalte Nogen, at Den eller Den hav seet Guds Engel som en Gaas eller som et Ansigt med Hænd og Fødder, da maatte det bemærkes, at en slig Forestilling ikk stemte med Beretningerne i Skriften. For en Mængde af de andr Tegns Vedkommende giver han en Udtydning, der skal drag Tanken bort fra den udvortes Forbindelse mellem dem og en for ventet Hjemsøgelse og tolke dem paa mere indvortes Vis, hvilke nok kunde staa for hans Menighed som et Frafald fra den rette Tro. »Er det vanskabte Foster«, siger han, »saaledes dannet, at det fejler paa sine naturlige Lemmer eller paa deres naturlige Orden og Sted, som det kan være uden Øjne eller med et Øje udenfor sit rette Sted, uden Hoved som et Stykke dødt Kjød, uden Hænder eller Fødder etc., saa gjør vi ret, at vi lægger det saaledes paa Hjertet, tænkende, Gud viser os den Vanskabning udi os selv, den Fejl og Mangel, at vi haver ikke Øjne, som vi burde have, dermed at se og skjønne paa hans Godhed og paa vores eget Levnet, vi haver ikke Øren til hans Ord, vi ere uden Hoved, uden Hjerne og Forstand, Intet forstaaende ret om Gud og om os selv. Vi ere uden Hænder og Fødder som et dødt Stykke Kjød, af

hvilket Gud ingen Tjeneste haver. Er det saaledes skrevet, at menneskelige Fingre have beskrevet Anseet eller Lemmer, som det og er seet, da udlægge vi det ret i den Mening, at Gud derved paaminder os om vores beskikte uordentlige Levnet, at vi ere som Heste og Mulæsler, hvilke Gud vil lægge Bidsel. — Mangfoldige haver det flere Lemmer, som dobbelt Arme, Ben, Øjne, Hoveder etc., saa lærer det os, som Skriften taler, at vi ere bespottede, det er, det prædiker for os paa Guds Vegne om den store Falskhed og Underfundighed i Menneskene, at man haver een Sjæl, eet Hjerte og een Mund at love og tale godt med, og en anden at tale ondt med. Er og noget Andet mangfoldigt og usædvanligt tilsyne, som man taler om anviset Kjød i et Stormhues, Fiskers eller Svends Lignelse, dog der lyves saameget af saadant, saa skal vi det saa forklare, at Gud truer for den store Misbrug, der findes med vore Legemer, at straffe dem med saadan Vaaben, medmindre vi itide retter vores Legem og Sjæle bedre til Guds Tjeneste, med Syndens og Straffens ydmyge Afbedelse.« Paa lignende Maade skal Blodregn og andre blodige Tegn minde om Folkets blodige Misgjerninger og om Christi Legems og Blods Misbrug, Klager og Veraab i Luften betegne Herrens Suk over Folkenes Synd, Sværd, Krigshære og Flaader o. s. v., som vise sig paa Himlen, være Tegn paa Guds Almagt o. s. fr.

Citatet har ført os ind i Tidens Overtro. Det nævner adskillige af de Former, hvorunder den fremtræder, og de kunne forøges med mange flere. Alle kunne de henføres til en og samme Kilde: Mangel paa Sammenhæng i Erkjendelsen af Gud og Naturen. Verden er efter Tidens almindelige Opfattelse nedsunken i Syndighed, og til Straf eller Advarsel sender Gud haarde Plager og ængstende Tegn, eller han slipper Djævelen løs og lader ham regere for en Tid. Til saadanne Tegn henregnes alle de Naturfænomener, der ikke ere saa periodisk tilbagevendende som Aarstidens Skiften eller Dagens Afvexling med Natten: Kometer og Formørkelser, Tørke og Oversvømmelse, Misvæxt og Høstens Ødelæggelse af ukjendte Aarsager; Indsigten i Naturlivet mangler, saa at det sikrest Beregnelige af Alt (de astronomiske Fænomener) betragtes som undergivet den lunefuldeste Tilfældigheds Vilkaar og det haandgribeligt Paaviselige (Insekters Tilstedeværelse i Sæden, Svamp- Overtro

sporers i Vand o. s. v.) paa Grund af Iagttagelsens mangelf Midler skrives paa det Mirakuleuses Regning. Som overnatui Hjemsøgelser betragtes alle Sygdomsformer, som ligge paa Ne livets vanskelige Grænseomraade eller paa anden Maade synes ophæve den menneskelige Selvbestemmelse (nerveus Skærpelse Sandsevirksomheden, Hysteri, Epilepsi, Krampe), alle Misdanne og legemlige Abnormiteter, særlig hos Fostret; Guds eller Djæ lens direkte Indgriben er her den eneste Forklaring, men den man ogsaa strax ved Haanden: det paagjældende Individ er »besa eller der er givet Menneskene et Tegn til Advarsel mod en L eller Lyde — det gjælder nu at finde hvilken. Man griber gjen hvad der er nærmest forhaanden, og herfra hidrører det tragikomis Misforhold mellem Fænomenets Universalitet og den i snevres Forstand lokale Anvendelse, det faaer; Holberg har valgt kun slaaende, ikke noget overdrevent Exempel, naar han lader Jesp Ridefoged udtyde den sidste Formørkelse som en bebudende Fo løber for, at sex Dependituri — deriblandt to Provstesønner — blev rejicerede til Attestats. En særegen Rolle som Vidnesbyrd on Menneskenes Syndighed spiller Optagelsen af de nyeste Moder Klædedragten; for at advare mod denne Luxus udtømmer Naturen sig i en Opfindsomhed med Hensyn til Misfostre, der Skridt for Skridt følger Hovedbedækningens eller Skotøjets vexlende Façoner.

For vor Tid seer alt dette ud som idel Taabelighed, og det er let nok at dømme affejende derom. Men da intet historisk Fænomen, hvor paafaldende det end monne være, træder frem som isoleret Absurditet, uden Sammenhæng med Livets Tusinder af i hinanden vævede Traade, gjælder det ogsaa her at finde den Forklaring, Historien byder. Paa den almindelige Ufuldkommenhed i Naturopfattelsen have vi allerede peget, ikke som en Bebrejdelse mod Tiden, men som en Kjendsgjerning, der ikke kunde være anderledes ifølge de tilstedeværende Forudsætninger, som den Livsluft, der indaandedes af Høje som Lave, hvad enten de ved udholdende og vanskelige Beregninger søgte at stille Nativiteten og tyde Himmellegemernes Konstellationer, eller de i skrækslagen Underkastelse bøjede deres syndige Hoveder for en sexbenet Kalvs ildevarslende Tilsyneladelse. Mod denne Baggrund maa vi betragte den Række af Ulykker, som overgik Folket i Aarene efter den lykkelige Periode under Frederik II.s og den første Halvdel af Chri-

stian IV.s Regimente. Til de kejserlige Troppers vilde Huseren her i Landet under Trediveaarskrigen kom den Opbydelse af Penge og Mandskab, Riget selv maatte yde; og med denne Nødstilstand forenede sig i en Række af Aar andre Landeplager, Misvæxt, Pest og smitsomme Sygdomme, til hvilken Kjæde af Ulykker Svenskekrigen under Frederik III. saa sluttede sig. Plyndring og Vold af fremmede Soldater, de haarde Skatters Inddrivelse gjorde Bonden utryg paa Liv og Ejendom, og skjøndt han var den sløve Fortvivlelse nær, naar han hverken havde Brød i Huset, Sædekorn til sin Jord eller en Hest eller Ko til Pløjning, saa havde hans Sjæl dog akkurat saameget tilbage af Livsytring, at den kunde gribes af Rædsel, naar sælsomme Tegn paa Himlen, hvilke Ingen havde lært ham at betragte som Andet end Ulykkesbebudere, spaaede ham nye Hjemsøgelser af en ukjendt, men just derfor saameget mere skrækindjagende Art, eller naar Rygtet om et til Verden født Misfoster — hyppigt grundløst, hyppigere overdrevent, men ikke saa sjeldent ogsaa sandt, fordi netop Tidens opskræmmede psykiske Tilstand begunstigede slige Abnormiteters Fremkomst — syntes at tilkjendegive, at Guds Fortørnelse endnu hvilede over Landet og kunde ramme ham i næste Øjeblik. Hos den dannede Befolkning fremmede disse Forhold de religieuse Gjennembrud, hvis Art er omtalt ovenfor; hos Almuen befæstede de Overtroen; Tro og Overtro udsprang fra samme Kilde og deres Vande blandedes sælsomt sammen i det samme Individ, selv hvor dette stod paa sin Tids Tinde og udførte dens betydeligste aandelige, endnu den Dag idag beundrede Arbejde.

Den Litteratur, Overtroen affødte, er det fortrinsvis Kulturhistoriens Opgave at dvæle ved; som en Prøve paa disse Skrifter viser vort Bilag det illustrerede Titelblad til Sognepræsten Hans Nielsens Beretning om det i Mørkøje fødte Pigebarn, paa hvis Baghoved man »ikke uden Hjertens Vemodighed« saae en høj, bred Bue af Kjød, noget spidsagtig i Højden, »i Mønster som hine virkede Huer eller med Staaltraad oprejste Sørgehatte«, som nu af Kvindekjønnet, Adel og Uadel, bruges, skjøndt Øvrigheden efter Guds tidligere umiskjendelige Advarsel havde paabudt, at Kvinderne skulde lade Topperne fare eller afvises fra Skriftestolen. — En af de navnkundigste Begivenheder paa Overtroens Omraade har den lærde herlufsholmske Rektor JOHAN BRUNSMAND indlemmet i Litteraturen ved sin Beretning om »Kjøge Huskors« (1674 og flere Kjøge Huskors.

følgende Udg.), hvilken vel at mærke ikke er en Samtidigs Skildri af de forefaldne Optrin, men et historisk Referat af de stærkt t vægede Forhold i Kjøge, da Djævelen i Aarene 1607—1608 hjer søgte den agtbare Borger Hans Barskjærs Hus og anrettede all haande Fortræd, snart i Skikkelse af en Høne, snart som en Skru tudse, snart som en brun stumphalet Rotte, indtil Uvæsenet omsid standsede, da man kom paa Spor efter dets Ophav, den fattig Borgerenke Johanne Thomeses, fik hende og en anden Kvinde ove bevist om deres Samkvem med Djævelen og lod dem gjøre hir anden Selskab paa Baalet. Brunsmands Skrift blev meget læst o betragtedes fra gejstlig Side som en kraftig Støtte for den vaklend Tro, som et mod Atheismen betimelig rettet Slag. Thi just hen imod Aarhundredets Slutning begyndte en roligere Sandsning a gjøre sit Herredømme gjældende, og i den thistedske Besættelsessag sejrede den rationelle Undersøgelse over Vankundigheden.

Besættelsen i Thisted.

Af de overmaade vidtløftige Forhandlinger i denne Sag, som sysselsatte Domstolene i Aarene 1696—98, meddele vi det kortfattede Uddrag hos WERLAUFF (»Antegnelser til Holbergs Lystspil« S. 451 ff.): »Det var i Begyndelsen af Aaret 1696, at et Rygte udbredte sig om en legemlig Besættelse af Djævelen, som skulde finde Sted i Thisted hos en fattig Pige, der led af hysteriske Tilfælde, og hos et epileptisk Pigebarn. Sognepræsten i Thisted var fra Aaret 1692 Magister OLE JENSEN BJØRN, Norsk af Fødsel, dimitteret 1666 fra Kristiania Skole og tidligere Konrektor i Aalborg; han havde et godt Ord baade for Lærdom og Gudfrygtighed. De Lidende tyede til ham og erklæredes for legemlig besatte. Flere Kvindfolk troede sig nu at være i samme Tilstand; Præsten optog dem alle i sit Hus, hvor han ved Hjælp af et Par Studenter [deriblandt den forfaldne, men kløgtige og til allehaande Spas veloplagte Skoleholder POUL RYTTER] arbejdede paa Djævelens Uddrivelse; selv i Kirken drev han dette Gjøgleri og indsamlede ved den Lejlighed Gaver til dem, hvad der naturligvis fristede Flere. De Besatte angav Andre, som ved Hexeri skulde have paaført dem deres Onde, og Præsten paastod, at disse burde brændes, dersom man vilde undgaa Guds Straf, ja endog Indfald af Tyrken. Blandt saadanne for Hexeri Beskyldte var ogsaa en hæderlig Matrone, der havde nægtet O. Bjørn sin Datter tilægte og derved vakt hans Hævngjerrighed. Forvildelsen greb om sig som en Smitte. Ethvert Ildebefindende ansaaes for

Virkning af Besættelse; angaaende Kreaturers Sygdom, Tyve, som ej kunde opdages, og andre indtræffende Uheld spurgtes de Besatte tilraads, og disse udlagde da en eller anden Hex som den Skyldige. Selv Enkelte, som dog skulde høre til de mere dannede Klasser, blandt disse Amtmanden, der var af Adel, Amtsforvalteren og Flere, troede paa disse Besættelser, og da man ikke hørte Tale om Andet end om Trolddom, Forgjørelse og Besættelse, blev Stemningen tilsidst saa trykkende, at Mange endog tænkte paa at forlade Byen.« Saa vidt drev den trolddomskyndige Magister sin Dristighed, at han skrev til Biskop Jens Bircherod i Aalborg med Anmodning om, at Herredets Præster maatte beordres til at yde ham Bistand ved den aandelige Behandling af alle disse Besatte. Hans Begjæring indrømmedes, men nogle af Præsterne fattede Mistanke og underrettede Biskoppen om deres Betænkeligheder. Efter at denne havde anstillet en foreløbig Undersøgelse, indberettede han Sagen til Regeringen, der atter affordrede det medicinske Fakultet dets Erklæring. Denne gik ud paa, at da de i Indberetningen skildrede Tilfælde vare usædvanlige for saadanne Sygdomme, som der nærmest maatte tænkes paa, maatte det Hele være »noget optænkt, med Forsæt begaaet Bedrageri«. Det samme Resultat kom den derpaa nedsatte overordenlige Kommission til efter meget omfattende Undersøgelser; den dømte Ole Bjørn til at have sit Embede og Gods forbrudt og forvises Landet. Præsten indankede Sagen for Højesteret og indstævnede flere tusinde Mennesker dels som Vidner, dels til at lide Dom; han førte selv sit Forsvar, og Sagen verserede i tre Maaneder for Retten, indtil Dommen for Bjørns Vedkommende forandredes til Fængsel paa Livstid samt Tab af Kald, Kjole og Boelslod; tre af Kvinderne dømtes til Kagstrygning og Tugthus paa Livstid, de to Studenter bleve relegerede, Poul Rytter *in perpetuum*, den anden paa et Aar.

Saaledes brød omsider en rigtigere Indsigt sig Vej, skjøndt det for Mange, især blandt Præsterne, endnu stod som en ugudelig Gjerning at nægte Trolddommens Tilværelse. »Det er ikke uværdigt at observere — bemærker en Præst i Anledning af den nys fremstillede Besættelseshistorie — at nu i dette Seculo og i disse Tider findes Mange ej aleneste blandt Statister, men endog blandt andre og studerede Folk, Gejstlige og Verdslige, som statuere, at der er ingen Trolddomskunst, Troldfolk, legemlig Besættelse, ja Djævel eller Helvede til. — — Og endog de ere ikke alle lige

grove i deres Ord og Tale, saa troer jeg dog som en fattig, simpel Idiot, at deres Mening, saamange som de ere, er bygt paa eet Fundamento, som er Atheismus og Sadducæismus«.

Det Bilag, der som Prøve paa Udstyrelsen af Tidens overtroiske Folkelitteratur bringer (i formindsket Format) Titelbladet af det ovenfor omtalte Skrift om Misfostret i Mørkøje, indeholder tillige Titel- og Textprøver af de folkelige Andagtsskrifter. I det ene, Lucas Martini »Ærekrans«, fremstilles i ret gode Træsnit tyve forskjellige Urter, hvis Egenskaber, ofte noget haartrukkent, anvendes paa ligesaamange Dyder, hvilke da slutteligen skulle forenes i en Krans, saaledes som den aftrykte Textside forklarer. Den anden Prøve er valgt for at give et Exempel paa den med selvbehagelig Svulst blandede Plathed, som giver mange af disse Opbyggelsesskrifters Titelblade en Slags reklameagtig Karakter, sigtende til at gjøre Indtryk paa den udannede Læser ved Anvendelsen af Billeder fra det vulgaire Liv paa de hellige Emner. Som Sidestykker til den her meddelte Titel kan exempelvis nævnes: »Bibelsk Stue-Uhr, ved hvis Hjælp enhver i sin Stand, saa tit som han hører at Klokken vil slaa, kand derfor have adskillige Bibelske og Himmelsindede Forlystelser«, »Lyst-Mad eller Forældre og Børne Confect«, »Catechismi Postebud oc Brefdragere«, »Himmelens Provianthusnøgel«, »Aandeligt Figenplaster« o. s. v. Hvor Skrifterne fremtræde anonymt, er der ofte ved fremhævede Bogstaver paa Titelbladet givet en Anvisning til Udfindelsen af Forfatternavnet, som naar f. Ex. Hans Olufsen Nysted betegner sig som Den, der »beder Herren Om Naade«, eller E. E. Naur løfter sin Anonymitets Slør ved at kalde sig »en Christen, der til sin Sjæles Ankerhold i Christi Lidelser ikke vil forglemme Eet Eeniste Naglegab«.

Initial af »*Musæum Wormianum*«, trykt i Leyden 1655.

Empiriens Vej afgav, som det jo maa findes naturligt, det første sikre Fodfæste for den søgende Tanke paa dens Vandring mod det fjerne Maal: den rette Erkjendelse af Naturfænomenernes Art og Sammenhæng. Ikkedestomindre er der dog, samtidig med at Forsøget sysselsætter de Lærde, ogsaa Spor af, at Methoden interesserer dem, og de filosofiske Strømninger i Europa naa, om end som en svagere Dønning, Danmarks Kyster. Vi have allerede seet danske Mænd ved udenlandske Universiteter komme i Berøring med Renaissancens

Krag.

1 Pet. 2. 2. Som nyfødde Børn / begiere den fornuftige uforfalskede Melck / at I kunde vore i det.

ΓΆΛΑ ΚΑΊ ΜΆΣΗΜΑ ΚΑΤΗΧΕΤΙΚΌΝ:

Catechismi
Børns
Aandelig Melck
oc Tyggemad /

Det er,
Den høy-oplyste Guds Mands
Doct. Martin Luthers
Liden
Catechismus /

Udi enfoldige Sporsmaal oc Giensvar / med dens egne Ord, til dis bedre at fatte oc forstaa dens Forklaring / oc skude Meeningen der fl i Hiertet:

Synderligen for Børn oc de Enfoldige / til Gudelige Øffvelser:

Med Tilskyndelse her til / aff dens Brug oc Nytte / i Fortalen til den Gudfryctige Læsere:

Udi største Enfoldighed beredt oc tienistvilligen fremstillet aff

J. L. Aastow Rib.

Kiøbenhafn / Trockt hos Kongl. Majest. oc Universit. Bogtr. Corfitz Luft Aar 1679. Oc findis til kiøbs hos Christian [illegible] oc Christian [illegible] Bogbindere til kiøbs.

Sørensen.

Titelside som Prøve paa det 16.-17. Aarh.s folkelige Opbyggelseslitteratur.

Facsimile af et Expl. paa det St. kgl. Bibliothek.

Illustration og Textside af "Alle Christe

Som Prøve paa det 16.-17.

Facsimile af Exem

Den Tredie Part.

Om de Hoffuet Aarsager/ aff huilcke Jomfruer skulle beuegis til at bære disse förscreffne Dyder vdi deris ærekrantz.

VI haffue nu aff Guds Naade spatzeret vd i den Aandelige Vrtegaard / oc plocket der Tiue slags vel-luctendis Dydeblomster/til vnge Jomfruer / som vorte i try Bied/ paa Troens Rod oc stilcker. Oc wi skulde nu til / oc giøre en Krantz aff dem/ om wi viste / huor paa oc huor met wi kunde tilsammen binde dem / thi Jomfruer pleye icke at krone oc pryde sig met bare Blomster. Derfor er det fornøden / at skære oc berede oss/ Først en Bøyel / det er / at wi tilkende giffue/ huor vdi disse Dyder skulle skinne. For det Andet / at wi giøre Krantzen fast met Silcke / met Guldsnorer oc Sølffsnorer/ det er/at wi fremsette de Aarsager/

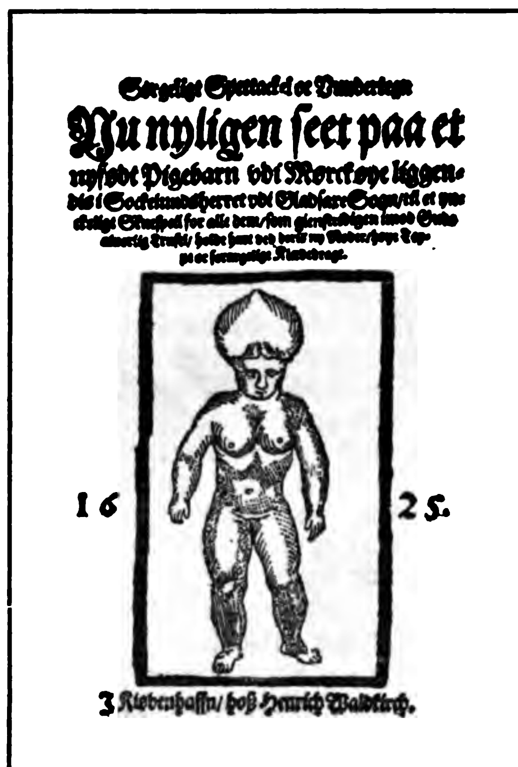
L. Krag.

. Sørensen.

nfruers ærekrantz" Kbhvn. 1594.

ıyggelseslitteratur.

bliotheket.

Nu nyligen seet paa et
nyfødt Pigebarn udi Mørckøye liggen-
16 25.
J Kiøbenhaffn/ hoß Henrich Waldkirch.

Titelblad til Præsten Hans Nielsens Beretning om det i Mørkøje fødte Misfoster (se Side 298).

Som Prøve paa det 16.-17. Aarh.s Overtroslitteratur.

Formindsket Facsimile efter et Expl. paa det St. kgl. Bibliothek.

Filosofi, saaledes som den med Petrus Ramus som Fører rejste sig imod Skolastikens Aristoteles og satte Platon i hans Højsæde (Side 343). Den vigtigste Mellemmand mellem denne nye Filosofi og vort Aandsliv var ANDERS KRAG. Han var en Borgersøn fra Ribe, født 1553; blev Student og tog Magistergraden i Wittenberg. Sine her begyndte filosofiske, fysiske og lægevidenskabelige Studier fortsatte han i Strasburg, Tübingen og Basel, sluttede sig ivrigt til Petrus Ramus' Læresystem og skrev til dets Forklaring og Forevar »*Rameæ scholæ et defensio Petri Rami*« (»Forsvar for P. R. og hans Skole«) og »*Aristotelica et Ramea*«; til disse Bestræbelser for at indvie den danske Videnskabelighed i den mod Skolastiken gaaende nye Retning sluttede sig senere hans (latinske) Oversættelse af Platons »Parmenides« til Brug for de Studerende. Fra Basel begav Krag sig til Akademiet i Montpellier, hvis lægevidenskabelige Fakultet lige fra det 13. og til ind i det 17. Aarhundrede nød større Hæder og Anseelse end noget andet. Her tog han Doktorgraden efter hin Højskoles for sin Strenghed berømte Prøve, der for hans Vedkommende bestod i Opløsningen af 13 vanskelige Kvæstioner, Forsvaret for 66 paradoxe Problemer, Afholdelsen af to Syge-Konsultationer, fire Taler og to Forelæsninger, hvilket han Alt meget omstændelig har beskrevet i sin 1586 udkomne Bog »*Laurea Apollinea Monspeliensis*« (»den apolloniske Laurbærkrans ɔ: Doktorgraden i Montpellier«). — Anders Krag blev kort efter sin Hjemkomst Professor først i Pædagogik, saa i Mathematik, derefter i Fysik, men naaede ikke til sin rette Plads paa den medicinske Lærestol, da han døde allerede 1600, kun 47 Aar gl. A. Krag.

To Aar efter døde en anden højtberømt Videnskabsmand, for hvem ligeledes Lægekunsten var Udgangspunktet for den filosofiske Betragtning: PEDER SØRENSEN (*Petrus Severini*), en Søn af Raadmand Severin Jessen i Ribe, hvor han blev født 1542. Ikke mere end tyve Aar gammel holdt han Forelæsninger over Poesi ved Kjøbenhavns Universitet, men drog kort efter til Udlandet og opholdt sig der i en længere Aarrække, mest i Frankrig og Italien, hvor han vandt stort Ry baade for sin lærde Viden og for sin praktiske Udøvelse af Lægekunsten. Under et kort Ophold i Kjøbenhavn vakte hans Forelæsning om Meteorerne stor Opmærksomhed. 1571 tog han den medicinske Doktorgrad i Frankrig og blev saa Livlæge hos Frederik II., hvilken Stilling han ogsaa be- P. Sørensen.

klædte under Christian IV. Peder Sørensen var udrustet med beundringsværdig Lærdom og vandt europæisk Ry som den m fremragende Tilhænger af den paracelsiske Lære, hvis metafysis Spekulation han hævdede overfor Galenus' saalænge eneraaden Empiri. I sit Skrift »*Idea medicinæ philosophicæ*« (»Den filosofisl Lægevidenskabs Ide« 1571) stræber han efter at forsone Paracels med de ældre Filosofers, især Platos og Platonikernes Anskuelser c saaledes reformere det almindelige Begreb om Naturen, som eft hans Mening var kommet paa Afvej formedelst Mangel paa sand Meta fysik — altsaa Tilvejebringelsen a en filosofisk Alliance mod Galen: Erfaringstheori. Et andet berøm Skrift af Peder Sørensen er hans »*Epistola ad Paracelsum*« (»Brev til P.«); men forøvrigt udgav han ikke Meget, hvorimod der fandtes efter ham en Mængde for Størstedelen helt fuldendte Haandskrifter, hvis Emner viste det forbausende Omfang af hans Kundskaber.

Rasmus Bartholin.
Professor i Lægevidenskab i Kbhvn.

Henimod Slutningen af det 17. Aarhundrede naaede ogsaa den Cartesianske Filosofis Tankestrømninger til Danmark, modtagne med Tilslutning (som af Normanden Prof. KØNING) eller afviste som utilstedelige (som af SØREN GLUD, der disputerede imod Monadelæren). Cartesius' mathematiske Opdagelser

R. Bartholin. fandt en Befordrer i RASMUS BARTHOLIN (1625—1698), der selv havde ydet epokegjørende mathematisk-fysiske Arbejder, særlig Opdagelsen af Straalebrydningen ved den islandske Bjergkrystal, for hvilken Lovene siden udvikledes nøjere af Huyghens og Newton. Sine mange Iagttagelser (om Legemernes Skikkelser, om Sneens Skikkelse, om Legemernes Porer, om Tiltrækning o. s. v.) har han nedlagt i en Samling »*De naturæ mirabilibus Quæstiones academicæ*« (»Akademiske Spørgsmaal om Naturens Vidundere« 1674), i hvilken han hævder Undersøgelsens og Experimentets Fortrin fremfor den

usikre Hypothese og modsætter sig den herskende Misbrug af den blot logiske Bevisførelse.

De fremdragne Navne have viist os, hvorledes europæiske Tankeretninger optages af danske Lærde og efter Evne gjøres frugtbringende for den hjemlige Videnskabelighed. Vi komme nu til det Navn, som er det største blandt dem, der repræsentere den modsatte Bevægelse: Danmarks Bidrag til den almindelige Forskning. Navnet er kjendt, saa vidt Himmelhvælvingens funklende Hieroglyfer ere Gjenstand for videnskabelig Iagttagelse og Beregning; thi **Tyge Brahes** Observationer danne Grundlaget for hele den nyere Astronomi.

TYGE BRAHE er paa fædrene og mødrene Side et Skud af to blandt de dygtigste danske Adelsætter; baade før og efter hans Tid har Danmarks og Sverigs Historie fremragende Mænd af Brahernes og Billernes Æt at opvise. Navnet Brahe møder os allerede i Valdemar Atterdags Tid, da Torkil Brahe formedelst et Drab maatte flygte til Sverig, hvor han blev Stamfader til en talrig, fornemmelig i Skaane udbredt Slægt. Fra ham nedstammede Otte Brahe til Knudstrup i det nuværende Malmøhus Lehn, Rigsraad og Lehnsmand paa Helsingborg Slot. Han ægtede 1544 Beate Bille og blev med hende Fader til fem Sønner og fem Døtre. Den ældste af Sønnerne var Tyge, født den 14. December (gl. Stil) 1546. Hans Farbroder, Jørgen Brahe, der besad Familiens gamle Herresæde Tostrup og var gift med den berømte Statsmand Peder Oxes Søster Inger, var barnløs og havde derfor taget det Løfte af sin Broder og dennes Hustru, at de vilde overlade ham deres førstefødte Søn, at han kunde opdrage ham og indsætte ham til sin Arving. Men efter Tyges Fødsel faldt det Forældrene svært at opfylde dette Løfte, og Jørgen Brahe besluttede da at vente, indtil der var kommet endnu en Søn paa Knudstrup; da dette var indtraadt og de desuagtet ikke vilde overlade ham Tyge, lod han denne hemmelig føre til sit Hus og beholdt ham saa med Forældrenes Samtykke. Plejeforældrene elskede Tyge som deres eget Barn og behandlede ham med en Omhu og Kjærlighed, som han aldrig senere glemte; mulig vare de for ængstelige for at give Anledning til Klage over streng Behandling og fremmede derved det Stivsind og den Selvraadighed, som Tyge senere ved flere Lejligheder lagde for Dagen.

Tyge Brahe.

Tyge Brahe.

Efter Titelkobberet til »*Astronomiæ Instauratæ Mechanica*«. *Norimbergæ* (Nürnberg) 1602.

Portraitet er anbragt under en med 16 Ahnevaabener prydet Portal. Paa Skriftpladen læses i latinsk Indskrift: Billede af Tyge Ottosøn Brahe, en dansk Mand, Herre til Knudstrup, Anlægger af Uranienborg paa Øen Hveen i Danmarks Hellespont, Opfinder og Forfærdiger af de sammesteds opstillede astronomiske Instrumenter, i hans 40 Aar, i det Herrens Aar 1586. — Til højre og venstre for Skriftpladen læses hans Valgsprog: *Non haberi sed esse* ɔ: ikke synes, men være.

Der sporedes tidligt fortrinlige Anlæg hos Drengen; i sit syvende Aar fik han en Hovmester, og allerede i sit trettende blev han anseet for moden nok til at fortsætte sine Studier ved Universitetet. Det var Bestemmelsen, at han her fortrinsvis skulde studere Filosofi og Rhetorik, men allerede i denne unge Alder lagde Naturbegivenhederne saa stærkt Beslag paa hans Opmærksomhed, at han snart begyndte at gjøre sine Optegnelser over dem, og i høj Grad voxede denne Interesse ved en den 21. Aug. 1560 indtræffende Solformørkelse, hvis nøjagtige Forudberegning gav ham et stærkt Indtryk af, hvor nøje man kjendte Himmellegemernes Bevægelser, og vakte en levende Begjærlighed hos ham efter at komme i Besiddelse af Tidsalderens astronomiske Kundskaber saavelsom efter at tilegne sig den med denne Viden forbundne hemmelighedsfulde Indsigt i Stjernernes Indflydelse paa den menneskelige Skjæbne (Astrologien). Han begyndte at anskaffe sig astronomiske Bøger og at dyrke de mathematiske Videnskaber og var i de tre Aar, han studerede ved Universitetet, delt mellem dette sit Yndlingsstudium og den mindre tiltalende Uddannelse til Statstjenesten, som det var hans Farbroders bestemte Ønske han skulde gjøre sig bekvem til.

Lidt over femten Aar gammel tiltraadte Tyge Brahe sin første Udenlandsrejse med den kun fire Aar ældre ANDERS SØRENSEN VEDEL som Hovmester. I Leipzig kom de i Huset hos en af de juridiske Professorer, og Vedel skulde vaage over, at hans Myndling flittigt hørte Forelæsninger i Jurisprudensen. Men i Stilhed dyrkede Tyge de Studier, som ene tiltalte ham, og fandt endog Udveje til udenfor det Pengeregnskab, han skulde aflægge for sin Hovmester, at anskaffe sig astronomiske Bøger og en lille Himmelglobus, ikke større end en knyttet Haand, ved hvis Hjælp han i hemmelige Nattetimer orienterede sig paa Stjernehimlen. I Længden kunde denne Færd ikke holdes skjult for Vedel, der desuden tidt havde Lejlighed til at høre Tyge udtale sig haanligt om det juridiske Studium, man vilde tvinge ham til; Forholdet mellem de to unge Mennesker var derfor til sine Tider spændt, men mildnedes, efterhaanden som Vedel lidt efter lidt slog af paa sit Tilsyns Strenghed og selv overlod sig til Arbejder i dansk Historie, følgende sin Tilbøjelighed og derfor mere stemt til at bære over med, at en Anden gjorde ligesaa. Tyge Brahe paa sin Side kunde ikke, trods al Misstemning, nægte Mentoren sin Agtelse i Betragtning af, at

Udenlandsrejse.

hans Strenghed jo kun skrev sig fra hans Pligtfølelse, og saaledes lagdes der under det treaarige Samliv i Leipzig Grunden til et gjennem Livet varende oprigtigt Venskab mellem de to udmærkede Mænd. De traf senere, efter Jørgen Brahes Død, sammen i Wittenberg, hvor Tyge Brahe opholdt sig henved et halvt Aar, indtil Pesten drev ham herfra til Rostock. I sidstnævnte By havde han et Sammenstød med en ung dansk Adelsmand Manderup Parsberg; en Aften i Mørke maatte Kaarderne afgjøre Striden, og Tyge Brahe mistede i denne Tvekamp den midterste Del af Næsen, et Tab, som han erstattede ved et af Sølv og Guld sammensmeltet, med Lim paasat Stykke.

Allerede i Leipzig havde Tyge Brahe begyndt at optegne sine astronomiske Observationer, og det var lykkedes ham at paavise en stor Mængde Regnefejl i de almindelig anvendte Tabeller. Derved henledtes hans Tanke paa Konstruktionen af mere fyldestgjørende Instrumenter end de hidtil brugte, og særlig under et længere Ophold i Augsburg, hvor han fandt sagkyndig Assistance, lod han en Del storartede astronomiske Hjælpemidler udføre: en Kvadrant med en Radius paa ikke mindre end 8 Alen, en stor Sextant og en Himmelglobus paa fire Fod i Diameter, forfærdiget af Træ, belagt med lueforgyldt Messing, hvori Fixstjernerne indgraveredes, efterhaanden som deres Pladser bestemtes ved hans egne Observationer. Disse nye og usædvanlige Foretagender vakte stor Opmærksomhed i Augsburg, og saavel af Byens egne som af gjennemrejsende fremmede Lærde modtog Tyge Brahe jevnlig Besøg, bl. A. af PETRUS RAMUS, der berejste Tydskland i Aarene 1568—71, for at unddrage sig den Harme, hans filosofiske Meninger havde vakt imod ham i hans Fædreland Frankrig; han udtalte sin Beundring over, hvad den danske Astronom allerede havde udrettet, og opfordrede ham paa det Indstændigste til at fortsætte sine videnskabelige Bestræbelser.

Fra disse Arbejder og Studier kaldtes Tyge Brahe bort i Slutningen af 1570 ved Efterretningen om sin Faders Sygdom; han døde det følgende Foraar, og hans to ældste Sønner, Tyge og Steen, synes nu at have arvet Knudstrup i Forening. Tyge opholdt sig dog i de nærmest følgende Aar mest paa Herresvad hos sin Morbroder Steen Bille, der selv var en lærd Mand og i Modsætning til Tyges øvrige Slægtninge nærede den største Velvillie for sin lærde Søstersøn. Paa Herresvad fordybede Tyge sig mest i kemiske eller

TYCHONIS BRAHE, DANI
DE
NOVA ET NVLLIVS
ÆVI MEMORIA PRIVS VISA
Stella, iam pridem Anno à nato CHRI-
STO 1572. mense Nouem-
brj primùm Con-
specta,

CONTEMPLATIO MATHEMATICA.

Cui, præter exactam ECLIPSIS LVNARIS, huius Anni, pragmatian, Et elegantem in VRANIAM Elegiam, EPISTOLA quoq; DEDICATORIA accessit: in qua, noua & erudita conscribendi DIARIA METHEOROLOGICA Methodus, vtriusq; Astrologiæ Studiosis, eodem Autore, proponitur: Cuius, ad hunc labentem annum, Exemplar, singulari industria elaboratum conscripsit, quod tamen, multiplicium Schematum exprimendorum, quo totum fermè constat, difficultate, edi, hac vice, temporis angustia non patiebatur.

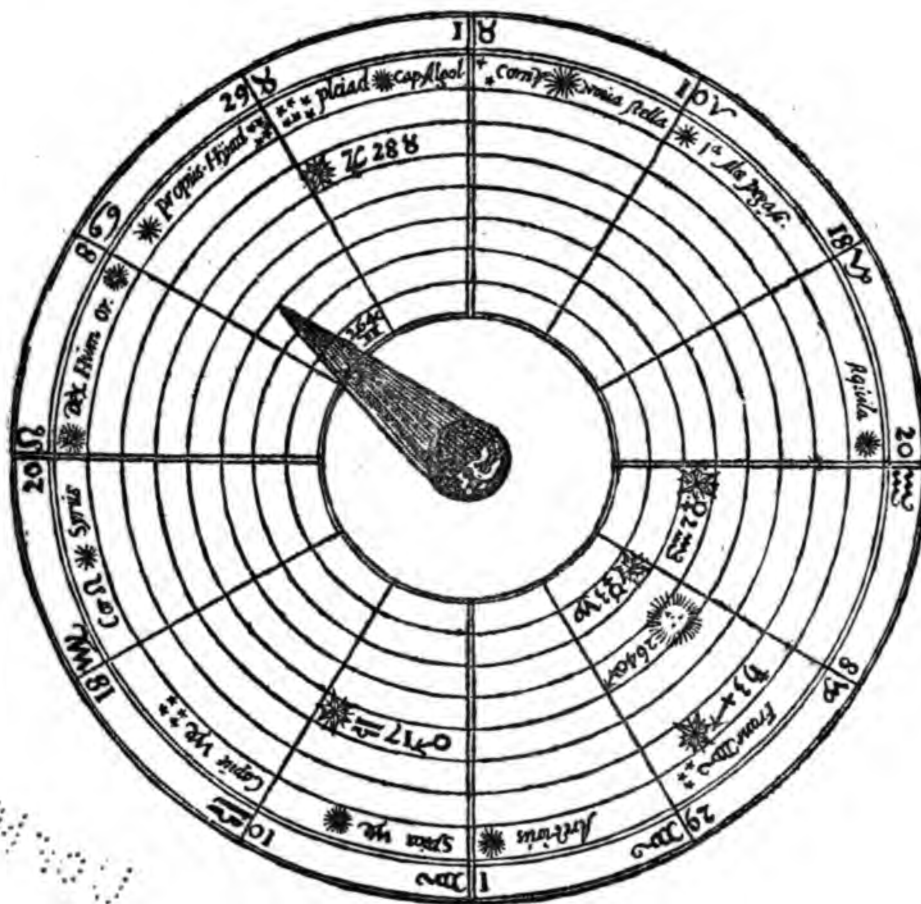

HAFNIÆ,
IMPRESSIT LAVRENTIVS
Benedictj.
1573.

Titelblad til Tyge Brahes Skrift "De nova stella".

Facsimile af Exemplaret paa det St. kgl. Bibliothek.

(*Oversættelse:* Tyge Brahe, den Danskes, mathematiske Betragtning af den nye og, saavidt tidligere Tiders Efterforskninger gaa, aldrig forhen sete Stjerne, som blev opdaget allerede for nogen Tid siden i November 1572. Hvortil er føjet, foruden en nøjagtig Beregning af dette Aars Maaneformørkelse og en skjøn Elegi til Urania, tillige et Dedikationsbrev, hvori en ny og forbedret Methode til Affattelse af meteorologiske Dagbøger forelægges Stjernekyndighedens Dyrkere af samme Forfatter. Et Exemplar paa en saadan Dagbog for afvigte Aar har han udarbejdet med særlig Omhu og nedskrevet, hvilket dog ikke har kunnet udgives af Mangel paa Tid, formedelst Vanskeligheden ved at gjengive den Mangfoldighed af Skemata, hvoraf det Hele bestaaer. — Kjøbenhavn, trykt hos Lorentz Benedictsen 1573).

En Side af Tyge Brahes Skrift "De nova stella".

(*Oversættelse:* Himmelkredsenes Stilling midt under Maaneformørkelsen 1573 den 8. December Kl. 8 og 10 Minuter Eftermiddag).

[illegible] sig alkymistiske Granskninger, indtil et Bud fra selve Stjernehimlen igjen kaldte ham tilbage til hans astronomiske Studier og paany samlede hele hans Interesse om hans Yndlingsvidenskab. Begivenheden fortælles saaledes af Tyge Brahes seneste Biograf F. R. Friis:

»Den 11 November 1572 havde Tyge Brahe som sædvanlig tilbragt den største Del af Dagen i Laboratoriet. Himlen havde i nogle Dage været overtrukken, men om Aftenen, da han begav sig fra Laboratoriet tilbage til Gaarden, var det bleven klart Vejr. Da han nu efter gammel Vane kastede Blikket mod Stjernehimlen, overraskedes han i høieste Grad ved i Stjernebilledet Cassiopeia omtrent lige over sit Hoved, at opdage en ny, meget klar Stjerne, som han aldrig tidligere havde seet. Neppe troende til at tro sine egne Øine, ilede han tilbage til Laboratoriet for at spørge sine Arbeidere, om de ogsaa saae den, han henvendte sig ligeledes med samme Spørgsmaal til nogle Bønder, som i det Samme kjørte forbi; nu var han altsaa fuldkommen overbevist om, at en ny Stjerne virkelig var kommen tilsyne paa dette Sted af Himlen. Ved Hjelp af et Instrument udmaalte han nu den nye Stjernes Afstand fra nogle af de andre Stjerner og optegnede sine Iagttagelser saavel herover som over Stjernens Størrelse, Farve og andre Egenskaber, for at kunne undersøge, om den skulde vise nogen Forandring, hvis den, som han haabede, i længere Tid vilde forblive synlig paa Himlen. Han iagttog den atter den følgende Aften og fremdeles saa ofte Vejret tillod det.« Dens Glans aftog lidt efter lidt, indtil den i Marts 1574 ikke kunde sees mere.

Da Tyge Brabe kom til Kjøbenhavn i Foraaret 1573, havde endnu Ingen der iagttaget den nye Stjerne, og hans Meddelelser vakte den allerstørste Forbauselse i de Lærdes Kreds. Hans hengivne Ven Professor Johannes Pratensis, ikke mindre end Peder Oxe, opfordrede ham indtrængende til at udgive det Skrift, han havde udarbeidet om Fænomenet, og han bekvemmede sig da omsider dertil. »*De nova stella*« kaldes for Kortheds Skyld dette Tyge Brahes første trykte Arbejde; den udførlige Titel sees paa det hosstaaende Bilag. Det meddeler den Række Iagttagelser, ved hvilke Tyge Brahe med en for den Tid næsten utrolig Nøjagtighed bestemte den nye Stjernes Plads, henførte den til Fixstjernerne og meddelte udførlige Oplysninger om dens Størrelse, Lysstyrke og Farve. I de derpaa følgende astrologiske Betragtninger udtaler han

som sin Tydning af Fænomenet, at det sandsynligvis er en Forløber for store Forandringer i Kirken og Staten og desuden vil bevirke tør Luft, pestagtige Sygdomme og giftige Slangers Fremkomst. Bogen ender med en latinsk »Elegi til Urania«, i hvilken Tyge Brahe udtaler sin Misstemning særlig over Adelens Mangel paa Sands for vigtige og alvorlige Ting, samt med et lille Digt af Anders Sørensen Vedel, i hvis Overskrift Tyge Brahe kaldes »den Lærdeste iblandt de Adelige og den Adeligste iblandt de Lærde«.

Havde Tyge Brahe været en overfladisk Natur, vilde hans Misfornøjelse med sine Standsfæller være vegen for den Tilfredsstillelse, hans Forfængelighed kunde føle ved nu pludselig at se Astronomien komme i Mode og sig selv med den. En Kreds af unge Adelsmænd opfordrede ham til at holde en Række offentlige Forelæsninger paa Universitetet, men han følte ingen Lyst til at efterkomme denne Anmodning, og først da man formaaede Kongen selv til at slutte sig til den, gav han efter. Forelæsningerne tog deres Begyndelse den 23. Septbr. 1574 og indledede med en udførlig latinsk Tale, som hans Discipel CORT AXELSEN udgav mange Aar efter (»*Tychonis Brahei de Disciplinis Mathematicis oratio publice recitata in Academia Haffniensi anno 1574*« ɔ: »T. B.s paa Universitetet i Kbhvn. 1574 offentlig holdte Tale om de mathematiske Videnskaber«, Kbhvn. 1610). Indledningsforedraget begynder med at omtale Geometriens og Arithmetikens Dyrkning hos de Gamle, og Taleren søger Grunden til Oldtidsfilosofernes høje Lærdomstrin i den Omstændighed, at de fra Barndommen af indviedes i Geometrien, medens vi spilde vore fleste og bedste Ungdomsaar paa Studiet af Sprog og Grammatik. Idet han derfra gaaer over til Astronomien, omtaler han de tidligere Systemer og fremhæver Kopernikus som den, der med udmærket Skarpsindighed har rettet forskjellige Fejl hos de Gamle og saaledes bragt Videnskaben betydeligt fremad, skjøndt han havde stødt an imod de fysiske Principer (dog ikke imod de mathematiske) ved at gjøre Solen til Universets Centrum og give Jorden en tredobbelt Bevægelse omkring den. Efterat have paavist Astronomiens praktiske Nytte fremhæver han dens ophøjede Natur: den fylder Sindet med en utrolig Glæde og skærper Forstanden; den løfter Tanken fra de jordiske, smaalige og forgængelige Ting til de himmelske, vigtige og uforanderlige. Dernæst gjør Taleren et Strejftog ind paa Astrologiens Omraade, idet han i Himmel-

Forelæsninger.

legemernes øjensynlige Indflydelse paa Jordens Naturforhold seer et Forbillede for og et Vidnesbyrd om deres Magt over Menneskelivets Skjæbner. Medens han i det Enkelte udkaster Trækkene af det almindelig antagne astrologiske System, tager han dog sine Reservationer med Hensyn til dets Anvendelse i sidste, afgjørende Instans: skjøndt Planeternes Indflydelse ikke lader sig nægte, saa er den dog ingenlunde saa stor, at den kan ophæve den frie Villie. Planeternes Stilling i Fødselsøjeblikket kan have Indflydelse paa de naturlige Anlæg og Tilbøjeligheder, men Mennesket behøver ikke at give efter for disse sidste; det kan selv til en vis Grad regere Naturen, istedetfor som et andet Dyr at lade sig regere af den. Opdragelse, Venskabs- og andre Forbindelser, erhvervede Kundskaber og flere Omstændigheder ville ligeledes gjøre deres Indflydelser gjældende; den ene Indvirkning kan ikke altid skjelnes fra den anden, og Resultatet maa derfor i Almindelighed blive tvivlsomt. Det er de samme Forbehold, Tyge Brahe tager, da han senere efter kongelig Ordre skal stille den nyfødte Prins Christians (Christian IV.) og nogen Tid efter hans Broder Prins Ulriks Nativitet.

»Tyge Brahe egenhændig.«

Forelæsningerne bleve sluttede i Foraaret 1575, og Tyge Brahe gjorde sig nu for Alvor rede til at foretage en længere paatænkt, atter og atter udsat Udenlandsrejse, hvis væsenligste Formaal var at finde et passende Sted udenfor Danmark, hvor han kunde bosætte sig og leve for sin Videnskab Resten af sit Liv. Med sine Standsfæller herhjemme var han kommen paa Kant, han delte ikke sine Jevnaldrendes Tilbøjeligheder, hans Sind var ikke skikket til at lempe sig efter Forhold, som ikke tiltalte ham, tvert-

imod, dets skarpe Kanter stødte imod allevegne, og Betingelserne for kollegial Samværen var ikke bleven bedre ved det højst usædvanlige Skridt, Tyge Brahe havde foretaget sig 1573 eller 74 ved at ægte en »Ufri«, en Præste- eller Bondedatter fra Knudstrup Gods, man veed ikke ret hvilket; kun hendes Fornavn kjendes: Kirstine.

Ny Rejse. Tyge Brahe forlod altsaa Danmark og begav sig først til Cassel, hvor han blev modtaget med store Æresbevisninger af Landgrev Wilhelm IV., som selv var praktisk Astronom og som saadan omhyggelig havde iagttaget Tyges »nye Stjerne«. Fra Cassel drog han til Frankfurt am Main, især for at gjøre Indkjøb af Bøger ved den forestaaende Bogmesse, og derfra rejste han til Basel. Byen med dens bekvemme Beliggenhed imellem tre store Lande: Italien, Frankrig og Tydskland og med dens berømte Universitet behagede ham saare vel, og han besluttede at sætte Bo her.

Dennegang lykkedes det dog at afværge det Tab, som truede Fædrelandet. Vel var Tyge Brahes Velynder Peder Oxe død kort før hans Hjemkomst fra Rejsen, men Kansleren NIELS KAAS og Rigsraaden JØRGEN ROSENKRANTZ vare ligesaa fædrelandskjærlige Mænd og ligesaa trofaste Venner af Tyge, og Kong Frederik II. var en Velynder af Videnskaben, som kun behøvede den Impuls, disse Mænd i Forbindelse med Landgrev Wilhelms varme Anbefaling for Tyge Brahe gav ham, for at imødekomme alle dennes Ønsker, naar han blot vilde blive i Danmark. Ved et Kongebrev af Februar 1576 sikredes der Tyge Brahe en aarlig Løn af 500 Daler, og ved et andet af Maj samme Aar forlenede Kongen ham med Øen Hveen, »med alle vore og Kronens Bønder og Tjenere, som derpaa boende ere, med al den Rente og Rettighed, som deraf gaaer og afgives til os og Kronen, at have, nyde, bruge og beholde kvit og frit uden al Afgift, udi hans Livs Tid og saalænge han lever og haver Lyst, hans *Studia mathematices* at kontinuere og forfølge.«

Aldrig har vel nogen Videnskabsmand havt rigeligere Midler og rummeligere Forhold til sin Raadighed end Tyge Brahe paa sin Ø, efterat alle hans storartede Byggeforetagender vare fuldførte. Hveen var i hans Tid ikke alene et af Centralpunkterne i Videnskabens Verden — det Anlæg, der havde rejst sig paa Øen, betragtedes som et af den nyere Tids største Underværker og gjæstedes af fjerne Fremmede, som studsede over al denne Skjønhed og Sindrig-

hed og bragte Øens og dens Ejers Navn vide om Lande. Grundstenen til Uranienborg*) lagdes den 8. August 1576, og Opførelsen skred hurtig frem efter Tyge Brahes Udkast, saa han allerede paa sin Fødselsdag samme Aar kunde anstille sin første Observation, hvorvel den fuldstændige Udstyrelse medtog endnu omtrent fire Aar. Slottet var en firkantet Bygning paa to Etager foruden Kjælder (der sees paa Tegningen i Gjennemsnit), Kvist o. s. v. Grundfladen Uranienborg.

Uranienborg, seet fra Østsiden.

Efter Tegningen i Tyge Brahes »*Astr. Instaur. Mechanica*«.

var et Kvadrat med 45 Fod lange Sider, som vendte nøjagtig mod de fire Himmelhjørner. Til Bygningens Hovedmasse sluttede sig mod Nord og Syd to lavere runde Taarne med spidse Tage og Gallerier eller aabne Altaner, baarne af fritstaaende Piller. Midt paa

*) Denne nu almindelige Form af Navnet tilhører en senere Tid; Tyge Brahe kaldte Slottet Uraniborg (i Analogi med Maribo o. s. v.), og saaledes benævnedes det endnu længe efter hans Dage; paa Fransk hedder det endnu: *Uranibourg*.

Allegoriske Marmorfigurer over

Efter Tegningerne i Tyge

Øst- og Vestsiden var der to smalle toetages taarnagtige Udbygninger, i hvilke Hovedindgangene til Slottet vare anbragte. Over begge Indgangene saaes de her efter Tyge Brahes deskriptive Værk »*Astronomiæ Instauratæ Mechanica*« gjengivne Marmor-Relieffer, hvis Figurer og Indskrifter paa en ligesaa sindrig som skjøn Maade samle Naturbetragtningens forskjellige Veje til en altomfattende Enhed: den opadskuende Filosof, som støtter sig til Himmelgloben og holder en Passer i Haanden, bar Indskriften: »*Suspiciendo despicio*« ɔ: »Ved at skue opad, skuer jeg nedad«; ved den anden Skik-

Hovedindgangene paa Uranienborg.

Brahes »*Astr. Inst. Mechanica*«.

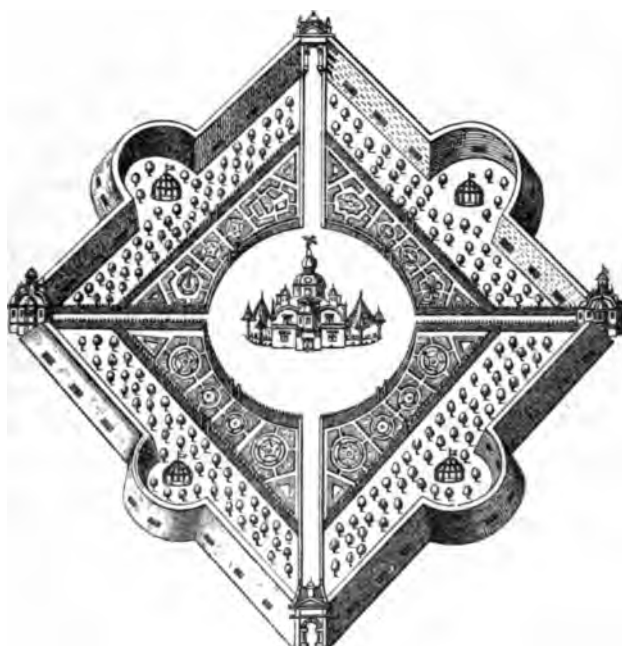
kelse, som støtter sig til nogle kemiske Redskaber og holder nogle Urter i Haanden, medens Æskulaps Slange vinder sig om Armen, stod at læse: »*Despiciendo suspicio*« ɔ: »Ved at skue nedad, skuer jeg opad«. Ved disse skjønne Symboler fremhæver Tyge Brahe Ensartetheden af Naturstudiets Resultat, hvad enten man vender Blikket opad eller nedad, og antyder tillige den Overensstemmelse mellem Astronomien og Kemien, som han udtrykte paa anden Vis ved at kalde Kemien den jordiske Astronomi, Astronomien den himmelske Kemi. — Over den midterste Del af Hovedbygningens

Tag hævede sig en stor ottekantet Taarnbygning med omløbende Galeri, med Kuppel og Spir, Uhrskiver mod Øst og Vest og en forgyldt Pegasus som Fløj. Det Hele var bygget i en efter Øjemedet lempet hollandsk Renaissancestil af røde Mursten med Sandstens-Gesimser, Vinduesindfatninger og Ornamenter.

Anlæget udenom denne pragtfulde Bygning var ordnet med den samme strenge Regelmæssighed, som havde været ledende for Planen til Slottet. Den hele Grund dannede en Kvadrat med omtrent 232 Fod lange Sider og Vinkelspidserne vendende nøjagtigt mod Nord, Syd, Øst og Vest. Den begrænsedes af 15 Fod høje Jordvolde med Spadseregange ovenpaa og formodenlig beklædte paa Siderne med Sten eller Murværk; noget senere udvidedes Voldsiderne med en halvcirkelformig Udbøjning af 56 Fods Diameter. Nærmest indenfor Volden fandtes Træhaver med omtrent 300 Frugt- og andre Træer, og mellem disse og det Stakit, som omgav den cirkelrunde Slotsplads, vare Blomsterhaverne anlagte i Tidens regelmæssige Stil. Fra Pladsen udgik der fire med Stakit indfattede snorlige Gange til Voldenes Foreningspunkter, hvor de to af dem udmundede i hvælvede Portbygninger med Hundehuse, de to andre i Bygninger af omtrent samme ydre Form som Slottet, men betydelig mindre, rummende et Bogtrykkeri samt Bolig for nogle af Medhjælperne. Syd for Slottet havde Tyge Brahe en ret betydelig Avlsgaard; desuden anlagde han et mekanisk Værksted og et kunstigt Mølleværk, Søer, Fiskedamme o. s. v.

Hvad Hovedbygningens Indre angaaer, var det ikke mindre ejendommeligt end det Ydre, men en Beskrivelse af den hele Udstyrelse vilde optage større Plads, end vi kunne afse til den. Den viste i Smaat som i Stort en sjelden Forening af Pragt og Sindrighed: gjennem mangefarvede Ruder faldt Lyset med mystisk Skjær ind over Væggene med deres Gyldenlæderstapeter og de ophængte Malerier, ind over de mægtige Kaminer og de svære Meubler med deres udskaarne Figurer, ind over musikalske Instrumenter, mekaniske Kunstværker, sjeldne Uhre, kostbare Spejle, rimede Symboler og filosofiske Sentenser, som Tyge Brahes eget Valgsprog: »Ikke synes, men være«, eller Indskriften under et Maleri, forestillende en ad Fuldmaanen gjøende Hund: »*Nil moror nugas*« (jeg agter ej Sladder). Den nogle og tyve Alen lange Riddersal var smykket med Blomsterdekorationer, men pragtfuldere end den

malede Udstyrelse var Udsigten fra dens Vinduer ud mod Sundet til begge Sider. Stueetagen af det sydlige runde Taarn udgjorde et eneste cirkelrundt Værelse med en Søjle i Midten, i hvilket Slotsherrens betydelige Bogsamling og hans sjeldne Museum havde Plads, opstillet rundt om en stor forgyldt Himmelglobus; Rummet var desuden smykket med Portraiter af Tyge Brahes høje Beskyttere: Kong Frederik II. og Dronning Sofie, samt af Filosofer og

Uranienborg med Omgivelser, sete fra Østsiden.
Efter Tegningen i Tyge Brahes »*Astr. Instaur. Mechanica*«.

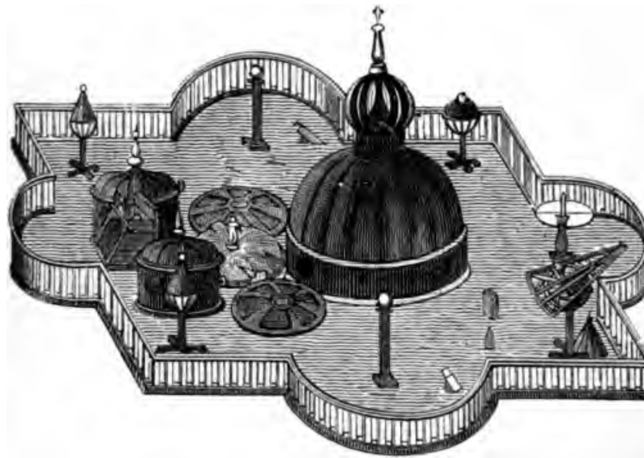
Astronomer, deriblandt Kopernikus. I den dybe hvælvede Kjælder her nedenunder fandtes det kemiske Laboratorium med dets 16 forskjellige Ovne. I det nordlige Taarn var Kjøkkenet og midt i dette en dyb, muret Brønd med udmærket friskt og klart Vand, som ved et kunstigt Trykværk hævedes og fordeltes igjennem skjulte Rør til alle Værelserne i de forskjellige Etager.

Men kostbarere end den Udstyrelse. af hvilken her blot nogle faa Enkeltheder ere fremhævede, sindrigere end Indskrifternes

sententieuse Livsfilosofi, kunstfærdigere end de forundringvækkende automatiske Figurer vare de astronomiske Instrumenter, som Tyge Brahe i Aarenes Løb anskaffede og opstillede i de til Observationer bestemte Rum og paa de aabne Altaner. Mange af dem havde han selv konstrueret, andres Brugelighed havde han forøget ved selvopfundne Forbedringer; thi en af Tyge Brahes store Fortjenester af den astronomiske Videnskab bestaaer netop i den Opfindsomhed, han lagde for Dagen med Hensyn til Tilvejebringelsen af de sikrest og finest maalende Hjælpemidler; deres indtil da uopnaaede Nøjagtighed er en af Betingelserne for Paalideligheden af det uhyre Materiale af astronomiske Iagttagelser, han samlede paa Hveen ved sin egen og sine Medarbejderes af ham ordnede Virksomhed, og som bragte Videnskaben saa mægtigt et Stykke fremad. En Beskrivelse eller endog blot en Optælling af disse Instrumenter hører ikke hjemme her; det maa være nok at sige, at deres Mængde stadig forøgedes, dels fordi Tyge Brahe bestandig opfandt nye Forbedringer, dels fordi han stræbte efter at sætte et større Antal Observatorer i Arbejde samtidig, uden at de kunde konkurrere indbyrdes. Han anlagde derfor 1584 et nyt Observatorium, kaldet Stjerneborg, omtrent 70 Skridt Syd for Slottet. Det blev indrettet i en lille Høj og bestod fornemlig af underjordiske Rum, i hvilke Instrumenterne kunde staa sikkert og fast, beskyttede mod Regn og Storm under Kupler og Tage, som kunde aabnes til alle Sider, og som gav det hele Anlæg, seet udefra, et meget sælsomt Udseende. Over det midterste Rum var der dog, istedetfor Kuppel eller Tag, en solid muret Hvælving, belagt med Jord og Grønsvær, saa at den lignede en lille Høj; paa Toppen stod en forgyldt Billedstøtte af Merkur efter en antik Model og forsynet med en skjult Mekanisme, saa at den tilsyneladende af sig selv kunde foretage forskjellige Bevægelser til allerstørste Forbauselse for Bønderne. Forøvrigt var Stjerneborg ligesom Uranienborg forsynet med Billeder, Figurer og Indskrifter i Mængde saavel udvendig som indvendig, men kun et enkelt Rums Udsmykning skulle vi omtale nærmere, nemlig det firkantede Arbejdsværelse lige under Højen med Merkurbilledet. Paa den øverste Del af dets Vægge vare Billederne af otte forskjellige Astronomer afmalede i liggende Stilling med Anførelse af Navn og nogle latinske Verslinier, som i Korthed angav deres videnskabelige Fortjenester.

Stjerneborg.

Blandt Portraiterne fandtes selvfølgelig baade Ptolemæus og Kopernikus; det syvende forestillede Tyge Brahe selv, pegende op imod Hvælvingen, under hvilken hans Planetsystem var aftegnet, som om han vilde spørge de Andre, hvad de syntes derom; det ottende Portrait forestillede en endnu ufødt Astronom, som Tyge Brahe haabede vilde opstaa af hans egen Slægt, og som i Underskriften ytrede det Ønske at kunne blive sin store Stamfader værdig. — Det hele Komplex af Anlæg var omgivet af et Stakit, som dannede en Kvadrat med en halvcirkelformig Udbøjning paa hver af de

Observatoriet Stjerneborg, seet fra Vestsiden.
Efter Tegningen i Tyge Brahes »*Astr. Inst. Mechanica*«.

60 Fod lange Sider ligesom paa Uranienborg; dog vare paa Stjerneborg ikke Terrainets Vinkler, men dets Sider vendte mod de fire Verdenshjørner.

I omtrent enogtyve Aar levede og virkede Tyge Brahe paa sin Ø, som han kun sjelden forlod, naar han kaldtes til Hoffet eller skulde gjæste sine Venner. Selv modtog han Besøg af Fyrster, Adelsmænd og Lærde alle vide Vegne fra og levede til daglig omgiven af en hel Koloni af Medarbejdere og Undergivne. I dette lange og lykkelige Tidsrum fulgte han Himmellegemernes Bevægelser med utrættet Opmærksomhed, og intet astronomisk Fænomen undgik hans Blik. Ved disse uafbrudte Iagttagelser korrigerede

han de tidligere tilstedeværende Observationer, enten ved Opdagelsen af hidtil ikke i Beregningen medtagne Momenter, saasom Refraktionens (Lysbrydningens) Indflydelse, eller ved Afhjælpningen af den Unøjagtighed, der skyldtes Forgængernes mangelfulde Instrumenter, som da han rettede Bestemmelsen af Polhøjden for Frauenburg, hvor Kopernikus' Observationer havde fundet Sted, og saaledes skaffede Overensstemmelse mellem dennes og sine egne Tidsangivelser. Og han tilvejebragte et Materiale af Optegnelser, hvis Rigdom vidner om hans Udholdenhed og hvis Præcision forbauses dobbelt, naar man mindes, at han hverken havde Kikkerten eller Pendulet til Raadighed og saaledes var indskrænket til Iagttagelse med blotte Øjne og udsat for en større eller mindre Ukorrekthed i Angivelsen af de smaa Tidsdele, han havde at regne med. Paa Grundlag af Tyge Brahes Iagttagelser fandt KEPLER senere Planetbanernes sande Natur, om hvilken Tyge Brahe kun havde en Anelse og som Kopernikus ikke kjendte; og de simple Formler, i hvilke Kepler indesluttede Lovene for Planetbevægelsen, førtes af NEWTON tilbage til den ene Universet sammenholdende vældige Kraft: den almindelige Tiltrækning. Fra Mangfoldigheden gaaer Vejen til Enheden, men til denne epokegjørende Erobring har Tyge Brahe ydet Arsenalet.

Refraktionen.

Tyge Brahes System.

I det tychoniske Verdenssystem er det Jorden, der betragtes som Verdensaltets faste og ubevægelige Punkt, omkring hvilket Solen og Maanen gaa deres Baner, medens den bevægelige Sol atter er det Centrum, hvorom Planeterne Merkur, Venus, Mars, Jupiter og Saturn dreje sig. Om dette System er der blevet sagt, at dets Opstiller har taget fejl i det Centrale, og at denne Fejl havde sin Kilde i hans Afhængighed af hin Tids Bibeltheologi. Det Første har sin Rigtighed; men da denne Fejltagelse er uden Indflydelse paa de astronomiske Beregninger, hvis Methode og Nøjagtighed ikke anfægtes af den, eftersom al Bevægelse er relativ, saa var det kun at ønske, at ethvert andet Fejlgreb i det Centrale maatte drage saa faa Misgreb i det Periferiske efter sig som Tyge Brahes. Og hvad den anden Paastand angaaer, maa den forstaaes med stor Begrænsning: Tyge Brahe kom til sin Anskuelse ad den strengt videnskabelige Undersøgelses Vej og gjennem en Række Iagttagelser, om hvilke han vidste, at de ifølge Instrumenternes Sikkerhed maatte være paalideligere end nogen foregaaende Astro-

noms; en for en stadfæstede de for ham hans Systems Rigtighed, og da dette nu endyderligere fandt Medhold i Bibelens Lære, kunde dette kun bestyrke ham i at fastholde sin Opfattelse som stemmende med de virkelige Forhold i Modsætning til den filosoferende Kopernikus' Hypothese, saameget mere som det 40 Aar iforvejen fremkomne kopernikanske System endnu paa Tyge Brahes

Det tychoniske System,

fremstillet i en Vignet i Hofmans »Danske Adelsmænd« III.
Tilvenstre sees Tyge Brahe i hel Figur.

Tid kun var lidet uddannet i Retning af den meget vigtige Opgave: til enhver Tid at kunne forudbestemme Planeternes Steder, medens Tyge Brahe ved at give sit System den sikrest og videst mulige Uddannelse naaede til en forholdsvis paalidelig Bestemmelse af Planetbanernes Elementer og saaledes maatte bestyrkes i Troen paa dets Rigtighed ved stadig at finde dets Overensstemmelse med Iagttagelserne bekræftet. Der er større Genialitet i Kopernikus' dristige Totalsyn, og hans Hævdelse af sit System trods dets Modstrid med Bibellæren vidner om en uforfærdet Aand; men i viden-

skabelig Stringens staaer Tyge Brahe ham jevnbyrdig ved Siden, og som praktisk Astronom overgaaer han ham langt. Og at der ejheller i Tyge Brahes Anskuelse fattes geniale Træk, derom vidner den først af ham udtalte Tvivl om, at alle Fixstjerner ere lige langt borte; medens Kopernikus antog, at Solen dannede Midtpunktet ikke alene i Planetsystemet, men ogsaa i Fixstjernernes Sfære, udvider Tyge Brahes Antydning Blikket til de andre Solsystemers Vrimmel og dermed Forestillingen om Verdensaltets Udstrækning, om end Verden ogsaa for ham var langt mindre, end den virkelig er; selv Kepler antog Solens Afstand for kun at være en Syvendedel af den virkelige.

Ved Frederik II.s Død 1588 mistede Tyge Brahe sin naadige Herre og virksomme Velynder. Under Formynderregeringen begyndte Stromningen ved Hove at gaa ham imod, og alt eftersom hans gamle Venner i Rigsraadet døde, fornam han tydeligere og tydeligere, at de, der traadte i deres Sted, ikke just betragtede ham med velvillige Øjne. Sagnet om hans Kontrovers med Rigshovmesteren CHRISTOFFER VALKENDORF turde dog være aldeles uhjemlet; det modsiges ialtfald af et i de venligste Udtryk skrevet Brev fra Tyge Brahe til Valkendorf af 1598. Men til en almindelig Uvillie imod ham kan der være Forklaringsgrunde nok. Selv bortseet fra, at et Tronskifte hyppigt stiller de gamle Yndlinge i Skygge for de nye, havde Tyge Brahe ved sin myndige, ofte fornærmende Optræden skabt sig mange Fjender blandt sine Standsfæller, og naar der nu indløb Klager over hans haarde Behandling af sine Bønder og hans vilkaarlige Afgjørelse af forskjellige Forhold paa Hveen, modtoges de ikke af et Sindelag, som var stemt for at undskylde og dække, men tvertimod af en udpræget Tilbøjelighed til at benytte dem til et velkomment Tak for sidst. Efter Christian IV.s Myndighedsindtrædelse og Kroning blev Sparsommeligheden i Rigshusholdningen allerede betonet, og til de overflødige Udgifter regnedes de ikke ubetydelige Summer, Vedligeholdelsen af Tyge Brahes kostbare Installation paa Hveen medførte. Et norsk Lehn, som var en af hans vigtigste Indtægtskilder, blev ham frataget, de 500 Daler, han aarlig havde faaet udbetalt af Rentekammeret, bleve strøgne, og flere følelige Indskrænkninger fulgte efter. Under disse Omstændigheder indsaa Tyge Brahe Umulig

heden af et forlænget Ophold paa Hveen og flyttede i Foraaret 1597 sine Sager til Kjøbenhavn, hvor han opslog sit Observatorium tæt ved sin Gaard paa Hjørnet af Farvergade og Volden. Men heller ikke her lod man ham i Ro, og allerede i Forsommeren samme Aar hyrede han et Skib til at overføre sig selv med Familie, Medhjælpere, Tyende, Bohave, Instrumenter, Bøger, Haandskrifter, Bogtrykkeri o. s. v. til Rostock. Han havde vel neppe tænkt sig, at det var for stedse, han sagde Danmark Farvel, men et ualmindelig hvast Brev fra Christian IV. viste ham, hvor grundig han var falden i Unaade hos Kongen. Han tog da imod Statholderen i Hertugdømmerne HENRIK RANTZAU (»den Lærdes«) Tilbud om at faae et af hans Slotte overladt til Beboelse og valgte Wandesborg (Wandsbeck) paa Grund af Nærheden ved den store Handelsby Hamborg.

Flytning til Kjøbenhavn.

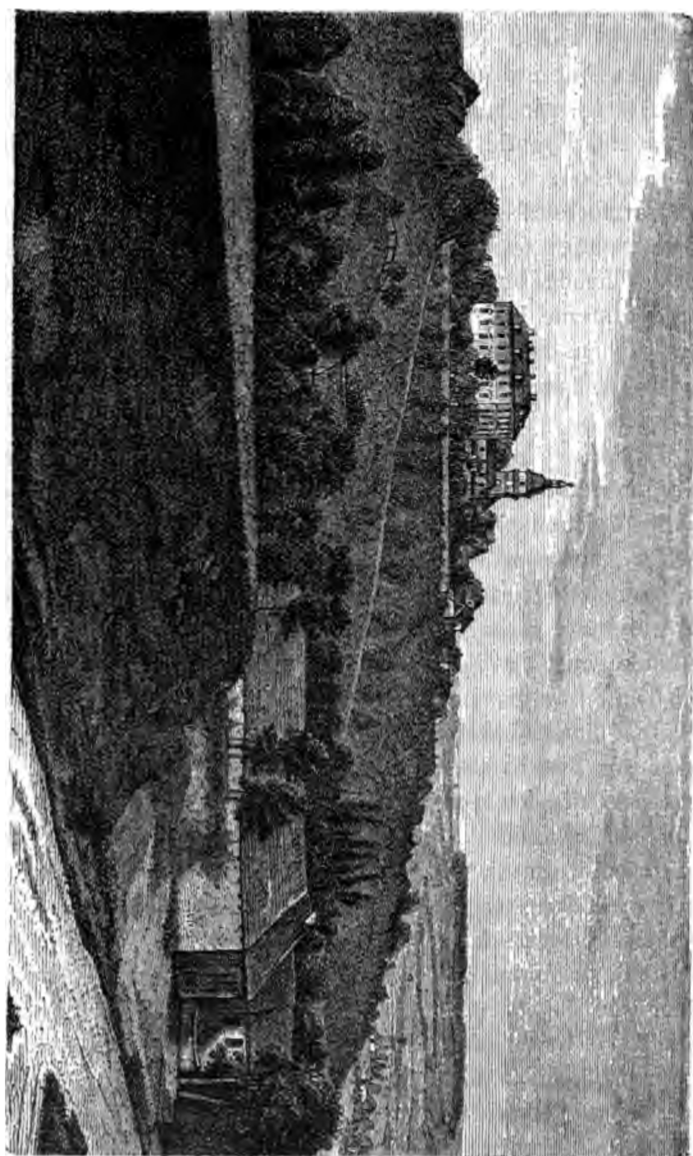
Ophold paa Wandesborg.

Om Tyge Brahes Stemning under denne Krise i hans Liv vidner det berømte latinske Afskedsdigt til Fædrelandet, han skrev paa dette Tidspunkt: »*Dania, quid merui? quo te, mea patria, læsi?*« Det viser ham som en Mand med Bevidsthed om sit Værd, men tillige som en Digter, hos hvem de store Livsskjæbner sætte Sjælens dybeste Strenge i Bevægelse. J. L. HEJBERG har gjengivet dets Tankegang og tildels benyttet dets Udtryk i sit skjønne Digt »Solen sank bag grønne Lund« (i Skuespillet »Tycho Brahes Spaadom«, hvis andet bekjendte Digt: »Du Vandringsmand ved Søen«, giver en tro Beskrivelse af Uranienborg).

Gjæstfriheden paa Wandesborg lagde Tyge Brahe Beslag paa for sin Familie i henved to Aar, medens han selv endel af Tiden opholdt sig i Wittenberg. I Foraaret 1599 rejste han til Prag, hvortil den som Regent lidet duelige, men Kunster og Videnskaber beskyttende Kejser Rudolph II. havde indbudt ham. Der anvistes Tyge Brahe den betydelige aarlige Løn af 3000 Gylden, og han fik Valget mellem tre Slotte i Prags Omegn til Bolig. Efterat have beseet dem alle, flyttede han ind i Slottet Benatky, omtr. 5 Mil Nordost for Byen, lod sin Familie komme til sig, indrettede sig et Observatorium og omgav sig med Disciple og Medarbejdere.

Ophold i Böhmen.

Den berømteste af disse var Schwaberen JOHANNES KEPLER, dengang 28 Aar gammel og allerede berømt som Videnskabsmand og Forfatter. Han deltog med Tyge Brahe i Forberedelsen af den

Slottet Benatky i Omegnen af Prag.

Række nye Planettavler, som til Ære for Kejseren skulde kaldes *Tabulae Rudolphinae;* men Samarbejdet med Mesteren var ikke altid saa fredeligt, som det kunde ønskes, hvortil Keplers adeligfødte Hustru vist har bidraget sin Del ved sine fornemme Pretensioner. »Tycho er en Mand, med hvem Ingen kan leve, uden at udsætte sig for de største Fornærmelser,« skrev Kepler til en Ven. Paa samme Tid som Tyge Brahe i fuldt Maal anerkjendte Keplers Kundskaber og Dygtighed, var det ham en ligefrem Sorg at se ham hylde de kopernikanske Anskuelser uden Forbehold. »Alle de Observationer, jeg gjør paa det kejserlige Observatorium,« hedder det i et af Keplers Breve, »ere Gjendrivelser af det tychoniske Verdenssystem og Bekræftelser paa det kopernikanske, hvilket ligesaa meget glæder mig som det ærgrer Tycho.«

Tyge Brahes Grav i Teinkirken i Prag
(den første Pille tilvenstre fra Koret).

Vignet til Hofmans »Danske Adelsmænd« III. Tavlen ovenover Monumentet indeholder paa Latin en kortfattet Oversigt over Tyge Brahes Liv og videnskabelige Virksomhed. Indskriften i Rammen omkring Figuren lyder paa Dansk: I det Herrens Aar 1601 den 24. Oktbr. døde den berømte og ædle Hr. Tycho Brahe, Herre til Knudstrup og Uranienborg og hans hellige kejserlige Majestæts Raad, hvis Ben hvile her.

Samlivet mellem de to berømte Astronomer blev imidlertid ikke af lang Varighed. Den 13. Oktober 1601 paadrog Tyge Brahe

Sygdom og Død.

sig en Sygdom, som endte hans Liv den 24. s. M. I sine Feberfantasier udtalte han oftere Ønsket om, at han ikke maatte synes at have levet forgjæves (*ne frustra vixisse videar*). I sin sidste Stund var han rolig og ved fuld Bevidsthed, kaldte sin Familie og sine Medhjælpere til sit Leje, anbefalede Kepler at fuldende de Rudolfinske Tavler og henvendte de Ord til ham: »Jeg beder Dig, min Johannes, at bevise af mit System, hvad Du tænker at udlede af det kopernikanske«. Med fyrstelig Pomp bares han af tolv kejserlige Drabanter, der alle vare Adelsmænd, til sin Grav i Teinkirken, og hans wittenbergske Ven Dr. Johannes Jessen vidnede i sin Ligtale om ham: »I hans Ord var Sandhed og Korthed, i hans Gebærder og Aasyn var Alvor, i hans Raad Forstand, i hans Gjerninger Lykke. Der var intet Opdigtet og intet Hykleri hos ham, men han sagde Alt rentud, hvilket ogsaa var Aarsagen til det Had, der af Mange blev baaret til ham.«

Af Tyge Brahes videnskabelige Arbejder tryktes paa Uranienborg Størstedelen af et udførligere Skrift om den nye Stjerne (»*Astronomiæ instauratæ Progymnasmata*«. Indledning til Astronomien) samt dette Værks andet Bind »*De mundi ætherei recentioribus Phænomenis*« (om nogle nyere Himmelfænomener ɔ: Iagttagelser over Kometen 1577 m. m.); endvidere første Bind af Tyge Brahes astronomiske Breve: »*Epistolarum astronomicarum liber primus*«. Efter Bogtrykkeriets Flytning til Wandesborg tryktes her 1598 det tidligere nævnte, med illuminerede Billeder udstyrede Værk, som beskriver hans Instrumenter (»*Astronomiæ Instauratæ Mechanica*«); Bogen var udelukkende bestemt til Gave for Fyrster og Videnskabsmænd og derfor kun trykt i faa Exemplarer, men udkom fire Aar senere i Nürnberg, dog i en mindre rig Udstyrelse. — Næsten alle Tyge Brahes Originalobservationer findes i det St. kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn.

Tyge Brahes Biografi er skreven adskillige Gange, sidst, udførligst og paalideligst i det ovenfor nævnte Skrift af F. R. FRIIS: »Tyge Brahe, en historisk Fremstilling efter trykte og utrykte Kilder« (1871), af hvilket Værk nærværende Skildring er et kortfattet Uddrag. Samme Forfatter udgav 1876—86 Tyge Brahes Breve i fire Bind. J. L. HEIBERGS Afhandling »Hveen, tilforn Danmarks Observatorium«, findes i »Pros. Skrftr.« IX. Bd.

Af hele Tyge Brahes Slægt stod Ingen ham i aandelig Henseende saa nær som hans Søster SOPHIE BRAHE. De to Søskende dannede som et Kuld for sig selv indenfor den øvrige Familie, misforstaaet af den, men desbedre forstaaende hinanden indbyrdes, og skjøndt de vare skilte ved en Aldersforskjel af ti Aar, kunde de alt tidlig dele hinandens Interesser. Sophie Brahe er en ret ejendommelig Repræsentant for de lærde adelige Damer og har tillige i sin Livsskjæbne noget Romantisk, som fængsler.

Noget over tyve Aar gammel var hun bleven gift med Otte Thott til Eriksholm i Skaane, men blev Enke efter elleve Aars Ægteskab og levede nu en Tidlang kun for Opdragelsen af sin Søn, den senere som Rigsraad berømte Tage Thott, og for sine videnskabelige Arbejder, blandt hvilke særlig Astrologien og Alkymien sysselsatte hende. Sin Broder paa Hveen besøgte hun jevnlig; hun elskede og beundrede ham og havde været indviet i hans videnskabelige Arbejder alt fra sit syttende Aar af, da hun var Tyge Brahe behjælpelig med at observere en total Maaneformørkelse, hvis Tidsbestemmelser og astrologiske Betydning han havde forudsagt i sit første Skrift om den nye Stjerne. Paa et af disse Besøg hos Broderen gjorde hun Bekjendtskab med den unge og meget smukke jydske Adelsmand ERIK LANGE til Engelholm; hun blev greben af en heftig Kjærlighed til ham, og en Forlovelse kom istand i Foraaret 1590, da Sophie Brahe altsaa var fireogtredive Aar. Hyppig og for længere Tid ad Gangen vare de nu Gjæster paa Uranienborg, begge interesserende sig levende for Tyge Brahes Virksomhed, men dog især for astrologiske og alkymistiske Undersøgelser. Sophie Brahe havde indrettet sig en »Nativitetsbog«, i hvilken hun havde indført Stjernernes Bebudelser af hendes Venners og Veninders Livsskjæbner, saaledes som hendes Observationer havde viist hende dem. Erik Lange var derimod ivrigst optagen af Alkymien; han granskede efter de Vises Sten og efterforskede Kunsten at gjøre Guld saalænge, at alt det, han selv havde ejet, smeltede ind til Intet; han maatte sælge sine Ejendomme og i mange Aar flakke om i Udlandet, dels for at undgaa sine Kreditorer, dels for om muligt at lære Guldmageriet paa fremmede Steder. Fra dette Tidspunkt stammer det skjønne latinske Digt »Urania til Titan«, som man hidtil udelt har tillagt Sophie Brahe,

Sophie Brahe.

men ved hvis Affattelse Broderen udentvivl har været hende b
hjælpelig, thi det fremgaaer af en nu trykt Optegnelse af Tyg
Brahe (F. R. FRIIS: Breve og Aktstykker angaaende T. B. og ha
Slægtninge« S. 156 ff.), at Sophie ikke kunde Latin. Efter vis

Sophie Brahe.
Efter Maleriet paa Gaunø.

sproglige Kjendemærker at dømme er Sammenhængen rimeligvi
den, at Tyge Brahe har oversat Søsterens lange erotisk-videnskabelig
Skrivelse til hendes Forlovede, hvadenten den nu oprindelig ha
været affattet paa Vers eller ej. I sin Monografi »Sophie Brah
en Hverdagshistorie fra det 16. og 17. Aarhundrede«, har J. L. HE

BERG oversat Digtet paa Dansk og forsynet dets astrologiske Systematik med udtømmende Forklaringer (Pros. Skrftr. IX). I hans Gjengivelse bør man læse Digtet, hvis Skjønhed og Sindrighed vil træde frem for Enhver, medens dets erotiske Varme gjør os Brevskriverinden nærværende med særegent Liv og dets alkymistiske og astrologiske Detailler indvie os i hele denne Verdensanskuelses sælsomme Tankegang, der dog til syvende og sidst ikke har mere Lid til sine Resultater, end at Sophie Brahe ender det Afsnit, hvori hun har stillet sin Søns Nativitet, med den Bekjendelse:

Ingen Velsignelse dog fra Jord og Stjerner kan ventes;
Dig jeg beder, o Gud, at Du bevarer min Søn!

Til hun var 46 Aar gammel maatte Sophie Brahe vente, inden Erik Lange kom hjem fra sine Eventyr i Udlandet, fattigere end nogensinde før. I Hertugdømmerne holdt de Bryllup og slog sig igjennem i Trang og Savn, indtil Sønnen Tage Thott vendte tilbage fra sin Udenlandsrejse. Om de Begge kom i Huset hos ham paa Eriksholm, veed man ligesaalidt som hvorlænge Erik Lange levede. Men Sophie blev 87 Aar gammel, saae sin Søn stige i Velstand og Ære og blev baade Bedste- og Oldemoder. I en Rejseberetning af den franske Gesandtskabs-Sekretair Charles Oger omtales det som en Mærkelighed, at Forfatteren har haft Lejlighed til at se Tyge Brahes højtbedagede berømte Søster.

Blandt Tyge Brahes Disciple er der især to at fremhæve: PEDER JAKOBSEN FLEMLØSE og CHRISTEN SØRENSEN LONGBERG.

PEDER JAKOBSEN, født i Flemløse i Fyen omtr. 1554, var Flemløse. udentvivl Tyge Brahes første Elev paa Hveen, hvor han sees at have anstillet Observationer tidlig paa Foraaret 1578. Han havde gjort sig bekjendt ved et lille til Tyge Brahe dediceret Skrift om en Solformørkelse 1574, i hvilket han hævder Forestillingen om saadanne Himmelfænomener som Forkyndere af Guds Vrede og Bebudere af straffende Hjemsøgelser, som dog kunne afvendes, naar fromme Bønner bevæge Gud til at gribe ind i Himmellegemernes truende Gang. Paa Uranienborg tryktes der et dansk Skrift af ham, det første meteorologiske Arbejde i vor Litteratur: »En Elementisch oc Jordisch *Astrologia* Om Lufftens forandring« etc. (udg. paany 1865 af F. R. FRIIS). Forfatteren opholdt sig ikke længer paa Uranienborg paa det Tids-

CXCVI.

Hørrer mand Nactegalen om Morgenen / at siunge w affladeligere oc offuermaade fyrigere / end hun ellers giør / da forkynder hun Regnen strax at vere tilstede.

CXCVII.

Vdi lige maade naar Allickerne / helst vdi sønden Wær / wrolige lenge oc møgit iblant dem selff skrige. Dißligeste naar Spurffuene om Morgenen meer end de waane ere / Ville dennem pibendes / da fornemme de Regnen at vil komme.

CXCVIII.

Der som smaa Fule fly fra Haffud / lige som fra en affskylig Ting / da begynder Regnen eller Storm at beredis vdi wærit.

CXCIX.

Vglen ber ocsaa den tilkommendis Regnens bud / naar hun farer tidligere vd om Afftenen / end hun ellers er waan / oc flyer omkring hid oc did / idelige oc offuermaade skrigendis.

E iij 200. De

Textside af Peder Jakobsen Flemløses »Elementisch oc Jordisch *Astrologia*«, trykt paa Uranienborg 1591 af Hans Gaschitz, »Bogprenter sammesteds«.

punkt, da Tyge Brahe vilde have det hos ham beroende Manuskript i Pressen, og da der manglede en Fortale, forfattede han selv en saadan i Peder Jakobsens Navn, i hvilket Skriftets Tilblivelse forklares saaledes: »Og havde udi Synderlighed højlovlig Ihukommelse Kong Frederik stor Lyst og Attraa til Sligt at vide og for-

fare, saa at Hans Majestæt havde selv mange Stykker herudi af langvarende Paaagtning, naar Hs. Maj. vandrede eller var i Jagt under aaben Himmel, mærket og forfaret; og paa det Hs. Maj. end da ydermere her udi kunde faae Vidskab, befol Hs. Maj. for nogle Aar siden min Junker, ærlig og velbyrdig Mand Tyge Brahe til Knudstrup, hos hvilken jeg var paa Hveen noget længer end udi ti Aar og inserveret hannem i de astronomiske og pyronomiske (ɔ: kemiske) Kunster, hannem befoel kongelig Maj., at han udaf sine Bøger og egen Forfaring skulde skriftligen forfatte og sammendrage saamange Stykker og Experimenter, han kunde herpaa tilvejebringe, og det siden Hs. Maj. i en Bog udi Synderlighed sammenskrevet lade bekomme. Og efterdi fornævnte Tyge Brahe havde meget med sine andre og højere Studiis og Idrætter at tage vare, saa at han ikke noksom havde Stunder at udlede og sammendrage, hvad disse Betydninger angaaer, paalagde han derfor mig det at gjøre og fuldkomme; og antvordede mig hvad af sine Bøger dertil behøvedes og hvad Andet han derudi selv havde forfaret, og gav mig en Instruktion og Undervisning, hvorledes Altingest var herudi paa det Letteste og Bedste at efterkomme.« — Flemløse døde 1599, just som han stod i Begreb med at rejse til Basel for at tage Doktorgraden.

I Slutningen af Firserne kom Tyge Brages berømteste Elev CHRISTEN SØRENSEN til Hveen. Hans Forældre vare Bønderfolk i Landsbyen Lomborg ved Lemvig, hvor han blev født den 4. Oktober 1562 og efter hvilken han antog det Navn, der senere latiniseredes til LONGOMONTANUS. I Vintermaanederne fik han nogen Undervisning af Stedets Præst, men om Sommeren maatte han røgte Bondegjerning. Denne Aarstid gruede han for, og ved Pinsetide 1577 pakkede han sine Bøger sammen og vandrede de tolv Mil til Viborg. Her blev han optagen i Skolen, hvor han gik i elleve Aar og foruden de almindelige Skolekundskaber lærte Begyndelsesgrundene af Mathematiken af den fra Wittenberg hjemvendte MADS HVAS. Sexogtyve Aar gammel kom han til Universitetet og anbefaledes af Professorerne til Tyge Brahe; i otte Aar var han hos ham paa Hveen og fulgte med ham forst til Wandesborg, senere til Prag. I Aaret 1600 skiltes de to Venner, Longomontan besøgte endel tydske Byer og tog Magistergraden i Rostock. Efter sin

Longomontan.

Hjemkomst til Danmark 1602 blev han Rektor i Viborg, afslog i Forventning om en Ansættelse ved Universitetet en Kaldelse til det

Christen Longberg.

Efter et Stik af Simon de Pas.

Omskrift paa Rammen: Christian Severin Longomontanus fra Jylland, Professor i Astronomi ved Kjøbenhavns Universitet, i hans 82. Aar 1644. — Verset under Stikranden lyder paa Dansk saaledes: Som hin Sikuler (ɔ: Archimedes, født paa Sicilien), Mathematikens Ypperste, kunstfærdigt havde ladet en Kugle og en Cylinder anbringe paa sin Grav, saaledes glæder Cirklen og Stjernerne tillige sig ved at indskrives paa din Grav, Christian Longomontanus. Skaane var Tychos Fødeland, Jylland dit, og de to Landes Ry vil vare evigt, de kunne lade haant om Nid og Avind.

astronomiske Professorat i Wittenberg og blev endelig 1607 extraordinair Professor i Mathematik, hvilken Lærestol han beklædte til sin Død 1647. Han er Forfatter af en Række latinske Disputatser og flere større mathematiske og astronomiske Skrifter, blandt hvilke det vigtigste er »*Astronomia Danica*« (1622 og flere senere Udgaver), i lang Tid et klassisk Værk i Astronomien. Longomontan byggede paa Tyge Brahes Observationer, men fulgte det kopernikanske System. I hans Tid opførtes Kjøbenhavns Observatorium (Rundetaarn), hvis Indretning han har beskrevet i »*Introductio in theatrum Astronomicum Havniense*« 1638.

Skjøndt Astronomien efter sit Væsen hører til de Videnskaber, det falder vanskeligst at popularisere, træffe vi dog allerede i det 17. Aarh.s Begyndelse paa Skrifter, der søge at forklare dens Fænomener for den store Almenhed, saaledes som NIELS HELVADS N. Helvad. »Resolution oc Forklaring paa den Ny Comet oc Wuanlige Stierne, som bleff seet vdi Novembri oc Decembri Maaned 1618«, i hvilken Afhandling det første Kapitel gjør Rede for »de Motiver oc Principal aarsager, huorfaare Gud lader Cometer oc andre gruelige Spectackel see paa Himmelen«, andet Kapitel omhandler »Cometers Skabning, oprindelse oc herkompst« o. s. v. Forfatteren NIELS HANSEN HELVAD (*Nicolaus Helvaderus*) vandt sig overhovedet et agtet Navn og en stor Læsekreds som folkelig Skribent i mange forskjellige Emner og er i det Hele taget en ret mærkelig Mand. Han blev født 1564 i Kirkebyen Heldevad mellem Tønder og Haderslev, hvor hans Fader var og han selv senere blev Præst, efter at hans Ungdomsstudier havde ført ham viden om til Lifland og Tydskland. I sit Præstekald vedblev han at dyrke sine Yndlingsvidenskaber Mathematik og Astrologi og udgav hvert Aar en Almanak, hvori han meddelte Aarets Prognostikon, Forudsigelsen af dets Begivenheder. Men netop denne hans Viden skulde bringe ham i Fortræd, som det jo stundom er Profeternes hjemlige Skjæbne. Hertug Johan Adolphs højtbetroede Yndling Johan v. Wowern, en ikke uberømt Videnskabsmand, men tillige en stolt og hovmodig Herre, havde anmodet Helvad om at stille hans Nativitet, men denne faldt saa lidet ud efter Ønske, at han harmfuld udbrød: »Helvad har stillet mig min Nativitet, jeg skal stille ham hans igjen — der Teufel soll ihn holen!« Ved falske Beskyldninger og allehaande Fortræ-

digelser fik han da ogsaa den stjernekyndige Præst dreven fra Kaldet, men efterat Christian IV. havde gjort Helvads personlige Bekjendtskab, tog han sig af ham, indtagen af hans muntre og

Niels Helvad.

Efter et i den kgl. Kobberstiksamling opbevaret meget sjeldent Stik.

Omskrift: Portrait af den ærværdige og hojtberømte Mand Hr. Niels Helvad i hans Alders 55· Aar 1619.

livlige Væsen, og udnævnte ham 1615 til kongelig Kalendariograf eller Almanakskriver. Men ogsaa i denne Stilling voldte hans Forudsigelser ham Ubehageligheder. I Almanaken for 1632 havde han betegnet Dagen den 5. November med Bogstaverne G. b. f. r. i. a., og paa Kongens Spørgsmaal om deres Betydning

udlagde han dem som: »Gud bevare Frantz Rantzau i Aar.« Da nu Rantzau, der var Rigens Hovmester og forlovet med Kongens Datter Anna Cathrine, druknede i Rosenborg Have den nævnte Dags Aften, som han vilde gaa fra Slottet, befalede Kongen Helvad ikke mere at give sig af med Spaadomme. Et Par Aar efter døde han 1634. Endnu udover Aarhundredet bevarede hans Skrifter deres Folkeyndest. Hans Selvbiografi findes i Vidensk. Selsk. hist. Almanak for 1775—76.

Blandt det følgende Slægtleds Astronomer rager **Ole Rømer** frem som Opdageren af en af Naturens Grundlove: Lyshastighedens. Ole Rømer.

Vækkelsen af sine mathematiske Interesser havde den unge aarhusianske Student OLE CHRISTENSEN RØMER (f. 1644) især RASMUS BARTHOLIN at takke for, og denne viste ham yderligere sin Yndest ved at anbefale ham til Medhjælper for den franske Expedition, der 1671 kom her til Landet under Ledelse af Astronomen Picard for at bestemme Uranienborgs Polhøjde. Rømer fulgte med Expeditionen tilbage til Frankrig, opholdt sig her i ti Aar og erhvervede sig ansete Stillinger og europæisk Navnkundighed. Han deltog i Arbejderne paa Observatoriet i Paris, blev Medlem af Akademiet og Lærer i Mathematik for Kronprinsen; ogsaa i Anlægget af de kunstige Vandspring i Versailles tog han Del. Under Opholdet i Paris gjorde han 1675 den Opdagelse, som han skylder sit største videnskabelige Ry. Man havde hidtil antaget, at et Fænomen opfattedes af Synsorganerne i samme Øjeblik det skete, uden Hensyn til Afstanden, altsaa at Lyset forplantede sig med en uendelig Hastighed. Ved Iagttagelse af Jupiterdrabanternes Formørkelse blev Rømer imidlertid opmærksom paa, at der i disse Fænomener finder periodiske Afvigelser Sted, som staa i et bestemt Forhold til Planetens Afstand fra Jorden. Dette forklarede han ved at antage, at Lyset behøvede en Tid for at komme fra Planeterne til os, og at denne Tid var proportional med Afstanden, altsaa at Lyset bevægede sig med en jevn Hastighed, som han beregnede saaledes, at Middelafstanden imellem Solen og Jorden tilbagelagdes i 14 Minuter. Tanken var født til Verden, Hypothesen stadfæstede sig, om end Beregningen var urigtig, idet Hastigheden er omtr. 8 Minuter. 1676 blev Rømer designeret til Professoratet i Mathematik ved Kjøbenhavns Universitet og hjemkaldtes 1681 for at tiltræde sin Post. Han for-

bedrede Observatoriet og indførte flere nye, tildels af ham selv opfundne Instrumenter (Passageinstrumentet) og Maskiner, der viste

Ole Rømer.
Efter et Stik af J. G. Wolffgang.
Rammens Indskrift: Født i Aarhus i Jylland 25. Septbr. 1644. Død i Kjøbenhavn 19. Septbr. 1710. — Skriftpladens Indskrift: Ole Rømer, Hs. danske og norske Majestæts Etatsraad. Politimester og første Borgemester i Staden Kjøbenhavn, kgl. Mathematiker og Professor i den højere Mathematik ved det kgl Universitet.

Planeternes Gang, Solens og Maanens Formorkelser. Paa Rundetaarn saavelsom i sit private »*Observatorium Tusculanum*« paa Landstedet

Pilenborg i Vridløsemagle Vest for Kjøbenhavn arbejdede han især paa at bestemme Fixstjernernes Parallaxe, men de herhen hørende Optegnelser gik tabt ved Ildebranden 1728 med Undtagelse af de »tre Dages Observationer« (»*triduum observationum Tusculanarum*«), som Horrebow senere udgav. Efter Hjemkomsten fra en efter kongelig Befaling foretagen Rejse til Tydskland, Frankrig, England og Holland blev Rømer Assessor i Højesteret og senere Politi- og Borgemester i Kjøbenhavn. I denne Stilling indførte han mange kommunale og almennyttige Foranstaltninger: der indrettedes et ordenligt Nattepoliti i Hovedstaden, dens Gader oplystes ved Løgter, Brandvæsenet blev ordnet og Byen paa mange Maader forskjønnet; der indførtes ensartet Maal og Vægt over hele Riget, Landevejene bleve opmaalte, Milepæle oprejste og Befordringsvæsnet forbedret. Endvidere udarbejdede Rømer den første Matrikel eller almindelige Jordebog, hvorved først en ligelig Skyldsætning af alt Landets Jordegods blev mulig. Dette virksomme Liv endte Døden 1710.

Af Tilværelsens praktiske Krav udspringe de første videnskabelige Begyndelser. Landmaalingen og det daglige Livs Regning afføder Mathematiken, Tidsmaalingen og Skibsfarten Astronomien, Bjergværksdriften Mineralogien og Geologien, Lægekunsten Zoologien og Botaniken, Apothekerkunsten Kemien. Først naar det erhvervede Kundskabsforraad begynder at udsondres fra den Fornødenhed, der oprindelig har fremkaldt det, først naar det bliver Gjenstand for særskilt Behandling for sin egen Skyld, uden Hensyn til den praktiske Nytteanvendelse, først da kan der blive Tale om det enkelte Videnskabsfags Historie. Endnu paa det Tidspunkt, vi her behandle, ere Zoologi, Botanik og Kemi nøje knyttede til Lægekunstens Udøvelse og studeres væsenligst i dens Tjeneste; men i selve Studiet er der foregaaet det store Fremskridt, at den abstrakte Spekulations Vej er ifærd med at blive forladt til Fordel for Iagttagelsen og Undersøgelsen. Endnu staa mange Fordomme som Hindringer for denne; Dissektionen af menneskelige Kadavere

Ole Rømers Haandskrift (»Levvel, din hengivne O. R.«) af en paa det St. kgl. Bibl. opbevaret Kladde til et Brev til Leibnitz.

var paa mange Steder forbudt ved Lov og havde den offentlige Mening imod sig, saa at f. Ex. hos os Professor ANDERS CHRISTENSEN (1551—1602) maatte opgive den, fordi »honnette« Folk ellers ikke vilde sidde tilbords med ham. Fra Undersøgelser af Dyr maatte der da drages Analogier til det menneskelige Legeme i dets Hovedtræk; men ogsaa den nøjere Indsigt vandtes, efterhaanden som Fordommen besejredes og især efter at Mikroskopets Opfindelse i Slutningen af det 16. Aarh. havde aabnet Indblik i en helt ny Verden. Efter den indre Legemsbygning samt efter Livsytringernes Art klassificeres Grupperne i denne før-Linneiske Periode, fra hvilket Tidsrum en meget stor Del af vor Kundskab til den indre Organisme stammer.

Det vil saaledes ikke undre, at det fortrinsvis er Læger, vi gjøre Bekjendtskab med, naar vi lade den lærde Tids Naturforskere passere forbi os. Den første betydeligere Skikkelse, vi faae Øje paa, er den ældste af Bartholinernes navnkundige Slægt. (Se angaaende denne Prof. JUL. PETERSENS Skrift »Bartholinerne og Kredsen om dem«, 1899.)

Casp. Bartholin. CASPAR BARTHOLIN (Bertelsen) fødtes 1585 i Malmø, hvor hans Fader Bertel Jespersen var Præst. Om hans naturlige Begavelse havde Samtiden mærkelige Ting at fortælle, ja endogsaa den Vidunderlighed, at han var i Besiddelse af medfødt Kundskab i det hebraiske Sprog. I syv Aar studerede han ved de bekjendteste Universiteter udenlands, blev Magister i Wittenberg, tog den medicinske Doktorgrad i Basel, havde Lejlighed til at foretage Dissektioner i Padua, hvor han arbejdede med paa Pladerne til Casserius' Værk om Sandseredskaberne, samt udgav forskjellige mindre Skrifter, deriblandt sin Haandbog i den menneskelige Anatomi: »*Anatomicæ institutiones*« (Wittenberg 1611), en i sin Tid meget benyttet Vejledning, der udkom i flere Oplag endnu i Forfatterens Levetid og senere, forøget og forbedret, udgaves gjentagne Gange af hans Søn og hævdede sig Aarhundredet igjennem som Ledetraad for Videnskabsmænd og Studerende, oversat paa Tydsk, Fransk, Italiensk, Hollandsk og Engelsk. Efter sin Hjemkomst blev C. Bartholin Professor ved Universitetet, først i Latin, derefter i Medicinen, og ægtede Anna Fincke, en Datter af den indflydelsesrige Mathematiker og Mediciner Professor THOMAS FINCKE. Han holdt Forelæsninger over Anatomien med Forklaring af Afbildninger og Dis-

sektion af Dyr, samt udgav forskjellige Afhandlinger om filosofiske, fysiske og lægevidenskabelige Emner, bl. A. en Disputats »*de philosophiæ in medicina usu*« (»Om Filosofiens Brug i Lægevidenskaben«). Sandsen for det Abnorme og Forunderlige, som endnu beherskede Tiden trods dens ved Iagttagelser voxende Indsigt i Naturens lovbundne Virksomhed, har givet sig Udtryk i C. Bartholins Skrift »*De unicornu*« (»Om Enhjørningen«), i hvilket det fabelagtige Dyr beskrives efter forskjellige Forfatteres Beretninger uden Spor af den Støtte for Paalideligheden, Selvsynet giver, hvilket jo rigtignok i dette Tilfælde maatte undværes af gode Grunde; Afhandlingen er en af de sidste Repræsentanter for den blot litteraire Naturhistorie, som henter sit Apparat fra de klassiske Forfattere og paa Bogstudiets Omraade udfolder en ofte forbausende Lærdom, men ikke tænker paa at se med sine egne Øjne.

Caspar Bartholin.

Efter et Stik af Simon de Pas.

I Rammen: Dr. Caspar Bartholin, Theolog, Læge og Filosof, Professor i den hellige Litteratur ved Universitetet i Kjøbenhavn, i sit 40. Aar 1625. — Under Portraitet: Dette er B., hvem Apollo har sendt Verden, en Filosof, Læge og from Theosof. Hvad Graveuren har formaaet at gjøre, det har han gjort; men det er kun et Skyggerids af hans Legeme, og det endda et stumt Legeme: et Billede af hans Aand fattes. Vil Du se det, da læs de talrige Skrifter, i hvilke den lærde Slægt ved Hjælp af Pennen har givet Dig et Billede af sig selv.

Caspar Bartholins Sygdom 1623 og dens Indflydelse paa hans Sindsretning og Tankegang er omtalt S. 342. Ved Siden af de theo-

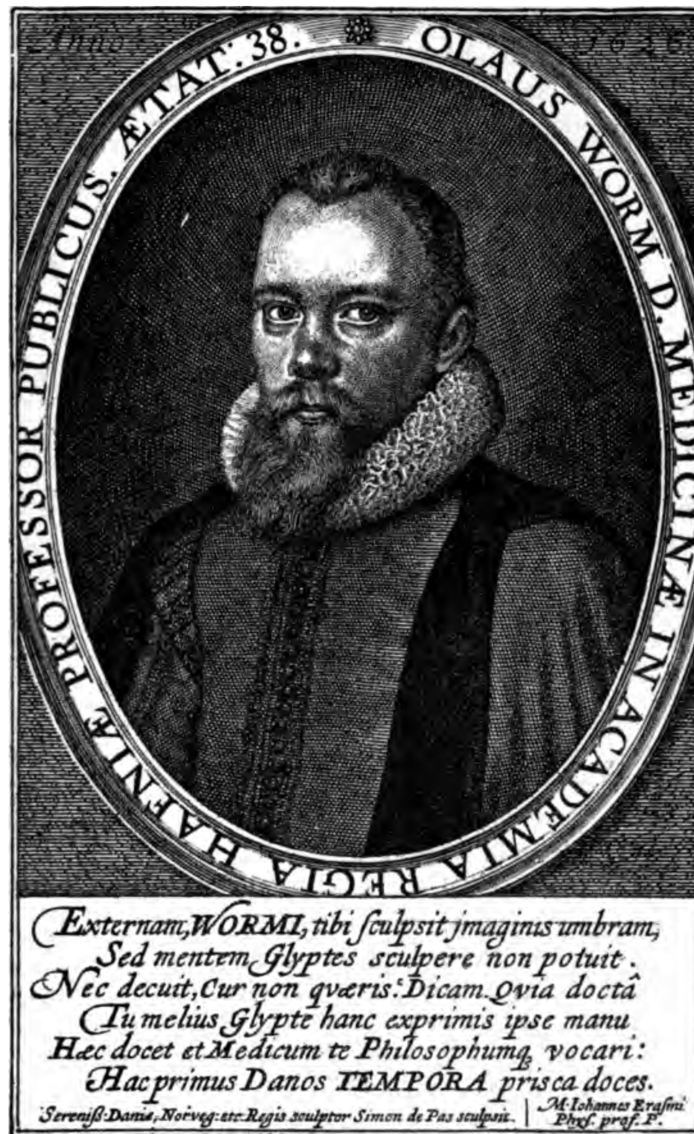
logiske Studier, der optog hans sidste Leveaar, dyrkede han dog ogsaa de naturvidenskabelige og udgav adskillige Skrifter om Emner fra dette Omraade. Efter hans Død 1629 udkom et større Arbejde: »*Controversiæ anatomicæ*« (»Anatomiske Stridigheder«), et Værk, der trods sin polemiske Titel dog kun for en mindre Del er et egenlig debatterende Skrift, men væsenligst et Supplement til hans Anatomi; blandt de Spørgsmaal, som fremsættes til videnskabelig Diskussion, kan nævnes som Exempler: om man skal spise mest til Frokost eller til Middag? om det er rigtigt, at velhavende Mødre overlade deres Børn til Ammer? om Mennesket er Naturens ypperste Værk, og om det med Rette bærer Navn af en Mikrokosme? m. m.

C. C. A. GOSCH, der i sin »Udsigt over Danmarks zoologiske Litteratur« 2. Afd. 1. Bd. (1873) bringer udførlige Karakteristiker saavel af Bartholinernes som af Ole Worms, Simon Paullis og Niels Stensens videnskabelige Arbejder, sammenfatter Dommen om Caspar Bartholin i følgende Udtalelse: »Se vi tilbage paa hans Virksomhed i Zoologiens Tjeneste, der saagodtsom ganske knytter sig til Anatomien og Fysiologien, saa kan man sige, at han har indlagt sig Fortjeneste mere ved at ordne det indvundne Materiale og vække Interessen end ved originale Bidrag, og at hans Fortjeneste af Videnskaben i Danmark var større end af Videnskaben i Almindelighed.«

Denne Betragtningsmaade finder dog Bartholins Biograf S. M. GJELLERUP ikke rammende i det Væsenlige. »Dengang han fremtraadte,« siger G., »havde Videnskaberne arbejdet sig ud af den skolastiske Filosofis Lænker og begyndt deres Ynglingsvandreaar. Nu krævede man rundt omkring i Europa nye Methoder. Alt det overflødige og forældede Stof skulde skydes ud, og det, som blev tilbage, skulde ordnes og fremstilles i en ny, klar og overskuelig Form. Det var denne Opgave, Caspar Bartholin forsøgte at løse, idet han fra et strengt aristotelisk Standpunkt udarbejdede sine forskjellige Haandbøger, og naar man gaaer ud fra de Forudsætninger, hvorpaa man dengang byggede, maa man paastaa, at han virkelig ogsaa i denne Henseende har fyldestgjort Tidens Krav.«

Ole Worm.

Det hedder i Gosch's ovennævnte Værk, at »Faa have virket kraftigere i det 17. Aarh. for at udbrede Interesse og Kundskab til Naturhistorien i Danmark end **Ole Worm**, en af de ypperste Repræsentanter hertillands for den polyhistoriske Videnskabsperiode,

Ole Worm.

Efter et Stik af Simon de Pas i første Udgave af »*Fasti Danici*«.

I Rammen: Dr. Ole Worm, Professor i Medicin ved Kbhvns. kgl. Universitet i hans 38. Aar (1626). — Under Rammen: Dit Billedes ydre Skygge, Worm, har Kunstneren graveret, men din Aand har han ikke kunnet mejsle, og det sømmede sig ejheller. Spørger Du: hvorfor? Det skal jeg sige Dig: fordi Du selv udtrykker den bedre end Kunstneren ved din lærde Haand; den lærer os, at Du baade kaldes Læge og Filosof; ved den er Du den Første, der giver de Danske Kjendskab til de henfarne Dage.

klaring nærmest, om han end ikke tør bryde med Traditionen, som han mente støttet af en saa betydelig Autoritet som Scaliger. I Afhandlingens næstsidste Kapitel, der handler om, hvad der kan gjøres mod disse Dyrs Ødelæggelser, anfører Worm for den historiske Fuldstændigheds Skyld en pavelig Bulle imod dem samt et Uddrag af det romerske Liturgi mod slige Landeplager, hvilket han dog ikke vil anbefale Nogen. Hvor til Slutning Lemmingens Nytte drøftes, ytrer Forfatteren, at der ikke kan være nogen Tvivl om, at de jo sendes af Gud til Straf for vore Synder og altsaa bør mødes med Bod og Bøn; som Vidnesbyrd om disses kraftige Virkeevne fortæller han saa, hvad der er skeet for ikke længe siden: at talløse Skarer af Lemminger, som bedækkede Markerne i Lister Sogn, da Menigheden begav sig til Kirken for at anraabe om Hjælp imod dem, vare styrtede i Havet tilhobe, da man atter kom ud.

Som Læge nød Worm stor Anseelse, ikke mindst fordi han, hvad der just ikke var Tidens Skik, blev paa sin Post under de forskjellige Pestepidemier, Kjøbenhavn hjemsøgtes af; i Almindelighed forlod Lægerne skyndsomst Byen, naar en Epidemi udbrød, henvisende til nogle trykte Regler for Sygdommens Behandling og forresten til Apothekernes Hjælp. Som medicinsk Docent virkede Worm kraftigt ved Forelæsninger og Skrifter; den egenlige Sygdomslære afhandlede han i en Række Disputatser, der sammen med en Del Afhandlinger af blandet Indhold danne de to Værker: »*Institutionum medicarum libri V*« (1636—40) og »*Controversiarum medicarum exercitationes* I—XVIII« (1624—53). Med lærde Mænd i og udenfor Norden stod Worm i en udstrakt Brevvexling; Gram udgav 1728 denne Korrespondance under Titlen »*Olai Wormii et doctorum virorum ad eum Epistolæ*« (»Ole Worms egne og lærde Mænds Breve til ham«), men Ildebranden s. A. fortærede det Meste af Oplaget, saa det danske Selskab besørgede en ny Udgave 1751. Det er den vigtigste lærde Brevvexling, hin Tid har frembragt herhjemme.

Om Ole Worms Fortjenester af den nordiske Oldforskning skal der senere tales; her gjøre vi kun i Forbigaaende opmærksom paa, hvorledes Tidens uklare Bevidsthed kunde opfatte Natur- og Oldvidenskab som to Sider af samme Sag: Biskoppen af Bergen sendte engang Worm et Exemplar af en Krebs (*Nephrops norvegicus*), hvis Tegninger paa Bagkroppen forekom ham at ligne Runer,

hvilke han nu bad den runekyndige Naturforsker at tyde, for at Samtiden kunde faae at vide, hvilke skrækkelige Begivenheder der herved varsledes.

For femte Gang beklædte Worm Rektoratet ved Universitetet, da han den 10. Septbr. 1654 døde under Udøvelsen af sin Lægevirksomhed i den skrækkelige Pestsommer, der bortrev en Femtedel af Kjøbenhavns Befolkning. I hans Dødsstund — fortælles der — saaes en klart skinnende Stjerne over hans Hus, hvorfra den skød ned mod Østen og pludselig sluktes.

Underskriften under omstaaende Portrait af SIMON PAULLI oplyser i Korthed hans vigtigste Livsfata, men meddeler Intet om de Omstændigheder, der lagde hans Vej ind over Danmark. Hans Fader, oprindelig Professor i Medicin i Rostock, blev som Landsmand af Enkedronning Sophie (af Mecklenburg, Frederik II.s Gemalinde) Livlæge hos hende paa Nykjøbing Slot, og fra Hofkredsene modtog Sønnen Understøttelse til sine Studeringer og blev ligeledes ved deres Anbefaling Hovmester for nogle adelige Ynglinge i Sorø. Han fandt Behag i Opholdet i Danmark, og da hans Svigerfader, Professor Jacob Fabricius i Rostock, imidlertid var bleven Livlæge hos Kong Christian IV., lykkedes det ham ved dennes Indflydelse at faae en Kaldelse til Kjøbenhavn, hvor han udnævntes til at beklæde det første Professorat i Anatomi. Hans første Forelæsning holdtes paa Grundlag af Galens Bog om Knoklerne og med et af Universitetet tidligere erhvervet Skelet som Forklaringsobjekt; Dissektioner fandt ikke Sted, fordi der intet Anatomitheater havdes. Denne Mangel blev dog faa Aar efter afhjulpen paa Foranstaltning af Kansleren Christian Thomæson Sehested, der lod et *Theatrum anatomicum* indrette for Kommunitetets Midler i det saakaldte gamle Kollegium; »vi ere i fuld Gang med Bygningen af det anatomiske Theater,« hedder det i et Brev fra 1643 fra Ole Worm, som ikke betragtede den tydske Lærde med velvillige Øjne, »og saasnart det er færdigt, loves der os Mirakler af Den, hvem dette Fag er betroet, skjøndt han i de næsten to Aar, han har været iblandt os, ikke har dissekeret saameget som en Hund.« Ole Worms Skepsis synes ikke at have savnet Berettigelse; der foreligger ialfald ingen litteraire Vidnesbyrd om, at den videnskabelige Virksomhed indenfor Anatomitheatrets Mure har været af nogen stor

S. Paulli.

Simon Paulli.

Efter Carel v. Manderns Maleri, stukket af Alb. Haelweg.

Paa Foden af Busten: Jeg skal voxe frisk ved Efterverdenens Ros. Horats (Od. III. 30, 7—8). — Underskrift: Simon Paulli, Simons Sønnesøn, Henriks Søn, blev født i Rostock 1603, udnævntes til Professor dersteds 1632. Aar 1639 under Christian IV.s Regering indførte han Studiet af Anatomi, Kirurgi og Botanik ved det kgl. Universitet i Kbhvn. Men efterat Frederik III. var kommen paa Tronen, opgav han denne Stilling og har nu Ansættelse som kongelig Læge. 63 Aar gammel.

Betydning, før Thomas Bartholin 1648 overtog Professoratet. Paulli fik et Kanonikat i Aarhus, blev senere Livlæge og døde i en høj Alder den 23. April 1680.

Af hans anatomiske Skrifter kan nævnes hans Indledningstale til den ovenfor nævnte Forelæsningsrække, hans Program ved Anatomikamrets Aabning, hans »*Epistola parænetica ad Th. Bartholinum*« (»Formaningsbrev til Th. B.«) 1673, indeholdende Meddelelser angaaende Fremgangsmaaden ved Tilberedning af Skeletter. Som Veterinair fremtræder Paulli i sit Skrift »Anatomisch-medicinisches Bedenken über ein kgl. Reitpferd« (Kbhvn. 1672); en af Kongens Yndlingsheste døde pludselig, og Simon Paulli, som ved Hove var bleven adspurgt om Dødsaarsagen, paatog sig om muligt at udfinde denne ved en Obduktion, om hvilken Skriftet giver Beretning. Man ansaa det for uværdigt for en Mand i hans Stilling at nedlade sig til en saadan Undersøgelse, men Th. Bartholin forsvarede ham med den Bemærkning, at Lægekunstens videnskabelige Forudsætninger ere de samme, hvad enten de anvendes paa Mennesker eller Dyr.

Adgangskort til Anatomitheatret.
Efter en Afbildning i Th. Bartholins »*Domus Anatomica*« (Indskrifterne: Anatomisk Billet. — De tørre Ben skulle grønnes lig Sæd).

Større ere S. Paullis Fortjenester som Botaniker. Ved hans Ansættelse ved Universitetet paalagdes det ham specielt at anstille botaniske Exkursioner med de Studerende, og denne Forpligtelse opfyldte han samvittighedsfuldt Uge efter Uge. Mest havde det botaniske Studium et praktisk Maal for Øje, nemlig ved Undersøgelsen af Planternes lægende Kraft at være til Støtte for Medicinen. En saadan farmakologisk Karakter have da ogsaa Paullis to betydeligste botaniske Skrifter: »*Quadripartitum botanicum*« 1640, saaledes kaldet, fordi Planterne ere inddelte i fire Klasser efter Aarstiderne, og »**Flora Danica** det er Dansk Urtebog« 1648, en dansk Botanik, der ligeledes i en efter de fire Aarstider foretagen Sondring omhandler henved 400 Planter, hvis Brug var af Vigtighed i medicinsk eller diætetisk Henseende. Ved hver Plante angives først dens Navn paa Dansk, Tydsk og Latin, samt dens Blomstringstid,

Flora Danica.

Titel-Illustration til Simon Paullis »Flora Danica« 1648.

dernæst følger en udførlig Beskrivelse af dens Udvortes, Angivelse af Stedet, hvor den findes, og tilsidst dens medicinske Egenskaber og Anvendelse baade efter fremmede Skribenters Opgivelser og efter Forfatterens egen Erfaring. Ikke mindre end 384 Plantebilleder illustrere Texten; dog skyldes disse ikke Originaltegninger, Træ-

Foraaret.
Illustration af Simon Paullis »*Flora Danica*« 1648.

snittene ere laante af en nederlandsk Boghandler. Men som det paa kongelig Befaling udgivne Værk fremtræder i sin hele Udstyrelse, er det en ualmindelig Pragtfrembringelse i hin Tids videnskabelige Litteratur.

Mere som et historisk end som et botanisk Kuriosum kan

nævnes S. Paullis »*Commentarius de abusu tabaci Americanorum veteri & herbæ thee Asiaticorum in Europa novo*« (»Afhandling om den gamle Misbrug af Amerikanernes Tobak og den nye af Asiaternes Urt The i Europa«, 1665). Forfatteren drager her i Spidsen for en Fylking af egne og Andres Grunde med vældig Kraft i Marken mod Brugen af Tobak, særlig Røgtobak, om hvilken han mener, at Røgen kan trænge op i Hjernen og angribe denne, og en lignende Virkning tilskriver han Theen, idet han vil bevise, at denne Plante i Et og Alt er identisk med den hjemlige Urt Pors. I dette som i adskillige andre af S. Paullis Skrifter findes der mange spredte Træk til Oplysning om Tidens Kulturstandpunkt.

Simon Paullis Biografi er skreven af Pseudonymen J. HORB (Prof. J. Rørbye) i Østs »Archiv« X. 1828.

Th. Bartholin. Det største Ry som Anatom vandt **Thomas Bartholin**, Caspar Bartholins og Professordatteren Anna Finckes Søn, født 20. Oktbr. 1616. Han blev opdragen sammen med den lærde FUIREN'ske Families Sønner og havde bl. A. den senere som Livlæge bekjendte POUL MOTH til Lærer. Efter sin Faders tidlige Død fik han til Formynder sin Onkel OLE WORM, som Aaret iforvejen var bleven Enkemand efter hans Moster, Professor Finckes Datter Dorothea. Worm opfyldte sin Forpligtelse overfor det unge Menneske paa den kjærligste og omhyggeligste Maade og ledede med Kyndighed hans ypperlige Evner ind i de rette Spor. Atten Aar gammel blev Thomas Bartholin dimitteret til Universitetet og rejste tre Aar senere til Leyden, hvor Lægevidenskaben havde et af sine Hovedsæder. Hans Faders berømte Navn og hans ikke mindre navnkundige Onkels Anbefalingsbreve skaffede ham en videnskabelig Omgang af første Rang, og baade ved det hollandske Universitet og under de senere Ophold i Paris, Montpellier, Padua, Neapel og paa Tilbagevejen i Basel var han som hjemme i de lærdeste Kredse og vedligeholdt stadig Forbindelsen med dem ved en udstrakt Brevvexling om de medicinske Spørgsmaal, som sysselsatte Samtiden. Ogsaa ved forskjellige videnskabelige Afhandlinger gjorde han sit Navn bekjendt i de Lærdes Samfund og var især nøje fortrolig med Anatomiens seneste Erobringer, Harveys nye Theori for Blodcirkulationen og Asellis Opdagelse af Mælkekarrene. I Padua blev

THOMAS BARTHOLINUS, CASP. FIL. D.
MED. ET ANATOM. IN ACADEM. HAFNIENSI
PROFESS. REGIUS. *Ætatis* 35. A°. 1651.

Carl van Mander pinxit. *Ionas Suiderhoef sculpsit.*

Thomas Bartholin,

Caspars Søn, Doktor i Medicin og Anatomi og kgl. Professor ved Kjøbenhavns Universitet.
35 Aar gl. 1651.

Jonas Suiderhoefs Stik efter Carl van Manderns Maleri

han udnævnt til »Consiliarius« for den germaniske Nation og kort efter til Prorektor og Syndikus ved Universitetet, en højst usædvanlig Ære for saa ung en Fremmed; den skaffede ham da ogsaa saamange Misundere og optog saa meget af hans Tid, at han snart frasagde sig Forretningerne I Basel tog han 1645 den medicinske Doktorgrad og blev umiddelbart derpaa Medlem af *collegium medicum*, en Hædersbevisning, som ikke blev enhver Doktor til Del. Bartholins Disputats handlede om Betændelse i Lungerne og Lungehinden og den Tale, han holdt ved denne Lejlighed, om Misfostre i Naturen og Medicinen. Et Par af de tilføjede Theses have kulturhistorisk Interesse: en lyder paa, at Lægekunstens Udøvelse vel kan forenes med adelig Herkomst, en anden hævder, at Lægen ikke bør udelukkes fra Selskabslivet — maaske en Reminiscens fra hans Landsmand Anders Christensens Skjæbne (S. 390).

Flere udenlandske Professorater havde været tilbudte Th. Barholin, men Worm opfordrede ham stadig til at vende hjem, for at han ved at vikariere for sin alderstegne Bedstefader Thomas Fincke itide kunde faae Foden indenfor Universitetet. Længe opsatte Bartholin Hjemkomsten, bestandig optagen af de fængslende Studier og de interessante Arbejder udenlands; omsider vendte han 1647 tilbage til sin Fødeby efter ti Aars Fraværelse, beriget med Kundskaber, med et i den lærde Verden i Ind- og Udlandet hædret Navn og med en Mængde udmærkede Mænds Venskab, hvilket han plejede og nærede ved en livlig Brevvexling. Af denne udkom der i Aarene 1663—67 fire Bind eller »Centurier«: »*Epistolarum medicinalium a Doctis vel ad Doctos scriptarum Centuriæ I.—IV.*« (»1.—4. Hundrede lægevidenskabelige Breve fra og til lærde Mænd«).

I Kjøbenhavn fik Th. Bartholin snart en udbredt Praxis, men det sees af et af hans Breve, at det praktiske Liv ikke tiltalte ham saaledes som det rent videnskabelige. En Plads som Læge hos den svagelige Prins Christian i Nykjøbing paa Falster afslog han, men modtog derimod efter Longomontans Død 1647 hans Professorat i Mathematik, indtil Simon Paulli Aaret efter tog sin Afsked og overlod Bartholin sin Plads paa Universitetet og i Anatomikammeret. Foruden sine anatomiske Forelæsninger holdt han i flere Semestre som Stedfortræder for sin Bedstefader Forelæsninger over den specielle Pathologi, Hovedets, Brystets, senere ogsaa Under-

livets Sygdomme. I Anatomitheatret foretog han Dissektioner og demonstrerede baade paa Dyre- og Menneskekadavere, ja foretog endog nu og da Vivisektioner; stundom overværedes disse Øvelser af Kong Frederik III. i den kongelige Loge, som var udenfor selve Theatret, men med Vinduer ind imod dette.

Opdagelsen af de lymfatiske Kar.

Vi komme nu til det Tidspunkt, da Th. Bartholin udførte sin største videnskabelige Bedrift: Iagttagelsen af Brystgangen hos Mennesket og Opdagelsen af de lymfatiske Kar først hos Dyr, siden hos Mennesket; et Tidspunkt, fra hvilket tillige hans Livs største Fortrædeligheder skrive sig. Om Maaden, hvorpaa det ved Fordøjelsen tilberedte Næringsstof tilføres Blodet og bliver anvendeligt for Vævenes Behov, havde Tidens Anatomer og Fysiologer en Forestilling, der væsenligst gik ud paa at betragte Leveren som Blodtilberedelsens Organ, til hvilket Næringsstoffet overførtes af Tarmkanalens Vener. Det var derfor en epokegjørende Opdagelse, da den italienske Lærde ASELLI paaviste Mælkekarrene i Krøset paa en Hund, hvorefter de snart fandtes hos Mennesket. Men selv efterat Asellis Opdagelse trods megen Modstand havde tilkæmpet sig almindelig Anerkjendelse, fastholdt baade den nævnte Videnskabsmand og hans Tilhængere endnu den fejlagtige Mening, at det var til Leveren, Næringssaften førtes gjennem Mælkekarrene, for der at forandres til Blod, og det var følgelig en endnu langt grundigere Revolution i Fysiologien, der foranledigedes, da Franskmanden JOHAN PEQUET, ligeledes efter Undersøgelser af Hunden, opdagede, hvorledes samtlige Mælkekars Indhold tilføres Blodsystemet gjennem den fra Underlivet udspringende Brystgang, saa at Leverens Rolle som Blodproducent fra nu af maatte henlægges til de falske Hypothesers store Dynge. Pequets med den allerstørste Forbauselse og med ikke mindre Modstræben og Uvillie modtagne Opdagelse var allerede gjort 1649, men offentliggjordes først 1651. Bartholin var underrettet om den før Offentliggjørelsen og gav sig strax ifærd med Undersøgelser desangaaende baade paa Dyr og Mennesker, og han blev saaledes den Første, der paaviste Brystgangen hos Mennesket, nemlig hos to Forbrydere, der før Henrettelsen havde nydt et rigeligt Maaltid. Han giver nøjagtig Beret-

ning om sine Fund i sit 1652 udgivne Skrift: »*De lacteis thoracicis in homine brutisque nuperrime observatis*« (»Om de hos Mennesker og Dyr nylig iagttagne Brystmælkekar«), i hvilket han endnu afviger fra Pequet i Anskuelsen om Leverens Betydning for Bloddannelsen, som Bartholin vedvarende for en Del hævder. Noget Utilfredsstillende vedblev der dog at være for Bartholin ved dette hans Theoris Kompromis mellem den nye og den gamle Anskuelse, og han fortsatte derfor ufortrødent sine Undersøgelser, særlig af Forholdene i Leveren. Hans utrættelige Experimenteren med Dyr og hans strengt videnskabelige Kritik af de Fænomener, som skulde støtte hans Antagelse, førte ham nu til en højst vigtig Opdagelse, der for bestandig gjorde Ende paa den tidligere Hævdelse af Leveren som bloddannende: Opdagelsen af de lymfatiske Kar som en fra Mælkekarrene forskjellig Gruppe af Organer, gjennem hvilke der ikke føres Næringssaft til Leveren, men tvertimod en fra denne Saft afvigende tyndere og klarere Vædske bort fra Leveren og fra Legemets øvrige Organer. Sin Opdagelse af disse Kars særegne Natur offentliggjorde Bartholin i Maj 1653 under Titlen: »*Vasa Lymphatica nuper Hafniæ in animantibus inventis & hepatis exsequiæ*« (»De lymfatiske Kar, som nylig ere fundne i Kjøbenhavn hos levende Væsner, samt Leverens Begravelse«) Dette Th. Bartholins vigtigste Bidrag til Anatomiens og Fysiologiens Udvikling fremdrog et hidtil upaaagtet Led i Legemets Husholdning og gav først Pequets Theori dens fulde Bekræftelse; det var nu videnskabelig godtgjort, at Leveren aldeles ingen Næringssaft modtog og ikke havde nogen Del i Tilberedelsen af Blodet; ligesom Pequet tilskrev nu ogsaa Bartholin alene Hjertet denne Funktion, og hans Glæde over at være naaet til et sikkert Resultat kommer uden nogen smaalig Fortrydelighed over, at han saa kort forinden havde troet at maatte hævde den modsatte Mening, ligesom triumferende til Udtryk i Titelbladets Ord om »Leverens Begravelse« og i den skjemtende, for Tidens Sprog karakteristiske Gravskrift, han skrev den: »Stands, Vandringsmand, din Gang! I denne Grav gjemmes Den, der selv har stedet Mange til Graven, dit Legemes første Kok og Herre, Leveren, som har været kjendt af en Række Slægter, men ukjendt af Naturen, og som har faaet sit Navns og sin Værdigheds Højhed ved Rygtet og bevaret den ved Folketroen. Den har været Kok saalænge, til den fik sig selv kogt op tillige-

med sit blodige Herredømme. Gaa da bort uden Lever, Vandringsmand, og lad Leveren beholde Galden (ɔ: ærgre sig). Ønsk den, at Du maa kunne udøve Kokkegjerning godt uden Galde!«

»Uden Galde« blev denne Opdagelse imidlertid ikke for Opdageren selv. Han arbejdede ivrigt videre paa sine Undersøgelser, og da det var lykkedes ham at paavise Lymfesystemets Tilstedeværelse ogsaa hos Mennesket, konstaterede han dette i Maj 1654 ved Skriftet »*Vasa Lymphatica in homine nuper inventa*« (»De lymf. Kar, nylig fundne hos Mennesket«). Men alle disse Undersøgelser gav Anledning til en heftig Strid saavel om Opdagelsernes Prioritet som om deres Betydning. Den sidste bestred især den franske Anatom RIOLAN og fremkaldte derved et Par Modskrifter af Bartholin; om Sondringen mellem de egenlige Mælkekar og de lymfatiske Kar ytrede Blodcirkulationens Opdager, den berømte HARVEY, nogen Tvivl, som Bartholin søgte at fjerne i en tredie polemisk Brochure. Disse Stridigheder vare imidlertid en forholdsvis fredelig Introduktion til den bitre Fejde mellem OLOF RUDBECK i Upsala og Bartholin om den egentlige Ære for Opdagelsen, hvilken Rudbeck vilde hævde for sig, idet han paastod at have kjendt disse Kar allerede 1650, at have viist dem til Dronning Christine i April 1652 og i Maj s. A. at have nægtet Leveren Evne til at berede Blod, hvilket han sagde ikke at kunne have gjort, hvis han ikke længe forud havde indseet, at Lymfekarrene bortførte Vædsken fra Leveren. Hertil maa bemærkes, at Opdagelsen i Virkeligheden først kunde siges at have fundet Sted, naar det var lykkedes Iagttageren at komme paa Spor efter Lymfekarsystemets Udspring, dets Løb i det Hele og dets Udmunding i Venesystemet; den kunde derimod ingenlunde med Rette siges at have fundet Sted, fordi man havde seet Kar, som Erfaringen først senere efterviste at være Lymfekar; isaafald maatte Lymfekarsystemet været opdaget endnu før baade Bartholin og Rudbeck. Og hvad den litteraire Dokumentation angaaer, da udkom Rudbecks første Skrift om denne Sag 1653, samme Aar som Bartholins om de lymfatiske Kar i Dyrene, men noget efter dette, hvilken Kjendsgjerning dog vejer endel imod den letfærdige Beskyldning af Rudbeck, at Bartholin skulde have hørt Noget om Sektionen i April 1652, der foretoges i Dronningens Nærværelse, og derved være bleven ledet ind paa de samme Undersøgelser, en Paastand, der

Polemik med O. Rudbeck.

slaaes helt til Jorden af det Faktum, at Bartholin allerede længe før det nævnte Tidspunkt havde paavist Karrene og diskuteret deres Betydning i Kjøbenhavn. Der er, naar alle Sagens vidtløftige Momenter sammenholdes, ikke Grund til at underskrive N. M. PETERSENS Kjendelse (»Bidr. til d. danske Litt. Hist.« III. 264): »Unægtelig tilkommer Prioriteten Rudbeck«; det er tvertimod umuligt at afgjøre, hvem af dem Førsteretten til den sande Opdagelse af Lymfekarsystemet maa tilskrives; men en Paavisning heraf vilde falde for vidtløftig i en Fremstilling som nærværende, der kun har dvælet saa udførligt ved dette ene fremtrædende Punkt i Th. Bartholins videnskabelige Liv, for at lade det ligesom illustrere Karakteren af den fysiologiske Forskning i det lærde Tidsrum. En nøjere Redegjørelse kan findes baade i C. C. A. GOSCH's ovenfor nævnte »Udsigt over Danm. zool. Litt.« og i et Universitetsprogram for 1858, indeholdende en Skildring af Thomas Bartholin ved daværende Prof. med. A. G. SOMMER.

Samtidig med den Række Skrifter, de nys omtalte Undersøgelser og Forsvaret for dem fremkaldte, udgav Bartholin et ikke ringe Antal Bøger af forskjelligt Indhold, mest dog henhørende til Medicinen og dens Hjælpefag. I Aarene 1654—61 udkom »*Historiarum Anatomicarum Rarium Centuriæ I—VI*« (»Sex Hundreder af sjeldne anatomiske Historier«), et Slags Magazin for allehaande medicinske Meddelelser, videnskabelige Notitser i broderlig Forening med fabelagtige Beretninger om Misfostre og Havfruer, Søslanger og Haneæg. »*Cista Medica*« (»Medicinsk Kiste«) 1662 er en lignende Samling af Smaastykker af blandet Indhold, mest dog henhørende til Videnskabens, især Medicinens Historie i Danmark, som bl. A. skildres gjennem en Række Levnetsbeskrivelser af kjøbenhavnske Læger; som et selvstændigt Tillæg følger »*Domus Anatomica breviter descripta*« (»Kort Beskrivelse af Anatomikamret«). Et ligeledes for de hjemlige Forhold oplysende Indhold have de 1666 udgivne ti Dissertationer »*De medicina Danorum domestica*« (»Om den indenlandske danske Lægekunst«) med Oplysninger om Datidens Sygdomsgenesis og Diætetik. En af Bartholins største litteraire Fortjenester er Stiftelsen af det første videnskabelige Tidsskrift i Danmark: »*Acta Medica et Philosophica Hafniensia*« (»Kjøbenhavnske med. og filos. Handlinger«), hvoraf der udkom 5 Bind med talrige Afhandlinger af Th. Bartholin selv og

Cista Medica.

Acta Hafniensia.

hans Disciple, Iagttagelser af danske Læger og Notitser fra Naturvidenskabens Omraade, med andre Ord: et Indhold, der i Afvexling og Værd svarede i hin Tid til en god medicinsk Journal i vore Dage.

Mangfoldige af Bartholins andre litteraire Arbejder maa vi forbigaa her, for endnu i Korthed at drage Omridsene af hans personlige Liv. Ved sin Onkel Ole Worms Død var han bleven valgt til hans Eftermand som Rektor ved Universitetet, men allerede to Aar efter fik han paa Grund af sit allerede fra Ungdommen af svagelige Helbred Fritagelse for den offentlige anatomiske Undervisning. 1660, altsaa i en Alder af kun 44 Aar, opnaaede han kongelig Tilladelse til at trække sig tilbage fra Professorforretningerne som *professor honorarius* og levede nu mest paa sin Ejendom Hagestedgaard ved Holbæk, sysselsat med litteraire Arbejder. I disse Studier blev Bartholin brat forstyrret ved Gaardens Brand 1670, ved hvilken blandt Mere en betydelig Mængde utrykte Haandskrifter gik tabt. Som Erstatning for hans Formuetab udnævnte Christian V. ham til Livlæge med forhøjet Gage. 1671 blev han for tredie Gang Universitetets Rektor, fik 1675 Tilbud om den anatomiske Lærestol ved Højskolen i Padua, blev 1676 Assessor i Højesteret, hvad der dengang, da der intet øverste Medicinalkollegium fandtes til Afgjørelse af juridisk-medicinske Kvæstioner, ikke var noget usædvanligt Avancement for en anseet Læge. Den 4. Decbr. 1680 døde Th. Bartholin, »smykket med sit fjerde Rektorats Purpur og Scepter«.

Bartholin afgav, siger GOSCH, »et lysende Exempel paa utrættelig Arbejdsomhed, en trofast Kjærlighed til Videnskaben, en loyal Samvittighedsfuldhed i sin videnskabelige Stræben, som ikke kunde Andet end paavirke den yngre Generation højst fordelagtigt; og jo mere han udrettede for Zoologiens forskjellige Dele som Hjælpefag for Medicinen, desto mere forberedte og fremhjalp han deres Udvikling som selvstændige Videnskaber. Den ved hans Fader og Worm vakte Interesse vedligeholdt og styrkede han paa alle Maader, og han lagde en Grundvold for Naturvidenskabens og især Zoologiens Studium, hvorpaa en herlig Bygning kunde været opført. At ingen saadan kom istand, skyldtes en Række uheldige Omstændigheder, men kan ikke lægges ham til Last; thi maalt med sin Tids Maalestok, seet i Forhold til Datiden, dens viden-

skabelige Forudsætninger og de daværende Forhold i Danmark, har Bartholin udrettet fuldt saameget for Zoologiens Fremme som nogen Anden i Danmark.«

Foruden af de ovenfor nævnte Forfattere er Th. Bartholins Biografi skreven af J. HORB i Østs »Archiv« X. 1828, og af J. G. JACOBSEN i Herholdts og Mansas »Samlinger til den danske Medicinal-Historie« 1835. Se ogsaa PANUMS Afhandling i Univ. Indbydelses-skrift til Reformationsfesten 1880.

C. Bartholin den Yngre. Blandt Th. Bartholins Disciple udmærkede sig hans Søn CASPAR THOMESEN BARTHOLIN, født 1655 og Professor allerede i sit tyvende Aar, Forfatter til en Mængde, især anatomiske Skrifter. De berømteste blandt Bartholins Lærlinge ere imidlertid OLE BORCH og NIELS STENSEN, Navne, som tillige føre os hen paa andre Omraader af Videnskaben.

O. Borch. **Ole Borch** blev født den 7. April 1626 i Landsbyen Nørre Bork i Ribe Stift og var ældste Søn blandt Børneflokken i Præstegaarden. Fra Ribe Skole dimitteredes han 1644 og studerede med megen Iver Medicin under Vejledning af Worm, Simon Paulli og Th. Bartholin, men ofrede samtidig den klassiske Litteratur en næsten ikke mindre Interesse og øvede sig flittigt i latinsk Digtekunst, saa at det polyhistoriske Præg, der betegner Ole Borchs hele videnskabelige Gjerning, giver sig tilkjende allerede i hans Ungdomsstudier og maatte komme ham tilgode i den første Embedsstilling, han beklædte, nemlig som Sjette-Lektie-Hører ved Kjøbenhavns Latinskole, i hvilken Egenskab han skulde docere: Terents, Ovid, Properts og Juvenal, latinsk Prosodi og Grammatik, de græske Dialekter, Evangelierne og Apostlenes Gjerninger paa Græsk, Logik, Rhetorik og Arithmetik! Af hans Skolegjerning fremgaaer et af hans tidligste litteraire Arbejder: »*Parnassus in nuce*« (»Parnasset i en Nød« ɔ: i kort Begreb) 1654, en Slags Haandbog for dem, der skulle lave latinske Vers, en Samling alfabetisk ordnede Ord med Henvisning for hvert enkelt til et klassisk Vers, i hvilket Ordet forekommer og hvor dets Kvantitet altsaa kan vejes. Han vilde ved dette Skrift lette Arbejdet for dem, der agtede at dyrke latinsk Poesi, og det var hans Haab, at denne Digtning nu ogsaa vilde blomstre i Danmark, paa det at Tidsalderen end mere »kunde komme

Ole Borch.

Stukket af Schaten efter John Jensens Maleri.

Rammen: Ole Borch, kgl. Kancelliraad, Assessor i Højesteret, Medlem af Konsistorium, Doktor g Professor i Medicin og Filologi, død i sit 64. Aar. — Paa Skriftpladen: Ikke vil der blive ɔdrømmet det korinthiske Metal nogen Forrang af den Bronceplade, paa hvilken Kunstneren har fbildet en saa stor Mands Aasyn! Sku her, Lægekunst, din Dyrker; beundre, Tidsalder, hans tyrke og Hæder, og Du, Romersprog, din Genius. Forat adlyde ham rejste Sanggudinderne sig, g Apollo stemte villigt sin Lyre. Borchs Ry vil forherliges i al Evighed, saalænge de mediceiske Sten (ɔ: *Collegium Mediceum*, Borchs Kollegium) stande paa nordisk Grund.

til at ligne det berømte Augusti *seculum*, som den ellers lignede i saamange andre Henseender«.

Et Tilbud om at overtage Rektoratet paa Herlufsholm afslog Borch for ikke at blive afbrudt i sine Studier og afskjære sig Udsigten til den længselsfuldt attraaede Udenlandsrejse. Bedre lod Modtagelsen af Pladsen som Opdrager for Rigshovmesteren JOACHIM GERSDORFS Sønner sig forene med hans Studieplaner; Gersdorf var en Dyrker og Beskytter af Videnskaberne, og i hans Hus fandtes der et kemisk Laboratorium, som Borch kom til at forestaa. Under dette udviklende og paa gjensidig Tilfredshed hvilende Ophold i den Gersdorf'ske Familie indtraf Kjøbenhavns Belejring 1659, under hvilken Borch deltog med Studenterne i Byens Forsvar og teede sig saa tappert, at Kong Frederik III. i Anerkjendelse heraf gav ham Kongetienden af et Sogn i Frederiksborg Lehn kvit og frit paa Livstid. Kort efter blev han designeret til Professor i Filologi samt *professor extraordinarius* i Botanik og Kemi, og indtil den Tid kom, da han kunde begynde at oppebære sit Salarium, skulde der ydes ham 500 Rdl. aarlig, ligesom der tilstodes ham Orlov i to Aar til en Rejse, »paa det han i forberørte Discipliner sig endnu videre perfectionere kunde«.

Udenlandsrejse.

Velforsynet med Anbefalinger fra sine lærde danske Venner til deres internationale Forbindelser ved alle Universiteter tiltraadte Ole Borch sin Udenlandsrejse i Novbr. 1660. Den gik først til Holland, hvor han valgte Leyden til sit Hovedkvarteer og flittig dyrkede Botanik, Kemi og Anatomi, Filologi, Historie og Antikviteter. Forelæsninger og Hospitalsgang, Musæer og Bibliotheker optog fuldt hans Tid, og hjemme i sin Bolig anatomerede og dissekerede han paa egen Haand eller sammen med sin senere saa berømte Landsmand NIELS STENSEN (Steno). Det er dog denne, og ikke, som man fejlagtig har ment, Borch, hvem Opdagelsen af Taaregangene skyldes, *ductus hygrophthalmici*, som Borch benævnede dem i sin Indberetning om Opdagelsen til Th. Bartholin, »fordi de synes stadig at inddryppe en klar Vædske i Øjnene, bestemt til at give disse en friere Bevægelse og hindre deres Udtørren«.

Ogsaa i andre hollandske Byer aflagde Borch kortere og længere Besøg, og i Amsterdam gjorde han Bekjendtskab med en af sin Tids eventyrligste Skikkelser, Kemikeren og Guldmageren,

Videnskabsmanden og Charlatanen JOSEPH FRANTS BORRO, en italiensk Læge, som efterat være dømt og *in effigie* brændt som Kjætter i Rom rejste omkring i Tydskland, Frankrig og Holland og allevegne vidste, ialtfald for en Tid, at skaffe sig stor Anseelse for sine mange hemmelige Kundskaber, mest af alkymistisk Art og nærmest sigtende til at gjøre Guld. Han optraadte allevegne med megen Pomp, holdt et stort Tjenerskab og lagde en Ødselhed og Gavmildhed for Dagen, der egnede sig vel til at fremkalde Fabler om hans uudtømmelige Rigdomme paa Guld og Diamanter og deres Oprindelse fra hans Kjendskab til de Vises Sten og den saakaldte Universalmedicin. I Begyndelsen var Borch noget skeptisk overfor hele hans Færd og skrev halvspottende hjem til Paulli og Bartholin om Italienerens Underkure; men efterhaanden som denne, der aabenbart havde sine Planer med at vinde Borch og hans lærde Venner hjemme, indviede ham i sin Kunsts Dybder, blev Borch mere og mere greben af Beundring for ham og saae op til ham som den fuldkomne Mester i den kemiske Mystik, som en Indviet, for hvem alle Lærdomme vare afslørede; denne Stemning, som fra Borch forplantedes til Bartholin og de andre Videnskabsmænd i Hjemmet, havde sin store Del i den glimrende Modtagelse, der blev Borro tildel i Kjøbenhavn under hans Ophold her, da han skulde øve sin Kunst paa Frederik III.s Regning i det Laboratorium, Kongen havde ladet opføre for ham tæt ved Østergade, det saakaldte Guldhus — et Ophold, hvorom det Nærmere fortælles af E. C. WERLAUFF i Herholdts og Mansas »Sml. t. d. danske Medicinalhist.« 1835.

De Strenge hos Ole Borch, som den italienske Adepts Lære berørte sympathetisk, stod i Forbindelse med hans egen Mystik i Opfattelsen af den kemiske Videnskabs Oprindelse og Væsen, saaledes som den havde formet sig i en Tidsalder, da Kemien endnu var ligesom indhylstret i alkymistiske Omsvøb, og saaledes som han selv har gjort Rede for den i sit senere udgivne Skrift »*De ortu et progressu Chemiæ*« (»Om Kemiens Oprindelse og Fremvæxt«) 1668. Borch fører her Kemien op til de allerældste Tider: Tubalkain har kjendt den, og den er forplantet i Chams Slægt, hvoraf Navnet (oprindelig Chamia). Chams Søn Kanaan, hvem Hedningerne kalde Hermes, er Kemiens egenlige Opfinder, hans Hjemsted, det gamle Ægypten, blev ogsaa Kemiens Hjem og Alkymien.

Memfis dens Hovedsæde. Som den hemmelighedsfulde Hermes Trismegistos gaaer hans Navn gjennem Astronomiens, Lægekunstens, Lovgivningens og andre Videnskabers Historie; hans hellige Bøger med de tættillukkede Løndomme — de »hermetiske« Skrifter — kjendtes kun af Præsterne, og den hemmelige Viden forplantedes gjennem Slægterne af enkelte vise Mænd, »den hermetiske Kjæde«. Moses har saaledes faaet et Indblik i Mysterierne, Platon ligeledes. Forøvrigt er der i Grækenlands ældste Tider Spor af Kemien at opdage, hyllede i Fabler om »det gyldne Skind«; den forekommer hos Romerne, derom vidner Virgil og mange hemmelighedsfulde Indskrifter, den dyrkes af Araberne og bringes af dem til Kina og til Spanien. — Borchs Skrift var særlig rettet mod den lærde Polyhistor CONRING, som havde polemiseret imod Hermetikerne og nu atter gav Svar paa Tiltale, hvilket fremkaldte en udførlig Afhandling af Ole Borch: »*Hermetis, Ægyptiorum et Chemicorum sapientia vindicata*« (»Forsvar for Hermes', Ægypternes og Kemikernes Visdom«) 1674. I dette Værk fører han med megen Lærdom og med en udførlig Dokumentation fra klassiske Forfattere og Kirkefædre de i det foregaaende Skrift givne Antydninger videre og forsvarer sine Ægyptere og den ypperste Repræsentant for deres dybe Viden, Hermes; han angriber Aristoteles, priser Paracelsus og hævder Nytten af metalliske Kure, det er: Anvendelsen af Tinkturer, uddragne af Metaller, Stene, Konkylier, Koraller og Perler; at Ægypterne maa have kunnet gjøre Guld, er ham ubestrideligt,

Vale, Illustr. Dne, et porro favere perge Generosiss: Nominis Cultori Olao Borrichio.

Ole Borchs Haandskrift,
af et paa det St. kgl. Bibliothek opbevaret Brev fra Leyden 1661 til Erik Rosenkrands.
(Levvel, højtberømte Herre, og vedbliv at bevare Deres Yndest for Deres højædle Navns Dyrker O.B.).

hvorfra skulde de ellers have faaet saadanne Skatte, som de siges at have besiddet?

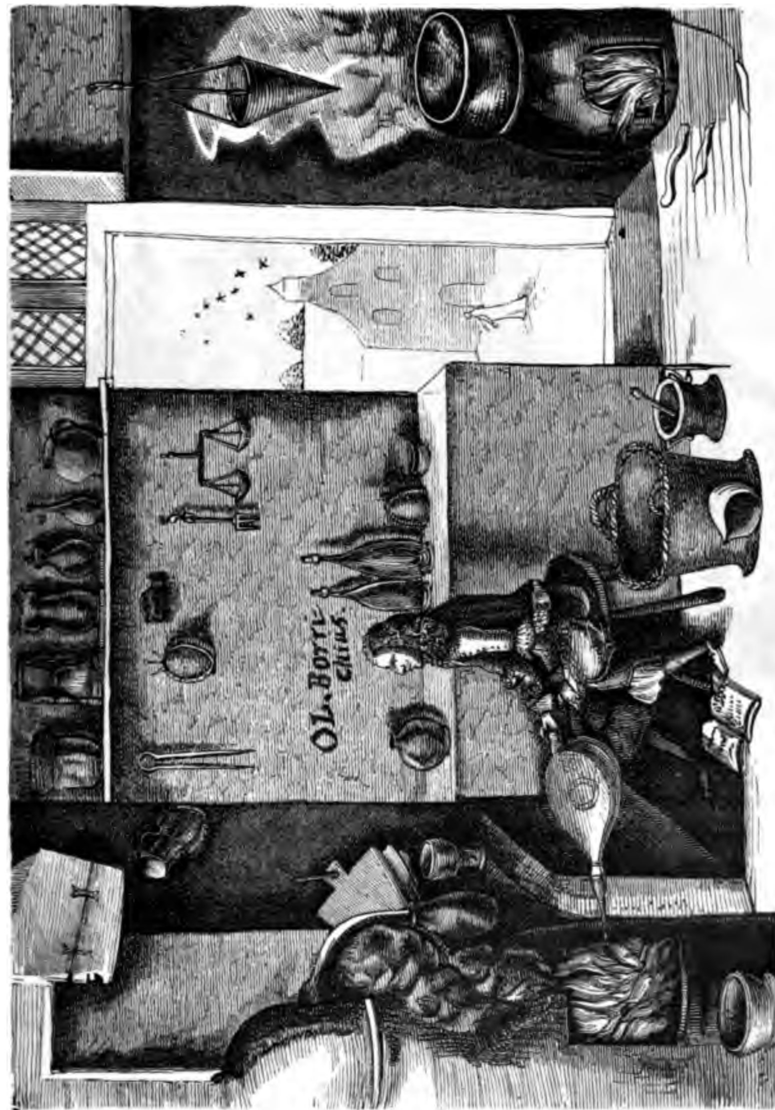
Kemien er i det lærde Tidsrum ifærd med at vikle sig ud af det alkymistiske Svøb; Empirien rejser sig imod Spekulationen. Karakteristisk for Videnskabens Standpunkt i Danmark er det, at en af dens betydeligste Talsmænd endnu fortrinsvis støtter sig til dens mystiske Momenter, med Forkjærlighed dvæler ved dens Sammenhæng med det Ufattelige og blandt den nyere Udviklings Mænd foretrækker Paracelsus, hvis forunderlige Blanding af Fantasteri og Naturforskning staaer Alkymien nærmest. Efter denne Angivelse af den kemiske Forsknings Stadium inden den Periode, da Lavoisier med Vægtskaalen i Haanden fører den ind paa rationelle Baner, vende vi tilbage til Gangen i Ole Borchs Liv.

Under hans Ophold i Holland døde hans ædle Velynder Joachim Gersdorf, hvilket medførte den Forandring i hans Stilling, at han nu atter blev Hovmester for tre af hans Sønner, som skulde ledsage ham paa hans Udenlandsrejse. Denne gik fra Holland til England (London og Oxford), derfra til Frankrig, hvor Opholdet i Paris strakte sig over godt og vel et Aar, rigt paa aandelige Indtryk og lærde Bekjendtskaber, bl. A. med den kritiske Kreds i Hôtel Rambouillet. I Angers tog Borch den medicinske Doktorgrad, rejste saa over Lyon, Montpellier og Marseille til Italien, hvor han efter kortere Ophold i Turin, Pavia og Bologna blev modtagen med den største Venlighed i Florens af Storhertug Ferdinand II. og hans Broder Leopold, senere Kardinal af Medici, der aabnede ham Adgang til det medicæiske Bibliothek med dets fortrinlige Haandskrifter. Til denne Stad henlægger Sagnet hans romantiske Kjærlighedseventyr med en Prinsesse af Medici, hvem hans Lægekunst frelste fra Døden og som tilbød ham sin Haand, hvis han vilde gaa over til Katholicismen. Nogen Hjemmel for Historien findes ikke, og i intet af sine talrige Breve hentyder Borch til den med en Stavelse.

Fra Florens tog han i Oktober 1665 til Rom, hvor han blev Vinteren over, en Udflugt til Neapel fraregnet, for at se Vesuv i Udbrud og Omegnens andre geologiske Mærkværdigheder. Sidst i Marts begyndte Hjemrejsen gjennem Tydskland og Holland og efter sex Aars Fraværelse gjensaa Borch atter Kjøbenhavn. Han Hjemkomst. tiltraadte strax sin Professorplads, blev udnævnt til Forstander for

det kongelige Laboratorium, fik en udbredt Praxis som Læge og udfoldede en betydelig Forfattervirksomhed. Han var en af Datidens ypperste Latinere og lovpriste Romersproget med næsten lyrisk Svada som det Tungemaal, »hvis Dyrkning i højeste Grad tilraades af de uendelige Fordele, det yder paa alle Musernes Kamppladser; thi det er ligesaa nyttigt for den Lærde, som Køllen var det for Hercules. Men det kan ikke bibringes eller tilegnes ret uden Kjendskab til Digtningen ...; og vel kan den lærde Stat bestaa uden Poesien, men den bliver da som Himlen uden Stjerner, som et Legeme uden Sjæl«. Dette Citat (i Oversættelse af Prof. M. Cl. GERTZ) er taget af Borchs førnævnte poetiske Hjælpebog »*Parnassus in nuce*«. Foruden dette Skrift udgav han en Række baade grammatisk-lexikalske og historisk-filologiske Arbejder til Latinens Hævdelse og Ære, blandt dem det 1675 til Griffenfeld dedicerede »*Cogitationes de variis lingvæ Latinæ ætatibus*« (»Overvejelser ang. det latinske Sprogs forskjellige Perioder«) og 1686 hans Tale ved en Baccalaureuspromotion »*De studio puræ Latinitatis*«; fremdeles 1679 hans kortfattede latinske Litteraturhistorie »*Conspectus præstantiorum scriptorum Latinæ lingvæ*« (»Overblik over de mest fremragende latinske Forfattere«) fra Sprogets Guldalder gjennem dets Sølv- og Kobberalder til Jernalderen henimod Slutningen af Middelalderen; 1676—81 »*Septem dissertationes academicæ de poëtis*« (»Syv akademiske Afhandlinger om [græske og latinske] Digtere«), begyndende med den græske Poesi og endende med Forfatterens egen Tid; 1683—87 »*Dissertationes sex de antiqua urbis Romæ facie*« (»Sex Afhandlinger om Roms Udseende i Oldtiden«). — Af Borchs naturvidenskabelige Arbejder have vi allerede nævnet et Par, der viste ham som Tilhænger af Mysticismen i Kemien; i andre Skrifter og paa andre Omraader lader han den klare Tanke være sin Fører og anbefaler atter og atter Erfaringen, Experimentet, som eneste Rettesnor for videnskabelige Undersøgelser. »Ved Experimentet kommer man sikrest til den menneskelige Visdom,« siger han i en af sine Afhandlinger. »Saalænge man ikke lægger Vind paa Experimenter, og det med Klogskab og Omsigt, er hele Filosoferingen svævende og faldefærdig, ikke ulig Semiramis' Haver, som styrtede sammen i Ruiner og Tomhed, naar man borttog Støtterne, hvorpaa de hvilede. Hvo vil finde sig i luftige Deklamationer og Ordkløverier, naar det gjælder Tingenes Natur?« »Det

er uværdigt for en Filosof,« hedder det et andet Sted, »at sige, at Noget kommer af »en skjult Egenskab«; det er intet Svar. Alle

Ole Borch i sit kemiske Laboratorium.
Tegnet af Student (senere Professor i Medicinen) Holger Jacobæus i hans haandskrevne Kollegium paa det St. kgl. Bibl. Gl. kgl. Saml. Nr. 309 aa. 4to.

Ting i Universet ere skabte af den viseste Bygmester, i Vægts, Maals og Tals Kategorier, de ere Maskiner, indrettede med de

sindrigste Bevægelses og Virksomheds Organer. Anatomen seer i den mindste Finger et rigt Forraad af Organer, i den ringeste Negl forskjellige Voxekræfter. Naar Anatomens Visdom staaer stille og ikke kjender Andet i en Fibre end en Fibre, Andet i Benene end Ben, træder Øjet til, bevæbnet med Mikroskopet, og seer fuldt af Beundring en ny Bygning; og naar Mikroskopet ikke rækker længer, træder Kemien til og viser i alt Legemligt de fem Substanser: Aand, Olie, Salt, Jord og Vand.« Et Par Kollegier fra Borchs

Ole Borch paa botanisk Exkursion med de Studerende.

Facsimile af en Tegning i Holger Jacobæus' Dagbog, opbevaret i Manuskript paa det St. kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. 4to. Nr. 375.

Den som Peder Kylling betegnede Person er den senere »kongelige Botaniker« af dette Navn, død 1696. Se Side 428.

kemiske Kursus haves endnu i Behold paa det St. kgl. Bibl., hvoraf det sees, at han i een Forelæsningsrække har behandlet Kemiens Systematik, i en anden foredraget endel kemiske Stoffers Tilberedelse og Brug. I Botaniken var han — som han skriver i sin Selvbiografi foran hans samlede Digte i Rostgaards »*Deliciæ poetarum Danorum*« o. a. St. — »ivrig for at lære de Unge det Nødvendige fremfor det Mangfoldige«, og sammesteds minder han om de Exkursioner, han Foraar og Sommer anstillede i Kjøbenhavns Omegn, for at de især kunde lære den indenlandske Flora at kjende, medens han i et andet af sine Skrifter fremhæver, at

han aldrig er gaaet ud paa at trætte sine Disciple med Opramsning af mange Planter eller bebyrde deres Hukommelse med udenlandske Væxters Navne, men hellere har ladet sig nøje med at forklare en eller anden i lægevidenskabelig Henseende nyttig Familie og vise dem de levende Exemplarer paa Exkursioner, som efter endnu bevarede Optegnelser af de Studerende fandt Sted paa Terrainet ved Ladegaarden, paa Gammel Amager og henimod Dyrehaven. I Medicinen, siger han, forklarede han gjentagne Gange Grundbegreberne for sine Tilhørere, gjennemgik den hele Praxis og drev paa Undersøgelser ved Sygesengen. — Af Borchs akademiske Taler (han var to Gange Universitetets Rektor) ere endel udgivne. Thomas Bartholins »*Acta Hafniensia*« talte ham blandt sine flittigste Medarbejdere; et meget stort Antal, som oftest ganske smaa Afhandlinger om botaniske, zoologiske, medicinske, anatomiske og kemiske Emner har han leveret til dette Arkiv.

Borchs Kollegium i dets oprindelige Skikkelse.
Titelvignet til »*Conspectus scriptorum Chemicorum*« 1696.

Ole Borch var ugift — »*ut philosopharetur expeditius*«, forat kunne drive Filosofien med mere Klem, siger han selv. En Tradition fortæller om en Skuffelse i Kjærlighed, han oplevede i sine ældre Dage, og denne Episode har CHR. WINTHER kombineret med Sagnet om den medicæiske Prinsesse til sin yndefulde lille Fortælling »En Aftenscene« (»Saml. Digtninger« VIII.). Sin meget betydelige Formue bestemte han ved Testamente til Opførelsen af en Fribolig for Studerende og til anden Understøttelse for dem; efter hans udtrykkelige Forlangende skulde Stiftelsen ikke bære hans Navn, men kaldes »*Collegium Medicæum*«; Folkevillien var imidlertid stærkere end hans, og fra selve de Tider, dens Mure

rejstes, til den Dag idag har Studenterboligen i Kannikestræde baaret Navnet »Borchs Kollegium«.

Ole Borch døde den 13. Oktbr. 1690 som Følge af en farlig Stenoperation. Hans Biografi er senest skreven som Doktordisputats af E. F. KOCH.

I et inderligere Forhold til Ideernes Verden end nogen af de Foregaaende stod **Niels Stensen** eller, som hans europæisk berømte Navn lyder i latinsk Tillempelse: **Nicolaus Steno** (STENONIS el. STENONIUS). Der hviler over denne Mands videnskabelige og personlige Liv noget af den platoniske Højhed, som præger de sjeldneste Aander.

Steno. Han blev født Nytaarsdag 1638 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader var en duelig og af Kong Christian IV. yndet Guldsmed. Som Barn var Niels Stensen meget svagelig og vænnedes derfor tidlig til et Samliv med egne Tanker og Lytten til Ældres Tale, istedetfor at tage Del i Jevnaldrendes Lege. 1656 blev han Student og lagde sig især efter Anatomi og Medicin under Simon Paulli og Thomas Bartholin. Forsynet med Anbefalingsbreve fra den Sidstnævnte til hans mange lærde hollandske Venner drog Stensen, kun toogtyve Aar gammel, til Amsterdam og Leyden, for at fortsætte sine Studier. Aaret efter opdagede han den Spytkanal eller Udføringsgang fra Ørespytkjertlerne, som den navnkundige Anatom van Horne dekreterede skulde bære Navnet »*ductus Stenonianus*« efter sin Opdager, tiltrods for de Anstrengelser, en anden berømt Anatom, Gerhard Blasius, gjorde for at hævde Opdagelsesæren for sig. Ikke længe efter førte Stenos utrættelige Undersøgelser ham til en ny Opdagelse: Paavisningen af Taarekjertlernes Funktion, hvorefter han henvendte sin Opmærksomhed paa Musklerne og ledtes til den i Samtidens Øren som en Forargelighed lydende Paastand, at ogsaa Hjertet var en Muskel, medens det hidtil havde været antaget for en Gjenstand af egen Art og sær Natur, for Sjælens Sæde og Frembringer ikke blot af Blodet, men ogsaa af selve det hemmelighedsfulde Livsfluidum. »Man har gjort det til Sjælens Trone«, siger Steno i det Skrift, hvori han efter Sædvane offentliggjør sin Paastand, »Nogle endog til selve Sjælen; de have hyldet det som Sol, ja som Konge; men undersøger Du Tingen tilbunds, saa vil Du ikke finde Andet — end en Muskel.«

Hjertet en Muskel.

En samlet Oversigt over sine Opdagelser gav Steno i det 1664 udkomne og til Kong Frederik III. dedicerede Skrift »*De musculis & glandulis observationum specimen*« (»Fremstilling af Iagttagelserne over Muskler og Kjertler«). I et senere — 1667 — udgivet Værk »*Elementorum myologiæ specimen*« (»Fremstilling af Muskellærens Elementer«) sammenfattede Steno sin hele Theori om Musklerne; Skriftets Undertitel »*Musculi descriptio geometrica*« (»geometrisk Beskrivelse af Musklen«) viser tilbage til hans oprindelige Forkjærlighed for Geometrien, hvis Studium han kun nødig havde opgivet dels paa Grund af sine trange Kaar, som tidlig havde henvist ham til mere praktiske videnskabelige Arbejder, dels efter ivrige Tilskyndelser, ja næsten Trusler fra berømte Mænd om ikke at forlade Anatomien, hin »blodbesudlede Beskjæftigelse«, som Steno kalder den.

Efter et kort Ophold i Hjemmet, under hvilket han led den Tort at blive vraget som Professor i Anatomi ved Universitetet, drog Steno til Paris, hvor han optoges i den berømte Anatom THEVENOTS Hus, Samlingspunktet for Blomsten af den lærde Verden, der her dannede som et Akademi. »Den danske Lærde — hedder det i »*Le journal des sçavans*« fra denne Tid — foretager daglig Sektioner i en stor Mængde videbegjærlige Personers Nærværelse. Saadanne har han ogsaa udført i *l'École de médicine*, hvor hans Opdagelser have vakt almindelig Beundring; han besidder nemlig den Ejendommelighed, at han gjør de fleste af disse Ting saa tydelige, at man er nødt til at lade sig overbevise af ham, og undres over, at de have kunnet undgaa alle tidligere Anatomers Opmærksomhed.« Hans Undersøgelser om Hjernen udkom paa fransk Forlag: »*Discours de Mr. Stenon sur l'anatomie du cerveau*«.

Nicolaus Stenonis

Frankrigs største gejstlige Taler BOSSUET hørte til den Kreds af udmærkede Mænd, Steno var bleven indlemmet i. Hans Iver for at gjøre Omvendelses-Propaganda kaarede sig ogsaa Steno til Gjenstand, men endnu førte dennes Tankegang ham bort fra den Retning, den berømte Prælat vilde have ham til at slaa ind paa. »Studiet af Naturen,« skriver Steno senere, »hvortil jeg udelukkende havde hengivet mig, tillod mig endnu ikke alvorligt at tænke over Religionen.« Men naar han paa et følgende Stadium

af sit Liv seer et Vidnesbyrd om den katholske Kirkes Autoritet i den Splittelse, Hævdelsen af Subjektiviteten har tilvejebragt indenfor Protestantismen, saa møde vi i dette Argument en Gjenklang af Bossuets Bevisførelse, saaledes som den kommer tilorde i hans »*Histoire des variations des églises protestantes*«.

Ophold i Florens.

Først i Italien skulde det betydningsfulde Omslag i Stenos Liv finde Sted. Han tog Ophold i Florens, dels for at lære det italienske Sprog i dets skjønne toskanske Udtale, dels fordi der her under den medicæiske Sol var fremblomstret et aandeligt Liv som ikke noget andet Sted paa Halvøen. Hans Ry var ilet forud for ham, tildels ved Thévenots Anbefalinger. Han blev optagen ved Hoffet, hvor Storhertugen anviste ham Kvarteer, Underholdning og Stipendier og senere udnævnte ham til sin Læge; med ikke mindre Udmærkelse hilstes han af det lærde *Accademia del cimento*, der kom sammen hos Storhertugens Broder Prins Leopold og stod i Forbindelse med lignende Selskaber udenlands. Man stræbte efter at faae den berømte Videnskabsmand til at kaste ogsaa sin Glans udover det medicæiske Hof- og Aandsliv. og for at knytte ham fastere til det, arbejdede man samtidig paa at vinde ham for den katholske Kirke. En systematisk Bearbejdelse af Steno i denne Henseende sattes i Scene med en brav og godmodig Nonne, den fyrretyveaarige Søster Maria Flavia, og den aandrige, fintdannede, i højeste Grad bigotte Patricierinde Lavinia Arnolfini, den lucchesiske Ambassadeurs Hustru, som Hovedpersoner. Bag disse stod Jesuiterfædrene og de ypperste Lærde, og da Kirkens og Videnskabens Interesser saaledes mødtes i een og samme Bestræbelse, var det ikke at undres over, at Gjenstanden for denne, den alvorlige, samvittighedsfulde og noget sygelige Steno, lidt efter lidt droges over i et kirkeligt Samfund, af hvis mest udmærkede Medlemmer saamange havde mødt ham med den største Hengivenhed og Anerkjendelse. Hans Overgang til Katholicismen fandt officielt Sted den 8. Decbr. 1667, og Glæden var stor i hele Firenze over Erobringen af »*il nobile Danese*«.

Overgang til Katholicismen.

Hvor alvorligt Steno end, som vi strax skulle se, tog det med sin Omvendelse, gjorde den dog intet Brud paa hans videnskabelige Forskning. 1669 udkom i Florens hans berømte Værk »*De solido intra solidum naturaliter contento*« (»Om de af Naturen indeni hinanden indesluttede Legemer«), med hvilket

Geologiske Studier.

Geologien for første Gang blander sin Stemme med ind i Videnskabernes Fælleskor, og som derfor ogsaa har vakt fornyet Opmærksomhed netop i vor Tid, da Studiet om Jorddannelsen har ført til en Omvæltning af den kosmiske Betragtning. Hidtil havde Zoologen undersøgt sine Dyr, Geognosten sine Stenarter, uden at den Enes Tanker nogensinde førtes over paa den Andens Virkeomraade. Idet Steno samlede begge Retninger i et nyt Udgangspunkt for Forskningen, angav han med genialt Klarsyn Methoden for den nye Videnskab, der lader selve Jordens hieroglyfiske Tegn fortælle sig dens Udviklingshistorie — »Schöpfer der modernen Geognosie« kalder Fr. Hoffmann Steno i sin »Geschichte der Geognosie« 1838. Tidligere betragtede man Forsteningerne kun som blotte Naturspil, uden nogen Forbindelse med Dyreverdenen; for Stenos Tanke afslørede der sig en følgerig Overensstemmelse mellem de i Jordlagene forekommende Tænder, Skaller o. s. v. og de tilsvarende hos de nulevende Dyr, og fra Forsteningerne sluttede han videre til Lagenes Dannelsesmaade, paaviste Modsætningen mellem de ældste Bjergdannelser uden Forsteninger og de yngre med saadanne, saavelsom Forskjellen mellem Fersk- og Saltvandsdannelser m. m. »Med Hensyn til Jordklodens Tilblivelse og Beskaffenhed antager han — hedder det hos WICHFELD — at der i dens Indre findes Ild og store Vandmasser. I Begyndelsen ɔ: ved dens Skabelse stod Vandet — et Vand, der var blottet for Dyr, Planter og andre faste Legemer — over dens hele Overflade; der bundfældtes et Lag, der var frit for alle fremmede Indblandinger; dette Vand tørredes efterhaanden bort; under den saaledes fremkomne Sten- eller Klippeskorpe dannedes dels ved Ildens, dels ved Vandets Magt uhyre indre Hulheder; svækket herved styrtede den øvre, nu ikke længer tilstrækkelig understøttede Flade sammen; nu trængte Havet ind i disse Hulheder, med det blandedes Afgrundens Vande samt de Vandmasser, der altid svæve i Luften, og Havet stod atter over Jordens Overflade, ja selv over de højeste Bjerge, som vare fremkomne ved denne Sammenstyrten. Denne var Tilstanden paa Syndflodens Tid. Af denne bundfældtes atter mægtige Lag, men denne Gang med Indblanding af fremmede Substanser og Organismer; atter tørredes Overfladen, en Skorpe eller Flade fremkom, men over denne ragede hist og her de gamle Fjelde op; Hulheder fremkom ogsaa under denne Flade, den styrtede sammen, og de

nyere Bjerge og Dale fremstod. Det strider altsaa, slutter Forfatteren, hverken mod Skriften, Fornuften eller daglig Erfaring at antage, at Jordens Overflade har været mindre ujevn, jo nærmere vi gaa tilbage til dens første Skikkelse. — Steno er saaledes Neptunist, og Jordskorpens Dannelse ved afsatte Lag er for ham en Følge af en almindelig Naturlov; hans Grundtanke bliver derfor, at ethvert indre dybereliggende Legeme, selv i legemlige Organismer, ifølge en Naturlov er indesluttet i de omgivende Lag; i sit Værk stræber han stadigt hen mod denne Tanke, og heri ligger ogsaa Grunden til den Titel, han havde tiltænkt det.«

Tiltænkt det — thi Skriftet »*De solido*« betegner Steno kun som en »*Prodromus*«, en Forløber for et udførligere Værk om samme Emne og i det italienske Sprog. Under sine videre Studier, blandt hvilke Theologien i Forbindelse med Bekæmpelsen af den Cartesianske Filosofis Verdensvisdom nu fik en mere og mere fremtrædende Plads, modtog han fra GRIFFENFELD en Kaldelse til Professor ved Anatomikammeret i Kjøbenhavn. Han efterkom Opfordringen, men kun halvandet Aar varede hans Ophold her. Han følte sig ikke vel i det kolde Norden, og fremfor Alt savnede han det Fællesskab i Troesbekjendelse, den Adgang til hyppig og inderlig Udøvelse af den katholske Gudstjeneste, som var bleven ham en ubetvingelig Trang. Steno havde efterhaanden udviklet sit Troesliv til ligefrem Askese, og hans Spægelse af Kjødet, hans endog for Katholikerne næsten forargelige Yderlighed i selvpaalagt Fasten og Uafhængighed af alle jordiske Fornødenheder nedbrød hans Legeme før Tiden. Efter hans Tilbagekomst til Italien lod han sig præstevie, og da Hertug Johan Friedrich af Hannover og Brunsvig, som var gaaet over til Katholicismen, kaldte ham til sig, udnævnte Pave Innocens XI. ham 1677 til Biskop *in partibus* og til apostolisk Vikar i Norden. Han skulde indklædes i Rom og aflagde nu det Løfte, at han, vandrende paa bare Fødder, vilde tigge sig frem fra Florens til Loretto, derfra til Rom og efter Investituren helt op til sit nye Hjem i Norden. De paatagne Besværligheder bleve ham dog for store; han kom syg til Loretto og maatte love den øverste Gejstlige der at bære Skotøj Resten af Vejen. Ved sin Ankomst til Hannover frabad han sig de Karosser med ridende Eskorte, hvormed Hertugen vilde indføre ham i Staden; han drog ind tilfods paa Apostlenes Vis, opspurgte Vejen til Kirken,

Professor i Kjøbenhavn.

Udnævnelse til Biskop.

forrettede sin Andagt der og gik saa først hen for at hilse paa Hertugen. Efter dennes snart paafølgende pludselige Død blev

Nicolaus Steno.

Efter Maleriet paa det forrige kirurgiske Akademi i Kjøbenhavn.

Steno af Paven sendt til Münster som Suffragan (Underbiskop), senere til Hamborg og Schwerin. Her forøgede han sit Levnets Strenghed, fastede fire Dage om Ugen indtil om Aftenen, da hans Maaltid bestod af tørt Brød og Øl, rejste tilfods om i sit Stift og

skjænkede de Fattige alle sine Ejendele, endog sin kostbare Embedsring. En Samtidig giver følgende Skildring af ham: »Jeg fandt ham uden Hjem, uden Betjening, blottet for alle Livets Bekvemmeligheder, mager, bleg, kjodløs, men derhos saa glad, at allerede hans Aasyn vakte Andagt. Han var klædt som en Fattig, bedækket med en gammel Kappe, den han bar Vinter og Sommer, levede som en virkelig Armodens Mand, fortrøstende sig ene og alene til Guds Forsyn, af hvilket han forventede Liv og Underhold fra Dag til Dag, idet han stedse førte Tertullians Ord paa Læben: »For en Kristen gives intet Imorgen«.« Der er ingen Tvivl om, at hans ud over alle Grænser gaaende Selvpinsler i Forbindelse med hans Arbejdes selvpaalagte Besværligheder ligefrem har taget Livet af
Død. ham. Han døde den 26. Novbr. 1686 i Schwerin, 48 Aar gl.; efter Pavens Befaling blev Liget bragt til Florens og hensat i S. Lorenzo-Kirken, hvor der rejstes et Mindesmærke med latinsk Indskrift over Guldsmedsønnen fra Kjøbenhavn, som var død i en af den romerske Kirkes højeste Værdigheder.

Naar Stenos Samtid gjenlød af hans videnskabelige Ry, var det nærmest den store Anatom og fysiologiske Opdager, man tænkte paa. Først en senere Tidsalder havde Forudsætninger nok til at paaskjønne den geniale Totalanskuelse, som bærer hans Theori om Jorddannelsen, og som Banebryder paa dette betydningsfulde Forskningsomraade fremhæves han med fortjent Hæder af lærde Efterfølgere i vor Tid, som Dumas, A. Humboldt og Karl Vogt. Efterat N. M. PETERSEN paany havde fremdraget Mindet om ham herhjemme i 3. Del af sin Litteraturhistorie (S. 274—91), skrev Kammerherre J. WICHFELD til Engestofte 1865 hans Biografi i 3. Rækkes 4. Bind af »Historisk Tidsskrift«, ledsaget af en Oversættelse i Uddrag af Stenos geologiske Hypothese. Det aandfuldeste Skrift om Steno, med Hovedvægten lagt paa hans personlige Udvikling, der undersøges i Dybden og med dyb Indtrængen, skyldes A. D. JØRGENSEN: »Niels Stensen. Et Mindeskrift.« 1884.

Blandt Videnskabsmænd af mindre universel Betydning maa
J. Winsløv. nævnes Stenos Slægtning JACOB WINSLØV, født i Odense 1669 og Student atten Aar efter. Han studerede først Theologi og prædikede endog med stort Bifald, men efter Tilskyndelse af Ole Rømer lagde han sig efter Medicin og Anatomi, blev Prosektor hos Casp.

Bartholin (den Yngre) og rejste 1697 til Holland og Paris. Med en anden dansk Studerende, Ole Worms Sønnesøn, havde han her

mange Samtaler om religieuse Emner, og de besluttede i formelige Disputatser at undersøge Fortrin og Mangler ved den katholske og den protestantiske Bekjendelse. Winsløv skulde som den mest øvede

Disputator overtage de vanskeligste *partes*, Forsvaret for Katholicismen, og for at ruste sig med Argumenter, satte han sig ivrigt ind i Bossuets Skrifter. Men disses Veltalenhed virkede efterhaanden saa overbevisende paa ham, at han 1699 offentlig gik over til Katholicismen og som Tilkjendegivelse af sin Taknemmelighed antog Bossuets Fornavn Benignus. Da dette blev bekjendt i Hjemmet, inddrog man hans Rejseunderstøttelse, og al Hjælp fra Familien mistede han. Da traadte Bossuet til som Støtte, og Winsløv besluttede at blive i Paris, studerede Medicin med megen Flid og fik snart et stort Ry baade som praktisk Læge og Videnskabsmand, særlig som Anatom; han knyttedes til Statstjenesten i ansete Stillinger og døde i en høj Alder 1760. Hans 1732 udkomne Lærebog i Anatomien »*Exposition anatomique de la structure du corps humain*« blev oversat paa de fleste Sprog. — Lægen OTTO SPERLING, født i Hamborg 1602, død som Fange i Kastellet 1681, er bekjendt fra Corfits Ulfelds Historie; han var Universitetets Botanikus og Stadsmedikus i Kjøbenhavn. Hans Selvbiografi er oversat af S. BIRKET SMITH 1885. — Som kongelig Botaniker træffe vi 1682 Fynboen PEDER KYLLING, født c. 1640; han havde sine botaniske Samlinger paa Valkendorfs Kollegiums Loft og foretog Exkursioner med de Studerende om Sommeren; hans »*Catalogus plantarum cccciv in luco aureo s. Gyldenlund provenientium*« (»Fortegnelse over 404 i Gyldenlund forekommende Væxter«) 1684 og hans »*Viridarium Danicum*« (»Dansk Lysthave«) 1688 ere endnu vigtige Kildeskrifter for den danske Flora. Død 1696. (Se Tegningen S. 418).

O. Sperling. P. Kylling.

Adskillige populaire Skrifter, som falde ind under den mathematisk-fysiske Litteratur, forbigaa vi, for blot at dvæle ved et enkelt, hvis Navn er naaet helt op til vore Dage som den almindelige Bevidstheds Eje, ja endog har faaet en Slags ordsproglig Gyldighed — thi hvor findes der en sikrere Autoritet i Handel og Vandel Mand og Mand imellem end SØREN MATTHIESENS REGNEBOG? Bemeldte Søren Matthiesen — fra hvem forovrigt gjennem Slægterne Danneskjold og Augustenborg det tydske Riges nuværende Kejser nedstammer — blev født 1653 og var i mange Aar Klokker ved Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn. Han var en dygtig Regnemester og udbyttede sine arithmetiske Kundskaber paa praktisk Maade ved Udgivelsen af den saa ofte paaberaabte Regnebog, der udkom

S. Matthiesen.

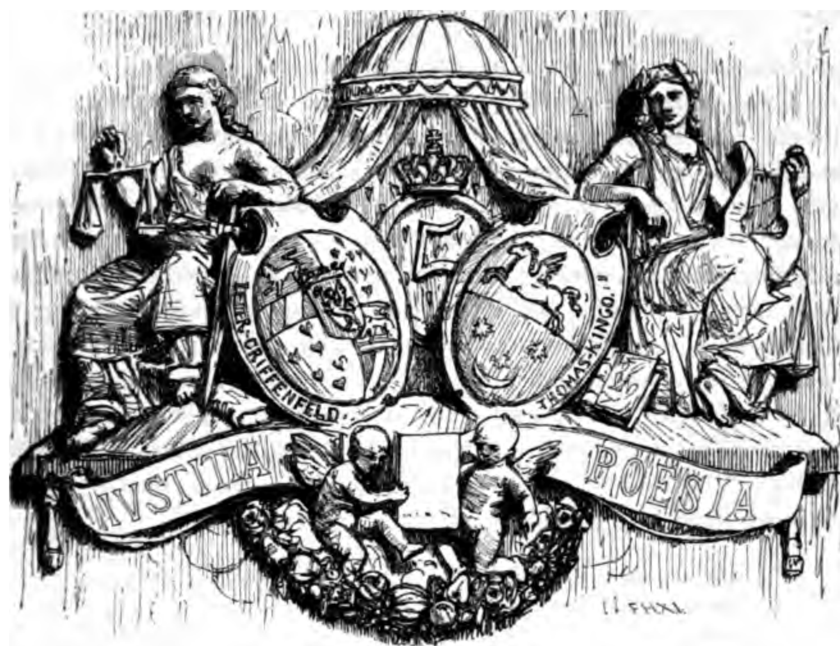
første Gang 1680 under Titlen: »*Compendium Arithmeticum* eller Vejviser til Regnekunstens rette Brug« og senere er bleven oplagt

Titelblad til Søren Matthiesens Regnebog.
Klokken hentyder til Forf.s Embedsstilling.
Indskriften paa Dansk: Dens Klang er ikke til egen Forherligelse.
Den ene Figur holder en Tavle med en saakaldet »Tryllekvadrat« for Aaret 1639

mange Gange. Et Bevis paa Bogens Brugelighed og Anseelse haves endyderligere deri, at den astronomiske Professor C. HORREBOV

ikke betragtede det som under sin Værdighed at besørge en Udgave endnu i Aaret 1747 og indlede den med en Fortale, hvori han siger: »Endskjøndt det kunde synes et ringe Arbejde for en Professor ved Akademiet at kommentere over en gammel Regnebog, som for mere end halvtredsindstyve Aar siden er skreven, saa haver jeg dog ikke villet undslaa mig for det Arbejde at korrigere, forbedre og forøge den bekjendte Søren Matthiesens Regnebog, som hidindtil til Ungdommens store Nytte haver været brugt fast udi alle Regneskoler.« I sine Leveaars Addition drev S. Matthiesen det til en Sum af 87.

Det filologiske Studium dreves med Iver i denne Tidsalder, da Theologien førte ind i det græske og hebraiske Sprog og Latinen var det eneste Organ for enhver videnskabelig Behandling og Meddelelse. Af Professorer i Hebraisk have vi allerede mødt den fra Striden med Resen bekjendte IVAR STUB (S. 330); som den **I. Stub.**
egenlige Grundlægger af Studiet ansees NIELS PEDERSEN ØRELØSE **Øreløse.**
(*Aurilesius*), født 1601 i den sjællandske Landsby Ø. og Professor i de østerlandske Sprog samt Udgiver af flere grammatiske og lexikalske Arbejder. MORTEN POVELSEN GRUM, født 1615, gift **Grum.**
med en Datter af Biskop Brochmand, men død allerede 1652, kun 37 Aar gl., efterlod sig i Haandskrift Samlinger til en arabisk Ordbog og Sproglære. Den theologiske Professor CHRISTEN NOLD **Chr. Nold.**
udgav et stort Værk om de hebraiske Partikler. THEODOR PETRÆUS, **Th. Petræus.**
der med kongelig Understøttelse foretog en Rejse i Østerlandene og besøgte Grækenland, Syrien, Palæstina og Ægypten, studerede Arabisk, Persisk, Armenisk, Koptisk og Æthiopisk og udgav efter sin Hjemkomst endel Skrifter, men efterlod sig en større Mængde i Haandskrift, hvilke hans Enke solgte til Kurfyrst Frederik Vilhelm

af Brandenburg for 1000 Rdl.; han var ikke at formaa til at gjøre sin Lærdom frugtbringende ved at modtage en Professorplads, men levede i Kjøbenhavn uden nogen offentlig Ansættelse, fordybet i sine Bøger og Manuskripter. Rektoren i Throndhjem ANDERS IVERSEN BORCH, Præsten JØRGEN URSIN og Mathematikeren, senere Biskop i Ribe MATTHIAS ANCHERSEN fortsætte Studiet til ind i det følgende Tidsrum og forøge Vidnesbyrdene om, at — som N. M. PETERSEN siger — »Studiet af de østerlandske Sprog, hvis Dyrkning i Danmark i hvert Aarhundrede har tildraget sig Europas Opmærksomhed, allerede tidlig har havt sin Rod i selve Landet.«

A. Borch. J. Ursin. M. Anchersen.

I det græske Sprog have vi allerede 1576, henved tohundrede Aar før Klopstock, en — »Messiade« at opvise, digtet af PEDER JENSEN VINSTRUP og begyndende ganske i Smag med Homers Odyssee med en Paakaldelse af Sanggudinden:

P. Vinstrup

Musa! fortæl mig om Manden, den gudjevnbaarne, der taalte
meget for Menneskens Børn, de folkeødende Slægter,
og usalige Mænd fra Kval medlidende frelste.

Vindingerne.

Som Grækere udmærkede sig især RASMUS VINDING og hans Søn POVEL VINDING, begge tillige ansete Lovkyndige. De latinske Filologers Antal er mere betydeligt end deres Arbejders Værd; fremhæves kan en enkelt antikvarisk Undersøgelse som BERTEL BARTHOLINS »*De pænula antiquorum*« (»Om de Gamles P.« ɔ: et Slags Overklædningsstykke) eller en litterairhistorisk Afhandling som RASMUS BROCHMANDS »*De præcipuis latinæ linguæ scriptoribus*« (»Om de ypperste Forf. i det latinske Sprog«). Øverst blandt alle disse Skribenter staaer OLE BORCH med sin dygtige Indsigt i og sin brændende Begejstring for Romersproget, »der er det Samme for de Lærde, som Køllen fordum var for Herkules«. Ogsaa blandt de latinske Poeter indtager han en fremragende Plads; deres Tal er forøvrigt Legio, thi ikke nogen Begivenhed i det offentlige eller private Liv kunde forefalde, uden at Plektret maaatte slaa de klassiske Strenge og disse give sig Lyd i sententieuse Epigrammer eller højtravende Oder efter alle den latinske Poetiks metriske Skemata. FR. ROSTGAARD har udgivet en Del af dem i sin Samling »*Deliciæ quorundam poetarum Danorum*« (»Nogle Danske Digteres skjønne Kunster«) 1693. De versificerede Underskrifter til adskillige af de i nærværende Værk meddelte Portraiter give en Forestilling om Tonen

B. Bartholin. R. Brochmand. O. Borch. Rostgaard.

i den bombastiske Lovprisnings-Poesi; se f. Ex. paa næste Side VITUS BERINGS Ærevers under Birgitte Thotts Portrait.

Som Klassikerne udgaves paa Latin, stundom med raisonnerende Bemærkninger eller i lidet heldige Omarbejdelser, saaledes saae dette Tidsrum ogsaa de første danske Oversættelser af dem fremkomme. Fordanskelsen af Digterne ligger gjerne fjernt fra Originalernes Karakter. Saaledes oversætter den fynske Præst PEDER JENSEN ROSKILDE Virgils *Bucolica*, »Det er Virgilii Hyrdevers Paa Danske Rjm saa egentligen udsette, at den Latinske Text derved letteligen kan forstaaes«, 1639; »ved den guddommelige Aands Bistand« omskriver han Virgils latinske Hexametre til det 17. Aarhundredes Hyrde-Dansk, f. Ex. i følgende Vers af den 8. Ecloge: P. J. Roskilde.

En Kvinde hafd' en unger Mand,
han sig en anden tog ved Haand;
thi vend' hun slig en Kunst derpaa,
hun kunde igjen hans Hjerte faae.
Hør Amarylle! udbær Vand,
om Alteret bind linned Baand,
den saftig Jernurt derpaa brænd,
og op den hvide Virak tænd.

Jeg ved min Kunst vil prøve nu
at vrie hid min Husbonds Hu,
som ellers intet elsker mig,
det mig fortryder hjertelig.
Nu fattes mig ej Andet her
end Trylleruner i slig Færd.
Op mine Runer! fører hjem
til mig fra Staden Daphnidem!

Samme Digters *Georgica* blev oversat af en skaansk Præst 1680 under den langstrakte Titel: »*Publ. Virgilii Maronis Georgica* eller Bonde-Verks Fire Bøger Paa Danske Riim oversatte, ikke behagelig nok efter Ønske, ikke fuldkommen nok treffed efter *Authoris* Poëtiske Sødhed, men enfoldeligen forestillet af MIKKEL CHRISTOFFERSEN RAVN«. Ja endogsaa Batrachomyomachien og Hesiods »Værker og Dage« fordanskes, sidstnævnte af HENRIK GERNER i en meget fri Behandling, der dels i Texten, dels i Anmærkningerne lægger an paa at bringe den græske Oldtidsdigter i Overensstemmelse med den hellige Skrift. M. Ravn. H. Gerner.

Det bedste Oversættelsesarbejde udfører en Kvinde: BIRGITTE THOTT, som fordansker Senecas Skrifter med en for den Tid overordenlig Færdighed i Modersmaalet. Denne den lærdeste af alle Tidens lærde Damer var en Datter af Christen Thott til Boltinggaard i Fyn og født 1610, gift 1632 med Otto Gjøe til Thurebygaard, død 1662 i Sorø, i hvis Kirke hun ligger begraven. Ved sin Gjengivelse af den romerske Filosof frembragte hun ikke blot sin Tidsalders største danske Sprogværk, men lagde tillige i Sprogets Birg. Thott.

Titelkobber til Birgitte Thotts Oversættelse af Seneca, stukket af Alb. Haelweg efter Abr. Wuchters Maleri.

Underskrift: Med den berømmelige Heltinde Birgitte Thotts Billede. Her sees et Billede af Pallas, men Ægiden og Lansen er kastet langt bort, og hun træder frem i fuld Kraft i Nordens Egne. Med dette Aasyn spreder Fru Thott Lys over vore Lande og berøver Mændene al Geniets Hæder, hun, som nu giver sig ikast med det fjerntliggende Pindus' Helligdomme og den ædlere Aands Rigdomme. Dette seer Du, ydmyge Natur: hun foredrager Videnskaber, og skjøndt Kvinde giver hun os Mænd den Undervisning, vi skulle have. Hun er svanger med lærde Bøger, hun gjør Barsel med berømte Skrifter og er bleven Moder paany ved at føde en Pallas. Hidtil have vi opregnet Chariter og Muser i Rækkefølge, dem som Grækenland og Italien bryster sig af; hvor har man dog kunnet have Lyst til at opdigte saamange tomme Navne paa Gudinder! Det er ikke nødvendigt, min Læser, at opdigte; her seer Du en virkelig.

Anvendelse en Skjønsomhed for Dagen, som næsten maa kaldes et Særsyn, idet hun, langtfra at binde sig slavisk til den latinske Text, først og fremmest stræbte hen til at faae Tankerne udtrykte i et klart og fatteligt dansk Maal. Denne Bestræbelse for at gjøre Senecas Livsbetragtning tilgængelig i en naturlig og fyndig Fremstilling udsprang af Birgitte Thotts Tendens med sit Arbejde, der, tilegnet »det loflige Fruen-Timmer«, skulde virke i Kvinde-Emancipationens Tjeneste, som paa den Tid endnu kun gik ud paa at overtyde den kvindelige Del af Menneskeslægten om, at den »ikke skulde afholde sig fra at læse det, hvorudi Klogskab indeholdes«, selv om det turde være en almindelig Antagelse, at Lærdom er unyttig, om ikke skadelig for det kvindelige Kjøn »Thi skal Visdommen holdes for farlig hos somme Mennesker mere end hos somme, da veed jeg ikke, om det kan bevises, Vankundigheden at være Nogen gavnlig. Ere vi, som det menes, saa skrøbelige, at vi kunne ikke vel bære Forstand, da kunne vi vel mindre regere os med Uforstand. Ere vi Menigheden lidet til Tjeneste, naar vi ere bedst, da kunne vi vel ikke Andet end udi den være forhadede og foragtede, naar vi ere slet vankundige og, som vel snarest følger med Uforstand, uskikkelige og fortrædelige. Den, der haver lært Noget, hun kan og vide, at hende fattes Meget, hvorfor hun ikke tør agte sig selv for viis. Og af de Vises foreskrevne nyttige Lærdomme og Love kunde Enhver bedre end af en tvungen Vankundighed lære med Lyst at holde sig inden den kvindelige Blufærdigheds, Sagtmodigheds, tilbørlig Lydigheds og al Skikkeligheds Grænser.«

Ved Siden af Birgitte Thott fortjener en anden lærd Adelsdame at nævnes, der vel ikke selv har øvet egenlig litterair Gjerning, men hvis Interesse for Fædrelandets Litteratur ikkedestomindre har sat sig et varigt Minde: KAREN BRAHE, Prebjørn Brahes og Susanne Gjøes Datter, født paa Næsbyholm i Sjælland den 1. Decbr. 1657. Karen Brahe. Moderen, der har oversat Franskmanden Louis Vives Bog »om Jomfruers Optugtelse« paa Dansk og selv forfattet et lille Skrift »om Rigdoms og Højheds Forfængelighed«, gav sine Børn en omhyggelig Opdragelse, og Karen Brahe lærte ikke alene flere levende Sprog, men ogsaa Latin, »saaledes at hun med temmelig Lethed kunde expediere sig deri.« Efter sin Moders Faster Anne Gjøe, der havde faaet sin Opdragelse paa Rosenholm hos den lærde Holger Rosenkrantz, arvede Karen den betydelige Samling Bøger

og Haandskrifter, som den gamle Jomfru havde anvendt sin Formue paa at erhverve, og efterat hun selv i en Aarrække havde forøget det kostbare Bibliothek, skjænkede hun det til det adelige Jomfrukloster, hun 1716 oprettede paa Familieejendommen i Odense, den saakaldte Bispegaard. For Renterne af en Kapital af 200 Rdl.

Karen Brahe.
Efter Maleriet i Odense adelige Jomfrukloster.
Malet 1699.

skulde Bogsamlingen vedligeholdes og forøges, og en fattig Person af Odense Skole skulde nyde 2 Rdl. aarlig »for at holde Bøgerne renlig og i Agt og indføre udi Katalogen, hvad efterhaanden tilkjøbes«. Karen Brahes Bibliothek bestod udelukkende af danske Bøger, fornemmelig af religieust Indhold, Bibler, Postiller, Oversættelser og originale Arbejder i den lærde Theologi, en stor

Mængde Ligtaler over Adelige med de efter Tidens Skik tilføjede historiske og biografiske Meddelelser, som i mange Tilfælde ere de eneste, ialtfald de udførligste Kilder til vort Kjendskab til de gamle Slægters Personalia. Mangt et litterairt Arbejde har dette Bibliothek reddet fra Undergang ved at bevare dets eneste tiloversblevne Exemplar, og den videnskabelige Forsker maa derfor saa jevnlig ty til Odense for at søge Oplysninger. Om det prægtige Folkevise-Haandskrift have vi talt S. 147. Karen Brahe døde ugift i den høje Alder af 79 Aar og ligger begraven ved Østrupgaard i Fyn mellem Faaborg og Odense, hvilket gamle Herresæde var tilfaldet hende ved Skiftet efter Moderen.

Initial af Christian V.s Danske Lov 1683.

Kongeloven og Christian V.s Danske Lov ere Periodens to betydeligste juridiske Mindesmærker, saameget mere fremragende, som de staa isolerede, uden Tilknytning til et paa andre Punkter blomstrende juridisk Studium; først i den følgende Tidsalder tilvejebringes der en systematisk Gang i dette. I Middelalderen havde Romerretten og den kanoniske Ret helt og holdent udfyldt Jurisprudensens Ramme; Reformationen gav den pavelige Retsbygning Naadestødet i de protestantiske Lande, og dens Plads indtoges af — Mose Lov, hvilken der blev tillagt almindelig forpligtende Karakter. »Det er indlysende,« skriver den lærde Adelsmand JAKOB ULFELD i sin Danmarkshistorie, »at Lovkyndigheden har sin Oprindelse fra de guddommelige Love, thi det er udenfor al Tvivl, at alle med Guds Villie og Befaling overensstemmende Love ere tagne hos Moses; hvad altsaa skal kaldes Retskundskab, maa nødvendig indrettes efter de hellige Historiers Forskrift, thi ellers bør det snarere hedde Ulovkyndighed end Lovkyndighed.« I Overensstemmelse med denne Tankegang bleve Retsspørgsmaal om Slægtskab, Ægteskab, Manddrab, Tiende, Renter m. m. fortolkede efter Mose Lov, og hvad den som Læreemne endnu tilbage-

blivende Romerret angaaer, da paalagdes det Professor Juris, at han om visse Spørgsmaal skulde raadføre sig med det theologiske Fakultet, som endog fik et særligt Overopsyn med de juridiske Forelæsninger. Til Gjengjæld møde vi en Theolog som den mest fremragende Forfatter i Jurisprudensen fra Periodens første Halvdel: NIELS HEMMINGSEN, hvis aandrige Værk »*De lege naturæ*« (»Om Naturretten«), 1562, er et af de tidligste Arbejder i Retsfilosofien og derfor ogsaa f. Ex. i den tydske Litteratur fremhæves som en af Forløberne for Hugo Grotius' banebrydende Skrifter (Kattenborn: »Die Vorläufer des H. G.«, Leipzig 1848).

N. Hemmingsen.

Indtil Frederik III.s Tid var der kun een juridisk Lærestol ved Universitetet, og Indehaveren af den maatte endda anvende meget af sin Tid til politiske Forretninger, Gesandtskabsrejser o. s. v., hvortil han fortrinsvis udkaaredes. Næsten alle disse Professorer vare indkaldte Tydskere, af hvem der ikke kunde ventes noget Kjendskab til eller nogen Interesse for Landets egen nationale Lovgivning; adskillige af dem betragtede ydermere Professorposten kun som Gjennemgangsled til Landets højeste Administration. Den første danskfødte Professor var CLAUS PLUM (f. 1585, d. 1649), og strax kom der med ham en gjenvakt Deltagelse for det nationale Lovmateriale tilorde, forsaavidt som det var ham, der opmuntrede Herredsfogden i Faxe, den senere Raadmand i Roskilde CHRISTEN OSTERSEN til Udgivelsen af hans »*Glossarium Juridicum Danicum*, Det er Alle Gamble Danske Glosers rette Forklaring, som findes udi de Skonske, Sielandske oc Judske Lowbøger«, 1641, altsaa en Ordbog i det gamle Lovsprog tilligemed et Register over de gamle Loves Indhold, i lang Tid det vigtigste Hjælpemiddel til deres Forstaaelse, skjøndt Forfatterens etymologiske Indsigt er saare mangelfuld.

Cl. Plum.

Chr. Ostersen.

Hvad denne Periode ellers viser af Interesse for den ældre danske og norske Lovgivning, skyldes næsten udelukkende adelige Forfattere. Kansleren NIELS KAAS anvendte saaledes megen Tid paa en revideret og med Tillæg forsynet Udgave af Jydske Lov (1590); den lærde Rigsraad ERIK KRABBE var en betydelig Lovhistoriker, der bl. A. udgav en tydsk Oversættelse af Jydske Lov og et fuldstændigt Register over vore gamle Love, ligesom han i Haandskrift har efterladt sig Materialet til en almindelig dansk Lovbog, udarbejdet paa Grundlag af de tidligere danske Love efter

N. Kaas.

Erik Krabbe.

en omhyggelg indbyrdes Sammenligning; JAKOB BJØRNSEN til Stenalt oversatte Jydske Lov paa Latin, det norske Riges Kansler JENS BJELKE udarbejdede et Lovglossarium, og den bekjendte Admiral PEDER GALT (henrettet 1644 som Straf for sin Forsømmelig- — J. Bjørnsen. J. Bjelke. P. Galt.

Titelblad til Chr. Ostersens »*Glossarium*«
i formindsket Gjengivelse. Under Titlen sees Forfatterens Portrait, foroven en Fremstilling af Herredagen, forneden to Retsforhandlinger. Over Skikkelserne af Kongen og Justitia læses:

Nøyes Du ey, huad hiemm er giort,
men vil mod Lowen trette,
stor Kunst, høy Gunst actis ey stort
som Low endis med Rette.

hed udenfor Kielerbugt) efterlod i Haandskrift en dansk Lovhistorie. Adskillige andre Adelsmænd gjorde sig fortjente ved Besørgelsen af gode og paalidelige Afskrifter af de gamle Love, og disse vare

saameget nødvendigere, som det endnu stadig var den nationale Lovgivning, der fulgtes ved Retterne og for Domstolene i private, mellem Borger og Borger forekommende Søgsmaal, og hvis Aand gik igjen i de forskjellige Love og Recesser, Perioden frembragte. At Studiet af denne Lovlitteratur ikkedestomindre forsømtes af de højlærde Jurister, fremkaldte omsider 1658 fra Kjøbenhavns Studenter en Ansøgning til Kongen om, at der maatte blive ansat en Doctor Juris til at læse over de danske Love og idetmindste paavise Lighederne og Uoverensstemmelserne mellem dansk og romersk Ret.

Regeringsforandringen 1660 lettede de Borgerlige Adgangen til Kongens Raad som til Rigets Overretter, paa hvilke Pladser grundig juridisk Indsigt var nødvendig. Vi se da fra nu af Borgerlige stige op til de højeste Embeder, og de to store Lovgivningsarbejder, vi have nævnet lige i Begyndelsen af dette Afsnit, skylde væsenlig saadanne borgerlige Retskyndige og Embedsmænd deres Tilblivelse. Ved Udarbejdelsen af Danmarks nye Grundlov, Kongeloven, søgte Frederik III. Vejledning hos nogle fremmede Retslærde, men dens egenlige Kilde var den da trediveaarige Borgersøn Griffenfeld. PEDER SCHUMACHER, senere adlet under Navnet GRIFFENFELD (1635—1699); den blev underskreven af Kongen som hans »Testament« den 24. Novbr. 1665, men af politiske Grunde først trykt langt senere (1709). Ogsaa blandt Medarbejderne af Danske Lov finde vi Griffenfeld. Det var en af Frederik III.s første Regeringshandlinger som souverain Konge at nedsætte en Kommission 1661 til Udarbejdelsen af en almindelig Lovbog. Dens to virksomste Medlemmer vare RASMUS VINDING og PEDER LASSON; Førstnævnte R. Vinding. (1615—84) — den tidligere omtalte lærde Græker — Rektor i Sorø, senere Professor ved Kjøbenhavns Universitet og Assessor i Højesteret, havde allerede 1640 paa sin Udenlandsrejse i Frankrig ladet trykke en latinsk Tale, i hvilken han sammenlignede Kronens Arvelighed med Valgretten og ubetinget foretrak hin; Sidstnævnte P. Lasson. (1606—81) havde under fireogtyve Aars Ophold i Udlandet bl. A. taget den juridiske Licentiatgrad i Basel og overhovedet erhvervet sig en Lærdom, Forretningsdygtighed og Menneskekundskab, som i høj Grad kom ham til Nytte, da han 1660 blev Højesteretsassessor. Til disse To overdrog Lovkommissionen at udarbejde et særligt Udkast hver for sig. Vindings, der blev færdigt 1667, men omarbejdedes 1669, vandt Regeringens Bifald fremfor Lassons, der

nærmest havde taget Romerretten til Mønster, medens Vinding havde holdt sig nøje til den ældre danske Ret. Efter endnu fire

Peder Griffenfeld.

Efter Abr. Wuchters Originalmaleri paa Frederiksborg.

forskjellige Revisioner blev Forslaget omsider trykt og overleveret Kongen, som derpaa den 15. April 1683 underskrev den efter ham

opkaldte **Christian den Femtes Danske Lov** og paa den samme Dag fire Aar efter den **Norske Lov.** I Fortalen til Danske Lov ophæves de hidtil gjældende Love og afløses af den i sex Bøger, hver af dem atter i Kapitler og Artikler delte Lovbog, hvis Sprog er mønsterværdigt i Klarhed, Fynd og national Karakter, medens Lovbestemmelserne udmærke sig ved en saadan Orden og Omtanke, at Danske Lov indtager en meget høj Plads i den moderne Lovlitteratur og ved sin Fremkomst pristes i fremmede Lande for sine fortrinlige Egenskaber. Paa det juridiske Studium fik Loven forsaavidt en mindre heldig Indflydelse, som netop dens klare Affattelse bevirkede, at man ansaa dens Fortolkning for en helt overflødig Ting og desuden af Respekt for dens souveraine Udspring ikke ret vel vovede at drøfte dens Bestemmelser.

Af Titelbladet til Vedels Oversættelse af Saxo.

Det lærde Tidsrums Historieskrivning omhandler fortrinsvis Fædrelandets Forhold, men deler sig, hvad Fremstillingsformen angaaer, i en latinsk og en dansk Litteratur. Idet vi føre de vigtigste Forfattere frem i kronologisk Orden, ville vi se Skribenter i begge Sprog passere forbi.

Syvaarskrigen fremkaldte en historisk Litteratur af efemer Art, idet Vaabenfejden ledsagedes af en Pennefejde, under hvilken der baade fra dansk og fra svensk Side udsendtes farvede Beretninger om Grundene til Krigen og dennes Gang, beregnede

paa at bearbejde Stemningen hos de omtvistede Landsdeles Beboere. Et Skrift, som indledes med en Beklagelse over denne partiske Historieskrivning og begynder med de Ord: »Meget at skrive og meget at digte, uden Sandhed er derhos, duer det intet«, hvorfor det »nu, da Krigen Gudskelov haver en Ende«, stræber at give en uhildet Fremstilling af den, tillægges, dog uden bevislig Hjemmel, Lundekanniken JON TURSEN. Han blev formodenlig født i Skaane J. Tursen.
omkring Aar 1510 og levede indtil 1577; i en Alder af femogtyve

Titelblad til Jon Tursens danske Kirkekrønike.

Af Haandskriftet i det St. kgl. Bibliothek Gl. kgl. Saml. Nr. 2469. 4to: »Nar oc huorlunde Christendommen er første tiid indkommen ij Danmarck: med alle bispers naffn som werit haffue ij Lunde stifft oc Roschilde: forsamlet oc bescreffuit aff Joen Turson Canick ij Lund 1565.

Aar eller saa omtrent blev han immatrikuleret ved Universitetet i Leipzig og tilbragte fem Aar her og ved andre tydske Højskoler, hvorefter han tog Magistergraden i Kjøbenhavn. Han udgav en latinsk-dansk Ordbog og adskillige theologiske Skrifter samt 1554 en Oversættelse af Carions Verdenskrønike. En forkortet Oversættelse af Saxos Danmarkshistorie, som ældre Forfattere have tillagt Jon Tursen, er der i vore Dage fundet et Brudstykke af i Vedels Samlinger paa det St. kgl. Bibl. 1565 forfattede han en kortfattet dansk Kirkekrønike paa Modersmaalet, en Skildring af, hvorledes Kirken formede sig her i Landet i det 11. Aarh., samt en

Opregning af og summarisk Beretning om Bisperne i Lund og Roskilde. Dette Skrift er blevet udgivet af C. J. BRANDT i »Kirkehist. Saml.« II., indledet med et Omrids af Forfatterens Liv.

Er. Lætus. En ejendommelig Historieskrivning, ikke mindst mærkelig ved den Propaganda, den gjorde for Danmarks Ry i fremmede Lande, var Frugten af ERASMUS LÆTUS' (RASMUS GLADS) poetiske Begavelse og historiske Tilbøjelighed i Forening. Han er født 1526 paa Gaarden Ingvorstrup i Vejlby Sogn ved Grenaa, blev Student fra Aarhus Skole 1542, fik Magistergraden 1546, blev Professor i Kjøbenhavn 1554, blev fem Aar senere under et Ophold i Wittenberg kreeret til Doktor i Theologien og optoges 1569 i den danske Adelsstand. Han skrev adskillige større Digtninger i det latinske Sprog, men da der ikke var nogen Lejlighed til at faae slige Værker udgivne herhjemme, søgte og fik han 1572 Orlov fra sit Embede for at foretage en Rejse i Udlandet. Nu begyndte der et forunderligt omflakkende Liv for Erasmus Lætus, betegnet ved en forbausende litterair Frugtbarhed, hvorom HOLGER FR. RØRDAM fortæller i sin »Historieskrivningen og Historieskriverne siden Reform.« (1867): »I Basel udgav han i Begyndelsen af Aaret 1573 et stort metrisk Arbejde om Søvæsenet *(De re nautica libri III)*, hvori han fortæller den venetianske Republik og dens Doge, som Skriftet er tilegnet, om det Besøg, Dronning Dorothea af Danmark i sin Tid havde gjort i Venedig, om Hansestædernes Handel paa de danske og nordiske Have (ogsaa paa Island), om Varbergs Belejring og meget Andet, som for os er af Betydning, men som maaske ikke har interesseret Raadet i Venedig i samme Grad; idetmindste klagede han siden over, at det ikke havde viist sig synderlig taknemmeligt for Tilegnelsen, der skulde have banet ham Vej til en god Modtagelse i denne Stad. Samtidig udgav han et andet stort latinsk Digterværk *(Colloquiorum moralium libri IV* ɔ: 4 Bøger moralske Samtaler), som han tilegnede Christiern II.s Dattersøn. Hertug Carl af Calabrien og Lothringen. Det sidste Afsnit af Bogen er en Samtale mellem Tiberfloden og Gudenaaen. Hver af dem priser sit Lands Fortrin: Gudenaa giver en Skildring af Jylland, navnlig af forskjellige jydske Fjorde, Aaer, Søer og af de Stæder, der ligge ved dem. Især dvæler Forfatteren dog ved sin Fødeegn og synger begejstret om Ingvorstrups Herligheder.

Den aldermectigste

Gud beuare oc styre Eders Konlig Maiestat med
sin hellig aand Sig til ære, Eder til salighed
oc Danmarckis Rige til beste oc gode. Amen.
Wittebergæ 28 Decembris Anno a nato christo 1560.

E. K. M.

forplictig C. Erasmus
Laetus.

Rasmus Glads Haandskrift.
Af et Brev til Kong Frederik II. paa det St. kgl. Bibliothek.

Fra Basel synes Lætus at have aflagt et kort Besøg i Norditalien: derfra drog han atter nordpaa. I Frankfurt døde i April 1573 hans Hustru og trofaste Ledsagerinde Marine Stemp, hvilket Tab forvoldte ham megen Sorg, uden dog at formindske hans Skrivelyst. Inden Aarets Udgang var han nemlig færdig med tre nye omfangsrige Arbejder i latinske Vers. Det ene var en Beretning om Dronning Margrethes Historie *(Margareticorum libri X)*, som han ikke upassende tilegnede Dronning Elisabeth af England. Skriftet er ikke uden historisk Værd, skjøndt Verseformen nøder Forfatteren til at indsvøbe de Kjendsgjerninger, han meddeler, i en Fylde af Ord, der virker frastødende paa den Læser, som søger Historie og ikke latinsk Poesi. Det næste Værk var en udførlig Beretning om danske Forhold *(Rerum Danicarum libri XI)*, en versificeret Danmarkshistorie og Beskrivelse, som indeholder mangt et Træk, der endnu kan benyttes. Dette gjælder dog navnlig de Dele af Værket, som handle om Forfatterens Samtid; thi ikke blot giver han brugbare Bidrag til Christian III.s og Frederik II.s Historie, men tillige Karakteristiker af næsten alle mere fremtrædende Personer, som have virket i Statens, Kirkens eller Skolens Tjeneste i Danmark i de sidste fyrretyve Aar, og endelig har man her en Beskrivelse af mange danske Egne og Byer. I Fortalen omtaler Lætus sit »møjsommelige og ulykkelige Vandreliv« og at han har forfattet noget af Skriftet i Kjøbenhavn, noget i Hamborg, noget i Køln, en Del i Basel og i Padua, men det meste i Frankfurt, næsten uden litteraire Hjælpemidler, under mange Bekymringer og Besværinger, nedbøjet af Sorg over Tabet af sin smukke og elskværdige Hustru. Det tredie Værk, Lætus udgav under sit Ophold i Frankfurt, handlede om Staden Nürnbergs Historie *(De republica Noribergensium libri IV)*. Tilegnelsen til Stadens Raad indeholder flere interessante Ting, blandt Andet en udførlig og smuk Karakteristik af Christian III. og Skildring af hans private Liv, samt Bemærkninger om den Forbindelse, som der paa hin Tid var mellem Danmark og Nürnberg.«

Lætus' Fraværelse fra sit Professorat var imidlertid trukken langt ud over den Tid, hans Orlov lød paa, og da han tidligere ikke havde staaet paa den bedste Fod med flere af sine Kolleger ved Universitetet, benyttede de nu Lejligheden til at faae ham afskediget. Dog mistede han derfor ikke Kongens Yndest; han be-

holdt Indtægterne af de ham tillagte Kannikedømmer, og for den Sum, Kongen skjænkede ham til Tak for Tilegnelsen af »*Res Danicæ*«, kjøbte han sig en Gaard i Kjøbenhavn paa Hjørnet af Studiestræde, ligeoverfor Frue Kirke. Han døde 1582.

Vi komme nu til den Mand, der staaer i Midtpunktet af sin Tidsalders historiske Forfatterskab og danske Litteratur paa lignende Maade, som Christiern Pedersen staaer i Centret af sin Periode, den Mand, med hvem den egenlige danske Historieskrivning først tager sin Begyndelse, og hvis hele litteraire Liv er gjennemglødet af en levende Kjærlighed til Fædrelandets nationale Minder og Sprog: **Anders Sørensen Vedel.**

ANDERS SØRENSEN blev født den 9. Novbr. 1542 i Vejle, efter hvilken By han tog sit Tilnavn VEDEL. Hans Fader, Kjøbmand og Raadmand Søren Sørensen, opdrog sine Børn strengt; han ønskede, at Anders skulde vælge hans Næringsvej, men dertil viste han en afgjort Ulyst. Han kom da i Byens Latinskole og sendtes fjorten Aar gammel efter Rektorens Tilskyndelse til den større og bedre Skole i Ribe. Her levede en Slægtning af hans Moder, Jens Pedersen GRUNDET (se S. 271), som Sognepræst ved Domkirken, her var HANS TAUSEN Biskop, Historieskriveren HANS SVANING Kannik og Psalmedigteren HANS THOMISSØN Rektor ved Skolen. Alle disse ypperlige Mænds Yndest vandt Anders Vedel, og gamle Grundet, som tidligere havde været Skolens Rektor, sagde om ham: »Jeg har havt mange Disciple, men aldrig nogen, som var mig kjærere eller elskede mig mere end denne.« 1561 blev Vedel Student, samtidig med at Mester Hans Thomissøn kom til Kjøbenhavn som Sognepræst ved Frue Kirke. Vedels Hu stod til Historien, for hvilken Videnskab Grundet havde vakt hans Interesse saa stærkt og saa tidlig, at han neppe atten Aar gammel havde udarbejdet et Overskue over Fædrelandets Historie. Ved Kjøbenhavns Universitet havde dette Studium imidlertid endnu ingen Lærestol, og det var derfor et Held for Anders Vedel, at han blev sat istand til at gjæste udenlandske Universiteter som Hovmester for Tyge Brahe (S. 359) og senere paa egen Haand. I Wittenberg tog han Magistergraden og blev efter sin Hjemkomst »ved gode Venners Forhandling«, særlig ved Kansleren Johan Friis' og Rigshovmesteren Peder

Vedel.

Oxes virksomme Hjælp Slotsprædikant hos Kong Frederik II. i Aaret 1568. Vedel var en udmærket Prædikant, af hvem vi have ni Prædikener i Behold, udgivne 1593; hans Tone var mild og rolig, sjelden polemisk og aldrig heftig, hvad Kongen ejheller kunde lide. De herskende theologiske Stridigheder tog han ingen Del i; derimod holdt han Øren og Sind aabne for alle de historiske Meddelelser, som Livet ved Hove kunde gjøre ham delagtig i. Og de vare ikke faa, thi Rigets ypperste Mænd søgte gjerne Samkvem med ham, og deres egen Del i Landets Historie saavelsom deres Slægts Bedrifter dannede hyppigst Emnet for disse Samtaler efter Taflet i Kongeborgen eller i deres egne Hjem. Danmarks Historie laa det lærde Tidsrums Adel paa Sinde, og tidt og mangen Gang faldt Talen mellem Johan Friis og Anders Vedel paa Saxos Krønike, Ønskeligheden af at faae den fordansket og Muligheden for at faae den fortsat. En Dag i Aaret 1570 gav Kansleren Vedel en stor Bog, som indeholdt, hvad Christiern Pedersen havde oversat af Saxo; de gjennemgik hans Arbejde, men fandt det ikke tilfredsstillende. Friis opfordrede Vedel til at rette det eller besørge en ny Oversættelse, men han manglede Mod til at give noget Løfte derom; Vanskelighederne ved en Opgave stod altid for denne samvittighedsfulde Natur som større, end de i sig selv vare. Hvor stor en Sorg det end var for Vedel, da Johan Friis døde i December 1570, følte han det dog samtidig næsten som en Lettelse, at al Tale om Danmarkskrønikens Oversættelse vel nu var forstummet med det Samme. Men heri tog han fejl. Kun faa Dage efterat Vedel i Frue Kirke havde holdt Ligtalen over sin afdøde Velynder, mindede Peder Oxe ham om den Opgave, der ventede paa ham, og dennegang maatte han give sit Samtykke. Han besørgede først et Par mindre Arbejder, en Udgave af Hr. Michaels »Menneskets Levnet« (S. 63) og en Oversættelse paa Latin af sin Lærer N. Hemmingsens »Liffsens Vey« (S. 324), og tog saa fat paa Oversættelsen af Saxo, som han nu havde saameget større Føje til at udføre, som der var blevet ham tildelt et Kanonikat i Ribe, af hvis Indkomster han skulde have sit Underhold, for udelt at kunne hellige sig til historiske Arbejder. I to Aar, fra Foraaret 1573 til Foraaret 1575, fuldendte han sin Oversættelse. Da den saa skulde trykkes, manglede der Papir; Tyge Brahe rettede da paa sin Vens Vegne i et latinsk Digt en Appel til Nationen: »I danske Kvinder! Skaane

Oversættelse af Saxo.

I Rammen: Anders Vedel, kgl. dansk Historiograf, Første Kannik og Ældste ved Ribe Domkirke. Død i Ribe 74 Aar gl., den 13. Febr. 1616 efter Chr. F. — Forneden hans Symbolum, hvis Forklaring gives S. 452.

har en Papirmølle; ofrer af Kjærlighed til Fædrelandet Eders Lintøj, at ikke vore herlige Forfædres Roes skal dølges i Glemsels Nat!« Saaledes udkom da 1575 dette Vedels vigtigste historiske Arbejde, lige betydningsfuldt som Folkeliggjørelse af Saxos hidtil kun for Latinerne forstaaelige Krønike og som dansk Sprogværk, en fri Oversættelse, der gjengav Saxos blomstrende Stil paa jevnt fortællende Dansk, erstattede hans mange Sentenser med hjemlige danske Ordsprog, men ogsaa omskrev Saxos gamle Digte i tør Prosa. Prøver paa Vedels Stil vil Læseren finde S. 19—23 og S. 25.

Men den for Fædrelandets Historie utrættelige Peder Oxe lod ikke Vedel lægge Hænderne i Skjødet efter Fuldendelsen af dette store Arbejde. Han forestillede ham, at man netop nu havde Grund til at vente sig noget Mere af ham, en Fortsættelse af Danmarkshistorien, og spurgte ham paa Kongens Vegne »om han vilde understaa sig (ɔ: paatage sig) at forfølge vor danske Krønike fra den Tid, som Saxo aflod, indtil disse nærværende Aar«. »Hvorudi,« siger Vedel, »jeg da haver vejgret mig, som billigt var.« Som Johan Friis' Død ikke havde befriet ham fra Pressionen med Hensyn til Oversættelsen, saaledes skaffede heller ikke Peder Oxes Død 1575 ham nogen Frist, hvad Fortsættelsen angik. Andre traadte i hans Sted: Niels Kaas, Jørgen Rosenkrantz og flere af Rigets højeste Embedsmænd udpegede Vedel som den Eneste, i hvis Hænder et saadant Hverv kunde lægges, og han begyndte at gjøre sig fortrolig med Tanken om Arbejdet. Imidlertid havde han 1577 giftet sig med Marine Svaning, Historiografens femtenaarige Datter, hvem han atter mistede efter et kort Samliv, en Sorg, der længe gjorde ham arbejdsudygtig: »Studeringer, som forhen vare min højeste Lyst, røre mig nu lidet,« skriver han til Arild Huitfeldt, »og var Du hos mig, vilde Du se, hvorledes mine Muser sørge«. Vennerne søgte at opmuntre ham ved at meddele ham allehaande historiske Sager og antikvariske Mindesmærker; blandt Andet fik han fra Klosterbibliotheket i Sorø en gammel Pergamentskodex, om hvis Forfatter man kun vidste, at han havde været Kannik i Bremen; Vedel udfandt, at Haandskriftet indeholdt Adam af Bremens Kirkehistorie, og han besørgede 1579 med stor Dygtighed og Lærdom dette for Nordens Historie vigtige Kildearbejde udgivet. Lidt efter lidt begyndte Tanken om Danmarkshistorien atter at sysselsætte ham, og han overrakte Niels Kaas sin Afhandling om

Adam af Bremen.

den danske Historieskrivnings Methode og Principer: »*Commentarius de scribenda historia Danica*«, senere oversat af ham selv paa Dansk under Titlen »Om den danske Krønike at beskrive«, Om Krønik at skrive. men først udgivet 1787 af R. NYERUP. Historieskriveren — siger han i denne omhyggelige Forberedelse til det store Arbejde — maa forud nøje overveje, hvad han vil meddele og hvad han vil forbigaa; han maa begynde med en Beskrivelse over Landet som Begivenhedernes Skueplads, med en Fremstilling af Folkets Oprin-

Anders Sørensen Vedels Haandskrift.

Af den Rostgaardske Samling. Navnet »Andreas Velleius« fra en Tilegnelse foran i »*Oratio panegyrica*« 1580, Univ. Bibl.

1168. *Hafnia condi cæpta:* fiskebode oc en liden værn som kaldtis Axelhuss.

1348. *Pestis per Europam . vno die* fra S. lauritz afften oc til om anden Dagen døde i lybech 1500.

delse, Vandringer, Sæder, Sprog og Karakter og med en fast Kronologi, hvorefter enhver Begivenhed henføres til sin bestemte Plads; og naar han derfra gaaer over til selve den historiske Fortælling, saa maa han ikke udbrede sig vidtløftigt over Krigsbegivenheder og ikke indblande i Danmarks Historie de Riger, som nordiske Stammer i andre Lande havde stiftet, men holde sig til det Væsenlige, navnlig til Beretningen om Religionens Fremgang og Indflydelse, og lade Fortællingen uafbrudt skride frem som en Række af Aarsager og Følger.

Mere og mere samlede Anders Vedel sig til Arbejdet. Efterat han havde faaet bestemt Løfte om Svanings Prælatur, naar denne var død,

flyttede han 1581 til Ribe, hvor han havde forlovet sig og nu holdt Bryllup med Biskop Hans Lavesens Datter, Hans Tausens Datterdatter Mette, og hvor hans Svigerfader overlod ham en nær ved Bispeboligen liggende Gaard, kaldet Liliebjerget, Vedels Uranienborg, som et samtidigt Perspektiv af Ribe betegner den, mest vel paa Grund af dens høje Kuppel med den anselige Fløjstang, men sikkert ogsaa med Hentydning til de flittige Studier, som skulde bearbejde de under den kubelignende Hvælving indsamlede Forraad. Over Hoveddøren ud til Skolegaden saaes Vedels Bomærke, saaledes som det findes under hans Portrait S. 449: en i en Cirkel indskreven ligesidet Triangel, der ved Halveringslinier, dragne fra de tre Vinkelspidser til deres Skjæringspunkt, var delt i trende Sektioner, som saaledes hver for sig blev ligebenede Triangler med en meget stump Vinkel. Den venstre Sektion havde et Røgelsealter som Gudfrygtighedens Symbol og derhos den Devise: *Deum sancte timeto* (frygter Gud paa hellig Vis). Den højre Sektion havde en Blomst som Sundhedens Symbol og Devisen: *Sanitatem tuere diligenter* (plej Sundheden med Omhu). Den underste Sektion havde en Slange, der bider sig i Halen og danner en Cirkel, som Tidens Symbol, samt Devisen: *Tempus dispensa sapienter* (brug Tiden viselig). Ved hver af den store Triangels Sider stod desuden et af Devisernes Begyndelsesbogstaver: D. S. T., med hvilke tre Bogstaver tillige hver enkelt Devises Ord begynde.

Til Udarbejdelsen af Danmarkshistorien var Liliebjerget vel en lun og fredelig Kube, men det stod klart for Vedel, at Stoffet til den maatte indsamles trindtomkring fra, at han maatte kjende sin Skildrings Skueplads af eget Syn og personlig fremdrage, hvad Kirker og Kapitler, Herreborge og Byarkiver gjemte af skriftlige Optegnelser, Folkets Mund af levende Tradition. »Jeg maa vandre om i mit Fædreland og søge gamle Monumenter; jeg maa dog forfare og beskue Landsens Lejlighed, førend jeg kan beskrive den,« sagde han. Efter Svanings Død 1584 havde han faaet det lovede Prælatur, der senere i lang Tid betragtedes som den kongelige Historiografs faste Embedslønning; men til Embedet selv sees han ikke at have faaet nogen Udnævnelse. Paa egen Bekostning foretog han da i Juni 1586 den Rejse, paa hvilken det S. 149 omtalte Besøg paa Hveen blev en Episode af saa stor litterair Betydning, idet det affødte Udgivelsen af den første Folkevisesamling

(S. 150—53). Han opholdt sig desuden i Skaane og samlede Oplysninger om Malmø. Aaret efter fuldendte han en almindelig dansk Tidsregning og de danske Kongers Slægtrækker, hvoraf Prøver ere trykte bag i hans 1588 udgivne, i Ribe holdte Ligprædiken over Frederik II. Adskillige Vendinger i denne Mindetale vise os Vedel som den frimodige Mand, der ikke vil sætte Konveniensens Udsmykning over Historiens Kjendsgjerninger og stikke Sandheden under Stolen. Om den formodede Aarsag til Kongens Død taler han rent ud af Posen: »Hans Naade var altid af Naturen i sig selv en før, karsk, tidig Mand, og ikke nogentid, det man veed af at sige, havt nogen synderlig stor Krankhed, saa Hans Naade gik dermed til Sengeleje. Man mener vel, at dersom Hans Naade kunde havt Aarsag, for fremmede Fyrsters og udlændiske Legaters og andre sine gode Mænds daglige Omgængelse, at holde sig fra den almindelig skadelige Drik, som nu over Alverden iblandt Fyrster og Adel og den menige Mand altfor meget gængs er, da syntes for menneskelige Øjne og Tanker, at Hans Naade kunde levet mangen god Dag længer. Men dette er nu forgjæves at disputere om. Døden vil have en Aarsag.« Slig Tale kunde just ikke klinge godt i Kongesønnens og hans Omgivelsers Øren, og Formynderregeringen betegner da ogsaa for Vedel som for hans Ven Tyge Brahe et Omslag i hans Skjæbne. Vel fik han kongeligt Pas til en Rejse paa et Aar i Danmark og Hertugdømmerne og Adgang til Arkiverne, men det var ogsaa den sidste Velvillie, som vistes ham. Vedels sædvanlige Grundighed udstrakte Rejsen til henimod to Aar, men dens Udbytte svarede ikke ret til hans Forventninger, og mange Steder modtoges han med Vrangvillie. Efter Hjemkomsten til Ribe skrev han nu imidlertid den udførlige Fortale til Krøniken og skred saa til den egenlige Fortælling; men andre Sysler, bl. A. Udgaven af Folkeviserne 1591, drog ham hyppigt bort fra Arbejdet. Da døde den 29. Juni 1594 hans sidste Velynder, Kansleren Niels Kaas, og samme Dag udgik der Kongebrev til Adelen i Danmark og Norge om at sende Professor NIELS KRAG, hvad der maatte haves af Dokumenter, eftersom han (anbefalet dertil af den skotske Lærde Petrus Junius) havde paataget sig at beskrive de danske Kongers Bedrifter. Vedel ilede til Kjøbenhavn for at hævde sin Ret. Han fik Underretning om, at han endnu et Aar maatte nyde sin Understøttelse, paa den Betingelse,

Ligprædiken over Frederik II.

at han overlod Niels Krag de Aktstykker, han havde indsamlet. Strax efter Niels Kaas' Ligbegængelse forlod Vedel Kjøbenhavn, og faa Dage senere udnævntes Niels Krag til kongelig Historiograf med Løfte om det til Embedet knyttede Prælatur. Samtidig døde Biskoppen i Ribe; Vedel søgte Embedet, men uden at have nogen Støtte paa de afgjørende Steder, og efter godt og vel et halvt Aars Forhandlinger tildeltes det en Anden. Ikke længe efter udløb den Vedel stillede Frist: han maatte afstaa sit Prælatur til Niels Krag og fik Befaling fra Rigsraadet til at udlevere Alt, hvad han havde modtaget af Niels Kaas eller selv samlet paa sine Rejser. Vedel værgede for sit litteraire Eje, saa godt det lod sig gjøre: hvad han havde faaet af Kansleren, sagde han, var kun lidet, undtagen hans »gode Raad og drabelig Mening, som jeg udspurgte hos hannem mundtlig udi de Stykker, som jeg bar Tvivl paa udi vore danske Historier«; heller ikke i Klostre og Domkapitler havde hans Høst været stor, de allerfleste af sine Optegnelser havde han selv uddraget af fremmede Landes historiske Skrifter, og han turde vel forudsætte, at den Dannemand Dr. Niels Krag ligeledes til Prikke havde læst de omliggende Landes Historier, som sig burde, førend han havde begivet sig til vort danske historiske Arbejde. Det hjalp altsammen ikke. Flere skarpe Kongebud indtraf og tvang Vedel til Udleveringen af Alt; endog sin Bogsamling, som han havde kjøbt for sine egne Penge, stiller han til Raadighed, skjøndt han da ikke kan tro, at man vil afkræve ham ogsaa den: »Hvad som mine prentede Historiebøger anbelanger, som jeg nu udi tredive samfulde Aar haver selv indkjøbt for mine Pendinge og findes udi mit Liberi, tænker jeg vel ikke, at de af mig begjæres. Dog dersom min naadigste Herre Prins og Hans Naades tilforordnede Regeringsraad ere Noget deraf begjærendes, skal mit ganske Liberi staa aabent fore og paa det Underdanigste meddeles, om de derudaf Noget begjære, forhaabendes, at de ikke begjære Noget med min Skade i nogen Maade.«

Der er en Nemesis i dette. Som Vedel, skjøndt paa en langt hensynsfuldere Maade, havde taget den danske Historieskrivning ud af den gamle Hans Svanings Hænder, saaledes maatte han nu selv overdrage det neppe begyndte Værk til en Anden. Søge vi Grundene hertil, er det vel fyldestgjørende nok at henvise til den yngre Slægt, som var voxet op og vilde til, saavelsom til Vedels

Ugunst ved Hove. Men forklarende og for en Del undskyldende for de ledende Personligheder i denne Sag er tillige en Henvisning til Vedels Sendrægtighed i Udførelsen af Arbejdet. Vel var Opgaven næsten uoverkommelig stor og Forestillingerne — i Begyndelsen ogsaa Vedels egne — om det Tidsrum, indenfor hvilket den maatte kunne løses, ugrundet sangvinske; men desuagtet kan man nok forstaa, at Taalmodigheden trættedes hos de Ventende, naar Aar gik efter Aar, uden at der saaes Tegn til nogen Begyndelse. At denne Betragtning har været medbestemmende og Interessen for en Danmarkskrønikes virkelige Fremkomst medraadende, kan ogsaa skjønnes deraf, at der stilledes Vedels Efterfølger en bestemt Frist — sex Aar — til Fuldendelsen af hans Arbejde. Denne Forklaring vil N. M. PETERSEN i sin elskværdige Varme for det danske Aandslivs Stormænd ikke lade gjælde: »der bør og skal ikke uden afgjørende Grunde falde selv den mindste Skygge paa nogen brav Mands Minde«. De afgjørende — for Vedel ingenlunde i og for sig beskæmmende — Grunde synes dog imidlertid at ligge i den Karakteregenskab hos ham, at han af Agtelse for Opgaven og Omhu for at forberede sig værdigt til den dvælede saalænge ved de forberedende Arbejder: Indsamlinger, Betænkninger, Overvejelser og Indledninger, at han bestandig skød selve den resolute Paabegyndelse af Hovedværket ud i Fremtiden, just hvad WEGENER kalder »denne evige Opsættelse«, i hvilken han seer den rette Grund til hans Fald. Af Vedels egne Udarbejdelser ere kun »Svend Tveskjægs Bedrifter« og Fortalen til den danske Krønike udgivne længe efter hans Tid (1705); i Haandskrift er Noget bevaret.

Den sidste Snes Aar af sit Liv tilbragte Vedel i Ribe, økonomisk uafhængig, sysselsat med historiske Studier, med lærd Brevvexling, med Opdragelsen af sine talrige Børn og med de Forretninger, hans Stilling i Domkapitlet gav ham at varetage. Fra hans Kannikers Kreds kommer hans personlige Eftermæle smukt til os. »Vi have en Senior — sagde de — der er from og gudfrygtig, klog og raadsnild, der gjerne aabner sin milde Haand for syge og fattige Medmennesker, men ogsaa haandhæver Sandhed, tør vel staa paa Retten og sige Nej for Uret.« Og hvad Vedels litteraire Minde angaaer, da vil, trods Afbrydelsen af hans Livs Hovedarbejde, hans Navn altid lyse blandt den danske Bogverdens største og hans Oversættelse af Saxo, hans Udgave af Folkeviserne bringe Vidnes-

byrdene om hans levende Kjærlighed til Fædrelandets Historie og Digtning fjernt frem i Tiden.

Anders Sørensen Vedel døde den 13. Februar 1616. Fuldt udtømmende og med Anvendelse af en sjelden Lærdom er hans Levnet skildret af C. F. WEGENER som Tillæg til »Samfundets« Udgave af den fordanskede Saxo 1851.

Huitfeldt.

Langtfra fuld Erstatning for Danmarkshistorien, som den kunde have formet sig under Vedels Behandling, men dog et Værk, som er Fædrelandets Tak værd, ydede Adelsmanden **Arild Huitfeldt** i sin **»Danmarckis Rigis Krønicke«** i 10 Bind, Kbhvn. 1595—1604. Dens Forfatter, Søn af Christoffer Huitfeldt til Berritsgaard paa Laaland og den berømte Herluf Trolles Søster Øllegaard, blev født den 11. Septbr. 1546 paa Bergenhus, som hans Fader dengang havde til Lehn. Han fik en udmærket Opdragelse, rejste udenlands næsten i en halv Snes Aar med en dygtig Hovmester og traadte efter Hjemkomsten 1570 ind i Kancelliet, steg som lærd Jurist til Sekretair, Oversekretair, Rigsraad og tilsidst 1586 til Rigskansler. For sin Morbroders og hans Hustrus Stiftelse blev han Forstander 1583 og virkede for den med en saadan Nidkjærhed og Dygtighed, at han næsten maa regnes for Skolens anden Grundlægger: udgav nye Skolelove, ansatte dygtige Lærere og forøgede deres Antal samt bragte Godsbestyrelsen i fortrinlig Stand. Efter Birgitte Gjøe havde han arvet hendes Mands betydelige Samling af Dokumenter, Manuskripter og Diplomafskrifter til Danmarks Historie, som han fortsatte med stor Iver, besjælet af en levende Interesse for den fædrelandske Kronikeskrivning. Anders Vedel var han en god Ven og sikkert den, der skaffede ham den kongelige Understøttelse til at skrive Danmarks Historie, men det tilfaldt tillige ham som en ukjær Pligt at bebude Vedel denne Understøttelses Inddragelse, da det var blevet de Raadendes Overbevisning, at han aldrig vilde faae sit Hverv udført. Omtrent paa denne Tid var det, at Huitfeldt selv forsøgte at løse Opgaven, dog ikke som pragmatisk Historieskriver, men som Annalist eller kronologisk Samler, idet han refererer Begivenhederne efter Tidsfølgen og bilægger dem med de Arkivalia, han som Rigskansler havde let Adgang til, saavelsom med de Dokumenter, han paa anden Maade kunde skaffe tilveje. Trods de Unøjagtigheder, der have indsneget sig hist og her, og

Danmarkskrøniken.

Suspice quos Spectas HUITFELDI, Patria, vultus
Talis erat vindex nominis ille tui.
Qui seu commissi libraret pondera regni,
Et pacem pariter doctus et arma senex,
Sive renascenti revocans cunabula seclo
Conderet augusta nobile mentis opus,
Asseruit præsens, elapsumque addidit ævum,
Et geminæ nobis causa salutis erat.
Quid gessere alij, scripsit; quid gesserit ipse
Æternæ studium posteritatis erit.

Arild Huitfeldt.

Efter Alb. Haelvegs Stik til Folio-Udgaven af Danmarks Krønike 1650.

I Rammen: Arild Huitfeldt, Danmarks Riges Raad og Kansler. — Under Stikranden: Se med Beundring, Fædreland, op til Huitfeldts Aasyn, som Du her har for Øje; saadan var han, der hævdede dit Navn, hvad enten han styrede Rigets ham betroede Vægtskaal som en i Fredens og Krigens Gjerning lige kyndig Olding, eller han kaldte det sig gjenfødende Olds Vugge tilbage og grundlagde et ophøjet Sinds berømmelige Værk. Han værnede om den nuværende Tid og føjede den svundne Tid til og var for os Ophav til en dobbelt Frelse. Hvad Andre have udført, har han beskrevet; hvad han selv har udført, vil Efterverdenen granske til evig Tid.

trods den ufuldkomne Form er Huitfeldts Danmarkshistorie et saare vigtigt Arbejde i vor Litteratur, i mange Henseender et Kildeskrift, i hvert Fald et indholdsrigt historisk Magazin for senere Forskere. Den gaaer fra Kong Dan til og med Christian III., men er skreven i omvendt Orden: først sidstnævnte Konges Historie, udgiven 1595, derpaa Christiern II.s Historie, udført efter at Huitfeldt havde faaet mere Ro og Stunder ved at unddrage sig den daglige Hoftjeneste, dernæst under hans Otium paa Dragsholm, til hvilken Besiddelse han havde trukket sig tilbage, Frederik I.s og Christiern I.s Historie, saa Fortsættelsen af Saxo fra Knud VI. til Oldenborgerne og endelig 1603 den samme Periode, som Saxo har behandlet, men kun følgende ham i »Alt, hvad som troligt er; vil Nogen læse Fabel og Eventyr, saa maa han søge dem paa andre Steder.« Tiende Bind, som afsluttede Værket 1604, omhandler Kirkens Historie eller »Bispekroniken«. Herefter tog Huitfeldt fat paa Frederik II.s eller sin egen Samtids Historie, som han menes at have faaet fuldendt, men den blev ikke udgiven og er nu tabt. 1602 besørgede han en Udgave af ÆLNOTHS Knuds-Krønike (S. 8—10).

Sin Danmarkshistorie har Huitfeldt skrevet, siger han selv, »opvakt dertil af naturlig Lyst og af Kjærlighed til mit Fædreneland, som Gud haver os alle indgivet, thi vi ikke ere fødte, som Plato mærkeligen siger, os selv til Gavn, men ere en Del pligtige vort Fædreneland, en Del vore Venner. Med stor Møde og Umage haver jeg brudt Isen for Andre og selv gjort *chronologiam temporum* (Tidsfølgen) og Historien.«

Arild Huitfeldt døde den 16. Decbr. 1609 paa Herlufsholm, hvor han beboede to Værelser ud til Susaaen. Da han var ugift — efter hvad der siges, fordi han antog, at kun den Ugifte havde tilstrækkelig Tid til alvorlige Studier — kunde hans faa Fornødenheder let tilfredsstilles her uden Byrde for Stiftelsen. Et Kvistværelse rummede hans Bibliothek, af hvis sjeldne Haandskrifter en Del nu høre til Universitetsbibliothekets kosteligste Eje. Bag Altret i Herlufsholms Kirke er hans Grav, og hans Portrait hænger i Skolens Spisesal.

N. Krag. Kun en ringe Brøkdel af det Arbejde, NIELS KRAG havde paataget sig at udføre efter Vedel, fik han tilendebragt; var han maaske mere energisk eller mindre samvittighedsfuld end Vedel,

saa var til Gjengjæld hans Tid for splittet til en samlet Virksomhed. Han var en Ripenser, født 1550, blev Student i Kjøbenhavn 1567,

Arild Huitfeldts Haandskrift.
Af et Brev til Anders Krag i Konsistoriets Arkiv.

. . . Kiøbnehaffn Huilcket Breff i Sielff kunde offuer antuorde till hannem Fanger i widere beskeden der paa Kiere Her Docter Jeg gior Altiid huis eder kiert er Will her Met haffue eder Gud Befalledt *Actum* Trøggeuelde thend 11 Nouemb *Anno* 95 Arrild Huitfeldt.

Dr. juris i Frankrig 1588, extraordinair Professor i Historie 1589, den første Lærer-Ansættelse i denne Videnskab ved Kjøbenhavns

Universitet, og Professor i Græsk 1592. Hans dygtige Kundskaber og hans smidige Væsen førte ham ind paa den diplomatiske Løbebane, og han blev jevnlig brugt som politisk Sendebud til fremmede Hoffer, saa jevnlig, at hans Kolleger ved Universitetet klagede over hans Forsømmelser; men det faldt den ved Hove yndede Professor let at faae udvirket en Ordre, i hvilken det paalagdes de andre Professorer at varetage hans Embede, naar han var forhindret ved Fraværelse. Paa en Mission til Skotland vandt han Kong Jacobs Yndest ved sin raske Færd imod Bothwell, da denne vilde bryde ind i Kongens Værelse; i England blev den aldrende Dronning Elisabeth ganske indtagen i hans belevne Væsen, efterat han i en offentlig Oration havde fremhævet hendes Dyder og Dejlighed; ogsaa til Polen og til Kongressen i Emden sendtes den snilde Diplomat. Det var tildels denne udenlandske Anerkjendelse, særlig, som allerede bemærket, skotske Lærdes Anbefaling, det skyldtes, at N. Krag betragtedes som den habileste Mand til Udarbejdelsen af Danmarkshistorien. Men allerede i Maj 1602 døde han, efter at han Aaret iforvejen havde nydt endnu to Udmærkelser: at blive valgt til Universitetets Rektor, og at faae Udnævnelse som Forstander for Sorø Akademi, den højeste Embedsære, som kunde times nogen Uadelig. Af Danmarkskrøniken forelaa da kun de første sexten til sytten Aar af Christian III.s Historie, skjøndt den Frist var udløben, inden hvilken Krag havde lovet det Hele færdigt. Disse »*Annales Christiani III.*« fortsattes indtil Kongens Død af STEPHANIUS, bleve 1737 udgivne af GRAM og 1776—79 oversatte paa Dansk med Anmærkninger og Tillæg af SANDVIG.

Lyskander. En af de følgende kongelige Historiografer var CLAUS CHRISTOFFERSEN LYSKANDER, hvis videnskabelige Ry har lidt en haard Medfart af Efterverdenen, og — det maa indrømmes — ikke med Urette; thi den kritikløse Sammenblanding af fuldstændig uhjemlede Sagn med historiske Kjendsgjerninger, ofte sammenknyttede ved Hjælp af egen Tildigtning, naaer sit Højdepunkt hos ham. Han blev født 1558 i Nørrevram Præstegaard ved Helsingborg og blev selv Præst i Herfølge paa Sjælland 1587. Han gav sig meget af med historiske Studier, og da Udarbejdelsen af Danmarks Historie stadig laa Regeringen paa Sinde, at vi dog ikke skulde vedblive at staa tilbage heri fremfor andre Folk, og at fremmede Nationer

Vil fordi Magnif: D. Rector vere
gierne hoss Eder vndskyllet, at ieg her inden haffuer
giffuet saadant ansuar, Er ellers offuerbodig at
beuise Eder paa eders Embeds vegne hues lydighed
oc reuerentz ieg plictig Er. Eder her met gud
Nic. Cragius

Niels Krags Haandskrift.

Af en Skrivelse til Universitetets Rektor paa det St. kgl. Bibliothek.

Vil fordi Magnif. D. Rector vere gierne hoss Eder vndskyllet, at ieg her inden haffuer giffuet saadant ansuar, Er ellers offuerbodig at beuise Eder paa eders Embeds vegne hues lydighed oc reuerentz ieg plictig Er. Eder her met gud. Nic. Cragius.

maatte kunne lære de Danskes Bedrifter at kjende, faldt Udnævnelsen til kongelig Historicus 1616 paa Lyskander med Paalæg til ham om, at han »inden sex Aars Tid udi det Længste« skulde have udarbejdet Krøniken »fra *Christiano 3* og *Frederico 2*, og siden paa de andre fremfarne og forrige Konninger indtil *Frotonem* (Frode), og supplere Alt, hvad som fattes udi *Saxone*; og forskrevne Historie skal skrives paa Latin paa det Allerflittigste med al omstændig Lejlighed, som det en ret, god *Historico* egner og bør.« Den eneste — hvad Omfang angaaer dog ganske respektable — trykte Frugt af denne Lyskander paalagte Virksomhed blev »De danske Kongers Slægtebog« eller, som dens Titel lyder i sin noget pralende Vidtløftighed: »En kort Summa over den danske Historia fra Verdens Begyndelse til nærværendes og nuregerendes stormægtige Fyrstes, Hr. Christian den Fjerdes o. s. v. Tid og Regimente, forfattet udi de danske Kongers Slægtebog, saameget man af gamle og sandfærdige danske, cimbriske, gothiske, italienske hispanske, frantzoske, engelske, skotske, longobardiske, normanniske, polske, tydske, sachsiske, frisiske etc. Historier, Antikviteter og Dokumenter haver at forfare« (1622; 708 Sider i Folio, foruden et Par Fortaler). Uden Gisningens beskedne Henstilling, uden nogen hypothetisk Reservation, faaer Lyskander her ved Hjælp af den fantasirige Gullandske Theori (S. 277—78) sammentømret et tilsyneladende historisk paalideligt Slægtregister, som viser den danske Kongeslægts umiddelbare Nedstamning fra Adam Led for Led og dens Forbindelse gjennem Sidelinier med alle Europas Konge- og Fyrstefamilier.

Claus Chr. Lyskander.
Efter Magnus Petersens Gjengivelse af Portraitet paa Gravmælet i Herfølge Kirke.

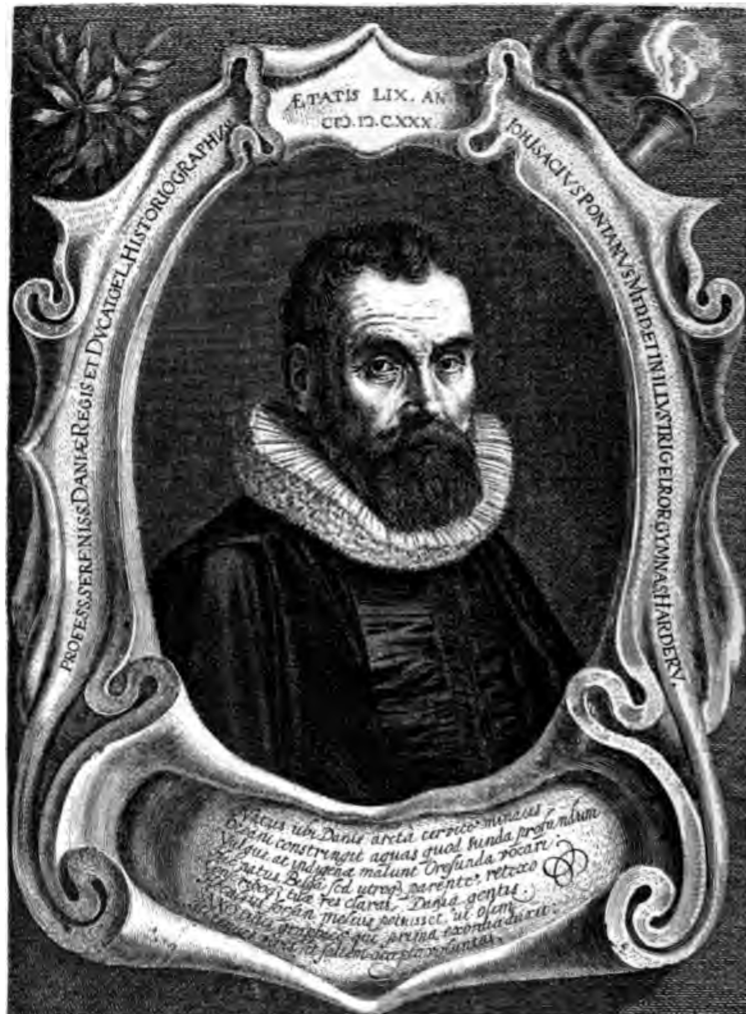
Indledet, som dette Hjernefoster blev, med samvittighedsfulde Betragtninger over Historieskriverens Sandhedspligt og over Nødvendigheden for et Folk af at kjende sin Oprindelse og sin Fortid, maatte denne Paavisning af den danske Kongeslægts Ælde udøve en betagende Virkning paa Samtiden og styrke dens Selvfølelse og Fædrelandskjærlighed ved at vække Forestillingen om dens historiske Sammenhæng med Verdens Begyndelse. Endnu GRUNDTVIG vidner (i »Saga«, 1812) om de stærke Barndomsindtryk, han modtog af denne Læsning:

Med de tykke Folianter,
med sin Ramus og Lyskander
maatte Fader rykke frem,
knap jeg kunde bære dem;
men det var en Hjertens Glæde,
naar jeg først kom ret til Sæde,
saae det danske Kongeblod
springe af sin dybe Rod

midt i Adams Paradis,
saae det rinde, saae det bruse
rundt i alle Kongehuse,
delte paa min egen Viis
Nød og Sejer, Had og Pris
ærlig med hver Herrestamme,
som vor fælles gamle Amme
havde fostret kjæk og stor.

Da Grundtvig læste Lyskanders Slægtebog, havde Kritiken, særlig Grams og Holbergs, dog forlængst brudt Staven over dens Fantasterier, og den betragtedes udelukkende som et Monstrum i den historiske Litteratur, over hvilket man helt glemte dens Forfatters øvrige Fortjenester: som dansk Digter med en for den Tid ikke almindelig Jevnhed og Lethed i det sproglige Udtryk og som Samler af det første danske Forfatterlexikon: »*Scriptores Danici*«, vel ikke fuldt paalideligt, men dog af ikke liden Betydning for Kjendskabet til tidligere dansk Litteratur. — Lyskander døde 1624. Hans Levnet er skrevet og hans »*Scriptores Danici*« udgivet af H. FR. RØRDAM 1868.

Nærmest for Udlandet blev Danmarks Historie skreven af JOHAN ISAKSEN PONTANUS, dansk Historiograf og danskfødt, men af fremmed Slægt og virkende udenfor Danmark. Hans Fader var en Hollænder og hollandsk Konsul i Helsingør, hvor Sønnen kom til Verden 1571. Han gik i Skole i sin Fødeby, senere i Amsterdam, studerede ved hollandske Universiteter og var Professor i Historie ved Gymnasiet i Harderwyck, da Kansleren Johan Friis 1618 opfordrede ham til at skrive den danske Historie og i den Anledning skaffede ham den ovenfor nævnte Værdighed, som han saaledes beklædte samtidig med Lyskander. Pontanus' »*Rerum Danicarum* **Pontanus.**

Johan Isaksen Pontanus.

Efter et Stik i hans »*Historiæ Danicæ libri X*«. Amsterdam 1631.

I Rammen: Joh. I. Pontanus, Doctor i Medicinen og Professor ved det berømte Gelderske Gymnasium Harderwyck. Kongen af Danmarks og Hertugdømmet Gelderns Historiograf. 59 Aar gl. 1630. — Paa Skriftpladen: Jeg er født der, hvor det Vand, som man i Almindelighed kalder det dybe Sund, men som Indbyggerne hellere ville høre kaldt Øresund, med sin snevre Hals aflukker Oceanets truende Bølger for de Danske; her er jeg født, men begge mine Forældre vare Nederlændere; nu opruller jeg paany og beskriver dit Folks berømmelige Bedrifter, Danmark! En Anden vilde maaske kunne have gjort det bedre, som fordum din Saxo, der gav en malerisk Fremstilling af din første Begyndelse. Mine Kræfter ere kun svage; gid man idetmindste vil anerkjende min Villie.

Historia« kan nærmest betragtes som en paa godt Latin udført Oversættelse af Huitfeldt, men med endel Berigtigelser og tillige omfattende Frederik II.s Historie. Pontanus døde 1639 i Harderwyck.

Fra Holland indkaldtes ligeledes den berømte Filolog JOHAN MEURSIUS (de Meurs) som Historiograf (f. 1579, d. 1639). Han blev Professor i Historien i Sorø, besørgede en Udgave af Ælnoth og skrev en »*Historia Danica*«, i sig selv uden Værd, men forsynet af GRAM med et lærd Apparat af Anmærkninger. Den er optagen som 9. Bind i den smukke florentinske Udgave i tolv Foliobind af Meursius' samlede Værker. Meursius.

STEPHAN Hansen STEPHANIUS (f. i Kjøbenhavn 1599, d. 1650) har gjort sig højt fortjent af den historiske Litteratur som Udgiver af Svend Aagesen og Saxo og som Forfatter af lærde Anmærkninger til Sidstnævntes Historie. Som Fuldender af N. Krags »Annaler« have vi nylig nævnet ham. Trods alle Bestræbelser af Hovmesteren og de Højlærde i Sorø, hvor Stephanius var Professor i Historien, gik hans kostbare Bibliothek og Haandskriftsamling over i svensk Eje. St. Stephanius.

VITUS BERING, hvem adskillige af nærværende Værks Portrait-Underskrifter have lært os at kjende som latinsk Poet, vandt sig ogsaa et Navn som historisk Forfatter. Han blev født 1617 i Viborg, blev 1635 Student fra sin Fødebys Skole, rejste udenlands 1639 og blev efter sin Hjemkomst 1650 den første *professor poëseos* (Prof. i Poesi) ved Kjøbenhavns Universitet, men gik endnu samme Aar til Sorø som Professor i Historie og kgl. Historiograf. Allerede to Aar efter forlod han Sorø og drog til Skaane, for paa Skabersø-Gaard at arbejde i Ro paa Danmarks Historie; men efter den nævnte Landsdels endelige Afstaaelse til Sverrig 1660 vendte han tilbage til Kjøbenhavn, blev Assessor i Kammerkollegiet og Højesteret og døde 1675. Først efter hans Død udkom hans historiske Arbejder: »*Obsidio Hafniensis*« (»Kjøbenhavns Belejring«) 1676, en Beretning om Carl Gustafs Tog mod den danske Hovedstad: »*Florus Danicus*« (»den danske Florus«, ɔ: en romersk Historieskriver paa Trajans og Hadrians Tid) 1698, et rigt udstyret, anseligt Foliobind, Bering.

VITUS BERING ASSESSOR IN SUMMO TRIBUNALI ET ÆRARIO REGIO ET HISTORIOGRAPHUS REGIUS ÆT. AN. LVIII AN. CH. CIↃ IↃ C LXXV. *

Vitus Bering.

Titelkobber til »*Flerus Danicus*« 16)8.

I Rammen V B., Assessor i Højesteret og Kammerkollegiet, kgl. Historiograf, 58 Aar gl. 1675. — Under Stikranden: Det guddommelige Aasyn præger sig i den tynde Metalplade, og Malmet, der har faaet Liv, studser over, hvad der er nedlagt i det, hvorved Heltenes Aske aander og ved hvis kraftige Værn Grave faae nyt Liv, mere blomstrende end deres (ɔ: de Dødes) Vugge. Berings dugfriske Veltalenhed har bortrystet den skjæbnebestemte Død og den svage Alderdoms Værk. Ved sin latinske Veltalenhed udæsker han Smyrnas Olding (ɔ: Homer) til Kamp; han overgaaer din Gud, Du lærde Mantua (ɔ: Virgil). For denne Veltalenhed maa skjule sig Alt, hvad Verona opregner som sit Værk (ɔ: Catulls Digte), Alt, hvad Calabreren (ɔ: den gr. Digter Qvintus) har frembragt, Alt, hvad Ibereren elsker (Lucanus?). Du, Zeuxis, betyder ikke noget; ved sit eget Digt har han malet sit Aasyn saa levende, at det smudsige Møl frygter den stygge Hungersdød.

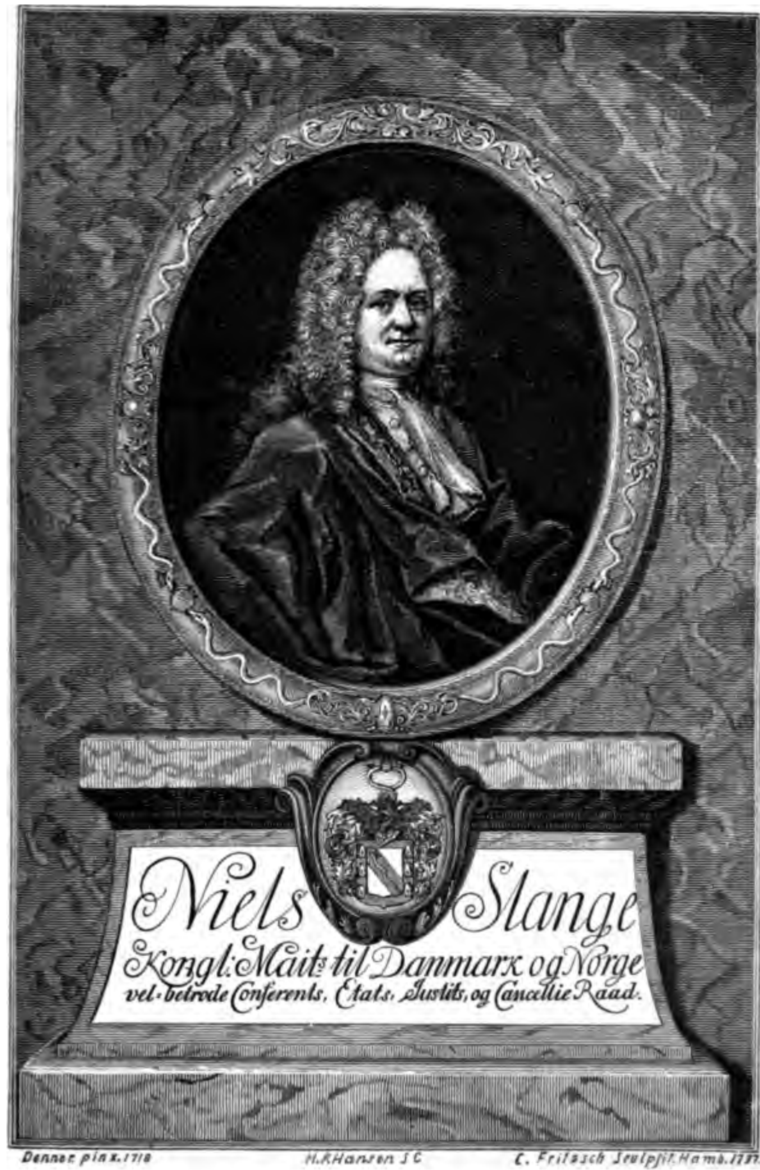
Portrait af Præsident i Kjøbenhavn
Peder Hansen Resen.

indeholdende Danmarks Historie fra Kong Dan til Christoffer af Bayern.

PEDER HANSEN RESEN, Biskop Hans Povelsen Resens Sønnesøn, udgav 1680 Frederik II.s Krønike, en ukritisk, men under- P. H. Resen.

holdende og i sin Tid meget læst historisk Fortælling, efter Nogles Mening det af Huitfeldt efterladte Haandskrift, medens Andre holde for, at Lyskander er Forfatteren, og det ialtfald er sikkert, at den lærde Adelsmand AXEL GYLDENSTJERNE har en ikke ringe Del deri, da Syvaarskrigen er skildret paa Grundlag af den Fremstilling, han har givet af samme. Peder Resen var født i Kbhvn. 1625, blev Doctor juris i Padua, 1664 Borgmester og 1672 Præsident i Kjøbenhavn, optoges i Adelstanden 1680 og døde 1688. Han udgav Kobberne til »*Atlas Danicus*« 1677, Tegninger og Kort af Kjøbenhavn og andre danske Byer, meget vigtige for Kjendskabet til de danske Byers topografiske og Bygningsforhold; af Skriftet selv ere kun Brudstykker trykte; endvidere Vøluspaa og Havamaal i GUDMUND ANDERSENS (se 481) Bearbejdelse, endel af Snorres Edda med Benyttelse af MAGNUS OLAFSENS Oversættelse samt flere af de gamle Love. Sin betydelige Bogsamling skjænkede han til Universitetsbiblioteket.

N. Slange. Christian IV.s Historie blev skreven af NIELS SLANGE, hvorvel det færdige Værk, saaledes som det omsider udkom 1749, nok saameget skyldes en anden Pen som hans. Niels Slange var en Søn af den bekjendte Provst i Slagelse Peder Villadsen, der med saamegen Snarraadighed og Kløgt stod Hans Svane bi under Forberedelserne til Forfatningsforandringen 1660 og lønnedes med den viborgske Bispestol. Den Yndest, Faderen havde erhvervet sig hos Enevoldskongen, strakte sig ogsaa til Sonnen, der — født 1657 — blev Sekretair i det danske Kancelli 1681, Assessor i Kancellikollegiet og Højesteret 1702. Han døde som firsindstyveaarig Olding 1737, levede altsaa et godt Stykke ind i det næste Tidsrum, og hans »Christian IV.s Historie«, som først udkom tolv Aar efter hans Død, hører saaledes egenlig hjemme i den holbergske Periodes historiske Litteratur. Niels Slanges virksomste Levealder falder imidlertid i det lærde Tidsrum, hans Samlinger bleve til i dette, og hans Fremstilling bærer dets Præg i Behandlingens Vidtløftighed og den annalistiske Ordning af Stoffet. Men i den lærde GRAMS Person traadte det følgende Tidsrums historiske Kritik udfyldende, rettende og oplysende til, saa Værket ligesaa meget er hans som Slanges og for en stor Dels Vedkommende — Begivenhederne efter 1613, udførte af Gram efter Slanges Død, men overensstemmende

Efter Denner's Maleri. Titelkobber til »Christian IV s Historie« 1749.

med den oprindelige Forfatters Plan og Behandling — næsten maa betragtes som Grams Arbejde; forresten døde ogsaa han fra det, og først LANGEBEK lagde sidste Haand paa Værket.

En egen Stilling i den historiske Litteratur indtager et Memoireværk, som først vor Tid har fremdraget og læst med den Deltagelse og Beundring, der følger det Store i Livet, om det end ligger fjernt tilbage: »Den fangne Greffwinne Leonoræ Christinæ Jammers Minde«, udg. 1869 af SOPH. B. SMITH, senere gjentagne Gange oplagt paany. Disse Leonora Ulfelds mærkelige Optegnelser fra hendes lange Fængselstid, hvilke ejedes i Manuskript af hendes Descendent, Grev J. WALDSTEIN WARTEMBERG i Wien, ere ikke de eneste Levninger af denne højtbegavede og karakterstærke Kvindes Forfatterskab: flere Digte af hende have været trykte, et Brudstykke af et Værk om »Heltinder« forefindes efter hende, og en Selvbiografi opbevares i Afskrift (paa Fransk) paa det St. kgl. Bibl. Intet af disse Arbejder kan dog maale sig med »Jammersmindet«, gjennem hvis kraftige, uforbeholdne Skildring Billedet af Forfatterinden og hendes Tid træder lyslevende frem. Hvad dette personlige og kulturhistoriske Moment angaaer, da har det alt grebet og vil endnu bestandig gribe Tusinder, saa det er overflødigt at dvæle ved Skriftets velkjendte Indhold; med Hensyn til dets litteraire Værd underskrive vi Udgiverens Ord, der betegner »Jammersmindet« fra Formens Side som »det 17. Aarhundredes første danske Prosaværk.« Ogsaa om Leonora Ulfelds poetiske Begavelse bringer det Vidnesbyrd; her maa det være nok at minde om de to ligesaa jevne som indholdstunge Linier, hun i sit Fangenskab indsyede paa sin Ligpude:

Jammersmindet.

Hvormangen Tankespaan og Hjertens Sukkeknude
tilsammen flettet er paa denne Brudepude!

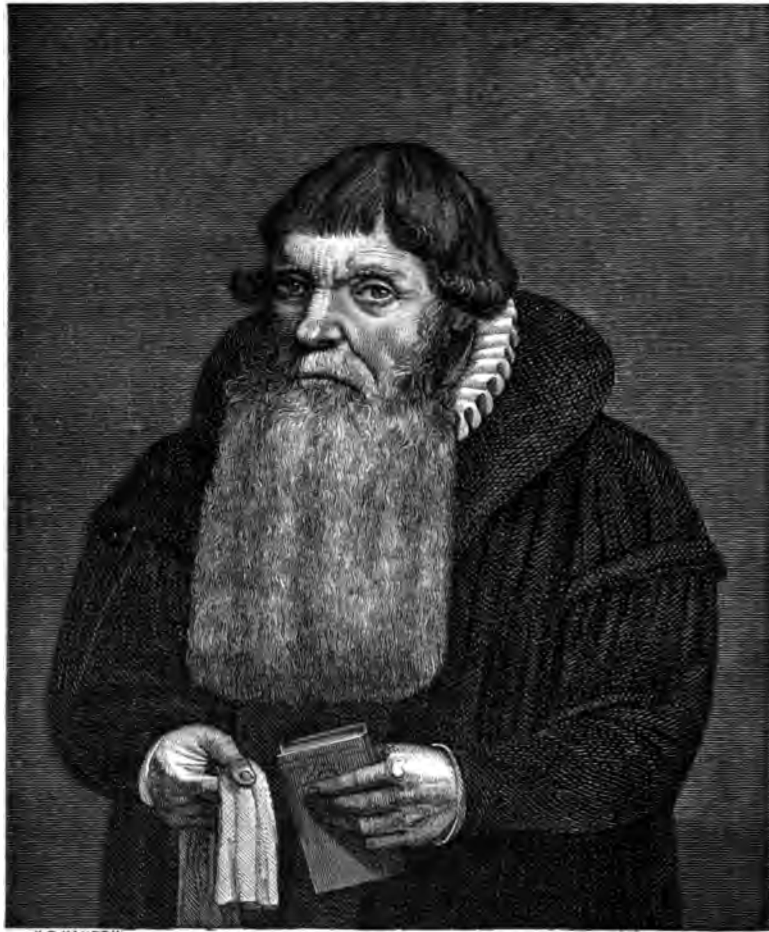
Norges Historie og Beskrivelse sysselsætter adskillige af Tidsrummets norske Forfattere, blandt hvilke ABSALON PEDERSEN, stundom kaldet BEYER, fortjener at fremhæves. Han var født i Bergens Stift omtrent 1528, gik i Skole i Bergen og sendtes af sin Velynder Biskop Geble Pedersen til Kjøbenhavns Universitet 1544. I fem Aar var han i Huset hos Biskop Peder Palladius, blev senere Magister i Wittenberg og 1553 Lektor i Bergen, hvor han tilbragte

Abs. Pedersen.

Resten af sit Liv, og til hvilken By hans Forfattervirksomhed er nær knyttet. Hans vigtigste Arbejde er nemlig den bergenske Kapitelsbog eller rettere Dagbog for Aarene 1552—72, et Skrift, der indeholder fortrinlige Bidrag til en Skildring af Sædernes Historie i det 16. Aarhundrede. Skriftet er i vor Tid blevet udgivet af N. NICOLAYSEN (»Norske Mag.« I.), der siger om det: »Hvad Indholdet angaaer, da vrimler Bogen rigtignok af en Mængde Smaating, ikke sjelden endog de ubetydeligste Enkeltheder; men disse ere ikke altid rene Snurrigheder, som blot for et Øjeblik kunne give Morskab og opvække Latter; ofte fremgaaer deraf hele kulturhistoriske Billeder. Andre Steder falder der en mærkelig Klarhed over Tilstanden her i Landet (Norge) og dets offentlige Styrelse; vi træffe Oplysninger, som ikke kjendes fra andre Kildeskrifter, og det angaaende Begivenheder, f. Ex. Syvaarskrigen, der ere af stor Vigtighed, ikke alene for Norge, men ogsaa for hele Norden. I eet Punkt er Bogen endog kanske uden Sidestykke i de tre nordiske Riger, forsaavidt der neppe findes nogen Anden, der for et bestemt Tidsrum og saa levende, man kunde sige daguerreotyperer en hel By og dens Indbyggeres Liv næsten i enhver Retning, saaledes som Tilfældet her er med Hensyn til Bergen i Aarene 1560—72. Forfatteren gjør derhos et stærkt Indtryk af at være en sandhedskjærlig Mand, om han end viser sig hildet af Tidens Fordomme og Overtro.« — Ligeledes har en dygtig og fortjenstfuld »Norges Beskrivelse« Absalon Pedersen til Forfatter. Det samme Emne er behandlet af Norderhou-Præsten JONAS RAMUS, den kloge og be- J. Ramus. hjertede Anna Colbjørnsens Mand (f. 1649, d. 1718), der 1689 i Christiania udgav »*Norvegia antiqva et ethnica*«, senere oversat og forøget af Forfatteren selv som »Norriges Beskrivelse« Kbhvn. 1715.

Hvad Vedel udrettede for den danske Historie ved Oversættelse af Saxo, gjorde Præsten i Undal PEDER CLAUSEN (*Undalinus*) P. Clausen. for sit Fædreland ved Oversættelsen af SNORRE STURLASONS »Heimskringla«. Peder Clausen (1545—1614) var en kraftig og nidkjær Præst, en ivrig Forkæmper for Lutherdommen i en Egn, hvor Papismen havde et stærkt Tag i Befolkningen; dertil var han en lærd Mand, der forenede historiske Studier med naturhistoriske Interesser. Sproget skrev han klart og rent, jevnt og fatteligt, og disse stilistiske Fortrin hævde hans »Norske Kongers *Chronica*« en

høj Plads blandt de sproglige Frembringelser fra hin Tid. Det var Norges Statholder, Axel Gyldenstjerne (S. 468), der tilskyndede ham til Arbejdet, og Oversættelsen forelaa færdig 1599; men skjøndt

Peder Clausen.
Efter Portraitet i Undals Kirke.
Titelkobber til Jac. Aalls Oversættelse af »Heimskringla«. Christiania 1838—39.

Peder Clausen levede endnu en rum Tid derefter, oplevede han dog ikke at se den udgiven. Til alt Held kom Haandskriftet omsider Ole Worm ihænde, og under hans Auspicier blev det udgivet af

høj
Nor
til

Pe
ikl
Ol

den driftige kjøbenhavnske Boghandler Jochum Moltke 1633 og blev i Tidens Løb en sand Folkebog, hvis befrugtende Indflydelse spores hos mange af de senere Tiders Skjalde. Ogsaa en »Norriges Oc Omliggende Øers sandfærdige Bescriffuelse (Kbhvn. 1632) skyldes Peder Clausen. — Hans samlede Skrifter udgaves 1881 af G. STORM.

Af de geografiske Skrifter er det mærkeligste HANS NANSENS »*Compendium Cosmographicum*. Det er: En kort Beskriffvelse ofver den gandske Verden«, Kbhvn. 1633 og mange senere Oplag. Forfatteren er den samme djærve Personlighed, der senere som første Borgemester stod i Spidsen for Kjøbenhavns Borgerskab under Belejringen og derefter var dets Fører paa Rigsdagen. Han var en Borgersøn fra Flensborg, født den 28. November 1598, og havde tilbragt sine Ungdomsaar paa Handelsrejser i Ishavet, saavel til de nordlige russiske Havne som til Island. Det er sagtens paa disse Farter, hans geografiske Interesse er bleven vakt og hans Tanker henledede paa den praktiske Nytte af et Skrift som det, han forfattede. Det aabnes med en astronomisk og meteorologisk Del, som LONGOMONTAN gjennemsaa. »Verden — saaledes begynder denne Bogens »første Part« — derved forstaaes det underlige skjønne og herlige Bygning Himmel og Jord og Alt, hvis derudi befattet er, af Gud Allermægtigste skabt af Intet udi de første sex Dage ved sit almægtige Ord og forordnet til, at Gud som den rette Bygmesters Almagt og Ære deraf kunde blive kjendt, og at det menneskelige Kjøns Vaaning og Ophold der udi og paa skulde være.« Den anden Part »formelder korteligen om alle de Kongeriger og Lande, som er paa Jorden«. Vor Verdensdels Fortrin fremhæves fremfor de øvriges: »Europa, som er den første Part af den gamle Verden, er vel den mindste Part, men er dog den bedste Del, thi den overgaaer de andre Parter med mange skjønne store Stæder, med mægtige Krigsøverster og gemene Soldater, med mange vise og meget forstandige Folk udi adskillige Kunst, med mange utallige kostelige Skibe, hvormed Europæ Indbyggere besøger alle de andre Verdensparter; der er ejheller mange øde Pladser udi Europa, saa som der er udi Asia eller Africa, men er mest allesteds besat med Folk.« Amerika er naturligvis ikke meget kjendt; det yder kun Stof til en halv Snes Sider. Bogens tredie Del optages af praktiske Navigationsregler, og fjerde Del indeholder

Hans Nansen.

en historisk Kronologi fra Aar 1, da »Gud Allermægtigste skabte Himmel og Jord«, til Aar 3963, da Christus blev født, og saa atter fra denne nye Tidsregnings Aar 1 til Bogens Udgivelsesaar. Aar 1850 efter Verdens Skabelse »skal Julland først være bleven besat med Folk af Gomer den Unge, som var Jafets Søns Sønnesøn, de udi Julland bleve da kaldet Cimbrer, saa og Vuter eller Juter«; 2910 (altsaa c. 1000 Aar f. Chr.) »blev Dan den første Enevoldskonge over Sjælland, Julland, Skaane og de andre tilliggendes Lande, som samtlig af hannem bleve kaldet Danmark.« Nærmere op mod Forfatterens egen Tid optegnes Begivenhederne, som rimeligt er,

Hans Nansen.

Efter en Vignet i Hofmans Danske Adelsmænd«,

mere i det Enkelte; Trediveaarskrigens Episoder følges fra Trin til Trin, og under Aaret 1628 anføres der, at det »den 29. Januari var en stor Storm, saa at om Natten Klokken ved Et slet, da faldt S. Nikolai Kirkespir i Kjøbenhavn langs ad Kirken og ganske nedslog den store Hvælving. Der faldt og et lidet Spir af vor Frue Kirke. Iligemaader omblæste sammetid Kongens Ladegaard uden Nørre Port og ihjelslog meget Kvæg. Kongens Stald ved Helsingør omblæste ogsaa og ihjelslog mange skjønne Heste sammetid.«

Andre geografiske Skrifter fremkaldtes af de under Christian IV. foretagne Udenlandsrejser, saaledes OVE GJEDDES til Ostindien og Normanden JENS MUNKS med 64 Mand begyndte, men kun med Kapitainen selvtredie i Behold endte Polarexpedition, be-

O. Gjedde. Jens Munk.

skreven i hans »*Navigatio Septentrionalis*, Det er: *Relation* Eller Bescriffuelse, om Seiglads oc Reyse, paa denne Nordvestiske *Passagie*, som nu kaldes *Nova Dania*: Igiennem *Fretum Christian* at Opsøge«, 1624, udgiven paany 1883 med Indledning, Noter og Kort af P. LAURIDSEN.

Et betydeligt Værk, det første af den Art, vi nutildags indordne under den statistisk-topografiske Litteratur, men her udvidet ved Optagelse af adskillige paa det praktiske Liv beregnede Formularer og Anvisninger, foreligger i Normanden ARENT BERNTSENS »Danmarckis oc Norgis Frugtbar Herlighed«, udkommet i Kbhvn. 1656. Det er et meget udførligt, med stor Flid samlet, paa statistiske Data og nationaløkonomiske Meddelelser rigt Opus, delt i fire Bøger, af hvilke den første indeholder de to Landes Topografi, »Indbyggeris *Qvaliteter*, oc fornemste Omstænde«; den anden: Beskrivelse af Jordejendommene, deres Indkomster og Udgifter, samt »Sædelands-Engbonds-Oldenskoufs-Landgilds- oc Arbeds *Taxter* oc Vdregninger«; den tredie: »Jordegodtzis Kiøb oc Sal, Sødskind- oc Mage-Skifters sambt Marckereebnings Forhold, med nogle deraf reigsende *processers* oc Pantsætnings Omstænde«; den fjerde: Maal og Vægt i hvert Land, Syssel og Lehn i Danmark, Norge, Holsteen, Island, Færøerne m. m.

A. Berntsen.

Idet vi her have nærmet os den paa Livets praktiske Behov beregnede Litteratur, kan her passende afsees en lille Plads til Omtalen af Tidens encyklopædiske Skrifter, som i kort Begreb og i populair Form sammenfatte Indholdet af dens Viden paa de forskjellige Omraader paa lignende Vis, som den moderne Tid gjør det ved Hjælp af sine Konversations-Lexika. Som Exempel paa saadanne Bøger fremdrage vi JØRGEN RHODIUS' danske Bearbejdelse af den berømte Skolemand AMOS COMENIUS' »*Orbis pictus*« (Verden i Billeder), som, bestemt til Skolebrug, i tre Sprog (Dansk, Tydsk, Latin) og med oplysende Gloser forklarer alle forekommende Fænomener i den fysiske som i den aandelige Verden, begyndende med Gud og Englene, de fire Elementer og de i dem levende Væsner, gaaer videre gjennem alle menneskelige Indretninger og Haandteringer for at ende med de abstrakte Begreber, Alt yderligere oplyst med Billeder. Et af disse hidsætte vi her med den dertil

Orbis pictus.

hørende Forklaring: Talekonsten. *Grammatica* 1. handler om Bogstaver, 2., af hvilke der sammensættes Ord 3., og dennem lærer

Almæchtig Gud skabt oc holdr ved lige
Dog som Poeter om mig sige:
Gifster jeg korn oc Jordens grøde
Til Bondens Landgild, ophold oc røde
Danmarckis oc Norgis
Fructbar Herlighed
med dess
Eyendoms oc Landgillds TAXTER
Saa oc om
Jordegotzis Kiøb, Tall, Sødskind oc Ma-
ge Skiffters: Samt Marckt Redbrings Forhold
Saa vel som
Maalls oc Wectz Underskeed
Vdi it hvert Land, Syssel oc Lehn sammenstett:
Hossföyat Vdvisnings TAXTER, for
hvilcke store oc smaa Vdvisninger
ordentlig kand rettis
Alt forskrefne med sine udførlige Udregninger oc behöfsin-
ge Widskaber vdi des tilfældige Omstænde forklared
Sammenskrefvit oc vdregnitt
aff
Arennt Berntsen
Bergenn.
Fæned oc Qvæg Olden oc Skoff
Gifu vi Bonden til Landgilds behof.
Torsk oc Aall, Flynder oc Siil
Gifr jeg dig til din Landgild

Titelblad til Arendt Berntsens
»Danmarks og Norges frugtbare Herlighed«.

vi retteligen at udføre, at skrive 4., at sammenføje og at afdele (afprikke). — *Rhetorica* 5. maler 6. ligesom den grove Skikkelse 7. paa en Tale med Veltalenheds Farver 8., saasom er: Figurer,

artige Maader, Ordsprog, hurtige Mundheld, Læresprog, Lignelser, forborgne Afbildninger. — *Poëteri* 9. samler Talens Blomster 10. og sammenbinder dem i en Krans 11. og gjør saaledes af en fri Tale

Illustration af *»Orbis pictus«*.

en ordbunden Tale og sætter tilsammen adskillige Digter og Sange (Viser), og derfore krones den med en Krans paa af Laurbær-Træ 12. — Musiken 13. sætter adskillige Melodier sammen med Noder 14., efter hvilke den laver Ordene, og sjunger saa enten med en Stemme alene eller med sammenstemmende Sang eller med musikaliske Instrumenter 15.«

Initial af Ole Worms *»Monumenta Danica«*.

Oldkyndighed.

Studiet af Fædrelandets Historie førte ganske naturligt til en af dennes Hjælpevidenskaber: Oldgranskningen og den dermed følgende Indsigt i det gamle nordiske Sprog. Endnu gaaer denne Videnskab ligesom iblinde; i lang Tid aner den ikke, at den er inde paa en ny Vej, og det Maal, der skal naaes, har den ikke Begreb om. Det er foreløbig Interessen for det Sære og Paafaldende, der vækker Sandsen for at samle og iagttage og derpaa fremkalder de Spørgsmaal, man først længe efter faaer de rette Svar paa; men

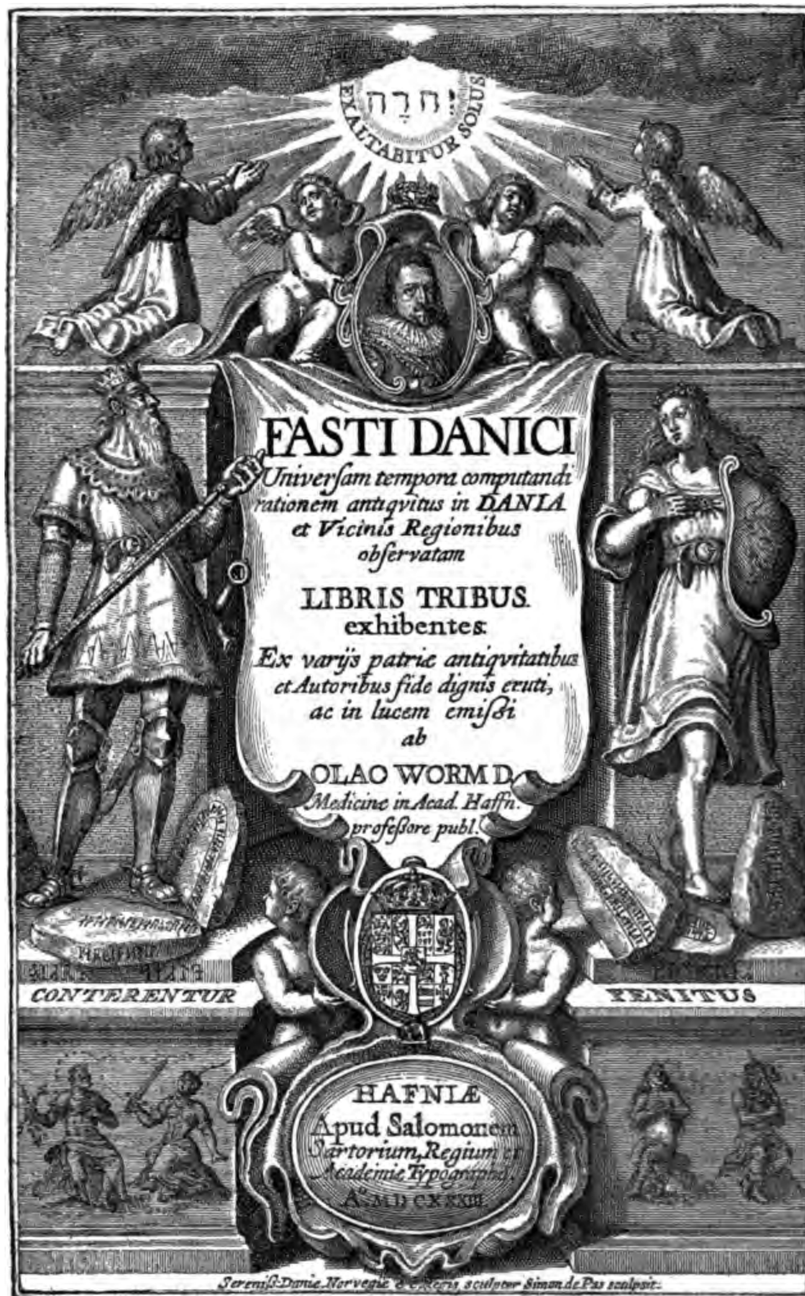
forsaavidt maa jo al Videnskab gjennemgaa disse Begyndelsesstadier, saasandt Forundringen er al Kundskabs Moder. Det er derfor betegnende, at Indehaveren af den største videnskabelige og Kuriositetssamling ogsaa bliver Den, som bringer den spæde Videnskab de første usikre Skridt fremad: OLE WORM, i hvis Musæum naturhistoriske Gjenstande og zoologiske Abnormiteter staa Side om Side med ethnografiske Mærkeligheder og Antikviteter fra de nordiske som fra andre Lande, er den Første, som i større Udstrækning og med videnskabelig Interesse arbejder paa at bringe System i det tilsyneladende Vilkaarlige og Uforstaaelige. Han har et Par Forgængere i Slesvigeren PAULUS CYPRÆUS, der har beskrevet Mindesmærkerne ved Jellinge og Udgravningerne ved Slesvig, og Skaaningen HERMAN CHYTRÆUS, der samlede Mindesmærker i Sydsverig; men det er langt betydeligere Arbejder, Worm tilfører den nordiske Arkæologi, og ved sin Impuls samler han en hel Række af lærde Mænd om de herhenhørende Undersøgelser. I sin ansete Samfundsstilling staaer han Regeringen nær og bevæger den til at interessere sig for Sagen, saa at der 1622 udgaaer kongelig Befaling til Biskopperne i Danmark og Norge, at de Gejstlige skulle indsende Beretninger om Oldsager. Disse Meddelelser og andre, som han modtog fra udsendte Rejsende, benyttede han til sine arkæologiske Værker.

Ole Worm som Arkæolog.

Det første af disse er *Fasti Danici* (»Danske Aarbøger«) 1626 med en Afhandling om det danske Kalendervæsen samt Aftryk og Forklaring af en gammel Runekalender og nogle andre i Kobber stukne Primstave. 1636 udkom et theoretisk Skrift af Worm om Runelitteraturen med et Tillæg om den ældste nordiske Poesi: »*Runir seu Danica Literatura antiquissima*« (»Runer el. den ældste danske Litt.«) og 1643 hans arkæologiske Hovedværk, den fuldstændige Samling og Forklaring af 139 danske Runeindskrifter: »*Danicorum monumentorum libri VI*« (»Sex Bøger danske Mindesmærker«), det udførligste og vigtigste Runeværk, Danmark havde at opvise, indtil i vore Dage G. STEPHENS' store Pragtværk saae Lyset, og trods sine Unøjagtigheder og Misforstaaelser endnu den Dag idag et for Runologen til Jevnførelse uundværligt Kildeskrift. Til Afbildningerne af Runestenene slutter sig en Fremstilling af det ved Gallehus nylig fundne Guldhorn, der satte Tidens Fortolknings-

Fasti Danici.

Monumenta Danica.

Titelblad til Ole Worms Fasti Danici (formindsket).

I Solen øverst paa Bladet staaer: »Herren alene skal ophøjes«. Derunder Christian IV's Portrait og Titelindskriften: »Danske Aarbøger, indeholdende i tre Bøger hele den gamle Maade at beregne Tiden paa, som brugtes i Danmark og tilgrændsende Egne. Efter Fædrelandets forskjellige Oldtidsmindesmærker og troværdige Forfattere udfundne og udgivne af Ole Worm, offentlig Professor i Medicin ved Kjøbenhavns Universitet. Kbhvn., hos Salomon Sartorius, kgl. og Universitetsbogtrykker, 1633.« — Under de to staaende Figurer: »De (ↄ: Runeindskrifterne) skulle knuses fuldstændigt.«

Til Worms *»Monumenta Danica«* er det samme Titel-Ornament benyttet.

evne i stærk Bevægelse og efter Worms Tydning skulde stamme fra Frode den Fredegodes Dage, medens dets Figurer forklaredes som moralske Allegorier. — Worms Betydning for Oldvidenskaben er bleven belyst af WERLAUFF i »Nord. Tidsskr. f. Oldkyndighed« I.

Ogsaa Bartholinerne træffe vi mellem de Forfattere, der syslede med danske Antikviteter: THOMAS BARTHOLIN, den berømte Anatom, skrev om de gamle Armringe, THOMAS BARTHOLIN den Yngre om Longobarderne og Holger Danske samt en antikvarisk Afhandling om de Danskes Foragt for Døden. Ligeledes ydede Slægten BIRKEROD flere fortjente Oldkyndige. Den grundlærde OTTO SPERLING den Yngre skrev om de ældste Mønter og gav sig af med gammelnordisk Etymologi; han gjorde det betydningsfulde Skridt over i det islandske Sprog, som han tilegnede sig paa sine gamle Dage i Overbevisningen om dets Vigtighed for den nordiske Historie. Om den almindelige Ukyndighed i det gamle Sprog havde Runeforklaringerne givet tilstrækkeligt Vidnesbyrd; men selv hvor denne Mangel var Vedkommende vitterlig og han derfor søgte fornøden Hjælp hos dem, der maatte antages for kyndige, var Henvendelsen ofte frugtesløs; Worm raadspurgte mange Islændere, men fik hyppigt til Svar, at man enten ikke kunde tyde Runerne, fordi denne Kundskab nu var helt uddød, eller ikke turde give sig af med deres Tolkning for ikke at blive mistænkt for Trolddom.

Bartholinerne.

O. Sperling.

Omsider fornyedes da den saalænge forsømte og forglemte Kundskb om det gamle Island af »den islandske Litteraturs Restaurator«, den lærde ARNGRIM JONSSON, født 1568 i Vididalen i det nordlige Island, hvorfra Navnet VIDALIN gik over til den Slægt, han blev Stamfader til. Efter fire Aars Ophold ved Kjøbenhavns Universitet blev han Rektor ved Holum Skole, ordineredes kort efter til Præst i Melstad i Hunevands Syssel og døde her 1648, efter at Bispestolen forgjæves havde været ham tilbudt. Allerede 1596 begyndte han efter kongelig Befaling at samle Haandskrifter, som skulde meddeles Historiografen Niels Krag i Oversættelse og Uddrag, og med Worm underholdt han i over tyve Aar en livlig Brevvexling om historiske og antikvariske Forhold, saa at Worm selv siger, at han ved Arngrims Død næsten tabte Lysten til dette Studium; Worm havde blandt Andet ham at takke for det Haand-

A. Jonsson.

Arngrim Jonsson.

I Portalens Bue: Islænderen Hr. Arngrim Jonsson Widalin i sit 24. Aar. En Troskab som Ornens. — Paa Cartouchen under Portraitet: Hvis Du vil se Arngrims Aasyn og Træk, saa viser denne Kobberplade Dig dem, Læser. Ham, der udmærker sig ved Geniets største Gaver, seer hans Fædreland med Rette op til og ærer ham og ønsker, at han i fuld Kraft maa leve i mange Aar. Giv Du, Christus, med din Guddomskraft, at dette Ønske maa opfyldes.

skrift af Snorres Edda, som er bekjendt under Navnet *Codex Wormianus* og som i hin Tid ingen af de i Kjøbenhavn værende Islændere kunde forstaa. Til Oplysning om sin Fødeø har Arngrim Jonsson forfattet forskjellige Skrifter: »*Brevis Commentarius de Islandia*« (»Kort Forklaring om I.«) 1593, »*Crymogæa sive rerum islandicarum libri III*« (»Det kolde Land, eller 3 Bøger ang. isl. Forhold«) 1609, »*Specimen Islandiæ historicum*« (»Hist. Prøveskrift om I.«) 1643, oversat paa Dansk 1782.

Efter Arngrims Død fortsatte Worm sin Brevvexling om oldnordiske Emner mest med Bispen i Skalholt BRYNJULF SVENDSEN (f. 1605, d. 1675), hvem han allerede havde staaet i Forbindelse med under hans Ophold i Danmark som Konrektor i Roskilde. Brynjulf Svendsen (*Lupus loricatus*, den brynjeklædte Ulv, som han latiniserede sit Fornavn) er iøvrigt bleven særlig navnkundig som Opdager af et Haandskrift af den saakaldte Sæmunds Edda, som han sendte ned til Kong Frederik III., og som nu findes i det St. kgl. Bibl. (»*codex regius*«). B. Svendsen

RUNOLF JONSSON (d. 1654) udgav den første islandske Formlære, MAGNUS OLAFSEN (1573—1636) samlede en islandsk Ordbog, som Worm senere udgav, skrev en Afhandling om islandsk Poesi og oversatte Snorres Edda (S. 468). GUDMUND ANDERSEN, den første Bearbejder af Eddadigtene, er ikke mindst mærkelig ved sin eventyrlige Skjæbne, som vi her fortælle i N. M. PETERSENS Fremstilling: »Han var en fattig Bondesøn fra Midfjord og gik i Holum Skole, men da han ikke havde Raad til at rejse til Kjøbenhavn, levede han som Bonde og ernærede sin Moder, der var Enke. Imidlertid fortsatte han sine Studeringer paa egen Haand og forfattede en Afhandling om Polygami eller rettere, om det var tilladt en gift Mand at holde en Medhustru; han besvarede dette Spørgsmaal med Ja og fandt det ikke forbudet, hverken i det gamle Testamente eller det ny. Det var vist aldrig faldet ham ind at ville have to Koner, da han kunde have Bryderi nok med een; men han vilde øve sin Lærdom og meddelte Andre sit Haandskrift. Det var en farlig Sag; Biskoppen Thorlak Skulesen angav Skriftet for Stiftamtmanden Henrik Bjelke, der lod Gudmund fængsle og førte ham med sig til Kjøbenhavn, hvor den arme Synder blev sat i Blaataarn

R. Jonsson. M. Olafsen. G. Andersen

paa Slottet. Ubekjendt, fattig, uden nogen Velynder, der kunde tage sig af ham, blev han siddende hen nogen Tid, uden at hans Sag blev tagen for, men han havde dog faaet Lov til at gaa nogenlunde frit om i Taarnet. En Nat gik han noget omkring og betragtede de tindrende Stjerner, men for at se Himlen endnu nøjere, strakte han sig saa langt ud, at han tabte Ligevægten og styrtede ned. Uden at være kommen til Skade var han falden i Nærheden af de kongelige Børns Kammer, og da han hverken kjendte Vej eller Sti i Slottet, søgte han den første den bedste Dør, for at finde Nogen, der kunde hjælpe ham tilbage igjen til hans Fængsel. Midt om Natten kom han saaledes ind i Barnekamret; Kvinderne opløftede et Forfærdelsesskrig, da de saae en daarlig klædt Mand, der talte et ubekjendt Sprog (thi han kunde dengang hverken Tydsk eller Dansk); de gjorde Anskrig, og Fangevogteren førte ham endelig tilbage til Taarnet. Næste Dag hørte Kong Frederik noget om den Støj, der havde været om Natten, lod Gudmund bringe for sig og lod ham fortælle sin Skjæbne. Det var hans Lykke. Kongen tog sig af Sagen. Han lod to af Gudmunds Landsmænd oversætte den ulykkelige Afhandling paa Latin, for at den kunde blive bedømt af det theologiske Fakultet. Dette var dennegang mildt og erklærede, at Gudmund ingen Brøde havde begaaet mod Kongen; han blev frigivet, blev Student og erhvervede sig Patroner ved sin Flid og Lærdom, især Joachim Gersdorf og Ole Worm. Alt vendte sig saaledes til det Bedste; han fik Regensen 1650, men faa Aar efter døde han af Pesten 1654, samme Aar som Worm. Resen udgav hans Oversættelser af Vøluspaa og Havamaal samt hans islandske Ordbog (S. 468).

Regeringen beskyttede det nye Studium ved Indstiftelsen af to Embeder til dets Tarv: en kongelig Tolk til at oversætte og en kongelig Antikvar til at fortolke Oldskrifterne. Som *interpres regius* møde vi den berømte Historieskriver THORMOD TORFÆUS (TORFESEN), født 1636 i Nærheden af Bessestad og dimitteret 1654 fra Skalholt Skole. Ogsaa hans Liv har et eventyrligt Intermedium. Frederik III. udnævnte ham 1660 til kongelig Tolk ved de islandske Oldsager med 300 Rdl. i aarlig Løn og Fribolig paa Slottet. Under jevnligt Tilsyn af Kongen selv arbejdede han her flittigt paa sine Oversættelser, som opbevares i en Række Foliobind paa det St.

Thorfæus.

kgl. Bibl., og blev desuden sendt til Island efter flere Haandskrifter; han overvintrede paa Skalholt hos Brynjulf Svendsen, der skaffede ham flere Pergaments-Codices, og antages her at have skrevet Størstedelen af sin »*Series regum Daniæ*« (»Den danske Kongerække«), som først udkom 1702. Hans Studier førte ham til den saakaldte »islandske Hypothes«, ifølge hvilken ikke Dan, men Skjold aabner Rækken af de danske Regenter, en ny Lærebygning, som gjorde megen Opsigt i den lærde Verden. Fra 1664 til 1667 var Torfæus Stiftamtsforvalter i Stavanger Stift og blev her ved Giftermaal Ejer af Gaarden Stangeland, hvor han boede til sin Død. I sidstnævnte Aar blev han *antiquarius regius* og fuldendte sin Oversættelse af den islandske Lovbog Graagaas, men afskedigedes atter ved Frederik III.s Død og var nu uden Embede i tolv Aar paa Grund af en Begivenhed, som greb forstyrrende ind i hans Liv, og som N. M. PETERSEN fortæller saaledes: »Torfæus rejste 1671 til Island angaaende en Arvesag, strandede paa Tilbagevejen ved Skagen og maatte ved Overfarten fra Aarhus til Kallundborg (der vel var ligesaa farlig som fra Kallundborg til Aars) formedelst stærk Storm med sit Følgeskab, efterat de havde tilbragt et Par Dage uden Spise og Drikke, søge til en Havn paa Samsø. Der var flere Islændere med dem, og en af dem gjorde allehaande Optøjer om Natten, kom ind i Kammeret, hvor Torfæus selvanden laa, og skreg, at han nu kunde myrde dem, hvis han vilde. For at faae Fred flygtede Torfæus ind i et andet Kammer, men nu kom Manden i Huset (som det synes), brød Kammerdøren op og løb ind paa Torfæus, der med Skrækken i Livet greb til sin Kaarde, som han havde lagt hos sig ved Sengen, og saarede Manden dødeligt. Han blev strax fængslet og ved Underretsdommen dømt fra Livet, men Overretten i Viborg, der tillige bemærkede, at den Dræbte havde været et sælsomt Menneske, med Djævlekunster og andet Ondt »behaftet«, fandt, at Dommen ikke kunde exekveres, førend den havde været forelagt Kongen. Kongen forlangte Højesterets Betænkning, men forbeholdt sig selv Dommen. Højesteret fandt, at Gjerningen ikke havde været Nødværge, men da Drabsmanden ikke havde havt *animum occidendi* (til Hensigt at dræbe), meget mere søgt Fred, var det for haardt at straffe ham paa Livet; den mente, at han burde staa aabenbar Skrifte og betale 100 Daler til Helliggejstes Kirke. Kongen stadfæstede det. Torfæus maatte da hen-

Den islandsk Hypothese.

imod den Tid, da han vilde forlade Kjøbenhavn, i Oktober 1673 staa aabenbar Skrifte, men efter Biskop Vandals Tilladelse skete

Thormod Torfæus,
Medlem af Konsistorium, Kongeriget Norges Historiograf.
Født 24. Maj 1636. Død 31. Januar 1719.

det ude i Christianshavns Kirke. Trods al den Mildhed, hvormed Torfæus blev behandlet, berøvede denne Sag ham dog alt Mod til

at henvende sig til Kongen om nogen Befordring til Fremme for videnskabelige Arbejder.« Efter henved en halv Snes Aars Forløb indgav han dog Ansøgning om Bestalling som Historiograf for Norge og fik den ogsaa tilligemed Rang som *professor ordinarius*. Han fik Lov til at tage de kjøbenhavnske Bibliothekers islandske Manuskripter hjem med sig og arbejdede nu flittigt, om end langsomt paa sit Hovedværk »*Historia rerum Norvegicarum*« (»Norges Norges Hist
Historie«), som han 1704 viste Kongen i Haandskrift, da denne var hans Gjæst, og som udkom 1711 i fire Foliobind (2246 Sider) — en Krønike, hvis Udførlighed for en ikke ringe Del skriver sig fra den Betydning, Forfatteren tillægger mange Bagateller, og fra den ukritiske Lettroenhed, hvormed han optager Fabler og Overtro som historisk hjemlede Kjendsgjerninger. Herom bemærker HOLBERG træffende i sin 171. Epistel: »Jeg haver mærket hos vore nordiske Historieskrivere, at de indrykke udi almindelige Historier Alt, hvad som falder dem i Hænder, og at det er dem nok, at det er et gammelt *Manuscript*; saa at de ingen Mønstring gjøre ved at *examinere*, hvad som er af Betydelse, og hvad som er Ingen magtpaaliggende at vide. De gamle Norske eller Islændere have overgaaet alle *Nationer* i at skrive og antegne Alting uden Forskjel. Man kan ligne dem ved visse Folk udi vore Tider, der antegner udi deres Almanaker, hvad de hver Dag have bestilt, hvilke *Visiter* de have gjort, hvad de have spiset, hvad de have tabt eller vundet i Spil og andet Deslige. Det er dog troligt, at de gamle Norske eller Islændere have antegnet de fleste Ting ikke udi den Henseende, at de skulde komme for Lyset, og at de maaske derfor havde slaaet Streg over mange af deres *Manuscripter*, hvis de kunde have indbildet sig, at de skulde være blevne indrykkede udi almindelige Rigshistorier.« »Men med alt dette — tilføjer Holberg lidt længere henne i Epistlen — holder jeg *Torfæi* store Krønik for en af de anseligste og prægtigste Historier, som nogentid er kommen for Lyset, og at det med al Rette fortjener at hedde et 30 Aars Værk og ansees som et Arbejde, der udfordrer mere end een Mands Kræfter. Hvis noget Skrift er *Original*, saa er dette: thi det er grundet paa utallige *Manuscripter*, som ere forfattede saavel udi *solut* Stil som paa Vers af Skribentere, som mestendels have været øjensynlige Vidner til det, som de have antegnet. Og saasom Alt er skrevet paa det gamle nordiske Sprog, som nuomstunder

Ingen uden Islændere forstaaer, saa kan man sige, at Ingen uden *Torfæus* i begge Riger kunde forfærdige saadant Skrift. En stor Lykke for *Publico* var, at *Autor* naaede en saa høj Alder, thi ellers havde det ikke kunnet blive fuldført, helst saasom det er forfattet udi zirlig Latin, hvilket borttager megen Tid.«

Foruden Norgeshistorien og den danske Kongerække har Torfæus skrevet en Færøernes og en Orkenøernes Historie, Afhandlinger om det gamle Vinland og Grønland og en Skildring af Rolf Krakes Bedrifter — latinske Værker, som udkom i Tidsrummet 1695—1707. I Slutningen af Aaret 1705 blev han syg og rejste det følgende Aar til Kjøbenhavn; han fik vel sin Helbred igjen, men Hukommelsen var borte, saa at han fra nu af var uskikket til alt videnskabeligt Arbejde. Han døde den 31. Januar 1719. Hans Levnetshistorie er skreven af JOHN ERICHSEN i »Minerva« 1786—88 og udkommen i Separataftryk sidstnævnte Aar.

Initial af Peder Syvs danske Sprog-Kunst.

Skjøndt det latinske Sprog behersker det lærde Tidsrums Videnskabelighed og endog for en Del dets Digtning, fattes der dog ikke Tegn paa, at det tilsidesatte Modersmaal begynder at gjøre sin Ret gjældende, ja det faaer endog paa officielt Sted saa varm en Talsmand som RASMUS BARTHOLIN, der 1657 holdt en Universitetstale — naturligvis paa Latin — om Studiet af det danske Sprog, i hvilken han kraftig hævdede Modersmaalets Betydning for Folkets Opdragelse og Liv og drog tilfelts mod den falske Forkjærlighed for det Fremmede: Modersmaalet have vi faaet af Naturen og suget ind med Modermælken; vi erhverve det hverken ved Studering eller Kunst eller Møje og Nattevaagen, men det er givet Enhver; vi besidde det som en Velgjerning af Naturen og lære os det til som i Leg. Uden Fædrenesproget kan Ingen frembringe Noget hverken til Gavn eller Glæde, uden det kunne vi hverken lære selv, hvad vi ikke vide, eller lære Andre, hvad vi vide. Vi ere slupne ud af Romernes Trældomsaag, vi ere blevne fri for Pavernes herskesyge Magt, der har øvet sit Tyranni over os, ogsaa hvad Sproget angaaer — hvorfor skulle vi da med en saadan Ængstelighed holde fast ved deres eller Andres Sprog? Men lader os endda holde dem fast, naar vi kun ikke forsømme vort eget!

Lader os holde de fremmede Ord i Ære, naar vi kun ikke med dem besmitte vort eget Sprogs Renhed!

Det var mærkelige Tanker, der her kom tilorde fra et Universitetskatheder i den latinske Lærdoms Tid, og Mange have de vel forarget, medens Størsteparten sagtens ikke har skjænket dem nogen varig Overvejelse. Batholin stod dog ikke alene med sine Anskuelser, skjøndt Faa gav dem et saa varmt og veltalende Udtryk; fra lærde Mænd udgik der nu og da Arbejder om Modersmaalet, skjøndt sjeldnere paa Modersmaalet, hvilke viste, at ogsaa dettes sproglige Fænomener betragtedes som værdige til videnskabelig Opmærksomhed, og at derved Følelsen for dets Anvendelse som Tankens naturligste Iklædning mere og mere brød sig Bane. Danske Sprogstudier.

Spekulationer over Sprogets Oprindelse sysselsatte flere Lærde, men da man fattedes Kjendskab til Oldsproget, førtes man af tilfældige Ligheder til at paavise dets Udspring fra Latin og Græsk, eller man sluttede sig til de historisk-theologiske Hypotheser om Kongestammens og Folkets Oprindelse fra de første Mosebøgers Personligheder og vilde godtgjøre det danske Sprogs Nedstamning fra det hebraiske. Saadanne løse Theorier forfægtedes af PEDER VANDAL i hans »*Catalogus CCC Vocabularum*, Det er En Fortegnelse Paa 300 Danske Ord oc Gloser, Som icke alleeniste komme offuereens med det hellige Ebræiske Tungemaal, men endog haffue deraff deris oprindelse oc begyndelse« 1651; som Exempel paa Etymologiens Art kan anføres Forklaringen af det hebraiske Ord *Abal*, »hvilket betyder at sørge og miste, at sørge for den Ting, som er borte; deraf kommer det danske »Abild«, »Æble«, thi det Æblebid udi Paradis er Aarsag til al Sorg og Bedrøvelse, til Ihukommelse af hvilket vore Forfædre maaske have givet dette Træ det Navn.« Fremdeles af BERTEL KNUDSEN i hans »*De danicæ linguæ cum græca mistione diatribe*« (»Afh. om det danske Sprogs Slægtskab med det græske«, 1640; Aaret efter en tilsvarende Afh. om Dansk og Latin) og TORKILD BADEN, som i »*Roma danica*« (»Det danske Rom«) opstiller en Række Overensstemmelser mellem dansk og latinsk Sprogbrug. P. Vandal. B. Knudsen. T. Baden.

Den første trykte danske Grammatik, men paa Latin, skyldes ERIK ERIKSEN PONTOPPIDAN den Ældre. Hans Navn er en Latinisering af hans Fødested, Broby i Fyn, hvor han kom til Verden E. E Pontoppidan.

1616. Som Student fik han Plads paa Valkendorfs Kollegium, blev Sejerherre i en Disputats for det kongelige Rejsestipendium og besøgte Holland og Paris, hvor han gjorde Bekjendtskab med den derværende hollandske Gesandt, den berømte Hugo Grotius. Efter sin Hjemkomst tog han Magistergraden og fik Tilbud om et Professorat i Theologien, men han foretrak at gaa som Informator med Kansleren Christian Friis' Søn til Sorø, i Haab om at komme udenlands med ham, naar et Aar var gaaet; den nylig udbrudte svenske Krig kaldte imidlertid hans Elev til Hæren, og Pontoppidan vendte da tilbage til Kjøbenhavn, hvor han holdt theologiske og filologiske Forelæsninger. Ved sine Prædikener vandt han Frederik III.s Yndest og blev 1649 kaldet til Slotspræst ved Kapellet paa Antvorskov. Her blev han i sexten Aar, til han 1665 forflyttedes til Kjøge. Otte Aar senere blev han trods sin Vægring udnævnt til Biskop i Throndhjem, og som Bevis paa sin særlige Naade befalede Kongen det theologiske Fakultet at indbyde ham til at tage Doktorgraden; da han undskyldte sig med den lange Rejse fra Throndhjem til Kjøbenhavn, blev han efter Kongens Villie kreeret til Doktor uden Disputats Længe efter Pontoppidans Død 1678 levede i Thrøndelagen Mindet om hans Nidkjærhed for Undervisningen og det venlige og milde Væsen, han lagde for Dagen paa sine Visitatser.

Pontoppidan var en flittig Forfatter og indtager i den theologiske Litteratur en særegen Plads som en af de mest udprægede Repræsentanter for den Retning, der med Forkjærlighed dvæler ved Betragtningen af Christus som Blodvidnet og behager sig i den omstændelige Udmaling og symbolske Benyttelse af alle de med hans Død paa Korset forbundne Attributer og Momenter. — Sin danske Grammatik, »*Grammatica Danica*«, udgav Pontoppidan medens han boede i Kjøge, skjøndt den er skrevet adskillige Aar tidligere Den er delt i en orthografisk, en etymologisk og en syntaktisk Del. Dens Iagttagelser ere righoldige og vidne om ligesaa megen Læsning som Opmærksomhed for den daglige Tales sproglige Fænomener; ogsaa i Systematiseringen af det opsamlede Stof røber der sig ikke sjeldent megen Skarpsindighed, men paa andre Steder forraade Misforstaaelserne og de opstillede Reglers Mangel paa tilstrækkelig omfattende Gyldighed, at man endnu stod ved en ny og vanskelig Videnskabs første Begyndelse og havde ondt ved at skjelne de enkelte Traades Løb i det tilsyneladende vilkaarlige

Erik Pontopidan den Ældre.

I Rammen: Hr. Erik Eriksen P. til Trondenæs, Lødingen og Strinden. Prokansler, Doktor i Theologi og Filosofi. Biskop i Trøndelagen, Nordland og Finmarken. Kannik ved S. Andreas Kapitel i Throndhjem. — I Skriftpladen foroven: Død 12. Juli 1678 i sit 63. Aar. — Forneden hans adelige Vaaben. Foroven tilv. hans biskoppelige Vaaben, tilh. hans under Navnet Lilienkrands adlede Søns Vaaben. — Paa Cartouchen under Rammen Ordene: Som i Himlen saa og paa Jorden, og derunder følgende Vers: Her seer Du Fædrelandets, her vort Folks ærværdige Navn, her seer Du, Fama, Guds ædle os betroede Pant. Saadan var den Mand, hvis Vugge stod i Fyn, og hvem Sjælland betroer sine Altere, han, som vandt tre af Fædrelandets Kongers Yndest, og som tre Gange har kunnet gjøre sig fortjent til et tredobbelt: »Vismand!« Som Præst, Provst, Biskop modtager han sin Berømmelse i skjøn Rækkefølge, han har den fra Muserne, Kongerne, Gud.

Væv. I enkelte Punkter opstiller allerede Pontoppidan Fordringer, som først vor nyeste Retskrivning har fyldestgjort, og endda kun tildels: han udskiller flere af de saakaldte Tvelyde og skriver Skov istf. Skoug, Maj, ej, nej; han vil have Ordene delt efter Stammen, altsaa Mand-en, ung-e, haard-ere, stund-um o. s. v., og han forkaster store Bogstaver i Navneordenes Begyndelse.

Peder Syv. Som »den danske Sprogforsknings Fader« betragtes **Peder** PEDERSEN **Syv** eller Siuff, paa Latin *Petrus Petri Septimius* el. *Syvius*, født den 22. Februar 1631 i Syv Sogn i Ramsø Herred ved Roskilde, formodenlig af velstaaende Bondeslægt. Han gik i Roskilde Skole og blev toogtyve Aar gammel Student sammen med sin aandsbeslægtede Ven i Livet, Danevirke-Visens senere Forfatter Laurids Kok. Efter at han i nogen Tid havde været Femte-Lektie-Hører ved Kjøbenhavns Skole, blev Syv 1658 Rektor i Næstved, hvis lille Skole han i de Aar, han styrede den, synes at have bragt betydelig frem, at dømme efter det stigende Antal Studenter, han dimitterede. Han befandt sig overhovedet vel ved dette fredelige Provinsliv, og hertil bidrog sikkert ikke lidet, at den gamle lærde Anne Gjøe (S. 435) boede i By med ham og stillede sit Bibliothek — det, der senere tilfaldt Karen Brahe — til hans Raadighed. Ikkedestomindre lod han sig 1663 kalde til Præst i Hellested i Stevns Herred, og denne lille Landsby er kommen i Ry som Peder Syvs Opholdssted Resten af hans Liv, indtil han hensov som en mere end syvtiaarig Gubbe den 18. Februar 1702; han menes at ligge begraven i en Hvælving under Koret i Hellested Kirke. Paa Grund af sine litteraire Fortjenester, som vi strax skulle betragte nærmere, var der — dog efter hans egen Ansøgning derom — bleven tildelt ham den enestaaende Udnævnelse til »*Philologus regius lingvæ Danicæ*« (kgl. Sprogforsker i Dansk), hvorved der gaves ham Rang og Privilegier med Provster og samtidig den saameget attraaede Fritagelse for Provsteembedets og nogle andre præstelige Forretninger, som hans Studier ikke godt levnede ham Tid til at udføre; ligeledes tilfaldt der ham, ialtfald for nogle Aar, en Pension af 100 Rdl., som han forøvrigt neppe har havt stor Trang til, da de til os komne Efterretninger om hans Indbo, hans kostbare Bibliothek og hans rundelige Udstyr til en af hans Døtre tyde paa, at Præsten i Hellested har levet under gode Kaar.

En Skribent, der har saa store Fortjenester af vor fædrelandske Litteratur og saa berettigede Krav paa alle Danskes Taknemmelighed, vilde vi gjerne kjende af Ydre, som vi kjende ham af hans Skrifter, og det er muligt, at hosstaaende Portrait gjengiver hans Træk; men afgjort er det ikke. Efter Tidens Skik blev Peder Syvs Svigersøn hans Eftermand i Embedet; nogle Maaneder efter hans Tiltrædelse brændte hele Præstegaarden ved en saa voldsom og pludselig Ildsvaade, at Slet-intet blev reddet. Det gjenopbyggede Stuehus blev rykket noget tilbage, saa den forrige Byggeplads blev Gaardsplads. Her fandt man over hundrede Aar senere (1827) ved Brolægning en Kobberplade med et Portrait paa, det her gjengivne. Man ansaa det for rimeligt, at det kunde være Peder Syvs Portrait, der kunde have hængt paa Svigersønnens Væg og ved den pludselige Ildebrand være skjult af Gruset og forsvundet; Grev A. V. MOLTKE til Bregentved lod det istandsætte og ophænge paa Væggen i Kirkekoret med en Antydning af hin Formodning. Endel Aar senere, 1837, skaffede FR. BARFOD sig »Adgang til Peder Syvs Gravhvælving under Kirkekoret og overbeviste sig lettelig om, at denne Formodning var fuldt begrundet, at Portraitet virkelig var Syvs. — Jeg haaber,« fortsætter Barfod sin Beretning (i »Danm. illustr. Almanak« 1856), »at det ikke vil være uden Interesse for Almenheden at erfare, at jeg ved mit Besøg i Gravhvælvingen overbeviste mig om, at Den, hvem

Formodet Portrait af Peder Syv
efter det i Hellested Kirke ophængte Maleri.

disse Træk engang tilhørte, har været en Mand af over Middelhøjde, med en mere end almindelig kraftig Bygning. Da han døde, var det lange brune Haar endnu kun sparsomt isprængt med hvide Haar, noget mere sprængt var Skjægget, som aldrig havde gjort Bekjendtskab med Ragekniven, navnlig Overskjægget.« Denne sidste Iagttagelse stemmer imidlertid ikke godt med Portraitets velarrangerede *Henri-quatre*-Skjæg med de omhyggeligt barberede Kinder.

Vende vi os til de paalideligere Vidnesbyrd om Peder Syvs indre Personlighed, som vi finde udtalt i hans Skrifter, da er det vel ikke nogen overlegen, banebrydende Aand, vi møde, men en saameget mere trofast og udholdende Natur, der samler hele sin antikvariske, sproglige og litteraire Viden om den for hin Tid hverken sædvanlige eller taknemmelige Opgave: at hævde Danskheden og holde Modersmaalet i Ære. Under sit Ophold i Næstved

Betænkninger om det Cimbriske Sprog.

skrev Peder Syv sin første Bog: »Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog« 1663, et grundigt og paa omfattende Studier hvilende Arbejde, der har en betydelig historisk Interesse, hvorvel dets videnskabelige Værd for vore Dages Sprogforskning er saagodtsom intet. Ved det »cimbriske« Sprog forstaaer Syv i videre Forstand Dansk, Norsk, Svensk, Tydsk o. fl. a.; de nordiske Folk, som talte det, ere blevne kaldte med forskjellige Navne. Det er et af de ældste Tungemaal, og det »ældgamle cimbriske Sprog« stemte mere overens med Hebraisk, »det adamitiske« eller Stamsproget, end med Græsk og Latin og er derfor ældre end de. Da Odin kom fra Asien til disse Lande, blev Sproget blandet med Asernes, men siden da har det holdt sig uforandret, bedst bevaret af Islænderne, som man kan se af de gamle Digte Havamaal og Vøluspaa samt af Edda, med hvilke Islændernes Maal endnu stemmer overens. Dette Sprogs »rette Ophav og Begyndelse« hører altsaa ikke »ganske os Danske til«, men Tydskerne bør dog ingenlunde tilegne sig det saa udelukkende, som de gjøre, thi for det Første havde det sit rette Sæde i disse nordiske Kongeriger, og dernæst havde vi mange Hundrede Aar for Kejser Karl den Stores Tid de rette Bogstaver og Runer, »som Sproget egenligen tilhøre og ere vel ældre end de Latiners og Grækers, indgravne i de haarde Klipper og Stene i stor Mængde, som dog ikke findes hos de Tydske.« Det Fortræffelige ved dette Sprog bestaaer bl. A. i dets

Titelblad til »Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog ved Peder Syv« 1663.

»Mængde af Enstavelsesord og den ubekjendte Forandring og herlige Maade at sætte Ordene tilsammen, hvormed det giver Græsken intet efter«; fremdeles er det et Fortrin, »at vi saaledes skrive

Ordene, som de udsiges«, og at Sproget udtrykker Tanken med »artig Korthed«, hvorvel det er rigt nok paa Ord og har tilstrækkeligt af det, »som pryder Talen«. — Af de enkelte Bemærkninger, som forekomme i den efter denne Indledning følgende nærmere Undersøgelse af de sproglige Fænomener, kan fremhæves Syvs Forslag til Afskaffelsen af Bogstaverne C, Q, X og Z (isaafald maatte Ordet cimbrisk »rettere skrives kimbrisk«), samt af de tvelydende Bogstaver, hans Ønske om, at der allevegne kun maatte bruges enkelte Selvlyde, »hvilket man vel kunde gjøre, aleneste om man vilde sætte et lidet Tegn over den Vokal, som skulde holdes længe paa«; han anbefaler at være opmærksom paa Ordenes Herkomst, deres Bøjning og Afledning: Stamordene »bestaa mesten i een Stavelse og følge i saa Maade Naturen efter, som elsker Korthed, ligesom Børn og ikkun først bruge een Stavelse, men siden flere«; forat fremhæve Afstamningen skulle Ordene derfor deles efter Grundordet: elsk-eligen, Ev-angelium. Med Hensyn til fremmede Ords Retskrivning holder han for, at de, »der ligesom have soret Borgerskab hos os, maa være samme Ret undergivne« som ægte danske Ord og derfor ikke bør skjelnes fra dem ved at skrives med latinske Bogstaver; ufornødne fremmede Ord eller saadanne, »som nyligen ere indflikkede i vort Sprog«, vil han have udjaget, medens det aldrig kunde falde ham ind at efterstræbe saadanne oprindelig fremmede Ord, »som af Brugen nu ikke længer ere fremmede, og som Enhver i gemen forstaaer« (han nævner som Exempler: Profet, Poet, Apostel, Natur o. s. v.). Men af Sprogets ægte Ordforraad bør der bestandig fremhentes Forraad fra Dialekter og Skrifter, hvilket vil være til Pryd og Hæder for Sproget »i Synderlighed i Poeteri«. Hans Betragtning af Digtekunsten som Udtryk for de ædleste Sprogformer fører ham da til at slutte sit Skrift med en kortfattet Poetik og at tegne os sit Ideal af en Digter i følgende Ord: »Af en Poet udkræves synderlig medfødt Artighed, Lærdom og Øvelse. Han skal være født Poet og af Naturen have skjønne og sindrige Indfald, et højt Gemyt, kunne tænke ypperlige Ting, om hans Tale ellers skal have nogen Art og opløfte sig fra Jorden. Han skal være af stor Videnskab og Forfarenhed, have læst mange gode Bøger og tidt hente sine Grif af de græske og latinske Poeter, saa at det ikke er nok at føje Ordene og Stavelserne under en vis Lov, hvilket er det Ringeste, thi saadanne, udi

hvis Skrifter er hverken Liv eller Aand, ere ikke mere Poeter, end Sækkepibere og Nøglefedlere ere kunstige Musikantere.« For at vise sin Tro af sine Gjerninger, tilføjer Syv et Anhang med 114 af ham selv forfattede kortere og længere »Vers om adskillige Ting«, Epigrammer og Bindebreve, bucoliske, erotiske og religieuse Digte i afvexlende, uvante Versemaal.

Dette varme og friske Skrift af Peder Syv efterfulgtes 1685 af »Den Danske Sprog-Kunst eller Grammatica«, den første paa Modersmaalet skrevne danske Sproglære. Sin Forgænger Pontoppidans Grammatik havde Syv hædret med et »Klingerim« og udtalt sin Glæde over dens Fremkomst; men dels var den paa Latin, dels var den »noget vidtløftig for dem, som heraf ville begynde at lære Sproget«. Han holdt det derfor ikke for overflødigt at skrive en kortfattet Grammatik paa Dansk, skjøndt han vel veed, det er et ringeagtet Arbejde, som Mange snarere ville dadle end rose; men hvor besværligt det end er, »saa alligevel, naar man er bevant dermed, er det som noget Lystværk og ingen Alvorlighed. Andre fordrive Tiden med Andet; mig befalder nu dette Snakketøj«. Han mener i Fortalen til Prinserne Frederik, Christian og Karl, at hans Bog kan være »en Forlystning i Deres Højheders tyngre Studeringer, saa og et Vidnesbyrd om Kjærligheden til Fædrenelandet og dets gamle Nørre Heltesprog (fordum kaldet Jøtnamal og Runamal), til hvilket de Fremmede endogsaa udi at oplede Herkomst og Udtydning paa deres Ord ofte have Henseende«. — Efter en kort Oversigt over Bogstavlæren behandles Lydlæren, og det kan her bemærkes, at Peder Syv hævder den gode sjællandske Udtale som Norm: »Da er Talen ret, naar den er, som forstandige sjællandske Folk sirligen og i Forsamling tale, ikke som de altfor snare Ordkortninger falde i gemen Tale, f. Ex. Sikenen ɔ: Se hvilken een, Ederet ɔ: æder det, o. s. v.«, altsaa med Undgaaelse baade af kjøbenhavnske og bondske Vulgarismer. Derefter behandles Formlæren, hvis Indhold i sine Hovedtræk gjenfindes i enhver senere dansk Grammatik, om end selvfølgelig med den større Indsigt i og Forstaaelse af Fænomenerne, som endnu maatte fattes den første Vandrer i disse ubetraadte Egne. I et »Tilhang« forsvarer Syv sine grammatikalske Principer mod de Angreb, som navnlig HENRIK GERNER havde rettet imod dem.

Den danske Sprogkunst.

Under Peder Syvs videnskabelige Virksomhed falder ogsaa

Ordbogen. hans Arbejden paa en Ordbog, af hvilken der 1692 udkom en Prøve, indeholdende Bogstavet A paa Dansk-Latin og Latin-Dansk; han havde ikke Raad til at bekoste Trykningen, siger han i Tilegnelsesdigtet til sin Velynder, den sproglærde Stormand MATTHIAS MOTH, idet han med en skjemtende, men noksom fattelig Hentydning forsikrer, at han i Udarbejdelsen er naaet ind i Bogstavet P, men foreløbig er bleven stikkende i det ved de vanskelige Ord »Penge« og »Pension«.

Derimod fuldendte Peder Syv til Ære for sig selv og til Pryd for vor Litteratur to store Arbejder, som kappes med hans sprogvidenskabelige Værker om at være hans Navns rette Bærere: Ordsprog- og Folkevise-Samlingerne. Efter Peder Laale er Peder Syv, trods nogle mellemliggende Forsøg, den Første, hvis litteraire Gjerning i overvejende Grad faaer sit Præg af Interessen for de folkelige Fyndsprog. Og medens Peder Laales Ry i denne Henseende har en tilfældig Karakter, er Peder Syvs Virken paa dette Omraade et fuldt bevidst Udslag af hans Følelse for dansk Folkeaand, ikke at tale om, at hans Arbejdes Omfang overgaaer Forgængerens hundredfold. Af Peder Syvs to Bind danske Ordsprog indeholder det første (1682) henved titusind, det andet (1688) omtrent halvt saamange folkelige Udtryk, Talemaader, Mundheld, Læresætninger, Fyndsprog, Leveregler og ordsproglige Sætninger. Vi karakterisere Indholdet ved disse forskjellige op til hinanden grænsende Begreber, fordi Peder Syv selv ikke drager nogen bestemt Grænse mellem Ordsprogets og de beslægtede gnomiske eller blot i sprogligt Udtryk fyndige Sentensers Kategorier, hvorvel han i anden Henseende har opstillet en overskuelig Systematik ved at ordne de beslægtede »Ordsprog« under fælles Rubriker og opstille disse alfabetisk. Medens der saaledds ud fra en begrænset Bestemmelse af det egenlige Ordsprogs Art kunde udøves og ogsaa er blevet udøvet en Kritik over Syvs Fremgangsmaade, maa vi dog hellere glæde os over, at han selv er gaaet mere ukritisk tilværks og ikke har vraget, hvad han har fundet i Folkemunde; thi derved er mangt et slaaende og for Nationalkarakteren ejendommeligt Udtryk blevet reddet fra Undergang sammen med de haandskrevne Kilder, han har benyttet, eller med den Tradition, han har øst af, og staaer endnu den Dag idag som livfuldt Vidnesbyrd om Tidens eller Folkets Aand, som jo Syvs

(127)

Forsvar.

Verle byder Landsfred.
Genslag er ej altid afslagd.
Nodverie er ustraffelig baade efter skæl og skrivt.
(og saa skal det forstaas: At sla igen er ikke forbudet.)
Det er en ond haand ej sit hoved vil verge.
Mand skal verge for dend haand/ mand vil ikke være af med.
Hver rev varer sin belg.
Treven mand fanger noget til verie.
Det er bedre bevaret end beklaget.
Viben vil verge ald marken/ og kand ikke verge sin egen rede.

Føde. Mad. Spise. Drik. Begærlighed der til. see Gestebud. Huusholding. Kaage.

Aarsgrøde/ aars-føde. Aars æring/ aars tæring.
(det er godt brød og føder.)
Saa fødes vi som bjørn/ dog af ulige bid.
Saa lever hønnen af sit skrab/ som løven af sit rov.
Det kiender paa kind/ hvor kaste haver maskd.
(ɔ: mand kjender vel paa kindbakken/ hvordan madskjelderen er.)
Bugen gjør at mand finder paa adskilligt. (Venter ingenii largitor.)

God

Textside af Peder Syvs »Almindelige Danske Ordsproge«.

Værk endnu stadig er Hovedstammen i alle senere trykte danske Ordsprogsamlinger. Det kan dog bemærkes, at anden Del staaer ikke saa lidt tilbage for første og i det Hele gjør Indtryk af at

være en Efterhøst, tildels hentet fra fremmede Sprog og fra Oldskrifterne, i hvilke de medtagne Leveregler staa Side om Side med andre, der kunde have været meddelte med ligesaa stor Føje. I denne Del findes tillige de »lystige og gemene« Ordsprog, som Samleren dog kun hidsætter med Paamindelse om, at de mere skulle skyes end følges.

Folkeviserne. Peder Syvs Udgave af Folkeviserne — »Tohundrede Viser om Konger, Kæmper og Andre«, 1695 — føjer sig umiddelbart til Anders Vedels Samling, idet dens første Halvdel er et Nytryk af denne (der i det forløbne Hundredaar var bleven optrykt mindst syv Gange), hvortil saa den sidste, af Syv samlede Halvdel slutter sig tilligemed et Glossarium, som omfatter hele Samlingen. Hans Tillæg er hentet »fra Døde og Levende, hines haandskrevne Bøger, disses levende Røst«, siger han, og desuden ere Flyveblade og andre trykte Texter benyttede. Til de egenlige Folkeviser er der føjet nogle andre, som ikke ere paa deres rette Plads her, naar denne Digtning betragtes fra vor Tids Standpunkt, saaledes tre af LAURIDS KOK digtede Viser, blandt hvilke man dog nødig vilde undværet Sangen om Danevirke, og nogle ligeledes moderne Viser om Frederik III. og Christian V., samt — som Modsætning til denne Nydigtning — endel Oversættelser af gamle islandske Skjaldekvad. Peder Syvs Betragtning af Begrebet Folkevise er saaledes noget forskjellig fra vor og falder for en Del sammen med Kategorien: fædrelandshistoriske Digte. Det er ogsaa øjensynligt nok, at Sangenes historiske Stof har interesseret ham mere end deres poetiske Aand, som Vedel havde saa stærk en Følelse for. At »Viser som Bien gavne og glæde, give Lyst og Lærdom«, er kun en forbigaaende Bemærkning hos Peder Syv, som derimod er en ivrig Forsvarer af Visernes historiske Troværdighed og med megen Omhu og Lærdom paapeger de Oplysninger om Skikke og Sædvaner i svundne Dage, der kunne uddrages af dem, medens han paa andre Steder øver sin Kritik over de modsigende Tids- og Stedsbestemmelser, de frembyde; han lægger i sine Anmærkninger overhovedet megen Vægt paa at paavise den besungne Handlings virkelige Skueplads og ved Hjælp af de gamle adelige Slægtbøger at godtgjøre de optrædende Personligheders Identitet med historisk paaviselige Mænd og Kvinder. At her overvejende bygges paa Gisninger, og at megen Uefterretteliglied løber ind med, kan man sige sig selv, og

denne Omstændighed maa man have i Minde, naar man vil forstaa den Foragt, hvormed Folkeviserne betragtedes af lærde Mænd som HOLBERG og GRAM, for hvis Naturel deres Poesi ikke var tilgængelig, og som æggedes til Spot, naar man vilde paatvinge dem sligt Fabelværk som historiske Kjendsgjerninger. Til Gjengjæld savnes der ikke Vidnesbyrd om, at ogsaa Syvs Folkevisesamling vandt stor Indgang hos Menigmand og gjorde et stærkt Indtryk som folkelig Læsning.

Peder Syvs udgivne Skrifter ere kun en ringe Del af de litteraire Arbejder, han syslede med; derom vidner det store Antal ufuldendte Manuskripter, han har efterladt sig, og af hvilke her kun skal nævnes hans »Danske Boglade«, fordi det mest maa beklages, at dette Forfatterlexikon ikke fuldførtes. Men »naar saa-

Peder Syvs Haandskrift,
af Titelbladet til »Den Danske Boglade« paa Universitetsbiblioteket.
(Rostgaardske Saml. Nr. 151. 4to).

mange af de Arbejder, Syv havde under Hænder og agtede at udgive, ikke kom længere end til de første løse Udkast« — siger hans Biograf FR. WINKEL HORN (»Peder Syv, en litterairhistorisk Studie«, 1878) — »har dette aabenbart nærmest sin Grund i, at han langt mere var Samler og Gransker end anlagt paa at være produktiv Forfatter. Overse vi hans litteraire Virksomhed i dens Helhed, falder det strax i Øjnene, at af Alt, hvad han har udgivet, er det egenlig kun en eneste Bog, der var Andet end et Samlerarbejde, nemlig Betænkningerne om det cimbriske Sprog; ved Alt, hvad vi ellers have trykt fra hans Haand, krævedes der ikke andre Forudsætninger end Kjærlighed til Sagen og Udholdenhed i Arbejde, og begge Dele har han havt i rigt Maal. En væsenlig Grund til at der ikke kom mere ud af hans utrættelige Arbejdsomhed, maa vistnok søges i den Tilbøjelighed, han delte med sin Samtid, til at sprede sig over flere Omraader, end han efter de Evner, han havde faaet, kunde magte. Men blev han maaske end ikke Alt for vor Litteratur, hvad han kunde være bleven, om hans Evner havde været

større og han i ringere Grad havde delt sin Samtids Svaghed for polyhistorisk Lærdom, fortjener hans Navn dog at holdes højt i Ære, ikke blot for hvad han udrettede, men først og fremmest for den Kjærlighed til Fædrelandet, dets Sprog og Aand, som drev ham til at vie sine bedste Kræfter til Granskninger, som kun yderst Faa i hans Samtid ydede ham nogen Paaskjønnelse for«. Til disse Faa hørte Peder Syvs Nabopræst og trofaste Ven i hans Alderdomsdage, Digteren JØRGEN SORTERUP, der sang om ham:

Vor lærde Syv har i de danske Grunde fisket
og fundet udi dem saa gjæv en Perleskat.
Han Rusten haver af vor egen Tunge visket
og Doren dejlig for det danske Sprog opladt.

Hvad Rart i korte Sprog og Gamles fyndig Tale
kan ligge, haver jo hans lærde Pen os viist.
End kan vort danske Maal af gamle Kvæder prale,
nu han har os med dem saa rundelig bespist.

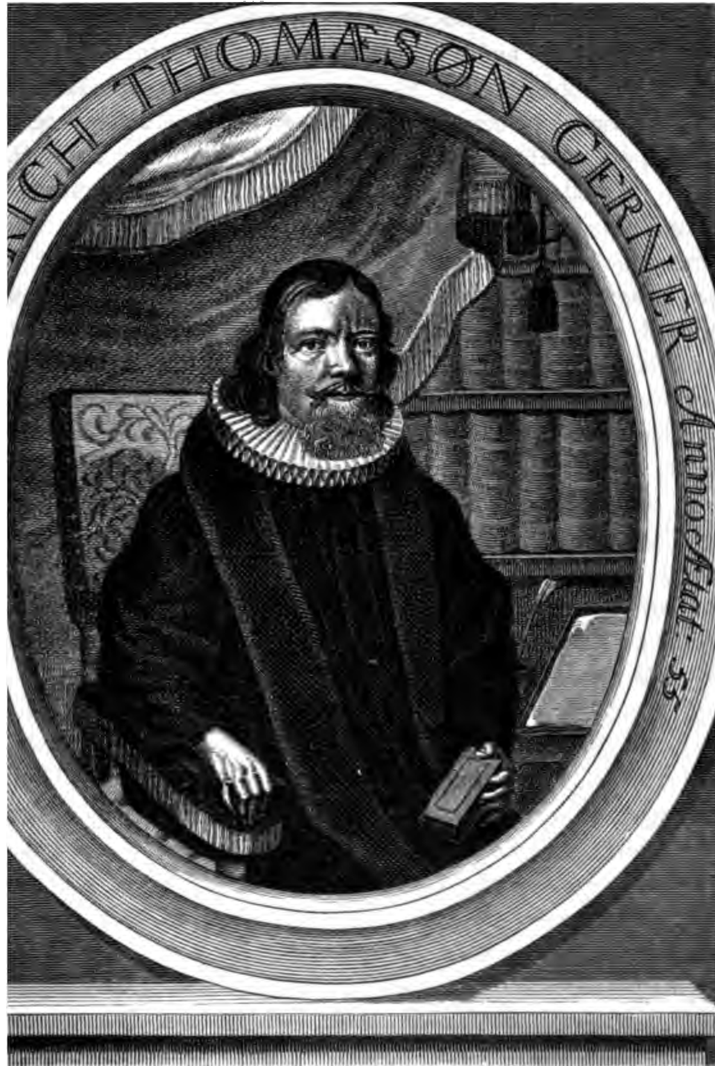
Han vores Blandingsmaal og macaronisk*) Skriven
har villet med sin Pen aldeles skaffe af;
thi os den Talekunst paa Tungen nok er given,
som lyder yndigt og i Pennen flyder brav.

Hvortil udkræves da at flikke danske Klæder
med franske Lapper, naar de findes hele nok?
Man vores Daarlighed i dette Fald begræder;
vi ære Andres og vanære eget Sprog.

H. Gerner. Udryddelseskrigen mod de »franske Lapper« førtes ligeledes djærvt af HENRIK THOMESEN GERNER, der i sin »*Orthographia Danica*« Eller Det Danske Sprokş Skriffverictighed« (1679) skildrer det som en Vederstyggelighed uden Lige, »naar et Tungemaal, der i sig selv er prægtigt, formedelst Vanagtighed med Kluderi og fremmede Gloser oversprænges, hvorudi de Danske og Tydske hidtildags haver ladet sig meget forføre, ej tænkende paa, hvor spodske de Franske, Spanske og Italiener er derover, at de skulde indføre noget fremmed Ord i deres Tale. Det vilde blive en latterlig Ting for dem, om de skulde læse et fransk Brev med danske eller tydske Gloser formænget, og det maa end være vel saa latterligt, naar vi udi det danske Maal indføre franske Gloser, thi Mange baade bruger og læser dem, men aldeles ikke forstaa dem«. Han meddeler en Fortegnelse over Fremmedord, som bekvemt kunne afløses af danske: *accordere* af dagtinges, *affront* af Forhaanelse, *alliance* af Forening, *alarm* af Uro, Stojen, *ambassa-*

*) Hvori forskjellige Sprog ere sammenblandede.

Sendebud, *guarnison* af Borgeleje o. s. v. 1690 udkom
›rtfattede Sproglære: »*Epitome Philologiæ Danicæ*«

Et kort Begrib paa det beste oc zjrligste Danske
s Lyst oc Artighed rensed Det meste mueligt var Fra
amlis Grofhed, Fra fremmede Sprocks Gloser« o. s. v.« »Vi

maa lægge alle forindbildede Meninger tilside,« hedder det her; »alle vrange Meninger og Vaner, saa vidt muligt er, afskaffe; lade hver Province sin Mundart beholde; intet af fremmede Sprog indføre; og da begynde af raa Rod og udholde til det Sidste.«

Ogsaa paa andre Omraader var Henrik Gerner en ypperlig Forfatter, hvis opbyggelige Skrifter ikke mindre end hans to Bøger om Regeringskunsten og om en god Husholdning ere dybere i Tanken og renere i Sproget end det Meste af den samtidige Litteratur. Sin Danskhed havde han lagt for Dagen under de alvorligste Forhold. Som Præst i Birkerød (f. 1629) deltog han i Sammensværgelsen for at vinde Kronborg tilbage fra de Svenske og var særlig Bud og Tolk mellem Stenvinkel og den engelske Oberst Richard Hutchinson. Planen røbedes, Gerner blev fængslet og lagt paa Pinebænken, men bekjendte Intet, skjøndt hans Negle bar Mærke af Skruerne, saalænge han levede. Dødsdommen blev fældet over ham, Alt var rede til Henrettelsen, hans Kiste tømret. Da indløb der otte Timer før den afgjørende Stund Ordre til Benaadning, en Følge af Frederik III.s kraftige Mellemkomst og Trusel om Gjengjæld paa en fangen Svensker. Gerner blev atter sat i haardt Fængsel og maatte betale svære Løsepenge. Et af de Jern, han bar, hænger endnu med en Mindetavle i Birkerød Kirke. 1690 blev han Præst i Ljunge-Kronborg Herred, 1693 Biskop i Viborg og døde 1700.

Ordbogsarbejder.

Af Peder Syvs haandskrevne Efterladenskaber gik en stor Del efter hans Død over i FR. ROSTGAARDS Eje, deriblandt ogsaa Ordbogs-Manuskripterne, som den nye Besidder havde Brug for til Udarbejdelsen af sin egen stort anlagte Ordbog; denne førtes, efterat Rostgaard havde faaet LANGEBEK til Medarbejder, ind i Bogstavet N og blev senere benyttet ved Udforelsen af Videnskabernes Selskabs Ordbog, ligesom de afsluttede Bind stilledes til Raadighed for MATTHIAS MOTHS store Ordbogsarbejde. Men ogsaa direkte var Peder Syv denne lærde Stormands Medarbejder, en iblandt de Mange, som Moth forstod at sætte i Bevægelse trindt om i Landet som Bidragydende til Ordbogen, der ifølge Planen skulde omfatte ogsaa Provinsialismer. Samlingerne til den begyndte Matthias Moth — f. omtr. 1642, d. 1719, Søn af Livlægen Poul Moth og Broder til Sophie Amalie Moth, Grevinde af Samsø — 1680 og havde

Planen til den færdig 1697. I Trykken udkom der kun et Par Prøvesider, men det kolossale Manuskript, en Mængde tykke Foliobind, som nu opbevares paa det St. kgl. Bibl., blev det egenlige Grundlag for Videnskabernes Selskabs danske Ordbog.

Den videnskabelige Behandling af Modersmaalet og Bestræbelserne for at forædle det ved Udrensningen af dets fremmede Bestanddele ere et Udslag af en almindelig Strømning indenfor Renaissancetidens lærde Verden henimod Periodens Slutning. Idet nemlig Digtekunsten væsenlig betragtes som en Frugt af Lærdom og klassiske Studier, bliver det, hvor det latinske Sprog afløses af Modersmaalet, nødvendigt at underkaste dette en Prøvelse med Hensyn til dets Brugelighed i poetiske Øjemed, at anlægge den antike Prosodis Regler paa det og at gjennemarbejde det saaledes, at det kan fyldestgjøre disse Reglers Fordringer; hertil hører ogsaa Tilstræbelsen af en vis Renhed, svarende til de klassiske Digteres Forfølgelse af Barbarismerne. Bestræbelsen sattes i Værk paa en for den lærde Tid ejendommelig Vis: ved Oprettelsen af videnskabelige Foreninger til Øjemedets Fremme. Det florentinske »*Accademia della crusca*« blev Forbilledet; det antydede ved sit Navn: »Klid-Akademiet«, at dets Opgave var rettet paa at rense det italienske Sprogs rene Mel fra urene Tilsætninger, og i hele sin Udstyrelse fastholdt det denne sælsomme Symbolik: Medlemmerne fik Kjendingsnavne fra Møllerhaandværket, i Møderne sad de paa Stole, der vare dannede som Melkurve, omkring et Bord i Form af et Dejgtrug. Institutionen fandt Efterligning i Tydskland, hvor Fyrst LUDVIG af Anhalt-Köthen og hans tre Neveuer 1617 stiftede »det frugtbringende Selskab«, ogsaa kaldet »Palmeordenen«, fordi Kokospalmen blev Selskabets Symbol med Indskriften »Alt til Nytte«. Dets Hovedformaal var, »saavidt muligt og gjørligt at opretholde det højtydske Sprog i dets rette Væsen og Stand, uden Indblanding af fremmede udenlandske Ord, og at beflitte sig saavel paa den bedste Udtale som paa den reneste Skrivemaade i Prosa og Rimdigtning«. Selskabets Medlemmer fik, ligesom Italienerne, særlige Kjendingsnavne (»den Ulastelige«, »den Nærende«, »den Vellugtende« o. s. v.) og bar som Foreningsemblem i et grønt Baand en Guldmønt med Selskabets Navn, Symbol og Valgsprog paa den ene, det paagjældende Medlems Navn, Symbol og Valg-

Sprogrensn

sprog paa den anden Side. Det talte henimod femhundrede Medlemmer, dels fyrstelige og adelige Personer, dels Videnskabsmænd og Digtere. Blandt disse Sidste har især MARTIN OPITZ (1597—1639) erhvervet sig Ry som en ivrig Talsmand for Selskabets Tanker og som den Forfatter, der har virket mest i deres Aand. Hans Samtid holdt ham for den største dalevende Digter og Kunstdommer; medens han i »det frugtbringende Selskab« bar Navnet »den Kronede«, fordi Kejser Ferdinand II. havde paasat ham Laurbærkransen og ophøjet ham i Adelstanden, hædrede den beundrende Almenhed ham som »den schlesiske Svane«, »en Fyrste i den tydske Sang«, ja endog som »Digtekunstens Fader«. Mere end ved sine Digtninger har Opitz imidlertid indlagt sig Fortjenester af sit Modersmaals poetiske Anvendelighed ved sin »Buch von der deutschen Poeterey« (1624), fra hvis Fremkomst adskillige tydske Litteraturhistorikere datere den »nye Tids« Frembrud i Poesien. Noget Blik for Digtekunstens dybere Væsen røber Afhandlingens Raisonnement dog ikke; for Opitz er Poesien endnu væsenlig en Del af den lærde Videnskabelighed. »Digteren skal«, siger han, »være vel forfaren i de græske og latinske Bøger og have lært det rette Greb af dem; først da vil Opfindelsen lykkes ham, der ikke er Andet end en sindrig Opfattelse af alle Ting, som man kan indbilde sig, himmelske og jordiske, levende og livløse«. Hvad han derimod i denne Opgaves Tjeneste hævder som Krav til Modersmaalet, indeholder reformatoriske Tanker, som have havt Livskraft i sig: han ivrer for mindre Kunstlethed i Sætningsdannelsen, for Sprogets Renhed og Fremmedords Udelukkelse, og navnlig er han den Første, som opstiller faste Regler for den forsømte Metrik og gjør opmærksom paa, at Overensstemmelsen mellem Ordets og Versets Betoning maa træde istedetfor den hidtil anvendte Tælling af Stavelserne uden Hensyn til deres Toneværdi.

M. Opitz.

Paa den danske Prosodik bleve disse nye Theorier ikke uden Indflydelse. At Sprogrensningen havde sine Talsmænd herhjemme, er allerede viist, og her er endnu kun at tilføje, at deres Opmærksomhed mest var rettet paa den franske Ord-Indvandring, som de tiltagende Pariserrejser, Moden i det selskabelige Samkvem, den diplomatiske Forhandling og overhovedet Frankrigs stærke statlige Overvægt gjorde forklarlig og let kjendelig, medens Paavirkningen fra Tydsk, skjøndt ikke mindre virksom, dog var mindre

iøjnefaldende paa Grund af det sproglige Slægtskab og Fortroligheden med vort sydlige Nabolands Tungemaal. Med Hensyn til den almindelige Betragtning af Poesiens Natur og Væsen skuede man ikke dybere i Danmark end i Tydskland; hvad Peder Syv (S. 494) siger om Digtekunsten, støtter sig aabenbart til det ovenfor anførte Citat af M. Opitz. Endelig fik ogsaa dennes metriske Reform saavelsom den akademiske Sammenslutning til Sprogets og Poesiens Bedste en varm Talsmand i den udmærkede Skolemand HANS MIKKELSEN RAVN.

Det ældste prosodiske Værk i vor Litteratur er et Haandskrift af den fynske Præst PEDER JENSEN ROSKILDE, fuldendt 1627; P. Jensen. hans metriske Begreber ere væsenlig de rette og hans Exempler oplysende, trods det mangelfulde Sprog, der jevnlig maa tage sin Tilflugt til Abbreviationer som »Himl' og Jorden«, »Du bødst os all' endrægtligen«, »man sig'r om hind' al Ære og Tugt« o. s. v. Forfatteren har taget Luthers »*Cithara*« til Mønster og kjender neppe Opitz, men selv fik han, og ikke helt med Urette, Navn af »den danske Opitz«. Hans Efterfølger i den nye Videnskab BERTEL KNUDSEN (S. 487) er, skjøndt han skriver saalænge efter den tydske B. Knudsen. Metriks Fremkomst som Aar 1641, saa uberørt af dens Lærdomme, at han tumler med det danske Sprogs Sætningsdele, som var det latinske Vers, de skulde danne, og seer fuldstændig bort fra Ordenes naturlige Betoning for at faae dem indpassede i det klassiske Metrum; han skriver derfor Disticha som følgende:

Gud mange | Aar Dig | giv, lad | faae med | Salighed | Alt Du
nu kan | i no | gen | dine be | gjære Da | ge.

HANS MIKKELSEN RAVN *(Johannes Michaelius Corvinus)* blev H. Ravn. født omtr. 1610 paa Gaarden Fævejle ved Kolindsund. Af hvilke Grunde han kom i den saa fjerntliggende Slagelse Skole, veed man ikke, men at dette har havt sin Betydning for den Vej, hans Udvikling tog, er sandsynligt, eftersom Slagelse Skole var særlig bejendt for den Omhu, man der viste Musikundervisningen, saa at e Slagelse Degne vare søgte Sangere, og end højere steg deres y, da Ravn senere blev Skolens Rektor og styrede den med udærket Dygtighed i tolv Aar, efterat han havde tilbragt fem til sex orberedelsesaar som Hører ved den da ligeledes højt ansete Herlufs-

holms Skole. I denne sin første Embedsstilling udarbejdede Ravn en (latinsk) Afhandling om det danske Sprog, som aldrig blev trykt, og som for første Gang omtales 1866 af HOLGER FR. RØRDAM i hans Levnetsskildring af Forfatteren (»Hist. Tidsskrift« 3. Række 4. Bd.). Den fortjener tilvisse i høj Grad Opmærksomhed paa Grund af den Varme, hvormed den i et ædelt Sprog taler Modersmaalets Sag, efterat den har paavist de vigtigste Perioder i dets Udvikling. »Jeg veed ikke, hvorledes det er gaaet til,« hedder det, »men efterhaanden er det blevet en indgroet Skik hos os at foragte vort Eget og at ophøje det Fremmede, som om vi vare mætte af Fædrelandets Sødme og imod vor Natur vilde paatvinge os selv det Udenlandske. Vi have tydsket saalænge, at vi ere blevne halve Tydskere, og nu er man ej nøjet dermed, men vil endnu ovenikjøbet flikke dette Blandingssprog med franske Gloser. For sent ville vi komme til at klage over, at med de fremmede Ord er fremmed Sæd og Tankegang trængt ind iblandt os, saa vi ikke engang kjendes ved vore ædle, simple Forfædre — men hvad hjælper det saa at kaste Brønden til, naar Barnet er druknet? Dog maa Ingen lægge den Mening i mine Ord, at jeg skulde foragte alle andre Sprog, eller at det skulde være min Agt at kalde Ungdommen til Vaaben imod dem. Ingenlunde, Sligt er ikke engang i Drømme faldet mig ind, jeg som har anvendt en god Del af min Ungdomstid paa at tilegne mig andre Folkeslags Sprog. Jeg veed meget godt, at uden dem vilde vi være ligesaa nær som en Ko, der skulde tælle Stjernerne. Men min Mening er, at Hver skulde sætte Pris paa sit eget Sprog og finde Behag i det fremfor i noget andet og gjøre sig Umage for at bevare det rent for al fremmed Indblanding, saa at hver dansk Mand fremfor Alt arbejdede paa at uddanne det danske Sprog uforvansket af noget andet, at Tydskeren drog Omsorg for det tydske Sprog og Franskmanden for det franske og saaledes Enhver for sit Sprog. — Hvis Ønsker havde nogen Magt, da vilde jeg onske, at Alle vilde sammensværge sig med mig i al Venskabelighed om igjen at jage hine slet sammenhængende Ord, som ere slupne ind med vore Handelsmænd, ud af Sproget. Jeg sigter her kun til de overflødige og unyttige Ord, thi saadanne, der kun ere Benævnelser paa fremmede og indførte Gjenstande, dem seer jeg ingen Fare ved, og dem udtaler jeg selv, da jeg vel veed, at man ikke kan omgaaes med Tingene uden at have et

Navn paa dem.« Ord, der kunde være skrevne igaar, og som ramme Sømmet paa Hovedet ved en Ædruelighed og Forstandighed i Tankegangen, som ikke altid raader i vore Dages Sprogstridigheder.

I Slagelse skrev Ravn sin »*Heptachordum Danicum*« (»Den danske Tonekunst«), der udkom 1646, paa eengang en Musikens Historie og en Musiktheori, det første Skrift af denne Art i Danmark (men forfattet paa Latin), og hidtil nok ogsaa det eneste. Det begynder med en historisk Indledning, der paa Tidens Vis fører Musikens Oprindelse tilbage til de ældste bibelske Sagn og betegner Jubal som »Stamfader til alle dem, der spille paa Cithar og Hyrdefløjte«; derefter omhandles Tonekunsten hos Oldtidens forskjellige Folkeslag, særlig hos de gamle Danske, Skjaldekvadene, Folkeviserne og de musikalske Instrumenter, den kristelige Musik i dens Fremstaaen og i dens datidige Tilstand baade ude og hjemme. Den derefter følgende Musiktheori indledes med den Definition, at »Musiken er den Kunst at synge vel«, hvoraf fremgaaer, at Ravn i sin Udvikling mest lægger Vægten paa Sangen, for hvilken han giver praktiske Regler. Et Tillæg til Skriftet omhandler Tonernes mathematiske Forhold indbyrdes. Heptachordum Danicum.

Et Supplement til dette Skrift danner i flere Henseender Ravns følgende Arbejde, hans »*Rhythmologia*« (»Verselæren«), til hvilken han havde Manuskriptet færdigt allerede 1647, men som først udkom to Aar efter i et kort Udtog: »*Ex Rhythmologia Danica epitome brevissima*«. I Tilegnelsen til tre adelige Ynglinger klager Forfatteren over den almindelige Vankundighed i Benyttelsen af det danske Sprog og finder den især fremtrædende, hvor Folk give sig til at skrive Vers uden Anelse om Prosodiens Forskrifter; han mener, at denne Uvidenhed og den tiltagende Sprogfordærvelse maatte kunne afhjælpes af et dansk »frugtbringende Selskab« i Lighed med det navnkundige tydske, og opmuntrer til Stiftelsen af et saadant. I sin Behandling af Verslæren henholder Ravn sig til nyere Poesi og danner sig enten sine Exempler selv eller vælger dem hos danske Forfattere, saasom Arrebo, Vedels Folkeviser, Herman Weigeres »Reineke Fos«, Hans Thomissøns Psalmebog o. fl. Han deler den nye Rimkunst i en lyrisk og en heroisk Del, omhandler derpaa Stavelsernes Kvantitet, Versets Fødder, Forskjellen paa jambiske, trochaiske, sapphiske o. a. Vers. En Hovedregel, som indskærpes, er Iagttagelsen af den rette Kvan- Rhythmologien.

titet, og idet Ravn gjør opmærksom paa, at man ikke maa ordne Ordene i jambisk Rhythme saaledes:

Lad dit Rige formeres vel
ved Børn gode, som voxe til,

men skal synge saaledes:

Dit Rige lad formeres vel
ved gode Born, som voxe til.

illustrerer han klarlig sin Tids Mangel paa metrisk Sands, der kunde nødvendiggjøre en slig Paamindelse.

Hans Ravn blev 1652 Præst i Ørslev ved Skjelskør, hvor han levede til sin Død 1663. I de sidste fem Aar af hans Liv var den unge Rektor i Næstved Peder Syv ikke langt fra ham, og mellem dem var Forholdet saa godt og Interessen for dansk Sprogvidenskab saa fælles, at Peder Syv sendte Ravn sine »Betænkninger« i Manuskript til Gjennemsyn og kritisk Bedømmelse. Et af Ravns sidste Arbejder er en Slags versificeret dansk Litteraturhistorie, der blandt andre Ærevers indleder Arrebos »Hexaëmeron«.

Søren Gullænder.

Paa Dansk skrives den første Prosodi af SØREN POVELSEN GULLÆNDER eller JUDICHÆR, født 1599 paa Gulland paa Gaarden Dommerarv, hvorfra han har sit latiniserede Binavn *(Judex-hæres)*. Han blev 1627 Rektor i Vordingborg, indsat af Stedets Sognepræst ANDERS ARREBO, 1637 Præst i Slangerup og døde 1668. Først efter hans Død udkom (1671) hans vidtløftige, 612 Sider store »*Prosodia Danica* eller Danske Riimkunst«, men tyve Aar forinden havde han udgivet en lettere overskuelig »*Synopsis Prosodiæ Danicæ* eller En kort Extract aff Riimkunsten«. Vor Omtale maa indskrænke sig til Hovedværket og til Fremdragelsen af nogle Enkeltheder; en Redegjørelse for dets udførlige og noget brogede Systematik vilde blive ligesaa trættende som denne selv, der er overfyldt med lærde Kunstord og inddeler Vers- og Strofebygningen, Rim og Ordvalg i en Uendelighed af Kategorier.

Om Poesien i Almindelighed hævder Forfatteren, at der til dens rette Udøvelse kræves tre Ting: *Natura* eller Naturen, ved hvilken ikke aleneste forstaaes den menneskelige Natur og Fornuften, som er i alle Mennesker, men endogsaa den naturlige Inklination eller Tilbøjelighed til saadant at forrette, som er i dette

Tilfælde en *Poët*iske *Vena* eller god Art og Skikkelighed til Poëteri; *Disciplina* eller Kunstøvelse, ved hvilken forstaaes enten skriftlig eller mundtlig Undervisning af dem, som samme Ting ret forstaaer, som er i dette Tilfælde *Prosodia* eller Rimkunsten, som her i stykkevis læres, thi omendskjøndt Nogle havde til Skalderkunsten maadelig Naturens Skikkelighed, saa havde Alting dog ikke den rette Art, medmindre at Kunstlærdommen var derhos, som det Naturlige ret styre kunde; endelig *Exercitium* eller Øvelse, idet at man ofte i Rim saaledes sig øver, at Naturen og Kunsten kunde blive desmere styrkede og *confirmerede*, thi ligesom en god Jord den bær ingen god Frugt, med mindre den bliver ret dyrket: saa og Menneskens Sinds og Sjælens Gaver de vanslægte, uden de daglig ved Øvelse drives og forfriskes, ihvor herlige de og i sig selv være kunde. — Afklædes disse Forskrifter deres Else Skolemesters-Pedanteri i Udtrykket, ere de jo baade sunde og gyldige, og den Litteraturperiode er paa Vildspor, der ensidig lægger Vægten paa en enkelt af dem og seer bort fra de andre.

Modersmaalet har en varm Forsvarer i Søren Povelsen. Han fører selvfølgelig dets Udspring tilbage omtrent til Paradis, hævder dets Fortræffelighed som Udtryk for Tanken, dets Bekvemhed fremfor mange andre Sprog til poetisk Brug, og ivrer for dets Renhed: »Hvo sit eget Modersmaal ikke højt agter, han burde med raadne Æg af hans Fædreland at udjages og aldrig burde saa værdig at agtes, at han en Dansk skulde kaldes«.

De mangfoldige Enkeltbestemmelser for den poetiske Komposition maa vi, som sagt, forbigaa med den almindelige Bemærkning, at denne danske Prosodi, som hvilende paa de nye Principer, for de vigtigstes Vedkommende rammer det Rette, saavidt Tiden var naaet frem til Forstaaelsen af de herhenhørende vanskelige Problemer. Som metriske Kuriosa, betegnende for den Leg med Formen, der endnu fortrinsvis maatte bøde paa den digteriske Inspirations Magerhed, skal her anføres et Par af Prosodiens Skemata. Der nævnes saaledes blandt »*Polyrhythmi*« nogle, som »kunde kaldes *Echo* eller Gjenlyd, Gjenskrep, Modlyd«, og paa hvilke der gives følgende Exempel:

Vi havde det vel tænkt, forgangen Aar vi vilde
vor Fiende modstaa, det var for silde
(*Echo*) Ilde.

Til Dig nu derfor, Gud, af Hjertet vi indfalde
og Dig af Sjæl og Aand om Hjælp paakalde
(*Echo*) Alle o. s. v.

En anden Strofebygning kaldes »*Cancellati* eller Kors-Rim« og seer f. Ex. saaledes ud:

Herre, jeg min Synd afbeder,
leder, saa i Gunst at være,
Kjære, vær ej længer vreder,
Peder er jeg lig, ja værre.

»For-Rim« eller »Forsæt-Rim« ere følgende:

Nøden os besøger fast,
Døden ogsaa stunder til,
lader os se til, at vi
hader derfor Synden, som
daglig os paafører Nød,
klaglig og fortryde den.

Et »Trappe-Rim, Klap-Rim eller Stige-Digt« seer saaledes ud:

Traver end den Onde højt og sig forgraver,
haver dog den Fromme nok af Herrens Gaver,
let er Sind paa den, og han er daglig mæt,
ret som gjør og sig paa Gud forlader slet.

Endelig de saakaldte »*Univoci* eller Særords-Rim, Slag-Rim«, som f. Ex.:

Kjære
Herre,
mange
Gange
Ære
være o. s. v.

Det maa være denne Kategori af Vers, med hvilke Poeten i Aabenraa rigeligst fødte Kone og Børn, efter hvad Peer i »Jacob von Tyboe« siger om den nævnte Digter: »Han kan gjøre Vers, som er kun et Ord lange, men vil man have det saa kort, saa kan Fanden ikke veje ham op med Penge«.

. . . . . .

Halfl

Ar

L

Hvorl

stor Lyst

Geistlig o

tig kand

ge E

Nu nylig

meget

Pren

Initial af Arrebos »Hexaëmeron«.

Hvorledes det stod til med Digtekunsten i en Tidsalder, hvis Fantasi endnu hovedsagelig ytrede sig i dens videnskabelige Hypotheser, hvis gryende Forestillinger om Poesiens Væsen nærmest vare sysselsatte med dens formelle Side, betragtende de klassiske Forbilleder som det attraaværdigste Maal, og hvis Sprog var hildet i galliske Indflydelser, forsaavidt det ikke var kuet af Latinen — derom give allerede de hidtil anførte latinske og danske Versbrudstykker et Begreb, og derom vil det Følgende, hvor summarisk end Fremstillingen maa blive, til Overflod vidne. I Korthed maa vi nemlig fatte os, hvor overvældende end Materialet er, thi dets poetiske Lødighed staaer i det mest afgjorte Misforhold til dets Masse. Paa poetisk Produktion var Tiden utrolig frugtbar, men dens Interesse for den nulevende Slægt er ligesaa intetbetydende som dens Indflydelse paa de følgende Tidsaldres Digtning, naar nogle faa Navne undtages. Ved alle Begivenheder i det daglige Liv maatte Poesien træde til med sin Forherligelse, med sin tomme Ordbram uden nogen eneste jevn og oprindelig Tanke. Fødsel og Død, Giftermaal og Embedsforfremmelse besynges i pompeuse Udtryk eller med smagløs Skjemt, og man kan ikke tage noget blot nogenlunde betydeligt litterairt Værk i Haanden, uden at finde det indledet med en Samling Æredigte, kolde trods alle deres Hyperboler, kejtede i deres Efterligning af Antiken. En Erotik, som skal være let og spøgende, træder tungfodet frem i de Bindebreve, i hvilke man bragte sin Dame Galanteriets Hyldest; i Hyrdedigtet, som yderligere manierer den i sig selv manierte franske Idyl, hører man snarere en malproper sjællandsk Kos Brølen end det parfumerede Paaskelams Brægen, og af de Impromptuer og Epigrammer, i hvilke man forsøgte at efterligne Gratien og Viddet i det franske »*vers de société*«, have vi i de saakaldte Leverrim Exemplarer tilbage af en Fadhed uden Lige.

»Leverrimene« vare et Udslag af Tidens Trang til at glimre med sit poetiske Talent. I Mangel af Drikkeviser og Selskabssange krydrede man sit Maaltid med en Improvisation, for hvilken en Ret Lever afgav det noget besynderlige Centrum; var man ikke selv opfindsom nok, kunde man hjælpe sig med den Vejledning, Litteraturen tilbød: »Halvandet Hundrede artige Rim om Leverne«, delte Leverrimene

i en gejstlig og en verdslig Afdeling. I den første træffe vi poetiske Indfald som disse:

Denne Lever er ikke af en Ko, her udi Verden have vi Uro.	Denne Lever monne meget liden være. Guds Ord vi altid skulle elske og ære.
Denne Lever er ikke af en Abor, Jesus blev forklaret paa det Bjerg Tabor.	Denne Lever er ikke af et Svin. hjælp, Herre, at tilgive Uven min.

Paa de verdslige Leverrim indeholder det herhenhørende Bilag Prøver.

Historisk Digtning.

Ogsaa den historiske Poesi er væsenlig Lejlighedsdigtning, d. v. s. den fortaber sig i en bombastisk Lovprisning af den enkelte Konge eller Hærfører, hvis Navn er knyttet til en af Tidens historiske Bedrifter, eller vandes ud i en trættende Beskrivelse af den forherligede Daads enkelte Omstændigheder; nogen inderlig Grebethed, noget naturligt Udtryk for Fædrelandskjærligheden hører til de største Sjeldenheder — kold Rhetorik træder i Følelsens Sted.

O. Pedersen.

Som Prøve paa Trivialiteterne tjene følgende Uddrag af OLE PEDERSEN KONGSTEDS (*Regiostadanus*) Sørgekvad over Frederik II. (Kbhvn. 1589), hvori Kongen berømmes, fordi han tillagde Universitetet

Gods og Renter,
saa der kan holdes aarlig udi
til frit Bord hundred Studenter.
Daglig næres de liberalsk der
med lovlige Kost og Spise.
O disse Eleemosynarier*)
den salige Herre maa prise,
Det aarlig løber vel mere fri
end 4000, ja flere Daler.
Derfor, o hæderlige Klerkeri!
Du noksom aldrig betaler
denne din salige Herre og Kong
for saadan miskundelig Gave.
O salig! o salig tusinde Gang
et evigt godt Rygte han have!
Bekjender det Alle med Mund og Pen.
I ærlige fine Studenter!
efter den Naade, Gud Eder forlen',
med lovlige Monumenter;
at ingen Aarsage det Studium
i Danmark nogentid give,
at saadant et rundt Beneficium
det frataget skal blive o. s. v.

Lyskander.

LYSKANDER (S. 460 ff.) digtede i Rimkronikens Stil »Den calmarske Triumf«, »Den stormægtige og højbaarne Fyrstes Hr. Christian den Femtes Udvælgelses- og Hyldings-Historie«, »Hr. Jens Billes Slægtregister« og »Den Grønlandske Chronica« (1608), en

*) Almisseuddelere, men her vel snarere Almissenydende.

poetisk Beskrivelse af Alt, hvad man indtil da vidste om Grønland, samt en Udsigt over Norges Historie og de dansk-norske Kongers Bedrifter. Udmalingen af Naturen omkring Frederiksborg kan tjene som Prøve paa denne Art Digtning; det hedder om Frederik II.:

Hen Nord udi Sjælland han bygge lod,
som Hilderidsholm udi fordum stod,
en kongelig Gaard og Sæde.
Den Sted han ligger saa lystelig,
baade Himmel og Jord der fryder sig,
at Hjertet sig ved maa glæde.
De Skove de ligger hen rundt omkring,
de Søer de løber hen i den Ring,
den Fisk spiller indenfore.

Baade Hjort og Hind de springer saa rist,
og Fuglen sjunger paa grønneste Kvist,
den ringeste med den store.
Der sætte den Herre for nogle Aar
slig Bygning, før aldrig i Riget vaar,
med kostelig Taarn og Tinde.
Af sig han kalded det Frederiksbaar,
at det skal være, mens Verden staaer,
hans Navn til evig Aminde.

Her raader en anden og ædlere Tone end i den gængse Basun-Poesi; man sporer Forfatterens Fortrolighed med ældre dansk Digtning og dansk Sprog i det jevne, ædruelige Ordvalg, hans Sprogfærdighed i de flydende Vers. Endmere ægte dansk i Klangen lyder Indledningsdigtet:

Vi skrive de Bøger, som Bonden saaer Korn,
at det kan væxeligt blive;
er der iblandt noget Goldt og Forn (Forældet),
det vil sig med Tiden vel give.
Men saaede ej Bonden, da fik vi ej Brød;
og vilde der Ingen skrive,
da blev mange Herrer og Drifter død,
som Pennen holder ilive.

Bonden han saaer, og Solen skin fri,
og Skyen gi'er Dugg og Væde:
jeg skriver, en Anden han falder mig bi,
den Tredie gjør sammelede.
Saa kan baade Kornet og Bogen gro,
Sletintet kan Intet give;
men naar der er Noget at bygge paa,
saa kan man en Gjerning drive.

Man har villet tillægge Lyskander Forfatterskabet til et andet af Tidens historisk-poetiske Arbejder, »den danske Kæmpebog«, men uden tilstrækkelig Hjemmel. Kæmpebogen er en Samling Digte over gammeldanske historiske Emner, i Behandlingen mindende om Folkeviserne og ogsaa stundom bringende en Gjenklang af deres fra det lærde Tidsrums saa afvigende enfoldige og ægte Poesi, men hyppigst dog i Bredde og Udtværethed mindende om den Periode, Midten af det 17. Aarhundrede, i hvilken de saae Lyset. Bogen er 1860 udgiven af FR. BARFOD. Kæmpebogen.

HENRIK GERNER (S. 500) satte ti Aar af Christian V.s Regering paa Rim i et Folioværk: »Den store Nordens Konnings *Ilias* og *Ulysses*« i tre Afdelinger: hans Sejrvindinger tillands, H. Gerner.

hans Søslag og hans Fredsbedrifter. Slaget i Kjøgebugt den 1. Juli 1677 skildres saaledes:

Halvtredsindstyve stærk var Svenskens Orlogsskibe,
med hvilke uforsagt han vilde os angribe;
vor Flaade liden var, af tredive bestod,
men hver Mand færdig var at bruge Heltemod.

Som Dagen brød nu paa og Natten axled Kaabe,
den klare Sol gik op at tære Duggens Draabe,
den Svenske gjorde Sejl, dog sig tilbageholdt,
dog Vinden var ham med, han modig var og stolt.

Men som i saadan Sag det bedre er at give
med Lyst det første Slag end sig at lade drive
med haarde Ord til Strids, hvorfor Hr. Juel gik paa
og sig i Vending gav med Fjenden, som han laa.

Med stor Umage kom han frem at holde Trøje
med denne svenske Magt, som mente strax at bøje
den ganske danske Hær: dog vendte Vinden sig
os lidet til Gefal og var os hjelpelig o. s. v.

L. Kok. Det uforgængeligste af alle disse Digte blev LAURIDS KOKS Danevirke-Vise: »Danmark, dejligst Vang og Vænge, lukt med Bølgen blaa«. Forfatteren, der var Præst og Provst i Arts Herred og Peder Syvs Samtidige, faaer af denne det Lov, at »han var en flittig og vel forfaren Mand i vore gamle Sager«. Stort mere vides ikke om ham; en i Sorterups »Samling af smukke danske Vers« opbevaret satirisk Lovprisning af Ringsted er af en helt anden Aand end den Folkevise-Inspiration, der har fremkaldt vor skjønne Nationalsang.

Det største metriske Værk paa Dansk fra det 16. Aarh., ud-
J. Madsen. kommet 1591, er JACOB MADSEN KJØBENHAVNS Oversættelser af den skotske Digter DAVID LINDSAY'S historiske Satire »om Verdens elendige Væsen«, af hans »Drømme«, »Formaning«, »Klagemaal« og »Begrædelse«. Forfatteren var en af Reformationens ihærdigste Talsmænd i sit Fædreland; hermed staaer hans Iver for Modersmaalet i Sammenhæng, og hvad han rimede til Anbefaling for dets Brug, havde ikke mindre Gyldighed for det Sprogs Vedkommende, paa hvilket hans Rim bleve oversatte:

Endog man vel kan se og mærke,
at mange gudelige og lærde Klærke
have skrevet fuldt Bøger til denne Dag
paa latine Maal med stor Umag:
dog Lægfolk og den menige Mand
ej mere deraf begribe kan,
ihvad de enten skrive eller tale,
end af Ravnegalp og Kragegale;

thi vil jeg mine Rim gjøre saa,
at hver Mand skal kunne dem forstaa,
ihvad det er for Haandværksmænd,
enten Kulbrænder eller Kjøresvend.
Jøs eller Las eller hvad de hedde,
strax de det høre, skulle de det vide.
Jeg veed, de Lærde skulle det vel laste,
deres Last vil jeg bag Ryggen kaste o. s. v.

Den religieuse Digtning breder sig frodigt over hele Tidsrummet; lider den end af de samme Ufuldkommenheder, som skæmme Tidens øvrige Poesi, har den dog et enkelt berømt og et Par hæderværdige Navne at opvise, Digtere med virkeligt Kald, som hæve sig ud over Mængden af dem, hos hvem Villien maa træde istedetfor de medfødte Evner. Kingo, den Navnkundige, bliver der senere Tale om; her skal af Mangfoldigheden fremdrages et Par andre Forfattere. Religieus Digtning.

Reformationstidens aandelige Digtning samledes af HANS THOMISSØN i hans »Danske Psalmebog« af 1569, som i henved halvandethundrede Aar vedblev at være den mest benyttede til Kirkebrug, et stateligt; veludstyret Værk, efter Tidens Skik forsynet med Kalender, Forklaringer om Gyldentallet, Maaneskin, Søndagsbogstavet, Iagttagelser om Aarstiderne m. m. Den indeholder 269 »efter Kristendommens Hovedartikler« ordnede Psalmer, af hvilke Hans Thomissøn selv har digtet eller bearbejdet omtrent et halvthundrede; han er i vor nu brugelige Psalmebog repræsenteret ved Psalmerne Nr. 26, 41, 89, 94, 238, 282 o. fl. H. Thomissøn.

I den sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede møde vi den betydelige Psalmedigter HANS CHRISTENSØN STHEN (*Roskildensis*), lovprist af LYSKANDER som Taler, Digter og Skribent, for sin Lærdom, sine Prædikener, sine Aandsgaver, sine Sæder og sit behagelige Væsen — en virkelig Digternatur med Tilknytning til vor Fortids bedste Poesi, Folkevisen, fra hvilken hans egen Digtning gjennemtrænges af en Sødme, som danner en kvægende Modsætning til den lærde Poesis ferske Smag. Af hans Skrifter blev især »Vandrebogen« ved at udkomme i nye Udgaver indtil Slutningen af det 17. Aarh. Han var Rektor i Helsingør, senere Sognepræst i Malmø. Sthen.

Nogle af »Vandrebogens« gudelige Sange skulle anføres som Prøver paa Sthens Digtning. I »Visen om Verdens Svig og falske Venner« synger han:

Jeg gik mig ud i Rosens Lund,
jeg agted de Dyr at bede,
men der mødte mig i samme Stund
den, jeg efter monne lede.
Saa kan der meget hænde
fra Morgen inden Aften monne komme,
thi er det bedre at vende
end føre den Gjerning til Ende,
der mere kan skade end fromme.

Akelej er vel en smukker Urt,
hun haver dog ingen Lugt,
saa er der Mangen, der veed vel purt
sine Ord at farve smukt
og lover Dig Godt med Tungen
og mener der intet af,
det er Altsammen af Lungen,
han sætter Dig paa en Gunge,
saadan er al Verdens Venskab.

Om Nogen sig kunde skikke saa,
at han hver Mand kunde tjene,
dog hver Mands Gunst skal han ej faae,
det tør han aldrig mene:
thi den, som Du gjør bedst imod,
han skal Dig snarest skjænde,
thi hvo er nu hinanden god,
den Ene den Anden træder under Fod,
være sig enten Frynt (Ven) eller Fjende.

Nu vil jeg tage mig fore
og fatte et andet Sind,
for Ingen mig aabenbare,
paa Gudsfrygt lægge Vind;
naar Venner de os undfalde,
saa staaer Gud altid bi,
om vi hannem trolig paakalde.
Hans Navn være æret for alle,
han er vor Skytsherre fri!

I »En arm Synders Klagemaal« viser Omkvædets Benyttelse direkte tilbage til Folkevisen:

Jeg stod mig op en Morgenstund,
jeg klaged min Sorg saa mangelund:
Sorgen var i min Hu for Synder mine:

Der stod en Engel og lydde derpaa:
Du arme Synder, hvi klager Du Dig saa?
Sorgen var i min Hu for Synder mine.

Englen henviser den Sorgbetyngede til Christi Hjælp, og nu skifter Omkvædet:

Hav Tak, hav Tak for saadan god Trost,
nu er mit Hjerte af Sorgen løst,
Glæden er i min Hu ved Christ alene.

Jeg troer hannem vel for alle Mand,
han er den enest, mig hjælpe kan,
Glæden er i min Hu ved Christ alene.

Den, denne Vise haver digtet vel,
Gud hannem bevare til Liv og Sjæl,
Glæden vær i hans Hu ved Christ alene!

Det dobbelte Omkvæd forekommer i en anden af Sthens Klage- og Trøstesange:

Hvem skal jeg klage mit sorrigfuld Mod?
Herre Gud trøste dem, som er bange!
Jeg klager for Gud, han kan bedst raade Bod,
thi at Sorrigen hun tvinger Saamange.

Mig rinde saamange Tanker ihu,
Herre Gud trøste dem, som er bange!
Hvad fordum Tid er skeet, det mindes jeg nu,
thi at Sorrigen hun tvinger Saamange.

I Psalmebogen findes »Af Højheden oprunden er« (Nr. 153), »Du, Herre Christ, min Frelser est« (Nr. 117) og den skjønne Aftensang Nr. 82, noget moderniseret -- ikke altid til Fremme for Digtets poetiske Skjønhed; fremfor Psalmebogens Begyndelsesstrofe:

Den lyse Dag forgangen er,
og Natten nu fremskrider:
O Jesu Christ, vor Herre kjær,
bliv hos os alle Tider!
Glæde os Gud i Himmerig!

synes Sthens troskyldige Sprogform at burde foretrækkes:

Den lyse Dag forgangen er,
og Natten hun hænger os paa.
O Jesu Christe, Herre kjær,
Du altid hos os blive maa:
Glæde os Gud i Himmerige.

C. J. BRANDT og L. HELVEG (i »Den danske Psalmedigtning«, 1846, der er den fyldigste Anthologi, som A. G. RUDELBACHS »Om Psalmelitteraturen«, 1856, er det kritiske Hovedværk for denne Del af vor Digtnings Historie) betegne denne Psalme som et af »de inderligste Hjertesuk, vor hele Psalmebog har at fremvise. — Man seer iøvrigt,« tilføje de, »at Sthen ogsaa har søgt at fortsætte, hvad man tidligere havde begyndt, efter Tidens Synsmaade at smedde hellige Kar af Ægyptens Guld og Sølv, og heller ikke heri var han uheldig; ligesom man tidligere, for at fordrive »Boleviserne«, havde omarbejdet Helgensangene eller underlagt dem andre Ord, saaledes har man af Sthen adskillige »christelig forvendte« Elskovsviser, deriblandt »Guds Godhed ville vi prise«, »Et trofast Hjerte, o Herre min«. Ogsaa naar han oversatte fra Tydsk, var det ikke en ukaldet Rimsmeds slaviske Oversættelse af Ordene, men en fri og tidt flydende Gjengivelse af Tanken«. Se endvidere C. J. BRANDT »Psalmedigteren H. Chr. Sthen«, 1888.

End mere lærer man at skjønne paa en virkelig Digter som Sthen, naar man mod Tidsrummets Slutning, omtrent et hundrede Aar senere, seer Kingo dele sin Berømmelse med og selv i høj Grad paaskjønne en Psalmedigter som ELIAS ESKILDSØN NAUR, en from og flittig Mand, om hvem Samtiden fandt, at han »skrev med E. Naur.

en flydende og sød poetisk Pen,« men hvis Psalmedigtning Nutiden nærmest maa opfatte som Exempel paa en Forvirring i Smagen, der bliver dobbelt grel, fordi den finder Sted paa et Omraade, hvor der bør holdes dobbelt Hævd over Stilens Adel. Men just Anstødene herimod have sikkert tiltalt Samtiden som noget Dristigt og Djærvt og den naturalistiske Udtryksmaade staaet for den som noget Modigt og Banebrydende — hvis Tiden da har lignet efterfølgende Tider; medens den har studset over en — for Datidens Udvikling virkelig ogsaa overraskende — metrisk Kunst, der evnede at slutte Psalmen »Jesu, Du min Hjerteglæde«, med sex otteliniede Strofer, i hvilke hvert Vers — altsaa otteogfyrretyve paa hinanden følgende Linier — begyndte med Ordet »Hjem«, har den ladet denne formelle Dygtighed ikke blot undskylde, men endog fremhæve og forsvare, ja opstille som Mønster naturalistiske Brud paa Emnets Stilfarve som Udtrykkene om Frelseren i en Passionspsalme:

Hans søde Læber de dasker,
med knytted Nævepust basker.
Een paa ham spytter og harker,
en Anden spotter og sparker
med strunken Fodespjæt;
En tærsker hans blege Kinder o. s. v.

Verdslig Digtning. Udtryk som disse sprænge Grænserne for den opbyggelige Poesi og føre os ind paa den verdslige Digtnings Omraade. Her møde vi først den af sin Samtid højt beundrede og for sin Sprogfærdighed og lette Rimekunst ganske vist ogsaa ret mærkelige

J. Sehested. JENS STEN SEHESTED (Sjennest), en uægte Søn af den berømte Hannibal Sehested, født 1635, gift med en Parsberg og derved Ejer af Sellebjerggaard i Fyn, død 1698 som Oberstlieutenant. Han skrev, som en versificeret Supplik om kongelig Understøttelse, »Kjøbenhavns mistrøstige, dog villige Fangers ynkelige Klagemaal«, hvori det om hans egne Livsomstændigheder siges:

De Svenske har mig aldrig skaant,
Polakker meget ringer.
Jeg har saa tidt med frossen Haand
og frostbetvungen Finger
paa Skydejernet Hanen sat
og ladet samme puffe.
Jeg red saamangen Vinternat
foruden foret Muffe.
I Sne og Fug, i Slag og Slud
har jeg mig ofte vovet
og lugtet udaf Fjendens Krudt,
naar Andre sodt har sovet.

Et lille Kulturbillede giver han, hvor han i »Pigernes Dyd- og Laster-Spejl« skildrer den unge Pige mellem Tolv- og Sexten-aarsalderen:

Hun kvæder med Behag Hr. Axel Tordsens Vise,
Hr. Eskeld veed hun højt for hans Bestand at prise;
men Sortebroder Knud bansætter hun i Harm,
fordi Hr. Axel ej fik Valborg i sin Arm.

Ret kvik er — efter fattig Lejlighed — Digterens Satire over digteriske Overdrivelser:

Poeten kalder tidt de grimme Piger smukke,
det største Bryggerkar en liden Balsamkrukke;
den svage Flue bli'er en vældig Elefant,
et lumpen Stykke Glas en dyrbar Diamant.
Han gjør og tidt en Tøs, som for sin Løn maa spinde,
til Frøken og Prindses, ja Himmellystgudinde o. s. v.

Vidunderet, den Højtberømte og Tidtbesungne, var en Kvinde: DOROTHEA ENGELBREKTSDATTER.

Jeg er af norskfødt Bondeslægt,
min Faders Navn var Engelbrecht,
i Bergens By han boede
og der et Pastor-Sæde nød,
hvor jeg er baade gjort og fød,
da Tiderne var gode,

synger hun om sig selv; »da Tiderne var gode«, var Anno 1634. D. Engelbrektsdatter.
Atten Aar gammel blev hun gift med en bergensisk Præst, Ambrosius Hardenbeck, hvem hun havde overlevet i 33 Aar, da hun 1716 døde i en høj Alder. I et Ærevers skildrer hendes Mand hende som en trofast, kjærlig Ægtefælle, og ikke mindre Hengivenhed udtale hendes Børn for hende. Megen Sorg havde hun i sit lange Liv — derfra den mørke Stemning, den trætte Længsel bort fra Verden, som præger de fleste af Digtene i hendes meget læste og hyppigt udgivne Psalmesamlinger »Sjælens Sangoffer« og »Taareoffer for bodfærdige Syndere«, skjøndt hun ogsaa kan støde i Frydsbasunen, som naar hun istemmer en Paaskepsalme saaledes:

O, Triumf, Victoria,
Sejer, Pris med Gloria o. s. v.

Som Forfatterinde af Lejlighedsvers, dels optagne i forskjellige Verssamlinger, dels utrykte, i sin Tid ilende fra Mund til Mund, nød Dorothea Engelbrektsdatter stort Ry; man priste hendes lette Vers,

hendes hurtige Improvisation. Tiden har levnet os en Prøve paa denne Improvisations tarvelige Art. Under sit Ophold i Kjøbenhavn

Dorothea Engelbrektsdatter.
Titelkobber til »Sjælens Sangoffer«, 1727.

var hun en Dag i Selskab med Kingo; ved Bordet skulde der efter de Tiders Brug rimes, og Kingo fremsagde da følgende Impromptu:

Jeg havde rimet nær, men vidste ikke hvad,
for Mesterinden mig saa nær ved Siden sad.

hvorpaa Dorthe strax replicerede:

O mageløs Poet! Du kald mig ikke saa.
At Du min Mester est, Alverden skjønner paa.

»Saa nøjsomme vare vore Forfædre i Smagens Anliggender — siger R. NYERUP — at disse to Impromptuer gik fra Mund til Mund gjennem et helt Aarhundrede og optegnedes i alle Memorandebøger« Oplysende baade for Tidens Smag og Kingos Beundring er ogsaa det Vers, han har sat under Dorothea Engelbrektsdatters hosstaaende Portrait, benyttende hendes Navn til en smigrende Omskriving: en »Guds Gave« (ɔ: Dorothea) paa et »Englebrædt«! Da hendes »Taareoffer« udkom, hyldede Kingo hende paany, opfordrende de »ni berømteste Gudinder« til at gaa hen og »bukke sig dybt for en af Nordens Kvinder.«

En originalere og friskere Natur er Dorthe Engelbrektsdatters Landsmand **Petter Dass.** Faderen (Peter Don Dass eller rettere Dundass) var en indvandret Skotte, som giftede sig med en Fogeddatter i Nordlands Amt; han døde tidlig fra Hustru og fem smaa Børn, af hvilke den syvaarige Petter var det ældste. Han kom i Huset hos sin Moster, der var gift med Præsten Arctander, en skrap Kone, som vilde have Drengen til at røre sine Lemmer og gjøre Gavn i Huset, medens Præsten holdt ham til Bogen. Fra Bergens Skole blev Petter Dass atten Aar gammel — han var født 1647 — dimitteret til Kjøbenhavn, men kunde paa Grund af Fattigdom kun opholde sig her i to Aar; hjemme i Norge blev han saa først Huslærer, senere Kapellan og tilsidst Sognepræst i Alstahoug — nidkjær og virksom i sit Embede, skjøndt de hyppige farefulde Sørejser ofte gjorde det besværligt. Men de fyldte ham tillige med storslaaede Naturindtryk, og ved dem holdtes hans Sjæl karsk, hans naturlige Lune og frejdige Sind stod ham bi til det Sidstre, trods smertefulde Sygdomsanfald. Han beskrives som en temmelig lille Mand, undersætsig bygget, men livlig, talte meget hurtigt og var aldrig i Forlegenhed for et godt Svar. Hans Samtid betragtede ham som en dygtig Digter og mente om hans Arbejder, at de vilde være »Mesterværker, dersom Tankerne altid vare saa vel ud-

Petter Dass.

arbejdede, som Gejsten var flydende.« Almuen tillagde ham endog overnaturlige Evner, som det overhovedet var sædvanligt at se en Magiker i enhver ualmindelig dygtig og velstuderet Præst; det hed

Petter Dass.

sig om Petter Dass, at han havde gaaet »i den sorte Skole i Wittenberg«, og der gik det Sagn om ham, at han engang ved Hjælp af et lignende hurtigt Befordringsmiddel som Dr. Fausts havde holdt

Fropprædiken i Bergens Domkirke, Højmesse i Kjøbenhavn og derpaa igjen Aftensang i Bergen.

Med Undtagelse af et enkelt Digt bleve Petter Dass' saa folkeyndede Sange først trykte efter hans Død 1708. »Aandelig Tidsfordriv eller Bibelsk Visebog« udkom 1711 og blev senere mange Gange optrykt; endnu helt op mod vore Dage kunde den findes ved Siden af Psalmebogen hos enhver norsk Bonde, der overhovedet ejede Bøger, og ved sin folkelige Behandling af bibelske Emner, ved sine beskrivende Partier og sine muntre Indfald egnede den sig ogsaa højlig til Almuelæsning; paa Alles Læber levede i lange Tider Sangen »Om Jephtæh Løfte«:

Det hændte sig, Jephta den Gileads Mand,
en Helt ikke vant til at sove,
han engang uddrog af sit Fædreneland,
en Kamp imod Ammon at vove.
Den Tid han gik ud,
da gjorde han Gud,
et Løfte, som ej var at love.

Og den lever endnu i Folkemunde; »hos os kan man høre den overalt, i Fjeldegnen som ved Kysten«, siger WELHAVEN 1854 i sin Afhandling om »Digteren fra Alstahoug« (»Saml. Skrftr.« VI.). »Sætergjenten synger den paa sin ensomme Tue, og ved mangt et Udskjær lyder den fra Fiskerbaaden.«

Katekismussangene (»Luthers Cathechismus forfattet i bekvemme Sange«) udkom 1714, og senere fulgte Oplag paa Oplag. Seet i Forhold til Tidens almindelige Digtning, er deres poetiske Stemningsfylde saavelsom deres Formlethed forbausende; »der er i vor Litteratur fra den Tidsalder og det Skrift-Slags intet Digt, som kan lignes ved Petter Dass' Forklaring over den første Troesartikel«, siger Welhaven; dette Digts »strømmende Sammenhæng« gjør det vanskeligt at udsondre en Enkelthed til Prøve, men en anden af Katekismussangene vil kunne yde et næsten ligesaa fyldigt Vidnesbyrd om Styrken i denne religieuse Lyrik — den første Sang i Forklaringen over Alterens Sakramente, der ender saaledes:

Dit Minde skal, o Jesu! staa
uglemt i Sind og Tanker,
mens Brød af Agren er at faae
og Druen groer paa Ranker.

Og hvor der brydes helligt Brød,
der skal forkyndes Herrens Død,
blandt unge Folk og Gamle,
indtil Du synlig kommer frem
i Skyen, os at hente hjem
og i dit Rige samle.

Matte og tørre ere derimod »Evangelierne, sangvis forfattede«, udkomne 1723 og senere flere Gange; saa tager Petter Dass imidlertid Oprejsning i de »Trende bibelske Bøger, nemlig: Ruth, Esther og Judiths, udi danske Rim forfattede«, 1723, episke Digte i god folkelig Aand, ikke skæmmede af den Brask og Bram, det ellers var Sædvane at udstyre slige Emners poetiske Behandling med, af og til vel noget langstrakte, men gjennemgaaende rige paa livfulde Episoder, anskuelige Skildringer og slaaende Enkeltheder.

Nordlands Trompet.

Stærkest er Petter Dass' Navn i vore Dage knyttet til hans natur- og folkeskildrende Digt »Nordlands Trompet« eller Beskrivelse over Nordlands Amt«, 1739. Et topografisk Emne, tilsyneladende umuligt eller ialtfald lidet heldigt for poetisk Behandling, har Petter Dass indblæst sin egen friske Naturs Glæde over Livet, over kraftig Virksomhed, modig Opofrelse og nøjsom Tilfredshed; alle de forskjellige Samfundsklassers Arbejden, hver paa sit Omraade, skildrer han, stundom i de mindste Detailler, opruller Jagtens og Fiskeriets, Hjemmelivets og Udfærdens Billeder for os, Alt med den nordlandske Natur i Sommer- og Vinterdragt som Baggrund. Man skulde paa Forhaand tro sig berettiget til at betragte al virkelig Poesi som udelukket fra Udmalingen af Emner som »Nordlands Beliggende«, »Nordlands Horizont, Elementer og Vejrligt«, »Allehaande Fugle og flyvende Dyr i Nordlandene«, »Svemmende Dyr i det Nordlandske Hav o. s. v., for blot at nævne nogle af de første Afsnits Titler; men man forandrer snart denne sin forudfattede Mening, naar mau læser de letflydende Vers, i hvilke Petter Dass har formet sin Skildring af den Virkelighed, han kjendte saa nøje og havde saamegen Sympathi for, og hvis rent praktiske Ytringsformer han formaaede at se fra den Side, hvormed de berørte det fælles Samfundsliv, saa der kunde fremkaldes en almen Interesse for dem. Et Par Brudstykker fra ulige Sfærer skulle tjene som Prøver paa dette Digt. Nordlændingens Kaar, naar det slaaer fejl med Fiskeriet, skildres saaledes:

En udsleden Færing, en Dybs-Agn, en Krog,
en Skind-Stak, en Kofte med lappede Brog,
er al deres Rigdom og Eje;
med det skal han sørge for Tyend og Viv,
med det skal han selver opholde sit Liv
og bringe sin' Skatter tilveje:
hans Plov og hans Ager, hans Avel og Aag,
det hænger altsammen paa eneste Krog,
naar Fiskene lyste at bide;
hvis ikke, da stiger han sulten i Seng,
gaaer sulten fraBordet medTøs og medDreng
og jammerligt Livet maa slide.
Han rejser til Bergen at søge Kredit;
Kontoret fornemmer, der bringes saa lidt,
thi kjedes de ved til at skaffe;
Restancerne med det tilkommende Aar
alt højer og højer i Bøgerne staaer.
Saa gaaer det, naar Herren vil straffe.

Betragtningen over det Livsfarlige i Præsternes Kirkerejser tilhavs udføres i følgende smukke Linier:

Thi Nordland saaledes beliggendes er:
Guds Lov maa forkyndes blandt Øer og Skjær,
uagtet al Fare og Møje;
thi skeer det og tidt, at en talendes Mund
maa søge sin Grav i den dybeste Grund
og lukke blandt Fiske sit Øje.
Dog bør vi vort Embed forrette med Lyst,
betænke, det er vor Samvittigheds Trøst,
om Gud os paa Vandet vil kalde.
Og døer vi paa Rejsen til Kirker og Sogn,
da føres vi heden paa Israels Vogn
og for vores Herre maa falde.
Hvad vil en Guds Tjener bekymre sig ved,
at ham er udvalt et Begravelses-Sted,
som Mennesken ikke kan finde?
Om han ikke bæres af Venner herud,
han kan dog med Mose begraves af Gud
og lukkes saa rolig derinde.
Vi bør ej med Jona forandre vor Kaas,
men rejse saalænge, til Gud sætter Laas
for al vore Veje og Vandring.
Er Herren da kommen i Vejret og Vind,
vi vil med Elia slaa Kaaben om Kind
og vente vor sidste Forandring
og sige med sidste Beslutning til Gud:
Velkommen, o Brudgom! at hente din Brud
og hende fra Fængsel udføre;
jeg hidtil har været en rejsende Mand,
nu vil jeg Dig følge, det snarest jeg kan,
og lukke de yderste Døre.

Med »Nordlands Trompet« kappes i Folkeyndest den »Norske Dale-Vise« af Petter Dass, en Skildring af Bondelivet, udført i et af Melodivalget foreskrevet meget vanskeligt Versemaal. Digtet falder i forskjellige Skildringer: en Strid mellem to Naboer med Rettergang og Tab for dem begge; Tilstanden hos Halvor i Aasen: Dalevisen.

Sjelve min Halvor i Aasen,
standendes har han paa Baasen
Kvien ung og Oxen
fuldvoxen;
Kalven fed og stor,
som kom til ifjor,
sætter han paa Foer,
indtil Græsset groer,
slagter desforuden
Gjeld-Studen,
tager en Rigsdaler for Huden.

Hans Hustru Halfri er driftig og hvas, ilde lidt af sit Tyende, som narrer hende:

Halfri — Du skulde hende skue
udi sin Helligdags-Lue.
Naar hun hen til Kirke
mon lirke
med sin' runde Sko,
da maa Du mig tro,
hun er ingen So.
Til en Dans at sno
har hun Fødder rappe,
hel knappe,
ligesom en Ko paa en Trappe.

Halfri sit Smør skulde kjerne
Rømmen (ɔ: Fløden) bortstjal hendes Terne,
bar den bort til Drengen
i Engen,
som var hendes Ven.
Der foer Rømmen hen.
Saa gik til med den.
Halfri stod igjen,
over saadan kræsen
Dreng-Væsen
stod, som hun var slagen paa Næsen.

En Gaardmand og hans tolv udsvævende Sønner skildres, tre fine Bønder, som bruge Snustobak o. s. v. Digtet staaer endnu i stor Yndest hos den norske Almue.

»Petter Dass' samlede Skrifter« ere udgivne af A. E. ERICHSEN i tre Bind 1873—77.

Hyrdepoesien. Ved sin Humor, sin sunde Natur og friske Følelse staaer Petter Dass' land- og folkebeskrivende Digtning paa et helt andet Stade end den Hyrdepoesi, som allerede før hans Tid var bleven indført i vor Litteratur udenlandsfra og havde fundet hjemlige Dyrkere f. Ex. i Peder Syv og Kingo. Det betydeligste Mindesmærke, denne Smagsretning har sat sig, er Oversættelsen af den berømte Hyrderoman »Astrea«.

For at se dette litteraire Fænomen i dets kulturhistoriske Sammenhæng, maa vi vende Blikket mod det franske Samfund i det 17. Aarh., da de selskabelige Former udklækkede en fra Naturens Farver stærkt afvigende, bleg og blodløs Drivhuslitteratur, som trivedes Side om Side med de klassiske Forfatteres ægtefødte Poesi og selvfølgelig stillede sig i et overlegent afvisende Forhold til denne, men til Gjengjæld jo ogsaa maatte finde sig i dens djærve Spot (Molières »*Les précieuses ridicules*«). Især i de toneangivende Damesaloner opelskedes den Poesi og den Kritik, hvis Kjendemærke er en hyklet Sentimentalitet, for ikke at sige en i Følelsesudgydelser hyllet, under snerpede Former dulgt Sandselighed. Tre af disse Saloner have især faaet Navn i Litteraturens Historie, hvorvel de vare forskjellige i Kvalitet og Betydning: Hôtel Rambouillet, Hôtel

Montpensier og Frøken de Scudérys Salon. Den indflydelsesrigeste var den Første, hvor man skarede sig om den smukke og aandfulde Marquise Cathérine de Vivonne; men selv den derfra paavirkede Litteratur har ikke Spor af Interesse for Efterverdenen. Ejendommeligt for alle disse Dame-Koterier var et vist sødligt, platoniserende Galanteri og en afgjort Sky for al Naturlighed i Følelse som i Sprog. »En ganske egen Talebrug opfandt dette Selskab for sine Sammenkomster, et Sprog, fra hvilket alt Jevnt og Sundtmenneskeligt var strengt banlyst. Først og fremmest tillagdes der de efter omhyggelig Prøvelse i de Udvalgtes Kreds Indladte kunstige Navne, til hvilke især Græsken maatte holde for — ganske vist et løjerligt Græsk, naar vi skulle dømme efter selve Hôtel Rambouillets ædle Værtinde, der som Précieuse bar Navnet »*Arthenice*«; det klang ialtfald saa nogenlunde græsk, og det var Selskabet nok; Mademoiselle de Scudéry hed Sappho. Om Forskruetheden i disse litteraire Blaastrømpebureauer vidne de Omskrivninger, de brugte istedetfor de alleralmindeligste Ord: en Lakai hed »*un nécessaire*«, et Spejl »*conseiller des grâces*«, Øjnene »*miroirs de l'âme*«, Maanen »*flambeau de la nuit*«, Ørene »*les portes de l'entendement*«, Næsen »*écluses du cerveau*«, et Glas Vand »*un bain intérieur*«, graa Haar kaldtes ikke saa ilde »*quittances d'amour*«. Istedetfor »Værs'god at tage Plads« sagde man: »*Contentez l'envie qu'a ce fauteuil de vous embrasser*« og lignende Kaudervælsk. — Naragtigst gik det til i Frøken de Scudérys Hôtel. Medens der i Hôtel Rambouillet mere herskede en munter Samtaletone, en koket Spøgen med aandelig Begavelse, antog Snerperiet hos Mademoiselle de Scudéry de alvorsfuldeste Former. Man førte endog nøjagtig Protokol over det værdiløse Vaaseri, raadslog om de trivielleste Spørgsmaal med en Vigtighed, som om Samfundets Frelse afhang deraf, og skabede sig, som om man var Midtpunktet for al Litteratur. I visse Maader minder denne Naragtighed om de provençalske »Kjærlighedshoffer«; ogsaa hos Frøken de Scudéry drøftede man alvorligt saadanne vigtige Spørgsmaal som: hvo er mest forelsket, den Skinsyge eller den Ubekymrede? — eller: hvilken Kjærlighed er stærkest, den hemmelige eller den aabenbare? Men med alt dette undgik man omhyggeligt det plebejiske Ord »Kjærlighed« og kaldte smægtende denne skjæbnesvangre Hjertetrang »*Le Tendre*«. I Frøken de Scudérys uhyre lange og ligesaa kjedelige Roman »*Clélie*« bliver der endog

leveret et detailleret Kort over »*le Pays du Tendre*«. Tre Byer i dette mærkværdige Land føre Navnet »*Tendre*«, men skjelnes fra hinanden ved de Floder, de ligge ved: »*Tendre-sur-Inclination*«, »*Tendre-sur-Estime*« og »*Tendre-sur-Reconnaissance*«. Rejsen fra den ene By til den anden er forbunden med mangehaande Farer: viger man af fra den rette Vej, saa støder man paa »Fjendskabshavet« eller paa »Ligegyldighedssøen«, og lignende Taabeligheder. (ED. ENGEL: »Gesch. d. fr. Litt.« 1883).

Astrea. I denne det litteraire kvindelige Snerperis Dunstkreds er Adelsmanden HONORÉ D'URFÉS Hyrderoman »*L'Astrée*« udklækket, og her hørte den ret egenlig hjemme, hvorvel den fik Borgerret som Yndlingslæsning i mange andre Samfund. Den er opstaaet som Efterligning af Renaissancens italienske og spanske Hyrdedigtning, særlig af Montemayors »Diana«, men den overgik i Ry alle sine Forgængere. »Det er let fatteligt,« siger G. RODE i sin Doktordisputats: »Renaissancens tidligste Eftervirkning paa dansk poetisk Litteratur«, 1866, »at denne Bog, den første Roman i ny Stil af en overlegen Aand, maatte vække en ganske overordenlig Opsigt i sit Hjemland; for dem, der hang fast i Tidens slappede Sæder, blev jo endogsaa selve Svaghederne en Hoveddyd, og iøvrigt var det ingenlunde alene Nysgjerrigheden, der pirredes ved den Lethed, hvormed man kunde gjennemskue Sløret over virkelige Begivenheder eller, hvad der er fuldkomment saa morsomt, ved Hjælp af beslægtet Stof i sine egne Erindringer gjætte galt og derved faae Sligt sat i fornyet Omløb; ikke alene kom første Del i Aaret 1609 i rette Tid til at udfylde Henrik IV.s søvnløse Nætter og over kjære Minder lade ham forglemme Smerterne af den Podagra, som maaske neppe var uden et vist fortroligt Sammenhæng med enkelte af de skildrede Begivenheder; men Bogen, der laa i Statsmandens Salon, i den Lærdes Stue, i Munkens Celle, læstes gjennem det 17. og ind i det 18. Aarh. med Beundring af de aandfuldeste Mænd som Huet, Boileau, la Fontaine, Fontenelle, Segrais; ja Lingendes, Biskop af Mâcon, erklærede endog, at de tre Bøger, han elskede mest, var Bibelen, Erasmus og Astrea. Halvægte og falske Fortsættelser udkom i Forfatterens levende Live — mod hans Villie — og efter hans Død, og til selve Scenen for Romanens Begivenheder valfartede man som til hellige Steder. — Ogsaa i Tydskland vakte dette Værk en overordenlig Opsigt; i de

fyrstelige og adelige Kredse kunde man ikke blive træt af at læse det om og om igjen; en tydsk Adelsmand havde allerede 1619 offentliggjort en Oversættelse, og hvad mere er, Bogen havde nær vendt op og ned paa det højlovlige frugtbringende Selskab. Paa et Møde i dette det tydskeste af alle tydske Selskaber, hvor Medlemmernes Damer, der havde Adgang under deres Mænds Navne, vare tilstede, besluttede 48 Prinser, Prinsesser og adelige Mænd og Kvinder, grebne af Astréemanien, at oprette et »*académie des vrais amans*«, en Hyrdeforening til Efterlignelse af hvad der skildres i Astrea. De vedtog et fransk Brev til Honoré d'Urfé, hvori de i de mest smigrende Udtryk bad ham indtræde under Navnet Celadon, hvortil de mellem sig ikke havde kunnet finde noget Medlem værdigt, og besvor ham endelig at skjænke dem den fjerde Del af Astrea, som de saalænge havde ventet, ligesom Erisichton hos Ovid, desmere sultne, jo mere de nød, idet de forsikrede, at de havde læst de tre første saa tidt, at hvis alle Exemplarer ulykkeligvis vare gaaede tilgrunde, skulde de ved Hjælp af deres Hukommelser, henvendte paa denne ene Gjenstand, kunne samle dem paany. Brevet var skrevet paa Pergament, undertegnet af alle Otteogfyrre med deres Hyrdenavne og forsynet med hoshængende Segl.«

Ogsaa til Danmark naaede dette Vidunderværk, hvis Handling er kort nok fortalt: som omstaaende Illustration og Textprøve indvie Læseren i, fører et Optrin med subtile Kjærligheds-misforstaaelser mellem den yndige Hyrdinde Astrea og den ikke mindre yndige Hyrde Celadon til den Katastrofe, at hun forbyder ham at vise sig for hende mere. Han styrter sig af Fortvivlelse i Floden, bliver frelst af en medlidende Prinsesse, gjennemgaaer en utallig Mængde af Elskovseventyr, fører en uendelig Mængde uendelige Samtaler med allehaande Hyrdinder og bliver sluttelig, efter en Mangfoldighed af Prøvelser, gift med sin Elskede i tiende Bind. Men til Forklaringen af den Popularitet, som blev Romanen tildel, er Handlingen kun en enkelt, tilmed en underordnet Omstændighed; hvad der tog Læseverdenens Hjerter, var den Hyrdemoral-Codex, efter hvis Paragrafer Raisonnementet i de endeløse Samtaler føres, og i hvilken der ved Siden af de dydefuldeste Grundsætninger er Plads for en vis Grad af Libertinage, tilsløret af den filosofiske

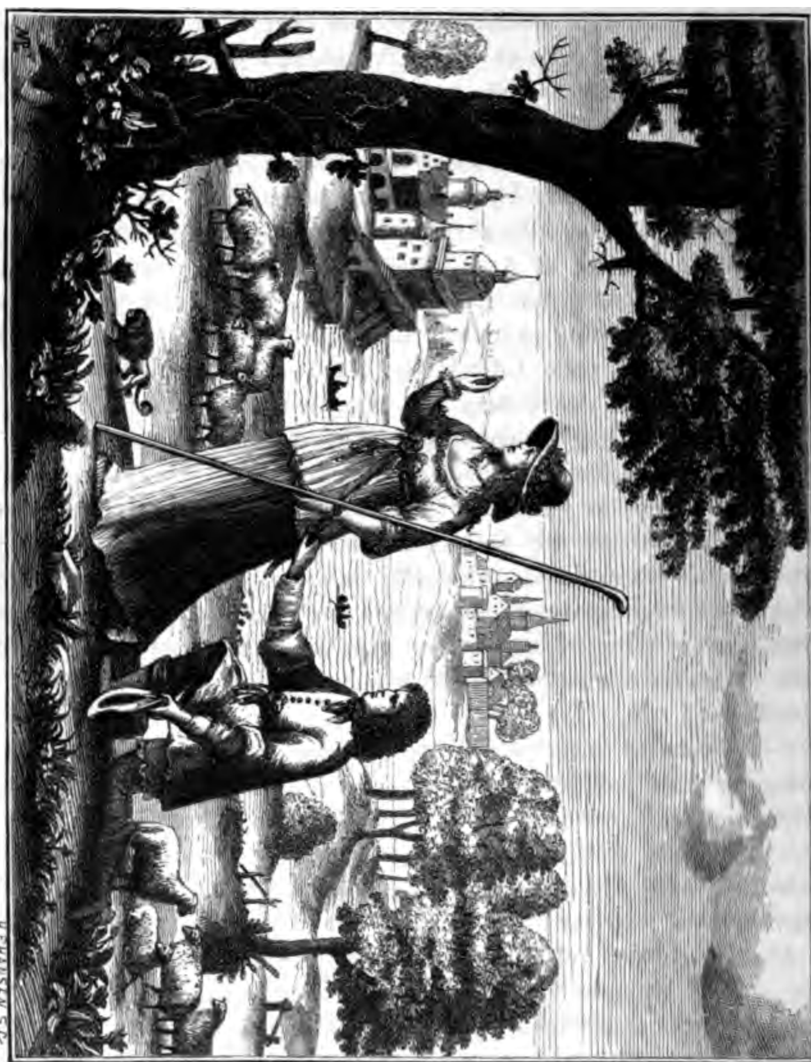

Illustration af »Dend Hyrdinde Astrea«. Lykstad 1645.

Lige i Begyndelsen af Romanen troer Hyrdinden Astrea at have Grund til at være fortørnet paa Hyrden Celadon og tilkjendegiver ham dette utvetydigt, til hans store Bestyrtelse, da han ikke er sig nogen Brøde bevidst. Hvad der videre følger, fortælles i SØREN TERKELSENS danske Oversættelse saaledes:

O Gud! huor gick det her til med dend fromme och troefaste Celadons Hierte! Een der for goed Vilie nogen Tijd er saadant vederfaret, kand det letteligen betæncke. Hand faldt gandske andæctig och forslagen for hende paa Knæ. Huorledis min skionne Astrea? sagde hand: Huad er dette for en Snack? Enten vil I hermed forsøge mig, eller ochsaa aldelis styrte mig i Fortuilelse?

Jeg begierer huercken det ene eller andet, sagde Astrea: thi saadan en klaer och bekiendt Sag behøffver ingen videre Forklaring: Men jeg siger Dig dette alleene derfor, at jeg vil lade Dig forstaae, jeg er kommen i sand Forfaring derom.

Ach! sagde Celadon: Hui haffver jeg skuld leffvet denne for mig saa ulycksalige Dag? Det vaar for dig och mig bedre, sagde Astrea, at vi icke alleeniste ey haffde leffvet denne Dag, men at vi begge haffde døed, førend jeg nogen tijd saae eller lærde at kiende dig. It forlindrer min Bedrøffvelse nogenlunde, nemligen at jeg saadant i Tijde er bleffven vaer, paa det jeg kunde forekomme en ting, huilcken, dersom dend haffde gaaet for sig, mig miere haffde kund bedrøffvet, end ald din Utroeskab. Saafrembd jeg derfor, formedelst det, som tilforne imellom os begge er passerit (huilcket jeg dog altsammen i Evighed vil rydde af mit Hierte och aldrig mere tæncke derpaa) endnu haffver nogen Mact offver dig. saa packe dig strax fra mit Ansict, du Troeløse Menniske; och lad dig for mig i Evighed, undtagen jeg dig fordrer, aldrig miere see.

Celadon vilde suaret hende, men ald Audientz vaar hannem denne gang forsagt och affslagen. Och effterdi hun stoed op och vilde gaa bort, fattede han hende ved Skiørted, med disse Ord: Jeg vil icke i dend Meening opholde eder, at I skal høre paa min Undskyldning for en Forseelse, som mig er aldelis ubekiendt, eller at jeg derfore vil bede eder om Forladelse. Men alleene paa det I med eders Øyne kand se, huad Ende jeg haffver udvald til at skaffe dend Person aff Verden, som er eder saa meget Vederstyggelig. Men hun vilde derfore icke med it Øye ansee hannem, men sleed sig, fuld af vrede, fra hannem: Och beholdt Celadon it Silke-Baand i Haanden, huilcket hun haffde fest for Skiørtet, och pleyede at binde det samme om sin Hals, och sommetijds effter Leyligheden at sticke en Urt eller Blomster, men denne gang haffde bundet en Ring, som hende vaar forærit aff hendes Fader, der udi.

Tilslutning til et jevnt og idyllisk Naturliv, som er Skildringens forlorne Baggrund.

Fuldstændigt blev »Astrea« ikke oversat paa Dansk; dens Publikum kjendte selvfølgelig Originalværket eller dets tydske Gjengivelse, saa Oversættelsen ikke slog an som Boghandlerforetagende. Men Værkets Indflydelse paa dansk Poesi er kjendelig nok i Tidens Digtning, og i vor poetiske Litteratur spiller dets Omplantning desuden en Rolle som fremkaldende et stort Bidrag til den metriske Hyrdedigtning paa vort Sprog.

Søren Terkelsen.

Oversætteren var SØREN TERKELSEN, om hvem de biografiske Efterretninger ere saa sparsomme, at vi ikke vide Andet om ham, end at han havde været Kammertjener hos Christian IV. og derefter blev Tolder i Lykstad (Glückstadt), hvor hans Oversættelse af »Astrea« udkom 1645. Der var i denne indlagt Sange, hvilke Terkelsen havde gjengivet til saadanne Toner, som syntes ham passende, da de franske Kompositioner ikke vare til at opdrive. Texten til de saaledes benyttede Melodier oversatte han senere med tilføjet Diskant og Bas, supplerede den med nogle flere oversatte Sange og henviste ved de forskjellige Digte til dem i »Astrea«, som kunde synges efter samme Tone. Det Hele udgjorde tre Snese Viser, der udgaves i Aarene 1648, 1653 og 1654 under Fællestitlen »Astree Siunge-Chor eller Allehaande artige og lystige ny og verdslige Viser, med deres Melodier«. De fleste

Astree Sjunge-Chor.

skyldes Holsteneren JOHAN RIST, Stifteren af »Elbsvaneordenen«, af hvilken Søren Terkelsen blev Medlem under Navnet Celadon, og VOIGTLÄNDER, »wohlbestellter Hof-Feld Drommeter und Musicus Ihrer Hoch-Prinzlichen Durchlauchtigkeit zu Dennemark und Norwegen«.

Medens Hyrdestilen, Nøjsomhedsglæden over Livet, i disse Viser nærmest paavirke Kingos verdslige og Bordings Lejligheds-digtning, blive de i videre Forstand Forløbere for den senere Tids Drikkeviser, paa lignende Maade som Naturnydelsen i Petter Dass' Hoveddigt spores som Gjenklang i den med den Rahbekske Sang samtidige norske naturbeskrivende Digtning af Brun, Frimann o. fl. Et Par Exempler ville give et Indtryk heraf; saaledes Visen om, at »Jeppe Bondesvend agter sig lyksaligere end som Hofmanden«:

Jeg er saa fri en Bondesvend,
om det for mig end slet er vend,
dog tykkes mig, jeg er saa god
som en Hofmand saa stolt af Mod.
Rummelumpump, jeg ikke det agter,
om end Hofslunten seer mine Fagter.

Bær jeg end ingen Bæverhat,
min grove Filt jeg tager fat,
derpaa er syet en Busk saa grøn,
smukker' end nogen Fjeder skjøn.
Rummelumpump, jeg vil og ej vige,
hvad end Hofslunten mon om mig sige.

Har jeg ej langt og kruset Haar,
af Pudder fuldt, jeg det ej maar:
naar Vinden blæser Støvet frem,
i mine Haar det søger hjem.
Rummelumpump, saa maa jeg mig smykke,
som en af dem jeg lader mig tykke.

Er og min Krave ej saa bred
og sid som Narrekappen ned,
min brune Hals dog pryder skjønt
et Tørreklæd, om det er kjønt.
Rummelumpump, jeg vil ej stort agte
det, som Hofslunten mon eftertragte.

Er og min Kofte, som er let,
ej stukken ud og bræmmet tæt
med Knipling og i Folder staaer,
som Junker *à la mode* gaaer,
Rummelumpump, dog ikke jeg mindes,
at jeg i Kræmmerens Bog skal findes.

Thi vil jeg blive den, jeg er;
min Frihed i mit Sind jeg bær.
Jeg frygter og ej, at et Ord
skal støde mig fra Herrens Bord.
Rummelumpump, mit Eget jeg ejer;
jeg bukker for Ingen og ikke nejer.

Eller Visen om »Drukkenskabs og Vinens sælsomme Virkelse«:

Jeg har idag
Lyst og Behag
i dette Laug at blive;
og Morgen med
fra dette Sted
vil jeg mig ej begive.
Hr. Vært, giv mig
nu Frihed slig,
at jeg maa lystig være
og se paa Stand,
hvor vel jeg kan
et Glas paa Haanden bære.

Jeg fryder mig,
er glædelig,
o Vin! udaf din Gave:
en Dans, en Sang,
en Pig', en Klang
vil jeg for Alting have.
Saa vi et Glas
til rette Pas
derpaa uddrikke ville:
Du glædsom Blod,
lad mig en god
Runda-dinella spille.

Endnu mange andre Poesier fandt en let, med Verskunsten fortrolig Oversætter i Søren Terkelsen, fremfor alle den da vidtberømte hollandske Moralist Catz's Skrifter. Som original Forfatter kjende vi ham kun af eet Digt: »Dend goede oprictige Dafniszes Natte-Klage« 1656. Det er underligt at se, hvorledes i dette for vor Smag langtrukne Digt vor Folkekarakters stille Længsler og vor Poesis jevne Naturglæde kæmper for et finde et Udtryk — hvor ufuldkomment det end er i den snart halvtrediehundrede Aar gamle Sprogform, vil et lydhørt og sympathetisk Øre dog fornemme en frembrydende Klang af egen dansk Lyrik i Linier som disse: Dafnis' Natteklage.

Udi Stæder findes Folkets Kunst,
men i Marken kjendes Herrens Gunst,
Fjederdyrene, der lystelig
paa de grønne Grene fryde sig
og med deres Stemme sød og ren
prise deres Skaber hver og en,
de, der skjænke Bonden hver en Dag
bag hans Ploug en Vise med Behag,
som med deres liflig-søde Sang
letter Vandringsmanden tidt hans Gang,
vederkvæger Elskeren i Nød,
der i Marken ønsker tidt sin Død.
Siig mig, hvad er Luth og en Fiol,
hvad er alt det galne Skrald og Skraal,
som i Stæderne gjør megen Klang,
vel at lig' og ligne ved den Sang,
ved den søde Stemm' og liflig Pral
af vor lille brune Nattergal?

»Af vor lille brune Nattergal« — en saadan Sprogvending bryder velgjørende sandt og jevnt igjennem det Svulstige i Tidens Udtryksmaade og bringer os paa eengang den gamle Digter nær, saa vi fornemme Fællesskabet ikke blot i Følelse, men ogsaa i Følelsens Udtryk.

Adskillige Satiredigtere har Tidsalderen at opvise. En enkelt af dem er saa øjensynlig Forgænger for den holbergske Satire — og nævnt med Anerkjendelse af Holberg selv — at han bør omtales her, hvorvel han egenlig tilhører en anden Litteratur end den danske. Satiren.

HANS WILLUMSEN LAUREMBERG (1590—1658) fødtes i Rostock, berejste i flere Aar Holland, England, Frankrig og Italien, blev Professor i latinsk Poesi ved sin Fødebys Universitet og kaldtes 1623 paa Foranledning af Holger Rosenkrantz til det adelige Akademi i Sorø som Professor i Geografi og Mathematik. Her virkede han i femogtredive, formedelst Næringssorg og Sygdom tildels meget trange Aar og føjede til sit Ry som polyhistorisk Lærd ogsaa Anseelsen som Digter i en populair Genre, der fandt mange Beundrere, skjøndt Sproget var et fremmed, om end nærbeslægtet, Lauremberg.

nemlig det plattydske. Han staaer i sin Digtning, som hans Biograf (LUDVIG DAAE: »Om Humanisten og Satirikeren Johan Lauremberg«, Christiania 1889) siger, med den ene Fod i sit Fødeland og med den anden i Danmark. »Han skriver Plattydsk og regner sig stedse selv til den tydske Nation. Men man seer dog, at han var bleven gammel i Danmark, og at han uvilkaarlig føler sig som en halv dansk Mand. Ikke alene forekomme hyppig danske Ord og Talemaader, men idelig ogsaa danske Lokaliteter, Personnavne og Forhold, saasom Kjøbenhavn, Vartov, Bremerholm, Tremarksbøder, Holger Danske, Byfoged, Stadsmø, Karen Amme, Lille Maren, Mester Lars o. s. v. Overhovedet var de Samfundstilstande, der forudsættes som Skildringernes Baggrund, jevnlig netop de, der vare de raadende i Danmark under Christian IV.«.

Disse Bemærkninger gjælde navnlig om Laurembergs Hovedværk, de 1652 udkomne »Veer Schertzgedichte«, der kort efter udgaves i en fortræffelig dansk Oversættelse fra ubekjendt Haand (»Fire Skjemtedigte«, udg. paany 1889 af JUL. PALUDAN). Satirernes Emne tages fra Tidens Forvendthed og Latterlighed: de absurde Moders Herredomme, Efterligningen af fremmede Sæder og Sprog, de overdrevne Fordringer til Luxus og Vellevnet, Rigmænds Foragt for god aandelig Gjerning o. l. Satirikeren er paa eengang skarp og varmtfølende, hvas i sine Angreb paa det Slette og ildfuld i sit Forsvar for det Gode. Han er, især maalt med Tidens Alen, en betydelig Digter; baade i hans Levetid og længe efter fandt hans Skjemtedigte paaskjønnende Læsere, og hans Indflydelse paa Holbergs Skrifter af samme Art er umiskjendelig.

En kvik Satiriker og i det Hele taget en ret mærkelig Mand
:ob Worm. er Præsten JACOB WORM. Han blev født 1642 i Helsinge i sin Fader, Præsten Peder Worms andet Ægteskab med Anna Heichens; efter dennes Død ægtede Enkemanden Cecilie Blankenborg, som overlevede ham og senere blev gift med hans Kapellan Thomas Kingo, der saaledes blev Stivfader til Jacob Worm, af hvilket Forhold han fik mange Bryderier.

Jacob Worm var allerede som Barn et skarpt Hoved med fremtrædende Evne til at se de svage Sider hos Andre og gjøre sig lystig over dem. Fra Slagelse Skole blev han enogtyve Aar gammel dimitteret til Universitetet, tog theologisk Attestats med stor Berømmelse, derefter Magistergraden og forbausede ved denne

Lejlighed Auditoriet, idet han ikke, som sædvanligt, frembar sin Taksigelse paa latinske, men paa hebraiske Vers. En glimrende Løbebane syntes at ligge aaben for Worm, især efterat han ogsaa var kommen i Yndest hos Frederik III.; ikke desmindre gik Tiden, uden at den bragte ham nogen af de ansete Stillinger, han attraaede, og 1671 maatte han tage tiltakke med det lidet betydelige Rektorembede i Slangerup, hvor Kingo var Sognepræst. Formodenlig har Tilsidesættelsen og de skuffede Forhaabninger avlet den Bitterhed i Sindet, der nu forenede sig med Worms skarpe Blik for menneskelige Lyder og Laster til Frembringelsen af en hvas Satiredigtning, som hensynsløst tog de Mægtige under Behandling, særlig Griffenfeld, hvis glimrende Embedsbane har forarget Worm og under hvis Misbrug ved Embedsbesættelser han troligvis har maattet lide. I Satiren »*Studiosus lamentans*« (»den klagende Student«) revses saaledes bl. A. disse Uretfærdigheder:

Tredive Sølvpenge tælles
for min Jesu Frelsermand;
men skal nu en Præst udvælles,
maa man fylde snart en Spand
fuld af Guld, af Sølv, af Penge;
Gud, lad det ej vare længe.

Kirkenøglen undertiden
hænger ved et Tøselaar,
Peders Nøglebaand ved Siden
beltehænges paa et Faar.
En Skomagers*) Syl og Risper
kan nu gjøre Præster, Bisper.

Dette og endnu skrappere Smædedigte, i hvilke Griffenfeld fremstilles som Antikristen i Norden, paa hvis Bryst der burde hænge en Ræv og ikke en Elefant, have bidraget deres Del til at fremkalde og vedligeholde den Folkemening, der omsider hilste Statsmandens Fald med Tilfredsstillelse. Men for Worms Vedkommende maa det tilføjes, at han senere fremstod til Forsvar for Griffenfeld, da der blev Tale om at flytte Fangen fra Kastellet til Munkholm; Worm synes at have været født Oppositionsmand, permanent Modstander af det Bestaaende, thi da de nye Myndigheder ikke forbedrede Tilstanden, vendte han sig mod dem og skildrede den Faldnes Storhed i et af sine sidste — og et af sine smukkeste — Digte, i hvilket han som »Irisken, Fugle-Notarius, Musikant i Fuglekapellet«, synger om de andre Skovens Fugle:

Jeg gik mig ud i Skoven
at høre Fuglesang;
der var en Grif i Hoben,
som havde ypperst Rang;
thi Ørnen ham ophøjed —
han snæret blev bag Fuglefang
og udi Bur indføjet.

*) Allusion til Griffenfelds borgerlige Navn Schumacher.

Han beder i Slutningsverset Kongeørnen om Barmhjertighed med den stakkels Grif:

Lad ej din Naade fare
mod Griffen, nu halvdød;
Guds Engle ham bevare
fra Vaade, Fald og Nød.
Jeg, Irisken, saa sukker.
Gud Ørnen fri fra Sorg og Nød,
til Himlen ham indlukker.

Worms Stivfader Kingo var jo imidlertid nu ogsaa bleven en Autoritet baade som Digter og som Embedsmand, og alene dette vilde have været nok til at ægge Satiren imod ham, selv om det ikke med Sikkerhed kunde forudsættes, at der maa have været en Mangfoldighed af personlige Rivninger mellem den myndige Kingo og den irritable Worm, der længe boede saa at sige Dør om Dør i det lille Slangerup. Worms private Kjendskab til Kingos Færd bag Hjemmets fire Vægge gav ham en Overflødighed af Motiver, der kunde omformes til giftige Angreb, og Striden mellem dem blev utilbørlig bitter. Kingos Hovmod bliver saaledes Emnet for en Satire paa Melodi af Psalmen »Far, Verden, far vel« *):

Jeg veed en Kalot,
en Gejstlig at bære, han nylig har faaet.
Hun sidder paa Toppen hans Hoved saa fast,
han kan den for Ingen aftage i Hast;
hun varmer hans Pande, det gjør ham saa godt
at bære Kalot.

Han er jo en Mand,
er kommen fra Bonde i ypperlig Stand,
med Finhed at melde er bleven til Præst,
dog Rytter at være, det tjente ham bedst;
nu Haaret er borte, hans Hoved er blot,
thi bær han Kalot.

Jeg saae ham engang
blandt dennem, som ere i højeste Rang;
jeg tænkte, Kalotten han tager vel af,
mens de ham tiltalte og Hænderne gav;
men ligesom Halen den følger sin Rot,
saa sad hans Kalot.

Kingo svarede med en nærgaaende Skildring af sin Modstanders Person: hans røde, rindende Øjne o. s. v., hvorpaa Worm replicerede med en Beskyldning mod Kingo for Drukkenskab, at han engang var falden omkuld paa Prædikestolen og maatte bæres ud af Kirken m. m.

Samme Aar som Kingo blev Biskop, fik Worm et Præstekald i Viborg, men fortsatte her sin satiriske Digtning med en

*) Selve Forfatterskabet til denne berømte Psalme er af nogle Litteraturhistorikere blevet tillagt Worm, men denne Antagelse er bleven overbevisende imødegaaet af M. HAMMERICH i en Afhandling (»Nord. Universitetsskrift« 1856), der gjenindsætter KINGO som dens Forfatter.

Række Paskviller, der, som næsten alle hans Skrifter, gik fra Haand til Haand i skrevne Exemplarer uden Forfatternavn. Deres dristige Kritik kom ogsaa Regeringen for Øre, og omsider brast dens Taalmodighed. Der blev anstillet Husundersøgelse hos Worm; han udleverede sine Nøgler og lod dem ransage Huset fra Kjælder til Kvist, medens han sad rolig og skrev paa sin Prædiken. Men han drev sin Tryghed og sin Kaadhed for vidt: i Kirken prædikede han over en Text af 1. Mosebog 31, 33: »Da gik Laban ind i Jacobs Paulun og i Leæ og i baade Pigernes Paulun og fandt Intet« o. s. v.; ved Hentydningen til Rachel, som sad paa de Afguders Billeder, gik der et Lys op for Generalfiskalen, han gik tilbage til Worms Hus og fandt Haandskrifterne i Studerekammeret, gjemte under hans Stolesæde. Worm blev nu sat under Anklage, nærmest for Skrifterne »*Studiosus lamentans*«, »*Horologium Regium* eller gudfrygtige Kongers Sejerværk, daglig at have hos dem, ikke i Lommen, men i Hjertet«, »*Visio Abrahami*« (»A.s Syn«) og »*Idola Jeroboami* eller Kong Jeroboams Afguder i Dan og Bethel, en theologisk Inaugural-Disputation«. Han blev dømt fra Ære, Liv og Gods, men benaadet med Landsforvisning til Trankebar, hvor han skal have staaet i stort Ry for Hellighed hos de Indfødte. — Hans Levnet er sidst skrevet af Pastor VILH. BANG i »Hist. Arkiv« 1884.

Tre Digtere rage højt op over deres Samtidige og give det 17. Aarhundredes danske Poesi en Betydning, der naaer ud over den blotte Forberedelse eller Indledning til en kommende virkelig Digtning, idet deres Værker have selvstændigt poetisk Værd og desuden i Omfanget af det Ydede overgaa den hidtil betragtede Litteratur. Det er **Arrebo, Kingo** og **Bording.**

Anders Christensen Arrebo blev født den 2. Januar 1587 i Ærøskjøbing. Allerede i 1608, i en Alder af kun enogtyve Aar, blev han kaldet til Slotsprædikant paa Kjøbenhavns Slot, og tog to Aar senere Magistergraden og giftede sig 1611, kun lidt over fireogtyve Aar gammel. Omtrent fra samme Tid stamme hans første offentliggjorte Poesier, nemlig i Anledning af Kalmars Indtagelse »En gantske Kort Extract offuer den store Lycke oc Seyeruinding, som den HERRE Zebaoth moxen paa tre Maaneders tid Arrebo.

haffuer voris allernaadigste Herre oc Konning, Konning Christian IV. med velsignet vdi Smaalandene vdi Suerige«, og i Anledning af Dronningens Død »En Sorgelig Ny Dict, om Høyborne Førstindes Salig oc Høyloflig ihukommelse, Dronning *Annae Catharinae* o. s. v. Christeligste oc Saligste Fredfart aff denne vsle Verden«. Det første af disse Digte er ikke stort forskjelligt fra den almindelige episke Poesi med dens brede Detailbeskrivelse; i det andet spores der derimod, trods al Usikkerhed, en lyrisk Evne, som røber den virkelige Digter og taler til os strax i første Strofe:

Jeg saae to dejlig Roser staa
paa fyrstelige Rode,
af konglig Stam, som Lilien blaa
bær Roser sød' og mode (ɔ: modne),

af fyrstlig Kvist, jeg siger vist,
udspringe Roser baade,
er planted i den rige Christ
og dugget med hans Naade.

Det er rimeligt nok, at disse Forherligelser af Kongehuset have befæstet Anders Arrebo yderligere i dets Yndest og havt deres Del i den usædvanlige Hurtighed, hvormed han befordredes fra Embede til Embede. 1613 flyttede han til den større Slotsmenighed i Frederiksborg, 1616 blev han Sognepræst ved Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn og 1618 Biskop i Throndhjem.

Bisp i Throndhjem.

Men ligesaa hurtigt Mester Anders Arrebo var stegen op til Kirkens højeste Ære og Værdighed, ligesaa brat blev hans Fald. Den trediveaarige Biskop havde varmere Blod og et livligere Temperament, end det biskoppelige Ornat vanligvis dækker over; han glemte stundom Værdigheden over Lystigheden, og heraf benyttede hans Fjender sig til at undergrave hans Rygte og svække hans Stilling. Især var hans Avindsmand Peder Lauridsen, Byfogden i Throndhjem, utortroden til at udspejde hans Færd og udlægge den til det Værste, og hertil gav den sorgløse Arrebo ham mere end een Lejlighed. Et Par af disse skulle vi omtale lidt udførligere, da de samtidig med Forklaringen af Arrebos Fald give os ret livlige Genrebilleder fra hin Tid.

I Aaret 1618 holdtes der et muntert Bryllup i Hevne Præstegaard, hvor baade Bispen og Byfogden fra Throndhjem vare med som Gjæster. »Det var dengang Skik,« siger HOLGER FR. RØRDAM i sit udførlige Værk »Mester Anders Christensen Arrebos Levnet«, 1857, »at det ved en saadan Lejlighed maatte gaa lystigt til med »Velfarts-Øl«, »Slatte- og Skjære-Dune« Aftenen før Bryllupet; dette stod om Søndagen, om anden Dags Aften var der Dans og

Lystighed, og først den tredie Dag skiltes Gjæsterne fra hverandre, efter endnu engang at være blevne rigeligt beværtede. Som rimeligt er, kunde det af og til ved slige Lejligheder gaa temmelig

Anders Arrebo
i hans 47. Aar 1633.
Efter Maleriet i Vordingborg Kirke.

muntert til, En og Anden drak vel noget over Torsten, og den strengeste Sømmeligheds Regler bevaredes undertiden ikke saa nøje; men Sligt tilhørte Tiden, og under en haard Himmelegn maatte Folk ligesom have enkelte Glædesdage, hvor den daglige Møje og Besvær glemtes i muntert Gildeslag. Ved Andendagsgildet, da Lystigheden var paa det Højeste, tog ogsaa Bispen Del i en Jægerdans, i hvilken en »Hoben Personer af begge Kjøn posterede sig paa Gulvet i to Rader lige imod hinanden, i den ene Rad Mands-, i den anden Kvindepersoner, da der dansede først et Par, slippende forst og tagende siden fat paa hinanden igjen, og derefter de Andre Touren igjennem«. Det synes at have været Skik i denne Dans, at naar de to Personer, der udgjorde et Par og som under Dansen skiltes ad, atter fik fat paa hinanden, skulde de kysse hinanden, en Skik, som Arrebo maaske ogsaa har fulgt, idet han »godt Folk til Villie var lystig i Leg og Samkvem, dansede med de Andre og vel undertiden sang med« (hans egne Ord). Under den muntre Samtale, som til samme Tid faldt mellem Gjæsterne, synes Bispen paa en eller anden Maade ved en spøgefuld Vittighed at have foraarsaget, at Peder Lauridsen kom til »at holde Lyset«, som denne selv kaldte det, Noget som Arrebo ikke videre tænkte paa, men som Byfogden gjemte dybt i sin Sjæl. — Paa Grund af Gjæsternes Mængde laa en stor Del af dem paa en stor Sal oppe i Huset, Sengene vare stillede paa Rad, og der laa, saaledes som det vel endnu kan være Tilfældet i Norge og ofte er det blandt Almuen i Danmark, baade Mænd og Kvinder i det samme Værelse, uden at Velanstændigheden derved i nogen Maade krænkedes. Bispen laa i den overste Seng. Den tredie Dags Morgen, da det alt var højlys Dag, stod han op, klædte sig i sine Underklæder og gik, medens mange Mennesker færdedes frem og tilbage i Stuen, hen til den nederste Seng, hvori to Kvinder, Barbara Søren Rasmussens, med hvem han havde danset Dagen iforvejen, og Mette Peder Iversens laa. Medens han talte med dem, satte han sig paa Sengekanten; i det Samme kom Peder Lauridsen ind ad Døren, smilede ved den behagelige Udsigt til nu at komme Bispen tillivs, pegede med Fingeren og sagde: »Hvem skal holde Lyset idag?« Hertil svarede Arrebo: »Vorherres Lys er alt optændt, der er Intet at holde Lys for.« Strax efter gik Peder Lauridsen ud af Stuen, og da han kom ind i det Værelse, hvor han

havde ligget om Natten, sagde han triumferende til en Person, som laa derinde: »Bispen fixerede mig igaar, nu skal jeg fixere ham igjen«. Imidlertid trak Arrebo sine »side Klæder« paa, gik ned i Stuen, satte sig tilbords med de Andre og begav sig derpaa endnu samme Dag paa Tilbagerejsen til Throndhjem, uden at ane, hvor sørgelige Følger disse Dages Begivenheder skulde have for ham. Men Peder Lauridsen glemte ikke den Plan, han havde lagt til at bringe Bispen i ondt Rygte, og snart lykkedes det ham at udbrede sine Bagvaskelser i en vid Kreds.«

Skjøndt de ogsaa kom Arrebo for Øre, gjorde de dog ikke den livsglade Bisp forsigtigere. Især vare Brylluper og Barselgilder farlige Samlag for ham. Ved et Præstebryllup 1621 kastede han sin Samaria og traadte atter Jægerdansen med de Andre; da Trommeslageren ikke ret forstod at slaa Takten saaledes, som Bispen sang den for ham, greb denne selv Trommen og slog den for ham, ja drak senere en katholsk Helgens Skaal. Ved Barselgildet hos Fogden Christoffer Nielsen nogen Tid efter var atter Arrebo og hans Avindsmand Peder Lauridsen tilstede. Der skjemtedes lystig paa forskjellig Vis. Det var blevet Modvind, hvilket kom Bispen meget ubelejligt, da mange Forretninger ventede paa ham hjemme; for at opmuntre ham, improviserede Værten et Rim:

Bispens Baad ligger for Lande,
til Throndhjem monne han traa;
det siger jeg for sande:
inden Torsdag kommer han ej ifraa.

Denne Maade at tage Sagen paa faldt i Arrebos Smag; han begyndte at skjemte med Værten og den tilstedeværende Præst, idet han sagde, at han vist havde været i Lære hos Finnerne, siden han saaledes kunde gjøre Modvind o. s. v. Senere tog han Papir og Blæk og nedskrev i Hast nogle Vers, som han derefter sang for Selskabet:

Skam saa faa den ledige Fin,
Christoffer monne afrette.
Christ give Hr. Anders et bedre Sind,
han Trolddom mon forgjette.
De ædelige Præster og de rige.

Forbandet være den slemme Fin,
Christoffer monne afrette,
at forhefte saaledes Guds Veder og Vind
og for Sejl og Aarer Pind sætte.
De ædelige Fogder og de rige

Der er stor Trang paa Ørcland
for Gran og Furemaste,
dog ville vi vel fange det Baal i Brand,
vi dennem kunne paakaste.
De ædelige Præster og de rige.

Peder Lauridsen siger Trinken god Nat,
saa drager han ad Bjugnen*)
han haver den Tøndetap i sin Hat,
det Øl monne i hans Hals slugne.
De ædelige Drankere og de rige.

Bispens Hustru var ikke fornøjet med denne Vise, og Arrebo kastede derfor Papiret i Kakkelovnen, men en af Tjenestefolkene tog det ud igjen og stak det til sig. At Peder Lauridsen heller ikke skjønnede paa Versene, er forstaaeligt nok, da de skildrede ham som en Dranker. Han skrev sig dem bag Øret og lagde dette til det Øvrige.

De løgnagtige Rygter om Arrebo vare allerede forlængst naaede til Kjøbenhavn og havde blandt Andre ængstet hans Velynder, Kansleren Christian Friis; men da han af Arrebos Svoger, som havde været tilstede ved Bryllupet i Hevne, havde faaet en Fremstilling af Sagens rette Sammenhæng, slog han sig til Ro hermed. Arrebo selv mærkede imidlertid, hvorledes Bagvaskelsen stadig voxede omkring ham; han søgte forgjæves at faae Peder Lauridsen afæsket en vidnefast Erklæring og rejste saa selv til Kjøbenhavn, for at høre sine Foresattes Mening om, hvorledes han skulde forholde sig. De anviste ham Rettens Vej; men ad denne ledtes Arrebo ind i et Vilderede af subtile juridiske Arrangementer, falske Vidneforklaringer, Forløbelser fra sin egen og skadelysten Optræden fra den verdslige Øvrigheds Side, der sluttelig paa Herredagen i Bergen 1622 endte med en fra først af ligesaa uforudseelig som med Sagens oprindelige Kjærne inkommensurabel Katastrofe: Arrebo blev ved Rettens Dom afsat fra sit bispelige Kald og Embed, og for end mere at ydmyge ham, blev der tilstillet enhver Bisp fire Exemplarer af Dommen med Paalæg om at kundgjøre den over hele Stiftet til Advarsel for Ligesindede.

Det var et sønderknusende Slag for Arrebo; men i Modgangens Dage fandt han saa at sige sin bedre Natur og kom til Klarhed over sit egentlige Kald. Han bosatte sig i Malmø. I Davids Psalmer fandt han Klage- og Trosteord, der udtalte hans egen Kvide og Længsel; han fordybede sig i disse gamle Sange og tog for Alvor fat paa den Gjengivelse af dem, han tidligere mere overfladisk havde syslet med.

*) En Sildefjord paa den vestre Side af Ørelandet.

Allerede i April 1623 havde Arrebo sin Oversættelse færdig, og nogle Maaneder efter forelaa den trykt: »K. Davids Psalter sangvis udsat under hundrede og nogle Melodier og Toner, som i vore danske Kirker og christelige Huse brugelige og velbekante ere«, tilegnet Oversætterens tidligere Embedsbrødre i Norge og indledet med latinske Anbefalingsvers af flere kjøbenhavnske Professorer og Præster. Om denne Oversættelses Værd udtaler Autoriteten paa dette Omraade, RUDELBACH, sig saaledes: »Hvad man end kan sige om det Haarde i enkelte Ordføjninger og den vitterlige Kamp overhovedet, Arrebo havde at bestaa med et endnu ej fuldelig uddannet Sprog — unægtelig bliver det dog, at troere og herligere har Ingen udtrykt de oprindelige Psalmetoner, dybere er Ingen paa vort Tungemaal trængt ind i Davids Aand. Netop det, at Arrebo forsmaaede den egenlige »Parafrases« (Omskrivnings) Karakter og stræbte at udtrykke hver Aandens Tanke og Ord og hver enkelt Psalmes Grundstemning, giver hans Arbejde det største Værd, saa vi vel kunne sige, at med Undtagelse af Luthers Psalmeoversættelser og Lempninger har Ingen blandt noget andet Folk, der søgte at tilegne sig Davids og Asafs Ord og Mening, naaet Arrebos Rang.« Davids Psalmer.

Kongens Fortørnelse paa den afsatte Biskop tabte sig lidt efter lidt under Tidens mildnende Indflydelse; i August 1625 underskrev han et aabent Brev, hvorved Arrebo fik »sin Forseelse eftergiven« og det blev ham »bevilliget og tilladt, at han igjen til et Bondekald, hvor han lovligen kan blive kaldet, maa admitteres og kaldes« Men da Malmø Borgere ønskede ham til Sognepræst der i Byen, modsatte Kongen sig det bestemt og udvidede kun sin forhen givne Tilladelse til at maatte gjælde »en af de gemene Kjøbstæder, der som de ikke haver formegen Lyst til Klammer«. Da der saa 1626 blev et Kald ledigt i Vordingborg, fik Arrebo det og røgtede det til sin Død den 12. Marts 1637.

Her udarbejdede han sit digteriske Hovedværk: »**Hexaëmeron** *Rhytmico Danicum*. Det er: Verdens Første Vges Sex Dages præctige oc mæctige Gierninger« — det første betydelige Forsøg i dansk Kunstdigtning. Det var hans og det danske Sprogs Vel- Hexaëmeron.

ynder, Kansleren Christian Friis, der opfordrede Arrebo til at udføre et Arbejde, som kunde stille vor Litteratur paa lige Fod med Fremmedes, og det faldt naturligt, at han til et saadant Forsøg anbefalede det samme Værk, med hvis Oversættelse i det tydske Sprog »det frugtbringende Selskab« havde aabnet sin litteraire Virksomhed: den franske Digter Seigneur DU BARTAS' beundrede Skildring af Skabelsens Mangfoldighed, »*La première Sepmaine*«, oversat, endogsaa flere Gange, paa Latin, Italiensk, Spansk, Engelsk, Hollandsk og flere Sprog.

Til dette Forbillede stiller Arrebo sig imidlertid i et meget frit Forhold, baade hvad Formen og Indholdet angaaer. Istedetfor den franske Alexandriner vælger han dristigt et overmaade vanskeligt Versemaal: Hexametret, men med Cæsur og Rim midt inde i Verset:

O almægtige Gud, Alverdens Skaber og Herre,
prægtig Du gaaer herud, din Gjerning zirlig maa være!
Herlighed er din Dragt og Lys dit Klædebon hvide!
Dejlighed er din Pragt, Du skin som Solen hin blide!

Han gjennemfører dette Metrum i Størstedelen af Skildringen af den første Dags Gjerning, men saa er det faldet ham for svært, og han gaaer over til Alexandrineren, forbeholdende sig at gjenoptage Hexametret til Forherligelse af den syvende Dag. Dog — saa vidt naaede han ikke; da han havde endt det sjette Dagværk med disse profetiske Linier:

Bryd af, sluk Lyset ud, Sabbathen kræver Hvile;
imorgen tidlig op til Herrens Hus at ile —

faldt Pennen ud af hans flittige Haand, og han gik selv ind til Søndagshvilen.

Indholdet er jo givet ved Emnet; men ogsaa her staaer Arrebo meget frit overfor sin Original, tildigter lyrisk-paakaldende Indledninger til de enkelte Dagværker, skildrer nordiske Naturforhold, som den franske Digter ikke kjendte o. s. v. Det kan endogsaa heltigjennem paavises, at Arrebo just naaer højest i poetisk Skjønhed, hvor han mere er selvdigtende end gjengivende, og at Svaghederne i hans Digt træde mest skæmmende frem, hvor han med størst Troskab efterligner Bartas, f. Ex. i dennes Benyttelse af Plinius, Ovid og andre Oldtidsforfattere og overhovedet i den for

Renaissancedigtningen ejendommelige Sammenblanding af Kristendom og Mythologi, Paakaldelse af Gud og af Musen, Indførelsen i Edens Have af hele den antike Digtnings Personale. Denne fra vor Tids saa afvigende Smag gjør det vanskeligt for en Nutidslæser at komme igjennem en saa udførlig episk-didaktisk Digtning som »Hexaëmeron«. Ved et kortere Uddrag undgaaes Vidtløftighedens sløvende Indflydelse, og man kan næsten sige, man faaer et friskere Indtryk af nogle løsrevne Enkeltheder end af det samlede Værk. Vi vælge da to Brudstykker, et af fortrinsvis lovsyngende, et andet af overvejende beskrivende Karakter.

Af »Verdens første Uges anden Dag«.
(Guds Lovprisning).

Almægtig, evig Gud, o alle Mesters Mester,
Du Envoldskonge stor, i Øster og i Vester,
i Sønder og i Nord, deroven i det Høje
og ned til mig igjen, ihvort jeg skyder Øje,
hvad ser jeg uden Dig? din Magt, de Kræfter store,
din Visdoms høje Kunst, din grundløs Naades Fore.
Jeg gjennem Luften faer, der staaer Du, Gud den blide,
med Spanden i din Haand, med Saaen hos din Side,
Du vel din Urtegaard i største Brynde læsker,
Du Blomster ærefuldt af sorten Muld udæsker.
Ja, af din Plantespand den klare Vin nedflyder,
og med den samme Haand vort Bord med Brød Du pryder,
god Mælk og Honning sød af Skyen Du nedregner,
vor Hjord saa tusindfold formerer Du og kvægner.
Jeg den Planete-Lund med Tanken gjennemrider,
der est Du, store Gud, der staaer Du, Herre blider,
med Solen i din Haand, det lyse Verdensøje,
og underviser den, hvor hun sin Gang skal føje,
at hun med klare Lys den mørke Nat skal drive,
samt hvad paa Jorden er sin Vederkvægning give:
er den os altfor varm, Abskonsel (Læ) er tilrede,
Du drager Skyen for, strax mindsker sig den Hede:
om Jorden er for kold, strax Skyen maa til Side,
og med sin Varme stor fremtræder Sol den blide.
O store Herre Gud, hvo kan din Magt beskrive
og Dig, o Skaber god, tilbørlig Ære give?

Af »Verdens første Uges tredie Dag«.
(Skildringen af »Vandenes Rømning« giver Digteren Lejlighed til at omtale Danmarks hydrografiske Forhold).

Hos os i vore Land, vi Floder lidt behøver,
thi os den salte Flod for Døren stedse løber.

Der findes Stæder faa i ganske Danmarks Rige,
som jo den salte Sø forsyner rigelige.
Og hvad er Rhin og Elb mod Balthe-Sø at regne,
som Landet yndelig omringer allevegne?
Dog findes Elv og Aa endog i vore Lande,
i Holsten Ejder, Sli, og fiskerige Vande:
i Jylland Gudenaa, som Randers Lax i springer,
med Nif-Aa, Limaafjord, i Vesterhav udstinger,
i Skaane Heller-Aa ved CHRISTIAN Stad ligger·
Lagholm i Hallands Elv Lax giver, ikke tigger.
Hin skjønne Sjællands Søer tør Elve Fyldest gjøre,
Søer, Tiisø, Esserom og Arresø end større.
Det fine Fynske Land har og sin' Aaer vel skjønne
og mangen Gjedde-Sø i Engene de grønne.
Sligt, som og andet Mer, i Danmark som mon være,
jeg vilde skrive her, den rige Gud til Ære,
ja baade Stad og By, Skov, Mark saa contrafeje,
som Svarfvers*) kunstig Haand skuld' ej med Hjulet dreje;
men Klokken ringer tolv, sex Timer snarlig skride,
og her er mer i Fad, for Sol gaaer under Lide.
Træd af, baad' Elv og Aa: hav Tak, Du Skaber kjære,
Du overvise Gud og ret forsynlig Herre,
som Riger, Land og Stad gavst Elv og Floder mange,
der ej om Næring sin til Havet kunde lange.

Først henved femogtyve Aar efter Anders Arrebos Død blev hans »Hexaëmeron« udgivet af hans Søn, Præsten Christen Arrebo. I Uddrag er det sammen med Digterens andre Arbejder udgivet som anden Del af H. F. RØRDAMS ovennævnte Biografi.

Vi komme nu til Psalmisten i det danske Kirkekor«, som GRUNDTVIG har kaldt Thomas Kingo i sit smukke Digt med den kraftige Slutningsstrofe:

Mens de danske Tunger Blade
er i Kingos Psalmebog,
skal i Solskinsregn sig bade
Korsets Tegn med Danebrog,
staaer i Nord den danske Kirke
som et kristent Danevirke!

Kingo. KINGO var af skotsk Æt; hans Farfader kom som Tapetmager fra Skotland til Danmark under Christian IV.; Faderen, der var barnefødt i Skotland, var Silkevæver i Slangerup og gift med en dansk Pige. Deres Søn Thomas blev født den 15. Decbr. 1634. Om sin Barndom synger han i »Sjungekoret«:

*) Drejerens.

Tilvenstre hans adelige Vaaben med Pegasus, under Navnet Ordene: Doktor i Theologien og Biskop i Fyn.

Jeg fik min Vandrestav i Haand,
da knap et Ord jeg talte;
saasnart jeg kom af Svøbebaand
man slap mig løs og kaldte,
ja lokked mig med kjærligt Smil,
saa jeg slog løs at gange;
tre Trin var mere end en Mil,
thi jeg var spæd og bange.

Min Barnekjæp jeg siden red
og prøved Gluttedyster,
jeg lo ad Verdens Herlighed,
men elsked Barnelyster.
Den Vej, som laa til Skolegang,
besværlig var at træde,
han faldt mig stundom meget lang,
og korted mig min Glæde.

Et godt Nemme maa Drengen imidlertid have havt, siden en af Latinskolens Lærere opmuntrede Forældrene til at overflytte ham til denne, og siden han endydermere, hvad der kun var Tilfældet med de mere opvakte Disciple, overgik til Frederiksborg for at gjennemgaa sine sidste Læreaar i den derværende større og anseligere Latinskole, der paa en Maade fik sin nye Elev at takke for sin vedvarende Existens; thi da den under Christian V. sygnede hen og man forestillede Kongen, hvor liden Nytte den gjorde, og at det var langt bedre at holde et Kompagni Ryttere for dens Kapitaler, ønskede Kongen dog først at vide, hvad der var blevet af dem, som havde besøgt Skolen og nydt godt af dens Penge. Neppe var Kingos Navn blevet nævnt i Rækken af dens Fostersønner, før Christian V. udbrød: »Er der kommet saadanne Mænd fra Frederiksborg Skole, hvor tør vi da nedlægge den?«

Tyve Aar gammel blev Kingo Student, og fire Aar efter, just som Svenskekrigen udbrød, tog han theologisk Attestats. I Krigsaarene var han Huslærer, bl. A. hos Fru Lene Rud til Vedbygaard i Nærheden af Tissø. Præstelig Ordination modtog Kingo 1661, da den gamle Worm i Kirkehelsinge antog ham til sin Kapellan, i hvilken Stilling han blev i henved syv Aar. Fra denne Periode skriver hans første trykte Digt sig: »Sæbygaards Koklage«, skrevet 1665 og ligesom det omtrent samtidige, i Haandskrift forefundne »Nævetud og Knud herud«, Lejlighedsvers, der skjemtende omhandle Begivenheder fra Forfatterens landlige Ophold ved Tissø, uden Spor af Interesse for Nutiden og uden andet Sammenhæng med Kingos senere Forfatterskab end den temmelig lette Versifikation, der allerede her kommer tilsyne.

Efter Præsten Worms Død blev Kingo (S. 534) gift med hans unge Enke. Hans praktiske Natur fornægtede sig ikke ved denne Lejlighed: paa Enkens Vegne akkorderede han med Eftermanden i Kaldet om en Sum eengang for alle istedetfor Enkepension, og

da Kontrakten var kommen istand, erklærede han sin Trolovelse. Han kunde nu sætte Bo i sin Fødeby Slangerup, hvor han var bleven Præst. Kun et Aarstid varede hans Ægteskab; hans Hustru døde og efterlod ham en Mængde Børn af forskjellige Kuld, som han tog sig af med faderlig Omhu. Efter nogle Aars Forløb giftede Kingo sig anden Gang med Enken efter Forvalteren paa Frydendal, og med hende levede han i treogtyve Aar.

Det otte Aars Ophold i Slangerup blev frugtbart for Kingos poetiske Produktion. Han havde allerede vakt Opmærksomhed ved sine Lejlighedsdigte, og endog til Hove var hans Navn naaet; han undlod ikke stadig at fornye dets Glans i Hoffets Øjne ved poetiske Opmærksomheder imod sine høje Velyndere og historisk-patriotiske Lovprisninger. 1672 sendte han saaledes Griffenfeld et Sørgedigt i Anledning af hans Hustrus Død og skrev samme Aar »Den vidtbekjendte Danmarks Hovedfæstning Kroneborgs korte Beskrivelse«, et skildrende Digt i den sædvanlige nøgterne Maneer:

Forneden ligger smukt med vel afdelte Gader
det lystig Helsingør, som elsker Dig for Fader
og rette Forsvar sin; der seer man Folk at gaa
og Hver sin Syssel og sin Gjerning passe paa.

I samme Stil er »Samsøs korte Beskrivelse«, tilegnet Øens Ejer Griffenfeld, Kingos »naadige Befordrer og Forfremmer«; et Omslag i den offentlige Menings historiske Dom, fremgaaet af Borgerstandens forøgede Selvfølelse efter Forfatningsforandringen, kommer tilorde i Linier som disse:

Det Land blev og forundt Kong Christian den Anden
til Lyst og Tidsfordriv af Landet og af Stranden,
    hvormed han skulde da sin Sorrig lidt forslaa,
    der ham hans Riges Spir var ganske tagen fra.
Han nævnes ofte vrangt Kong Christian den Onde,
dog kan ej sige det Klerk, Borger eller Bonde,
    men mere slutte, han saa stor ej havde Skyld.
    Jeg vil ej røre mer ved den tillægte Byld.

»Kong Christian den Femtes første og lyksalige Ledingstog Aar 1675«, forøget med »Anhang« for 1676 og 1677, giver selvfølgelig megen Anledning til Lovprisning af Herskeren for hans Tapperhed, Visdom og andre store Egenskaber; i det sidste Anhang beskrives bl. A. den Storm, Kongen var ude i, da hans Liv kun

frelstes af det senere paa Tøjhuset opbevarede Anker, til hvilket Kingo skrev den i sin Tid saa højlig beundrede Inskription:

Gud holdt paa mig, og jeg holdt Christian den Femte,
der en fortvivlet Storm i Østersø ham klemte.
To Rigers Liv og Død paa to Jernhager laa:
jeg derfor evig her skal til et Minde staa.

Om ikke i Øjeblikket større, saa dog langt værdigere og varigere Ry vandt Kingo ved sit **Aandeligt Sjungekor,** hvis første Del (1674), indeholdende 14 Morgen- og Aftensange tilligemed Kong Davids 7 Pønitense-Psalmer, ogsaa hører til hans slangerupske Arbejder. I Tilegnelsen til Kongen siger Kingo, at han med disse og de senere følgende opbyggelige Digte vil stræbe efter, at »vi og her i Danmark, saavel som de Tydske og andre Lands-Folk (af hvilke vi hverken have Behov at laane eller udi Rimekunsten det ringeste at eftergive) kunne have Psalmer og Sange til Gudfrygtigheds daglige Øvelser, som ikke er udlaant af deres. Thi de Danskes Aand er dog ikke saa fattig og forknyt, at den jo kan stige ligesaa højt mod Himlen som Andres, alligevel at den ikke bliver ført paa fremmede og udlændiske Vinger.« At Kingo havde Ret til at udtale disse frejdige Ord, godtgjorde hans Digtsamling, der i sine bedst lykkede Partier viste, hvilken Højhed og Fylde en virkelig Digteraand kunde indblæse det til poetisk Brug endnu saa lidet udformede danske Sprog. Her findes Morgensangene »Nu rinder Solen op af Østerlide«, »Lyksalig Dag, som nu saa blid oprinder«, og

Vaagn op og slaa paa dine Strenge,
sjung mig en dejlig Morgensang,
o kjære Sjæl, stat op af Senge,
gjør med din Tak en Himmelgang,
gjør Vold oppaa den Stjerneborg,
og glem saalænge Verdens Sorg!

Aftensangene »Den klare Sol gaaer ned, det kvælder mer og mer«, »Det mulner mod den mørke Nat«, og

Se, hvor sig Dagen atter skynder,
i Vestervand sig Solen toer,
vor Hviletime snart begynder.
O Gud, som udi Lyset boer
og sidder udi Himmelsal,
vær Du vort Lys i Mørkheds Dal!

»Sjungekorets« Texter ere ledsagede af Melodier, tildels laante fra verdslige Sange. »Jeg veed vel«, siger Kingo i Fortalen, »at der ikke Faa skal lade sig finde, som dette mit ringe Arbejdes spæde

Dend siette Morgen-sang.

1.

Nu rinder Solen op
Af Øster-lide/
Forgylder Klippens Top
Og Biergets side/
Vær glad/min Siæl/og lad din stemme klinge/
Stiig op fra Jordens Boo/
Og med din Tak og Troo
Til Himlen svinge.

2.

Utallig saa som Sand/
Og uden maade/
Som Haffens dybe Vand
Er HErrens Naade/
Som hand mit Hoved daglig overgyder:
Hver Morgen i min skaal
En Naade uden Maal
Til mig nedflyder.

Textside af »Thomas Kingos Aandelige Siunge-Koors Første Part«. Kbhvn. 1674.

Foster skal ville udkviste, fordi det ikke er overklædt ı
gamle og brugelige Kirkesanges Toner, men herudi haver j
vidst at gjøre mig Nogens sær Tanker til en Lov; bes
fordi jeg finder v
fædre, som have
og sammensat voı
Psalmer, at hav
den Frihed, at
haver bundet
een, to eller fle
frit taget allehaaı
lodier, endogsaa
stige og verdsligı
som mere end
bevisligt«.

Kiøbenhafn hos Daniel Paulli.

Titelblad til Anden Part af Sjungekoret.
Kbhvn. 1681.

Hvilken A
Kingo havde na
sit Forfatterskal
Aaret 1677 et ut
Vidnesbyrd om, d
præsten i det lille
rup kaldtes til
klæde Fyns B
Her lagde en b
Embedsvirksomh
slag paa hans T
han først i 1681
at faae anden
AandeligtSju
udgivet. I dett
hæver Kingo sig
depunktet af sin
digtning; her find
ner, som leve paa Folkets Læber den Dag idag, og soı
senere Psalmesang har overtruffet i Tonens mægtige Klang
bende Skjønhed: »Hav Tak, vor Gud og Skabermand«, »A
jeg uden Vaade«, »Sorrig og Glæde de vandre tilhobı
Stroferne:

Alle Ting har sin foranderlig Lykke,
Alle kan finde sin Sorrig i Barm,
tidt ere Bryst under dyrebar Smykke
fulde af Sorrig og hemmelig Harm;
Alle har Sit,
Stort eller Lidt,
Himlen alene for Sorgen er kvit!

Vælde og Visdom og timelig Ære,
Styrke og Ungdom i blomstrende Aar,
højt over Andre kan Hovedet bære,
falder dog af og i Tiden forgaaer;
alle Ting maa
Enden opnaa,
Himmelens Salighed ene skal staa!

Vel da, saa vil jeg mig aldrig bemøje,
om ikke Verden gaaer efter min Agt,
ingen Bekymring skal kunne mig bøje,
Intet skal gjøre mit Hjerte forsagt;
Sorrig skal dø,
Lystigheds Frø
blomstres paa Himle-Lyksaligheds Ø!

Angest skal avle en varende Glæde,
Kvide skal vinde sin Tot udaf Ten,
Armod skal prydes i rigeste Klæde,
Svaghed skal rejses paa sundeste Ben,
Avind skal staa
fængslet i Vraa,
Himlen kan ene alt dette formaa!

Og endelig »Far, Verden, far vel!«

Hvad er mine Aar,
som smugende svinder og snigende gaaer?
Hvad er min Bekymring, mit tankefuld Sind,
min Sorrig, min Glæde, mit Hovedes Spind?
Hvad er mit Arbejde, min Møje, min Sved?
Forfængelighed, Forfængelighed.

O Rigdom og Guld,
Du Jorderigs Afgud i skinnende Muld,
Du est dog af Verdens bedragelig Ting,
som voxer, aftager og vexles omkring,
Du est dog i højeste Mærke og Med
Forfængelighed, Forfængelighed.

Ak, Venskab og Tro,
som alt efter Lykken veedst Fløjet at sno!
Du smukke Bedragere, heldige Skalk,
som skuffer saa ofte i Drøvelsens Kalk!
Du est, som jeg og af Forfarenhed veed,
Forfængelighed, Forfængelighed.

Ak kjødelig Lyst,
som Mangen med dødelig Læber har kyst,
dit fængende Tønder, din flyvende Gnist
har Mangen i evige Luer henhvist.
Din Skaal synes Honning, men Drikken er led
Forfængelighed, Forfængelighed.

Sjungekorets anden Part — »efter hvis Fremkomst det var umuligt, at Poesi kunde uddø i Danmark«, siger N. M. PETERSEN — tilegnede Kingo Dronning Charlotte Amalie med en Snært til dem, der endnu lagde Foragt for det danske Sprog for Dagen: »Udi den Lyst, som Eders Majestæt haver til at elske vort Sprog, seer jeg, at Eders Majestæt paa en sær heroisk og Helte-Maade gjør Mange af dem skamrøde, der have maaske i tredive Aar ædt Fædrelandets Brød i Hans Majestæts Tjeneste og har dog ikke villet lære tredive danske Ord. Enten det nu er vort gode gamle danske Sprogs Skjæbne, at det skal agtes haant om af dem, som vi agte højt om, eller og de indbilde sig (fordi de vil ikke forstaa det), at det er et Vadmels-Sprog, og derfor ej gide taget det paa deres Silketunger, det lader jeg staa ved sit Værd.«

To Aar efter sin Udnævnelse til Biskop blev Kingo ophævet i Adelstanden, en dengang ikke usædvanlig Udmærkelse, da Christian V. ønskede at svække den gamle Adel ved at skabe en ny, til ham og hans Hof nærmere knyttet. 1682 udnævntes han til Doktor i Theologien, omtrent samtidig med at det overdroges ham
salmebogen at samle en ny Kirke-Psalmebog. At de førstnævnte Æresbevisninger have været Kingo kjærkomne, er der ingen Grund til at tvivle om; men at han med den praktiske Sands, som hos ham fandtes i den sjeldne Forening med Digtergaven, har sat nok saa megen Pris paa det sidstnævnte Hverv, er endnu mindre tvivlsomt; thi det lovede baade Ære og Fordel. Kingo fik nemlig Privilegium paa at trykke og udgive Psalmebogen og gav sig strax ifærd med Løsningen af Opgavens forskjellige Dele: indforskrev Typer fra Lübeck og anlagde et Trykkeri i Bispegaarden, samtidig med at han selv digtede Psalmer og gjennemgik den foreliggende Litteratur. Naar man betænker, at Kingo ved Siden af sine Embedsforretninger fik Stunder og Inspiration til at digte de 136 af Psalmebogens 267 Psalmer, vil man endda ikke undres saameget over, at det varede sex Aar, inden den, eller rettere sagt dens første Halvdel »Vinterparten«, udkom (Odense 1689). Her møde vi bl. A. Psalmerne »Enhver, som troer og bliver døbt«, »Gak under Jesu Kors at staa«, »Hvor saligt var det Ægtepar«, »Mig længes nu at træde«, »Nu kom der Bud fra Englekor«, »O Jesu, paa din Alterfod«, »Op, Sjæl, bryd Søvnen af«, »Over Kedron Jesus træder«, »Se, hvor nu Jesus træder«, »Som den gyldne Sol frembryder«, o. fl., som have faaet Plads i vor nu brugelige Psalmebog; vi minde om sidstnævnte Psalmes Slutningsstrofe som Vidnesbyrd om den Lethed i Udtrykket, Psalmestilen nu havde naaet under Kingos Behandling:

Tak for al din Fødsels Glæde,
Tak for dit det Guddoms Ord,
Tak for Daabens hellig Væde,
Tak for Naaden paa dit Bord,
Tak for Dødsens bitre Ve,
Tak for din Opstandelse,
Tak for Himlen, Du har inde,
Der skal jeg Dig se og finde!

Saasnart »Vinterparten« var udkommen, sikrede en kgl. Forordning Kingo Eneretten til Udgivelsen i tyve Aar, befalede Psalmebogens Indførelse i Kirkerne og paalagde enhver Sognekirke i Danmark at anskaffe et Exemplar, for hvilket der skulde betales den paafaldende høje Pris 6 Mark. Ved Hove spottede Kingos Fjender over det Næringsvid, han mentes at have lagt for Dagen ved denne

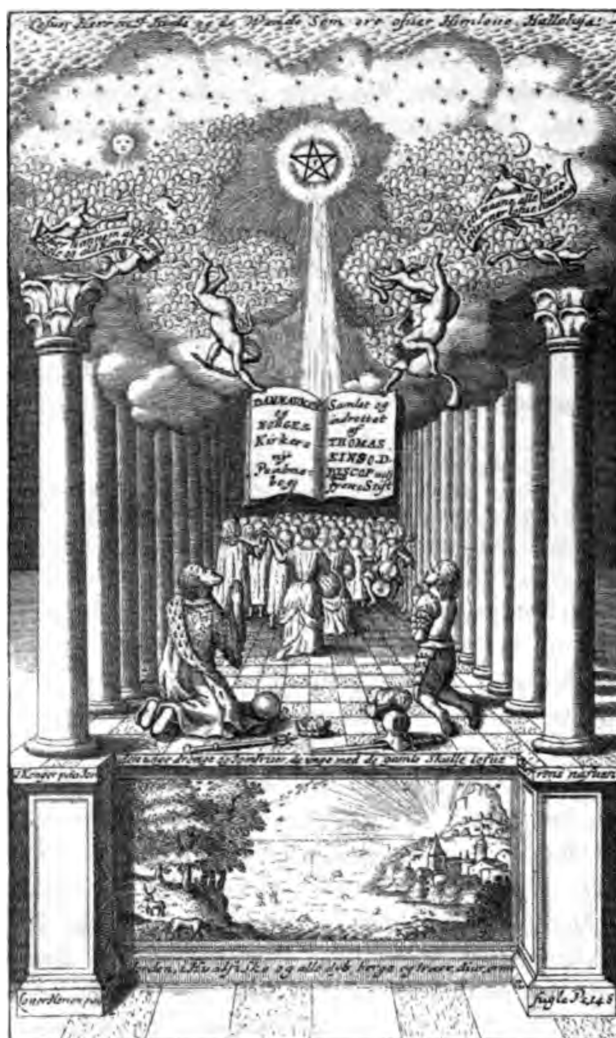
Forretning; Ceremonimesteren Etatsraad Fr. Gersdorff, der havde Frisprog hos Kongen, foreslog, efter hvad der fortælles, Majestæten Udstedelsen af tre nye Privilegier: et for sig selv paa en ny Katekismus, et for Grev Reventlow paa en A. B. C. og et for Gyldenløve paa en Davids Psalter, med Paabud om, at alle Kirker og Skoler skulde kjøbe dem, saa vilde de alle Tre snart komme ud af deres Gjæld. Om dette blev Anledning til den paafaldende Bestemmelse, der nu blev tagen, er ikke godt at sige, men vist er det, at der knap en Maaned efter den omtalte Forordning udkom et kgl. Reskript, der kort og godt tog den tilbage igjen og erklærede den for ugyldig. Nogle Dage efter blev Kingo vel udnævnt til Justitsraaad, men dette bødede kun slet paa den Krænkelse og Skuffelse, der var vederfaret ham, og som han gav Luft i den Paaskrift, hvormed han udstyrede endel Exemplarer af Psalmebogen, som han forærede bort:

Gak, hudeflettet Bog, Du tør vel Plaster finde
og rene Sjæle, som vil dine Saar forbinde.
Gak, syng din Sorrig hen, det tør vel blive godt,
thi Ære føues tidt udaf vanartig Spot.

Denne Forudsigelse gik for en Del i Opfyldelse, thi den Kirkepsalmebog, det paalagdes Roskildepræsten SØREN JONÆSON at samle, blev forkastet 1693, og den til Udarbejdelsen af en Kirke- og Husandagts-Psalmebog nedsatte Kommission forlangte et Antal Exemplarer af Vinterparten som Grundlag for sit Udvalg og satte ogsaa omtrent firsindstye Kingo'ske Psalmer ind i sin 1699 udkomne autoriserede Psalmebog. Paa dennes Trykning og Forhandling fik Kingo endvidere ti Aars Eneret, af hvilken Grund den i daglig Tale altid kaldtes »Kingos Psalmebog«, skjondt den jo netop var fremkommen i Modsætning til den af Kingo selv samlede Psalmebog; Oplaget af denne lod han uddele gratis til fattige Børn i Kjøbstæderne, efterat han havde forsyuet den med et nyt Titelblad.

Medens alle disse Forhandlinger stod paa, mistede Kingo ved Døden sin Hustru, som havde delt Ondt og godt med ham i treogtyve Aar. Paafaldende hurtig giftede han sig igjen — for tredie Gang — med Jomfru Birgitte Balslev, som havde arvet Fraugdegaard i Nærheden af Odense efter sin Fader. Med hende levede han i ni Aars Ægteskab. Hans sidste Aar vare fulde af legemlige

Smerter, der for det meste tvang ham til at holde Sengen. D
før han døde udbrød han, idet han vaagnede op af en kort S

Titelblad til »Vinterparten« af »Danmarks og Norges Kirkers Forordnede Psalme-Bog af Thomas I
(Odense 1689 (ikke identisk med den alm. saakaldte »Kingos Psalmebog«, se ovenfor).

mer: »Herre Gud, imorgen faae vi en dejlig Musik at høre.«
Søndag Morgen den 14. Oktbr. 1703, da Kingo drog sit s

Suk, ringede Kirkeklokkerne til Højmesse. Han blev begraven i **Fra**ugde Kirke.

Af det lærde Tidsrums Digtere er Kingo ubestridelig den

Kingos Haandskrift.
Et efter hans anden Hustrus Død til Fru Mette Sofie Krabbe, med en Ligprædiken, sendt Vers.
Originalen i den Rostgaard'ske Samling i Universitetsbiblioteket.

betydeligste og som en Følge af hans Digtnings Art tillige den, hvis Poesi er mest kjendt i vore Dage, selv af dem, der ikke have Rede paa, at han er Forfatteren til de Hymner, de synge Søndag

efter Søndag. I Psalmebogen ere hans Sange naturligvis noge lempede efter vore Dages Smag og Sprogbrug, for at intet Uæde eller Ubehjælpsomt skal svække den opbyggelige Stemning, d skulle fremkalde; dels er jo nemlig mangt et Udtryk, som fald Kingos Samtid naturligt, nu blevet forældet eller i Udviklingens Gan blevet efterladt i en for Poesien ubrugelig Sfære, og dels lide Kingo selv under sin Tidsalders mangelfulde Betragtning af Poesie og Famlen efter den rette Form. Hvor storslaaet hans religieus Pathos end træder frem i hans bedste Psalmer, og gjennemgaaend især i deres Begyndelsesstrofer, undgaaer han dog ikke altid a udvande Indtrykket ved en ulidelig Bredde i Udførelsen, ved a henfalde til det didaktiske Foredrag, som var egent for Tidens Op byggelseslitteratur i Almindelighed, eller ved at slippe de Tøjler afhænde, hvormed han skulde styre den Rigdom af kraftige Billeder han raadede over; og hvor mesterlig hans Vers end ere formede eller saa at sige strømmede fuldtfærdige frem af den poetiske Stemnings Væld i Inspirationens hellige Timer, er der dog i mattere Øjeblikke flydt Digteren mangen en knudret Vending, mangt et svagt Rim i Pennen under Anstrengelsen for at betvinge det gjenstridige Sprog. Jo ypperligere en Digter er, des mere tilbøjelig vil man almindeligvis være til at bedømme ham absolut, uden at se ham med hans Tidsalder som Baggrund, og vil derfor let komme til at gjøre ham Uret paa Punkter, som have deres naturlige Forklaring i hans Sammenhæng med Tiden; iagttager man den rette Synsmaade, vil Kingos Digtning vise sig som endnu mægtigere og for sin Tid vidunderligere, end den umiddelbart gjør Indtryk af at være. — Kingos Psalmer ere udgivne af P. A. FENGER 1827, hans aandelige Sjungekor af M. HAMMERICH og G. RODE 1856.

Som Personlighed er Kingo en imponerende Skikkelse i den danske Bisperække: uden Forbehold i sin religieuse Hengivelse, med en flammende Følelse for det Eviges ubrydelige Autoritet overfor alle jordiske Forhold, men paa samme Tid udrustet med stærke Evner til at styre og beherske Livets Gang — foretagelseslysten, erhvervsdriftig og energisk, myndig og vel endog noget prælatstolt i sin Embedsførelse, med en udviklet Følelse for sin Ret, men tillige, efter Samtidiges Udsagn, godgjørende og hjælpsom efter den store Udstrækning, hans timelige Midler tillod ham. Han var en stor Aand, skabt for store Forhold. — Hans Levnet er

skrevet 1852 af A. C. L. HEIBERG og 1887 af RICH. PETERSEN: »Thomas Kingo og hans Samtid«.

I **Anders Bording,** der indtager Førstepladsen paa den verdslige Digtnings Omraade, møde vi en let, livlig Natur og en Poesi Bording.

Anders Bording.
Efter Maleriet paa Frederiksborg.

af samme Art. Han var en Søn af Christen Bording, senere Livlæge hos den udvalgte Kong Christian V., og fødtes den 21. Januar 1619 i Ribe, hvor hans Fader dengang var Provinsial-Medicus. Syv Aar gammel sattes han i Ribe Kathedralskole, hvorfra han dimitteredes til Universitetet 1637. Det var her fornemmelig de friere Studier, der drog ham til sig: hans Samtidige forsikre, at han kunde

de ypperste latinske Digtere udenad paa sine Fingre, og i ikke mindre Grad fængsledes han af de yngre Poeter, sluttende sig med Begejstring til Martin Opitz og hans Skole saavelsom til Ronsard, Hovedet for den franske Digtekunsts Renaissance. Det maa altsaa ikke undre os, at det unge Digterhjertes første erotiske Rørelser iførte sig Tidens Hyrdedragt, og at Bording som en smægtende Celadon besang sin Hyrdinde »Sylvia«, der i det daglige Liv bar det mindre ætheriske Navn Maren Jacobsen og boede i Aarhus, hvor Bording havde gjort Bekjendtskab med hende under sit Ophold paa den nærliggende Ejendom Stadsgaard, det nuværende Constantinsborg:

Maatte jeg af Hippocren
faae den rette Saft,
som kan gjøre Stemmen ren
med forborgen Kraft:
idelig min Tunge
til din Pris at sjunge
sig skal røre da,
o ædle Sylvia!

Tusind høvske Møer jeg veed,
som berømmes maa,
men i Sæders Heldighed
ingen Dig kan naa:
hvad du vilt begynde,
har forborgen Ynde,
ja tvinge kan Enhver
til Dig at have kjær.

En Mængde lignende Hyrdepoesier saae Lyset under Bordings fleraarige Ophold i Jylland, hvor han dels var Huslærer i adelige Familier, dels opholdt sig i sin Broders Præstegaard. Paa Brusgaard, en Milsvej Syd for Randers, hvor han underviste Enkefru Juels fire Smaapiger, skrev han til disse sine Elever sin bekjendte Julesang »Ørnen med sin lette Vinger«, af hvis fireogtyve Strofer vi her anføre de fire første:

Ørnen med sin lette Vinger
flyver højt i Luften hen,
med sin Flugt han sig opsvinger
hastelig mod Himmelen:
vanskeligt det skulde blive
al hans Veje at beskrive,
fra den Tid han først uddrog
og sin Vej i Luften tog.

Skibet vinder op sit Anker,
giver sig fra Land og Ø,
baade hid og did det vanker
over salten Vand og Sø:
den var højlig værd at prise,
der dets Veje kunde vise
og forstaa sig paa dets Spor
hvort det hen i Verden foer.

Slangen og til mange Sider
vender sig paa Klippen fri,
underlig han sig omvrider,
følger ingen Vej og Sti:
høj Forstand og Visdoms Gave
fik den Mester vist at have,
der skuld dømme ret derom,
hveden og hvorhen han kom.

Men den Stærkes Sti og Veje
i en Jomfru ren og klar,
den kan Ingen overveje,
Ingen sig derpaa forstaaer.
Englene, som kunde melde
Himlens Højd' og Stjerner tælle,
de dog ej den Kundskab naaer,
hvor slig Hemlighed tilgaaer.

Den Juelske Familie var bekjendt for sine Damers Lærdom og Dannelse; til denne Omstændighed sigter et af Bordings bedste Digte »Lærde Kvinders Forsvar«, tilegnet Fru Juels Søster, den fromme og blide Jomfru Margrethe Juel til Aabjerg, der senere blev gift med den danske Gesandt i Stockholm Peder Juel og døde i en ung Alder. Bordings Forsvar for Kvindekjønnets Lærdom motiverer, hvorfor han sætter Pris paa den, idet han beklager de Mænd, der ere blevne gifte med en uvidende Kvinde, og skildrer den Tilfredshed, der kan skabes i Ægtestanden af gode Kundskaber:

Hvormangen nødtes her og der
med Hjertens Harm at raabe:
hvor skal jeg hen? hvad Raad er nær?
jeg haver faa't en Taabe.
Gud bedre mig, jeg skulde faae
det onde Raad isinde,
at jeg for Gods og Penning saa
mig nogensind lod binde.
Hun er vel smuk, til Brask og Pral
vil ingen Umag spare,
hun kan og rede Grød og Kaal,
en dog en simpel Daare.
Om Nogen kommer i vort Hus
og jeg er ej tilstede,
hun tier stille som en Mus,
han bydes ej til Sæde.
Hun veed om Ingenting Besked
at give ret og høre,
og dermed gaaer han ud fuld vred,
saa viis som han var føre.
Hvad skal jeg gjøre? skal jeg slaa?
Det gjør jeg ikke gjerne;
jeg faaer dog lade Kjeppen gaa,
hun turd' end samle Hjerne.
Er ikke Sligt et kjedsomt Spil?
Jovist, det Mangen trænger,
det lukker Mangens Øjne til,
som vel kund' levet længer.
Men derimod faaer Mangen Pris,
som faaer en snedig Kvinde,
der haver lært at være viis
og har sin Juleminde.
Man seer, at Alting har sin Tid:
at blande, brygg og bage:
til Sligt hun haver lært med Flid
sin Tid i Agt at tage.
Hun veed af Bogen Tid og Punkt,
naar Nattens Dronning kvælder,
naar Gammelt slagtes skal og Ungt,
naar Gaasen Fjeder fælder.
Det er en Hjertens Lyst at hør',
hvor just og fix hun regner,
naar Solhverv gaaer, som Skade gjør
paa Blegen, om det regner.
Hun skjøtter ingen Kjærlingsnak,
men selv i Bogen leder,
hun troer og ingen Almanak,
som lyver mer end sæder.
Hun veed paa Finger hver Sentens,
som Macer*) os beskriver;
mod Rosen, Kolde, Pestilens
hun ofte Raad udgiver.
Hun reder Drik mod Sting og Vred
og anden saadan Plage,
som Mangen af Blufærdighed
for Lægen ej tør klage.
Hun al sin Gjerning saa forstaaer,
at hende hver berømmer,
sin Mand hun under Øjne gaaer,
som det sig bør og sømmer.
Naar han er undertiden vred,
som sig vel tidt kan hænde,
da bruger hun Beskedenhed,
til Vreden faaer en Ende.
Hun med Fornuft og god Forstand
hans Hjerte veed at vinde;
hvad vil jeg sige? vel den Mand,
som faaer saa lærd en Kvinde!

*) En romersk Digter, hvem der tillægges et Skrift om Urternes Kraft.

Det er i dette Digt, Bording anfører et forbausende Exempel paa Lærdom, som han siger sig at kjende af egen Erfaring:

Jeg har af Fyn en Pige kjendt,
men Navnet veed jeg ikke,
som kund' det græske Testament
forklare ret til Prikke

og give paa Latin saa klar,
som Nogen skuld' begjære.
Om hun var den Tid fjorten Aar,
da var det ikke mere.

De nævnte Digte ville have givet et Indtryk af, at det ret egenlig var Lejligheden, som var Bordings Muse; og saaledes var det ogsaa. Hans Produktion var omfattende nok, men spredt og kun arbejdende med mindre Opgaver; af samme Art blev den Berømmelse, han vandt; den udgik fra de mange Kredse, hans lette Vers forherligede, men hvilede ikke paa nogen enkelt poetisk Stordaad, ja ikke engang paa nogen enkelt større eller mindre Digtsamling, thi Bordings Digte bleve først efter hans Død samlede og udgivne (af FR. ROSTGAARD); i Digterens Levetid gik de fra Haand til Haand i Afskrifter eller i de til festlige Anledninger trykte Exemplarer. Mulig har Bording selv paa et enkelt Tidspunkt af dette poetiserende Liv havt en Fornemmelse af, at han var ifærd med at smuldre sin Tilværelse bort; ialtfald disputerer han i Begyndelsen af 1653 ved Sorø Akademi for Magisterværdigheden, men vender saa tilbage til Broderens Præstegaard, hvor han yder »en meget liflig sjungende Dame« sin pastorale Hyldest:

Englesøde Galathe!
At jeg med mit unge Fæ
mangensinde kommen er
Dig i grønnen Eng saa nær,
ak, din Sang og Stemme klar
mig dertil bedraget har.

Strengeleg lad Orpheus faae,
lad Amphion Harpen slaa,
lad og de Gudinder ni
stemme med Apollo i,
dennem dog Du tusind Gang
trænger med din artig Sang.

Lærken terilerer let,
Stillidsen er og ej slet,
Nattergalen prises højt,
Irisken kan artig fløjt,
alt gjør Du dog, Galathe,
dem med søden Røst til Spe.

Skal Sireners Sang den Magt
have, som for mig er sagt,
Stemmen din kan mere da
En sin Frihed lokke fra,
at hans Hjertes Skib maa sig
overgive endelig.

I Tage Thott til Eriksholm, Sophie Brahes Søn, fandt Bording en af sine virksomste adelige Mæcener og tilbragte en længere Tid paa hans Gaard i Skaane, ikke langt fra Skabersjö, hvor Vitus Bering dengang arbejdede paa sin Danmarkshistorie. Dette til

Muserne viede Samliv afbrødes brat ved Tage Thotts Død 1658 og de derefter følgende alvorlige Krigsforhold. Bording rejste til Kjøbenhavn, men hvor stort et Ry han end nød ogsaa her som metrisk Kunstner, var der dog nu hverken Sands for Poesi eller for Poeter i den truede Hovedstad. Han tog efter al Rimelighed Plads i Studenternes Rækker under Belejringen, blev efter Fredslutningen en kort Tid Rektor i Slangerup, men kunde ikke undvære Hovedstadens Liv med dets mange Impulser. For at leve maatte han imidlertid stundom laane sin Pen til Godtfolks Brylluper og Begravelser, og endda led han Mangel:

Jeg tænker hid, jeg tænker did,
min Hu saa vide rinder,
min Sorrig tidt om Midnatstid
mig vækker op og minder.
Jeg ønsker tidt jeg kunde fly
til sidste Jordens Ende,
hvor aldrig fandtes Stad og By,
hvor mig Sletingen kjendte.
Jeg vilde Alt, hvad lides kan,
langt heller der annamme,
end i mit eget Fødeland
for Alle gaa tilskamme —

saaledes giver Digteren sin Fortvivlelse Luft i »Forhaabnings- og Forhalings Griller«, det berømte Digt fra 1663, som dengang cirkulerede i utallige Afskrifter, og hvis lette, flydende Begyndelsesvers vare paa Alles Læber:

At jeg saa Pythagorisk gaaer,
som jeg var uden Tunge,
og ikke som forgangen Aar
mig giver til at sjunge,
det synes dem, som kjende mig,
en usædvanlig Grille,
som tør vel sige mellem sig:
hvi tier han saa stille?
Han det jo nu saa vel har fat,
han har jo Gunst til Hove?
Han er blandt Alle vel omladt,
vil han sin Tid hensove?
Er han ej nu saa frisk som før?
Hvi mon han Intet skrive?
Ja, Mangen og vel spørge tør,
om jeg er end ilive?
Ak ja, jeg lever, som jeg kan,
men ikke som jeg vilde,
thi Lykken mod mig arme Mand
sig ikke vil formilde.
For nogen Tid jeg havde troed
vel store Ting at drive,
min danske Pen fik Liv og Mod
til søde Vers at skrive;
til Hove fik jeg naadigt Svar:
man skulde mig fornøje,
min Stil anseet og agtet var
blandt lærde Folk og høje.
Jeg sagde: sig Ulykken nu
tør engang have sagtet,
Jeg faaer alt det, mit Sind og Hu
har altid eftertragtet.
Jeg haabes til, jeg ej slig Gunst
forgjæves skal opbære,
jeg skal anvende Flid og Kunst
mit Fædreland til Ære,
at det, saavidt som jeg formaaer,
udbredes skal og fremmes,
og ej, som nu i mange Aar
er skeet, udyrket glemmes.

Bording antyder i disse Vers, at Hofsolen et Øjeblik havde kastet sine Straaler paa ham, og at han havde havt Føje til at vente Understøttelse som dansk Poet. Han havde nemlig efter sine adelige Velynderes Raad henvendt sig til Rentemester Gabel og bedt ham:

sige til Hans Majestæt,
at jeg er intet Andet
end en saa lystig dansk Poet,
som findes kan i Landet.

Henvendelsen synes at have hjulpet, men Løftet var allerede gaaet i Glemmebogen; dette skulde »Forhaabnings- og Forhalings Griller« minde om, et af vor Litteraturs tidligste humoristiske Digte, fremgaaet af Digterens, mellem Skjemt og Alvor, mellem Smil og Taarer svævende Stemning:

Vel maa Poeten kaldes Gjæk,
for han sig vil forlyste,
for han og tidt af samme Sæk
kan Skjemt og Alvor ryste;
men jeg blandt Gjække regner den,
der mig for Gjæk vil tage,
fordi jeg slaaer min Sorrig hen
og altid ej kan klage.

Man har Bordings Ord for, at Kongen ikke lod ham gaa ubønhørt bort, og 1664 fik han ydermere Embedet som Lektor i Theologi i Ribe Kapitel. Han gjensaa da sin Fødeby og sin alderstegne Moder — men Meget var blevet forandret i de henrundne Aar, som han vemodig erkjender i de skjønne Linier:

Vel mangen Plads staaer overgroet
med Nelde, Græs og Skræppe,
hvor før vor Ungdoms Troja stod
og Sorrig hørtes neppe.

Snart vendte Bording atter tilbage til den dragende Hovedstad og fristede vel en Tidlang Livet som Lejlighedsdigter. Kongen havde dog ikke glemt ham: han overdrog ham 1666 Udgivelsen af den første danske Avis mod et fast Vederlag.

Danske Mercurius.

Bording blev saaledes Skaberen af den danske Journalistik, men paa en saa ejendommelig Vis, at Ingen har fulgt ham efter: han skrev nemlig »Den danske Mercurius« — som Bladet med en dengang yndet Journaltitel kaldtes — paa Vers, paa rimede Vers fra Ende til anden, et Numer maanedlig i et Tidsrum af elleve Aar! Bordings Forbillede for denne Art Journalistik var den franske Digter Loret's »*Lettres à son Altesse Mademoiselle de Longueville*«. et Ugeblad, i hvilket Digteren i lette, skjemtsomme Vers gjorde sin høje Beskytterinde Rede for Dagens Begivenheder; oprindelig

bleve disse Blade overrakte Prinsessen skrevne, men senere udkom de trykte i en halv Snes Aar og samledes sluttelig i flere Udgaver under Navn af »*La Muze historique*« — 400,000 Verslinier ialt, medens Bordings Maanedsrevue dog kun indeholder omtrent 15,000 Vers.

Bordings Kladde til et af sine Digte.
Efter en i den Rostgaard'ske Samling paa Universitetsbibliotheket opbevaret Kladde.

Bordings journalistiske Digtning betegnes bedst, naar han stilles ind i Feuilletonistens langt senere opfundne Kategori; han var Feuiletonist omtrent et Par hundrede Aar inden dette Begreb blev til. Han meddeler vel faktisk Stof — sandsynligvis efter Hamborgbladene — men hyppigst kun for at knytte sine Raisonnementer til det. »Sigte de end ikke højt,« siger P. M. STOLPE

i andet Bind af sit Værk om »Dagspressen i Danmark«, 1879, indledes med en Biografi af Digteren, »saa indeholde de dog Bestræbelse for at hæve Læserens Tanke ud over Meddelelser den tørre Kjendsgjerning. Hvorledes skulde ogsaa Digteren ku lade sig nøje med det trælsomme Arbejde blot at berette Begiv hederne? Istedetfor at gaa op i deres Mangfoldighed maatte med Digteraandens Overlegenhed betragte dem under højere Sy punkter; og en Stræben derefter er virkelig ogsaa tilstede, om kun spredt og paa ganske primitiv Maade. Lægge vi nu hertil, selve Begivenhederne ere fortalte paa en Maade, der ikke fat digteriske Skjønheder, og udmalede i Billeder og Sammenligning som ikke ere uden Fynd og Ynde, kunne vi ikke undre os ov at en Tid, hvis Fordringer til Poesi vare saa yderst tarvelige, hvis poetiske Produktionsevne næsten var udtørret, har kunnet h rives af Beundring over et Værk, der fremtraadte som noget N og Ukjendt, og hvori Danmarks første Digter med en poet Skaberkraft, som man ikke hidtil havde seet Mage til, i elleve A Maaned for Maaned under altid vexlende Billeder i et sjeldent r Dansk oprullede Samtidens Billeder for sine Landsmænd.«

Efter Sædvane skulle vi ved nogle Citater give en Fo stilling om dette ejendommelige Maanedsskrifts Indhold. At d bestalter Hof-Poet med Forkjærlighed fremhæver Alt, hvad der k tjene til Herskerens og Hoffets Forherligelse, er en Selvfølge. Sa ledes i Oktober 1673 Referatet af en Hofjagt:

En artig Hjortejagt i denne Maaned skeede,
som Majestæten selv har været paa tilstede,
med begge Dronninger og deres Jomfruflok,
som alle Tidsfordriv og Hu-Ro (Morskab) finge nok.
Thi Kongen selv tilhest med Jægerspyd og Landse
vel mangen ædel Hjort fra Livet tvang at danse.
For Fruentimret han dernæst med zirlig Skik
stak Landsen ned i Jord, at den istykker gik.
Men Dronningernes Lyst med Kugle var at skyde
Raabukken ned, og lod ej Kongen sig fortryde
dem selv at hjælpe til. Enhver til gjorde Sit:
Saamangen deraf fik en Steg til sin Profit.
Men det, som lystigst lod og gjorde dennem blide,
var at Hans Majestæt, mod den vedtagne Vide,
sit Jæger-Tegn og Baand ej kunde vise frem,
hvorover han i Straf og blev sat strax af dem.

Den Danske
MERCURIUS
til den 1. Junij 1670.

Danmark.

1 I Denne Maanet er vor store Fredrich vorden
Bewjst den sidste plict / som kunde skee paa Jorden.
En prætig Sørge-telt / med Krone / Faner / Nafn/
Var i Slots Kirken her opbygt i Kjøbenhafn:
Der neden under stoed den Herres Ljg oc hvil'de/
Den stund Hof Junkerne sig der i rad om still'de.
Der paa bleef regnet op aff Bisskop Vandaljn
Hans Naades høye pris och drifter paa Latjn.
Hofprædikanten och paa Danske maal udsagde/
Hvor stoer en Potentat och Helt mand nu needlagde.
Slet ingen hørde dem / som græd Jo hjertelig/
Och heller vilde self til grafven ofret sig.
Men see! hvad Jordens var / mand Jorden fik at yde.
Thi loed mand same dag ad Aften och opbryde
Med hans begrafne Ljg / och foer til Roskild af/
Hvor hand bleef nedersat udi sin Faders graf.
Sig Kongen med sit Raad paatoeg self med at fare/
Loed och medfølge vel en mægtig Rytter-Skare/
Som alt baar sørge-tegn. Al Stadens Bogerskaf
I vaaben fantes / och den sidste Salve gaf.
Den Engelske Gesant / som af Essex er Grefve/
Och blant de størstes tal / som der i Riget lefve:
Har och det nafn paa sig / at hand særdeelis from
Och høyfornuftig er / ved same tjdankoem

Hand

Et Blad af »Den danske Mercurius«.

Facsimile efter det paa Universitetsbiblioteket opbevarede Exemplar.

Hand bleef undfangen her med al den stads och ære/
Som i slig Herrefærd forglemt ey bør at være.
Foer saa til Hofve strax / aflagde sin Credentz/
Och hos hans Majestæt fik venlig Audientz.
3 Sit Lands maneer och skik / med gjestebud at gjøre/
Samt och at lade skud och glædsens løssen høre/
Den loed hand her och skee med lyst och velbehag/
Der det var nyligen hans Konges Fødsels dag.
4 Chur Brandenborg ved sin Gesant / som och dislige
Har været til forhør / vor Koning loed tilsige
Bestandig trofasthed / och hvis hand med er tient
Och ynske lykke til hans Arfve Regiment.
5 Chur Saxens ædle Prinds har læst for sin Printzee|
Saa lykkelig en text och fyndig Senge-messe/
At nu med anden Søn paa gulfvet vugen gaaer:
Hvor om mand nyligen til Kongen brefve baar.
O at och Himmelen gaf lykke til / at sige
Saa glad en tiding her i voris Cimber-Rige.
O at en Fredrich her opnæfnes maatte snart/
Som kund slecte paa sin Stammes Dyd oc Art.

Tydskland.

1 Der Grefven af Serin til fange nu var tagen /
Ragotzky saa med fryct och rædsel bleef beslagen/
At hand til Korsset krøeb / och lagde sverdet need:
Der med altingest koem igjen til rolighed.
Der meenes fuldt och fast (dog det maae sigis sacte)
At deres Hustruer al den ulyst opvacte/
Med deres ofvermoed. U-lyck som er den Mand/
Hvis Qvinde nøyes ey med egen værd och Stand.

Hvor gladelig han lo, kan jeg ej nær beskrive,
men dette veed jeg vist: han dennem faaer at give
vel skjønt et Gjæstebud udi den grønne Skov
og dermed hylde sin planlagte Jægerlov.

I Anledning af en anden Hofjagt — Septbr. 1672 — bemærker Poeten om Kongen, at

hvor han færdes om, og hvorsomhelst han drager,
der spørger han sig for om Landsens Tarv og Sager;
ja selv tidt Bonden hør, endog foruden Tolk,
hvormed han lader se, hvor kjær han har sit Folk.

En diplomatisk Nyhed melder Numeret for Januar 1675 med en i vore Dages Journalistik sjelden Oprigtighed:

En kongelig Gesandt til Kjøbenhavn ret lige
paa Nytaarsaften kom udaf det svenske Rige.
Med Æreskud han blev undfangen prægtelig,
men hvad hans Hverv er om, kan Ingen sige mig.

At der er sat Kurs paa fremmede Penge, fortælles i April 1675 saaledes:

At fremmed Blandings-Mønt, hvis Værd for slet fornemmes,
kan noget skaffes af og efterhaanden glemmes,
en visse Taxt og Pris er sat, hvorefter den
blandt os maa tages ind og gives ud igjen.

I Juni s. A. meddeles et Par notable Dødsfald:

Vor Biskop Vandalin, hvis lærde Pen og Hjerne
med Skriftens Lys fordrev den kjætterske Nordstjerne,
han har sin sidste Dag i denne Maaned seet,
saavelsom Bering, den navnkundige Poet.

Endelig som Exempel paa den udenlandske Politiks Behandling en Meddelelse om Frankrig i Januar 1668:

Den Franske væbner sig af ganske Kraft og Evne
og til det flamske Land sig færdig gjør at stævne,
vil der med skarpen Sværd, saasnart det bliver Vaar,
begynde som han slap udi forgangen Aar.
Et fast utalligt Tal af Penge, Vaaben, Knægte
han samlet har og nu for Alvor ret vil fægte,
tilbyder dog, at han vil gjerne Fred indgaa,
naar han af Spanien kan fuld Betaling faae.
Men han det stemmer paa for høje Grif og Toner
og sin Tiltale gjør paa sexten Millioner.

Hvad synes derom Dig? Har Du seet nogen Brud
saa rigelig af Dør til Mand at gives ud?
Med halve mindre sig en Anden lod fornøje:
ja var det selver jeg, jeg vilde mig nok føje
til noget af at slaa: en liden Fjerding Guld
var nok til mig, omskjøndt den ej var toppefuld.
Ja jeg med Brev og Segl mig vilde til forskrive,
ret aldrig den af Land med Krigsmagt ud at drive,
som mig saameget med sin unge Datter gav.
Nej — jeg er farlig from og Fægten ej veed af.

»Danske Mercurius« for 1. Maj 1677 er det sidste Numer af Bla(den 24. samme Maaned, Kristihimmelfartsdag, døde Bording i 59. Aar. Hans Samtids fuldeste Beundring fulgte ham i Gra\ og længe vedblev Eftertiden at hylde ham som den yppe danske Poet. Maa vi end betragte ham med mere kritiske Blik skal det dog siges til hans Hæder, at saa lette og liflige dan: Vers som hans havde endnu Ingen skrevet og at der i hans eroti: som i hans skjemtsomme Digte slaaer et ægte, let paavirkel Sangerhjerte, en ungdommelig Natur, der vel ikke gik dybt i Liv Glæde og Sorg, men dog havde Toner for dem begge. Den, (midt i Paryktiden kunde synge naturligt og tækkeligt om den

Blinde Dreng, hvis Pil og Bue,
kan alt det, som lever, kue,

den, hvis Livisglæde fandt saa usøgt et Udtryk i Sangen:

Frisk op, naar Djævlen gjør sig vred,
da vil jeg lystig være,
sletingenting er ham saa led
som Fryd i Tugt og Ære.

Hvo veed, naar Clotho klipper til
og korter vore Dage,
hvo veed, naar Charon raabe vil:
tilbaads, tilbaads saa fage!

Hent ind den allerbedste Vin,
Hr. Vært, lad Flasken fylde!
Skaf dertil Sukkerkandi fin,
jeg skal det vel forskylde.

I friske Brødre, pønser paa,
hvad I vil musicere.
Vi sankes ikke hver Dag saa,
maaske ret aldrig mere —

en saadan Forløber for vor senere lyriske Digtning fortjener vel stilles paa en ærefuld Plads i vor Poesis Historie. Hans Talent ' hans eget, hans Fejl vare hans Tidsalders.

Det lærde Tidsrum falder — endog allerede i sin Begyndelse — sammen med Shakspeares Levetid; men venter man paa Grund heraf at finde Spor af den store Mesters Indflydelse paa vor dramatiske Litteratur, da vil man spejde forgjæves. Dramaet er endnu det meste af Perioden igjennem en Fortsættelse af Reformationstidens Skolekomedier (S. 307 ff.), som der nu og da aabnes Adgang til Hove, naar en eller anden kongelig Fest skal forherliges ved Kunstens Hjælp eller Majestæten er Gjæst i en Kjøbstad, hvis Latinskole har Evne til at foranstalte et Skuespils Opførelse; ja selv ved Bryllupper i de anseligste Adelsfamilier blev det Skik at more Gjæsterne med Skoledisciplenes og Studenternes Komediespil. Herved og tillige ved fremmede Troupers Rejser i Danmark populariseres Skuespillet mere og mere, saa at det frigjør sig for det latinske Sprog, løsner sin enge Forbindelse med Skolen og lidt efter lidt bliver til en almen Folkeforlystelse, uden at der dog endnu fremstaaer nogen betydelig Forfatter, som har Genialitet nok til at vove det store Greb ind i det ham omgivende Samfunds- og Menneskeliv; endnu længe er det fortrinsvis bibelske og mythologiske Emner eller, hvor mere folkelige Skikkelser føres frem, torre Moraliseringer, der beherske Scenen i denne dens Barndomstid. Dramaet.

Blandt det 16. Aarhundredes dramatiske Forfattere møde vi den S. 515 ff. som Psalmedigter omtalte HANS CHRISTENSON STHEN. Sthen. Han er utvivlsomt — som paavist af P. V JACOBSEN i »Hist. Tidsskrift« V. — Forfatter til den Række Scener eller rettere sagt Monologer, der under Navnet »Kortvending« (udg. af S. BIRKET SMITH Kortvending. i »Danske Saml.« I.) gjør Fordring paa at betragtes som et Skuespil og sikkert ogsaa er blevet opført som et saadant, at dømme efter Fortalerens Ord:

I ærlige Folk, her samlede ere,
ville I nogen Stund tilstede være
og give os Tid og være stille.

noget Eventyr vi Eder sige ville,
som vel skal være en underlig Ting,
hvor Verdsens Løb hun løber omkring.

»Handlingen« er, trods de mange (25) optrædende Personer, i højeste Maade blottet for dramatiske Impulser, og Karaktertegningen er udelukkende given i Selvbekjendelsens naive Form. Stykket aabnes med, at en Fisker melder den mægtige og Alting omskiftende Kortvendings Ankomst, hvorpaa denne selv træder op og bebuder, at

han vil fremstille en Række Exempler paa de menneskelige K
Foranderlighed. Nu fremføres en efter en Stykkets lykkelig
Fryd og Gammen levende Personer, som hver for sig præsent
sig ved en Enetale. Dermed slutter første Akt; i anden Akt
træder ganske paa lignende Maade en Række uheldigt still
fattige og fortrykte Mennesker, hvilke Kortvending til Slutı
trøster med Udsigten til, at deres »Sorg skal snart vendes on
Glæde«. Denne Forvandling er foregaaet, naar Tæppet ruller
for tredie Akt: de Fattige have faaet de Riges Klæder paa og
vendt, og hver udtaler sin Stemning ved den foregaaede Forvı
ling, hvorpaa Stykket slutter med Udhævelsen af den trivielle Mc

Efter Solskin kommer gjerne Regn,
det er et vist og gammelt Tegn,
og efter Regn der tørt Vejr kommer,
det seer vi baade Vinter og Sommer.

Efter Dagen kommer den mørke Na
efter Natten kommer og Dagen brat.
Efter Vinter kommer Vaar udi hvert
efter Vaar den skjønne Sommer man faae

P. J. Hegelund. Vedels Jevnaldrende og Skolekammerat PEDER JENSEN HE
LUND (f. 1542 i Ribe, død 1614 som Biskop sammesteds) er
Første, af hvem vi faae et fyldigere Begreb om Tidens dramati
Kunst. Han var Rektor ved Ribe Skole, da han 1579 udgav
Oversættelse af den augsburgske Rektor Sixtus Birchs (Xystus
tulius') latinske Skuespil om Daniel og den uskyldigt anklagı
Susanna, hvilket med stort Bifald havde været opført paa Kjøb
havns Slot ved Festlighederne i Anledning af Dronningens Kir
Susanna. gang ved Prins Christian (den Fjerdes) Fødsel. »Susanna, *Com*
tragoedia. En mærckelig Leeg udtagen af Bibelen udaf Dani
Histori om den ærlig Quindes Susannæ Kyskhed oc underlig l
frielse; allehaande Stater oc besynderlig ærlige Quindfolck lys
oc nyttig at læse«, er tilegnet Dronning Sophia med Ønsket c
at den maa »befalde hende nogerlunde«, hvorom Oversætteren l
grundet Haab, siden Stykket i sin latinske Skikkelse har vunı
Dronningens Behag, hvilket har været Anledningen til, at »jeg stı
tog mig den for Hænder udigjen paa nystavn at overse og forbed
efterdi jeg havde ifjor ageret den her udi Eders Fru Naades Kjε
sted Ribe, og gjorde den da paa danske Rim og derhos indfø
et andet nyt Digt om den gamle almindelige og skjændige L
Bagtale.« Dette Digt om Bagtalelsen er Hegelunds eget littera
Eje, et originalt Intermezzo, indskudt imellem 4. Akts 6. og 7. Scε
for at bryde det alvorlige Indtryk af Handlingen, men saa vidtløfti

at det næsten har samme Omfang, som selve Stykket, hvorfor Forfatteren ogsaa giver Anvisning paa, at hvis »Legen bliver for lang«, kan man efter Behag tage en passende Portion — »de lange Snak kan Du afhugge og sønderhakk'«. Bagtalelsen, *Calumnia*, optræder

Monſtrum horrendum ingens.

Fama, malum . . . (Citat af Virgils Æneide IV. 174). Et stort afskyeligt Uhyre. Facsimile af Træsnittet i Hegelunds »Susanna«.

i Skikkelse af en Kvinde, iført en allegorisk Dragt, som et ve
Træsnit anskueliggjør — det ældste Kostumebillede, vor Litt
har at opvise; hun har store Øren, to Tunger i Munden, Øjn
Tunger over hele Legemet og Vinger paa Arme og Fødde
desuden udstyret med en Mængde forskjellige Sindbilleder paa
talelse: Sax, Ragekniv, Spejl, Vifte, Puster, Syl, Seglas, Pil
Bue o. s. v. Med stor Udførlighed skildrer hun sin Karakter,
Titler og Forretninger, sine Fjender og Overvindere samt sit
løftige Slægtskab med en Mængde andre Fejl og Laster:
Hovmod, der

hvad man lægger en Anden til Ære,
mener sig alt frataget at være;

med Utaknemmelighed, der

strax Hovedet er helt, monne forgjette,
at det sad før i skurvede Plette;

med

den ældste Søster Vankyndighed,
hun tager sig til stor Myndighed,
gaaer frem som en tilblindet Hest,
det hun ikke veed, det veed hun b

Stykket indledes med en Fortale til Tilskuerne, hvori der henty
til den foregaaende Krigsperiode, som har været ugunstig for
dramatiske Øvelser:

Vi have holdt stille udi lang Tid
med Leg og Lyst
og havt derimod noget Andet til
og været tyst.

Efter Fremsigelsen af denne Fortale traadte samtlige Ageren
i Skuespillet frem paa Scenen, delte i forskjellige Hobe, og
Dreng gav paa Vers et sammentrængt Referat af Handlingen, u
pegende med en Stav dens forskjellige Personer og forklaren
hvad de forestillede (jvf. Prologen til Haandværkernes Komedie
Shakspeares »Skærsommernatsdrøm«). Stykket er i fem Akt
den første foregaaer i Joachims Have, hvor den ene af Susann
gamle Tilbedere, Sedechias, kommer ind og *à la* Johan v. Ehre
preis skildrer den Strid mellem Æren og Kjærligheden, som sønd
slider hans Indre:

Den ene mig lader, den anden mig tager,
deraf er jeg baade tynd og mager:
Jeg brænder, jeg brænder, o gode Lykke,
naar skal jeg brat denne Ild udslykke?
Jeg vil — jeg vil ikke. Jeg vil lade't være
jeg kan ikke, mod min Hjertens Begjæ
O mig gamle Gjæk og Flane!
O Du skjønne Susane, Susane!

Dette skal være Pathos — man seer, hvor langt den i sit ubehjælpsomme Udtryk er naaet ind over det Komiskes Grænselinie; det skal være Udmaling af sjælelige Brydninger, men er ikke stort mere end en traditionel Udenadslektie, kold, fordi den ikke er følt. Og saaledes helt igjennem. De bedste Partier turde være de af den danske Bearbejder udvidede eller tildigtede komiske Episoder med deres Satire f. Ex. over Dommerstandens Bestikkelighed. Tre Raadsherrer, som skulle undersøge Susannas Sag, tale sammen om deres Embede og hvad det fører med sig:

Dadan.
Salomon siger, at Gave og Skjænk
forblinde de Vise paa Raadebænk.

Agiram.
Salomons Ord giver jeg vel Lov,
men han ej havde Smaahjælp behov.

Dadan.
Det Samme siger ogsaa Sirach.

Agiram.
Ja ja! han havde saa meget til Snak.

Dadan.
Gud selv forbyder Skjænk at tage
og bøje Retten frem og tilbage.

Agiram.
For Skjænk vil jeg ingen Ret forvende;
dog naar en Sag er kommen til Ende,
hvi skulde de mig ikke Lidet forære
og noget igjen til Villie være?

Maloco.
Siden Ruus i Verden er bleven til,
Ingen fuld eller drukken kaldes vil,
al Aager, Oversætning, Renter og Tæring
skal hedde en Villie og høvsk Foræring.

Agiram.
Ej dog, en Tjener er værd sin Løn.
Gjør Du Altingest for Ord og Bøn?

Dadan.
Os hør vel Løn, men liden og føje,
dermed skulle vi os lade benøje.

Agiram.
Om Nogen min Løn vil mig forbedre,
desmere vil jeg hannem takke og hædre osv.

Peder Hegelunds Sprog er et for hans Tid ualmindelig godt og klart Dansk, der ofte faaer en særegen Fynd ved de i Replikskiftet indlagte gamle Ordsprog. Han har skrevet adskillige andre dramatiske Arbejder, som ere tabte; men »Susanna« holdt længe hans Navn i stort Ry og bevarede sin Folkeyndest gjennem flere Slægtled. — »Susanna og Calumnia« er udgivet af S. BIRKET SMITH 1888—90 med Indledning.

Sit Højdepunkt naaer Skolekomedien med **Hieronymus Justesen Ranch**, f. 1539 og fra 1572 til sin Død 1607 bosat i Viborg som Præst ved Graabrødrekirke, Kannik i Domkapitlet og Universitetets »Prokurator« ved samme. Fra en viborgsk Højtidelighed har hans første Skuespil »Salomons Hylding« sin Oprindelse, idet det blev skrevet og opført for at forherlige den unge Prins

H Justesen

Salomons Hylding.

Christian (den Fjerdes) Hylding i Jyllands gamle Hovedstad i 1584. For ikke at blive uretfærdig mod dette dramatiske Arb maa man have denne dets Tilblivelse som Lejlighedsstykke i M Emnet er taget fra 1. Kongernes Bog 1. Kap., Beretningen hvorlunde den alderstegne Kong David lader sin Søn Salomon og hylde som sin Efterfølger for at lamme den anden Søn Ad Forsøg paa at opkaste sig til Konge. Den bibelske Fortæ frembød en væsenlig Lighed med den politiske Situation, skulde forherliges ved Festspillet, og Forfatteren undlod ejhell drage Parallelen mellem Kong Davids og Kong Frederik II.s højede Egenskaber, mellem Salomons og Prins Christians yppe Evner og store Dyder saa langt som muligt, samtidig med at for at tilsløre det Odieuse ved Broderoprøret, nærmest gjorde nias Færd til et Sindbillede paa den Forvildelse, en Kongesø udsat for, naar han ikke er en Salomon (eller Christian) i Hje og Aandens Egenskaber. I dramatisk Henseende var Emnet imod lidet heldigt; det er fattigt paa virksomme Handlingsmot ialtfald i den bibelske Fremstilling, til hvis episke Skildring fatteren holder sig nærmere, end godt er for et Skuespil. Til G gjæld gav den sceniske Udstyrelse Lejlighed til en Pragtudfold der stemmede godt med den festlige Anledning, og i hvilken end ikke fattedes saadanne himmelske Aabenbaringer til Da Forherligelse som et »Engle- og Planeterkor«, i hvis Besyngels Festens Heroer der forekommer det dristigste Brud paa den bi ske Lokalfarve:

Trods Filister, Syrer, Ægypten, Babylon,
Moab og Edom, fy Du uomskaarne Tron!
Se Israels fredrige*), se Salomon,
en Konge i Zion.

Gud, bevar vor Konning og vor Jed
Herre, spar vor Dronning, Dronning So
Gud, bevar deres kjærlige Børn og lig
Amen! det er ja.

Mærkeligst er »Salomons Hylding« i vor dramatiske Litteratur ved, at Narren, denne i Tidens Skuespildigtning saa uundvær og populaire Skikkelse, her optræder for første Gang i dansk matisk Digtning. I Stykket bærer han Navnet Krage og er Ho hos Adonia, hvis Færd han ledsager med sine satiriske Glos vejledende Publikum til den rette Opfattelse af Oprørernes Gjerni Morsomme skulde disse Skumlerier jo være i Narrens Mund og h

*) Allusion til Navnet Frederik.

maaske ogsaa været det for den Tids Tilskuere; os vil deres Salt ikke smage; der er mere Plumphed end Vid.

Et heldigere dramatisk Emne valgte Hieron. Justesen som Grundlag for Skuespillet »Samsons Fængsel«, og ogsaa i Udførelsen staaer det ikke lidet over »Salomons Hylding«. Den dybe Tragik i den jødiske Helts Historie har Forfatteren vel ikke havt Øje for, noget Forsøg paa at forklare Samson psykologisk har han ikke indladt sig paa; men den bibelske Fortællings livlige Handling har uvilkaarlig levendegjort den dramatiske Fremstilling, efterat Forfatteren med ikke liden Kyndighed har renset den for uvedkommende Detailler og sammendraget det væsenlig Sammenhørende. Som Samsons Bedrifter i høj Grad minde om Folkedigtningens groteske Optrin, har Hieron. Justesen ogsaa forstaaet at gjennemvæve Handlingen med en Række Episoder af folkelig Karakter, der stille Helten — saaledes som Forf. nu har opfattet ham — i de rette Omgivelser. Til saadanne Scener give især Filistrenes Storpraleri, naar Samson er borte, deres Fejghed, naar han skal angribes, rig Anledning, og da Samson er bleven fangen og maa arbejde i Kværnen, benytter Forf. denne Situation til at give os Billedet af en Møllegaard med dens Beboere, dens Arbejde og Interesser i folkelig Stil. Samsons Fængsel.

At Skolekomediernes Akter sluttede med Sang, var ikke ualmindeligt; men i »Samsons Fængsel« have vi det første danske Skuespil, i hvilket Sangene fremgaa organisk af Situationerne og tildels udgjøre en integrerende Del af Handlingen — altsaa paa en Maade det første danske Syngestykke. Det er saaledes med Sange, Dalila dysser Samson i Søvn, naar han hviler i hendes Skjød, første Gang ved at kvæde en Vise om det fra Homer bekjendte Optrin mellem Vulkan, Venus og Mars: »Vulkanus var en Smed af Mod«, anden Gang ved Hjælp af en tydsk Sang om Kjærlighedens Skuffelser og Smerter: »Venus, Du und dein Kind sind alle beide blind«, og tredie Gang, da Scenen foregaaer i Dalilas Urtegaard i Maj Maaned, ved at synge en Velkomstsang til den skjønne Vaar. Ligeledes giver Samsons Ophold i Møllegaarden Anledning til Sange, hvormed Møllerens Piger opmuntre ham, medens han træller ved Kværnen; en af dem er en skjemtsom lille Vise om den Møllerne almindelig tillagte Uredelighed:

Den Møller sætter sine Sække i Ring,
saa holder han sit Retterthing.
I hvilken Sæk som mest formaaer,
der lader han Skjæppen tøsser*) gaa.
Deraf haver han sin Rente.

Du staaer og her, Du lille Pose,
Du maa og hjælpe til Sko og Hose
een Skjæppe skal Du mig borge,
den sulten Bonde han maa sørge!
Deraf haver han sin Rente.

En anden Sang uddrager af Møllerhaandværket en moralsk Betr
ning over Livets Gang:

Lykken maa lignes ved Hjul og Kværn,
hvem det kan ret besinde;
det klager saa Mangen nær og fjern,
bedrøvede Mand og Kvinde.
Den Stund vi føre til Møllen vort Korn,
da faaer vi Mel hin hvide,
om Kornet er borte, er Alt forlorn,
vor Kage maa da bide (bie, vente).

Som Kornet kommer af Kuben**) ned
og rinder i Kværnens Øje,
saa giver Gud af sin Godhed,
hvad Godt han os vil føje.
Af Livsens Fader skjænkes det,
vor Klæde, Korn og Kjærne,
Fred, Rolighed, hvad vi tør ved,
thi takker vi Gud saa gjerne.

Og ligesom Kværnen stille mon staa
og kan sig intet røre,
førend Vand eller Vejr fatter oppaa
eller Haanden vil det føre,
saa skulle vi i vor Ansigtes Sved
ved Arbejd os vel nære,
hver i sit Kald og i sit Sted
os nære med Lige***) og Ære.

Vi skulle ikke stikke os hen i Skjul
i Arbejd, Kors og Plage,
naar sig omvender Lykkens Hjul,
som skeer saa mange Dage.
Naar Vandet bruser og bryder hart,
Ulykke vil os true,
da skulle vi bruge Troens Art,
taalmodelig lade os kue. o. s. v.

:arrig Niding

I sit tredie og bedste Skuespil, den overgivne Farce »K. rig Niding«, er Hieron. Justesen naaet helt ind paa det folkel Omraade, han delvis har betraadt i »Samsons Fængsel«: Hai lingen har Folkeeventyrets groteske Karakter, de Optrædende jevne Borger- og Almuesfolk, Dialogen henter sit Indhold og fa sin Farve fra det daglige Liv, og Behandlingen er saaledes, at sær Menigmand maatte kunne have sin Moro af den vidtgaaende Skje og de stundom noget plumpe Løjer, hvorfor da ogsaa »Karrig 1 ding« i lange Tider vedblev at være en yndet Folkebog, hvis t ligste Oplag ere omtrent helt forsvundne under Brugen. Fabl der synes sammensat af en almindelig bekjendt Folkevise og Fortælling hos en gammel engelsk Forfatter, lærer man at kjen i Sammendrag af Prologus' Referat, hvor han før Stykkets Beg delse præsenterer de Spillende og »taler saaledes til Almuen«:

*) to Gange. **) Tragten paa den øverste Møllesten. ***) Billighed.

Niding havde godt Guld i Skrin,
den Jutta var hans Ægtekvind;
disse to Børn dem havde de;
han maatte høre stort Ry*) og Ve:
de Børn af Hunger græde saa saare,
og Juttalil fælded saa modig Taare.
Den Knap var deres Tjenestedreng,
den Pige Philissa redt' deres Seng,
Beengjer hun var Juttas Mundkok,
dog gav dem aldrig Halvpart nok,
thi hun havde Intet at syde eller koge,
men efter Spisen maat' hun snage**).
Niding og Beengjer kunde aldrig mages,
Magerkaal og Knap kunde aldrig fordrages,
thi Magerkaal, den karrig Hund,
han tjente Niding til Haand og Mund.
Eubulus, den fromme Raadmand,
han raaded Niding til paa Stand
at give nok baade Øl og Brød,
paa det hans Folk ej skuld' lide Nød.
Det hjalp dog intet, han drog afsted,
langt hen fra Hus, tog Nøglerne med
og slog i Laas baade Øl og Mad;
hans Hustru var derved lidet glad.
Der hun nu sad og græmmed sig saare,
den Stodder Jeppe kom lakkend' i Gaarde
og denne Tocki, ret Skalkemester,
de agted at blive Juttas Gjæster.
Hun havde Intet, de havde i Sæk
de skjønne Retter, lod Bordet dækk',
de havde og Vin i deres Flaske,
thi begynder Jeppe at braske;
han drak Jutta til, traktered hende bedst,
den Nat laa han Juttalille næst.
Om Morgenen klædte hun Jeppe saa,
at han i Nidings Klæder mon gaa.
Der Niding da kom lakkend' i Gaarde,
da maatte han staa udenfore,
de narred ham saa baade ude og inde,
at han ej kjendte sin egen Kvinde;
saa gik han hen fra Kvinden bort,
at lede og spørge, han vidste ej hvort.
Han leder endnu efter sit Hus,
den galne, rige, sulten Lus.
Værer stille kvær og agter vel,
om denne Niding skeer Uskjel!
Hvad gjælder, I skal dømme saa,
at Niding sin retle Løn mon faae?

Den sidste Halvdel af Handlingen: at Niding ved sin Tilbagekomst til Hus og Hjem fornægtes af Kone, Børn, Tyende og Bekjendte saa vedholdende, at han selv tilsidst betvivler, om ikke sin egen Identitet, saa dog Rigtigheden af sin Antagelse, er et Sujet, som oftere er benyttet i de forskjellige Landes Digtning, baade til komisk og til tragisk Fremstilling (i vor dramatiske Litteratur f. Ex. »Jeppe paa Bjerget« og »Den forvandlede Konge«); Hieron. Justesen tilsigter ved enkelte Biomstændigheder en svag Motivering af denne dristige Situation, men lader den dog hovedsagelig henstaa i dens eventyrlige Usandsynlighed og udtømmer dens komiske Indholdsfylde i en Række Scener, hvis Virkning kulminerer, da den ligesaa graadige som gjerrige Niding med Begjærlighed sluger den fremsatte Mad i sig, uden at ane, at det er ham selv, der trakterer, og kaster attraaende Øjne til sin egen Kone i den Tro, at det er en Andens, og at han her kan tage sig en heldig Chance til Indtægt paa anden Mands Bekostning.

*) Klage, Jammer. **) snuse.

Fuglevisen. Foruden disse tre Skuespil har Hieron. Justesen skrevet i sin Tid meget folkeyndede moraliserende Digt »Fuglevis en Karakteristik af de forskjellige Fugle, som »iblandt Folk i Ve findes«, med en didaktisk Overførelse af deres Egenskaber paa menneskelige Liv i Form af »skjønne Lærdomme og Paamindel: Hans Skrifter ere med udførligt oplysende Indledninger udg paa »Samfundets« Forlag af S. BIRKET SMITH, ledsagede af Ordforklaring af O. KALKAR: »Hieronymus Justesen Ranchs da Skuespil og Fuglevise« 1876—77.

Skolekomedierne trives endnu langt ind i det 17. Aarhundr men kun ganske enkelte have Krav paa at nævnes, og selv c enkelte kun, fordi man kan glædes ved spredte heldige Part den brede Trivialitet, der gjennemgaaende er deres Kjendemæ P. Thøgersen. Præsten PEDER THØGERSEN i Randers skrev »*Comedia de muna paupere*« (»Komedien om Verden og den Fattige«), udg. 188 S. BIRKET SMITH. Verden, dens Magt og Lyst, personificeres i en Kvindes Skikkelse og indfører sig selv med disse Ord:

Jeg, som kommer her saa kostelig fram
med denne store Proces og Bram,
jeg er Verden, som gjør Fattige rige
og gjør Rige ved de Fattige lige.
Hører mig derfor, alle I, hvo I ere,
som agter i Verden vældig at være,
Saamange, som efter mit Raad vil l
Rigdom og Glæde vil jeg Eder give
Hvo mig vil tjene og være min Mar
meget vældig jeg hannem gjøre kan.
Saa stor Rigdom vil jeg hannem skja
at han skal aldrig paa Sorrig tænke.

Den Fattige giver sig Verden i Vold, skjøndt han advares af Engle i hvide Klæder med Palmer i Hænderne, han forsværger G bliver Kejser, røver, plyndrer, men bliver saa til Gjengjæld ved Død Djævelens Bytte. I Skildringen af en ussel Bonde og h onde Hustru har man en Slags Forløber for Jeppe og Nille. — I H. Th. Stege. mønske Præst HANS THOMSEN STEGE skrev en Tragedie »Cl patra« med indlagte Sange og en ubekjendt Forfatter »Tob Komedie« (udg. 1887 af S. BIRKET SMITH), i hvilken Narren taler følgende Livsvisdom:

Slig er Ungersvend i sin Tale
alt som man griber en Aal ved Hale;
Aalen skrider bort og sjunker i Vand,
efter staaer Jomfruen med baren Hand.
Slig er Jomfru i sin Tro,
alt som man træder paa Trøskebro;
Du mener, Du gaaer paa Broen tryg.
Du ligger i Vandet paa din Ryg.

Fra Tidsrummets Slutning er der levnet os et lille dramatisk Arbejde, der indtager en mærkelig Plads i Litteraturhistorien som Forløber for den holbergske Komedie, som Vidnesbyrd om, at denne, da den skabte en national Litteratur og en dansk Skueplads, havde havt sine Forudsætninger og sin Forberedelse. »Grevens og Friherrens Komedie« (udg. 1874 i 2. Opl. af S. BIRKET SMITH) er en skarp dramatisk Satire over den af Kong Christian V. oprettede nye Adel, Grevernes og Friherrernes, der stilledes som en Modvægt overfor Landets gamle Adel og ved at benaades med mange og store Særrettigheder fremhævedes fremfor denne og naturligvis derved maatte blive Gjenstand for dens største Uvillie og Foragt. Det ligger derfor nær at søge Satirens Forfatter indenfor den gamle Adels Kreds, og man har ogsaa med saa at sige usvigelig Sikkerhed fundet ham der i Rigsraad Christen Skeels Søn MOGENS SKEEL til Fusingø og Odden (f. 1650, d. 1694), en velbegavet og fintdannet Mand, der tidligere havde givet sig af med litteraire Opgaver — en Oversættelse af Martin Opitz' »Judith« — og under et langt Ophold i Paris maa have havt god Lejlighed til at gjøre sig bekjendt med Molières Theater og den hele franske Lystspilform. I denne er nemlig hans dramatiske Satire støbt og viser saaledes, mere end fyrretyve Aar før de første holbergske Komediers Fremkomst, en umiskjendelig Overensstemmelse med vor store Komediedigters efter de samme Studier udførte sceniske Arbejder. Hvor skizzemæssig man end maa finde »Grevens og Friherrens Komedie«, hvis fem Akter ikke optage mere end 40 trykte Sider, aabenbarer den ikkedestomindre en Mængde Træk, der alle ere os velbekjendte fra Holberg og saa forskjellige fra Skolekomediens Art som Dag fra Nat: Emnet er taget umiddelbart fra de omgivende Samfundsforhold og benyttet til en satirisk Tugtelse af Dagens Latterligheder, Karaktererne stilles i skarp komisk Belysning, Intrigen gaaer ud paa, trods Omgivelsernes af dumme og egennyttige Bevæggrunde fremgaaede Modstand, at forene det unge, flygtigt tegnede Elskerpar ved Hjælp af en snedig Tjenestepige, den livagtige holbergske Pernille, og hendes Medtjener, i hvis første Repliker Henriks Skalkagtighed ligesom er ifærd med at bryde frem af Arvs Enfoldighed; Dialogen er i Prosa, livlig og dramatisk i sit Hverdagsudtryk og ikke uden Indfald, som Holberg selv kunde vedkjende sig, som f. Ex. den nybagte fornemgale Grevindes Spørgsmaal, om Præsten

M. Skeel

ved den forestaaende Vielse skal have Lov til at sige Ritua Ord: Med Smerte skulle I føde Eders Børn. »Lider Gem (ↄ: Adelsmænds Hustruer) Smerte med deres Børn? Siig dog! jeg har ingen fød, siden jeg blev Gemal. Forøvrigt er det kl at Forfatterens første og vigtigste Opgave har været, ikke at skı et Skuespil, men at tugte det nye Samfundselement, Parvenu-Ade saa blodigt som muligt. Den dramatiske Form, saaledes som have den i hans Stykke, er falden ham let og naturligt i Penn fordi han var fortrolig med den og kunde forudsætte en lignei Fortrolighed hos dem, han nærmest skrev for; men han betæn sig ikke paa at gjøre Brud paa Karaktertegningens Objektivitet, ret at komme sin Satires Gjenstand tillivs, saaledes i den Skildri den unge Baron højst overraskende og meget usandsynligt gi sin Fæstemo af sin Faders og sin egen topmaalte Slyngelagtigh For os staaer dette Øjemed derimod i anden Række; den litterat historiske Interesse knytter sig først og fremmest til den Omsta dighed, at vi her godt og vel en Menneskealder før den holbergs Komedie møde dennes Kunstform i vort Samfund og derfra kun slutte til et større Bekjendtskab med, en videre Modtagelighed i den, end man hidtil har været tilbøjelig til at antage. Natur ynder ikke Spring — Kulturen og Litteraturen ejheller. »Det fc holder sig ikke saa, som paastaaet,« siger O. SKAVLAN i sin B om »Holberg som Komedieforfatter«, 1872, »at det, Holberg brag ind, var nyt i den Forstand, at det var hidtil ukjendte Kunstform et nyt Slags Drama, Folket gjennem ham gjorde Bekjendtskab me det var nyt — men ikke i den Betydning.« De fremmede, især c franske Trouper medbragte jo netop Corneille og Racine, Moliè og Gherardi — det moderne Theaters Kunstform, Holbergs Kuns form, af hvilken »Grevens og Friherrens Komedie« er, om end e ufuldkommen, saa dog en meget karakteristisk og tillige den først Omplantning paa dansk Grund. Som Prøve aftrykkes her Stykket første Scene mellem den nylig adlede Greve og hans Tjener Pedeı

Greven. Peder!

Peder. Junker!

Greven. Dumrian! Taabenak! Et Bæst skulde snarer fatte en Ting end Du. Jeg haver sagt hannem det tusinde Gange, og dog kommer han altid igjen med hans: Junker, Junker. Jeg skal junkre dine Øren, hør Du det, din Oxe Ud paa Landet og tjen i en Borgestue Du est ikke værd at tjene Herrestand personer.

Peder. O gode Excellens, det sla uforvarendes ud for mig.

Greven. Jeg vil ikke være slet c

Mogens Skeel.

Af H. Gerners Ligprædiken over ham

Indskrift paa Sarkofagen: Mal hans Kinder, Maler, og viis os Aasynets straalende Skjønhed, Sjælens Højhed kan ikke males ved nogen Kunst. Jeg vil altsaa omfatte det Store med smaa Ord og følgelig er det nok at sige. Stor (*Magnus* = Mogens) var han, større vil han værde

ret Excellens; sæt »grevelig« hos i Djævlens Navn!

Peder. Ja, Excellens grevelig, jeg skal se mig bedre for en anden Gang.

Greven. Fanden rider hannem!

Peder. Jeg skulde jo sætte »grevelig« hos.

Greven. Hør, Du skalt sætte »grevelig« for »Excellens«, og endda »høj« til.

Peder. Nu veed jeg det: grevelig Excellens høj.

Greven. Hvad skal jeg gjøre ved hannem? han flyer mig dog engang en evig Spot. Hvilken en Fortræd man skal have! Jeg tænkte nu, jeg var i den Stand, at Intet kunde gaa mig imod. Monne Fyrster og have Fortræd? det gad jeg ikkun vidst. Jeg faaer dog saa længe at prædike for hannem, at han kan fatte Noget. Jeg er saa bange, han kommer engang, naar der er Nogen hos, med det forbandede »Junker«; man maatte heller slaa en Kniv i mig. »Højgrevelig Excellens« beholder han aldrig, det gjør ingen Gode; »Eders Naade« er lettere at sige. (Greven taler til Peder.) Hør hid Du! Det første Du kalder mig Junker, skalt Du sidde paa Vand og Brød i otte Dage; men enten jeg taler til Dig eller Du vilt mig Noget, skalt Du altid sige: Eders Naade.

Peder. Ja, saamænd, med Guds Hjælp! Vorherre skal nok give mig sin Naade til at sige: Eders Naade.

Greven. Peder!

Peder. Junker!

Greven. Hvad?

Peder. Excellens! nej Naade, Naade!

Greven. Eders Naade da.

Peder. Eders Naade.

Greven. Saa, saa, det er ret. Gak ud og hent mig en Pitzerstikker (Signetgraveur). Du skalt tage en tydsk; de veed bedst, hvad Folk de arbejder for.

Det litteraturhistoriske Hovedværk om Tidsalderens Digtning er JUL. PALUDAN: »Renaissancebevægelsen i den danske Litteratur« 1887.

Kaste vi sluttelig Blikket paa de praktiske Midler, der i det lærde Tidsrum stod til Tjeneste for Litteraturens Udbredelse, da ville vi her træffe paa Forhold, der ere meget forskjellige fra de nuværende, hvorvel de indeholdt Spiren til disse. Hvad for det Første Forholdet mellem Forfatter og Forlægger angaaer, afveg det fra vore Dages Ordning i det meget væsenlige Punkt, at der aldrig eller ialtfald kun højst undtagelsesvis synes at være betalt Forfatterne Honorar for deres Arbejder. En Skribentstand, som levede af sin Pen, fandtes ikke i hine Dage; Forfatterne vare Adelsmænd eller lærde Folk i Embedsstillinger, der sikrede dem Livets Ophold, og slog en Enkelt ind paa den litteraire Bane uden et saadant pekuniairt Støttepunkt, gik hans Bestræbelser meget snart ud paa at fremhæve sin Skribentvirksomhed som Adkomst til en eller anden lonnet Post. Havde man nogen direkte Indtægt af sit Forfatterskab, modtog man den ikke i Form af Honorar fra sin Forlægger, men som en Understottelse fra de fyrstelige og adelige Personer,

til hvem man dedicerede sit Skrift eller hvem man allerede i Tilegnelsen kunde takke for naadig Hjælp; og end ikke dette Vederlag gik altid i Forfatterens Lomme, men maatte meget ofte anvendes til Bestridelse af Udgifterne til Papir og Trykning. »At Danmarks Lærde i Forhold til deres Antal, Kundskaber og Talenter have udgivet saa faa Skrifter,« siger RASMUS VINDING, »maa Skylden søges til i vore Bogtrykkeriers Beskaffenhed; Intet kommer i dem frem, uden hvad Forfatterne selv bekoste. Dette er Grunden til, at saamange Skrifter, som det nok var værdt at faae frem, og som ere dygtigt udarbejdede, bruges til at lægge om Fisk og Flæsk eller ligge hen som Næring for Orme og Møl.« (Se C NYROPS »Bidrag til den danske Boghandels Historie«, I. 1870, hvorefter dette Afsnit er sammendraget).

Boghandlerne optraadte hyppig som Forfattere eller Samlere, mest dog af saadanne kourante Smaaskrifter af opbyggeligt eller praktisk Indhold, som der altid kunde forudsættes Efterspørgsel efter. Akademisk Dannelse og en vis Grad af Lærdom udmærkede endnu hin Tids Boghandlere. Blandt de mest fremtrædende kan nævnes JENS LAURITSEN WOLFF, der som en driftig Kompilator sammenskrev en »evigvarende Kirke-, politisk og Husholdnings-Kalender« og en »Norges med sine omliggende Lande og Øers korte og sandfærdige Beskrivelse«. En ivrig Forfatter og Oversætter af historiske og gudelige Skrifter var den roskildske Boghandler JENS SØRENSEN NØRNISSUM, der erhvervede sig Fortjeneste i begge Ordets Betydninger ved Udgivelsen af smaa historiske Haandbøger, især en flere Gange oplagt »kort dansk Krønike.« JØRGEN HOLST blev Universitetets Boghandler og var som saadan forpligtet til at forhøre sig om hver Uge, hvad som trykkes heri Byen, og deraf samle Exemplaria til at indlægge paa Bibliotheket«; han leverede ligeledes Bøger til Christian IV.s Bogsamling, og efterat Bogauktioner vare begyndte at komme i Gang, blev flere af dem afholdte hos ham. Simon Paullis Pragtværk »*Flora Danica*« bekostede han udgivet i Forening med den anden af Tidens store Boghandlere JOACHIM MOLTKEN, en dygtig og driftig Mand med mange Forbindelser, hvorvel en Forfatter som Ole Worm ikke dømmer mildt om ham, hvor han i et Brev udtaler om Moltken, at han »kun bryder sig om sig selv og ikke kjender nogen anden Gud end Pengene.« CHRISTIAN CASSUBEN udstrakte sine Forret-

ningsforbindelser til Norge, men medens han hævdede sit Firmas Rang blandt de første ved sin store Driftighed, gav den samme gode Egenskab ham et mindre hædrende Ry ved det udstrakte Eftertryk, den forledte ham til. Kingos og andre af de gode Forfatteres Forlægger DANIEL PAULLI, Søn af Videnskabsmanden Simon P., har derimod efterladt sig et uplettet Minde i Boghandelens Historie ved sin Retskaffenhed i Forretningslivet, sin litteraire Alvor og gode Smag. I Aarhus virkede en bekjendt litterair Mand som Boghandler: Udgiveren af Peder Laales Ordsprog (S. 82), Klokkeren HANS SKAANING, der forfattede og forlagde forskjellige historiske Skrifter.

Censuren var selvfølgelig i mange Maader en Hæmsko paa Forlagsvirksomheden og besværliggjorde den særlig i Provinserne, hvorfra ethvert Skrift skulde sendes til Kjøbenhavn for at erhverve Fakultetets Approbation; en anden og ikke mindre følelig Ulempe opstod af det hyppige og højst ugenerte Eftertryk, som gangbare Bøger bleve Gjenstande for, og mod hvilket man kun kunde værge sig ved at ansøge om kongeligt Privilegium for sine Forlagsskrifter, hvilket tildeltes for et begrænset Antal — fem, ti, indtil tyve — Aar.

De større Forretninger afsatte en Del af deres Forlag til de udenlandske, mest tydske og hollandske, Firmaer, de stod i Forbindelse med, og hos disse gjorde atter de danske Boghandlere deres Indkjøb af fremmed Litteratur, mest ved Besøg paa det store Bogmarked i Frankfurt a. M., der endnu dengang havde Overtaget over Leipzig som Centralplads for den tydske Boghandel. Egenlig Sortimentshandel i vore Dages Betydning af Ordet, Lager af fremmede Forlagsartikler med Ret til Tilbagesendelse af det Uafsatte, var endnu ikke almindelig; det Meste anskaffedes ved fast Kjøb, enten direkte fra det fremmede Firma eller hos dets herværende Kommissionair, d. v. s. den Boghandler eller Bogtrykker, hos hvem Firmaet lod sin uafsatte Restbeholdning blive tilbage, naar dets Forhandler forlod Byen igjen efter sit regelmæssige aarlige Besøg for at bringe de nye Sager paa Markedet. Til Lagerets Forsyning med afsættelige Varer og derved til Fremme af Salget bidrog meget det internationale Meddelelsesmiddel, der kom i Brug ved Midten af det 17. Aarh.: Forlagskataloger, der tilbød Læseverdenen

et Valg og ikke gjorde den afhængig af Boghandlerens tilfældige Forsyning.

En Besynderlighed ved Bogsalget var, at det en Tidlang fandt Sted i — Kirkerne, i Kjøbenhavn særlig i Frue Kirke, hvor en af Byens Boghandlere havde et helt Kapel til sin Raadighed. Oprindelig havde dette Valg af Udsalgslokale været naturligt nok, dengang Litteraturen var overvejende af gudeligt Indhold og de, der forstod sig paa boglig Syssel, næsten alle vare knyttede til Kirken. Dette blev imidlertid anderledes, uden at den gamle Sædvane dog derved forandredes. 1638 havde Christian IV. imidlertid erfaret, »hvorledes underskedlige unyttige Bøger og Skrifter, som Ulspil og deslige, saa og letfærdige Boleviser og andre utjenlige Viser, Digt, Fabel Eventyr og ublu Kjærlighedsbøger« falbødes i Kirkerne, og forbød strengelig denne forargelige Uskik. Tyve Aar senere blev Tilladelsen til Boghandel i Kirkerne omsider helt ophævet. Børsen blev nu et Hovedpunkt for Bogsalget som for Salget af de mangehaande andre Herligheder, der rummedes i Børssalens 36 Kramboder, hvor den fine Verden, Prinsesserne og Adelens Damer saa gjerne færdedes. Her havde bl. A. ELZEVIRERNES verdensberømte Firma et Udsalg af sine Forlagsartikler.

Som oftest vare ogsaa Bogtrykkerne Forlæggere og Forhandlere af adskillige fra deres Presse udgaaede Skrifter. Udgivelsen af Almanaken var et Privilegium for Universitetsbogtrykkerne, der i retslig Henseende kun vare »pligtige at svare for Rektor og de Højlærde«, undtagen i Manddrabssager. Til de bekjendteste høre MADS VIINGAARD, HENRIK WALDKIRCH, der paa egen Bekostning trykkede fem Dele af Arild Huitfelts Danmarkskrønike, SALOMON SARTORIUS, der fik Eneret til at trykke Alt, hvad der i Kjøbenhavn udgaves paa fremmede Sprog, samt Skattefrihed, Fribolig og en aarlig Løn af 200 Rdl., men saa til Gjengjæld skulde holde et perfekt Typografi og Bogtrykkeri«, ogsaa til Trykning af Kobberstik, samt et Bogbinderi og en Boglade paa frantzøsk og nederlandsk Maneer«; MELCHIOR MARTZAN trykkede baade Folio- og Kvartudgaven af Christian IV.s Bibel; fra hans Efterfølger PEDER JENSEN MORSINGS Trykkeri udgik der 1658 en Skriftprøve med baade græske og hebraiske Typer.

Som det jo endnu tildels er Tilfældet den Dag idag, fik Trykkerierne deres Typer fra Tydskland; ogsaa Papiret maatte for

en stor Del forskrives udenlandsfra, da de hjemlige Møller i
kunde fyldestgjøre Behovet. Sættere og Trykkere vare en lang
fortrinsvis Tydskere og Hollændere. Ogsaa hvad Bøgernes l
binding angaaer, maatte man ty til Udlandet, saasnart det gj
om at yde Noget ud over det Almindelige. Vi havde ønsket
ledsage dette Værk med en farvetrykt Gjengivelse af et Pragtb
fra den heromhandlede Periode som Prøve paa det indenland
Bogbinderis Standpunkt; men Tanken maatte opgives, fordi
hvad vore Bibliotheker eje af virkelig karakteristisk Indbinding
hin Tidsalder, tydeligt røber sin fremmede Oprindelse.

NAVNEFORTEGNELSE

TIL FØRSTE BIND.

Kursiv-Tallene henvise til Hovedstederne, hvor vedkommende Forfatter er omtalt.

T.

U.

V. W.

Æ.

Ø.

ILLUSTRERET DANSK

LITTERATUR HISTORIE

ILLUSTRERET DANSK

LITTERATUR HISTORIE

AF P. HANSEN

ANDEN MEGET FORØGEDE UDGAVE

MED 36 BILAG

SAMT INDTRYKT I TEXTEN 300 FORFATTERPORTRAITER, 63 HAANDSKRIFT-FACSIMILER, 158 INITIALER, TITELBLADE, TEXTPRØVER, POLEMISKE BILLEDER OG ANDRE ILLUSTRATIONER

FRISERNE TEGNEDE AF HANS NIKOLAJ HANSEN

ANDET BIND

KJØBENHAVN

DET NORDISKE FORLAG

BOGFORLAGET · ERNST BOJESEN

1902

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

INDHOLD AF ANDET BIND

FORTEGNELSE OVER BILAGENE TIL ANDET BIND.

FORTEGNELSE OVER TEXT-ILLUSTRATIONERNE I ANDET BIND.

HOLBERG

OG HANS SAMTID.

1700—1750.

Holbergs Forfattervirksomhed falder i den Del af det 18. Aarhundrede, da den kritiske Undersøgelse paa Religionens og Tænkningens Omraade samler og væbner den Opposition, som i Aarhundredets sidste Halvdel drager løs mod praktiske Formaal og afstedkommer gjennemgribende Forandringer paa Kirkens, Statslivets og den almindelige Samfundsbetragtnings Omraade. Han følger med Agtpaagivenhed denne Kulturlandenes — fornemlig Englands og Frankrigs — kritiske Litteratur, tilegner sig af den, hvad der synes ham gyldigt og antageligt, og gjør sine Landsmænd delagtige i den baade ad direkte Vej, idet hans moralfilosofiske Skrifter for en stor Del beskjæftige sig med dens Tankeindhold, og ad indirekte Vej, idet den nye Bevægelse har sin Del i at gjøre ham just til den særegne Forfatter-Individualitet, som hvilken han virker i vort Aandsliv baade for sin egen Slægt og for de efterfølgende. Paa dobbelt Maade ledes saaledes de europæiske Kulturstrømninger gjennem Holberg ind i vort Samfund; det er derfor af Vigtighed at tegne Omridsene af denne Bevægelse og fastholde, hvor vidt den var naaet i Holbergs

Levetid, for at det kan sees, hvilke nye Tanker han stilledes ov for, hvorledes og i hvilket Omfang de optoges i hans Personligh og hvorvidt de, som en Følge heraf, kom til at paavirke de i v Samfund hidtil raadende Anskuelser.

Engelsk Filosofi.

Den sunde og skjønne Idealisme, for hvilken Shakspeares Miltons Digterværker ere det herligste Udtryk, var i England blev afløst af Puritanismens mørke Aand, hvis Fanatismes Ild afsved al Tilværelsens Blomster og Blade. Denne Yderlighed af stiv gamm testamentlig Tro paa den guddommelige Autoritet som en i alle T værelsens Momenter personligt indgribende, straffende eller benaadend men altid vilkaarlig optrædende Dommer maatte med Nødvendigh som sin Modsætning afføde en Trang til Revolte mod denne aand lige Fængselstvang, et Forsøg paa Overmandelse af den jernhaar Slutter, en Undersøgelse fra Grunden af de Principers Retmæssighe paa hvilke han havde bygget sin Magt. Den Tænkning, som fremg af denne Trang, havde sin betydeligste Talsmand i John Lock (1632—1704), Grundlæggeren af den empiriske Filosofi, so fører al menneskelig Erkjendelse tilbage til Erfaringen alene, nægt Tilstedeværelsen af medfødte Ideer eller Grundsætninger i Bevids heden og hævder, at Sjælen oprindelig er som en ubeskreven Tav *(tabula rasa)*, hvorpaa Erfaringen skriver sit Indhold: der find Intet i Bevidstheden, som ikke først har været tilstede i Sandsningen Ved Iagttagelse af Sandsegjenstandene tilegne vi os den ydre Erfarin ved Iagttagelse af vor Forstands egne Virksomheder erhverve den indre (Reflexion); denne Erfaring tilfører Forstanden Forestillinge Begreber, Billeder, med eet Ord: Ideer, som blive Gjenstande f Tænkningen, der saaledes ikke beskjæftiger sig med Tingene sel men med Ideer om Ting, oprindelig Enkeltideer, hvilke Forstande modtager paa ganske passiv Vis, ligesom Spejlet modtager Billede, derefter sammensatte Ideer, hvilke Forstanden aktivt danne sig, altsaa Tankeobjekter, til hvilke der ikke behøver at svare noge Reelt. Hvorledes Sandseindtrykkene, efterat være optagne i Sjælen forvandles til Forestillinger, formaaer Locke's Filosofi ikke at oplyse han henviser for dette vanskelige Punkts Vedkommende til Gud Almagt. Hvad Aabenbaringen angaaer, maa den empiriske Filosof selvfølgelig benægte, at den kan tilføre Forestillingskredsen noger Ide, som ikke alt forinden er optagen i denne Kreds ved Sands-ningens Impuls; fastholdes denne Forudsætning, vil Troen paa en

Aabenbaring forøvrigt kunne enes med vor Fornufterkjendelse, selv hvor den ligger over den, og maa kun forkastes, hvor den ligefrem strider imod den. For Empirien er Menneskelivets Opgave imidlertid en mere nærliggende end at fortabe sig i transcendentale Spekulationer; Summen af dets Visdom bestaaer i at dyrke de moralske Kundskaber og de Kunster, der ere fornødne for dette Liv. Det er derfor karakteristisk for Locke, at han — efterat have behandlet sin Filosofis theoretiske Del i det længe gjennemtænkte og forberedte Skrift »*An essay concerning human understanding*« 1690 (senere efterfulgt af »*The reasonabless of Christianity*«) — i 1693 skrev »*Some thoughts concerning education*«, i hvilke han — ogsaa i denne Henseende »Englands Nationalfilosof« — udkastede Planen for en fornuftig Opdragelse i Træk, som endnu den Dag idag træde tydeligt frem i den praktiske engelske Pædagogik: med Midler som frisk Luft, simpel Føde, Svømning, Ride- og Fægteøvelser samt anden legemlig Idræt; med Formaal som en paa et rigtigt Gudsbegreb tidlig grundlagt Dyd, Klogskab, god Verdenstone og praktiske Kundskaber.

Fra Idealismen havde Locke, tagende sine Udgangspunkter hos sin Landsmand Bacon, fort den filosofiske Tænkning henimod Empirismens yderste Grændser, men forst hans Benyttere, især i Frankrig, hævdede ham — ganske i Modstrid med hans ædruelige engelske Temperament — som Bannerfører for den videst gaaende Sensualisme, idet de tog sig til Indtægt, hvad der i hans Filosofi kunde bruges i dette Øjemed, og gled let hen over Resten. Endog til Støtte for Materialismen, saaledes som den fremtraadte i det 18. Aarhundredes anden Halvdel, paaberaabte man sig Locke's Ideer, hvilke i hans Fædreland foreløbig udvikledes i Retning af Deisme, den religieuse Anskuelse, der forkaster al overnaturlig Aabenbaring og dermed Tanken om en aabenbaret Gud, samt hvad der ellers i den kristelige Lære hænger sammen med denne Forestilling: den guddommelige Inspiration, Spaadomme og Undere, Læren om Treenighed, Arvesynd, Forløsning o. s. v. Deismen vil kun anerkjende en saadan Gud, som Fornuften fatter, hans Forsyn har i dens System Plads ved Siden af Villiens Frihed, Dyden sættes som det attraaværdige Maal, og Sjælens Tilværelse efter Døden antages. Medens Menigmand kun lidet berørtes af Deismen, vandt denne Religion for Filosofer stor Indgang i de dannede Klasser, begrundet og udviklet især af MATTHEWS TINDAL, der seer Guds

Villie aabenbaret ligesaa tydeligt gjennem Fornuften, Sædeligheden Lovbog, som gjennem Aabenbaringen, og for hvem Kristendomme er en Fornyelse af denne naturlige Religion. »Lysestøberen fr Salisbury«, Almuesmanden THOMAS CHUBB, tager Udgangspunkte for sin Deisme ikke i Fornuften og al Sandheds Overensstemmels med den, men i selve Kristendommen; han skjelner imidlertid skarp imellem Kristi Lære og Læren om Kristus, og medens den første saaledes som den meddeles i Evangeliet, staaer for ham som der klareste, sandeste og mest ophøjede Anvisning til Frigjørelse fo Synd og Gjenfødelse i Renhed, kan han i Beretningerne om Krist Liv ikke se noget Værk af guddommelig Inspiration, men maa finde dem beheftede med de Mangler, som forudfattede Meninger, Misforstaaelser, upaalidelige Traditioner og et begrændset Syn maatte forulempe en i Tiden saa fjerntliggende Historieskrivning med; thi et naturligt, dødeligt Menneske er for ham Kristus, hvis Betegnelse som »Guds Søn« maa forstaaes billedligt, og med hvis frelsende Gjerning den hele gammel- og nytestamentlige Mystik ikke har noget at gjøre. — I de højere Samfundskredse stod især Locke's Ven Greven af SHAFTESBURY som en alvorlig og begavet Talsmand for Deismen og de med den beslægtede Retninger, og hans 1711 under Titlen »*Characteristics*« samlede filosofiske Skrifter vidne i lige Grad om hans Frisind, hans ædle Karakter og hans fine Dannelse; Bevarelsen af den personlige Udviklings Harmoni under Menneskets Stræben efter den sande Lyksalighed staaer for ham i første Række og viser hans Livsanskuelse som stærkt paavirket af den antike Verdens harmoniske Dydslære. Hos Shaftesbury's Standsfælle, den glimrende begavede, men letfærdige Viscount BOLINGBROKE, som paa forskjellig Vis var nøje knyttet til Frankrig og modtog mange Paavirkninger fra dets Samfundsliv, fremtræder Fritænkningen i en ved Vid og formel Elegance fristende Form, men tillige med overvejende Betoning af dens skeptiske Momenter og Forbigaaelse af dens positive Resultater, saa at han baade i Form og Indhold kommer til at staa de franske Encyklopædister meget nær. At forøvrigt en Fortsættelse af den Kritik, som havde ført til Deismen, omsider maatte havne i fuldkommen Skepticisme, er indlysende. Dette den absolute Tvivls Standpunkt repræsenteres skarpest og klarest af DAVID HUME (1711—1776), hvis kritiske Filosofi bliver til en tilintetgjørende Kritik af al Filosofi overhovedet, idet han,

udgaaende fra Locke's Postulat om al Forestillings Udspring fra Sandsningen, ikke som denne sin Forgænger anerkjender noget nødvendigt Forhold mellem Aarsag og Virkning, men skriver Forestillingen om et saadant paa en utilstrækkelig og svækket Sandsnings Regning og altsaa opløser Natursammenhængen i en vilkaarlig Blanding af Iagttagelser og Kjendsgjerninger, et Spil af Tilfældet. At en saadan Tankegang hverken havde Plads for Gud eller en udødelig Sjæl, er en Selvfølge.

Medens i England Fritænkningen fortrinsvis udviklede sig ad forstandsmæssig Vej og prægedes af den engelske Aands Alvor og Grundighed, blev den i Frankrig tilegnet af Nationens livlige Fantasi, tog den indsmigrende Form, det spillende Vid og den kaade Persiflage i sin Tjeneste, forvandledes mere og mere fra en systematisk Undersøgelse til et aandrigt Causerie og vandt netop ved denne sin Frivolitet større Indflydelse i videre Kredse, ligesom den ogsaa her hurtigst naaede til sit Slutningspunkt: den krasse, aandsfornægtende Materialisme. Fransk Filosofi.

Den franske Stils første klassiske Forfatter MICHEL DE MONTAIGNE havde allerede i det 16. Aarhundrede anslaaet den Aand og angivet den Form, i hvilke de følgende Tidsalderes franske Skribenter lige til vore Dage have fundet det prægnanteste Udtryk for deres Tankeindhold. Hans »*Essais*« — udentvivl et af de nærmeste Forbilleder for Holbergs »Epistler« — ere udsprungne af hans ligesaa sande som hyppigt oversete Grundsætning: »at vide Meget giver Anledning til at tvivle mere« og sætte i Overensstemmelse hermed en Mængde forskjellige Spørgsmaal under Debat paa en saadan Maade, at der kastes Lys paa dem fra alle Sider, uden at nogen enkelt fremhæves som den for Sandheden afgjørende — en i en fornem Natur, et tolerant Sind og en omfattende Dannelse hvilende mild og aandrig Skepsis, der ikke opstillede noget revolutionairt System, men stilfærdigt banede Vejen for et saadant ved at lade Tvivlen, ligesom ved en kemisk Proces, adskille Livsanskuelsens hidtil for udelelige ansete faa og faste Elementer i deres Vrimmel af Grundstoffer.

Hos den af Montaigne tidligt paavirkede PIERRE BAYLE (1647—1706) faaer den religieuse Skepsis et personligt Udtryk i hans gjentagne Troesforandring: han blev opdragen i den reformerte Lære, blev senere Katholik, men vendte snart igjen tilbage

til den reformerte Kirke. Han kaldtes til Holland som Lærer i Filosofi og forsvarede paa den franske Religionsforfølgelses Tid Tolerancens Grundsætninger i et Skrift, som hans Modstandere angreb med saamegen Virkning, at han fik sin Afsked. I sit Otium udarbejdede han sit epokegjørende Hovedværk »*Dictionnaire historique et critique*«. en Forløber for det 18. Aarhundredes »*Encyclopédie*« og selv efter dennes Fremkomst mangfoldig benyttet som oplysende ved sin grandiose Indholdsfylde, ligesom dette monumentale Værk endnu den Dag idag har Betydning som Hjælpemiddel ved Granskningen af det 17. Aarh.s Kultur- og Litteraturhistorie. For sin Samtid var Bayles Dictionnaire Hovedkilden til al Viden og repræsenterede den videst fremskredne filosofiske Oplysning, samtidig med at hans Behandling af Stoffet fængslede ved æggende Skepsis og dristige Paradoxer, der som Slagord gjorde Propaganda for hans Anskuelser endnu mere end hans stundom temmelig løse Argumenter. Bayles Kritik fremhæver Modsætningsforholdet mellem Principer, der endnu i vor Tid staa stridende overfor hinanden; han anviser Tro og Fornuft hver sit Omraade, hævder, at Kristendommens Sandheder ligge udenfor Fornuften, og betegner det derfor som en frugtesløs Bestræbelse at ville søge en Forsoning mellem Theologi og Filosofi: »man maa nødvendigvis erklære sig for den Ene eller den Anden, enten for Filosofien eller for Evangeliet«. Hans eget Valg falder afgjort paa den Første: Filosofien kan uden Religionens Hjælp tøjle de menneskelige Lidenskaber, hvilket Kristendommen ikke formaaer; thi de sædelige Forhold have deres Grund i sig selv og ere uafhængige af al positiv Religion.

Ved en glimrende stilistisk Fremstilling og en højst aandfuld, tiltalende og for Alle tilgængelig Behandling skaffede fremfor nogen Anden Adelsmanden Charles de Secondat, Baron de MONTESQUIEU (1689—1755) Skepticismens Tanker Indgang i vide Kredse. Rolig og fornem som Montaigne opbringer han ikke Autoriteten imod sig ved en spredt og ivrig Opposition paa en Mængde underordnede Punkter, men underminerer ved sin Undersøgelses hele Methode langsomt og sikkert Grundlaget for den bestaaende Samfundsanskuelse. Karakteristisk er den ledende Tanke i hans første, forøvrigt ikke tilendebragte litteraire Arbejde: en Fremstilling af Kulturhistorien som betinget af de fysikalske Forhold, en Ide, han

gjenoptog i sit Hovedværk om Lovenes Aand. I 1721 udkom Montesquieus beromte *»Lettres persanes«*, en Række Breve, der foregives skrevne til Slægt og Venner i Hjemmet af nogle fornemme Persere, som gjøre en Studierejse i Europa — den meget gjennemsigtige Indklædning af en Satire over religieuse, politiske og sociale Forhold i Frankrig, hvis Forvendthed skal springe dobbelt i Øjnene ved at refereres tilsyneladende ganske objektivt af de fremmede Gjæster og vække deres højeste Forundring (Holberg har benyttet Ideen i Fragmentet af den underjordiske Forfatters europæiske Rejsedagbog i »Niels Klim«). Med kløgtig Forstaaelse af sit Publikums Smag har Montesquieu benyttet den orientalske Staffage til nogle lascive Skildringer, der bidrog ikke mindst til den uhørte Opsigt, de »persiske Breve« vakte, og den rivende Afsætning, de fandt; men neppe havde det obscøne Element været nødvendigt som Lokkemiddel for Satiren, thi denne var saa vittig og fin, saa altomfattende og saa ubegribelig dristig i Omtalen endog af den nylig afdode Kongeguddom Ludvig XIV., at den formelig maatte revolutionere et Samfund, der her saae Kirkens og Statens helligste, uantasteligste Dogmer underkastede en netop ved sin refererende Ro og sin tilsyneladende uhildede Betragtning dobbelt stærkt ætsende Persiflage.

Bag den historiske Fremstilling i Montesquieus følgende Værk *»Considérations sur la grandeur et la décadence des Romains«* (1734) ligger ligeledes en tilsløret, men dog mere positiv Tendens: ved Skildringen af Romerrigets Storhed og Fald at fremhæve et Exempel til Advarsel for Frankrigs fordærvede Regjering og at godtgjøre, at et Folks Stigen og Dalen er begrundet i dets sociale og politiske Tilstande, ikke i Tilfældigheder eller i enkelte fremragende Mænds pludselige Fremstaaen. Montesquieus Hovedværk, som han havde arbejdet paa i tyve Aar, hans navnkundige og i den politiske Idedannelse dybt indgribende *»L'Esprit des lois«*, udkom først 1748, altsaa ved Slutningen af det her behandlede Tidsrum; hvorvel Holberg har kjendt det og drøfter dets Anskuelser i flere af Epistlerne (514—526), falder det i sine Virkninger paa dansk Litteratur ind under Aarhundredets sidste Halvdel.

Det er mindre ved at yde sin Tidsalders Bevidsthed nyt Stof, mindre ved at føre dens Tankearbejde videre ad selvstændige Baner, end ved i en hidtil ukjendt Grad og med en i Verdenslitteraturen ene-

staaende Begavelse og Arbejdskraft at popularisere sit Aarhundrec nye Ideindhold, at VOLTAIRE (1694—1778) kommer til at indta Pladsen som sin Samtids første og endnu af vore Dages Frank højest beundrede Skribent. François Marie Arouet (først 1728 ant han Navnet Voltaire, en Omsætning af Bogstaverne i »Arovet l. ɔ: den Yngre) modtog sin første Aandsskærpelse i Jesuiternes Sko men kom tidlig ind i de unge Adelsmænds og Skjønaanders frivc Lag. Nogle dristige Satirer bragte ham i Konflikt med Myndi hederne, og gjentagne Gange maatte han i Bastillen bøde for s vittige Pens Uforsigtigheder. For at aande en friere Luft tog h: til England, den nye Filosofis og den politiske Selvstændighe Hjemland, der i hin Tid paa saamange Maader befrugtede fran: Aandsliv og stod i stadig Forbindelse med det. Et treaarigt Opho i London bragte ham i Samkvem med alle det adelige og borge lige Selskabs betydeligste Forfattere, befæstede hans Kjendskab t de filosofiske Bevægelser og formede hans religieuse Anskuelse t den Deisme, han blev tro Livet igjennem. Dette sidste Punkt e værdt at agte paa, fordi det som oftest oversees og med nogen Føj kan glemmes under Betragtningen af Voltaires uhyre Forfatte virksomhed, i hvilken den hvasseste Spot mod Kristendommens Dog mer, den hadskeste Haan mod Kirken, den hensynsloseste Forfølgels af Alt, hvad han anseer for overtroiske Meninger, danner den stærkt klingende Grundtone. Trods alt dette er det en Misforstaaelse elle en Overfladiskhed at betragte Voltaire som Talsmand for den pur og simple Atheisme; hans saa ofte tilbagevendende, fanatisk for bitrede »*écrasez l'infâme!*« (knus den Infame!) har overalt »*la superstition*« (Overtroen) eller »*l'eglise*« (Kirken), ikke Gud *(Dieu)* til underforstaaet Objekt, hvad der noksom fremgaaer af Kontexten hvor denne tillader at slutte til Kjønnet, idet det viser sig, at »*l'Infâme*« er tænkt som Hunkjønsord. Naar den gamle Fritænke derfor satte Indskriften »*Deo erexit Voltaire*« (»Bygget for Gud af V.«) over den Kirke, han opførte paa sit Gods Ferney, ligger der heri hverken nogen fræk Bespottelse eller noget Vidnesbyrd om et Gammelmands-Tilbagefald til Kirken, men snarere en Bekræftelse af, at Voltaire — i Overensstemmelse med en fremtrædende filosofisk Retning i Tiden — til det Sidste fastholdt sin Tro paa Guds Tilværelse Side om Side med sin Fornægtelse af aabenbaret Religion i Almindelighed og den dogmatiske Kristendom i Særdeleshed.

Indrømmes maa det imidlertid, at Bekjendelsen af denne Tro indtager en platonisk tilbagetrukken Stilling i hans Skrifter, af hvis negative og oppositionelle Natur man modtager et uforholdsmæssigt stærkere og varigere Indtryk.

Som en smidig, stadig formskiftende, men i alle Genrer — »undtagen den kjedelige« — lige hjemmevant Proteus omfatter Voltaire i sit Forfatterskab en Uendelighed af Fremstillingsformer fra den filosofiske Undersøgelse til det journalistiske Agitationsopraab, fra Tragediens faste, efter de traditionelle Forhold afpassede Bygning til det i lette Omrids henkastede lyriske Digt, fra Historieskrivningens paa Kjendsgjerninger hvilende til den satiriske Fortællings frit opfundne Skildring. Ikkedestomindre er en Gruppering af denne omfattende Produktion efter Emner eller Form mislig, for ikke at sige umulig, thi en fælles Tendens forener alle disse forskjellige Værker som Vaaben i et og samme Arsenal, fra hvilket saavel Epigrammets spidse Spyd som Forhaanelsens knusende Kølle, det grove som det lette Skyts, føres i Kamp mod den stadige Fjende, med hvem der aldrig kunde sluttes Fred: Menneskenes Dumhed, Overtro, Utaalsomhed, Fejghed og Hykleri — eller hvad Voltaire betragtede som Saadant. Allerede i et af hans Ungdomsdigte, »*La chambre de la justice*«, faaer dette Had et glødende Udtryk, og hans »*Epitre à Uranie*« fra 1722 er ligesom Prologen til hans hadfyldte Bekæmpelse af Kirken. I Bastillen lagde han Planen til sit Heltedigt »*La Henriade*«, som han fuldførte og udgav under sit Ophold i England, en efter alle den æsthetiske Dogmatiks Regler konstrueret metrisk Pragtbygning, i hvis kolde og tomme Rum Læseren fryser, saa lav er Digtets poetiske Varmegrad, men hvis egenlige Bestemmelse ogsaa nærmest er den, at huse den rhetoriske Forherligelse af Henrik IV.s religieuse Tolerance i Modsætning til Fanatismen og dens rædselsfulde Udslag i Bartholomæusnatten. Efter Hjemkomsten fra England udgav Voltaire sine »*Lettres philosophiques*« med Betragtninger over engelsk Litteratur og Tænkemaade og en derunder skjult Kritik over Tilstanden i Frankrig. Pariserparlamentet dømte Skriftet til at brændes af Bødlen, og Voltaire trak sig tilbage til sin Elskerinde Marquisen af Châtelets Gods i Lothringen. Under hans tolvaarige Ophold her saae en Række Arbejder Lyset, deriblandt nogle af hans mest bekjendte: Tragedierne »Alzire«, »Mahomet« (rettet mod religieus Intolerance) og

»Mérope«, »Karl XII.s Historie«, »Ludvig XIV.s Aarhundrede«, og det tankerige Værk »*Essai sur les moeurs et l'esprit des nations depuis Charlemagne*«, den første filosofiske Universalhistorie. Endvidere arbejdede Voltaire her paa sit berygtede komisk-satiriske Heltedigt »*La Pucelle*«, som allerede var begyndt 1730 og Sang for Sang vandrede fra Haand til Haand i Afskrifter, indtil det 1762 blev trykt og udbredt over hele det læsende Europa som dets erklærede Yndlingslekture — Voltaires genialeste, men tillige skamløseste Digtning, et Emne af Frankrigs Historie (Jeanne d'Arc, Jomfruen af Orléans), behandlet efter en med den smudsigste Kynisme udkastet Plan, som unægtelig er gjennemført med Opbydelsen af alt det spillende Vid, al den fortærende Haan, Voltaire raadede over. »*La Pucelle*«. betegner paa eengang Højdepunktet af fransk Esprit og af fransk Fordærvelse og er i begge Henseender, historisk betragtet, en Legemliggjørelse af den Tidsalder, i hvilken dette Værk fremstod. Fra 1746 skriver sig den første af Voltaires satiriske Romaner »*Babouc*«. fra de nærmest følgende Aar Tragedierne »Semiramis« og »Orestes«. Just ved Midten af Aarhundredet efterkom Voltaire den tidt gjentagne Indbydelse fra Fritænkernes Augustus, den kronede Filosof Frederik II., Voltaires ivrige Beundrer, der fra nu af — som han i sin Henrykkelse sagde — vilde kalde sig Konge af Preussen, Markgreve af Brandenburg og Ejer af Voltaire. Men den gjensidige Beundring kolnedes betydeligt, da de to hver paa sin Vis store, men ikke mindre sære Mænd kom hinanden paa nært Hold. Voltaires grændselose Forfængelighed og paatrængende Gridskhed, Preusserkongens trods alle frisindede Theorier despotiske Natur og stærkt udviklede økonomiske Sands tørnede snart sammen, og det varme Venskab endte med, at Voltaire maatte flygte hemmeligt fra Berlin, blev indhentet og arresteret i Frankfurt am Main og først sluppen løs efter adskillige Gjenvordigheder. Han bosatte sig i Schweiz, men dette Ophold med det glimrende litteraire Hofliv paa Ferney, i en Aarrække Midtpunktet for det dannede Europas Opmærksomhed og Dyrkelse, tilhører Aarhundredets sidste Halvdel, der ligeledes omfatter ROUSSEAUS Optræden i den franske Litteratur og hans Tankers Mission i den europæiske Kulturgang.

Holland. Til Holland medbragte ved det nantiske Edikts Ophævelse de indvandrende Hugenotter den fransk-klassiske Smag i Poesi og

Kunst. Den videnskabelige Tænkning holdtes ved Folkets ædruelige Natur og ved den humane Aand, som endnu fra Erasmus' Dage beherskede den lærde Litteratur, fri for Skarpheder og Udskejelser, og de nye Tanker, med hvilke en banebrydende Aand som Hugo Grotius havde aabnet Statsvidenskaben, Jurisprudensen og Historieskrivningen en videre Horizont, havde havt saamegen Livsfylde i sig, at de endnu i det her omtalte Tidsrum forlenede den hollandske Videnskabelighed en Grundighed og et Frisind, der gjorde den højst tiltalende for beslægtede Nationers ypperste Aander (Holberg f. Ex.).

Tydsklands Bidrag til den filosofiske Diskussion i Aarhundredets første Halvdel repræsenteres af de to Navne Leibnitz og Wolf. LEIBNITZ (1646—1716), i hvis geniale Hoved Differentialregningen og Monadelæren fødtes, stræbte i hele sin Tænkning efter den samme Harmoni, som hans Verdensanskuelse udtrykker; overalt vilde han forsone Modsætningerne, de praktiske som de ideelle: mellem Oldtidens og den nyere Filosofi, mellem Protestantisme og Katholicisme, mellem det Totale og det Individuelle, mellem Tro og Viden; mod Locke forsvarer han Forudsætningen om de medfødte Ideer som tilstedeværende i Sjælen, ikke færdige og bevidste, men efter Anlæg og Mulighed; i Modsætning til Bayle hævder han Forsoningen mellem Troen og Fornuften som begrundet i, at Gud er et Fornuftvæsen, og at Tilværelsens Harmoni, fremgaaet af Tingenes egen Natur, just derved har den guddommelige Fornuft til Grundvold. Leibnitz' Ideer, der mere ytrede sig som geniale Enkeltaabenbarelser end i systematisk Sammenhæng, ordnedes methodisk af CHR. WOLF (1679—1754), som dog ikke sluttede sig til alle Mesterens Lærdomme og sondrede skarpere end han mellem Theologi og Filosofi, saa at han — selv en from og kirkelig troende Mand — hævdede Fornuftens Ret til at drøfte religieuse Stridsspørgsmaal og fremsatte den i Datidens Tydskland uhørt dristige Paastand, at Mennesket ved sin egen naturlige Fornuft alene er istand til at erkjende Fuldkommenhedens Lov, og at derfor selv en Atheist kan leve moralsk — et Fritænkeri, der nær havde kostet ham hans Liv og fordrev ham fra hans Lærestol i Halle, indtil den kongelige Rationalist Frederik II. kort efter sin Tronbestigelse kaldte ham tilbage til Universitetet. Wolfs Moralprincip er dette: Arbejd paa at blive fuldkommen; med Fuldkommenheden følger Lyksaligheden, som bestaaer i Fornuftens Billigelse af vore Handlinger. Det

Tydsk Filosofi.

er Stikordene fra Oplysningstidens Moralforkyndelse, vi her som andetsteds møde, og som i vort Samfund spille en stor Rolle, indtil Kant hejser en ny Fane.

Tydsk Digtning. Den tydske Digtning er uden al Betydning for os som for den øvrige Verden i denne Periode, da den franske Smag endnu beherskede de enkelte poetiske Frembringelser, som brød sig møjsomt Vej gjennem Nationens politiske Elendighed, og da den litteraire Principstrid mellem den pedantiske Forfægter af Opitz' Principer, Gottsched, og Bekæmperen af den franske Indflydelse, Bodmer, kun havde rent indre Betydning, indtil der af Brydningen fremstod en Digter som Klopstock, hvis Paavirkning af dansk Litteratur senere bliver tydelig at spore.

Derimod maa vi til Slutning kaste et Blik paa de to andre Kulturlandes poetiske Litteratur, skjøndt vi — hvad der allerede viste sig ved Omtalen af Voltaire — maa være forberedte paa, at det i »det filosofiske Aarhundrede« mindre vil være som Kunst end som Tendens, at Poesien vil gjøre sig gjældende, mindre vil være nogen Glæde over Kunstværket end en Interesse for dets Gjenspejling af Tidsbilledet, Betragtningen af denne Litteratur vil fremkalde.

Engelsk Digtning. Hovedmanden i den engelske Poesi er ALEXANDER POPE (1688—1744), der, uden at bryde nogen ny Bane, svang sig op til sin Tidsalders litteraire Autoritet ved sine Poesiers elegante Form, ved det Vid, hvormed han forsvarede dem mod Angreb, og den Tilslutning, de fandt i den fine Verden. Han er Repræsentanten for den franske Klassicismes Klarhed og Orden, undgaaer paa det Omhyggeligste Naturens og Lidenskabens ukunstlede Sprog som fornærmeligt for det gode Selskab og beflitter sig fremfor Alt paa Udtrykkets Sirlighed og antithetisk prægnante Skarphed. Sit mest beundrede Udslag faaer denne Bestræbelse i hans komiske Epos »*The rape of the lock*«, hvis Emne er taget fra en Episode i den fornemme Verden. Kun tyve Aar gammel var den stuelærde, skrantne og legemlig misdannede Yngling saa klar over Poesiens Midler og Maal, at han efter Boileaus Forbillede kunde give en Digtekunstens Theori i sit Læredigt »*Essay on Criticism*«. I et senere didaktisk Digt »*Essay on man*« (1733), gjør han sig efter Paavirkning af Bolingbroke til Tolk for Deismen; trivielle Tanker, men fyndig Sammentrængthed i Udtrykket og en til det Fuldkomne udarbejdet

Verskunst udmærker dette Pope's Hovedværk. Et smukt naturbeskrivende Digt er »*The Windsor forest*«. en litterair Satire af trættende Bredde »*The Dunciade*«; hans Oversættelser eller rettere sagt Omskrivninger af Homer staa den græske Simpelhed saa fjernt som muligt. — En Modsætning til Verdenstonen hos Pope danner JAMES THOMSONS (1700—1748) Fortrolighed med Naturlivet og Evne til at meddele sin Følelse i et ædelt Sprog, hvorvel Tidens Modesmag paavirkede ogsaa hans Naturskildring saaledes, at den trods al Stræben efter Sandhed og Simpelhed ikke er fri for en Billedoverlæsselse, som den strengere Kunst i Oldtidens Idyldigtning ikke kjender. Som en fattig Yngling kom Thomson fra Skotland til London med sit Digt »Vintren« i Lommen; efter Lidelser og Savn fandt han omsider en Beskytter i Lord Spencer, skrev Digtene »Foraaret«, »Sommeren« og »Efteraaret« og udgav Samlingen 1726 under Titlen »*The Seasons*«. Ved den alvorlige, hyppigt melankolske Stemning, der udgaaer fra Thomsons Naturbetragtning, saavelsom ved sin varme religieuse Følelse danner han en Modvægt mod sin Samtids Frivolitet, ved sin stærke Fædrelandskjærlighed — han er Forfatter til Nationalsangen »*Rule Britannia*« — staaer han i Modsætningsforhold til Propagandaen for Verdensborgerdømmet. — Hans Alvor gjenfindes hos den tungsindige Digter EDWARD YOUNG (1681—1765), der i en Alder af tresindstyve Aar, efterat Døden havde gjort ham til en ensom Mand, skrev sine berømte »Nattetanker«, en dybtfølt, men nu og da noget ensformig Klage over det jordiske Livs Forkrænkelighed.

I »Fornuftens Tidsalder« vare Forholdene imidlertid langt mindre gunstige for den metriske Kunst og særlig for den lyriske Digtning end for den prosaiske Fremstilling i dens mange forskjellige Former; baade den engelske og den franske Prosa naa i denne Periode et beundringsværdigt højt Udviklingstrin, idet særlig Afhandlings- og Brevstilen dyrkes med megen Flid, den førstnævnte støttet af den opblomstrende Journallitteratur. I RICHARD STEELES Tidsskrift »*The Tattler*« som i hans sammen med JOSEPH ADDISON udgivne »*Spectator*« uddannedes Raisonnementets Prosa til en klassisk Renhed og blev et smidigt Middel for den snart alvorlige, snart humoristiske, men først og fremmest underholdende Kritik af Samfundsfænomenerne, som tiltalte hin Tids Publikum saameget, og som bl. A. ogsaa har været Forbillede for Holbergs moraliserende

Skribentvirksomhed. — Den samme »*common sense*«, som bar denne Journallitteratur, skulde være ledende for JONATHAN SWIFT (1667—1745) i hans djærve Samfundssatirer; men hans vilde, forpinte, tilsidst endog helt utøjlede Temperament gjorde ham det vanskeligt at holde Maal og Maade; i »*The tale of a tub*« raser han som et løssluppet Dyr mod det kristelige Præstevæsen af alle Bekjendelser, under Skin af at ville forsvare Højkirkens Interesser; i sit berømte Hovedværk »*Travels of Lemuel Gulliver*« har han derimod tvunget sig til en Ro, næsten Tørhed, i Fremstillingen, der giver hans skaanselløse Afsløring af alle Menneskelivets Forkertheder en dobbelt stærk Virkning. — Et Slags Sidestykke til Swift, i højkirkelig og antifransk Stil, danner SAMUEL JOHNSON'S (1709—1784) legemlig og aandelig firskaarne Personlighed, i hvilken der paa eengang rummedes en sjelden Lærdom og en heldigvis ligesaa sjelden Mangel paa Urbanitet; som Lexikograf skabte han et monumentalt Værk, som Kritiker beherskede han despotisk sin Tids Litteratur, og som Satiriker gik han med en Blanding af juvenalsk Skarphed og boxer-engelsk Raahed løs paa Samfundets Lyder i sine forstandsmættede, men poesiløse Skrifter »*London*« og »*The vanity of human wishes*«, der forøvrigt, ligesom hans frygtede Tidsskrift »*The Rambler*«, udkom henimod denne Periodes Slutning. — I Romanlitteraturen frembragte DANIEL DEFOE (1663—1731) en ny Genre med sin verdens-erobrende »Robinson Crusoe« (1719), og den ægte engelske Familie-roman skabtes af SAMUEL RICHARDSON (1689—1761), der i »Pamela«, »Clarisse« og »Sir Charles Grandison« skildrede Dagliglivet med en stærkt betonet moraliserende Tendens og i dette Øjemed med en Farvegivning, der ikke kjender mange Mellemtoner mellem Engle-hvidt og Djævlesort; hans Skildringer satte det engelske Samfund, ja endog de litteraire Kredse i Frankrig i en Bevægelse, der ikke kunde have været stærkere, om det havde været virkelig existerende Mennesker istedenfor Romanfigurer, hvis Skjæbne man havde interesseret sig for. For vor Tid ere disse nitten Bind ulæselige, men endnu lever dog Lovelace's Skikkelse eller ialtfald hans Navn (fra Romanen »Clarisse«) i vor Bevidsthed som den typiske Forfører. — Langt større som Menneskekjender og derfor langt rigere i sin Karakteristik er HENRY FIELDING (1707—1754), og med denne Evne til Persontegning forbinder han en Opfindsomhed i Hand-

lingen og et altid redebont Lune, der har frelst hans Roman »Tom Jones« fra Forglemmelse og baaret den oppe lige til vore Dage.

I Frankrig har den lyriske Digtning fra Aarhundredets første Halvdel ikke et eneste Navn af nogen Betydning at opvise; den filosoferende Tankegang var absolut fremherskende paa Stemningsudtalelsernes Bekostning, og hvor den forbandt sig med den metriske Form, affødte den det trivielle Læredigt, hvis Udbytte, forsaavidt som det bragte noget, er af alt Andet end poetisk Art. Paa Romanens Omraade møde vi derimod et Par fremragende Navne, og det ene af dem omstraales endnu i vor Tid af Udødelighedens Glands, skjøndt Samtidens akademiske Kritik behandlede det med en noget fornem Kulde: LE SAGE (1668—1747), Forfatteren af »*Le diable boiteux*« og »*Gil Blas*«, de to efter de spanske »Gavtyveromaners« Methode skrevne, i Lokalfarven spanske og for enkelte Episoders Vedkommende fra Spanien laante Digterværker, der med alt dette dog ere Le Sages fulde litteraire Eje og repræsentative Frembringelser af fransk Esprit, fransk Munterhed og fransk Sprogkunst; betydeligst er »*Gil Blas*«, hvis Titelperson er en Aandsbeslægtet af, en Forløber for Beaumarchais' Figaro, som denne et — kun ikke saa bevidst og pointeret — Udtryk for den revolutionaire Aand, der hos begge lader sig tilsyne i Handlingens Gang, som fører til den af de lavere Lag Udgaaedes Sejr over de højere Klassers Dumhed og Slethed. — Abbé PRÉVOST D'EXILES (1697—1763) var en Beundrer og Efterligner af Richardson, hvis Skrifter han oversatte. Hans originaleste Arbejde er Romanen »*Manon Lescaut*«, hvis kvindelige Hovedperson er skildret med psykologisk Mesterskab og hvis erotiske Indhold taber sin mislige Karakter ved den Gratie og den Stilens naive Ynde, som hviler over Fortællingen. Kun en enkelt Episode er af en frastødende Natur og danner ligesom Introduktionen til den usædelige Litteratur, der kun et Par Aar efter »Manon Lescauts« Fremkomst begyndtes af den yngre CRÉBILLON (1707—1777) og bredte sig til op imod Revolutionen som en Pøl af Uhumskhed, i Sammenligning med hvilken senere Tiders obscøne Naturalisme gjør et næsten renligt Indtryk.

Fransk Digtning

Holberg. Fødsels-Aar og -Dag.

Ludvig Holberg er født i Bergen — 1685 troede l
lang Tid, »thi jeg haver et Aar mere, end som mig er
mit trykte Liv og Levnet, som er forfattet af den hannovei
Ernst Ludewig Rathlef, thi jeg er fød udi det Aar 1685«,
i den 319. Epistel; men senere opdagede han, at han vai
til Verden enc
tidligere, end
antaget: »da
kort Tid sidei
tilskikke Ud
Kirkebogen i
udi Norge,
jeg Vildfarelse
at jeg er fød .
hedder det i
hvor Holberg
udtaler, at h
selv paa et F
vidst det rette
der har derl
dernes Løb
lagt ham m
skjellige Fødse
1. April, 1.
Novbr. — ir
1862 ved Hja
bergensisk Sk
kol blev fasts
den 3. Decemb
rette. Hans F
Christian Niels

Holbergs Fødested i Bergen.

sandsynligvis tillagt sig Navnet Holberg efter sin Fødegaa
var ellers en af de Tiders store Aventuriers«, siger Sonnen
sin Danmarkshistorie, »havde i sin Ungdom været i vene
maltesisk Tjeneste og siden gaaet tilfods af Kuriositet he
igjennem« — en »Kuriositet«, der, som man veed, nedarv
hans berømte Søn. Chr. Nielsen tjente sig ved sine militaire
op fra Menig til Oberstlieutenant og maa have været kjendt

som en brav Kriger og et godt Menneske. »Jeg selv — siger Sønnen i Ep. 128 — saasom jeg, da han ved Døden afgik, var neppe et Aar gammel, kan herom Intet melde som et øjensynligt Vidne, men maa grunde Alting paa Fremmedes Domme og de Berømmelser, som jeg udi mine Børneaar hørte at alle gamle Folk ham have tillagt. Thi hvor jeg er kommen blandt Høje og Lave, iblandt Officiers, Bønder og Almue, da, saasnart de have hørt, hvis Søn jeg var, have de enstemmigen raabt: Ach! er I Christian Nielsens Søn? og derpaa have begyndt at anføre adskillige Historier til Bevis saavel paa hans Tapperhed som paa hans Dyd, Moderation og kristelige Hjertelav mod alle Mennesker.« Han var gift med Karen Lem, en Datter af den theologiske Lektor i Bergen Peder Lem, Datterdatter af Biskop Ludvig Munthe, efter hvem hendes berømte Søn var opkaldt, saa det er vel især denne sin Herkomst paa mødrene Side, Holberg har i Tankerne, hvor han (Ep. 447) udtrykkelig fremhæver, at han er »af en god Familie«. Tolv Børn satte Ægteparret i Verden, men kun de sex overlevede Forældrene, og blandt disse var Ludvig den Yngste, kun fem Fjerdingaar (ikke, som han selv siger, neppe et Aar) gammel, da Faderen døde, ikke fyldt ti Aar, da ogsaa Moderen gik bort og han, som det almindelig skete med Officierssønner, paa Foranstaltning af sin Formynder blev indskreven i et norsk Regiment med Korporalsgage — »saa at jeg efter min Tour kunde maaske nu have været General, hvis jeg imidlertid havde beholdt mit Hoved«, siger han i Ep. 176. Efter et kort Ophold ved sit Regiment i Opland for at indøves i den militaire Gjerning kom Holberg, der havde lagt Lyst og Anlæg til Studeringer for Dagen, tilbage til sin Fødeby og i Huset hos sin Morbroder Peder Lem, hvor hans første Forsøg i den satiriske Digtning gik ud over en af Familiens kvindelige Bekjendte og formentes at skulle indbringe ham en alvorlig Revselse, der imidlertid under hans godmodige Slægtnings Paavisning af det Skammelige i en slig Opførsel forvandledes til en blid Reprimande, fordi de metriske og grammatikalske Regler ikke vare nøje nok overholdte i dette Opus I. Fra Bergens lærde Skole blev Holberg 1702 dimitteret til Kjøbenhavns Universitet, men maatte paa Grund af Pengetrang vende tilbage til Norge strax efter overstaaet Examen og blev Huslærer hos Provst Weinwich paa Voss med Forpligtelse til at prædike i dennes Forfald; »Bønderne — fortæller Holberg i »Trende

Student 1702.

Ep.« — holdt mig for saadan en Mester i at prædike, at de lignede mig ved Sal. Mester Peder, en af deres forrige Præster, hvilken de ansaa som den anden Chrysostomus«, og dette, uagtet eller maaske fordi den unge Students Prædikener maa have været af en for den Tid usædvanlig Korthed: »Jeg fik udi min Ungdom engang Tiltale af en Præst, efterdi en Prædiken, som jeg holdt for ham, havde kun varet et Kvarteer; men jeg menede, at naar Tautologier og unødige Repetitioner bleve borttagne af hans Taler, vi prædikede lige længe« (Ep. 85). Som Børneopdrager var Holberg ikke slet saa heldig; allerede tidligt ytrede sig hans koleriske Temperament, Følgen af »en medfød Delikatesse« i Nervesystemet, der kunde »bringe ham ud af Skik«, blot en Hund gjøede eller en Dør blev slaaet i (Ep. 25), saa han opgav allerede i Sommeren 1703 sin pædagogiske Virksomhed og rejste for sine sammensparede Skillinger til Kjøbenhavn for at fortsætte sine Studeringer og desuden lægge sig efter Fransk og Italiensk. Systematisk Filosofi, saaledes som den dengang dreves med et Utal af formelle Distinktioner, var hans Hoved ikke anlagt til, og han fik derfor kun anden Karakter til filosofisk Examen, hvorimod han allerede i Foraaret 1704 tog den theologiske Embedsexamen med bedste Karakter. Atter drev Pengenød ham tilbage til Bergen og til at tage imod en Huslærerplads hos Lektor og Vicebiskop Smidt. Denne Mand havde rejst endel i sin Ungdom og fort nojagtig Dagbog over sine Besøg i fremmede Lande. »Jeg tog mig da fore — fortæller Holberg — naar jeg ikke havde Andet at bestille, at læse i hans Rejse-Journal, hvorudover jeg fik saadan Lyst at rejse udenlands, at ihvorvel jeg ingen Penge havde, hvilket kunde have været nok til at dæmpe denne min ædle Lyst, saa blev jeg dog af Tingens Vanskelighed mere og mere ophidset, saa at jeg begjærte min Afsked, hvilken jeg og erholdte, endskjondt mine Venner bleve fortornede, ja endog selv min Principal, saasom han mærkede, at hans Born forfremmedes godt under min Information.« (Holbergs »Trende Epistler«, af hvilket autobiografiske Skrift de følgende Citater ere tagne, naar ingen anden Kilde angives.)

Theol. Examen 1704.

Holberg »søgte da som en Guldmager at gjøre Guld af alle Ting«, omsatte sine faa Ejendele i klingende Mønt og tilvejebragte saaledes en Kapital af tresindstyve Rigsdaler, med hvilken han i Slutningen af Sommeren 1704 tiltraadte sin første Udenlandsrejse

ad Søvejen til Amsterdam. Han opholdt sig her i fjorten Dage; »men da jeg havde mættet Øjnene og seet de fornemmeste Kuriositeter der, gjorde jeg Overregning med mine Penge og befandt, at Skatkammeret kunde snart blive udtømmet, men hvor jeg skulde tage det, jeg skulde holde det vedlige med, var ikke saa ren en Sag for mig at se.« Han havde ment at kunne tjene sig et Hjælpefond ved Undervisning i Fransk og Italiensk, men da han »lærte at kjende Hollændernes Naturel«, gik det op for ham, at han neppe paa denne Maade vilde kunne friste Livet i Amsterdam, »hvor endog de lærdeste Professores ikke agtes saameget som en Skipper«. Hans Stilling forværredes end mere derved, at han blev hjemsøgt af et Feberanfald, som tvang ham til at tage til Aachen, en trods al Sparsommelighed kostbar Afstikker, der ydermere var fuld af Fortrædeligheder, fremkaldte ved, at den tyveaarige Canditatus paa Grund af sin spinkle Figur og sit hele ungdommelige Udseende nærmest blev antagen for en undløben Skoledreng og derfor havde vanskeligt ved at hævde sig nogen Anseelse hos sine Medrejsende. Hans hollandske Pas lød krænkende nok paa »*le Garçon* (Drengen) *Louis d'Holberg*«, og da der engang bededes i et Værtshus undervejs, rettede en Præst paa Rejseselskabets Vegne det Spørgsmaal til ham: *Hoer gy well, manneke! Quando deseruisti studia tua?* (Hør engang, lille Mand! Hvornaar er Du løben af Skole?) »Hvorpaa jeg blev temmelig vred og, førend han kunde komme til at tale et Ord mere, bombarderede ham med hele Lag af latinske Fraser, saa den arme Præst biede ikke længe, førend han sprang op fra Stolen og raabte: *De Heer ist en Theologant, ick gratuleere myn Heer!*« Ved Ankomsten til Aachen ejede Holberg Alt i Alt kun sex Rigsdaler, hvilken Sum man let kan regne sig til maatte være utilstrækkelig til en tre Ugers Badekur. »Jeg blev da af Nøden dreven til at sætte en Gjerning i Værk, som jeg aldrig enten før eller siden har tænkt paa at ville gjøre, nemlig saasom jeg ikke var istand til at betale min Vært, vilde jeg have sneget mig hemmelig bort; jeg pakkede mine Klæder sammen i en Rejsesæk og gik om Morgenen tidlig ud igjennem en Bagdør: men som jeg dels ikke var dreven nok udi Kunsten, dels havde en mistænkelig Vært, som laa paa Lur efter mig, blev jeg da greben i Arbejdet og maatte betale ham til den yderste Skilling. Dette svævede mig en lang Tid derefter for Øjnene, enten jeg vaagede eller sov, jeg drømte

Første Udenlandsrejse 1704-5.

tidt, at jeg havde samme Kromand over Halsen paa mig, og at han slæbte mig ind i Værtshuset igjen.« Tilfods maatte Holberg saa tilbagelægge Vejen til Amsterdam, hvor han efter mange frugtesløse Forsøg og efter et langt og kummerligt Ophold omsider fik rejst Penge, rimeligvis ved en Vexel paa Slægtninge i Bergen, og vendte saa Kaasen hjemad, dog ikke til sin Fødeby, fordi han nødig vilde unde den Lejlighed til at bele hans mislykkede Udenlandsfart, men til Christiansand, hvortil han først naaede 1705.

I Christiansand.

I en uventet Grad kom Holberg her til at høste Gavn af sit Ophold udenlands: det kastede Glands over den Hjemkomne, og om end mange af den lille Bys Bedsteborgere rystede betænkeligt paa Hovedet over de nye Meninger, den unge Videnskabsmand vilde indføre, idet Holberg i ungdommelig Kaadhed en Tidlang morede sig med at opstille og ved enhver Lejlighed forsvare det Paradox, at Fruentimmerne ikke ere Mennesker, saa bidrog maaske netop selve dette Kjætteri til at forøge Respekten for ham og give ham Anseelse som en Person, der havde tilegnet sig Tidens mest fremskredne Ideer og erhvervet sig grundige Kundskaber i fremmede Lande; han fik fuldtop af Informationer, endogsaa »Folk af den øverste Klasse«, og kom i et stort Ry for Lærdom; »da jeg engang gik og spadserede igjennem Byen, hørte jeg denne Berømmelse af to unge Mennesker, som fulgte tæt bagefter mig: Dette er den lærde Karl, der forstaaer saamange Sprog, han kan snakke Fransk, Italiensk, Polsk, Moskovitisk og Tyrkisk; saa at jeg i den Tilfælde var ligesaa berømt i Christiansand som Mithridates, Kongen af Ponto, hvilken, som Historierne fortæller, har kunnet tale toogtyve Sprog«. Det var dog ikke langt fra, at et ubehageligt Tilfælde havde afsløret, paa hvilke skrøbelige Forudsætninger denne store Anseelse hvilede. »Min Fortjeneste — fortæller Holberg — blev ikke lidet formindsket ved en hollandsk Kjøbmands Ankomst, som havde spillet Bankerot i Holland og var flygtet hidover til Norge. Samme kom og til Christiansand og tilbød sig der for en Bagatel at informere udi Fransk, da jeg dog bildte mig ind alene at have Privilegium derudi. Herudover, da jeg hørte, at det var slet nok bestilt med det Fransk, han kunde, jeg fik Lyst til at binde an med ham engang; Tiden og Stedet blev ogsaa fastsat, og vi mødtes og mundhuggedes ogsaa lystig, men der blev ikke stort enten vunden eller tabt; thi jeg bragte ham norsk-franske Stød,

og han parerte af igjen med fransk-hollandske, saa jeg troer aldrig, at det franske Sprog nogentid har været elendigere medhandlet end dengang; thi vi talte Begge, endog naar vi vare ved os selv, galt og uforstaaeligt nok, og altsaa maatte den Hidsighed, vi Begge vare befængte med, nødvendig gjøre det endnu ti Gange galere. Da vi nu i denne Disput fik hinandens Vankundighed at vide, holdte vi det for raadeligst at lade Vreden falde, som var lige skadelig for os begge, og at oprette Venskab og, som Cæsar og Pompejus, dele Embedet imellem os, saa at for et Monarki blev der nu alene et Herredømme af to Hoveder oprettet. Jeg for min Part tog ogsaa Freds-Artiklerne meget nøje iagt, allerhelst siden jeg havde sat mig for, først udi Foraaret at rejse til Engelland.«

Denne Plan blev da ogsaa iværksat i Begyndelsen af 1706, skjøndt de pekuniaire Midler, Holberg raadede over, vare endnu knappere end forrige Gang, efterat Udbyttet af hans Informationer havde klaret hans Gjæld; men hans gode Ven og Rejsefælle Christian Brix havde »en Moder udi Trondhjem, som sad temmelig varm«, og hende havde man dog altid i Ryggen, mente de to rejselystne Ungersvende. Da Skibet lagde ud fra Arendal, saae Holberg for sidste Gang sit Fødelands Kyster; efter fire Dages Sejlads gik Vennerne iland ved Mundingen af Themsen og vandrede paa deres Fod fra Gravesand til London. Efter et ganske kort Ophold der tog de til Oxford og lod sig indskrive ved Universitetet, for at faae Adgang til Bibliotheket; men ialtfald Brix fortrød senere bitterlig denne Udgift, der yderligere reducerede deres Existensmidler, saa de maatte beflitte sig paa den allertarveligste Levevis og kun havde Raad til Kjødmad hver fjerde Dag. »Jeg var dog altid den Samme«, siger Holberg, »lige frisk og lige munter, thi mine Legemskræfter tager altid til ved Tarvelighed og tvertimod tager af ved Overdaadighed«; men den stakkels Brix svandt ind til en Skygge af sig selv og blev formelig menneskesky af Mangel paa tilstrækkelig Føde. Tilsidst spadserede de til London, hvor Brix fik rejst Penge hos en Vexellerer mod en throndhjemsk Kjøbmands Kaution, »og saasnart han havde faaet dem, brugte han al Flid i at gjøre sig tilgode og spækkede sig saa godt da, som han havde hungret tilforn; herved blev da paa en kort Tid hans Magerhed forandret til Fedme, saa at han, som Øjnene vare indsunkne og Maven indskrømpet paa, da vi rejste fra Oxford, kom efter en Maanedstid tilbage igjen med

Anden Udenlandsrejse 1706-8.

I Oxford.

en Borgemester-Mave.« Der var saa godt Forslag i Pengene, at Vennerne efter Tilbagekomsten til Oxford kunde leve endnu en Maaned »som den rige Mand herligen og i Glæde«, indtil der kom Brev fra Brix' Moder med Befaling til hendes fortabte Søn om ufortøvet at begive sig til London og stille sig under den danske Præsts Værgemaal. Holberg blev nu alene tilbage, afskaaren fra sin Vens Subsidier; men han havde gjort sig saa vel lidt af Studenterne, at de skaffede ham Informationer i Sprog og Musik — som dygtig Fløjtespiller blev Holberg Medlem af *The Musical Club*, der gav Koncert hver Onsdag — og bad ham tilbords baade Middag og Aften. Det var lykkelige Maaneder, han tilbragte i Oxford efter sin Kamerats Afrejse, optagen af historiske Bibliotheksstudier, Undervisning og selskabelig Omgang, »afholdt alene for sin Ædrueligheheds og gode Sæders og i Besynderlighed for sin Lystigheds Skyld, hvilket de Engelske, saasom de selv ere lystige og skjemtsomme, meget gjerne lide, naar man bruger Forstand dermed«. Holberg roser paa sin Side de oxfordske Studenters ærbare, skikkelige og kristelige Levnet og fremhæver deres store Ærbødighed for Øvrigheden og Lovene. Tilfredsheden var saaledes gjensidig, og den vedligeholdt sig til det Sidste, hvorom endnu selve Afskedsstunden kom til at aflægge et smukt Vidnesbyrd: »Da jeg stod rejsefærdig, kom der En til mig af Mariæ Magdalenæ Collegio, tog mig i Enrum og bad mig, at jeg ikke skulde undse mig, men rundt ud sige ham, i hvad Stand min Cassa var, og lovede mig paa det ganske Collegii Vegne en anselig Rejsepenge, om jeg vilde kuns tage dermod. Saa oprigtigt et Tilbud og saa stor Artighed betog mig snart baade Maal og Mæle«; men da den nøjsomme Holberg mente at være tilstrækkelig forsynet, afslog han Tilbudet med Tak, lagde Hjemvejen over London, hvor han besaa alle de Mærkværdigheder, »som man kan faae at se uden Penge«, gik der ombord paa et svensk Skib og kom efter fem Dages Sejlads til Helsingør, hvorfra han tog tillands til Kjøbenhavn. Ankomsten hertil maa have været ved Foraarstide 1708.

Informationer vilde Holberg ikke gjerne ty til for at friste Livet. Han fandt da paa at holde en Række Privatforelæsninger, hvortil hans Rejseerindringer skulde yde ham Emner, og han indbød »ved lærde latinske Sedler« Studenterne til at høre disse Foredrag, som holdtes paa hans Værelse. »De kom i Hobetal paa mit

Kollegium, hvor de med stor Flid baade hørte og optegnede Alt, hvad jeg dikterede; men da jeg skulde betales derfor, fornam jeg, de havde lært den Kunst at gjøre sig usynlige, saa den eneste Frugt, jeg havde af mit Arbejde, var, at jeg fik en dyb Kompliment, naar jeg mødte dem paa Gaden, hvilket var vel Kjendetegn paa Taknemmelighed, men hjalp lidet paa min Fattigdom.« Imidlertid bar dog ogsaa denne Gang Holbergs Berejsthed sine Frugter, da det vel kan antages, det ved Siden af Holbergs gode personlige Rygte var den, der henledede Etatsraad Windings Opmærksomhed paa ham som et passende Rejseselskab for hans unge Søn, der skulde besøge den danske Gesandt i Dresden. Herfra tog Holberg til Leipzig, hvor han traf en Landsmand, et lystigt Hoved, med hvem han gik flittigt paa Kollegier, »ikke saameget for at lære Noget, som alene for at kritisere; thi naar vi kom af Collegio, fandt vi vores Fornøjelse i hjemme at gjøre Commentarier over det, vi havde optegnet; hvorudover vi mest gik paa Mag. Stivelii Collegium, saasom han fremførte alletider adskillige latterlige og urimelige Ting, som iblandt Andet han engang vilde bevise af Bibelen, at de salige Afdøde baade skulde spise Middags- og Aftensmaaltid i Paradis.« Over Hamborg rejste Holberg hjem i den strengeste Vintertid, »saa at vi med fire Kjortler, ligesaa mange Skjorter, Buxer og Strømper kunde ikke holde Kulden ude«. Lille Belt var tillagt og passeredes tilfods, over Store Belt førtes de Rejsende i Isbaad, overnattende paa Sprogø, hvilken Episode har givet Holberg Lejlighed til at indflette en humoristisk Beskrivelse af denne Ø i sin Levnetsskildring.

Tredie Udenlandsrejse 1708.

»Disse idelige Udenlandsrejser — fortsætter Holberg — gjorde mig saa rekommanderet, at da jeg var kommen hjem fra denne tredie Rejse, fik jeg et Tilbud af Gehejmeraad og Admiral Frederik Gedde, at være Hovmester for hans Sønner. Jeg stod længe i Tvivl om jeg igjen skulde paatage mig dette besværlige Arbejde, men Nøden tvang mig dertil, i Synderlighed siden der var saa stor Honneur derved, at det ikke kunde Andet end flattere min Ambition. Udi de første sex Maaneder gik det godt nok; men da Kræfterne bleve svækkede ved dette besværlige Arbejde, svandt jeg saaledes ind, at jeg ikke havde Magt til at straffe mine Discipler mere, men maatte enten staa og se paa dem eller ogsaa med gode Ord stifte Forlig imellem dem, naar de i min Nærværelse

fløj hinanden i Haaret.« Fra denne Skolemestergjerning, der passede saalidet for Holbergs Naturel og var ham saameget imod, men som Omstændighederne atter og atter tvang ham ind i, befriedes han, da han 1709 fik Borchs Kollegium. De fem Aar, han tilbragte her, vare helligede historiske Studier, og den første Frugt af disse blev den i Aaret 1711 udgivne »Introduktion til de europæiske Rigers Historier«, en Art Lærebog i Verdenshistorien efter den berømte Natur- og Folkeretslærer Puffendorfs Methode. Allerede i Oxford havde Holberg paabegyndt dette Arbejde, dreven af Ærgjerrighed efter »saa ung at faae Sted iblandt Skribentere« og ikke ældre af Aar end »Poeten, da han begyndte at skrive Vers: jeg havde ladet mig barbere engang maaske og noget mere«. Denne lille Verdenshistorie, den første i sin Slags paa Dansk, førtes senere op til Aar 1728 og udkom adskillige Gange i nye Oplag. To Aar efter dens første Fremkomst udgav Holberg et Bind af sit »Anhang til de europæiske Rigers Historier«, der ligeledes oplagdes flere Gange, men hvis fire følgende Dele ikke udkom i Trykken; desuden skrev han en »Introduktion til det forrige Seculi danske Historie«, et heller ikke udgivet Arbejde, hvis to første Afsnit i Manuskript tilegnedes Frederik IV. og skaffede Forfatteren Udnævnelse til Professor ved Kjøbenhavns Universitet (1714), det vil sige foreløbig kun Titel af Professor, uden Gage, men med Udsigt til en Lærestol, naar en saadan maatte blive ledig i et eller andet Fakultet. Det var saa langt fra, at dette Smil af Naadens Sol forbedrede Holbergs øjeblikkelige Stilling, at det endog forværrede den, thi han maatte nu nødvendigvis »føre sig anstændigen op, hvorved Værdigheden vel ikke bliver større, men zires dog alligevel«, og som Følge deraf »forandre sin ganske Levemaade«, da det ingenlunde sømmede sig for en offentlig Lærer at give Undervisning som Privatlærer. Under disse Forhold var det Holberg dobbelt kjærkomment, at det Rosenkrands'ske Stipendium — 100 Rdl. aarlig i fire Aar — tilfaldt ham just paa dette Tidspunkt og forpligtede ham til en Udenlandsrejse, paa hvilken han mente at ville have lettere ved at leve »menagerlig«, end om han skulde have hævdet sin nye Værdighed herhjemme.

Historiske Arbejder

Udnævnelse til Professor.

Fjerde Udenlandsrejse 1714-16.

Det var i Foraaret 1714, Holberg for fjerde Gang rejste udenlands. Han tog tilsøs lige til Amsterdam og derfra over Rotterdam og Antwerpen til Bryssel. Her besluttede han af Hensyn til sin

Kasses Tilstand at tilbagelægge hele den øvrige Rejse tilfods eller med de billige Flodskibe og gjennemførte ogsaa dette Forsæt. Foreløbig spadserede han til Paris, hvortil han ankom »ganske træt«, og hvor han endda maatte vandre en Time omkring i Byen, inden han kunde skaffe sig Tag over Hovedet; thi da han, den forhenværende franske Sproglærer, »ikke ret pronuncerede det Ord Logis«, var der Ingen, som forstod ham, og der overgik ham endog den Krænkelse, at en Pige kritiserede hans Udtale med de Ord: Han taler Fransk som en tydsk Hest. Vanskeligheden ved at gjøre sig forstaaelig har vel havt sin Del i den Tilbagetrukkenhed, hvori Holberg levede i de første Maaneder af sit Pariserophold, »udenfor al menneskelig Omgængelse«, som han selv siger, hjemme omgiven af sine Bøger, ude spadserende ensomt i de offentlige Haver eller siddende paa Bibliotheket, udenfor hvis Dør Studenterne stimlede sammen om Morgenen, for i Kapløb at bemægtige sig Bayles Dictionnaire. Efter nogen Tids Forløb gjorde han Bekjendtskab med en svensk Præst, der fortalte ham, at der var tre Danske i Paris, »nemlig en Medicus, en Præst og en Skrædder, hvoraf de tvende første, endskjøndt de vare Landsmænd, var saa ulige i Sæder og Sind, at de (med Permission at sige) aldrig kunde syes sammen af Skrædderen.« Den omtalte Læge var den allerede da berømte danske Anatom Winsløv, hvem Holberg nu gjorde Bekjendtskab med, og da »intet var ham kjærere, end om han paa nogen Maade kunde tjene sine Landsmænd«, kom Holberg under hans Vejledning til at se sig godt om og gjøre adskillige interessante Bekjendtskaber. Et af disse, en juridisk Manudukteur, uddannede med hele den praktiske Erfaring, som en fattig Franskmand raader over, yderligere Holbergs medfødte Sands for Økonomi, saa han snart blev lærdere deri end selve sin Læremester; »hvorudover, naar der kom nogen Danske eller Norske siden til Paris, som den Ting angaaende vilde spørge Borman (Winsløvs ovenomtalte Antipode), viste han dem hen til mig med disse Ord: Der har I en Landsmand, som forstaaer den parisiske Økonomi meget bedre end jeg«. Dette forklarer, at Holberg efter halvandet Aars Ophold i Paris maatte finde sig højlig tiltalt af en fransk Students Overslag over Udgifterne ved en Rejse til Rom, hvilke han beregnede til tyve Rigsdaler. »Jeg spidsede Øren hertil og fik og alle Omstændigheder at vide af ham, saa at enten jeg sov eller jeg vaagede,

I Paris.

enten jeg stod eller jeg gik, saa stod disse Tanker mig for Hovedet. Lysten trækkede mig til den ene Side, Fornuften til den anden; paa den ene Side stod mig for Hovedet mit svage Legeme, min smalle Pung, Stratenrøvere, Sørøvere, Støv og Hede; paa den anden Side den forfængelige Ære, som driver Menneskene, i Besynderlighed vore Landsmænd, hvilke ikke tage i Betænkning at rejse udenlands for at se det, de ligesaa godt kunde se i deres eget Fæderneland. Jeg stridede længe med mig selv, men Lysten overvandt Fornuften, hvorudover jeg besluttede at rejse, hvilket gav Aarsag til den Snak, Nogle førte ud om mig herhjemme, nemlig at jeg skulde have forandret min Religion og kom aldrig hjem mere.«

Uden Besværligheder af forskjellig Art gik Holbergs Romerfærd da heller ikke for sig. Han tiltraadte den i Begyndelsen af August 1715, idet han tog med Flodskib lige til Auxerre, derfra tilfods til Chalons, atter med Skib ad Saone til Lyon og ad Rhone til Avignon, tilfods til Marseille og derfra med en Skipper til Genua. Men paa denne sidste Del af Rejsen blev han angreben af en heftig Feber, formodenlig hidført ved Nydelsen af de i Vinhøstmaaneden saa billige Druer istedetfor en mere substantiel Føde; i otte uendelig lange Dage var han fængslet til sin Koje, og han blev i den elendigste Forfatning bragt iland i Genua, hvor han faldt i Hænderne paa en ubarmhjertig og havesyg Vært. Ene og forladt i det fremmede Land saae han sig Døden nær og havde allerede opgjort sit Regnskab med denne Verden, da en ung Mand tilfældigvis blev vidende om hans Tilstand og tog sig hjælpsomt af ham, idet han først og fremmest skaffede ham et bedre Logis; først efter at Holberg var kommen paa Benene igjen og hans ukjendte Redningsmand var rejst sin Vej, viste det sig af Fremmedbogen, at det var to Danske, der her havde truffet hinanden. Efter fjorten Dages Ophold i Genua gik Holberg, skjøndt Feberen endnu havde Tag i ham, med Skibslejlighed til Civita Vecchia; mellem Livorno og sidstnævnte Havn holdt en afrikansk Sørøver ind paa det Skib, der førte Holberg og hans fyrretyve Medpassagerer, men til alt Held gav han sig først ilag med dets Ledsager, og under Kampen mellem disse to saae Holbergs Skib sit Snit til at slippe bort. I Begyndelsen af Affairen, da Skibet blev gjort klart til Forsvar og alle Passagererne bevæbnede, var Holberg yderst altereret af Skræk, men »da den første Hede var overstaaet«, kom han til Besindelse,

igjen; han giver i sin Levnetsskildring en meget anskuelig Beskrivelse af Situationen: »De italienske Fruentimmer satte da al deres italienske Blúfærdighed til Side og kom flyvende ud af Kahytten med Haaret om Ørene Al deres Bestandighed havde de tabt, og man kunde saagodtsom se den visse Død afmalet paa deres Ansigter. De gik og tudede, saa man kunde høre det langt borte, indtil omsider Skibsfolkene talte til dem, at de skulde holde op med saadan Adfærd, som ikke kunde hjælpe dem noget; de holdt vel ogsaa op at skrige, men de bleve dog ved at gaa og vriede deres Hænder og bestormede Himlen med dybe Suk. Munkene vare ikke mere modige end Fruentimmerne, thi endskjøndt al deres Lærdom er en stedsevarende Prædiken om Døden, viste de dem dog ligesaa bedrøvede og bange derfor som de Andre. Nogle af dem laa paa Dækket og raabte paa deres Helgene, Andre slog sig selv i Hovedet, og det var umuligt, at al denne Klagen og Graad kunde stilles, ihvormeget at vi Andre baade bad dem og skjændte paa dem derfor. Dersom min Herre havde seet mig saa udtæret, som jeg var af den langvarige Sygdom, saa at jeg neppe kunde hænge sammen, med min Kaarde ved Siden, da jeg stod i Ordre de Bataille paakaldende St. Anthonium ligesaa stærkt som de Andre, skulde han udentvivl have leet sin Mave itu.« Fra Civita Vecchia vandrede Holberg til Rom og blev her Vinteren over, stadig plaget af Feberanfaldene. I Rom. De Studier af historisk og særlig kirkehistorisk Art, han havde tænkt sig at skulle dyrke her, vanskeliggjordes ham højlig paa Grund af det Forbud mod Udlaan fra de offentlige Bibliotheker, der omfattede den største og betydeligste Del af denne Litteratur; til Gjengjæld fik han saameget mere Tid til at sætte sig ind i Roms Historie og anskueliggjøre sig den ved et fortroligt Bekjendtskab med dens efterladte Mindesmærker, som han ivrigt studerede under sine idelige Strejftog i Byen og dens nærmeste Omegn. Ogsaa »hvorledes man skal føre sin Økonomi i Rom«, satte Holberg sig ind i: han kjøbte Gryde og Potter og kogte selv sin Mad, alt imedens han havde »staaendes ved Ilden Pen og Blæk og havde Bogen i den ene Haand og Grydeskeen i den anden«, under hvilken Kombination af Sysler han jo stundom maatte gjøre den Erfaring, »at det ikke var let at baade koge og filosofere paa eengang«. Ved Nyaarstid fik han til Husfæller en italiensk Skuespillertroupe, som holdt Prøver til langt ud paa Natten paa en Komedie af et

lignende Indhold som Molières »Doktoren imod sin Villie«; vi anføre dette, fordi det er det første Sted i sit Levnetsløb, hvor den tilkommende Skuespildigter nævner Noget, som staaer i Forbindelse med Theatret, og det endda kun for at beklage sig over, at »Gøglerne« plagede ham om Natten og forstyrrede ham i hans Studeringer om Dagen. Fra hans Ophold i Paris forekommer der ikke nogen eneste Bemærkning om det franske Theater.

Sidst i Februar forlod Holberg Rom og vandrede til Florens, derfra over Apenninerne til Bologna, over Parma og Piacenza til Turin, en By, der tiltalte ham meget, og hvis Beskrivelse giver os et Indblik i hans og hans Tids Smag for Arkitektur: »Turin er den allersmukkeste By, jeg nogentid har seet. I den Del af Staden, som kaldes den nye og indbefatter den halve Del af hele Byen, ere alle Husene saa nette og velproportionerede, saa at man ikke skulde sige, at det var Huse, man saae, men snarere, at det var et helt stort og langt Palais; thi Husene kan man ikke kjende fra hinanden uden alene ved Tegnene eller Opskriften over Dørene.« Over Alperne drog han ind i Savoyen, og ved Omtalen af dette Land supplerer Holberg sin nys citerede Kunstbetragtning med en Udtalelse om Naturen, ikke mindre karakteristisk for en Tidsalder, der endnu stod fjernt fra den langt senere fødte romantiske Naturbetragtning: »Endskjøndt Landet er klippefuldt og fælt at se til, er der dog mange smukke Stæder og Byer deri.« Tilfods naaede Holberg Lyon, hvorfra det var hans Hensigt at tage ad Flodvejen til Paris; men for at drive sin stadige Rejsefælle Feberen paa Flugt fulgte han nogle Rejsendes ivrige Raad og drak sig om Aftenen en saa grundig Rus, at han næste Morgen var helt forstyrret i Hovedet og ikke at formaa til at gaa ombord, saa Skibet sejlede fra ham og

I Paris. han atter maatte tage Foden paa Nakken og vandre til Paris, »hvor hverken min Værtinde eller mine Venner kunde kjende mig, dels over det jeg var bleven saa brun i Ansigtet som en Morian, dels over den Fedme, jeg havde lagt mig til; thi da jeg rejste til Rom, var jeg saa mager, at man kunde se igjennem mig, og nu kom jeg tilbage til Paris saa tyk som en Borgemester. Saaledes er en idelig Motion højst tjenlig for min Sundhed; paa denne hele Rejse, ihvorvel jeg havde min Feber at drages med, kunde jeg dog æde som en Hest, saasom jeg ved den idelige Gang blev altid hungrig«. En Maaned blev Holberg i Paris og brugte en Kur mod Feberen, men

I Amsterdam.

uden Nytte. I Amsterdam blev han derimod af med den uden Doktor og Medikamenter. Han blev bedt i Selskab hos en Ven, hvor der blev musiceret, »og da de præsenterede mig et Instrument, fordrev jeg den hele Dag i Musik og Fornøjelse indtil den mørke Nat, da jeg forlod dette Kompagni og forføjede mig hjem og ventede Dagen efter som sædvanligt paa min Feber; men da fornam jeg, at den udentvivl maatte være løbet hjem til Italien igjen, hvor den var kommen fra, ikke heller fandt jeg derefter noget Anstød deraf, uden at jeg paa de Dage, jeg plejede at plages af den, fandt en liden Mathed i Legemet. Saaledes blev jeg da kureret ved Musik, da al Medicin ikke kunde hjælpe«. Tilsøs tog Holberg til Hamborg og derfra over Land til Kjøbenhavn, hvor han maa være ankommen ud paa Sommeren 1716.

Introduktion til Natur- og Folkeretten.

Endnu samme Aar udgav han det retsfilosofiske Skrift »Introduktion til Natur- og Folkeretten« og lagde ved det klart for Dagen, baade hvor livligt og underholdende han kunde behandle selv slige strengt videnskabelige Emner, og hvor tidligt han havde Øjet aabent for de af de Lærde hyppigst oversete nationale Sider af en saadan Fremstilling, idet han her inddrog den danske og norske Lovgivning under sin Undersøgelse istedetfor, som sine Forbilleder, at holde sig udelukkende til Romerretten. Skriftet blev senere omarbejdet, udkom i flere Oplag og oversattes paa Tydsk; men det var først efter endel Aars Forløb, det naaede en saadan Anseelse og Udbredelse; ved sin Fremkomst fandt det ikke stor Afsætning og hjalp derfor ikke til at forbedre Forfatterens meget tarvelige Kaar. I Slutningen af Aaret 1717 blev der omsider et

Professor i Metafysik.

Professorat ledigt, men i — Metafysiken, den sublimeste Del af den filosofiske Tænkning og altsaa endnu mere utilgængelig for Holbergs intellektuelle Konstruktion end Filosofien i Almindelighed, som han dog etsteds i sin Levnetsbeskrivelse frimodig erklærer sig ganske uskikket til at fatte: »Jeg kunde vel endelig bringe en Syllogismus tilveje, men af en Slumpelykke; thi enten den var i Barbara eller Elisabet skal jeg ikke meget sige*). Jeg havde og nok hørt, at

*) Lærebøgerne i Logik betegnede i den »første syllogistiske Figur« en »generel Bekræftelse ved Bogstavet A, en dito Benægtelse ved E, en »partikulair« Bekræftelse ved I og en dito Benægtelse ved O og opstillede som Hjælp for Hukommelsen fire Ord med en af disse Vokaler fremtrædende i hvert, nemlig: *Barbara, Celarent, Darii, Ferio*. Idet Holberg nævner den første af disse logiske Rubriker, lader han skjemtende Ideassociationen føre til et andet kvindeligt Navn som den næste i Rækken.

Det ældste Portrait af HOLBERG.

(Medlem af Konsistorium og Professor i Historie i Kjøbenhavn 1731. Titelkobber til 1. Udg. af Danmarkshistorien.

der var Noget til i Verden, *Philosophia Instrumentalis* kaldet, hvor Logica og Metaphysica fører Regjeringen; men denne havde jeg aldrig havt noget med at bestille. Thi jeg tilstaaer rent ud, at jeg ikke endnu veed, hvormange *Prædicamenta* og *Prædicabilia* Logica udi Ufreds Tider kan føre i Marken, hvad Kunster og Machiner man skal bruge til at bestorme et Cathedra, eller hvad Kanoner man bruger at beskyde en Præses med. Jeg har tidt havt isinde at ville anvende nogle Dage derpaa, men aldrig endnu har jeg været saa lykkelig, at jeg har faaet Tid dertil. Men dette maa min Herre ikke lade sig mærke med for Nogen, thi hvis denne min Ignorance blev bekjendt, vilde jeg blive foragtet af alle Scholasticis. Thi jeg er i Philosophia Instrumentali ganske vankundig, naar jeg undtager Instrumental-Musik, som og nogenledes kan kaldes en Part af Filosofien.« Det er altsaa let at forstaa, at den nu ledigblevne Lærestol var den, Holberg vilde have valgt sidst af alle, hvis det var kommet an paa hans egen Bestemmelse; men det kom det netop ikke, og vilde han overhovedet ind paa den videnskabelige Embedsbane, maatte han foreløbig overtage Rollen som Philosophus imod sin Villie. Han indrømmer selv, at hans Indledningsforedrag til Metafysikens Ære maatte forekomme alle dens sande Elskere mere som en Ligtale end som en Hylding. »Men da den havde været under mig i Trældom i to Aar, blev den omsider sat paa fri Fod igjen«, tilføjer han; 1720 blev han nemlig Professor i latinsk Filologi og kort efter Medlem af Konsistorium. Hvad forøvrigt Holbergs akademiske Løbebane angaaer, kan det allerede her anføres, at han 1730 blev Professor i Historie, 1735 var Universitetets Rektor og fra 1737 til 1751 dets Kvæstor.

Professor i Historie.

Kun i Forbigaaende nævne vi den litteraire Fejde, Holberg i sin Professorværdigheds første Tid havde med Slesvigeren ANDREAS HØJER, der i en Fortale havde brugt nedsættende Udtryk om de danske Historieskrivere og Nationens historiske Sands i Almindelighed; paafaldende skarpt tog Holberg til Gjenmæle mod dette Udfald, der ogsaa ramte ham for hans »Introduktions« Vedkommende, og han brugte ydermere den for vor Tids litteraire Moral højst paafaldende Fremgangsmaade, at lade sit Angreb fremtræde under et Pseudonym, som var en endnu levende Persons, den berygtede Student POUL RYTTERS borgerlige Navn. Denne litteraire Polemik under et paataget Navn, denne hvasse og vittige Imødegaaelse

Polemik med Hojer.

gaaelse af »Tydskerens« Overgreb, danner i vis:
til Holbergs frie Satiredigtning og har vistnok
forberedt ham til den nærmeste Fremtids Gje

Hvad der ellers har ført Holberg he
Poesi, gjør han ikke Regnskab for paa ande
Ytring om, at »man fornøjes ved Forandring ı
som Jorden ved Forandring af Sæden«. Hidti
al sin Tid paa Jura, Historie og Sprog og l
for Poesien, at han »ikke engang kunde find
i at høre det allerzirligste Vers«. »Jeg var
gammel, førend jeg nogentid tog mig fore at
endskjøndt jeg levede paa et Sted, hvor der
paa Poeter som paa Fluer i September Maan
at være en ledig Tilhører, gav han sig til at s
han selv kalder en Efterligning af Juvenals sje
hele Udførelse er saa selvstændig, at det egenl
selve Impulsen, Holberg kan siges at have modt
Satiredigter.

Første Satire. Dette Holbergs første poetiske Arbe
ikke blev udgivet før nogle Aar senere samr
Skjemtedigte, har til Titel: »Poeten raade
Jens Larsen fra at gifte sig«. Den nærı
Satiren er altsaa det mellem en gammel Maı
paatænkte Ægteskab, hvis Farer og Ulemper
Part Digteren udmaler, medens hans Skjem
rammer de ægteskabelige Misèrer i Almindeligl
sine Steder meget fri, og tildels paa Grund af
fang lægger man mere Mærke til de her forek
end hvor disse i Holbergs senere Arbejder e
større Rum. Paa adskillige Steder møde vi
lighedsvis komme igjen i Komedierne eller ere b
i dem. Om en Replik i »Pernilles korte Froker
ledes de Vers, hvori Poeten forestiller sin Ven, at
maa være paa det Rene med, at det ikke er haı
hans Penge, som kan bevæge en ung Pige til a

Om mig betroet var din Vielse at gjøre,
jeg ej Betænkning tog, slig Formular at

Jeg spørger Eder ad, Pernille! om I er
af Hjertens Grund beraad, med dennes Læddiker
at gifte Eder, med Jens Larsens Guld og Kroner,
med anden gangbar Mønt og Obligationer.

At Magdelone i »Den honnette Ambition« maa paatage sig Skylden for sin Mands Rangsyge, er en dramatisk Udformning af det Raisonnement, Poeten anstiller som en Forklaring af sin Vens Giftermaalstanker:

Men hør, en Herlighed jeg Dig vil dog fortælle,
som Du kan nyde ved en saadan Ægtefælle:
Du gaaer frugtsommelig jo med en *Characteer*,
Du frygter, at man din Ærgjerrighed beleer;
med saadan Lejlighed jeg haaber, Du saa mager,
at din Pernille Skyld for Saadant sig paatager.
Du sige kan: jeg blev Jens Larsen for min Part,
ej Titel skjøtter; men man kjender Kvinders Art,
man Fruentimmer maa i slige Sager føje,
de unge Koner ei med deres Stand sig nøje:
Pernille Larsens, det er jo saa gammeldags,
nej, Frue og Madam samt andet saadant Slags
det haver anden Art, det udi Øret klinger.
Siig, Du har ingen Ro for hende, hun Dig tvinger;
saa gjør de fleste Mænd, de saa besmykke sig,
for den Post Kvindekjøn dem er umistelig.

Holberg fortæller, at han, faa Dage efter Tilendebringelsen af denne Satire, viste den til en af sine Venner, som gav ham det Vidnesbyrd, at han havde »en god Gejst«, men tillige paaviste, at han »ikke vel havde iagttaget Reglerne« (ligesom Jakob Berg, hvis Vers Broderen Erasmus erklærede for »materialiter ypperligt«, men formaliter mangelfuldt). Holberg gav sig da til at øve sin Pen paa nogle mindre Arbejder; da dette var gjort, fortæller han videre, »tog jeg mig fore at skrive det bekjendte komiske Poema, som endnu læses og opregnes saagodtsom udenad baade af Svenske og Tydske, hvilke af Begjærlighed til at læse dette Vers har lagt sig efter det danske Sprog«: Heltedigtet **»Peder Paars«**.

Det første Hefte af **»Peder Paars«** udkom i November 1719 under den udførlige, om Datidens Gadeviser mindende Titel, som omstaaende Aftryk gjengiver. Det indeholder Digtets første Bog, altsaa Skibbruddet paa Anholt, Skildringen af Øens Statsforfatning, Episoden med Universitets-Disputatsen, Feltslaget og Skipper Børres Forræderi, Fredslutningen, Krigsretten og Kokkens Exekution, det **Peder Paars.**

En Sandfærdig

Ny Viise

Om

Peder Paars

Som giorde en Reyse fra Cal-
lundborg til Aars/

Skreven til Lægedom/ Trøst og Husva-
svalelse for alle got Folk/ som lide Kaars og
Modgang her i Verden/

Af

Hans Mickelsen

Borger oc Indbaaner i Cal-
lundborg /

Med skiønne Anmerkninger neden under
efter den ny Maade /

Siunges efter den Melodie:
Arma virumqve cano &c.
Eller som den gamle Østerlandske Viise
Ἄνδρα μοὶ ἔννεπε Μοῦσα &c.
Klinger vel til alleslags Instrumenter, i sær
til Hackebræt eller Lire.

Trykt i dette Aar.

Facsimile af Titelbladet til 1. Bog af Peder Paars 1719.
Efter Originalexemplaret i det St. kgl. Bibliothek.
(»*Arma virumque cano*« er Begyndelsen til Virgils Æneide, »Ἄνδρα μοι ἔννεπε Μοῦσα« til Homers Odyssee.)

natlige Spøgeri, Krigen mellem Fogden og Peder Paars, Sidstnævntes Tilfangetagelse og Fogeddatterens Forelskelse i ham; sidste Side ender med følgende Anmærkning: »Hvorledes Peder Paars, som en Jason, ved Jomfruens, som den anden Medeæ, Hjælp kom fra Øen, derom skal tales i en anden Bog, saa snart jeg kan faae tilstrækkelige Dokumenter derom.« Heftet indledes med en Fortale til Indbyggerne i de Nye Boder«, til hvilke Hans Mikkelsen anbefaler »denne sandfærdige Vise om Peder Paars« som en bedre og nyttigere Læsning end de mange daarlige Viser, de daglig give Penge ud til, thi »af denne store Heltes Exempel kan man lære, hvorledes man skal skikke sig udi Kors og Modgang og tilligemed opmuntres til Dyd og Tapperhed«. Efter denne Henstilling følger Just Justesens »Fortale til den skjønsomme Læser«, hvori det fremstilles som Skriftets Opgave, foruden »at raillere med de mange Viser, som af gemene Folk her blive læset med saa stor Begjærlighed«, endvidere at »skjemte med prægtige Heroiske Vers«, til hvilket Øjemed det hedenske Gude-Apparat er bragt i Anvendelse; thi »sandelig, naar man tager af Homero og Virgilio Guder og Gudinder og det, som man kalder Merveilleux, er det Øvrige meget mavert, nemlig tvende Mænds Rejse fra een Sted i den Midlandske Sø til den anden.« Derimod har det ingenlunde været Autors Hensigt at satirisere over Nogen i Særdeleshed, end ikke over Anholts Indbyggere, »som for hundrede Aar siden*) ikke gave sig ud for de største Helgene«; thi »Poeten er saa stor Hader af plumpe Satires, som han er en Elsker af saadan Slags Skjemt, som findes i dette Skrift«.

Kort efter første udkom anden Bog af »Peder Paars«, omhandlende Episoderne med Heltens Søvngængeri og gamle Gunilds Mistydning deraf, samt hendes Kamp med Jens Blok, men endnu ikke den bebudede Skildring af Paarses Flugt ved Fogeddatterens Hjælp. Dette Hefte vakte ikke mindre Opsigt, end dets Forgænger havde gjort: Alle talte om denne ligesaa uventede som usædvanlige Digtning, Alle maatte læse den, og en stor Mængde af Læserne forargedes over den, fandt dens Satire hensynslos, usømmelig og samfundstruende, dens Forfatter foragtelig og strafværdig; man saae sig selv paa det mest Nærgaaende givet til Pris for persiflerende

*) Handlingen i »Peder Paars« angives at foregaa »tre Aar for Kalmar-Krig, altsaa 1608.

Fremstilling og overleveret til Offentlighedens raa Latter, eller man udpegede med geskjæftig Nyfigenhed de dels velkjendte, dels hidtil ganske ubekjendte Personer, paa hvem Satirens enkelte Træk skulde sigte, hvilket avlede saameget større Bitterhed paa den ene, saameget plattere Hoveren paa den anden Side, som Samfundet jo kun var lille og spidsborgerligt. Den, der først tog til Gjenmæle mod Satiren, var den ellers paa andre litteraire Omraader velbevandrede Etatsraad FR. ROSTGAARD, og baade var hans Anke i højeste Grad alvorlig og han selv som en Hoffet nærstaaende Mand (gift med en uægte Datter af Dronningens Fader) tilsyneladende istand til at give den forøget Vægt. I en til Kongen i Decbr. 1719 indgiven Klage paatalte han som Ejer af Anholt den haanlige Omtale, der var bleven Øens Beboere og Embedsmænd til Del i »Peder Paars«, i hvilken »skammelige Paskvil og Skandskrift« de vare blevne fremstillede som »Røvere og Røverhunde«; men ikke nok hermed: det forargelige Digt indeholdt, som det godtgjordes ved Citater — med hvis Paavisning den lærde GRAM havde været Rostgaard behjælpelig — en Række af »usømmelige og bespottende Expressioner imod Universitetet, Rektor, Biskoppen og andre Professorer, ja imod den kristelige Religion og Guds hellige Ord, samt nogle Poster, som mærkeligen præjudicerer den høje Øvrighed og de af den satte Love og Anordninger«, af hvilke Grunde Rostgaard indstillede til Kongen, »om ikke saavel den rette Autor som Bogtrykkeren og den, som Skriftet forhandler, burde efterforskes og tilrettesættes, Skriftet være forbudet og konfiskeres, indtil Auctor opledes, og de Exemplarer, som kunde paagribes, efter Loven til Auctors velfortjente Beskæmmelse af Bøddelen opbrændes; hvorved andre ligesindede ørkesløse Digtere kunde lære at holde deres Pen i Tvang og hellere at anvende deres Tid og Arbejde paa Noget, som kan tjene baade Andre og dem selv til Ære, end paa det, som er fraværende, uskyldige og tro kongelige Undersaatter til Beskæmmelse«.

Det var truende Skyer, der trak op over den ukjendte Forfatters Hoved; men Jupiter udsendte intet Lyn. Traditionen vil vide, at Frederik IV. lod sig Digtet forelæse og morede sig over det; Kjendsgjerning er det, at Statsraadet i Februar 1720 afgav følgende Resolution: »Konseillet finder ikke, at dette Skrift bestaaer af Andet end lutter fingeret Skjemt, som hellere kunde bleven udeladt end skreven; men som ikke fornemmes, at Pro-

fessores besværge sig, at Noget i Bogen er anført, som enten toucherer dem eller Universitetet eller strider imod Religionen, saa kan Konseillet ingenlunde bifalde Rostgaards Mening, at det skulde meritere saadan Ressentiment eller saa høj Straf.«

Tredie Bog af »Peder Paars« udkom først, efterat dette Uvejr var drevet over, og Hans Mikkelsen hentyder i sin Fortale til Forsinkelsen, idet han siger: »Jeg har for to eller tre Maaneder siden kunnet lade denne tredie Bog komme for Lyset, men er derfra bleven afskrækket, saasom jeg har fornummet, at en Landsbydegn har udi et haardt Skrift ivret sig saameget mod denne Historie, hvilket er saameget des farligere, efterdi det godt Folk kan lettelig indbilde gemene Almue, at naar man skjemter med en Degn, som det høje og vigtige Embede er betroet at sige Amen udi Kirken, man da nødvendig ogsaa skjemter med Religionen.« Hvad de øvrige mod Fortællingen rettede Besværinger angaaer, har Hans Mikkelsen anmodet Just Justesen om at imødegaa dem, »saasom han er en lærd Mand, der udi sin Ungdom adskillige Gange har responderet med stor Berømmelse og derforuden fører en hvas Pen«. I den derefter følgende anden Fortale udfører Just Justesen da dette Hverv i sin »Betænkning over Peder Paarses Historie«. Han gjør opmærksom paa, at »jo mer generaliter man moraliserer, jo mindre kan det kaldes Satire«, og hævder netop en saadan almindelig moraliserende Karakter for »Peder Paars«, hvilket gjøres end tydeligere ved en Sammenstilling af dette Digt med Boileaus »*Lutrin*« (som har givet Holberg Ideen til den akademiske Disputation i første Bog); thi ligesom Boileau er en urban Forfatter i Jevnførelse med Oldtidens hensynsløse Satirikere, »saa at, naar man ligner hans Værk med Juvenalis, saa er det at anse som et fint Morale mod plumpe Skandskrifter«, saaledes er atter »Peder Paars«, der kun »giver Karakterer paa en og anden ringe, urimelig Person, som kan findes saavel paa andre Steder som her«, et uskyldigt Skrift i Sammenligning med »*Lutrin*«, som »haver en partikuliere Materie og gjør ligesom en Komedie over Bispen udi Paris og *Chanoines de N. Dame*. som er en delikat Ting at røre ved i Pavedømmet« — »jo mere special, jo mere satyrisk«. Og idet Defensor dernæst betragter den forskjellige Modtagelse, der bliver et Skrift til Del, alt eftersom det har Skjemt eller Alvor til Indhold, bemærker han: »Udi de sidste forestilles Fejl og Lyder selv, men udi de første

afmales de under en eller anden fingeret P
Skribent muligt, hvorvel hans Forsæt aldr
specie, at han jo dog træffer Ens Karakte

Illustration af Peder Paars.
Efter Træsnittet i Udgaven af 17[illegible]

nes Vaklen mellem Troskaben mod Dorot
nye Tilbud, Peder Ruuses Argumentation t
Venus' Indskriden i Faveur af den første I
ræderi mod Nille ved at forlade Øen uden
rustede Jagt, den Forladtes Klage og endo

den hos en Klokker trufne Søvngud, der overvælder Anders Styrmand og derved faaer Skibet bragt ud af den rette Kours. Den for »Peder Paars« i Mellemtiden vakte yderligere Opmærksomhed skaffede dette Hefte endnu større Afsætning end dets Forgængere, og den Popularitet, Digtet havde forstaaet at skaffe sig, fik et meget talende Udtryk i den Omstændighed, at den industrielle Bogtrykker Jochum Wieland udenvidere foranstaltede et Eftertryk af de tre udkomne Bøger. Formodenlig af denne Grund udgav Holberg ikke Digtets fjerde og sidste Bog særskilt, men i Forbindelse med det tidligere Udkomne og med en Tilføjning til 3. Bogs 3. Sang; denne første fuldstændige — af Holberg kaldet den tredie — Udgave af »Peder Paars« har til Titel: »Peder Paars, *Poema Heroico-comicum* af Hans Michelsen«, 1720. Den er udstyret med Illustrationer og ledsaget af et quasi-historisk Apparat til Bestyrkelse af Fortællingens Paalidelighed, til Støtte for hvilken der jevnlig henvises til bestemte Pagina af Hans Mikkelsens Kildeskrifter: Paarses Dagbog med Peder Ruuses Fortsættelse, Anders Styrmands Sø-Journal, Jens Bloks Beskrivelse af Øen Anholt, Tydske Jochums Beretning om sin Tidsalders Begivenheder, Gamle Gunilds Liv og Levnet, beskrevet af Christen Stork, samt en i Manuskript forefunden gammel Kallundborgs Krønike.

Holberg kaldes i en vis Betydning med Rette »den danske Litteraturs Fader«; i samme Betydning maa da »Peder Paars« betragtes som vor Litteraturs Førstefødte, og det er af denne Grund, der her er gjort forholdsvis saa udforlig Rede for Digtets Udgivelseshistorie. En nærmere Betragtning af dets Art og Indhold skal nu søge at forklare Grundene baade til den Opsigt og til den Uvillie, dets Fremkomst vakte.

»Peder Paars« frembyder to Hovedsider for Betragtningen: den er en litterair Parodi og en almen Satire. Gjenstanden for den litteraire Parodi er det antike Heltedigt og dets moderne Efterabelser. Beundrere af Holberg, hvem det syntes at være en Forringelse af hans Storhed, om de maatte tilskrive ham nogen Mangel paa Sands for Oldtidsdigtningens ophøjede Egenskaber, have villet bestride denne Tendens hos »Peder Paarses« Forfatter. Men dette er ligesaa urigtigt som uhistorisk. Selv om ikke Digtets hele Anlæg og Udførelse bestandig pegede tilbage til de antike Forbilleder, have vi Holbergs *alter ego* Just Justesens Ord for, at »dette Poema

Peder Paars som litterair Parodi.

er tildels skrevet for at skjemte med d
Betragtningen af denne, af den græske
den deraf udsprungne klassiske Digtning

De allesammen laa fast ligesom

Illustration af Peder P
Efter Kobberstikket i den tydske U

samme Trin som hele sin lærde Samti
den fortabte sig i Drøftelsen af gramn
Undersøgelser, var det dog kun en konv

viste den antike Poesi: af dens Aand var han uberørt og maatte vel endog betragte den som en, en »fornuftig Tidsalder« uværdig Overtro og Barnagtighed. Han »læste vel undertiden latinske Vers, men ikke uden naar han blev tvungen dertil«, og da »ikke saameget for den Fornøjelse, han havde deraf, som for at profitere af det latinske Sprog«; som et kvikkere Hoved og en modigere Natur end de Fleste af sine Samtidige tog han Bladet fra Munden og udtalte, hvad de Andre tænkte i deres stille Sind, men undgik selvfølgelig alligevel ikke den Beskyldning for Profanation, der ledsager ethvert Brud med Konventionen. Han anlagde sit Digt med Handlingen i Æneiden som Forbillede, og om han end ikke fulgte det ret længe, bevarede han dog det hele Gude-Apparat med dets Indgriben i de jordiske Begivenheder, efterlignede Homers og Virgils vidtløftige Skildringer og Omskrivninger og ledsagede helt igjennem disse Udmalinger og Lignelser med Henvisninger til de tilsvarende Parallelsteder hos de klassiske Forfattere. Ved Modsætningen mellem denne olympiske Verden med dens pathetiske Sprog og Digtets plebejiske Personligheder med deres lave Interesser opnaaer »Peder Paars« en af sine komiske Virkninger.

Peder Paars som Samfundssatire.

Men denne er ikke den væsenligste. Hvad Holberg først og fremmest tilsigtede, var en satirisk Belysning af sin Samtids Forkertheder. Fra sine Udenlandsrejser, der paa Grund af hans ejendommelige Maade at færdes paa havde bragt ham i Berøring med en Uendelighed af Forhold og Personer, var han vendt tilbage til det snevre hjemlige Samfund, udrustet med en Maalestok for dets Kulturhøjde og med den Evne til Sammenligning, som er det bedste Værn mod al Hensynken i orthodox Tilfredshed med det Bestaaende, af Vanen Hævdede. Hvad hans opladte Øje saae, naar han kastede Blikket rundt i sin Kreds, var et Samfund, der i alle Henseender stod langt tilbage for Kulturlandene i Fremskridt og aandelig Frihed, en Stagnation, der havde antaget det selvtilfredse Filisteris forstenede Form. Mod denne rettede han da sin Satire: den skulde stede Filisteriet tildoms, gjøre det Forstenede flydende igjen. I sine Komedier bringer Holberg to Slægter paa Scenen, den gamle og den unge, og hvorvel hans Sympathi mest er paa den Sidstes Side, harcellerer han dog jevnlig ogsaa dens Udskejelser og Latterligheder. I »Peder Paars« har han overvejende den gamle Slægt for Øje; den repræsenterer for ham den døde Tradition, den Kultur, der

Hvor vil ſaa tilig hen den ſucker-
Tör hun vel vove ſig ſaa tÿndklæd

Illustration af den 1772 ved et Selskab udgivne Kvartud
Tegnet af Wiedewelt. Stikket af Clem

engang har havt Livets Ret, men hvis sjælløse Skal er bleven tilbage langt ud over Tiden og nu tynger Udviklingen som en død Vægt, den maa slæbe med sig. Under Filisteriets Rubrik lade saa at sige alle Figurerne i »Peder Paars« sig indordne, saameget mere som de ere hentede fra Provindslivets stillestaaende Tilværelse. Allerede i første Sang opruller Anholtmandens Personalbeskrivelse en sand Filister-Idyl: Indbyggerne paa den herlige Ø roses som de der »lever kristelig og nærer sig af Vrag«; Fogden er en ærlig Mand og røgter sit Dommerembede med ligesaa stor Retfærdighed som Mildhed: tre Personer, der havde myrdet og plyndret en Skibbruden, dømte han ifjor til at være Tremarksmænd, »dog skulde Dommen være dem ej til Præjudits paa gode Navn og Ære«; Troen er ren og pur og har været saa fra Arilds Tid, thi Fogden taaler intet nymodens Sværmeri, og navnlig var han nidkjær til at forbyde den for endel Aar siden opkomne kjætterske Lære, at Beboerne ikke havde Ret til at tilegne sig de opdrevne Vrag; Præsten præker og døber godt og er desuden en lærd Mand, der ikke har nogen Bibel, men til Gjengjæld herlige Postiller med Kobberstykker i; Degnen er ikke ulærd, han støber skjønne Voxlys og skulde vel endog kunne døbe Børn, om det forlangtes; beklageligt er det kun, at der mellem disse to udmærkede Mænd er opstaaet en, som det synes, uforsonlig ritualistisk Trætte, idet Præsten forlanger af Degnen, at han skal folde sine Hænder, naar han læser Bønnen i Kordøren, hvilket Degnen haardnakket nægter at gjøre, efterdi det ikke er med Gebærder, man skal dyrke Gud. I Digtets videre Gang passerer en

Cul-de-Lampe til sidste Sang af »Peder Paars«
Kvartudgaven 1772.
Tegnet af Wiedewelt. Stukket af Clemens.

lang Række Filistre Revue forbi Læseren, snart som Deltagere i Handlingen, snart som episodiske Figurer: de tre lærde Filologer, der skamslaa hverandre under Disputen om, i hvilken Legemsdel Venus blev saaret i den trojanske Krig; Peer Iversen, der er meget lærd, »thi han sig børster ej, sig aldrig Haaret kæmmer, som ret grundlærde Folk hel nøje ta'er iagt«, og der »holder det for Synd, paa Modersmaal at skrive«, at ikke Haandværksfolk og Bønder skulle blive for lærde; gamle Gunild, der holdes for at kunne kurere bruddet Ben med Spyt, forgjøre Folk og ride i Luften paa et Koste-skaft, men har en til Rædsel grændsende Respekt for Tyrken og Paven; Barberen Jens Blok, der kan danne sig en Mening om en Bog alene ved at læse Fortalen og som Læge »bruger et Slags Kur for Heste, Fæ og Folk«, saa at han menes at have udfundet det saakaldte *Universale* i Medicinen; »Spitzborgeren« i den jydske Kjøbstad, der vil banke sin Søn af Patriotisme, fordi han har skrevet det udanske Ord »Franco« udenpaa et Brev; Byskriveren Lars Hick, »som orthografisk var« i den Grad, »at han Materien kun agtede hel føje« — *e tutti quanti!* Forrest i Rækken staaer Digtets Hoved-person Peder Paars selv, den velmeriterede Provinds-Borgermand, »som kunde regne op fast sexten Kræmmer-Aner«, »som udi Kal-lundborg fast havde bedste Bod, en stor Korrespondents paa Stege, Thy og Randers«, ja endog havde faaet et meget høfligt Brev fra Skipper Sibrant i Amsterdam; med bred Værdighed gjør denne den lavpandede Honnettetets Repræsentant sig gjældende i de for-skjellige Situationer, han omtumles i, bestandig nydende sig selv med selvtilfreds Vigtighed, og hvor der paakommer ham heroiske Aspirationer, som ikke fuldt stemme med Filisteriets Grundvæsen, men til hvilke Overholdelsen af Heltedigtets Form nøder Digteren, der trækkes han hurtigt ned paa den platte Jord igjen af den Erkeplebejer, som er stillet ham ved Siden, den gement-fornuftige Skriver og Krambodsvend Peder Ruus.

Endnu mere end gjennem Figurtegningen er det gjennem Raisonnementet, at Digterens Satire faaer Luft, og de forskjellige Emner, som her bringes paa Bane i livlig Afvexling, danne til-sammentagne ligesom Ouverturen til Komedierne, samlende mange af disses Motiver i denne enkelte Komposition. Hvad Under da, at Tiden spidsede Øren ved at høre denne Musik! Det var en hidtil ukjendt Klangvirkning: Domsbasunen akkompagneret af den

lystige Piccolofløjte, og det Hele gjennemført med en saa rig Variation, at der var Fare for, at hvad der i denne Sammenhæng kun var enkelte Passager, ved senere Lejligheder kunde udfoldes til selvstændige Tonestykker. Forargelsen var stor; men for ikke at gøre Tiden Uret ved at lægge større Skyld paa dens Skuldre, end den rettelig har at bære, maa man erindre, at den ifølge hele sin litteraire Opdragelse ikke ret vel kunde have den rigtige Opfattelse af et saa usædvanligt Fænomen som »Peder Paars«. At Poesien er en Aandsmagt, ja en af de højeste, var endnu en Hemmelighed for denne Slægt; for den stod Digtekunsten som en mere eller mindre snurrig Tidsfordriv, til hvilken der ganske vist udfordredes en vis Opfindsomhed, nærmest i Retning af at skabe Metaforer og Billeder, en vis teknisk Habilitet til Overholdelse af Rhytme og Rim, men som der ikke kunde tillægges nogen alvorlig Mission udover den direkte Belæring eller Indprentning af Leveregler. Var Talen nu ovenikjøbet om et Værk af den komiske Poesi, til hvis rette Opfattelse der fordres end højere Dannelse og fuldere Aandsfrihed, saa kan det ikke undre, at Grændsen mellem almen Satire og personlig Persiflage blev usynlig for Tidsalderens til slige Distinktioner uvante Blik, og at et trangt Samfund nærmest maatte opfatte »Peder Paars« som et raat, ondartet Skandskrift, hvis synligste Virkning maatte blive den, at fylde Menigmand, til hvem Skriftet udtrykkelig henvendte sig, med Foragt for Institutioner i Stat og Videnskab, som han burde se op til og holde i Ære. Denne Betragtning var et af Rostgaards Motiver til hans Klage, medens HOJERS skarpe Kritik over Digtet var paavirket af den hvasse Behandling, han kort forinden havde været Gjenstand for fra Holbergs Side. Dog — siger denne selv i sin Levnetsskildring — »der fattedes heller ikke sunde Forklarere og behjertede Forsvarere for dette lille Værk, der ansaa det baade for noget Stort og Behageligt, paa saadan skjemtsom Maade at skrive nyttige Satyrer, og derfor, da mit Navn blev bekjendt, takkede de mig for begge Dele, og i den Sted Andre toge Anledning heraf at sige, at vi nu begynder at traktere Poesien som Sladder, da sagde disse at vi aflader og holder op derfra, og at vi nu har et dansk Poema, som vi uden Skamme kan vise baade for Franske og Engelske«. Skjøndt Eftertrykket var et grovt Indgreb i Holbergs Ejendomsret, Udgaver.
glædede det ham alligevel, at hans Bog saaledes var bleven tre

Gange oplagt i halvandet Aar, »som endnu ikke har hændet nogen dansk Bog«; to følgende Eftertryk bragte Udgavernes Antal i Holbergs Levetid op til fem. 1772 udgav »et Selskab« den smukke Kvartudgave med Wiedewelts Tegninger i Clemens' Stik, den da kun toogtyveaarige Kobberstikkers første offentlige Arbejde. Af senere Udgaver nævne vi her A. E. BOYES i forskjellige Oplag udkomne, det Holbergske Samfunds af F. L. LIEBENBERG besørgede og samme omhyggelige Textkritikers senere yderligere gjennemsete Udgaver af Digtet. Der er udkommet en svensk, en hollandsk og en tydsk Oversættelse af »Peder Paars«, den sidste af Holbergs personlige Omgangsven Kapelmester J. A. SCHEIBE, der har indledet det andet Oplag af sin Gjengivelse med en Biografi af Digtets Forfatter.

Universitets-Tale.

Ikke længe efter Udgivelsen af »Peder Paars« gjorde Holberg det klart for Alle, at det ikke blot var skjemtende, han vilde reformere, men ogsaa i fuldt Alvor. Som Universitetets Sekretair skulde han 1720 skrive Programmet til Baccalaurei- og Magistergraden; det var akademisk Sædvane, at de, som havde taget Graden, ved denne Lejlighed skulde roses, hvorfor Holbergs Venner med deres Kjendskab til ham da ogsaa spaaede, at »det vilde ikke gaa vel af for ham«. Deres Spaadom slog til. Holberg dvælede i sin Programtale ved den Kjendsgjerning, at Kandidaternes Antal Aar for Aar tog af, og hvorvel han fremhævede, at dette ikke var nogen Særegenhed for Kjøbenhavns Universitet, men en fælles Lod for alle ældre Akademier, der let stilledes i Skygge af de nyere, saa fremgik det dog tilstrækkelig klart af hans hele Argumentation, at Universitetet just derfor trængte til en Foryngelse baade af Personer og Principer, hvorved der kunde raades Bod paa denne Brøstfældighed — saa klart, at Konsistorium undertrykte Talen, men derved netop »temmelig forhøjede Prisen paa den, som gemenlig skeer, naar en Ting bliver forbuden, thi da gaaer det som med Rygtet, at jo mere det skal holdes gedulgt, jo snarere kommer det ud blandt Folk«.

Skjemte-digte.

1722 udkom Hans Mikkelsens »Fire (rettere fem) Skiemte-Digte«, indledede med en Fortale af Udgiveren, en Betænkning af hans bestalter Forsvarer, den sundt og ædrueligt raisonnerende Just Justesen, samt — som en overgiven Satire over Tidens litteraire

Skik — »et lidet Gratulations-Vers, Hans Mikkelsen til Ære« af »Mogens Andersen, uværdig *Secundæ Classis Collega* i Kallundborg«.

I det første Skjemtedigt om »Heraclitus og Democritus«, Repræsentanterne for den pessimistiske og den optimistiske Livsbetragtning, dømmer Poeten disse tvende Vismænds Anskuelser imellem og kommer til det Resultat, at »den Første græd med Grund, den Sidste bedre lo«. »Apologi for Sangeren Tigellius«, en hos Horats forekommende Person, behandler den Vægelsindedes Karakter, altsaa et Emne, som Holberg kort efter fremstillede dramatisk, men som her beskues med en videre Horizont til Baggrund end i Komedien. Det tredie Digt kaldes »Critique over Peder Paars«, en Samtale mellem Hans Mikkelsen og hans Svoger Tøger om den rette Satires Natur og Væsen, hvorom de To have ganske modsatte Meninger; en Anonym kommer til, erklærer sig for en af Hans Mikkelsens Beundrere og udtaler i de smukkeste Vers, Holberg har skrevet, sin Dom over hans Poesi:

Maaske i Graven naar forraadnet er hans Krop,
maaske naar ved hans Død al Avind holder op,
man slaaer paa anden Streng, i anden Tone spiller,
man seer med Øjne det, man nu ej seer med Briller.
Lad være, Lærdom ej er skjulet derudi,
lad være, at det kun er simpel Fantasi:
et kunstigt Arbejd, skjøndt det er af ingen Nytte,
med lærde Skrifter dog en Kjender ej vil bytte.

Den fjerde Satire er den tidligere (S. 34) omtalte om Ægteskabet; i den femte, »Zille Hans Dotters *Gynaicologia* eller Forsvars Skrift for Qvinde-Kjønnet«, forfægter Holberg en af sine Yndlingsideer: Kvindeemancipationen. — Skjemtedigtene ere udgivne af F. L. LIEBENBERG i »Ludvig Holbergs Mindre Poetiske Skrifter« 1866.

Holberg tog nu, efter hvad han selv fortæller, fat paa sine gamle Studeringer igjen, »der i saa lang Tid vare tilsidesatte«, og prøvede paa at fuldføre et allerede tidligere paabegyndt statsvidenskabeligt Arbejde om Danmarks og Norges gejstlige og verdslige Forfatning. Men hans Sjæls Strenge vare nu engang blevne stemte i Skjemtens høje og lyse Toneart, og det gik ikke saa let at faae denne Klang dæmpet, som han havde troet. Tvertimod — ret nu strømmede der en brusende symfonisk Fylde fra dem, overdøvende

alle hans samvittighedsfulde Betænkeligheder og dragende ham tilbage til Kunsten, til hans Livs Storværk.

Medens det omtalte Skrift var i Arbejde, fortæller Holberg paa sin beskedne og sindige Maade, »faldt det Nogle ind efter fremmede Nationers Exempel at indrette Skuespil paa det danske Sprog, og som man sluttede, at jeg ikke maatte have saa slet Naturel til at skrive saadanne Fabler, blev jeg stedse anmodet om, igjen at tage fat paa det, jeg nylig havde afsagt fra mig [nemlig den komiske Digtning]; paa den ene Side drev mine Venners indstændige Anmodning mig, hvoriblandt der fandtes af de allerfornemmeste Mænd her i Staden, som det ikke var saa let en Sag at nægte; paa den anden Side blev jeg afskrækket af den Fortræd, som slige Skrifter føre med sig. Thi jeg havde noksom lært af de Attakker, jeg havde havt tilforn, hvor vanskeligt det er at lægge sig ud med hele Verden. Men omsider blev jeg dog overvunden af mine Venners Bønner, hvorudover jeg gav mig til mit forrige Arbejde igjen og skrev de Komedier, som siden derefter bleve publicerede og ere nu i Alles Hænder. Dette var mig fornemmelig angelegen, at jeg i disse nye Komedier kunde forestille nye Laster, som ikke vare altfor meget slidte paa i andre Komedier, og som vores Nation i Særdeleshed inklinerer til. Jeg underkastede dem i Førstningen mine Venners Censur og var endnu i Tvivl, om jeg vilde lade dem komme for Lyset; men da jeg saae, at de endnu holdte an hos mig derom, overleverede jeg de fem første til en Bande Komediant-Spillere at forestille.«

Den danske Skueplads. Med denne »Bande Komediant-Spillere« forholder det sig paa følgende Maade. Frederik IV., der paa sin store Udenlandsrejse som Kronprinds havde udviklet sin Sands for theatralske Forestillinger, underholdt baade en italiensk Opera- og en fransk Skuespiller-Troupe til Hoffets Forlystelse. Denne sidste spillede især Molières, Dancourts og Legrands Lystspil, enkelte af Corneilles og Racines Tragedier og nogle af Maskekomedierne i Gherardis »*Théâtre italien*«. I Aaret 1721 maatte den imidlertid vige Pladsen for et tydsk Operaselskab, og dens Medlemmer afskedigedes. Selskabets Capion. Maskinmester og Dekorationsmaler ETIENNE CAPION havde allerede i Begyndelsen af sit Ophold i Kjøbenhavn faaet Borgerskab som Vinhandler, men ikke havt synderligt Held med sig i denne For-

retning; saasnart der nu blev Tale om Troupens Afskedigelse, ansøgte han om Tilladelse til at anlægge et Komediehus og fik den. Privilegiet satte han i Pant for at faae Penge til at bygge for, kjøbte en Grund imellem Gothersgade og Lille Grønnegade og opførte et Theater med Façade ud imod begge Gaderne (i Gothersgade nuværende Nr. 11, 13 og 15, i Ny Adelgade nuværende Nr. 6, 8 og 10), Indkjørsel midt paa Bygningen i Lille Grønnegade, hvor ogsaa Tilskuerpladsen var, medens Udkjørsel og Scenerum gik ud til Gothersgade. Som Personale engagerede han den franske Troupe, der endnu opholdt sig i Byen i Haab om at skulle komme til at spille ved Hoffet igjen afvexlende med de tydske Operister, og aabnede sine Forestillinger i Januar 1722. De formaaede imidlertid ikke at samle noget tilstrækkelig stort Publikum, og end ikke de tydske Hanswurstiader, end ikke den berømte stærke Mand, med hvilke Trækmidler der gaves Forestillingerne Afvexling, formaaede i Længden at holde Folk til Huset. Man maatte være betænkt paa andre Udveje. En saadan fandt RENÉ MONTAIGU, Troupens **Montaigu.** dygtigste Skuespiller, en litterairt dannet Mand, der forstod Dansk saa nogenlunde og var gift med en dansk Hustru, som bevægede sig med en saadan Lethed i det franske Sprog, at hun var et meget benyttet Medlem af Selskabet. Montaigus Tanke var den nærliggende og dog saa overraskende nye, at benytte Skuepladsen i Danmarks Hovedstad til Opførelse af Skuespil i det danske Sprog. Han støttedes i denne Plan af den indflydelsesrige, for dansk Litteratur nidkjære FR. ROSTGAARD og fik, sikkert ved dennes virksomme Anbefaling, Privilegium paa »i Kjøbenhavn at maatte indrette og forestille Komedier i det danske Sprog«, dog under Forbehold af, at han ikke kolliderede med Capions Privilegium paa »alene at maatte lade indrette Komedier sammesteds«. Montaigu var altsaa, som det ogsaa fra først af havde ligget i hans Plan, henvist til at søge Overenskomst med Capion; en saadan var snart truffen, otte Herrer, for Størstedelen Studenter, og tre Damer, blandt dem Mdm. Montaigu, engageredes som det danske Theaters oprindelige Stamme og gjorde saa god Fyldest, at allerede nogle af disse Skuepladsens første Navne (Pilloy, Ulsøe, Henrik Wegner, efter hvem de holbergske Tjenere tog Navn) kaste Glands over vor Theaterhistorie. De instrueredes af den med alt Scenevæsen fortrolige Montaigu, og Onsdagen den 23. September 1722 aabnedes den

alle hans samvittighedsfulde Betænkeligheder og dragei bage til Kunsten, til hans Livs Storværk.

Medens det omtalte Skrift var i Arbejde, fortæ paa sin beskedne og sindige Maade, »faldt det Nogl fremmede Nationers Exempel at indrette Skuespil paa Sprog, og som man sluttede, at jeg ikke maatte ha Naturel til at skrive saadanne Fabler, blev jeg stedse ai igjen at tage fat paa det, jeg nylig havde afsagt fra n den komiske Digtning]; paa den ene Side drev mine V stændige Anmodning mig, hvoriblandt der fandtes af nemmeste Mænd her i Staden, som det ikke var saa at nægte; paa den anden Side blev jeg afskrækket af d som slige Skrifter føre med sig. Thi jeg havde noksom Attakker, jeg havde havt tilforn, hvor vanskeligt det e sig ud med hele Verden. Men omsider blev jeg dog af mine Venners Bønner, hvorudover jeg gav mig til Arbejde igjen og skrev de Komedier, som siden der publicerede og ere nu i Alles Hænder. Dette var mig fc angelegen, at jeg i disse nye Komedier kunde forestille ı som ikke vare altfor meget slidte paa i andre Komedie vores Nation i Særdeleshed inklinerer til. Jeg underkast Forstningen mine Venners Censur og var endnu i Tviv vilde lade dem komme for Lyset; men da jeg saae, at holdte an hos mig derom, overleverede jeg de fem fø Bande Komediant-Spillere at forestille.«

Den danske Skueplads.

Med denne »Bande Komediant-Spillere« forholder d følgende Maade. Frederik IV., der paa sin store Udeı som Kronprinds havde udviklet sin Sands for theatral stillinger, underholdt baade en italiensk Opera- og en fra spiller-Troupe til Hoffets Forlystelse. Denne sidste spi Molières, Dancourts og Legrands Lystspil, enkelte af Coı Racines Tragedier og nogle af Maskekomedierne i Gherardi *italien«*. I Aaret 1721 maatte den imidlertid vige Plads tydsk Operaselskab, og dens Medlemmer afskedigedes. :

Capion.

Maskinmester og Dekorationsmaler ETIENNE CAPION havd i Begyndelsen af sit Ophold i Kjøbenhavn faaet Borgeı Vinhandler, men ikke havt synderligt Held med sig i d

retning; saasnart der nu blev Tale om Troupens Afskedigelse, ansøgte han om Tilladelse til at anlægge et Komediehus og fik den. Privilegiet satte han i Pant for at faae Penge til at bygge for, kjøbte en Grund imellem Gothersgade og Lille Grønnegade og opførte et Theater med Façade ud imod begge Gaderne (i Gothersgade nuværende Nr. 11, 13 og 15, i Ny Adelgade nuværende Nr. 6, 8 og 10), Indkjørsel midt paa Bygningen i Lille Grønnegade, hvor ogsaa Tilskuerpladsen var, medens Udkjørsel og Scenerum gik ud til Gothersgade. Som Personale engagerede han den franske Troupe, der endnu opholdt sig i Byen i Haab om at skulle komme til at spille ved Hoffet igjen afvexlende med de tydske Operister, og aabnede sine Forestillinger i Januar 1722. De formaaede imidlertid ikke at samle noget tilstrækkelig stort Publikum, og end ikke de tydske Hanswurstiader, end ikke den berømte stærke Mand, med hvilke Trækmidler der gaves Forestillingerne Afvexling, formaaede i Længden at holde Folk til Huset. Man maatte være betænkt paa andre Udveje. En saadan fandt RENÉ MONTAIGU, Troupens Montaigu. dygtigste Skuespiller, en litterairt dannet Mand, der forstod Dansk saa nogenlunde og var gift med en dansk Hustru, som bevægede sig med en saadan Lethed i det franske Sprog, at hun var et meget benyttet Medlem af Selskabet. Montaigus Tanke var den nærliggende og dog saa overraskende nye, at benytte Skuepladsen i Danmarks Hovedstad til Opførelse af Skuespil i det danske Sprog. Han støttedes i denne Plan af den indflydelsesrige, for dansk Litteratur nidkjære FR. ROSTGAARD og fik, sikkert ved dennes virksomme Anbefaling, Privilegium paa »i Kjøbenhavn at maatte indrette og forestille Komedier i det danske Sprog«, dog under Forbehold af, at han ikke kolliderede med Capions Privilegium paa »alene at maatte lade indrette Komedier sammesteds«. Montaigu var altsaa, som det ogsaa fra først af havde ligget i hans Plan, henvist til at søge Overenskomst med Capion; en saadan var snart truffen, otte Herrer, for Størstedelen Studenter, og tre Damer, blandt dem Mdm. Montaigu, engageredes som det danske Theaters oprindelige Stamme og gjorde saa god Fyldest, at allerede nogle af disse Skuepladsens første Navne (Pilloy, Ulsøe, Henrik Wegner, efter hvem de holbergske Tjenere tog Navn) kaste Glands over vor Theaterhistorie. De instrueredes af den med alt Scenevæsen fortrolige Montaigu, og Onsdagen den 23. September 1722 aabnedes den

den næsten grændse til det Vidunderlige, om man ikke turde søge nogle af Forudsætningerne for den i et direkte Bekjendtskab med det franske og det italienske Theater. Men hvorledes dette nu end forholder sig, saa har Holberg ialtfald ved Læsning været fortrolig med begge disse Theatres ejendommeligste Frembringelser. Allerede de fremmede Litteratur-Navne i den holbergske Personliste: Jeronimus, Leander, Leonora, Leonard o. s. v. vise, at det var Samtidens almindelige Renaissance-Drama, hvis Kunstform han overflyttede til Danmark, og han henregner sig udtrykkelig til »den orthodoxe Sekt, som seer efter Orden og Regler« (Ep. 441). Først og fremmest var MOLIÈRE hans Forbillede, og selv udenfor Komedierne, i »Epistlerne« og de »Moralske Tanker« f. Ex., findes der Vidnesbyrd nok om, hvor nøje han har kjendt ham, og hvor højt han har beundret ham; i sidstnævnte Skrift fremhæver han ham som den Mand, »der haver bragt for Lyset det begravede Artificium og skrevet Komedier efter de gamle Grækers og Romeres Plan — ja endogsaa har overgaaet de Gamle derudi, saa at han derfore kan regnes iblandt de sidste Tiders store Philosophos«; Molière kaldes den »store Comicus« (Ep. 66), hans Komedier »Mesterstykker« (Ep. 365, 447) — »et helt Sekulum kan neppe bringe tilveje saadan Gejst som Molière« (Ep. 506a). Det er Holbergs højeste Tilfredsstillelse, at hans Stykker have kunnet hævde sig paa den danske Scene Side om Side med Molières: »jeg kunde ikke Andet end fatte Tanker om de af mig forfærdigede Originaler, efterdi jeg mærkede, at de holdte Stand med den store franske Komedieskrivers Stykker«. Det efter-molièreske Theater kunde Holberg ikke finde Smag i, navnlig kunde han ikke forsone sig med den beundrede Destouches; han betragter Sværmeriet for hans borgerligt-rørende Dramer som en Smagsforvildelse og ønsker Molières rene Kunstretning tilbage; »man kan se igjennem Fingre med Molières Fejl, efterdi saamange Artigheder bøde derpaa«, men hos de Yngre er der slet Intet, som gjør Fejlene undskyldelige (Ep. 493): »det synes, at Kunsten er uddød med Molière« (Ep. 190); »jeg holder for at Spektakler aldrig kan komme istand igjen, medmindre den Smag, som man havde i Molières Tid, igjen fornyes, og medmindre samme store Komedieskrivers Skuespil blive en Plan for andre Autores« (Ep. 296). For Holberg, som ellers mindst af Alt er Autoritetstilbeder, er Molière Autoriteten i dramatiske Emner; i den 66. Ep.

Molière.

ender han en æsthetisk Deduktion med det fyndige Argument: »anderledes vilde Molière ikke dømme derom, hvis han stod op fra de Døde«, og i den tør-komiske Begyndelse af Ep. 238 manes den franske Digter atter frem til Forsvar for sin danske Medbroder: »Min Herre skriver, at han Dagen for sin Hjemrejse med sin Frue engang var paa den danske Komedie, hvorudi han selv fandt stor Behag, men at hans Frue havde befundet sig ilde derefter, saasom hun havde hørt adskillige modbydelige Expressioner, som Canaille, Jomfrudom og deslige. Det gjør mig hjerteligen ondt, at deslige Ting have havt hos den gode Frue saadan Virkning. Jeg ønsker hende en god Bedring og raader, at, saasom hun er af den Delikatesse, at hun ikke kommer der oftere: thi Sundheden er et Menneskes største Klenodie. Dette er det bedste Raad, man kan give; thi Komedierne kan efter hendes Smag ikke indrettes; Stilen maatte derved saaledes mønstres, at et Skuespil kunde tabe Navn af Skuespil. Saaledes dømte fordum Molière derom; og var det i den Henseende at han skrev den Komedie, som fører Titel af *Précieuses Ridicules.*«

Det er Molières Kunstform i det Store og Hele, Holberg anerkjender som gyldig Norm for Komediedigtningen; men at han ogsaa i ikke faa Enkeltheder har taget Molière til Mønster, bliver klart for Enhver, der har et nøjere Kjendskab til de to Digtere. Saavel til Handling og Situation som til Replikskiftet henter han hyppigt Momenter fra sin store Forgænger og faaer desuden af dennes Ideer Impulsen til videre Udarbejdelser, der i deres endelige Skikkelse kun have Spirepunktet tilfælles med Forbilledet. Det maa imidlertid ikke oversees, at adskillige Ligheder ikke skyldes nogen direkte Efterligning, men have deres Grund i de fjernere Kilder, der have været fælles for begge Forfatterne. Og med al Overensstemmelse i Kunstform og Detailler er der jo mellem de to Komediedigtere den afgjørende Forskjel, som de højst ulige Tids- og Samfundsbetingelser for deres Virksomhed frembringe. Molière digtede for et stort, mægtigt og glimrende Samfund, Brændpunktet for hele Tidens Kultur, hvorfra den atter udstraalede til alle Verdenshjørner som normgivende for hele Europa; han skrev i et fuldt uddannet, af Naturen til pointeret Stil anlagt Sprog og med en Litteratur bag sig; hans Komik havde ikke til Opgave at høvle de første ru Knaster og Knuder bort fra Samfundsfladen, men tvert-

imod at give den fine Ornamentering dens højeste Fuldendelse. Hvad man kunde kalde de elementaire, de mere grovkornede Lyder og Latterligheder, bliver ikke den nærmeste Gjenstand for hans Satire, der tvertimod helst vælger sig til Emne et mangfoldig sammensat Selskabslivs subtilere Yderligheder, de mere kombinerede Sjælstilstande: Forstillelse, Snerperi, Tvivl, Skinsyge, Menneskeforagt o. s. v.; til Udmalingen af disse raader han over en beundringsværdig psykologisk Sands og en Følelsens Finhed, der vidne om, at han selv har gjort Træk og Modtræk i dette sindrige Selskabsspil, selv har været hævet og sænket af Lidenskabens Bølgegang. Som overlegen Aand har han kunnet bringe sine Oplevelser eller Udbyttet af sin Reflexion i ægte komisk Form, fremstillende dem med en aldrig overtruffen Fuldendthed i den sproglige Form, der især i Molières versificerede Skuespil har en uforlignelig Ynde og Prægnans, Udtrykket for den franske Aands epigrammatisk-antithetiske Ytringsmaade, forenet med den betagende Livfuldhed, der betegner hvert Ord som udstrømmet fra Naturens levende Kildevæld. Hvilket Svælg mellem Kjærlighedens Sprog hos Molière og hos Holberg! Hist en Nuancering saa fin og saa sikker, at den med lige Sandhed og Skjønhed maler Elskovsknoppens spæde Blade i deres første Udfoldelse og Lidenskabens blussende Blomst — her en stivnet, traditionel Formular, som neppe den største Fremstillingskunst kan puste Liv i. Afstanden mellem de to Digtere er paa dette Punkt saa stor, at det bliver en Uretfærdighed at maale deres Stilling til hinanden efter den, at veje deres Værd efter, hvad der er den Enes fuldkomneste, den Andens svageste Side. Men som den yderligst drevne Modsætning imellem dem kaster den sit Lys over Forskjellen i det Hele taget, og idet den antyder det Vanskelige og Utaknemmelige ved Holbergs litteraire Position, gjør den ham dobbelt stor ved at henlede Tanken paa, hvor ubegribelig godt han overvandt disse Vanskeligheder. Hans Materiale var et Sprog, som kun faa Forgængere havde gjort tjenligt til poetisk Brug, hvor navnlig den komiske Stilfarve saa at sige ganske fattedes og maatte skabes af ham fra nyt af. Hans Emner maatte udelukkende hentes fra de stærkt iøjnefaldende, med grove Linier og grelle Farver fremtrædende Bagvendtheder, som forekom i den lavere Borgerstands og tildels Bondens Liv; kun dette Liv havde nogen national

Karakter; de Fornemmes var kun en stiv Eftergjørelse af et fremmed Ceremoniel med saa stærk Tilbagetrængen af Natursiden som muligt, og det var desuden, af Hensyn til Samfundets Tranghed, vanskeligt at benytte til komisk Digtning, thi allerede vor første Komedieforfatter maatte bøje sig for den Indskrænkning, de smaa Forhold paalægge særlig Lystspildigteren: »Ellers kan gives en vigtig Aarsag, hvi Personer af Middelstand saa ofte bruges i vore danske Originaler,« siger Holberg i Ep. 447: »saasom hos os er ikkun et lidet Antal af Grever, Baroner og andre karakteriserede Standspersoner, hvoraf Frankerige vrimler, saa vilde man støde sig over at se dem ofte forestillede paa Skuepladsen, helst naar Scenen er udi Danmark, og vilde man betjene sig af Etats-, Justits-, Cancelli-Raader, hvorpaa vi have nogenledes Forraad, vilde det end give mere Opsigt.« Hans Publikum endelig var vel ikke ganske ubekjendt med den Kunstform, Holberg indførte hos os som national Digtning, men desmere med Satirens sande Væsen, naar det bragtes i saa nær Berøring med den og saae sit eget daglige Liv behandlet af den, ja saa ubevandret i dens naturligste Forstaaelse, at f. Ex. »Den politiske Kandestøber« vakte Manges Uvillie, fordi de mente, den raillerede med Borgemester og Raad, skjøndt der — som Holberg siger — »aldrig er skrevet en Komedie, som mere tager Magistraten i Forsvar«. Jo engere Samfundskredsen var, des nærmere laa Forvexlingen af komisk Digtning med Persiflage, des vissere kunde Digteren være paa at blive stemplet som Pamfletskriver; naar Holberg latterliggjorde en Lyde som den utidige Snaksomhed, havde han en, vel ikke saa storslaaet — og deri laa jo netop det Tyngende og Trættende — men ligesaa sejg Kamp at bestaa mod Fordomme, vrang Udtydning og bevidst Mistænkeliggjørelse som Molière, naar han fravristede sin Samtid Sejrens Laurbær i den stolte Holmgang med en Samfunds- eller Verdensmagt som Tartufferiet. — Sammenligningen mellem Molière og Holberg ligger saa nær, hvor dennes Komediedigtning skal omtales, at den slet ikke lader sig afvise; i Lunets Art og Fynd ligne de to Forfattere hinanden saameget, at Sammenstillingen indfinder sig af sig selv. At Molière, absolut seet, er den rigere Digternatur, er ubestrideligt; selv om Naturbetingelserne havde været ganske de samme hos dem Begge, maatte han blive det i sin Tid og i sit Samfund. Men at Holberg, relativt seet, ved Grundlæggelsen af

den danske dramatiske Litteratur blev, som Oehlenschläger siger, »mer for Danmark end for Frankrig Molière«, det turde være en ligesaa uimodsigelig Sandhed, som forøger Holbergs Hæder, uden at forringe Molières.

Fælles Kilder for de to Skuespildigtere vare især den italienske Maskekomedie og den gamle romerske Forfatter PLAUTUS. Maskekomedien.
Maskekomedien, der vistnok kan tælle sine Aner helt tilbage til Grækenlands Oldtid, og hvis Rester gjenfindes endnu i vore Dages Pantomime, var et Skuespil, i hvilket der med en skizzeret Plan som Grundlag for Handlingen improviseredes frit af bestemte, ved Dragt og Maske typisk betegnede Figurer fra Italiens forskjellige Egne: Pantalone, den gamle Fader fra Venedig, *il Dottore*, den lærde Pedant fra Bologna, Tjeneren Arlechino fra Bergamo, Pulcinella fra Neapel o. s. v. Det er en saadan Troupe, Holberg kom til at bo sammen med i Rom, og da hver Skuespiller kun havde sit ene faste Rollefag (Maskekomedien kaldtes ogsaa *commedia dell' arte*, fordi den udførtes af Fagskuespillere, i Modsætning til Dilettantkomedien), forklares heraf Holbergs Forundring over, at Hovedmanden for Banden, som udførte Doktorens Rolle, »blev af Alle kaldet Sigr. Dottore, endogsaa naar de talede alvorlig med ham, og han tog ogsaa imod Titlen, saa man skulde tænke, at han var *legitime* promoveret Doktor og ikke en Komediantspiller«. Om Holberg har set Banden agere, vide vi som sagt ikke, men dens Repertoire har han kjendt af GHERARDIS vidtudbredte Skuespilsamling »*Le Théâtre Italien*«, i hvilken en stor Del af disse Komedier ere optagne i den Form, de efterhaanden havde faaet ved Maskekomediens Akklimatisation i Frankrig og dens Figurers Sammensmeltning med forskjellige af den tidligere franske Farces Typer. Molière har i sine lavkomiske Skuespil benyttet Træk og Skikkelser fra Maskekomedien i stort Omfang; den var i hans første Tid som omrejsende Skuespildirekteur hans vigtigste Mønster. Dels med Molière som Mellemled, dels direkte fra Kilden har Holberg indført adskillige af Maskekomediens Enkeltheder i sine Skuespil; flest findes samlede i den litteraire Parodi »Ulysses von Ithacia«, men selv i de mest lokale Skildringer forekommer mangt et Træk, som kan føres tilbage til det nævnte Udspring.

Endelig PLAUTUS. Holbergs Beundring for den romerske Plautus.
Komediedigter er højst betegnende for hans Naturs Friskhed og

Oprindelighed. Renaissancetidens store klassiske Mønster var Terents; atter og atter anbefaledes Studiet af ham, der oprettedes særlige Professorposter til hans Fortolkning, og det gjordes de Studerende til en Pligt at udføre hans Stykker. Det var ingen slet Smag, men lidt tynd var den: Plautus' fyndige Komik laa den for langt nede til at fortjene Paaagtning. Anderledes dømmer Holberg: »Jeg ligner Plautum ved et dejligt Jomfru-Ansigt med adskillige Pletter, Terentium ved et glat, men derhos et Hverdags-Ansigt«, siger han i Ep. 195. »Man kan sige, at fra Plauti Alder indtil Molière, som gjør en Tid af 2000 Aar, intet anseligt Skuespil, som bekjendt er, haver været kommet for Lyset. Thi hvad Terentii Komedier angaaer, da er jeg ikke af Mening med dem, som gjøre saa stort Væsen deraf, indtil at præferere dem for Plauti Skuespil: thi den Gejst, den Festivitet, som er Sjælen udi en Komedie og som gjør en Skueplads levende, fattes her. Vel er sandt, at Stilen er net og Karaktererne vel udførte; men Saadant er Noget, som mange Andre kan succedere udi, efterdi det udfordrer kun Arbejde og en Slags Skjønsomhed. Men at skrive saadanne Skuespil som Plauti, dertil udfordres særdeles naturlig Gave, som hos ganske faa Mennesker findes« (Ep. 190). Hvor Holberg (i Ep. 66) vil begrunde den komiske Overdrivelses Berettigelse, idet »Skuespil uden outrerede Karakterer eller uden det, som akademiske Censores anse som Fejl, ingen Virkning have«, fremdrager han et enkelt Exempel paa plautinsk Komik, der ret slaaende viser, hvilken fortrinlig Sands han havde for »Gejsten« i det komiske Skuespil: »Hvad kan være mere outreret — siger han — end den Beskrivelse, som Plautus gjør over Euclio, nemlig at naar han gik tilsengs for at sove, bandt han en Pose for sin Mund, paa det at hans Aande ikke skulde gaa bort og spildes: men hvad haver tilligemed mere diverteret end samme outrerede Beskrivelse?« En saadan Samfølelse med Plautus maatte i mange Maader føre Holberg til at opstille ham som et af sine Mønstre og saavel laane enkelte Træk fra ham som navnlig stræbe efter at komme ham nær i Skildringens Fynd, i den brede, kraftige Karaktertegning, den rask fremskridende Dialog, kort sagt i hele det komiske Stilpræg.

Forøvrigt har Holberg ligesom Molière »taget sin Ejendom, hvor han fandt den«, og Eftersporingen af fremmed Indflydelse paa hans Skuespildigtning vilde føre os paa den ene Side til Aristofanes,

der er kjendelig i hans seneste Komediers allegoriske Maneer, paa den anden Side til den eftermolièreske Litteratur. Den egenlige Stof-Opfindelse eller -Tilegnelse er og bliver imidlertid af underordnet Betydning for Dommen over en Skuespilforfatter; det er hans Evne til at omforme det i ægte dramatisk Form og til i denne Form at hævde sig som en fra Forbillederne bestemt udpræget Individualitet, det her først og fremmest kommer an paa.

Som en saadan Forfatterpersonlighed med selvstændigt Præg, med sine egne Betingelser og sin deraf bestemte egne Virkemaade viser Holberg sig i sin Komediedigtning ikke mindre end i sine øvrige Skrifter. Han stiler i sine Digterværker mod samme Maal som i sine historiske og moralfilosofiske Arbejder; kun i Midlerne ligger Forskjellen. »Jeg haver brugt min Pen udi dette Slags Arbejde som en Philosophus«, siger han i Ep. 374, »og derfore regner mine Komedier iblandt mine moralske Skrifter«. Hvilket var da Holbergs Standpunkt som »Philosophus«? Det var den nye Tids. Den kritiske Retnings Litteratur havde en af sine flittigste Læsere i ham, med Bacon og Locke, med Montaigne og Bayle var han nøje kjendt og paavirkedes stærkt af den frie Aand hos disse Forfattere. Varigst tiltaltes han af det Udtryk, den frie Tænkning havde faaet i den engelske Filosofi. Det var paa Ugedagen efter Holbergs Fødsel, at Newton i *Royal Society* havde fremsat sin Gravitationstheori — den samme Tænker, hvis Valgsprog var: »Vogt Dig for Metafysik«. Det var den afgjørende Tilbagevenden fra Spekulationen til Betragtningen af den sande Natursammenhæng, der her signaliseredes, og paa dette ædruelige Grundlag udviklede den engelske Filosofi sig videre i Holbergs Ungdoms- og Manddomstid. For denne kritiske, paa eengang sondrende og samlende Tænkning maatte baade den overtroiske Opfattelse af Fænomenerne i deres Isolerthed og den spekulative Konstruktion af deres Sammenhæng lidt efter lidt synke til Jorden. Som vi vide, blev ogsaa Aabenbaringslæren inddraget under denne Kritik, forkastet som uholdbar overfor Fornuften og erstattet af den naturlige Religion. For en Del sluttede Holberg sig til denne og stod i religieus Henseende nær ved Deismen, hvorvel han tog sine Reservationer overfor enkelte af dens Konsekvenser og i sin senere Levetid ikke var uden Betænkelighed med Hensyn til de krasse Former, den begyndte at antage særlig i den franske Litteratur.

Moralfiloso i dramatis Form.

Hvilende paa saadanne Forudsætninger maatte Holbergs Filosofi blive empirisk af Indhold, rationel af Methode. Vi kjende hans Had til Metafysiken; jo mindre han følte sig skikket til at gaa ind paa dens Formel- og Floskelvæsen, des stærkere maatte han finde sig opfordret til at bruge sine egne Øjne og prøve det Sete paa sin egen Fornuft, saaledes som denne nu engang var bleven uddannet i Livets og i Tænkningens Skole. Hans Filosofi blev en Moralfilosofi, en praktisk Meddelelse af hans Undersøgelses Resultater, uden Fremhævelse af den systematiske Sammenhæng. Og det er denne Moralfilosofi, der iklæder sig Digtningens Form i Holbergs Komedier, i hvilke vi se Samfundsfænomenerne afspejlede i hans klare, nøgterne Fornuft til Belæring for Samtiden. Ad Skuespillets populaire Vej skaffer han sin Livsanskuelse Indgang hos Folket: han bekæmper Overtroen baade lejlighedsvis og i Komedier, som helt ere helligede dette Emne (»Uden Hoved og Hale«, »Hexeri eller blind Allarm«), reducerende Fanden, »de Orthodoxes Yndlingshelgen«, til en latterlig, højst uskadelig Person; han angriber det golde Lærdomsvæsen, det filologiske Pindehuggeri som det filosofiske Styverfængeri; han latterliggjør den Tradition, der holdes i Ære, blot fordi den er Tradition, han drager tilfelts mod det tomme Skin, hvad enten det er et Skin af Lærdom, af Dygtighed, af Fornemhed eller af Bravour, han tager de rodløse Efterabelser paa Kornet, og han forfølger de fornuftstridige Smagsretninger i Litteraturen. Og medens hans Livsopfattelse som en frisk og kraftig Strøm skyller disse store Hindringer for Fremskridt og Aandsfrihed overende, sender den i talløs Vrimmel sine rensende Bække ind gjennem Hverdagslivets Smaagyder, fejer ud i Krinkelkrogene og overrisler Filisteriet med en kølende Vandstraale, saa det maa ryste sit Skind som en vaad Pudel. I Holbergs Komedier prøves det gamle Samfunds Leveberettigelse overfor den nye Tids i Fornuftens Væsen begrundede Krav. Det er dette, Holberg kalder at »moralisere« skjemtvis for Folket, Hovedopgaven for hans Skuespildigtning, overfor hvilken den patriotiske: at ville berige Litteraturen med hidtil ukjendte »Specimina udi visse zirlige Videnskaber«, og den filologiske: at ville »polere Sproget«, maa staa i anden Række, skjøndt de forøvrigt følges godt ad i deres Vandring mod Fornyelsens Maal.

Er Fornuften saaledes Rettesnoren for Holbergs Opfattelse af Livsfænomenerne, saa raader han paa den anden Side til denne Opfattelses Omsætning i dramatisk Form over en rigt udviklet kunstnerisk Fantasi, ved hvilken Evne han just bliver en af Verdens betydeligste komiske Skuespildigtere. Er det ved sin Kløgt og Forstand han formaaer at analysere Karaktererne, saa er det ved Fantasiens Hjælp han evner at gjenføde dem til Liv i Kunsten, at lægge dem det rette Ord paa Tungen i rette Øjeblik, at stille dem i Situationens komiske Belysning og saaledes Træk for Træk at frembringe et troværdigt Billede af sin Tidsalder. Fornuft og Fantasi.

Det hænger sammen med Holbergs moraliserende Tendens, at han i Almindelighed lægger Hovedvægten paa Karaktertegningen. Det kan hænde ham, som i Komedierne fra hans senere Levetid, at det Forstandsmæssige tager Kraften fra Fantasien, saa at han i Bestræbelsen for at give Karakteren en typisk Betydning bliver for abstrakt i sin Skildring, mere fremstiller en personificeret Ensidighed end et Menneske, af hvis Væsen denne Ensidighed er, hvad Ordet udsiger: een Side. I Komedierne fra hans kraftige Tid er denne dramatiske Svaghed sjeldnere, hvorvel han altid lægger Vægt paa at gjøre Karakteren til Type; uden at han individualiserer efter det Omfang, som den moderne Kunst gjør det, udruste Handlingen og Omgivelserne dog hans Karakter med en saadan Fylde af individuelle Træk, at denne Almengjørelse heldigt modarbejdes. Hvad der har givet Anledning til nogen Misforstaaelse paa dette Punkt, er den selv for overfladiske Betragtere af den holbergske Komedie velbekjendte Omstændighed, at der i den forekommer et helt Apparat af faststaaende Personnavne som Betegnelser for visse, paa en bestemt Maade imod hinanden agerende Deltagere i Handlingen og tilsyneladende ogsaa for alle fastsatte stillestaaende Karakterer. Alle vide, at Jeronimus, Magdelone og Leonard repræsentere den gamle, Leander og Leonora, Henrik og Pernille den unge Slægt i den holbergske Komedie, og at Handlingen gaaer ud paa, at de Unge skulle sætte deres Planer igjennem overfor de Gamles Modstand. Holdt i en saadan Almindelighed er denne Opfattelse ganske rigtig; i de faststaaende Navne have vi en Mindelse om et af Holbergs kunstneriske Forbilleder, Maskekomedien, i Handlingens Ordning et Vidnesbyrd om, at Holberg væsenligst stod paa den unge Slægts Side imod den gamle. Men man behøver blot at trænge Karaktererne.

en lille Smule dybere ind i den Verden, Komedierne u at se, at hvad de saaledes betegnede Karakterer a deres stereotype Væsen kun tilsyneladende; i Virkeligh slutter den ene og samme Ramme et mangfoldig forskjelli

For det Første er det ingenlunde altid Gruppering Kone og deres forstandige gamle Ven, der indordnes unde Jeronimus, Magdelone og Leonard. I »Pernilles korte Fr er saaledes Enkemanden Jeronimus Bejler til den unge »Den Stundesløse« er Magdelone en gammel Pebermø, i » er hun Søster til Jeronimus og henlever sin Enkestand i Leonard er, skjøndt altid den Besindige, snart ældre, s af Alder, stundom endog Stykkets Elsker; snart optræde gift Mand og er da gjerne — som Følge af den med Flers følgende Karaktersvaghed — under Tøflen, snart er han ugifte tolerante Raisonneur.

Disse Variationer ere imidlertid, som en vilkaarlig af mindre Betydning. Vigtigere er den Forskjel, Stand o tilvejebringer mellem Figurer af samme Rubrik, thi h allerede inde paa Forhold, der have noget af det Naturb ved sig. Vi finde saaledes den holbergske Jeronimus h meget forskjellige Trin i det Borgersamfund, hvorfra Hol taget sine Personer: i »Henrik og Pernille« er han en rig i »Maskeraden« en fornem kjøbenhavnsk Borger, i »Det Skibbrud« den velhavende Chef for et stort Handelshus, i » Montanus« den solide Gaardejer »udenfor Bondestanden«, stuen« den ærbare Kjøbstadborger o. s. v. Hvor Magdelo af de Unge er knyttet til Jeronimus som Dele af hans I kaster hans sociale Stilling selvfølgelig sit Lys ogsaa over en lignende Nuancering undergaaer Tyendet under Indfl de huslige Omgivelser; man tænke blot paa Modstanden den endnu som Læredreng forpuppede Henrik i »Den Kandestøber« og den fuldtudsprungne sommerfuglesprag flagrende Lakaj i »Maskeraden«.

Mest afgjørende er dog den Forskjellighed mellem Maskefigurer indbyrdes, som følger af det forskjellige a Præg, der giver sig tilkjende hos dem og undertiden en være af en saadan Art, at det bryder Skikkelsens tradition ling i Handlingen, saaledes som f. Ex. i »Den honnette An

hvor Repræsentanten for den gamle Tids Aand, selve Jeronimus, anfægtes af et ganske modernt Samfundsfænomen: Rangsygen, eller i »Maskeraden«, hvis Magdelone er ikke mindre betagen af den helt nye, efter fremmede Mønstre indførte Forlystelsesform, som Stykket handler om. Men selv hvor disse Skikkelser fuldt ud hævde det Gamle, ere de ingenlunde af en og samme Støbning. Der er væsenlige Karakterforskjelligheder imellem »Maskeradens« myndige, »Erasmus Montanus'« jevne og medgjørlige, »Kilderejsens« overtroiske, »Pernilles korte Frøkenstands« hykleriske, »Julestuens« skinsyge og »Den honnette Ambitions« forfængelige Jeronimus, mellem sidstnævnte Stykkes brave og forstandige Magdelone og hendes naragtig giftelystne Navnesøster i »Den Stundesløse«, mellem de skrappe Madamer i »Det lykkelige Skibbrud« og »Pernilles korte Frøkenstand« og den af sin Mands kraftige Villie kuede, kun i Smug revolterende Magdelone i »Maskeraden«. Og skjøndt den Gruppe, der repræsenterer Ungdommen, ifølge Sagens Natur og Handlingens Fordringer ikke kan blive Gjenstand for nogen særlig indgaaende Karakteristik, er der dog let kjendelige Nuancer at iagttage f. Ex. imellem den energiske Leander i »Diderich Menschenskræk«, den letsindige Leander i »Abracadabra« og Fritænkeren Leander i »Uden Hoved og Hale«, mellem de unge Piger i »Erasmus Montanus«, »Den honnette Ambition« og »Jacob von Thyboe«, mellem Pernillerne i sidstnævnte Stykke og i »Den Vægelsindede« og endnu mere mellem de Tjenere, der under forskjellige Navne fremhæve hver sit Udviklingstrin af Henrik-Typen. Træffende er O. Skavlans Bemærkning om hele denne Side af den holbergske Karaktertegning: »Det er neppe Tvivl underkastet, at om Scribe i sine 350 Theaterstykker blot vilde give Tiendeparten af sine Børsmæglere, Notarer og naive Elskerinder faste Navne, eller om det nyeste Pariserdramas Forfattere vilde enes om at kalde sine tre uundgaaelige Hovedfigurer Corfix, Fru Corfix og Monsieur Galan eller lignende — at da Orienteringen skulde blive ganske anderledes let og Indtrykket af faste Maske-Karakterer maaske fuldt saa slaaende.« Den samme Forfatter gjør med Rette opmærksom paa, at det langt mere er hos Bifigurerne end hos Hovedpersonerne, der lader sig en vis Ensformighed tilsyne. »Dette staaer tildels i Forbindelse med Holbergs moraliserende Satire. Visse Personer og Ting kunne ikke nævnes, uden at Holberg griber Anledningen til

at udhæve enkelte bestemte Skyggesider eller Fejl v bliver ikke træt af idelig at udhamre netop denne eller som staaer ham for Hovedet. Naar da f. Ex. vedkom kun forekommer lejlighedsvis, skjøndt oftere, altsaa s og der saaledes ikke bliver Tid til fyldig Virkelig kunne Figurerne nødvendigvis ofte faae en vis ensidig Slags Lighed med Marionetter, som stadig gjentage i vægelser, eller med Papirfigurer, som ikke kunne ven een Side til. Dette gjælder blandt Andet flere af I vokater, Doktorer, Poeter, Officierer, Bud o. s. v. Holl Drikkepenge, til Portechaiser, til Tydskhed, til unytt og Snak og Piller o. s. v er saa indgroet, at han ik Øje paa Nogen af dem, som synes ham at repræsente hageligheder, uden at maatte lette sit Sind ved at giv ofte det samme — Spark. Det er fra denne moralis at af og til endog en eller anden Henrik, Jeronimus e kan faae en vis Ensformighed, som Holbergs store Anlæg Karakterskildring ikke overalt formaaer at dække« (» medieforfatter« S. 98—99).

Ligesom de staaende Figurer i Holbergs Kom ogsaa dens øvrige Personer for en stor Del betragtes sentanter enten for den ældre eller den yngre Slægt. F standen, hvortil de nys omtalte Karakterer saa at sig har Holberg endvidere hentet den snaksomme Barber (» phaler«) og den politiserende Haandværksmand (»Den polit støber«); hin er beheftet med en Lyde, der hverken e den ældre eller den yngre Generation, men fælles for Mester Herman og hans Fæller fra *Collegium politicum* c tagne af en helt nymodens Lidenskab, thi den politisk hos Borgerstanden vaagnede først paa det Tidspunkt, d raturen begyndte at give den Næring; som det komisk en anden Modedaarskab, de utidige Pariserrejser og de fremkaldte fjantede Beundring for fransk Væsen, bliver og sønnen Hans Frandsen (»Jean de France«) Repræsentant Ungdom. Fra begge Aldersklasser i den lærde Ver Holberg Typer paa det aandløse Pedanteri, blandt and Stygotius i »Jacob von Thyboe«, der taler Latin i Dame vil slaa sin brutale Medbejler paa Flugt med Syllogismer,

Montanus, den uforgængelige Personliggjørelse af den blot udvortes Videns Mangel paa Evne til at bibringe Individet nogen sand Dannelse eller adle dets Karakter, idet hos Montanus den lærde Indbildskhed kun gjør hans bondsk-hovmodige Natur end mere utaalelig for Omgivelserne, hvorfor han da ogsaa revses paa det Eftertrykkeligste ved, tvungen af fysisk Magt, at maatte tilbagekalde endog sine i og for sig rigtige Paastande som Bod for den Ufordragelighed, hvormed han vil gjøre dem gjældende. Gruppen af komiske Akademikere fortsættes helt ned til deres Udløbere: Lejlighedspoeten (»Det lykkelige Skibbrud«), Landsbydegnen (»Erasmus Montanus«), Skolemesteren ɔ: Huslæreren (»Julestuen«) og den kvindelige Pedant (Else Skolemesters i »Barselstuen«). Exemplarer af det militaire Pedanteri, den krigerske Storskryden uden virkelige Bedrifter som Grundlag derfor, ere Jacob von Thyboe og Diderich Menschenskræk. Endelig er ogsaa Adelens Hovmod som kun baseret paa Fødselens højst upersonlige Fortjeneste ramt i »Don Ranudo de Colibrados« og en af Bifigurerne i »Barselstuen«, medens en lærd Afart af Standen forekommer i »Hexeri eller blind Allarm« og en neutral Gjengivelse af nobel Herremandsmæssighed er tilsigtet med Baronen i »Jeppe paa Bjerget«. I sidstnævnte Stykke har Bondestanden faaet sin udødelige Hovedrepræsentant til den ene Side, dette Mesterstykke af Karaktertegning, paa eengang burlesk og rørende, udtømmende i nogle faa Scener ikke alene hele Jeppes moralske og intellektuelle Tilstand, men tillige alle hans Omgivelsers Del i denne, saa vor Interesse vækkes samtidig for den enkelte Skikkelse og for den hele Baggrund, mod hvilken den tegner sig. Men til den anden Side giver Holberg os som Modsætning ligeledes en sjællandsk Fæstebonde, endog af samme Navn, den forstandige og velhavende Jeppe med hans agtværdige Nille i »Erasmus Montanus«. Som Normand havde Holberg ikke megen Sympathi for Jyderne, og i »Den ellevte Juni« tegner han Billedet af den nærige og smudsige Jydesvend, hos hvem Racens solide Egenskaber ere udartede til de lave Laster, som grændse op til dem; men atter her faae vi en Modvægt mod den komiske Skildrings Ensidighed i Fremstillingen af de lidt svedne og selvbevidste, men honnette jydske Proprietairer, der aabne Stykket.

Udenfor nogen egenlig Standsbestemmelse falde de Personer, hvis Karakter-Ejendommeligheder have afgivet Emnerne til »Den

Vægelsindede« og »Den Stundesløse«. Omvendt er i det Galeri af komiske Personer, som paradere i 2. og 3. Akt af »Barselstuen«, Standen endog detailleret angivet for de Flestes Vedkommende.

I de enkelte Skuespil, hvis Maal er en Satire af ren litterair Art, føres vi naturligvis helt udenfor den Kreds, indenfor hvilken Komedierne ellers bevæge sig. Den mest helstøbte af disse Satirer er »Ulysses von Ithacia«, i hvilken Holberg med et yppigt, overgivent Lune parodierer det tydske Spektakelstykkes Urimeligheder og Smagløsheder. Mod den franske Tragedie er »Melampe« rettet, idet her »en latterlig Materie er udført udi prægtige og bevægelige Vers, saa at Tilskuerne deraf kan bevæges baade til Graad og Latter« (Ep. 249); paa dette den overdrevne Følsomheds Omraade har Holberg imidlertid ikke formaaet at anvende den rette parodiske Stilfarve, saa at Satiren, der nu forekommer os underlig vaklende og næsten hensigtsløs, paa Samtiden udøvede en Virkning stik modsat af den tilsigtede, idet den bevægede Tilskueren til Rørelse istedetfor til Latter. — Efter Afslutningen af den egenlige Handling i »Det lykkelige Skibbrud« er der tilføjet en Akt af litterair Karakter, et Forsvar for den satiriske Digtning og dermed for Holberg selv, der lader sig tilkjende en Slags officiel Bekræftelse paa sin komiske Skribentvirksomheds Berettigelse og Nytte.

Handlingen. Den Handling, i hvilken Holberg udfører sin Ide og lader sine Karakterer fremstille sig, er som oftest vel formet, lidet sammensat, som Følge deraf let overskuelig og af ægte dramatisk Djærvhed paa Hovedpunkterne. Betingelserne for den ligge gjerne forud for Stykkets Begyndelse og paavises i en hurtig og klar Orientering, saa Aktionen strax kan tage sin Begyndelse. At den jevnsides med den Afvexling, som Hoved-Karakterernes forskjellige Art og Optræden medfører, har et temmelig stabilt Element i Intrigen: et Kjærlighedsforhold, der ved Tyendes Hjælp frelses ud over de truende Skjær og bringes lykkeligt i Ægteskabets Havn — det er et traditionelt Arrangement, som skyldes de fra gammel Tid vedtagne dramatiske Former, der jo endog for en Del spores endnu i den moderne Skuespildigtning. At Holberg ved iforvejen at fortælle Planen for den paatænkte Intrige stundom berøver den noget af dens spændende Magt over Tilskuerne, er ikke altid en Naivetet i Kompositionen, men ligesaa hyppigt en klog Iagttagelse af den Regel at Digteren skal have Tilskueren til sin Fortrolige, og i

hvert Tilfælde maa man beundre den Friskhed, hvormed Udførelsen af disse Intrigens Knudepunkter virke scenisk, selv hvor deres Indhold forud er afsløret. Derimod er Holbergs Ligegyldighed for Scenernes naturlige indbyrdes Forbindelse, hans umotiverede Ind- og Afgange, Benyttelsen af Monologer, som kunne høres af de andre Tilstedeværende o. s. v. altsammen Rester af den gamle Komedie, hvilke Holberg i Udarbejdelsens Hurtighed ligesaa lidt har givet sig Tid til at gjennemarbejde, som han i sin Skyndsomhed har havt Øje for, at Benyttelsen af Advokater til Ægteskabs Afslutning, af Munke o. desl. ere direkte Reminiscenser fra de fremmede Forbilleder, uden Hjemstedsret i de nye Omgivelser, eller at der ikke sjeldent findes Modsigelse og Forvirring med Hensyn til det Sted, hvor Handlingen foregaaer. Andre Mindelser om den holbergske Komedies Mønstre have vi i de Forklædninger og Fejltagelser, der hyppigt fremme Handlingen, de uventede Gjenkjendelser, der stundom afslutte den, i det Hele taget de udvortes Faktorer, der drages ind med, hvor Slutningen ikke vil voxe organisk frem af Stykkets Stof. I den gamle Komedie forefandt Holberg et helt Apparat af deslige Virkemidler, som han uden Betænkelighed har brugt; han lod sig overhovedet ikke opholde af minutieuse Overvejelser paa underordnede Punkter, hvad de mange i hans Komedier forekommende Hastværksfejl vidne om. Han samlede hele sin skabende Kraft paa Udmalingen af Karaktererne og paa Opfindelsen af Situationer, i hvilke de kunde aabenbare deres Indhold paa fyldigste Maade. Men disse Situationer virke da ogsaa med et dramatisk Liv, der vidner om en høj Grad af kunstnerisk Fantasi og en mærkelig Forstaaelse af Scenens Krav; hvor prægnante de ere i deres Sluttethed, oplyses blandt Andet deraf, at de have afgivet en Rigdom af Motiver til Malerens og Illustratorens Kunst.

Som i Karaktertegningen og Situationsbygningen iagttager Holberg ogsaa i sine Skuespils Stil den komiske Overdrivelses **Stilen.** gyldne Lov; han forstaaer som Faa at give Replikfarven — dog med Undtagelse af det konventionelle Kjærlighedssprog — just den Afskygning, den ifølge den Talendes Livsstilling og Dannelse maa have, at fastholde denne Farveforskjel selv under den livligst skiftende Dialog, at forbinde dennes enkelte Dele til et sandt og usøgt Udtryk for Hverdagstalen og med alt dette at mætte Dialogen med disse slaaende Vendinger, der give Personligheden dens komisk

koncentrerede Udtryk. Dette er en af Grundene, og vigtigste, til, at den holbergske Replik er bleven e Del af det danske og norske Samtalesprog og endnu kan aabne selv den alvorlige Diskussion saa befriend til Latterens Regioner (»Frisk Mod, Antonius!« »Di Mand, Frants!« »Du drak som en Skjelm!« »Tal Da Hund!« »Fanden staaer udi dette Der, Du, Das!« os!« »Nachspillet blir det Artigste!« o. m. fl.). He fremhæves den Renhed i Stilen, der forsmaaer Indl rørende Elementer som forstærkende Modsætning til og aldrig fører Lystspilhandlingen for nær op mod hvor en alvorlig Udgang var at befrygte. En anden at Sproget i Holbergs Komedier som i hans øvrige S er langtfra at være frigjort for de Gallicismer, der plett Fremstillingsform, medens til Gjengjæld den tydske l langt mindre fremtrædende hos Holberg end hos T Forfattere.

Komediernes nationale Betydning.

Holbergs Komedier ere en i sin Art vistnok Folkedigtning, og vidunderlig som den i sig selv er, Omstændigheder, der knytte sig til den: at Holberg overraskende ved den indfører en ny Kunstform i en l ganske uforberedt Litteratur; at denne Kunstform he igjennem nationale Indhold fra det forhaandenværende hvilket den afmaler med uforligneligt Vid og slaaen at den ledende Tanke i denne Digtning er en paa Ti Højdepunkt staaende Aands reformerende Stræben i Tjeneste, og at den saaledes i Litteraturen grundla Skueplads« samtidig bliver en nyskabt kunstnerisk Inst kan give Digterens Skikkelser Kjød og hans Tanker le Om den holbergske Komedies Liv paa den nationale S jevnlig blive Tale i Litteraturens Historie, der for en netop herom, saasandt denne Digtnings Pleje eller F næsten altid ere betegnende Udslag af den til en give herskende Smagsretning. Om den unge danske Scenes somme Aar, om dens Tilværelses Vaklen mellem Ny Tilløb og den trøstesløse Forladthed, der syntes at b danske Komedies Ligbegængelse«, om Skuepladsens L Følge af Kjøbenhavns Brand 1728, om alt Skuespils O

stian VI.s sextenaarige Herskerperiode, om Opførelsen af det nye Skuespilhus i Frederik V.s første Regjeringstid og den danske Scenes uafbrudt fortsatte, om end paa forskjellig Maade anfægtede Liv her i den lange Aarrække fra 1748 til 1874 — om disse Forhold henvise vi til Theatrets Historie, saaledes som TH. OVERSKOU har fremstillet den i sit Syvbinds-Værk »Den danske Skueplads« (1854—76).

Det 1748 opførte Skuespilhus paa Kongensnytorv.
Formindsket Gjengivelse af Kobberet i Pontoppidans »Danske Atlas« 2. Bind. 1764.

Den holbergske Komedie har spillet ikke saa liden en Rolle ogsaa udenfor Danmark og Norge. Allerede 1729 indlemmedes »*Den politiske Kannstöparen*« i Sverigs Litteratur, og fra den svenske Nationalscenes Fornyelse 1737 fik Holbergs Stykker en nogenlunde fast Plads i dens Repertoire; en enkelt Komedie: »*Jeppe Nilsson på Berget*«, har endog oplevet mere end tresindstyve Udgaver i de halvandethundrede Aar siden dens Oversættelse paa Svensk. I sit Skrift »*Holberg i Sverige*« har KARL WARBURG skildret Holbergs Stilling til svensk Kultur og Kunst. I Tydskland blev Holbergs Indflydelse imidlertid betydelig større, og Hagedorns epigrammatiske Ord: Und wer nicht beim Goldoni lacht, der

Holbergs Komedier i Udlandet.

kann beim Holberg weinen, fløj Landet over og viste, hvor kjendt den danske Skuespilforfatter var. Af rejsende Selskaber bragtes hans Komedier, rigtignok i ynkelige Forhutlinger, ikke blot til Nordtydskland, men ogsaa til Østerrig, Holland, Polen og Rusland. GOTTSCHED, der kæmpede for en regelmæssig Digtning i fransk Smag og paa denne Vis for »en renset Skueplads«, optog tre holbergske Stykker i sin »Deutsche Schaubühne«, nemlig »Der politische Kannengiesser« (hvorfra dette Ord gik over i det tydske Sprog i sin komiske Betydning), »Der Deutschfranzose«, ɔ: »Jean de France« og »Bramarbas« ɔ: »Jacob von Thyboe«. 1743 og 1748 udkom et Udvalg af Komedierne i to store Hovedudgaver og beherskede, endog i en paafaldende Grad, de tydske Theatres Repertoire, udførte af Tidens berømteste Skuespillere, der i dem fandt nogle af deres taknemmeligste Roller. ROBERT PRUTZ gjør saaledes i sit kritiske Værk »Ludwig Holberg, sein Leben und seine Schriften« (1857) opmærksom paa, at af de ialt 190 Forestillinger, som gaves paa Theatret i Hamborg 1742—43, faldt ikke mindre end 44 paa Holberg alene, deraf i en enkelt Maaned 15 holbergske Stykker paa 19 Forestillinger. Den tydske Oversættelse af fjorten Skuespil udgaves 1887 i Berlin af JUL. HOFFORY og PAUL SCHLENTHER: »Dänische Schaubühne. Die vorzüglichsten Komedien des Freiherrn Ludwig von Holberg. In der ältesten deutschen Uebersetzung« med en Indledning om Holbergs Levnet, hans Komediedigtning og hans Betydning for Tydskland. I Slutningen af Aarhundredet fortrængtes Holberg af Kotzebue, der selv tildels byggede paa hans Grund, men rigtignok ikke i hans Smag, og først Romantikerne, især TIECK, bragte ham til Ære igjen, skjøndt de fleste af dem misforstod eller misbrugte hans Komiks Art. I vore Dage har Rob. Prutz gjenoplivet Interessen for Holberg ved sit ovennævnte Skrift og ved sine dygtige Oversættelser af flere af hans Komedier. — Til Holland naaede de ligeledes tidlig, og flere af dem holdt sig længe paa Scenen; Hovedudgaven i fire Bind, betitlet »*Holbergs deensche Schouburg of Blyspeelen*« udkom i Amsterdam Aar 1800, men allerede fra 1757 forekommer der en Udgave af sex Komedier med Titelen »*Lodewyk Holbergs Zes aardige en vermakelyke Blyspeelen*« og med et Kobber, der fremstiller Holbergs Apotheose: Thalia bærende hans Portrait og uddelende hans Skrifter (»Erasmus Montanus«, »Plutus«, »Barselstuen«, »Jacob von Thyboe«, »Kande-

støberen« og »Jean de France«) til det begjærlige Publikum, medens Fama udblæser hans Roes. — Paa Fransk oversatte Holberg selv to af sine Komedier og skrev desuden Fortalen til Fursmans 1746 udkomne Oversættelse af »Den Vægelsindede«, »Henrik og Pernille«, »Maskeraden« og »Den politiske Kandestøber«. Det sidstnævnte Stykke blev opført 1797 og gjorde Lykke; til *Théâtre français* overførtes det under Restaurationen (»*Le Luthier de Lubeck*«) og fik snurrigt nok, paa Grund af den formentlige politiske Tendens, Ord for at være forfattet af selve Kong Ludvig XVIII. J. J. AMPÈRE og X. MARMIER have i en nyere Tid henledet deres Landsmænds Opmærksomhed paa denne Molières ikke tilbørlig paaagtede Efterfølger, og 1864 hævdede A. LEGRELLE i sin Bog »*Holberg considéré comme Imitateur de Molière*« i Modsætning til Prutz den franske Paavirkning som afgjørende for Holberg og krævede ham i saa Henseende »tilbage

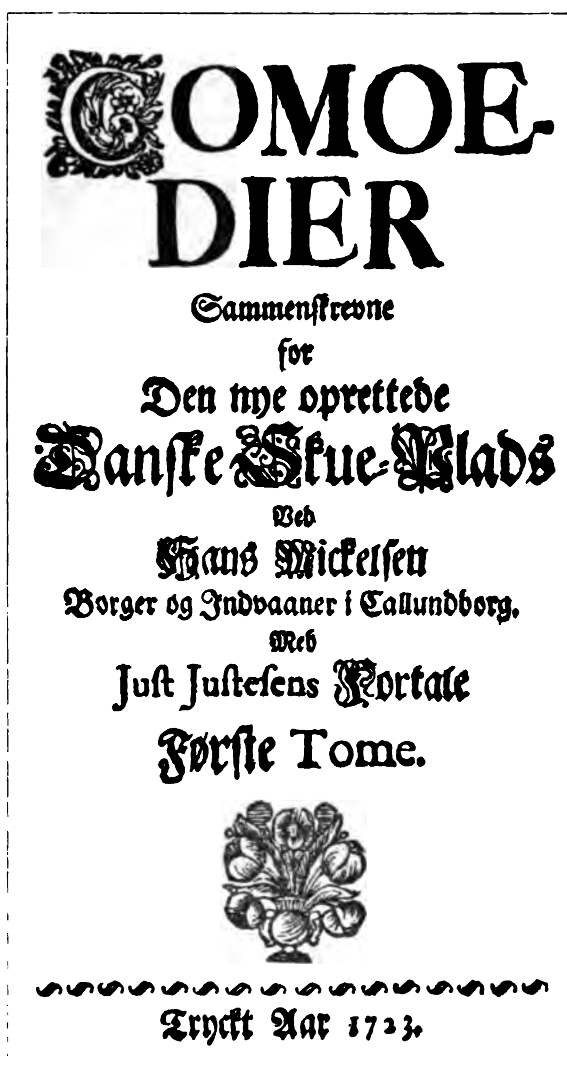

Titelkobber til Holbergs »*Zes aardige en vermakelyke Blyspeelen*« (»6 artige og fornøjelige Skuespil«). Amsterdam 1757.

til Frankrig, som aldrig har forskudt ham, men kun lige indtil nu har forsømt at lære ham at kjende«.

Danske Udgaver.

Af de mangfoldige danske Udgaver af Komedierne kunne kun de mere monumentale nævnes her. Allerede i Sommeren 1723 udgav Holberg de fem ældste, umiddelbart iforvejen opførte, som første Tome af Hans Mikkelsens for »den nye oprettedeDanske Skue-Plads sammenskrevne Comoedier«, og hvert af de to følgende Aar fulgte der et nyt Bind med andre fem. I 1731 udkom en ny Udgave i fem Bind med ialt femogtyve Komedier, der her for første Gang bære Navnet »Den danske Skueplads«, som de følgende Udgaver beholdt; et sjette Bind kom 1753, et syvende Bind 1754, kort efter Forfatterens Død. — Som holbergsk Textkritiker har

COMOEDIER
Sammenskrevne
for
Den nye oprettede
Danske Skue-Plads
Ved
Hans Mickelsen
Borger og Indvaaner i Callundborg.
Med
Just Justesens Fortale
Første Tome.
Tryckt Aar 1723.

Titelblad til første Udg. af Holbergs Komedier 1723.
Facsimile efter Originalexemplaret paa det St. kgl. Bibliothek.

F. L. LIEBENBERG indlagt sig megen Fortjeneste, og hans store Udgave af Komedierne i otte Bind (1847—54) er bleven Grundlaget for alle senere Udgaver af litterair Betydning, blandt hvilke maa nævnes den stereotyperede Folkeudgave 1876 og følgende Aar samt den af H. TEGNER illustrerede store Pragtudgave. — Af Skrifter om den holbergske Komedie maa især tre fremhæves: RAHBEKS »Om L. H. som Lystspildigter og om hans Lystspil«, I.—III., 1815—17; E. C. WERLAUFFS af paalidelige Oplysninger bugnende »Historiske Antegnelser til L. H.s atten første Lystspil«, 1858, og den nyeste kritiske Behandling af den holbergske Komedie, OLAF SKAVLANS gjentagne Gange nævnte fortrinlige Studie »H. som Komedieforfatter«, Kristiania 1872, et Værk, der ved at stille Holbergs Lystspildigtning under en alsidig Belysning holder langt mere, end Titlen lover — en Tidens og Litteraturens Historie med Holberg som Midtpunkt.

Megen Tilfredsstillelse maatte Holberg være berettiget til at føle, naar han saae tilbage paa sin Virksomhed som Skuespildigter, og han fremhæver ogsaa med ufordulgt Glæde, at hans Stykker »alternerede med de bedste af Molières, og det med ligesaa stor Succes, omendskjøndt Molières Stykker blev bedre agerede, efterdi Montaigu informerede dem ret i Maaden, Gebærderne og andre Omstændigheder«. Men der kunde dog vel være de Øjeblikke, da han maatte beklage, at »der er fast ingen Nation, som saalidet finder Smag i deres Eget som vore Landsmænd, i Besynderlighed Fruentimmerne, som ikke gider se eller høre Noget, medmindre det er paa Fransk«; dertil kom, at han følte sin Helbred angreben af »al den Allarm, Misundelse og Arbejde, han stedse var beladt med, saalænge Komedierne varede«; thi — tilføjer han — »saadan Frugt har mit Arbejde bragt mig, da derimod i Frankrige eller England kan en Autor til en Komedie, naar den bliver spillet med Behag, ofte vinde 2 eller 3000 Rdl.« Holberg besluttede da at rekreere sig ved en Udenlandsrejse, med hvilken han desuden forbandt den Hensigt at søge »Den politiske Kandestøber« opført i Paris, hvilket dog ikke lykkedes for ham. I Juni 1725 begav han sig da over Land til Hamborg, men den fyrretyveaarige Mand maatte gjøre den Erfaring, at »Motion var hans Legeme nu ligesaa skadelig, som den i hans unge Dage var ham tjenlig«. Fra Hamborg tog han over Amsterdam til Paris, hvor han opholdt sig Vinteren over, da han

Femte og sidste Udenlandsrejse 1725-26.

syntes, Luften her var god for hans Konstitution. Han besøgte flittigt de offentlige Bibliotheker, omgikkes flere berømte Videnskabsmænd og kom undertiden »paa det Societet, som gemenlig kaldes det Zirlige og holdes paa et Sted, som gemenlig kaldes *le Café des beaux esprits«* — men ogsaa kun undertiden, for at han »ikke ved at gaa der altfor tidt skulde tilsnige sig Titel af et galant Hoved«. I Theatrene var han dennegang en hyppig Gjæst og fortæller endel om, hvad han saae der; det tiltalte ham kun lidet: Smagsretningen var afvegen fra den, som han kaldte den gode, og »i nogle Aar havde der ikke været een sund Komedie at se«. I denne Dom har Holberg utvivlsomt Ret, men adskillige af hans andre Bemærkninger vidne om, at Pebersvende-Særheden tidlig har faaet Magt over ham; pudsig er især hans Forbitrelse, naar Tilfældet giver ham unge Damer til Rejseselskab, fordi det var Skik, at de mandlige Passagerer galant delte Udgifterne ved disses Maaltider undervejs imellem sig.

Metamorphosis. Efter Hjemkomsten 1726 fuldendte Holberg det allerede forinden paabegyndte poetiske Værk »Metamorphosis eller Forvandlinger«, et Slags Modstykke til Ovids berømte Digt, hvis Emne er den antike Mythologis Sagn om Menneskers Forvandling til Dyr og Træer som Følge af Gudernes Vrede. Hos Holberg er det omvendt Planter og Dyr, der blive forvandlede til de med deres Natur beslægtede Menneskeskikkelser: Solsikken til en »Fruer-Pige«, Skaden til en Barbeer, Ræven til en Diplomat o. s. v.; men til disse satiriske Pointer svarer Tonen i Udførelsen kun daarligt, og Digtet maa betragtes som mislykket. Maaske har Holberg selv havt en Fornemmelse af dets Svaghed, thi i en Efterskrift til Fortalen erklærer han det for sin Beslutning, fra nu af at lægge Digtekunsten paa Hylden. »Dette bliver udentvivl mit sidste poetiske Skrift«, hedder det; »thi jeg bliver nu meget alvorlig, iligemaade noget magelig, vil derfor overlade unge, stærke Mennesker et Haandværk, som jeg selv ikke er mer voxen. Det er med lystige Poeter ligesom med Katte, hvilke fra en overmaade Kaadhed, som Naturen har indplantet dem udi Opvæxten, henfalde til en overmaade Alvorlighed. Mit Blod, efter min Barbeers Sigelse, begynder nu at blive temmelig flegmatisk og seer nær ikke saa levende ud som ifjor, hvorudover jeg har sat mig for at slutte en evig Fred med Jordens Klode, saaledes at vi lade hinanden være uskaarne paa begge Sider;

thi Jorden bliver gammel, saa der bider ingen Ting mer paa hende; jeg bliver ogsaa gammel og derfor gjerne planter Gevær.«

Men Ingen har Fred længer, end hans Nabo vil. Holberg kaldtes atter frem paa den poetiske Arena, da den lærde jydske Poet og Stiftsprovst TYCHONIUS besværede sig for Kancelliet over, at hans Navn var blevet brugt til Betegnelse for den latterlige Pedant i Komedien »Jacob von Thyboe«. Holberg maatte love at forandre Navnet i de senere Udgaver af Stykket (hvor Pedanten er bleven omdøbt til Stygotius), men skrev mod Tychonius Satiren »Den jydske Fejde«, der dog først blev udgivet mange Aar senere. En anden Strid i en alvorligere Anledning fik Holberg omtrent paa samme Tid med den hollandske Filolog BURMANN, der i et af sine Skrifter havde haanet den danske Videnskabelighed. Benyttende en fra Folkevisen hentet Sammenstilling gav Holberg sit Svar Form af et fra Holger Danske til Burmann rettet Brev, der paa Latin blev indrykket i et fransk og et kjøbenhavnsk Tidsskrift og kort efter oversat paa Dansk. Holberg tager Danmark varmt i Forsvar, paaviser sin Modstanders Mangel paa Kjendskab til de Ting, han dømmer om, og spotter hans i hele den videnskabelige Verden velbekjendte Stridbarhed.

Den jydske Fejde.

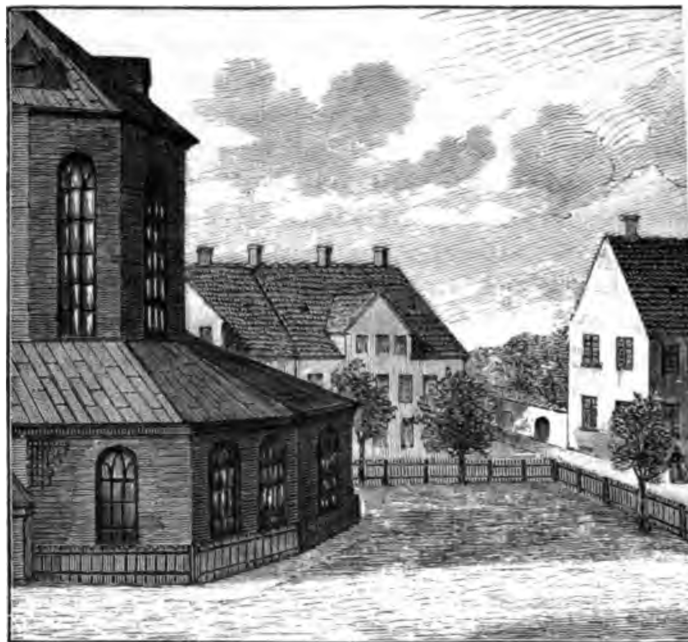
Holger Danske til Burmann.

1728 lagde en heftig Ildebrand næsten hele det gamle Kjøbenhavn og en stor Del af det nye i Aske, rasende især heftigt i det latinske Kvarteer og fortærende bl. A. Frue-, Helliggejstes-, Trinitatis- og Petri Kirke, Universitetet, Universitetsbibliotheket, Borchs, Walkendorfs og Ehlers' Kollegium. For sit personlige Vedkommende beklagede Holberg mest Tabet af sit gamle Logis, som han i alle Maader havde været saa vel tilfreds med og vænnet sig saa godt til — »hvor jeg udi fornøjelig Rolighed havde bortdrevet saa lang Tid af min Alder iblandt mine Bøger og Skrifter; det krænkede mig mere, at jeg maatte miste dette Sted, end det at jeg mistede mine Midler, saasom der er Intet, jeg mere fornøjes ved end Stilhed og Rolighed, og der er Intet, hvorved Sindet sættes bedre istand end ved en vel indrettet Levemaade. Alle Ting vare tilforn vel indrettede for mig; jeg kunde hvile, jeg kunde arbejde, jeg kunde sove, jeg kunde vaage, jeg kunde tage mig alvorlige Ting fore, jeg kunde tage mig Bagateller fore, hver Ting i sin Orden og paa sine visse Tider, ligesom jeg vilde«.

Kjøbenhavns Brand.

Danmarks og Norges Beskrivelse.

Saasnart Holberg havde faaet sig en ny Bolig paa Studierne igjen og fuldførte det saalænge af an afbrudte, S. 49 nævnte Værk, den 1729 udgivne »D og Norges Beskrivelse«, en Fremstilling af Folke vigtigste Forhold og Indretninger paa et historisk Gr ledet med en Paavisning af den danske Nations Art og baade i Oldtid og Nutid. Det er ikke, som Titlen

Holbergs Professorbolig paa Hjørnet af Kannikestræde og Fiolstræd
I Forgrunden tilvenstre Fruekirkes Kor.
Efter et Maleri i det oldnordiske Musæum.

Anledning til at formode, noget statistisk Tabelværk, m menhængende Udvikling af Samfundsinstitutionernes O Fremvæxt, skreven i Holbergs sædvanlige klare Sprog paa en let overskuelig Maade.

Christian VI. 1730-46.

Tronskiftet 1730 afstedkom en gjennemgribende i det offentlige Liv. Endnu medens Frederik IV. lev det ikke været nogen Hemmelighed, at hans Efterfølge Verden var grundforskjelligt fra hans Faders, og at denne

med Frøken Reventlov havde gjort Sit til at udvide Kløften imellem dem. Det er derfor et betegnende Træk, at de Professorer, hvem det kunde tilkomme at holde Mindetalen over den afdøde Konge ved Universitetets Sørgefest, forstod at unddrage sig dette mislige Hverv og faae det lagt over paa Holberg; og ikke mindre betegnende for dennes frimodige Væsen er det, at han paatog sig Opgaven og løste den uden servil Skelen til de nye Magthavere, ja endog fandt Lejlighed til at fremhæve de Egenskaber hos den afdøde Konge, mod hvilke det nye Regimente stak mest af, men som Holberg just havde særlig Anledning til at paaskjønne. »Vi talede som i en fri Stat,« sagde han, »vi spøgede, vi skjemtede, vi strede indbyrdes med lystige Indfald uden Frygt, da han aldrig optog Fritalenhed eller uoverlagte Ord ilde, og gjorde han det endog, lagde sig dog hans Vrede igjen uden nogen følelig Følge.« At Skuespillene maatte dele Skjæbne med alle andre, selv de uskyldigste Forlystelser, som ikke taaltes under Christian VI., blev maaske af mindre Betydning for Holberg, der jo alt forinden havde sagt Theatret et, idetmindste foreløbigt Farvel; men denne Beslutning støttedes ialtfald nu af de ydre Forhold. Holberg fik altsaa en ny Impuls til at vende tilbage til sine videnskabelige Arbejder, og den første Frugt af disse blev hans **Danmarkshistorie**, atter — ved sin livlige Fremstilling og folkelige Tone — et banebrydende Værk, Holbergs Stordaad som Historieskriver.

Af »**Dannemarks Riges Historie**« udkom første Bind 1732, andet Bind 1733, tredie og sidste 1735; allerede tyve Aar efter var Oplaget udsolgt og et nyt maatte foranstaltes, et Særsyn for et saa udførligt historisk Arbejde i de — og næsten ogsaa i vore — Tider, et talende Vidnesbyrd om, hvor heldigt Holberg havde løst den Opgave, at skrive en Fædrelandets Historie for Folket. Den historiske Fremstilling er knyttet til den danske Kongerække fra Skjold til Frederik III. medregnet, men Udførelsen er selvfølgelig i Omfang saare forskjellig, alt eftersom Holbergs Kilder flød sparsommere eller rigeligere — saa forskjellig, at hele Historien fra Kong Skjold til Christian I. ikke indtager saa megen Plads som Frederiks III.s Historie alene, og at denne Konges og hans Forgængers Historie tilsammen udgjør næsten Halvdelen af Værket (omtr. 1100 Sider). Det er denne den nyere Tids Historie, der har interesseret Holberg mest, her er han mest selvstændig baade som

Danmarks-historien.

Samler og som Bearbejder af Stoffet, og her har ha
Nyt at fortælle os, ligesom han ogsaa her er paalideli
her har med Kilder at gjøre, hvis Authenticitet det va
konstatere, medens han ellers ikke udøver nogen s
historisk Kritik som den, ved hvilken GRAM omtrent
Tid brød Historieforskningen nye Baner, uden paa sin
at forene Holbergs ypperlige Gaver til pragmatisk Hist
Mangelen paa kritisk Kildestudium bøder Holberg paa
Hoveds klare Tanke, der ofte viser ham den rette Vej
stridende Antagelser og Domme; og hvor han føler nogen
der forøger denne kun hans Sinds naturlige Humanit
hans Udsagn et Præg af Billighed og Overbærenhed, de
da kan synde mod historisk Sandhed, men da ialtfald s
Side, der ikke gjør hans Karakter Skam.

I Fremstillingen mærker man helt igjennem de
der har givet sig meget af med Karaktertegning, om en
Art, og skrevet lystige Vittighedsværker; herom mindet
hed, hvormed Holberg formaaer at tegne sine historiske
sammenfattende deres væsenligste Egenskaber i korte
saavelsom det Lune i Opfattelse og Udtryk, der mang
sig tilkjende. Om Holbergs historiske Stil siger C. PALUD
i sin Afhandling om »Dansk Historiografi i det 18. Aa
Tidsskrft. 5. Række 4. Bd.): »Denne lyse Disposition,
naturlig lader hver Ting komme der, hvor den hører h
Læseren altid veed, hvor han er, og hvad Forfatteren v
ham — den naturlige Virkning af Forfatterens klare
om, hvad han vil — disse lette, ukunstlede Perioder,
skuelige selv for den mindre dannede Læser, frie for
Indviklet, Sammenpresset — disse den ægte danske S
skaber, som vi maa haabe den altid vil beholde — d
skaber besidder Holbergs Stil i højeste Grad ogsaa i
historien. Det er en ægte historisk Stil, desuden sn
krydret af den Festivitas, ingen Pen har besiddet i højere
Holbergs. Man maa være ualmindelig sløv af Naturen
af Dagens Arbejde for at falde i Søvn over denne Bog,
hvor den intet Nyt har at meddele den sagkyndige Læs

Danmarkshistorien, der udkom i to tydske Oversæ
efter hinanden, er sidste Gang udgiven paa Dansk af I. L

Baade mindre og større historiske Arbejder fulgte snart efter dette Holbergs Hovedværk som Vidnesbyrd om hans udholdende Flid og stadig vaagne Arbejdslyst: en lille Lærebog i Verdens-historien, »*Synopsis historiæ universalis*«, et fortrinligt Udvalg af Historiens Hovedtræk til Brug for den studerende Ungdom (1733); »Den Norske Handel-Stad Bergens Beskrivelse« (1733), en historisk Monografi af en Livlighed og mangesidig Interesse, som kun faa lignende Værker have naaet; 1738 det store Værk i to Kvartbind: »Almindelig Kirkehistorie fra Christendommens Begyndelse til Luthers Reformation«, som blev udsolgt i Løbet af et Aar og strax udkom i nyt Oplag. Den usædvanlige Afsætning, som blev »en saa bekjendt og opkogt Materie« tildel i en Tidsalder, der snarere havde for mange end for faa »almindelige Historier«, forklarer Holberg selv af tre Grunde, som han har hørt fremsættes til Anbefaling for sin Bog: at den er upartisk, at den verdslige Histories Fænomener stadig drages ind i deres Forbindelse med Kirkehistoriens, og at han har lagt særlig Vægt paa at paavise Oprindelsen til de forskjellige Kirkesamfund. Man fejler vist neppe ved at anføre endnu to Grunde til dette Værks store Popularitet: Holbergs ejendommelige Fattelighed og Klarhed i Fremstillingen og hans filosofisk-religieuse Standpunkt, hvis Frihed maatte virke dobbelt forførende paa de af Pietismens ydre Tvang bundne Aander, paa hvilke al Kritik og derfor ogsaa f. Ex. en Betragtning som den, der i Bjergprædikenen finder Kjærnen af Alt, hvad der staaer i Bibelen, maatte virke som et ubegribelig frejdigt Ord. Kirkehistorien blev 1867 udgiven af F. L. LIEBENBERG med en Indledning af R. NIELSEN. — Holbergs følgende Arbejde var af særlig populair-historisk Art: de 1739 udkomne »Berømmelige Mænds og Heltes sammenlignede Historier«, i hvilket Skrift han efter Plutarchs Mønster sammenstiller — eller, som C. PALUDAN-MÜLLER siger, sammentvinger — to og to biografiske Skildringer, mest af asiatiske Personligheder, til en Parallel, af hvilken der saa uddrages en Sammenligning, ligesom en Indledning dvæler ved Betragtningen af de Dyder og Laster, hvortil de paralleliserede Personer give Anledning. Har dette Værk ikke stort videnskabeligt Værd, hvad det heller ikke gjør Fordring paa, saa viser det des klarere Holbergs Drift til det historiske Portraitmaleri og hans Evne til at vække Publikums Interesse for Historien ved at

Bergens Beskrivelse.

Kirkehistorien.

Heltehistorierne.

»Ludvig Holberg, Friherre af Holberg, i hans 63. Aar.
Titelkobber til den tydske Udgave af den »Jødiske Historie« 1747.

præsentere denne i Enkeltfremstillingens tiltalende Form. Bogen gjorde ogsaa megen Lykke og udkom 1753 i et nyt Oplag, efterat den 1745 var bleven suppleret med et kvindeligt Sidestykke: »Heltinders eller navnkundige Damers sammenlignede Historier«, ligeledes i to Dele. Disse ere senest udgivne af G. RODE 1861, Heltehistorierne af F. L. LIEBENBERG 1864. — Endelig skrev Holberg 1742 sin »Jødiske Historie«, i to Dele, ledet af den Betragtning, at »iblandt saamange ypperlige Mænd, som have skrevet om dette Folkes Skikke og Skjæbne, har dog Ingen givet os en sammenhængende Historie fra Nationens Oprindelse indtil vore Tider«, hvilket da Holberg foresatte sig at udføre paa Grundlag især af Josephus', Prideaux' og Basnages Skrifter. Værket udkom i tydsk Oversættelse allerede 1747. Heltinde-historierne.

Mellem Udgivelsen af disse forskjellige historiske Skrifter falder 1737 Begyndelsen af Holbergs »*Opuscula latina*« (»Latinske Smaaværker«), indeholdende Epigrammer samt Forfatterens Selvbiografi i Form af tre »Breve til en fornem Mand«, af hvilke det første er dateret den sidste Dag i Aaret 1727, det andet forfattet 1735, medens det sidste kom til 1743. I disse tre Breve, supplerede med den 447. Epistel, have vi Hovedkilden til Holbergs Liv, en ved sin Frimodighed ligesaa tiltalende som ved sit Lune og sine sunde Betragtninger underholdende Levnetsskildring, der vilde have stor Interesse, selv om den ikke angik en i og for sig saa betydelig og for os saa særlig betydningsfuld Personlighed som Grundlæggeren af vor moderne Litteratur. Den blev allerede 1745 oversat paa Dansk, vistnok under Holbergs egne Auspicier, og denne fortræffelige Oversættelse — »Ludvig Holbergs trende Epistler til ***, hvorudi befattes det Fornemste af Hans Liv og Levnet« — blev 1857 udgivet uforandret af I. LEVIN. Se CHR. BRUUN »Om Holbergs trende Epistler« 1885. Biografien.

I Slutningen af det andet af disse Breve, altsaa 1735, kommer Holberg til at nævne den Beskyldning for Paaholdenhed, hans tarvelige og tilbagetrukne Levemaade havde paadraget ham, og bemærker i den Anledning: »At jeg kan befri mig fra den Beskyldning, da giver jeg Fattige hvert Aar Saameget, som kan anvendes paa at underholde en ørkesløs Fodgænger og unyttig Lakai; jeg har smukke Værelser, gaaer net klædt, kjøber idelig Bøger, og at jeg skal befri mig fra al Mistanke, da har jeg destineret alle mine Midler til Publici

Nytte. Et Udkast af Fundationen hertil har jeg alt forfattet og viist dem, som jeg plejer at raadføre mig med, hvilke spaaer temmelig godt deraf.« Saa tidlig havde Holberg altsaa fattet Tanken om at skjænke Offentligheden den Formue, han skyldte dens Interesse for hans Skrifter, men endnu mere sin egen kloge Økonomi; allerede i en Alder af halvtredsindstyve Aar seer Holberg med filosofisk Ro det Øjeblik imøde, da han skal kaldes bort fra sit flittige Arbejde, og er betænkt paa at ogsaa den materielle Frugt af dette Arbejde skal komme det Fædreland tilgode, som han alt havde skjænket saa rige aandelige Skatte. Begge disse Fonds var han endnu stadig virksom for at forøge; 1740 anlagde han en Del af sin Formue i Jordegods, til hvis Bestyrelse sandsynligvis hans Dispositioner som Universitetets fleraarige Kvæstor havde givet ham Lyst — og 1741 udgav han efter lang Betænkning et nyt poetisk-filosofisk Arbejde af høj Rang: den moralsk-politiske Roman **Niels Klim.**

Niels Klim.

At Holberg kunde have Grund til Frygt for at slippe »**Niels Klim**« ud i Verden, saalænge Pietismen svingede sit ufordragelige Scepter over Aandslivet i Norden, vil selv en flygtig Betragtning af Bogens Tendens godtgjøre; thi denne gaaer fra først til sidst ud paa at opstille Tolerancens Princip ved Skildringen af en Række tilsyneladende absurde Forhold i Religion, Statsforfatning og Samfundsmoral, hvis Tilværelse imidlertid sees udsprungen af fornuftige Krav, og som derfor ingenlunde fortjene en saa forkastende Dom, som de ved første Øjekast synes at udfordre til. Antagelsen af de hjemlige og tilvante Synsmaaders absolute Rigtighed stilles i Belysning af en vexlende Mængde andre, fra dem paa forskjellig Vis afvigende Synsmaader, og den tolerante Betragtning tilkjender dem alle en vis relativ Berettigelse, der maa udelukke enhver overilet Fordømmelse; at denne Relativitet gjordes gjældende ogsaa overfor Religionen, og at Holbergs Tilslutning til den naturlige Religion her skinnede mere og mindre tydelig igjennem, gjorde det især til en dristig Gjerning at sende slige Meninger ud under de da herskende Forhold.

Som Form for Meddelelsen af sin Samfundsmoral valgte Holberg den ligefra Oldtiden af og til vore Dage yndede opdigtede Rejsebeskrivelse og nævner selv som sine nærmeste Forbilleder den græske Digter Lukian, den tydske Forfatter Biderman og den engelske Satiriker Swift (S. 16); andre Skrifter af samme Art om-

tales i JUL. PALUDANS Doktordisputats »Om Holbergs Niels Klim, med særligt Hensyn til tidligere Satirer i Form af opdigtede og vidunderlige Rejser«, 1878. Rammen er da følgende: den norske Student Niels Klim vender i Aaret 1664 efter hæderlig bestaaet Examen fra Kjøbenhavn tilbage til sin Fødeby Bergen. I Mangel af anden Syssel giver han sig til at undersøge en mærkelig Hule i et Fjeld, som kaldes Fløjen, fra hvilken der nu og da skal udgaa en mild Luftning. For at komme paa det Rene med Fænomenet, lader han sig hisse ned i Hulen; men Rebet brister, og Niels Klim styrter i Afgrunden, falder og falder et Kvarterstid gjennem det dybeste Mørke, indtil der lader sig en svag Lysning tilsyne, som efterhaanden gaaer over til klart Solskin: Klim er kommen ind i Jordens indre Rum, hvor et helt Solsystem kredser. Paa en af dets Planeter ved Navn Nazar havner han omsider, i Fyrstendømmet Potu, af hvis Forhold der nu følger en lang Beskrivelse, Bogens mest omfattende, i hvilken Holberg har nedlagt de fleste af sine Tanker om en fornuftig Statsforfatning, uden at man dog deraf tør slutte, at han i Et og Alt vil opstille de træede Beboere af Potu som sit Folkeideal.

Potuanerne ere nemlig skabte som Træer, og med den af denne Legemsbygning betingede Langsomhed i Bevægelse forene de en Grundighed i Overvejelsen, der lader dem anse et forholdsvis saa hurtigt Hoved som Niels Klims for at være et Vidne om Overfladiskhed, hvorfor de ikke kunne betro ham noget vigtigere Embede end et Postbuds, til hvilket hans lange Ben gjøre ham fortrinlig skikket. »Erfarenhed havde lært dem, at Republiken altid havde vaklet under Bestyrelsen af disse hurtige Hoveder, som man i Almindelighed kalder store Genier, og at Mænd af et langsomt eller spotvis saakaldet sløvt Begreb havde bragt det igjen i Orden, hvad hine havde forviklet.« Hermed i Sammenhæng staaer den Ærbødighed, Potuanerne vise Alderdommen, og den Censur, Ungdommen er underkastet, idet det f. Ex. ikke er tilladt Nogen at optræde som Forfatter, før han har fyldt de tredive Aar. Forbrydelser straffes første Gang med Aareladning, ved hvilken Fremgangsmaade man vil overbevise sig om, hvorvidt det ikke er onde Vædsker i Blodet, der have forledet til Lovovertrædelsen, og samtidig forebygge Gjentagelsestilfælde; indtræffe disse alligevel, sendes Forbryderen i Landflygtighed; kun for een Misgjerning er der Døds-

straf: for Fremsættelsen af Forslag til Reformer, naar de efter en omhyggelig Prøve erkjendes for skadelige. Med Hensyn til hvad der hører til Gudsdyrkelsen, hersker der indbyrdes afvigende Meninger, »men den Ene forfølger derfor ikke den Anden«, forklarer Fyrsten for Niels Klim; »thi enhver Forfølgelse for Tanker og Meninger eller Vildfarelser, der have deres Grund alene i Begrebernes Forskjellighed, har ikke sin Oprindelse af Andet end Stolthed, da den Ene bilder sig daarligen ind at se dybere i Tingen end den Anden, en Stolthed, der neppe kan være behagelig for Gud, som elsker Beskedenhed og Ydmyghed. Vi straffe her Ingen, der i sin Godtroenhed farer vild fra den almindelige Mening i spekulativiske Ting, naar han ikke i det Praktiske afviger fra den offentlige Gudsdyrkelse, og heri følger jeg mine Forgængeres Exempel, der holdt det for grusomt at paalægge fornuftige Skabningers Tænkekraft Lænker og herske over Samvittigheder« (et dristigt Modbillede til Christian VI.s Regjeringsmaximer i kirkelig Henseende!). Religionssystemet bestaaer kun af faa Kapitler, og den hele Trosbekjendelse er ikke meget større end vore apostoliske Trosartikler; Alle ere enige i at dyrke et højeste Væsen, hvis Almagt har skabt og hvis Forsyn opholder alle Ting, men om Maaden at dyrke dette Væsen paa tillader man Enhver at tænke, som han vil. De bede sjeldent, men da med saa brændende en Andagt, at man skulde tro, de vare henrykte, saalænge Bønnen varer. Klim fortalte dem, at man hos os plejede at bede og synge Psalmer ved vore huslige Forretninger og Haandarbejder, men dette lastede de: en jordisk Fyrste vilde tage det ilde op, sagde de, om En, som kom for at bede ham om Noget, vilde i hans Nærværelse børste sine Klæder og frisere sit Haar. De fandt heller ikke mere Smag i vore Psalmer, thi de holdt det for latterligt at foredrage sin Anger og Bedrøvelse paa Noder, da Guddommen ikke formildes ved Triller, Fløjter og Trompeter, men ved Suk og Graad. Naar Potuanerne vende hjem fra Krigen med Sejr, udbryde de ikke i Frydeskrig og synge Te Deum, men tilbringe nogle Dage i sørgende Taushed, som om de skammede sig over en Sejr, der har kostet saamange af deres Brødre Livet. Der findes ingen Adel i Potu; jo mere Godt man nyder af Staten, des beskednere og ydmygere opfører man sig, saa at den rigeste af Borgerne giver de Mødende den dybeste Hilsen i Erkjendelsen af, at han som den, der har de fleste Fordele i Staten,

er dens største Skyldner. Ingen beklæder to Embeder paa eengang, da man mener, at endog det mindste Embede fordrer sin Mand — eller sin Kvinde, thi Adgangen til Embedsværdigheden staaer aaben for begge Kjøn og er kun betinget af Dygtigheden. Som et særlig fortjent Individ betragtes Den, der har sat mange Børn i Verden, og sex Børn berettiger til Fritagelse for alle ordenlige og overordenlige Skatter. Potuanernes Liv inddeles i tre Aldere: i den første oplæres de i Statstjenesten, i den anden udøve de, hvad de have lært, og i den tredie Alder undervise de Andre, naar de med Berømmelse have nedlagt deres Embeder, og Ingen maa lære offentlig, medmindre han er bleven gammel i Statens Tjeneste, da man holder for, at Ingen kan give grundige Forskrifter, som ikke har hentet sin Kundskab af Erfaringen. — Dette ærbare, højst agtværdige og fornuftige men unægtelig grundig kjedelige Folk har selvfølgelig kun liden Sands for Poesi og Kunst, og Forlystelser ere saagodtsom ukjendte hos dem; den eneste, som omtales, er de offentlige Tyrefægtninger og Hanekampe, som man ikke skulde synes anstaa et saa rettænkende Folkefærd, men som nok ogsaa kun paaduttes dem af Holberg, for at han kan faae Lejlighed til at øve sin Yndlingssport: at stille offentlige Disputatser jevnsides med disse Hanekampe, idet han fortæller, at man i Potu holder Disputatorer, som man nuomstunder holder Væddeløbsheste, og lader dem gaa løs paa hinanden, under hvilken Kamp der da indgaaes betydelige Væddemaal mellem de Kæmpendes Herrer saavelsom mellem Tilskuerne; i Niels Klims Tid var en af Borgerne bleven en rig Mand alene ved den Disputator, han underholdt, men denne var da ogsaa en saadan Dialektiker, at han kunde bygge op og rive ned, hvad det skulde være, og bringe enhver Opponent til at forstumme, hvorfor hans Herre da heller ikke var at bevæge til at sælge ham, hvor store Summer der end blev budt for ham.

Klims lange Ben gjøre ham kapabel til at se sig godt om i Fyrstendømmet Potu saavelsom paa den øvrige Del af den ikke store Klode Nazar, og han faaer derved Lejlighed til at beskrive en Mængde forunderlige Indretninger og Skikke, ved hvilke Holberg dels vil satirisere over mange Rejseberetningers upaalidelige og overdrevne Skildringer, dels vil stille sin Hovedsætning om alle menneskelige Tings kun relative Værd i bestandig nyt Lys, dels endelig direkte parodiere ufornuftige europæiske Forhold. Niels

Klim kommer saaledes blandt Andet til et Land, ukjendt paa Grund af de fortrinlige klimatiske For denne Fraværelse af Alt, hvad der minder om le og Død, kun har kvalt den indbyrdes Deltagelse, V lighed hos Beboerne. I et andet Land, hvor Jo frembringe neskeligt A kun havt t evige Ledig har gjort In af Livet, s givne til T stundom e lige Tilvæ mord. Hos hvor der Lighed i aa er al Kappe gerne udd kan gjøre s udmærke s Anden. Et paa Uskyld punkt og m deraf al K storie. Ee turen skab Indbyggern dom ere s dige, men letsindige c

»Indbygger i Martinia med Paryk«.
Illustration til 1. Udg. af »*Nic. Klimii Iter subterraneum*« *1741*.

ger, naar de have fyldt deres fyrretyvende Aar, l blive erklærede umyndige, saasnart de have naaet andet Rige er ordnet saaledes, at kun Kvinderne klæde Embederne, medens Mændene passe de husl de unge Damer gjøre Kour til de unge Herrer og dem gaa i Fred paa Gaderne om Aftenen o. s. v.

»I Potu udøves Retfærdigheden uden Persons Anseelse. Dog maa Fyrsterne selv ikke fordres for Retten; men saasnart de ere døde, blive de stillede til Doms af offentlige Anklagere eller Folkets Advokater. Den afdøde Fyrstes Handlinger blive nu undersøgte i en talrig Raadsforsamling; endelig afsiges Dommen ved visse Karakterer, som tilkjendes ham efter hans Fortjenesters Beskaffenhed.«

Illustration til J. Baggesens Oversættelse af Niels Klim 1789.

Tegnet af Abildgaard. Stukket af Clemens.

Klim betragter sig med sin europæiske Kultur og sin akademiske Viden som et saa overlegent Hoved, at han nok tør indlade

sig paa det Vovestykke at forelægge Potuanerne et Projekt til en Forandring i deres Love; det befindes imidlertid at være umodent; og kun af sær Naade bliver det ikke Dødsstraf, men Landsforvisning, der rammer dets Ophavsmand: Klim transporteres til »Firmamentet« ɔ: Jordklodens indvendige beboede Hvælving og faaer atter her Lejlighed til at tage en Mængde forskjellige Tilværelsesformer i Øjesyn. Længst dvæles der ved Beskrivelsen af Abekattenes Land Martinia, hvis Skildring helt igjennem parodierer europæiske, særlig franske Kulturfænomener. Befolkningen er uhyre livlig og snaksom og af saa flyvende hurtig en Fatteevne, at Niels Klim, hvis Dømmekraft var Potuanerne for let, her falder igjennem, fordi den er for tung; men ligesaa rappe Indbyggerne ere til at fatte Beslutninger og danne sig Meninger, ligesaa snare ere de til at opgive dem igjen, de ere letfærdige af Karakter, pyntesyge, pragtelskende, nyfigne, lattermilde og løbe efter alle Forlystelser. Klim gjør sin Lykke her ved at indføre Brugen af Allongeparykker, en Opfindelse, Martinianerne erklære for guddommelig, og for hvilken de belønne ham ved at optage ham i Adelstanden og tilkjende ham en betydelig Pension, ligesom Poeterne besynge den dejlige Hale, han har maattet anlægge strax efter Ankomsten til Landet. Snart vexler imidlertid hans Skjæbne i dette Ustadighedens Rige og fører ham paany gjennem mange sælsomme Eventyr, indtil han omsider paa en vidunderlig Maade havner i Bergen igjen og henlever Resten af sine Dage der som Klokker ved Korskirken, hvor der virkelig i sin Tid har været en Klokker af hans Navn.

Udgaver. »Niels Klim« blev oprindelig skrevet paa Latin og udgaves, rimeligvis for at undgaa den kjøbenhavnske Censur, i Leipzig: »*Nicolai Klimii Iter subterraneum*« (»N. K.s underjordiske Rejse«). »Det første og eneste trykte Exemplar, som kom herhid fra Tydskland — fortæller Holberg — satte hele Byen i Bevægelse; man hørte allevegne Snak og mange Fortolkninger, helst hos dem, som ikke havde læst Bogen; Historien blev forbedret med saamange Forklaringer og Tillæg og Fablen blev saaledes omskabt, at jeg tænkte, det var et nyt Værk, som en Anden havde gjort.« Hofpræsterne Bluhme og Pontoppidan søgte at faae Bogen forbudt, men Kongen har vel ikke fundet tilstrækkelig Grund til en offentlig Indskriden mod Forfatteren, der jo ogsaa nu som gammel Professor ved Universitetet og Landets mest ansete Skribent var en, ogsaa i

Udlandet ganske anderledes anseet Mand, end da den forrige Konge maatte holde sin Haand over »Peder Paars«. I Udlandet vakte »den underjordiske Rejse« almindelig Opmærksomhed og er bleven det mest bekjendte af alle Holbergs Skrifter, oversat paa Svensk og Engelsk, paa Russisk og Ungarsk, senere endog paa Polsk, ja den kunde allerede læses i en tydsk, hollandsk og fransk Oversættelse, inden den første Fordanskning udkom 1742; en ny noget forøget latinsk Udgave fulgte 1745 og efter den en ny Oversættelse. BAGGESEN oversatte »Niels Klim« 1789, en Pragtudgave med Abildgaards Billeder, besørget paany af I. LEVIN 1866. N. V. DORPHS Oversættelse (1841 og 1873) er ledsaget af E. C. WERLAUFFS fortrinligt oplysende Anmærkninger. Den latinske Original er sidst udgivet med gjennemseet Text og Noter af C. G. ELBERLING 1866.

I Anledning af »Niels Klim« gjør Holberg i sit Levnet den Bemærkning, at hvis Nogen vil kalde hans Skrift mat og svagt i Sammenligning med andre moralske Fabler, da bør man betænke, at Forfatternes Kaar ere forskjellige i de forskjellige Lande: »I Tydskland, Frankrige og i Særdeleshed i England, hvor man tør sige Alt, hvad man tænker, og hvor Tømmen ikke lægges paa Gejsten, er det lettere at vise sin Force end i vores Norden, hvor vi plages med skarpe Censurer, hvorved al Munterhed og Gejst dæmpes hos en Skribent. Om derfore Poeter og Philosophi opstode i vore Lande, som gave de engelske intet efter, saa skulde de dog neppe komme til Fuldkommenhed. Den, som skal løbe til et Maal igjennem Torne og paa en ubekjendt Vej, kommer senere til Maalet end den, som løber hastig paa en jevn og banet Vej, men det er ej Føddernes, men Vejens Skyld. Naar en Lærer holder Riset over Discipelens Hoved, da synger han ikke godt: man maa være fri for Frygt og Bekymring, naar man skal vise, hvad man kan.« Overvejer man dette, der tydelig henpeger paa den strenge kirkelige Overkommando i Pietismens Tid, maa man dobbelt beundre den Frimodighed, hvormed Holberg taler Taalsomhedens og Frisindets Sag i sin »underjordiske Rejse« saavelsom i sit følgende Skrift, de 1744 udgivne **»Moralske Tanker«**, der ligesom »Niels Klim« ere »fulde af moralske Paradoxer, eftersom jeg — siger Forfatteren i Fortalen — derudi haver foretaget mig at bestride almindelige Vildfarelser og at distinguere Dyders og Lasters Realitet fra deres Apparence. Jeg holder for, at det fornemmeligen er en Philosophi Pligt at examinere an-

tagne Meninger, om de ere vel grundede eller ej. T hvad som hundrede Gange tilforn er talet og omskrev lære, men at deklamere. At kommentere over Ødselhe og andre bekjendte Lyder, er ikke andet end Opmur tilhøre Oratores og Prædikantere at gjøre. Men at verter, at vise, hvorledes Skyggen tages for Legemet Lyder konfunderes med Dyder, det er ret at agere en efterleve en Philosophi Pligt. Det er i den Henseende manderer paradoxe Meninger, thi naar de samme m Skjønsomhed blive udførte, kan de samme ansees som n Decouverter.«

Moralske Tanker. Som det sees, er Holberg her kommen den fil kulation nærmere, end han nogensinde har været den; **Tanker«** ere et Forsøg paa at forme en sammenhæn filosofi af de spredte Betragtninger, Holberg saa je fremsat, direkte og indirekte. I de tyve Aar, der li Komedierne og de »Moralske Tanker«, havde hans iagttagende Aand mere og mere følt sig stillet overfo der ikke lod sig udtømme i en Karaktertegning, men personlig Afgjørelse. »Det er til moralske Meditationer mine Studia nuomstunder ere fæstede — hedder det i thi jeg anseer mig selv i Henseende til min Alder som en rejsefærdig Mand, der maa forfatte sit Systema, tager Afsked og begiver sig paa Rejsen«. Om noget strengere Forstand er her dog ikke Tale, dertil er Skril i rent ydre Henseende for fragmentarisk: en Række handlinger, knyttede til et Udvalg af Holbergs latinske E Ejheller gjør det Fordring paa nogen videnskabelig Stri er tvertimod populairt i hele sin Form, krydret af Ho »en Blanding af Skjemt og Alvor«. Han er i sine Undersøgelser den samme frisindede Aand som altid, de orthodoxe Dogmer, som synes ham uforenelige med lige Fornuft, tager tilorde mod de pietistiske Overdrive befaler atter og atter Fordragelighed mod Anderledest en af de ypperste Pligter. Men idet han forkaster Aut Traditionen, som en altfor magelig Hovedpude for Troe han til den personlige Afgjørelse, til det tænkende Men Skjøn over, hvor lang en Vej Troen og Fornuften ku

sammen Haand i Haand, og han vinder her for sit eget Vedkommende et mere positivt Udbytte end nogensinde tidligere. Holbergs Standpunkt i denne Henseende ville vi imidlertid opsætte at paavise, indtil »Epistlerne« have bragt os flere Udtalelser at bygge paa; de ere, i en kortere Form, af lignende Art og Indhold som de »moralske Tanker«, der ligesom de behandle adskillige verdslige og skjemtsomme Materier ved Siden af de theologiske Emner. De vakte ved deres Fremkomst overordenlig Opmærksomhed, mest paa Grund af at de satte den religieuse Debat igang og gjorde det med en Frejdighed, der maatte have Holbergs hele grundfæstede Anseelse som Skribent til Støtte for at kunne gaa uantastet hen i de Tider. Paa Tydsk udkom de strax i to Oversættelser, senere paa Hollandsk og paa Fransk. Forst i vore Dage har en ny dansk Udgave seet Lyset, besørget af G. RODE 1859.

Den Formue, Holberg havde vundet ved sine Skrifter, vilde han, som allerede berørt, disponere over til offentligt Brug. »De Midler, som jeg ved eget Arbejde og Sved forsamler, holder jeg for, ikke at være mine, men at tilhore det Societet, hvorudi jeg lever og hvorudi jeg kan ansees ikke som en Proprietaire, men som en Kasserer, der staaer under Regnskab« — saaledes er Holbergs temmelig enestaaende Betragtning af dette Forhold i Ep. 277. Han levede, som bekjendt, ugift hele sit Liv igjennem, hvilket kan synes besynderligt, naar man tænker paa hans tidt udtalte Hojagtelse for Kvindens Evner og hans Fremhævelse af hendes Skikkethed til at spille en større Rolle i Samfundet, end hun gjør; men hans Coelibat hænger maaske netop sammen med dette Blik paa Kvinden, hos hvem han altid tiltales af det intellektuelle Liv, hvor han møder det — »Mandfolkes Dyder vilde fremskinne hos Fruentimrene, dersom de fik Mandfolkes Optugtelse« — men aldrig berores af saadanne Strømninger, der faae de erotiske Strenge til at klinge. Holberg, der udtaler sig med stor Aabenhed om alle sine Livsforhold, undlader selvfølgelig heller ikke at bringe denne Sag paa Bane, efter sin Sædvane halvt i Skjemt, halvt i Alvor. »Mine Venner haver vel tidt holdet mig fore, at jeg skulde gifte mig, men jeg har altid viist dem af, nu ved at skylde paa min Vankundighed i *Physica experimentali*, nu ved at skylde paa min Alderdom, som nu er nær for Døren. Jeg plejer mestendels saaledes at raisonnere: førend jeg blev 40 Aar gammel, havde jeg ikke det, jeg kunde ernære en Kone

med, siden den Tid har jeg ikke duet til at gifte frygtede jeg for Armod, nu for et Overflødigheds-Ho jeg tilfælles med de fleste af mine Landsmænd, so Fattigdom ikke kan gifte sig, førend de ere blevne gam næsten har gjort dem udygtige. Dersom jeg nu i skulde se mig om en Hustru, da kom hun i mit Ste Mand og jeg i hendes Sted til at agere Kone. Denne plejer jeg altid at føre frem i Forsvar for min enlige Hovedaarsagen er, at jeg er altfor delikat og nøjeregn Hus-Sorg skra andre smaa T Anden letteligt staa og jeg meget utaalm uden dette, skulde agere I jeg oprigtig b mine Skrøbeligl omendskjøndt ringe Vigtighe de dog saama letteligen kund enhver Jomfru fra at sige mi Gjengjæld vilde rigtignok paa sii en lignende Op den, han maatt vende sig til i slig Anledning. »Jeg erindrer mig,« for sine »Moralske Tanker«, »at en gift Dame adspurgte om jeg stedse havde besluttet at leve udi enlig Stand. at jeg intet Løfte havde gjort, men at der stod mig for Øjne, som holdte mig tilbage, og at en Mand paa 6 alene Ulejligheder, men skjønner ikke paa de gode Tin da, sagde hun, hvilke ere de Ulejligheder, som I fryg for. Derpaa spurgte jeg hende, om hun snorkede i Se hun tilstod Saadant, sagde jeg, saadan ringe Ting var

Holbergs Portrait,
efter et Hr. Erik Bøgh tilhørende Pastelmaleri.
(Originalens Størrelse.)

til at paastaa en Skilsmissedom. Hvorpaa jeg gik bort og efterlod hende i heftig Latter.«

Holberg stod altsaa ene i Verden; han havde vel nogen norsk Slægt, men synes ikke at have havt synderlig Interesse for den; kun et lille Legat samt sit Bohave og sine Pretiosa testamenterede han til et Par Medlemmer af den. Hele sin øvrige Ejendom bestemte han til Sorø Akademi, der havde været nedlagt siden 1665, men som Regjeringen nu agtede at oprette igjen. Ved Patent af 6. Marts 1747 oprettedes Holbergs Herregaarde Brorup og Tersløsegaard med tilhørende Bøndergods, Tiender og andre Ejendomme til Baroniet Holberg, hvorhos Besidderen optoges i Friherrestanden. Baroniet skulde efter hans Død uskiftet og udelt henfalde til Sorø ridderlige Akademi som evigt Eje. Til denne store Gave føjede Holberg Aaret efter en Kapital af 12,000 Rdl., hvis Renter skulde anvendes til tre fattige Akademisters Underhold, fremdeles senere sit Bibliothek og en Sum til dets aarlige Forøgelse; og ydermere lagde han sin Offervillighed for Dagen ved at aftræde Baroniet allerede i levende Live, nogle Aar før sin Død. »Siden den Tid informerer og Ingen sig saa nøje efter min Helbred som tilforn og spørger om, hvor snart jeg agter at dø, saasom man strax haver udi Hænderne det Meste, som man tilforn ikkun havde ivente.« (Ep. 447).

Donation til Sorø Akademi.

Underligt nok har man i vort Land, hvor den Slags Inkonsekvenser — virkelige eller tilsyneladende — saa at sige høre til Dagens Orden, havt meget travlt med at bebrejde Forfatteren af »Den honnette Ambition« den »Skrøbelighed«, at han lod sig baronisere. Man glemmer her, som saa ofte, at se den enkelte Kjendsgjerning mod den Baggrund, som Tidsforholdene afgive. Der er ikke det Fjerneste, der tyder paa — og det har vel heller Ingen paastaaet — at Holberg har ansøgt om den Ære, der vederfores ham, eller blot hentydet til, at han ønskede den, skjøndt begge Dele vare højst almindelige i hin Tid, da Skjellene mellem Stænderne vare langt skarpere end nu. Man vidste, at Holberg vilde disponere over sin Formue til offentlig Brug, og at han et Par Gange havde forandret tidligere Bestemmelser med den, fordi de ved nærmere Overvejelse vare forekomne ham uhensigtsmæssige; nogle af hans gode Venner gjorde ham opmærksom paa Regjeringens Forehavende med Sorø Akademi, en Institution, der forekom ham højst ønskværdig

som et livligt og nyttigt Supplement til Universitetet, Oprettelse han selv tidligere havde taget tilorde. Ved

[illegible] Friherre af [illegible]
[illegible]
Vaabnets Mærker [illegible] Lyre, [illegible]

mildhed kunde den kaldes tillive; at Regjeringen til Tak vilde holde hans Landejendomme sammen som et særlig beskyttet Komplex, kunde kun være ham kjærkomment, og at den vilde knytte hans Navn til det paa den Maade, som var naturligst i de Dage, kunde han vel heller ikke have noget imod, thi Holberg var ikke nogen demokratisk Kongeæder eller Adelshader efter senere Tiders republikanske Recept; han havde tvertimod den største personlige Hengivenhed for den danskfølende og livsglade Frederik V. og hans hjertevindende Dronning Louise (Ep. 183), ikke at tale om at en Afvisning af slig kongelig Naade dengang vilde været ganske det Samme som udtrykkelig at udbede sig Kongens Unaade. Og naar han, hvad han sikkert har gjort, prøvede denne Hædersbevisnings Betydning i Forhold til

Holbergs Portrait,

anbragt paa Diogenes Tønde som det længe forgjæves søgte, nu fundne »Menneske«. Titelkobber til Holbergs »Holbergiana« i 1. Bind af Kjøbenhavnske Samlinger

Underskrift: Her er den Mand, ved hvis Pen Filosofien, Retsvidenskaben, Historien og det bidende skarpe Vid lagde sig saa glimrende for Dagen. Medens han forbedrede, morede og underviste sit Fædreland, er der neppe Nogen der paa eengang har skrevet mer og bedre.

fogt efter en anden, og at ogsaa deraf er udsprunget,
at jeg har en uovervindelig afskye for rettergang, saa har
frygten af min Forfølger alligevel været dennem, at jeg har
faaet een Fleminger med en anden, imedens det anseer vi
gaaet saa vidt at jeg heller eftervilde ... undgaae
mig dersom videre. Processen er saaledes af en gandske
fornødenhed, hvorfor den er af den natur, at den angaaer
Proprietairer og Huuseiere i almindelighed; og dens ud-
fald maa bekiendtgiøres, om det er raadeligt for en Deen
... den kunne; eller, om han maagien

:ter den Store, mellem Corfits Ulfeld og Griffenfeld o. s. v.; poliske: om den venetianske Regjeringsform, Montesquieus Mening n de fire Regjeringsformer, det engelske Parlaments Udviklingsstorie, Bevis for, at Kongen af Danmark er den eneste retmæssige)uverain o. s. v; landøkonomiske: om Agerdyrkningens Anelse, Vigtighed og Behagelighed, om Kvægsygen, om Skovenes ilstand o. s. v.; æsthetiske: Sammenligning mellem Plautus og erents, mellem Ovid og Virgil, om Koret i det gamle Skuespil og n de græske Komedier, om de danske Skuespil og om den forndrede Smag, om Poeters største Kvalitet: Gejst og Enthusiasme, m Destouches og Calde-)n o.s.v.; lingvistiske: m Sprogrensere, Forklaing af fremmede Ord, om ngelske Ords Afledning a Islandsk, om Udtalen f det latinske Sprog o.s.v.; ædagogiske: Opforring til at følge den kongege Families Exempel, hvor Bornene først lære Landets Sprog, og til Mødre om selv it amme deres Børn o.s.v.; ysikalske: om Østers,

Titelvignet til 5. Bind af »Epistlerne« 1754.

som voxe paa Træer, om Solens Varme og Lys, om Kompasset og Barometret, om Spedalskhed og om Opfindelsen af Bomber. En stor Del af Afhandlingerne lader sig kun vanskelig indordne under bestemte Rubriker: de tage deres Emner fra det daglige Liv, fra Holbergs tilfældige Læsning eller Oplevelser, og behandle dem i en almindelig raisonnerende Tone, oftest med en skjemtende Biklang og hyppigt ogsaa med en gjennemfort humoristisk Fremstilling af de stundom meget barokke Paradoxer; Exempler paa saadanne Epistler, valgte iflæng blandt Mængden, ere Afhandlingerne om Kaffe, The og Tobak; om Hunde og Katte; om Kys; Udkast til en Beskrivelse i Folio af Holbergs Professorbolig; de forskjellige Henstillinger til *Collegium politicum*; om Nytaarsønsker og Nytaarsgaver; om Vægterraabene og Sangklokkerne; om det musikalske Raseri i Kjøbenhavn; et Brev, skrevet i puristisk Dansk; om en fornem

Standspersons Ægteskab med en Haandværksmands
indbildt Sygdom; om Kunsten at avle kloge Børn; e
Forsvar for Fanden; om Jalousi; om den Skik, at ønsk
naar de nyse; Klage fra det forurettede Bogstav C; on
Censur; Forsvar for Maskerader; forskjellige Arter af Gale

Holberg skildret i Epistlerne.

Til Forstaaelsen af Holbergs Karakter, til et nøje skab med hans hele Personlighed yde »Epistlerne« mar drag; de ere et righoldigt Supplement til hans egen Le i de »tre Breve til en fornem Mand«. Ved Hjælp af vi følge ham i hans daglige Liv med dets strenge Rege orientere os i hans Bolig, blive fortrolige med hans Leg hvis Egenheder han — som alle Hypokondrister — me omtaler; vi faae en Forklaring af hans Sinds samm skaffenhed med dets mange virkelige eller tilsynelad sigelser, vi ere sammen med ham ved hans Skrivebord selskabelige Omgang, vi høre hans Domme om de privat lige Fænomener, han møder, vi lære baade hans litterair hans moralske Grundsætninger at kjende, hans vaagn Retsfølelse, hans Pertentlighed i de smaa, hans Libe store Ting; vi dele hans tilfredse Timer saavelsom har digheder med ham — om Alt udtaler han sig samvitt som Den, der nøje har iagttaget sig selv, frimodigt som Intet har at skjule, skjøndt han vel veed, at som han et Særsyn for sig selv, maa han ogsaa i Meget staa so ling for Andre. Ogsaa om Holbergs Stilling til hans eg give »Epistlerne« os en Fylde af Oplysninger; det maa nok at nævne, at f. Ex. samtlige hans Komedier komme de fleste endogsaa gjentagne Gange.

Holbergs Stilling til den kritiske Filosofi.

Ikke mindre belærende ere »Epistlerne« med Hens bergs Dom over den filosofiske Litteratur, der i saame bestemt hans Retning, uden at han dog nogensinde gi under dens Fane. Hvor Holberg vil drage Grændserne f slutning, er det langt hyppigere hans »sunde Fornuft«, e og videre udviklet *bon sens,* der leder ham, end nogen l forfulgt Tankegang. Hvorvel han i »Epistlerne« mere en andet af sine Skrifter kommer ind paa metafysiske Dedu saaledes lægger en Perfektibilitet for Dagen, som han s vilde have tiltroet sig selv i tidligere Tider, saa naaer

aldrig nogen høj Rang som abstrakt Tænker; naar han ikke vil eller kan følge en Udvikling længer, er det ikke, fordi hans Logik viser ham, at den fører ind paa en Afvej, men fordi hans Fornuft er paa Vagt overfor Alt, hvad der vil bringe den ud af dens ædruelige Tilstand, og tilraaber ham sit: Stop! Er det her tidt og ofte en mangelfuld Abstraktionsevne, der lægger sig for Dagen, saa aabenbarer der sig til Gjengjæld et saameget kraftigere Billede af en levende Personlighed med bestemt Begrændsning: medens et og andet Begreb gaaer tabt, faae vi et Menneske istedet, og et Menneske, som det har sin store Interesse for os at kjende saa nøje som muligt.

Ejendommelig i saa Henseende er f. Ex. Holbergs Stilling til LOCKE, hvor denne Filosof benægter, at Budet: Gjør ikke mod en Anden, uden hvad Du vil, han skal gjøre mod Dig, kan være en af Naturen udsprungen Grundsætning, eftersom dens Aarsag maa forklares for Den, der hører den første Gang, medens en Grundsætning som den, at en Ting umulig kan være til og ikke være til paa en og samme Tid, er umiddelbart indlysende for den menneskelige Fornuft. Hertil bemærker Holberg (Ep. 144): »Hvad Monsr. Locke's Bevisligheder angaaer, nemlig at Alt, hvad som behøver Undervisning, kan ikke være medfød eller af Naturen indprentet, da kan man vel tilstaa, at han saavidt derudi haver Ret. Men man kan derhos sige, at de store Hoved-Pligter ere saa kjendelige, at det koster ikkun at nævne dem, for at vise, at Mennesker ere forbundne til deres Iagttagelse. Thi ligesaa let som et Menneske begriber, at en Ting ikke paa eengang kan være og ikke være, saa let fatter det ogsaa det store Bud: Gjør ej mod en Anden, uden hvad Du vil, han skal gjøre imod Dig. At visse Mennesker enten af Ondskab ikke ville eller af en fordærvet Vane ikke kunne begribe det, gjør intet til Sagen, thi man seer Mange at nægte Guds Existens, endskjøndt Intet er lettere at fatte, end at den kunstige og forunderlige Verdens Skabning ikke kan være af en Hændelse, men at man maa erkjende en almægtig Bygningsmester. Man kan saaledes sige, at Enhver, der ikke begriber det omtalte store Bud at være naturlig, er ganske unaturlig selv, saa at naar han det ikke vil tro uden foregaaende Bevislighed, saa kan han ejheller uden foregaaende Undervisning tilstaa, at en Triangel er ikke en Cirkel eller at han selv er til. De Exempler, som herimod anføres, vise

alene, at ond Lærdom og fordærvet Vane haver gjort k
som Naturen haver dannet ret, og haver gjort Lys til
I sine Betragtninger over Sjælens Immaterialitet (Ep. 18)
berg den Indrømmelse af Locke til Indtægt, at »et Mer
kan begribe, hvorledes en død Materie ved Organisatioı
levende igjen og komme til at tænke«, og han slaaer
Vedkommende til Ro med det Resultat, at »Filosofie
probable Bevisligheder om Sjælens Aandelighed, men
strationen alene kan gjøres af det aabenbarede Ord.
THOMAS CHUBB'S Skrifter har Holberg læst og »søger
efter at faae nogen Kundskab om samme forunderlige I
og Levnet«; ogsaa med TINDALS Skribentvirksomhed
opmærksomt Øje og forarges over dens Tendens; hans »
as old as the Creation« synes Holberg »et af de skadelig
han nogentid har seet, thi man seer derudi en af de
Skribenter udi England at have anvendt alle sine Kræı
vise Revelationens (ɔ: Aabenbaringens) Unødvendighed c
den hellige Skrift latterlig« (Ep. 9); »*Christianity not* ȷ
arguments« forekommer Holberg som »det forgiftigste, de
er kommen for Lyset«, fordi det under Skin af at vill
Fornuften netop gaaer ud paa at nedsætte Troen (Ep.
begge disse Forfattere og deres Medarbejdere siger Holbe
»Det er saadanne Skribentere, som jeg fordømmer, men
terer med Foragt og efter visse Gejstliges Exempel
daarlige, uskjønsomme og forvirrede Hoveder. Jeg ha
udi deres Skrifter Objektioner, hvor jeg haver stønnet, o
som jeg ikke saa let haver kunnet løse. Saadant haver
betaget mig Modet, men heller opmuntret mig til at
Alting nøje, hvilket jeg endnu dagligen gjør, raadende
at gjøre det Samme. Mine Tanker ere saaledes, at disse
lige Kæmper, som udfordre hele Kristendommen til Strid
strides, men ikke af Enhver; og mit Raad skulde være,
at tillade Enhver at begive sig med Fleuretter i Kredsen
danne exercerede og bevæbnede Figtmestre, at sætte vis
for dem, der grundigst kunde forsvare Sandheden, paa
god Sag ved ubekvemme Advokater ikke skulde fordærv
kunde ske ved at renoncere paa triviale og ugrundede Aı
og at holde sig alene til dem, som træffe Maalet; thi

er nuomstunder saaledes, at man, efter en vis Skribents Erindring, maa forlade Udenværkerne, for at forsvare sig des bedre i Hovedfæstningen.«

Ingen af de kritiske Filosofer nævnes saa hyppigt i »Epistlerne« som BAYLE, og ofte med Hædersbetegnelser som »den skarpsindige Skribent«, »en Lærd af første Orden«, af hvilke det sees, hvor højt Holberg har sat denne Forfatter i Lærdom, Skarpsindighed og Stilens Ynde. »Endskjøndt der udi denne Autors Skrifter findes adskillige anstødelige Ting,« hedder det i Ep. 34, »saa maa man derhos tilstaa, at man af dem kan meget profitere og især komme ud af en triviel Smag, hvormed de fleste studerende Folk ere befængede. Udi Bayles Skrifter finder man altid Noget, som er nyt og rart, og endskjøndt en og anden af hans Meninger ikke ere antagelige, saa give de dog Anledning til at efterforske adskillige Ting, som ellers ikke rinde Enhver i Sinde. Ingen Autor, hverken blandt gamle eller nye, som mig ere bekjendte, haver efter mine Tanker skrevet med større Fynd og Penetration, og intet Skrift er kommet for Lyset, der i Henseende til Arbejde, Akkuratesse, Varietet af Materier, grundig Kritik og galant Skrivemaade kan lignes med hans kritiske Dictionnaire. Man finder derudi en dybsindig Filosofi, en grundig Kritik over alle Slags Materier, en ugemen Akkuratesse endogsaa udi de allermindste Ting og som ikke kunde ventes udi saadant et vidtløftigt Værk, helst af en Skribent. der fører sin Pen som en Hofmand og derfor ikke synes at kunne iagttage saadan Akkuratesse og have sine Tanker saa stærkt fæstede til Navne, Aarstal etc. De egne paradoxe Meninger, som han allevegne udstrøer, have tilvejebragt ham mange store Fjender; at de samme lægge ham saadant til Last, er at undskylde, men naar de foregive, at hans Skrifter ere fulde af Sladder og Forvirrelse, tilkjendegive de alene deres egen Animositet. Jeg for min Part læser ingen Skrifter med større Forundring.« Hvor Holberg i Ep. 443 behandler Anthropomorfismen i de religieuse Forestillinger, citerer han Bayle som Støtte for sin Menings Rigtighed; idet han nævner, at man formedelst dette ugrundede Begreb »afmaler Gud Fader som en gammel Mand med et langt Skjæg, som man seer gamle Folk at bære, Guds Søn som et Lam og den Helligaand som en Due,« lader han ved et Uddrag af Bayle denne føre Beskrivelsen videre til at omfatte Forestillingen om Himlen som et Hof med Konge,

Dronning og Favoriter, en af de Anthropomorfismer, i hv
finder Udspringet til Maria- og Helgendyrkelsen. Men
Epistel kommer Holberg samtidig til ved to Ord at aab
Uenighed med Bayle paa et andet Punkt, idet han næ
vanskabte Lærdom om tvende lige evige Principia,« son
Bayles Hovedkonklusion i hans Kamp mod Forestillingen
Algodhed, hvilken Egenskab han ikke kan forene mec
stemmelse af Gud, at han har tilladt Synden at kom
Verden. I Striden om dette Punkt og det dermed nøje
hængende om Forudbestemmelsen og Menneskets frie
Holberg en afgjort Modstander af Bayle og imødegaaer
ogsaa med specielt theologiske Subtiliteter, som hvor ha
og flere Steder opstiller en Theori om Englenes Synde
Fald ved den første Skabelse. — Bayles »med glimrer
menter« forsvarede Paastand: at et Samfund meget vel k
uden Religion, modsiger Holberg i Ep. 335; naar Bayle
dende, at Sligt kan være, fordi det har været, nemlig i
epikuræiske Samfund, »udi hvilke fandtes ligesaa stor Fo
kjærlig Forbindelse og Samdrægtighed som Mangel paa
saa lader Holberg med vanlig sund Sans ikke Konsekvens
helt ud i det Ubegrændsede, men bemærker, at »Et er, n
visse udkaarne Personer slaa sig sammen udi et Selska
bestandigen leve under en Læremesters Opsyn og dag
kisation, hvorved de opmuntres til at tage Stifterens R
Agt; et Andet er at finde Harmoni udenfor saadanne slutt
udi store og almindelige Republiker: Prøven maa gjøres
saadanne Laug udi ualmindelige Societeter og Stæder, c
jeg, at den allerede haver været gjort. Saadanne Talem
ligesaa ilde grundede som de stoiske, der sige, at et
kan skille sig ved alle Affekter, det er: aflade at være M
I Ep. 364 kommer Holberg tilbage til det samme Emne,
Retfærdighedsfølelse bringer ham da til at bemærke, at
man ikke kan billige Bayles Paradox, er der dog noget Pa
i, at den, udtalt af ham, har kunnet sætte Himmel og Jo
vægelse, saasom den har været fremsat før baade af gaml
Filosofer, ja endog af ansete kristne Theologer, »saa at de
hedder: Naar To gjøre eller sige Et, er det dog ikke I
mener, at Grunden hertil vel maa søges i, at man af Bayle

Lærdomme »haver mærket hans farlige Øjemed og Sigte«. Holberg er selvfølgelig ikke nogen naiv Læser af Bayle; han er fuldstændig paa det Rene med hele hans underminerende Methode og med, at naar han, tilsyneladende i Overensstemmelse med Theologien, fremhæver Fornuftens absolute Mangel paa Evne til at fatte Troessandhederne, gjør han det ikke for at fremhæve Troens Højhed, men dens Dumhed (Ep. 17).

MONTESQUIEUS »*Lettres Persanes*« satte Holberg særdeles megen Pris paa. I Ep. 111 siger han om dem: »Jeg tilstaaer, at det er et Mesterstykke, thi jeg finder fast paa hvert Blad Tanker, som ere ugemene, og om de ikke ere alle nye og originale, saa have de dog Anseelse deraf. Man finder vel, at Autor ofte støder an mod den almindelige Orthodoxi, saavel udi Theologi som Morale; men saasom han giver Anledning til at efterforske adskillige vigtige Ting, som rinde ikke Enhver i Sinde, og bringer for Lyset adskillige skjulte Sandheder, saa holder jeg for, at enhver Læser, i Henseende til Skriftets Meriter udi Almindelighed, bør være lemfældig udi sine Domme og eftertænke, at Adskilligt, som af vore Forfædre haver været holdet anstødeligt og paradox, nu holdes for Axiomata og uimodsigelige Sandheder. Jeg for min Part kjedes ved Intet mere end ved triviale og opkaaget Morale, udi hvilken Stil det end er sat, og udi hvilken Klædedragt det end forestilles, og derfore sætter langt højere Pris paa dette Skrift end paa *Telemachs Aventures*, hvoraf de Fleste gjøre saa stort Væsen.« I Ep. 320 give »Brevene« dog Holberg Anledning til en Indsigelse mod den Esprit, der forgriber sig paa hellige Forestillinger. Montesquieu spotter over Helgentilstanden, idet det snarere tykkes ham et Martyrium end en Lyksalighed at staa uophørlig med Palmer i Hænderne for Guds Trone og synge uafladelige Lovsange. Hertil bemærker Holberg: »Saadan ilde grundet Betænkning flyder deraf, at man dømmer om Lyksalighed efter den Ide, som fordærvede Kreature derover gjøre sig, og holde for, at ingen ret Glæde og Fornøjelse kan have Sted udi en ren, hellig og uskyldig Stand, saadan som man kan forestille sig at have været udi den nyskabte fuldkomne Verden og saadan, som vil blive efter Døden udi de lyksalige Boliger.« Og Holberg tilføjer den ligesaa frimodige som for hans Standpunkt oplysende Bekjendelse: »Hvis nogle holde for, at jeg tilforn anderledes herom [nemlig om »onde Tings« Fornødenhed

som Middel til Paaskjønnelse af de gode] haver skrevet, jeg, at jeg haver havt den nuværende Verdens Tilstan og hvis jeg end ikke kunde befri mig for Kontradiktio ning, vilde jeg dog ikke skamme mig derved, men ho for en Ære efter nøjere Efterforskning at have forandret helst udi en saa vanskelig og en saa stærkt omtvis hvilket er en ærlig og tilligemed en ydmyg Mands Kara maa man dog tilstaa, at hvis jeg udi en og anden fluktueret og vaklet, saa haver jeg dog bestandigen ble Hoved-Principium, som er: ingen Lærdom, i hvor sto end kan have, at antage, som kan give os onde Ideer gjøre Skaar udi hans hellige Egenskaber.«

Holbergs religieuse Standpunkt.

Her have vi — atter som en ren Personlighed Forsøg paa systematisk Udvikling eller logisk Begrunde givelsen af, hvor langt Holberg vilde og kunde gaa i s pation fra Orthodoxien. Medens den nye Filosofi fris Samfundsbetragtning og gav ham et andet Blik paa L Videnskabelighed, end hans hjemlige Samtid besad, vild følge den ind paa de absolute Kravs Enemærker og l logiske Konsekvenser tvinge til et Valg mellem Tro og ene udelukkende den anden. Holberg var altid mere Pra Theoretiker, og hans Menneskekundskab gav ham et Syn f mangfoldig sammensatte Væsen, der holdt Abstraktionen fra ham. Han staaer Deismen nær, forsaavidt som h Fornuftens Ret til at undersøge Troessandhederne, thi »s kaldes Tro, saa maa den grunde sig paa Kundskab, s Talemaade: Jeg troer, maa være det samme som: Jeg fra denne Grundsætning paataler han Fornuftens Ret, h doxiens Udskejelser, Kirkens Udvikling og de dogmat domme have krænket den. Men ind til selve Aabenba han af personlige og af praktiske Grunde ikke føre sin kritik og skiller sig derved bestemt fra Deismens ven Mysterierne og Miraklerne ere for ham udenfor Diskussion maa gjøre Forskjel imellem de Ting, som ere over Forn de Ting, som ere imod de menneskelige almindelige hans moralske og religieuse, vel ogsaa hans historiske, S Modstand mod Kritikens Konsekvenser og søger Vaaben Bekæmpelse. Dette religieuse Standpunkt stemte nøje

hans forstandige, ædruelige Personlighed; det holdt den i Ligevægt mellem Extasen og Fritænkeriet, Tidens to Yderligheder — »jeg gaaer en Middelvej imellem Mähriske Brødre [Pietismen] og Naturalister [Fritænkerne], imellem dem, der ganske forkaste Fornuften, og dem, der ofre formegen Røgelse paa dens Alter«. Vil man kalde dette en »Kristendom for smaa Husholdninger«, skal man have Lov dertil; men her, hvor Opgaven ikke er at domme en Lære, men at skildre en Personlighed historisk, maa det da tilføjes, at for Holberg viste denne Kristendom sin Tilstrækkelighed i hans ulastelige Levnet og redelige Livsgjerning, samt — ikke mindst — i en Aandsfrihed, der satte sin Blomst i en netop fra sammenlignende Studier og aarvaagne Iagttagelser, ikke fra magelig Indifferentisme udgaaet stor og vid og skjon Fordragelighed overfor afvigende Meninger. (I denne Forbindelse kan henvises til R. NIELSENS Skrift »Om Holbergs Kirkehistorie og Theologi«).

Udgaver

En »Standard«-Udgave af Epistlerne skyldes CHR. BRUUN (1865—1875), der har forsynet dem med udførlige Oplysninger og gjort Stoffet let overskueligt ved nøjagtige Indholds-, Navne- og Sagregistre. I Udvalg ere de blevne udgivne af F. FABRICIUS (»Hundredeogtyve af Holbergs Epistler« 1858) og FR. WINKEL HORN (»Udvalgte Epistler« 1884). De ere desuden oversatte paa Tydsk og Hollandsk.

Sidste Sygdom og Død.

I Slutningen af August 1753, da Holberg kom tilbage til Kjøbenhavn fra Tersløsegaard, følte han sig meget svag. Henimod Slutningen af Aaret tog Sygdommen — en Brysttæring — til, og Lægen skjulte ikke, paa hans alvorlige Forespørgsel, Tilstandens sande Beskaffenhed. Holberg sagde da med stor Fatning: »Det er mig nok at vide, at jeg hele mit Liv har bestræbt mig for at være en nyttig Borger for mit Land. Jeg vil derfor gjerne dø, saameget mere som jeg mærker, at mine Sjælskræfter ikke mere ville staa mig bi.« Han lod sig berede til Døden af en Præst og tog Nadversakramentet i Overværelse af et Par Venner. Endnu holdt han sig dog oven Senge, indtil to Dage før Døden indtraf, Natten mellem den 27. og 28. Januar 1754.

Et officielt Udtryk fik Sorgen over Holbergs Dod i den Medaille, der prægedes i denne Anledning. I Befolkningens bredere Lag, forsaavidt hans Virksomked var naaet ned til dem — og den var vist i begge Ordets Betydninger naaet dybere, end man maaske

vil være tilbøjelig til at antage — har hans Død sikkert vakt Deltagelse. Herom vidner ialtfald en lille Episode, som SCHEIBE fortæller: »En fornem og berømt Videnskabsmand var paa en Rejse gjennem Sverig netop indtruffen til Stockholm paa den Tid, da Efterretningen om Holbergs Død naaede dertil. Nu var han just nødt til at lade en Skomager hente. Skomageren kom, og da han hørte, at han skulde arbejde for en dansk Videnskabsmand, udbrød han rørt og næsten med Taarer i Øjnene: Ak, Herre, Eders store Mand er død! Da den Danske blev bevæget herover og bad Skomageren forklare sig tydeligere, vedblev denne i en klagende Tone:

Den i Anledning af Holbergs Død prægede Medaille.

Omskrift paa Aversen: Ludvig, Baron af Holberg. Paa Reversen: Han stiftede Gavn paa begge Maader (nemlig, som Athenes Attributer antyde, ved sine Skrifter og ved sine Penge).

Ak, Eders store Mand, Eders Holberg er død! — ak, han er død! — Dette satte den Danske i stor Forundring, og han kunde ikke forstaa, hvorledes en jevn Haandværker kunde være saa greben af hans berømte Landsmands Død. Han spurgte ham altsaa om Grunden dertil og om, hvorfra han kjendte den afdøde Baron. Ak! gav Skomageren til Svar, skulde jeg ikke kjende ham? Vil I gaa hjem med mig, saa skal I finde alle Eders Holbergs Skrifter hos mig. De ere min Yndlingslæsning, Morgen og Aften læser jeg i dem.«

Holbergs Lig blev nedlagt i en med sort Klæde betrukken simpel Trækiste og foreløbig bisat i Frue Kirke, indtil det i December samme Aar kunde blive transporteret til Sorø Kirke og henstillet midt for Kordøren tæt ved det Sted, hvor dengang Christoffer II.s og

Valdemar Atterdags Monumenter fandtes; ved Akademiets Sørgehøjtid i denne Anledning holdtes der af Professoren i Historie og Veltalenhed »en veludarbejdet latinsk Mindetale, der sammenlignede Baron Holberg som dette Akademis anden Stifter med dets første Stifter, den udødelige Biskop Absolon, og skildrede begge de store Mænds Karakter og Fortjenester af deres Fædreland uden Sminke, overensstemmende med Sandheden og i de ædleste Træk« (Scheibe).

Holbergs Sarkofag i Sorø Kirke.

Under en fattig Kolonnade af Træ henstod Holbergs tarvelige Kiste her, indtil den 1776 flyttedes til sin nuværende Plads i Kirken og fire Aar efter nedsattes i den af Wiedewelt udførte Marmor-Sarkofag, et af Kunstnerens ædleste Værker. Dens forreste Side har i hver Ende et Basrelief: Klio, der med sin Griffel indskriver Aaret 1747, da Baroniet Holberg overdroges Akademiet, og Kalliope, der lægger Krandsen paa en foran hende hvilende Bog; under Indskriften mellem Reliefferne Holbergs Vaabenskjold, højere oppe hans Portraitmedaillon og bag den, paa Sarkofagens Laag, en brændende Lampe med forgyldt Blus.

Biografier.

Det vigtigste Bidrag til en Skildring af Holbergs Levnet ha at takke for: de ovenfor oftere nævnte, i den biografiske Del af Frem citerede »Trende Epistler«, der foruden i den S. 81 omtalte dan tillige ere udkomne paa Tydsk og Engelsk. Et Supplement hertil d ledes tidligere nævnte Levnetsbeskrivelse, som Holbergs Omgangsv J. A. SCHEIBE har meddelt foran i sin 1764 paany udgivne tydske »Peder Paars«; den udkom 1883 paa Dansk: »Holbergs Levnet«, ov af CARL EWALD. I E. L. RATHLEFS »Geschichte jetztlebender Gel Holbergs Liv og Skribentvirksomhed i 2. og 3. Del, begge fra 1741. Fremstilling er hans Biografi at finde paa mangfoldige Steder; fra en nævnes som selvstændigere Monografier P. L. MØLLERS »Ludvig Ho Folkekalender« 1843), M. HAMMERICHS »Bidrag til en Skildring af efter hans egne Udtalelser« (»Nord. Univ. Tidsskr.« 4. Aarg. 1858) »Om Ludvig Holberg« (»Saml. Skr.« VI.), H. LASSENS »Holbergs K ninger« (»Afh. til Litteraturhistorien«, 1877). Et fortrinligt Skrift, li ved sit dybe Kjendskab til Emnet, sine sunde Domme, sin klare Fre Sprogs klassiske Renhed og Jevnhed, er Holbergelskeren C. W. SMI bergs Levnet og populaire Skrifter«, 1858. Ved Tohundredaarsfeste »Ludvig Holberg, en Levnetsskildring« af FR. WINKEL HORN, »Ludv Festskrift« af GEORG BRANDES samt det ovenfor S. 69 nævnte Skrift HURG. Ligeledes udgav Professor EDVARD HOLM sin ved Universitets Anledning holdte fortræffelige Tale om »Holbergs Betydning for Aandsliv

Holberg og den danske Litteratur.

I Danmark tilbragte Holberg omtrent de to Tredi Liv, og vel at mærke de sidste to Trediedele, Ungd Afslutning. Manddommen og Alderdommen; fra 1716 1754 kom han — med Undtagelse af det sidste Besøg i ikke udenfor Sjælland. I Kjøbenhavn havde han sin E somhed, her skrev han sin Danmarkshistorie, her grun ved sine Komedier »den danske Skueplads« og kaldte d Udgave af dem just med dette Navn; her virkede har og sit ovrige Forfatterskab for at

bane Vejen til at skrive det paa Dansk,
som man med mindre Fynd for læsede paa Fransk,

som han lader Thalia sige i Nyaarsprologen 1723. E Holberg tilhører helt og fuldt den danske Litteratur; ha end en i Danmark levende og skrivende norsk Skriben betragtet med sin egen Tids Ojne, en i Norge fodt dansl Dette fremgaaer simpelthen af den Omstændighed, at »norsk Litteratur« endnu ikke var bleven til paa Hol ligesaa lidt som der kjendtes noget fra Dansk forskje Sprog som litterairt Meddelelsesmiddel. I Fællesriget var Sprog Organet for den Fællesliteratur, der, paa Gru

marks og særlig Kjøbenhavns Primat i alle aandelige Anliggender og Hovedlandets statsrepræsentative Stilling indadtil som udadtil, altid kun kaldtes den danske Litteratur, indbefattende i sig som en med dens eget Indhold ensartet Bestanddel Bidragene fra Statens norskfødte Undersaatter. Her er ikke Stedet til at undersøge, hvorledes dette Forhold i Tidernes Løb havde udviklet sig til det, det var, eller om det var heldigt eller retfærdigt for det ene eller det andet af Landene; her er kun Tale om at betragte en historisk Kjendsgjerning i dens eget Lys. Men en saadan historisk Betragtning fordrer saa tillige strax en Paavisning af, at der med Holberg begynder en norsk Indflydelse paa Fælleslitteraturen, paa samme Maade som man i de store Landes Litteraturer til Tider kan se en Landskabsretning træde frem med større eller mindre Overvægt — en Indflydelse, der lige indtil Fællesskabets Opløsning gjør sig gjældende som den forstandsmæssige Nøgternheds, det komiske Korrektivs og de fastholdte Formfordringers Modvægt mod Fantasiens eller Følelsens ensidige Stræben efter Herredømmet. Ved Hævdelsen af disse Principer faaer den norske Indflydelse en særlig national Betydning for os, idet det, forunderligt nok, netop bliver den, der fortrinsvis værner om de Elementer i vor Litteratur, som staa i den nærmeste Forbindelse med vort danske Folkenaturel — det bliver den, der, ved en fælles nordisk Protest mod det Unordiske, bringer det Danske frelst ud af Berøringen med det Fremmede. Ved Omtalen af det følgende Tidsrums norske Digterskole siger J. L. HEIBERG om dette Forhold saare træffende: »Ved det norske Selskabs forenede Midtpunkt konsolideredes den af de norske Digtere og deres Parti begrundede Stræben, hvilken formede sig til en poetisk Skole, som man med Hensyn dels baade paa Flertallet af dens Digtere og paa de mest udmærkede Navne mellem disse, dels paa dens indvortes Sammenhæng med den holbergske Virksomhed kan kalde den norske Digterskole, medens den derimod med Hensyn paa den nationale Ide, som den stræbte at realisere, snarere burde kaldes den danske, thi denne Ide var: at lade den danske lyriske Poesi udvikle sig paa en naturlig Maade af den almindelige danske, ved Holberg grundlagte Litteratur og altsaa først at fremme dens Udvikling til Udtrykkets Simpelhed, Klarhed, Korrekthed og Elegance; fremdeles at vedligeholde den af Holberg saa kraftigen og til saa stor national Betydning vakte Sands for det Lystige, Vittige

og Skjemtefulde; endelig med Hensyn paa disse Formaal at lade den franske (og tildels engelske) Litteratur, der i Saameget stemmede overens med den danske Nationalaand og allerede af Holberg var benyttet til dennes Udvikling, faae Indflydelse paa Litteraturen, men derimod udelukke Indflydelsen af den tydske Litteratur, der i sin daværende Form var antinational i Danmark, og hvis tilforn skadelige Virkning paa Danmarks Sprog og Nationalitet Holberg med Flid havde bortfjernet. Denne Ide, som den norske Digterskole søgte at realisere, fortjener derfor ogsaa i højeste Grad at kaldes dansk og national.« (»Pros. Skr.« III.). — Holberg dannede ikke Skole; den Litteratur, han kaldte tillive, blev ikke umiddelbart fortsat med hans Tankeindhold eller i hans Former. Men den »indvortes Sammenhæng« med Holberg har vort Aandsliv dog bevaret helt ned til vor Tid og vil forhaabenlig aldrig bryde den. Paa afgjørende Punkter af vor litteraire Udvikling er den holbergske Naturbund brudt sejrende igjennem og har holdt Litteraturen i det nationale Spor til Frelse for dens ædruelige, jevne Virkelighedssands, dens sunde Latter over det Opstyltede og udvendigfra Paaklistrede.

Paa den anden Side har denne vor moderne Litteraturs Begyndelse med en komisk Digter og en overvejende rationel Aand sat Mærker i Folkekarakteren, der kun ere blevne saameget des kjendeligere, fordi Holbergs folkelige Indflydelse er saa betydelig. To af vort Aandslivs fremragende Bærere i nyere Tid komme hinanden nær i en Paavisning heraf, hvor forskjelligt de end dømme om snart sagt alle mulige andre Fænomener. I »Kort Begreb af Verdens Krønike« (1812), et Referat af Historiens Gang fra et strengt fastholdt, alle andre Synsmaader udelukkende kristeligt Centralpunkt, fremhæver GRUNDTVIG overfor Holbergs Fortjenester af Sproget, hans Arbejde for Folkeoplysningen og hans Kamp mod det religieuse Hykleri i stærke Udtryk den Fortræd, han har voldt ved »sin forunderlige Gave til at se og vise Alt bagvendt samt til at bortkyse Alvor og snerte Daarligheder. Forholdet mellem Tid og Evighed slog han hen med Spas«, siger Grundtvig videre. »Fædrenes Liv afmalede han i sine Komedier og i Peder Paars som et Væv af Daarskab, og derved fik man Mod til at anse Gudsfrygten, der hos Mange var et Mundsvejr, for en Del af den gamle Daarlighed. Man lærte at betragte Krøniken som et halvt Eventyr om allehaande pudsige Ting, et Spil af Tilfælde og Daarskab. Man lo ad de be-

Grundtvig om Holberg.

rømteste Mænd, ad Lærde og Præster, og bildte sig ind, at man var ligesaa god og en Hob klogere end hine, og at hvad disse latterlige Personer havde at føre, vel ejheller var stort bevendt. Kort, man turde nu uden Skam bekjende, at man hverken var Kristen eller havde Agt for, end sige Lyst til boglig Kunst eller mandelig Bedrift, thi til Alt havde man eet Sprog og var vis paa de Leendes Medhold. Dette er ingen Drøm og intet Greb i Luften, men tør Sandhed, og denne Synsmaade kjendes lige fra Holbergs Dage i de halve danske Bøger og nu i Tusinders Tale. At vurdere Holbergs Brøde er umuligt, han er Nordens Voltaire, men saameget bedre end Sydens, at det hartad er Synd at nævne ham saa; kun i en sunken Tidsalder kunde han opstaa og gjøre stor Skade. Skyldfri er han ikke, men selv i en kristelig Alder kan meget af hans Skrift læses baade med Nytte og Behag, thi hans Spot kan ikke ramme Kristendom eller boglig Kunst uden paa en Tid, da de drives bagvendt; Misbrugen maa ej skrives paa hans Regning, og om en Mands Hjerte maa man dømme varlig.« Det er let at se, paa hvilke Punkter denne Dom modsiger sig selv, og paa hvilke den gjør Holberg Uret ved saa at sige at paabyrde ham Ansvaret for, at han var et Produkt af sin Tid; idet Grundtvig seer Udgangspunktet for den Rationalisme, han just i det her citerede Skrift saa energisk bekæmper, hos Holberg, glemmer han, hvor højt denne i de fleste Henseender hævede sig over den Periode, der havde frembragt ham og paa saamange Punkter fik sin overlegne Dommer i ham. Bag Forkastelsen mærker man ikkedestomindre det nationale Slægtskabs Kjærlighed til Holberg, Bedrøvelsen over, at hans rationelle Kritik ikke udgik fra et stærkt positivt Troesindhold, og at hans komiske Digtnings negerende Tendens ikke var parret med den Følelsens Varme, der forvandler Satiren til Humor. At Holberg isaafald vilde have været en dybere Aand og en større Digter, end han var, have vi allerede antydet i en anden Sammenhæng (Jevnførelsen med Molière S. 53—57); at hans Indflydelse paa Folkekarakteren vilde være bleven velsignelsesrigere, er en Anskuelse, H. MARTENSEN deler med Grundtvig, hvor han i »Den individuelle Ethiks« Afsnit om »Middelvejsmoralen« fremstiller Holberg som Repræsentant for denne. »Det Moralske hos Holberg — hedder det i nævnte Skrift (1878) — maa indskrænkes dertil, at han har ryddet Jordbunden, har beredet Vej for et Højere, som han selv ikke kunde

Martensen om Holberg

give. Herved stille vi hans Komedier i moralsk Hensee paa en lavere Plads, end han selv stillede dem. M Mange paa Holbergs Tid meget undervurderede hans ja endogsaa betragtede dem som skadelige, saaledes h overvurderet — ikke sine Komedier, men sin Moral, skrænkning han ikke var sig bevidst. Det vil ikke kun at han ved sine Komedier og andre Vittighedsværker l en rensende Virkning paa sin Tidsalders Sæder, har øv beredende (propædeutisk) Tugt i Sædelighedens Forgaard som ladet en kraftig Fejekost gaa hen over Samfundet meget Uvæsen baade i Menneskenes Levevis og i de me Indretninger er blevet fejet ud eller dog renset. Det vil kunne nægtes, at hans Indvirkning paa Sæderne ogsaa en Indvirkning paa Tænkemaaden, forsaavidt som han op ovennævnte Sandhedens og Naturlighedens vistnok kun Fordring. Men en moralsk Livsanskuelse i dette Ords tydning har han ikke udtalt eller givet Skikkelse. Thi han som en Virkning af sine Komedier, »at vore danske have omstøbt disse Rigers Almue ligesom udi en anden lært dem at raisonnere over Dyder og Lyder, hvorom l forn kun havde en liden Ide« (Ep. 179); men Spørgsma hvilke Kategorier han lærte dem at raisonnere? ... Til et Gjennembrud af det Ideale kommer det ikke i hans Værk enten han i sine »Moralske Tanker« eller i »Epistlerne« moralske Problemer, eller han moraliserende skriver St eller Kirkehistorie — thi allevegne optræder han som efterdi det er hans Hovedøjemed »at oplive Moralens fors dium i disse nordiske Riger« — komme vi ikke ud ove saisk Middelvejsmoral ... Ofte har han i sine Vittighedsvær bekæmpet og beleet som Skygge, hvad ingenlunde var Skygge, men en højere Virkelighed, for hvilken han ikl Øje. Og ved sin store Indflydelse paa Nationen — ing Forfatter har fundet en saa almindelig Indgang som han, staaer saa fast i Nationens Yndest som han — har han fø iblandt os til det Samme. Han har næret og styrket vor national-danske Tilbøjelighed til Middelvejsmoralen saave hos os ikke sjeldent forekommende Tilbøjelighed til at Alvorlige hen i en Spas og affærdige vigtige Spørgsmaal

Vittighed. Han har ikke blot til Gavn, men ogsaa til Skade indskærpet, at det tjener os bedst at blive ved Jorden og ikke indlade os paa nogen højere ideal Flugt, for ikke at tabe os i Skyerne.«

Eet maa alle Bedømmelser af Holberg fremhæve, hvad enten de ere ubetingede Lovprisninger, eller de tage deres Forbehold: hans store Indflydelse for Samtid og Eftertid paa det Folk, han virkede for. Det vilde blive et meget omfattende Arbejde at paavise denne Indflydelse i dens enkelte Ytringer; men den lader sig desuden ligesaa klart angive ved Fremhævelsen af en enkelt Kjendsgjerning: den afgjørende Forskjel, der findes mellem det vanskelige Arbejde, som udkræves for at trænge ind i og faae Interesse for den Litteratur, der strækker sig et Par Hundrede Aar tilbage i Tiden før Holberg, og den Lethed, den Fortrolighed med Tankegang og Fremstillingsmaade, hvormed vi kunne nyde den holbergske Litteratur og dens Fortsættelse; vi ere her paa kjendt Grund, medens det Andet er os fremmed og fjernt. Holberg er her den store Milepæl og Vejviser: et Afsnit af Vandringen er til Ende, og det nye drejer tillige ind i en ny Retning. Holberg bragte først og fremmest Modersmaalet til Ære igjen; for at lægge nogen Betydning i denne ved Gjentagelsens Trivialitet afslidte Bemærkning og vise dens Præg i dets oprindelige Skarphed, maa vi minde om den Skildring, Holberg selv har givet af Sprogtilstanden og Sprogkyndigheden i hans Tid: »Saasnart jeg begyndte at tale, blev jeg sat udi tydsk Skole; thi mine Forældre raisonnerede med andre Godtfolk i deres Nabolag saaledes: Lad ham kun brav øves i det Tydske. Det Danske læres af sig selv, det er at sige: Lad ham lære Tydsk i Skolen; Dansk kan han for Intet lære af Smaadrengene paa Gaden. Saaledes bleve de fleste Aar af min Barndom bortdrevne ved at lære Tydsk udi Skolen og Dansk udi Ammestuen. Da der begyndte at frembryde lidt Dun paa min Hage, syntes mig, at det var høj Tid for mig at rejse udenlands. Jeg gjorde ogsaa adskillige Rejser, og hvergang jeg kom hjem, var jeg udi samme Tilstand som *Jean de France*, idet at mit Modersmaal vilde ikke synderlig flyde for mig; thi man kan let glemme det, som man aldrig har forstaaet tilgavns. Endelig, da jeg skulde skride til solide Ting og skrive Dansk, kunde jeg ikke hitte paa Ordene, vidste ejheller at ortografere dem ret. Jeg skrev derfor, ligesom Ordene udi en Hast kunde falde mig ind. Naar jeg f. Ex. ikke kunde hitte paa det Ord »iagttage«,

skrev jeg »beobagte«, naar et »Zignet« ikke vilde fak
skrev jeg »Pitskaft«. Naar jeg ikke kunde erindre ».
»Dets«, skrev jeg »dessen«, istedetfor »derudi« »derudind
Opdragende først og fremmest sig selv til Stilist skak
altsaa af et sprogligt Anarki en lovbunden Tilstand, der b
for den danske Prosa efter ham, fordi den i genial Sa
med Sprogaanden netop traf den Grundtone, hvori Folk
finder sin naturligste Fremstillingsmaade. I dette Sprog
Holberg Tanker, der aabnede Aandslivet en ny Horizo
trykte dem i en saa rig Afvexling af tiltalende Former, at
den almindelige Læselyst, som bar Litteraturen i de følge

En lignende Reformation — fra den sproglige Si
ikke saa paaagtet, skjøndt ikke mindre mærkelig — gje
halvtredsindstyve Aar efter Holbergs Død af OEHLENSCH
han, supplerende Holbergs nationale Indflydelse, aabne
springet for Følelsens og Fantasiens Befrugtning af vort
Liv. Vor Litteraturs Dioskurer ere disse to Navne — g
Sønner, der lyse paa Himlen som Stjerner, visende V
Farende. Mer eller mindre har Udviklingen til en given T
sig til den Ene eller den Anden. Haand i Haand vidne
Aandens afgjørende Væsensformer ere komne til Udtr
danske Litteratur.

Den lutherske Reformations Strømning var stivnet i et thodox Dogmesystem, der beherskede de efterfølgende Slægter ed en Statsinstitutions Myndighed og mere og mere gjorde Theo- gien til et lærd Forklaringsarbejde, særlig hvad den Mangfoldighed Yderpunkter angaaer, hvis Udtydning i Overensstemmelse med stemet kunde styrke dette, uden at en saadan pseudo-videnskabelig ıdersøgelse i fjerneste Maade kunde anfægte selve Fundamental- tningernes Autoritet. Det 18. Aarhundrede arbejder paa atter at løse det Størknede og ender med helt at bortskylle det. Paa- ket af den filosofiske Kritik gjør Holberg Troeslæren til Gjenstand sin Tænkning, hævder Fornuftens Ret til Deltagelse i Drøftelsen religieuse Emner og lader sin Skepsis spille med Theologiens 'idenskabelighed; men i Erkjendelse af, at menneskelig Viden a dette Omraade ærefrygtsfuldt bør sætte sig selv Grændser og ce tro at kunne gjennemtrænge den absolute Sandhed, lader han n personlige Guds fuldkomne Natur og hans aabenbarede Villie ıre sig de Skranker, foran hvilke han byder sin søgende Fornuft at ındse: Tænkeren Holberg staaer endnu fjernt fra den Fritænkning, ır kommer tilorde i Aarhundredets sidste Halvdel, baaren af Ra- ɔnalismens Fremgang udenlands saavelsom af Overdrivelsen i den odsatte Bevægelse herhjemme — i Pietismen.

Ogsaa Pietismen var en Protest imod den døde Orthodoxi: fra Tankens Sfære rettede Fornuften sine Angreb imod den med Fordring paa, at den skulde godtgjøre sin Beføjelse ad rationel Vej og ikke maatte kræve Underkastelse ene og alene i Kraft af sin autoritaire Stilling i Staten; fra Følelsens Sfære løftede der sig et Raab mod dens Kulde og Goldhed, en Higen efter den levende Troes Varme og den personlig tilegnede Kristendoms nye Liv. Denne Livets Reaktion imod Lærens døde Paragrafer var opstaaet i Tydskland i det 17. Aarhundredes sidste Halvdel og henføres almindelig til PHIL. JAC. SPENER (1635—1705) som sit Udgangspunkt, skjøndt det mere var denne udmærkede Gejstliges Disciple, der satte i System, hvad Mesteren havde peget paa i Lære og Liv. Spener var kun tredive Aar gammel, da han blev udnævnt til Præst og Senior for Gejstligheden i Frankfurt a. M. og i denne ansete Stilling begyndte at paavirke sine Kaldsbrødre i Retning af den »levende Kristendoms« Forkyndelse som Modsætning til Tidens vante Prædikemaade med dens lærde Udlæggelse af Dogmerne og dens aandløse Formelvæsen. Det var Prædikenens opbyggelige Formaal, Spener lagde Vægten paa, og Opbyggelsesværket førte han ydermere fra Kirken ind i Skolen og Hjemmet ved at paalægge Børnene en ikke før kjendt Kristendomsundervisning som Forberedelse til den første Altergang, ved at indføre de saakaldte »hellige Forsamlinger« *(collegia pietatis)* i Husene, ved at anbefale en strengere Kirketugt og paabyde sine Præster en større Nidkjærhed i Udøvelsen af den private Sjælesorg. Som Overhofprædikant i Dresden og øverste gejstlige Medlem af Overkonsistoriet for Sachsen, hvilken Embedsstilling dengang gjaldt for den højeste i den lutherske Kirke, virkede Spener med rigere Midler og over et større Omraade i de her angivne Retninger; mod de Misbrug, de kunde føre til, skærmedes han af sin bundredelige, milde Natur og sin store Fordragelighed; af al Evne vilde han uddybe Kristendommens Indhold for de Troende, vækkende dem først og fremmest til personligt Liv, men ikke paatvinge Nogen sin Tro. Som det hyppigt gaaer, brændte Disciplene af større Nidkjærhed end deres Lærer; de unge Theologer i Leipzig, som vaktes af ham, havde ikke altid hans Besindighed, og Universitetet i Halle, som stiftedes ved Speners Indflydelse, blev Sædet for en Pietisme, hvis Maal og Midler han hyppigt maatte misbillige. Det ligger i Ret-

ningens Art, at dens Tilhængere let kunne henfalde til en alt Andet end kristelig ydmyg Selvgodhed, til at betragte sig selv som de eneste rette Indehavere af den sande Kristendom og til derfor enten at se ned paa deres Medmennesker som fortabte Børn af denne Verden eller at drive paa deres Omvendelse med en Fanatisme, der sætter ethvert Hensyn tilside og trænger sig anmassende ind i Næstens private Forhold, opkastende sig til selvretfærdig Dommer over hans personlige Færd. Fromhedsiveren kan endvidere føre til, at just den tilsigtede indre Opvækkelse sættes i Skygge som det mindre Væsenlige af de mange ydre Skjelnemærker, paa hvilke »de Troende« skulle kjendes og kjende hverandre, og at deres Bortvendthed fra Verden og dens Lyst saaledes kommer til at give sig Udtryk i en misforstaaet og overfor Andre ufordragelig Foragt for Livets lyse Sider, selv hvor de ere af den uskyldigste Art.

I Danmark begyndte den pietistiske Bevægelse vel allerede at ytre sig i Frederik IV.s Regeringstid og gav sine Virkninger tilkjende en Del Aar ud over Christian VI.s; men dens egenlige Herredømme falder sammen med denne Konges; det store Røre, Pietismen afstedkom i Kirken — »et Jordskjælv, en Rystelse eller hvad jeg skal kalde det«, lader Pontoppidan sin Menoza sige — begynder med hans Tronbestigelse og taber atter sin Kraft ved hans Død. I sin »Danmarks og Norges Beskrivelse« 1729 bemærker Holberg, at »i disse Riger har det været roligt i Kirkesager, hvad der maa tilskrives Regeringens Omhyggelighed og Indbyggernes fredelige Naturel.« Men da Bogen udkom anden Gang 1749, maatte der gives denne Bemærkning en meget væsenlig Ændring: »Siden den Tid — hedder det nu — er der forefaldet Uroligheder, som kunde give rig Materie til Kirkens Historie, og som kan tjene til Bevis for, hvad jeg ogsaa ved anden Lejlighed har antegnet: at Nationens Karakter er paa nogen Tid saaledes bleven forandret, at disse Rigers Indbyggere ere blevne ukjendelige, saa hvor der tilforn behøvedes Spore, der er nu fornødent at bruge Tøjlen. Hvad Religionssager angaaer, har den danske Kirke paa en Tid af tyve Aar været i fuld Bevægelse.«

Sin vigtigste personlige Støtte havde Pietismen i Kong Christian VI. Han var af en tung, alvorlig Natur, opdragen af en religieus anfægtet Grubler, og havde tidlig faaet Blik for Bruddene i Livsharmonien; hans Forældres Ægteskab var jo bundulykkeligt, og hans

Forargelse over Faderens Forhold til Anna Sophia Reventlov drog ham helt over paa Moderens Side, hvor han paavirkedes stærkt af Andagtsøvelser og Bedetimer. Kort efter sin Moders Død, da Anna Sophia havde besteget Tronen som retmæssig Dronning, hvad der endnu mere fjernede Sønnen fra Faderens Hof, blev Prindsen gift med den tydske Prindsesse Sophie Magdalene, og med hende kom hendes Moder, Markgrevinden af Culmbach, til Danmark. Begge hørte til »de Opvakte«, bærende en mørk Fromhed tilskue midt i den overdaadige Pragt, de hidtil saa fattige tydske Fyrstinder nu udfoldede for Landets Midler, og midt under den strenge Overholdelse af en snever Hof-Etikette, som kun stod i daarlig Samklang med kristelig Ydmyghed. Den pietistiske Stemning, der begyndte at hvile over Folket, støttedes og fremmedes ved Regeringsforanstaltninger i den Aand, som herskede ved Hoffet; men medens man der havde gylden Pragt og Fornemhed til at fylde Tankerne i de mere verdslige Øjeblikke, tog man alle Befolkningens fattige Adspredelser fra den og henviste den udelukkende til den Opbyggelse, Gudstjenesten kunde yde: mod Julestuer og Sommer-i-By, mod Ja-Ords-Fester og Bryllupsgilder, mod Skuespil, Musik og Dands blev der ført en Udryddelseskrig; men Kirkedøren blev aabnet paa vid Gab, to Gange hver Søn- og Helligdag skulde man indfinde sig til Prædiken, og Gabestokken udenfor Kirken straffede de Efterladne. Paa en saa grovelig udvortes Maade vilde Myndighederne fremelske sand Gudsfrygt og særlig beskytte en Retning, hvis egenlige Kjendemærke just skulde være den indre, personlige Grebethed. Denne var nu ogsaa i mange Henseender tilstede, især i Bevægelsens friske Begyndelse, og for Mangfoldige var dette nye religieuse Liv en Aandens Naadegave, der gjorde dem frygtløse og uinteresserede overfor Verdens Dom og Fordele, et afgjørende Brud med det Gamle, der medførte en varig Livsforandring og bragte baade Præster og Lægfolk til efter haarde Anfægtelser og svar Kamp at stille sig som »Separatister« udenfor Statskirken. Netop her var det Punkt, hvor den religieuse Opvækkelse, der havde Kongens Sympathi, kunde komme i en betænkelig Konflikt med den kirkelige Uniformitet, som Enevoldsmagten maatte hævde, og vi se derfor ogsaa Christian VI. stadig arbejdende paa at udjevne og mildne Modsætningerne, at indrømme til den ene Side, uden at lide Tab paa den anden, og redelig Villie forenede

sig her med levende Interesse for Sagen, om en saadan aandelig Strømning end efter sin Natur kun ufuldkomment lod sig lede ved Hjælp af de Reskripter og Resolutioner, som i massevis udgik fra Christian VI.s Kancelli til Ordning af de kirkelige Forhold.

Vil man i en enkelt Personlighed se et Exempel paa den pietistiske Bevægelses Art, dens Begyndelse som indre Anfægtelse og gradvise Udvikling til offerberedt Emancipation fra den officielle Orthodoxi, kan der henvises til en Monografi af THEODORUS: »Peter Nicolai Holst, det attende Aarhundredes Søren Kierkegaard« (1884). P. N. Holst, hvis Moder anden Gang blev gift med Hans Gram, var Kapellan ved Trinitatis Kirke. I en tidlig Alder havde han »gaaet i Synds og Vankundigheds Mørke« og lært, »hvordan det smager, naar Gud omsætter et Menneske med Galde og Græmmelse«. »Naar jeg lagde mig, da sagde jeg: naar skal jeg staa op? og siden regnede mit Hjerte efter, naar det skulde blive Aften. Jeg blev træt af Møjsomhed indtil Tusmørket, og jeg fik Forfængeligheds Maaneder til Arv, og de talte mig elendige Nætter til, indtil det behagede Gud at give mig nogen Lise, da jeg har erfaret, at Herren er den, som døder og gjør levende, nedfører til Helvede og fører op igjen.« Holst var saaledes vel forberedt til at gribes af Pietismen, saasnart de første af dens gudelige Forsamlinger i Kjøbenhavn gav ham Lejlighed til at komme i Berøring med den. Hans Prædikener i Trinitatis Kirke aflagde strax uforbeholdent Vidnesbyrd om den nye Aand, der havde grebet ham, og vakte det største Røre blandt Tilhørerne ved den sære Frimodighed, hvormed de dvælede ved hans personlige Omvendelse, det brændende Sprog, hvori der manedes til Efterfølgelse. Mange ansaa ham for afsindig, Andre »overslog ham med Dynd og Skam«, naar han viste sig paa Gaden. Det Punkt af Statskirkens Dogmatik, som først ængstede Holsts Samvittighed, var den betingelsesløse Tilsigelse af Syndsforladelse i Nadveren (ikke knyttet til noget Vilkaar, men tildelt »efterdi I af Hjertet angre og fortryde Eders Synder«). Hjertegreben sagde han sig offenligt fra Prædikestolen løs fra al Udførelse af den hellige Handling, saaledes opfattet, og underkastede sig Følgerne. Disse bleve dog helt anderledes, end han havde troet at maatte vente, thi Kongen indrømmede ham Tilladelse til at knytte Absolutionen til Vilkaaret om oprigtig Anger, ja gav ham endog Ret til fra Skriftestolen at bortvise Alle, om

P. N. Holst

hvem der maatte være Grund til at formode, at deres Syndsfortrydelse ikke var oprigtig. Men Holst kunde ikke standse paa den betraadte Vej. Snart var han naaet saa vidt i sine Skrupler, at han overhovedet ikke turde administrere Sakramenterne, og han afstod over Halvdelen af sin Gage for dermed at lønne den gejstlige Medhjælper, som det blev ham tilladt at antage til denne Del af hans Embedsgjerning. Det næste Skridt blev imidlertid, at Præsten Holst nu ejheller kunde bekvemme sig til at nyde Nadveren, fordi denne Institution — som han paaviste i en lang Begrundelse af sin Vægring — var ganske affalden fra det, der oprindelig var ment med dens Indstiftelse. En saa iøjnefaldende Separation fra Statskirken paa et af dens dogmatiske Hovedpunkter kunde Regeringen ikke lade gaa upaatalt hen, hvor tydeligt den end ellers havde viist sin Villighed til at følge et godt Stykke med paa Vejen henimod Udtrædelsen. En ved kongeligt Reskript stadfæstet Provsterets-Dom frakjendte Holst hans Præsteværdighed, og han drog landsforvist til Tydskland. Da den aandelige Storm havde udraset i ham og han atter fik Ro i Sindet, flyttede han mange Aar efter med Regeringens stiltiende Samtykke til Ribe og ernærede sig der som Skoleholder.

Den tydsk-pietistiske Indflydelse, som Christian VI. paavirkedes af fra sine nærmeste Omgivelser, forøgedes for en kort Tid, da han lige i Begyndelsen af sin Regering indbød den tydske Rigsfyrste Nic. Ludv. Greve af Zinzendorf til sit Hof — den senere saa navnkundige Forstander for Herrnhutternes Samfund. Den Anseelse, han stod i som en ivrig, af Naaden særlig berørt Samler af alle de opvakte Brødre og Søstre til en aandelig Enhed, i Forbindelse med den Yndest, han nød paa højeste Steder, blev af ikke ringe Betydning for hans Ophold i Kjøbenhavn, hvor han ret egenlig gav Signalet til de gudelige Forsamlinger, i hvilke Folk af alle Stænder søgte den Opbyggelse, den officielle Kristendomsforkyndelse ikke ydede dem. Paa H. A. BRORSONS Psalmedigtning have Zinzendorfs 2000 aandelige Sange med deres evindelige Variation af Lammets Thema øvet en Del Indflydelse baade til det Gode og til det mindre Heldige.

Zinzendorf.

Forøvrigt var det overvejende nordslesvigske Præster, der stod Christian VI. ved Siden som kirkelige Medarbejdere: H. A. Brorson og hans to Brødre, den alsiske Præst Erik Pontoppidan, Super-

intendenten i Slesvig G. J. Conradi o. fl. Vi komme tilbage til adskillige af dem og nævne her kun Kongens mest betroede Mand, Drivhjulet i hele hans Kirkestyrelse, JOH. BARTHOLOMÆUS BLUHME, ligeledes en Slesviger, der havde studeret først i Rostock, senere i Kjøbenhavn, hvor Præsten Brunsmand ved Vartov gjorde ham bekjendt med Speners og hans Discipel Franckes Skrifter, af hvilke hans Retning for stedse bestemtes. Han blev Frederik IV.s Hofpræst, men sin fulde Indflydelse naaede han først under hans Efterfølger, hvis ihærdige, om end forsigtig i Baggrunden dvælende Raadgiver han blev. Efter hans Tilskyndelse indførtes Konfirmationen 1736 til Forherligelse af Reformationens tohundredaarige Jubelfest. Bluhme.

Fra to Sider brødes saaledes Tidens Vande mod den orthodoxe Kirkebygning: fra Rationalismens Side i den naturlige Fornufts Navn en smult underminerende Strøm, fra Pietismens Side i den personlige Inderligheds og Troestrangs Navn en vældigt fremstormende Braadsø, der vel snart udtømte sin Kraft, men derefter, som en naturlig Reaktion, bidrog sin Del til at forstærke den fritænkerske Understrøm. Fritænkeriet naaer først i den følgende Periode en Plads indenfor selve Kirken; Orthodoxien og Pietismen have i dette Tidsrum deres Repræsentanter i den theologiske Videnskabelighed, den gejstlige Veltalenhed og den aandelige Digtning. Den orthodoxe Theologi udfører forøvrigt ikke nogen videnskabelig Stordaad i denne Periode. Efterat det lærde Tidsrums store Theologer have givet den lutherske Dogmatik dens fuldendte System, er det kun Biværk, den megen Lærdom kan øve sig paa, og det er ligesaa meget Prædikestolen som Kathedret, den tager tilorde fra. Eller den vender sig andensteds hen, saa vi se de gejstlige Forfattere strejfe ind paa Historiens eller Naturhistoriens Enemærker og bevæge sig der med større Udbytte end paa Theologiens.

CHRISTEN LASSEN TYCHONIUS kjende vi fra Holbergs »Jydske Fejde« (S. 75). »Den berømte cimbriske Litterator«, »de Cimbrers Lys og Jyllands klare Øje« og hvad hans Hædersbetegnelser ellers lød paa, var Stiftsprovst i Viborg og bl. A. bekjendt af de Bestræbelser, han gjorde sig for at faae et Universitet oprettet i Jyllands gamle Hovedstad. Han er Forfatter til adskillige for Lærdom Tychonius.

og sundt Judicium en Tidlang højt ansete Skrifter, af hvilke her blot skal nævnes »Den Hellige Augsburgiske Bekjendelses Historie, forklarende i Tre Bøgger dends Anledninger, Forfattelse og Overlevering« (1730). Hans gejstlige Veltalenhed, en Prøve paa Tidens orthodoxe lærde Homiletik, ville vi skjænke et Øjebliks Opmærksomhed — den gjorde et saadant Indtryk paa hans Tilhørere, at de sagde, han var værd at binde med Guldlænker til Prædikestolen, for aldrig at komme ned af den igjen. Vi vælge de »Tolv Elims Kilder«, Trøstetaler til Gehejmeraad von Plessen i Anledning af hans Frues Død, sendte den sørgende Ægtemand portionsvis, en hver Maaned — skjøndt: »hvad er det for Praaser, vi kan bære ind i hans sorte Sørgestue? og hvor vidt, ja hvor lidt klækker og strækker vel det faible Skin af vore svage Phosphorers Inventioner? Hans Excellence finder sig kun ved vore Opvartninger betynget og bebyrdet, maaske noget æret, men tillige besværet. Han maa retirere ud af Audience-Stuen ind i Kabinettet med de Ord af Esaia: Vender Eder fra mig, jeg maa beskelig græde, gjører Eder ingen Umag at trøste mig!« — »Hver Blomster og Blad, hver Sommer-Fugl og Silke-Orm, hver Korn og Kjerne ere Forandringens Deviser og Omskiftelsens Emblemer. En Hipparchus blandt Hedninger og en Copernicus blandt Kristne har stor Bifald af de Fornuftige og explicerer lykkelig de for Øjnene svævende Phænomena af det Principio, at Jorden er en Planet, ja har sin dobbelte Bevægelse, af hvilke den ene gjør Dag og Nat i hver Døgn, den anden Sommer og Vinter i hvert Aar. Jeg er ej af min Navne Tychonis Courage, at jeg dette tør benægte og bestride, om Jorden løber som Kugle, der rulles i Lobet — men det veed jeg tilvisse, om Jorden er ej selv, saa er dog Menneskene paa Jorden idelige Planeter, der har deres visse Perioder; deres foresatte Løb af Himmelens Destin, ere nu i Lykkens Apogæo, nu i Vanheldens Perigæo, drives og rives, førte af en skjult *primo mobili*, som de har ingen Nytte af at de stræbe og stride imod, oplyses nu af Glædes-Sol, formørkes nu af Sorgs-Skygge, gaaer nu op, nu ned, snart i en Konjunktion, snart i en Opposition, saa Himlens Haand trakterer os som hine Regne-Penge, der paa Brædtet betyder nu en Tønde Guld, nu en Hvid og Skjerv.« — Bibelsproget: Alt, hvad I have gjort en af disse Mindste, det have I gjort mig, udlægger han saaledes: »Dette Sprog kommer mig fore, ret som jeg skulde

op til Attestats og jeg da havde en mærkelig Avantage, om min Herre Examinator, der vidste muligt min Faiblesse og hvor slet jeg vilde staa mig *in examine,* men vilde dog konservere mig for at blive rejiceret, havde da den ej ganske uhørlige Godhed for mig, at han vilde give mig forud paa en Seddel, hvad for Kvæstioner jeg skulde faae: thi da maatte jeg vist være saa stor en Pedant, at min Dumhed var ej at pardonneres, om jeg da ej skulde lave mig paa et taaleligt Svar. Min Jesus, der, naar den store Attestats skal holdes, vistnok bliver min Examinator, vil ikke, at Nogen skal blive saa ulykkelig at rejiceres, det er fortabes (1. Pet. 3), han giver mig derfor paa en Seddel, hvad for et *locum* han vil mest examinere, nemlig den om de Hungriges Spisning, de Tørstiges Læskning, de Nøgnes Klædning etc., og det er da det Mindste, jeg maa, for at gjøre mig vel fast *sur le chapitre là.* og for hans Naade at gjøres Engle-lig i Himmelen (Matth. 22), der har været Gud selv lignende i Dyden, blive barmhjertig, ligesom den himmelske Fader er barmhjertig (Luc. 6)« o. s. v.

»Tychonius er blandt Præster, hvad Wadskiær blev blandt Poeter«, siger N. M. PETERSEN med en træffende Betegnelse af den snurrige Blanding af Begavelse og Pedanteri, Svulst og Plathed, som udmærker hans gejstlige Veltalenhed. Poet var Tychonius ogsaa selv, men først længe efter hans Død blev hans »Samling af Vers og Indfald« udgiven (1776); at han her — ikke uden Held — anslaaer Folkevisens Tone i et spøgende Digt, viser, hvorledes denne af Holberg uforstaaede Digtning var fremme som Kunstform ogsaa i hans Tid.

Sjællands Biskop i den sidste og større Halvdel af Christian VI.s Regeringstid var Nordmanden **Peder Hersleb**, født 1689 i Stod Præstegaard i Throndhjem Stift, en mild, sagtmodig Natur, der vilde gjøre Pietismen al den Indrommelse, hans Indsigt og Redelighed tilsagde ham, men var for sund til at give sig den i Vold; hans Embedsførelse blev derfor paa mange Punkter en Modstand mod den Indflydelse, Pietismen øvede fra sit begunstigede Stade, navnlig i det til Opretholdelsen af den gejstlige Disciplin stiftede Kirkekollegium. Som gejstlig Taler overgik Hersleb alle sine Samtidige. Man vil endnu kunne forstaa denne hans høje Rang som Prædikant, naar man læser hans udgivne Taler, forudsat

P. Hersleb.

at man kan sætte sig ud over det Forældede i Stilen, som, baade hvad Ordvalg og Tankens samlede Udtryk angaaer, kan støde os, men har været naturligt for Datiden. Og dertil maa det endnu erindres, at Hersleb efter alle Øjenvidners samstemmende Udsagn maa i Personlighed, Stemme og den hele Optræden have havt Noget, der paa en ejendommelig harmonisk Maade støttede hans Foredrag, saa der udgik en paa eengang kraftigt og mildt betagende Virkning fra det. Baade Bluhme og Hersleb holdt Ligtale over Christian VI.; da Bluhme prædikede, sagde man, græd Ingen uden Bluhme, da Hersleb prædikede, græd Alle undtagen han selv. SUHM, der havde hørt ham, stadfæster netop ogsaa, at »hans Stemme, hans Gebærder vare saa søde, saa overtalende, at man sagde om ham, han bad Folk komme i Himlen, thi der er saa godt at være«. — Blandt hans forskjellige Prædiken-Samlinger vælge vi »Livets Ord udi Dødens Stund eller de syv Christi Ord paa Kaarset« (1729) til en saadan Prøve paa hans Veltalenheds Art, som et kort Uddrag kan give; sammenstillet med Tychonius' Prædikeri vil Hersleb staa vor Tid dobbelt nær i Henseende til Udlæggelsesmaade og sproglig Jevnhed. I Prædikenen om det tredie Livets Ord hedder det i Anledning af den bodfærdige Røver paa Korset:

»Kan Du gjøre saa alvorlig Pønitense som han, saa faaer Du ogsaa samme Naade; men det er just Sagen: hvor vil Du tage den? En Brud siger en Bejler Nej, han kommer oftere igjen, at han end kan betænke sig, men imidlertid staaer det til ham, om han vil komme igjen eller ej. Hvor tidt, hvor tidt har din Jesus faaet Nej hos Dig! Ja, har faaet Ja, og Du har bedraget ham. Han er saa tidt kommen igjen til Dig; men viis mig, hvor det staaer skrevet, hvor tidt han vil komme igjen, og at han vil komme igjen, hvor tidt Du og har Lyst at afvise ham. Ja, Røverens Ord kan Du altid sige ham efter, naar Du vil, men Røverens bodfærdige Hjerte skal Gud give Dig. O, her er saa mange Ting, som gjør Forskjel imellem Røveren og Dig. Jeg kunde sige, Satan var den Tid mere sikker, han havde aldrig havt saadant Exempel før, derfor holdt han det ikke muligt, at saadan en Sjæl, som har fremturet i Ondskab, skulde nu i sidste Stund *echappere* ham; men tro Du mig, siden det Exempel med Røveren er Satan bleven klogere og passer bedre op. Jeg kunde sige, det var Kristi Lidelses Dag, og Kristus vilde *signalisere* den Dag med noget besynderligt Exempel, det skete den Dag, det skeer ikke derfor hver Dag; Kristus døde den Dag, han døer ikke oftere, og derfor er ikke saadant Exempel saa tidt at vente: Gud vilde, det Exempel skulde ske eengang, paa det vi skulde have den Trost og ikke forsage over Syndsens Grovhed, men ogsaa kun et Exempel for at betage os Sikkerhed. Jeg kunde sige det, som og før er sagt, at det kan ikke nægtes, at her er jo noget *extraordinair* i dette Exempel, som vi ikke kan begribe, her er noget af et Mirakel i hans Omvendelse; vil Du lade din Omvendelse komme an paa et Mirakel? Har Gud lovet at gjøre Mirakler for at faae Dig omvendt? er

PEDER HERSLEB.

Malet af J. A. Brünnich. Stukket af J. M. Berningeroth.

Rammen: P. H., Sjællands Biskop og de danske og norske Kirkers Generalinspekteur, Aar
:. Kr, i hans 56 Aar. — Paa Cartouchen: Sjælskraft og Talens med himmelske Vaaben
le Magt og et Sind, hvori Gud havde taget Bo, den Gud, han uden Frygt bekjendte, og Alt,
der ellers gjør Helligdomme, Prædikestole og Præster fuldkomne, det har altsammen boet her,
llers det har boet nogensteds. H. Gram. — Øjnene kunne vel mættes ved Synet af den ær-
ge Biskops Aasyn, men aldrig kunne Ørerne faae nok af hans Tunges Veltalenhed. H. P.
ersen.

det vel venteligt, Du, som har havt al Lejlighed og alle Saligh
saalænge, at Gud skulde gjøre noget *extraordinair* for Dig?« Bønn
Prædiken ender, lyder saaledes: »Herre Jesu! Vi takke Dig hjerte
Ord i Dødens Stund og for den søde Trøst, Du derudi har givet
indskrives i vore Hjerter og gjøre den Frugt hos os, som Du s
saa klare og kjendelige Bevis paa din Barmhjertighed mod Sy
Kraft maa antændes i en sand Kjærlighed til Dig og ingen Ro g
med Røveren kan faae gjort Pønitens for vor Synd, at vi da og
Trøst! Men afvend Du selv i Naade den ulyksalige Virkning af
vets Ord, at det skulde tjene Nogen af os til Sikkerhed og Forl
skulde være saa daarlig, over denne Trøst formastelig at opsætte
derved gjøre vor Pønitense saameget vanskeligere, vor Tilstand
Herre Jesu! Bevar os Alle og Hver af os fra Røverens Synd, R
verens Død, men giv os Alle itide Røverens Omvendelse, Røvere
Salighed! Bevar os fra den Forhærdelse at stole paa Røverens Ex
Bodfærdighed, at vi dog kan trøste os med Røverens Exempel!
Røverens Suk i Munden: Herre, tænk paa mig til det Bedste!
af med Røveren
Idag skal Du vær
dis. Amen!«

E. Ewald.

Pietismen
udprægede Ti
vigeren Profe
EWALD, der
var bleven Pra
huset. Da Z
efter kom her
organiserede d
samlinger, var
virksom for d
trindtom. O
sin Samvittigh
Skriftemaalet
Kirkes Form
og fik Tillad
holde sig fra
Tid, for noje
Sagen; mod
Mening, at kur
der ganske st
symbolske B

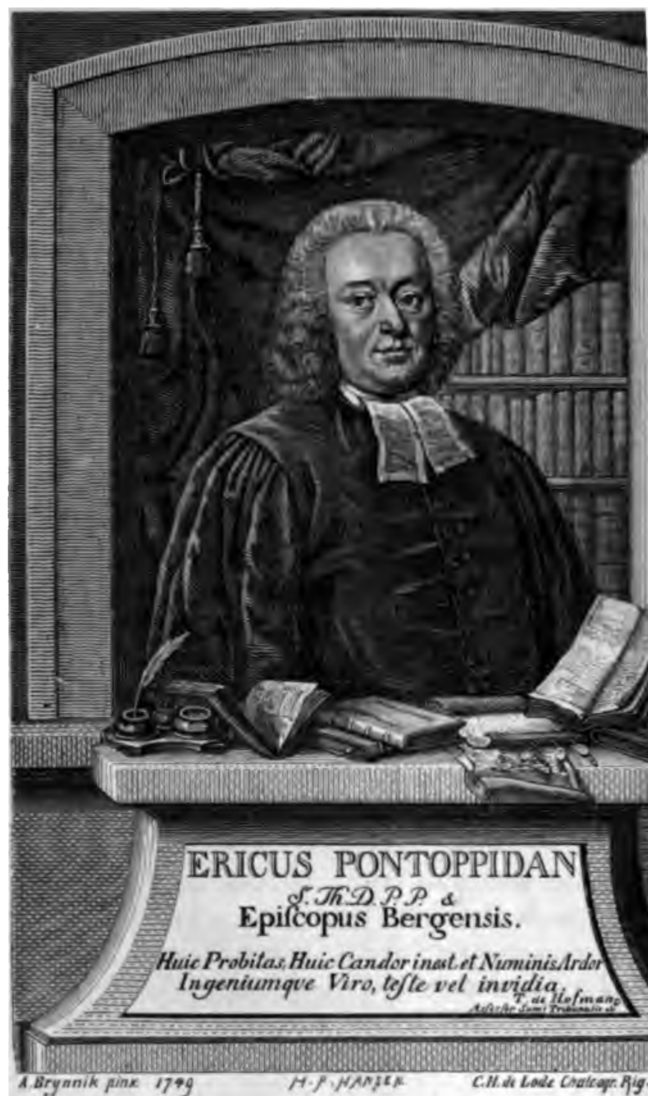
ENEVOLD EWALD.
Professor i Theologi og første Præst ved det kgl. Vajsenhus (Digteren Johannes Ewalds Fader).

rette Naadevirkning, hævdede Ewald den Paastand, at der maatte være Fynd og Varme i Talen, altsaa at Præsten maatte høre til de sande Aandelige, til de Opvakte. En Frugt af hans enorme Bibellærdom — han havde inden sit fjortende Aar gjennemlæst hele Bibelen fire Gange — og det længstlevende af hans litteraire Arbejder er hans »Bibelske Concordants« i tre Dele, 1748—49, bestemt til at vejlede Præster ved Bibelens Benyttelse og særlig anbefalet af Regeringen til denne Anvendelse. »Det gamle og det nye Testamentes Harmoni« i fem Bind, 1744—50, er en vidtløftig Prædikensamling eller egenlig fem fuldstændige Postiller, et Forsøg paa at forklare alle messianske Steder i det gl. Testamente i Sammenhæng med den nytestamentlige Text. Ewald døde 1754, da hans senere saa berømte Søn JOHANNES kun var elleve Aar gammel.

Den moderate Pietisme repræsenteres af **Erik Pontoppidan**, en Forfatter, hvis Bane bevæger sig over et stort Omraade. Hans Fader, en Brodersøn af den ældre Pontoppidan, var Stiftsprovst i Aarhus, hvor Sønnen Erik blev født 1698. Han kom tidlig i Huset hos en Slægtning i Nærheden af Hamborg, rejste udenlands og blev 1723 Hofpræst paa Nordborg paa Als, hvor han kom til at bevæge sig i den tydsktalende nordborg-pløenske Fyrstefamilie, hvis Sprog han tilegnede sig saa grundigt, at han kunde skrive flere af sine Arbejder paa Tydsk, om end Stilen ikke har den Lethed, den kun kan faae, hvor det er Modersmaalet, Pennen bevæger sig i. Hans første theologiske Stridsskrifter saae Lyset her. 1734 blev han kaldet til Slotspræst paa Frederiksborg, det følgende Aar til dansk Hofpræst i Kjøbenhavn, og kort efter udnævntes han til extraordinair Professor i Theologien. En frugtbar Forfattervirksomhed betegner dette Pontoppidans første kjøbenhavnske Ophold. 1737 udkom hans »Forklaring« eller — som dens officielle Titel lyder — »Sandhed til Gudfrygtighed udi en Forklaring til Luthers liden Catechismus«, udgivet efter kongelig Befaling og ved et Reskript det følgende Aar indført i begge Riger til Brug ved den af Spener og Francke anbefalede Katekisation i Kirkerne, ved hvilken der skulde bødes paa Prædikenernes Uforstaaelighed for Almuen; »een Katekisation udretter mere end ti Prædikener«, sagde Pietisterne. Bogens Indhold faldt

Pontoppid[an] den Yngr[e]

Forklaring[en]

ERIK PONTOPPIDAN,

Doktor i Theologien og Biskop i Bergen. »I denne Mand boer Retskaffenhed, C dende Gudsfrygt og Geni — det maa selv Avind tilstaa«.

ikke i den orthodoxe Gejstligheds Smag; Biskop Hersleb forargedes over de »nye, ja ligefrem urigtige Talemaader«, der fandtes i den, og Andre ankede over, at den slet ikke nævnede »Troen, som er Kristendommens Hovedsag«. Men man maatte være forsigtig i sin Kritik af et Skrift som dette; en fattig Præst mistede sit Embede, fordi han paaviste »Forklaringens« papistiske Tendens og ikke vilde indlade sig paa at katekisere efter den. »Pontoppidans Psalmebog« udkom 1740. »Slots-Psalmebogen« kaldtes den betegnende nok Aarhundredet ud, thi den var fremkommen efter allerhøjeste Initiativ og støttede sig i hele sin Udvidelse af den kingoske Psalmebogs Indhold til den pietistiske og tydske Psalmelitteratur, en Del originale, men for den overvejende Part fra Tydsk oversatte Psalmer, besørgede af H. A. Brorson, Fr. Rostgaard o. Fl. Begge disse Bøger paatrykte det almen kirkelige Liv i Danmark og Norge et bestemt Præg for lange Tider. — 1739—41 udgav Pontoppidan sine »*Marmora Danica*« (»Danske Mindesmærker«) i to Dele, en Samling Indskrifter, navnlig fra Gravmæler, fra alle danske Landskaber, altsaa Aktstykker til Personalhistorien, men desværre temmelig unøjagtige i Gjengivelsen af, hvad det først og fremmest burde kommet an paa: Navne og Aarstal. — Fra 1740 til 1741 udkom i tre Dele »*Gesta et vestigia Danorum extra Daniam*« (»Bedrifter og Spor af danske Mænd udenfor Danmark«), en Sammenstilling af Udtog af en stor Mængde Skrifter, eventyrlige saavelsom historiske, om Danskes Færden i Frankrig og England, i Spanien som i Orienten, Alt i en broget ukritisk Blanding. — I Aaret 1741 saae første Bind af »**Pontoppidans Annaler**« Lyset, ɔ: hans paa Tydsk skrevne danske Kirkehistorie med den latinsk-tydske Titel: »*Annales ecclesiæ Danicæ diplomatici* oder nach Ordnung der Jahre abgefassete und mit Urkunden belegte Kirchen-Historie des Reichs Dännemarck«, et anseligt historisk Samlerarbejde, hvis fjerde Bind udkom 1752. Med alle sine Svagheder er Værket uundværligt for Studiet af Danmarks Kirkehistorie, fordi mange af de deri optagne Aktstykker ikke existere længer eller ikke ere tilgængelige. De, det meddeler, ere desværre hyppigt forvanskede paa Grund af en mangelfuld Textkritik, og Forfatterens Behandling af den katholske Tid er højst utilfredsstillende formedelst hans Uvidenhed om den gamle Kirkes Lov og Forfatning; langt bedre og paalideligere er Fremstillingen af Kirkens Udvikling efter Reformationen. Værket

Psalmebog.

Marmora Danica

Gesta Danorum

Annalerne

er væsenligst annalistisk, følgende Kirkens Historie fra Aarhundrede til Aarhundrede; for hvert saadant Afsnits Vedkommende gives der først en almindelig Karakteristik af Forholdene, dernæst fortælles Kongernes og Biskoppernes Historie, og tilsidst følger den egenlige Kirkehistorie i Aarbogsform, ledsaget af de derhen hørende Aktstykker. De ovenfor berørte Mangler kunde ikke undgaa at blive bemærkede i en Tidsalder, da den historiske Kritik herhjemme talte et Par meget fremragende Dyrkere; at den blev anvendt paa Pontoppidans Værk, gik dets Forfatter saameget mere til Hjerte, fordi han betragtede sin Kirkehistorie som sit litteraire Livs Hovedbedrift og stillede sig som Forfatter af den ved Siden af Saxo og Hvitfeld. De nærmere Omstændigheder ved Fejden mellem Pontoppidan og hans Kritiker ere højst ejendommelige for de litteraire Tilstande i hine Dage, da Enevoldsmagten paakaldtes til Løsning af alle Knuder. Historikeren LANGEBEK havde af og til i »Danske Magazin« paavist Fejl i »Annalerne« og navnlig efter Fremkomsten af 2. Bind paa en noget overlegen Maade ignoreret deres Tilstedeværelse ved at udtale Ønsket om, at den Periode, som just dette Bind omfatter, engang maatte blive behandlet af en kyndig Historiker, »paa det andre Grantseende ikke siden skulde have Anledning paa hver Side at spore og taxere Skribentens Urigtighed og Uformuenhed«. Som Svar paa dette i Formen noget ungdommelige Angreb lod Pontoppidan i et periodisk Skrift indrykke et anonymt Brev angaaende den Dristighed, med hvilken A. Hvitfeld og andre Historieskrivere korrigeredes af Forfatterne i »Danske Magazin«. Efter et Par Maaneders Taushed udgav Langebek et skarpt og velskrevet Svar paa dette Brev, godtgjørende sin Kritiks Berettigelse ved en Række overbevisende Argumenter, der imidlertid fremsattes i en ufornødent bidsk og spottende Tone. Skriftet gjorde stor Opsigt og fandt rivende Afsætning. Pludselig blev ikke blot dette, men ogsaa Pontoppidans Brev beslaglagte af Politimesteren, aabenbart efter Ordre fra Kongen, som har villet kvæle en litterair Fejde i Fødselen. Dette Skridt bragte Pontoppidan helt fra Besindelsen: han indgik til Kongen med en Ansøgning, hvori han i de stærkeste Udtryk besværer sig over »en trykt Paskvil, et Skandskrift«, som vil tage Livet af ham og gjøre ham plat uduelig til al offentlig Forretning; hans gejstlige Embede har faaet et dødeligt Saar, hans Person er prostitueret og infameret, hans Frimodighed

Strid med Langebek.

til at staa paa Prædikestolen betagen ham, da han der maa være til stor Anstød og liden Opbyggelse o. s. v.; han vil ændre enkelte Udtryk i sit Skrift, naar Modstanderen vil tilbagetage sine Fornærmelser og — det maa blive ham paalagt, aldrig mere at omtale Pontoppidan eller hans Skrifter! Ogsaa Langebek ansøgte imidlertid om en Æresoprejsning, vel ikke af en saa exklusiv Natur, men dog udgaaende fra en saa righoldig Selvfølelse, at den ikke giver Pontoppidans stort efter: Kongen skulde gjøre ham til Professor ved Universitetet i Fædrelandets Sprog og Historie, men fritage ham for at holde Forelæsninger, imod at han hvert Aar udgav et Skrift i de nævnte Fag. Dette syntes Christian VI. dog var et lovlig stærkt Stykke; han var en ærlig og virksom Beskytter af Videnskaberne og deres Dyrkere, men der maatte dog være Maade med Alt. Der udgik et allerhøjeste Reskript til Konsistorium ved Kjøbenhavns Universitet med Paalæg om, »at I for Eder i Consistorio indkalder fornævnte Jacob Langebek og i Eders og Professor Pontoppidans Overværelse reprimanderer hannem for saadan hans imod ham brugte meget grove og fornærmelige Skrivemaade og derhos tilholder ham, at han strax udi Eders og Professor Pontoppidans Overværelse gjør ham en mundtlig Afbigt og tilstaaer, at han haver intet paa ham at sige, hvilken Afbigt tilforn af Eder kan forfattes og siden af Jacob Langebek underskreven Professor Pontoppidan tilstilles. Men hvad ellers begge disse Skrifter, nemlig det ovenmeldte Brev [fra P.] og dets Anmærkninger [af L.] anbelanger, da ville Vi allernaadigst, at de begge skal være supprimerede«. Afbigtens Bitterhed formindskedes derved, at Publikum, der var ukjendt med Intermediet i Kongens Kabinet, tog Parti med Langebek, og at Pontoppidan ikke mødte nogen Sympathi hos Konsistorium; for ham var Ydmygelsen vel endogsaa størst, da han, skjøndt »baade Professor Theologiæ og Vores Hofprædikant«, hverken fik Beslaget hævet for sit Skrifts Vedkommende eller opnaaede den snurrige Undtagelsesstilling overfor Kritiken, som han havde attraaet. Til Ære baade for Kongen og for de to Modstandere kan det tilføjes, at Ingen af dem bar Nag til Christian VI. for hans Afgjørelse, og at de senere traadte i venskabeligt Forhold til hinanden.

Udbyttet af sin Tænkning først og fremmest over sin Samtids religieuse Fænomener, men dernæst ogsaa over dens kulturhistoriske og statspolitiske Tilstande har Pontoppidan nedlagt i et

populairt Arbejde, den Aaret efter »Niels Klim« udkomn
Menoza. Rejsebeskrivelse »**Menoza**, en asiatisk Prinds, som
den omkring og søgte Kristne, men fandt lid
han søgte« (3 Dele, 1742—43). Allerede Titlen a
hvilken Kant Skriftet kommer, thi idet den lige i Fortæ
gyndelse af de danske Missionairer i Trankebar krist
farer viden om for at prøve, om han kan finde Kristne
heden, peger dette tilbage paa Pietismen med dens
Kristendom, dens Stræben efter at danne Smaakirker
Statskirke. Heller ikke paa direkte Udtalelser fra Pieti
er der nogen Mangel. Vi vælge som Prøve paa Fremstil
en, der angaaer et af dens iøjnefaldende Yderpunkter. M
holder sig i Venedig under Karnevalet og kommer her
med en ung tydsk Rigsgreve, der spørger ham om ha
angaaende Dandsens Tilladelighed, et Thema, Pontop
iforvejen havde været inde paa i sin Afhandling »ob Tan
sey?« Menoza svarer: »Jeg har aldrig seet fornuftige
Folk dandse, førend jeg kom til Europa. I mit Fædren
serer det for en liderlig Letsindighed, og da jeg i Montpe
Gang saae et Bal, hvor man svingede omkring med
tænkte jeg, hvor er det dog muligt, at Folk, som give
Kristi Efterfølgere, kunne drive den Daarlighed ej hemm
som en herlig og prisværdig Sag, i hvilken den Ene søge
gaa den Anden. — Han sagde: Synes Eder Dands sa
hvad vil I da vel sige om Opera og Komedier, ved hvilk
Gejstlige her paa Stedet indfinde sig med Andre? — Jeg
Af Nysgjerrighed og for at kunne dømme derom, har je
seet det Slags Aberi i Rom. Jeg tænkte, Komedier var
slet og ret Fremstilling af visse Historier eller en fornuf
vorlig Samtale imellem visse Personer om det, som var
høre vel fremført og paa en levende Maade udtrykt, i hv
Sagen kunde synes en uskyldig og i visse Henseender n
nøjelse. Men paa den romerske Skueplads blev jeg vaer
forargeligt og Kristi Venner uanstændigt Narrevæsen, Letf
Anledning og unyttigt Ordgyderi, saa jeg holder det
Satans Mesterstykker, at han har kunnet faae Komedie i
Kristne ej alene tilladt, men endog privilegeret og ved Øv
Anstalter ligesom bragt til Fuldkommenhed. Skulde

blive uskyldige, saa maatte derfra adskilles just det, Almuens fordærvede Smag hænger efter, og saa faldt de bort af sig selv, naar de af et lidet Antal bleve daarlig betalte«. — Mod Slutningen af sin Rejse kommer Menoza til Kjøbenhavn og skildrer sine Oplevelser der. Det er dog her, som hele Værket igjennem, overvejende de religieuse Forhold, han omtaler; man faaer et levende Indtryk af den Bevægelse, der havde grebet Samfundet, men ogsaa af den Snæverhed i Synet, som klæbede ved Pietismen. Dette træder især frem i den Diskussion, der fingeres at være ført i et Selskab om den guddommelige Gjengjældelse, hvilken unægtelig opfattes paa en højst udvortes Maade og paa et enkelt Sted med en saa elskværdig Naivetet, at det alene af denne Grund fortjener at meddeles: Mdm. B**, som aabner Debatten, fortæller til almindelig Opbyggelse Følgende som Exempel paa Styrelsens *jus talionis:* »For en Snes Aar siden boede ej langt fra Skvalder-Gaarden en Kone af det Slags, der bringer os Fruentimmer i altfor stor Veltalenheds-Rygte. Denne forgreb sig grovelig paa Næstens ærlige Navn. Især bragte hun et Par meget dydige Jomfruer i det Udraab, der falder vort Kjøn ligesaa utaaleligt, som naar man beskylder en Soldat for Fejghed. Hvad skete? Tvende af hendes egne Døtre kom i selvsamme Vanrygte, og den ene beviste ved en aflagt levende Prøve, at man ej gjorde dem den Uret, som deres Moder gjorde Andre.« — I lange Tider var »Menoza« en yndet Folkelæsning herhjemme og blev desuden oversat paa Hollandsk Fransk og Tydsk. 1860 udgaves den paany af VILH. BIRKEDAL.

1747 blev Pontoppidan Biskop i Bergen og opholdt sig i Norge indtil 1754, da et Besøg i Kjøbenhavn uventet forvandledes til et endeligt Ophold, idet han udnævntes til Prokansler ved Universitetet, en Stilling, i hvilken han forblev til sin Død 1764. I Norge følte han sig tiltrukken af naturhistoriske Undersøgelser og udgav desuden et sprogvidenskabeligt Arbejde »*Glossarium Norvagicum*« (Bergen 1749), en Samling af saadanne norske Ord, som ikke tilhøre Fællessproget, optegnede af den altid virksomme Bisp paa hans Embedsrejser omkring i Stiftet i den Hensigt at tilføre Modersmaalet en Forstærkning fra Folkesproget, som kunde afløse Fremmedordene. I Kjøbenhavn fortsatte Pontoppidan, trods sine mange og brydsomme Forretninger som Prokansler, sin flittige Forfattervirksomhed, dels med theologiske Afhandlinger (»Ældgamle

og Eenfoldige Christendom«, 1755, en populair Dogmatik i Modersmaalet; »Afhandling om Verdens Nyehed eller Naturlig og Historisk Beviis at Verden ikke er af Evighed«, 1755, rettet mod Fritænkernes Antagelse af en evig, af Skabelse ikke fremgaaet Verden), dels med naturhistoriske og statsøkonomiske Skrifter (»Forsøg til Norges naturlige Historie«, 1752—54; »Økonomisk Balance, 1759), dels endelig med historiske Værker af ikke ringe Omfang, blandt hvilke

Orig. Hafn. og Danske Atlas.

de vigtigste ere Kjøbenhavns ældste Historie i »*Origines Hafnienses*«. 1760, og det »**Danske Atlas**«, Pontoppidans sidste Arbejde, som han ikke selv naaede at faae fuldført, en historisk og topografisk Beskrivelse af Danmark med Landkort, Planer, Afbildninger af Stæder og Gaarde m. m. Som det omsider afsluttedes med syvende Bind 1781, efter at Pontoppidans Svoger HANS DE HOFMAN, LANGEBEK og SANDVIG havde ført den oprindelige Forfatters Arbejde videre, er det et Pragtværk i dansk Litteratur og meget værdifuldt som Kildeskrift, derfor ogsaa stadig raadspurgt endnu den Dag idag. S. 69 gjengives formindsket en af dets Afbildninger.

Opbyggelses-Skrifter.

Den folkelige Opbyggelseslitteratur trivedes frodigt under Pietismen. Smagløsheden er flyttet fra Titelbladet ind i Bogen, især omkring Tidsrummets Slutning, da den frembrydende Fritænkning drev de Vakte til en endnu dybere Indtrængen i Troens Hemmeligheder end nogensinde før, under hvilken Fordybelse det især var Kristi Offerdød med alle dens enkelte Omstændigheder, der gav den opbyggelige Litteratur Emner og ligesom gjennemtrak dens Blade med Blodet fra de hellige Vunder. Naar vi til Exempel paa denne Litteraturs Art fremdrage Præsten HEGELAHRS »Liden Traktat om Jesu Vunder og saarede Sjæl« (1753), er det ingenlunde, fordi just dette Skrift naaer Toppunktet af det Usmagelige, skjøndt man vil se, det gaaer vidt nok i denne Henseende, men fordi det ypperligt viser, hvorledes denne Art Opbyggelse lod sig bringe i en Slags videnskabeligt System og kunde fremtræde i den stringente Undersøgelses Form. Allerede Bogens Begyndelse giver en Forestilling herom. Dens første Kapitel handler »om det Ord Vunde, dets Bemærkelse«, og indledes saaledes: »Efterdi denne Part skal handle om Jesu Vunder, saa er det vel ikke ufornødent, først at beskrive, i hvad Mening det Ord Vunde

forekommer, samt at fastsætte, i hvad Mening det fornemmelig bruges i denne Traktat. Jeg vil ikke tale om, at det undertiden bruges lignelsevis for allehaande Nød og Trængsel, som naar det hedder om det betrængte jødiske Folk: Herren skal læge dets Vunders Saar, Es. 30, 26, men jeg vil kun røre ved Ordets egenlige Bemærkelse. Og da er en Vunde intet Andet end en blodig Aabning i et Menneskes Hud eller Kjød, enten samme Aabning er gjort af Mennesket selv eller af Andre. Det er vel saa, at en Vunde, naar den er liden, kaldes en Rible eller Strible, og naar en Vunde eller Rible drager som en Skorpe over sig, egenlig kaldes et Saar. Dog, naar Talen er om Jesu Vunder, have disse og slige Ord ofte een og den samme Bemærkelse. Og efterdi vi kan forestille os Christum i hans haarde Medhandling ej alene blodig, men og brun og blaa, saa beskuer Troen tillige hans Strimer, hvilke ere brun- og blaaspættede Tegn af en haard Medhandling, og de blande sig med Rette under Vundernes egenlige Benævnelse, efterdi nogle af Jesu Strimer visselig maa ansees at have været ej alene brune og blaa, men og blodflydende« o. s. v. Vunderne inddeles da i selvbrudte og voldbrudte. »Ved de selvbrudte Vunder forstaaes de blodige Aabninger i vor Herres Jesu Hud og Kjød, gjorte enten efter Guds Befalning af nærværende Menneskers ustraffelige Hænder eller uden Menneskers Hænder af Gud selv. Men de voldbrudte Vunder ere de Aabninger, som ere gjorte i hans Hud og Kjød uden Guds Befalning af nærværende Menneskers uretfærdige Hænder, skjøndt ikke uden Guds Tilladelse og Styrelse. Til de selvbrudte Vunder henregnes Omskærelsens Vunde og Dødskampens Vunder; thi Omskærelsens Vunde fik han, som et sandt Drengebarn af Abrahams Sæd, efter sin egen Lov og Befalning under hans benaadede Forældres Forsorg; og deri maa de ansees ustraffelige ligesaa vel som Zacharias og Elisabeth, Luc. 1, 6. Hvad Dødskampens Vunder angaaer, da fik han dem, førend noget Menneske havde lagt Haand paa ham. Og spørger Nogen, hvad jeg forstaaer ved Dødskampens Vunder, da svares, at derved forstaaes hans blodige Svedehuller, saasom de kan ansees som blodige Aabninger i hans Hud og Kjød, hvilket er min Beskrivelse paa en Vunde. Dog ere Omskærelsens Vunde og de andre Vunder naturlige Vunder, men disse blodige Svedehuller overnaturlige og sælsomme Vunder; de ere udbrudte indvortes fra, da alle de andre ere opbrudte ud-

vortes fra« o. s. v. Ikke mindre smagløs end Beskrivelsen og Klassifikationen er Anvendelsen af det saaledes tilrettelagte Materiale. Saaret efter Landsestikket i Kristi Side æres af de Troende »som deres Vindue, igjennem hvilket de kan se ind i Jesu Hjerte, som en Mine, igjennem hvilken de har Adgang til samme forbarmende Hjerte. Det udstrømmede Blod og Vand er som en ny Syndflod, hvori den gamle Adam drukner og det nye Menneske frelses, og som den rette Regnbue, der vidner om Jesu bestandige Kjærlighed«. Den pietistiske Biskop i Aalborg Stift BRODER BRORSON anbefaler Hegelahrs Traktat til det theologiske Fakultets Censur som et Skrift, han »med megen Glæde og Rørelse i Sindet har gjennemlæst«, og med Bøn om, at »ved disse gudelige, andægtige og opbyggelige Betænkninger Jesu Vunder maa males alle Kristne for Øjen og indprentes i alle deres Hjerter«.

Filosofi. For Filosofien kunde Modtageligheden ikke være stor i et Samfund, hvor aandelig Grebethed betragtedes som den eneste rette aandelige Klarhed. Heller ikke Orthodoxien havde Behov at føres ad Tænkningens Veje til sit Systems faste Borge, og Rationalismen, som just brugte den naturlige Fornufts Argumenter til Angreb paa Aabenbaringslæren, var endnu først ifærd med at tage Fodfæste indenfor vore Enemærker; Holberg, som var bedst bevandret i dens Litteratur, havde ingen Smag for metafysiske Deduktioner, hans Filosoferen var anlagt paa det praktiske Liv og havde det moraliserende Essai's Form. Vakt af hans Aand vilde en livlig og højtbegavet Yngling føre hans og Filosofiens Sag videre, men døde lige i Begyndelsen af sin lovende Løbebane.

Eilschov. **Frederik Christian Eilschov**, født 1725 i Rynkeby i Fyn, blev kun femogtyve Aar gammel, men havde da allerede ydet Arbejder, som berettigede til de største Forventninger. 1743 udgav han en kortfattet populair Logik, og som kun enogtyveaarig Magister holdt han offentlige Forelæsninger for de Studerende over Filosofi og den naturlige Theologi, idet han, uden at nægte Aabenbaringen, fremhævede den naturlige Religion som den sande Vej til Gudsdyrkelse. Vel belæst i de fremmede Litteraturer (han oversatte paa Dansk »Zadig eller Skjæbnen, en østerlandsk Historie af Hr. VOLTAIRE«, tilegnet Holberg) og fyldt af Reform-Iver anbefalede han paa alle

Omraader selvstændig Granskning, støttet paa filosofisk Uddannelse: »Den højere Grundlære (ɔ: Metafysiken), siger han, »er en aldeles fornøden Videnskab for alle Slags Lærde; det kan vel let ske, at en Elsker deraf fordyber sig i sine Betragtninger, at han mulig derover kan forsømme og af en Hændelse blive ubekvem til andre nyttige Videnskaber, som have en nærmere Brug og Indflydelse i hans Velfærd, men Skylden er da paa hans Side og ingenlunde i Videnskaben selv. — Den største Del af de verdslige Vise i vore Dage kan deles i tvende Partier. Det første finder slet ingen Smag i smukke Tanker. Disse have saaledes hensvoret sig til den mathematiske Læremaade, at de holde alle Tankers Smukheder for bare Lumperier. Dette Parti taler og skriver alle Ord med en logisk Amts (ɔ: Embeds)-Mine. En eneste uegenlig eller levende Udtrykkelse forblinder dem og forstyrrer deres metafysiske Hoveds algebraiske stille Ro. Skulde dette Parti voxe stærkere til, saa kan vi uden Tvivl vente de skolastisk-barbariske Tider igjen. Det andet Parti bestaaer af Metafysikens afsagte Fjender. Disse Folk ville alle have Ord for at tænke smukt, uden tillige at have den filosofiske Grundighed for Øje. De fortjene og at lastes. De foredrage deres tørre, ubestemte og ufordøjede Tanker i en munter Stil, med nogle smukke Talemaader og pudserlige Indfald; de snakke noget op ad Væggene, som vel kan kildre Indbildningskraften, men oplyser ingenlunde Forstanden og befindes, naar Tankerne nøgnes fra Ordenes Glands, efter Fornuftens rigtige Prøve, at være ganske urigtigt.« Hvad Eilschov fordrer, er altsaa en logisk skolet Tænkning med en smagfuldt behersket Fremstillingskunst til sin Raadighed. Og denne Fremstillingskunst skulde, vel at mærke, have Modersmaalet til Materiale — det er Eilschovs andet bestemt hævdede Krav, hvis Fremsættelse gjør ham til saa mærkelig en Personlighed i hin Tids Litteratur. Selv skrev han et sjeldent rent og let dansk Sprog og gjorde sig en Ære af at vise, at selv de filosofiske Kunstord kunde udtrykkes bekvemt og fyndigt »paa vor Fru Moders Maal«, som han kalder det; vi møde hos ham for første Gang i Sproget Ord som: Bevisgrund, Høresal, Højskole, Sindsbevægelse, Sædelighed, Velanstændighed, Omkreds, Personlighed, Valgsprog, sandsynlig og flere, dannede af ham selv med sjeldent Indskue i Sprogets Væsen, dengang skurrende ved deres Nyhed og Særhed, nu Alles Sprogeje.

Det er Holbergs Oplysningsværk, Eilschov vil fortsætte, ganske vist uden at have hans altid redebonne Vid til sin Tjeneste, men til Gjengjæld udrustet med en stærkere Evne til stringent Tænkning og en større Sands for Sprogrenheden. Men han kaldtes bort lige ved Begyndelsen af sin forjættelsesrige Forfatterbane; foruden nogle Oversættelser og latinske Disputatser efterlod han kun to Skrifter: »Philosophiske Breve over adskillige nyttige og vigtige Ting«, 1748, i hvilke en af Leibnitz paavirket videnskabelig Gransknings Resultater meddeles i populair Form, samt »Forsøg til en Fruentimmer-Philosophie eller alvorlige og lystige Samtaler med et Fruentimmer om det, der er nyttigt og fornøjeligt i alle Philosophiens Parter«, første Del, 1749. Formen for dette Skrift er en Efterligning af den franske Filosof FONTENELLE's »*Entretiens sur la pluralité des mondes*«, hvilket Eilschov havde oversat (»Fontenelles Samtaler om flere end En Verden«).

kyndighed. Studiet af Lovkyndigheden udvidedes og støttedes betydeligt i Christian VI.s for Videnskabelighed overhovedet gunstige Regeringstid. Vi have tidligere fremhævet, at just den Klarhed og Fattelighed, som udmærker Danske Lov, havde en mindre heldig Indflydelse paa det juridiske Studium, dels fordi Fortolkningskunsten saa at sige var ladt uden Gjenstand, dels fordi det en Tidlang var almindelig Mening, at man forbrød sig mod den absolute Kongemagt ved at anmasse sig Tydningen af dens Lovbestemmelser; de gamle nordiske Love, der havde tabt deres praktiske Betydning, faldt det Ingen ind at studere — Lovkundskab var overhovedet en næsten overflødig Ballast paa Embedsbanen, til hvilken en Professorattest var Anbefaling nok, forsaavidt der overhovedet spurgtes om juridiske Kundskaber, hvilket ingenlunde hørte til Dagens Orden i en Tidsalder, da Underdommerstanden jevnlig rekruteredes fra Herskabstjenernes Klasse, da Overdommerembederne vare saa slet lønnede, at man maatte takke til, naar en rig og fornem Mand for sin Anseelses Skyld vilde overtage et saadant, og da det væsenlig var en Rangsag at blive kaaret til Assessor i Højesteret. I disse Forhold skete der en grundig Forandring, da Universitetets nye Fundats af 1732, udarbejdet nærmest af Hans Gram og Statsminister Iver Rosenkrands, forøgede de juridiske Professorers Antal fra en til to og den ene af Posterne beklædtes med ANDREAS HØJER, der gav

Højer

Impulsen til Indførelsen af den juridiske Embedsexamen 1736. Fundatsen paalagde udtrykkelig den nye Professor at læse over de danske Love og vise deres Overensstemmelse med Naturens Lov, Folkeretten og andre Landes Lovgivning. Hojer var her — skjøndt han tidligere nærmest havde været Læge og Historiker — den rette Mand paa den rette Plads og maa betragtes som den virkelige Grundlægger af dansk og norsk Retsvidenskab. Hans berømte Discipel PEDER KOFOD-ANCHER — der var blandt de Første, som underkastede sig den nye Embedsexamen — vidner om ham, at han var »en Mand af store Naturens Gaver og vidtløftig Lærdom«, samt at han »fortjener den Berømmelse, at han først har bragt det juridiske Studium hos os i Flor og som Professor Juris her ved Universitetet med megen Iver søgt at føre den studerende Ungdom til at lægge sig især efter Fædrenelandets Love, maaske opvakt dertil af hans akademiske Lærer THOMASIUS, der gjorde sig ligesaa megen Umage for at føre den tydske Ret i Mode som for at undertrykke den romerske.« Hojers »*Idea Jurisconsulti Danici*« (oversat under Titlen: »Forestilling paa en dansk Jurist«) udkom 1736; efter hans Død udgav HAGERUP 1742 og HEDEGAARD 1764 hans Forelæsninger over Processen, BREDSDORF 1783 hans Statsret; i Haandskrift findes hans exegetiske Kollegium over nogle af Kapitlerne i Christian V.s Lovbøger. Vi komme strax udførligere tilbage til Hojer ved Omtalen af Tidens historiske Forfattere.

Blandt de juridiske Skribenter maa ogsaa HOLBERG nævnes for sin »Introduktion til Natur- og Folkeretten« (S. 31), der blev en sand Støtte for mangen en studeret og ustuderet Dommer under hans Færden i de juridiske Kategorier; mærkelig ogsaa derved, at danske Retsforhold vare tagne i særlig Betragtning. Omtrent samtidig med dette Skrifts Fremkomst bleve de Arna-Magnæanske Haandskrifter formodenlig første Gang benyttede som Grundlag for Afhandlinger om dansk Retshistorie: Normanden CHR. STUBS fire Disputatser »*De lege et legislatoribus Danorum*« (»Om de Danskes Lovgivning og Lovgivere«), 1716—19.

Naturvidenskabernes Studium er i dette Tidsafsnit kun en svag Efterklang af den lærde Periodes store Gjerning: Epigonerne ere lavtvoxne, deres Arbejde fattigt paa selvstændige Tanker, deres Bidrag til den almene Kultur intet. En enkelt Skikkelse fængsler Natur-videnskaberne.

Øjet ved sjelden Begavelse og sælsom Livsførelse, Longomontans Landsmand, Standsfælle og Sidebillede .

Horrebow. PEDER HORREBOW, der blev født 1679 i Løgstør, hvor hans Fader var en fattig Fisker. Uden Vejledning dannede han sig paa egen Haand et Begreb om Geometri og forlod omsider Hjemmet, dreven af sin Trang til at faae Klarhed i disse Forestillinger, idet han sytten Aar gammel vandrede til Aalborg, blev optagen i Skolen og gjennemgik den i syv Aar, alt imedens han udførte sine astronomiske Maalinger med selvdannede Instrumenter af Træ; sit Underhold skaffede han sig ved at stikke Signeter og reparere mekaniske og musikalske Instrumenter. Som Student kom han i Huset hos Ole Rømer og var ham til hans Død behjælpelig med hans Observationer. Længe stræbte han forgjæves efter en Ansættelse ved Universitetet; han tog theologisk Attestats, for muligt at faae et Præstekald, han levede i nogen Tid som Acciseskriver, indtil han endelig 1714 blev Professor i Astronomi, tog Magistergraden og senere ogsaa den medicinske Doktorgrad. Han praktiserede som Læge, var en dygtig Observator, holdt gode Forelæsninger og skrev betydelige Bøger: »*Elementa Matheseos*« (»Mathematikens Elem.«) og »*Basis Astronomiæ*« (»Grundlag for Astr.«), i hvilken han optog Rømers »tre Dages Observationer«; hans samlede Værker udkom 1740—41 i tre Bind. Ildebranden 1728 berøvede Horrebow Alt, hvad han ejede; føleligst var ham Tabet af hans egne og Rømers Instrumenter. Femogfirsindstyve Aar gammel døde han 1764, udslidt og fattig; af hans tyve Børn bleve de to Sønner Christian og Peder hans Efterfølgere paa den mathematiske Lærestol.

Historie. Den historiske Videnskabelighed gjør store Fremskridt i dette Tidsrum. Stofsamlingen inddrager nye Omraader under sig, som vi have seet det hos PONTOPPIDAN, Stoffets kritiske Sigtning foretages med et hidtil ukjendt Skarpsyn af GRAM og LANGEBEK, og den historiske Fortælling bliver hos HOJER og HOLBERG mere velordnet og livfuld end nogensinde før.

Hojer. **Andreas Hojer** er født 1690 i den slesvigske By Karlum mellem Flensborg og Tønder; Tydsk og Dansk er her blandet i Folkesproget, men Hojers Opdragelse og Dannelse blev rent tydsk.

Fra sit 16. Aar var han ved Pædagogiet i Halle, senere ved Universitetet sammesteds, hvor han studerede Medicin som Hovedfag, men ved Siden heraf Moral, Historie, Natur- og Folkeret. 1713 kom han til Kjøbenhavn, blev Hovmester for Gehejmeraad Joh. Georg Holsteins to Sønner og udgav til Brug for dem og andre Ynglinge sin Danmarkshistorie paa Tydsk: »Kurzgefasste Dännemarckische Geschichte vom Anfang dieses mächtigen Reichs bis zum Ausgang des XVII. Seculi«, 1718. Bogens ejendommelige Form — Spørgsmaal og Svar — røber dens Bestemmelse som Lærebog, medens de overvældende mange Citater og Sidenoter atter modarbejde denne dens Anvendelse, ligesom hele Raisonnementets Art gjør det troligt, at Hojer har havt den Hoved- eller Bihensigt med sit Skrift, at det skulde henlede Opmærksomheden paa ham som et passende Professor-Emne til en historisk Lærestol. Hermed stemmer godt Arrogancen i de Domme, han fælder over foregaaende danske Historikere, og den aldeles ubeføjede Insinuation, hvormed han vil nedsætte en mulig Medbejlers — Holbergs — Arbejde ved at antyde hans »Introduktions« altfor nære Udspring fra Pufendorf. Dette Angreb fremkaldte det S. 33 nævnte skarpe Skrift af Holberg, som Hojer ikke besvarede, vel nærmest fordi han strax efter fik med farligere Modstandere at gjøre. Allerede »Poul Rytter« havde i Forbigaaende anket over den upatriotiske Aand, der gik gjennem Hojers Skrift, idet denne er meget tilbøjelig til at tillægge en tydsk eller svensk Opfattelse af Begivenhederne mere Vægt end en dansk. Dette havde stødt Adskillige, som ellers stod helt udenfor Striden, og en Fremhævelse som den, at danske Konger have taget Danmark som Len af tydske Kejsere, en Betragtning som den, der stillede Behandlingen af Slesvigs Historie udenfor Danmarks, kunde nok i de vanskelige Tider — da Frederik IV. havde okkuperet det Gottorpske og kæmpede for hele Slesvigs Besiddelse — gjøre Regeringen betænkelig ved denne nye Lærebog i Danmarkshistorie. Den blev som Følge heraf supprimeret i Danmark, men Exemplarerne vandrede da til Tydskland og fandt rask Afsætning der.

Dänn. Geschichte.

Hojer var imidlertid ikke den Mand, der lod sig forknytte af Modgang; den hærdede tvertimod hans Energi, og foretagsom og rastløs, som han var, forstod han at interessere sine Velyndere — deriblandt J. G. Holstein — saaledes for sig, at han, efterat han

i Mellemtiden havde udgivet en juridisk og en historisk Undersøgelse, 1721 blev udnævnt til Sekretair ved den norske Matrikelkommission og Aaret efter til Kongens Historiograf med Paalæg om at fortsætte den Beskrivelse af Frederik IV.s Regeringstid, som den nys afdøde AMTHOR havde begyndt. I Udførelsen af dette Arbejde lagde Hojer stor Dygtighed og ikke mindre Smidighed for Dagen. Kong Frederik IV.s Historie, skreven til Brug for Kongen selv, kunde jo ikke blive nogen fuldt udtømmende eller ganske tilforla delig Tidshistorie, men indeholder ikkedestomindre en Uendelighed af Oplysninger, et Skatkammer af omhyggelig optegnede Kjendsgjerninger til Brug for kommende Historieskrivere. Værket, som ikke var bestemt til Udgivelse og heller ingensinde er blevet udgivet, bevares i Haandskrift i Gehejmearkivet — tolv Folianter, af hvilke den første skyldes Amthor, Resten Hojer; hver af dem omfatter et af Frederik IV.s Regeringsaar, begyndende med hans Tronbestigelse og optegnende Begivenhederne Aar for Aar: de politiske Forhandlinger, Traktater, Krigstildragelser, hjemlige Forandringer o. s. v.

Hojer, der klogelig sluttede sig til Dronning Anna Sophias Parti ved Hoffet, steg under Frederik IV. til Justitsraad, Kommitteret i Politi- og Kommercekollegiet samt Bibliothekar. Men ved Kongens Død syntes han Stjerne at skulle dale sammen med Dronningens og hendes Allieredes. Hans Stilling som Kongens Historiograf bortfaldt af sig selv ved Tronskiftet, og som Bibliothekar fik han sin Afsked; Gram blev hans Eftermand i begge Stillinger. Smidig og ærgjerrig slog Hojer strax ind i et andet Spor. Han sammenarbejdede Frederik IV.s Historie til en Fremstilling i tre ich IV.s Bind og overrakte Kongen Manuskriptet: »König Friederich en. des Vierten Glorwürdigstes Leben«. Tonen er her en anden end i Folio-Værket; Kjendsgjerningerne serveres i en Opfattelse, der er afdæmpet efter Stemningen ved det nye Hof, Forfatteren balancerer behændigt mellem den Ærbødighed, han skylder sin Skildrings Emne, den regerende Konges Fader, sin egen Velgjører, og den Kritik, han nok kunde gjøre Regning paa at finde et aabent Øre for under de forandrede Forhold; betegnende er i saa Henseende den Kulde, hvormed Dronning Anna Sophia omtales, den varme Hyldest, der i Modsætning hertil bliver Christian VI.s Moder tildel. Ogsaa en belejlig Slaaen

paa de religieuse Strenge er klogt beregnet paa at vinde Forfatteren nye Beskyttere. Alt i Alt er vel Hojer kommen den historiske Sandhed nærmere her end i Annalerne, hvor al virkelig Kritik ifølge Sagens Natur var udelukket. Vist er det, at »Glorwürdigstes Leben« er et Arbejde af høj Rang i vor historiske Litteratur, rigt paa interessant Materiale, opsamlet under Forfatterens personlige Færden mellem Datidens politiske Personligheder, friskt og livligt i sin Behandlieg af Stoffet. Først henved et Aarhundrede efter sin Tilblivelse, 1829, kom dette Værk i Trykken, udgivet af Prof. N. FALCK i Kiel.

Hvorledes Hojer brød sig en ny Embedsbane under Christian VI., støttet af sin meget formaaende Fætter Bluhme, er berettet ovenfor (S. 139), og det er fremhævet, at han ogsaa paa denne Plads gjorde fortrinlig Fyldest. Han er et godt Exempel paa den insinuante Ihærdighed, hvormed »Tydskerne« forstod at trænge sig frem i Danmark, men tillige paa den virkelige Dygtighed og den med de Danskes Ro kontrasterende Arbejdsiver, de ofte udfoldede i de Stillinger, de erobrede. For den antitydske, i stolt Tilbageholdenhed virkende HOLBERG var en Natur som Hojers afgjort usympathetisk; han glemte vel ej heller let deres tidlige litteraire Sammenstød, og man antager med Rimelighed, at det er til Hojer, Holberg sigter i Ep. 285 med de Ord: »At laste mig, fordi jeg haver en bestandig Afsky for N. N., er det Samme som at ville sætte Dig tilrette og sværte din Reputation, efterdi Du daaner, naar Du seer røde Beder. Dette kan Du tilkjendegive for N. N. og lægge dette dertil, at saasnart han renoncerer paa sin Forfængelighed, sin Pralen, sit Hykleri etc., jeg da gjerne bekvemmer mig, ikke alene til Omgængelse, men endogsaa til Venskab, saa at han skal tydeligen se, at jeg aldrig haver hadet hans Person, men at jeg alene haver havt Afsky for visse af hans Kvaliteter, hvilke have virket hos mig ligesom røde Beder hos Dig.«

En anden litterair Modstander blev Holberg lettere forsonet med: **Hans Gram**, der havde været Rostgaard behjælpelig med Klagen over »Peder Paars« og overhovedet misbilliget sin Kollegas komiske Forfatterskab, indtil fælles Blik paa Pietismen og Holbergs historiske Skribentvirksomhed vandt Sejr over Fordommen. Ved sin usædvanlige kritiske Overlegenhed har Gram gjort Epoke i Gram.

dansk Historieskrivning og ledet den ind i en ny Bane. født i Bjergby Præstegaard i Vendsyssel den 28. Oktbr. 1

Hans Gram.
Kgl. Historiograf, Arkivar og Bibliothekar. Professor i det græske Sprog i Kjøb

vistes af sin Fader og forbausede ved Examen artium Examinator i Græsk ved næsten at være kyndigere i Sp

denne selv. Embedsexamen tog han ikke, men 1710 disputerede han for Magistergraden, blev Aaret efter Konrektor ved Metropolitanskolen og samme Dag som Holberg (29. Jan. 1714) tillige Professor ved Universitetet i det græske Sprog. 1718 ægtede han en velhavende Enke og opgav sin Skolestilling; hun døde kort derpaa og efterlod ham Midler, der tillod ham en fuld Hengivelse i Studierne. I Udlandet begyndte han alt at vinde et bekjendt Navn ved de lærde Oplysninger fra de forskjellige Omraader, han beredvillig meddelte de Videnskabsmænd, som brevvexlede med ham; først under Christian VI. blev han ret dragen frem herhjemme, og han steg nu fra Værdighed til Værdighed, benyttet saa at sige til Ordningen af alle Sager vedrørende Videnskaberne. Efter Hojer blev han 1730 den nye Konges Historiograf og Bibliothekar, Aaret efter Gehejmearkivar og ved sin Død 1749 havde han naaet den for en Lærd og Videnskabsmand hartad højeste Udmærkelse som virkelig Etatsraad.

Paa to Omraader falder Grams videnskabelige Virksomhed: Filologiens og Historiens. Hans »*Nucleus Latinitatis*« (»Latinitetens Kjærne«) blev en meget anvendt Skolebog, hans Disputatser om mythologiske og antikvariske Emner eller af litteraturhistorisk og kritisk Art vare lærdere og skarpsindigere, end man ellers var vant til. Størst Interesse have dog hans historiske Arbejder, til hvilke han førtes paa en ejendommelig Maade. Gram var ikke Initiativets Mand; han passede sine mangfoldige Embedsforretninger samvittighedsfuldt, han nedgrov sig i Studier, rekreerede sig ved selskabelig Omgang og førte en udstrakt Brevvexling med en Mængde lærde Mænd inden- og udenlands — der var derfor kun liden Tid til selvstændigt Forfatterarbejde, og, hvad mere er, der var ingen Drift til det. Skulde Grams historiske Pen sættes i Bevægelse, maatte den altid føres af en udefra kommende Lejlighed, der tvang den ind i et bestemt Spor. Men skete dette, stod der strax en forbausende Lærdom og en glimrende Skarpsindighed til dens Raadighed, og det var Mesterværker, den frembragte.

Saaledes med hans første historiske Arbejde. I Florens forberedtes Folio-Udgaven af MEURSIUS' samlede Værker, og Ud-

giveren, Prof. JOHANNES LAMI, henvendte sig til Gram for de i Danmark efterladte Arbejders Vedkommende. rede tilbage, at Meursius' Danmarkshistorie kun var Omskrivning af ældre Værker og for Christian III.s Vec en ligefrem Udskrivning af Niels Krags Arbejde. Det man udbad sig kun des ivrigere hans Medvirkning, og sendte da Meursius' forskjellige Arbejder i Afskrift, le hans Kilder og mere end halvandethundrede Ark Papir, f med kritiske Anmærkninger, i hvilke Gram korrigerede han selv betragtede som værdiløst. »Hvad det er, Gra leveret, vil allerede skjønnes deraf, at med Undtagelse a III.s Historie, som han vedblivende betragter ikke som men som Niels Krags Arbejde, er der kun ganske enk paagjældende Tomes mere end 1100 Spalter af største Fo hvor han ikke har ledsaget, oplyst, rettet, forøget Meu med lærde kritiske Noter, der alene give denne Text tydning for dansk Historie. Havde ikke Gram gjort Tjeneste, Meursius den Ære at hefte disse rige Gaver a Lærdom til Nederlænderens gode Latin, vilde dennes Historie for længe siden være sunken i Forglemmelse. C Ingen paa Andet i Lami's 9. Tome end paa Noterne; k Blik paa Texten, er det alene for at se, hvad det er fo Grams Note er heftet ved. Disse Grams Noter gjøre Ep danske Historieforskning, middelbart ogsaa i Historieskr (C. PALUDAN-MÜLLER: »Dansk Historiografi i det 18. Aa

Dette Arbejde blev endydermere Anledningen til, udgav KRAGS Christian III.s Historie med dens Forts STEPHANIUS, at det kunde blive klart for den lærde Verd Æren for dette Værk rettelig tilkom, den hollandske danske Historiker. Ogsaa til denne Udgave knyttede Gra tydeligt historisk Arbejde i Skikkelse af den 139 Foliosi Fortale, hvori der gjøres Rede for Forfatternes Personlig Virksomhed, deres Forhold til andre Historieskrivere og heden af deres Fremstilling. Ligeledes blev Udgivelsen SLANGES »Christian IV.s Historie« overdraget Gram og (Del af hans Arbejdstid lige til hans Død.

Et af de Regeringshverv, der tildeltes Gram, var skikkelse som Medlem af den 1739 nedsatte Medaille-Ko

til Ordning og Beskrivelse af den kgl. Mønt- og Medaillesamling. Det paatænkte Værk blev Anledning til, at Statsminister Joh. Ludv. Holstein, der ogsaa var Medlem af Kommissionen, paa Foranledning af Gram 1742 indgik til Kongen med Forslag om Oprettelse af et Selskab for Fædrelandets Antikviteter og Historie; efter nogle Ændringer, som især gik ud paa at udvide Institutionens Opgave til at omfatte ogsaa andre Emner, fremgik af Planen det kgl. danske Videnskabernes Selskab med Holstein som første Præsident og Gram som den virksomme Sjæl i dets videnskabelige Arbejde. Ogsaa her blev det først et Udgiverkrav, der stilledes til ham, idet han indførte det berømte Værk »*Cimbria literata*« i vor Bogverden. Fyrretyve Aars Arbejde havde den lærde Rektor i Flensborg JOHANNES MOLLER (el. Møller) anvendt paa dette Manuskript, en Fortegnelse over de i »Cimbrien«, ɔ: Slesvig, Holsten, Lübeck og Hamborg, fødte Forfattere og deres Skrifter. I mange Aar havde det henligget utrykt af Mangel paa Pengemidler til Udgivelsen, indtil Selskabet med offentlig Hjælp paatog sig at bringe det frem. Gram skrev den lærde og indholdsrige latinske Fortale, der oplæstes i Videnskabernes Selskab, i hvis Navn Værket tilegnedes Kong Christian VI.

Videnskabernes Selskab.

Cimbria literata.

Men sin største Betydning fik det nyoprettede lærde Samfund for Gram ved at foranledige ham til at udarbejde sexten danske Afhandlinger til Oplæsning i Selskabet og Optagelse i dets Skrifter. Disse lærde Monografier, der ere blevne til i Løbet af sex til syv Aar, bringe bl. A. ni historisk-kritiske Undersøgelser, hvis Methode ikke mindre end de tidligere nævnte Noter og Fortaler bryder Historieskrivningen herhjemme en ny Bane; exempelvis nævnes som Prøver paa disse Specialundersøgelsers Emner: »Om Knud den Stores Rejse til Rom, hvad Aar den er skeet«; »Christiern II.s forehavte Religionsreformation i Danmark«; »om Theophrastus Paracelsus har været nogen Tid i Kjøbenhavn«; »Forbedringer til Kong Woldemar Christoffersens Historie« — Grams sidste og i denne Serie største Arbejde, 242 Sider.

»Hans Gram var historisk Kritiker, slet ikke Fremstiller«, siger C. PALUDAN-MÜLLER. »I Fremstillingskunsten kunde han ligesaa lidt maale sig med Holberg, som denne havde kunnet gjøre Grams kritiske Gjerning. Og Gram var den historiske Kritiks Begrunder her i Danmark, det vil sige, at det fra hans Tid var aner-

kjendt i vor Historiografi, at ingen Fremstilling havde videnskabeligt Værd, medmindre den grundede sig paa en kritisk Gjennemarbejdelse af Stoffet. De Ældres Kritik er, med Undtagelse af enkelte Arbejder af navnlig Stephanius og Otto Sperling, partiel og tilfældig, paanødt af Modsigelser i Kilderne eller af aabenbar Ensidighed i Dom og Fremstilling. Torfæus holder sig til sine Islændere, men saagodtsom alene til det Stof, de meddele, uden indgaaende Prøvelse af Sagalitteraturens Natur og Væsen. Først Gram er traadt ind paa det rent kritiske Standpunkt, idet han alene har været bevæget af det Spørgsmaal: hvad er Sandhed i Oldtidens Overlevering? hvorledes og hvor finder jeg den? Dette har ført ham til Kritik af Historiens Kilder — en Kritik, der utvivlsomt er det eneste faste Fundament for historiske Fremstillinger. Dette er Mandens udødelige Fortjeneste af vor Historiografi.«

Langebek. Grams Eftermand som Gehejmearkivar, fra sine første Studiers Tid hans liberalt fremhjulpne Protégé, var **Jakob Langebek,** en jydsk Præstesøn fra Thy, født i Skjoldborg den 23. Jan. 1710. Fra Latinskolen i Nykjøbing paa Mors blev den forældreløse Yngling dimitteret til Universitetet 1728 og tog fire Aar efter den theologiske Embedsexamen; men den Interesse for Historie og Oldtidsvidenskab, som havde rørt sig hos ham allerede fra Drengeaarene af, bragte ham samtidig ind paa andre Studier, der vare ham kjærere og tillige viste sig skikkede til at bryde den fattige Student en Vej i Livet, idet de skaffede ham Grams Bevaagenhed, frit Ophold i hans Hus og Adgang til hans store Bibliothek; ligeledes gjorde Langebek Bekjendtskab med Fr. Rostgaard og opholdt sig hyppig paa hans Gaard Krogerup for at ordne hans Bøger og Manuskripter, ligesom hans Bevandrethed i den islandske Litteratur anbefalede ham til Medarbejder paa Rostgaards store — aldrig udgivne — danske Ordbog.

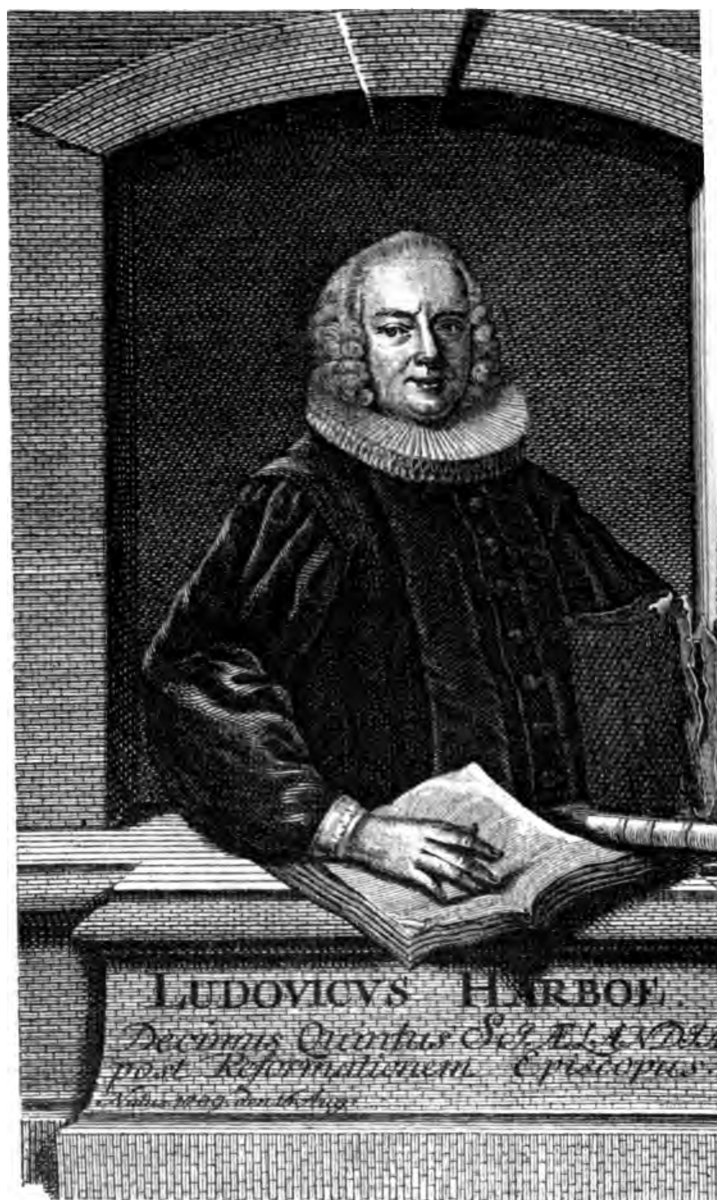
Omtrent samtidig med at Langebek blev Amanuensis ved det kgl. Bibliothek, begyndte han sin Virksomhed som Skribent. Han havde stiftet Venskab med en Jevnaldrende, LUDVIG HARBOE (1709—83), en Præsteson fra Broager, der havde studeret ved tydske Universiteter og fra 1735 taget Ophold i Kjøbenhavn, hvor han faa Aar efter blev Præst først ved Garnisons-, senere ved Kastelskirken. Harboe delte Langebeks litteraire Interesser, og de begyndte 1737

i Forening Udgivelsen af et tvangfrit Hefteskrift under Navn af »Dänische Bibliothek oder Sammlung von alten und neuen gelehrten Sachen aus Dännemarck«, skrevet paa Tydsk, fordi det var Skriftets Hovedopgave at gjøre dansk Litteratur og overhovedet Dän. Bibl.

JAKOB LANGEBEK,
siddende ved et Bord i Gehejmearkivet.
Forstørret og stukket i Kobber af E. C. W. Eckersberg efter et Miniaturmaleri af Arkivtegner Søren Abildgaard. Titelkobber til E. C. Werlauffs »Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog«. 1847.

Videnskabernes Tilstand i den dansk-norske Stat bekjendt i Tydskland. Skriftet vandt Bifald, endog ved Hove, men kun dets tre første Stykker udgik under den oprindelige Redaktion, der saa afløstes af Flensborgeren OLE HENRIK MOLLER, en Søn af Forfatteren til »*Cimbria literata*« og Professor i Litteraturhistorie ved Kjøben-

LUDOVICVS HARBOE.
Decimus Quintus SELANDIÆ
post Reformationem Episcopus.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

havns Universitet. Maaske netop gjennem Tidsskriftet havde Harboe vakt Christian VI.s Opmærksomhed; han blev 1741 sendt til Island som Kirkevisitator, blev et Par Aar efter Biskop i Trondhjem, ægtede Peder Herslebs Datter og blev ham adjungeret i Embedet samt bestemt til sin Svigerfaders Efterfølger paa Sjællands Bispestol, som da ogsaa tilfaldt ham, da Tidens Fylde kom, og som han beklædte til sin Død 1783. Dels i »Dän. Bibl.«, dels i »Videnskabernes Selsk.s Skrftr.« offentliggjorde Harboe forskjellige Afhandlinger, vedrørende de kirkelige Forhold paa Island, saaledes bl. A. om Reformationens Indførelse der.

Hans Medudgiver af »Dän. Bibl.«, Langebek, aabnede sig imidlertid snart en ny Virksomhed af lignende Art. Hvor ung han end var af Aar og i Videnskabens Tjeneste, har han aabenbart været i Besiddelse af en ikke ringe Selvfølelse, thi da det Antikvitetskollegium skulde oprettes, af hvilket Videnskabernes Selskab fremgik, betragtede han det som en Tilsidesættelse, at der ikke var tiltænkt ham en Plads blandt de ordenlige Medlemmer, men derimod blandt de arbejdende, lønnede Adjunkter. Ikke længe efter stiftede han selv et litterairt Samfund — »det lille Selskab«, som det i den første Tid kaldte sig, uvist om af Beskedenhed eller af Ironi, »det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog«, som dets officielle Navn snart blev og endnu er. Dets litteraire Organ, »Danske Magazin«, udkom i maanedlige Hefter, af hvilke Da Mag
tolv udgjorde et Bind; allerede i Januar 1745 udsendtes det første med en Tilegnelse til Kongen og en Fortale af Langebek, hvori han priser sin Samtid som den, i hvilken det danske Folk dog engang begynder at elske sig selv og faae Smag paa sit Eget«, samt gjør Rede for Selskabets Formaal: at bevare ved Optryk saadanne sjeldne historiske Aktstykker og lignende Dokumenter, som kun ere lidet kjendte eller kunde befrygtes helt at forsvinde ud af Verden. »Nu indrykke vi gamle Breve, saasom Privilegier, Fundatzer, Testamenter, Gavebreve, Skøder, Mageskifter, Qvitantzer, Befalninger, Tingsvidner, Domme etc., item Inskriptioner og andre deslige Ting, som ere de rette Kilder og Grundvolde i Historien; nu opregne vi gamle og rare trykte Bøgers Indhold og give Kundskab om Manuskripter, som tilforn ikke ved Trykken ere bekjendte« o. s. v. »Med faa Ord: vi søge ved dette vort Magazins Indrettelse at bevare alle saakaldede Flyvesedler eller flygtige Papirer, der

ere som Avner for Vinden, men som Ædelstene i Histori
ond Skjæbne og Undergang og at fremføre til Lyset alt l
som kommer for Haanden og kan give nogen Slags
enten i den danske Kirkehistorie eller i den verdslige,
naturlige Historie eller i det danske Sprog og Versekunst
den danske Lovkyndighed og Landets gamle Skikke.« Paa
Renhed i Fremstillingen skal der blive lagt særlig Vægt, i
og indrømmes skal det til Ære for »Danske Magazin«,
Løfte efter Evne blev opfyldt. »Skulde Nogen imod For

Slutnings-Vignet til 1. Bind af »Danske Magazin« 1745.

holde dette vort Foretagende af liden eller ingen Nytte«,
det mod Slutningen af Fortalen, »da maa de tillade os, at
erkjende dennem som rette Elskere af deres Fæderneland,
som ægte Kjendere af historiske Videnskaber og de samme
til Fædernelandets Tjeneste.«

Det danske Selskabs første virksomme Periode vare
til 1753, da det dels mistede de Værelser paa Charlottenbo
vare blevne det indrømmede til Møder og Opbevarelse
Samlinger, dels maatte undvære sin ledende Aand, Langebe
kaldtes til anden Virksomhed. Til de første sex Bind a
skriftet — »det gamle Danske Magazin«, som det sædvanlig
Aargangene 1745—52 — har han leveret saagodtsom alle Bi

og forfattet Indledningerne og Oplysningerne til de forskjellige Stykker, saa at denne Række er et af hans litteraire Hovedværker. Først henimod Aarhundredets Slutning optoges Arbejdet igjen, men ikke med den forrige Fynd, thi de sex Bind, som danne Magazinets anden Række, vare fra 1794 til 1836 om at udkomme. Tredie Række udkom med sex Bind fra 1843 til 1860, fjerde Række, sex Bind, 1861—86, og man er til Dato naaet til tredie Bind af femte Række. Selskabets Virksomhed i dets første Aarhundrede er beskrevet af E. C. WERLAUFF i hans Festskrift »Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog«, 1847, ligesom Videnskabernes Selskabs første Hundredaar har fundet sin Historiograf i C. MOLBECH: »Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Historie«, 1843.

I Begyndelsen af det danske Selskabs Virksomhed falder Langebeks tidligere omtalte Kontrovers med Pontoppidan. Den blev ingen Hindring for hans videre Fremgang, thi 1748 arvede han, som alt sagt, Grams Embede som Gehejmearkivar. I denne Stilling blev det en af hans vigtigste Opgaver at fortsætte den Samling af Diplomer i Afskrift, som Gram havde begyndt, og som nu opbevares i Gehejmearkivet under Navn af »*Diplomatarium Langebekianum*«. Til dets Fuldstændiggjørelse foretog Langebek med kongelig Understøttelse en videnskabelig Rejse i alle Østersølandene, paa hvilken han opholdt sig syv Maaneder i Stockholm; til et kort Besøg i Kjøbenhavn kaldtes han hjem, for at forlove sig med den Pige, hans Venner havde udseet til ham. Men dette og hans øvrige Virksomhed fører os ind i det næste Tidsrum og behandles bedst der. Dipl. Langebek

Holbergs Efterfølger som Professor i Historie blev Flensborgeren BERNHARD MÖLLMANN, efterat han en Tidlang havde vikarieret for ham. De Forventninger, man havde gjort sig om ham, bleve uopfyldte paa Grund af hans uvirksomme Natur, og hans Forfatterskab indskrænker sig til eet Bind af den »Almindelige Historie«, det befaledes ham at skrive, samt nogle mindre historiske Afhandlinger, han leverede til Videnskabernes Selskabs Skrifter. Han blev kongelig Historiograf 1755 og forenede dermed Möllmann

Embedet som Bibliotekar, men paa en for den vide
Forskning lidet heldig Maade; thi han var højst utilbø
lade andre Lærde faae Adgang til Bibliotheket og ef
endda i stor Uorden. Vi nævne ham nærmest her som l
FR. LUDV. NORDENS ægyptiske Rejse. Norden var dansk
født i Glückstadt 1708, død 1742. Han havde berejst e

FREDERIK LUDVIG NORDEN.

af Europa, for at studere Skibsbyggeriet, og drog saa efter l
Befaling 1737 ud paa en videnskabelig Expedition til Ægy
Nubien. Han skrev to Værker om denne Rejse og stak s
berne til det første: »*Ruins and colossal statues at Theben*
disse Billeders kunstneriske Betydning og hele Arbejdet
skabelige Værd anerkjendte Malerakademiet i Florens o
Academy i London ved at vælge ham til Medlem. Det and
efterlod han ved sin tidlige Død i Manuskript, og dets U

:draget Videnskabernes Selskab 1746, men Möllmann var bekjendte Langsomhed ni Aar om at udgive det Værk, len havde været højst et Par Aar om at skrive; først 1755 en af det lærde Europa med Længsel imødesete »*Voyage e et de Nubie*« i to Bind, udstyret med Forfatterens Kort nger.

almindelige histori- ɛsse, som brød frem Tidsafsnit, bragte l at sysle med Per- baade i Henseende nlingen af historiske i Henseende til en biografisk Skildring stories navnkundige ,andsdommer PEDER MYLIUS skrev saa- ɛn vidtberømte Søe- err CORT SIVERTSØN m. m. mærkvær- og Levnets Beskri- 740, og baade Tor- l og Griffenfeld fandt graf i CASPER PETER 724—84), hvis Bøger :ang vidne om, at der maa have været Trang til slige og at Rothe ikke var Mand for at udføre et saadant Ar- ɛd den tilbørlige Kritik. En Autoritets Dom over Rothes d som Historiker er naaet til os med hele den Uforbehol- som en privat Udtalelse tør tillade sig. Foran i sit Exem- Danmarkes forrige Riigens Stoore Cantzler Peder Græve ɛnfelds Liv og Levnet« har GRAM nemlig givet sit Hjerte ılgende Ord: »Dette ilde og ufornuftigt sammenrapsede udi prægtigt Bind, som her sees, bleven mig foræret af binder Johan Vilhelm Boppenhausen, saasnart det var ud- Hvilket jeg har villet antegne, paa det ej Nogen skulde et jeg havde agtet det værdigt derpaa at bekoste sligt et

Bind. Det kan til Efterkommerne bære et Vidnesbyrd og Bevis om vore Tiders uhørlige Skjødesløshed og elendige Licence i at kunne udgive og faae trykt det allerlumpenste Snavs endog med Universitetets Approbation; og er det bedrøveligt, at om denne store Mand, hvorom det handler, 1) saa mange grove Fabler og Usandfærdigheder fra hans første Ungdom af indtil hans første Employ i Embeder ere herudi blevne fortalte og stadfæstede; 2) saa skjændige og Dagens Lys plat uværdige Skandskrifter ere indrykkede; 3) saa urimelige Domme af den elendige Autore fældede.« Saa streng en Dom vil vel Nutiden ikke fælde over C. P. Rothes »Griffenfeld« eller hans »danske Søe-Heldt og Vice-Admiral Peder Tordenskjolds omstændelige Livs og Heldtelevnets Beskrivelse«, 3 Dele, 1747—50, idet de opsamlede Materialier og Aktstykker ville yde den nogen Erstatning for den kritikløse Behandling af Stoffet. Et tredie Værk af Rothe, »Brave danske Mænds og Kvinders berømmelige Eftermæle«, 1753—54, indeholder dels Bidrag til Levnetsbeskrivelser, dels enkelte af Rothe udarbejdede Biografier eller Brudstykker af saadanne (Kaj Lykke, Henrik Rantzau, Jens Munk o. fl.). At Rothes populair-historiske Methode slog an, sees bedst deraf, at den fandt Efterlignere, saaledes Normanden HANS PAUS, der 1746—47 udgav »Anledning til den fra Dannemarkes Riges Hofmester og det Romerske Riges Græve forvandlede til Dannemarkes Riges Forræder Corfitz Uhlefeld, hans Livs og Levnets Historie«, et med alle sine Mangler ingenlunde værdiløst Bidrag til vor Historie. — WILLE HØIBERG udgav 1746 nogle historiske Lejlighedssager, men mindes endnu kun som Udgiver af de »Kjøbenhavnske Samlinger«, særlig det Bind, som indeholder »Holbergiana« (se Titelkobberet S. 95).

H. Paus. Høiberg.

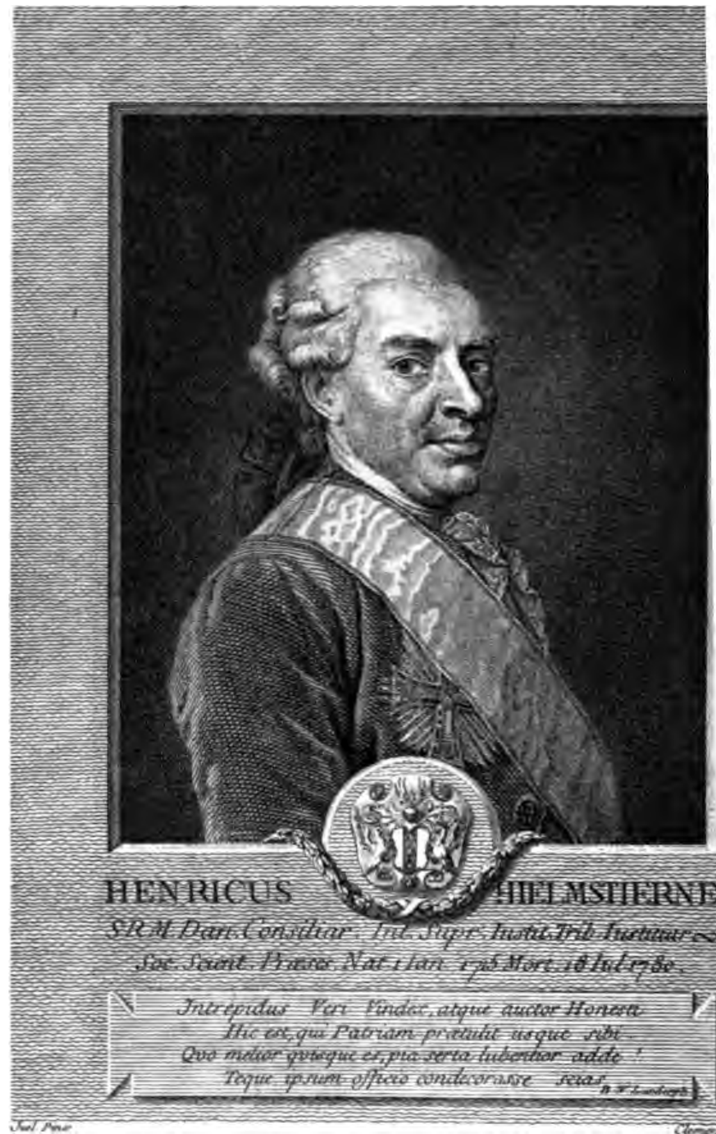
Hofman

Den danske Adel fik sin Historiograf og Genealog i TYCHO DE HOFMAN, f. 1714, død 1754 som Justitsraad og Assessor i Højesteret. Han udgav 1741 sit første Skrift »Leben einiger wohlverdienten Dänen« og 1746 »*Portraits historiques des hommes illustres de Dannemark, remarquables par leur mérite, leurs charges et leur noblesse, avec leurs tables généalogiques*«, endnu samme Aar forøget med Griffenfelds, Cort Adelers og Tordenskjolds Biografier og udstyret med Stamtavler og kobberstukne Portraiter, udførte i Paris. De erhvervedes af en kjøbenhavnsk Forlægger, og 1777—79

com Hofmans Bog i dansk Oversættelse: »Historiske Efter-
ninger om vel fortjente danske Adelsmænd med deres
ımme-Tavler og Portraiter«, I.—III., et vidt udbredt Værk,
i mange Tilfælde er blevet adspurgt næsten som historisk

leskrift og for en stor Del ogsaa fortjener denne Tillid. Til
'manns ovenstaaende, efter et Stik af Wille udførte Portrait
tter der sig den Mærkelighed, at det, med et engelsk Vers paa
iftpladen istedenfor den danske Inskription, i sin Tid blev solgt
:ngland i flere Oplag som et Portrait af Prætendenten Carl
vard. — Slotte og andre monumentale Bygninger i og udenfor

H[illegible] H[illegible]

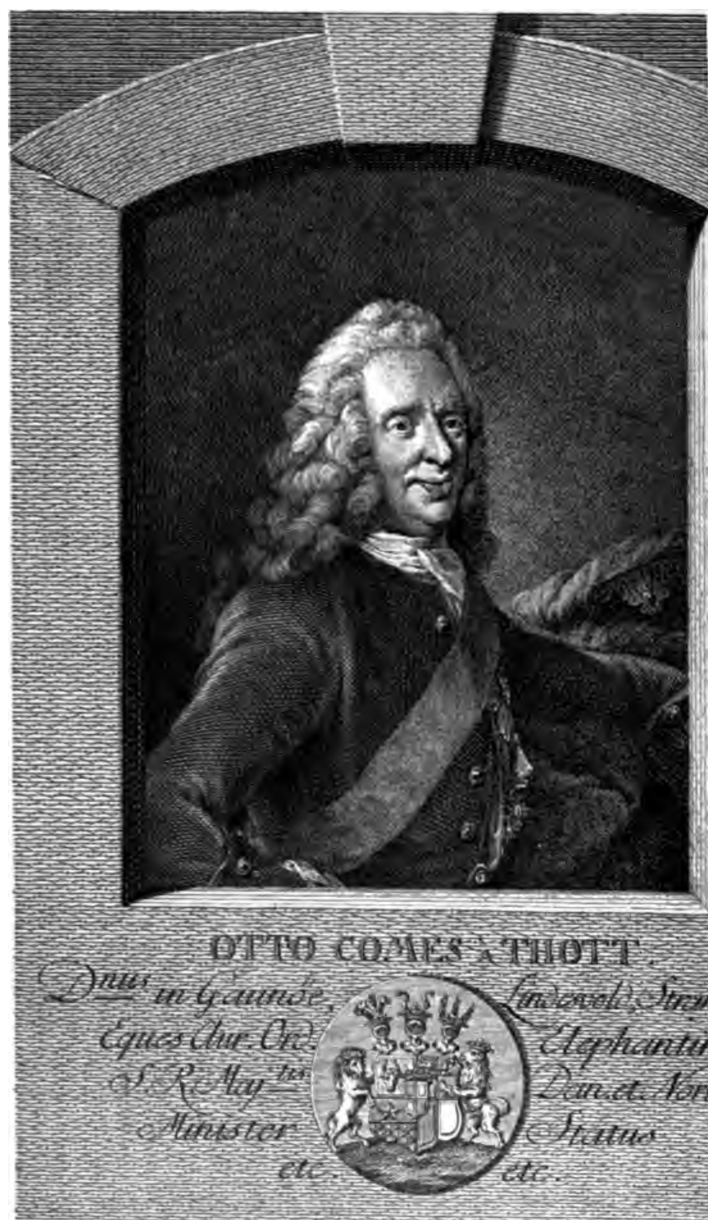
H[illegible] danske Ma[illegible] Justitiarius i H[illegible] [illegible] Videnskaber
F[illegible] Jan. 1715, d[illegible] Juli 1780.

Paa Skr[illegible] [illegible] Havde[illegible] af [illegible] et Forbillede paa Dy[illegible] M[illegible] Fa[illegible] Pers[illegible] fr[illegible] Kran[illegible] B[illegible] D[illegible] Dy[illegible] [illegible] at ved denn[illegible] D[illegible]

[illegible] Helmstiernes B[illegible] [illegible] til Oplysning af de under R[illegible] States [illegible]

Kjøbenhavn aftegnedes og beskreves af LAURIDS DE THURAH (1706 —59) i »Den danske Vitruvius«, to Dele, 1746—49, og i »*Hafnia hodierna*« (»Kbhvn. i vore Dage«), 1748. — Vaabner, Slægtregistre og andre Oplysninger til Adelens Historie samledes af TERKEL KLEVE (1710—77), adlet under Navnet KLEVENFELD; som Skribent har han derimod kun liden Betydning, og da han i et Sørgedigt vilde snerte Holberg, kvitterede denne for hans gode Villie i Ep. 289 med den Bemærkning, at »hans Sørgevise synes heller at indeholde en Satire end en Lovsang over den Afdøde, saa man af Materien saavelsom Stilen seer, at han haver gjort et Ligvers over sin egen Reputation og derfor fortjener heller at ynkes end at igjennemhegles«. Det kgl. Bibliothek skylder Klevenfeld nogle sjeldne Pergaments-Codices, men en langt betydeligere Gave modtog det af den under Navnet HJELMSTJERNE adlede Bogelsker og Litteraturkjender HENRIK HENRIKSEN (1715—80), Søn af en rig Kjøbmand i Kjøbenhavn og saaledes allerede fra Ungdommen af istand til at følge sin Lyst til at samle Bøger og Manuskripter, fornemmelig hørende til den danske Litteratur, af hvis ældste og sjeldneste Frembringelser han endog lod nogle optrykke, for at redde dem fra Undergang. Det betydelige Bibliothek, han paa denne Maade samlede, aabnede han med stor Velvillie for enhver Videnskabsmand, der tyede til dets Skatte, og han bestemte, at det efter hans Død skulde oprettes som et Fideikommis for Familien med Adgang for Offentligheden, en Katalog trykkes og en bestemt Sum anvendes til dets aarlige Forøgelse. 1807 overdrog Hjelmstjernes Svigersøn Grev ROSENCRONE med Kongens Tilladelse Samlingen til det St. kgl. Bibliothek, af hvilket den nu udgjør en særlig Afdeling under Navn af »den Hjelmstjerne-Rosencroneske Bogsamling«. — Endnu større Bogsamler var dog Grev OTTO THOTT til Gaunø (1703—85), hvis Bibliothek naaede op til 120,000 Bind, altsaa i Størrelse overgik det kongelige paa hin Tid. Var det end ikke lige stærkt besat i alle Fag, ejede det til Gjengjæld store Sjeldenheder i dem alle, indkjøbte paa Auktioner i Indlandet og Udlandet. I Palaiet paa Kongensnytorv var der opført en egen Bygning til det, og her besaa Rejsende disse Skatte som en af Hovedstadens ypperste Mærkværdigheder, her vakte Ejerens udstrakte Bogkundskab og ualmindelige Hukommelse for litteraire Sager de besøgende Videnskabsmænds Beundring. Ved Testamente

Thurah
Kleve.
Hjelmstje
O. Tho

OTTO COMES A THOTT.
Dnus in Gaunøe, Lindevold, Strøm
Eques Aur. Ord. Elephantin
S. R. Maytis Dan. et Nor
Minister Status
etc. etc.

[illegible]

overdrog Otto Thott den vigtigste Del af denne kostbare Samling, nemlig dens Haandskrifter og Palæotyper, til det kgl. Bibliothek, der saaledes efter Testators Død forøgedes med mere end 4000 Manuskripter, hvoraf 400 paa Pergament, og en Samling af over 6000 før Aaret 1530 trykte Bøger. En Katalog over de Thottske Samlinger besørgedes senere udarbejdet af R. NYERUP.

Universitetsbibliotheket berigedes med den lærde **Arni Magnusens** (ARNAS MAGNÆUS') oldnordiske Haandskriftsamling. Denne berømte Videnskabsmand førte det med Ole Worm begyndte Oldstudium et mægtigt Skridt videre og lagde Grunden til vor Tids Viden om den islandske Litteratur. Han var selv Islænder, født 1663 i Middale i Dalesyssel paa Vestlandet. Henved en Snes Aar gammel kom han til Kjøbenhavn og blev Amanuensis hos den kgl. Antikvar Thomas Bartholin, for hvem han allerede indsamlede Oldsager. Under sin Fraværelse paa en Rejse i Tydskland blev Arni Magnusen designeret til Ansættelse ved Universitetet og tiltraadte nogle Aar efter Pladsen som Professor i Filosofi og dansk Oldkyndighed — den første Islænder, der besteg et akademisk Katheder. 1702 sendtes han af Regeringen til Island som Medlem af en Kommission til Udarbejdelse af en Matrikelbog over Landet. Med Afbrydelse af nogle Kjøbenhavnsrejser og de dertil knyttede Besøg hos Torfæus i Norge opholdt Magnusen sig ti Aar paa Island og kom paa Grund af sit offentlige Hverv i Berøring med Befolkningen hele Øen over, hvorved der gaves den ivrige Samler Lejlighed til at sætte sig i Besiddelse omtrent af alle de Bøger og Haandskrifter, som syntes ham af historisk Betydning. Til Kjøbenhavn nedbragte han saaledes efter endt Arbejde ikke blot det af Matrikelkommissionen samlede Materiale til Jordebogen i femten Foliobind, men ogsaa en kostbar Samling af islandske Manuskripter,

A. Magnusen

ARNI MAGNUSEN.
(For en Del et konstrueret Portræt.)

deriblandt Levningerne af Biskop Brynjulf Svendsens Ha
arkiv; en Del maatte efterlades paa Island, men blev 1
efter hentet ned af en kongelig Fregat. Ogsaa sine egne :
forøgede Arni Magnusen med utrættelig Iver, kjøbte paa A
laante til Afskrivning — og skikkede vel ikke altid de
tilbage, thi Samlermanien har sin egen bekvemme Sam
Professorgaarden i Kannikestræde, ved Siden af Ehlers' K
rummede en enestaaende Samling af sjeldne Bøger, islandsk
skrifter, gamle danske og norske Breve og andre Doku
Original eller Kopi. Fra Ildsluerne 1728 reddedes vel —
Øjeblik — det Meste af Haandskriftsamlingen, men d
Bøger og en Mængde af hans egne Optegnelser gik tab
var et forfærdeligt Slag for den gamle Videnskabsmand.
mist min Glæde, og den kan intet Menneske give mig«, sk
»dette Tab har udbredt ligesom en Døsighed over mine S
Ved Juletid 1729 blev han syg, og den 7. Januar 1730 d
efterat han i et Udkast til et Testamente havde bestemt,
litteraire Ejendele skulde overdrages til Universitetsbibl
som han havde forestaaet i en Del Aar: det er den i det
oftere nævnte »arnamagnæanske Samling«. Ogsaa d
magnæanske Legat, som han oprettede for sin Formue, ha
hans Navn og Virksomhed til vore Dage og vil bære de
frem i Tiden: dets Renter anvendes til Udgivelse af Oldsk
til Stipendier for islandske Studerende, der lægge sig e
nordiske Oldstudium og som Stipendiater arbejde i St
Tjeneste. Hele den nyere nordiske Oldkyndighed er saale
gaaet fra Arni Magnusens Samlerarbejde og ført frem f
Midler, ligesom han ogsaa — uden egenlig at optræde sc
fatter — var den Første, der anvendte historisk Kritik ove
Materiale, Videnskaben fik tilført fra den islandske Litter
1894 udgav Haandskriftsamlingens Bibliothekar KR. KÅLUND
log over den Arnamagnæanske Haandskriftsamling, 2. Bind.

Sproget. Paa Sprogets Renhed have vi seet Holberg og E
ja endog Pontoppidan have deres Opmærksomhed henven
Flere fulgte i deres Spor med Hensyn til Udskillelsen af de
mede Bestanddele og dets Tilbageførelse mod dets historisl
spring; ja der udspandt sig endog en puristisk Fejde, af l

man seer, hvor mangelfuld Forstaaelsen var paa begge Sider, baade hos Ivrerne for de nye Principer for Sprogrigtigheden og hos Forsvarerne af de gamle. En mærkelig medfødt Indsigt i Sprogets Natur fandtes dog hos JENS HØYSGAARD, Universitetspedel og Klokker ved Trinitatis Kirke (1698—1773). Hans første to anonyme Smaaskrifter vare Indlæg i en Retskrivningsstrid og aabenbarede en forbausende Indsigt i Sprogets Natur og Væsen. Senere udgav han, ligeledes anonymt, en accentueret Grammatik (1747) og en Syntax (1752), samt 1769 under Forfattermærket J. H. et Anhang til den accentuerede Grammatik. Høysgaa

Særlig Høysgaards Opfattelse af det danske Sprogs fonetiske Fænomener er fintmærkende og original. Han skjelner mellem de forskjellige Accentuationer og opfinder Benævnelser for dem (Skarptone, Stødetone, Vringeltone, Drægetone). Hvad Retskrivningen angaaer, mener han, at »man bør skrive, ligesom man taler, naar man taler ret; og derimod. hvad som er ret skrevet, bør og læses, som det er skrevet. Eller paa en anden Maade: dersom man er forsikkret om, at man taler ret, behøver man ikke at bekymre sig stort om nogen anden Regel end at skrive, som man taler.« Men hvem taler ret — eller rettest? Herom dømmer Høysgaard saaledes: »Den bedste Dialekt er efter de lærdeste og omhyggeligste Ortographisters Skjønnende først den i Roskilde og dernæst den kjøbenhavnske. Den fynske i Odense og den lollandske i Nakskov ere ogsaa ypperlige, men den sidste har en slettere Accent end den første, hvilket Lolliker og Fynboer ikke saa vel kan dømme om som den, hvis Dialekt viger længst fra dem begge.« Først i vort Aarhundrede kom Høysgaards reformatoriske Ideer til Ære og Værdighed ved at optages og føres videre af fremragende Sprogforskere.

Ogsaa paa det sproglige Omraade møder der os et Navn, der har spillet en betydelig Rolle ved en stor Del af Tidens litteraire Foretagender: Sprogelskeren, Litteraturvennen, den gavmilde Mæcen **Frederik Rostgaard**. Hans Fader, den kjække Hans Rostgaard, havde faaet Herregaarden Krogerup ved Humlebæk til Gave af Frederik III. som Løn for den udmærkede Tjeneste, han havde ydet i Svenskekrigen, og her blev Sønnen født den 30. Aug. 1671 og opkaldt efter den Aaret iforvejen afdøde Konge. Sexten Aar Rostgaa

gammel blev han privat indskreven som Student og kom som den velhavende Mands Søn i Huset hos Hofpræsten Dr. theol. Masius, hvor der levede en hel Koloni af unge Mennesker, »fornemme Adelsmænd eller andre ærlige Folks Børn, som tildels havde skikkelige og velberejste Hovmestre hos sig, tildels sejlede deres egen Sø«; til Maaltiderne var det et talrigt Selskab, der samledes, og for at Kostgængerne kunde øve sig i forskjellige Sprog, vexlede Konversationen Ugen igjennem mellem Dansk, Latin, Tydsk og Fransk. Efter den filosofiske Examen kastede den unge Rostgaard sig over de frie Studier, botaniserede med Ole Borch, bivaanede Casper Bartholins berømte Dissektioner, studerede Fysik og Kemi, læste Filosofi og Theologi, satte sig flittigt ind i den 1683 udkomne Danske Lov og overværede de forefaldende Disputatser. Helst dvælede han dog paa Bibliothekerne, hvor han under sine historiske, genealogiske og heraldiske Studier lagde Grunden til sin udstrakte Bogkyndighed og selv fik Lyst til at anlægge en Bogsamling. Denne Lyst tilfredsstillede Rostgaard med en Rigmands Ubundethed paa den store Udenlandsrejse, han tiltraadte, kort forinden han fyldte sit nittende Aar, og som holdt ham borte fra Fædrelandet i ni Aar — en Rejse, der som et talende Tidsbillede viser os, hvorledes en fornem, med betydelige Pengemidler og de bedste Anbefalinger udstyret Yngling i hine Dage forenede Opfattelsen af Livet med Studiet af Bøger. Fra Kiel, hvor den berømte Polyhistor Prof. Morhof forfattede et latinsk Æredigt til ham i Anledning af hans Kjærlighed til Poesien, drog Rostgaard over Hamborg, Hannover og Kassel til Giessen, ved hvis Universitet han i halvandet Aar studerede Jura, Mathematik, Historie og Arabisk samt tog Undervisning i at »opsætte adskillige publique Instrumenter, som i Kancellierne og i Negotiationer ved fremmede Hoffer eller ved Fredstraktater pleje at bruges«; i det nærliggende Frankfurt, endnu et betydeligt Samlingspunkt for den tydske Boghandel, gjordes der store Indkjøb af Bøger, som sendtes hjem. Over Mainz og Køln gik Rejsen saa til Holland: en Maaned i Amsterdam og henved halvandet Aar i Universitetsbyen Leyden, tilbragte med Bibliotheksstudier og med at høre Forelæsninger over Lovkyndighed, Statsvidenskab og de gamle Sprog; her lagdes desuden sidste Haand paa et Arbejde, som Rostgaard havde syslet med i længere Tid, nemlig en Samling latinske Digte af danske Forfattere, nu udgivne

Bind under Titlen »*Deliciæ quorundam Poetarum Danorum*« vel egnede til at vise det lærde Udland, at ogsaa Dan-

Efter Originalmaleriet i Universitetsbibliotheket.

k havde et Bidrag at yde til denne internationale Poesi; nelderne i de udenlandske litteraire Tidsskrifter fremhævede r VITUS BERINGS Digte for deres Klassicitet. Fra Holland tog

Rostgaard til England, hvor tre Fjerdingaar tilbragtes
mest med filologiske Studier, ogsaa af det danske Sprog
Etymologi han indsamlede, hvad han kunde overkomı
Tanken henvendt paa Tilvejebringelsen af en dansk Ordb
at have overstaaet en alvorlig Sygdom oversatte Rostgaa
Neumarks Psalme »Wer nur den lieben Gott lässt walı
Dansk og lod den trykke i begge Sprog; Oversættelsen blı
optagen i den autoriserede Psalmebog og findes der den I
(»Hvo ikkun lader Herren raade«). Nytaarsdag 1695 ankc
gaard til Paris, hvor han opholdt sig ikke mindre end
hurtigt indført i Verdensbyens selskabelige som i dens littı
kunstneriske Liv; de mest fremragende Videnskabsmænd
hans Omgang, og de store Bibliotheker stilledes saa lit
hans Raadighed, at han endog fik Lov til at tage sjeldne
skrifter med sig hjem til Afskrivning, saaledes det over
vigtige Haandskrift fra Slutningen af det 13. Aarh., som inı
den største kjendte Samling af de tydske Minnesangeres Dig
alene af denne litteraire Skat tilvejebragte Rostgaard en fuld
Afskrift, i lang Tid den eneste existerende, men et endnu s
Klenodie opdagede han i den oldtydske Oversættelse af
»*Historia nativitatis, passionis et resurrectionis Christi*« (»Cl
sels-, Lidelses- og Opstandelseshistorie«), af hvilken Kodex
en omhyggelig Afskrift. Ogsaa hidtil uudgivne Stykker af
Forfattere afskrev han og tilvejebragte navnlig et stort Mate
en Udgave af Libanius, hvilken senere paa dette Grund
sørgedes af den lærde J. C. Wolf i Hamborg. Med stor Iı
satte han sig desuden ind i den vanskelige Opgave, som de
sigtsmæssigste Affattelse af en Bibliothekskatalog frembyd
udarbejdede paa Fransk en ny Plan, som han lod trykke.
heldigt løste han fremdeles det ham hjemmefra overdragne
at opdage, hvor Tyge Brahes Manuskripter, som i sin Ti
blevne sendte til Paris for at udgives af Mathematikeren
vare blevne af og faae dem tilbagegivne til Danmark. I F
1698 forlod Rostgaard omsider Paris og rejste gjennem Sydf
til Italien: Milano, hvor det ambrosianske Bibliothek fængslec
i tre Maaneder, Florens, hvor han fik Tilladelse til at studere
mediceiske Bogsamling og hvor der indkjøbtes Bøger efter
Maalestok, ligesom i Venedig og Rom, i hvilken sidste I

holdet strakte sig over syv Maaneder, udfyldte af Studier i tydsk Oldlitteratur og romerske Antikviteter. En Udflugt til Neapel, Sicilien og Malta afsluttede de italienske Dage; over Tydskland skulde Rejsen gaa til Wien og Ungarn, men Efterretningen om Kong Christian V.s Død ledsagedes af hans Venners Opfordring til at komme hjem hurtigst muligt, og i de sidste Dage af Oktbr. 1699 betraadte Rostgaard atter Fædrelandets Jord efter saa lang en Fraværelse.

Frederik IV. udnævnte den endnu ikke niogtyveaarige Videnskabsmand til Gehejmearkivar, og i denne Egenskab bar han ved Salvings- og Kronings-Akten den i kosteligt Gyldenstykke indbundne Kongelov paa en rød Fløjlshynde, indtil den af Storkansleren blev overgiven til Bispen og af denne henlagt paa Altret. Ikke to Maaneder efter kom Rostgaard i en intimere Forbindelse med den samme Storkansler, Rigets fornemste Embedsmand Conrad Reventlow, idet han blev forlovet med hans udenfor Ægteskab fødte, men sammen med hans ægte Børn opdragne og af Kongen adlede Datter, den trettenaarige Conradine Revenfeldt, hvem han ægtede tre Aar senere. Ved dette Ægteskab blev Rostgaard beslægtet med nogle af Landets bedste Familier, ikke at tale om, at Fyrstinden af Slesvig, den senere Dronning Anna Sophia, jo var hans Hustrus Halvsøster. Fra hendes Side vistes der ham dog aldrig megen Protektion; Anna Sophia kunde ikke lide ham og vilde ikke »have hans store Næse til at komme sig for nær«. Men Kongen var ham bevaagen og viste ham sin Naade ved forskjellige Udmærkelser, sin Paaskjønnelse af hans Dygtighed ved Overdragelsen af en Mængde Embedshverv, der kun undte Rostgaard liden Tid til litterair Syssel. Allerede 1702 var han bleven optagen i Adelsstanden og udnævnt til Justitsraad, hvorfra han senere steg til Etats- og Konferensraad; han blev Assessor og noget efter Justitiarius i Højesteret, Direkteur i det vestindiske og guineiske Kompagni, Medlem af en uendelig Mængde Kommissioner og tilsidst Oversekretair i det danske Kancelli. Fra denne betydelige Stilling i Statens øverste Administration styrtedes Rostgaard brat som Følge af en Undersøgelse, der indtager en uhyggelig Plads i vor Retshistorie under Navn af »den gehejme Commission«, en i et særligt Øjemed oprettet og under skrækindjagende Former arbejdende hemmelig Ret, der skulde undersøge og paadømme visse paaankede

Den hemmel[ige] Kommissio[n]

Embedsmisligheder. I denne Kommission havde nogle af Rostg udprægede Avindsmænd Plads; deres Forhør, hvis Resultater lagdes Kongen gjennem Protokoller, som de Anklagede ikke se, og som senere ere blevne tilintetgjorte, fældede blandt højtstillede Statsembedsmænd ogsaa Rostgaard. Ikke ganske Skyld paa hans Side, thi han havde i nogle Tilfælde taget Skjænk og Gave. ikke som forud betinget Løn, men som s ydet Tak for visse Embedsexpeditioner; ejheller uden eget Mi: thi i sin første Befippelse over Anklagen vidste Rostgaard bedre Udvej end at flygte til Sverig og gav saaledes Mist større Omfang. Men seer man hen til Tidens gængse M Embedsforhold og det almindelig udbredte, af Staten godkj Sportelvæsen med dets let noget flydende Grændser; seer ma til Undersøgelsens summariske, af personlig Forfølgelse pra Fremgangsmaade og til Dybden af det Fald, der styrtede manden fra Samfundets højeste Værdigheder ned i en Slags viisningsstand og endog tvang ham til at sælge Størstedelen a kjære Bibliothek for at kunne tilbagegive det urettelig Oppeb — saa kan man, efter Alt, hvad der er oplyst, ikke bortvi Følelse af, at Rostgaards Straf var større end hans Brøde. At Fornemmelse ogsaa var de nærmest paafølgende Aars, viser si mentlig deraf, at Rostgaard ikke saa længe efter fik nye Em betroet, først som Amtmand og derefter som Translateur ved sunds Toldkammer, samt at der atter tilstedtes ham Adgang til

Katastrofen indtraf 1725. Vi skulle nu i Korthed kas Blik paa, hvad Rostgaard, uden selv at være synderlig lit ydende, har virket for Litteraturen før og navnlig efter det o Tidspunkt indtil sin Død 1745. Saavel hans Optræden mod » Paars« som hans Virksomhed for den danske Skueplads, der nedes af Thalia med hans Prolog, er tidligere berørt. Ligele det paa sit Sted omtalt, at det var Rostgaard, som samle udgav BORDINGS Digte, en Opgave, som sysselsatte ham i r Aar og som maatte forberedes ved Udsendelsen af et Par S skrifter, indeholdende »Fortegnelse paa en good hob af Sl. Ma Anders Bordings Danske Vers« til Vejledning for dem, der r maatte sidde inde med et eller andet ukjendt Stykke af Dig vidtspredte Produktion; omsider lykkedes det 1736 at faae den første samlede Udgave af en dansk Digters Arbejde frem

andet Udgiverarbejde tilfaldt Rostgaard, da Kongen overdrog ham at besørge Kongeloven trykt i en Udstyrelse, der kunde svare til det haandskrevne Pergament-Exemplars Zirlighed og i Kobberstik gjengive dettes kunstneriske Ornamenter; den pragtfulde Udgave af 1709 viser, at Rostgaard fuldt var dette Hverv voxen. Endelig udførtes der af Rostgaard selv og ved hans Hjælp et meget betydeligt Ordbogsarbejde. Som ovenfor nævnt havde herhenhørende Studier beskjæftiget ham allerede paa hans Udenlandsrejse; ved Auktionen over Peder Syvs Efterladenskaber var blandt andre Haandskrifter ogsaa dennes danske Ordbog kommen ham ihænde, og paa Grundlag af den satte Rostgaard sit Værk igang, idet han udsendte de enkelte Bogstaver til sprogkyndige Venners Gjennemsyn. Senere blev Langebek hans Medarbejder; men helt færdig blev Arbejdet aldrig; dets 21 Foliobind, der naa ind i Bogstavet N, opbevares nu i det St. kgl. Bibliothek. — Den historiske Videnskab skylder Rostgaard Tak paa forskjellig Vis, dels fordi han ved Gehejmearkivets Flytning bragte dets Indhold i en ny og bedre Orden, dels fordi han bestemte en Del af sin Formue til Oprettelsen af et Legat, af hvis Renter der — naar Kapitalen var voxet til en vis Størrelse — skulde lønnes en Professor i Historie og nordiske Antikviteter ved Kjøbenhavns Universitet; det traadte i Kraft 1833, da VELSCHOW blev den første »Professor Rostgardianus«, senere efterfulgt af ALLEN, C. PALUDAN-MÜLLER og JOH. STEENSTRUP. Et andet Legat kom de Studerende tilgode; sine Haandskrifter og sin Bogsamling skjænkede Rostgaard til Universitetsbibliotheket. Ordbogen.

Ogsaa til Digtekunsten forholdt Rostgaard sig mere beskyttende og vejledende end selvfrembringende. Ligesom Holberg udsatte han Præmier for gode danske Vers; men i Modsætning til Holberg var han en afsagt Fjende af den satiriske Digtning, som det klart fremgaaer af det Raad, han et Par Aar før »Peder Paars«'s Fremkomst gav en ung Digter: »Omendskjøndt det kunde kildre noget i visse Folks Ørne, saa er det dog den farligste Caracteer, et ungt Menneske kan tillægges, at ansees for en Satyricus, saasom alle ærlige Gemytter bære en indvortes Afsky for saadan et Menneske, om de end udvortes vise ham et mildt Ansigt«. Af Rostgaards egne Vers ere kun nogle Psalme-Oversættelser bevarede i vor Tids Erindring (Psalmebogens Nr. 38, 216, 390, 484).

Opfattelsen af Rostgaard har i dette Aarhundrede, ‹
A. HOJERS Frederik IV.s Historie var udkommen, været
paavirket af denne hans Antagonists hvasse Udtalelser om ha
give Gjenklang i C. MOLBECHS Dom over hans Ordbogsar
(›Nye Danske Magazin V, 1827), og N. M. PETERSENS :
Skyggerids i 4. Del af Litteraturhistorien har faaet sin Farve ‹
Til Berigtigelse af denne uretfærdige Opfattelse skrev CHR. I
1870—71 sin udførlige Biografi ›Frederik Rostgaard og hans
tid‹ i to Dele, af hvilke den anden helt optages af Aktstykl
Breve til Belysning af Emnet.

Poesien. Vi staa nu ved Indgangen til Poesien i Aarhund
første Halvdel. Dens Omraade er snart gjennemvandret, efte
have Holberg bag os. Baade i aandelig og i verdslig Digtn
der kun ganske enkelte Navne at fremhæve midt i den Vri
som med god Villie, men med svigtende Evne og forvendt
færdes op ad Parnassets Skraaninger, uden nogensinde a
Tinden eller blot Nærheden af den.

I. A. Brorson. Psalmedigteren **Hans Adolph Brorson** er en af de fa
valgte, det 18. Aarhundredes Sidestykke til Kingo, om enc
blødere og svagere Linier. Han blev født den 20. Juli 1
Randrup imellem Ribe og Tønder og nedstammede fra e
bosat gammel Præsteslægt. Atten Aar gammel blev han dim
fra Ribe Kathedralskole, men maatte paa Grund af Sygdom a
sine Studeringer og tog først 1721 theologisk Examen, efter
allerede var blevet ham tilbudt et ønskeligt Kald, nemlig
Randrup, hvor han paany kom til at leve i Barndomshjemme
Nærheden af sine to ældre Brødre, Niels Brorson i Bedst
Broder Brorson i Medolden — ›det rare Kløverblad fra Ran
som de almindelig kaldtes. I otte Aar virkede han her, t
1729 valgtes til Præst i Tønder, hvorfra han efter andre otte
Forløb kaldtes til Ribe som Stiftsprovst og Sognepræst ved
kirken. Da Bispestolen 1741 blev ledig, blev det Brorson, de
til at beklæde den, hvad han — ifølge et Familiesagn — skal
faaet Løfte paa af Christian VI, fordi han havde forfattet Ps
›Op, al den Ting, som Gud har gjort‹. I Ribe beboede B

Hans Adolph Brorson,

Biskop i Ribe, født i Randrup 1694.

Titelkobber til »Troens Rare Klenodie«, 1752.

Verset (af Niels Brorson) synes at antyde, at Ligheden lader endel tilbage at ønske.

indtil sin Død den 3. Juni 1764 Anders Vedels gamle Gaard bjerget.

Som saamange af de slesvigske Præster hyldede ogsaa son'erne den pietistiske Retning, og hos Hans Adolph fandt Bortskuen fra Verden, dens Ringeagt for de jordiske Ting, e meget frugtbarere Jordbund, som hans Helbred altid var svag Sindsstemning ofte tung og trykket. Biskop Peder Herslet ikke yndede Pietismen, kaldte ham i en til Frederik V. inc Klage over Kirkekollegiet »en god, men enfoldig, ved Svagh Hypokondri fast uduelig Mand«; denne Dom tager sig alt pa haand, naar man tænker paa Brorsons Digtergjerning, højst færdig ud, og senere Undersøgelser have ogsaa tilfulde god at han var nidkjær og utrættelig i sin Embedsgjerning (I. B. GAARD: »Biskop H. A. Br. som Embedsmand«, »Theologisk skrift« 1838. 2. Bd.). Hans alvorlige Natur, hans legemlige Sv og de store Sorger, der overgik ham — han mistede Hustru Børn i Løbet af kort Tid — havde tilsammen givet ham en sagtmodig og stilfærdig Fremtræden, der nu og da kunde a Karakteren af Tungsindighed og maatte faae yderligere Nær den Form for Religieusiteten, han følte sig mest tiltalt af; me den anden Side havde han i Hjemmet de lyse og lykkelige ' da Sang og Musik friskede ham, og i sin Embedsdont de Øjet da han maatte møde Overgreb eller Forsømmelse med en som sagtens har havt en Del af den pietistiske Ivren ved s hans Psalmedigtning gjenfinde vi alle disse Elementer.

Den begyndte allerede i Randrup, hvor rimeligvis den for nævnte herlige Psalme er bleven til, bekjendt navnlig for deres ædle Enfold saa gribende skjønne Linier:

Gik alle Konger frem i Rad
i deres Magt og Vælde,
de magted ej det mindste Bl
at sætte paa en Nælde —

der saa desværre strax efterfølges af Billedets Forfladelse ve mattere Gjentagelse:

Ja, alle Englers store Kraft,
som Himle-Scepter føre,
har ingen Tid den Evne havt
det mindste Støv at gjøre.

Psalmerne udkom først enkeltvis i Smaahefter, ligesom andre senere i mindre Samlinger af Advents-, Jule-, Paaske- og I

Troens Rare Klenodie.

psalmer, indtil de 1739 forenedes i »Troens Rare Klenodie«, hvis følgende Udgaver jevnlig forøgedes med nye Psalmer, som bleve i høj Grad folkeyndede i Danmark og Norge. Det er tilvisse ogsaa i en folkelig og jevn Tone, det dybe, alvorlige Indhold udsynges i Brorsons Psalmer, baade hans egne og de omtrent tohundrede, han har oversat, mest fra Tydsk og fortrinsvis fra den pietistiske Psalmelitteratur (Paul Gerhard): han havde sat sig til Maal — og han naaede det — »at Psalmerne kan klinge i hver Mands Hus og Bo«, som RUDELBACH siger. Den barnlige, blide Tone, f. Ex. i Julepsalmerne bærer maaske ikke saa højt som Kingos kraftige Vingeslag, men ad stille Veje, som Kilderne i

H. A. Brorsons Haandskrift.
Et i en Almanak fra 1760 indskrevet Vers.

Jorden, bringe de Læskelse til den fortørrede Sjæl. Vel ere de ikke fri for trættende Vidtløftighed og svækkende Gjentagelser; Citatet her ovenfor er i saa Henseende paradigmatisk for Brorsons som for Tidens øvrige Digtning, i hvilken en fortrinlig Enkelthed saa ofte taber sin Kraft paa Grund af Udmalingens Bredde; ogsaa dvæler Fantasien stundom for længe i de særlig pietistiske Forestillingers overspændte Kreds — men med Alt dette er der nok tilbage af en ægte Fromheds sande og ædle Udtryk. Vi nævne af »Troens rare Klenodie« de originale Psalmer »I denne søde Juletid«, »Den yndigste Rose er funden«, »Kom, Hjerte, tag dit Regne-Bræt«, »Ak, vidste Du, som gaaer i Syndsens Lænke«, »Jeg er rede til at bede«, »Jeg gaar i Fare, hvor jeg gaaer« med den fortræffelige Stigning i Strofernes Begyndelseslinier; af Oversættelserne:

»Idag er Naadens Tid«, »Nu Gud ske Lov, at Stunden er s
blid oprunden«, o. fl.

Svanesang. En anden Samling gudelige Sange udkom Aaret efter
sons Død under Navnet »Svanesangen«, udgiven af han
Stiftsprovst i Ribe BRODER BRORSON. De ere forfattede i
rens sidste Levetid og vare nærmest bestemte til hans eg
hans Families indbyrdes Opbyggelse i Lidelsens Timer. Ads
af disse Sange staa end højere end »Klenodiets« Psalmer,
»Hvad er det godt at lande i Himlens søde Havn« og fremf
den sublime Lyrik i Digtet:

Her vil ties,
her vil bies,
her vil bies, o svage Sind!
Vist skal Du hente, kun ved at vente,
kun ved at vente, vor Sommer ind.
Her vil ties, her vil bies,
her vil bies, o svage Sind!

Trange Tider
langsomt skrider,
langsomt skrider; det har den Art.
Dagene længes, Vinteren strenges,
Vinteren strenges, og det er svart.
Trange Tider langsomt skrider,
langsomt skrider; det har den Art.

Turteldue,
kom at skue,
kom at skue! Bag Gjærdet hist
der skal Du finde Forsommers Minde,
Forsommers Minde, alt grøn paa Kvist.
Turteldue, kom at skue,
kom at skue bag Gjærdet hist.

Eja, søde
Førstegrøde,
Førstegrøde af bliden Vaar.
Lad det nu fryse, lad mig nu gy
lad mig nu gyse. Det snart forg
Eja, søde Førstegrøde,
Førstegrøde af bliden Vaar.

Due, kunde
Du begrunde,
Du begrunde, hvad der nu skeer.
Kulden den svækkes, Blomsterne
Blomsterne dækkes, jo mer det s
Due, kunde Du begrunde,
Du begrunde, hvad der nu skeer.

Kom, min Due,
lad Dig skue,
lad Dig skue med Olieblad!
Se, nu er Stunden næsten oprund
næsten oprunden, som gjør Dig g
Kom, min Due, lad Dig skue,
lad Dig skue med Olieblad!

I »Psalmebog til Kirke- og Hus-Andagt« er der optaget
Brorsons originale og omtrent ligesaa mange af hans ove
Psalmer, tildels meget forandrede og betydelig forkortede. J.
HOLM har udgivet de mange Gange oplagte »Psalmer og aan
Sange«. Brorsons »Egne Psalmer og aandelige Sange« ud
1865 af L. R. TUXEN, ordnede efter Tidsfølgen og indledede
en Levnetsskildring og Forfatterkarakteristik. En ny Udga
»Psalmer og aandelige Sange« besørgedes 1867 af P. A. ARI

»H. A. Brorsons Levnet« blev 1887 skrevet af A. D. JØRGENSEN. Se ogsaa JOHN HANSEN: »Hans Adolf Brorson og hans Brødre«, 1893.

Af Tidens mange Rimere — at kalde dem Digtere vilde være for ædel en Betegnelse — skulle nogle nævnes og i al Korthed karakteriseres. Konferensraad VILHELM HELT, Deputeret for Finanserne og Assessor i Kammerkollegiet, beundredes som Oversætter og Lejlighedsdigter, saa der efter hans Død kunde udgives en 246 Sider stor Samling af hans »curieuse poetiske Skrifter«, fremkaldt »efter hans Venners som efter andre Liebhaberes Forlængsel« 1732. J. H. SCHLEGEL betegner ham og dermed de fleste af Tidens øvrige Poeter træffende med de Ord: »Denne Digter maa have havt en overordenlig Lethed i at gjøre Vers, men den Kunst at slette ud, som er saa vigtig for hvo der vil skrive for Evigheden, synes han rigtignok ikke at have forstaaet«. De mest yndede Digte i Samlingen vare »Konemarkedet«, hvis Emne er taget fra Herodots Beretning om, at de smukke Piger, naar de skulde giftes, sattes til Auktion, de grimme til Licitation; »Rhodopes Giftermaal«, en lang Fortælling om en fattig Pige, hvis Dejlighed skaffede hende mange Bejlere af alle Stænder, indtil hun tilsidst blev gift med en Konge; endelig Satiren »*Aut insanit, aut versus facit*« (»Enten er han gal, eller han gjør Vers«), en bred og paa sine Steder meget plump Behandling af forskjellige Samfundstyper, f. Ex. den Gjerrige: Helt.

Den gamle Stakkel der, som i en fedtet Trøje
og revne Buxer gaaer, tænk dog, med hvad for Møje
han op paa Børsen gaaer, den arme gamle Mand,
at han med Kjøbmandsskab en Skilling vinde kan.

Han til sin Middagsmad slet intet Andet æder
end som en røget Sild, sit Brød dertil han væder
i Klaumands Skillingsøl; til Aftensmaaltid han
Tobak at tygge har, hvortil han drikker Vand.

Saamænd, han Aarsag har at spare og at spente!
Den Stakkel dog kun har tre Tønder Guld paa Rente
og ingen Børn dertil, han aldrig Kone tog,
fordi hans Armod til Husholdning ej forslog.

En kraftig, sund og dygtig Natur var THØGER REENBERG, født i Viborg 1656, Ejer af Ristrupgaard, som han drev i fyrretyve Aar med Kyndighed og Iver, Landsdommer i Jylland, Fader til Reenberg.

tolv Børn og endnu i sit sexogfirsindstyvende Aar
svækket af Alderen, end at han bevarede aandelig Moc
indtil faa Dage før sin Død den 24. Juni 1742. Midt ι
mange praktiske Forretninger vedblev Poesien at have hε
Interesse, og ε
Lejlighedsdigt
kaldte af Be
i hans egen F
i hans talrig
Kreds, flød i A
fra hans sm
løbende Pen.
var hans dansl
Juvenal og Bc
fremmede F
Emnerne og Bε
maaden valgtε
de fremmede
Versform og S
han at naa sin
Forgænger.
Hovedstaden
opmærksomt
ske Litteraturs
Fænomener st
Dom i hans kl
og »Forsamli
Parnasso«, et
første større I
en kritisk Møn
Tidens Poeter
med den bekj
dest til Mester

Titelkobber til Poetiske Skrifter 1769

Siig, gode Bording! siig mig dog:
hvo lærte Dig at skrive?
at spænde hvert et Ord i Aag,
til Rim det skulde blive?
Naar jeg Dig seer saa mesterlig
din Digt at sammenbinde,

jeg slutte skal, at Rimet
vil ret med Forsæt fi
Det Dig saa vel fra Pen
Du digter ej saa fagε
jo Dig et Ord tilrede st
og tage vil sin Mage

Digtets Indhold er en Drøm: efter Arrebos Død er der blevet en Plads ledig paa Parnasset; den skal bortgives til den, som overfor Apollo og Minerva kan dokumentere at være den habileste Poet. Aspiranterne melde sig nu en for en med deres Værker, men Ingen bestaaer Prøven. Den Karakteristik, der saaledes bliver Skribenterne tildel, ville vi se en Prøve paa i Dommen over Dorothea Engelbrektsdatter:

Med dette Svar gik han sin Vej. —
Strax efter kom en Kvinde
for Retten frem: hun uden Nej
vil Plads og Sæde vinde.
Og som hun var af dette Slags,
der artig kunde snakke,
hun tog til Ord og sagde strax:
Hr. Phøbus! tag tiltakke
med disse Vers! Jeg mener vel,
Du, som en billig Dommer,
skal kjende, jeg med Ret og Skjel
iblandt Poeter kommer.
En Times Tid jeg skrive kan
et hundred Vers tillige,
trods Kingo selv! Nej, ingen Mand
jeg kjender, jeg maa vige.
Mit Rygte saa hos Alle staaer:
omskjønt jeg er en Kvinde,
dog siges om mig: Hisset gaaer
den danske Poetinde. —
Holdt! svarte Phøbus, holdt! Hvorhen?
Lad Verset for sig tale.
Det sige skal, om Du est den,
som Du vil Dig afmale.
Det læstes op: endel han fandt,
hvorfor han hende roser,
men laster, at der var iblandt
selvgjorte danske Gloser.
Og, sagde han, med Billighed
Du est en Poetinde,
dog naaer Du ikke denne Sted,
som Arboe lod herinde.
Hun nejede. Men Phøbus bad,
hun ikke skulde glemme
at vare Kvindekjønnet ad:
omskjønt de havde Nemme,
dog skulde de vel vogte sig
fra Rim og Vers at skrive,
at Verden ikke latterlig
skal Spot med dennem drive.
At skrive Vers, at ride Hest,
i Krigen modig være,
det stedse sømmer Manden bedst,
er Kvinder ingen Ære.

»Forsamlingen paa Parnasso« kom mod Reenbergs Ønske ud i Verden i Manuskript og bragte en Del Bevægelse i litteraire Kredse, men ogsaa Opfordringer til Forfatteren om at blive ved, som han havde begyndt. Han lod da et andet færdigt Manuskript vandre ud blandt Venner: »*Ars poetica*« (»Digtekunsten«) med Anvisninger for Digtere, baade i rent ydre Henseende:

Sæt ikke tvende Stavelser
af samme Lyd tilhobe,
men nok, at de, hvor Rimet er,
en Ekko kunne raabe.
Og hvis Du samler uden Val
enslydende Vokaler,
dit eget Øre sige skal,
at Verset ilde taler.
Trochæus bør ej sættes der.
Iämbus sig tilskriver:
Poetens Sjæl Accenten er,
der Liv til Verset giver o. s. v.

og med Hensyn til en mere indre Ensartethed og Samster som hvor Kunstlæreren med æsthetisk Frisind imødegaaer de vending, der var bleven fremsat mod den antike Mythologis] telse som forargelig endog i verdslig Poesi:

Endel, jeg veed, er af det Sind,
de strengelig forbyde
at føre Juno, Pallas, ind,
med dennem Verset pryde.
Men jeg er ikke saa bigot,
jeg skulde mig indbilde
min Daab dermed at gjøre Spot,
min Kristendom at spilde.
Med lige Ret man ikke bør
et Skib Neptunum kalde,
og den, som i sit Vaaben føer
Fortunam, vil affalde;
sit Navn ej burde nogen Dag
af Thor og Odin bære,
var det Religionens Sag
og Hinder i Guds Ære.
Blandt Lilier og Tuliper
Blaamynte sees i Haven,
forlyster Øjet, skjøndt hun er
kun skadelig for Maven.

Jeg som Poet beskrive kan
Charontis Færge-Skøjte,
Neptuni Fork, en laadden P
at lege paa sin Fløjte,
at Mnemosyne Moder er
til Bogens ni Gudinder,
Saturnus Time-Glasset bær,
og Clotho Livet tvinder.
Men — er min Sang om Gud o
bort Jupiter og Venus!
Guds Ark og Dagon ikke ka
i eet Kapel forenes.
Da bør vor Sjæl, Guds Contra
sin store Skaber mindes;
Poeters Hjerne-Guder ej
i Zion skulle findes.
Vi bør som Kristne vise Gud
vor Daabes Pagt og Stemp
og disse Hunde drives ud
af Helligdommens Tempel.

Beslægtede Emner har Reenberg behandlet i Digtene »Po Opmuntring« og »Poesiens Vanskeligheder«. Han har end givet poetiske Oversættelser af Phædri Fabler, omtrent hund Tallet, samt af de tolv Fabler i Boursault's Skuespil »*Ésope Ville*«, efter en engelsk Oversættelse. Hans originale Smaaar ere, som allerede sagt, næsten alle Lejlighedsdigte, let versific Bagateller med den Frihed i Tonen, deres personlige Bestem tilsteder. Endnu lever vel i Nutidens Erindring Reenbergs

I et Vinhus jeg skal sige
mit Farvel og sættes ned.

og maaske i ældre Viseboger ogsaa hans anden Oversa af en Drikkevise, Urtypen for den filosofiske Begrundelse af posiet, senere fortsat af L. SAGENS »Diogenes vranten og stol af CHR. RICHARDTS »Da Hegel engang laved Puns«:

Kommer, I Philosophister!
Smager denne klare Vin!
En Fantast, der Bacchus mister
for al Ciceros Latin!
Er og sandt:
Ingen fandt
stor Behag i Vand at drikke.
Aristoteles og ikke
var saa stor og slem Pedant.

Grækernes de store Vise
toge sig hver Morgenstund
udaf denne søde Spise.
Lærdom flød af deres Mund.
Plato med,
som man veed,
der han længe sig betænkte,
fandt i Glasset, han iskjænkte,
al sin Visdoms Hemlighed.

»Justitzraad og Landsdommer Tøger Reenbergs Poetiske Skrifter« udkom 1769 i to smukt udstyrede Bind med Fortale af P. KOFOD-ANCHER, Forfatterens Levnetsskildring samt Anmærkninger af LUXDORPH.

Det Meste af JØRGEN SORTERUPS Digtning er af samme Tønde som Tidens øvrige Poeteri; kun eengang hæver han sig op over den flade Almindelighed og stiger da saa forunderlig højt, at hans Øjne skue ind i den sande Digtningens Sol, og dens Straaler falde endnu paa hans Vinger. Han blev født 1662 i en Landsby ved Slagelse og blev tredive Aar gammel Præst i Lyderslev ved Store-heddinge, ikke langt fra Hellested, i hvis Præstegaard gamle Peder Syv sad og syslede med sine danske Folkeviser og Sprogstudier. Sorterup havde de samme Interesser — han skrev en Afhandling om Guldhornene — og de to Præstemænd havde mange gode Timer sammen. Som Lejlighedsdigter kjende vi Sorterup fra hans Samling »Poetiske Smaa-Sager«, lutter Bagateller, Personalia uden almen Værdi i Form af Nytaarsønsker, Bindebreve, Æredigte o. s. v., ja endog saa ideforladte Emner som en Beskrivelse af alle de Egenskaber, der bør findes hos en i alle Maader fuldkommen og veldannet — Hest. Som Satiriker har han i et Par ikke stort heldigere Skrifter taget sin Samtids litteraire Forhold under Behandling: »*Cacoëthes Carminificum*« eller disse Tiders Rim-gjerrighed satirisk-vis afmalt«, der nu idethøjeste kun har Betydning ved de Forfatter-navne, det fremfører og giver en og anden oplysende Karakteristik af; det Bedste turde være den kortsluttede og ret sikre Betegnelse af tre Digtere i disse Linier: Sorterup.

Med saa stort et Lys forlente
os vor danske Arrebo,
at hans Lampe billig tjente
til vor mavre Pen at to.

Kingo skjænker os at drikke
af sit krydred Digtevæld,
saa at vi kan noksom ikke
undre paa hans Sanges Held.

Bordings lette Skrivemaade
sætter Fjedre paa vor Pe
saa vi lader Gejsten raade,
hvor hun end vil hid og

Den »Poetiske Skantze-Kurv«, 1709, er et polemisk Rimskrift, kaldt af en Kaldsfælles uheldige poetiske Forsøg og me Opgave, at vise det danske Sprogs Skikkethed for Poesien; So udfolder en ikke ringe Virtuositet i Sprogdannelser og deres ske Benyttelse, men det Hele er mere Kunstleri end Kunst.

Heltesange. Grundforskjellig fra den fade Lejlighedsdigter og den u Polemiker er den Sorterup, der 1716 træder frem med de Heltesange om vores allernaadigste Herres og Konges K Friderich IVdes lykkelige Sejervindinger til Lands og Vand Guds Bistand erholdte Anno 1715«. Sorterup har her skifte ikke blot i Forhold til sin egen tidligere Digtning, men o Forhold til Heltedigtets sædvanlige Genre. I den versificered egnelse til de besungne Søhelte forudsætter han, at der vil ham Indsigelser for hans Afvigelse fra Traditionen:

Du skulde sjunget om, hvor den treforked Herre
Neptunus har begyndt som Sprudehval at glo,
da han sin Bølgebov ej maatte mægtig være,
nu Mars den gjorde til sin Magtes Færgebro o. s. v.,

men han vil intet have at gjøre med det hedenske Gudeap »til Herren Zebaoth mit Offer vil jeg føre«. Ikkedesmindre Rokoko nok tilbage i Sorterups Heltedigtning; den minder i mange Træk om de bekjendte Billedfremstillinger af Krigsl en vældig Paryk paa det knejsende Hoved, den ene Skulder under en bølgende, folderig Kaabe, den pantsrede højre Ar strakt med Feltherrestaven i Haanden og i Baggrunden Røg de tordnende Kartover. Men paa den anden Side har Sorteru at gribe Folkevisetonen dæmpet hele denne Pomp, omsa i ædlere, jevnere Udtryk og bragt den Folkets Øre nærmer nogen anden pathetisk verdslig Digtning fra denne Tidsalder. vil ikke andetsteds i Parykttiden træffe paa en samtidig saa stætisk og folkelig Klang som i disse Strofer om Landgange Rygen:

Herr Sehsted har avlet en Søn under Ø,
de Svenske til Sorrig og Kvide;
han haver den Skjæbne, han aldrig skal dø
og aldrig sin Klædning opslide.
Af Herren er Sejren alene.

Hans Fødsel var blodig, hans Moder var Mand,
hans Amme var gloende Lue,
hans Vugge var vinget og gungred paa Vand,
al Verden det Foster skal skue.
Af Herren er Sejren alene.

Tre Konger stod Fadder, der Barnet kom frem,
ej alle med lige god Villie,
det flakked om Havet, dog landede hjem,
paa Rygen og Ruden at spille.
Af Herren er Sejren alene.

Den Sejer, Herr Sehsted for Rygen erholdt,
af Rygtet tog snelleste Vinger,
ej Fjeld er at finde saa stejl og saa stolt,
at den jo derover sig svinger.
Af Herren er Sejren alene.

Heltesangene ere fem i Tallet: om Flaadens Udrustning, om Gabels Sejrvindinger, om Rabes Sejr, om Landgangen paa Rygen og om Stralsunds Erobring. Versformen er i dem alle den samme. 1889 bleve de, med en Indledning, udgivne af P. RØNNING.

FREDERIK HORN (1708—81) var i sin første Ungdom en ret kvik Poet, som han senere blev en af Kjøbenhavns navnkundigste Højesteretsadvokater. Paavirket af Holberg udgav den kun toogtyve aarige Yngling under Navnet Frands Hansen, Drejer i Helsingør, et Par satiriske Skrifter: »*Somnium poeticum* eller en poetisk Drøm« og »Poesiens Misbrug« sammen med nogle andre Smaastykker. Heldigst er han, hvor hans Satire har et litterairt Objekt, som naar den raillerer med olddansk Stilfarve i moderne Poesi eller med sproglig Svulst og Unatur, f. Ex.: Horn.

En mener, han har gjort guldherligt Mesterstykke,
naar han et Vers med Ord, kunstdannede, kan smykke,
naar han grundtænkende et Ord kan kline ind,
som selvdigtdannes i hans Hovedhjernespind.
Ordsamlingskyndig Kløgt og pandebrydend' Tale
paa Sprogfordærver-Skik han penselnet kan male;

eller med den ubehjælpsomme poetiske Sprogform, der maa sin Tilflugt til Nødord og Omstillinger:

Jeg mon tilspørge Dig, som mon til Bryllup komme
med Skovox udi een og Vers i anden Lomme,
for hvad Du monne Dig i Verden give ud,
hvad Du i Lærdom mon tilbede for en Gud?
Du ej er for at gaa, men meget for at gange;
Du Roes vil ikke faae, men Du den monne fange.
Du sammenflikke mon en Slump Epitheta,
som sjelden sættes for, men gjerne bagest fra.
Som for Exempel: naar Du mon af En begjære,
han Dig ret som Poet skal Noget nu forære,
da skriver Du: o Mand, saa faver, gjæv og fin!
Lidt af Jer Godhed stor giv mig for Umag min!

Horn var en stor Beundrer af Holberg og har hyldet ham Apostrofe, hvoraf een Linie er naaet op til vore Dage — de allerede store Ting:

Se med Forundring an den store danske Skriver,
den danske Pufendorf, den danske Grotius,
den anden Huitfeldt i vort Dannemarks Arkiver,
en dansk Ovidius, en dansk Virgilius.

Din Ligemand, om ej din Mester, Molière!
Mod Juvenalis en honnet Satyricus,
de Nordmænds største Zir, det danske Folkes Ære,
i Levnet og i Skrift en rar Philosophus.

Kort: det, som Cicero om Varro kunde sige,
at han latinske Sprog fik sat istand i Rom,
om denne siges kan: i dansk og norske Rige
det danske Sprog ved ham igjen paa Fode kom.

Wadskiær. En snurrig Patron af en Poet have vi for os i CHRIST FREDERIK WADSKIÆR (1712—79). Hans Versemageri gjør et fløjent, halvt forsorent Indtryk med sine skruede Indfald, gruopvækkende Ordspil, sine Flauser og Tvetydigheder, Alt p senteret i en letglidende Form og med betydelig metrisk Færdigl Af Person var Wadskiær derimod, efter hvad han selv bekjen undertiden »saa trist og gnaven som Nogen«, »ligesaa alvorlig stille i en fremmed Stue som snaksom og skjemtsom i min e eller dog i fortrolige Venners Kreds«; og af hans Skrifters ma lærde Anmærkninger sees, at han var en paa en Mængde Omraa

velbevandret Mand, hjemme i forskjellige Videnskaber og Sprog, Længe varede det dog, inden han kunde blive befordret; han fik 100 Rdl. af Regeringen for at gaa Mønt- og Medaillekommissionen tilhaande og maatte forresten ernære sig som Avisskriver og Lejlighedsdigter. Paa Vers ansøgte han om forskjellige Embeder, først om at blive Notarius publicus i Kjøbenhavn:

Kingo Biskop, Bording Lektor,
Nordrup Præst og Falster Rektor,
Kyhn tillige Præst og Degn;
Schandrup blev en Herredsfoged.
Hver Poet er bleven Noget.
Ingen bleven er forlegn.

Wadskiær Himlens Hjælp anraaber
og til Kongens Naade haaber
allerunderdanigst, at
han for sine Skjaldresange
allernaadigst maa erlange
Kjøbenhavns Notariat.

Haabet glippede; han søgte da om at blive Toldembedsmand eller Herredsfoged eller Professor i Historie ved Sorø Akademi. Dette blev han 1747 paa Holbergs Anbefaling og fem Aar senere Professor i latinsk Filologi ved Kjøbenhavns Universitet, hvormed han forbandt Posten som Censor. Det var vel egenlig ikke Smagsdomme, han skulde afsige fra dette sit Dommersæde; men løjerligt seer det dog ud, og betegnende for Tiden er det, at just han, hvis Talent netop i saa paafaldende en Grad savnede Smagens Støtte, blev sat til Vogter over den danske Litteratur.

Hans udførligste poetiske Værk har en Titel, der ganske karakteriserer hans Skrivemaade og tillige er af en saadan Udførlighed, at den sparer os en yderligere Redegjørelse for Skriftets Indhold. Det er: »Poetisk Skueplads, aabnet paa det saa Kongelige som kostelige Christiansborgs Slotsplads, forestillende i trende Scenes de Kongelige danske Residence Slotte, saa mange af Historien og Antikviteten har været at opspore, med udførlige historiske Anmærkninger. befattende iblandt Andet en god Samling af forekommende højlovlige danske Kongers af den oldenborgske Stamme deres *Elogues* og korte *Panegyriques* hos fremmede og udlændiske Skribentere, og tillige en Forestilling af det danske Scepters Arveret for Souverainiteten, det itzige Højkongelige Huses Nedstigelse fra den gamle tapre og berømte sachsiske Konge Witekind den Store og Forvantskab med de gamle danske Konger, de danske Kongers Fortrin og Præeminence for alle andre i Europa, de gamle nordiske Kongers Rang indbyrdes og det danske Riges og Nations fordums Anseelse for de andre i Norden« etc. Skriftets

rimede Linier ere som en Slags Grundtext for en Uendeligh lærde Noter og Digressioner, Parentheser i Parentheser og de heterogene Anekdoter; af samme Art er det senere Opus, frem af Grev Moltkes Nybygning paa Amalienborg: »Forandr Skueplads paa Amalienborgs Lueplads eller den kjøbenha Friederichstad i sin Opvæxt«. Bedst lærer man Wadskiær at k af det vidtløftige Kvad, han forfattede i Sorø i Anledning af vingen 1747 og gav Navnet »Poetiske Reflexioner fra beromte Philosophiske Gang«. Et Par Strofer af dette sære] ville tilstrækkelig oplyse Arten af Wadskiærs Smagløshed saav hans virkelige metriske Talent. Han skildrer altsaa Naturens tagelse i den forestaaende Højtid:

Solen har ifort sin blankeste Kappe
og har bestiget sin prægtigste Vogn;
Hestenes Guld-Sko paa Skyerne klappe,
saa at det ryster i Stjernerop-Sogn;
Løberen, Phosphorus, forrest udi
sit gallonnerede Stats-Liveri
løber, saa Tungen ham hænger af Munden,
Dagen er kommen og Natten forsvunden.

Sørge-Aars-Natten for Salvingens Morgen
viger, den vaade, den Wolkenbruchs Nat,
da vi af Taarernes Støvregn i Sorgen
blødtes igjennem, ja svømmede plat,
for vor Indhimlede Dyre Monark,
Markmand i den af Dan nævnede Mark,
Salomon, ikke Salmoneus *) i Norden,
thi han lod Jupiter have sin Torden.

Regnen opholder, som strømmede
Natten igjennem paa Krave og Kin
thi var vel Nogen blandt Norske og I
saa Dovrefjeldisk og klippig af Sin
at Sorgens Skyer for ham i han
ikke vemodigst udbraste i Regn?
Parcernes Anfald paa slige Monark
Øjne omdanner til Kilder og Parker.

Prindsen, jeg spaaede, blev en Prin
men mig blev Spaadommen forud l
Expedit Vates in Dania esse **),
Lønnen gaaer rigtig, gaaer Spaadomme
Jeg for Prindsesser har største Re
men mod en Kronprinds de ej holde
Jeg paa Prindsessen har intet at si
gid vi kun havde en Kronprinds til

En Legion af mindre Digtere forbigaa vi, for til Slutnin dvæle ved to Navne, der hævde sig en anselig Plads, den en Satiriker trods Holbergs Nærhed, den anden som Lyriker hans aandelige Sanges Sammenligning med Brorsons: CHRIS FALSTER og AMBROSIUS STUB.

Falster. **Christian Falster** kom til Verden den 1. Januar 1690 i Bran lev Præstegaard paa Laaland. Hans Fader, der tidligere h

*) Salmoneus, Konge i Elis, efterlignede med Metalbækner og Brande Torden og Lynild og gjorde Fordring paa de Guden tilkommende Ofre, Zeus dræbte ham med en Lynstraale.

**) Det betaler sig at være Spaamand i Danmark.

været Rektor paa Bornholm, døde fra ham i hans spæde Barndom, men Moderen sørgede med Omhu for hans Opdragelse, og atten Aar gammel blev han fra Latinskolen i Nykjøbing paa Falster dimitteret til Universitetet og bestod Examen med opsigtvækkende Dygtighed. Allerede Aaret efter blev han Hører ved den Skole,

CHRISTIAN FALSTER.
Efter Maleriet paa Universitetsbiblioteket.

han var udgaaet fra, og efter at have virket i denne Stilling i tre Aar, kaldtes han som Konrektor til Ribe, hvis Latinskole han kom til at staa i Spidsen for som Rektor i en Alder af toogtredive Aar, efterat han flere Gange havde afslaaet de ham i Udsigt stillede Professorpladser ved Universitetet. Han døde i sit Embede 1752 efter fyrretyve Aars Virksomhed ved Ribe Skole.

Falster var en fortrinlig Skolemand, under hvis Medvi og senere Styrelse Ribe Latinskole hævede sig fra en forsøm stand til en af de ypperste i Landet, og med denne Evne lede og organisere forbandt han en sjelden Grad af humant lag i Forholdet til sine Disciple, en alt Andet end hyppigt kommende Skolemester-Egenskab i hine Tider; at en af Disciple blev hans første Biograf, vidner tydeligt nok om det han efterlod sig (JOH. HANSEN: »*De vita et rebus Chr. F commentariolus I—III.*«, 1769—70). Falster var desuden en Tidsalders mest fremragende Filologer, højt anseet ba Hjemmet og i Udlandet; hans Brevvexling med de navnkun Lærde opbevares som Haandskrift i Universitetsbibliotheket. Aarrække arbejdede han paa en Kommentar til den romersk fatter Aulus Gellius' »Attiske Nætter«, og en udgiven Prøve stort Bifald i den lærde Verden ude og hjemme og spændt ventningerne om Fortsættelsen; men denne kom aldrig, t Værket var færdigt, kunde Falster ingen Forlægger finde, s han ikke forlangte andet Honorar end tyve indbundne Friexem

Amoenitates phil. Derimod udkom i Amsterdam i tre Bind hans »*Amoen philologicæ sive discursus varii*« (»Filologiske Behagelighe forskjellige Afhandlinger«), 1729—32, et aandfuldt, i et fort Sprog affattet Arbejde, hvis mangeartede Betragtninger y Mængde gode, ikke noksom paaagtede Bidrag til Tidens H og vise os deres Forfatter som en med Holberg nærbeslægtet den samme Paavisning af den blotte Lærdoms Ufrugtbarhed den ikke anvendes i og paa Livet, den samme Hævden af M maalets Betydning for Folk og Litteratur, det samme Frisind for Orthodoxiens Magtpaastande, men tillige den samme U ordnelse under de kristelige Grundanskuelser og den samm vidsthed om, at det ikke er ved kritisk Granskning, Troen skal vindes; »hellere vil jeg vide for lidt«, siger Falster, »end nyfigen, hellere være for tilbageholden end for paatrængen ubesindig«. Emnerne, Betragtningsmaaden og Dommen falde n lunde sammen hos de to Moralister.

Her er det imidlertid fortrinsvis som dansk Digter, F skal omtales, som den samtidig med Holberg fremstaaende Sat hvis danske Pen, ligesom Holbergs, synes først at have øv paa Gjengivelsen af den romerske Samfundstegning, inden

Chr. Falsters Haandskrift.

En Strofe af den versificerede Supplik, han 1723 henvendte til Generallieutenant Palle Krag og Frue om Hjælp til Udbedring af den forfaldne Skolebygning (som 1727 afløstes af en ny). Originalmanuskriptet i den Rostgaardske Samling paa Universitetsbibliotheket Nr. 148 fol.

prøvede paa en Fremstilling af de nærmest liggen
Ialtfald udkommer Falsters Oversættelse af Juvenals f
udført i samme Versform som hans egne originale S
paa samme Tidspunkt som den første af disse, nemli
Paarses« Fødselsaar. Upaavirkede af hinanden sidd
Mænd, den ene i Rigets østligste, den anden i den
By, og lade deres Samtids Forvendtheder drage fo
og ganske rigtigt! trods al Forskjel i Behandlingsma
samme Emner, de Begge faae Øje paa: Tidernes »on
i Almindelighed, Daarernes »alamodiske Leveregler«,
udenlandske Rejse«, »den utidige Rangsyge«, for a
af Titlerne paa den halve Snes af Falsters danske S

Hvad der savnes hos Falster, er Holbergs k
hans Rigdom paa kaade Indfald, hvis Latter skyll
hen over Indignationen. Hos Falster er det denne,
Kilde, og den er ikke, som hos Holberg, forenet m
sens Lystighed, der gjør selve Afstraffelsen til en f
den Straffende som for Tilskuerne. Medens Holb
dramatisk Satiriker og fandt sit Forbillede i Plautu
bliver Falster staaende ved Juvenal og bevarer den
Methode i en alle Enkeltheder paavisende, noget sk
tør satirisk Moraliseren med en dyb sædelig Forarg
grund. Saaledes f. Ex. i Anvisningerne for en Mod

Om I vil derfor være en
af dem, der er paa Moden,
da værer, som I havde Meen
paa Haanden og paa Foden.
Men synes Eder, at I gad
ej være dog saa mag'lig,
velan, da vil jeg sige, hvad
I skal bestille daglig.

Det Allerførste er, at I
om Formiddagen sover
til Klokken den er slagen ti
og tre Kvarteer derover.
Saa skal I smukt staa op igjen,
hvor højt I end kan trænge
til Søvn, for I om Aftenen
tilforen sad saa længe.

Fra Sengen skal I
for at betage Smag
af Dampen og af I
endnu fra anden D
for at fordrive Hid
fra Mave, Mund og
og Dandsestovet sl
fra Eders tørre Tu

Hvad da? Saa skal
Kathrine eller Mett
til Eders Natbord i
paa Hovedet at sæt
at tumle Spejlet hi
at pudre og at snør
hvormed hun et Pa
skal have nok at gi

Holla! jeg glemte Morgenbøn;
den burde I erindre,
(I kunde en ret meget kjøn,
den Tid at I var mindre);
men kommer selv herom ihu
at spørge Eders Lige;
thi om de bruger Sligt endnu,
det skal jeg ikke sige.

Hvad mer? Om Eftermiddag skal
I bruge Kudsk og Tjener,
den hele Tid maa være fal
for Eders gode Venner.
Til Leg og Spil, til Tidsfordriv
er Aftenen bekvemmest,
den er som Dagens Sjæl og Liv
og allerangenemmest.

Flere Prøver ere unødvendige, thi Satirerne ere let tilgængelige; de udgaves 1840 af CHRISTEN THAARUP: »Christian Falsters Satirer med en Afhandling om Digterens Levnet og Skrifter«. Tidligere havde P. N. THORUP beskrevet Skolemandens Liv i »Blandede Efterr. om Ribe Kathedralskole« 1828.

En anakreontisk Lyriker midt i Paryktiden, en vagabonderende Digterskikkelse i Embedsfilisteriets Dage — dette Særsyn frembyder sig for os i **Ambrosius Stub,** Landsbyskrædderens Søn fra Gummerup Ambr. Stub ved Assens, født den 17. Maj 1705. Han kom i Odense Latinskole og sendtes derfra til Universitetet 1725. Det er kun Lidet, hvad vi vide om hans Ungdomstid. Han tog hverken Baccalaurgraden eller nogen Embedsexamen og har rimeligvis i større og mindre Tidsafsnit konditioneret som Huslærer, blandt Andet paa Fyn, hvor han 1735 blev gift, men begyndte sit omflakkende Liv, da han efter et Par Aars Ægteskab var bleven Enkemand; vi finde hans Spor i Ærøskjøbing, paa Langeland, paa nogle fynske Herregaarde og endelig paa Taasinge, hvor Oberstlieutenant og Kammerherre Niels Juel, en dygtig og begavet, men haard og brutal Jorddrot, der havde omgivet sig med et lille Hof af Sangere og Musikanter, Malere og Komedianter, førte et lystigt Liv paa Valdemarsslot. Her som andetsteds har Stub rimeligvis maattet gjøre Gavn for Føden som Skriver, Bibliothekar eller Musiklærer, men har tillige ved sit gode Hoved og sit Digtertalent gjort sig søgt som Deltager i Selskabeligheden. Paa en noget brat Maade skal, ifølge Traditionen, den taasingske Episode i Stubs Liv have taget Ende, efterat have varet i omtrent fire Aar, idet han paa Kammerherrens Bud blev af to haandfaste Karle kastet i en Baad og expederet over Sundet til Fyn. Hvorledes han herfra er naaet til Ribe, melder Krøniken intet om, men i den nævnte By tilbragte Stub sine sex sidste Leve-

aar, ernærende sig kummerligt som Skoleholder til 15. Juli 1758.

Hvad der stiller Stubs lyriske Digtning saa højt Samtids, er den ejendommelige Individualitet, der den, og den paafaldende Naturlighed, den skjøn Ukunstlethed, hvormed den giver sig Røst. Næster den klassiske Smag og dens Fordringer gaaer Stub — bort fra Boghyldens Impulser og Anvisninger, Skov, hvis stille Skjønhed griber ham med glad-vem og lægger ham det jevne naturbeskrivende Udtryl eller hæver ham op til Hymnens ædle, lovprisende hjem til det muntre Symposium, hvor Vinens gode af et fornøjet Sind, med en i al sin Fattigdom soı Epikuræers Glæde over Livet, eller hvor det vin svinger sig let og klingende fra Læbens Bue. Vi om møjsomt studerede Mønstre, Alt kommer oprinde rindelig Digternatur; derfor har Sproget ejheller Usandhed i sig, men er i sit naturlige Valg af de næ ikke kunstfærdigt omskrivende, men ligefrem beteg Udtryk paa eengang sandt og jevnt — Forløber f lyriske Stil i langt senere Tider. Og den i al sin Fe elskværdige Personlighed, der viser sig bag Digtninge mere derved, at den har elsket Sang og Musik, ef af Ambrosius Stubs Sange umiskjendelig ere blevne t Texter.

Naar vi tage Stubs spredte Liv og hele so Betragtning, er det højst rimeligt, at det kun er e let henkastede Digtning, der er bleven reddet for os. er tilbage, kan omtrent Trediedelen henregnes til Poesi — »gudelige Arier«, som de dengang kaldtes Digtene om Kristi syv Ord paa Korset, »Jesu Samtale Arien:

Vore Dage
løbe fage
som en Pil i Luften frem;
Angest, Klage,
Nød og Plage
næsten altid følg
En om Morgenen k
stærk og kraftig
Aftenen kan ham fo
til at ligge død

Intet Mægtigt,
Stort og Prægtigt
kan formilde Dødens Had;
naar den kalder,
Skjønhed falder
og forvisner som et Blad.
Den ej laer sig underkjøbe
af det gule Støv og Ler,
Arm og Rig maa begge løbe,
naar de Dødens Ansigt seer;

amt endelig den fortræffelige Sang om »Livet som en Sejlads« ed Begyndelsen:

Hvad vindes ved Verdens vidtløftige Hav?
O, tusinde Farer i skummende Trav!
Man veed kun to Havne,
bekjendte af Navne:
den ene vor Vugge, den anden vor Grav —

g Slutningsstrofen:

Dit Forsyn, o Fader, det fører os hjem,
det styrer saa sikkert, hvor Søen er slem;
vor Gisning kan fejle,
hvor vi end vil sejle,
selv stævner vi mere tilbage end frem.

I de verdslige Digte møder os hyppigst en filosofisk Livsetragtning, der skuer Verdens underlige Færd med Ro fra den øjsomhedens Hytte, der ligger lavt i Læ for Stormene. Digteren lever jevnt fornøjet foruden store Ting«; han har ingen Ærgjerrighed efter udvortes Hæder:

Andre maa ret gjerne være
mer end jeg i Agt og Ære.
O, hvad hjælper Stand og Rang!
Hjelm og Skjold vil intet sige,
thi vi bliver alle lige,
naar vi gaaer al Verdens Gang.

Derfor tilraaber han de travlt higende Mennesker:

Hvad render I Verdens olympiske Gjække
paa Banen, da Kronen er intet bevendt?
Navnkundigheds Boble kan Tiden jo brække,
I vinder kuns Støvet, naar Løbet er endt —

og han finder et sikrere Palladium for Livslykken i sin tilbagetrukne Tarvelighed:

O Nøjsomhed, min Ære,
hvis Magt er din vel lig?
Ved Dig kan Ringhed være
ret agtet, glad og rig.
Forbliv min Vandrestav,
skriv siden paa min Grav:
her hviler en Lyksalig, trods Lykkens Laan og Kr

Hans Sind elsker de stille Dyder: Oprigtighed, Besta han kalder »Dyden« overhovedet, det Varige i M Skjønhedens svindende Pragt. Uden at vende sig selvgod Menneskeforagt, finder dette Sind dog sin b Betragtningen af Naturen. Digteren kan fordybe sig af den »dejlig Rosenknop« og have sin stille Glæ hvorlunde

de Blade gjør saamange
smaa Labyrinthers Gange.

Naar »den kjedsom Vinter gik sin Gang« og der e melser i Luften, vandrer han ud og frydes over det v

Ak se, hvor pyntet Solen gaaer,
med lange Straaler i sit Haar;
den varme Krands
er rette Kands (ɔ: er just tilpas)
for alle Ting, som nu maa gry
paany.
Det klare lyse Himmelblaa
er værd at kaste Øje paa:
se Fuglene i Flokketal,
i Luftens vide Somm
de holde snart hvert
Musik;
de kappes daglig to
at bygge, hvor de be
her flyver en
jo med en Gr
en anden sanker Haa
saa smaa.

Er Vandringen endt, vender Digterens Tanke sig for mod hele dette vaagnende Livs Ophav og betroer si det vise Forsyn, der holder ogsaa den i sin Haand:

Saa er da Himmel, Jord og Vand
opmuntret ved min Skabermand:
jeg gik omkring
blandt tusind Ting,
Guds Forsyn spores ved enhver
især.
Bekymret Sjæl, saa seer Du dog,
at Alting staaer i Herrens Bog!
Ihvor det gaaer, saa veed jeg grant,
mit Navn staaer tegn
Gud kommer vist mi
endnu;
han rammer nok den
da Himlen den skal l
jeg tør maaske
vel faae at se
min Vinter blive til
iaar.

Stubs Lejlighedsviser og Smaavers føre atter Tanken hen paa de selskabelige Samkvem, han inddroges i, saaledes hans senere af Andre efterlignede Krambambuli-Vise »Lad Krig fornøje Potentater«, hans Improvisation til General Neuberg:

Vor Neubergs Bryst
har Mod og Lyst
at aabne Ærens Porte;
hans kloge Tinding blive graa,
hans hvide Orden blive blaa,
hans Fjender blive sorte!

hans i alle Datidens selskabelige Sammenkomster begejstret eftersungne Toast for Kongen:

Kongen opnaa snehvid Alder!
Tronen staa, til Verden falder!
Kronen blive Sønne-Arv!
Sværdet hvile! Pennen stride!
Ploven gaa og Kjølen glide!
O, saa fremmes hver Mands Tarv.

og hans (vistnok fra Tydsk oversatte) Vers ved et Aftenselskab i Ribe, altsaa fra Slutningen af hans Liv:

Vel født er vel en Trøst,
men bedre vel opdragen;
vel gift er Livets Lyst,
vel død er hele Sagen.

Stubs Sange vare i Alles Munde og vandrede fra Haand til Haand i Afskrifter; nogen fuldstændig Samling af dem besad han vel neppe engang selv, ialtfald har han i sin Beskedenhed aldrig tænkt paa nogen trykt Udgave af dem. Først tretten Aar efter hans Død udkom der en dog langtfra fuldstændig Samling, der endel Aar efter fulgtes af en ny, noget righoldigere, men ligesaa fejlfuld Udgave, besørget af A. Stubs Søn, som var Skoleholder i Fuglsbølle paa Langeland. Først i vore Dage tog »Samf. til d. danske Litt.s Fremme« Initiativet til en samlet kritisk Udgave af alle de Digte, der endnu med Rette kunde tillægges Stub; den fuldendtes 1851, indledet med en af Udgiveren, FR. BARFOD, med stor Flid samlet Biografi af Digteren; at denne Udgave senere er bleven oplagt et Par Gange, skyldes fornemmelig den uventede Interesse for den gamle Sanger, CHR. K. F. MOLBECHS Skuespil »Ambrosius« kaldte tillive.

Naar Holberg paa sine gamle Dage kastede Blikket omkring sig og betragtede det Samfund, i hvis Midte han havde levet saa længe, kunde han vel have Grund til at undres over den Forandring, der var foregaaet med det. Han giver da ogsaa denne Forbauselse

Luft, blandt Andet i Ep. 72, hvori han fremhæver, a da man kunde rose det danske Folk for Bestandighed, som tilbagelagt og afløst af en anden, da Folkekaraktei og mere engelsk, ja »erke-engelsk«, i sine paradoxe On »hvert Aar ikke alene haver nye Tilbøjeligheder, me Inklinationerne gaa indtil Exces«. Som et af Exen anfører Holberg, at de Danske »for kort Tid siden medelst Efterladenhed i at skrive Bøger; nu derimod med deres umaadelige Skrivesyge«.

Vilde Holberg efterspore Grunden til denne Nationens Temperament, maatte han først og fremı hos sig selv. Det var ham, der havde givet Folket S Læsning, det var ham, der havde tilført den sygne nye Strømninger udenlandsfra og sat den offentli(igang om Emner, der tidligere havde ligget den fjen store Betydning for det personlige Aandsliv. Han kaldt andre Penne frem til Forsøg paa litterair Gjernin med at hævde Modersmaalet som det eneste naturlig middel vendt Læseverdenens Blikke udefter mod de bevægelser, hvilke den nu sluttede sig til med en følt Interesse.

Særlig var det engelsk Litteratur og litterair(Romanen. der paavirkede Tidsrummet henimod dets Slutning. I brød igjennem herhjemme og — ligesom i vore Da Tidlang blev den mest yndede Digtform, var det et e plar, som gik i Spidsen: Richardson's »Pamela eller (Dyd«, oversat af LODDE 1743—46; thi vel var FÉ *maque«* allerede sexten Aar tidligere bleven indlemme tur som »Stats-Roman, hvilken under det eftertænk Beskrivelse om Telemacho Ulyssis Søn forestiller, hvo lige og Fyrstelige Prindser paa den artigste Maade til Stats-Kunst og Sæders Lærdom ere at anføre og leds; dette Værk har et snevrere pædagogisk Formaal, kun ikke erobre saa almindeligt Terrain som den generelle, formede Moraliseren i Richardson's Roman. Her sc Steder tog den Samfundet med Storm og bragte stræbende i Bevægelse, delende Publikum i lige ivri og Anti-Pamelister. Holberg og de, der med ham holdt

hed og sund Sands, indrømmede vel, at »Pamela« var fuld af gode Sentiments og viste Exempel paa Dyd og Ærlighed, men tog forøvrigt deres Forbehold. »Det Portrait, som gives paa et Fruentimmers Dejlighed,« hedder det i Fortalen til »Moralske Tanker«, »hendes Bryste, Taille, ja de mange Kysse og Karesser, som omtales, ere ikke saadanne Materialier, hvoraf man kan tage Texter til Prædikener« (i England var »Pamela« nemlig bleven anbefalet fra Prædikestolen). »Det Samme kan siges om de andre moralske Romaner; Karaktererne ere gemenligen saa outrerede, at de passe sig heller paa Engle end paa Mennesker; Alting er saa kvintessentieret og saa abstrakt, at Læseren istedenfor *bon sens* erhverver en urimelig Affektation. Man kan derfor ikke raade meget til saadanne Bøgers Læsning; thi det er Noget, som kan ikke alene gjøre En og Anden udi sær, men endog en hel Nation grimacieuse.« Anderledes lød Dommen fra Tilbedernes Skare, som det vil sees af et Par Brudstykker af samtidige Anmeldelser: »Dens Forfattere har gjort sig al den Umage, han har kundt, at vise os Mennesket eller snarere det menneskelige Hjerte paa alle Kanter, ja det synes og saa, som at han virkeligen har kigget ind i alle dets lønlige Tilbøjeligheder; thi han afmaler os Passionerne paa saa livagtig en Maade, at vi nødes til ogsaa engang at tænke paa os selv.« (Intet Nyt under Solen! Det lyder næsten som en Anmeldelse af en af vore Tiders »psykologiske« Romaner; til Gjengjæld er Themaet i det følgende Citat forskjelligt fra det, den nyeste Tid lægger Vægten paa). »Dyden er det Elskværdigste og Fortræffeligste iblandt alle Ting i Verden. Den er ogsaa det Bestandigste; alle andre Ting forgaa og opædes af Tidens Ælde, men Dydens Gjerninger blive ved; den Lampe, som er tændt ved Dydens Ild, udslukkes aldrig. O, hvad ere de kloge, som antænde den derved og følge dette Lys, saalænge de skal vandre paa denne Verdens mørke og vildsomme Stier. O, hvad ere især de Unge lyksalige, som da de i Begyndelsen af deres Pilgrimsfærd staa med Herkule paa en Korsvej, hvor Vellystens og Dydens Vej løber af, lade hin fare, som fører til Fordærvelse, og følge denne, som bringer dem lige ind i Ærens og Evighedens Tempel, ja tage denne vor dydige Pamela til Model i Gudsfrygt, Lydighed og Kjærlighed imod Øvrighed og Forældre, Kydskhed og andre kristelige Dyder, og derfor ved hendes Eventyrs flittige Læsning og Betragtning heller gjøre sig bekjendt

med hende end med Romanisternes og Poeternes forelsl
enten hun taler eller synger Dansk, Tydsk, Fransk, S
liensk, Hollandsk, Engelsk, eller hvad for et Sprog
være« — et Hib til den forudgaaede Tidsalders Smag
poesien. Det er Høg over Høg i Litteraturens som i en
Verden.

Robinsonader. Ligeledes fra England kom den første Impuls til SON-Litteratur, der snart brød sig Vej i alle Lande og et Hjem i Danmark, til hvilket den hyppigst tog Vejen land. Robinsonaderne vandt i den Grad almindelig Ynd tige Forlæggere lod denne tillokkende Betegnelse trykk bladet til Oversættelser af Bøger, som ikke havde det m robinsonske Farter at gjøre eller endog vare skrevne læn Defoe benyttede Alexander Selkirks Oplevelser til s berømte Roman; da der saaledes 1749 udgaves en Ove Le Sage's »Gil Blas«, introduceredes den med Tillæg saakaldede spanske Robinson«. Et lignende fromt Bedr den af EILSCHOV saa skarpt kritiserede »Tyrkiske Rol Prinds Eberhards af Westphalen, Eleonoras og Zulimas K og Levnetsbeskrivelse«, til hvilken Forlæggeren, Boghandl har knyttet følgende frimodige Forord: »Det hedder, at vi formedelst slette Bøgers Oplag fordærve den almindelige S udentvivl er Livet mere værd end en god Smag. Synd at vi skulde være saadanne Martyrer af god Smag, at gav Næringen op og gjorde Bekostning paa Skrifter, uden et lidet Antal af Skjønsomme læste«. Paa dansk kom desuden »den saakaldede svenske Robinson eller G krons, en svensk Herremands, forunderlige Livs- og Levnetsbeskrivelse«, oversat af C. P. ROTHE, »Engellænd den vidt berømte Robinson Crusoes nær Beslægtede, h Levnet«, et Brudstykke af »den persiske Robinson«, »de Robinson oder wunderbare Reise eines gebohrnen Norman Ferdinand«, »der dänische Robinson oder die Reisen Ni eines gebohrnen Jütlanders«, »der isländische Robinson färöische Robinson«; fremdeles i Begyndelsen af det følg rum »Adskillige Søfareres underlige Skjæbner, især A en født Sachser, som i sit 18de Aar ved Skibbrud, selv kastet ind paa en gruelig Klippe og efter sammes (

fandt det allerskjønneste Land« o. s. v. — L. SCHNABELS under den kortere Titel »Die Insel Felsenburg« bekjendte Roman, som et

»Robinson gaaer til Skibs og forlader Øen, hvor han over 28 Aar har været.«

Illustration til den første danske Oversættelse
af Defoe's »Robinson Crusoe« 1741.

Aarhundrede senere blev udgivet af L. TIECK og omskreves af OEHLENSCHLÄGER som »Øen i Sydhavet«. Selve Forbilledet for

alle disse Efterligninger, DANIEL DEFOE's Robinson, bl
Ypperligheds Skyld« oversat paa Dansk 1741 som »
kundige Engellænder Robinson Crusoe Levnet og mege
Skiebne«, udstyret med Illustrationer og tilegnet Kro
Lovise, der »som en engelsk Prindsesse har fremfor An
tion paa bemeldte engelske Robinson, saavidt han er
lænder, og som en dansk Kronprindsesse, saavidt han n
Borgerskab i Danmark«.

Spectatorer. Endelig forplantedes, skjøndt ogsaa ad Omveje, d
Spectator-Litteratur til Danmark og trivedes saa livl
vel nærmest er dette Fænomen, der har fremkaldt Holl
ovennævnte Epistel udtalte Forundring over Tidernes I
hed. »En Tid lang vare vore studerende Personer befæ
en særdeles sælsom Sygdom, som bestod i at skrive Reg
Loven. Jeg kalder det en Sygdom og kand ikke ande
det som en Virkning af Luften, saasom Ingen kan beg
Motif man kunde have til at skrive saadan Mængde a
paa eengang, da man havde mere end nok udi et af de
denne Svaghed havde udraset, begyndte Staden at
Spectatores, og det udi saadan Mængde, at Folk i
anse det uden største Forundring; og saasom denne A
strax paa den sidste store Comete, bildte Mange sig i
var en Virkning af samme Himmeltegn: thi istedenfor at
ethvert Rige eller Land kunde vise een Spectator, saa
sig deraf her een udi hvert Stadens Kvarteer, saa at m
regnede fast lige saa mange Spectatores som Vægtere.
for det menneskelige Kjøn, som paa eengang af saan
anfægtet, geraadede disse Spectatores udi indbyrdes
hinanden, hvilket svækkede deres Magt og gav Anled
almindelig Fred.«

Vil man danne sig en Forestilling om Emnerne o
lingsmaaden i de danske »Spectatores«, ligger ingen Sam
nærmere end den med Holbergs just samtidige »Moralsk
eller de udførligste blandt »Epistlerne«; førstnævnte Væ
ogsaa udgivet i Holland som »de deensche Spectato
Numer af et saadant periodisk Skrift indeholder et afs
til Gjenoptagelse forbeholdt Raisonnement over et og
Dagens Spørgsmaal, et religieust, videnskabeligt eller so

(om Deismen, om Kjærlighed til Dyden, om Børneopdragelse, om den Wolf'ske Filosofi, om Modersmaalets Fortrinlighed, om lærd Pedanteri, om Videnskabsmænd og Haandværkere, om en Afgift af Laster, Bedragerier og Moder o. s. fr.). I Stilens beundringsværdige Forening af Lethed og Fynd naa de danske Spectatorer ikke deres engelske Forgængere, men staa til Gjengjæld betydeligt over den tunge og tørre Fremstilling hos de tydske Forbilleder, de nærmest havde for Øje.

Den egenlige Spectator-Litteratur begynder med Oversættelser, idet OLOF DALINS berømte »*Swänska Argus*« i Løbet af 1740 blev oversat Numer for Numer, medens der kort efter udkom en samlet Oversættelse i to Bind af ADDISONS »*Spectator*«. Den betydeligste danske Spectator grundedes af JØRGEN RIES, født 1717 Ries.
i Helsingør, dimitteret 1736 fra Latinskolen i Nykjøbing paa Falster, theologisk Kandidat 1741, senere juridisk Kandidat og Højesteretsadvokat, men død allerede 1749, kun toogtredive Aar gammel. Som allerede hans akademiske Bane røber en ikke almindelig Begavelse, saaledes tillægges der ham ogsaa Forfatterskabet til et Par Komedier og adskillige Digte; af hans journalistiske Arbejder fremlyser der et afgjort stilistisk Talent, stillet i en klar Tankegangs og et usædvanligt personligt Mods Tjeneste. Og dog var det, efter hans Samtidiges Udsagn, kun for at tjene Brødet, at Ries slog ind paa Journalistiken. I Aarene 1744—45 udgav han i ugenlige Numre en Aargang af »Den Danske Spectator, samt Sande- og Gransknings-Mand«, udelukkende forfattet af ham selv, og paa samme Tid et versificeret Modskrift imod sit eget Blad: »Den Danske Anti-Spectator eller Een for Alle imod den Danske Sande-Mand«, 45 Numre paa to Kvartblade, det Halve af »Danske Spectators« Størrelse. Denne hele Opfindelse med Skrift og Modskrift fra en og samme Pen vidner jo om et livligt journalistisk Greb paa Tingene, og de nye Blade vakte da ogsaa megen Opsigt, især i Begyndelsen, saalænge Forfatteren kunde holde sig skjult og ægge den almindelige Nysgjerrighed; da man kom paa det Rene med, at denne kjække Tale og disse selvsikre Domme hidrørte fra en syvogtyveaarig ung Mand, forargedes man over den Fripostighed, hvormed han allerede i sit første Numer havde »udstedt sit Manifest og erklæret Krig imod sit Fædrenelands Laster«, ja endog truet med — om end kun undtagelsesvis —

at ville sigte til bestemte Personer, dog uden at næ
Navn, »saa at Ingen skal mærke, hvor Pilen træffer
der bliver saaret; vil han ej prostituere sig selv og vis
i mit Morale, tier han stille og ændrer sine Fejl«.

I religieus Henseende staaer Ries omtrent paa s
punkt som Holberg, maaske en Smule yderligere.
han ikke; tvertimod angriber han jevnlig de »spirituell
som ønske Religion og Gudsdyrkelse afskaffet. »I
tager jeg intet Parti, men lader den dependere af de
Sandheder, intet bekymrende mig om Navn af nog
men om Religionens egenlige og sande Essentialit
viser, at jeg er ingen Indifferentist.« Men disse »Es
mener han, bør ikke unddrages Fornuftens Prøvelse: »
vi ikke ere nogle døde Machiner, men fornuftige Ska
vist bliver det ogsaa vor Skyldighed at gjøre os ove
Sandheden i det, som vi bekjende os at tro.« Paa de
falder Moralfilosofens Virksomhed; hans verdslige
drejer sig for en Del om de samme Emner som Præs
seren paa Prædikestolen; kun Behandlingsmaaden er
men den fører ikke bort fra Gud. En Moralfilosof
høje Tanker om sit Arbejde, at han skulde agte det
forbedre det Indvortes i Mennesket tilgrunde, hvortil
staaer, naar han er en Kristen, behøves en højere Kraft
med sit Værk at gjøre de fornuftige Indbyggere i Ver
Kristne, men til Mennesker og Borgere; det er ej hans
at vise dem Vejen til et Gode efter dette Liv, men
føre dem til rettelig at betjene sig af Naturens Lys.«

Ries skimter alt her det kommende Tidsrums Ide
ledes i Betragtningen af den sociale Tilstand er han f
Tid, gjennemtrængt af den humane Aand, der først
alment igjennem. Han staaer paa den ringe Mands Si
Undertrykkelse og Uretfærdighed, hentyder til Misbrug,
afskaffes, hævder Ligheden mellem Menneskene til
Fødselsvilkaarenes Forskjellighed, ja giver sig endog
Censuren. At »Spectator« ved en saadan Optræden m
til mange Sider, er forstaaeligt, og Ries fandt vel mer
gang under sin Forfattervirksomhed Føje til at udb
bittert-vittige Ord, han har ladet sin »Antispectator sig

Hvad har at gjøre vel i vores Land Fornuft?
Den inficerer kun den rene danske Luft.

Som Prøve paa Tonen i »Spectators« satiriske Stykker hidsættes her et lille Uddrag af

Den Danske Spectator.

No. 4.

Udgivet den 5. Junii 1744.

Sælges udi E. H. Berlings Bogtrykkerie for 2. Skilling.

. . . Jeg veed vel, at Mange anse Fruentimmeret som blotte Zirater for en Nation og dømme dem ubekvemme til at opvarte *publique* Betjeninger, men at jeg ej skal tale om, at Naturen har ej mere nægtet dem en sund Fornuft end Mandkjønnet, og der muligt findes mange Hustruer, som med større Klogskab kunde beklæde et Embede end deres Mænd, saa findes dog mange Ting, i hvilke Fruentimmer bør vise sig active og ikke lidet kan gjøre til et Riges Velgaaende. Jeg vil alene nævne en fornuftig og vel indrettet Økonomi, der til største Del beroer paa Fruentimmerets Direction, og Enhver veed, hvad Fordel et Land kan have, hvor man kan finde mange og gode Husholdere, saa at den Kunst, vel at forestaa et Hus, bør efter Dyd og *Pitié* være en Hoved-Lektion for et Fruentimmer. Men lader os besøge de fleste Huse her i Staden, lader os tage med os en klog Dame, der vel er øvet i Kunsten; skulde Jomfruerne gjøre Regnskab for deres Fremgang i denne Science, frygter jeg, at de fleste vilde blive rejicerede. Sempronia er en Dotter af Fulvia, der overalt er renommeret som en Dame af høje Qualiteter og især med Berømmelse omtales af de Fleste for sin ugemene Lykke i at opdrage sine Børn. Hun havde havt den Skjæbne, at hendes Mand efterlod hende med mange Børn, og da hun ved at gjøre dem alle yndige og forbedre ved Kunst, hvad Naturen havde været skjødesløs i at danne, havde sat sin Mand i en temmelig *Debit*, maatte hun efter hans Død lade Kreditorerne tage tiltakke med hans Navn, der stod antegnet i deres Bøger, for en Summa, der ej kunde betales. Nu er hun en reputerlig Enke og bør gjøre sig Flid for at se Sempronia, sin ældste Dotter, forsynet med en god Mand; hun stræber derfor at give hende en god Optugtelse, hun holder hende hver Dag i *Exercitie*, hun munstrer hendes Ben, hendes Ansigt, Hænder og Gebærder; hun viser hende, hvorledes hun skal føre sine Fødder, naar hun vil have Ord for at gaa vel. Hun tager hende ofte ved Haanden, for at gjøre en Promenade i Haugen, hvor en Mængde af begge Kjøn plejer at samles; der har hun sit ene Observatorium, der skal hun examinere, hvo der fører sin Person bedst, hvad Façon af de laante Haar er den kjønneste, hvorledes en dejlig Jomfru komporterer sig, naar hun gaaer imellem tvende *Cavalliers*, om det ogsaa er efter *Bienséance* at gaa med oprakte Halse og gjøre korte Skridt, om de andre *Distinctions* Jomfruer anseer Personerne af det andet Kjøn med en fier Mine, om hun og kan imitere saa tvungen en Koldsindighed og give de unge

Messieurs en Ide om en priselig Kydskhed; om det ikke er Moden a
en Jean de France og kaste det paa et nogen Postament. Det a
rium, hvor Sempronia ogsaa skal lære at leve og blive en vel opti
Kirken; den søger hun idelig, og der bliver det hendes Sag at tage
muligste Akkuratesse i Øjesyn, for at aflægge rigtig Regnskab ved Bord
Mama examinerer, hvad hun har lært; hun maa da færdig kunne sige
den eller den Dame saaes, hvad Forandringer man nu bruger paa Kaa
om og de andre Stands Jomfruer ere lokkede eller de betjene sig af
hvormange Sløjfer de lægge deres Baand, om de paa Hovedet pr
Horn, som et slet Omen for den tilkommende Bejlere, eller de foresti
I disse og andre Fruentimmer Qvaliteter maa Sempronia øve sig,
idelig Exercitie bragt sin Kunst til den Fuldkommenhed, at hun pa
Staden for en Jomfru af det dydige Slags. Hendes Nabo-Jomfru la
samme Kunst og i offentlige Samlinger ansees som Dyden selv; men n
Søstre finde sig alene, undse de sig ikke at aabne for hinanden deres
klage, at de hidindtil forgjæves have gjort sig Umage for at drage
Snaren, ja de overlægge deres Raad, hvorledes de skulle give de Pa
tion, som deres Mødre aldrig have formanet dem at bestride; de rot
vel have lært at føre et efter Tidernes *Gout* kjønt Væsen og hav
Kunst, ved en yndig *Comportement* at indtage, om muligt er, deres H
i Blinde og antage Skygger for Legemer, men give ogsaa tilkjende,
ingen Maade at faae Sejer over de opstigende Lyster og ej ere under
der kan forbedre Sindet, at jeg ej skal tale om det, der angaaer en ge
Jeg for min Part misunder vel ikke det dejlige Kjøn deres Færdighe
sig, jeg tilstaaer, at man maa ej være altfor filosofisk i sine Raisonnem
Opførsel, jeg *accorderer* dem gjerne en Frihed til at pynte og kunstle
ning; jeg siger alene, at disse *Meteora* eller Vejr-Lys ikke ere mægtig
hævelser og Lydighed imod det Parisiske Mode-Fakultet at sætte mig
Brand, der ikke lader sig bedrage af *Apparence*, og omendskjøndt jeg e
af Kjønnet i Almindelighed, saa troer jeg dog, at Danmark skulde bl
paa Piger, førend jeg resolverede at indgaa nogen Alliance med de
der kunde være fød og opdragen i Hovedstaden; thi om jeg maa til
saa stor Mængde kan findes Nogle, der ej alene have en skjøn, men
gelse, saa vilde det dog blive vanskeligt at finde saa rare Fugle, og je
lede saalænge efter Den, der kunde gjøre mit Liv fornøjeligt, at hun
fandtes, ikke kunde være fornøjet med mig . . .

Lundhoff. Som en Slags filosofisk Kommentar til Ries's
udgav Mag. ANDR. LUNDHOFF »Den danske Spectat
sophiske Spectator«. Lundhoff var en begejstret T
Wolfs Filosofi og den Første, der behandlede den
Han efterlignede sin store Lærers »demonstrative M
agtede, overensstemmende med den, at gjennemgaa
Numer for Numer, veje dens fra Erfaringen udgaaend
menter paa Tænkningens Vægtskaal og behandle filos

»Spectator« behandlede satirisk. Meningen var god, men Methoden lidet praktisk; Publikum vilde ikke drøfte om igjen i en tør og tung Demonstration, hvad det nys havde tilegnet sig i en let og tiltalende Fremstilling; det gav »Antispectator« Ret i dens Bemærkning:

> Med det, som sinderigt skal skrives, kan man ej
> gaa frem paa nogen streng og mathematisk Vej,

og Bladet slumrede ind efter sit ottende Numer, i hvilket det kun var naaet til »Spectator« Nr. 4. »Antispectator« hoverede over dets Bortgang og havde overhovedet — som det humoristiske Supplement til »Spectator« — gjort sig lystig over det hele Foretagende, skjøndt dette ikke var udgaaet fra noget fjendtligt Sindelag. Den hæderlige Lundhoffs Tilhængere harmedes over denne overmodige Behandling, og nogle af dem traadte i Skranken for ham, saaledes den unge Student og Digter JACOB GRAAH i »Lærde Tidender«. En vægtigere og tillige smidigere Modstander fandt Ries i Normanden GERHARD TRESCHOV, Præst i Birkerød, der med Finhed gjorde ham opmærksom paa, at vel er Autoritetstroen ikke at anbefale, men at der dog gives en endnu farligere Tro, nemlig den overdrevne Tro paa sig selv, i hvilken han finder den rette Aarsag til de separate Meninger, hvoraf Deisme og Fritænkeri udspringe.

Adskillige andre periodiske Skrifter havde en saa stakket Levetid, at det kan være tilstrækkeligt at nævne de to vigtigste af dem: RIES's »Politiske Tilskuer« og F. C. EILSCHOVS »Philosophiske, Historiske og Oeconomiske Skrifter«. Derimod maa som mærkelige journalistiske Fænomener nævnes to i Kjøbenhavn udkommende Ugeblade, der skreves paa fremmede Sprog og af Udlændinge. Det ene er »Der Fremde«, hvis anonyme Udgiver var den femogtyveaarige, som dramatisk Forfatter allerede fordelagtigt bekjendte Tydsker JOHANN ELIAS SCHLEGEL, der var kommen Schlegel. til Kjøbenhavn som Privatsekretair hos den sachsiske Minister, et lyst Hoved, der med livlig Interesse satte sig ind i danske Forhold, vandt Holbergs Yndest og af ham anbefaledes til Professor i nyere Historie og Statsret i Sorø, hvor han døde allerede 1749, kun enogtredive Aar gammel. »Der Fremde« viser Schlegel fra en højst elskværdig Side, fri for alt det anmassende Væsen, der saa ofte klæbede ved de indvandrede Tydskere, og som Schlegel

baade havde Øje for og Billighedsfølelse nok til a
fin Forstaaelse af sin allerede i Ugebladets Titel bete
i Samfundet afholder Schlegel sig fra at komme in
gribende sociale Spørgsmaal eller de mere fremtræ
der kunde skæmme Nationen; han veed, at man k
en Fremmed indblande sig i saadanne væsenlige A
holder sig derfor med sikker Takt til Smaatrækkene,
gyldige Egenheder, hvilke han, i god Overensste
Emnet, behandler i en let spøgende Tone, med Vid
altid med Verdensmandens høflige Indrømmelse af
Ensidighed eller mangelfulde Opfattelse, der kan pra
De pikante og elegante Raillerier i »Der Fremde«
skjellige fra »Spectators« spartanske Moraliseren; H
sin Glæde af at se Alvorsmændenes Indignation beh
i dens stundom forlorne Barskhed, og Mange vilde
havde en Finger med i Spillet, da Ugebladet brag
vellykket persiflerende Fremstilling af Gangen i de
Pontoppidanske Sag (S. 130), en Artikel, som vakte al
sigt og antages at have været medvirkende til Uges
efter et Aars Tilværelse.

Beaumelle. Ikke saa yndet som Publicist var L. A. de la
der 1748—50 udgav »*La Spectatrice Danoise ou l'Aspa*
Ogsaa han var en ganske ung Mand, der kun i nogle
holdt sig i Danmark som Huslærer i en fornem Fami
Tilbagekomst til Frankrig blev han bekjendt som C
taires bitre Had, der to Gange skaffede ham i Bastill
1773, syvogfyrretyve Aar gammel. I Modsætning til
lægger Beaumelle den overlegne Udlændings store M
det Land, han gjæster, og finder det Meste pygmæisl
deritisk taabeligt. »Ingen kunde begribe,« siger Holb
»hvorledes Den, der kun en kort Tid havde været
og intet forstod af Landets Sprog, turde understaa sig
Fejl blandt alle vore Stænder, saavel høje som lave.
stødte Holberg, maatte end mere forarge det almindeli
og det hvad enten »Spectatricens« Satire med fuld Fø
saadanne Emner som Rangsygen og Lakaj-Avancement
temmelig haanende gik ud over den videnskabelige,
den aandelige Tilstand i Danmark, der betegnedes som

stigt stillet i Henseende til at erhverve sig Udmærkelse — eftersom det endnu ikke havde udmærket sig i Noget. Beaumelle roser vel Sproget, som han dog neppe havde synderlig Indsigt i, men »Kunsten at skrive er ikke mere almindelig iblandt os end Kunsten at kritisere«. I mange Bemærkninger havde han Ret, men Tonen i dem stødte fra; dertil kom hans hensynsløse Levnet, de lascive Fortællinger, han krydrede Ugebladet med, og den demokratiske Ensidighed, hvormed han — en Forløber for den kommende Tids Tendenser — vilde hævde Ligheden mellem Samfundsklasserne ved at drage de øvre Lag ned og forherlige de lavere.

Spectator-Litteraturen er udførlig behandlet i P. M. STOLPES »Dagspressen i Danmark« IV., hvortil her henvises.

Det Foregaaende har givet os et Par flygtige Exempler paa, at Forretningsforholdene i Boghandelen just ikke vare de mest glimrende: Falster kunde trods sine saare beskedne Honorarfordringer ikke finde nogen Forlægger til sin Gellius, og Boghandler Pelt erklærede i Fortalen til »den tyrkiske Robinson« meget praktisk, at Livet er mere værd end en god Smag, og at Ingen kan forlange, man skal gjøre sig til Martyr, for at have gode Bøger paa Forlag. Disse to Kjendsgjerninger belyse ganske godt Forholdene i Boghandlerverdenen. Efterat den danske Adels Magt var bleven knækket, havde de lærde Forfattere slettere Vilkaar at virke under end nogensinde før: der fandtes ikke længer rige Mæcener, der i Følelsen af, at Adel forpligter, lod Litteraturens Fremme ligge sig paa Sinde og modtog Forfatternes Tak herfor i veltalende Tilegnelser. Paa den anden Side var Læselysten i stærk Tiltagen; et Vidnesbyrd herom er Oprettelsen af det første Lejebibliothek i Kjøbenhavn, WENNIGHAUSENS, der daglig udlejede et meget betydeligt Antal Bind mod et Vederlag af en Skilling om Dagen. Som det ikke var den bedste Litteratur, han fyldte sit Bibliothek med, saaledes var det ejheller de bedste Bøger, som Forlæggerne sikrest saae deres Regning ved at udgive; Arianke Bogtrykkers taler som det kyndige Fagmenneske, hvor hun giver

den Bemærkning tilbedste i Barselstuen: »Naar vi ka
Viser, kan vi ikke sælge 200 gode Bøger«. Det va
mest yndede, hyppigt oplagte gudelige Skrifter, E\
historier og Romanoversættelser, som dannede det l
lige Forlag. Hermed stemmer det imidlertid me
Holberg samlede Formue ved sine Skrifter; han vaı
den eneste blandt de gode Forfattere, der forstod
store Publikum ved en let læselig, paa eengang l
underholdende Fremstilling, og hans Værkers betydel
vidner saaledes om, at Læseverdenen ingenlunde vra
nærende Føde, naar den kunde komme over den. Or
af sine Skrifter taler Holberg med den forsigtige Tilba
som gjerne er egen for virkelige Rigmænd. »Jeg næ
jeg ved mine Skrifter jo Noget haver vundet, men
nær saa Meget, som Folk forestiller sig,« siger han
tilføjer: »Ja, jeg tør sige, at en eneste liden Bog, ka
dendes Kjæde, og Müllers Postil have givet flere Reı
mine Skrifter.« »Dog haver jeg ingen Aarsag at be
hedder det fremdeles i de »Moralske Tanker«, »thi
skrevet med større Kapacitet, men havt mindre Lykk

Holberg var jo selv en af sin Tids ret betydelig
forsaavidt som han udgav en stor Del af sine Skrif
Bekostning og selv besørgede deres Forhandling. H
Kommissionair i Norge, og han er efter eget Sigen
har »givet Anledning til Prænumerationens Indfø
Landet«, en følgerig Foranstaltning, der meget letted
af adskillige Skrifter ved at skaffe Omkostningern
Trykning tilveje allerede forinden dennes Paabegyn
Løbet af den; »hvad som haver tilvejebragt den st
Skribenter i vor Tid«, siger Holberg i »Moralske T
Aar senere, »er den Invention med Prænumerationer,
taget saadan Overhaand, at lærde Societeter have fa
af Vexel Banker og Kjøbmænds-Contors, hvor Lagie be
Prænumerations-Systemet tabte imidlertid Publikums Til
Løb paa Grund af Forlæggernes Mangel paa Oı
det forekom endog, at Værker, paa hvilke der v
Prænumeration, aldrig saae Dagens Lys, ikke at

meget Almindelige, at Udstyrelsen langtfra svarede til, hvad de var lovet.

For nogle af sine senere Skrifters Vedkommende traadte Holberg i Forbindelse med det unge og driftige Firma JACOB PREUSS, hvis Forretning var saare betydelig efter den Tids Vilkaar, eftersom Bogladens Indhold og Bogtrykkeriets Inventarium ansloges til over fyrretyvetusind Rigsdalers Værdi. Hos Preuss udkom anden Udgave af Kirkehistorien, og da han fik Nys om, at Holberg havde Manuskriptet til »Niels Klim« liggende i sin Pult, helmede han ikke, før Forfatteren overlod ham det til Udgivelse. Den latinske Original udkom da paa Jacob Preuss' Forlag i »Kjøbenhavn og Leipzig«; han bekostede endvidere en tydsk og en fransk Udgave og stod just i Begreb med at lade Skriftet fremkomme ogsaa paa Dansk, da hans Forretning — for stort anlagt efter vore Forhold — maatte standse og han selv rømme af Landet.

Som større Boghandlerfirmaer — bestaaende paa et noget senere Tidspunkt, men adskillige af dem forekommende som Forlagsnavne ogsaa i den her behandlede Periode — nævner C. NYROP (»Bogh. Hist.« I.): paa Børsen MUMME, PELT, J. G. ROTHE, Mdm. ROTHE & PROFT; paa St. Kjøbmagergade J. B. ACKERMANN; paa Kongensnytorv PIERRE STEINMANN og CLAUDE PHILIBERT, Byens største, men ogsaa dyreste Boglade, samt Vaisenhusets Boghandel paa Nytorv. Forsyningen med fremmed Litteratur fandt udelukkende Sted over Leipzig, men det var nu ej længer de fremmede Boghandlere, som gjæstede Kjøbenhavn for at søge deres Forlag afsat — det var de større kjøbenhavnske Firmaer, som besøgte Leipziger-Messen, for at gjøre deres Udvalg.

En herostratisk Udødelighed har Holberg skaffet Bogtrykkeren og »Forlæggeren« POUL PHØNIXBERG, der havde arbejdet for Holberg, men snart fandt det mere indbringende at lade Holberg arbejde for sig, idet han eftertrykte de to første Bind af Komedierne. Deres Forfatter tilegnede ham derfor ironisk tredie Bind af sin egen Udgave, »for at lade se den Estime, jeg derudover har fattet for hans Person«. — »Vel er sandt, Højtærede Seign. Phønixberg! at jeg ved denne hans Assistance og Tjenstfærdighed befinder mig ikke synderlig vel, helst saasom jeg har til 800 Exemplarer af bemeldte 2 Tomer paa Halsen, hvoraf jeg fast ingen har kunnet sælge mere, siden hans Eftertrykning er skeet, saa jeg derudover,

hvor liden Erfaring jeg har udi Arithmetica, dog stra
udregne mig en *Banqueroute* paa 3 til 400 Sletteda
ogsaa sandt, at der findes mange onde Mennesker, der
saadant til Last, raisonnerende saaledes: Autor har
Arbejde og betalt ham rigtig derfor; Autor har ald
sit store Arbejde og mange Aars Sved end den liden
biten paa hans Bøger kan give; Seign. Phønixberg har
ved Eder som ved skrevne Reverser, forbundet sig il
trykke hans Skrifter, og andet saadant Sliddersladd
haaber han, som en fornuftig og velstuderet Mand (
se sin Dygtighed i at komponere selv adskillige smu
lærde Viser, som daglig sjunges af smukke gamle
de smaa Gader med stor Andagt) ikke lægger paa
er ikke Umagen værd at svare til saadan Snak.«
ønske ham noget Ondt, vil Holberg heller berømme h
Hurtighed og ønske, »at ligesom den Fugl Phønix (s
den Ære at være opkaldt efter) lever paa eet Sted
Aar, indtil den mæt udaf Livet opbrænder sig selv,
eftertrykte Skrifter maa leve og blive liggende ubesk
Boglade, indtil de mætte af Livet maa Vulcano vo
En Efterskrift tilføjer ganske tørt: »Ifald Sr. Phønix
finde for godt at eftertrykke oftere mine Skrifter, saa
ligst bede, at han har selv et Øje med Korrekturen; t
Tomer ere vel akkurate nok, men der er dog mesten
i hver Linie.«

Vilde Holberg ikke afse de Penge, som et —
utilstrækkeligt — Beskyttelses-Privilegium kostede, hav
andet Værge til at bekæmpe Eftertrykkerne med end d
som han her benytter med saamegen Vittighed. F
ningen af 7. Januar 1741 skred ind til Fordel for Forf
tigheder, sikrende dem og deres retmæssige Forla
Eftertryk under Straf af Mulkt og de eftertrykte Exem
fiskation. Foruden de forordnede Kirkepsalmebøger, L
kismus og A B C Bøger undtoges fra dette Forbud k
»forhen trykte Bøger, som enten de rette Ejere ere d
hvorpaa deres Arvinger intet specielt Privilegium hav
som Autor eller første Forlægger, om han end var ili

henligge og ikke inden en vis Tid, saasom idethøjeste inden et helt, 1/2 eller 1/4 Aars Forløb, ligesom Skriftet var stort eller kostbart til, efterat samme var aldeles bortsolgt, begyndte igjen at oplægge det«. Forordningen betegner et stort Fremskridt henimod lovordnede litteraire Tilstande, om end den Frist, efter hvis Forløb et Skrift var hjemfaldet til Offentligheden, er paafaldende kort efter vor Tids Begreber om litterair Ejendomsret.

Som kongelig og Universitets-Bogtrykker træffe vi ved Aarhundredets Begyndelse Assessor JOHAN LAURENTSEN, en litterairt dannet Mand, der stod i Venskabsforhold til Rostgaard og Gram og en Tidlang interesserede sig for at faae en Oversættelse af Saxo tilvejebragt. En større Rolle i Samtidens Litteratur spillede dog hans Efterfølger Kancelliraad JOACHIM WIELANDT. Han var en vel studeret og dertil driftig Mand, rig paa Ideer og litteraire Impulser. Navnlig er Tidens journalistiske Liv paa forskjellig Vis præget af hans kraftige Personlighed. Han stiftede saaledes Danmarks første kritiske Blad »Kjøbenhavnske ny lærde Tidender«, han udgav politiske Tidender og fra 1725 af endvidere en Adresse avis, med hvilken Aaret efter et Adressekontor sattes i Forbindelse, en Institution, der skulde tjene Publikum til Oplysning og Hjælp i mange forskjellige Retninger. Forbindelsen mellem Avisen og Kontoret var afvexlende løsere eller fastere; til Tider henviste Avertissementerne til Wielandts Bogtrykkeri angaaende de nærmere Oplysninger, og Adressebladet ledsagede hans politiske Avis som et Tillæg; i denne Skikkelse lever det endnu den Dag idag som Berlingske Tidendes Morgenavis. Wielandts Enke overdrog nemlig sit Avisprivilegium til Hofbogtrykker ERNST HEINR. BERLING, som var indvandret hertil fra Tydskland; som Direkteur for det kongelige og Universitets-Bogtrykkeriet efterfulgtes Wielandt af den ligeledes fra Tydskland indkomne JOH. JØRGEN HØPFFNER, bekjendt bl. A. for sine Udgaver af Holbergs Komedier.

Med Hensyn til Censuren var der indtraadt nogle Lempelser. Dels lettedes Forretningsgangen for de i Provindserne levende Forfatteres Vedkommende derved, at de henvistes til lokale Censur-Autoriteter og saaledes ikke behøvede at sende deres Skrifter til Kjøbenhavn; dels blev der efter Ansøgning tilstaaet enkelte mere ansete Forfattere Censurfrihed ikke blot for et bestemt angivet

Skrift, men endog for paatænkte Arbejder og overhov
hvad de agtede at udgive. Den fuldstændige Ophæ
suren i det følgende Tidsrum var saaledes ikke en
gang til noget hidtil ganske Ukjendt.

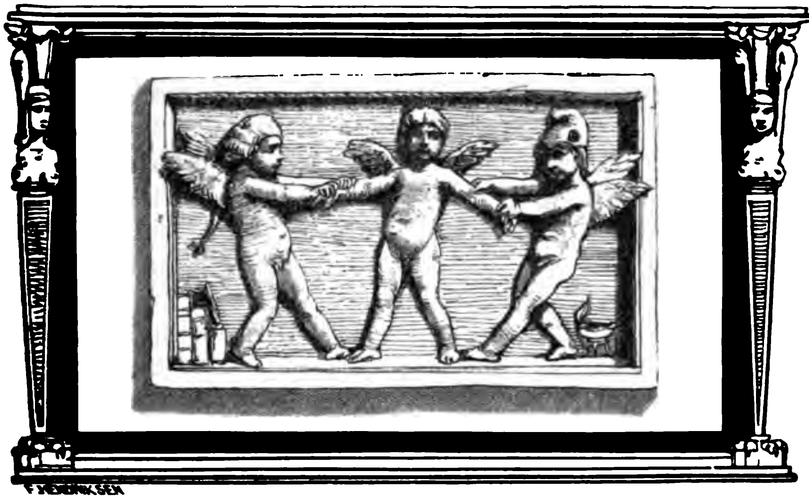

Titelvignet til Danske Magazin

OPLYSNINGENS TIDSALDER.

1750—1800.

Aarhundredets Udvikling skred videre i det indslagne Spor. Det var England, der først havde betraadt dette, men det blev Frankrig, som yderligere uddybede det og fulgte det til Enden af Løbet, igjennem en Katastrofe, der fik Landet til at knage i Fugerne og rystede Europa. Men Englands Betydning for Fremskridtet paa Fastlandet maa heller ikke i denne Periode undervurderes: ved sit frie Statsliv stod det som det levende og livskraftige Exempel, de politiske Tænkere kunde pege hen paa som Forbillede og nævne som Bevis for Muligheden af deres Ideers Virkeliggjørelse.

En saadan Rolle spiller Englands Forfatning og Folkeliv for MONTESQUIEU (S. 8) i hans epokegørende Værk fra 1748: »*L'esprit des lois*«, som han offentliggjorde i Genf, efterat han havde gjort forberedende Studier til det paa Rejser i England, Holland, Tydskland og Italien. »*Prolem sine matre creatam*« — »et Afkom, bragt til Verden uden Moder«, satte Forfatteren med stolt Selvbevidsthed som Motto paa Titelbladet, for at betone sit Værks Oprindelighed. Det vakte en uhyre Opsigt, udkom i halvandet Aar i toogtyve Oplag og fremkaldte en Mængde Modskrifter. Dets Ideer danne Grundlaget for hele den følgende Menneskealders politiske Debat ikke blot i Frankrig, men i alle civiliserede Lande. Ogsaa i Dan-

mark studeres og drøftes det ivrigt; allerede Holberg med det, og alle de betydeligere politiske Forfattere Ancher, J. S. Sneedorff, Tyge Rothe og Andre — ver atter tilbage til dets Tanker, dels for at slutte sig til d at imødegaa dem, forsaavidt det kunde antages, at d ikke nævnte dansk-norske Stat ifølge Forfatterens S være at henregne til de despotisk regerede Riger, r Rubricering de frisindede, men ligesaa patriotiske Forf stere paa det Bestemteste.

»*L'esprit des lois*« opstiller nemlig tre Arter a ning: den republikanske, den monarkiske og den de forudsætter for hver af dem et bestemt styrende Princi bliken Dyden, det vil sige Dyden i politisk Forstand, mere bestemmes som Kjærlighed til Fædrelandet, hva Samme som Kjærlighed til Ligheden; for Monarkiet Despotiet Frygten. Ud fra disse Principer paaviser saa de Forskjelligheder i Lovgivningen, som de betinge, af de nævnte Statsforfatninger kan faae sit Opdragelse Retspleje, sit Forsvar o. s. v. ordnet overensstemmende Ide. Efter denne Redegjørelse for de politiske Former i hed gjør Montesquieu Overgangen til Fremstillingen af ning, der for ham staaer som den ideale, og til sin Be denne dens Forrang. Idet han forudskikker den Bem enhver Stat plejer at have sit særlige Maal, saalede havde det at udvide sig, Sparta at føre Krig o. s. v., s der er eet Folk i Verden, der har den politiske Frihed for sin Forfatning, nemlig det engelske. Denne Forfatni System«: det konstitutionelle Kongedømme med et ar hus og et af Folkets Valg udgaaet Repræsentanterne England viist sig at sikre den ligelig fordelte Frihed o fremme Samfundets Velvære paa bedste Maade. I heraf fører Montesquieu ind paa Fremstillingen af Forho Borgerne indbyrdes og giver ham Anledning til at Theorier om Strafferetten, fremstille Skatte- og Af Jordbundsforholdenes Indflydelse paa Lovgivningen, Handelsomsætningen og Møntvæsenet samt Befolkning Religionens Stilling til Statssamfundet o. s. fr. Tredi Aarhundrede før Revolutionen erobrer »Menneskeret

erobrer Montesquieu saaledes den politiske Friheds Ide for sit Land, ja for hele Kontinentet. »Menneskeslægten havde tabt sin Retsadkomst; Montesquieu har fundet den og givet den tilbage,« sagde Voltaire, for at betegne det Epokegjørende ved »*Esprit des lois*«, hvis Dristighed ikke alene laa i den uforbeholdne Fremhævelse af det konstitutionelle Monarki som den moderne Tids bedste Statsform, men nok saa meget i det bidende Vid, hvormed Forf. i sine Skildringer af den orientalske Despotisme persiflerede Frankrigs Statsform. (Om Montesquieus Indflydelse paa den politiske Dannelse i Danmark se Prof. EDV. HOLMS Universitetsprogram for April 1883: »Om det Syn paa Kongemagt, Folk og borgerlig Frihed, der udviklede sig i den dansk-norske Stat i Midten af det 18. Aarh.«, en historisk Afhandling, hvortil Behandlingen af de statsvidenskabelige Skribenter i det Følgende meget vil støtte sig).

Næstefter Montesquieu's er det Rousseau's Ideer, der gjenfindes i dansk Statsfilosofi i forrige Aarhundredes sidste Halvdel. Rousseau.
JEAN-JACQUES ROUSSEAU (1712—78) repræsenterer i Materialismens Tidsalder en ideal Verdensopfattelse og taler dens Sag med en betagende Varme og Inderlighed. Efter et forvirret og forvildet Ungdomsliv, begyndte han sin Forfatterbane i Paris 1750 med et af Akademiet i Dijon prisbelønnet Skrift, en Besvarelse af det Spørgsmaal: om Fremskridtene i Videnskab og Kunst havde bidraget til at fordærve eller forbedre Sæderne? Midt i den al videnskabelig og folkelig Oplysning forgudende Tidsalder besvarede Rousseau dette Spørgsmaal med en aaben, skarp og af allehaande Paradoxer støttet Paavisning af, at Videnskaben og Kunsten havde tilintetgjort Menneskeslægtens naturlige Jevnhed og Godhed og frembragt sociale Forhold, for hvilke Naturtilstandens Uvidenhed var langt at foretrække. Allerede Rousseaus første Skrift indeholdt saaledes den radikale Opposition mod de gængse Anskuelser, som er ejendommelig for hele hans Forfatterskab. Hans næste Skrift er ikke mindre paradoxalt, baade i og for sig og i Forhold til sin Forfatters Personlighed; thi Rousseau, der i sit eget Liv ikke kjender anden Lov end sine Lyster og sine Luner, tager i den for Encyklopædien skrevne »*Discours sur l'économie politique*« Ordet for Statens ubetingede Almagt overfor Individet, udgaaende fra Sofismen: Loven er altid retfærdig. Idet han billiger Statens Indblanding i alle Borgernes Anliggender, selv de mest personlige,

saasom Klædedragt og Næringsmidler, etablerer han et
der ligger nær ved, hvad der i vore Dage kaldes den
Stat, tilstræbende den videst mulige politiske og økon
hed, Afskaffelse af al Stands- og Formuesforskjellighed
et socialistisk Stikord som Proudhons »Ejendom er
føres tilbage til en Betragtning af Rousseau i hans r
»*Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes*«
hedder: »Den Første, som indhegnede et Stykke Jor
den Fripostighed at sige: det tilhører mig! samt fandt
der vare enfoldige nok til at tro ham — han var den s
lægger af det borgerlige Samfund. Hvormange Forbry
mange Krige, hvormange Mord, hvormegen Elendighed
vilde Menneskeslægten ikke være bleven sparet for, hvi
revet Pælene op eller fyldt Grøften og raabt til sine I
ham ikke! Han er en Bedrager, og I ere fortabte, hvis
at Afgrøden tilhører Alle, men Jorden Ingen!« Som
til den ved hint første Overgreb skabte Ulighedstilsta
Rousseau saa Billedet af Menneskehedens idylliske Ark
Ligheden endnu hersker paa Naturtilværelsens første
Sammenligningen mellem denne Tilstand og Civilisation
tilspidses til det paradoxe Udsagn: »Det tænkende M
et vanslægtet Dyr«. Voltaire sagde ironisk, at han efter
af denne Skildring uvilkaarlig følte Lyst til at krybe pa

Med ganske kort Mellemrum udkom 1761 og 1762
to betydeligste Arbejder: »*Émile ou de l'éducation*« og
social« med deres positive Forslag til en Omdannelse af
og politiske Liv. For førstnævnte Bog som for næst
18. Aarh.s banebrydende Værker gjorde Pariserparlament
ved at dømme den til Baal og Brand. »*Émile*« fortæller
en Mønsterdreng bliver opdragen af en Mønsterlærer, e
pædagogisk Vejledning, som Rousseau vel ingenlunde v
efterkommen i alle enkelte Tilfælde — hvad den af en Mi
ofte er bleven, skjøndt den jo fremstiller baade Lærer og
Undtagelser — men hvis almindelige Tendens i flere I
har brudt Opdragelseskunsten nye Baner. Skriftets store
er i Korthed den, at det hævder Barnets Ret overfor
Ufornuft og opstiller en med Naturen stemmende Opdra
Forudsætning for al sund menneskelig Udvikling. Mo

Middelalderen arvede golde, skematiske Undervisning, mod den ensidige Uddannelse af Hukommelsen føres der i »*Émile*« en djærv Kamp, fra hvilken den moderne Pædagogik har taget sit Udgangspunkt. Baade Emnet og Tendensen har ganske naturligt tvunget Rousseau til her at indrømme det Individuelle mere Ret, end han ellers ynder at tillægge det; han tager da ogsaa sin Reservation, idet han kun giver dette Hensyn Lov til at røre sig, saalænge Opdragelsen staaer paa; er den fuldendt og Barnet uddannet til Statsborger, skal det saaledes udviklede Individ stilles ind i sit Numer i Samfundet og underordne sig dets altbestemmende Myndighed. — I »*Émile*« forekommer den berømte »*Profession de foi du vicaire savoyard*«, som oplyser os om Rousseaus religieuse Standpunkt. Han staaer omtrent paa samme deistiske Stade som Voltaire, men er meget forskjellig fra denne ved den varme Inderlighed, hvormed han omtaler de guddommelige Ting. Han bekæmper Materialismen, hævder Sjælens Tilværelse og Udødelighed, Villiens Frihed og den medfødte Samvittigheds Magt; men paa den anden Side fører han aaben Fejde mod Præstevælde og Dogmelære, mod at forvandle Hjertets Religion til et kirkeligt System. Rousseau skaffede sig paa denne Maade Fjender til alle Sider: Atheisterne bekæmpede ham som en Forsvarer af det forhadte og spottede »*grand Être*«, Encyklopædisterne tog Afstand fra ham, og Gejstligheden med Erkebispen af Paris i Spidsen forkjætrede ham.

I det omfangsrige politiske Skrift »*Du contrat social ou principes du droit politique*« har Rousseau videre udført de Tanker, der først kom tilorde i Afhandlingen om den politiske Økonomi. Han omstyrter den hidtil gjældende Anskuelse om Regeringernes Udspring fra den guddommelige Ret og betragter i Modsætning hertil Folkesouveraineteten som Ophav til al Statsmyndighed. Idet han gaaer ud fra den Sætning: Mennesket er født frit, og allevegne er det lagt i Lænker, undersøger han først Grundene til den Trældom, der findes i Verden, og kommer til det Resultat, at Ufriheden hidrører fra den grundfalske Forudsætning, at et Menneske overhovedet nogensinde har Lov til at sælge sin Frihed. For at undgaa et saadant Salg, skal Statslivet ordnes paa Grundlag af en »Samfunds-Overenskomst« — deraf Skriftets Titel — ved hvilken Folket opgiver visse Frihedsrettigheder til Fordel for den af frit Valg fremgaaede, hele Folket repræsenterende Regering, imod at det saaledes

sikrer sig andre Fordele til Gjengjæld. Til denne Rege
Statsmyndighed, som omfatter alle Borgere tilhobe,
Rousseau nu de videstgaaende Rettigheder: hvad »Sta
terer, er ubetinget Ret, og enhver anden Mening st
Døden; Individet — som det ikke var tilladt at sælge
— staaer pludselig plyndret for sin Frihed overfor
tige Statsmagt, som det ganske vist selv har været
vælge som En blandt Millionerne — eller maaske ved s
givning efter Evne har stræbt at undgaa, men nu maa
i ubetinget Underkastelse, thi, som det hedder i den Par
denne Udvikling udmunder: Hvo som modsætter sig de
lige Villie, skal med Magt nødes til at anerkjende den, l
vil sige Andet, end at han skal tvinges til at væ
Rousseau til Virkeliggjørelsen af sit Statsideal maa hav
Verden befolket af Filosofer eller af Engle, ukjendte
gjerrighed og Magtsyge saavelsom med de politiske M
hvilke man baner Vej for disse Lidenskabers Tilfreds
aabenbart; han levede ikke længe nok til at se Person
en hel anden Kaliber end hans ideale Statsborgere
Tanker og føre dem ud i Livet med en gruopvækken
kvens. Thi har »*Contrat social*« ikke havt den væsenl
Revolutionens Hidførelse, saa har Skriftet til Gjengjæl
fordærveligste Indflydelse paa dens Gang: det var paa
om Folkevilliens absolute Ret, at Jacobinismen støttede
Konventets Talere vil man idelig træffe paa Parallelsteder
hos Rousseau. Han tilintetgjorde den fra Gud udrund
magt, men indsatte istedetfor den Hobens guddomn
hvilken i Praxis antog Form af et larmende Demagogis
som Udøver af »Folkets Villie«, med Døden som kateg
for enhver Afvigelse fra det, denne Villie erklærede
public«. — Den politiske Tænkning i Frankrig svinger n
danne Extremer som Montesquieu's konstitutionelle Ma
for hvis Levedygtighed England ydede Beviset, og Rouss
kratiske Absolutisme, der virkeliggjort fremtraadte som
I Praxis afløstes Spekulationen og dens Udslag af et M
og en derefter følgende Reaktion henimod de gamle Til
nødtvungne og knappe Indrømmelser til de moderne
Former.

Paa sin Samtids æsthetiske Smag og hele Følelsesliv overhovedet kom Rousseau til at udøve en gjennemgribende Indflydelse ved sin »*Julie ou la nouvelle Héloïse*«, en Roman i Breve, skildrende to hypersentimentale Menneskers Kjærlighed. Ved sit Sprog er denne Bog et af det 18. Aarh.s skjønneste franske Prosaværker, ved sin Ide en frigjørende Protest mod det Konventionelle til Fordel for de naturlige Følelser, en begejstret Hævden af en ædel Lidenskabs guddommelige Ret overfor alle Hindringer fra Samfundets Side. Sammenvævet med dens drømmebaarne Idealisme, som ikke er af denne Verden, er en halvdulgt Sandselighed, glødende i sit Inderste, ikke mindst hvor den tilslører sig bag platoniske Talemaader om »Dyden«. Aanden i »*La nouvelle Héloïse*« vil gjenfindes i mangfoldige af Tidens litteraire Frembringelser baade i og udenfor Frankrig; den tiltalte maaske de germaniske Naturer nok saameget som de romanske og har hos os f. Ex. præget en stor Del af Baggesens Produktion. I sine »*Confessions*«, udgivne efter hans Død, har Rousseau endelig givet Verden en i sit Slags enestaaende Selvskildring, forbausende ved den Uforbeholdenhed, hvormed Forfatteren indvier Almenheden i sit Sjælelivs lønligste og betænkeligste Forvildelser — et intimt Skriftemaal, aflagt for Offentligheden.

VOLTAIRE (S. 10) tog efter det saa uheldigt endte Besøg ved Berlinerhoffet Ophold paa en lille Ejendom ved Genf, men byttede faa Aar efter denne Residens med det nærliggende Gods Ferney, som laa paa fransk Grund. Fra denne rolige Plet iagttog og for en Del tillige styrede han Udviklingens Gang, besøgt af sin Samtids betydeligste Personligheder og opmærksomt fulgt af hele det intellektuelle Europas Opmærksomhed som dets aandelige Stormagt. Herfra førte han en uhyre Korrespondance, herfra ledede han Gjenundersøgelsen af den Calas'ske Sag og fik den sejrrigt paavist som Justitsmord, og herfra udsendte han en Række forskjelligartede Skrifter, filosofiske, historiske og poetiske: »*La Bible commentée*«, »*Sur la tolérance*«, »*Examen de Bolingbroke*«, Tragedien »*Tancrède*«, Dramaet »*L'orphelin de la Chine*«. Fortællingen »*Candide*« o. fl. Hvilken Form Voltaire end valgte, blev den ham altid et Vehikel for hans aldrig hvilende Agitation mod Autoriteten, hans Ivren for Tankens Eneret til Undersøgelse paa alle Omraader; og hvilke litteraire Vaabenarter han end sendte i Ilden under disse Felttog, havde han altid til sine sikre Allierede et for Modstandernes svageste

Voltaire.

Sider opladt Skarpblik, et rammende og snertende Vid
bragte ham Latterens Sejr, en uovertruffen sproglig Virt
blev dobbelt smidig under polemisk Benyttelse, og ve
de Kundskaber, han besad, den størst tænkelige Ugenert
tendentieuse Anvendelse ved Hjælp af hensigtsmæssig (
Fremhævelse og Fortielse. Offentlig ved sine Skrifter
ved sine Breve animerede han det radikale Fremskridt
tedes af hele den yngre Slægt som Bevægelsens rett
Da han som en fireogfirsindstyveaarig Olding atter gje
som Regeringen ikke vovede at spærre ham Adgangen ti
Voltaire som Personifikationen af den moderne Tanke; :
Vægten af denne Hyldest, paa sit Livs Triumfpunkt,
sammen og døde 1778.

Neppe mindre end Voltaire, men med langt mi
Diderot. omkring sit Navn, har DENIS DIDEROT (1713—84) som
dets mest negative Aand bidraget til dets aandelige]
Hans Erkjendelse er skarpere end Voltaires, hans Dial
øvet, hans Fornægtelse mere konsekvent, hans Udtry
mere drastiske — det er ham, der har versificeret J. M
rygtede Ønske om den sidste Konges Ophængning i
Præsts Tarme. Voltaire bliver staaende i Deismen — Did
forholdsvis tidlig ind i den afgjorte Atheisme; Voltai
trods al sin Spot en vis Grad af moralsk Idealisme -
lægger ikke Skjul paa sin fuldt ud materialistiske Verdens
Voltaire forholder sig skeptisk til Troeslærdommene — I
klærer Vantroen for det første Skridt til filosofisk Tænk
medens Diderot ikke vil anerkjende nogen Sandhed so
og derfor med særlig Forkjærlighed søger at rokke ve
Grundlag for det politiske, religieuse og moralske Liv, s
sætte Tilstedeværelsen af en saadan absolut Sandhed,
personlige Liv ingen af de Pletter at opvise, som skæmme
og Rousseaus; han er som Menneske den mest tiltalende
i denne filosofiske Treenighed.

Efter nogle Skrifter, der betegne Diderots Udvik
fra Katholicismen gjennem Deismen til Atheismen — af l
nævnes den med dramatisk Livlighed, i et elskværdigt kon
Sprog skrevne »*Entretien d'un philosophe avec la Marécha*
træder han 1749 op som afgjort Atheist i Værket »*L*

les aveugles«, hvori han, udgaaende fra en Blindfødts sjælelige Tilstand, vil bevise, at de moralske og religieuse Anskuelser væsenlig paavirkes af de naturlige Livsvilkaar, saa at der ikke kan gives nogen almengyldig Moral og Religion; for en Blind vilde f. Ex. de Argumenter for Guds Tilværelse, som kunne hentes fra Naturens Skjønhed og vise Indretning, ikke have nogen bevisende Kraft. Et Sidestykke til dette Skrift — som paadrog Diderot flere Maaneders Fængselsstraf — er »*Supplément au voyage de Bougainville*«, en Undersøgelse om Moralfølelsen hos de Vilde i Sydhavet. Herefter følge bl. A. »*Pensées sur l'interprétation de la nature*«, »*Entretien entre Diderot et d'Alembert*« og det ved sin glimrende Stil udmærkede, modneste af Diderots filosofiske Skrifter: »*Le rêve de d'Alembert*« 1770.

Samtidig med Udgivelsen af disse Arbejder anlagde og fuldførte Diderot imidlertid sit Livs mest omfattende Gjerning: Encyklopædien, Hovedhjørnestenen for det filosofiske Aarhundredes videnskabelige Bygning, Arsenalet for de revolutionaire Ideer. Planen hertil havde Diderot udklækket i Forening med d'Alembert og erhvervet kongeligt Privilegium paa Udgivelsen af en »Ordbog over den samlede menneskelige Viden«; 1751 begyndte den at udkomme under Titlen »*Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres*«. Fortalen var af d'Alembert, der tillige skrev de mathematiske Artikler, men Sjælen i det Hele var Diderot, som ofrede tyve arbejdsfyldte Aar paa dette Værk. Det blev i Begyndelsen modtaget med almindelig Velvilje, endog fra Hoffets Side, men efterhaanden som Tendensen traadte mere uforbeholdent og samlet frem, blev Myndighedernes Modstand større, der udstedtes Forbud imod Fortsættelsen, og først 1771 kunde sidste Bind udsendes; 1777 sluttedes Værket med de fem Supplementbind og udgjorde da treogtredive Bind.

Encyklopædien.

Encyklopædien vilde altsaa saa at sige optage Inventarium over Alt, hvad Menneskeheden vidste og evnede, fremstille sine Redegjørelser i et almenfatteligt Sprog og — saavidt muligt farve Meddelelserne efter Hovedredakteurens filosofiske Recept. Hvad de faktiske Oplysninger angaaer, har Værket naturligvis forlængst overlevet sig selv; det rigelige Aarhundrede, som er forløbet siden dets Afslutning, har gjort saa kolossale Fremskridt paa alle Videnskabens og Haandfærdighedens Omraader, at Encyklopædiens Artikler herom forekomme os som rene Rudimenter. Men allerede ved sin Frem-

komst var Værket i væsenlige Henseender mislykket
Forhold mellem de forskjellige Artikler kunde end ikk
omskuende og alkyndige Redaktion tilvejebringe; er
dommelig udprægede Stykker drukne i et Hav af Middel
og neppe nogen eneste Gruppe kan betegnes som vel {
Tilbage for os bliver Værkets historiske Interesse som
Tidsanskuelsen om de abstrakte Forhold. Heller ikke
nogen strengt gjennemført Enhed tilstede; adskillige a
om Religion repræsentere den theologiske Overleveri
politiske Stykker ere ikke i nogen overdreven Grad rev
Encyklopædien maatte krydse sig frem i et til Tider noge
Farvand — Madame de Pompadours Luner kunde giv
i Sejlene eller rejse Stormen imod den. Derimod ere
om Moral og Kirkevæsen skjærende skarpe, og Diderots
for at lede den atheistiske Understrøm hen selv paa de me
Steder er umiskjendelig. For at faae den rationalistiske
til at glide let ned, lagdes der Vægt paa en livlig, pi
stilling. Ved Tendensen som ved Formen tiltalte dis
linger stedse voxende Kredse, saa at den »Oplysning«
til Revolutionen, kan siges at have faaet sin videst ræl
bredelse ved Hjælp af Encyklopædiens folkeligt forklaren
Derfor er den et kulturhistorisk Mindesmærke af saa stor

Encyklopædisterne. Som mere eller mindre knyttede til dette Foreta
fald som virkende i dets Aand, betegnes en Gruppe For
Navnet »Encyklopædisterne«. Vi have allerede nævn
bert som Medgrundlægger af Værket og som Forfatter
et af dets bedste Partier, hvori der gives et samlet Ov
Menneskets Kundskabsforraad og en Paavisning af det
Fremskridt, særlig i det sidste halve Aarhundrede —
Billede af aldrig forhen kjendt Udstrækning, stor Lærdc
Fattelighed. Helvetius førte i sine Skrifter »*De l'espr*
l'homme« alle menneskelige Handlinger tilbage til Egen
eneste Drivfjeder; det Gode er hverken en evig Fornu
noget blot Vilkaarligt, thi Erfaringen lærer, at Enhver
godt, hvad der er ham nyttigt; kun de Handlinger vilde d
Forstand være gode, som svarede til Alles Interesse, m
danne Handlinger ikke gives, maa man begrændse sig til e
Periferi og udøve Dyden ved at efterstræbe sin egen N

altsaa stille Dyd og Last under en politisk Maalestok (»Borgervellet«). Baron HOLBACH, »*le Maître d'hôtel de la philosophie*«, var Encyklopædisternes selskabelige Midtpunkt, samlende Oplysningsvennerne i sit Hus to Gange om Ugen til Selskabelighed og Bekæmpelse af Gud og andre Fordomme, som »Patriarken« ɔ: Voltaire desværre endnu var hildet i. Foruden sine Artikler til Encyklopædien skrev Holbach det atheistiske og materialistiske »*Système de la nature*«, der benægter Tilværelsen af alt Aandeligt og udleder alle saakaldte »indre« Fænomener af Materien og dens Bevægelser, benægtende Muligheden af almengyldige Forestillinger, eftersom ingen Iagttagelse kan være ganske den samme hos to forskjellige Individer. Tidligere havde Lægen LA METTRIE udtalt lignende Anskuelser i en mere cynisk Form i sit berygtede Skrift »*L'homme machine*«, i hvilket den naturalistiske Forklaring af Verden og de sandselige Nydelsers udelukkende Berettigelse forfægtes med ligesaa stor Skamløshed som Overfladiskhed. Mennesket bevæges efter hans Fremstilling som et Uhrværk af Lidenskaberne, hvis Impulser mekanisk frembringe, hvad man kalder Dyd og Last. Hvis man vil overtyde sig om, hvor hurtigt man i det »filosofiske Aarhundrede« affærdigede Fysiologiens og Psykologiens vanskeligste Problemer, uden at trænge ind til deres Kjærne, vil man finde et godt Materiale i La Mettries Skrifter. Ogsaa den berømte Naturkyndige BUFFON stod i en om end forbigaaende Forbindelse med Encyklopædien, hvor hans majestætiske Stil imidlertid stak af mod den sædvanlige Fremstillingsmaade. Af andre Navne kunne fremhæves Abbé RAYNAL, CONDORCET, CONDILLAC og CABANIS.

Skal der nu til Slutning kastes et Blik paa dem af Tidsrummets franske Digtere, hvis Indflydelse faaer en mere almen Karakter, kan Diderots Navn danne Overgangen, thi adskillige af hans Digtninger have ikke mindre Betydning end hans videnskabelige Arbejder og hans kunstkritiske Afhandlinger. Han har forsøgt sig paa mange Omraader, endog paa det pornografiske i Crébillons Genre (»*Bijoux indiscrets*«). Ogsaa Brevromanen »*La Religieuse*« indeholder et enkelt saadant Element, men er, bortseet herfra, en af det 18. Aarh.s bedste franske Romaner, uovertruffen af nogen anden, hvad Sjæleskildringens Sandhed angaaer. Til sit højeste Punkt som Stilist hæver Diderot sig i Dialogen »*Le Neveu de Rameau*«; hans Dramer »*Le fils naturel*« og »*Le père de* Poesie

famille« ere derimod svagere Arbejder, men mærkelig
de føre Destouches' borgerlige Drama et Skridt vider
moyante Retning og skabe en Grædegenre, som fandt ivı
i Tydskerne Iffland og Kotzebue, hvis Skuespildigtnin
Beaumarchais. Tidsrum beherskede ogsaa vor Scene. Ogsaa BEA
ofrede i sine første dramatiske Arbejder til denne Mod
frigjorde sig snart paa det Fuldstændigste for den, da
sine to endnu den Dag idag overalt kjendte, overalt
som dramatiske Mesterværker over al Kritik hævede Lysts
bier de Séville« og *»Le mariage de Figaro ou la fo*
hvis Skikkelser: Figaro og Rosina, Grev Almaviva og
Bartholo og Bazile, ere blevne den hele moderne Kul
Eje. Selv var Beaumarchais' mærkelige, eventyrligt om
Karaktersiden mislige, i Intelligens vidunderlig udrusted
hed endnu mere alsidig end hans Figaro: Uhrmager og
diplomatisk Agent og Vaabenleverandeur, Udgiver
Skrifter og Grundlægger af Parises Brandvæsen, afvexlen
og Stodder, i Proces med Alverden, nu og da arrestere
snart hist. Udaf dette Kamplivs brogede Erfaringer, o
polemisk Aand og omsatte i levende Skikkelser og spill
men tillige bidende hvas Dialog, skrev Beaumarchais si
spil, kondenserende i dem under spøgefuld Handling hel
og Attraa fra den tredie Stands Side, som faa Aar efte
i Revolutionen. Det er en historisk Situation af tragi
Hoffet absolut vilde se »Figaros Bryllup« opført i Tria
den glimrende Forsamling — Kongen lidt tilbageholden,
Antoinette og det højeste Aristokrati saameget des ivrig
derede dette Forspil til deres egen Henrettelse, tabende
dring af dets Aandrighed. — Til den pointerede Stil
chais' Komedier kan der vel ikke tænkes nogen større K
den roligt dvælende Fortællemaade i et andet af Tider
St. Pierre. Værker: BERNARDIN DE ST. PIERRE's *»Paul et Virginie«*
af det Rousseauske Natursværmeri, en Afglands af dets
talitet, men uden dens Glød. Ved sit blomsterrige Spro
Følelse og sine anskuelige Naturbilleder gjorde denne i R
aaret 89 udkomne Bog overordenlig Lykke og bevarede
længe efter — Tidsalderen stod i Begreb med at trækk
til Guillotinens Faldøxe, men sværmede samtidig for Id

lavede sig til at løse det mest indviklede Statsproblem til Ordning af et mangfoldig sammensat Samfund og tyede om Raad til den af al Kultur uberørte Naturtilstand, som ingen af dens lovprisende Forfattere endog kun tilnærmelsesvis kjendte af Erfaring eller kunde gjøre sig nogen med Virkeligheden stemmende Forestilling om.

I Modsætning til Aarhundredets første Halvdel faaer Tydsklands Poesi og Filosofi en ikke liden Betydning for det danske Aandsliv i denne Periode. For tydsk Digtning selv er den en Gjennembrudstid, idet FR. GOTTLIEB KLOPSTOCK (1724—1803) dels Klopstock
bringer den nationale Aand til Gyldighed og afkaster det franske Aag, dels hæver Digtekunsten op over Døgnets Fornødenhed og gjør den til Udtryk for det religieuse og folkelige Livs dybeste Tanker. I sidstnævnte Henseende er især Klopstocks »Messias« mærkelig, et Digt, han meget tidlig udkastede Planen til, som han arbejdede paa i femogtyve Aar, men som alt i Udarbejdelsens Tid gjorde Digteren til en af de berømteste Personligheder i den germaniske Verden, tilbedt næsten som en Guddom af sine varmeste Tilhængere. De første fem Sange af »Messias« udkom 1751 med en Tilegnelse til Kongen af Danmark, »som havde skjænket Forfatteren af Messias, en Tydsker, den Ro, han havde nødig for at fuldføre sin Digtning«. Paa Bernstorfs Forestilling havde Frederik V. nemlig indbudt Klopstock til Kjøbenhavn og tilstaaet ham en aarlig Hædersløn af 400 Rdl. Han boede hos Bernstorf som Medlem af Familien, flyttede om Sommeren med Hoffet til Fredensborg, var jevnlig Gjæst hos Kongen og dyrkedes af den fornemme, mest tydsktalende Verden, særlig dens Damer, som en serafisk Udsending fra en bedre Verden. Hans »Messias« stilledes over selve Biblen i opbyggende Kraft. Digtets Emne er Menneskehedens Forløsning ved Kristus, og som det er skrevet paa Hexametrets klassiske Versemaal, begynder det ogsaa med en klassisk Paakaldelse:

Sing, unsterbliche Seele, der sündigen Menschen Erlösung,
die der Messias auf Erden in seiner Menschheit vollendet!

Intimationen er episk, og Anlægget er ogsaa episk: Digtet tager sin Udgang fra den Beslutning, de tre Personer i Guddommen fatte om Frelserens Udsendelse, og føres gjennem hele Kristi Liv til hans Opstandelse og Himmelfart. Men episk Anskuelighed i Handling og Persontegning fattes det næsten fuldstændigt; Alt flyder ud i

Stemning, Klopstocks egenlige Sfære. »Hans Omraad
Rige,« har Schiller sagt om ham; »Alt, hvad han give
fører han over i det Uendelige. Man kunde sige, a
Legemet af Alt, hvad han behandler, for at gjøre det
andre Digtere iklæde alt det Aandelige et Legeme.
Klopstock ulige bedre hjemme i Lyriken, hvor han
digtningen ofte hæver sig til det Sublime og vilde gj
stærkere Virkning, hvis han ikke havde valgt Oldtiden
lærde Versformer til Metrum og erklæret Rimet Krig,
Aand med det plumpe Ordbulder«. Grundtonen i h
den religieuse Begejstring, hvad enten han besynger
Kjærlighed, Naturen eller Fædrelandet. I hans Dr
Klopstocks Mangler træde endnu stærkere frem end
men trods dette have hans saakaldte »Bardieter« (»di
schlacht«, »Hermann und die Fürsten«, »Hermanns Tod
nationale Emner og fædrelandske Begejstring bidraget
ringe Del til den tydske Ungdoms Vækkelse. For I
Klopstock faaet Betydning ved sin Indflydelse paa Ewald
Natur her for første Gang kom i nær Berøring med en
følte Poesien som sit Livskald og øste sine Inspirationer
Fantasi og en luende Følelse; Ewald fulgte Klopstock
raader, denne bevægede sig paa, og tilegnede sig
Odedigtning sit Forbilledes Stil. Det bredere Publikum
maaede den tydske Digter ikke at vinde, og imod det
klopstocksk hos Ewald, rejste den norske Skole sin natio
tion. Hos den tydskdannede Del af Samfundet afløste
tilbedelsen af Begejstringen for SCHILLER, som ligeled
med Penge fra Danmark. Forøvrigt var Smagen
RABENERS Satirer, GESSNERS Idyller og GELLERTS
Baggesen er Paavirkningen af WIELANDS gratieuse Fri
delig. LESSINGS Kritiker læstes af Smagsdommerne, og
udgivne »Wolfenbüttelsche Fragmente« toges til Indt
tænkerne. For HERDER og GOETHE kom den rette
først i det næste Tidsrum. Vel vakte »Werthers Lei
Sensation og blev læst af mange Mennesker — udenfor
giske Fakultet, der maatte sende Bud i fire Boglader,
drive et Exemplar, da det 1776 skulde afgive Betæ
Tilraadeligheden af en dansk Oversættelse, som det he

nægte Tilladelse til, fordi den nævnte Roman maatte betragtes som et Skrift, »der bespotter Religionen, besmykker Lasterne, kan fordærve Hjertet og gode Sæder«; men dybere Rødder slog denne Digtning endnu ikke, end at Baggesen 1784 kunde ridse en Trekant

»hvis Basis er fra en Werthers Bolig
til Lottes Hjem, og hvis Toppunkt er
i Maanen.«

Tydskland tog i denne Periode Styret paa Filosofiens Omraade og beholdt det længe for de germaniske Nationers Vedkommende. IMMANUEL KANT (1724—1804) gav Videnskaben en ny Skikkelse og gjorde Front mod mange af de tidligere herskende Systemer. Han er enig med Locke i, at al vor Kundskab kommer af Erfaringen, men hævder i Modsætning til ham, at Erfaringen ikke kan tilegnes ved Hjælp af den blotte Sandsning: Tilegnelsen forudsætter en apriorisk Erkjendelsesevne, som intet har med Sandsningen at gjøre. Her tager han sit Udgangspunkt, idet han i al Erkjendelse skjelner imellem Stoffet og Formen, Materien og Ideen, den foreliggende Kjendsgjerning, der skal erkjendes, og den Aanden tilhørende Evne, som gjør Erkjendelsen mulig, og som til formalt Grundlag har Forestillingen om Tiden og Rummet. De ved Sandsningen indvundne Anskuelser indordnes af Forstanden under Almenforestillinger og forbindes, saa der fremkaldes Domme. Idet Kant henfører alle Domme under een af de fire Klasser: Kvantitet, Kvalitet, Relation og Modalitet, opstaaer der for hans Betragtning en Række Kategorier — Enhed, Flerhed og Alhed — Mulighed, Virkelighed og Nødvendighed o. s. fr. — om hvilke han hævder, at de ere aprioriske Tankeformer, der ikke skyldes Erfaringen, men ere Aandens evige Love, Forstandens Former. Ligesom Forstanden bringer Enhed i Fænomenerne, saaledes bringer Fornuften Enhed i Forstandserkjendelserne; Forstanden er Evnen til at fælde Domme, Fornuften Evnen til at drage Slutninger, af hvilke Kant opstiller tre Arter, til hvilke der svarer de tre Ideer: om Sjælen, om Verden og om Guddommen. Efterat Erkjendelsens Omfang saaledes er fastsat, henføres Villien under »den praktiske Fornuft«, der har til Maal at dømme om Godt og Ondt, og bestemmes som bestaaende af et materielt og et formelt Element, idet den sandselige Naturs Drifter mødes med de uegennyttige Grundsætninger, der opstaa i Kraft af Villiens egen Magtfuldkommenhed. Den praktiske Fornuft

Kant.

udtaler den algyldige Morallov: Du skal altid handle din Villies Grundsætning tillige kan tjene som Gru almindelig Lovgivning. Dersom Mennesket var et væsen, vilde det altid handle efter denne af Fornuftens af dens Selvlovgivning udsprungne Lov; men som Led verden er Mennesket underkastet Drifternes Indflydels maa Moralloven antage det kategoriske Imperati bydende Form: Du skal. Drifternes Eneherredømm ensbetydende med den menneskelige Friheds Ophæve Kant er just Friheden en af Forudsætningerne for ha ifølge hvilken Mennesket af frit Pligtvalg stræber mo Ideal, der ligger højere end den i Endelighedens Tilvæ lige Lyksalighed og forudsætter en stadig Udvikling, alt Udødelighed. Harmonien mellem Dyden og Lyksa atter til Forudsætning en af Naturen uafhængig, m Villie udrustet Aarsag: Gud, hvis Tilværelse saaledes den højeste Morallov, hvorvel der ikke kan føres Be Moralen fører altsaa til Hævdelsen af Guds Tilværels en Følge af Religionen, idet netop omvendt denne er Moralen, hvis Autoritet hviler paa den praktiske F lovgivning.

Hvor lidet fyldestgjørende denne Paavisning af lige Grundtræk i den kantiske Filosofi end ifølge S maa være, vil den dog antyde, hvilken Fornyelse af d Tænkning Kants Optræden betegner, og hvilken G Ideerne den medførte. Havde Empirien i sin Tid f fra at hungre ihjel ved Skolastikens golde Bryst, saa ikke mindre fornødent at vikle den ud af de Baa Erfaringsverdenen holdt den fangen. Kants System s organisk udviklet Tankelegeme ved Siden af den n Filosofis tendentieuse Eklektisme; og dette Legeme der skuer igjennem og bagved de Sandseindtryk, ved l blev staaende, og hævder Menneskesjælens naturlige ' til at søge den metafysiske Enhed, hvor Hume, benægt salitet, maa ende med ogsaa at benægte Metafysike Man kan derfor fatte, med hvilken Tilslutning Kants I da den henimod Aarhundredets Slutning kom til almin skab; thi efterat han i en lang Række af Aar havde

læsninger over alle Filosofiens Grene, nedlagde han først i en ældre Alder Frugterne af sine Studier i de tre Hovedværker: »Kritik der reinen Vernunft« 1781, »Kritik der praktischen Vernuft« 1790 og »Kritik der Urtheilskraft« 1793. De sidste af Aarhundredets Aar ere fyldte af en stærk filosofisk Bevægelse i den lærde Verden herhjemme, fremkaldt af Kantianismen. Rahbek siger, at »hvor man kom, og hvem man fandt, saa var det Kant paa hver en Kant«, og den enthousiastiske Baggesen antog Navnet »Immanuel« som Hyldest til den beundrede Tænker, der havde skjænket sin Samtid en Fornuftreligion, som havde Evne til at forme Livet sædeligt i Kraft af sit Pligtbud og sin Antagelse af Udødeligheden, uden at behøve Kristendommens Mystik eller Fornuftmodsigelser, hvilke »Oplysningen« ikke kunde forsone sig med. Dermed vare de Bedste i Tiden tilfredsstillede. Mængden og dens Ordførere forlangte langtfra Saameget. Den blev staaende ved Fordringen om almen Lyksalighed, rede til at erhverve denne ved Pligtopfyldelse i borgerlige Forhold, ubekymret om hvad der kunde ligge paa den anden Side af denne Tilværelse eller sikker paa, at Livets Krone var en Borgerkrone for ædel Daad. Yderlighedsmændene vilde derimod benytte Situationen til at faae Kristendommen ud af Verden eengang for alle og rettede deres stærke og idelige Angreb mod den som en Lære, til hvilken Fornuften ikke kunde forholde sig ligegyldig, eftersom dens Bestaaen var en stedsevarende Haan mod al Fornuft; ikke uden Snildhed tog de Kants Argumentation i deres Tjeneste ved at dreje hans Benægtelse af Gudstilværelsens udvortes Bevislighed hen til at betyde det Samme som en Nægtelse af selve Guds Existens. Medens Ordet Tolerance er et af Tidens Stikord, viser den sig hos Fritænkerne i Forhold til Kristendommen som en yderliggaaende Fanatisme, hos Oplysningsvennerne som Indifferentisme. Det omskuende Hensyn til Oprettelsen af Menneskehedens Lyksalighedstilstand skaber et andet Stikord: Humaniteten, bag hvilket egoistiske Bestræbelser ofte finde et velkomment Skjul, men som ogsaa bliver Fanen for et alvorligt ment, af dyb Overbevisning udgaaet og med redelig Villie fremmet Arbejde i den menneskelige Udviklings Tjeneste, om end hyppigt skadet af den utaalmodige Hast, der er Kjendemærket for Reformlysten og mangen Gang tilintetgjør Plantens Væxt i sin Ivrighed for at undersøge, hvor vidt Frøet er naaet i sin Spiren. Da Lyksalighedstilstanden skal realiseres i denne Tilværelse, lægges

Vægten overvejende, for ikke at sige udelukkende, paa c
Medens denne Tendens, anvendt paa de praktiske Omraa
Henseender fører til Fremskridt og Udvikling, sætter de
udelukkende Øjemed dog i det Hele taget Tidsald
Maal. Endnu mere iøjnefaldende bliver dette, hvor
rettes til saadanne Virksomheder, der ifølge deres Natu
en slig Maalestok som inkommensurabel med deres Vi
Hensigt: til Videnskaben med Fordring om, at den
stræbe efter nyttige Resultater; til Kunsten, der skal p
opfyldelsens og Dydens Skjønhed og derfor væsenligst ma
moralsk opbyggelig Allegori; til Poesien, der ved sin i
Form skal lokke Menneskene til at høre og eftertænke
Lærdomme, de ellers vilde være mindre tilgængelige for, c
iklæde sig det til Borgerheld sigtende Læredigts Form.
livet henvendte Nyttighedsfordringen sig til hver enkelt
Opfordring til at vise Borgeraand og Borgerværd ved
Planer til Statens Bedste, det almene Vel; det mylrede
heraf med de huleste og tommeste Projekter, uden Sp
nogetsomhelst Kjendskab til Virkeligheden, men alle
»Oplysningens« Navn, og By og Land vrimlede af ørkesl
der, berusede af den Appel, Tidsaanden rettede til e
Borger, skrev den ene Piece efter den anden med Forsla
Forbedring; som eet Exempel for alle kan mindes o
hjemme fremkomne Forslag af Prof. A. Gamborg om
Fuglenes Sang i vore Skove ved at indføre Kanarifugle,
lære dem at synge.

Det var i og for sig en høj Tanke at arbejde
paa Lyksalighedens Bygning, som »Patriot« nærmest
Fædrelands, men som Humanitetsmenneske overhovedet o
store Menneskeheds Vedkommende. Og endnu størr
fredsstillelsen, fordi man derved ligesom kom i Klasse
ningens kronede Apostle, de humaniserende Indehavere
Østerrigs og Preussens Troner: Katharine II., Joseph II og
der jo rigtignok midt i Oplysningsperioden fremmede
Lyksalighed paa en egen Maade, nemlig ved at dele d
sig, men let fik Tilgivelse for dette lille Brud paa E
hederne, fordi de ellers vare gjennemtrængte af Oplysninge
Ogsaa i Danmark udgik for en Stund de humaniserende R

ikke fra selve Tronen, saa dog fra dens Fod, og det endog forholdsvis tidlig og med en erklæret Fritænker som Talsmand. STRUENSEE var sin Tidsaands ægte Søn: opfyldt af dens nyeste Tanker, reformivrig, med Tro paa Institutionernes Almagt og Menneskenes hurtige Perfektibilitet under deres Indflydelse, uden Tro paa Gud, uden Erfaringens Kjendskab til Verden, frivol og nydelsessyg. Hans Reformer, de gode som de slette, visnede som Træer, der i udvoxen Tilstand plantes i Sand. Og Andet vare de heller ikke; han kjendte ikke Jordbunden og mente ejheller at have nødig at kjende den, naar blot Planten var god. Men i Danmark traf han paa nogle uventede Forhold, som han ikke havde taget med i Beregning: Uvillien mod Tydskeriet, der just paa dette Tidspunkt konsoliderede sig i Praxis, samtidig med at man i Theorien sværmede for alment Broderskab og abstrakt Menneskehed, samt en Loyalitetsfølelse, der havde saa stærke Rødder i Folket, at den endog kunde overleve de haarde Prøver, Christian VII.s Regimente satte den paa, ja ligesom samle sig til Værn om den i sit Ægteskab krænkede Konge, trods hans personlige Foragtelighed, og blusse op som energisk Uvillie over den fremmede Eventyrers Frækhed. Til Belysning af denne Folkestemning, der mere og mindre aabenlyst ledsager Periodens politiske Opposition, skulle vi citere en Passus af EDV. HOLMS Side 215 nævnte Skrift: Struensee.

»Idet Frederik V. besteg Tronen i den dansk-norske Stat, fik de tvende Riger en Konge, der ved sin Personlighed var mest oplagt til at vise Enevælden fra dens mildeste, elskværdigste Side. Han havde den Venlighed og Jevnhed, der altid gjør et uimodstaaeligt Indtryk paa en Nation som den danske, det var umiskjendeligt, at han følte varmt for sine Undersaatters Vel, og til Trods for den næsten helt tydske Opdragelse, han havde faaet, havde Folk en rigtig Fornemmelse af, at der boede et dansk Hjerte i hans Indre. Om muligt med endnu større Sympathi omfattedes hans unge Dronning, Louise, denne forunderlig indtagende Skikkelse iblandt de danske Dronninger, i hvem Samtiden vistnok med fuld Oprigtighed saae en ny Dagmar. Enhver veed, hvilket Omslag der skete i Kongehusets Forhold til Folket ved dette Tronskifte, da den Skranke faldt, som Christian VI. med sin besynderlig kejtede Stivhed og Sophie Magdalene med sit hovmodige Væsen havde rejst imellem dem og Undersaatterne. Skjøndt der ingen Grund

er til at tvivle om, at der har været dem, som oprig
Christian VI.s samvittighedsfulde Arbejde som Konge,
Ærefrygten for Kongedømmets Højhed under ham var
udbredt, kom der med Frederik V.s Tronbestigelse
Varme i den royalistiske Stemning, hvor smagløst den
mange Gange lagde sig for Dagen. Det er den, mai
Holbergs bekjendte Udtalelse om hans Glæde ved at se
friske Liv ved den unge Konges Hof, og det er den, de
ham til at give sin Hengivenhed for Frederik V. et saa
Udtryk i hans Tilegnelse til Kongen af Oversættelsen a
men den lyder ogsaa til os igjennem saa mangfoldige a
i Datidens Litteratur, at den umuligt kan opfattes som
som en oprigtig og alvorlig Følelse. Den Lykke, de
være for den dansk-norske Stat, at den kom til at staa
ødelæggende Syvaarskrig, styrkede Taknemligheden imo
hvem man med Rette tiltroede Kjærlighed til Freden,
i Virkeligheden ikke var ham, men J. H. E. Bernstorf,
den ydre Politik saaledes, at Freden kunde bevares. Hvor
en Mand han i og for sig var, oversaa man; der blev
paa hans gode Hjerte, man glædede sig i Kjøbenhavn ove
Ejegods« venlige Hovednik og milde Smil, naar han kjør
Gaderne, og idet man med en næsten besynderlig Naive
ham Æren for de Fremskridt, der utvivlsomt fandt S
Henseender, omdannede man ham til at være den Velsig
gende Menneskeven, som man længtes efter at se paa T
pikant karakteriserede Luxdorf engang Stemningerne i Fr
sidste Tid, under Christian VI. og Frederik V. ved at udta
Frederik IV. frygtede man ikke og havde dog Grund d
Christian VI. frygtede man, uden at have Grund de
Frederik V. hverken frygtede man eller havde Grund d
dobbelte Mindesmærke om Frederik V., der strax fremst
Tanken, hans smukke Rytterstatue paa Amalienborgplads
Kantate ved hans Jordefærd, skyldes derfor ikke fremhykle
eller en kunstlet Stemning. De ere Udtryk for en virkelig
hed for ham. Ganske vist, denne Følelse og den royal
bødighed for Herrens Salvede blev sat paa en alvorlig
det efterhaanden blev vitterligt, at han sank sammen
en forfalden Stakkel, om hvis Udskejelser Rygtet snar

efterat det tidligere næsten kun havde havt at fortælle vennesæle Træk om ham. Kjøbenhavnske Borgermænd kunde ryste medlidende paa Hovedet, naar de saae ham efter Taflet, med en af sine Hofmænd under hver Arm, halv beruset med stiv Holdning blive hjulpet ned fra Kristiansborg for at stige i sin Vogn; men Ingen hørte dem ytre et dadlende Ord. Folk slap ikke Kjærligheden til ham. Et slaaende Vidnesbyrd derom er Dorothea Biehl, der i sine historiske Breve om ham til Johan Bülow kan fortælle de skrækkeligste Historier om ham og maa tilstaa, at det fattedes ham paa Virksomhedsaand, men dog helst vil undskylde ham, dog kalder ham den tilbedede Frederik og maa lægge Pennen bort for at græde ud, da hun har fortalt hans Død. — Royalismen fik imidlertid et endnu værre Stød at overstaa, dengang Christian VII. besteg Tronen. De Forhaabninger, med hvilke han hilstes som Konge, afløstes snart af bitre Skuffelser. Hvornaar var der vel noget Godt at fortælle om ham, der begyndte som en lunefuld, for ikke at sige ondskabsfuld Dreng og faa Aar efter, ødelagt af Udsvævelser, blev vanvittig. Det var kommet saa vidt med Kongeværdigheden, at man kunde se ham, Støvlet-Katrines Elsker, med sine Følgesvende ved Nattetid i Slagsmaal med Vægterne paa Kjøbenhavns Gader. Struensees Virken og Katastrofe skulde ikke stille Christian VII. og Kongemagten højere. Hvad der er fremkommet af stærke royalistiske Udtalelser til denne Konge, er med Undtagelse maaske af hans allerførste Regeringstid at opfatte som konventionel Smiger. Den Tanke ligger da ogsaa nær, at Enevælden var truet af en alvorlig Fare, saafremt ikke Frederik VI. som Kronprinds atter havde vakt en virkelig Hengivenhed mod Kongefamilien tillive baade hos Danske og Normænd.«

Til at stille Kongemagten højere bidrog Struensees Virken ikke, men — saa underligt det kan lyde — til at gjøre Kongens Person mere afholdt for en Stund bidrog den sin Del; hvor lavt han end stod i det almindelige Omdømme, harmedes man dog paa hans Vegne over den Fornærmelse, han saa at sige aabenlyst var udsat for, han blev en Gjenstand for virkelig Medlidenhed, og fra Medlidenhed til Kjærlighed er Vejen ikke lang, især hvor den er godt kjendt fra gammel Tid. Det er karakteristisk, at i en Tid, da Strømningen begynder at gaa Kongemagten imod, er det i Danmark ikke for den frisindede Minister, men for den svagsindede Konge, Folkestemningen tager Parti i en historisk Situation, der ypperlig

kunde være exploiteret til at svække Agtelsen for Konge dens Indehaver. Den Litteraturstrøm, der udgød sig u efter Katastrofen i Januar 1772, og som repræsenterer Fo Suhm og Balle ned til den obskureste Aabenraa-Poet, vi Smiger som i sine Forbandelser ligesaa højt om Glæden ove Befrielse fra Tydskerens Aag som om Hadet til denne. At under al sin Reformeren nonchalant tilsidesatte Hensynet ti følelsen, var en Kilde til stadig Forbitrelse i en Periode skernes Indvandring og Ansættelse i Statsembeder var nogensinde før. At der var mange dygtige Mænd imelle Navne ville vi senere møde — kunde ikke forsone med de sættelse, Landets Børn maatte føle, og som kun forøgede Overmod, hvormed mange af de Indvandrede tilkjendega en Naade, at de tog tiltakke med det lille Lands gode

Disse Omstændigheder gjorde, at Folkemeningen fredshed hilste Guldbergs reaktionaire Regimente, ford dansk, og at Royalismen overlevede de haarde Stød, nødvendigt maatte modtage under en Konge som Chr Da Kronprindsen greb Styret 1784, oprandt netop den Re Tid, da de bedste og mest praktiske af Oplysningsperiode gjennemførtes ved Bernstorf, Reventlow og Colbjørnsen. D Revolutionsbevægelse fandt saaledes i den dansk-norske St skredent Reformarbejde, tildels som Følge af dette en m huset loyalt sindet Befolkning og endelig en Pressetils Forordn. 3. Decbr. 1790), som næsten ikke kjendte til no mende Indskriden, men i liberalt Maal tillod de radikale at give deres platoniske Revolutionsbegejstring Luft. »De forbauset over, hvad der bliver trykket her«, sagde A. P til den svenske Diplomat Ehrenheim. »Det er min Grun ikke at bekymre mig derom; thi Sligt falder til Jorden a naar man ikke giver sig af dermed, og Forfølgelser vilde k mere ophidse Sindene«. Alle Revolutionsideerne gav Gje Litteratur som i vore Klubber, men stort mere end en blev det ikke til, hvad det politiske Frihedsskrig angik manglede sit Objekt, den Trældommens Mur, fra hvilken skulde rulle tordnende tilbage. P. A. HEIBERG er om eneste Oppositionsskribent, der taler i praktiske politiske de Andre fortabe sig i Abstraktioner om Menneskere

Frihed, Lighed, Aristokratforfølgelse o. s. v. Som Illustration kunde bruges Episoden hos Pastor Pawels i Hørsholm. Hos ham samledes engang Rahbek, M. C. Bruun, der hemmelig var kommen i Besøg fra Hveen, hvortil Frihedshelten var flygtet, og den fra Sverig forviste Grev Horn, der boede paa den nærliggende Folehavegaard under Navn af Claesson. Foran dem laa en Tegning, der forestillede Kroner, Sceptere og andre Despotiets Symboler, sammendyngede paa et Baal. Rahbek greb sit Glas og sagde »med den Højtidelighed, han saa ganske havde i sin Magt«, det ene Ord: Skaal! og saa drak de paa alt Despotis Undergang.

Alvorligere var Striden paa det religieuse Omraade, og her vandt Oplysnings-Ideerne en Sejr, hvis Følger strakte sig et godt Stykke ind i vort Aarhundrede.

I det theologiske Fakultet var den strengt lutherske Orthodoxi endnu repræsenteret af den gamle Professor PEDER HOLM, men hans Tid var forbi, og det var kun ved at lønne sine Tilhøreres Udholdenhed med de Stipendier, han raadede over, at han kunde samle et Auditorium om sig; »man skulde gaa paa mans Kollegier, saa kunde man ligesaa snart hjælpe Dem som nogen Anden«, svarede han en Student, som søgte Kommunitetet. Den Wolf'ske Filosofi, som med mathematisk Tilforladelighed vilde godtgjøre den fornuftige Mulighed af de kristelige Troessandheder og saaledes forsone Fornuftkravene med Kristendommen, havde en Repræsentant i Prof. PEDER ROSENSTAND-GOISCHE (1704—69). For at bekæmpe Fritænkeriet skrev han ud fra sit videnskabelige Standpunkt det populaire Værk »Billige Frie-Tanker over ubilligt Frie-Tænkeri«, 1753, og udgav det som et Hefteskrift, for at skaffe dets Ideer des større Udbredelse. Forfatteren taler til den »fornuftige« Læser og vil for ham udvikle »den kristne Lærdoms vigtige samt rigtige Sandheder« paa en saadan Maade, at »den sande, sunde og ret brugte Fornuft intet videre skal have at sige imod og ej i Ringeste med nogen Føje kan modsige, benægte eller bestride.« Efterat der er ført Bevis for, at Skriften virkelig er Guds eget Ord, »af saadanne Kjendemærker, som ere unægtelige og de, den allerskarpeste Fornuft ej med nogen Billighed skal kunne vrage«, er

Theologi.

Rosenstand-Goische.

hermed tillige Beviset givet for Treenigheds-, Inkarr
Forsoningslærens Sandhed, medens — som det synes til (
Guds Tilværelse og Fuldkommenhed, hans Forsyn (
Udødelighed bevises umiddelbart udaf Fornuften. D(
skematisk tørt, kolde Begrebsudviklinger af formel Natur
trykket paa Samtiden var betydeligt, og i mere end e
fulgte Theologien denne Methode, overbevist om at h
Cramer. Løsningen af et Livsproblem. Ved JOH. ANDR. CRAME
nelse til Professor 1765 kom en ny theologisk Retning
Universitetet: den historisk-kritiske, der, grundlagt af
Leipzig og SEMLER i Halle, gjorde Kilderne i Skriften
Historie til Gjenstand for et filologisk og arkæologisk St
skulde føre tilbage til den oprindelige Kristendom og n
vise dens Uoverensstemmelse med de dogmatiske Lærd(
Fornuften tog Forargelse af. Det var paa Klopstocks
den unge sachsiske Præst Cramer blev indkaldt til Da
Hofprædikant og senere Professor. Idet den kritiske
ligesom havde stillet ham Ansigt til Ansigt med den
Kristendom i de første Aarhundreder og trængt den he
lære tilbage i hans Bevidsthed og Interesse, havde hans ge
talenhed derved faaet en anskueligt skildrende, klopstock
poetiserende Karakter, som højlig tiltalte Tilhørerne og va
Modtagelighed for den sentimental-æsthetiske Kristendon
viklede sig hos os i Slutningen af Aarhundredet. En dans
blev skreven af

Guldberg. **Ove Høegh-Guldberg,** født 1731, Søn af Kjøbm
Høegh i Horsens, Søstersøn af Præsten Dines Guldberg
Aarhus Stift. Han blev 1761 Professor i Sorø, 1764 Lære
prinds Frederik og saaledes knyttet til Juliane Maries K
hvis ledende Aand han gjennemførte Statskoupet mod
1772. Det var ham, som blev Sjælen i de følgende
Regeringsførelse, og skjøndt han ikke officielt gav Navn
og kaldes Perioden dog med Rette den guldbergske. I
blev han Statsminister, men otte Dage efter tog Kronprinc
Styret, og Guldberg blev sendt til Aarhus som Stiftamtm
døde 1808 paa sin Gaard Hald ved Viborg. Som Guldb(
seende til personlig Hæderlighed, Gudsfrygt og Danskhe

fuldstændigste Modsætning til den Mand, hvis Plads han indtog i Januar 1772, saaledes brugte han ogsaa sin Magt til efter Evne at

Ove Høegh-Guldberg

Storkors af Danebrogen, Gehejmeraad, Stats- og Gehejme Kabinetssekretair

sikre det nationale og kirkelige Liv og ledes i sin Skribentvirksomhed af de samme Motiver. Hans første Skrift, 1760, fortæller »En omvendt Tvivlers Levnedsbeskrivelse«, idet der skil-

dres en ung Mand, der som Barn har havt først en Pietist, derpaa en Fritænker til Lærer og derved er bleven ledet ind i Tidens naturalistiske Filosofi; Skridt for Skridt fremstilles hans Frafald fra den ene af Fritænkeriets Paastande efter den anden, indtil han ender med at anerkjende Skriften som en guddommelig Aabenbaring. Den samme Tankegang har affødt Guldbergs »Breve over vigtige Sandheder«, 1761, der ligeledes er et Forsvar for den hellige Skrift: »Fornuften fører jo selv Vaaben for Aabenbaringens Lærdomme; det er jo i vore Tider haandgribeligt bevist, at Skriften er Guds Ord, og da den er det, vil jo den sundeste Fornuft, at vi skulle tro den.« Endelig udkom 1765 »Den naturlige Theologi, tillige som en Indledning til den aabenbarede«; ogsaa her lovprises »den yndige Overensstemmelse«, der findes mellem Fornuften og Skriften, saa man ret maa glæde sig over, hvor »angenemt det er at beskue det dejlige Baand, som Fornuftens og Skriftens Lærdomme have med hinanden«. I deres Glæde over det Overensstemmende mellem aabenbaret og naturlig Religion (hvilket Fritænkerne hverken kunde eller vilde faae Øje paa) overse baade Guldberg og de andre Forfattere den principielle Indrømmelse, de gjøre Fritænkeriet ved at gaa ind paa at lade Fornuften blive Prøvestenen for Troens Sandhed. 1794 udgav Guldberg sin Oversættelse af det nye Testamente med Anmærkninger. Som historisk Forfatter har han især gjort sig bekjendt ved sin Verdenshistorie, af hvilken dog kun Begyndelsen foreligger, tre Bind (1768—72), der gaar til Enden af den peloponnesiske Krig. Den blev i sin Tid overordenlig læst og yndet og er ogsaa — saavelsom Guldbergs Indledning i den romerske Statsforfatning, der findes i hans Oversættelse af Plinius' Lovtale til Trajan — et betydeligt historisk Arbejde, udmærket ved et livfuldt og dog ædrueligt Sprog, som Guldberg overhovedet er en af sin Tids bedste danske Stilister. Hans varme Interesse for dansk Sprog, dansk Litteratur og Videnskabelighed fremmede mangfoldige aandelige Anliggender i det Tidsrum, han var ved Magten, og hans fædrelandske Aand gav sig et betydningsfuldt Udslag i Forordningen om Indfødsretten 1776, ved hvilken der til almen Glæde for det taknemmelige Folk sattes en Bom for den fremmede Indflydelse. Belært af Udskejelserne i den struenseeske Trykkefrihedsperiode satte Guldberg ved Reskript af 20. Oktbr. 1773 meget snevre Skranker

Breve.

Den nat. Theologi.

Verdenshistorie.

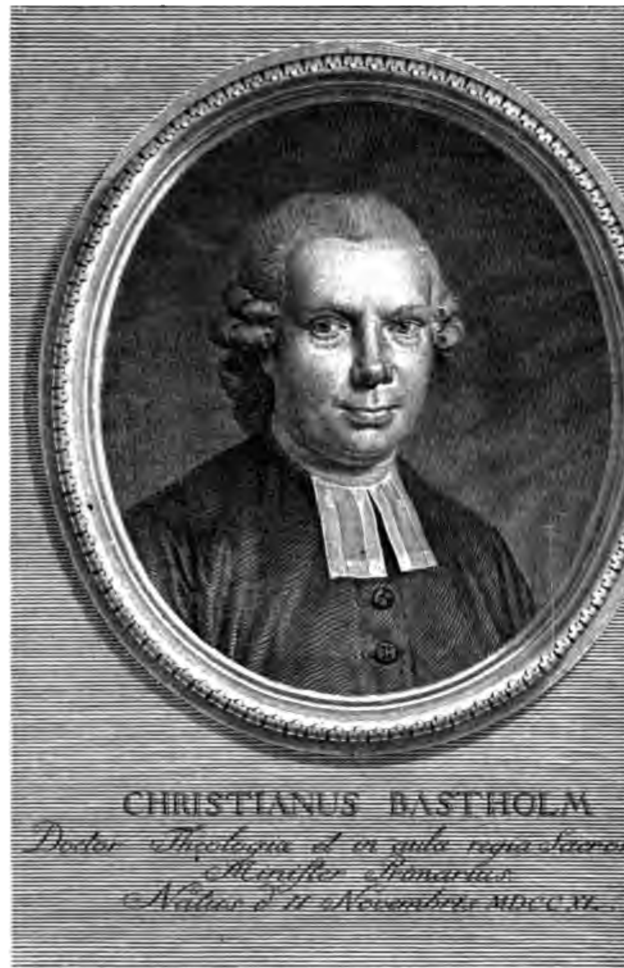
for den offentlige Diskussion og indførte psa dette Omraade et neppe forsvarligt Vilkaarlighedssystem, idet Politiet uden Appel til Domstolene kunde idømme Vand og Brøds Straf for Presseforseelser.

Som den videnskabelige Behandling af Theologien i sin Modstand mod Rationalismen selv viste sig paavirket af dennes Aand ved at lade sig anvise den Arena, Modparten betragtede som gunstigst for Kampen, saaledes blev der ogsaa indenfor selve Kirken gjort Tidsaanden Indrømmelser, der lettede den Sejren. En karakteristisk Repræsentant for den smidige Kirkepolitik, der vilde vinde Fjenden ved at komme ham imøde, men derved kun gjorde ham mere overmodig, have vi i den højt begavede og højt beundrede

Christian Bastholm, der samtidig med Theologien havde studeret Fysik og Filosofi og attraaede en Plads i det filosofiske Fakultet. Da dette ikke syntes at skulle lykkes, gik han til Smyrna som Missionspræst ved den tydske Menighed. Efter halvfjerde Aars Ophold her kom han tilbage til Kjøbenhavn, blev Præst i Kastellet, tog den theologiske Doktorgrad og fik snart efter, paa Grund af sin Veltalenhed, Ansættelse som første Hofprædikant samt efter Biskop Harboes Død 1782 som kgl. Konfessionarius. I en betydelig Mængde vigtige offentlige Hverv blev Bastholms ualmindelige Arbejdsevne og store Indsigt benyttet. Han var to Gange gift, først med en Datter af P. Rosenstand-Goische, tolv Aar efter hendes Død med en Datter af Tyge Rothe. Sine sidste Leveaar tilbragte han hos sin Søn i Slagelse, sysselsat med Studier over Stoikernes Filosofi. Her døde han 1819, noget over otteoghalvfjerdsindstyve Aar gammel. Bastholm.

»Som Ordfører for de nye Ideer har Bastholm grebet mægtigt ind i sin Tids Udvikling og udøvet en Indflydelse paa den danske Kirke som ingen Anden i hans Samtid«, hedder det i E. SCHEBELS Afhandling om »Bastholm og Balle«, »Dansk Mdskr.« 1868, 2. Bd. »Hans Gjerning var en Reformators i vor Kirke i Oplysningens Tjeneste; dertil havde han modtaget mærkelige Gaver, og dog hører han ikke til Aandens Ypperste. Han var ganske vist en ualmindelig udrustet Natur, mangesidig, lys og klar, men hans Begavelse var ikke Geniets, der former sin Tid ved selv at und-

fange de Tanker, som komme til at udgjøre dens aar
Ikke et af hans mangfoldige Værker bærer Præget af e

Christian Bastholm,
Doktor i Theologien og første Hofpræst
Født den 11. November 1740.

dig skabende Aand, og den Anklage, han rettede im
»at han sjeldent havde læst Noget af det, der udkom
som selv var tænkt, som jo var laant«, kan i en høje

ettes imod ham selv. Hvad han gav, havde han selv modtaget; let bar vel altid Mærket af hans egen formende Haand, men i sit væsenlige Indhold hentede han det fra den Kultur, der kom til os fra Tydskland, og udarbejdede det da i dets Enkeltheder, saaledes som nu just vi kunde bruge det. Heri laa hans Gave, hans ejendommelige Talent. Han var saa inderligt sammenvoxet med sin Tid, at den ligesom havde præget sig i hele hans aandelige Individualitet. Dens skarpe kritiske Sands og dens urolige Reformsyge, dens Frihedsdrift og dens despotiske, selvbevidste Lune, dens praktiske Blik, der var forunderlig blandet med en abstrakt Theoretiseren, høre ham Alt i mærkelig Grad til. Derfor traf han altid saa sikkert det, Tiden just behøvede, og den glædede sig over ham og beundrede ham, fordi den i hans Ord fandt det heldige Udtryk for sine egne Længsler, sine Tanker og Forhaabninger. Hans livfulde, let bevægelige, koleriske Aand, der i sin Stræben blev ansporet af en god Portion Ærgjerrighed, bragte ham til altid levende at gribe ind i Tidens Spørgsmaal, og naar han havde talt, da fandt man det gjerne saa heldigt, at det banede sig Vej til Sverig og Tydskland, og der kappedes man med os om at beundre denne Oplysningens lykkelige Talsmand. Hans Tanke var ikke dyb, men den var hurtig og klar, og naar undtages et Par af hans første Ungdomsarbejder, hvor en usand Pathos har gjort ham forskruet og opstyltet, var han i sin Fremstilling let og smagfuld, undertiden aandrig, om han end aldrig kunde frigjøre sig fra sin Tidsalders overflødige Ordfylde«.

Allerede det første af Bastholms større theologiske Arbejder er i Indhold og Form, lige til selve Titlen, et ægte Produkt af sin Tid. »Lovtale over Messias« er Skriftets Navn (1772) — en tilstrækkelig Tilkjendegivelse af, at Messias her stilles i Række med de Menneskehedens Velgjørere, hvis Gjerning det var Skik at prise i akademiske Veltalenhedsformer: »thi har Nogen fortjent en Lovtale, da har unægtelig denne himmelske Lærere og en falden Verdens Oprettere den billigste Ret dertil«. Medens selve Lovtalen endnu støtter sig til Kirketroens Dogmer, indeholde de til den danske Udgave føjede Anmærkninger (Lovtalen var oprindelig skreven paa Tydsk og udkom i Zürich 1770) adskillige Antydninger af den Retning, Forfatterens Udvikling var slaaet ind paa: »De gamle Nationer have kjendt og æret den forjættede Messias som Lovtale over Messias

Verdens Frelser. Han er den Samme som Grækernes o(Apollo, Jovis eller Jehovæ Søn, som Ægypternes Osiri(Brama, Kinesernes Kiuntsé.«

Bastholm havde tidlig stræbt at uddanne sig s Taler, men Forbillederne vare kun faa og endda tar Først da BALTH. MÜNTER var bleven indkaldt fra Tyds Præst ved Petri Kirke, fandt Bastholm, hvad han søgte. nede sig efter ham et Ideal af en Taler og arbejdede det i Smyrna, hvor han studerede franske og tydske Frugterne af disse Studier og Overvejelser nedlagde han om »Den Gejstlige Talekonst« 1775, et Arbejde, d sin Forfatter stort Ry, strax blev oversat paa Svensk og Joseph II.s Befaling indført ved alle offentlige Læreans østerrigske Lande. Ved sin Polemik mod gammel Sler Bogen mangt et Bidrag til Skildringen af en svunden Ti(maade, og ved de omhyggeligt begrundede Anvisninger Veltalenhed, den giver sin Samtid, har den faaet stor for Prædikekunsten i Danmark og Norge. Kun maa man mere, end Bastholm ifølge sin Natur kunde give. For l gejstlige Veltalenhed en Kunst, der skal »overbevise, r hage«, og til hvilken der fordres følgende Ingredienser Pund Skarpsindighed, tempereret med en naturlig Vittig vende Indbildningskraft, Klogskab, en god Hukommelse dende Tunge, Menneskekundskab og et følsomt Gemyt Indsigt i verdslige og guddommelige Sandheder« — kristelig Tro; til den stilles der ikke mindste Krav i h Med sindrig Beregning af den rhetoriske Virkning gje Talens Konstruktion i alle dens enkelte Dele, lige fra St(til den udvortes Mimik; men at den skal være gjennems Evangeliets Aand, falder det ham ikke ind at nævne. Ha endog Brugen af saadanne dunkle Begreber som Gu(Igjenfødelse, Anger, Ruelse, fordi de formørke den Klarh ham Et og Alt. Medens Afsnittet om Talens Stil i M Bastholm som den sindrige og smagfulde Mand, er der i kapitlerne om Talens ydre Midler mange Særheder, der f os frastødende, men ved at beundres af den Samtid, de l til, tegne os et Træk i dens Fysiognomi. Idet Præsten Prædikestolen, skal han møde frem for Menigheden »med

Gejstlig Talekunst.

Øjne, hvorved han røber en Slags Undseelse, der er smigrende for Tilhørerne, og han viser tillige, at hans Sjæl er gaaet tilbage i vigtige Betragtninger«; men længe maa han ikke dvæle i denne Stilling: »han vil da robe Mangel paa Opdragelse, et sky og barnagtigt Væsen, som vil sætte ham i Miskredit«. Taler han om Gud, skal han løfte Hovedet, taler han om bedrøvelige Ting, skal han hænge med det, helst lidt til venstre Side mod Skulderen; er han i Affekt, kan det stundom være hensigtsmæssigt »at fælde en mandig Taare, men han maa ikke udgyde sig i en Pladskregn, der vil afbryde Talen«. Munden maa Taleren særlig give Agt paa: »At opblæse Kindbakkerne, at bide paa Læberne og imidlertid standse i Talen, at slikke sig om Munden eller at vrie den til den ene Side ere saadanne Fejl, som let kan opvække Latter endog hos de Tilhørere, der ikke gjerne le. At harke og spytte ofte er baade væmmeligt og mistænkeligt, man troer sædvanligt, at Taleren imidlertid leder efter, hvad han vil sige. I Besynderlighed maa han vogte sig for, at han ikke overspytter sig selv eller Nogen af de omkringstaaende Tilhørere.« Ejheller maa han »løfte Albuen over Hovedet, hvilket seer bondeagtigt ud, eller ryste med Armene lig Fugleungerne, som om man vilde til at flyve, ejheller, hvad Andre gjøre, strax løfte Armene ivejret, som om de vilde give Signal til en Bataille« o. s. v.

Kort efter den »Gejstlige Talekonst« udgav Bastholm »Den Jødiske Historie fra Verdens Skabelse til Jerusalems sidste Ødelæggelse«, 1777, to Bind, hvortil der senere kom et tredie med Fremstilling af Jødefolkets Historie indtil den nyeste Tid. Værkets stilistiske Form stiller dets Forfatter blandt de bedste danske Prosaister; Aanden i det er helt rationalistisk, støttende sig til den tydske Professor MICHAELIS' kritiske Studier. Underet opfattes som Kjendsgjerning og faaer sin naturlige Forklaring. Eva er skabt af Adams Side, men neppe af hans Ribben, derimod har der rimeligvis imellem Ribbenene ligget gjemt en lille Grundspire til Evas Legeme, som da under Adams dybe Søvn er voxet frem til Kvindens Skikkelse. Antallet af Dyrene i Noahs Ark beregnes til 2100, der nok kunde rummes i et Fartøj af Størrelse som et af vore Orlogsskibe. Da Jøderne gik over det røde Hav, hævede et Jordskjælv Grunden i Havet, saa de fik fast Bund at staa paa, men da Pharao kom, sank Grunden atter; »det er ikke et Under, men en

viis Bestyrelse af Forsynet, at dette Jordskjælv skulde træffe ind og saaledes være til Fordel for

1780 udgav den flittige Skribent — der i

Ny Testamente.

duktionskraft maa stilles ved Siden af Holberg - telse af det nye Testamente, ledsaget af An et fortrinligt Prosaværk og atter en Borteskar kristelige Dogmer som Treenigheden og Kristi G Indrømmelse til Vantroen, der især tog Forarge læren og hvad dermed stod i Forbindelse. Alle

Den kr. Religions Hovedlærdomme.

udgav Bastholm sin populaire Dogmatik: »Den l gions Hovedlærdomme til almindelig Opby Fritænkeriet rettet Forsvar for Bibelens Lære. S Formaal har Forfatteren »ladet Fornuften tale me og saameget som den kunde tale, men haver og der, hvor Mørket overfalder den«, f. Ex. ved Tre »den, der grubler derover, gjør det for at indlæ derlig Ære, at han kan forvandle Mørke til Ly hvor Andre kun have seet Nat; men Sandheden mere, end den vinder, ved saadanne Gransknin gaaer derfor helst udenom Kirkens Dogmer som kulationer, men betoner deres praktiske Betydning salighed. Resultatet heraf bliver det, at Bastho syneladende Bekæmpelse af Fritænkeriet udhul Kirkebygningen. Kun enkelte tog tilorde mod maade, indseende dens Farlighed, men Basthol Forfatter og Gejstlig var saa grundfæstet, at han uænsede, saa tidt han lystede. Da hans reforn imod valgte sig Gudsdyrkelsens ydre Former til

Plan til Gudstjenesten.

skete ved hans 1785 udgivne »Forsøg til en fo den udvortes Gudstjeneste«, vaktes der n og den deraf opstaaede saakaldte »liturgiske F mere end et halvthundrede Skrifter for og imod. gjort den Erfaring, »at de Fleste med mere Mun Bal, en Koncert, en Komedie end en Gudstjenest slag gik derfor ud paa at gjøre denne sidste »ko opmuntrende«; til dette Ojemed skulde der bring ind i Gudstjenesten ved hyppige Gjensvar fra paa Præstens Tiltale og ved Vexelkorsang til G

deles skulde Prædiken og Psalmerne forkortes; af disse skulde kun de bevares, der udtrykte glade Følelser; at bede i en Psalme fandt Bastholm absurd: »kommer nogentid et Barn syngende til sin Fader, naar det vil anmode om en Velgjerning? kommer det ikke snarere grædende end syngende? Naar en Undersaat indstiller sig for sin Fyrste for at anholde om en Naade, bringer han ikke Musik med sig. Sang og Musik er en Virkning af Glæde«. Bastholms Raisonnement er alt foregrebet af de snusfornuftige Potuanere i »Niels Klim«; det er karakteristisk, at hans Tankegang falder sammen med den, der ligger til Grund for hin Trivialitetens Idealstat. Ogsaa i det Rituelle skulde der foretages tidssvarende Forbedringer: at spørge Barnet ved Daabshandlingen, om det troer paa Gud Fader, er urimeligt, at sige til Bruden: dine Børn skal Du føde med Smerte, er smagløst, og hvorledes skal man kunne sige til en Brudgom: i dit Ansigts Sved skal Du æde dit Brød, naar man taler til Folk, der leve af deres Renter?

Reformforslaget udvidedes 1794 med »Korte Tanker til nærmere Eftertanke over den gejstlige Stand«. Den franske Revolution var imidlertid udbrudt og nogle af dens indholdsrigeste Aar forløbne. Danmarks for demokratiske Reformer virksomme Regering havde Stormen ikke kunnet skade; desto haardere gik det ud over Kirken og Præsterne. Revolutionen ydede Stikordene, og Skribenter i Hobetal anvendte dem paa de hjemlige Forhold. OTTO HORREBOW skrev sin »Harlekin-Præst«, den sjællandske Herremand Baron F. C. WEDEL-JARLSBERG udgav Hefteskriftet »Den gejstlige Stand bør afskaffes«, M. C. BRUUN paastod, at en vis Stand vilde tabe al Orden og Sædelighed, naar dens Medlemmer ikke gik med en Sæk om Livet, et Hjul om Halsen og Vinger, som man ikke kan flyve med, paa Skuldrene«. I anonyme Satirer hudflettedes Gejstligheden som en Korporation, der lod sig betale for at bilde Andre ind, hvad den ikke selv troede paa; røbede kun de færreste af dem virkeligt Vid, saa lagde de alle det oprigtigste Had for Dagen, tildels kunstigt fremavlet som Efterligning af Revolutionens Polemik, tildels støttet paa Kjendsgjerninger, som en i flere Henseender lidet ideal Præstestand forsynede sine Modstandere med. Bastholm vilde værne om Præsterne og gjorde det med sædvanligt Diplomati ved visse Indrømmelser til Oppositionen. Han taler i et af sine mange Forsvarsskrifter om »Kirkens

utaalmodige Modstandere«, der bære sig ad som
betragte Kristne-Systemets Lærdomme som Still:
religionen, der jo før jo hellere bør nedrives; n
mester river dog ikke Stilladset ned, førend Bygr
I sine »Tanker« vil han yderligere lempe sig
Krav. Da Ordet Præst nu eengang er blevet la
det afløses af Benævnelsen »Folkelærer«, og hvad
saadan Lærer, udvikles videre. Det retter sig me
skal virke i Byen eller paa Landet. Kun i før
behøver han lærd Dannelse, »vel ikke for at l
Dyd og Lyksalighed, men uden Tinktur af Lærdo
hæderlige, og ved Mangel paa saadanne Kundsk:
i Omgang med Tænkende og Oplyste blive besk:
læreren paa Landet skal derimod have helt andre
at kunne vejlede Menneskene til at blive gode og
han maa kunne Fysik, for at endelig Overtroen
han maa have Indsigt i Kemi for at kjende Jord:
handling, i Farveri, Brygning, Bagning og Kjærnin
for at vide Besked med nyttige og skadelige Ins
og Havedyrkning, i Veterinairvidenskaben for at
med Hensyn til Husdyrenes Behandling, i Mathe
den bruges ved Opmaaling, Vandafledning o. s.
den Udsigt for mig,« udbryder Bastholm, »at La
faae saadanne Lærere, som med den ene Haand a
mennesker at blive lykkelige Borgere herneden og
Vejen til at blive det hisset«. Fritænkerne havd
ning om denne Reform; hvis Præsterne »kun k
ved at vorde Tusindkunstnere,« sagde MALTE MØ
jo før jo hellere gjore et *salto mortale*«. Men gj
holms Forslag end ikke formelt, saa var det dog
fyldte det næste Slægtled af Præster, i hvis Præ
Anvisninger til Staldfodring og Kartoffelavl stundo
den Forkyndelse, der hører det Aandelige til.

Bastholms Rationalisme naaede sit Højdep
Lyksalighedslære. hans sidste Skrifter. 1794 udkom hans »Visdoms
hedslære«, den rationalistiske Theologis Ethik,
ligere havde skrevet dens Dogmatik. Han tager
Udgangspunkt fra den kristelige Aabenbaring, men

i Ære paa Grund af dens Overensstemmelse med Fornuften — de Kristnes Lov »indeholder ingen anden Forskrift, ingen anden Regel end den, Fornuften billiger og en vel opklaret Fornuft tilforn stykkevis haver givet«; Aabenbaringens Betydning er kun »at lette Fornuften dens Arbejde og gjøre Mennesket sikrere i dets Handlinger«. Ligeledes hævder Bastholm paa det ethiske Omraade et Ubetinget, et højeste Gode: Lyksaligheden. Men dette Ubetingede er Produktet af en Mængde relative Forhold, som den Enkelte maa træffe sit Valg imellem efter Lyst og Tilbøjelighed, idet Lyksaligheden bestemmes som »en overvejende Tilfredsheds- og Fornøjelsestilstand, hvor Massen af de behagelige Følelser har Overvægten over de ubehagelige«, dels en »dyrisk« Lyksalighed, der bestaaer i Frihed for Smerte og Sandsernes Tilfredsstillelse, dels en »fornuftig«, der er Nydelsen af et aandeligt Gode. Den rationalistiske Ethiker hildes derfor idelig i Endelighedsbestemmelser, stundum af en temmelig lav Rang, som hvor f. Ex. Tarvelighed prises, fordi »en opblæst Mave, et ophidset Blod, et vanskeligt Aandedræt ere ubehagelige Følelser«, eller hvor Kjærlighed til Næsten begrundes i de Gjengjældskrav, man derved erhverver sig Ret til at stille til ham. — Klarest viser Bastholm sig som den Oplysningens Mand, der vilde redde Kristendommens for ham væsenligste Indhold ved betimelige Indrømmelser til Tidsaanden og derved standse Fritænkeriets yderligere Fremtrængen, i et af Smaaskrifterne fra hans seneste Forfattertid: »Tanker om vor Tids Fremgangsmaade for at befordre den religieuse Oplysning«, 1796. Træffende skildrer han Ultraernes Færd og Sindelag: »De ville oplyse, og hvad Midler bruge de for at befordre denne Hensigt? De le; og kan Spot og Latter da bevise nogen eneste Sandhed? De tale Magtsprog; og kan nogen fornuftig Tænkende da forandre sine Meninger ved Andres blotte Autoritet? De hudflette alle dem, som tænke anderledes end de. Imedens de prædike Tolerance for Andre, udøve de den ikke selv. De udøse Galde over Mænd, som af Staten ere i mange Henseender vel fortjente, over Mænd, som kunde være deres Fædre saavel i Alder som i Indsigter. Jeg siger ikke mere, end hvad der kan bevises af de Dokumenter, som vi have i Hænderne, og rimeligen ville vi hver Dag faae flere.« Men trods Harmen over de larmende Udskejelser, han her skildrer, er Bastholm med den dannede og derfor til alle Sider Hensyn tagende Mands

Tanke deu r Oplys

Ængstelse for at vise den samme Intolerance, han
standerne, i dette Skrift saa overdrevent upartisl
diplomatisk, at han for Kirkens Fjender paapegı
sikrere og sikrest kunde gaa, for at faae en Forn
Kristendommens Sted. Han anbefaler en stadig for
af den kristelige Lære, og det er betegnende for Op
Blik paa Tingene, at det f. Ex. er selve Forsonings
viser til snarlig Udrangering af Dogmernes Række.
ske varligt, ved en lempelig Forsvinden. Kan den
»Medkristnes Roliggjørelse«, saa maa Lærerne, »s
den for en Vildfarelse, anvende den, fordi de indse,
sker trænge til den, at den gode Kristen ikke ka
Det er en Sjælelægedom, hvortil han nu engang
skadede ham, om man berovede ham den.« Paa
sidste tvetydige Standpunkt mødte Fritænkerne ha
digt Spørgsmaal, som hans Diplomati havde svært v
da OTTO HORREBOW udgav sit Modskrift med Titl
kristelig Lærers Pligt at lyve for Almuen?«

Modsætningen til Bastholms Akkomodationse
paa de afgjørende Punkter — have vi udtrykt
Tidens fremragende Mænd; saameget mere fren
han stod ensom i sin Kamp mod Dagens Magte
kjendelig Skive for al deres Spot og Haan, men u
drive ud af den Position, han af fuldeste Overbevisı
taget og forsvarede efter bedste Evne. Hans Navn e
af det mindste blandt hans Skrifter — et af de l
dansk Litteratur:

Balle. **Nicolai Edinger Balle,** født 1744 i Landsbyen
den sydvestlige Kyst af Laaland, ikke langt fra Nal
var Sognedegn, en dygtig og velstuderet Mand me
Interesser, Moderen en stilfærdig og from Natur,
Godmodighed, men ogsaa hvis Hang til Tungsind
Arv. Efter Faderens Død levede han et fattigt Sk
og blev Student med Glands 1762, otte Maaneder ef
og efter tre Aars Studium theologisk Kandidat m
Med Rejsestipendium drog Balle til Leipzig, hvor

ede under Ernesti og Gellert og efter Opfordring forberedte Overtagelsen af et Professorat; for en latinsk Afhandling blev ergraden i Leipzig ham tilbudt, men man fik itide Nys om Kjøbenhavn og kom det tydske Universitet i Forkjøbet med ngen af denne akademiske Værdighed. I Göttingen hørte n anden af Theo- s Koryfæer, den evnte Michaelis, idt for sin An- se af det arkæo- e Studium paa . Testamente og ɪjt anseet i Dan- at den danske ing paa hans dring og efter en n lagt Plan be- le CARSTEN NIE- s store oriental- ejse 1761—67. Hjemkomsten fra igen holdt Balle læsninger over ɪistorien og det ce Sprog, men nøjet med For- ne i Hovedstaden Struensees Re- te søgte og fik t Landsbykald i

rg Stift og holdt samtidig Bryllup med sin første Hustru rikke Severine Grundtvig, en Datter af Præsten Otto Gr. i cilde. Kort efter Regeringsforandringen kaldte imidlertid Ven og Velynder Guldberg ham tilbage til Kjøbenhavn og e ham som Professor i Theologi. Han blev modtagen med Forventninger af de Studerende, men svarede ikke ganske til Hans videnskabelige Fremstilling var solid og klar, men t af for vægtigt Stof havde den ikke den Flugt, som river

med. Kirkehistorien var Balles Yndlingsstudium, den kristne Kirkes Historie, naaende til Reformati 1790: »*Historia ecclesiæ Christianæ*«; øverst blandt lige Værker staaer hans Dogmatik, den sidste lati kommen i Danmark: »*Theses theologicæ*«, 1776. er der, baade i hans videnskabelige og i hans Paavirkninger af den Retning i Tidens Theologi, sig saa langt som muligt for at paavise den fulde lige Tænker saa tilfredsstillende Overensstemmelse baringen og Fornuften; den gamle Orthodoxi saa mistænksomme Ojne, og ved Doktorpromotione Prof. Peder Holm at kreere sin fordums Discipel: ikke lægge Haanden paa den Kjætter, sagde han.

Kirkehistorie og Dogmatik.

Efter sin første Hustrus Død havde Balle in med Biskop Harboes Datter og blev ham adjun Efterfølger, paa samme Maade som Harboe i sin designeret til sin Svigerfader Biskop Herslebs Arv fremkaldte Vittigheder om Arons Sorg over, at dømmet var blevet arveligt paa Spindesiden. Biskop og stillede sig som Kirkens Værge strax pa dobbelte Fjende, der truede den: Oplysnings-Refor tænkerne. Med forskjellig Styrke førte han Kan alt eftersom det gjaldt den ene eller den anden G dem besejrede han, men han lagde, just hvor Sit ligst, en Udholdenhed for Dagen, som maa vække Karakter, og bar frimodigt alt det Had, der lagdes

Bruuns Fritimer.

En Episode strax efter Balles Tiltrædelse gjorde ham til Gjenstand for Fritænkernes Haan. STOFFER BRUUN havde udgivet »Mine Frie-Tim linger efter Boccaccio og Fontaine«. Bogen ble officielt, altsaa rimeligvis fra Kancelliet, for at h sin Betænkning over dens formentlig usædelige Ind stilling bad han udtrykkelig om, at hverken Konfisl maatte finde Sted, men at der blot maatte blive Tilhold om ikke at afsætte flere Exemplarer. »M »Resolutionen blev anderledes, og mig blev paalag som jeg mindst havde ventet mig.« Guldberg s følgende mærkelige Kabinetsordre til Kjøbenhav

Fædder, dateret Kristiansborg den 16. Decbr. 1783: »Vi have erfaret en Anmeldelse af Mine Frie-Timer o. s. v., som er saa ublu og skammelig, at Vi ikke havde troet Nogen dristig nok til at udgive samme, saa byde vi Dig Vores Konferensraad og Politimester 1) i al Stilhed at begive Dig til Forfatteren at konfiskere alle Exemplarer samt at lade Dig tilstille Listen over Subskribenternes Navne. 2) Forf. betaler strax 100 Rdl. Straf eller i Mangel deraf hensættes paa Vand og Brød. 3) Men enten han betaler eller ikke, da, saasom man maa slutte, at det er et ondt, fordærvet og forargeligt Menneske, ganske ukyndigt i Religion og Kristendom, saa har Du at paase, at han møder hos Vores Biskop Balle, hvor han undervises deri i tvende Præsters Nærværelse; og skulde han, som det er at formode, befindes uvidende og ukyndig i samme, da, ifald ingen af Præsterne vil paatage sig at give ham behørig Undervisning, skal der antages en Skolemester, til hvem han saalænge skal gaa, til han faaer den fornødne Kundskab. Skulde han herimod findes uvillig eller stridig, da ville vi underrettes derom, for at han som et forargeligt og ondt Menneske kan hensættes i Tugt- eller Rasphuset.« Man har ondt ved at forstaa en saadan Grad af Bornerthed som den, der bringer Guldberg til i Alvor eller som en Fornærmelse at forudsætte Mangel paa Kristendomskundskab som Grund til en 33-aarig Forfatters usædelige Skrivemaade; og end mindre forstaaer man, at en Regering ikke lod sig afholde fra et saa uklogt Skridt af Hensyn til den Harme og Latter, det maatte kalde tillive mod den selv og den høje Gejstlige, der stilledes i en saa komisk Situation. Vel var her ikke Tale om nogen offentlig Handling, ved hvilken Bruun skulde »konfirmeres om«, som den forbedrede Tradition har fortalt; men hans Møde for Biskoppen i to Præsters Overværelse var — hvorvel Bruun ved sin Bortgang selv indrømmede, at han »var bleven meget honnet begegnet« — dog af en saa odieus Natur, at han absolut maatte blive den Sejrende i den offentlige Mening og et Skjær af Latterlighed i lang Tid komme til at hvile over de andre Deltagere i Scenen. Denne blev da ogsaa benyttet til en kobberstukken Satire, der meddeles S. 252 som et litterairt Kuriosum; thi just paa denne Tid begyndte der at komme stærkt Opsving i den Litteratur af satiriske Kobbere eller Raderinger, der ere den illustrerede Vittighedspresses første Begyndelse.

Vej til Hæderlighed.

Mod Bastholms Forslag til Forandringer Indretning skrev Balle 1785 sin »Vej til Hæ

Verbesserung der Sitten ——.

Gejstlige«, som afstedkom en heftig Pennefejde. Afvisning af næsten alle Bastholms Novationer va Ordførere til Forargelse; Historikeren ABR. KALL

Forklaring af det satiriske Kobber »Verbesserung der Sitten«.

Scenen er henlagt til en Kirkebygning. Midt i Forgrunden sidder TH. C. BRUUN i en ydmyg Stilling og modtager den foran ham staaende Biskop BALLES Formaninger. Damen bag Biskoppen siges at skulle være Fru TRESCHOW, gift med den historiske og theologiske Forfatter Pastor H. Treschow til Garnisonskirken i Kbhvn. Bag hende staaer GULDBERG, belysende Scenen med en Lampe, bag ham atter en hovedløs Præst med Joh. Arndts »Sand Christendom« under Armen. Foran Biskoppen tilh. staaer med et Ris i Haanden den ene af de tilforordnede Præster, P. VOGELIUS til Helliggejsteskirke, gift med en Søster til Guldberg; den anden af dem, Stiftprovst Dr. SCHÖNHEYDER (Joh. Ewalds Formynder), har to Ris under den ene, en Bog under den anden Arm; ved hans Fødder ligge to Bøger med Paaskrift: »Olavides Henn ....«, en Hentydning til Schönheyders Anmeldelse af A. A. F. Hennings' i sin Tid meget læste og stærkt debatterede Digt om Sierra Morenas Opdyrker, en begejstret Hyldest af de moderne Oplysningsideer. Fremdeles sees to andre hovedløse Præster, den ene med Nidkjærhedens hellige Lue op af Halsen. I Hjørnet tilh. staaer Religionen i Skikkelse af en gammel Kvinde med Kors og Kalk.

skarp Kritik det Sørgelige i at se en Mand som Balle, »hvem store og udmærkede Naturens Gaver, brændende Længsel efter at gavne, vidt udbredt Lærdom, utrættelig Flid og Arbejdsomhed og derhos da ogsaa lykkelig indløbne Omstændigheder bestemte til at blive en af den danske Kirkes største og nyttigste Mænd, gaa andre Veje end dem, som føre til den sande Hæderlighed«. Den mindre berømmelige Historiker N. DITL. RIEGELS skrev en plump Pamflet, der atter havde en Række raa Smædeskrifter i Følge, et af dem betitlet »Ynkelig Substitutskrig over otte hedenske Svins Indbrud i Herrens Vingaard«, et andet betegnende Sproget i Balles Skrift som »saa forsømt, saa javlende, saa smorrisk, saa hask, saa raat, saa surt, saa jernagtigt, saa salt, saa bittert«. Disse Angreb gik Balle nær til Hjerte; de kunde ikke forandre hans Meninger, men vel gjøre ham det ønskeligt for Kirkens og den honnette Forfatterverdens Skyld at vise saamegen Imødekommenhed som muligt. Et Udslag af denne Trang til Forsonlighed er den 1791 udkomne »Lærebog i den evangelisk-kristelige Religion«, der vel Lærebog i et halvt Aarhundrede eller mere har gaaet under det velkjendte Navn »Balles Lærebog«, men i Virkeligheden er Frugten af Samarbejde og fælles Overvejelse mellem Bastholm og Balle; fra de gjensidige Indrømmelser stammer Dobbeltheden i Lærebogens hele System, hvor Forstandsbegrundelse og Skriftautoritet gaa Haand i Haand, hvor Bastholms Aand er kjendelig i den uforholdsmæssig bredt behandlede og i det Enkelte motiverende Pligtlære, medens

det skyldes Balles vedholdende Fordring, at Lære
terne fik Plads i et særligt Kapitel om Naademidl
blive henvist til et Tillæg. Ogsaa i Psalmesagen
for Tidens Fordringer. Bastholm havde i sit Re
de gamle Psalmer for dogmatiske og historiske,
lange, og udtalt den almindelige Trang til »fattelig
(ɔ: Psalmer; Oplysningsvennerne brugte aldrig der
tegnelse) for Almuen«. Balle sammenkaldte da er
Sagens Overvejelse; man opfordrede Publikum til
sende nye Psalmer, udskod Luthers og Kingos ove
bragte Poesien i de andre ned til Tidens lave Nive
kan vise Fremgangsmaaden. Brorsons prægtige:

Gik alle Konger frem i Rad
i deres Magt og Vælde,
de magted ej det r
at sætte paa en Na

fandt man for højstilet. RAHBEK kæmpede baade
for det maleriske Billede med Kongerne, men ble
følgende Variant, formodenlig af OVE MALLING, v

Om Jordens Konger end fremgaa
i deres Magt og Hæder,
de faae ej skabt de
som Kvægets Fod

Men i »Kristelig-evangelisk Psalmebog«, d
som Frugt af hele denne Kritik, er Strofen endda
melt mattere ved at omskrives til:

Og kom end alle Kongerne
i deres Pragt og Vælde,
ej mindste Straa fr
et Vink dem selv k

Medens Balle saaledes bøjede af for Oplysni
Par Foretagender, der bleve af stor Betydning for
Slægtleds Menighedsliv, stillede han sig uforbeholde
givelse af sin egen Person i den Bresche, Fritænker
i Kirkemuren, begunstiget af den franske Revolutic
tende Ideer vandt Raaderum i højere Kredse og prop
Almuen i en Utallighed af Flyveskrifter og Pamfle
Bibellæsninger. vægt mod denne voxende Tendens aabnede Balle i
læsninger, som han holdt hver Søndagaften fra C
huskirken og efter dennes Brand i Garnisonskirker
umaadelig Opsigt. Masser af Mennesker strømmede
Trøst og Opbyggelse, men Andre indfandt sig i

bringe Sagen i Miskredit ved at foranledige og senere udsprede Rygter om, at disse »natlige Sammenkomster« kun tjente til at undergrave Dyd og gode Sæder. Disse Insinuationer bragte Balle selv til Offentlighedens Kundskab, nogle agtede Borgere tilbød ham at vaage over Ordenen i Kirken, og Bibellæsningerne fortsattes uafbrudt i ti Vintre. Texten til dem, ledsaget af korte Forklaringer, udgaves som »Bibelsk Søn- og Helligdagslæsning« og afsattes i 30,000 Exemplarer. Fritænkerne rustede sig mod denne Bevægelse. O. HORREBOW skrev den fornævnte satiriske Komedie »Harlekin-Præst«: Bispen kommer hjem fra sin Bibellæsning og beklager sig over, at han er bleven trykket, puffet og stødt, er bleven kaldt Troens Bulbider og har faaet Parykken reven af; han fremstilles som »et dumt og opblæst Menneske, der tordner fra Prædikestolen mod alle tænkende Mænd, medens hans oppustede Kinder ere et Sindbillede paa Dommedags Basunengle og hans dundrende Prædikestols Gjenlyd erindre de forskrækkede Tilhørere om de Tordenskrald, under hvilke alle ugudelige Kjættere skulle nedstødes i den evige Ild, som er beredt Djævelen og hans Engle«. Bladet »Samleren« regnede ud, at Bibellæsningerne i tre Aar havde kostet Landet 23,333 Rdl., for hvilke Penge der kunde være stiftet et Skolelærerseminarium — denne nye Institution var Tidens Kjæledægge — eller et Agerdyrkningsakademi, eller der kunde være anskaffet en Mængde nyttige Bøger og nye Modeller af Plouge, Harver, Vogne, Hjulbøre etc. Der stiftedes fremdeles et nyt Hefteskrift: »Repertorium for Fædrelandets Religionslærere«, hvis Hensigt skulde være at gjøre Theologerne bekjendt med Kants Filosofi: »I sin hele Fylde aabenbarede sig Sandhedens Aand — som Verdens evige Lærer engang forjættede alle dem, der skulde forkynde hans himmelske Lære — i sin ypperste Repræsentant. Immanuel Kant — velsignet være hans Navn i Menneskehedens Aarbøger — var Manden. Filosofien blev ved ham Videnskabernes Videnskab.« Det var den almindelige Mening, bestyrket af selve den anonyme Udgiver af Repertoriet, at dets Artikler havde en Præst til Forfatter, og under denne Forudsætning rettedes der talrige private og offentlige Opfordringer til Balle om at paakalde Regeringens Indskriden mod en Kirkens Tjener, hvis Angreb paa dens Lære kortelig var formuleret i følgende Sætninger: »Skulde man ikke her og nu kunne sige det højt, at skolastisk Dogmatik og Munkelegender

Malte Møllers Repertorium.

ikke ere Kristendom; at Kristi Guddom er en th
dighed; at der er Forskjel imellem Kristendomm
tredie Person i Guddommen, hvis Nullitet jeg
staaer; at der i det højeste Væsen hverken er Tri
men Unitet; at Kristus selv har opfyldt Spaadomm
paa ham ere opfyldte; at Mirakler lade sig naturl
at de aldrig kunne blive Beviser paa en Religi
Kristendommens Indhold er den hulde, Dyden h
paa en hellig, alvidende, alforbarmende Gud, hvis
Jesus Kristus at udbrede og omsider grundfæste
Theismus her paa Jorden.« Balle mente imidl
mere Ordgyderi end farlig Agitation i Repertoriet
raadede Kancelliet at foretage noget Skridt im
»Saadant strider ganske mod den faste Overbe
Jesu egne Taler er bleven dybt indprentet i min
Lære aldeles ikke skal haandhæves eller forsvares
end ved Lærdom og Undervisning og grundig sa
talelse.« Rygtet vedblev imidlertid haardnakket
Provst Gutfeld, snart Præsten Birckner i Korsør, sn
som Forfatter, og da det jo unægtelig ikke kunde
tilladt at gaa saa vidt i Tolerance, at han upaat
bryde den Embedsed, som forpligter ham til e
Forkyndelse, indgik Balle omsider med en ny S
celliet, hvori han klart udtalte sig om Præstens St
Embedseden overtagne Forpligtelse. »Videnskabs
Borger og Bonde,« sagde Balle, »kan vælge sig, l
vil, til at forske efter Sandheden paa.« Men Præst
stillet, efterat han ved sin Embedsed har indgaa
af ærlig Mand bør holdes i den usvigeligste Oprig
ophæve den ved Aftrædelse fra sit Embede, men
han ikke og dog forblive i Embedet, uden at h
Maade som Bedrager og paadrage sig tilbørlig S
ikke fordi han tænker anderledes, end vor Tro
steder, men fordi han handler anderledes, en
Borger og Embedsmand bør handle efter Ed og
riets Forfatter blev efter denne Indstilling nødt til
og han viste sig da at være den 24-aarige theologisk
MØLLER, der under et Ophold i Jena havde stift

med Dr. Paulus' rationalistiske Theologi og gjort sig til dens Propagandist herhjemme. Ved denne Opdagelse svandt al Deltagelse for Repertoriet, der kort efter gik ind. Møller disputerede en Snes Aar efter for theologisk Attestats, men benyttede den ikke, ernærende sig ved forskjellige litteraire Arbejder. STEFFENS skildrer ham som »et noget mørkt og indesluttet Menneske, visselig ikke uden Kundskaber, men mest bevandret i litteraire Sladderhistorier; han besad en usædvanlig Magt til at drage Ungdommen til sig, at holde den fast og ligesom tyrannisk at beherske den«. Han døde 1834, agtet og afholdt af dem, der havde kjendt ham.

Hvor besindig og korrekt end Balles Optræden mod »Repertoriet« havde været, maatte den jo dog nære Forbitrelsen mod ham i de Kredse, han stod ivejen, og en kort efter indtræffende ny litterair Episode i Kampen bebyrdede ham med et yderligere Had fra Samtidens Side og stillede ham i en Situation, i hvilken heller ikke vor Tid ubetinget kan bevare Sympathien for ham, om han end ogsaa her indgyder den Respekt, man altid maa vise den, der vover at have »*le courage de son opinion*«, hvor den gaaer imod den almindelige Strøm. I en Alder af endnu ikke sexten Aar (f. 1775) var MALTHE CONRAD BRUUN — Fr. Rostgaards Dattersønnesøn gjennem Conradine von der Maase's, f. Rostgaards, andet Ægteskab med Oluf Bruun — kommen fra Thy til Kjøbenhavn som Student, opfyldt af ideal Revolutionsbegejstring, sværmerisk Republikforgudelse, de frieste religieuse Meninger og den mest brændende Lyst til at virke for sine Ideer gjennem Pressen og blive en ligesaa beundret Mand som P. A. Heiberg. I 1794 begyndte han anonymt Udgivelsen af »Vækkeren, et Blad for Menigmand«, men kun tre Numre udkom; Bogtrykkeren maatte bøde 200 Rdl. for en Artikel, der, »under Skin af at oplyse Almuen havde givet den Anledning til at fatte urigtige Forestillinger om dens Vilkaar og Forhold til Staten« og derved mentes at have fremkaldt nogle Haandværker-Uroligheder i Kjøbenhavn. Medens Sagen stod paa,

M. C. Bruun.

MALTHE CONRAD BRUUN.
Efter et i Paris udført Stik.

begyndte Bruun et nyt periodisk Skrift: »Jerusale
Rejse til Maanen«, der paa Niels Klims Maade
lige Folkefærd og Forfatninger med tydelig Anven
Forhold, der end yderligere lægges Læseren nær
»Adina« ɔ: Dania, og »Anifah« ɔ: Hafnia (Kjøbe
blev anlagt Sag mod Skriftet, sneg Bruun sig bort
at erklære disse Navne for Trykfejl og højtidelig a
tolkning af hans Blad »paa nogen jordisk Person,
som grundfalsk«. Retten lod sig vel ikke vildlede
ter, men frikjendte dog Bladet. I Aviser, Satirer
satte Bruun sin Agitation. En af hans første Vis
tisk Selskabssang«, der ironisk besynger Konge
Frankrigs Modstandere — en yndet Form for den jac
og indeholder den bekjendte Strofe:

Kan Retten tolkes med mere Fynd,
end naar man tolker den med Kanoner?
Og tør vel Nogen det kalde Synd,
hvad Konger gjør for at vinde Troner?
O, I, som nys delte Polens Rige,
for Jer skal Ønsket til Himlen stige:
Gud lønne Jer!

I det nye skandinaviske Tidsskrift »Nordia«, udgiv
skrev M. C. Bruun sin Nordbosang, i hvilken Bege
samme højst abstrakte Objekter, der gjøre Tidens pat
Digtning saa overmaade fersk i Smagen:

Den Mand er en Niding, som kan sig betænke
paa Valg mellem Frihed og slaviske Baand.
Kun Visdoms Befaling, kun Pligternes Lænke
maa fængsle en ædel og fribaaren Aand.
Ved Frihed kun Manden er ædel og stor;
men Skjændsel og Udyd hos Trældommen boer

En anden nordisk Frihedssang skrev M. C. Bruun i
Marseillaisens Melodi; dens sidste Linie lød saalede:

I Nord paa Trældoms Grus skal Friheds Tempel sta

hvortil var knyttet følgende Anmærkning: »Saaledes
hedelskende Monarks sig følende Borger, og Mon
kunne og ville synge det med. Er Frihed og M

sigende Begreb? Jeg spørger kun derom. Dersom de ere det, saa forandre man strax den sidste Linie til:

I Nord paa Troners Grus skal Republiken staa!«

»Oprørs-Snuserne, et Forsøg i den Stolbergske Satyre«, udkom 1795: næste Aar ligeledes særskilt Flyveskriftet »Til Publikum og Hr. Assessor E. Falsen. Beviis, at den Linie: Der [ɔ: i Norden] Tankens Ytring er som selve Tanken fri, ikke i Hensyn til Danmark er sand« — en Polemik, fremkaldt i Anledning af den citerede Linies Forekomst i ENEVOLD FALSENS Forspil »Festen i Valhal«, opført paa Kongens Fødselsdag. I den samtidig udbrydende »Dyveke-Fejde« kom Bruun til at staa som Modstander af den paa Afstand saa beundrede P. A. Heiberg, og der faldt haarde Ord paa begge Sider, saa Bruun endog beskyldte den ældre Frihedsmand for, at han, »den ene Dag havde skrevet Frihedsviser og den anden Dag væmmelige smigrende Kantater«. Overhovedet var der mellem de to Oppositionsskribenter en større Divergens, end der alene kunde betinges af Aldersforskjellen mellem den ungdommelig idealstræbende, men hurtig modløse Bruun og den fastere, sejgere Heiberg; der var en Karakteruoverensstemmelse, som holdt dem fjernet fra hinanden selv under deres lange Landflygtighedsophold i en og samme By.

Endelig udgav Malthe Bruun ligeledes i 1796 »Aristokraternes Katekismus«, et i og for sig ikke meget betydeligt lille Skrift, der fik stor Indflydelse paa hans Livsskjæbne. Bogen er tilegnet »Hs. kejserlige Majestæt Sultan Selim den Tredie« og indledes med en Fortale, hvori den bekjendte Passus forekommer: Aristokr. Katekismus

. . . Man lader ikke
de fromme Kirkens Faar i Ro
paa Troens Mark det sande Sjælefoder spise;
men dette Kjætterpak vil dem nu vise,
hvor giftig Urt, hvor sunde Planter gro.
Og det er dog en aabenbare Sandhed,
at naar man vover først at røre ved
den hellige Treenighed,
Undfangelsen foruden Mandhed
cum ceteris
ecclesiæ mysteriis *),
saa falder baade Religionen
og Tronen.

*) »med Kirkens øvrige Hemmeligheder«.

Den ender saaledes:

O Royalisme, Dig paakalder jeg,
o Du Fiskalers Gud, som lønner sødt din Dyr
med Guld og Smil, med Nøgler og med Steg,
Du som opliver end og styrker
en Schiracks*) Mod, naar hver hans Profeti
ubønhørt Skjæbnens Øre gik forbi —
bestraal mig med dit klare Naadens Øje!
opflam mit Mod i Kampens djærve Møje!
at alle dine Fjender falde maa,
dit Navn besynges højt af Jordens Millioner
og evigtryg, blandt Garder og Kanoner,
paa Friheds Grus din Marmortrone staa!

Bogen er inddelt omtrent som Luthers Katekism
Parter: Budene, Troesartiklerne o. s. v. Det sjette
ledes: »Du skal ikke aflægge noget formasteligt
nogen bedre Regeringsform end den existerende.
dit Land ingen anden Konstitution har end den
fald og Villie, om ingen Pligt eller intet tilstrækl
Pligter er paalagt ham, om ingen Rettighed er bet
saatterne, om den hele Statsforfatning, fremtvunge
gjærdet med Vold**), trykker haardeligen dit
føder Misbrug og Slavetaalmod, Udsugelser og U
sig, kort, om Alting galt og forstyrret er — drik Pu
fjas med Piger, tal for Guds Skyld ikke et Ord -
en Tøddel om, at der gives andre Regeringsforme
bekjendelsens tredie Artikel efterlignes som følger
den sønlige Underdanighedsaand, som udgaaer f
Adelen, som udbreder Ydmyghed og Taalmod i B
som tager den forfængelige Fornuft fangen i d
Snare. Jeg troer en royalistisk Kirke, som er c
Selskab imod Oplysningen, stiftet i Altona af Sc
kommen Udryddelse af alle demokratiske Kjætteri

*) Etatsraad T. B. Schirack i Altona udgav et regeringsvenlig

**) Denne Passus faaer en speciel Adresse ved Sammenholde
noksom gjennemsigtige Hentydning til Forfatningsforandrin

Et Ja, fralokket dels ved Trusler, dels ved L
er nok, ja mer end nok at have,
naar man gjør en Nation til Arveslave.

nuftens og Frihedens Død et nyt, evigt og himmelsk Versailles, hvor den triumferende royalistiske Kirke, smykket med hvide Kokarder, skal evig synge et evigt *Vive le roi.«* — Til Katekismen er der knyttet et Tillæg af »aristokratiske Psalmer«, af hvilke følgende »Bordpsalme« er den bedste og mest bekjende:

Hvad bryder jeg om Frihed mig,
naar jeg har Mad og Klæde?
Naar jeg kun vorder fed og rig,
mig trykker ej min Kjæde.
For Orden og for Rolighed
maa Frihedsaanden kues ned
og ubegrændset Myndighed
i Ligheds Sted fremtræde.

Hvad sludre I om Fædreland?
Vort Fædreland er Gryden.
Naar fri Mand har kun Brød og Vand,
vi høre fro dens Syden.
O, hvad er alskens Frihedssang
mod denne søde Surreklang?
Det Patriotens haarde Gang
er mod vor bløde Nyden!

I stedse fremad ville gaa
og gjøre Verden bedre!
O Daarer, hvor I stod, I staa!
Saa gjorde vore Fædre.

Den Mand der sov evindelig,
han aldrig har forsyndet sig;
trods kantianisk List og Svig
bør man det Ordsprog hædre.

Ja, Søvnens Søster, Rolighed,
Dig kalder Kongers Vrimmel,
Dig Præsternes Mangfoldighed,
Dig Adlens bange Stimmel.
O, hvor, hvor er Du flygtet hen?
Kom fra Sernillet hid igjen!
Kom fra dit elskte Spanien!
Kom fra dit Ruslands Himmel!

Du standser snildt Oplysnings Flugt,
naar den for højt sig svinger.
O, hvor beklipper Du saa smukt
Patriotismens Vinger!
O, kom og hersk paa Jorderig!
Med Skud, Raketter, Jubelskrig
vi hilse skal den Dag, som Dig
igjen til Jorden bringer.

Trediedagen efter Udgivelsen af »Aristokraternes Katekismus« angav Biskop Balle Skriftet for Kancelliet som statsfarligt. Ud fra vor Tids Opfattelse af Pressen kan man have vanskeligt ved at forsone sig med dette Skridt; man kan for Balles Skyld ønske det uskeet, men paa hans Karakter kaster det ikke nogen Skygge. Overfor et af de mangfoldige Skrifter, hvis agitatoriske og statsopløsende Tendenser fremsattes med en paa Mængden beregnet Vittighed, optraadte Balle med Navns Nævnelse og fremlagde kort efter sin Klage for Offentligheden. Ejheller var Motivet til den Ønsket om at faae Regeringens Støtte i sin Kamp mod Fritænkeriet; her som tidligere udtalte han, at »Religionen forsvarer sig selv ved sin egen Kraft«. Men Danske Lov 6—4—14 sætter Straf for Den, der ikke aabenbarer Forseelser mod Kongens Højhed, og

særlig har Embedsmanden ved sin Ed
sidde Loven overhørig. »Heri søge man
bevægede mig til at indsende min Indber
Kancelli«, siger Balle. »Efter mangehaa
Dage sendte jeg den, og hvad Kamp je
paaliggende Pligt havde at udfægte forii
Attraa efter Venskab hos alle Mennesker

Satirisk Kobber fra 1

Paa Klippen tilh. sidder Dommeren med den prøvende V. fiskalen med en Lænke i den ene og »Arist. Katek. i den Bruun, der imidlertid er naaet tilsøs og føres af en gunst skimtes yderst tilv.

sig, der selv besjæles af samme Livelighe
Balles Fremgangsmaade misbilliget af de
saa medgjørlige RAHBEK meldte sig fra S
Psalmebogskommissionen, og den ansete I
skrev imod ham, ganske vist ud fra en
Statsideen end Balles, der stod fast paa L
ledes, at han vist havde Flertallet for sig
Balle havde taget fejl af Edens Betydnin
slige Angivelser, og at Skrifter som Bruun
Modgrunde, ikke med Indberetninger. I

Flyveskrift-Litteraturen debatterede Sagen paa det Ivrigste, og TH. CHR. BRUUN stemplede Balles Færd i Digtet »Særsyn«:

Jeg har seet hver Statens Tjener
taus, mens Zions Kommandant,
for at vinde god Venner
fremstod som Denunciant,
ikke for Guds Kirkes Sag,
nej, i Politikens Fag.

Men jeg saae Zeloten høste,
som man siger, Stank for Dank
og for skuffet Haab sig trøste
med den Tanke, at han blank
skal engang bag Aron staa
og et Nik af Lammet faae.

Forfatteren af »Aristokraternes Katekismus«, der var en større Helt paa Papiret end i Gjerningen, var imidlertid flygtet til Hveen, saasnart han var bleven tilsagt til Møde i Retten, og paa Grund af hans Flugt blev Sagen afvist. Fra svensk Grund udsendte Malte Bruun det satiriske Skrift »Fluesmækken« samt et Bind »Poetiske Forsøg«, mest elegiske og idylliske Digte. I Anledning af Kapitain Billes Sejr i Maj 1797 skrev han Digtet »Slaget ved Tripolis«, tilegnet »Danmarks Søkrigere«, og da A. P. Bernstorf døde Maaneden efter, hjemsendte han sin »Ode ved Statsministeren Grev Bernstorfs Død«: Ode ve storfs

Hvi toner Herthas Dal af dyb, af ængstlig Klage?
Og Fjeldets Marmorhal den sukker hult tilbage!
Og Gjenlyd svarer den fra Dannerkongens Borg!
Sorg i den gyldne Sal, Sorg i de dunkle Hytter,
hvor Taarne knejse stolt, hvor Hyrden Telte flytter,
hvor Bølger bruse vildt, er idel, idel Sorg!

Bernstorfs politiske Ledelse omtales af Frihedsdigteren i følgende Udtryk:

En Verden hærges skal, en Menneskeslægt dø,
thi Lilie-Tronen faldt. Dens bragende Ruin
opvakte Kongerne. Hvor fnysed deres Harme!
Hver stormende i raske Tordentrin,
hver med et løftet Fjeld i milelange Arme
de rased mod Olymp, Jordguderne!
Men Friheds Lyn foer ned fra sammenpress'de Skyer.
I Støvet ligge de! —
Kun Norden den forvovne Kamp undflyer,
oplyst af Bernstorfs Vid, af Bernstorfs Haand fremledt;
det seer Europas Angst i rolig Majestæt,
seer sine trygge Flag paa alle Have svæve
og for sit Alvorsblik hver dristig Voldsmand bæve,
Ja Dig, som sejerlynende har strakt
til Stjernerne din Ros, til Polerne din Magt,
den overvundne Jords Lovgiverinde,
o Roma-Frankrig, Dig har Danmark til Veninde.

Dette Digt benyttede Malthe Bruuns Ven
ringen gunstigere imod ham, og da han
mod ham anlagte Fiskalsag hævet, blev
ning af Supplikantens Ungdom« og i Forv

M. C. Bruuns Haandskrif

Fremtiden gjorde bedre Brug af sine Evr
vendte da tilbage til Kjøbenhavn, men ny
strax nye Forlegenheder, nemlig »Beviis, a
fornægtere, ere selv de største Gudsfornægt
lig Trykkefrihedslov i Kejserdømmet Abess
med et Skrift af en anden Forfatter un
juncta in uno Tre forenede i Eet«.

Fiskalsag, og Aktionen mod »Aristokraternes Katekismus« sattes i Kraft igjen. Atter flygtede Bruun til Sverig, men udvistes herfra, formentlig mistænkt for republikansk Skandinavisme. Da Dommen (først 19. Decbr. 1800) forviste ham fra Kongens Riger og Lande, var Bruun forlængst i Paris, hvor han opholdt sig til sin Død 1826 og vandt et berømt Navn i den franske Litteratur som geografisk Forfatter. Hans Levnet er skrevet af FR. BIRKEDAL-BARFOD: »Malte Conrad Bruun, en biografisk Skildring«, 1871; se ogsaa FR. BAJER: »Mindeblad« 1875 og samme Forfatters »Nordens politiske Digtning« 1878.

OTTO HORREBOW.

Vende vi efter denne Digression tilbage til Aaret 1796, møder der os en ny Forkæmper for Fornuftreligionen i det da stiftede Ugeblad »Jesus og Fornuften«, udgivet anonymt af den tidligere nævnte theologiske Kandidat OTTO HORREBOW (1769—1823), en begavet ung Mand, der forenede æsthetiske Interesser med sit theologiske Studium og særlig ved Læsningen af Voltaire var bleven ført mere og mere bort fra Kristendommen. Bladet skulde ifølge sit Program gaa ud paa »at udbrede den eneste sande evige Fornuftens Religion, d. e. med andre Ord at stadfæste Tro paa Gud, at understøtte os derved i vor ellers vaklende Dyd, at lære os rigtig Vurdering af og Stræben efter Lyksalighed, at opklare Udsigterne til det evige, bedre Liv«; til Opnaaelsen af denne Hensigt vilde Bladet bestræbe sig for at »omstyrte Alt, hvad der har indsneget sig under Jesu Religions Mærke, alle disse Dogmata, som selv de ørkesløse Folk, der spilde Tiden med at pønse derpaa, ikke kunne sige os Meningen af«. Balle tog strax Kampen op med den nye Modstander, idet han i Sommeren 1796 bebudede, at han efter endt Visitats vilde udgive et Blad, der skulde besvare Alt, hvad der baade her og andetsteds skreves mod Kristendommen og Bibelen, og i Januar 1797 udkom

O. Horr

første Numer af »Christeligt Religionsblad
forsvarer sig selv, arkvis udgivet«.
den journalistiske Arena og mødte Num
paa Kristentroen ikke blot i Horrebows Bl
Tidsskrifter, af hvilke nogle udtrykkelig
imod ham, f. Ex. Bladet »Orthodoxien ne
Fejdelitteratur er Horrebows Blad det n
og det grundigste i Viden; men hvor lid
den Overbevisning, han havde dannet si
religieus Polemik og tydsk rationalistisk
Svingning, han lidt efter lidt undergik, æ
Fra først af betragtede Horrebow Jesus
som et pletfrit Mønster paa Moralitet, m
adskillige Fordomme hos ham, der maa
græske Vismand som ethisk Personlighed
kaldes oplyst og viis i Forhold til sin Tic
han har havt nogle Vildfarelser. Han ka
om han endog skulde have havt den Vil
skulde lempe sig efter Almuens Fordomm
angribe dem.« Jesus kunde ejheller »som
Alt saa nøje som hin erfarne Olding. Hc
betragte Jesus som et Sædelighedens Idea
stille ham i politisk Belysning og som
ham, at hans Lære om Ydmyghed og
Følelsen af deres Værdighed hos Europas
Menneskerettighedernes Anerkjendelse.

En ligesaa uventet som velrustet o
fik Horrebow i den unge Jurist ANDERS S
førte Bevis for Mangelfuldheden af hans
sofi, som Horrebow havde angrebet for H
et Pligtaag, der var imod Natur og Forn
Presseloven af 1799 forespurgte Kancell
Fakultet, hvorvidt »Jesus og Fornuften«
nye Lov. Saasnart Balle fik Nys herom,
flydelse i Vægtskaalen til Fordel for Bl
udgaa, stadig med Balles Modskrift som
maatte ophøre af Mangel paa Interesse.

Med Aarhundredets Udgang standsede overhovedet Kampen for og imod den religieuse Oplysning, om end dens Følger strakte sig et godt Stykke ind i den nye Tid. Paa dette Tidspunkt kan derfor den udførligere Redegjørelse for Balles Virksomhed afsluttes. Den havde bragt ham megen Kamp og mange bekymrede Timer, men ogsaa adskillig Paaskjønnelse. Medens han stred mod Bevægelsens højttalende Ordførere, var der i den stille Del af Folket Mangfoldige, som sluttede sig til ham. Dette fik sit Udtryk i den Hæder, der vistes ham 1798, da der som Tak for Bibellæsningen og som Oprejsning for den Behandling, der var bleven ham til Del i Sagen om »Aristokraternes Katekismus«, overraktes ham en ved almindelig Subskription tilvejebragt Skuepenge af Guld med hans Brystbillede paa den ene og hosstaaende symbolske Fremstilling paa den anden Side. 1808 tog Balle sin Afsked som Sjællands Biskop efter femogtyve Aars Embedsgjerning. Han døde den 19. Oktbr. 1816. Da var en ny Tids dybere Aand alt rykket Rationalismen saa nær ind paa Livet, at GRUNDTVIG i sit mesterlige Mindedigt om Balle (»Dannevirke« 1817) kunde synge:

Reversen af den for Biskop Balle prægede Guldmedaille.

Religionen, staaende paa en Klippe, lyser med en Fakkel for Statens Skib, der omtumles paa det oprørte Hav.

Balle! ja her ved din Kiste
stander jeg i Ungdomsaar.
Meget, som Du aldrig vidste,
klarlig for mit Øje staaer;
alt som næste Slægt skal finde
Meget, jeg kun troer iblinde.
Men jeg vidner højt og sjunger —
spotte mig kun Daaretunger,
hykle, hvo som vil, kun Gru —:
Gid jeg her i Støvets Dale
trodse maa paa Sandheds Tale
mere blindt endnu end Du.
Ja, din Aand, som nu fornemmer,
hvad Dig her for sælsomt klang:
at henrykt af Englestemmer
Kingo og Lutherus sang —

sanded, hvis den mæle kunde,
hvad, mens end den var i Muld,
jeg fortied ingenlunde,
men udsagde vemodsfuld:
Større var din Hæder blevet,
lysere Du havde levet,

lagt Di
hvis i
Tidens
som fo
levet k
hvad I

Balles Biografi er skrevet af JENS MØLLER og af L. KOCH: »Biskop Nicolai Edinger E. SCHEBEL i den S. 239 citerede Afhar Balle«.

Filosofi, Rets- og Statsvidenskab.

Den filosofiske Videnskabs Gang Aarhundrede fra 1750 til 1800 lader sig b hæng med Statsvidenskabens og Juri og for at give det rette Indtryk af det lit rettedes paa disse Omraader, vil det være de videnskabelige Resultater og deres po et og samme Overskue. Tidligst i Tidsru Soranere J. S. SNEEDORFF, KRAFT og S mellem den europæiske Indflydelse og den

J. S. Sneedorff.

Jens Schielderup Sneedorff, født 172 var den sidste Rektor ved Skolen, inden studerede Diplomati og Fransk i Göttinge syvogtyve Aar Professor i Rets- og Statsv miet. Blandt nyere franske Forfattere i ham særlig, og Paavirkningen af ham er l

Den borgerlige Regjering.

dorffs første Skrift: »Om den borgerl den vigtigste Frugt af den vækkende Ir *des lois* vakte i Danmark, men ingenl Godkjendelse af den franske Forfatters Ta Bog omhandler Sneedorff Begrebet Re Som Staternes Formaal opstiller han det hævdende paa den ene Side Nødvendighe har Magt til at befale og tvinge, men pa hævende Ønskeligheden af, at Regeringer tige Aarsager maa indskrænke den natu saatterne, endog i saadanne Ting, som i l

ere ganske ligegyldige, thi endskjøndt det, som befales, har en Slags Nytte, saa kan Staten dog ofte tabe mere ved Frihedens Indskrænkning«, hvilket for Sneedorff er et betydningsfuldt Moment,

eftersom han er af den Anskuelse, at »Frihed har altid den Virkning, at den gjør Folk mere fornuftige og mere virksomme«. Hensynet til det almindelige Bedste betinger fremdeles, at »en Stat maa have saamegen Magt, at den kan være sikker mod sine

Naboer«, og heraf drager Forfatteren saa den Slutning, at S
har »en naturlig Ret til at søge denne Magt, endog naar det
kan ske uden at berøve Andre«, altsaa til »under saadanne
stændigheder at føre Krig, enten den er fornærmet eller ej«;
ledes følger af samme Grundprincip, at »en Traktat hverken
binder videre, ikke heller længer, end Statens Interesse tilla
Ogsaa i Henseende til de indre Statsforhold bliver det alminc
Bedste ubetinget højeste Lov, saa at »ingen Pagter og fø
ingen Grundlove forbinde, saavidt de aabenbart stride mod sar
— »Grundlovene forbinde ikke Regeringer, uden forsaavidt de
fornuftige og i det almindelige Bedste grundede Maximer«. I
vigtigere end Alverdens Forfatninger og Grundlove er den
der hersker i en Stat. »Love eller Tvang,« siger Sneedorff,
ikke give Sikkerhed, dersom de, der give Lovene og skal efte
dem, ikke regeres af ædlere Motiver og Grundregler end
som tages af Forskrift og Tvang.« Dette fører ham ind pa
Undersøgelse af, hvilken Regeringsform der i saa Henseende
byder den bedste Betryggelse, og han behandler, væsenlig hist
og videnskabelig objektivt, i Værkets anden Bog Republike
tredie Monarkiet. Han taler med megen Varme om den rep
kanske Statsform, skildrer de store borgerlige Dyder, den egne
til at udvikle, men mener ogsaa, at da slige Dyder tillige ere
tingelsen for Republikens Bestaaen, bliver denne nødvenc
usikker, naar de faktiske menneskelige Forhold tages i Bet
ning — »og en fordærvet Republik er den sletteste af alle R
ringsformer; den vil medføre usigelig Elendighed«. Af disse
tiske Grunde foretrækker Sneedorff Monarkiet, idet han dog ir
lunde priser den fuldkomne Ligevægt, der staaer saa ideal
Montesquieu i den engelske Statsforfatning; han frygter tverti
for, at Ligevægt i en Stat skal være det Samme, som at Alt
istaa. Som den rette Typus for Monarkierne opstiller han det
vældige Kongedømme: »Naar Konseil og Kollegier ere vel
rettede i et Monarki, saa har denne Regeringsform alle Forde
en Republik, uden at have nogen af dens Fejler« — foruds
den enevældige Fyrste er, som han skal være: elsker sit Folk,
seer, at dets Gavn og hans eget falde sammen, og har den
Følelse for Religionen og Æren, i hvilken alle Stænder have
og som kun kan være til, hvor Folket har Frihed til at tæ

dømme og handle efter de Domme, Æren tilsiger det. Hvad iøvrigt Regentens Pligter angaa, da ere de mangfoldige: »Er der en Plet i Landet, som kan blive bedre nyttet, er der en Indsigt, som kan blive bedre anvendt, er der et Menneske, som kan blive mere lykkeligt, det er Regentens Pligt at gjøre dertil, hvad han kan. Naar Størrelsen af denne Pligt ret indsees, bliver den mindste Stat i en Regents Øjne til en Verden, der er saa stor, at han ikke har nødig at opsøge flere. Det bliver ham ligesaa vanskeligt at finde Ende paa sine Pligter, som det var for Alexander at sætte Grændse for sine Erobringer. Han har ikke nødig at vandre om som Ulysses for at opsøge nye Arbejder, et Land som Ithacien kan give ham nok at bestille. Dersom en Regent frygter, at saadan en Dyd ikke skal blive bemærket, saa kan han trøste sig dermed, at denne Maade at søge Ære paa er destoværre altfor usædvanlig.«

Patriotiske Tilskuer.

I sine »Breve«, 1759, og i sit Ugeblad »Den patriotiske Tilskuer«, 1761—63, har Sneedorff nedlagt et saare rigt Materiale til Forstaaelsen af hin Tid og af hans egen reformerende Skribentvirksomhed. En Mangfoldighed af Samfundsspørgsmaal er drøftet i disse Skrifter med en for den Tid sjelden Aandfuldhed og Flugt i Fremstillingen og i et Sprog, der ubetinget gjør J. S. Sneedorff til Aarhundredets første danske Prosaist; med de bedste franske Stilister til Forbilleder har han saa at sige forvandlet Sprogmaterialet til et smidigt, skarpt og blankt Redskab for Tankens undersøgende Indtrængen og bevæger sig saa let og gratieust i denne Sprogkunst, at man ved nu at læse hans Skrifter maa undres ligesaa meget over, at de ligge et godt Aarhundrede bag os, som hans Samtid maa have undret sig over, at der kun laa tre Aar mellem sidste Bind af Holbergs Epistler og Sneedorffs første Skrift. Blandt Emnernes Mængde fortjener et Par særlig Opmærksomhed som visende os det fremrykkede Stade, Sneedorff i saamange Henseender indtog. Han er en af de første Talsmænd for Bondens Emancipation, der samlede vor Adels og Borgerstands bedste Elementer om sig i forrige Aarhundrede. Han fremhæver det som et Fortrin, Norge har fremfor Danmark, at det ikke besidder nogen livegen Bondestand, han omtaler Stavnsbaandet som forkasteligt og fremsætter som en af Statshusholdningens uimodsigeligste Axiomer, at »Bonden bør have visse Ejendomme og bestemte Pligter; det er en Sandhed, som er ligesaa grundet i Menneskets naturlige Forbindelser, som

den er nødvendig til at befordre Selskabets almindelige Bedst
Statens sande Interesse. Hyppig giver Sneedorff i »Tilsku
Ordet til en (fingeret) Adelsmand, der bruger, hvad han h
overs, til at hjælpe sine forarmede Bønder med; paa hans Go
Afgifterne nøje fastsatte, der gives en bestemt Sum i Fæste,
unge Mennesker oplæres i alle Slags nyttige Kunster — end
Maleri og Musik. Ikke mindre klart viser Sneedorffs fremsk
Standpunkt sig i hans Ønske om en litterair Skandinavisme
blivelse. »Ved fælles Bestræbelser i at dyrke de Sprog, som
have meget tilfælles, kunde begge Nationer [den dansk-nors
den svenske] vist gavne hinanden mere og indlægge dem s
sandere Ære end ved at gjøre Dag-Registre af deres gamle
slag.« Han paaviser de Fordele, der følge af et stort Spr
raade, og ønsker, »at vi kunde finde saadant et Middel til at
det danske og svenske Sprog, at Indbyggerne i de tre Rig
gjorde kuns eet Selskab i Henseende til Videnskaberne. S
det ikke være Umagen værd, at de, som arbejde i begge Nat
Sprog og Historie, gave os en Fortegnelse af de Ord og
skaber, som adskille begge Sprogene, tilligemed et Forslag,
ledes det ene Sprog kunde uden at tabe Noget lempe sig eft
andet og berige sig med dets Overflødighed?«

Kun fyrretyve Aar gammel døde denne fortrinlige Sk
1764. I sine sidste Leveaar var han Informator hos Arve
Frederik, i hvilken Stilling Guldberg efterfulgte ham. Hvor
han var som Forfatter, kan sees deraf, at da hans samlede V
1776 og de følgende Aar bleve udgivne i ni Bind, fik d
efter den Tids Forhold paafaldende store Antal af 900
skribenter.

Kraft. **Jens Kraft** blev født i Frederikshald 1720, men opdrog
Slægtninge i Jylland, rejste udenlands som Magister og blev
Professor i Mathematik ved Sorø Akademi; død 1765. Som F
sluttede han sig til Wolf og hans »mathematiske Methode«, h
han stræbte at skaffe Indgang ved sine forskjellige kortf
Lærebøger i Filosofi. Med J. S. Sneedorff førte han en li
Fejde om Principer, der atter og atter komme paa Dagsorden
særlig have Betydnig for et Folk med saa udpræget Tilbøjel
for det Æsthetiske som det danske. Sneedorff havde i sin

Fremhæven af de nyere Sprog og de »smukke Videnskaber« som Dannelsesmiddel af ypperlig Rang rettet Angreb paa »den ordenlige og grundige Læremaade, hvorved man forstaaer den mathematiske«, og spottet det filosofiske Edderkoppespind og dets »Edderkopper med de lange Ben, som gjøre lutter mathematiske Skridt«. Paa de exakte Videnskabers Vegne tog Kraft tilorde imod denne Betragtningsmaade i sine »Kritiske Breve til Videnskabernes Fremvæxt og Smagens Forbedring«, idet han undersøger, hvad der er det Vigtigste i en Stat, enten de grundige eller de smukke Videnskaber. »Vi ville forestille os en Stat, som staaer i sit dejligste Blomster, men i et Blomster, som en sig nærmende Fjende vil brække af. Send alle høje Gejster med alle deres Lovsange og flyvende Blade, med alle deres skjemtefulde gejstrige Indfald og skærpede Moraler, denne Fjende imøde; det vilde forundre mig, om Ordenes uovervindelige Kraft drev de skarpe Vaaben tilbage eller hindrede de mange tusinde Kugler i at dræbe. Vel sige de store Poeter, at Ord og Vers kunne trække Maanen ned af Himmelen, og Kabbalisterne, at deres hemmelige Ord kunne gjøre de skarpeste Sværd stumpe og den modigste Fjende ligesaa fejg som frygtsom; jeg vil aldrig tro, at Smagens Elskere i vore Tider tillægge de skjønne Videnskaber saa uventelige Kræfter, men tvertimod i min Enfoldighed holde for, at det blev ikke mindre latterligt at ville fægte med Ord end at ville vinde Hjerter med Vaaben.« »Smagens Elskere vide et besynderligt Middel, uden Læsning, uden Møje at forstaa Alt. Deres skjønne Videnskaber igjennemvandre, uden at man selv mærker det. alle Hjerter og Hjerner. Ungdommen finder i dem sin Mælk, den voxne Alder derimod sin faste Føde; Fruentimmeret opbygges mer ved dem, paa Komedier og ved de Blade, som opvarte dem ugenlig ved deres Natbord, end de Studerende i deres smagmanglende Skoler; indtil Bønderne selv, da kunne de dannes ved Viser af Smag og ved store Modeller af deres Stand, optagne i Smagens Selskab.« Imod denne ligesaa overfladiske som let tilegnede Dannelse hævder Kraft den mathematiske Methode, Studiet af Filosofien og grundig Videnskabelighed som den rette Skole for Aanden. Ingen af de Fejdende mente det saa ensidigt, som de i Stridens Hede fremsatte deres Principer; disse selv ere fremme i vort Aandsliv endnu den Dag idag, og til hvilken Side den nationale Tilbøjelighed drager, vide vi Alle.

Kritisk Breve

Foruden de »Kritiske Breve« maa blandt Krafts Skrifte

Om de vilde Folk.

nes: »Kort Fortælling af de vilde Folks fornemmeste In ninger, Skikke og Meninger, til Oplysning af det Men liges Oprindelse og Fremgang i Almindelighed«, 1760. Al Titlen oplyser os om, at det er en Paavirkning af Roussea møde her, og i Skriftet selv se vi Forfatteren acceptere sin fı Forgængers Theori om alle Ulykkers Oprindelse fra Ejendo grebet. Vel er Krafts Standpunkt i meget forskjelligt fra Rous men med denne er han dog tilbøjelig til at fremhæve For ved de vilde Folks Naturstandpunkt.

Schytte.

Den tredie af de soranske Populair-Filosofer, Fynboen **A** **Schytte**, blev født 1720, tog theologisk Attestats og rejste tr

ANDREAS SCHYTTE.

udenlands som Hovmester for en fornem ung Herre; efte Hjemkomst blev han 1761 Sneedorffs Efterfølger som Profes Statsvidenskab. Hans vigtigste Skrifter ere »Staternes indvo

Staternes Regering.

Regjering«, 5 Dele, 1773—76, og »Staternes udvortes gjering«, 2 Dele, 1774—75. Hans Forfatterskab begyndte

holdsvis sent, og sit sidste Værk: »Danmarks og Norges naturlige og politiske Forfatning«, naaede han ejheller at faae fuldført; dets første Del udkom i hans Dødsaar 1777. Schyttes statsretlige Skrifter vare for hin Tid ikke mindre epokegjørende end Sneedorffs, og han havde dertil arvet denne sin Forgængers fortrinlige Fremstillingsform baade som Foredragsholder og som Skribent. »Han holdt sine Forelæsninger for Akademisterne med saadan Galanteri og Opmærksomhed, at man sagde, det var en Kammerjunker, der holdt Forelæsninger for Kammerherrer«, hedder det i »Engelstoftiana« (Hist. Tidsskrift 1880). Og en Samtidig siger om hans Stil: »Alt, hvad han træder paa, bliver til Roser, og Sproget har under hans Pen en Glands, Lethed og Zirlighed som noget slebet Sprog i Europa.« Om end ikke i samme Udtryk vil Nutiden underskrive denne Dom; det er i Virkeligheden en højst mærkelig Lethed og Nærhed ved vore Dages Prosaform, hine soranske Forfattere ere i Besiddelse af, og om de end — som i den litteraire Fejde mellem Sneedorff og Kraft — kunde tvistes om Principerne for Sprogets Forbedring, vare de i deres Skrifter det umiddelbare Udtryk for et stærkt fremskredet Stadium i Sprogudviklingen.

I Kjøbenhavn træffe vi lige ved Tidsrummets Begyndelse Normanden JOHAN ERNST GUNNERUS som extraordinair Professor i Theologi, hvortil han blev kaldet 1754, efterat han med kongelig Understøttelse havde studeret Wolfs Filosofi under Baumgarten i Halle og senere besøgt Jena, hvor han blev Adjunkt ved det filosofiske Fakultet. Som Universitetslærer læste han ikke blot over theologiske Discipliner, men ogsaa over Filosofi og Mathematik, de to dengang stærkt sammenkjædede Videnskaber (KRAFT deducerede f. Ex. Sjælens Udødelighed ved Hjælp af mathematiske Bestemmelser som »de krumme Liniers Koordinaters Natur«). Hans Virksomhed ved Universitetet var fuld af Liv og Fynd, men varede kun kort, da han allerede 1758 blev Biskop i Throndhjem; her stiftede han i Forening med Suhm og Schøning »det Kgl. Norske Videnskabernes Selskab«. Struensee kaldte ham ned, for at han skulde udarbejde Forslag til en Universitets-Reform, men Ministerens Magt var forbi, inden den kunde blive sat i Værk, og Gunnerus vendte tilbage til Norge, hvor han kort efter døde, 1773. Gunnerus.

Risbrigh. Hans Elev og hans Efterfølger ved Universitet var BØRGE RIS (1731—1809). Hans Forfattervirksomhed er kun liden, men Indflydelse paa det filosofiske Studium ret betydelig paa Gr den lange Aarrække, i hvilken han var dets officielle Organ »vedligeholdt ved Højskolen den Forening, sund Filosofi og Theologi allerede havde indgaaet under Gunneri Auspicier«, der om ham. En anden Discipel af Gunnerus var

Tyge Rothe. TYGE JESPER ROTHE, Broder til den tidligere omtalt sonalhistoriker Casp. P. Rothe, født 1731, theologisk Kandidat Nogle Ungdomsaar tilbragte han som Huslærer i den store V andre paa en Udenlandsrejse til Tydskland, Schweiz og Fr Med sin ædle Hustru KAREN BJØRN fik han betydelig F kjøbte Tybjerggaard i Sjælland og levede det meste af sit Liv som praktisk Landmand, kun nu og da kaldet til Embe somhed, som under Struensee til Borgemester i Kjøbenhavn puteret i det nys oprettede Finanskollegium med Landvæsen Bestyrelsesgren, under Guldberg som Amtmand i Segeberg fra Ungdommen af tog Tyge Rothe med stor Interesse Del offentlige Debat og har baade ved Smaaskrifter og ved stor ker erhvervet sig Navn som en utrættelig virksom, for Folke Oplysning nidkjært arbejdende Forfatter. Allerede for sin var han dog mindre tilgængelig paa Grund af sin tunge, træ Fremstilling og sit med mange Særheder udstyrede Sprog; tiden kræver Forbybelsen i hans Skrifter end større Taalmod og selv hvor det anstrengte Tankearbejde afbrydes af følels Udbrud, virke disse snarest som tom Deklamation uden v Varme, medens man med alt dette dog maa anerkjende den til selvstændig Opfattelse og det modige Frisind, der udn ham som Forfatter. Bedst lader hans første Skrift sig læse, d hans Udenlandsrejse udgivne »Tanker om Kjærlighed til F landet«, 1759. Paavirkningen af Rousseau er her let kje tydeligst i en Ytring som denne: »Havde Ingen indhegnet en og saa sagt: »Den er min«, da skulde Alle have blevet i e kommen Lighed, thi hvor ingen Ejendomme ere, der finde urettelse ej Sted, Misundelse fødes først, naar Fordelen ulige og Vindesyge kjendes ej, saalænge det Ufornødne er un Ogsaa Montesquieu har paavirket Rothe her som i flere a

øvrige Skrifter. Det betydeligste blandt disse er »Kristendommens Virkning paa Folkenes Tilstand i Europa«, to Dele,

Tyge Rothe.
Født d. 16 Jan. 1731, død d. 19 Decbr. 1795.

Sin Kongers Ven, han Friheds Forsvar førte;
Og, fuld af Gudsfrygt, tændte Sandheds Ild;
Naturens Røst som Skriftens frit han hørte:
Derfor paa Tænknings Dybhav ei foer vild.
I. Møller.

1774—75, senere fortsat med »Udsigt over det frankiske Monarki« 1776, »Hierarkiet og Pavemagten«, to Dele, 1778—79, og »Europas Lensvæsen« 1783, til hvilket sidste der slutter sig

det særlig nordiske Forhold behandlende Værk »Nordens St forfatning før og i Lenstiden«, to Dele, 1781—82. Denne dring maatte for en stor Del dreje sig om de agrariske Forh Oldtiden, og hvorvel Rothe misforstod mange af de herhenhør Udtryk i den gamle Lovgivning og Historie, saa han selv m konstruere en Sammenhæng, blev Arbejdet dog af praktisk I esse for Samtiden ved at afføde hans Undersøgelser angaaende holdet mellem Jorddrot og Bonde i den nyere Tid og hans stræbelser for Fællesskabets og Hoveriets Afskaffelse. En ny R og tillige en ny Art af Skrifter begyndte Tyge Rothe 1788 »Philosophies Ideer til Kundskab om vor Art og til G over den«, to Dele, efterfulgte 1791—94 af det sex Bind st Værk: »Naturen betragtet efter Bonnets Maade«. Ve Definition af Begrebet Aabenbaring stiller han sig i førstnæ Arbejde udenfor Skriftautoriteten og begrændser endyden Kristendommens Sandhed til enkelt Tid og Sted: »Mange ere hvilke urigtigen gjennemtænke det kristne Tradizions Systen bedømme det urigtigen. Det i Systemet, hvilket ikkun er en nogen Tid gjældende Lov eller Raad, og hvilket altsaa kun g der for nogle faa Mennisker i den deres særegne Forfatning: fordrejes til at skulle angaa alle Mennisker og til at være en al Lære for hele vor Art«. I det andet Værk henvises saa til Nat som det sande Altomfattende, der fylder Mennesket med Ta om Gud. Tyge Rothes sidste Arbejde var Mindeskriftet om I i Januar 1795 afdøde Hustru: »Karen Bjørns Minde«; umid bart efter dets Fuldførelse døde han i Decbr. s. A.

Kantianere. Kantianismen doceredes tidligst herhjemme af CHR. HOR MAN (1759—91), hvis Forelæsninger — afbrudte af hans tid Død — bleve udgivne baade paa Dansk og Tydsk. Gamle I BRIGH forholdt sig nærmest refererende til den nye Filosofi, med Prof. ANDERS GAMBORG, der nogle Aar iforvejen havde sat theologiske Verden i stærk Bevægelse ved sit Skrift »Nysa« r dets absurde Forklaring at Syndefaldet, i »Jesu Moral«, 1799, fr traadte som en vidt fremskreden Tilhænger af Kant. Juristen J. W. SCHLEGEL grundede sine Forelæsninger over Naturretten Kants Lære om Moralloven (»Naturretten eller den almindelige R læres Grundsætninger«, to Dele, 1798), og den unge A. S. ØRST

vandt Universitetets Guldmedaille for sin Afhandling »over Sammenhængen imellem Dyds- og Retslærens Princip«; han var overhovedet den bedst rustede blandt Kantianerne og beviste dette ved sin Polemik mod Lærens Modstandere og overfladiske Kjendere (O. HORREBOW), men frigjorde sig senere for Systemets Lænker og vil ikke have disse sine tidligste Skrifter tillagt noget blivende Værd. I Norge foredroges Kants Lære af Rektoren i Kristiania NIELS TRESCHOW, der 1803 blev Risbrighs Efterfølger som filosofisk Professor i Kjøbenhavn og dermed, efter sin Tilslutning til Spinoza og Schelling, indledede et nyt Afsnit af Filosofiens Historie i Danmark.

Imod Kant og hans Pligtlære stillede Rektoren i Nakskov JOHANNES BOYE (1756—1830) sin Lyksalighedslære, udviklet i hans 1792 udgivne Skrift »Statens Ven«, hvortil der senere som 2. og 3. Bind slutter sig Skrifter om Rettens og Statens Ophav, om Næringsveje, Folkemængde og Rigdom. Det er en overfladisk Eudaimonisme, Boye forkynder, idet han sætter »Fornøjelse« som det Væsenlige i Lyksaligheden og bestemmer denne som Udsigt over en varig Række af Fornøjelser. Af disse gives der to Arter: de sandselige og de aandelige, samt »en tredie Art, blandet af begge«, og de have deres Sæde i Sjælen. Fælles for alle Sjælens Handlinger er en uophørlig Bestræbelse efter at tænke, og fra denne udgaa de intellektuelle Fornøjelser, medens Dyden bestaaer i »Færdighed og Smag paa moralske Fornøjelser; Den kaldes dydig, som finder Fornøjelse i at befordre ligesaa vel Næstens Lyksalighed som sin egen«. Dette er en Opofrelse, som ingen Lov kan foreskrive, og »kan Mennesket ikke finde Fornøjelse i at være dydigt, saa er han vist heller ikke forbundet dertil«, thi »man kan ikke bevise, at Den, der har en medfødt Drift, er pligtig at opofre noget af denne Drifts Tilfredsstillelse for en Andens Skyld« — »Naturen kan ikke synde; har den givet mig Drift til en Ting, saa synder jeg ikke, om jeg følger denne Drift«. Til Lyksaligheden er Oplysning Joh. Boye.

JOHANNES BOYE.
Efter et Pastelmaleri.

nødvendig, thi det er den, der »kultiverer Mennesket til Dyd« »den kultiverte Dyd er Menneskets højeste Lyksalighed«. Op ningsværket til Dydens Fremme er derfor en af Statens helli Pligter, som Boye varmt lægger den paa Sinde.

Birckner Den residerende Kapellan i Korsør MICHAEL GOTT BIRCKNER (1756—98) blev en af Tidens mest afholdte Skribe ligesaa meget paa Gr af den ædle Perso hed, der lyste frem hans Forfatterskab, formedelst den mo Frisindethed, hvorn han udtalte sig. De lagde sig især for Da i hans 1797 udgivne rømte Afhandling » Trykkefriheden dens Love«, der en Tid, da mange S med Rette ængstedes Indskrænkninger i P sens Brug, med en bausende Frimodigh men med en værdig behersket Argumen tion, tog Ordet for P sens ubetingede Fri relse som den eneste

MICHAEL GOTTLIEB BIRCKNER.

Tidsaandens Krav og Oplysningens Standpunkt svarende Ordni medens det Utilstrækkelige og Selvmodsigende i den hidtil g dende Lovgivning paavistes ad historisk Vej. Alt burde ku underkastes en fri Undersogelse: Regeringsformen og Regering Handlinger, Religionen i Almindelighed og den herskende Relig i Særdeleshed, Embedsmandens Færd og Borgerens Ære. De Skrift gjorde, som man kan tænke sig, den største Opsigt, og F fatteren var forberedt paa at komme til at bøde for sin Fritalenh Regeringen skred imidlertid ikke ind imod ham, men Skrift

Tanker lod den rigtignok ogsaa i en anden Henseende upaaagtede, hvad den snart paafølgende betydelige Indskrænkning af Trykkefriheden noksom viste. Blandt Birckners Arbejder — »Samlede Skrifter«, fire Bd., 1797—1800 — findes der adskillige moralfilosofiske Afhandlinger, der vise ham som en erklæret Kantianer, for hvem Moralloven staaer over alt Andet; ved denne sin Opfattelse, ved sin store Begavelse og sin ædle Karakter bliver Birckner en fremragende Repræsentant for den rationalistiske Præstestand; hvor langt selv de Bedste af denne kunde drive Akkorderingen mellem modstridende Principer, viser en Udtalelse som følgende i Birckners Afhandling »Om den gejstlige Stand«: »Religionslæreren er forpligtet paa de Symbolske Bøger ved sin Embedsed, men han begaaer ingen umoralsk Handling, fordi han forklarer en Lærebygning, endskjøndt den efter hans egen Overbevisning er vildfarende, og han er kun forpligtet til at foredrage de moralske Lærdomme i Forbindelse med visse en bestemt positiv Religions Lærepunkter under den Betingelse: saavidt disse Lærepunkter findes grundede i Bibelen, og saavidt som det kan stemme overens med hans Bestemmelse at være Almuens Lærer.«

Efter Andr. Hojers Død skulde det juridiske Professorat besættes efter afholdt Konkurrence og et helt Aars Prøveforelæsninger. Udfaldet blev Ansættelsen af to Mænd, der begge bleve deres Videnskabs Pryd og vandt sig højthædrede Navne i vor Lovkyndigheds Historie: P. KOFOD-ANCHER og HENRIK STAMPE.

Peter Kofod-Ancher (1710—88) er i Indledningen bleven nævnet som en af de Forfattere, der imødegik Montesquieus »*Esprit des lois*« under den Forudsætning, at man ifølge den franske Forfatters Argumentation kunde antage, han betragtede Danmark-Norge som en despotisk regeret Stat. Medens han varmt forsvarer sit Fædreland mod Rigtigheden af denne Betegnelse og peger paa den Lighed for Loven, i Medfør af hvilken det mere end eengang er hændet Kongerne ved Højesteret at tabe Sager, som vedrørte deres Gods og Fordringer, lægger Kofod-Ancher paa den anden Side ikke Skjul paa sin Beundring for Montesquieu, og han nævner »*L'esprit des lois*« som det Forbillede, hvorefter han selv agter at gjennemføre en nøjagtig Undersøgelse om de danske Love og den danske

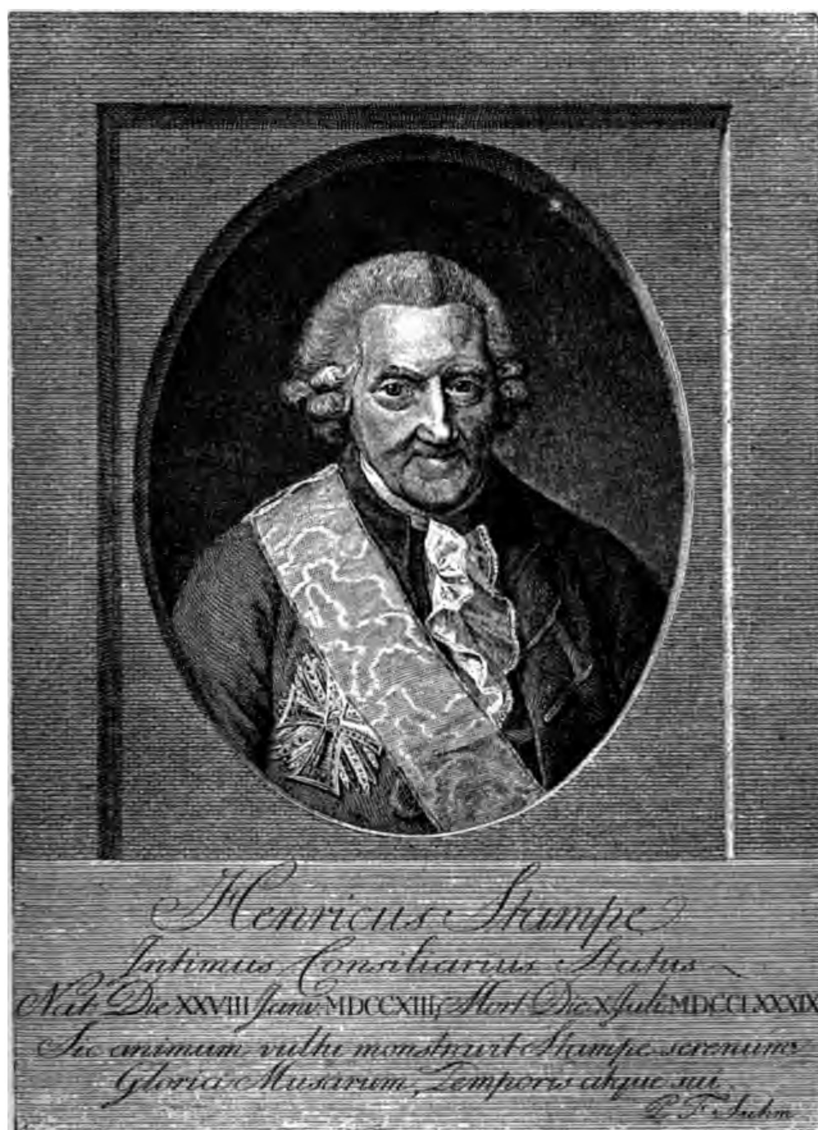
K
A

Retsordning. Indfrielsen af dette Løfte skylder vor juridiske Lit
ratur noget af sit fortrinligste Indhold: Kofod-Anchers Arbejder
den danske Lovhistoi
Omraade. Dels hol
som Forelæsninger, d
— da hans Brystsvagl
nødte ham til at forl
Kathedret — udarbejde
som Afhandlinger fre
kom fra 1769 til 1
»Dansk Lovhistori
»Den danske Le
ret«, »De gamle da
ske Gilder«, samt I
gaverne af Valdem
Sjællandske Lov (optag
i Lovhistorien) og Jyds
Lov. Den udmærke
Retslærdes »Samle
juridiske Skrifte
udgaves i tre Dele
SCHLEGEL og NYER
1807—11.

PETER KOFOD-ANCHER.
Titelvignet til Barens' Juridisk Lommebog for 1795«.

Stampe. Grundlagde Kofod-Ancher Studiet af den danske Retshistoi
saa begyndte der med **Henrik Stampe** (1713—89) en ny Epok
Lovfortolkningen og Lovanvendelsen. Han havde tidlig gjort I
kjendtskab med den Wolfske Filosofi, og af brændende Lyst
personlig at høre den store Lærer nedlagde han sit Konrektorat
Aalborg og rejste til Marburg. Efter sin Hjemkomst disputere
han for Doktorgraden og viste ved denne sin Afhandling saavelse
senere ved sine Forelæsninger, med hvilket Held han forstod
lade denne mathematisk deducerende filosofiske Methode forma
sig med Jurisprudensen til en Fortolkningskunst af hidtil ukjen
Klarhed, Orden og Tydelighed; han havde en saadan Lethed i
se det Sande, i at forklare det Urede, i at udvikle det Tvivlsomn
at JACOB BADEN i sin Sørgetale over ham kunde fremdrage sc
et Minde fra Studentertiden, »med hvor stor Fornøjelse de fines
metafysiske Meninger gled ind i de Unges Sjæle«. Efter tolv Aa

HENRIK STAMPE.

Gehejmetatsraad, f. 28. Juni 1713, d. 10. Juli 1789.

»Saaledes viste Stampes klare Aand sig af hans Aasyn — en Hæder var han for Muserne og sin Tid.«

Titelkobber til Stampes »Erklæringer«.

Docentvirksomhed blev Stampe kaldet til at overtage Embedet
Generalprokureur og steg senere til Gehejme-Statsminister;
ogsaa i førstnævnte Embedsstilling lod han sin juridiske Skarp
dighed komme Videnskaben tilgode, idet han efterlod sin bere
Samling af »Erklæringer, Breve og Forestillinger, General-
kureur-Embedet vedkommende«, som efter hans Bestemmelse b
udgivne (sex Dele, 1793—1807). »Vistnok dreje de sig om
Regeringssager og teknisk juridiske Spørgsmaal«, siger
HOLM; »men der er allevegne i dem en Klarhed i Fremstillin
en logisk Styrke og en usvigelig *bon sens*, der gjør Læsninge
dem fængslende, saameget mere som de ere gjennemtrængte a
Varme i Overbevisningen, der snart træder frem som en
human Følelse, snart bringer Stampe til at hvæsse Pennen ti
skarpeste Spydigheder, naar utilladelig Uvidenhed og Vilkaarlig
træder ham for nær. Naturligvis kan man ikke i saadanne Emb
erklæringer finde den Slags sprudlende Veltalenhed, som undert
kan strømme fra Sneedorffs Pen; men de indtage dog allere
formel Henseende en fremragende Plads i vor Prosa fra den
som her tales om.« Og Erklæringerne vise deres Forfatter
den udmærkede Embedsmand af den gamle Skole: »Bureaukra
Isse til Fod, om end i dette Ords ædleste Betydning,« fordre
lovlig Lydighed af Undersaatterne, men til Gengjæld selv uforfæ
overfor Kollegier og Autoriteter, hvor der var Misligheder at
tale, uden Betænkelighed angribende selv kongelige Forordnir
naar han finder dem krænkende for sit Rets- og Frihedsprincip
— hvad der maa tilføjes som et betegnende Træk hos hin
Stormandstype — virksom for Bondestandens Ophjælpning til
og Ære for hele Landet; Stampe var den Første, der tog Orde
Fæstes Overgang til Ejendom som for Hoveriets Afskaffelse,
baade i sin Embedsstilling og som Medlem af Landbokommissic
havde han megen Del i de Forordninger, der grundlagde Bo
friheden. Ogsaa de af Grev CHR. REVENTLOW og CHR. COLBJ
SEN forfattede Indstillinger i denne Sag saavelsom Førstnævntes
ved hans Overrækkelse af Arvefæsteskjøderne til de første fen
Bønder og Sidstnævntes Skrift imod de jydske Landdrotters K
ere vigtige litteraire Aktstykker til Oplysningstidens Historie, ka
teristiske Udslag af dens humane Aand. Se Prof. J. H. DEUNTZ
Afhandl. om Stampe i Universitetets Reformationsfest-Program 1

Idet vi nu gaa over til Behandlingen af en Videnskabelighed, der ikke — som den foregaaende filosofisk-lovkyndige eller den efterfølgende historiske — er et direkte Udtryk for Tidens Aand (hvad der ikke udelukker de fremmede Ideers Indflydelse) og øver en ligesaa direkte Tilbagevirkning paa den, bliver det Opgaven, i den størst mulige Korthed at paapege de Mænd, de Værker og de Institutioner, igjennem hvilke Naturvidenskabernes udenom os vundne Resultater føres ind paa vort hjemlige Omraade; Paavisningen af nye Udgangspunkter, vundne herhjemme og førende udad i Paavirkning af den europæiske Videnskab, vil blive sjeldnere i denne Periode, om saadanne Punkter end ikke ganske fattes. Paa dette Omraade er det her i Norden og vidt udenfor dens Grændser Sverig, der fører an med Navnet LINNÉ skrevet paa sit Banner.

Bugg

Forholdsvis heldigt stillede det sig — ligesom i fordums Dage — indenfor Astronomien, hvor adskillige nye Opdagelser gjordes og en Række gode Iagttagelser anstilledes af Professor THOMAS BUGGE (1740—1815), der fra sin tidlige Ungdom havde følt sig tiltrukken af de mathematiske Videnskaber og senere havde befæstet sig i dem ved Rejser i England og Frankrig, hvor han stiftede personligt Bekjendtskab med de største dalevende Astronomer. 1761 var han i Throndhjem for at iagttage Venus-Gjennemgangen, 1798 i Paris i Anledning af den der nedsatte Maal- og Vægtkommission, hvilken Rejse han har beskrevet i et Aaret efter udkommet Skrift. Bugge var Sekretair i Videnskabernes Selskab og Medlem af en stor Del lærde Selskaber i Europa. Han er Grundlægger af Landmaalingen i Danmark, baade den geografiske og Jordskiftningen, og udgav 1779 »Beskrivelse over den Opmaalingsmethode, som er brugt ved de danske geografiske Karter«,

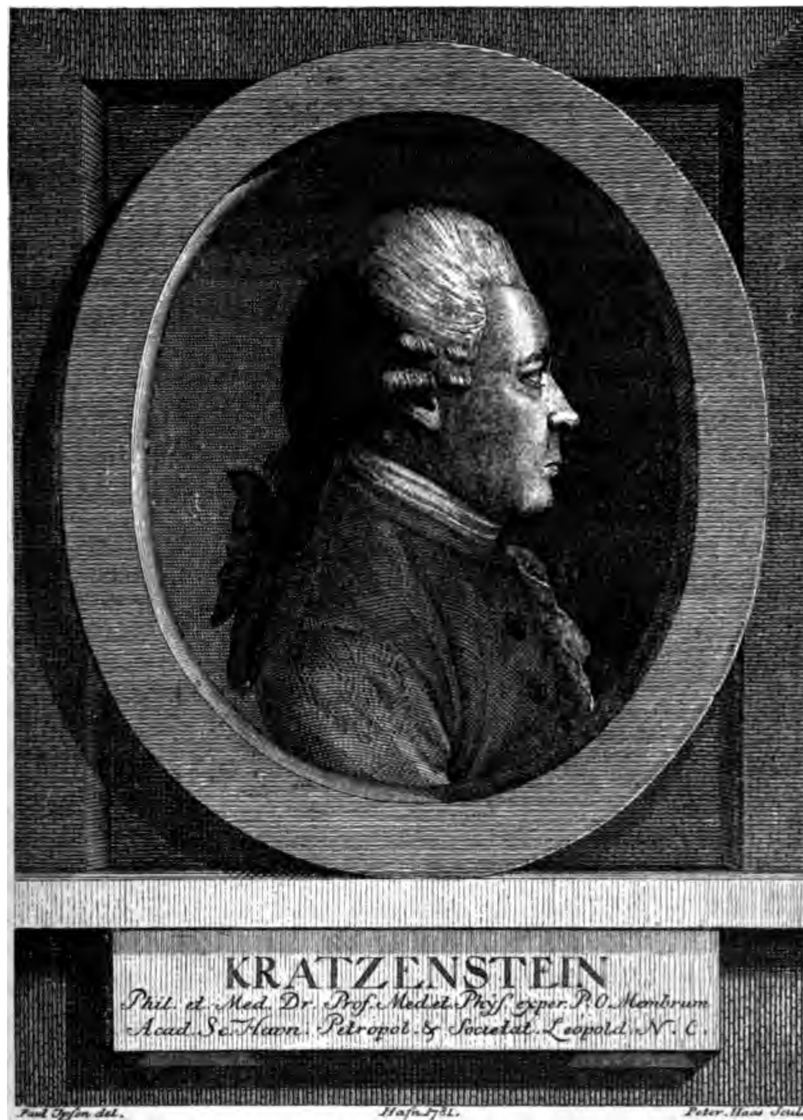
THOMAS BUGGE.

med tilhørende trigonometrisk Kort over Sjælland; fremdeles L bøger i den rene Mathematik samt i sfærisk og theoretisk Astron

Oeder. Fra Tydskland indkaldtes Botanikeren GEORG CHRIS OEDER (1728—91), der havde studeret under Haller i Göttin en livlig Aand, fuld af Reformideer paa flere Omraader. Hans gave skulde nærmest være at bringe det **botaniske Studium** fode som Professor ved Universitetet. Efter Skik og Brug sk han først disputere; ved denne Akt gik det broget til. Stemni mod den Fremmede var bitter, Student A. CHR. F. ROTTE (senere Professor i Medicinen) satte ham tilvægs for hans s Latin, det kom til hvasse Mundhuggerier, og i den officielle Sk vexel, Episoden affødte, gav Universitetets Rektor den alminde Betragtning Luft i de Ord: »Gud forlade dennem, som føre os i fremmede Doctores i Landet, der ikke her kunde blive Stude engang«. Oeder blev da foreløbig Professor udenfor Universit idet han stilledes i Spidsen for Anlægget af **den botaniske H** To Aar efter (1754) fik han dog Universitetsansættelse og be

Flora Danica. sig fra næste Aar af paa Rejser for at samle til **»Flora Dani** hvis Udgivelse begyndte 1762 og fortsattes af den følgende bedste Botanikere, et Pragtværk i vor videnskabelige Litter Paa sine Rejser havde Oeder havt Lejlighed til at gjøre sig kjendt med Landalmuens Kaar og tænke over Midlerne til c Opkomst; han skrev sine berømte »Bedenken über die Frage: dem Bauernstande Freyheit und Eigenthum in den Ländern, ihm beides fehlet, verschaffet werden könne?«— den første **offe lige** Udtalelse om Emancipationsværket, tilegnet Kongen 1; Mange andre almennyttige Forslag udgik fra Oeder; han benytte af Struensee, men hos Guldberg var han ikke velseet og be dredes bort fra Hovedstaden til Landfogedembedet i Oldenburg

Kratzenstein. Næsten samtig med Oeder indkaldtes en anden tydsk Vid skabsmand: CHR. GOTTLIEB KRATZENSTEIN (1723—95), der 1 ombyttede Professoratet i **Fysik** i St. Petersborg med det tilsvare i Kjøbenhavn. Han fysiske Forelæsninger havde stærkt Tilløb bleve næsten en Modesag for det elegante Kjøbenhavn, mest Experimenternes Skyld, der havde noget af Trylle- og Taskenspill kunsternes pikante Ubegribelighed ved sig for det i Naturlov

KRATZENSTEIN,

Doktor i Filosofien og Medicinen, Professor i Medicinen og ordenlig Professor i den experimentale Fysik. Medlem af Videnskabernes Selskaber i Kjøbenhavn og Petersborg samt af det Leopoldinske Naturforskerakademi.

helt ukyndige Publikum. For at give dette Interesse ogsaa for andre Grene af Naturvidenskaben holdt Kratzenstein Forelæsninger over hele Naturhistorien efter Linné's System, og ifølge Breve til denne sin svenske Ven bestræbte han sig for at tilvejebringe Indsamlinger af Naturalier fra de danske Kolonier. Til det af Regeringen støttede store Konkylieværk, hvortil den tydske Maler og Kobberstikker F. M. REGENFUSS tegnede, stak og illuminerede Bladene, skrev Kratzenstein endel af Texten. Han var en ualmindelig energisk og livlig Personlighed, interesseret for alle nye videnskabelige Opdagelser og istand til med fyndig og morsom Veltalenhed at interessere Andre for dem. Som Universitetslærer tog han med sin Ihærdighed Luven fra alle sine Fagkolleger.

Lidt efter lidt udskiltes Naturvidenskaberne fra deres hidtilværende Forbindelse med Medicinen som Bifag til denne. Som Følge af de nationaløkonomiske Interessers Frembrud i dette Tidsrum henvendtes Opmærksomheden mere end nogensinde paa Naturvidenskaben, med hvis praktiske Resultater Fremgangen i Statshusholdningen var saa nøje forenet. Endnu holdt Universitetet sig dog tilbage i denne almindelige Bevægelse, ja afslog endog Regeringens Anmodning om Oprettelsen af en Lærestol i Økonomien. Der stiftedes da i Aarene 1757—59 en ny og aldeles selvstændig Institution for denne Videnskab med Lokale paa Charlottenborg, hvor der anlagdes betydelige Samlinger. Ved Siden af to Professorer i Økonomien ansattes der en i Naturhistorie, det vil sige Zoologi og Mineralogi. Den første til denne Lærestol Udnævnte
Ascanius. var Normanden PEDER ASCANIUS (1723—1803), som havde studeret i Upsala under Linné og rejst udenlands paa kongelig Regning. Med hans Kundskaber synes det at have været smaat bevendt, og han mindes i Litteraturen nærmest kun som Udgiver af Billedværket »*Icones rerum naturalium*« (»Billeder af Naturgjenstande«), der skulde være et Slags zoologisk Sidestykke til »Flora Danica«; Afbildningerne (for den overvejende Del af Havdyr) ere meget vel udførte, men Texten saa knap, at den bliver helt ubetydelig. Institutet paa Charlottenborg var imidlertid 1771 blevet forenet med Universitetet, Ascanius var bleven forflyttet til Kongsberg som Assessor i Overbergamtet, og hans Efterfølger som Professor i Kjøbenhavn blev

MORTEN THRANE BRÜNNICH (1737—1827), hos hvem Kratzensteins Forelæsninger havde vakt den mest levende Interesse for Naturhistorien. Især fængslede Entomologien hans Opmærksomhed, og han udgav 1764 paa Latin og Dansk en lille »Insektlære, indeholdende Insekternes Systematiske Tavler«. I dette Skrift er for første Gang det danske Sprog anvendt til videnskabelig zoologisk Brug, altsaa de nødvendige Kunstord efter Evne dannede af det forhaandenværende Sprogmateriale. I Betragtning af denne og andre Omstændigheder betegner vor Zoologis Litteraturshistoriker C. C. A. GOSCH Brünnich som »den danske Entomologis Fader«. Paa en fleraarig Udenlandsrejse, der førte ham vide omkring — fra den franske Middelhavskyst til Ungarn og Siebenbürgen — studerede han ufortrødent og tilvejebragte den betydelige zoologiske Samling, som senere blev forenet med Charlottenborgsamlingen og tillagt Universitetet, opstillet i et dertil overladt Lokale, som tidligere havde været benyttet til Spisningen ved Kommunitetet. Ordningen af denne Samling, Beskrivelsen af enkelte af dens Exemplarer, Udarbejdelsen af andre zoologiske Monografier og af Udsigten over Naturvidenskabernes Fremgang i Danmark samt hans Forelæsninger optog Brünnichs hele Tid, saameget mere som han af Hensyn til den dansk-norske Stats Bjergværksdrift maatte udstrække sine Kollegier ogsaa til kemiske og mineralogiske Emner. En Tidlang kaldte Kongsbergs Sølvgruber ham foreløbig bort fra hans videnskabelige Arbejder, »satte mig udenfor det akademiske Fag«, som han siger i sin paa Universitetsbibliotheket opbevarede Selvbiografi, »standsede alle mine Forehavender og min Brevvexling med fremmede Lærde [blandt hvilke Linné var en af hans stadige Korrespondenter] og gjorde derved et dybt Skaar i min daværende Embedscirkel«. Tilsidst blev den dygtige Mand, just paa Grund af sin Dygtighed, taget helt bort fra sin Yndlingssfære, da han 1789 udnævntes til Overbergkommissair og paany sendtes til Norge for at undersøge Sølvværkets Tilstand, for hvilket han to Aar efter blev Direkteur. Først 1814 kom han tilbage til Danmark.

Brünnic

Udenfor Universitetet rørte der sig en Interesse for Naturvidenskaberne, der — ialtfald ved en enkelt Forskers Arbejder — førte til større Resultater end det af Staten etablerede Studium. Her kan nævnes Throndhjems Biskop J. E. GUNNERUS, der har be-

riget det Norske Videnskabernes Selskab m giske Afhandlinger, samt den norske Præst skrivelser over nye Dyre-Arter og Iagttagels maade aabenbare stor Kjærlighed til Naturb blandt dem alle staaer som en af Danmar skabsmænd

Müller. **Otto Frederik Müller,** født i Kjøbenl lærer for den unge Grev Schulin fik han L tidlig vakte naturvidenskabelige Interesse pa i den levende Natur i Egnen ved Frederiks Undersøgelser, fornemlig af Plante- og Ins Müller i sit Debutarbejde »*Fauna Insect* 1764, en Bestemmelse af 858 Insekt-Arter, Opmærksomhed ogsaa blandt Udlandets Læ fatteren let, paa sin kort efter tiltraadte U personlige Forbindelser med de mest an Det er en hel Litteratur, der fra nu af og fremgik af hans utrættelige Forskning, son Insekter, Bloddyr og Infusorier. Alene en vilde overskride denne Fremstillings Plads Formaal, som jo ifølge Værkets Natur maa v paa Fagvidenskabernes Omraade. Som enkelt pæle paa denne flittige Forfatterbane skull epokegjørende Værk om Infusorierne, »*I* *fluviatilium historia* « 1770 den stort anlagte udgiven med kongelig Understøttelse og paa alt 1776 af »*Zoologiæ Danicæ prodromus* Liste over alle indtil da fundne danske og no Orden, og Aaret efter af det første Hefte af betitlet: »Tegninger paa sjeldne og ubekjen Dyrearter, henhørende til den Dyrhistorie, so *Danica* forfattes og udgives af O. F. MÜLLER kun naaede at faae tre Hefter udsendte, inde vigtige Afhandling om Bændelorme i Vi Skrifter. Aaret efter Forfatterens Død. 1785, *Insecta testacea* «, et Hovedværk om K nævnes fem til sex Gange flere Arter, end

OTTO FREDERIK MÜLLER.

»Sku her med Glæde, Danmark, Borgeren Muller, hvem Moder Natur glæder sig over som over en lærvillig Fosterson! Medens han paaviser dine Rigdømme baade paa Land og i Hav, gjør han Dig delagtig i sin Hæder.»

kjendt, og i hvilket Müller har ført Systematiken frem til det Punkt, hvor den forblev i næsten de følgende fyrretyve Aar; endelig 1786 det med ikke mindre end 50 Kobbertavler udstyrede Værk om Infusionsdyrene: »*Animalcula infusoria*«. Trods denne Arbejdsfeltets store Udstrækning og Enkeltundersøgelsernes Mylder var der dog altid sluttet Kraft i Müllers Foretagender; herom udtaler GOSCH sig i følgende Ord: »Blandt Müllers talrige Publikationer kunne kun faa betegnes som videnskabelige Lejlighedsskrifter, d. v. s. foranledigede ved at vedkommende Materiale tilfældigvis er kommet Forfatteren ihænde, uden Sammenhæng med hans øvrige Arbejder. Han modtog Bidrag allevegne fra, men hans Værker støtte sig aldeles overvejende til hans egne planmæssigt anlagte og forfulgte Indsamlinger og Undersøgelser. Skjøndt derfor hans Virksomhed i Zoologiens Tjeneste udstrakte sig over en betydelig Del af denne Videnskabs Omraade, saa fremtræder den dog med al den Enhed og indre Sammenhæng, som karakteriserer en god Arbejdsmethode. I Modsætning til kun altfor mange af Nutidens ligesaa »berømte« Forfattere, hvis Bidrag til Zoologiens Litteratur bestaa af en broget Blanding af Beskrivelser af tilfældigvis erhvervede kurieuse nye Former og Betragtninger over tilfældigvis iagttagne kurieuse Detailforhold, vedrørende alle Dyrerigets Afdelinger i kalejdoskopisk Forvirring, saa finde vi under Müllers Navn næsten udelukkende i sig selv afsluttede Arbejder, tilstrækkelig omfattende, hvad Materiale angaaer, til at give det Hele Selvstændighed og vidnende om længe fortsat omhyggeligt Specialstudium af vedkommende Afdelinger. Kun saadanne afsluttede og sammenhængende Arbejder tilfredsstillede Müllers Fordringer til hans egen Stræben. Kun derved kunde han opnaa Æren for at have givet Studiet af flere større Afdelinger en aldeles ny Grundvold, navnlig Entomostraceerne og Infusorierne, ja man kan sige, at han har skabt det videnskabelige Studium af disse Dyr.«

O. Fabricius. Hvorvel Müller ikke efterlod sig Disciple i Ordets egenlige Forstand, har hans Exempel dog sikkert virket vækkende paa Mange, og blandt disse fortjener OTTO FABRICIUS særlig at nævnes (1744—1822). Da han 1768 gik til Grønland som Missionair, paalagdes det ham at undersøge Landets Naturforhold, og »med Linné's *Systema Naturæ* i Haanden, et aabent Øje og en god Villie bragte

han det dertil, at han efter fem til sex Aars Ophold kunde vende tilbage til Kjøbenhavn med Materialierne til et klassisk Arbejde« (GOSCH). Han maatte imidlertid tage mod et Præstekald paa Landet i Norge og kunde her, fjernt fra de litteraire Hjælpemidler, kun løse Opgaven for den zoologiske Dels Vedkommende: »*Fauna Groenlandica*«, 1780, hvori omtrent 470 Dyrearter ere beskrevne. Efterat Fabricius var bleven forflyttet til Kjøbenhavn, hvor han siden forblev, bearbejdede han yderligere sit grønlandske Materiale i en Række mindre Afhandlinger, for Størstedelen offentliggjorte i Videnskabernes Selskabs Skrifter. Hans Naturaliesamling kjøbtes efter hans Død af Prinds Christian og gik med dennes egne Samlinger over til Universitetets zoologiske Museum.

Den udmærkede Entomolog **Johan Chr. Fabricius** (1745—1808) var der desværre ikke Villie eller Raad til at bevare for Kjøbenhavns Universitet, hvor han blev Student 1762. Samme Aar rejste han til Upsala og studerede i to Aar under Linné. Efter sin Hjemkomst udarbejdede han de første Grundtræk af sit berømte Insektsystem, hvortil de kjøbenhavnske Samlinger gav ikke lidet Materiale, men da han ingen Udsigt havde til den attraaede Professorpost ved Institutet paa Charlottenborg, tog han atter til Udlandet og tilbragte fem flittige Arbejdsaar i Tydskland, Holland, England, Frankrig og Italien. Han blev nu vel Professor ved Universitetet, men Lønnen var saa ringe og Muligheden for dens Forøgelse saa fjern, at Fabricius saae sig nødt til, skjøndt med tungt Hjerte, at forlade Hovedstaden og modtage en bedre gageret Ansættelse ved Universitetet i Kiel. Forholdene vare her saare ugunstige for det naturvidenskabelige Studium; Samlinger var der saa at sige ingen af, og Anskaffelsen af Bøger og andre, selv de nødvendigste, videnskabelige Hjælpemidler stødte idelig paa den tomme Pengekasses uovervindelige Hindring. Under disse Omstændigheder blev Kiel saa at sige kun det Hovedkvarteer, hvorfra Fabricius i de lange Pauser mellem Forelæsningerne besøgte andre Byer og fremmede Lande, der tilbød bedre Vilkaar for videnskabeligt Arbejde. Især gjæstede han hyppigt Paris, hvor han var i nært Samkvem med Tidens berømteste Naturforskere. Her modtog han Efterretningen om Kjøbenhavns Bombardement, og den gjorde et

J. C. Fabrici

saa overvældende Indtryk paa den ellers sunde og kraftfulde Mand, at han blev syg og døde kort efter.

Joh. Chr. Fabricius har gjort Epoke i Entomologien og gjennemført dens fuldstændige Reform ved Fastsættelsen af et nyt Princip for dens Systematik, nemlig Paavisningen af Mundens Indretning som det ledende Træk i Insekternes Bygning, altsaa som Nøglen til deres naturlige System. Han har heri fulgt en Antydning af Linné, og i dens Udfoldelse slutter han sig ogsaa nær til sin store Lærer og Ven, idet det herhenhørende Værk af Fabricius: »*Philosophia Entomologica*«, 1778, saavel i Titel som i Formaal, Anlæg og Udførelse er at betragte som et Sidestykke til Linné's »*Philosophia Botanica*«. »Allerede for tolv Aar siden,« hedder det i Fortalen, »udarbejdede jeg disse Grundsætninger for Entomologien, for derpaa at kunne opføre Systemet. Jeg saae, at Botanikens udmærkede Tilstand især beroede paa dens Sikkerhed, og jeg saae, hvorledes Entomologien var vaklende, Klasserne latterlige, Slægterne falske, Arterne ubestemte, Navnene ofte absurde. Jeg undersøgte Forskjellen mellem de to saa beslægtede Videnskaber, og jeg fandt i hin Alting fast og sikkert, men i denne Alt ubestemt. Jeg bemærkede, at denne Botanikens Fasthed beroede paa vel grundfæstede Regler, medens tvertimod i Entomologien aldeles ingen vare anerkjendte. Enhver gjor sig selv Regler, hvorefter han opfører sit System, eller rettere, de Fleste foragte alle Regler, saa at selve Systemerne blive misledende, og saa stor en Forvirring er bleven Følgen, at vi stole mere paa Figurer end paa Systemet. Jeg studerede derfor Botanikernes, men især min store, fortræffe-

Iohan Christian Fabricius.

lige Lærer Linné's Systemer og Regler, for at erkjende den solide Grundvold for Videnskabens Sikkerhed og anvende den paa Entomologien. Af dette Studium opstod denne entomologiske Filosofi, paa hvis Grundlag jeg derefter opførte mit eget System.«

Af Fabricius' andre videnskabelige Arbejder, som alle have Insektlæren til Emne, kunne nævnes »*Systema entomologiæ*«, 1775, »*Entomologia systematica*«, 1792—94, med *Index* og *Supplementum* 1796—99, samt *Nomenclator entomologicus* 1795—96. Han er endvidere Forfatter til en »Reise nach Norwegen«, 1779, til et interessant Skrift »Ueber Academien, insonderheit in Dänemark«, 1796, og til sin i LAHDES Portraiter af danske Mænd 1804 optagne Biografi.

Et Tilholdspunkt har den videnskabelige Zoologi i Danmark altid havt i Veterinairskolen, som anlagdes 1770 af **Peder Chr. Abildgaard** (1740—1801) efter hans Hjemkomst fra en Udenlandsrejse og tre Aar efter gik over til at blive en offentlig Antalt, ved hvilken Abildgaard blev ansat som Professor. Hans Hovedvirksomhed samlede sig vel om Dyrlægevæsenet, men med ægte videnskabelig Forskerdrift gik han i sine Studier langt udenfor sit nærmeste praktiske Omraade og har behandlet mange forskjellige naturvidenskabelige Emner — særlig Snylte- og Infusionsdyrene — i Afhandlinger, som offentliggjordes i fremmede og indenlandske Tidsskrifter. Abildgaard fortsatte Müllers *Zoologia Danica*, hvortil han foruden Texten leverede ni med tredie Bind udgivne Tavler og ved sin Død efterlod sig tretten andre med mer eller mindre udarbejdet Text. »At dømme efter de zoologiske Arbejder, som vi besidde af ham, og som for Størstedelen væsenlig maa betragtes som Lejlighedsarbejder, kan man ikke tvivle om,« hedder det hos GOSCH, »at han jo vilde have udrettet noget meget Betydeligt, hvis han havde skjænket den rene Zoologi sin hele Kraft; og det Eneste, som trøster os over, at han ikke gjorde det, er den Kjendsgjerning, at han udrettede saameget, som Tilfældet er, i den Retning, han væsenlig helligede sit Liv«. Abildgaard.

Abildgaard var Medstifter af og den virksomste Støtte for det 1789 af en Del ansete Mænd oprettede Selskab til Naturhistoriens Fremme, til hvilket Midlerne bragtes tilveje ved private Sammenskud og Hjælp fra Regeringen, der gav Selskabet

Lokale i Prindsens Palais. Deltagelsen for denne nye Institution var i Begyndelsen meget livlig, fordi der i Tiden fandtes en almindelig Forstaaelse af Naturvidenskabernes store Betydning for

Peder Christian Abildgaard.

Stats- og Borgervel, og fordi man ligesaa almindelig fandt, at Universitetet ikke gjorde Fyldest paa dette nye Omraade, men tvertimod satte gnaven Modstand mod Studiet. Selskabet udgav et Tidsskrift, anlagde Samlinger og Bibliothek og afholdt Forelæsninger. Som Lærer antoges en videnskabelig Kapacitet, der ofrede

denne sin Virksomhed og Selskabet overhovedet sin varmeste Interesse — vor berømteste Botaniker, Normanden

Martin Vahl, født i Bergen 1749 og Discipel af Linné, hos hvem han studerede 1769—74. Lærer og Lærling havde de samme to Yndlingsfag: Entomologi og Botanik. Efter sin Hjemkomst lagde Vahl sig især efter sidstnævnte Videnskab og blev 1779 Lektor ved den botaniske Have, men tog snart efter sin Afsked paa Grund af en hemmende Instrux, han ikke vilde underkaste sig, og rejste udenlands paa offentlig Bekostning. Udgivelsen af Flora Danica blev ham overdraget, Pladsen som Lærer ved Naturhistorie-Selskabet betroedes ham, og endelig blev han 1801 Professor ved Universitetet, men døde allerede 1805, »efterladende sig et af de med Rette berømteste Navne i den danske Videnskabs Annaler og blandt Datidens danske Naturforskere et Eftermæle som Faa formedelst den Iver, hvormed han arbejdede selv og ansporede Andre til Arbejde, og den Beredvillighed, hvormed han, idet han havde Videnskabens Fremme alene for Øje, understøttede Andre med sit eget rige Kundskabsforraad, Materiale o. s. v.« (GOSCH). Ved hans Grav sang OEHLENSCHLÄGER sit skjønne Mindekvad: »Dækker Graven, grønne Urter smaa!«

Vahl

MARTIN VAHL.

Udgivelsen af Flora Danica medførte flere omfattende Rejser, især i Norge, for at indsamle Materiale; sex Hefter besørgede Vahl udgivne, ligesom han efter Abildgaards Død modtog Materialierne til 4. Hefte af *Zoologia Danica* og tilføjede 19 Tavler, tildels med Text. I Naturhistorie-Selskabets Skrifter findes adskillige Afhandlinger af ham, og 1790—94 udkom i tre Bind hans »*Symbolæ botanicæ*«, et udtømmende og grundigt Arbejde, som dels beskriver det botaniske Udbytte, Vahl havde hjembragt fra

sin store Rejse, dels giver en kritisk Bearbejdelse af de Planter, der i sin Tid vare blevne samlede i Orienten af NIEBUHRS Expedition, og som indtil da havde henligget i en slet konserveret Tilstand. 1804 udkom første Bind af det stort anlagte Værk »*Enumeratio plantarum*«, som skulde være en efter Datidens Kundskaber revideret Bearbejdelse af Linné's »*Species plantarum*«; det ikke helt fuldendte andet Bind blev efter Vahls Død udgivet af HORNEMANN, TØNDER LUND og THØNNING. Vahls store og værdifulde Herbarium indlemmedes i den botaniske Haves Samlinger.

Læger. Adskillige dygtige Læger har navnlig Slutningen af Tidsrummet at opvise, og flere af dem have vundet Navn ogsaa i Litteraturen. J. C. TODE skrev baade videnskabeligt og populairt om medicinske Emner, men vil rettest være at omtale andetsteds som humoristisk Forfatter i flere Digtarter. MATTHIAS SAXTORPH (1740—1806) skrev om Fosterdannelsen, TH. BUNTZEN (1776—1807) om den dyriske Varme, JOH. DANIEL HERHOLDT (1760—1836) om Øjet. En fremragende Kirurg var Holsteneren HEINRICH CALLISEN (1740—1824), der 1773 blev Professor ved Universitetet og 1794 »Generaldirekteur for Kirurgien«. Han udgav et Par Lærebøger: »*Institutiones chirurgiæ*« og »*Principia systematis chirurgiæ*«, samt 1798 sit berømte Værk »*Systema chirurgiæ hodiernæ*« (»Det kirurg. Syst. i vore Dage«). Ogsaa i den videnskabelige Diskussion om medicinske Emner deltog Callisen, f. Ex. ved Bidrag til Løsningen af det dengang meget drøftede Spørgsmaal om Aarsagen til Blodets Varme, som han endnu vilde udlede af

HEINRICH CALLISEN.

mekaniske Aarsager, uden at fæste Lid til den nye Lære om den atmosfæriske Lufts Dekomposition ved Aandedrættet og Iltens Nødvendighed for denne Proces.

Historieskrivningen erobrer nyt og vigtigt Terrain i dette Tidsrum og har i LANGEBEK, SCHØNING og SUHM meget fremragende Dyrkere at opvise, ved hvis Arbejder der dels bringes et vigtigt Kildemateriale i Hus, dels udføres sammenhængende Fremstillinger, Alt vedrørende vort eget historiske Liv i Oldtid og Middelalder og derfor af uberegneligt nationalt Værd.

Langebek (148—53) arbejdede efter Hjemkomsten fra sin svenske Rejse paa sit Diplomatarium og andre historiske Opgaver. Tronskiftet 1766 gjorde ingen Forandring i hans Stilling, men vel i hans Tilfredshed, thi han kunde ikke forsone sig med den tydske og frivole Aand, der betegnede det struenseeske Intermedium. Denne hans Indignation gjorde endog Langebek til Digter, om end ikke til nogen stor, thi det er ikke ved deres poetiske Værd, hans »Trende Skaldedigte til Oplysning i vore Dages Historie«, 1772, udmærke sig, men som Tidsbilleder, som Vidnesbyrd om den herskende Stemning og, ved deres mange Anmærkninger, som Kilder til disse Aars Historie. Just under disse Brydninger i Langebeks Gemyt modnedes en længe næret Tanke om et historisk Storværk, og den 30. Maj 1771 udsendte han »Anmeldelse om en Samling af Skribenter om Danmarks Middelalder«, hvis første, 642 Foliosider store Bind udkom allerede i September det følgende Aar. Det er Langebeks berømte Kildeværk **»Scriptores Rerum Danicarum medii ævi«** (»Forfattere af dansk Historie i Middelalderen«), et Bibliothek til Opbevaring af vigtige historiske Skrifter, saaledes i første Bind Svend Aagesens Danmarkshistorie, Ryklosters Aarbog, den gamle Roskildske Krønike og Remberts Ansgarius' Levnet, i andet Bind Remberts Levnet, Thomas Gheysmers Udtog af Saxo, den Skibyske Krønike o. s. v. Tre Bind naaede Langebek at faae udgivne, inden han døde den 16. Aug. 1775; af fjerde Bind var dog det Meste trykt og hele Manuskriptet færdigt; det blev udgivet af SUHM, der ligeledes besørgede Udgivelsen af femte,

sjette og syvende (1792) Bind. Først 1834 udkom ottende Bind, udgivet af ENGELSTOFT og WERLAUFF, og 1878 sluttedes dette Nationalværk med Registret i to Dele. »For et Aarhundrede siden«, siger C. PALUDAN-MÜLLER, »da Langebek udgav sine tre Tomer, stod hans Scriptores som et Mønster blandt de da i Europas Kultur lande udkomne Samlinger af Kildeskrifter til Middelalderens Historie eller dog paa lige Linie med de mest ansete af disse. Men nu svarer Samlingen ikke længer til Tidens Fordringer. Nye Principer for Udgivelsen have gjort sig gjældende i andre Lande, i Tydskland navnlig ved Pertz's store Samling *Monumenta Germaniæ historica* samt ved Böhmers og Jaffés Udgaver af Middelalderens Skribenter. Og endnu mere gjælder dette om de Tomer, der ere udkomne under Suhms Navn. Vi trænge haardt til en ny Samling af vor Middelalders historiske Kilder, hvor Meget maa optages, som nu savnes, Meget udelades, som nu optager Pladsen uden synderlig Nytte, og Alt behandles efter Nutidens Principer. Men dette formindsker ikke vor Taknemlighed og Beundring for Langebek. Danske Magazin og *Scriptores Rerum Danicarum* have dog sat vor ældre Historie, navnlig Middelalderens, paa en ny Fod og muliggjort en virkelig kritisk Behandling.«

Schøning. Langebeks Efterfølger som Gehejmearkivar blev Normanden **Gerhard Schøning**, født den 2. Maj 1722 i Lofotens Fogderi i Throndhjems Stift og dimitteret fra Throndhjems Skole 1742 af den dygtige Rektor BENJAMIN DASS, bekjendt bl. A. af sin Brevvexling med Suhm. Et ni Aars Ophold ved Kjøbenhavns Universitet afsluttede Schøning med sit »Forsøg til de nordiske Landes, særdeles Norges gamle Geografi« (1751), et Skrift, der nu nærmest kun har litteraturhistorisk Interesse, men ved sin Fremkomst vakte en overordenlig Opmærksomhed ogsaa af politiske Grunde formedelst Grændseundersøgelserne overfor Sverig og Rusland. Sammen med Suhm rejste Schøning saa tilbage til Throndhjem, hvis lærde Skole han overtog efter sin tidligere Rektor, og hvor han i fjorten Aar levede et frugtbart videnskabeligt Samliv med Suhm; paa bestemte Dage i Ugen kom de sammen for at studere Islandsk og de nyere Sprog, og de indrettede deres historiske Undersøgelser og Udarbejdelser saaledes, at de supplerede hinanden indbyrdes. 1757 udgav de i Forening en Prøve af deres

Forstudier til de store Værker, hvortil de beredte sig: »Forbedringer til den gamle danske og norske Historie«, af hvis

GERHARD SCHØNING

Indhold Harald Haardraades og Erkebiskop Eysteins Biografier skyldes Schøning; 1762 udkom hans Beskrivelse af Throndhjems Domkirke, til hvis Udstyrelse med Kobbere Suhm havde

ydet Pengebidrag. Da Schøning 1765 blev kaldet til Professor ved Sorø Akademi, brød ogsaa Suhm op fra Throndhjem, og som Vennerne vare dragne til Norge i Forening, saaledes fulgtes de ogsaa ad til Danmark, hvor Suhm tog Bolig i Kjøbenhavn, medens Schøning førte et mellem Forelæsninger, historiske Studier og selskabelig Omgang delt Liv i det idylliske Sorø. Her saae ogsaa Schønings Hovedværk Lyset, den desværre ufuldendte, næsten kun begyndte

Norgeshistorien. »**Norges Riges Historie**«, hvis første Del (1771) omfatter Harald Haardraades Tid, medens anden Del (1773) fremstiller Harald Haarfagers og hans to Sønners, Eriks og Hagens Regering, og tredie Del (udg. 1781 efter Forfatterens Død af SUHM) gaaer til Olaf Trygvesøns Regeringstiltrædelse — altsaa tre Kvartbind alene om Norges Historie i Hedenold.

Schøning havde sat sig den uhyre Opgave, at skrive Norges Historie fra de ældste Dage til op mod sin egen Samtid, og til dette Øjemed havde han gjennemgaaet alle mulige Skrifter, der kunde tænkes at indeholde endog blot den mindste Oplysning, gjort en Uendelighed af Uddrag og agtede at sammenarbejde disse til et historisk Kunstværk, der skulde kunne stilles ved Siden af Polybius, hans Yndlingsforfatter blandt de antike Historieskrivere. Under Fortællingen af de historiske Begivenheder skulde der tillige oprulles et kulturhistorisk Billede af de gamle Normænds Liv, »ej alene i Felten, i Krigs- eller Stats-Sager, men ogsaa i deres Handteringer, deres Sæder, deres Hus-Væsen, deres Religion, deres Øvelser og Tænkemaade«, som det hedder i Fortalen. Om den omhyggeligt udarbejdede Fremstilling vidne de udkomne Bind, hvis Læsning er let og behagelig, og hvis Skriftform, om den end ikke kan maale sig med GULDBERGS i hans Verdenshistorie, dog hævder sig en Plads blandt Tidens bedste Prosa.

Efter Udgivelsen af Norgeshistoriens andet Bind berejste Schøning i et Par Aar Norge paa kongelig Regning, »for der at opsøge og samle, hvad endnu kunde være at finde, enten den Norske Historie eller vore Old-Sager og andre saadanne Ting vedkommende«. I Christiania modtog han Efterretning om Langebeks Død og allerede Ugen derpaa Meddelelse om, at han var udnævnt til hans Eftermand i Gehejmearkivet. I denne Egenskab skulde han fortsætte Udgivelsen af *Scriptores Rerum Danicarum*, men ved en senere Bestemmelse overdroges dette Hverv til Suhm, medens

det paalagdes Schøning som den eneste i Nordens Oldsprog, Oldsager og gamle Historie tilstrækkelig Kyndige at besørge SNORRES »Hejmskringla« udgivet. Han tog fat paa Værket med stor Iver, og i Aarene 1777 og 1778 udkom to svære Bind af den bekjendte Folioudgave, som har holdt sig i Værd det meste af et Aarhundrede, indtil den 1868 afløstes af UNGERS. Den bringer saavel den islandske Text som en dansk og en latinsk Oversættelse. Selv naaede Schøning ikke at faae den fuldført; han døde den 18. Juli 1780, og tredie Bind blev først 1783 udgivet af Islænderen SKULE THORLACIUS, Rektor ved Metropolitanskolen. I tre følgende Bind, fra 1815 til 1826, førtes Værket videre med Sagaer fra Tidsrummet efter Hejmskringlas Afslutning, saa at dette store Kildeskrift til Norges Historie omsider fuldendtes, begyndt af Schøning, endt af Prof. BØRGE THORLACIUS og WERLAUFF.

»Gerhard Schøning«, en Biografi af Dr. LUDVIG DAAE, udkom i Hundredaaret efter hans Død.

Hovedarbejdet i den historiske Videnskab, den kolossaleste Opgave, nogen enkelt Forfatter har stillet sig i vor Litteratur, paatog **Peter Frederik Suhm** sig, da han besluttede at skrive Danmarks Historie fra de ældste Tider indtil den oldenburgske Kongestammes Tronbestigelse. Han blev født i Kjøbenhavn den 18. Oktbr. 1728, Søn af Holmens Chef Admiral Ulrik Fr. Suhm, af adelig Slægt og derfor Hofjunker allerede i en Alder af nitten Aar, Assessor i Hofretten tyve Aar gammel, Kammerjunker det følgende og Etatsraad i sit treogtyvende Aar. Student var han bleven 1746 og var allerede da ualmindelig kundskabsrig, takket være en dygtig Ungdomslærer og Suhms egen ustyrlige Læselyst. Hele hans Attraa gik ud paa at blive en berømt Forfatter, især at kunne træde i Holbergs Spor, og hans Ærgjerrighed fik en kraftig Impuls, da Gram engang i et Selskab betegnede den unge Suhm som sin Eftermand. Men han var uformuende, og skjøndt Embedsbanen vilde aabne sig for den adelige Yngling med større Lethed end for de fleste Andre, var det ham en pinlig Tanke, at Embedsgjerning skulde berøve ham noget af den kostbare Tid, han higede efter at udfylde helt med litterair Virksomhed. Da fik han fra Throndhjem Meddelelse om, at der var et rigt Parti at gjøre, og i Forventning herom fulgte Suhm med sin Ven og Studiefælle Schøning, da denne rejste op

for at overtage Rektoratet. Den unge Dame hed Karen Angel, Datter af Kjøbmand Etatsraad Lorents Angel og Sara Collet; smuk

var hun ikke, men venlig, gudfrygtig og husholderisk, eneste Barn, rig allerede nu, og Mere kunde ventes. Partiet kom istand Aaret

efter, og Suhm raadede nu over udstrakte Midler til Opfyldelsen af ethvert litterairt Ønske og kunde anvende hele sin Tid til sine historiske Studier. Vi have seet, hvorledes han og Schøning i Forening forberedte sig til deres store Arbejder; de fulgtes ad tilbage til Danmark — Familietvist skal have tilskyndet Suhm til denne Beslutning; Karen Suhms rige Farbroder Thomas Angel, hvem hun engang skulde arve, testamenterede sine tre Tønder Guld til velgjørende Stiftelser. Suhm tog Bolig i Kjøbenhavn, om Sommeren paa sit Landsted i Øverød. De talrige Skrifter, der udgik fra hans Haand, gjorde hans Navn bekjendt over hele Europa, og hjemme steg han fra den ene Værdighed til den anden: Konferensraad, Kammerherre, kgl. Historiograf. En stor Sorg formørkede for lang Tid hans hidtil saa straalende Lykke: det eneste Barns, en halvvoxen Søns Død 1778. Det fælles Tab nærmede Ægtefællerne noget mere til hinanden for en Tid, men noget varigt godt Forhold var der aldrig imellem dem, og Skylden maa vel her nærmest lægges paa Suhm, der havde ægtet sin Hustru af Beregning og tog sig det let med sin Troskabspligt mod hende. Et Par Maaneder efter hendes Død 1788 ægtede han, i sit tresindstyvende Aar, en af Kjøbenhavns mest fejrede Skjønheder, Hofapotheker Beckers yngste Datter Christiane. Han døde den 7. Septbr. 1798 — »som Gram, Holberg og Pontoppidan, som Langebek og Schøning, uden at blive færdig med sit Dagværk«, siger C. PAL.-MÜLLER. »Hans Liv blev et Fragment, men jeg regner dette med til Suhms Lykke. En Kejser bør dø staaende, sagde Vespasian — et dygtigt Menneskeliv bør ende i ufuldendt Arbejde; at tømme Livets Bæger til Bunden — indtil de Aar, da Aanden udslukkes, da der ikke kan arbejdes, virkes, leves længer — er ikke noget misundelsesværdigt Held.«

Det Kæmpeværk, hvortil Suhms Navn først og fremmest er knyttet, er Danmarkshistorien — »**Historie af Danmark** fra de ældste Tider«, som Værkets officielle Titel lyder; men inden Fremstillingen af denne Danmarks ældste Historie begynder, gaaer der en Række volumineuse forberedende Undersøgelser forud — ikke mindre end ni Kvart- og et Foliobind, udsendte i Aarene 1769—81. Det første af disse, altsaa den første Afdeling af Suhms store Værk, er hans »Forsøg til et Udkast af en Historie over Folkenes Oprindelse i Almindelighed, som en Indledning til de nordiske Folks i Særdeleshed«. I Fortalen angives her strax Danmarks-historien.

Planen for det hele Foretagende. Paa Grundlag af Biblens Fortælling gjøres der Rede for Menneskeslægtens Udbredelse paa Jorden, de forskjellige Folkefærds Oprindelse og Slægtskab. Fra denne almene Fremstilling nærmer Suhm sig i snevrere og snevrere Kredse sit egenlige Emne, idet hans næste Bøger handle »Om de nordiske Folks ældste Oprindelse« og »Om Odin og den hedniske Gudelære og Gudstjeneste udi Norden«; derefter følger »Historie om de fra Norden udvandrede Folk«, i to Bind: »Critisk Historie af Danmark udi den hedenske Tid, fra Odin til Gorm den Gamle« med »Tabeller til den critiske Historie af Danmark.« Først nu kunde der tages fat paa den egenlige »Historie af Danmark«, der skulde gaa fra Odin til Christiern I.; saa langt naaede Suhm vel ikke, men dog Maalet nær, thi til Aaret 1400 var han kommen, da Døden kaldte ham fra Arbejdet. Sex Bøger udgav han selv rask efter hinanden fra 1782 til 1793; den syvende brændte i Kjøbenhavns Ildebrand paa et eneste Exemplar nær og maatte altsaa sættes paany; den udkom 1800, efter Suhms Død. Ottende og niende Tome udgaves af Prof. ABR. KALL, fra tiende til fjortende, der sluttede Værket 1828, af NYERUP. Det hele samlede Arbejde udgjør altsaa 24 svære Bind, eet i Folio, Resten i Kvart, med et Sidetal af ialt 14,047 Pagina!

Dette Tal kan ikke Andet end imponere, men end mere maa man forbauses over den Flid, der har drevet Værket, naar man seer hen til det uhyre Studium, hvorpaa det hviler. »Kilderne til Suhms Værk lade sig kun angive paa een Maade«, siger C. PAL.-MÜLLER: »Kilderne er Alt, hvad der indtil Suhms Tid var fremkommet ikke alene i Nordens, men i Europas Litteratur om Danmark og Danske.« Alene Forfatterlisten til de fire første forberedende Tomer opviser et Antal af 888 benyttede — ikke Bind, men Værker. Suhm har baade kunnet læse og skrive med en vidunderlig Lethed. Men hans Histories Mangler hænge sammen hermed. Idet han vil tage Alting med, gaaer Overskueligheden tabt; stundom har man en Følelse, som om man stak i et Hængedynd, som man kun synker dybere ned i, jo mere man vil arbejde sig op af det. Suhm har villet naa det Uendelige, men det Uendelige mangler Form. Hvad han savner, er en Grams kritiske Blik; at

hans paa Bibeltraditionen hvilende Ethnologi er uholdbar, hans arkæologiske Undersøgelser forfejlede, hans Opfattelse af Sagn og Myther som historiske Kjendsgjerninger istedenfor som Folkedigtning vildledende, er derimod Fejl, som ikke kunne regnes ham til Last; det var selve den historiske Videnskab, der ikke var kommen videre paa hin Tid. Alvorligere er den Anke, at han har lettet sig Arbejdet ved at give Fremstillingen i Form af Aarsberetning istedenfor at udarbejde en pragmatisk Historie, hvad der især gjælder om de Bind, der omfatte Middelalderen. »Men fordi man ikke kan lukke Øjnene for disse og andre Mangler og Svagheder i Suhms Værk«, siger den oftere citerede udmærkede danske Historiker fra vore Dage, »vilde det være ikke alene urigtigt, men taabeligt, om man vilde skyde det til Side som et Foster af en uoplyst Tids forældede og overvundne Anskuelser. Omfanget af hans Værk, Massen af den Kundskab, han meddeler, vil altid gjøre ham og det umisteligt. Hundrede Aar ere hengaaede, siden han udsendte sine første Tomer, men endnu vender Enhver, der søger Oplysning om vor ældre Historie, sig først til ham; og saaledes vil det sandsynligvis vedblive ogsaa i Fremtiden, thi det er vel ikke for dristig en Forudsigelse, at Danmark ikke tør vente sig en ny Suhm, der gjør den gamles Gjerning om igjen ved at samle det hele historiske Stof i en saadan Række af stærke Kvarter.«

Som en Slags Hvilesyssel til Afvexling med det strengere videnskabelige Arbejde, men i og for sig tilstrækkelig til at sikre ham Plads blandt danske Forfattere, har Suhm paa mange forskjellige Omraader udfoldet en Skribentvirksomhed, der foreligger i fjorten Oktavbind »Samlede Skrifter«. Hvor han er inde paa politiske og statsøkonomiske Materier, lægger han sit Frisind for Dagen og viser sig som en Mand af den nye Tid. Men vi kunne ikke dvæle herved. Endnu maa kun nævnes Suhms til Skjønlitteraturen hørende Skrifter, der bleve højt beundrede af Samtiden og kom til at øve en vækkende Indflydelse paa den opvoxende Slægt, der i næste Aarhundredes Begyndelse dels skabte, dels var modtagelig for den nye Litteratur. Det var de fra den oldnordiske Historie tagne nationale Emner i Forbindelse med deres Behandling i Tidens følsomme Maneer, der gjorde disse Skrifters Lykke: »Sigrid eller Kjærlighed Tapperheds Belønning«, »Frode«, »Gyrithe«, »De tre Venner eller Hjalmar, Asbjørn og Ørvarodd«. »Den læsende

Verden greb begjærlig efter dette nye Slags Romaner; Litteratoren satte en ny Rubrik i sin æsthetiske Haandbog; Oldgranskeren undrede sig over at se Roser fremspire af Støv og Skimmel; Skuespildigteren frydede sig ved at forefinde nationale dramatiske Karakterer og Situationer; og Alle erkjendte, at »Forfatteren af Sigrid« var en Hæderstitel af mere sandt Værd end den, der kunde gives af noget Hof«. (NYERUP).

Levede Suhm som Videnskabsmand i en Adelsmands Forhold, saa havde dette kun til Følge, at han dobbelt fyldestgjorde Devisen »*noblesse oblige*«. Han udgav paa egen Bekostning Fortsættelsen af Langebeks *Scriptores,* han holdt en Mængde Studerende til videnskabeligt Arbejde, lod de gamle Haandskrifter afskrive og udgive og aabnede sin storartede (nu i det kgl. Bibl. indlemmede) Bogsamling — 100,000 Bind — for alle Borgerklasser, Kjøn og Aldere. Intet Under da, at som han var en af sin Tidsalders berømteste og mest fortjente Mænd, var han ogsaa en af sit Samfunds mest beundrede Personligheder. Det Ligfølge, som gav Møde ved hans Jordefærd, naaede fra hans Gaard i Pustervig til Frederikskirken paa Christianshavn. Hans Levnet er skrevet af R. NYERUP som 15. Del af »Kmhr. Peter Fr. Suhms samlede Skrifter«, 1798; i 16. Del findes Efterretninger om ham under Titlen »Suhmiana«.

J. H. Schlegel. Ogsaa fremmede Forfattere behandlede Danmarks Historie, og af disse ere især en tydsk og en fransk at nævne. JOHANN HEINRICH SCHLEGEL (1726—80), Broder til den tidligere omtalte Digter og Publicist Joh. Elias S. (S. 203) kom efter dennes Tilskyndelse til Danmark, hvor han som Hovmester for Grev Chr. Rantzaus yngre Sønner afvexlende opholdt sig paa Brahesborg i Fyn og i Odense. Grevens Bibliothek og Karen Brahes Bogsamling i Frøkenklostret førte ham ind i Studiet af dansk Historie. Han omarbejdede (paa Tydsk) NIELS SLANGES »Christian IV.s Historie«, idet han forkortede Fremstillingen og tilføjede en Mængde værdifulde Anmærkninger; tre Bind af dette Værk udkom 1757—71. I to Foliobind udkom 1769 og 1777 Schlegels »Geschichte der Könige von Dänemark aus dem Oldenburgischen Stamme«, med kobberstukne Portraiter, et grundigt og dygtigt Arbejde, der, uden at naa Grams kritiske Sikkerhed eller Holbergs klare Fremstilling, dog stræber efter at forene Kritik i Kildeundersøgelsen med

Livlighed i Fortællingen og saaledes just har sat sig det Maal, Historieskrivningen burde naa. Værket standser, ligesom Omarbejdelsen af Slange, midt i Christian IV.s Historie. Adskillige værdifulde Enkeltbidrag til dansk Historie har Schlegel nedlagt i »Sammlung zur dänischen Geschichte« o. s. v., to Bind, 1773—74. Han blev Professor ved Universitetet, Sekretair i »Selskabet for de skjønne Videnskaber« (ikke at forvexle med det kgl. danske Videnskabernes Selskab; det vil senere blive nærmere omtalt) og var i sine sidste Leveaar kgl. Historiograf og Bibliothekar.

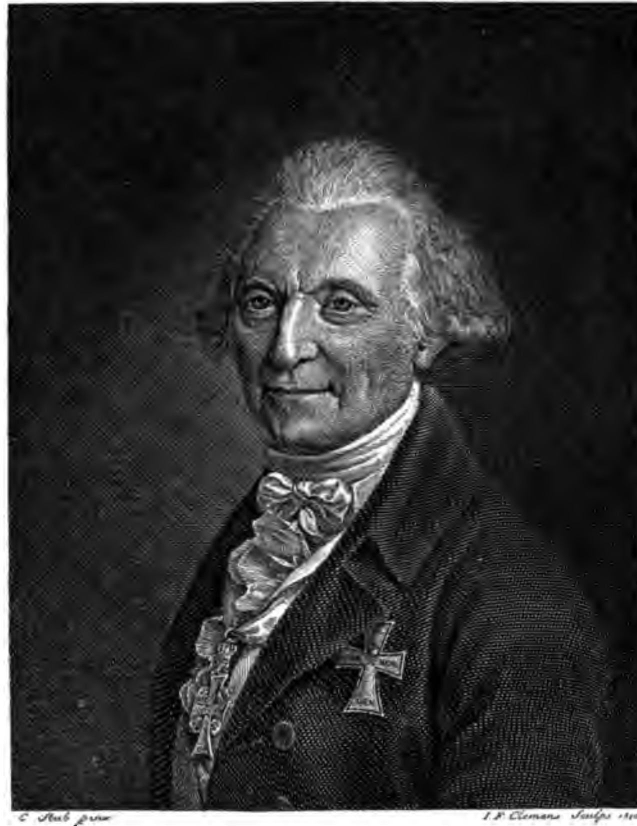
Schweizeren PAUL HENRI MALLET (1730—1807), Skolekamerat og Ungdomsven af den senere saa navnkundige franske Minister Necker, kom til Danmark i Aaret 1752 for efter BEAUMELLE (S. 204) at overtage den for ham oprettede Lærepost som Professor i fransk Sprog og Skjønlitteratur. Hverken denne Virksomhed eller hans Lærerdont hos Kronprinds Christian (VII., hvor Reverdil blev hans Efterfølger) optog ham saa stærkt, at han jo fik Tid til litteraire Arbejder. Saaledes udgav han i henved sex Aar Maanedsskriftet »*Mercure Danois*«, der skulde være et Slags litterairt Mellemled mellem Danmark og Udlandet. Efter Opfordring af den ældre Bernstorf og Ad. Gottl. Moltke paatog Mallet sig fremdeles at afhjælpe Udlandets Mangel paa Kjendskab til Danmarks Historie ved at udarbejde en Fremstilling af den paa Fransk. Mallet forudskikkede to Skrifter, der vare vel egnede til at vække Udlandets Opmærksomhed for ukjendte og ejendommelige Fænomener, idet han i »*Introduction à l'histoire de Dannemarc*«, 1755, og »*Monumens de la mythologie et de la poésie des Celtes*«, 1756, gav en livlig og tiltrækkende Fremstilling af Nordens Beboere i Hedenold, deres Gudelære, Sæder og Skikke, Regering og Krige. Derefter fulgte i tre Kvartbind (1758—77) Hovedværket: »*Histoire de Dannemarc*«, som behandler Danmarks Historie indtil Enevoldsmagtens Indførelse paa en Øjemedet i det Hele taget fyldestgjørende Maade. 1760 var Mallet taget tilbage til Genf og besørgede her to Oktavudgaver af sin Danmarkshistorie. **Mallet.**

»Kongerigerne Danmarks og Norges samt Hertugdømmerne Slesvigs og Holstens Historie indtil vore Tider ved Professorerne GEBHARDI og CHRISTIANI«, der udkom i fjorten Bind fra 1776 til 1798, er en Oversættelse fra Tydsk. Af den **Gebhardi o Christiani.**

store almindelige Verdenshistorie, som et Selskab af engelske Lærde havde udgivet, udkom der i Halle en tydsk Udgave, den saakaldte »Hallische allgemeine Welthistorie«. I den engelske Original var imidlertid Danmark og Norges Historie behandlet saa overfladisk og fejlfuldt, at den tydske Forlægger maatte indsætte en Originalfremstilling i de paagjældende Binds Plads, og Prof. L. A. GEBHARDI i Lüneburg paatog sig Udarbejdelsen af den. Hans Værk udkom i dansk Oversættelse, yderligere forøget og gjennemseet af Forfatteren, og med den forenedes en Oversættelse af den kielske Professor W. E. CHRISTIANIS Hertugdømmernes Historie til den nævnte Fællesfremstilling af Monarkiets Historie.

Rygе. Biografiske Arbejder skyldes ANDR. NIC. RYGE, hvis »Peder Oxes til Gisselfeld Danmarks Riges Raads og Hofmesters Liv og Levnets Beskrivelse«, 1765, har betydelig og varig Værdi som et virkelig historisk Kildeskrift — »en sjelden Skat af værdifuldt Malm, men ikke et deraf forarbejdet Kunstværk«, kalder C. PAL.-MÜLLER det og betegner det som »i alle Henseender et Værk af Malling. Langebeks Skole«. Fremdeles OVE MALLING (1747—1829), kgl. Historiograf, Chef for det kgl. Bibliothek og Gehejmestatsminister; hans i sex betydelige Oplag udgivne, paa Tydsk, Fransk og Engelsk oversatte og i et halvt Aarhundrede af den danske Ungdom atter og atter læste »Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere« udkom første Gang 1777. Bogen er et Udslag af den fædrelandske Tilbagevirkning mod Tydskeriet, som betegner den Guldbergske Periode, og dens historiske Exempelsamling har havt en uberegnelig Indflydelse paa Fædrelandsfølelsens Vækkelse og Styrkelse, ligesom den højlig har fremmet Interessen for Nationalhistorien. En anden Samling fædrelandske Biografier skrev efter Opfordring af Arveprinds Frederik Wandal. Underbibliothekaren ved det kgl. Haandbibliothek PEDER TOPP WANDAL (1737—95), nemlig i to Bind med Kobbere »De paa Jægerspris ved Mindestene hædrede fortjente Mænds Levnetsbeskrivelser«, 1783—94. Det kgl. genealogisk-heraldiske Selskab, stiftet 1777 af den ivrige personalhistoriske Samler Bang. OLUF BANG, udgav første og tre Hefter af andet Bind af »Lexikon over Adelige Familier i Danmark, Norge og Hertug-

dømmerne« (1782—1800), et uundværligt Hjælpemiddel for Enhver, der giver sig af med den danske Adels Historie.

OVE MALLING

Han præged Dydens lysende Bedrift
I Nordens Bog med Sandruhedens Stempel
Og ved sin Daad forøger han sit Skrift
End daglig med et dydigt Exempel

En Historieskrivning af en ganske anden Art end den hidtil betragtede træder os imøde hos NIELS DITLEV RIEGELS (1755—1802), der i et Par Aar havde været Hovmester for Dronning Juliane Maries Pager, men fra 1784 levede paa sin Gaard Høyet i Vegerløse Sogn paa Falster. Han er den evige Skjændegjæst i hin Tids Riegels.

Litteratur, gjennemtrængt af Revolutionens Principer, mest i deres raaeste Anvendelse mod Konge, Adel og Gejstlighed, i Besiddelse af Kundskaber paa forskjellige Omraader, men uden Dannelsens Overblik, opfyldt af Tanken om at være de Undertryktes Beskytter og Talsmand, fordi han altid fører Borgerfrihed og Menneskerettigheder i Munden — en Demokrat af Thersites-Typen. Han skrev Kirkens Historie og Kirurgiens Historie, vilde ordne Universitetets saavelsom Statsøkonomiens Anliggender og indblandede sig i enhver Fejde, saa Antallet af hans Skrifter fylder over tre Spalter i Nyerups Litteraturlexikon. Han havde naturligvis sine Beundrere, thi Mange syntes godt om, at Konger, Adel, Præster og Tydskere bleve gjennemheglede; men nogen stor Anseelse erhvervede han sig ikke ved dette ihærdige Skriveri, hvilket f. Ex. fremgaaer af hosstaaende satiriske Blad, hvor han sees i venskabelig Stilling sammen med en af de Dages berygtede Skriblere, den forhenværende Skuespiller og Underofficier SIGVARD LYKKE, medens forskjellige af deres Skrifter ligge i broderlig Blanding foran dem. Men da han i sin Halvdannelse forvrængede Kjendsgjerningerne ved at sætte dem i en for deres eget Væsen fremmed Belysning, som udgik fra hans agitatoriske Tendens, saa kunde han gjøre ikke liden Skade ved sine Skrifter, i hvilke det Oppositionelle, det stik mod Strømmen Gaaende, det skandaleust Fortolkende virkede som et pikant Element paa den ukyndige Læser, der ikke selv var istand til at skjelne Vrangen fra Retten. Dette gjælder især om Riegels' i snevrere Forstand historiske Arbejder; her er han fuldt ud en Repræsentant for den

NIELS DITLEV RIEGELS.

Titelkobber til »Læsendes Aarbog for 1800«.

noksom kjendte tendentieuse Historieskrivning, der dømmer en svunden Tid efter langt senere fødte Tanker og Anskuelser og derved med Lethed faaer det Vrængbillede frem, den fra først af har lagt an paa i sin Propagandas Tjeneste. Man maa derfor anvende stor Agtpaagivenhed, naar man betroer sig til Riegels histo-

Satirisk Kobber fra 1787.
N. D. Riegels og Sigvard Lykke.

riske Skildringer: »Forsøg til Femte Christians Historie«, 1792, »Udkast til Fjerde Friderichs Historie«, to Dele, 1795—1800, og »Smaa historiske Skrifter«, tre Dele, 1796—98. »Riegels er overhovedet den ubehageligste af vore historiske Forfattere,« dømmer den kyndige og besindige C. PAL.-MÜLLER, »som Ingen, der ikke er nødt dertil, lettelig vil kunne udholde at læse tilende, uagtet hos ham af og til findes Meddelelser, der forgjæves

søges andensteds — kun Skade, at man hos en Skribent af hans Natur savner Sikkerheden for slige Meddelelsers Paalidelighed, især da han ikke angiver sine Kilder. At han i denne fuldstændige Løsrivelse fra den traditionelle Opfattelse af vor Historie nu og da er kommen til at sige noget Træffende, forandrer ikke den almindelige Karakter af hans Skribentvirksomhed.«

Kall.

Om ABRAHAM KALL (1743—1821) hedder det i NYERUPS biografiske Skizze, at denne Lærde maa nævnes som »Repræsentant for en nu uddød Erudition, den sidste af Borchers, Sperlingers og Grammers Æt, hvis Lige de kommende Slægter ej faae at se, før de samme Betingelser igjen forene sig i et Individ. Desuden havde et langt Livs Erfaring og mangehaande Forhold og Forbindelser beriget hans vidunderlige Hukommelse med en saadan Mængde af Partikulariteter og Anekdoter til vort Fædrenelands politiske og kirkelige, Personal- og Litterair-Historie i det forløbne Aarhundrede, med saamange karakteristiske Træk, som ingen Læsning, men kun mundtlig Overlevering kunde forskaffe, at man kan sige, vort Fædrenelands traditionelle Historie i det 18. Aarh. bevaredes i Kalls Hoved og gik i Graven med det«. Han var en Søn af Orientalisten Prof. J. C. Kall og allerede som Barn saa lærd, at han ni Aar gammel i Overværelse af nogle hertil indbudne Professorer og Videnskabsmænd holdt en i Anledning af Frederik V.s Formæling med Juliane Marie udarbejdet latinsk Tale om de ældre For-

ABRAHAM KALL

bindelser mellem det danske og det brunsvigske Fyrstehus. Paa tre Omraader var han lige eminent: som Græker, Mathematiker og Historiker. I sidstnævnte Videnskab blev han Professor ved Universitetet og forenede dermed i nogle Aar Professoratet i Kunsthistorie og Mythologi ved Kunstakademiet, ligesom han var Universitetsbibliothekar og Ordens-Historiograf, holdt Foredrag over dansk Krigshistorie for Generalstabens Officerer, beregnede Almanaken i Prof. Bugges Fraværelse, ordnede Portraitsamlingen paa Frederiksborg, oprettede Kreditkassen for Husejere i Kjøbenhavn, udarbejdede en Enkekassernes Theori m. m. Hans mange videnskabelige og praktiske Embedsforretninger lagde Beslag paa saameget af hans Tid, at han ikke fik noget større Værk udgivet; ligesom Gram skulde han helst bevæges til Produktion af ydre Omstændigheder, og mange saaledes fremkomne lærde Afhandlinger findes i Videnskabernes Selskabs Skrifter og Universitets-Programmer. De to Bind, Kall udgav af Suhms Danmarkshistorie, vidne om hans sjeldne Kjendskab ogsaa til den nordiske Historie og gjøre det dobbelt beklageligt, at den hos ham legemliggjorte Forening af Skarpsindighed og Lærdom ikke blev anvendt selvstændigt paa et herhenhørende Emne. Det mest bekjendte af hans Skrifter er den paa et tydsk Grundlag udarbejdede »Almindelig Verdenshistorie«, 1777, der i et halvt Aarhundrede var Lærebog i de lærde Skoler.

J. S. Sneedorffs yngre Søn FREDERIK SNEEDORFF (1760—92) vakte store Forhaabninger, men døde kun toogtredive Aar gammel paa en Rejse i England ved et ulykkeligt Spring ud af en Postkareth, som Hestene løb løbsk med. Han havde studeret to Aar i Göttingen og ligesaa længe i Leipzig og vundet sig disse Universiteters berømte Lærere til Venner ved sin store Flid, sin beskedne Fremtræden og sit hele elskværdige Væsen. Efter sin Hjemkomst begyndte han som Privatdocent at holde Forelæsninger over de tre sidste Aarhundreders Historie, og det anføres som et enestaaende Exempel i Universitetets Annaler, at han havde et Antal af 136 Tilhørere, hvilket Antal vilde være blevet end større, hvis Høresalen havde kunnet rumme flere. Aaret efter blev han Professor i Historie og var i denne Egenskab forpligtet til ligeledes at holde Forelæsninger over Fædrelandets Statistik, til hvilke han indsamlede Materiale paa en Rejse i Norge. Efter hans Død udkom Fr. Snee-

dorffs »Samlede Skrifter«, 1794—98, fire Dele. Første Del indeholder hans Rejsebreve, som det endnu har sin Interesse at læse

Titelkobber til »Samlede Skrifter«.

paa Grund af de mange Bidrag til en Skildring af Tiden, de indeholde; anden Del optages af Indledning til Statistiken samt d

danske Staters, Sverigs, Ruslands, Polens og Tyrkiets Statistik, tredie Del, i to Bind, af de ovennævnte Forelæsninger over de vigtigste Statsrevolutioner i de sidste tre Aarhundreder og fjerde Del, ligeledes i to Bind, af Forelæsninger over Fædrelandets Historie fra de ældste Tider til og med Christian VII. Hans Biografi er 1893 skreven af FR. NYGAARD.

Sprog-videnskab.

Periodens dygtige populairfilosofiske, statsøkonomiske og historiske Forfattere havde bragt Sproget til en hidtil ukjendt Fuldkommenhed i Fremstillingen, og særlig havde Soranerne ved deres Virksomhed i de »smukke Videnskabers« Tjeneste ladet det være sig magtpaaliggende at iklæde deres Tanker en let og utvungen Form. Dette medførte en Bestræbelse efter at udskille de mange fremmede Bestanddele af Sproget, og hvorvel det endnu kun var smaat bevendt med den Indsigt i Oldsproget, af hvilken en virkelig organisk Fornyelse var betinget, vandt dog i dette Tidsrum adskillige nye, efter Reglerne for dansk Orddannelse formede Gloser Indgang i Sproget og tilkæmpede sig Borgerret, vel ikke uden en haardnakket Kamp mod gammel Vane, ejheller uden Nederlag for adskillige Udtryk, der bragtes i Forslag, men ikke vare livskraftige nok til at besejre Modstanden.

Haar-kloveren.

Almenheden tog saa levende Del i disse Sprogforbedrings-arbejder, at Sagen endog kunde bruges som Sujet for en Komedie og bringes paa Scenen. CH. DOROTHEA BIEHLS 1765 opførte Skuespil »Haarkløveren« er et dramatisk Makværk, men har for vor Tid en sproglig Interesse, som endnu holder Liv i Misfostret. Idet Forfatterinden nemlig spotter Reformforsøgene ved at fremstille deres Forfægter, Eraste, i et latterligt Lys formedelst de nye Ord, han bruger, aflægger hun mod sin Villie Vidnesbyrd om, hvor levedygtige de fleste af dem have været, idet Tiden har givet Eraste Ret og »Søster Dorthe« Uret. Tjenestepigen Pernille kan ikke blive klog paa hans Tale; »dersom jeg kuns forst vidste, hvad det var for et Sprog, han taler, saa maaske jeg nok kunde hitte Resten ud; paa Lyden synes mig, at det skal være Dansk, men faa den Skam, der forstaaer tre Ord af ti«. Hun mener, at Eraste

maa være kommen udenlandsfra, »siden han mænger saamange fremmede Ord i sin Tale, som Ingen forstaaer«, men hans Tjener Henrik forsikrer hende, at hans Herre »heller forsvoer at tale end brugte et fremmed Ord«, og forklarer, at »han taler ingen gemen Dansk, men Hovedstadens nymodige Dansk, og der er saa stor Forskjel paa de To som paa Nat og Dag.« Af hvilken Art dette »nymodige Dansk« er, sees bedst af en Scene mellem Eraste og Leonore, i hvilken de uvante Ord ere gjorte kjendelige (ogsaa i Originaludgaven af »Haarkløveren«) med udhævet Tryk.

ERASTE.

Dersom jeg ikke falder Dem overlastig, saa bad jeg gjerne, at De vilde give Deres Omdømme over en Afhandling, som jeg har skrevet angaaende Kjærlighed.

LEONORE.

De beviser mig en stor Ære, min Herre! men da jeg hverken kjender det Høje eller det Skjønne, saa frygter jeg, at jeg vil blive en slet Dommere.

ERASTE.

Og jeg haaber, at Deres Irettesættelser vil blive bedrende for mig, dersom De vil skjænke mig Deres Agtsomhed, og skulde der komme Noget, som faldt min naadige Frøken fremmed, da at beære mig med Deres Anmærkninger.

LEONORE.

Det skal gjerne ske.

ERASTE.

tager et Papir op af sin Lomme og læser:

Kjærligheden er af Sjælens Lidenskaber ...

LEONORE.

Lidenskaber! hvad vil det sige? Er det en liden Skabere?

ERASTE.

Nej, det er ikke saa at forstaa. Lidenskaberne ere de Affekter, som sætter Sindet i Bevægelse, saasom Vrede, Had, Kjærlighed, Misundelse ...

LEONORE.

Naa, nu begriber jeg det, det er Sinds Lidelser. Vil De nu behage at blive ved.

ERASTE læser:

Kjærligheden er af Sjælens Lidenskaber den, som, naar den anvendes til sin rigtige Bestemmelse, gjør Menneskeligheden den største Ære. Men den er udskejende fra sin Bestemmelse, saasnart den har en uværdig Gjenstand ...

LEONORE.

Min Herre! det Ord Gjenstand forstaaer jeg ikke.

ERASTE.

Det kommer af det latinske Ord *Objectum*. Det kan tages i adskillige Bemærkelser, det er det, man sigter til, ønsker og attraaer.

LEONORE.

Saa er det et Maal eller Øjemed. Jeg beder Dem om Forladelse, men jeg vil heller røbe min Uvidenhed end være en uagtsom Tilhørere.

ERASTE læser:

Dens ypperligste Nærelse er Dyd og sand Fortjeneste; thi den, som opblæses af Vinde-Syge ...

LEONORE.

Tør jeg bede Dem forklare mig, hvad Vinde-Syge er?

ERASTE.

Det er ideligen at hige efter Fordele, og er det, som Françosen kalder Interesse.

LEONORE.

De har Ret, Egen-Nytte er en slem Syge.

ERASTE læser:

Thi den, som opblæses af Vinde-Syge, er en vanhellig Ild, hvis Flamme

udbredes ved nedrige Lidenskabers fordærvende og rasende Stormvinde: en oprigtig og i sin Bestemmelses Grændser indskrænket Kjærlighed derimod betragter de adskillige Fordele, der ere Gaver af den blinde og ilde uddelende Lykke, som Bisager, der ...

LEONORE.

Er det som Honningen eller Voxet; thi jeg veed ikke, at Bien har andre Sager?

ERASTE.

Det er ingen Bier, her forstaaes, men det ere Ting, som ikke kommer egenlig Hoved-Sagen ved, og jeg kan nok mærke, at Frøkenen ikke er stærk i det Tydske, siden hun ikke veed, hvad en Nebensache er.

LEONORE.

De seer, at jeg benytter mig af Deres Tilladelse til at umage Dem med at forkiare det for mig, som jeg ikke forstaaer. Jeg veed altsaa nu, at Bisager ere enten intet betydende eller Hoved-Sagen uvedkommende Ting.

ERASTE læser:

Som Bisager, der ere altfor lidet formaaende til at opvække Rørelser i en tænkende Sjæl, hvis sødeste Fornemmelser bestaaer i Hjerternes nøjagtige Forening. Naar nu tvende Hjerter saaledes ere sammenbundne, saa besjæles de begge af een Villie og een Lyst: alle deres Bestræbelser gaaer ud paa at tækkes hinanden: siden den Ene er den Andens Alt, saa kan hverken Modgangs brusende Stormvinde eller Avinds udaandende Gift række til dem; men Duften af Velstands Roser og Lyksaligheds Lilier aandes dem imøde ved de behagelige Vestenvinde ...

Studiet af oldnordisk Litteratur og Sprog havde sin officielle Støtte i den »Arnamagnæanske Kommission«, der dog arbejdede med jevnlige og langvarige Afbrydelser. Blandt dens Stipendiater fortjener fremfor alle at nævnes JON OLAFSON, der blandt andre grundlærde Skrifter udgav et Værk »Om den gamle nordiske Digtekunst« 1786, arbejdede med paa Udgivelsen af Hejmskringla og paa Videnskabernes Selskabs Ordbog. Efter Schønings Død blev tredie Del af Hejmskringla udgivet af den lærde Rektor ved Frueskole i Kjøbenhavn SKULE THORLACIUS, hvis latinske Skoleprogrammer især ere rige paa Meddelelser om den islandske Poesis Historie. Endelig søgte BERTEL CHR. SANDVIG at gjøre den gamle Poesi bekjendt ved Oversættelser (»Danske Sange af det ældste Tidsrum«, 1779), men uden at opnaa deres Folkeliggjørelse i noget synderligt Omfang.

Olafson. Thorlacius. Sandvig.

Dansk Sproglære blev gjort til Gjenstand for selvstændigt Studium af JAKOB BADEN, der i Vintrene 1782 og 1783 holdt de første Forelæsninger over det danske Sprog, eengang om Ugen og for en meget talrig Tilhørerkreds af Lærde og Lægfolk.

JAKOB BADEN, f. 1735 i Vordingborg, d. 1804 i Kjøbenhavn, blev Student allerede i Femtenaarsalderen, rejste tidlig udenlands

Baden.

og dyrkede fortrinsvis filologiske Studier baade i klassiske og moderne Sprog ved Universiteterne i Göttingen og Leipzig. Efter sin Hjemkomst blev han Rektor ved den lærde Skole i Altona, derefter Konrektor i Helsingør og omsider, efter lang Venten, Professor

i Kjøbenhavn 1780, endnu samme Aar valgt til Sekretair ved Selskabet for de skjønne Videnskaber.

Baden har udfoldet en meget omfattende litterair Virksomhed, der begyndte allerede i hans nittende Aar med en theologisk Disputats. Blandt hans betydeligere Værker kunne nævnes hans Skoleudgaver af Phædri Fabler, Virgils og Horats's Værker, hans græske Grammatik, hans *Grammatica latina* eller Anvisning til

det latinske Sprog«, hans »Latinsk-Dansk og Dansk-Latinsk Lexikon eller Ordbog«, hans Oversættelser af Xenophon, Tacitus, Qvintilian og Horats — Skoleapparater, med hvilke et Slægtled eller mere af danske Studerende er blevet oplært i klassisk Viden. Badens Bestræbelser for Modersmaalets Berigelse og Renselse ere for en Del knyttede til disse filologiske Arbejder, særlig til hans Oversættelser. Det »Forsøg til en Oversættelse af Tacitus«, der 1766 sendtes forud for den syv Aar senere udkommende første Del, ledsages af en Afhandling om Sprogets Berigelse ved nye Ord og Vendinger, som indeholder mange sunde Betragtninger, blandt Andet en Paavisning af, at det er fra de virkende Forfattere, Digtere som Prosaister, og ikke fra Grammatikerne, Sproget saa lempelig skal modtage sine Forandringer og Forbedringer. Baden kom ufrivillig til selv at afgive et Bevis paa denne Grundsætnings Rigtighed, thi just ved som Filolog samvittighedsfuldt at opsøge eller danne den adækvateste moderne Gjengivelse af det klassiske Udtryk, synder han saa hyppigt mod digterisk Takt og Smag, at f. Ex. hans Oversættelse af Horats's Oder er bleven til et rent Kuriosum, der opsøges mere for sin Snurrigheds Skyld end for sit — bortseet herfra ingenlunde ringe — Værd som Oversættelsesarbejde. Bekjendt er den i »Flyvende Post« 1828 optagne »Ode til Jacobum Baden« (Heibergs »Pros. Skr.« X.), i hvilken en Spøgefugl havde ordnet et Udvalg af de baden-horatsiske Pudsigheder til et koncentreret Udtryk for hans Stil: »Som de snadrende Vande, der nedstyrte i dybe Spøllekjedler fra Gydekander af Evanders Fajance, bruser Du« o. s. v. Tiltrods for svigtende Selvkritik var Baden ofte en kyndig og smagfuld Dommer over Andres litteraire Frembringelser, hvorom den af ham i fem Aar udgivne og for Størstedelen af ham selv forfattede »Kritiske Journal« vidner. Som Professor begyndte han Udgivelsen af den indholdsrige »Kjøbenhavns Universitets Journal«, i hvis ni Aargange der findes adskillige skarpsindige Kritiker fra hans Pen.

De ovenfor nævnte Forelæsninger over det danske Sprog udkom 1785 og senere i gjentagne Oplag som »Resonneret dansk Grammatika«. Paa det Materiale, Høysgaard havde samlet, byggede Baden videre, og idet han forstod at befri det for dets næsten uforstaaelige Terminologi og popularisere Stoffet, skabte han en hidtil ukjendt Interesse for danske Sprogfænomener, saa der

paa Grundlag af hans Grammatik og dens Kompendier kunde meddeles Undervisning i Dansk ligefra Forberedelsesskolen til Universitetet.

Abrahamson. Af den varmeste Iver for det danske Sprog var den tydskfødte Slesviger WERNER HANS FREDERIK ABRAHAMSON (1744—1812)

W. H. F. ABRAHAMSON.

opfyldt, skjøndt han hverken i Fædrehjemmet i Byen Slesvig eller paa Kadetakademiet i Kjøbenhavn havde havt Lejlighed til at blive fortrolig med det. Først som Artilleriofficier i Hovedstaden fik han Stunder til at lægge sig efter det Danske, som Lærer ved Artilleriskolen blev han 1772 den Første, der gav offentlig Undervisning i Modersmaalet, og ved Landkadetakademiet, hvor han 1780 var bleven Lærer i Filosofien og de skjønne Videnskaber, underviste

han ligeledes i Dansk. Imod tydsk Anmasselse, for det danske Sprogs Hjemstedsret i Danmark var Abrahamson altid aarvaagen paa Post, og hans Pen blev aldrig træt af at virke for Kjendskabet til dansk Litteratur: i »Holgerfejden« stillede han sig paa den unge Schack Staffeldts Side under dennes skarpe Angreb paa Tydskeriet, ved kritiske Artikler i forskjellige Tidsskrifter vejledede han til den rette Opfattelse af litteraire Frembringelser, ved Oversættelser af Sagaer og antikvariske Afhandlinger udbredte han Kundskaben om det gamle Norden, han var blandt de første til at paavise Folkevisens ejendommelige Skjønhed og nationale Betydning og slog sig med Nyerup og Rahbek sammen om den bekjendte Fembindsudgave af disse middelalderlige Digtninger; hans sidste Arbejde, »Fuldstændig dansk Sproglære«, der udkom paa hans Dødsdag, blev en betegnende Slutsten for dette til een Idees Tjeneste viede Liv. Ogsaa poetisk Herredømme over Sproget besad Abrahamson; han er Forfatter til adskillige Digte og Folkesange, blandt hvilke den prægtige Vise »Min Søn, om Du vil i Verden frem, saa buk«, længe vil hævde hans Navn i dansk Digtning.

BENJAMIN GEORG SPORON.
Kopi af Lahdes Stik efter Juels Maleri.

Paa et særligt Omraade af Sprogkyndigheden frembragte BENJAMIN GEORG SPORON (1741—96) et i lang Tid meget læst og yndet Værk. Hans Fader, Kjøge lærde Skoles sidste Rektor, bibragte ham en grundig klassisk Dannelse, hvilken han vedligeholdt hele Livet igjennem; endnu paa Dødslejet drejede hans Fantasier sig om et tvivlsomt Sted hos Tacitus. Femten Aar Sporon.

gammel blev han Student, og 1768 optraadte han som Forfatter med »Breve i Anledning af ny udkomne Skrifter«, nærmest fremkaldte af Utilfredshed med Anmeldelserne i Badens »Kritiske Journal«, af hvilken Sporon dog senere blev Medarbejder. 1771 blev han Pagehovmester hos Dronning Juliane og Arveprinds Frederik, et Par Aar efter med Titel af Professor Lærer for Kronprindsen. I disse Aar udarbejdede Sporon første Bind af sit bekjendte Værk »Enstydige danske Ords Bemærkelse (1775—84), hvis andet Bind han fuldendte paa Koldinghus (1786—92), hvor han tilbragte nogle lykkelige, udelukkende til lærde Studier viede Aar, indtil han 1793 blev Amtmand over Koldinghus (Vejle) Amt, i hvilket Embede han døde tre Aar efter.

De »Enstydige danske Ord« udkom i sex Leveringer og vandt strax meget Bifald: det var sproglige Undersøgelser, som enhver Lægmand kunde følge, Grændsebestemmelser for beslægtede Ords Betydning, som satte Læserens egen Dømmekraft i tiltalende Bevægelse, paakaldende hans Skjøn og Kritik, og som ved indblandede Raisonnementer ofte antog Karakteren af moraliserende Afhandlinger. Ud fra nogen dyb Indsigt i Ordenes Oprindelse bestemte Sporon ikke sine »Synonymers« Afskygninger i Betydning; en saadan Indsigt var dengang endnu ikke til. Men han lægger paa anden Vis ikke liden Skarpsindighed for Dagen, og idet Selvtænkning og megen Læsning gaaer Haand i Haand hos ham, er han ofte heldig i sine populaire Definitioner. Som en Prøve meddele vi Stykket om

Mager, Tør,

Mager tilkjendegiver en Mangel paa Fyldighed og Fedme; tør paa Vædske og Saft. Da det, som er ungt, sædvanlig har, om det end er magert, friske og sunde Safter ved sig, hvilke ved Ælden forsvinde, saa er det aabenbart, at Noget kan være magert, uden derfor at være tørt, ligesom og Noget kan være tørt, uden at være magert, fordi Safterne kunne tæres bort og Fedmen endda vedblive. Saaledes er et Stykke Kjød tørt, fordi det har mistet sin Saft, enten formedelst Behandlingen eller Kreaturets Ælde; men det er magert, naar Kreaturet enten ikke er eller maaske ikke kunde blive tilbørlig fedet. Forskjellen imellem en mager og en tør Jord synes ogsaa heraf at være tydelig.

Men man siger og: et tørt Arbejde og et magert Arbejde; hint viser, at Arbejdet har kun lidet Opmuntrende, dette, at det

Eenstydige
Danske Ords
Bemærkelse,
oplyst ved
Betragtninger og Exempler,
af
Benjamin Georg Sporon.

Første Bind.

Tredie Oplag.

Kiøbenhavn 1784.
Trykt paa Gyldendals Forlag.

Titelblad til Sporons »Enstydige Ord«.

indbringer kun lidet. Et magert Forlig er derfor ofte bedre end en fed Proces.

Dog er det ikke hermed sagt, at det ikkun er Mangel af Pengefordele, man kan tænke sig ved et magert Arbejde. En Materie kan være saa fattig, at den kun giver liden Anledning til Betragtninger, altsaa heller ikke i denne Henseende indbringer meget, og den er da mager. Salig Baumeister (en tydsk Filosof) var tør, men Materierne derfor ikke magre. Lexikografien, ja selv Mathematiken ere i mine Tanker altid for en Del tørre Arbejder; men en enkelt Artikel deri kan være mager, naar der er kun lidet at sige om den. En mager Materie er derfor ikke nødvendig tør; men da den kun indeholder lidet, er den ikke ret skikket til at underholde. Men selv det tørreste Arbejde kan ved Lune og Vittighed blive, idetmindste til en vis Grad underholdende; men man maa da have fri Haand over Arbejdet; til at indføre i Kopibøger, skrive evige Tal og Postkorter, nytter hverken Vid eller Lune.

Materien for nærværende Arbejde er ikke mager; skulde Fordelen deraf blive det, da var det Skade for Forlæggeren; men skulde Sprogelskeren finde Behandlingen tør, da ligger Fejlen hos Forfatteren.

De »Enstydige Ord« udkom 1807 i en ny Udgave med en sprogvidenskabelig Fortale og Sporons Levnetsbeskrivelse af Udgiveren, Rektor LUDV. HEIBERG i Odense, P. A. Heibergs Broder.

Dansk Ordbog.

Et betydeligt lingvistisk Arbejde tog sin Begyndelse i dette Tidsrum: den af Videnskabernes Selskab udgivne »Danske Ordbog«, hvis første Bind (A—E) udkom 1793, og hvis sidste Bind — endnu ikke har seet Dagens Lys, idet man i det senest udgivne, for over tredive Aar siden udsendte Hefte kun er kommen til Ende med Bogstavet U. Naar man betænker, hvilken rig Litteratur der ligger mellem denne Ordbogs A og dens trods en saa langvarig Sejlads endnu ikke naaede Ø, vil man indse, hvor ulige Behandlingen og hvor lidet tilfredsstillende som en Følge deraf Helhedsresultatet maa være, trods al den Lærdom, der er nedlagt i Værket. Alligevel er det en uundværlig Bog, siger N. M. PETERSEN, »som man takker, naar den taler, og mismodig sætter hen, naar den tier«.

Under den foregaaende Periode have vi henført nogle af de store Bogsamlere, hvis Virksomhed række endnu et godt Stykke ind i denne (Hjelmstjerne, Thott); vi have ligeledes seet, hvorledes deres Exempel efterfulgtes i den her behandlede Tidsalder (Suhm), saa at der tilvejebragtes Betingelser for, at vor Litteratur kunde blive katalogiseret og senere behandlet kritisk. Det tidligste danske Forfatterlexikon skyldes den sidste mandlige Descendent af Wormernes berømmelige Slægt, den lærde aarhusianske Rektor JENS WORM (1716—90), som 1771—73 i to Bind udgav sit »Forsøg til et Lexikon over danske, norske og islandske Mænd, som ved trykte Skrifter have gjort sig bekjendte«, efterfulgt af et Supplement 1784. Med alle sine, ved et første Forsøg saa højst forklarlige og undskyldelige Lakuner, og skjøndt Worms Lexikon senere er gaaet op i Nyerups som en af hans vigtigste Kilder, raadspørges dette Værk dog endnu den Dag idag af Litteraturhistorikerne som en uundværlig Haandbog, hvis Opgivelser suppleres af Bergenseren CLAUS FASTINGS »Fortegnelse over de i Danmark og Norge fra Bogtrykkeriets Indførsel til Udgangen af Aaret 1789 udkomne danske Skrifter« (1793). Udførligere Levnetsbeskrivelser kunne eftersøges i LAHDES »Samling af fortjente Mænds Portraiter med biografiske Efterretninger« (1798—1806).

Worms Forfatterlexikon.

Fastings Bogfortegnelse.

Som Litteraturhistoriker, som Udgiver, Samler og overhovedet som Forfatter paa en Mængde op mod Bibliologien grændsende Omraader naaer Ingen højere end den utrættelig virksomme, for dansk Bogvæsen nidkjært arbejdende Litteraturkjender, ved hvis Grav SOPHUS ZAHLE sang:

Som Barn i Bondetrøje
han gik paa fynske Vang.
Da agted han hel nøje
paa mangen Fortidssang.

De kolde Runestene
han gik ej kold forbi.
Til Højen med Heltes Bene
han steg ad smalle Sti.

Rasmus Nyerup blev født 12. Marts 1759 i Landsbyen Nyerup i Ørsted Sogn paa Fyn. Hans Lyst til Læsning ytrede sig tidlig og fandt sin første Næring i de ikke faa Bøger, hans Fader, en opvakt og videbegjærlig Gaardmand, ejede — Historierne om Holger Danske, Uglspil, den skjønne Melusine, kort hele den Litteratur, Nyerup senere saa kyndig beskrev i sin 1816 udkomne Bog »Almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge«, et af

Nyerup.

hans fortrinligste Arbejder. Faderen satte da denne ene af sine sex Sønner til Bogen, i Haab om at »han da vel kunde leve saa vakker en Dag, at se ham som Præst« (Nyerups »Levnetsløb, beskrevet af ham selv«, 1829). Fra Odense Skole dimitteredes han 1776, og Karakteren »Udmærket«, der dette Aar for første Gang uddeltes, tilfaldt ham og fire Examenskamerater. I Kjøbenhavn

Rasmus Nyerup.
Efter Portraitet i Universitetsbibliotheket.

maatte den fynske Student slaa sig igjennem med hundrede Daler om Aaret; hveranden Dag spiste han hos sin Vært, hveranden Dag dinerede han ved sit eget Bord; »hermed vexlede jeg saaledes om, at jeg den ene Middag spiste Mælkebrod, den anden Øllebrød, den tredie Boghvedegrød, den fjerde Øllegrød, og derpaa igjen forfra. Saadanne Maaltider, hvorved min Udgift hvergang var fire Skilling, i det Højeste sex, nød jeg med særdeles Velbehag og krydrede dem med at læse alskens Bøger fra Boghandler Buchs Lejebibliothek«. Aar for Aar bedredes dog hans Stilling, som Nyerup over-

hovedet i sin høje Alderdom vidner, at »Lykkens Sol i det Hele herlig har bestraalet hans Bane i Livet.« Han tog Store Filologikum, theologisk Embedsexamen og Magistergraden ved en Disputats om et bibliografisk Emne. En Vending i hans Skjæbne indtraadte, da J. H. Schlegel tog sig af ham og efter sin Udnævnelse til kgl. Bibliothekar gjorde ham til sin Amanuensis, hvorved Nyerup fik Foden indenfor Bibliotheksdøren og snart satte sig fast der, saa han 1781 modtog kgl. Udnævnelse. I sit første lille trykte Arbejde just fra samme Aar aflægger Nyerup paa en pudsig Maade Vidnesbyrd om, i hvilken Grad han allerede da var et Bogmenneske. Det er en i et litterairt Selskab af unge Studerende oplæst Afhandling, betitlet »Efteraarstanker«, i hvilken Vinteren prises paa Sommerens Bekostning. Sommertiden staaer saa forjættelsesrig for Tanken, men naar den virkelig kommer, tilintetgjøres de attraaede Nydelser af »den ulidelige Hede, den usunde, med giftige Damper og Dunster opfyldte Luft, den liden Appetit og næsten Lede for Mad, den udmattende Tørhed og Slaphed i Legemet og dets Nerver«, saa man længes efter Vinteren med dens Kulde, Frost og Sne, med de »sunde, rene, skjære Glæder og Goder«, den skjænker: »Om Efteraaret stiftes Læseselskaberne, Laanebibliothekerne benyttes, og Bøgers Læsning skaber Kundskab og Indsigt og spreder saamangen sund og god og vittig og munter Tanke ud blandt Mængden. Kollegier læses over alle Videnskaber; Bogauktioner holdes i Mængde, hvorved Bøgerne komme i de rette Brugeres Hænder — Videnskabernes og Landhusholdnings-Selskaberne holde deres ordenlige Møder om Vinteren. Om Vinteren opkom vore fleste periodiske Blade, som Litteraturjournalen, Bibliotheket og Aftenposten og den ny Sundhedstidende«.

Mellem de kjære Bøger henrandt da ogsaa Nyerups Liv lige til hans sidste Dage. Aaret før sin Død, der indtraf den 28. Juni 1829, kunde han fejre Halvhundredaarsdagen for sin Ansættelse i det kgl. Bibliotheks Tjeneste; fra dette var han gaaet over til Universitetsbibliotheket, som han forestod til sin Død; han var desuden Professor i Litteraturhistorien og i en Menneskealder Regensprovst, i hvilken Stilling han æredes og elskedes af Alumnerne som en Fader. Hans Virksomhed som Forfatter og Udgiver aabenbarer en forbausende Flid. Henved firsindstyve Bind ere Frugterne af hans selvstændige Produktion eller hans kritisk-raisonnerende Ud-

giverarbejde, og flere af disse Skrifter have havt afgjørende Betydning for Litteraturen. Vi nævne efter Tidsfølgen: »Luxdorphiana« 1791; »Nye Samlinger til den danske Historie«, fire Bd., 1792; »Langebekiana«, 1794; »Suhms Levnet og Skrifter« 1798 samt »Suhmiana« 1799; »Bidrag til den danske Digtekunsts Historie«, fire Bd. (i Forening med RAHBEK), 1800—8, hvortil slutter sig »Udsigt over den danske Digtekunst under Kong Frederik V.«, 1819, og »Bidrag til en Udsigt over dansk Digtekunst under Christian VII«, 1828; »Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider«, fire Bd., 1802—6; »Peder Syvs kjærnefulde Ordsprog«, 1807; »Edda eller Skandinavernes hedenske Gudelære« (i Forening med RASK), 1808; »Udvalgte danske Viser fra Middelalderen« (i Forening med ABRAHAMSON og RAHBEK), fem Bd., 1812—14; Antikvariske Rejser i Jylland, Fyn, Sverig og Tydskland, udgivne til forskjellige Tider; »Dansk-norsk Litteraturlexikon« (i Forening med KRAFT), to Bd, 1818—20; »Peder Lolles Samling af Ordsprog«, 1828. Nyerups Bidrag til Tidsskrifter, danske og tydske, ere talløse og bevæge sig blandt de mest forskjellige Emner fra dansk Historie og Litteratur: Bidrag til det kgl. Bibliotheks Historie, om Arrebo og Kingo, om de ældste danske Aviser, de kjøbenhavnske Bogtrykkeriers Historie, om Overtro, især hos den danske Almue, den franske Komedies Forfatning i Danmark, om Viser for Almuen, om Bogen: den politiske Stokfisk o. s. v.

En særlig Interesse havde Nyerup for de nordiske Oldtidsminder, og her virkede han ikke blot med sin Pen, men ogsaa i Gjerning, saa vi kunne takke ham for Tilværelsen af Museet for nordiske Oldsager, som han ialtfald gav den første Impuls til. Større Gjenklang, end han selv havde ventet, fandt Tanken om Oldsagers Indsamling og Opbevaring, da han udtalte den første Gang 1806; fra forskjellige Sider indsendte Samlere eller tilfældige Findere, hvad de besad, og i Betragtning af dette Resultat nedsatte Regeringen en antikvarisk Kommission, i hvilken Nyerup blev Sekretair. Efter ti Aars ivrig Virken i denne Stilling traadte han tilbage og foreslog til sin Efterfølger Kancelliraad THOMSEN, om hvem han vidnede at »Mage til ham til saadan en Post findes ikke i syv Kongeriger« — en Udtalelse, hvis Sandhed »gamle

Thomsen« fik rig Lejlighed til at bekræfte i sin lange Virksomhed som Museumsdirekteur.

Trykkefriheds-Litteraturen.

Almindelig Oplysning var Tidsalderens Devise; under dette Banner, mente man, maatte Slægten sikkert kunne naa det forjættede Lyksalighedens Land. Og ikke alene sikkert, ogsaa hurtigt, uden nogen lang og trættende Ørkenvandring, naar blot Alle vilde tage fat med. Som en Pligt for enhver god Borger opstilledes derfor den aktive Deltagelse i Oplysningsværket, tildels ved praktisk Arbejde i Reformernes Tjeneste, men mest ved at give en Stemme med i Laget i den offentlige Debat om Samfundets Anliggender. Intet Afsnit af vor Litteraturhistorie har seet et saadant Mylder af Forfattere skyde frem lig Svampe af Uvidenhedens og Umodenhedens sure Jordbund som den Sværm af Folkeforbedrere og politiske Raisonneurer, Trykkefrihedsperioden kaldte til Virksomhed. Et af de klareste Vidnesbyrd om Struensees Ukjendskab til det Samfund, han vilde reformere i al Skynding, saavelsom om hans utopiske Tro paa Doktrinernes omskabende Evne, er hans Dagen efter Bernstorffs Fald udstedte Forordning om Indførelsen af uindskrænket Trykkefrihed (14. Septbr. 1770), »da det saavel er skadeligt for Sandhedens upartiske Undersøgelse som og hinderligt for at oplyse de ældre Tiders Vildfarelser og Fordomme, naar redeligsindede og nidkjære Fædrelandsvenner formedelst Persons Anseelse, Befalinger og gjældende Meninger skrækkes eller hindres fra at skrive frit efter sin Indsigt, Samvittighed og Overbevisning«. Motiveringen viser os Struensee som en troende Adept af den frisindede Oplysning, i hvis Tjeneste ædle Midler kun kunde antages at blive benyttede paa ædel Maade, og den indbragte Danmark en varm Lykønskning fra Frihedsbevægelsens Veteran Voltaire. Men Forordningen havde ikke været mange Maaneder i Kraft, inden det viste sig, hvor lidet gjennemtænkt den var, naar den kun baserede sin ubegrændsede Frihed paa »redeligsindede« Borgeres »Indsigt og Overbevisning«. Thi ligesaa meget som det skortede baade paa Indsigt og Redelighed i Trykkefrihedens Benyttelse, ligesaa ivrig gjordes den til Vehikel for de lumpneste personlige Angreb, ikke

mindst paa Giveren selv, udsendte fra Anonymitetens fuldstændig ansvarsløse Position og forgiftende det Samfund, det havde været Meningen at rense. Allerede Aaret efter maatte Reskriptet af 7. Oktbr. 1771 indskærpe, at Misbrugen kunde kræves til Ansvar, og at dette maatte bæres af en navngiven Person, hvad enten det nu var Forfatteren eller Bogtrykkeren; efter Struensees Fald, ved hvilken Lejlighed det løsslupne Kobbel endnu engang bjæffede ad sin Befrier, tiltog Reaktionen mod den lidet tøjlede Pressefrihed yderligere, og forskjellige Bestemmelser indskrænkede efterhaanden dens Omraade og skærpede Ansvarligheden, indtil der henimod Aarhundredets Slutning — 27. Septbr. 1799 — sattes en tung Sten paa dens Grav.

En Undersøgelse i det Enkelte af den Struensee'ske Trykkefriheds Litteratur vilde faae en uhyggelig Lighed med en Redegjørelse for Partiklerne i Augias' Stald. De enkelte betydeligere Udtalelser af ansete Forfattere drukne i Massen af det Futile og Gemene. Et kortfattet Uddrag efter Tidsfølgen vil give et Indblik i Emnerne, en Gjenlyd af Tonen.

Det første Skrift var Philopatreias (ɔ: Prokurator J. C. BIE, som Aaret efter dømtes til Rasphuset og senere gik til Vestindien): »Trende Anmærkninger om de dyre Tider og Handelens Svaghed, om Rettergang, om Gejstlighedens Indkomster«, der strax fremkaldte en hel Litteratur, som Forfatteren tildels selv var Ophavsmand til, baade for og imod; han tager Ordet for uindskrænket Frihandel og vil have Præsternes Indkomster nedsatte, paa det at Sult maatte kunne gjøre dem lærde og dydige. »Den 145 Aars gamle norske Bondes Spaadomme om forunderlige Tildragelser, som skal ske, og apokryfiske Tanker om høje Hemmeligheder« — »der synes at ligge megen Ondskab skjult i dette snedige Digt«, hedder det i den raisonnerende Fortegnelse over Trykkefrihedsperiodens Skrifter. »Lovtale over Skobørsten, holden som en Indvielses-Tale ved Skobørste-Templens Oprettelse i gammel Grønland« — en Satire over Lakajers Befordring til Embedsstilling. »Ole Smedesvends Begrædelse over Risengrød« — i Anledning af Helligdagenes Indskrænkning. »Jeppe Vægters Betragtninger over Staten og det almindelige Bedste« — Forslag til Begrændsning af de Studerendes Antal, til Laugenes Ophævelse, fri Religionsøvelse,

Forbud mod Brændevin o. s. v. »Forslag til at finde Udveje til Krigstjenerens bedre Besoldning« — nemlig ved at lade Tjenestefolk give istedetfor modtage Fæstepenge samt udrede, en Kudsk og en Tjener 10, en Pige 5 Rdl. aarlig som en Slags Krigsskat. »En saare mærkværdig Tildragelse, som er skeet i den Stad Antwerpen med et forhexet Drengebarn, der var en Nisse, men omskabte sig til en Skobørste, med mere som Historien fortæller« — »en nedrig og ublu Paskil, det afskyeligste Foster, Trykfriheden endnu har avlet«, siger Fortegnelsen; rettet mod Etatsraad Viceborgemester N. Nissen, der tog sin Død derover. »Philonorvagi velmente Tanker til veltænkende Medborgere« — anbefaler Oprettelsen af et norsk Universitet, et norsk Handelskollegium og et norsk Lotteri til Bestridelse af Udgifterne. »Samtale imellem en ejegod, viis og stor Fyrste og en Minister, Borger, Bonde, Filosof, Professor, Kjøbmand og Krigsmand, angaaende Finanserne, Handelen, Laugene, Krigsmagten til Lands og Vands, Lærdommens Udbredelse, Agerdyrkningen og de dyre Tider. Til alle Stænders fælles Velfærd og Lyksalighed«. »Fruentimmerets Magt til at ophjælpe Staten« — en Opfordring til Tarvelighed. »Philocosmi (ɔ: CHR. MARTFELTS) Betænkninger over adskillige vigtige politiske Materier«, fremkaldte af et Skrift af Philodanus (ɔ: O. HØEGH-GULDBERG) og besvarede af ham — en Polemik, der ved Kyndighed og urban Tone staaer øverst i Trykkefrihedens Litteratur, medens den modsatte Pol indtages af Pseudonymen Junior Philopatreias (ɔ: Prokurator SØREN ROSENLUND), hvis raa og talentløse Pen var Periodens flittigste, udelukkende arbejdende for øjeblikkelig Vinding. »Et mærkværdigt Brev fra en Broder til sin Søster«, »Frie og grundede Tanker om Boleriet« og flere Skrifter rettedes mod den Fremmelse af Usædeligheden, som tilsyneladende maatte blive Følgen af Hittebørnsstiftelsens Oprettelse og Tilladelsen til Ægteskab i nogle hidtil forbudne Slægtskabsled. Som en tydeligere personlig Sigtelse oversattes anonymt Superintendent Adam Struensees Prædiken »Guds Villie efter det sjette Bud«. Fra Eftersommeren 1771 af begyndte overhovedet Pamfleterne mod Ministeren og Antydningerne om Hofskandalerne at blive hyppigere: »Jens Pedersens alvorlige Betænkninger, da han kjørte forbi Hirschholms Have«; Fablerne »den kaade Høne« og »Hunden og Plukkefisken« i Skriftet »Hjertet er min Djævel«; »Tre fabelagtige Fortællinger om

Samtale
imellem
Kaffekanden
og
Thepotten
samt
Kammerpotten.

Skrevet i Fryse-Maaneden.

Khavn, trykt og findes til Kiøbs hos Borups Efterl. boende i store Helliggeist-Strædet.

En
sandfærdig, og virkelig
Samtale
imellem den afdøde
Greve af Griffenfelt,
og den nu levende
Greve af Struense,
som Begge tilforn fra ordinaire Personer
havde opsvungen sig til den største Værdighed
hos
Danske Konger,
holden Natten den 18 Januarii 1772.
i Citadellet for Kiøbenhavn.

Kiøbenhavn, trykt og findes tilkiøbs hos J. R. Thiele, boende i store Helliggeiststræde

To Titelblade som Prøver paa Trykkefrihedsperiodens Piecelitteratur før og efter Struensees Fald.

Børnetugten«; »En norsk Matroses Tanker over den Vanskelighed at faae Kongen i Tale«; »Et Himmel-Skrift, nedfalden paa Vejen fra Kjøbenhavn til Emdrup«; »Betragtninger over det Spørgsmaal: Kan en Kones Bolere være hendes Mands oprigtige Ven og tro Raadgivere? naar Manden tager ham til sin Fortrolige, hvad bliver da Følgen for dem alle Tre og Børnene?« o. s. v. Efter Hofrevolutionen 17. Jan. 1772 blive Skriblernes Penne tifold livligere; man kappes om at haane de Faldne og krybe for de nye Magthavere med den servileste Smiger. Nogle Titler paa disse Skrifter ere: »Guds Hævn over Kongens Fjender«; »Det frelste Tvillingriges Fryd over sin elskte og frelste Konge«; »Den i kort Tid ophøjede, men ligesaa hastig nedstødte store nordiske Tyv eller Struensees rette og sande Karakter«; »De nu forladte og forhadte Nat-Nymfers Svane-Sang og sidste Afskeds-Tale til deres Liebhavere«; »Grev Brandts Tanker udført i en Arie til Tidsfordriv for ham i sit Fængsel, under Melodien: Kom Celinde etc.«; »Hjertelig Taksigelse til det guddommelige Forsyn, som især den 17. Jan. 1772 omvendte vores Sorg til Glæde. Den første synges som: Du store mandhaftige preussiske Helt. Den anden som: O IEsu min Brudgom, livsaligste Ven. Velment forfattet af Kirstine Marie paa Kronborg Amt« — og sluttende med følgende Bøn for Kongen:

Gid vor Konges Aar maa blive
fyldt med Glæde, Fryd og Fred,
to gang Siebsig her i Live,
GUD velsigne Kongens Sæd.

Det almindelige Kapløb til Bedste for det »til Borgerheld Sigtende«, den fælles »patriotisk-retfærdige Iver« for Reformer i det lærde Skolevæsen som i Tallotteriet, i den islandske Handels, Landvæsenets og den danske Sørets Anliggender ikke mindre end i Brændevinsbrændingens, Finansstyrelsens og Sildefiskeriets Ordning — hele dette Samfundsrøre spejlede sig som et grotesk Karnevalsoptog i et af Tidens klareste Hoveder. Betegnende nok havde JOH. EWALD dog ogsaa selv maattet yde sin Tribut til Modedaarskaben: 1771 udkom hans »Forslag om Pebersvendene«, en under Mærket Philet udgiven Afhandling, der vilde paalægge det ugifte Mandkjøn en Skat, som endog skulde kunne stige til tyve Procent af den aarlige Indtægt. Men Aaret efter stod Projektlitteraturen i et saa komisk Lys for ham, at han skrèv sin Komedie »Harlekin Patriot eller den uægte Patriotisme« som en Satire Harlekin Patriot.

over det hele Væsen. Noget vellykket Digterværk kan denne Komedie ikke kaldes, men dens Hensigt er tydelig nok, og enkelte heldige Træk kunne forsone noget med Handlingens Bredde og Mangel paa Interesse. Det er saaledes ikke ilde, at Patriotens Kone i sin Enfoldighed har opfattet Trykkefriheden som en af Regeringen udstedt Lov, der paabød

at Alle skulde skrive,
hver ærlig Undersaat, hvis Hænder ej var stive,
saasnart han kun forstod at kradse A B C.

Det er fint afluret Projektmagerens Psykologi, at han er utilfreds med den rolige Orden i Statens Anliggender, fordi hans Reformplaner derved komme til at fattes Raaderum:

En from, godhjertet Daare,
en stakkels Borgerven, en patriotisk Sjæl,
som har, ak! den Fortræd, at Landet lider vel,
at Staten uden ham gjør Alt, og efter Snorer,
at ej en ussel Krig — ej selv en Krig med H . . . .,
at ikke Skyggen af et Gran politisk Fejl,
en lille Griffenfeld, som Enden af min Negl,
et Oprør — kun et Knur som det i tomme Maver,
at Intet hjælper ham at ytre sine Gaver;
at ej et lumpent Tab opmuntrer ham til Flid,
at Dyrtid eller Sligt fordriver ej hans Tid.
aha! . . ja, han er mer end levende begravet!

Digterens Mening om de selvkaarede Statsmænd udtales af den besindige Jost:

Markskrigeren, som gjerne, sig tilbedste,
af Kristenkjærlighed stak Stæren paa sin Næste
og for at finde Stær omflakker By fra By,
er just den Mand, hvis Raad Kortsynede bør fly.
Den Tillid til sig selv, den Frækhed i at møde
al Fare ubeseet hos Levende og Døde,
at spøge med en Tvivl, som Andre svede ved,
o, det er ægte Tegn paa tyk Uvidenhed!
Tro mig: den raader bedst, som sitrer for at raade.
Hvor høj, hvor stærk en Sjæl, hvor øm en Tænkemaade
tiltroer et Folk sin Ven — ham, som det har betroet
sin Velfærd? — Er det let at være Patriot?
Hvad Indsigt! hvilken Flid! hvor ægte Heltedyder!
Hvad Ansvar selv for Fejl! — Ha, den, som selv tilbyder,
som kjæk paanøder sig — den Mand er aabenbar
sin Alders største Helt, Bedrager eller Nar!
. . . En ægte Patriot er vist sin Alders Ære,
men ægte, viis og øm og ærlig bør han være,
for Alting Mester af den Ting, han dømmer om,
oplært, opdraget til at fælde denne Dom.
Naar blev det Børneværk at lære Nationer
der' Vel? Gro Statsmænd da som vilde Champignoner?

Hvad? Til at sy en Søm skal Kunst, skal Flid, Forstand
og Aar? — og hver en Nar kan flikke paa sit Land?
Hver stræbe i sit Fag og agte det en Lykke,
om Landet vinder ved hans sidste Mesterstykke.
Han tro sit Pund ej stort, ej vigtigt for en Stat,
fordi han i sit Sogn blev kaldt en snild Krabat!

Af Dialogen i »Harlekin Patriot« er det imidlertid nærmest kun een Replik, der er naaet ned til vore Dage, nemlig den ofte citerede: »Al vor Fortræd er tydsk«. Den forekommer i Stykkets anden Akt, i Scenen mellem Harlekin, Pantejøden Puff og den tydsktalende Barbeer Gert. Puff, der blandt andre Projekter til Landets Opkomst ogsaa fremsætter det, at den østlige Del af Grønland bør sælges til Holland, har af patriotisk Iver forbudt den ellers meget talende Barbeer at tage Del i Diskussionen, inden han har lært Dansk, og vil overhovedet have det danske Sprog udbredt til Fremme for Landets Boghandel. Harlekin mener, at Puffs Fremfærd mod den stakkels Gert er for streng, da det jo dog ikke er af Uvillie eller Foragt for Sproget, han ikke taler Dansk:

Ja — En, som kommer med sit: Das ist Quark, men draussen
da solltet Ihr kun sehn! Bei mir in Sachsenhausen,
da dreit man Halsen um auf's lumpne danske Kram!
Ja, den Landstrygere — sy Munden til paa ham!
Den deutske Patriot, som lod sig gut betalen
for at forvirren Folk, at fressen und at pralen,
og dog af Dovenskab ej gider lært vort Sprog —
ja, Du har Ret — slaa Laas for Munden af det Drog!
Men Gert — ein guter Ven von allen Potentaten,
en stakkels god Vestfris, som kun barberer Staten!

Gert forsikrer selv, at han, trods sit Sprog, er en god Patriot, hvem Statens Vel ligger paa Hjerte, men Puff vil ingen Indrømmelser gjøre:

HARLEKIN.
Vi hade Tvang; hvorfor da tvinge ham?

PUFF.
At tale Tydsk, og selv at høre Tydsk, er Skam!

HARLEKIN.
Men her? imellem os?

PUFF.
Tydsk er en Gift for Landet!
Al vor Fortræd er Tydsk!

HARLEKIN.
Ej!

PUFF.
Tydsk er rent forbandet!

Naar man tager i Betragtning, at Repliken er lagt Stykkets mest usympathetiske Person i Munden som Argument for en latterlig Adfærd, kan der vel ikke tvivles om, at Ewald ved den har villet

karakterisere det overdrevne og som Følge deraf uberettigede Tydskerhad, og det stemmer ogsaa med denne af tydsk Digtning saa afgjort paavirkede Forfatters Stilling i Litteraturen, at han ikke vilde være med til nogen ubetinget Fordømmelse af den Nation, til hvilken Klopstock hørte, og hvis Sprog har sat sine enkelte Mærker i hans, om end Harlekins ovenfor anførte Indskriden til Fordel for Gert viser, at Ewald meget vel kjendte den tydske Indvandring ogsaa fra dens frastødende Side. Men det danske Folk har i Tidens Løb glemt dette Udsagns Plads i Komedien og opfattet dets korte og fyndige Dom over tydsk Uvæsen i Danmark som en prægnant Devise, der gav det sit rette Stempel, og hvis Rigtighed den kommende Tid desværre skulde yde rig Anledning til at sande. Og maaske have allerede Ewalds Samtidige havt den samme Opfattelse, thi Kampen mod Tydskeriet tog netop ved Struensees Regering og Fald et nyt Opsving, der i høj Grad præger hine Dages Folkelitteratur og Polemik.

ıp mod lskeriet

Det var ikke alene Trykkefrihedens slette Skribenter, der tog tilorde mod de tydske Samfundselementers Anmasselse, saaledes som i »Den fordum bekjendte Holbergs muntre og artige Skrivelse til en af sine Fynske Venner angaaende den nærværende nye Tidspunkt i Danmarks Historie« (1772), i hvilken Piece der rettedes raa Angreb mod »de lange slunkne og forsultede Karle«, »der kunde lugte det kjære danske Brød indtil de mest forsultne Egne«. Ogsaa en Forfatter som TYGE ROTHE besvarede de tydske Udfordringer med hvas Pen: »At Tydsken, der dømte os al Gejst fra (ɔ: STOLBERG, der havde haanet Nationen ved at frakjende den »Wein und Geist« paa eengang), at andre Tydske, hvilke kvæde i National-Hovmodens tunge, skrydende Tone, at de maatte faae en Snert, at den Snert gjorde Ridse i Huden, at i Ridsen kom Salt, saa de maatte hveene sig, det ville vi være bekjendt at kunne mores ved. Men fint Salt, ej af det grove!« Dette — saa fint som det dengang havdes — leverede P. A. HEIBERG i sine satiriske Udfald mod Tydskeriet i Danmark.

sdalers-:dlens ıdelser.

Heftet Nr. 11—13 af »Rigsdalers-Sedlens Hændelser« (1789) er især indholdsrigt i denne Henseende. Et af dets Kapitler, betitlet »Akademiske Forelæsninger«, lægger den hertil indkaldte Professor i Kameralvidenskaberne EGGERS Ytringer i Munden, der med komisk Overdrivelse persiflere hans oftere fremførte, skjøndt ikke udæskende Kritik af vor statsvidenskabelige Litteratur. En Student

fererer hans Forelæsning: »Vi ville in Dag, mine Herrer! afhandle det Spersmaal *emigratione cifium* *). Denne Frihet at gaa ut af Landet have Undersaatterne en Stat, wann Regenten ikke holder den Lof, som han har utgifet **), Jeg vil ›lise Dem Dingen med et Exempel: Vi have nu her i Dannemark den forvynskede rikkefrihet ***), som vi nu saalænge have glædet os over. Gesetzt nu, at Rejenten ıgang fandt for got at ophæve denne Drikkefrihet; se! saa kunte vi alle gaa ut Landet. — Dog nej! mine Herrer! jeg fortalte mig; jeg sagde: vi — jeg ınte ikke gaa ut af Landet ****), thi jeg er denn *vinculo arctiori* †) forbunden et Staten; und wann jeg vilde gaa ut af Landet, saa vilde vel Kongen sige, dat jeg ulle blife ††). Men se, De, mine Herrer! de kunte alle rejse ut af Landet †††).« fter Forelæsningen henvender Studenten sig til Professoren og udbeder sig hans nbefaling til en ledig Kopistplads. Skrydende udbreder Tydskeren sig om sin ɛtydning for det stakkels Land, der har appelleret til hans Dygtighed for at faae rden i sine Sager: »Jeg skal denn sige Dem, da jeg gom her dil Dannemark, re alle Ding i Staten i den iderste Konfution; Embedsmændene und alle ollegie-Herrerne vidste icke self, hvorledes de vare vendte i Dingene, und jeg aatte denn hjælpe paa de forfaltne Sager.« Den ønskede Anbefaling kan Prossoren ikke være til Tjeneste med, thi der er et Par af hans Landsmænd, som e nærmere til Posten; den ene »har gjort en Projekt til at bigge armerede Krigsibe, der kan forsvare sig self uten Besætning, und denk enjank, hvor stor Fordel aatte ikke dette være for et Lant, der har saa liden Folkemængde. Det er sandt, anen lader sig vel neppe iværksætte, aber den viser dog en dristig, en erhaben eni, und sodanne Folk maa hjælpes frem in Verden. Den anden er ogsaa ventieux; han har opfunden en Salfe at smere Bønder med, saa at de bære Uld ıd kan klippes et Par Jank om Aaret«.

I samme Hefte af »Rigsdalers-Sedlens Hændelser« findes Komedien »Virıosen« (Nr. 2), i hvis Titelfigur, Spatzier, det tydske Vindmageri er skildret drastiske Træk. Under Paaskud af at ville indføre en ny og bedre Drift paa r. v. Borgens Herregaard har han ved sine Renommisterier fuldstændig vundet Virtuosen Nr. 2.

*) »Spersmaal og *cifium* kunde vel synes at være orthografiske Fejl, men de ere det ikke. Denne Skrivemaade udgjør Skjønheden af Originalen, som Udgiveren synes at Læseren ikke bør mangle. Kun Skade, at man ikke allevegne kan udtrykke disse Prydelser, som det mundtlige Foredrag haver havt!«

**) »Andre, der ikke ere saa lærde som J. U. P. E. [*Juris utriusque Professor Eggers*], kunde vel tilforn have troet, at enhver Borger har Frihed til at forlade Landet, naar han ikke skylder enten Staten eller sine Medborgere Noget, som han forinden sin Afrejse er pligtig at opfylde. Men hvad ere vi Danske ikke for Dosmere.«

***) »Hedder paa almindelig Dansk: den foronskede Trykkefrihed. Her kunne vi og lære den hidtil ubekjendte Sætning: at Trykkefriheden hører til Rigs-Konstitutionen i Dannemark, og at Ingen burde have Rejsepas, saalænge denne Lov staaer. — Dog! det er sandt; det er ikke denne Lov alene, og man behøver kuns at bevise, et en eller anden Lov igjen er ophævet, saa har det hos os aldrig nogen Nød; thi hvem kan vel ikke bevise det?«

****) »Jammerskade, Hr. Professor! Jeg troer ogsaa, at De har saa haard en Pande, at Trykkefriheden ikke engang kan jage Dem ud af Landet!«

†) »Ja, Frygt for Sult i Deres Fødeland kan nok binde Dem *vinculo arctiori* [med et stærkere Baand] til en fremmed Stat.«

††) »Nej, saa min Sjæl gjør Kongen ej, søde Fa'er! om jeg ellers kjender Kongen ret. Han trænger ikke til Dem. Gaa kuns! Farvel! Farvel! Lykke paa Rejsen!«

†††) »Har Herren noget Haab om, at han, naar alle Landets Indbyggere vare uddrevne, kunde forplante nye og bedre Racer her i Landet? Forend vi vandre ud, burde vi dog vide dette med Sikkerhed. Kunde han ikke formaaes til at gjøre Prøve paa Hesseløen?«

den enfoldige Mands Tillid og benytter sig af den til efter Evne at ødelægge hans Ejendom: lader Hestene dræbe og Stalden brænde, fordi et Føl er blevet sygt, nedslaaer den øvrige Besætning under Paaskud af, at der er udbrudt Kvægsyge iblandt den, og tilbyder sig til Gjengjæld at ville lave Smør af Kartofler. Da Projektmageren til Slutning afsløres som en Skurk, der planmæssig er gaaet ud paa at sætte Hr. v. Borgen i uventet Bekostning, for at benytte hans Pengeforlegenhed til at spille Ejendommen over i andre Hænder, forlader Spatzier Scenen med de Ord: »Ha, ha, ha! die dumme Dänen! Wohlan! ich spatziere weiter in der Welt. Ich werde doch mein Glück machen, denn ein Mann, wie ich bin, braucht man überall. Ich bin ein Virtuos. Ha, ha, ha! die dumme Dänen!« Inden Tæppets Fald stilles der dog Slynglen en tilbørlig Afbankning i Udsigt af den brave Forvalter Tøraf, som — ogsaa paa Sprogets Vegne — er en afsagt Fjende af Tydskerne: »Gud naade os med vores gode Sprog! Holder det saadanne ved i ti Aar med alle de pluddervolske Folk, som her kommer ind i Landet, saa bliver her ikke En tilbage, som kan tale Dansk mere, saa maa vi tale Hessisk eller Berlinsk, hvad det hedder, allesammen«. Denne Side af Tydskeriet har Forfatteren ramt i Skildringen af Hr. v. Borgen, der føler sin Forfængelighed smigret ved at tale Tydsk med Eventyreren daraussen fra og stemmer i med et »Ja derin haben Sie Recht«, da Spatzier erklærer Dansk for »ret en garstig, abscheulich Sprog«.

»Virtuosen« optoges et Par Aar senere i andet Bind af P. A. Heibergs Skuespil, i hvilken Anledning Forfatteren i Fortalen kom ind paa Emnet for sin Satire: »Da jeg ved adskillige Lejligheder har yttret min egen og — jeg tør frit sige den, thi det er Sandhed — Nationens Misfornøjelse over de krogede Veje, hvorpaa en Hoben Fremmede, og især Tydskere, have vidst, endogsaa til Trods for Indfødsretten, at indsnige sig i fordelagtige og fede Embeder her i Landet, hvortil ingen større Dueligbed kræves end den, som man kan finde hos tusinde af Landets egne Børn, saa troer jeg det ikke upasseligt her at aflægge min Troes Bekjendelse desangaaende. Naar jeg altsaa nævner tydske Vindmagere, saa forstaaer jeg derved ingen Andre end netop Vindmagere, men ingenlunde saadanne Folk, hvis Kundskaber og Duelighed gjøre ikke alene dem selv, men endogsaa de Mænds Skjønsomhed Ære, der have været Midler til ved deres Evner og Indsigter at skaffe Fædrenelandets Kundskab-Masse en betydelig Tilvæxt . . . . Enhver Fremmed, der ikke ejer udmærkede Kundskaber og fortrinlig Bekvemhed til det Fag, hvori han er sat; enhver Fremmed, der er enten for stolt eller for ligegyldig til at gjøre sig bekjendt med vores Sprog og Sæder; enhver Fremmed, der vover at foragte og forhaane den Nation, der saa moderlig har optaget ham iblandt sine Børn; enhver Fremmed, der praler af de Kundskaber, som han ikke besidder, er netop en af dem, som jeg har sigtet til med den ovenanførte Benævnelse . . . . Jeg anseer det virkelig som et aldeles værdigt Foretagende, ja endog som en Komedieskrivers Pligt at gjøre Alt, hvad der staaer i hans Magt, for at helbrede sit Fødeland for en Sygdom, hvoraf Danmark næsten til alle Tider har laboreret, og hvorfor den dog virkelig saa let kunde helbredes, da de hertil udfordrede Medikamenter voxe i den fornødne Mængde i Landet selv.«

Holger-fejden.

Omtrent samtidig med »Virtuosens« Fremkomst brød den nationale Animositet stærkt igjennem i den saakaldte »Holgerfejde« (1789—90). Mod den tiltagende Smag for Operaen som

Bestanddel af den danske Scenes Repertoire stod Datidens mest ansete Kritikere — P. A. Heiberg, Rahbek, Pram — mistroisk paa Vagt; de betragtede Operaen med dens Scenepragt som et Lefleri, der maatte drage Interessen bort fra det gode Skuespil og desuden tære paa dets Existensmidler, og idet de manglede Blik for det musikalske Dramas Kunstejendommelighed og bedømte Texten som selvstændigt poetisk Værk, blev det dem let at paavise dens tilsyneladende Urimelighed og Brud paa sund Sands. De saae derfor med Uvillie en dansk Digter som BAGGESEN arbejde i denne æsthetisk forkastelige og desuden unationale Genre, og hans Operatext »Holger Danske« blev — bedømt fra en fejlagtig Forudsætning — ved Sammenligning med hans øvrige Arbejder stillet lavest blandt disse og i og for sig betegnet som mislykket. At nu just denne Digtning blev valgt til Baggesens Indførelse i den tydske Litteratur — i den bedste Mening og med en for dansk Sprog og Aandsliv smigrende Tilegnelse til Wieland — var i og for sig lidet heldigt, og værre blev Sagen derved, at Oversætteren, Professor C. F. CRAMER i Kiel, kort iforvejen havde bragt de nationale Strenge i en dirrende Bevægelse ved sine Udtalelser om Forholdet mellem Dansk og Tydsk i en litterair Fejde angaaende A. C. HWIIDS »Udtog af en Dagbog«. Det var saaledes baade æsthetiske og patriotiske Inspirationer, der gav P. A. HEIBERG den satiriske Pen i Haanden til Affattelsen af Parodien »Holger Tydske«, i hvilken Steder af Cramers Oversættelse vare anbragte med megen Virkning. Et anonymt Skrift, »Ausrufungen veranlasst durch Holger Danske und Holger Tydske«, tog i en stærkt ophidset Tone til Gjenmæle mod denne Profanation, stemplende Heibergs Motiver som Nid til Baggesen paa Grund af den Udmærkelse, der var bleven ham til Del: »Was ist denn geschehen? Warum stehen sie alle so blass da? Warum ist der Staat erschüttert? Warum sind sie Sitten beleidigt? — Ein dänischer Dichter hat eine Oper gedichtet! Die Grenzen der Mittelmässigkeit sind überschritten! Aber das ist nicht alles. Ein deutscher Gelehrter, von edlem unbefangenem Enthusiasmus getrieben, hat ihn und die Nation und ihre Sprache gelobt... Dem jungen Adler muss man die Flügel knicken, ehe er seinen Flammendurst löscht, ehe er seinen Sonnenflug beginnt und Jupiters Donnerkeile trägt.... Freilich gehört er Dänemark ganz zu. Es fliesst kein Tropfen fremden Blutes in seinen Adern. — Aber, ist

er dennoch nicht vielleicht ein Deutscher? — O, gewiss! Deutsche sind unter seinen Freunden. Ein Deutscher hat ihn übersetzt. O Wuth, Verzweifelung — hat ihn übersetzt — er ist ein Galiläer.«

FRIEDERIKE BRUN.

Dette hysteriske Skrift havde en Dame til Forfatter: den unge Digterinde FRIEDERIKE BRUN, Hofprædikanten B. Münters Datter (1765—1835). Hun kom senere til at spille en Rolle i Kjø-

benhavns litteraire Selskabsliv, idet hendes pragtfulde Saloner — hun var gift med den rige Handelschef Gehejmekonferensraad Const. Brun — vare Mødestedet for Prindserne og Diplomatiet saavelsom for Digtere og Videnskabsmænd. Af hendes Skrifter har »Wahrheit aus Morgenträumen und Idas ästhetische Entwickelung«, 1824, nogen Betydning for vor Litteratur- og Kulturhistorie. »Ida« er hendes skjønne, af Digterne besungne Datter Adelaide (gift Grevinde af Bombelles), for hvis harmoniske Væsen al Kiv forstummede, som det sagdes ved hendes Død:

Og Danmarks Digtere, de to, de store,
som i usalig Tvedragt skiltes ad,
i deres Sange kan dog Verden spore,
at her forsvandt Uenighed og Had.

Til hendes Fane de dog Begge svore,
for hendes Fod de lagde hver sit Blad,
og hende nær, ret som ved Orpheus' Strenge,
de Stridende forente sig saalænge.
(J. L. Heiberg).

Moderen var, som vi se, en mere stridbar Personlighed, og hendes »Ausrufungen« var et Stød i Kampluren, som strax fik sit Gjensvar fra den anden Side. Den tyveaarige Ad. Wilh. Schack Staffeldt mødte frem med et Fejdeskrift »Om den Ting, kaldet Ausrufungen, og om andre Ting«, og skjøndt den tydskfødte og paa Tydsk opdragne Forfatter har ondt ved at skrive det danske Sprog rent, viser han sig som en flammende begejstret Forsvarer for dets og Folkets Sag. Han insinuerer, at Cramer ved sin Oversættelse har havt til Hensigt at bane sig Vej til en Plads ved Kjøbenhavns Universitet. »Men hvorfor gjør han saamange underlige Spring og Kolbøtter for at komme frem til dette Maal? Hvad behøvede han Andet end at træde frem og med en Syndflod af Ord at sige: Ich bin ein Deutscher o. s. v. o. s. v. o. s. v. Han er jo i et Land, hvor Tydskere til Trods og Haan for de Indfødte endnu sidder øverst ved Bordet; hvor tydsk Byrd er den største Fortjeneste, ja saa stor at den opvejer den, der svæver i Ligevægt med Guld og Dumhed. Og bort med den Niding, der ikke føler Blodet skumme i hans Aarer, naar Tydskhed, eller hvad man vil kalde dette Uhyre, sætter ham Jernfoden paa Nakken! Han er en Vanartning, og bort, bort med ham! — Hvordan? Glemte Guddommen de Danske? Stod den ikke ogsaa her stille og aftrykkede sit Billede? Tænke ikke Sjæle i danske Hoveder, slaa ikke Hjerter i danske Barme? O, det griber den danske Mand som en Dommedag, naar Landets Love aabne Smuthuller, naar Tydskere have

Fortrinet, naar Landets Børn staa tilbage og siden skulle tigge af Udlændingens Haand, hvad Udlændingen ysyrperede.« — Ogsaa Schack Staffeldts Lærer fra Kadetakademiet ABRAHAMSON steg ned paa Arenaen for at imødegaa en mæglende Afhandling i »Minerva«, der i sin forsonlige Tendens gik saa vidt som til at indrømme de Fremmede, at det maaske var bedst, om Indfødsretsloven blev tagen tilbage, paa det at Landet kunde søge de bedste Kræfter, hvor de vare at finde, uden Hensyn til deres Nationalitet. Som Modbillede til denne farveløse Taalsomhed afmaler Abrahamson med kraftige Træk Tydskeriet i den Skikkelse, det saa hyppig antog i Danmark, naar det gav sig Luft i Ytringer som: »Das ist ja hier nicht anders. Sind die Leute denn hier gar rasend vor Brodneid? Ohne die Deutschen können die Dänen mit nichts zurecht kommen. Ich glaubte hier angesetzt zu werden, aber es ist kein Ankommen, wo man kommt, ist es überall so voll Dänen« o. s. v. Abrahamson træder kraftigt i Skranken for Indfødsretslovens Opretholdelse og dens ubetingede Gjennemførelse: til Embederne i det egenlige Danmark maa kun Indfødte kaldes, og først naar det er ganske klart, at der ikke blandt dem findes Nogen, der besidder tilstrækkelig Dygtighed, kan man gribe til den Udvej at indkalde Fremmede. De i Danmark bosatte tydske Næringsdrivende bør beflitte sig paa at tale Landets Sprog og slutte sig til det Samfund, de leve i; ville de ikke det, maa Angreb modes med Angreb. »Og knuget og skuddet Maal af Haan og Spot ville vi da fuldelig og rigelig og idelig tilmaale hver den Udlænding iblandt os, der ej vil lade fare sine Uskikke og ved fuldkommen Forbedring i Sæder og Adfærd stræbe at tilvende sig det hæderlige Folks Agtelse, som har optaget ham blandt sine Medborgere, medens vi agte og ære hver fremmed Mand, der ved Kundskab, Nidkjærhed for Staten og anstændig Adfærd søger at fortjene det.« — Kort forinden, i Novemberheftet af »Minerva«, havde Abrahamson skrevet en satirisk Artikel, en Tydskers Forsvar for Tydskerne, hvis Ironi virkede nok saa hvast til begge Sider som den direkte Polemik. »Jeg gaaer til det andet Klagepunkt«, lader han Tydskeren sige: »at vi indtrænge os i Embeder, til Forfang for Landets Indfødte. Indtrængelsen nægter jeg aldeles, thi aldrig har Nogen endnu med væbnet Haand sat sig i Besiddelse af et Levebrød. Vi komme herind, vi lade vort Lys skinne, vi aagre med vort Pund, Lod eller Qventin, alt efter Evne,

og se, man giver os, hvad man dog vel bør vide ikke at kunne saa godt røgtes af den Indfødte, især naar han hverken har lagt sig efter at skinne eller aagre. Er det nu atter ikke Deres egen Skyld? kalder De det Indtrængelse?... Man tvinger sig aldrig uden for Personer, man agter. Siig nu De mig, kan jeg agte det Dyr, der slikker den Fod, der træder det paa Halsen, selv kaster sig hen for at trædes paa? Naar et Folk i lang Tid ringeagter, ja foragter alt sit Eget: Mennesker, Naturprodukter, Skikke, Sprog, Arbejde, kort: Alt uden Undtagelse, taber derved sin Selvstændighed, sin Nationalfølelse, favner med Gridskhed hver Fremmed, der lader sig se, og taaler af ham Forhaanelser, der i enhver anden Nation vilde trætte en Martyrs Taalmodighed; naar et Folk gjør saa, hvad Rettighed har da De eller en anden enkelt Mand af samme Folk at klage, naar man tilsidesætter al Agtelse og behandler dem som Spartanerne fordum deres Heloter?« — Adskillige andre Piecer og Bladartikler holdt Liv i Fejden. PRAM afsluttede den med en Artikel i »Minerva«, en historisk Udsigt over Grænsestridighederne og Tydskeriets Indtrængen i Danmark samt en Opfordring til Modstand mod denne Indtrængen, men en værdig Modstand, der laa ligesaa langt fra blindt Had til det Fremmede som fra ensidig Forgudelse af det Hjemlige. (P. HANSEN: »Holgerfejden«, »Fremtidens« Nytaarsgave 1867).

Helt op igjennem Aarhundredet vedbliver Polemiken mod Tydskeriet at komme tilorde i Dagslitteraturen blandt de mange forskjellige Emner, den behandler; den var en national Interesse mellem de andre, hvis Fremme skulde gjøre Danmark til et frit og lykkeligt Land: Bondeemancipationen, Almueundervisningen, Børneopdragelsen og hvad Tiden ellers paatog sig at løse af Opgaver til Slægtens Fuldkommengjørelse. Maalet, man stillede sig, laa fjernt, og man bevægede sig henimod det ad en skyggeløs og kjedsommelig Landevej, hvor de enkelte ved Vejkanten groende Buske og Træer kun undersøgtes med Hensyn til deres Nytte. Arbejdet for Bondefrigjørelsen, som Regeringen tog i sin Haand, førte til praktiske Resultater alt for den samtidige Generation, og den herhenhørende talrige Litteratur, baade af politisk, statsøkonomisk og landhusholderisk Indhold, er historiske Aktstykker til en Skildring af Tiden. Den mere abstrakte Begejstring for Almuens Oplysning bar ikke

saa hurtige Frugter, og rigtig modne bleve de aldrig, ligesaa lidt som Børneopdragelsens Frugter altid vare lystelige at se til. Den omfangsrige Litteratur, som behandler disse Sider af Samfundslivet, frembyder Skuet af en uklar Sentimentalitet, der som oftest skjuler over en krasmateriel Kjærne — en Livsanskuelse, der smykker sin lave Pande med den sværmeriske Frases Krone. Ogsaa her er den tydske Indflydelse let kjendelig, baade i de Personer, der ledede Bygningsværket, og i den ægte germanske Følsomhedsaand, der som en Taage dulgte dets magre og tynde Former.

Bestræbelsen for at drage hele Folket, alle gode »Patrioter«, ind i Drøftelsen af Statens Anliggender, vedbliver ogsaa efter Trykkefrihedsperioden. Det er Dagbladenes, Uge- og Maanedsskrifternes, det er Klubbernes, de debatterende Punscheselskabers Tid. Alt bliver Association, men i denne gaaer Individualiteten tilgrunde: Gjennemsnitstypen tager Luven fra den udprægede Personlighed, ikke mindst i Litteraturen. Blandt dens talløse Skikkelser have derfor kun enkelte Krav paa Opmærksomhed.

Fr. Lütken.

Orlogskapitain FREDERIK LÜTKEN (1698—1784) udgav i ni Dele sine »Økonomiske Tanker til nærmere Eftertanke« (1755—61), en Række Afhandlinger om allehaande Emner til Landets Opkomst: Penge- og Skattevæsen, de jydske Heders Beplantning og Handelsskibes Befragtning, Midler til Befolkningens Forøgelse og til Industriens Fremme m. m., for en stor Del nye Tanker paa hin Tid, frisindede af Væsen og frimodigt fremsatte. En fjernere Tid har Lütken paavirket ved sine »Hellige Opmuntringer i mødige og tankefulde Stunder« (1764), et Opbyggelsesskrift, der er yndet Almenlæsning endnu i vore Dage.

Pram.

I **Christen Henriksen Pram**'s litteraire Virksomhed trivedes det til Samfundets Nytte og det »til Sindets gavnlige Opmuntring« Sigtende broderligt Side om Side: han har skrevet Heroider og Afhandlinger om Faareavlen, han har kvædet Epopeer og undersøgt »Pensionsvæsen i Almindelighed, Postkassens Pensionsvæsen især«; hans »udvalgte digteriske Arbejder«, samlede og udgivne af RAHBEK, udgjøre fem, hans Indberetning til Økonomi- og Kommercekollegiet om Næringsvæsenet i Norge ti Bind.

Pram blev født den 4. Septbr. 1756 i Gudbrandsdalen, men

kom otte Aar gammel til Danmark, da hans Fader havde faaet Præstekald paa Sjælland. I det bevægede Aar 1772 blev han Student, lagde sig efter de klassiske Sprog og Lovkyndighed, men endnu mere efter Poesi, baade som Nydende og Ydende. Treogtyve Aar gammel vandt han sine første apolloniske Laurbær, da Selskabet til de skjønne Videnskabers Forfremmelse tilkjendte ham

CHRISTEN HENRIKSEN PRAM.

Prisen for Heroiden »Philippa til Erik«. Anbefalet af Tidens Smagsdommere for sin poetiske Begavelse lønnedes Pram med en Ansættelse som — Fuldmægtig i »General-Land-Økonomi- og Kommerce-Kollegiet« og var dermed inde paa den Embedsbane, der lagde Beslag paa saameget af hans Tid til statistiske Arbejder og statsøkonomiske Undersøgelser. Foreløbig var Gagen kun lille, og Pram maatte supplere den ved poetisk og publicistisk Virksomhed. Af hans Poesier fra hin Tid kjendes endnu »Emilias Kilde« — af Navn, thi det engang saa beundrede Digt have vel de Aller- Emilias Kilde.

færreste i vore Dage læst fra Ende til anden. Det ligger ogsaa i hele sit Udtryk vor Tids Smag meget fjernt, men maler til Gjengjæld sin egen Tidsalders saameget des bedre. Saaledes Beskrivelsen af det velkjendte Punkt paa Strandvejen ved Kjøbenhavn, som Digtet er knyttet til:

Her Alting aander Fryd, langs aabne Kyst
fremskinner Liv og Munterhed og Lyst.
Skjøn, uden Pral, Charlottas Lund fordølger
løvdækte Labyrinth; de jevne Bølger
optoppe sig mod Taarbæks høje Bred.
Men Cypris lig i festlig Yndighed,
i Kreds af tusind Nympher, selv Gudinder,
staaer Sølyst der, og ubemærkt forsvinder
hver Nabohøj, hvis Skjønhed ene der
staaer ubeundret; kunstig Glimmer her
ej med sit Pral uvante Syn indtager;
Natur og Smag hvert Øje til sig drager.
Vidt fra ukunstlet Borg udbreder sig
hesperisk Blomsterbed, højtidelig
bevogter det ved Hæk af tætte Linde
for Middagssolens Brand og fjendske Vinde,
o. s. v.

Stærkodder. Aaret 1785 danner et Mærkepunkt i Prams litteraire Liv: han udgav »Stærkodder« og stiftede »Minerva«. Heltedigtet **»Stærkodder«**, der skaffede sin Forfatter et saadant Ry, at han, med en dengang yndet Omskrivning, hyppigt kun benævnes »Stærkodders Digter«, er os en usmagelig Føde; dets femten Sange — 270 tættrykte Sider — give en bred Fremstilling af Heltens Liv og Bedrifter, i hvilken de enkelte virkningsfulde Steder drukne i de poesiløse Partiers Masse, medens det øjensynlige Forbillede — Wielands faa Aar iforvejen udkomne »Oberon« — ikke naaes hverken i Foredragets Vid eller Stilens Ynde. Men Samtiden saae i Prams »Stærkodder« et poetisk Storværk, af flere Grunde: fordi det var det første større Epos paa Dansk og det altid regnedes en Digter til Fortjeneste, at han stillede vor Litteratur paa Højde med Andres (»vor Ariost« kaldte man derfor ogsaa Pram); dernæst paa Grund af Versformen, hvis Lethed man beundrede, skjøndt den kan underkastes grundet Kritik; endelig fordi der her var fundet en ny Variant for Behandlingen af Tidsideerne. Thi det var dog Hovedsagen: Digteren havde søgt tilbage til det gamle Norden, ikke for at gjenfremstille det i nordisk Aand, men for at finde Oplysningstidens Ideer udtrykte i dets Billedsprog. Oldtiden blev et Spejl, i hvilket Nutiden saae sit eget Ansigt. Lad os høre en af Periodens kyndigste Smagsdommere udtale sig herom. »Det kan ikke være gaaet nogen vor Litteraturs sande Ven af Minde«, siger RAHBEK, »hvorledes Digteren her under alle Digtekunstens Fortryllelser har

ıst at indklæde den vigtige Lære, at den store Kunst til at op- ælpe et ved Overdaad og Trældom udmarvet Land er at skjænke t tre kostbare Ting: det Skirnerske Sværd eller den til National- lvstændighed fornødne Nationalkraft og Krigsstyrke; Gudernes

eller
vore Dages Recensions Maade.

Satirisk Kobber fra 1787,

tende til Prams og Rahbeks Medarbejderskab ved »Minerva« (symboliseret ved Uglen paa deres uldre og Hjelmen paa den Enes Hoved) og maaske særlig til Rahbeks Anmeldelse af »Stærkodder«, n altsaa sigtes for at være skreven af R. efter den bag ham staaende med Stridsøxe rustede P.s ktat. Billederne paa Væggen: en Rytter paa Pegasus, to mod hinanden hvilende Heste og en rger, der ærbødig hilser en Geszlersk Hat(?) synes at skulle hentyde til Maanedsskriftets Indhold, .blivelse og Autoritet. Billedet menes at være tegnet af Abildgaard, om hvem R. i »Sandsigeren« 1811 ytrer, at »han var intet mindre end hans Ven«.

kib, det stolte Skibladner, der ligger nedsænkt i et fejgt, uvirk- ɪmt og balstyrigt Folks ubrugte Havn, et Billed paa den da for- ɪmte Sømagt og Handel(!); og Mimers Brønd eller Kundskab og logskab, den Guddomsgave, uden hvilken alt det Øvrige er ikke lot unyttigt, men endog ugjorligt. Disse trende Klenodier lader an Stærkodder til Forsoning for et begaaet Mord gjennem utallige

Farer hente og ved dem frelse sit nedsunkne Fædreland.« Statsvel og Borgerlykke i allegorisk Fremstilling, det var, hvad man forlangte af Poesien, og at Pram havde fundet et hertil egnet Emne i Oldtidsdigtningen, var det Uovertræffelige ved »Stærkodder«. Historisk Kolorit var der ikke stræbt efter; der henvises vel stundom til Eddaerne og Saxo, men Fantasien tager sig saa frit Spillerum, at f. Ex. Skibladner er forsynet med Kompas og fører 120 Malmkanoner — Gudernes Opfindelser, som de først senere have aabenbaret for Menneskene! Om Fortællemaaden maa et Par Linier, Begyndelsen af 6. Sang, give et Begreb:

Vor Helt vi med Kongen paa Havet forlod;
de sejlede bort med en føjelig Vind.
Man frygter med Grund, den ej længe blev god;
velan, vi vil haste at hente dem ind.
— Dog langsomt at haste en Viis os har lært,
og synes slig Lære ej værd at forkaste.

Forsigtigen da vi os ej maa forhaste,
men se os omkring paa, hvad dertil er værdt.
Vor Mening er, Rejsens Besvær at forsøde,
og Lidt, værdt et Syn, haabes dog vi maa møde.
Saa vandred vi før, idetmindste var den
vor Hensigt. Og dermed til Sagen igjen.

Minerva.

Samme Aar som »Stærkodder« saae altsaa Maanedsskriftet »**Minerva**« Lyset, udgivet af Pram og Rahbek i de første 5 Aar, derpaa af Pram og senere af Rahbek alene. Dette periodiske Skrift fik en stor Indflydelse paa sin Samtid og blev et Organ, som næsten alle dens Forfattere tyede til. »I Minerva«, siger NYERUP, »have næsten alle bogskrivende Mennesker havt Del, lige fra ham af, hvis Plads er ved Siden af Tronen, og indtil Bonden ved Ploven, og de have heri henlagt hver sit Kontingent til Massen af de Ideer, som i de sidste Aar (ↄ: i Slutningen af forrige Aarh.) have syssel-sat alle tænkende Hoveder i tvende Kongeriger. Minerva har desuden været en Depot, hvori Landets Embedsmænd fra Tid til anden have nedlagt de Planer, hvorved de have grundet Statens Held og Hæder, hvad enten det gjaldt om at reformere Skolevæsenet og at oplive Industrien eller at løse de Baand, som hildede Bondens, Pressens og Skribentens Fjed.« Pram havde sat sig for at grunde et Blad, »som alle Mennesker maatte have«, og Rahbek vidner, at »Minerva blev læst af hele Verden«, især naar der stod en af Prams satiriske Artikler deri (Om Naade; Hvad det er at leve,) eller en af hans komiske Fortællinger (Jorgen, en Dosmers Levnetsbeskrivelse; Hans Kruskop; John Thrall; Historien om, hvorledes Kong Magnus, Sigurd Jorsalafars Søn, kjedede sig; Lystrejsen eller Smin-

ken). Ogsaa i alle mulige andre Genrer ydede Pram Bidrag til »Minerva«: skjemtsomme og alvorlige Digte, Raisonnementer over Dagens Begivenheder, Afhandlinger om politiske, statistiske og økonomiske Emner m. m.

Hans litteraire Produktion bevæger sig overhovedet paa alle Omraader: Af hans halve Snes Skuespil bleve nogle opførte, »Frode og Fingal« som Feststykke ved Kronprindsens Formæling, et kjedeligt Drama, og dertil kun lidet fatteligt for Publikum, hvis man skal tro P. A. Heibergs Ord i Indtogsvisen:

Alle beglode,
Faa kun forstode
Digterens Fingal og Frode.

»Negeren« er en Lokalisering af Terentses »*Eunuchus*«, men udført uden Evne til at puste nogen moderne Interesse ind i det gamle Emne — »en Skifting, som ikke burde have Lov til at vise sig for Folk«, kaldte Kritikeren ROSENSTAND-GOISKE det, en »kostelig Bearbejdelse af Terents«, dømte RAHBEK om sin Vens Arbejde. Derimod blev »**Ægteskabsskolen**« i en fortrinlig Udførelse en Vinding for Skuepladsen og er i sig selv et dygtigt Arbejde, et af Paradigmerne for den gamle Skoles Komediedigtning og som saadant endnu af litteraturhistorisk, om end ikke af scenisk Betydning; Handlingen hviler vel paa de dengang saa yndede, med Virkeligheden kun lidet stemmende Komedieforklædninger og Theatermisforstaaelser, men er slynget med en — naar de mellemliggende hundrede Aar tages med i Beregning — endnu forbausende teknisk Sindrighed, ved hvilken der naturligt opstaaer en Række gode Situationer og gives de veltegnede Karakterer Lejlighed til fornøden Udvikling; dertil kommer et let flydende, naturligt Ordskifte, der kun undtagelsesvis virker ved saa trivielt gjentagne Talefigurer som de fleste Samtidiges, selv P. A. Heibergs, dramatiske Dialog. — Antallet af Prams Digte er Legio: Idyller og Elegier, Oder og Viser, Folkesange og rimede Fortællinger; de maa betragtes som glemte alle tilhobe, alene med Undtagelse af første Strofe af Bernstorfs Vise:

Ægteskabsskolen.

Omtrent en Mil fra Kjøbenhavn
paa høje Gjentofts Bakke
der staaer en Sten, paa den et Navn,
et Neg, en Skovl, en Hakke.

Den Sten, det Navn hver Dannemand
af Hjerte bør at prise;
saa vil og jeg, saa godt jeg kan,
og det i denne Vise.

I Aaret 1816 fik Pram Afsked fra sit Embede, paa Grund af en forandret administrativ Ordning. Tre Aar efter blev han udnævnt til Toldforvalter paa St. Thomas, hvortil han begav sig i Foraaret 1820, efter at hans talrige litteraire Venner havde sagt ham Farvel i Sang og Tale ved en højtidelig Afskedsfest. Det Gjensyn, som Ønskerne atter og atter berørte, fandt ikke Sted: han døde i Vestindien den 25. Novbr. 1821. To Aar forinden var hans Hustru, Maria Magdalene, født Eriksen, død efter mange Aars Sygdom; hun var i sin Blomstringstid, som Prams unge Hustru, Gjenstanden for BAGGESENS Tilbedelse — hans første Digtnings sværmerisk besungne Seline.

Rahbek. **Knud Lyne Rahbek**, født i Kjøbenhavn den 18. Decbr. 1760, har skildret en Del af sit Liv i sine »Erindringer« (1824—29, fem Bind), der tillige yde højst værdifulde, om end noget bredt meddelte Bidrag til Tidens og navnlig Litteraturens Historie i den sidste Trediedel af det attende Aarhundrede. Fra Herlufsholms Skole dimitteredes han femten Aar gammel, dyrkede som Student de skjønne Videnskaber ved Siden af Examensfagene, gik ind i en Forening, der havde til Opgave at uddanne sine Medlemmer til danske Stilister, besøgte det litteraire Kaffehus i Sværtegade, men først og sidst Theatret, hvilket hans sværmende Hu idelig og idelig omkredsede, endog med det i Betragtning af hans kejtede Fremtræden og pibende Stemme overmaade dristige Ønske om selv at blive Skuespiller. Efter at han — samme Dag som P. A. Heiberg — havde taget Store Philologicum, kastede den syttenaarige Rahbek sig omtrent udelukkende over æsthetisk Læsning i forskjellige Sprog, og da hans Theaterlidenskab ikke kunde nøjes med den Næring, han kunde byde den som Tilskuer, især efter at den yderligere var bleven opflammet ved personlig Omgang med Skuespillere, meldte han sig ind i forskjellige Klubber, hvor der spilledes Privatkomedie, optraadte selv, arrangerede, instruerede og soufflerede, skrev Komedier og Prologer — gav sig kort sagt med Hud og Haar Theatermanien i Vold. Hans første større Arbejde er fra denne Periode: en Forherligelse af den Ungdomskjærlighed, han forøvrigt blev tro hele sit Liv igjennem, og et højst ejendommeligt Udslag af den sentimentale Utilitarisme, han saa fuldkomment delte med sin Tidsalder. Det er de »Breve fra en gammel Skue-

spiller til hans Søn«, der vakte saamegen Interesse ved deres anonyme Fremkomst i »Alm. Dansk Bibliothek«, at de 1782 kunde udgives i Bogform, gjennemsete og afsluttede samt forsynede med

Breve fra en gl. Skuespiller.

KNUD LYNE RAHBEK.
Efter en Haandtegning af den norske Maler J. C. Dahl.

det betegnende Motto: »Hvis vor Gjerning ikke er nyttig, bringer den os ingen Ære«. Hvad den gamle Skuespiller fremhæver som den sceniske Kunsts Alfa og Omega, er — Dyden; kun naar den er Kunstnerens Ledestjerne, kan han yde noget Stort. »Min Søn! Elsk Dyden! Dette er den første Regel, jeg har at give Dig og enhver Skuespiller. Den er vigtig for hver Kristen, for hvert

Menneske, men om det er muligt, er den dobbelt vigtig for Skuespilleren, sær den rørende og alvorlige: for Gøgleren vil jeg tilstaa den er ikke saa vigtig.« Dette sidste Forbehold er højst karakteristisk for Rahbek, der hele sit Liv igjennem afgjort foretrak det Rørende for det Komiske og i sin Ungdom havde en udpræget »Werther-Periode«, om hvilken han bekjender, at den har havt »en ubeskrivelig Indflydelse« paa ham. Han gjør sig megen Møje for at bevise Dydens Nødvendighed for Skuespilleren. »Om ogsaa en Dydig blev spillet aldrig saa vel af En, der var bekjendt for at være lastefuld, virkede den dog ikke, og heller ikke afskrækkede den Onde fra de Laster, han selv havde.« Theatret er for Rahbek og hans Samtid, som man seer, en Institution til direkte Forkyndelse af opbyggelig Moral; Sammenligningen med Prædikestolen ligger derfor nær og drages ogsaa hyppig: »Naar en Clodius raaber mod Utugt, kan det virke mere, end om en beskjænket Præst talte mod Drukkenskab?« Altsaa de dydige Roller skulle spilles af dydige Mennesker. Men nu de lastefulde Roller? Skulle de spilles af lastefulde Kunstnere? »Jeg lod mig i Begyndelsen blænde af denne Sætning, men jeg saae mig saa tidt bedragen i de Formodninger, jeg gjorde mig derefter, at jeg tilsidst maatte falde fra, og ved nøjere at undersøge Sagen blev jeg fuldkommen overbevist om min forrige Menings Urigtighed.« Nej — lastefulde Skuespillere kunne overhovedet ikke spille Komedie. Deres egne Laster kunne de ikke fremstille sandt, thi de ville enten dæmpe Farverne, for at besmykke sig selv, eller overdrive dem, for selv at staa forholdsvis rene mod den sorte Baggrund. Ligesaa lidt kunne de fremstille »den modsatte Last« vel. »Er det vist — og Lavater har, synes mig, tilstrækkelig bevist det — at en Følelse, vi ofte have, lader et dybt og varigt Spor tilbage paa Ansigtet og tegner sig der uudsletteligt, hvo vil da tro, at den Gjerrige kunde spille Forøderen? Da nu alle Laster enten ere beslægtede eller stridige og den Lastefulde ingen af Delene kan spille, have vi kun at afgjøre, om han kan forestille Dyden.« Det kan han naturligvis ikke; han kan i det Højeste »frembringe et svagt Skjær af Dydens Glands, men føle som den Dydige kan han ikke, og ligesaa lidt faaer hans Ansigt det Straalende, det næsten mer end Menneskelige, som omgiver den Algodes Billede i de Øjeblikke, da det følger sit store Mønster. Den Lastværdige skal forestille en højmodig Helt eller en øm Elskerinde:

istedetfor Højhed faae vi Stolthed og Leflen for Ømhed; vi se den opblæste Skuespiller, hvor vi skulde se den ædle Helt, og Bolersken, hvor vi skulde se den ømme Pige«. *Qvod erat demonstrandum!* Medens vi lade dette moralsk-æsthetiske Postulat staa ved sit Værd, bør det fremhæves, at Rahbek i sine Enkeltundersøgelser angaaende sceniske Forhold gjennemgaaende lægger god og sund Sands for Dagen, fremfører mange træffende Bemærkninger og i det Hele taget opstiller en naturlig Gjengivelse af Livet som Skuespillets sande Formaal. En for saa ung en Forfatter usædvanlig Belæsthed i dramatisk og kritisk Litteratur aflægger Bogen heltigjennem Vidnesbyrd om. Beklageligt er det, at Forfatteren af Hensyn til sin Anonymitet og sin Doms Uhildethed har anseet det nødvendigt at fingere, at det er tydske Theatertilstande, han nærmest har for Øje, saa at hans Dom over dansk Kunst maa gjættes ud af Fremstillingen. Havde han havt Mod til at tale rent ud om dansk Skuespildigtning og dens Udførelse, var hans Bog bleven et uvurderligt Bidrag til vor Theaterhistorie; men saa havde han ejheller været den Rahbek, han var — alle Skuespilleres og Forfatteres gode Ven og Dusbroder.

At Rahbek meget tidligt søgte Adgang til Skuepladsen som Forfatter, er selvfølgeligt; af hans indleverede Arbejder blev »Den unge Darby« antaget og opført, men gjorde ingen Lykke. Paa sin første toaarige Udenlandsrejse og paa den anden kortere, som han foretog for de efter hans velhavende Slægtning Knud Lyne arvede Penge, omgikkes han næsten kun Skuespillere i Tydsklands Hovedstæder, studerede deres Kunst med voxende Lidenskab for Theatret, tænkte selv paa at blive tydsk Skuespiller eller vilde ialtfald bosætte sig i Tydskland, helst i Mannheim, hvor Iffland levede, og arbejde for Theatret som Forfatter og Oversætter. Men til det kjære Kjøbenhavn var han dog bunden ved for stærke Baand: han var bleven Medlem af det norske Selskab, af Dreiers Klub og en Mængde andre Forfatter- og Dilettantforeninger, han levede et æsthetiserende Værtshusliv, som højlig tiltalte ham, fordi hver Dag bragte Incitamenter nok, uden at de greb saa stærkt ind i hans Personlighed, at de forvandledes til forpligtende Forsætter. I denne Omgangskreds fødtes den Rahbekske Drikkevise, det poetiske Udtryk for en moderat Epikuræisme, der tog tiltakke med nøjsomme Nydelser og saae Verden i det mildtfarvede Skjær, den

Den unge Darby.

Drikkevisen.

antog ved at betragtes gjennem det fulde Punscheglas. Med en saa utrolig Lethed frembragte Rahbek disse uskyldige Selskabssange, at der var Tider, da han skrev en ny hver Dag, med enestaaende Virtuositet varierende Klublyksalighedens evindelige Thema:

Alverden til Fejde har udrustet sig,
blandt Konger og Fyrster og Lærde er Krig.
En strider med Pen og en Anden med Sværd;
Held os, som kan sidde saa fredelig her!

Hvis Kongerne flittig forsamlede sig
og drak ved hver Tvist et Glas Vin til Forlig,
fik Jorden en evig og ønskelig Fred,
og Vintapperlauget florerte derved.

Den Malurt, den Malurt, som kommer i Blæk,
maa gjøre den Lærde saa stridbar og kjæk;
men hvis han først Smagen for Vin kunde faae,
han holdt sig til den og lod Blækhornet staa.

Jeg lever i Fred med den samfulde Jord,
min eneste Fjende staaer for mig paa Bord.
Med Flasken jeg fører evindelig Krig,
og var jeg ej stærkest, saa fældte den mig.

I denne bekjendte Drikkevise have vi Grundtonen for den hele Poesi, hvad enten den støttede sig til klassiske Reminiscenser som Sangene »Der var engang en tapper Mand, som Teucer monne hedde«, og

Der var en Lov i Grækenland,
der gjør sin Autor største Ære,
og det er ilde, Tidens Tand
hans Navn har vovet at fortære:
»Hvo kommer til Symposia,
skal drikke eller gaa derfra!«

eller det var fra nordiske Motiver, den tog sit Indhold, som Visen:

Hvi rose I saa vore Fædre
og vil, vi skal være som de?
I mange Ting har vi det bedre,
I strax et Exempel skal se.
I tro, at de søgte sig Ære
paa deres mandhaftige Tog,
men Eder min Vise skal lære,
hvorfor de af Landet uddrog.

Her fik de bestandig at drikke
det evige Øl og den Mjød,
tilsidst smagte Øllet dem ikke,
og Mjøden den faldt dem for sød.

Vin var ej at vente herhjemme,
end ikke i Valfaders Hal;
thi Odin lod Vinflasken gjemme,
saasnart han fik fyldt sin Pokal.

Med Sværdet i Haanden de droge
til Egnen, hvor Druerne gro,
de naaede den, drukke og sloge,
der vilde de bygge og bo.
Men Romerne taalte det ikke,
de Danske drak Vinen fra dem,
de strax en Bormester udskikke,
at gjenne de Fremmede hjem. o. s. v.

Bestandig er Symposiets Filosofi den samme: nyd Nuets korte Glæde i Vennelag, lad Vinen gjøre Følelsen af Livets Korthed, men ogsaa Hengivelsen i Øjeblikket dobbelt stærk, og spild ikke Tiden med unødige Bekymringer — »bort med alskens Politik, og lad os passe vores Drik!«

Om der er Oprør eller Krig,
kort, hvad der er i Frankerig,
det tager jeg mig lidet nær,
naar vi forliges her.
Dog gid den Krig kun ikke naa
til Medoc, Pontac og Bordeaux,
til Epernay, Chalons og Rhin,
hvorfra vi faae vor Vin.

Hvad Ende det med Polen faaer,
mig meget lidt til Hjerte gaaer;
at ingen Polak*) taales her,
det al min Omsorg er.
Vær tro i Ord og tro i Drik!
var vore Fædres Politik.
Nu vise Hver ved dette Bord,
han gaaer i deres Spor!

»Paa Frihed høres Alle skrige, skjøndt Faa kun veed, hvad det vil sige — mit Hjerte og for Frihed slaaer«, forsikrer Digteren; men det er kun hans Skjemt: den Frihed, han tager Ordet for, viser sig at være Fritagelse »for de fordømte smaa Karafler, der herske paa de Stores Tafler«, Frihed »for al den Kjævlen i Aviser« o. s. v. Enhver Tanke paa Dagens Krav skal banlyses af Aftenens dithyrambiske Glæde; men denne skal dog ikke hæve Sjælen op i de stærkeste Følelsers Egne — den skal dvæle i Mellemregionen hos det blide, stemningsfulde Venskab, der besynges i elegiske Toner:

I Ungdoms Vaar
gro Roser allevegne;
snart den forgaaer,
og disse hastig blegne.
Lad os da nyde Vaarens Lyst,
førend dens Dage forsvinde,
pryde med Roserne vort Bryst,
før vi dem falmede finde.

Een er der kun,
som visner ingensinde;
til sidste Stund
vi lige skjøn den finde.
Villigst den groer i Ungdoms Vaar;
hvo da forstaaer den at dyrke,
den ham i alle Livets Kaar
venligst skal kvæge og styrke.

Hver trofast Ven
maa denne Rose hylde;
o! det er den
vi vore Glæder skylde!
Venskab den skjønne Rose er,
den er vor Fryd og vor Lykke;
evig den blomstre blandt os her,
engang vor Gravhøj den smykke!

Disse Uddrag af Rahbeks Visedigtning karakterisere ikke alene hans, men ogsaa Tidens øvrige Klub-Poesi; den er holdt i samme Toneart helt igjennem. Rahbek var dens frugtbareste Producent, og mellem adskillige matte Sager har han skrevet enkelte, som ere klassiske i deres Genre. Klublivet om Aftenen og ud paa Natten med dets halvt litteraire Selskabelighed var ham et Supplement eller en Stimulation til hans daglige Dont, der jo overvejende stod i Litteraturens Tjeneste. Han stiftede 1785 sammen med Pram

*) Ordspil; »en Polak« kaldtes en Rest paa Bunden af Glasset.

Maanedsskriftet »Minerva« (S. 350), holdt 1788 under stærkt Tilløb de første æsthetiske Forelæsninger i Danmark, blev 1790 extraordinair Professor i Æsthetik ved Universitetet og begyndte Aaret efter Udgivelsen af **»Den danske Tilskuer«**, der udkom med et halvt Oktavark hver Mandag og Torsdag. Denne Aflægger af Spectator-Litteraturen var uden Sammenligning den livligste og interessanteste, man endnu havde kjendt, og i den halve Menneskealder, den bestod, var den ubetinget det mest læste, med Publikum i nærmest Forbindelse staaende af Samtidens periodiske Skrifter. Rahbek havde en egen Evne til at gribe Tidens Spørgsmaal i Flugten og til med uvanlig Skrivefærdighed og altid ens Oplagthed at behandle dem i smaa klartskrevne Artikler; han kjendte den litteraire Polemiks Tiltrækning for det store Publikum og forstod med journalistisk Snildhed at frembringe æggende Fiktioner af denne Art; ved at skabe en Række Pseudonymer og tildele dem hver sit Omraade af det offentlige Livs Røgt, lade dem virke sammen eller oplyse hverandre, interesserede han Publikum for disse Fantomer som for levende, hemmelighedsfulde Personligheder. Mange af Ideerne til disse Arrangementer tog Rahbek, som rimeligt var, fra fremmede, især engelske Tidsskrifter, i hvilke jo Methoden var fuldt uddannet, men han lokaliserede dem med megen Færdighed. Selv forfattede han en Mangfoldighedernes Mangfoldighed af Artikler, og han indrømmer selv, at dette Megetskriveri ikke havde nogen god Indflydelse paa hans Stil; at dens Friskhed efterhaanden gik tabt, var vel en af Grundene til, at »Tilskueren« henimod Slutningen aftog i Interesse; en anden Grund var den, at Rahbeks stadig tiltagende litteraire Venskabsforbindelser gjorde hans kritiske Dom ufri og derfor lidt efter lidt betydningslos, saameget mere som Tiden efter Aarhundredskiftet skred saa hurtigt fremad, at dens Ideer lod ham langt tilbage.

Tilskueren.

Men selv i de Dage, da Rahbeks engang saa store Anseelse som Vækker og Smagsdommer var forbi og han stod i en yngre Slægt som en af Alle kjendt, af Mange agtet, men kun af Faa ændset Repræsentant for en svunden Smag, var hans Begejstring for Litteratur lige stærk. Han maatte altid have et, to, tre forskjellige Arbejder at sysle med ad Gangen, og hans Virkeevne er beundringsværdig, selv om man maa indrømme, at Udbyttet ofte skæmmes

K. L. Rahbeks Haandskrift,

af et Brev til den i sin Tid bekjendte Bogsamler, Forstander for Opfostringshuset Rasm. Borch. Den her citerede Passus minder ved sit botaniske Indhold om Rahbeks — saavelsom Kammas — store Kjærlighed til Blomster.

Originalen i Hr. Otto B. Wroblewskis Autografsamling.

af Flygtighedens Fejl. En Mængde danske Skribenter ere ved Udgaver af ham blevne unddragne en tidlig Glemsel:

Som Gartneren freder om Blomsternes Flok
og binder de sjunkne saa kjærlig til Stok,
saa elsked han Skjalde, de gamle, de ny,
hvem Herren gav Røst til en Sang under Sky.

Det tyktes ham Synd om et Navn var forglemt,
som stod paa en Grav, hvor en Digter var gjemt;
det tyktes ham Synd om en Røst var hendød,
som fordum til Fryd her i Dannevang lød —

Litterair Virksomhed.

sang CHR. WILSTER med Sandhed ved hans Grav. P. A. Heiberg, Samsøe, Thaarup, Tullin, Brødrene Trojel, Pram, Riber og flere andre Forfattere har han besørget udgivne. Her maa tillige erindres Rahbeks Udgave af Holbergs udvalgte Skrifter i enogtyve Bind 1804—14, med det fortrinlige Arbejde om »Holberg som Lystspildigter« i tre Bind, 1815—17, der udgik af denne lange Sysselsættelse med den store Komiker. Til Theatret var han traadt i et nærmere Forhold som Medlem af Direktionen og udgav ved Hundredaars-Jubilæet 1822 sine »Bidrag til den danske Skuepladses Historie i dens første Aarhundrede«. Ved den dramatiske Skole, som efter hans ivrige Tilskyndelse omsider blev oprettet og ved hvilken han var Lærer sammen med den bekjendte Skuespiller Rosing, holdt Rahbek Forelæsninger, som han udgav i Skriftet »Om Skuespillerkunsten« 1809, ligesom han til Brug for Elevforestillingerne paa Hoftheatret skrev en Række hertil indrettede nationale Dramaer, der under Navnet »Samlede Skuespil« udkom 1809—13 (»Anna Colbjørnsen«, »Frederik II. i Ditmarsken«, »Hans Rostgaard« o. fl.). Tidligere havde han udgivet sine »Prosaiske Forsøg«, hvis Fortællinger vise os hans Stil paa dens Højdepunkt af fattelig Jevnhed og tiltalende Friskhed, samt nogle Aar efter de »Poetiske Forsøg«, senere udgivne i nyt Oplag under Titlen »Samlede Digte«. Henimod hans Livs Slutning udkom de to Bind »Nordiske Fortællinger« med oversatte Brudstykker af islandske Sagaer.

Af Rahbeks litterairhistoriske Arbejder maa foruden de sammen med Nyerup udgivne Bidrag til den danske Digtekunsts Historie (S. 330) nævnes hans »Dansk Læsebog og Exempelsamling til de lærde Skolers Brug«, der i to Bind for første Gang

gav en krestomatisk Udsigt over vor Litteratur; i Forbindelse hermed kan nævnes det ypperlige lille Skrift »Om den danske Stil« samt Rahbeks Deltagelse i den oftere nævnte Fembinds-Udgave af Folkeviserne. En overordenlig Mængde Oversættelser skyldes ham, og et endnu større Antal Bladartikler har han forfattet, foruden i de alt nævnte Tidsskrifter og i »Morgenposten«, hvor han røgtede Theaterkritiken, tillige i de senere Fortsættelser af »Minerva« og »Tilskueren« (»Ny Minerva«, »Dansk Minerva«, »Hesperus«, »Ny danske Tilskuer«, »Sandsigeren« o. m. fl.).

Fra 1787 havde Rahbek havt fast Bolig paa Bakkehuset ved Valby, som 1802 blev hans Ejendom, og til hvilket der er knyttet en Rigdom af Minder fra vor Litteraturs Blomstringstid, berørende saa at sige alle dens ypperste Bærere. Til dette landlige Adyton hjemførte Rahbek nemlig i August 1798 sin femten Aar yngre Brud, den da treogtyveaarige KAREN MARGARETHE HEGER, bekjendt i vor Digtnings Historie under Navnet KAMMA. Hun var en Datter af den saa forbausende mangesidig begavede Assessor i Hof- og Stadsretten, senere Konferensraad Heger, og som Faderens erklærede Yndlingsbarn blandt fem voxede hun op under livlig Paavirkning af hans originale Natur og umærkelig Tilegnelse af en Kundskabsfylde, der let og varigt fæstnede sig i hendes livlige Aand; med alt dette bevarende en kvindelig Ynde og Finfølelse, der kun blev saameget mere tiltalende, fordi den ytrede sig paa selvstændig Maade. Ved sin ydre Fremtrædens Zirlighed ikke mindre end ved sit Vids glimrende Facetspil, sin Tankes Bøjelighed og overhovedet sit altid aarvaagne Iagttagelsesliv var Kamma den mest afgjorte Modsætning til den noget cyniske, i ensidig Smag og begrændsede Interesser mere og mere stivnende Rahbek, med hvem hun ikkedestomindre levede et godt og trofast Ægteskab, vel ikke uberørt af idealere Længsler, men sin Husbond hengiven for den Kjærlighed, han nærede til hende, og højagtende ham for hans Karakters Bravhed; kastedes der Skygge paa den under de mange Fejder, Rahbek var indviklet i, var der aldrig Spor af Tvivl hos Kamma om, hvor hendes Plads var, medens hun ellers forbeholdt sig Ret til at have friere litteraire Sympathier, end hendes Mand kunde tilegne sig.

Bakkehuset og Kamma

I dette berømte Bakkehus levedes der i en Menneskealder et snevrere og videre Samliv, hvis originale Art tog sin Begyndelse

allerede selve Bryllupsaftenen, da Vinens og Selskabelighedens Sanger kun havde to udelukkende vanddrikkende Gjæster ved Brudebordet, saa han, efterat han havde fulgt dem tilvogns, maatte bede en tilfældig truffen Bekjendt op med, at de Nygiftes Skaal dog kunde blive drukken paa tilbørlig Vis. Det nyskabte Hjem stod selvfølgelig strax aabent for Rahbeks gamle litteraire Venner: Pram og Zetlitz, Thaarup og Frankenau, C. A. Lund og P. A. Heiberg vare jevnlige Gjæster; den sidstes otteaarige Søn kom i Huset der, da

Bakkehuset
med Udsigten fra Kamma Rahbeks Vindue.
Efter et Maleri af H. Buntzen.

hans Fader maatte forlade Landet. Aaret efter Bryllupet indførtes en af Rahbeks ganske unge Venner, en smuk, livsfrisk og indtagende Yngling, som ikke længe efter blev forlovet med Kammas yngre Søster. Hans Navn var ADAM OEHLENSCHLÄGER, og da hans Stjerne straalende steg, vendte ogsaa den yngre Digter- og Tænkerslægt, som voxede op under dens Skjær, sit Blik mod hint landlige Hjem for Ynde og Vid: Grundtvig, Ørstederne, Molbech, Brøndsted, Werlauff, Chr. Winther, Poul Møller, der var som Søn i Huset i halvandet Aar og erklærede, at han vilde blive der for bestandig. Det vil overhovedet være vanskeligt at nævne nogen

betydelig Forfatter fra Aarhundredets første Trediedel, som ikke har været Bakkehusets Gjæst og staaer i Gjæld til dets Penater. Ved Kammas Død lød der ogsaa et Sangerkor ved hendes Kiste, som ellers kun naar en af Landets Største gaaer bort, og Stemmer, der til daglig stred mod hinanden, forenedes her i Samklang til hendes Lov. OEHLENSCHLÄGER vidnede om hende, at

Venner havde hun som Faa,
og Faa som Kamma Vennerne fortjente.
De skal ej mer til Dig paa Bakken gaa,
hvor Gjæstfrihed og Munterhed dem vente;
hvor yndig Vittighed, som Livet fryder,
dem strax paa Tærskelen velkommen byder —

og han ender sit Mindedigt med de dejlige Linier:

Ja, Margarita! ren og klar,
med alle Aandens Evner, Hjertets Dyder,
Du var en Perle dyrebar!
Du var, hvad os dit elskte Navn betyder.

Fyldigst, og dog i korte Træk, har vel Fru GYLLEMBOURG fastholdt den Aand, der hvilede over Bakkehuset, hvor hun i »Extremerne« lader Maleren fordybe sig i Minderne derfra. »I dette Gjæstfrihedens Hjem bleve Menneskene vejede efter ganske andre Regler end i den øvrige Verden. Det gik til som i Himmerige, hvor Rang og Rigdom intet gjælde. Den Fattige, den, som Verden oversaa, men som besad noget Kunstnerværd, nogen Fortjeneste, var sikker paa at blive modtagen med et varmt Haandtryk og et mildt Ansigt af den altid ungdommelige Knud Lyne og at blive forstaaet og oplivet for mange Dage i Samtale med hans aandrige Hustru. Hvormange samlede sig ikke der af Alt, hvad Nationen i to Generationer har at opvise af Herligt og Udmærket! I denne Kreds, under dette lave Tag, hvor meget er der ikke grundlagt, der siden har spiret og baaret Frugt ligesom Havens Træer og Blomster, plantede og plejede af Kammas Haand! Havde Sokrates levet, han havde besøgt dette Hus med Plato og Alcibiades. Steg Jupiter og Merkur

KAMMA RAHBEK.

igjen ned til Jorden, de vilde besøge dette »Tempel, som Baucis og Philemon dannede af en Hytte«.« *)

Enkelthederne i det ejendommelige Liv, der havde hjemme i Bakkehuset, ere samlede i nogle Monografier, som Læseren henvises til: P. CHR. ZAHLE: »K. L. Rahbek og hans Samtid«, 1860, J. M. THIELE: »Erindringer fra Bakkehuset«, 1869, den anonyme Piece »Kamma Rahbek og hendes nærmeste Omgivelser«, samt »K. M. Rahbek« af G. BRANDES (»Kritiker og Portraiter« 1870). Fra Samtidiges spredte Meddelelser ere Stenene samlede til de sidstnævnte to Mosaikbilleder, der ret tydelig tegne os Kamma Rahbeks fine, noget svagelige Skikkelse med de yndefulde Bevægelser, de store, blaa Øjne, den udtryksfulde Mund; vi lære hendes Talenter at kjende: hendes Sprogkyndighed, der strakte sig fra Græsk til Spansk uden Spor af lærd Vigtighed eller Pedanteri, hendes Bevandrethed i de fremmede Litteraturer, hendes Blomsterrøgt, hendes Tegnefærdighed og hendes Mesterskab i Udførelsen af zirlige Paparbejder; vi læse om hende, at hendes religieuse Sind og næsten sygelige Selvprøvelse bragte hende Anfægtelser, som hendes bedste Ven J. P. MYNSTER blev indviet i og maatte raade Bod paa, men

En Lyra, tegnet af Kamma Rahbek som Titelvignet til hendes Renskrift af C. A. Lunds samlede Digte.

Meddelt af Hr. Assistent E. C. V. Steenbuch, i hvis Families Eje det zirlig udførte Original-Manuskript (187 Sider) befinder sig.

*) Citat af J. L. HEIBERGS Digt »Bakkehuset«:

Hvo kjender ej det Musers Hjem,
hvor Gjæstfriheden bygger?
Hvo flygted ikke tidt til dem,
i deres Lindeskygger,
hvor Sangens Fugle synge tør
og Sangens Venner lytte,
hvor Baucis med Philemon gjør
et Tempel af en Hytte?

at hun i sine Gjæsters Kreds havde funklende Blink i Øjet llende Vid paa Læben, naar hun gav sit rige Lune Tøjlen, digt persiflerende eller parodierende, hvad der for hendes ɜlse stillede sig som Usandt og Paataget. Vi læse, at hun elen i sin Kreds, og at denne Kreds bestod af Hovedstadens ıdmærkede Mænd; men Blikket og Betoningen, hvori dette ende gav sig Udtryk, er for evig svundet og lader sig ikke ane igjen; de enkelte Ord, der ere naaede til os — saasom

Mindestøtten i Rahbeks Allee.

husets særlige Personbetegnelser — ere kun en død Klang, Øjeblikkets Liv, og selv Kamma Rahbeks talrige Breve, af adskillige ere udgivne (senest Christian Molbech og Karen ;the Rahbek«, 1883), ville berede Mange en Skuffelse. De m Potpourri af Roser — den oprindelige Friskhedsduft er ret. (Se OTTO B. WROBLEWSKI: »Bakkehus-Sproget«, »Mu-, 1896.

Den 21. Jan. 1829 døde Kamma efter længere Tids gradvise gnen af Brystsyge. Kun et Aar overlevede »gamle Rahbek« : han døde den 22. April 1830. I et indhegnet Hjørne af husets Have staaer en Mindestøtte med Rahbeks Brystbillede Indskrift. »Støtten er god og Indskriften herlig. Hvo der

har gjort den, veed jeg ikke, men jeg ærer højlig dens Forfatter; han har følt som jeg, hvad der ligger i de faa Ord: »Her boede Knud Lyne Rahbek og hans elskelige Hustru«. Her boede de; de bo her ikke mere. Vend om, stakkels Pilgrim! Du finder ikke mere den gamle trofaste Sanger og hans elskelige Hustru. Ja, elskelig tilvisse! »O Margarita, Perle ren og klar!«« (»Extrememe«).

P. A. Heiberg. Kammas varme Beundrer, Rahbeks personlige Ven, men jevnlig hans litteraire Modstander og i Et og Alt en Karakter af et langt fastere Malm end denne var **Peter Andreas Heiberg**. Denne især som Frihedsmand og politisk Satiriker navnkundige Skribent var af norsk Slægt, men født i Vordingborg den 16. Novbr. 1758. Sexten Aar gammel dimitteredes han til Universitetet, tog med Glands den filosofiske og den nyindrettede filologiske Examen og betraadte allerede 1779 Forfatterbanen med en Oversættelse af Mendelssohns »Phædon eller om Sjælens Udødelighed«. 1782 gjorde han en Rejse til Bergen og opholdt sig i tre Aar hos sin talrige Slægt og hos nyvundne Venner i denne Norges største Handelsby saavelsom paa Rejser i Stiftet; med Udsigt til at ægte en rig Handelschefs eneste Datter, tog han Plads paa hans Kontor, men forlod atter denne Tjeneste, da han ikke vilde være Medvider i de Misligheder, Forretningen for en Del var baseret paa. I Bergen var han optraadt som Digter og havde bl. A. vundet Nordahl Bruns Bevaagenhed for sine Sange og for sit Lystspil »Forvandlingerne«, der nedsendtes til Theatret i Kjø-

PETER ANDREAS HEIBERG.

benhavn og i flere Aar laa begravet i dets Arkiv. Efterat Heiberg var vendt tilbage til Hovedstaden, synes han i nogen Tid at have levet under vanskelige Forhold, indtil han 1786 blev Medhjælper hos Notarius Publicus og Aaret efter Translateur i det spanske, portugisiske og flere Sprog. Sin første litteraire Fejde — med Rahbek — fik han samtidig hermed i Anledning af sin anonyme Oversættelse af den franske Satire »Eusebius eller hvad Frugt man høster af Dyden i vore Tider«, hvilken han havde sluttet med en ironisk Tilegnelse til Dydens Talsmand Rahbek og tilsendt denne i Pragtbind med en forgyldt Harlekin paa Bindet.

Hvad der saaledes spillede Heiberg i Pennen i hans bergensiske Viser og kjøbenhavnske Fejdeskrifter, fik en fastere Form og et anseligere Maal, da han 1787 fremtraadte som Samfundssatiriker med »**Rigsdalers-Sedlens Hændelser**«, der udkom med sexten enkelte Numere, senere samlede i to Dele. »Ideen til dette Blad«, hedder det i en Note til første Numer, »vil Enhver let se er laant af den engelske *Chrysal, or Adventures of a Guinea*; mere behøver Autor ikke at laane af ham, da vores Land forstrækker ham med Optrin nok, som fortjene at males. Kunde han laane Chrysals Gejst og lunefulde Skrivemaade eller Smollets Pen, da gjorde han det gjerne. Publikums Dom skal afgjøre, om han bør vedblive eller ej; i første Fald vil han ikke binde sig til nogen Tid, men levere et Numer, saa tidt han kan. I sidste Fald nødes han nok til at holde op, naar Publikum holder op at kjøbe, siden han hverken forlanger Subskribenter eller Prænumerantere.«

Rigsdalers-Sedlens Hændelser.

Men Publikum holdt ikke op at kjøbe — tvertimod: den Omtale, Skriftet vakte, steg fra Numer til Numer. Den bekvemme Form, Heiberg havde fundet for sin Satire ved at lade den blive udtalt gjennem Beretninger af en Rigsdalerseddel, som idelig vandrer fra Haand til Haand, gjorde ham det let, ved et vilkaarligt Changement naarsomhelst at komme ind just paa Dagens brændende Spørgsmaal og paa Hentydninger til de i Øjeblikket omtalte flygtige Begivenheder; og paa slige Hentydninger er Skriftet saa rigt, at Heiberg selv i Epilogen til andet Bind omtaler, hvorledes meget af Indholdet allerede efter saa kort Tids Forløb havde tabt i Værd, fordi de apostroferede Optrin alt vare gaaede Folk af Minde. I hvor langt højere Grad dette gjælder nu efter hundrede Aars Forløb, og hvor vanskeligt det derfor er at følge Satiren i dens Enkeltheder,

behøver ikke nærmere at paavises. Men i Udgivelsens Øjeblik var hver lille Sigtelses Gjenstand nærværende, hver skjult Allusion klar, og Virkningen af denne paa eengang politiske, sociale og personlige Satire overordenlig. Alle de Themaer, der drøftedes Mand og Mand imellem, optoges her til Behandling: Tallotteri og Toldsvig, Trykkefrihedens Misbrug og Ulemperne ved Landevejsbommene, Bondetrældommen og Titelvæsenet; der var ikke mange Kroge af det offentlige — og for en Del ogsaa det private — Liv, hvor »den politiske Støvekost«, som Heiberg selv kaldte sit Skrift, ikke naaede ind; hvorledes han tog fat paa Tydskeriet, have vi seet S. 338—40. En Replik i den der omtalte Komedie »Virtuosen« gav Anledning til Heibergs første Pressesag. Forvalter Tøraf taler om, hvorledes det gaaer til ved Holmen, hvor hans Broder er Tømmermand: »for han siger, at de der hugger gode Flag og Sejl i Stykker, naarsomenstid de vil have dem indkasserede, for at de kan faae nye igjen«. Proceduren er betegnende for den Følelse af Ansvar, der laa bagved

Rigsdalers-Sedlens
Hændelser.

Første Bind.

Vil Du undgaae Ondskabs Klaffer,
Da vær stum, som Langulaffer.
Thessen.

Kiøbenhavn.
Trykt hos Christian Frederik Holm.
1789.

Titelblad til 1. Del af »Rigsdalers-Sedlens Hændelser« (formindsket).

»LANGULAFFER«, som nævnes i Citatet, er en Person i Baggesens Opera »Holger Danske«, THESSEN en Skuespiller, hvem Baggesen havde havt tilbedste i den rimede Fortælling »Døden og Doktoren«, og som havde repliceret med en middelmaadig »Appel til Publikum«.

I »Adresse-Contoirets Efterretninger« 13 Maj 1789 averteres Bogen tilsalg med den Tilføjelse: »For dem, der kunde faae i Sinde at forarge sig over Vignetten, kan der ogsaa faaes Exemplarer uden Vignet; og efter denne Advarsel vil Forfatteren være angerløs«.

de stærke Angreb, Heiberg som Oppositionsskribent rettede mod offentlige Myndigheder: den spartanske Demokratisme, den uforsagte Sandhedsiver, der skulde stemple ham som Folkets hensynsløse Talsmand overfor Uret og Misbrug, forliges kun daarligt med de Prokuratorudflugter, hvormed han under sine Pressesager søger at bortfortolke sine Udsagns naturlige Mening — i dette Tilfælde ved at erklære »Holmen« for en Trykfejl istedetfor det meningsløse »Holmien«. Retten tog naturligvis intet Hensyn til denne Forklaring, men idømte — i Mangel af en navngiven Forfatter — »Rigsdalersedlens« Bogtrykker en Bøde af 200 Rdl.

Titelvignet til 2. Del af »Rigsdalers-Sedlens Hændelser«.

Domfældelserne forøgede kun Heibergs Popularitet, og nogle af Sagsøgelserne vare ogsaa smaalige nok eller saaledes trukne ved Haarene, at de med Rette maatte indbringe ham almindelig Sympathi. Dette var saaledes Tilfældet med den næste i Rækken, der staaer i Forbindelse med vigtige Begivenheder i Aaret 1790. Kronprinds Frederik havde den sidste Julidag holdt Bryllup paa Gottorp Slot med sin Kousine, Landgrev Carls Datter Marie Sophie Frederikke, og Udsendinge fra Landets forskjellige Egne overbragte det unge Par deres Lykønskninger. Blandt disse Deputationer var ogsaa den sørgelig bekjendte »jydske Ambassade«, der ved Kammerherrerne Lüttichau og Beenfeldt paa hundrede jydske Herremænds Vegne overrakte Kronprindsen et »Tillidsskrift«, som paa en temmelig uforskammet Maade udtalte Ønsket om Tilbagekaldelsen af de nylig udstedte, især af Chr. Colbjørnsen fremkaldte Foranstaltninger til Bondestandens Frigjørelse — en Henvendelse, der ikke alene intet udrettede hos Kronprindsen, men endog paadrog Ophavsmændene Straf. Heiberg undlod selvfølgelig ikke at indregistrere denne Begivenhed i sit politiske Repertorium »Rigsdaler-

sedlen«. Hvor han i sin Skildring af »det forjættede Land« - ledsaget af hosstaaende noksom tydelige Kort — omtaler Canaaniterne og Pheresiterne, vil han, »som Noget, der karakteriserer deres Tænkemaade paa de Tider, ikke forbigaa en Anekdote. som

Kort af »Rigsdalers-Sedlens Hændelser«.

endnu her i Landet er i alle Folks Munde. Det hændte sig, at en Konge, man veed ikke hvem, giftede sig; et Hundrede af Canaaniternes og Pheresiternes smaa Fyrster sendte da Gesandtere for at lykønske deres Lensherre, men lod dem tillige bede, at Kongen, til Belønning for deres gode Ønsker, vilde ophæve det nylig gjorte Forbud, som fritog den almindelige Mand fra at være Fyrsternes

Trældyr og Slaver. Dog forekommer denne Anekdote mig at ligne meget en Satire; det vilde være at tænke sig altfor stort et Barbari, om der skulde have været hundrede Fyrster i et saa lidet Land, alle saa onde og dumme som disse«. — Fyrsteparrets festlige Indtog i Hovedstaden fandt Sted i Septbr., og Heiberg, som af Hjertet maatte billige Kronprindsens Holdning i Proprietairsagen, bragte ham ogsaa sin Hyldest baade med Kantate og en i 14,000 Exemplarer frit uddelt Folkesang. Men ogsaa ved denne Lejlighed maatte hans satiriske Aare have Luft, og for et sluttet Selskab paa Skydebanen skrev han sin første egenlig politiske Vise med den berømte Begyndelse: »Hver Mand i Byen om Indtoget taler« og den endnu berømtere Strofe: Indtogsvisen.

Ordener hænger man paa Idioter,
Stjerner og Baand man kun Adelen gi'er,
men om de Mallinger, Suhmer og Rother
man ej et Ord i Aviserne seer.
    Og har man Hjerne,
    kan man jo gjerne
undvære Orden og Stjerne.

Der snertes til Adelstanden i det Hele taget — »Rigdommen voxer i Adelens Bleer« og »ene de Van'er og Von'er og De'er holder Fortuna og Plutus i Agt« — og til de jydske Herremænd i Særdeleshed:

Her man despotiske Satser ej lærer;
Lighed blandt Mennesker drive vi paa
og ej som Jydernes Proprietairer
ønske os Slaver og Bønder at flaa.
    Selv vi os føde;
    Agerens Grøde
vi ej som Dosmere øde.

Uden Heibergs Vidende og Villie blev denne private Selskabssang aftrykt i et offentligt Blad og derefter yderligere udbredt i et Særtryk; den fik saaledes en Popularitet, som henledte Autoriteternes Opmærksomhed paa den og førte til Sagsanlæggelse mod Forfatteren, begrundet paa, »at ved ermeldte Sang saavel Regeringen dadles som tillige deri paa en fornærmelig Maade tales, dels om Adelstanden i Almindelighed, dels i Særdeleshed om Mænd, som Hs. Majestæt har bevist Naade.« Den Del af Paatalen, som angik formentlige Fornærmelser mod Adelstanden, frafaldtes under Sagens

Gang, medens Beskyldningen for Skumleri over Regeringens Handlinger fastholdtes. Heiberg forsvarede sig med, at han dels ikke havde paastaaet, at Ordener kun gaves til Idioter, dels at han tog Ordet Idiot i den Betydning, »hvori det altid tages, at derved forstaaes enfoldige og ulærde Folk, om hvis Kundskaber man har nogen Tvivl, men som desuagtet kunne være brave, dydige og retskafne Mænd«; han henviste til ligesaa uforbeholdne Udtalelser i ZETLITZ' Sang »At Slyngler hæves til Ærens Top« og i BAGGESENS Forklaring af Adelstandens Tilblivelse (i »Poesiens Oprindelse«) saavelsom til sine egne loyale Festkvad — det hjalp altsammen ikke: han idømtes en Bøde af 150 Rdl. for sin »dumdristige Kritik over Hs. Maj. Kongens Forhold med at uddele Ordener«. Selskabet, der uskyldigt havde givet Anledning til denne Affaire, tilsendte den Dømte Bødens Beløb, men Heiberg vilde ikke give Afkald paa Martyriets Sødme og svarede tilbage: »Er jeg dømt retfærdig, hvorom jeg ikke kan eller bør tvivle, da kan mine Venner ikke være bekjendt, at de have villet understøtte en Forbryder imod Lovene; men om min Dom var endog uretfærdig, saa er der saameget Behageligt ved den Bevidsthed at være bleven et Offer for Sandheden og den gode Sag, at jeg paa ingen Maade vil dele denne Lykke med noget Menneske i Verden.«

Visedigtning. Heiberg var fra nu af Nationens folkeligste Forfatter, og idet Myndighedernes Indskriden æggede ham til atter og atter at byde dem Satirens Braad, fik det en egen pikant Interesse for hans Publikum at se, hvor nær han kunde træde den farlige Grændselinie mellem Tilladeligt og Utilladeligt, uden at lade sig fange. Vare hans Viser i og for sig fortræffelige ved deres friske oppositionelle Tone og flydende Versform, saa maatte de modtages med dobbelt Jubel som Udtryk for en dristig Mands Leg med Autoriteterne og som smidige Omskrivninger af Tanker og Stemninger, der rørte sig hos Mange under Paavirkning af Revolutionsoptrinene i Frankrig. Enhver ny Vise af Heiberg var derfor en kjøbenhavnsk Begivenhed, og han lod ikke Mellemrummene blive for lange. Fra denne Tid hidrører Visen »Verden af Krig og af Fejde er fuld«, med det morsomme, til Kammerherre Lüttichaus fortvivlet ubehjælpsomme Omskrivning af Indtogsvisen sigtende Omkvæd:

Enten man ta'er det paa langs eller tvers,
løjerligt er det, som Lüttichaus Vers;

fremdeles »Henslængt i Krogen min Harpe staaer«, hvori Forfatteren mindes sine Pressegjenvordigheder:

Om Ordner synger jeg ej saa let,
jeg sang engang, men fik Skam til Takke.
Og dog er Orden alene det,
hvorom man vil en Skribent maa snakke.
En Autor, som ej Eloger maler,
halvandet Hundrede blanke Daler
fortjener surt.

Jeg frygter ogsaa for Holmens Magt;
der hersker Orden i alle Kroge,
og den Skribent, som har Andet sagt,
kan ikke regnes iblandt de kloge.
Men Verdens Klogskab jeg stolt foragter
og leer ad Hyklerens dumme Fagter;
det er min Lov.

Endvidere kan nævnes de Oversættelser af Pyrenæer-Marschen og Marseillaisen, i hvilke Heibergs Begejstring for Frankrig gav sig Udtryk.

Komedier.

Forvandlingerne.

Ogsaa i sin Komediedigtning søgte Heiberg alt mere og mere at gjøre sig til Tolk for sin Samtids og sit Samfunds bevægende Tanker. Femakts-Komedien »Forvandlingerne« var bleven opført 1788 under et stærkt Bifald, der navnlig skyldtes den kvikke Dialog og den ret underholdende Intrige; denne er laant fra en Fortælling af Cervantes og — skjøndt »Handlingen skeer paa en Gjæstgivergaard i en Kjøbstad i Sjælland« — omsat i saa konventionelle dramatiske Træk, at der ikke er Spor af national eller lokal Farve at opdage i Billedet, ja dette vilde snarere røbe en spansk, fransk, tydsk eller engelsk Oprindelse end noget Udspring fra en dansk Forfatters Pen. I den følgende Saison opførtes Skuespillet »Heckingborn«, hvis Handling er henlagt til England, og hvis Titelfigur er laant fra et tydsk Lystspil; det var saaledes heller ikke ved nationale Elementer, at denne Komedie øvede sin, til Trods for den paa eengang matte og usandsynlige Slutningsakt, ikke ringe Tiltrækning paa Publikum, men snarest ved Dydens sejrrige Udgang af en Række pinefulde Prøvelser og dernæst ved en vis Soliditet og grundmuret Konsekvens i Karaktertegningen, hvilke Fortrin rigtignok for en stor Del ere hidførte ved de af Heiberg saa overmaade yndede udvortes Karakterbestemmelser. Den hypokondre, verdensmætte Særling Admiral Heckingborn tegner sig strax i Stykkets første Scene (mellem ham og hans Forvalter Blunt) med en saa overflødig, ved stærke Midler tilvejebragt Tydelighed, at hans Karakter er færdig og fastslaaet med det Samme. Saaledes begynder nemlig Stykket:

Heckingborn.

Landgods en Hase... en af de kleine firbenede Dier, mit lange Eren, som leber, nær man dem jager... en saadan en, som stahr

L. Heil del. H. P. Hansen sc. A. Flint sculp.

Scene af »De Vonner og Vanner«.

SNYDENSTRUP. Naar jeg seer, at Du tager efter mine Lærdomme og Formaninger, saa lægger jeg mig rolig i min Grav, naar Tiden kommer.

JONAS (græder). Papa maa ikke dø.

SNYDENSTRUP. Det vil jeg ikke heller, saalænge ieg kan hytte mig. Men det skal dog engang ske, og saa vil jeg ingen Bebrejdelser tage med mig i Graven, for at jeg har forsømt noget paa din Opdragelse. — Naa kys mig nu, min Dreng, og vær ikke bedrøvet.

Titelvignet til »Skuespil af P. A. Heiberg« 2. Bind. 1793. »Figurerne ere tegnede efter Naturen,« siger Forf. i Fortalen. »De forestille Skuespiller KNUDSEN som Snydenstrup og Dandse-Eleven HEINSVIG som Jonas. Hvo der har seet dem, kjender dem ved første Øjekast.« Overskou omtaler »den Jubel, der frembrød ved det blotte Skue af Knudsens Snydenstrup, hvori man vilde finde Billedet af en stærkt udraabt Aagerkarl, hvis velbekjendte Muffe og Hat han endog havde vidst at skaffe sig ved at betale ham en høj Leje deraf«.

her in min adliche Wapen«. Aagerkarlen Snydenstrup — hvis Navn er ligesaa overflødigt oplysende som Kapitainens — underviser sin Søn Jonas i Forretningens Hemmeligheder med en Aabenhjertighed, der forsmaaer enhver besmykkende Flig af Hæderlighed.

Men som Figurerne vare hensatte, gav de Skuespillerne faste og klare Omrids, der udfyldtes ypperligt. »De Vonner og Vanner« gjorde overordenlig Lykke, men allerede efter den tredie Forestilling blev Opførelsen standset efter højere Ordre, fordi Stykkets Satire formentes at fremhæve en Forskjel mellem Land- og Sø-Etaten, som maatte sætte ondt Blod. — Endnu i samme Saison kom Heibergs Syngestykke **»Chinafarerne«** til Opførelse, en frisk og livlig Lokalskildring af en ægte kjøbenhavnsk Episode fra hin Tid: en Kinafarers Hjemkomst. I dette lille Arbejde kulminerer Heiberg med Hensyn til sand national Tone og gratieust Vid, og han benytter mindre end noget andet Sted den stereotype Ordvending til Karakteristik. Stykket fængslede Tilskuerne ligefra den første Scene, Kjøbenhavns Toldbod med de der forsamlede Jøder, der spejde ud efter det hjemvendende Skib under Afsyngelsen af det fortræffelige Kor: Chinafarerne.

Leve Reverser und Botineri,
den Asiatische Kompagni
och vi, och vi!

Verlier man tidt,
har man bisweilen doch lidt
Profit, Profit —

og til Slutningsscenens tilfredsstillende Løsning af den ubetydelige Konflikt. »Chinafarerne« holdt sig paa Scenen lige til 1830, og Sange som Skibsfolkenes Kor:

Fra Kinas Kyst
til Østersøens Grændser
den danske Sømand gaaer med Lyst,

eller Visen:

Man kan i Slutteriet leve
saa herligt og saa godt

som nogen Junker eller Greve
paa noget andet Slot —

hørte til et Slægtleds mest yndede Sangskat. Om »Chinafarerne« kan endnu bemærkes, at Heiberg her, som Modvægt mod den hyppige Brug, han selv og den gamle Komedie overhovedet gjorde af Jøderne til Fremstilling af latterlige eller mindre hæderlige Personer, anvender den ædle Jøde Moses som sin Handlings højhjertede *deus ex machina*. — Ogsaa Syngestykket »Indtoget« gjorde megen Lykke paa Scenen og holdt sig længe paa Repertoiret, skjøndt det er et saare mat Arbejde med en næsten ufattelig naiv Handling og nu har sin eneste litteraire Betydning som det Tilknytningspunkt til Faderens dramatiske Digtning, hvorfra J. L. HEIBERG Indtoget.

senere, benyttende Stykkets Ide, lod sin Vaudeville skyde frem. Af P. A. Heibergs øvrige Skuespil ere »Hofsorgen« og »De syv Tanter« blevne opførte, men først mange Aar efter deres Tilblivelse og uden Virkning. Af Heibergs egen Udgave af sine Skuespil foreligge kun to Bind; de bleve senere fuldstændig udgivne af RAHBEK i fire Dele (1806—19).

Heiberg var 1790 bleven gift med den syttenaarige THOMASINE CHRISTINE BUNTZEN og det følgende Aar bleven Fader til sin senere saa navnkundige Søn Johan Ludvig. Arbejdsdygtig, som han var, holdt han Hjemmet paa en smuk og passelig Fod, og dets Selskabelighed var et Midtpunkt for Tidens frie politiske Aander. Den franske Republiks Udsendinge fandt et gjæstfrit og sympathetisk Tilholdssted her, og dens Ambassadeur Grouvelle var den danske Frihedsmand en ligesaa kjær Ven, som hans diplomatiske Antipode, den engelske Gesandt Hailes, var ham forhadt af politiske og personlige Grunde. Disse Følelser fik Heiberg Lejlighed til at lægge for Dagen ved Christiansborg Slots Brand 1794, da han under Pseudonymet Simon Sanddru i »Tilskueren« denuncerede »tvende Personer, der talte et fremmed Tungemaal, og hvoraf især den ene, med et Øjeglas i Haanden, udmærkede sig ved at vise en Djævels Glæde over Ilden«; der tillægges den saaledes Udpegede den Ytring: »For den Summa, som nu brænder, kunde Danmark have ført Krig mod Frankrig i tre Aar«. »Jeg nægter ikke — siger Simon Sanddru — at det jo smerter mig, at denne Skurk kom hjem med hele Arme og Ben; thi jeg troer, at det mest inviolable Menneske burde for slige Udladelser have sin Fred forbrudt«. For at gjøre Sit til hans Forevigelse vil Simon Sanddru indlemme hans Portrait i sin tidligere i »Tilskueren« bebudede »Levnetsbeskrivelse over en uhyre Mængde adelige Skurke og Skurkinder«. Sigtelsen var tydelig nok og forstodes af Alle. Den engelske Minister fordrede Oprejsning hos Bernstorf, og der blev anlagt Sag mod RAHBEK som »Tilskuerens« Udgiver, men han blev frikjendt, da han efter hine — og efterfølgende — Tiders Fremgangsmaade i Pressesager benægtede, at de paaankede Ytringer sigtede til nogen bestemt Person. Men allerede Ugedagen efter at denne Frikjendelse var falden, beredte Rahbek sin Ven Heiberg en alvorligere Forlegenhed ved at optage hans for et Selskab skrevne Vise »Vor Klub er dog en herlig Sag« i sit Blad — uden at kjende den og

Aktioner.

uden Forfatterens Tilladelse, fordi der manglede Manuskript til et Numer. I denne Sang forekom de farlige Linier om Kongen af England og hans Kabinetschef:

King George han spiller høje Spil,
en Satan fik ham nylig til
at rive Folkets Klubber ned,
sig selv til stor Fortred.

Han troer ej Briten mukke tør,
hvor gal han endog Sagen gjør.
Troer I, godt Folk! slig Politik
kan længe holde Stik?

Regeringen bragtes i en vanskelig Stilling ved dette gjentagne Udfald mod en venskabelig Souverain. Bernstorf »vred sine Hænder for at redde Trykkefrihedens Sag og Landets Ære tillige«, siger en samtidig Forfatter, og han tilføjer, at Statsmanden vel kunde mene sig beføjet til »at opfordre Retfærdigheden imod de Skribenter, der for at blive beklappede i en Klub satte Fædrelandets Velfærd og Rolighed paa Spil«. Der blev da anlagt Sag mod Forfatteren til dette »uanstændige, dumdristige og forhaanende« Angreb paa Kongen af Storbritannien, og hvorvel Heiberg gjorde den ikke ganske afviselige Argumentation gjældende, at Visens Udfald ikke gjaldt den engelske Monark, men hans Minister Pitt, den »Satan«, til hvem Ordet »han« i femte Linie skulde vise tilbage, blev han dog dømt til 300 Rdl. Mulkt — en meget folelig Straf, der dog ikke gjorde den Domfældte spagere; tvertimod — baade under og efter Sagen fortsatte han sin Visedigtning med adskillige dristige Exemplarer, saaledes Sangen »De Franske er en vanartet Slægt« med dens Strofe: Fortsat Visedigtning.

Om Rettigheder og andet Sligt
saamegen Løgn de os vil indbilde;
vi veed, at Mennesket har en Pligt,
hvorfra han aldrig sig maa forvilde:

den er at bukke
og aldrig mukke,
men derimod at i Løndom sukke,
det er hans Ret.

»Min politiske Omvendelse« med dens ironiske Taksigelse til Bladet »Folkevennen«, der har omvendt Forfatteren til den sande orthodox-monarkiske Anskuelse:

At den er skyldig i Mytteri,
som denne Sandhed i Tvivl tør drage,
at Folk er Kongers Hollænderi,
hvis Ost og Smør de har Lov at tage,

og som desuden
maa ligne Studen,
naar en Forpagter faaer Lyst til Huden,
det veed jeg nu.

At Frihed er et forbandet Ord,
som Herren skabte udi sin Vrede,
blot for at straffe den gale Jord
og Verdens Undergang at berede,

at Skraal mod Lænker
den Ret forkrænker,
som Gud paa Vuggen Monarken skjænker,
er soleklart.

Endelig den berømte »Laterna-magica Vise«, der mulig indeholder adskillige Allusioner, til hvilke Nøglen nu er gaaet tabt, men som atter har andre Strofer, der ere fattelige nok i deres almindelige Satire, som f. Ex.:

Her er den forlorne Søn,
som fra Frankrig kommer,
der vel sin fortjente Løn
faaer til næste Sommer;
gid han en Ulykke faae,
troer han ej, vor Jord kan staa,
om der ej var Konger!

Her med Pungen Judas staaer,
han var kuns en Staader,
før han til Pilatus gaaer
og hans Ven forraader;
Kongen trykker glad hans Haand,
skjænker ham det hvide Baand
og Pension i Naade.

Naar vi mindes, at det just var samtidig med disse Sagsøgelser og denne Visedigtning, at M. C. BRUUN udgav sine forskjellige periodiske Skrifter, sang sine republikanske Viser og skrev »Aristokraternes Katekismus« (S. 259—63), saa vil man ikke undres over den Bevægelse i Sindene, hele denne Litteratur afstedkom, med Statsomvæltningen i Frankrig som den betydningsfulde politiske Baggrund. Undertiden fik Stemningen Luft under lydelige Udbrud, som ved det kgl. Theaters Opførelse af det i og for sig saare ubetydelige Lystspil »Dormon og Vilhelmine«, hvis spagfærdige Tendens var at vise Adelen det Urigtige i ikke at ville indgaa Ægteskab med Borgerlige, medens Tilskuerne fik den stik modsatte Mening ud af det og derfor demonstrerede mod Opførelsen. »Publikum talte med under Stykket«, fortæller OVERSKOU, »eftervrængede flere Repliker, trampede, hyssede og peb. Et Sted siger Adelsaristokratiets Repræsentant i Stykket: Adelsmanden er Statens Zir! Malthe Conrad Bruun raabte strax med stærk Stemme Slutningen af Dormons paafølgende Replik: »Borgerstanden er Statens Støtte!« og Parterret udbrød i et rungende Bravo. Overceremonimester Calmette skreg forbitret ned fra Kavalerlogen: »Kast os den Skomagerdreng ud!« Bruun vendte sig rask op imod Logen og skreg endnu stærkere: »Smid os det stjernemærkede Fjog ned!« hvorpaa fulgte en saa tordnende Bifaldssalve, at Calmette fandt det raadeligst at skjule sig bag de andre Kavalerer.

Huset var midt under Spillet i et heftigt Oprør, som Politimester Cold havde den Klogskab ikke at ophidse ved, som Gehejmeraad Brandt havde befalet, at lade de fire Betjente, der i deres røde Kjoler med grønne Opslag stod opstillede indenfor Parterreindgangene, bruge Stokkene; ja da der blev raabt — som det hed, af Heiberg —: »Ud med de røde Engle!« var Cold endog saa besindig at svare: »Politiet skal aftræde, indtil Parterret gjør det nødvendigt at bruge det, men saa bringer det Vagten med!« hvorpaa han lod Betjentene stille sig i Forsalen.« Efter Tæppets Fald var Pibningen saa almindelig, at Stykket ikke blev givet mere. En halv Snes Dage efter — 30. Jan. 1796 — opførtes som Feststykke til Kongens Fødselsdag FALSENS »Festen i Valhal«, som fremkaldte et politisk Stridsskrift af M. C. BRUUN (S. 259), samt for første Gang SAMSØES »Dyveke«, i Anledning af hvilket Stykke der opstod en heftig Fejde, der vel ikke var af nogen politisk Karakter, men dog ikke blev uden politisk Betydning.

»Dyveke-Fejden« havde sin Oprindelse fra en af de dengang saa hyppige Theaterkabaler, der altid satte Publikum i stærk Bevægelse. Mdm. Rosing, der overhovedet blev fremdraget paa en anden dygtig Kunstnerinde Mdm. Preislers Bekostning, havde ved Rahbeks Indflydelse faaet Sigbrits Rolle tildelt, men da hendes Helbredstilstand stillede en snarlig Sygemelding i sikker Udsigt, var det tillige blevet paalagt Mdm. Preisler at indstudere Rollen. Ikkedesmindre blev »Dyveke« henlagt, da Mdm. Rosing meldte sig upasselig efter tredie Forestilling, uden at der blev givet Doublanten Lejlighed til at optræde, skjøndt Publikum paa det mest Levende interesserede sig for det sensationsvækkende nye Sørgespil. Da antog P. A. Heiberg sig offentlig den forurettede Kunstnerindes Sag og opvakte derved en ilter litterair Debat, hvor han blandt andre Modstandere ogsaa mødte M. C. Bruun, der udgav Theaterbladet »Svada« og sammen med Rahbek og Andre havde Ord for at udgjøre en Slags »hemmelig Ret« for Theateranliggender. Striden, hvis Enkeltheder det ikke lønner Umagen at følge, var vel skikket til at nedbryde Publikums Agtelse for de to demokratiske Førere, der i en saa smaalig Anledning overdængede hinanden med Fornærmelser: Bruun tillagde Heiberg Fremfusenhed, Selvindbildskhed og Skjældesyge, krævede ham til Ansvar for bagvaskende Beskyldninger og kaldte ham en Løgner; Heiberg karakteriserede

Dyveke Fejden.

SYNET

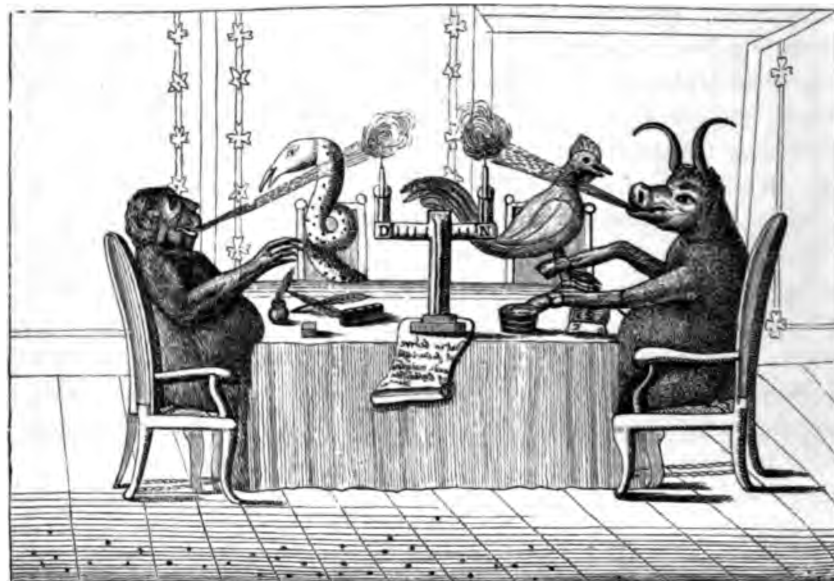
Satirisk Kobber fra 1796,

vedrørende »Dyveke-Fejden«. Foroven, foran Udødelighedens Tempel, i hvis Glorie Samsøes Navn læses, hviler en Genius med Tragedien »Dyveke« i Haanden. Paa Theatrets Scene fører en Kammerherre (af hvis Lomme fremstikker Heibergs Skrift »Til Borgeren Wedel Jarlsberg«) Sigbrit frem for Tilskuerne, skydende med den højre Haand P. A. Heiberg, der holder sine Skuespil og sine polemiske Brochurer med Invektiverne »Fæhund«, »Skabhals« i Hænderne, frem mod M. C. Bruun, som kaster Skarn paa ham af en Potte under Udbruddet »Løgner«, medens der ved hans Fødder læses en latinsk Sentens, som satirisk fremhæver de skjønne Videnskabers Evne til at forædle Sæderne. Imellem dem troner Rahbek paa Dramaturgiens Domstol, omgiven af Numre af »Tilskueren« og tilklappende Bruun Bifald. Tilh. betaler Theatrets Direkteur Hofmarschal Hauch 50 Rdl. til (den antydede) Assessor Falsen for »Festen i Valhal«, medens han tilraaber en af de Kæmpende Kandestøberens Replik: »Du est en ung Mand, Frands«. Bag ham sees Falsens Gravmonument med Indskriften: »Sorger, I Gode!«

Bruun som en Dreng, der »havde tabt meget af den Agtelse, han forhen havde erhvervet«, og tilkjendte ham som Valgsprog Gert Westphalers Ytring: Jeg vil hellere, Folk skal sige: der sidder en carnaliøsk Tunge paa den Karl, end at de skal sige: Den Karl sidder som en Fæhund eller Skabhals og har hverken Maal eller Mæle. Skjøndt Sagen endte med offentlige Tilbagekaldelser fra begge Sider, blev dens Braad dog siddende baade hos Heiberg og Bruun, og hos Autoriteterne havde disse Afsløringer i Forbindelse med deres Ophavsmænds almindelige politiske Tendens vakt allehaande Betragtninger. »Det var Tid,« skrev den liberale Hertug FRIEDRICH CHRISTIAN af Augustenborg, »at foretage noget Alvorligt, for at raade Bod paa den Ustyr, der beskæmmer den nyere Litteratur. Kaadheden, hvilken Intet er helligt, og der stedse kun vil storme og nedbryde, uden tillige at opbygge paany eller skaane og befæste det nærværende Gode, maa drives tilbage; Litteraturen maa ophøre at fremstille en Kampplads for raa, nedrige Lidenskaber, og den med gavnlig Videnskabs Herredom tilbagevendende Urbanitet maa med Skam og Skjændsel tilbagevise Pøbelens Sprog, hvor det henhører. Alt længe var dette vor faderlige Regerings Ønske.« Disse sidste Ord fandt deres Stadfæstelse, før de Fleste anede det: i November 1797 nedsattes der en af fire Mænd — Etatsraaderne L. Nørregaard og O. Malling, Justitsraad M. Fridsch og Prof. M. Th. Cold — bestaaende Kommission til at udarbejde et Udkast til en Trykkefrihedsanordning, da Regeringen, som det hed i Kommissoriet, erkjendte Trykkefrihedens Nytte saavel for Regeringen som for Folket. Heiberg skrev i Anledning af dette Skridt »En Draabe i det store Hav af Skrifter om Skrivefriheden«, i hvilken Afhandling han kriticerer Kommissionens Sammensætning og paaviser, hvad han forstaaer ved Trykkefrihed; han vedgaaer, at hans Overbevisning vilde lede ham til at tro det tilladeligt, i Skrifter at opfordre til Oprør; dog tør han af Ærbødighed for store Filosofer ikke erklære dette for Ret og tilføjer, at han for sin Person ingenlunde er misfornøjet med en Skrivefriheds-Forordning, der forbyder det; thi, siger han, »jeg har aldrig opfordret og skal aldrig opfordre til Oprør. Loven, selv den, om hvis Uretfærdighed jeg troer mig overbevist, skal aldrig finde Nogen mere villig til at lyde sig end mig, naar man blot vil tillade mig at sige, idet jeg lyder Loven: Den er uretfærdig. Loven skal jeg lyde, fordi jeg

Trykkefriheds-Kommissionen.

vil og bør; Magtsprog fordi jeg maa og skal«. »Ingen — siger Heiberg i Slutningen af sit Skrift — ønsker mindre end jeg at ryste Danmarks Konstitution, uagtet alle de Fejl, jeg med Raynal og Flere troer at finde deri; Ingen skal mindre modsætte sig de offentlige Autoriteter end jeg; og dette er meget nær Alt, hvad man

Satirisk Kobber fra 1798,

forestillende Trykkefrihedskommissionens Medlemmer i Dyrelignelser, ifærd med at slukke Pressefrihedens Lys. Under Stagen ligger et Papir, paa hvilket der læses med bagvendt Skrift: Det er bedre at falde i Guds end i Menneskers og Bæsters Hænder.

har Ret til at fordre af den, der fra det Ojeblik, da han greb Pennen for at fægte mod hvad han holder for Misbrug, ikke har vundet Andet end Regeringens uforskyldte Unaade og dens blinde Anhængeres Had og ondskabsfulde Forfolgelse.«

I vor Tilværelses almindelige Ideer og ledende Grundsætninger slaaer Skjæbnen de personlige Oplevelsers og Sjælsindtryks Islæt ind, saa Livets Væyning voxer under idelig Krydsning af Traadene. Heiberg berørtes just nu stærkt personligt af Noget, der skærpede hans Oppositionstendens og førte den ind paa skjæbne-

svangre Veje. Han havde fra 1787 af havt Bestalling som Translateur og i en Række af Aar saa godt som ene bestyret Notarialforretningerne for den gamle og aflægs Notarius Publicus, ved hvis Afgang han havde grundet Haab om at arve Embedet. Da det længe forudsete Tidspunkt var kommet i Begyndelsen af 1798, indgav Heiberg sin Ansøgning, ledsaget af de mest fyldestgjørende Anbefalinger fra alle sagkyndige Autoriteter og henvisende til sin forudgaaende Praxis — men Embedet blev imod hans og den almindelige Forventning givet til en Anden. Ikke alene udspandt der sig af denne Skuffelse, eller man kan vel næsten sige Forurettelse, en hidsig og bitter Pennekamp, den saakaldte »Notarialfejde«; men Heibergs Sind blev stemt for Brugen af skarpere Midler i den offentlige Debat og modtog her den første Tilskyndelse til Nag mod den højtansete Generalprokureur Chr. Colbjørnsen, hvem han tillagde en Del af Skylden for Forbigaaelsen. Kort efter skrev Heiberg i Kvartalskriftet »For Sandhed« de to Artikler, der gav Anledning til hans Fald. Den ene, »Politisk Dispache« (ɔ: Opgjørelse, Beregning), er en paa statistiske Data støttet Undersøgelse navnlig af Forholdet mellem Danmarks og andre Staters Bidrag til Hofholdningen, sammenlignet med Indbyggerantal og Statsindtægter, med det Resultat, at den republikanske Statsførelse er den billigste og blandt de monarkiske Hofholdninger Danmarks en af de dyreste. Den anden Artikel, »Sprog-Gransknings«, indeholder under Form af Ordforklaringer en Række skarpe, tildels meget vittige Udfald mod religieuse, politiske og sociale Institutioner, f. Ex.:

Notarialfejden.

Pol. Dispache.

Sprog-Gransknings.

Administration er en fed Græsgang. Det Kvæg, som indbrændes derpaa, kaldes Administrateurer; jo bedre disse trives, jo mere bør en Regering skjønne derpaa ved Karakterer og andre Naadesbevisninger.

Aristokrater; den bedste Sort Jagthunde, der pudses paa Demokrater og faaer Steg for at bide dem.

Balparé. En Forsamling af lutter smukke Folk, der have Lov til at gjøre, hvad Lovene forbyde.

Bibellæsning. Et aandeligt Balparé. Man paastaaer, at Guds Børn begaa de samme Uterligheder i Bibellæsningen som Verdens Børn paa Balparé. [Se S. 254 nederst].

Dansk; en Plet paa et velopdraget Menneske, og som gjør ham uduelig til et vigtigt Embede i Danmark. Kan vel nogenlunde afvaskes, men kuns i udenlandsk Vand, og efterlader sig altid en Skjold.

Djævel. En af de flere i disse Tider dethroniserede Konger. Præsterne holder paa ham som paa de andre; men det hjælper ikke.

Emploi eller Embede. En Fordel, der erhverves ligesom Saligheden: af Naade, og ikke ved gode Gjerninger. Er Embedet godt, det er at sige: er det forbunden med fede Indkomster, da udfordres undertiden intet Andet dertil end den Kunst at hæve og kvittere for Indkomsterne.

Frihed. En Fabrikvare, som man i de senere Aar har lagt sig stærkt efter at fabrikere i Frankrig; men er aldeles Kontrabande i Dannemark, skjøndt den nye Toldrulle ikke taler derom. Den indsmugles hist og her og vil ikke saa let blive farlig, naar Regeringen kuns ikke lader sine Støvere snuse efter den, for at konfiskere den.

Hof. Et Akademi for alle de Kunster, der ere forbudne i Luthers Katekismus. Hofmænd kaldes Professorerne ved Akademiet.

Komediehus. Et af de mange Drivhuse, hvor udenlandske Planter opelskes og de indenlandske udryddes. Her kan Regeringen lade holde Lovtaler over sig selv, naar og saa ofte som den befaler og betaler. Skade, at disse Lovtaler ere Komedie!

Konge. En Mand, der er saa skikkelig at tage sig Skylden paa, for hvad hans Ministre gjøre. Det er ikke Ministrenes Skyld, naar det hænder sig, at en Konge ikke vil lade sig bruge af dem, saaledes som Tjenestefolk bruge en Kat i et Hus. Det har den forbandede Kat gjort, siger Tjenestepigen, naar en Tallerken er slaaet i Stykker eller et Stykke Steg blevet borte. Det er Hans Majestæts allernaadigste Villie, siger Ministeren, naar han har udøvet sin Hævn imod den, han hader. Kongen og Katten ere som oftest lige uskyldige.

Lotteri. Det mest ærefulde Spil for Stodderen; thi naar han spiller Lotteri, spiller han med Kongen. Dets Grundpiller ere Frihed og Lighed; thi saalænge Stodderen spiller, er han den Mægtigstes Lige; og naar han har spillet, bruger han sin Frihed at hænge sig. Basset er et Slags Lotteri, der ikke maa spilles uden i Selskab med Kongen.

Nar. Enhver, der har en anden Mening end jeg.

Oplysning. De Lys, der brænder i Kirkerne ved Froprædiken. Hører med til den Hellig Aands Naadevirkninger. Al anden Oplysning er Mørkhedens Gjerning.

Politi. Et fremmed Ord, der i det danske Sprog betyder slet intet. I Spanien hedder en Politimester *Alcalde*. Heraf er dannet det spanske Ord *Alcaldada*, der i Sejournants *Dictionnaire* oversættes ved Ufornuft, dumme Streger, eftersom saadant ideligen begaaes af *Alcalderne*. Vi kunde behøve et saadant Ord i vores Sprog.

Privilegier. Et Ord, der er sammensat af de to latinske Ord *privantia legibus*. Man finder allerede Spor hertil i det gamle Testamente. Naboth havde et Privilegium paa at holde Kro i Samaria. Achab fik Lyst til dette Privilegium, og den skammelige Maade, hvorpaa han, som en mægtig Mand, erhvervede sig det, kan læses i første Kongernes Bogs 21. Kapitel. Af denne Historie er der, efter Sigende, skrevet en Tragedie, der skal være spillet paa et privat Theater nær ved Kjøbenhavn.

Denne sidste Artikel er et af de dulgte Angreb, som en smidig Pen med Lethed kan forme saa behændigt, at ikke En blandt Publikum tager fejl af Adressaten, medens denne er afskaaren

fra at søge Oprejsning, fordi han dog ikke er tilstrækkelig tydelig betegnet som borgerlig Personlighed. Den for uretfærdig Misbrug af sin Stilling Sigtede er Chr. Colbjørnsen, der havde faaet Lov til at anlægge et Marketenderi ved sit Teglværk i Nærum, paa samme Tid som Landsbyens Kromand, efter Klage fra Præsten til Rentekammeret, var bleven fradømt sit Kroholds-Privilegium ved Højesteret. Disse Fakta satte Heiberg, efter Folks løse Tale og uden bevislig Føje, i Aarsagsforbindelse med hinanden, sigtende Hædersmanden Colbjørnsen for lav Hævn og lumpen Egennytte. Men ikke nok hermed. For Heibergs af Modgangen vakte Lidenskabelighed stillede det sig, som om den snart efter følgende Fiskalsag var et Udslag af Colbjørnsens Lyst til at komme ham tillivs formedelst Sigtelsen i »Sproggranskning«, ja endog Septemberforordningen i Trykkefrihedslovgivningen saae han som et Led i denne Forfølgelse, sigtende til at berøve ham hans Forsvarsret overfor Publikum. Endnu mange Aar efter fastholder Heiberg denne Betragtning i sine »Erindringer«, men gjør sig skyldig i saa væsenlige Urigtigheder og fejlagtige Grupperinger af Data, at man, om ellers nogensinde, her har Anledning til at iagttage al den Varsomhed, hvormed man bør fæste Lid til Enhver, der opkaster sig til Dommer i sin egen Sag, medens man paa den anden Side kan forstaa og undskylde den Bitterhed, der maatte betage Heiberg baade under Proceduren og naar han Aaringer efter saae tilbage paa dette Vendepunkt i sin Livsskjæbne.

Kancelliet gav i Februar 1799 Ordre til Sagsanlæg ikke blot for Heibergs to sidste Skrifter, men samtidig for adskillige foregaaende, ligesom ogsaa de tre forhen over ham afsagte Domme bleve tilsendte Generalfiskalen til Benyttelse. Heiberg skrev selv Indlæggene i sin Sag og meddelte dens Aktstykker arkvis under Titlen »Læsning for Publikum«, en behændig Defension, der ikke nøjedes med den blotte Offentliggjørelse af de retslige Dokumenter, men ledsagede dem med satiriske Randgloser og overhovedet optraadte offensivt overfor Myndighederne, først og fremmest overfor Colbjørnsen, der idelig kaaredes til Skive for de forblommede Insulter, den Slags »forklædte Æresangreb«, siger A. S. ØRSTED, »som altid have i højeste Maade oprørt mit Inderste«. Det store Publikum havde, som altid, sin Fryd af denne Skrivemaade, stod overhovedet paa Heibergs Side, hvilket jo var en ganske Fiskalsagen.

naturlig Følge af Forholdene og den store Anseelse, han nød som Skribent og uforfærdet Frihedsmand. Deltagelsen for ham kunde

Satirisk Kobber fra 1799,

vedrørende Fiskalsagen mod P. A. Heiberg. Allegorien er noget uklar. Forgrundsfiguren med Lovkyndighedens Kappe, hvis Foer fremviser Slanger og Ræve, synes at hentyde til Generalfiskalen. »Korsfæster ham for min Skyld,« siger han, og træder med højre Fod paa Oplysningens Fakkel. Figuren ved hans Side har Lighed med Heiberg; han dypper sin Pen i den Andens Blækhus og har i Lommen et Papir med Paaskrift: Modgift. Bjørnen, der vælter Bordet med Retfærdighedens Insignier, maa vel sigte til Colbjørnsen. Assessorerne bag Skranken drøfte Spørgsmaalet: *Cui bono?* (ɔ: hvem har havt Fordel deraf?). I Skyerne udsende Jupiter og Apollo Lyn og Pile, medens Indskriften trøstende bebuder: *Post nubila Phoebus* (ɔ: efter Regn kommer Solskin). Det Hele omgives af en dobbelt Lænke med korslagte Pennefjer i Mellemrummet.

kun voxe ved den livlige Korrespondance, Heibergs »Læsning for Publikum« tilvejebragte mellem det og ham. Men som et Lyn fra uvejrsvanger Himmel kom Presseforordningen af 27. Septbr.

1799 og standsede denne Meddelelse, og efter denne nye Lov med dens Censurbestemmelser og strenge Straffe fældedes Juleaften samme Aar Hof- og Stadsrettens Dom: »Translateur P. A. Heiberg bør forvises Kongens Riger og Lande«. Han appellerede ikke Dommen, men forlod i Begyndelsen af Aaret 1800 Danmark, som han aldrig gjensaa mere. Han drog til Paris, hvor han brød sig en Vej i Udenrigsministeriets Tjeneste. En stor Sorg ramte ham strax i det fremmede Land: hans Hustru benyttede den Ret, Lovgivningen hjemlede hende, til at lade sig skille fra ham, for at indgaa nyt Ægteskab. Paa sine ældre Dage blev P. A. Heiberg blind og levede et ensomt Liv i den store By. Han døde højtbedaget den 30. April 1841 og ligger begravet paa Montmartres Kirkegaard, hvor Gravmonumentets danske Indskrift tilraaber den »danske eller norske Vandrer, som besøger dette Sted«, de indholdsrige Ord: »Hans Skjæbne er Dig bekjendt«. Landsforvisning

Foruden sine førnævnte »Erindringer« har P. A. Heiberg givet Meddelelser om sit Liv i Skriftet »Tre Aar i Bergen, autobiografisk Episode«, 1829. Hans Levnet er skrevet af CHRISTEN THAARUP: »Peter Andreas Heiberg«, anden Udg. 1883. Den sensationsvækkende Bog med Belysningen af Skilsmisse-Katastrofen: »Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllembourg, en Beretning, støttet paa efterladte Breve«, udgivet 1882 — og senere i flere Oplag — af Fru JOHANNE LUISE HEIBERG, affødte en hel Litteratur af Heibergiana som Bladartikler og supplerende Brevsamlinger; vi nævne »Breve fra Peter Andreas Heiberg«, udgivne af JOHAN LUDVIG HEIBERG, Dr. phil., 1883, samt Heibergs Breve i S. BIRKET SMITHS Samling »Til Belysning af litt. Personer og Forhold«, 1884. Hans »Udvalgte Skrifter« udgaves 1884 af OTTO BORCHSENIUS og FR. WINKEL HORN. Med Hensyn til Heibergs Visedigtning henvises til FR. BAJER: »Nordens politiske Digtning«, 1878.

Poesien faaer i Periodens Begyndelse sit Præg af KLOPSTOCKS Tilstedeværelse i Kjøbenhavn. Hans »Messias« og hans Oder vinde begejstrede Tilhængere og Efterlignere, men fremkalde ogsaa Modstandere, der dels savne Følelse for disse Digtes virkelige Skjønheder og kun frastødes af det overspændt Uklare i deres Pathos, dels ikke paa nogen Maade ville lade sig forsone med det urimede Vers og se Digtekunstens Undergang i denne nye Frihed. Udgivelsen af Messiadens første Del, der var tilegnet Kong Frederik V. med en »Ode an den König«, gav Anledning til en gjennem flere Aar fortsat Odekrig mellem Digtere, der efterabede, og Satirikere, der parodierede Odestilen, og hvad der karakteriserer Evnerne paa begge Sider, er det, at det stundum kan have sine Vanskeligheder at afgjøre, hvorvidt et forelagt Exemplar af denne Digtning skal henføres til den alvorlige eller til den parodiske Gruppe. Side om Side med dette Odelaveri gik en kritisk Litteratur, der skulde forsvare eller bekæmpe den nye metriske Theori, samt forskjellige mere velmente end vellykkede Forsøg paa at folkeliggjøre Klopstocks Poesi ved Hjælp af en fortolkende Omskrivning, der sjeldent naaede videre end til at udvande Digterens Tanker, uden at bringe Klarhed i dem. Saaledes den unge Normand NIC. NANNESTAD, der under et Ophold i Tydskland havde indsuget en overordenlig Begejstring

for Klopstock og nu stræbte at gjøre Propaganda for ham ved at tyde hans Digtning. I »Paraphrasis og Oplysning over Hr. Klopstocks Ode til Kongen« gjennemgaaer han det nysnævnte Tilegnelsesdigt Vers for Vers — med hvilket Udbytte, vil en Prøve vise. Odens første Strofe lyder saaledes: Nannestad.

Welchen König der Gott über die Könige
mit einweihendem Blick, als er geboren ward,
vom Olympus her sah, der wird ein Menschenfreund
und des Vaterlands Vater sein.

»Poeten«, forklarer Kommentatoren, »vil sige saameget: Det er dog ikke at undre paa, at denne Konge er saa god en Konge; thi hvilken anden Konge Gud, som er over Kongerne, som beskikker og ved sin forborgne Kraft regerer Kongerne, der beklæde hans Sted paa Jorden, haver saa kjær som denne Konge, og har ved hans Fødsel seet ham an med et saadant almægtigt velsignet Øjesyn, som var ligesom naar man indvier en Ting til vigtig Brug, fuldt af Alvorlighed, som hos Gud er allerhøjeste Majestæt, og af en fornøjende Kjærlighed, Nidkjærhed og Ømhed, og derved indviet og givet ham Kraft til at opfylde paa det fuldkommenste en Konges vigtige Pligter og Forretninger: Den maa blive en ligesaa god Menneske-Ven og Fader for sit Land, som denne Konge er.« Man dømme selv, om en saadan Udtræden af Digterens Tanker var egnet til at hverve dem forstaaende Tilhængere — et Venskabets Favntag, som trykker Livet af den Favnede.

Af Parodierne paa Klopstocks Odedigtning ville vi fremdrage den ubetinget heldigste, som skyldes Præsten i Birkerød, Normanden GERHARD TRESCHOW. Dens Gjenstand er Klopstocks i Anledning af Dronning Lovises Død 1752 skrevne nye »Ode an den König«, hvilken Treschow følger omtrent Linie for Linie i sin strax efter udgivne »Ode til Bispen«, et Fødselsdagsdigt til P. Hersleb. Naar Klopstock begynder sin Ode til Kongen saaledes: Treschow.

Da Sie — ihr Name wird im Himmel nur genennet —
ihr sanftes Aug' im Tode schloss —

efterligner Treschow ham saaledes:

Da De — jeg af Respekt vil Deres Navn ej nævne —
fik Bugt med dette Aar.

Klopstock lader Dronningen i hendes Dødsstund glemme al Jordens Kroner og Troner og kun skjænke sin nærmeste Slægt blandt de Efterlevende et Par Taarer:

Zwo Thränen noch! die eine für den König;
für ihre Kinder die,
und für die liebende, so sehr geliebte Mutter —
und dann wird Gott allein geliebt.

Treschow skjænker i sit Digt med mere gavmild Haand Bispen endnu syvogtredive Fødselsdage:

For Deres Frue ti, for Deres Børn ti andre,
for Stiftet ogsaa ti.
Af Summen bliver der endnu syv Aar tilbage,
de ere nok for mig.

Naar det hos Klopstock hedder:

Dich soll der Enkel noch, Du Todesstunde! feiern;
sie sei ein Fest um Mitternacht,
voll heiliger tiefeingehüllter Schauer,
ein Fest der Weinenden —

saa omskriver Parodien det mere fornøjeligt saaledes:

Lad Deres Børnebørn en Grædefest da holde,
en Fest ved Midnatstid!
Det er vor Glæde, vi kan holde Fødselsfesten,
en Fest ved Middagstid.

En tredie Normand — thi nu begynder Normændenes Tid i Fælleslitteraturen; skarevis betræde de nu den litteraire Arena og kæmpe hyppigst paa den sunde Smags, det ædruelige Temperaments Side — en tredie Normand atter hører til Klopstocks ivrigste Partisaner: Gudbrandsdølen PEDER CHRISTOPHER STENERSEN (1723—76, Præst i Udby, senere i Tølløse), der i sine »Critiske Tanker over de rimfri Vers« lovpriser Messiaden og dens Protektor, den dansk-norske Konge, og forsvarer det »sexede« Metrum (ɔ: Hexametret), i hvis Mangel paa Rim han seer en Frigjørelse af den digteriske Tanke. »En Poet«, siger han, »skal visselig have en uomskrænket Magt baade over Tankerne og Rim, dersom han ej for de sidstes Skyld mangen Gang skal opofre de første, flikke, ja støde mange uvedkommende Indfald ind i Materiens brudte Orden. Rimene ere de Skjær, hvorpaa saa mangen Poet har strandet.«

Stenersen.

Kort efter hyldede Stenersen selv i Praxis den Smag, han havde forsvaret i Theorien, og blandt de tidligst paavirkede Klopstockianere er han uden Modsigelse den bedst begavede. 1754 skrev han det første danske Digt i choriambisk Versemaal, den højt beundrede »Ode til min Søsters Bryllup«, hvis poetiske Flugt unægtelig hæver sig ikke lidet over Samtidens øvrige Lyrik, skjøndt den snarere hæmmes end fremmes af den nære Tilslutning til Forbilledet, hvis sproglige Konstruktion endog efterlignes til Skade for det lyriske Udtryks Oprindelighed, hvis der overhovedet kan være Tale om en saadan i denne Andenhaands-Digtning. Man vil dog finde et virkeligt Digtersinds Varme f. Ex. i de Strofer, der drage Tanken fra Ungdomstidens Bryllupsglæde hen til Manddomsalderens varige Erhvervelse:

Naar med slibrige Frugt stjæle sig ufor-mærkt
bort de dejlige Aar, varer bestandig ved
Venskab, grundet paa Dyden,
uberøvet sin Yndighed.

Saa naar stormende Høst river fra frugtbart Træ
sit grønglindsende Løv, vise sig hængende
under skaldede Kviste
den guldstrimet Frugt skjønnere —

eller i de Linier, der forjætte Kjærlighedens sejrende Magt over Tiden:

Ej skal kommende Aar lunkne hans Kjærlighed,
ej skal synes ham mat blegnede Læbers Lys,
ej skal mindre begjærlig
søges aldrende Favnetag,

end nu, da hun ifort gyldne Klenodier,
ny højtidelig Stads, drager ham, villig selv,
med erobrende Ungdoms
gjennemtrængende milde Kys.

Men man vil ligeledes finde, at hvad Følelsen har tabt af Varme under den poetiske Udarbejdelse, er gaaet tilspilde i den kolde, fremmede Form, der har tvunget Sproget til søgte Vendinger og berøvet det Naturens lette, flydende Udtryk. — Højere end i dette Digt naaede Stenersen ikke i den strengt overholdte Odestil; lidt efter lidt unddrog han sig dens Krav, og gjennem en rimet Lokalisering af Horats's Ode »til Selskabsbrødrene«:

Druernes Kræfter presses til vor Glæde,
Bægret bør stille forudfattet Vrede,
Preussiske Sabler og de Bøhmske Glasse
sammen ej passe —

vendte han tilbage til den rimede Strofe i sit jevne, naturligt kjønne beskrivende Digt »Junkerskilden«:

Snart knejser frem af dybe Strand
en oddet Ø, som Havets Tumlen spæger,
snart viser sig et jevnt og dyrket Land,
hvis tætte Ax for Vind sig bølgevis bevæger.
Fjernt blaaner Synet ved de blege Høje,
hvis dunkle Træer sig som en Krands om
Egnen bøje.

Her glad sig under gule Sky
fra brune Jord aarvaagne Lærke svinger,
at lede der om Dagens første Gry;
en venlig Velkomstsang hun Morgenrøden
bringer;
snart daler hun, snart højere sig hæver,
en tonefuld Musik os over Hoved svæver.

De skjønne Videnskabers Selskab.

Under Klopstocks Auspicier stiftedes »Selskabet til de skjønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse« 1759, et af Tidsalderens ægtefødte Børn: en Association til Fremme af Poesi og Veltalenhed, med Nytten, den moralske Opdragelse, til Formaal og den skjønne Form til Middel. Digtekunsten som direkte belærende Meddelelse fik sit officielle Udtryk i denne Institution, der har havt en ikke ringe Indflydelse paa det forrige Aarhundredes æsthetiske Smag ved efter Evne at beskjære den poetiske Fantasis Skud, hvor de viste sig for yppige, og med pædagogisk Alvor fastholde et jevnt Lavmaal af Tankeflugt og Følelsesliv som Norm for Digtningen. Det var ejheller Poeter af Fag, der som Selskabets Nævn sad tildoms over de Digterværker, dets Prisæskninger fremkaldte, men lærde Professorer og fornemme Embedsmænd, og det er ikke mindre karakteristisk for dette til den danske Poesis Fremme stiftede Forbund, at ved Siden af Klopstock flere Tydskere havde Sæde i det; saaledes var J. H. SCHLEGEL dets Sekretair og nød som aarlig Løn 300 af de 400 Rdl., Kongen havde tilstaaet Selskabet, saa der blev 100 Rdl. tilovers til Digtekunstens Opmuntring. Med alt dette vare Selskabets ledende Mænd dog Personligheder, der stod paa Højdepunktet af deres Tids Smag og Dannelse, og dem kan det ikke bebrejdes, at selve denne Smag var saa lavstammet; de have tvertimod virket det Gode, de evnede. Saaledes han, der hædredes med Tilnavnet »Nordens Aristarch«: Gehejmeraad ADOLPH GOTTHARD CARSTENS (1713—95), Lübecker af Fødsel og tydsk af Opdragelse og Universitetsdannelse, Latiner i sin Poesi (»*Carmina amicis*«, ɔ: »Digte for mine Venner«, 1790), men fuld af levende Interesse for dansk Litteratur og — efter sine Anskuelser og Evner — en virksom Beskytter af Ewald, saa han efter sin Død har faaet den tilvisse overdrevne, men af hans Tidsalder godkjendte Roes:

Carstens.

Fra Dig gik Ewald ud, hin Dalens første Skjald,
og dansk er Krandsen, han har flettet til dit Minde;
og den er eviggrøn, og Rolf som Baldur skal
med Laurbær Aristarchens Navn omvinde.

(FR. HØEGH-GULDBERG.)

I Fortalen til sine »Samtlige Skrifter« bringer Ewald denne sin Velynder en varm Tak; dens Motivering viser os utvetydigt, af hvilken Art Carstens' æsthetiske Vejledning var: »Jeg skulde uden hans Hjælp have kunnet blive en Mand af Indfald og Lune, maaske selv min daglige Cirkels Beundring. Men jeg sagde før, at den Bevidsthed, at være nyttig, var et Hovedværk i mit Ideal af jordisk Lyksalighed, og jeg talte Sandhed. Poesiens Foragtere maa sige, hvad de vil, saa er jeg overbevist, at jeg ved alle mine Arbejder har tragtet efter og ved endel virkelig har opnaaet dette Held; hvorledes skal jeg da finde Ord, der værdig nok udtrykke min Taknemmelighed mod den Mand, der ved at tæmme og styre min altfor brusende Aand, ved at vise mig de Afgrunde, som jeg havde at frygte for, de Stier, som jeg burde gaa, med eet Ord, ved en utrættelig Taalmodighed gjorde mig bekvem til at naa det.«

I et lignende Ry som Kunstdommer stod en anden af Selskabets Stiftere, den lærde BOLLE WILLUM LUXDORPH (1716—88), Luxdorph. Gehejmeraad, Kancellideputeret og Præses i det kgl. danske Videnskabernes Selskab. Han var selv Digter, men i det latinske Sprog, vandt det nylig stiftede svenske Vitterhets-Akademis Pris for det bedste latinske Poem om Carl Gustafs Tog over Beltet, skrev Læredigtet »*De origine musices*« (»Om Musikens Oprindelse«) og udgav, ligesom Carstens, et Bind »*Carmina*«. Han besad overhovedet en grundig klassisk Dannelse og ved Siden af den megen Belæsthed i de moderne Litteraturer, og da han derhos var udrustet med naturligt Vid og en vis Sands for det Komiske, havde han ikke faa af de Egenskaber, der danne Smagsdommeren. Hvad han yndede og hvad der mishagede ham i Poesien, viser os i Omrids en begavet og højtdannet Mands Smagsterritorium i de Dage: han læste Molière, Corneille og Voltaire, betragtende henholdsvis »Tartuffe«, »Rhodogune« og »*La Pucelle*« som deres ypperste Værker, hvorimod han ikke kunde forsone sig med Shakspeare, om hvem han siger med en Frimodighed, som adskillige Shakspeare-Hyklere i vor Tid burde gjøre ham efter: »Vare nogle af Shakspeares

Stykker først fremkomne i vor Alder, saa vilde formodenlig Enhver undre sig ved at være den Forste til at klappe, hvilket derimod

Bolle Willum Luxdorph.

Enhver nu undseer sig ved at forsømme, siden der har været klappet ad dem i tohundrede Aar og derover.« Det var Luxdorphs Mening,

at Poesi skulde være sand, ikke opdigtet; derfor foretrak han Virgils Georgica for hans Æneide og Tullin for Ewald, hvem han først sent lærte at skjønne paa. For vor Litteratur søgte Luxdorph at virke ved sin »Samling af smukke danske Vers«, 1742, men sin største Fortjeneste af den har han indlagt sig ved den kostelige Skat af ældre danske Skrifter, hans Bogsamling rummede, og som derfra er gaaet over i det St. kgl. Bibliothek.

Den første Poet, der laurbærkronedes af »det smagende Selskab« — som den satiriske Benj. Dass havde dobt den nye akademiske Institution — var Normanden CHRISTIAN BRAUNMANN TULLIN, født i Kristiania den 6. Septbr. 1728. Samme Aar som Ambrosius Stub døde fattig og glemt, skrev Tullin det mærkelige lyriske Digt, der ved en heldig Forening af de Egenskaber, Samtiden satte højest Pris paa i Poesien, vandt ham Ry som dens ypperste Skjald, medens det tillige er i Besiddelse af sandere digteriske Egenskaber, som først en senere Tid kunde paaskjønne, og som gjorde det til Udgangspunkt for en hel Retning indenfor den norske Skole. For Tullin havde Klopstock ingen Betydning; tre Aar før dennes Ankomst til Kjøbenhavn var den norske Digter alt vendt tilbage til sit Fødeland, og sine poetiske Idealer søgte han da som senere i en anden af de fremmede Litteraturer: i den engelske, hvor Young og Pope vare hans Yndlingsforfattere. Det er af Sandsen for denne engelske Naturdigtning at det navnkundige Digt »**Majdagen**« er udsprunget (1758), et Bryllupsdigt, der i en Grad som faa har overlevet Lejligheden og er blevet poetisk Impuls for et efterfølgende Slægtled. Endnu kan man ane dette Digts Virkning paa dets Tid, naar man med Mindet fæstet paa dens trivielle og kejtede Rimerier læser »Majdagens« letflydende Begyndelsesstrofer:

Tullin.

Majdagen.

Min Muse, kom og lad os fly
fra dette melankolske Fængsel,
hvor Ønsker daglig dø i Trængsel
og fødes for at dø paany.
Hvor Kunst og Vid kun pønser paa
den bedste Plan til nye Sorger,
hvor Rigdom sulter for at faae
det Støv, den for sin Arving borger.

Hvor Retten selv er Tærningkast,
hvor Ja af Hyklere bortlejes,
hvor Dyder mod Dukater vejes,
hvor Fattigdom er største Last;
hvor Rigdom gjør en Daare klog,
ærværdig, ædel, sindrig, kløgtig;
hvor Sindets Ro sin Afsked tog,
da Nøjsomhed blev gjort landflygtig.

Hvor Visdom selv er bunden til
de Love, som af Daarer stiftes,
hvor man maa leve, elske, giftes,
ej som man selv, men Moden vil;

hvor Tvang er Vellyst, Mad blir Gift,
hvor Sundhed drikkes for at mistes,
hvor Løfter er kun Tungens Drift
og Dyd kun roses for at fristes.

En saa fyndig Veltalenhed, en saadan Sluttethed i Udtrykket og Afvexling i Billederne, hvor der i tre Strofer sammenfattes, hvad hos andre Digtere mindst tredive vilde have traadt bredt og fladt — med eet Ord: en saadan poetisk Diktion havde hin Tidsalder endnu ikke seet, og den fik første Gang en Forestilling om den poetiske Kunst, som ikke mindst bidrog til at gjøre Digteren beundret. Dertil kom, at den i Regelmæssighed skolede Smag maatte finde sig højlig tilfredsstillet ved den aldeles korrekte Orden i den poetiske Argumentation, hvormed »Majdagen«, lig en akademisk Afhandling, fremhæver Landlivets Fortrin fremfor Bylivet, og endelig vandt Digteren ganske denne Smag for sig ved de enkelte Rokoko-Pynteligheder, hvormed han zirede sit Poem: Efterligningen af Fuglestemmerne i Linien: »Se, hvor vi elske, vi! vi! vi!«, hvilken Fuglene »under Kysse intonere«, medens de »caressere« hinanden, samt Ekkoets Optræden i de almindelig beundrede, om end af enkelte Smagsdommere mildt dadlede Linier:

»O lille søde Fløjtenist!
»Hvo gav Dig disse Egenskaber?«

Saa raabte jeg mod Bjerget hist,
og Ekko svarede: — — en Skaber.

Hvad der mindre bemærkedes af »Majdagens« samtidige Beundrere, og hvad der da ogsaa, trods Digtets forholdsvise Friskhed og Fynd, er godt gjemt bag dets hele konventionelle Arrangement, er den Omstændighed, at det, med al sin Efterklang af Hyrdepoesien, paa en fuldere og sandere Maade end denne prædiker Tilbagevenden til Naturlivet. Dette har Tullin, næst sin egen poetiske Modtagelighed, sine engelske Mønstre at takke for, og at han her berørte Strenge, som Rousseaus Naturforherligelse senere tog dybere Greb i, bevirkede, at han kunde komme til at indtage en Førerplads i Litteraturen, da de livlige, i større Naturomgivelser opvoxne Normænd førte hans Antydning videre, medens den jevnere, enfoldeligere og altsaa mere sandt poetiske Ambr. Stub foreløbig blev uden al Virkning paa sine nærmeste Landsmænd. Dette være sagt uden Forringelse af Tullins Hæder; han var personlig en beskeden Mand, der mindst af Alt gjorde Reklame for sit Digterry, og det

hørte uden hans egen Medvirkning til hans litteraire Held, at endog en Kritiker som LESSING blev gjort opmærksom paa hans »Majdag« og, selv paa Grundlag af en højst ufuldkommen Oversættelse, udtalte om Digtet, at »Opfindelse, Anlæg, Ordning og Udførelse røbe en af Natnren begunstiget Aand, som man har Grund til at vente sig mere af«; ja den store tydske Smagsdommer tør ikke afgjøre, om den tydske Litteratur overhovedet har Mage til Bryllupsdigt at opvise.

Titelkobber til Tullins »Samtlige Skrifter« 1770—73.

Et mærkeligt Digt er og bliver »Majdagen« i sig selv, og endnu mere ved den Stilling, det kom til at indtage i Fælleslitteraturen. Mindst anede vel Digteren selv dets Betydning, thi hans æsthetiske Anskuelser staa, skjøndt paa deres Tidsalders Smagshøjde, ikke lidet under den Praxis, han selv havde givet Prove paa ved sit Digt. For ham er Digtningens højeste Maal Udtalelsen af »dybsindige, men forstaaelige Tanker, udførte med levende, nette og udsøgte Ord«, og han begrunder dette saaledes: »Tanker er Sjælen i Poesien; jo flere af disse man finder i et Vers, jo bedre er Verset, jo større Poeten.« For at tilegne sig disse Tanker maa Poeten være vel bevandret i Historie, Filosofi, Moral o. s. v., »med eet Ord«, siger Tullin, »den hele Polyhistorie maa være hans Forraadskammer.«

Heri har han jo ikke saa ganske Uret, om der end maa slaaes noget af paa Fordringen om »den hele Polyhistori« og sættes en tilsvarende — eller helst større — Del af Livserfaringen istedet; men at dette ved Liv og Læsning erhvervede Indhold skal udtales af en selvstændig, paa personlig Maade opfattende Digternatur, der kan føde det Nye eller gjøre det Gamle nyt, derom opstiller han intet Krav, thi derom kunde han ikke have noget Begreb. Tullin er derfor, trods sin originale Debut, en selvskreven Medbejler til de Krandse, Selskabet til den pædagogisk-moraliserende Digtekunsts Fremme havde at uddele.

Dette Selskab havde da ogsaa nærmest »Majdagens« Forfatter for Øje, da det udsatte sin første poetiske Prisopgave, der indbød Lysthavende til Sangerkamp paa følgende Motivering: »Da Søfartens forvovne Opfindelse og dens Farligheder og dens Virkninger, som blandt andre: Folkenes nøjere Forbindelse, Kundskabens Udbredelse, de jordiske gode Tings almindeligere Fordeling, Vindskibelighedens Opmuntring, Belønning, Tilvæxt, og den deraf følgende Menneskenes og Staternes større Lyksalighed, give en Digter Anledning til de prægtigste og mest rørende Malerier samt de lykkeligste Opfindinger og Episoder, saa have vi besluttet, at Søfarten skal dennegang være Materien for de poetiske Prisskrifter.«

Søfarten. Tullin blev Sejrherre i denne Væddestrid, men hans Roser vare ikke uden Torne: han var ikke saa heldig at ramme Selskabets inderste Mening om det for pædagogisk Poesi ene Fornødne; navnlig havde han forsømt at lægge Vægten afgjørende paa det økonomiske Moment: »de Fordele, som Sejladsen har tilvejebragt Menneskene, og den nøje Forbindelse, som den har stiftet imellem de mest adskilte Folk«. Det var snarere fra den modsatte Side, Tullin havde opfattet det givne Emne, en nok saa poetisk, men mindre kulturforherligende Betragtning, der tager sit Udgangspunkt fra den antike Forestilling om Menneskets forvovne Drift til at overskride de naturlige Skranker:

Du veed Naturens Plan; den har jo alletider
afmaalt Enhver sit Rum med gavmild Maalestok?
Titusind Myrer ej i Tuen Mangel lider,
og for en nøjsom Sjæl er liden Omkreds nok.

Den skar vor Klode af i smaa og store Dele,
dog saa at ingen Del blev Nøjsomhed for trang;
den grov et skrækfuldt Dyb til Skilrum for det Hele,
og Vejen over det blev Ørnen selv for lang.

Men den menneskelige Aand brød i sin Umættelighed Naturens Love og »fløj sulten fra et dækket Bord — ej for at vinde Brød, men plyndre Andres Jord«. Og nu udmaler Digteren den Forbandelse, som blev Overskridelsens Løn:

En sindrig Gjerrighed ophitted tusind Sager,
det blev nødvendigt strax, som blot vellystigt var;
med Kunster strømmed ind en Hob bekvemme Plager,
og ved Exemplers Tvang blev Visdom selv til Nar.

Jag bort det stolte Skib, hvor Indiens Ambra ryger
og Vimpler svæver i en aromatisk Sky!
Paa Stavnen sidder Pest og ubekjendte Syger;
o hvilket Lazareth! — nysgjerrig Landsmand, fly!

Kom, pralende Forstand, som Havet kan regere,
viis frem din fundne Skat og ros den, om Du tør!
Er Verden bleven rig, fordi den mangler mere?
Fandt Mennesker i Guld den Dyd, de savned før?

Blev Sandhed hentet ind med Ceylons Specerier?
Fik Ømhed større Rum i Hjerterne end før?
Blev Kjærlighedens Lov Europas Lov? — Du tier!
Ja, ti kun med en Sag, som Skam forklare bør.

Med en noget brat Vending skifter Betragtningen Emne, idet Digteren besynger den almægtige Gud som Den, der i sin Visdom forvandler endog menneskelig Forvorpenhed til en Velsignelsens Kilde, og hvis Aand ligger bag Menneskeaandens Værker, saa ene den fortjener den Beundring, som ofres hine:

Hvo skulde se et Skib og ej din Almagt ære?
Staaer ej hver Nagle der blot ved din Forsyn fast?
Har Du ej skabt den Gejst, som kunde Verden lære
at tvinge Skib med Ror og Storm med Sejl og Mast?

Du vinker kun, og strax blir Vej paa alle Vande;
man borger Vindens Magt og far paa Havet ud;
man leder Brødre op i ubekjendte Lande
og seer, at Du er mer end Europæers Gud.

Fra denne høje Flugt nærmer Digteren sig saa i snevrere og snevrere Kredse sin egen Plet paa Jorden, »Tvillingfolket, som sig selv og Andre spiser« (ɔ: bespiser) med Guds Gaver; han beder Almagten velsigne det og dets Konge, at han maa blive »i Dydens Øjne stor og dette Marmor værd«:

> Den Femte Frederik blev stor ved Freds-Bedrifter
> og vandt med Visdom mer end Heltene med Sværd.

Citaterne have viist os et Læredigt i den korrekte, velordnede Afhandlings Form, som Tidsalderens litteraire Smag fordrede; dog maa det tilføjes, at som Tullins Digt nu og da var Prisdommerne for højt i sin Flugt, saaledes betegner dets Tilnærmelse til Odestilens Pathos overhovedet en mere digterisk bevæget Aand end den, der sædvanlig kom tilorde i den didaktiske Poesi.

Skabningens Ypperlighed. Noget Lignende gjælder om Tullins følgende Prisdigt om »Skabningens Ypperlighed i Henseende til de skabte Tings Orden og Sammenhæng«, i hvilket han fra Betragtningen af Verdensaltets Hensigtsmæssighed og skjønne Orden, der har til Følge, at

> naar Solen til en Myg uddeler sine Straaler,
> saa hjælper den igjen at bære Solens Krop —

hæver sig til Lovprisning af Guds uendelige Kjærlighed til Skabningen. Alt i Alt fortjente Tullin det store Ry, han nød som Digter; med større poetisk Fynd, med en varmere bevæget Sjæl end de Fleste forherligede han Tidens Nytte-Ideal ved at iføre det Digtningens Skrud; og hans borgerlige Anseelse kunde i hine Dage kun stige ved, at han ikke var nogen vagabonderende Ambrosius, men en velmeriteret Stivelsefabrikant og Raadmand i Christiania. Kun syvogtredive Aar gammel bukkede han under for den længe truende Brystsyge, 21. Jan. 1765. Af hans »Samtlige Skrifter« udkom en Pragtudgave i tre Bind 1770—73; men den har medtaget saameget Interesseløst, at almindelige Læsere ere bedre tjente med de 1799 af K. H. SEIDELIN udgivne »Udvalgte Digte«.

Angaaende Tullin og Fællestidens følgende norske Digtere henvises her eengang for alle til 1. Bind af L. DIETRICHSONS »Omrids af den norske Poesis Historie«, Kbhvn. 1866; Tullin er desuden Emne for Afhandlingen »En Kristianiapoet fra forrige Aarhundrede« i HENR. JÆGERS »Litteraturhistoriske Pennetegninger«, Kbhvn. 1878.

En Efterligner fik Tullins Læredigt i hans Landsmand NIELS KROG BREDAL (1733—78), der udgav nogle rimede »Tanker om Videnskabers og Indsigters Erhvervelse, forsaavidt samme kan misbruges og bruges paa rette Maade«, samt et Digt »Om Fornøjelse og Fornøjelighed«. Det et dog ikke ved disse Arbejder, Bredal har vakt Opmærksomhed i Litteraturen, men dels ved sine forudgaaede Bestræbelser for at berige Skuepladsen med en ny dramatisk Genre, dels ved det stærke Røre, han paa et enkelt Tidspunkt blev Anledning til. Han var udgaaet fra en af poetiske Interesser berørt Familie i Throndhjem, blev sexten Aar gammel Student og debuterede allerede tre Aar efter i Litteraturen med en Oversættelse af Ovids Forvandlinger, som den vittige FASTING satte Epigrammets Stempel paa: **Bredal.**

Roms, Jordens Guder, Alt forvandled Nasos Pen;
til Vederlag Niels Krog forvandler ham igjen.

I Kjøbenhavn vandt Theatret den unge Normands livligste Deltagelse, og paa en Tid, da Holberg og med ham ogsaa den fremmede Komedie var skubbet tilside af Smagen for den »høje Rørelse« og den svulstige Pathos ikke mindre end for udenlandske Sangere og Kraftkunstnere, gjorde Bredal et Forsøg paa at akklimatisere det franske Syngestykke, FAVARTS »*Comédies melées d'ariettes*«, hos os. Hans første lyriske Drama »Gram og Signe eller Kjærligheds og Tapperheds Mesterstykker«, i tre Optog, blev »til Fædresprogets Ære« opført i en privat Kreds af Studenter i C. P. Rothes Værelser og gjorde Lykke hos Tilskuerkredsen, i hvilken flere høje Herskaber, ja endog en Hertug af Sachsen-Hildburghausen, vare nærværende. Kort efter udkom Stykket i en for hin Tid pragtfuld Udstyrelse og til en Pris, der vakte Opsigt ved sin Dristighed, men dog var saare beskeden i Forhold til den Værdi, den unge Forfatter tillagde sit Arbejde som det første betydningsfulde Skridt paa en hidtil ubetraadt Bane. Han gjør i sin Fortale opmærksom paa, at Adskilligt, som nu er gammelt og tilvant, engang har vakt Studsen og Mistvivl som nye Inventioner, og nævner som Exempler herpaa Magnetnaalen og Bogtrykkerkunsten, hvorpaa han uforfærdet fortsætter: »Jeg vil, uden at bebyrde Læseren med et længere Omsvøb, ligne dette mit ringe Forsøg med de ovenanførte.« Hvis man efter denne Bebudelse venter sig noget Ualmindeligt, vil man **Gram og Signe.**

Illustration af N. K. Bredals »Gram og Signe«. Kbhvn. 1756.

forsaavidt ikke blive skuffet, som Bredals Syngestykke virkelig er ualmindeligt — i sin Gyselighed; trods sin Betydning som den første Repræsentant for en ny dramatisk Genre vilde dette Opus rolig kunne være forbigaaet her, hvis et flygtigt Kjendskab ikke var nødvendigt for Opfattelsen af det operistiske Element i Wessels »Kjærlighed uden Strømper«.

Hvad der i denne Forbindelse især har Betydning, ere de rent lyriske Partier i Bredals Syngestykke, hvis Handling — tagen af Saxos Fortælling om Kong Skjolds Søn Gram, der tilbageerobrer sin Brud Signe fra hendes Fader, den finske Konge Sumble, og den sachsiske Konge Henrik, som uretmæssig har faaet Løfte paa hende — udvikler sig gjennem Recitativ og Arie. Denne sidste Bestanddel slutter aldeles vilkaarlig hver enkelt Scene, og den blotte Meddelelse af nogle Prøver paa denne Lyrik vil minde saa tilstrækkeligt om den Wessel'ske Parodi, at man vil kunne forstaae dennes komiske Virkning paa Samtiden ogsaa i denne Henseende. Saaledes kvæder Kong Henrik:

Naar det tunge Skib maa synke,
kan den lette Baad opholdes;
naar en Trøstesløs maa klynke,
er den Vise uforsagt.

Klog i Medgang, fræk i Fare —
derved ofte kan forvoldes,
at en ellers farlig Snare
for os blier forgjæves lagt.

Kong Sumble giver sin Stemning Luft saalunde:

Paa en glad og yndig Sommer,
som dog ikke længe varer,
seer vi Vinteren fremkommer,
fuld af Mørke, fuld af Kuld.

Men midt i de mørke Dage
Luften ofte sig opklarer
og kan da des mer behage,
naar Enhver er længselfuld.

Tjeneren Guttorms raisonnerende Lyrik bruger følgende Billede:

Fuglen i sin trygge Rede
zitrer dog for Slangens Tænder,
naar han hvisler nedenfor.

Sikkerhed os kan forlede
at vi ud af Vejen render,
naar vi har paa Lykken Spor. (Da Capo).

Og den yndige Prindsesse Signe ender en længere Monolog, i hvilken hendes Hjerte vakler mellem de to Bejler, med Betragtninger i Recitativ og Arie af efterstaaende om Grethes Hjertekval stærkt mindende Indhold:

Hvi blev Kong Henrik ikke borte,
da de Forpligtelser alt vare gjorte?
Hvi skal jeg være Aarsag i
en Mened, som dog aldrig kan
for Straffen blive fri?
Men har jeg mig saa højt forsyndet derudi,
at jeg mit Hjerte gav til Gram i Ubesindighed,
retfærdig Himmel! gjør Du da min gamle Fader fri;
straf ene mig, som dog desuden kjedes ved
et Liv, som mig langt fælere end Døden er.
Send, store Odin! dog en Tordenstraale
paa mig, som uden Frygt vil taale
min Straf for mine Overtrædelser — — —
Jeg alt et Forbud for den visse Død fornemmer!
Jeg mærker, at
min Gejst blier mat
og med Fornøjelse sin Svane-Sang istemmer.

Arie.

Naar alt Haab er rent forsvundet,
har man og en Ende fundet
paa sin Jammer og sin Kval.
Naar man intet haver mer
til at haabe, man da leer
til Alt, hvad som hænde skal.
(Hun sætter sig ned og falder i Søvn.)

Bredal gik med Opfinderens Selvfølelse videre ad den indslagne Vej og skrev kort efter sin dramatiske Debut i Anledning af Kongens Fødselsdag »Eremiten, et nyt Musikalsk Hyrde-Spil, indrettet som en Pastorelle«, der ligeledes opførtes i en Privatkreds. Her er Bredal selv Opfinder af Stykkets Fabel, der er højst snurrig: Philedor er Menneskehader og boer som Eremit i en Skov; hans Ven Licander opdager hans Skjulested, men kan ikke ved sit Venskab formaa ham til at vende tilbage til Menneskene, og skjøndt han faaer en stærk Allieret i Philedors Kjærlighed til Melisse, som gjengjælder hans Følelse, er den menneskeforagtende Eneboer dog endnu ved Udgangen af første Akt fast i sin Beslutning. Da optræder i anden Akt »Rygtets Gud« og giver en straalende Beskrivelse over Frederik V.s Dyder og de af ham styrede Landes Lykke, hvorved der hos Philedor vækkes en saa uimodstaaelig Lyst til at bo i disse Lande under den dansk-norske Konges milde Scepter, at han til sin Vens og sin Bruds Glæde forsoner sig med Menneskeheden og vender tilbage til Samfundet.

Med sine følgende dramatiske Arbejder naaede Bredal endelig op paa den privilegerede Scenes Brædder. De ere — tre i Tallet — tarveligere end man næsten kan tænke sig; kun »Den tvivlraadige Hyrde eller den vovelige Prøve« gjorde nogen Lykke ved Opførelsen, men Bredal havde dog med alt dette erhvervet sig en saadan litterair Anseelse og en saa virksom Protektion, at Regeringen lønnede ham med en Udnævnelse til Borgemester i hans Fødeby. Han rejste derop 1761 og vendte først tilbage til Hovedstaden ti Aar efter, da han blev det ufrivillige Centrum i en stærk Theater-

bevægelse, den mere og mindre direkte Impuls til et Par mærkelige Digterværker.

Vi benytte hans Fraværelse til kortelig at omtale et andet Jfr. Biehl.
til Theatret knyttet Navn: CHARLOTTE DOROTHEA BIEHL. Hun

var en Datter af Sekretairen ved Billedhugger- og Bygningsakademiet paa Charlottenborg, og her saae hun som ung Pige de franske Skuespillere optræde, efterat hun alt fra Barn af med en ligefrem ustyrlig Læselyst havde tilegnet sig al den Lekture, hun kunde overkomme; Fransk og Italiensk havde hun lært sig selv, og Vers skrev hun med Lethed, saa langt hun kunde huske tilbage (se

hendes Selvbiografi i BIRCHS »Billedgalleri«). Hun oversatte tidlig Skuespil for det kgl. Theater og vovede sig derfra, efter Opfordring fra mange Sider, til originale Arbejder. Hendes Litteraturkyndighed skaffede hende det første Motiv: som Modstykke til Goldonis »Kjærlige Kone« skrev hun paa fjorten Dage(!) Femaktskomedien »Den kjærlige Mand«, et af den danske Scenes første Originalskuespil efter Holberg (1764), om end ikke, som Overskous Theaterhistorie siger i Modstrid med sig selv (II. 325, jvf. 212), absolut det første. Sin Oprindelse fra Læsning, ikke fra Livet, røber dette skruet-zirlige, overfladisk moraliserende Stykke ikke mindre end de følgende fra samme Pen (»Den listige Optrækkerske«, »Haarkløveren«, omtalt S. 317—19, »Den forelskede Ven«, »Den kjærlige Datter« o. fl.); men dels gjorde de Lykke ved Opførelsen, dels forøgede de — i Forbindelse med Oversættelser som Gessners »Abels Død« og Colardeaus »Calliste« — Jomfru Biehls Ry i den Grad, at Kongen tilstod hende en aarlig Pension og at de skjønne Videnskabers Selskab tilbød at optage hendes Poesi i sine Skrifter. Litterair Modgang lærte hun imidlertid ogsaa at kjende, da P. A. HEIBERG skrev sin Parodi »Mikkel og Malene« som Persiflage over hendes Operatext »Orpheus og Eurydike«. Varigst Betydning i Litteraturen har CH. D. BIEHL faaet ved sin Oversættelse af »Don Quixote« (1776—77, ny Udg. ved F. L. LIEBENBERG 1869), og endelig har hun i vor Tid paany bragt sit Navn paa Dagsordenen ved de i »Historisk Tidsskrift« offentliggjorte Breve angaaende Regeringsforandringen 1784 og Hoffets intimere Historie fra Frederik IV.s til Christian VII.s Dage, pikante Afsløringer, hvis Troværdighed dog ikke er større, end at Historikeren C. PAL.-MÜLLER finder sig beføjet til at karakterisere Brevskriverinden som en »Slots-Sladdertaske«.

Bredal.

Bredal vendte tilbage til Kjøbenhavn 1770 for at være ved Haanden med sin Specialitet, hvis der efter al Rimelighed skulde blive Brug for den under Theatrets nye Direkteur, den italienske Kapelmester Sarti. Han tog ikke fejl i sin Beregning: Italieneren ønskede en dansk Syngespiltext, og »Tronfølgen i Sidon« blev skreven, komponeret og opført i April 1771. Handlingen er bygget over et tidligere benyttet Sujet (det franske Syngestykke »*Le jardinier de Sidon*« og Metastasios Opera »*Il Rè pastore*«) og højst

Tronfølgen i Sidon.

taabelig: Abdolonimus, »en Urtegaardsmand af kongelig Byrd«, indsættes af Alexander den Store til Konge af Sidon paa det Vilkaar, at hans Datter Euphemia skal ægte »en ung Person af fornem Byrd« ved Navn Cleobolus; men hun er allerede trolovet med en af den kongelige Urtegaardsmands Gartnere, Agathocles, og har tillidsfuldt imødeseet Foreningen med ham; thi — som hun fortæller sin Fader i en af de første Scener — »jeg kommer nylig fra det Træ dernede i Haugen, hvori Agathocles for tre Vintre siden skar mit Navn; det voxer og trives vel. Vi have begge med Henrykkelse betragtet dette gode Forvarsel, og dette er Aarsagen, hvorfor vi have tøvet saalænge«. Altfor længe, desværre, thi Kongebudet lader sig ikke trodse, og i anden Akt skal den tvungne Formæling finde Sted i Venustemplet, paa hvis Alter der »brænde tvende Hjerter med adskilte Luer«, hvilke under Agathocles' Arie »forenes til eet«. Han fjerner sig fortvivlet, og Ceremonien skal nu foregaa. Da vender han tilbage, »klædt i hvide Klæder med udslagne Haar og en grøn Krands om Hovedet«, udraabende: »Til en saa højtidelig Fest som denne hører et højtideligt Offer. Sidon har faaet en Konge og Euphemia en Brudgom. Agathocles alene har for sin oprigtige Kjærlighed intet Andet faaet i sin Lod, hvorved han kan gjøre sig navnkundig for sine Medborgere, end et Hjerte, som er for stort til at overleve Vanære.« Hvorpaa han tager Afsked med Alle, »stikker sig og falder om«. Almindelig Bestyrtelse og ligesaa almindelig Opbydelse af samtlige Tilstedeværendes dydige Følelser: Cleobolus vil give Afkald paa sin Brud og Alexanders Sendebud paa sin Fordring, af Rørelse over en saa usædvanlig Dyd« — men ak! nu er det jo desværre forsilde! Dog nej! Agathocles rejser sig meget hastig og erklærer, at han lever: »Jeg forbeholdt mig at give mig Hjertestødet til det sidste Øjeblik, — behold Du, Cleobolus, Tronen, naar jeg blot faaer Euphemia!« — »Nej, ædelmodige Ven!« — Alt ender saaledes i Fryd og Gammen, Alexanders Sendebud udtaler som sit opbyggelige Slutningsresultat den Bemærkning: »Ere alle Borgere i Sidon saa dydige som disse, jeg her haver forefundet, da kunne de endogsaa beskæmme Grækerne«, og Koret istemmer:

En Urtegaardsmand og en Konge bør nøje
de samme Slags Regler sig holde for Øje,
om Haugen og Staten skal komme sig vel.

De ædleste Planter bør trives og gjødes,
de ædleste Borgere æres og fødes,
alt Ukrud bør rykkes op uden Forskjel.

»Tronfølgen i Sidon« gjorde megen Lykke; man fandt Texten rørende, uden at ane, at en didaktisk Lyrik som den i ovenstaaende Strofe eller i Arien:

Naar Stormen paa Bjergene Træer oprødder,
den sparer smaa Kviste ved Bjergenes Fødder
og svageste Siv.

Vor gunstigste Skjæbne i Alt os har føjet;
hvor ædelt, hvor roligt, hvor sødt og fornøjet
er dette vort Liv —

kun ved et Hanefjed var skilt fra den truende Parodi; Musiken pristes som sublim, især en Arie, i hvilken Morgenens Frembrud skildredes ved Orkestrets Efterligning af Gjøgens Kukken, Frøernes Kvækken o. s. v. Der var derfor almindelig Tilfredshed, da Bredal blev udnævnt til Direkteur for Skuespillet ved Siden af Sarti. Men da han den 7. Oktbr. 1771 aabnede Saisonen med »Tronfølgen i Sidon«, mødtes denne hans Indvielse af den nye Æra med en Protest, der kom ham ligesaa uventet, som den senere blev ham overraskende i de Følger, den drog efter sig. Thi samme Dag udsendtes det første Nummer af »Den dramatiske Journal« udgivet anonymt af den unge Student Rosenstand-Goiske, og en sønderlemmende Kritik af »Tronfølgen« var dette nye dramaturgiske Organs Debut-Artikel.

P. Rosenstand-Goiske.

PEDER ROSENSTAND-GOISKE, f. 1753 og Student 1769, havde i sit lærde Fædrehjem (S. 235) indsuget videnskabelige Interesser og drev derfor sit Yndlingsstudium, Dramaturgien, ikke paa Dilettanters Vis, men med grundig Fordybelse i de Skrifter, af hvilke man dengang øste æsthetisk Viden: blandt de gamle Forfattere Aristoteles, Quintilian og Horats, blandt de nyere Batteux og Boileau, Hume, Pope og Dryden og fremfor Alt Lessing, hvis nylig udkomne »Hamburgische Dramaturgie« just blev ham Impulsen til hans Optræden som Kritiker. »Den dramatiske Journal« er et meget vigtigt Aktstykke i vor Theaterhistorie; just fordi Rosenstand ikke indlader sig paa abstrakt-æsthetiske Undersøgelser, men bestandig knytter sine Bemærkninger til de foreliggende Skuespil og navnlig til deres Udførelse, er »Journalen« bleven os saa at sige den eneste Kilde, af hvilken der kan hentes Kundskab om vore ældre Scenekunstneres Fremstilling af det nationale Repertoire, først og fremmest Holberg. Et sundt dramatisk Blik aabenbarer Kritikeren, saa ung han end

er; baade hvad han paapeger som heldige Træk i Fremstillingen, og hvad han fremhæver som misforstaaet Opfattelse eller som

Den

Dramatiske

Journal.

No. 1. Mandagen d. 7 October 1771.

Es — — ruinam
cum sonitu trahit. Virgilius.

Tronfölgen i Sidon, en lyrisk Tragi-Comedie — — i to Acter af N. K. Bredal. Kiöbenhavn, 1771.

Dette Stykke, som aabner Skuepladsen for denne Vinter, er et stort Beviis paa, at et slet Stykke, hvor slet det endog bliver forestillet, hvor smagelös Klædedragt m. m. er, kan behage, naar det

A 2 kun

4

kun bliver udpyntet med en god Musik. — Man behøver ei at sammenligne Hr. B. Drame med andre over samme Historie, for at overbevises om det slette Værd. Og sandelig vi spaaede os ei meget af Hr. B., foruden andre Aarsager, da vi hørte, at han tog denne Historie til Sujet, som saa tit er Materie til et Drama. — Men aldrig havde vi ventet saa god en Historie, og et i sig selv saa skikket Sujet saaledes mishandle. — Thi vi ville kun spørge: Om Mangel i Karakterers Anlæg og Udførsel, om et mat prosaisk Sprog (thi vi ansee kuns Versene for Prosa, naar Rimene borttages), om en ei allene regelstridig, men og latterlig Indretning, ei ere Feil nok til at overbevise os om, at Hr. B. et ei den Mand, som er skabt til en Drame-Forfatter. — Hvad ere der vel for Karakterer? Jo det er sandt, Ag. og Euph. elsker hverandre hestig og bestandig; — hvad Original? og hvad Afstikning i disses Karakter? Og Abd. har enten en maadelig eller i det ringeste en meget ubestemt; thi en dydig og retskaffen Mand bliver knap meeneedig for en Krone; og sæt, at han var dydig, hvad Kunst er der i denne Karakter? hvad Opfindelse? — Thi vi for-

dre

Textsider af Peder Rosenstand-Goiskes »Dramatiske Journal«.

mangelfuldt i Gjengivelsen, røber en for scenisk Kunst ualmindelig opladt Sands, støttet af en tro Hukommelse og en omhyggelig

Forberedelse, en stadig fornyet Indtrængen i det Skuespil, hvis Opførelse skal bedømmes. Hvad der gjorde Rosenstands Kritik forhadt for Samtiden, var den ungdommelige Hensynsløshed, hvormed han fremsatte sine Domme om Skuepladsens Veteraner ikke mindre end om dens Novicer; Schillers Wallenstein-Replik: »Schnell fertig ist die Jugend mit dem Wort«, faaer hos Rosenstand en dobbelt Bekræftelse, thi ogsaa hans stilistiske Form har alle Hastværkets Fejl, der maatte støde dobbelt hos en Dommer, som altid strengt revsede »utilladelig Skjødesløshed og Mangel paa Omhu« i den Kunstart, han stævnede ind for sit Areopag.

Intet Under derfor, at Bredal maatte føle sig højlig krænket over Journalens noget overfladisk afvisende og ikke ganske loyale Dom over hans alment beundrede »Tronfolge«, som jo tilmed havde været hans nærmeste Adkomst til Direkteurstillingen. Ejheller kan man undres over, at han villig laante Øre til de Theaterfolk, der opfordrede ham til at give Raat for Usødet, og med den personlige Indignations Iver strax tog fat paa Værket. saa han Fjortendedagen efter Angrebet havde sit Svar færdigt: »Den dramatiske Journal eller Critik over Tronfølgen i Sidon, et Efterstykke i een Handling«. Havde Bredal sin Stilling som Theaterdirekteur at takke for den Fordel i Polemiken, at han kunde komme sin Modstander tillivs fra selve Scenen, saa var han paa den anden Side loyal nok til ikke at ville overrumple ham, idet han udgav sit Stykke i Trykken en Ugestid forinden Opførelsen. Denne Uge var fyldt af en lidenskabelig Agitation for og imod, under hvilken de saakaldte »Journalister« hævdede Trampe- og Pibe-Frihed som en selvfølgelig Konsekvens af Pressefriheden, medens Bredals Tilhængere mente sig berettigede til, »som Rolige, med Magt at dæmpe de Urolige«. Det var naturligvis den bag »Efterstykket« liggende Sag mere end dette selv, som satte Sindene i Bevægelse; thi Bredals polemiske Piece er ingenlunde saa ueffen, som den har faaet Ry for, og dens Dialog er endog usædvanlig livlig. I en Samtale mellem »Hr. Journal, en Skolemester«, og Akteurerne gjennemgaaes Kritiken Punkt for Punkt, tildels med Anførelse af dens egne Ord, og — om end temmelig bredt — ikke uden træffende Modbemærkninger. En Henvendelse til Publikum ender Stykket:

»Den dramatiske Journal«.

Til Skuepladsens Gavn og Ære
en sund Kritik kan gavnlig være,
ej ondskabsfuld, partisk og gal;
Velyndere! det staaer til Eder
at dømme, hvad Kritiken hedder
i den Dramatiske Journal.

Vor Sag til Doms da er optagen.
Naar Publikum har dømt i Sagen,
Enhver af os sig nøje skal;
et Vink af Eder mere gjælder
end alle Domme, som man fælder
i den Dramatiske Journal.

Bredals dramatiserede Imødegaaelse af Rosenstands Kritik kom til første — og eneste — Opførelse, sammen med »Tronfølgen i Sidon«, den 25. Novbr. 1771, en af de mest bevægede Dage i det danske Theaters Historie. OVERSKOU giver en udførlig Skildring af Begivenhederne (II. 473—78); her maa det være nok at minde om, at Studenterne havde taget Parti for »Journalisterne«, medens Bredal og hans Stykke havde deres Forsvarere i Garnisonens Officierer, der »ikke vilde taale, at en Blæksmører spillede en af Hs. Majestæt bestaltet Direkteur og galant Mand paa Næsen«, og tillige, som de af Kritiken fornærmede Aktricers Tilbedere, paa en Maade kæmpede *pro aris et focis*, fast bestemte paa at »give Journalisten med hans ganske Anhang en Lektion, saa at de skulde krybe i et Musehul«. I Skuespilhuset var Stemningen lidenskabelig spændt paa begge Sider; allerede »Tronfølgen« gav Anledning til demonstrative Bifalds- og Mishagsytringer, og under Efterspillet tørnede Partierne sammen med Stokke og Kaarder, under Skrig og Hvin fra Logernes Damepublikum. Slaget endte foreløbig med, at Studenterne bleve drevne ud, hvorpaa Stykket, efter et peremptorisk »Weiter!« fra de martialske Kunstbeskytteres Fører, spilledes videre under de Tilbageblevnes stigende Jubel; men ude paa Torvet og i Byens offentlige Beværtninger bleve Skjærmydslerne gjenoptagne, og der vankede adskillige braadne Pander.

Under alt dette laa JOHANNES EWALD syg og værkbruden hjemme i sit Logis, men med klar og livlig Hjerne opfattede han Beretningerne om Kampdagens Episoder, og den Komik, der laa i den brutale Magts Bestigen af det æsthetiske Dommersæde, besjælede ham saaledes, at dens Fylde maatte have Luft, og i Løbet af sexogtredive Timer bragte han, liggende i Sengen og med et Bræt til Pult, sit »tragicomiske Forspil« til Bredals »Efterstykke« paa Papiret: »De brutale Klappere«, som fjorten Dage efter forelaa trykt i et ret betydeligt Oplag og strax blev udsolgt. Dette dramatiske Arbejde, skrevet i kortere Tid end en Digter mangen- De brutale Klappere.

gang maa anvende paa en Lejlighedsvises fire Strofer, er tilvisse intet komisk Mesterværk, og det skyldes kun Øjeblikkets lidenskabelig markerede Partistilling, at det fra toneangivende Side strax blev betegnet som et saadant; men desuagtet synes os WELHAVENS ellers saa fint forstaaende Dom ubillig og mere end tilbørlig stærkt paavirket af hans Bestræbelse for at rehabilitere Bredals litteraire Ære, naar han i sin Afhandling om »Ewald og de norske Digtere«, til hvilken der i det Følgende oftere vil blive taget Hensyn, og hvortil vi derfor herved henvise (»Saml. Skrftr.« VIII.), noget kategorisk stempler Ewalds Improvisation som manglende Vittighed og sætter dens væsenligste Fortrin i »nogle heldige Ordspil«, medens Diktionen forøvrigt siges at være »delt mellem brutal Svulst, Plathed hos Vært, Værtinde og Kjælderpige og rhetorisk Bredde hos Erast«. At Erast til Begrundelse af Udpibningen fører et akademisk Raisonnement, der er Ewalds egen theoretiske Betragtning og derfor kun lidet passer til den Situation, han har lagt tilrette i sit Stykke, kunne vi let blive enige om; men ligesaa uomtvisteligt er det, at Digteren med virkelig komisk Fynd har ramt de Personligheder, Motiver og Misforstaaelser, af hvilke den brutale Agitation for Bredals Sag var sammensat. Naar Værten efter bedste Evne puster til Theateroptojerne, fordi de fylde hans Værtshus med livligt drikkende Gjæster, eller naar Kjælderpigen, overensstemmende med sin tilvante Tankegang, mener, at »Journalen« formodenlig maa være et berygtet Fruentimmer, siden hun skal pibes ud, saa er dette Indblik i Pøbelens Tankegang ikke mindre sikkert end den Lyd af militair Trompetklang, der fornemmes i et Replikskifte som dette mellem de brutale Klappere:

BISTER.

Hør! Troer Du, at jeg har Forfatteren saa kjær,
at jeg af Venskab tog mig denne Sag saa nær?
Hvad? Eller troer Du, at jeg blev hans Vaabendrager,
fordi hans — hvad det er — hans Efterspil behager?
Nej! Lad det være skjønt! Hans Ret lad være størst!
Men, om det faldt mig ind, Parbleu! saa peb jeg først?
Men først, min Broder! først! Thi mig og os tilkommer
den Ret i slig en Sag, at være første Dommer.
Lad En kun rejse sig og sige derimod!
Ha, jeg forstaaer min Stok! og denne Prygl er god!
Lad Stykket være mat og uden Sands og Orden,
af alle Skuespil det dummeste paa Jorden,
galt eller ypperligt; det være født af Had,
af Hævn, af Billighed og Himlen veed af hvad! —
Hvad bryder jeg mig vel om slige Bagateller?

BÜRGERSCHRECK.
Jeg tænker ej derpaa.

KLAPPHANS.
Jeg, paa min Sjæl, ejheller!
Jeg klapper ligefuldt.

RECHTBRUDER.
Ja, Broder, Du har Ret!

BISTER.
Men lad dem kny derom! Ha, lad dem vove det!
Hr. Bogorm! fra vort Vink skal Du ærbødigt hente
Tilladelse til Sligt! Saalænge skal Du vente!

En for en maa vi paavise Traadene i det Net, i hvilket Wessel kvalte den slette Smag, da Tidens Fylde var kommen. Bredals Syngespil-Digtning vil man nu kjende og have i Minde; uden at forstyrre dens litteraire Sammenhæng med Parodien vil det paa den anden Side kunne fremhæves, at Genrens Indførelse paa Scenen lettede Vejen for det Ewaldske Syngestykke, ligesom Bredal søgte at benytte Ewalds Pen for Skuepladsen ved at formaa ham til at bearbejde Pfeffels »Philemon und Baucis« og endog efter »De brutale Klapperes« Fremkomst var virksom for at skaffe »Balders Død« opført. At han havde god Smag for andre dramatiske Retninger end sin egen, viser sig ogsaa deraf, at hans første Forøgelse af Repertoiret var Lessings »Minna von Barnhelm«, der bragtes frem i en god Opførelse, og at et af hans næste Skridt som Direkteur gik ud paa at fremkalde en national Tragedie. I Oktober 1771 udstedte Bredal nemlig en Bekjendtgjørelse, hvori det hedder: »Enhver Patriot og Elsker af Sproget længes efter at se den første danske Original-Tragedie. Man er allerede overbevist om, at dette har sin Grund, ikke i Mangel af Genier iblandt os, men maaske i Mangel af Opmuntringer og Belønninger. For nogenlunde at afhjælpe denne Mangel er der bleven besluttet, at naar et nyt originalt dansk Hovedstykke til Skuepladsen er indleveret og spillet et Par Gange med Bifald af Publikum, bliver en hel Aftens Indkomst overdragen til Stykkets Forfatter.«

Denne Indkomst vilde være falden paa et trængende Sted, hvis man havde ladet den blive den allerede foreliggende, kort forinden fremkomne første originale danske Tragedie tildel: EWALDS »Rolf Krake«. Dette Arbejde havde imidlertid, som Digteren selv siger i en paabegyndt Fortale, hverken gjort Lykke hos Kunstdommere, hos Publikum eller hos Boghandlere, saa det vel endnu mindre var at vente, at Theatret skulde ville vove sig ilag med et Værk, hvis Fejl vare saa iøjnefaldende, og hvis digteriske Betyd-

ning just beroede paa den for et Theater mislige Omstændighed, at det betegnede et Brud med det Gamle og pegede hen mod noget uprøvet, tilmed uklart antydet Nyt. Thi et Brud med den tilvante Stil var denne nordiske Tragedie med Prosa-Dialog, medens det Drama, Theatret søgte at fremkalde, stiltiende forudsattes at ville holde sig indenfor de anerkjendte Kunstregler.

Tragedie-Stilen. Om disse maa der kortelig mindes, saaledes som den franske Tragedie fastholdt dem. Fra Renaissancetidens Begejstring for Antiken havde Ludvig XIV.s Tidsalder arvet sine tragiske Emner, der udelukkende hentedes fra Grækenlands, Roms og de vestasiatiske Rigers Historie. Men dette klassiske Stof behandledes forsaavidt i ganske moderne Aand, som det i Virkeligheden var den konventionelle franske Hofpomp, der prægede Diktionen, og et ikke mindre konventionelt Æresbegreb, som affødte Konflikten. Skjøndt selve den sceniske Fremstilling af disse Tragedier gik saa vidt i sine Indrømmelser til det Moderne, at de græske Helte mødte med Allongeparyk og Galanterikaarde, Heltinderne med Hovedpynt og Snørliv, mente man sig dog paa fuldkommen klassisk Grund og gjorde sig især til af den Strenghed, hvormed man formentlig overholdt den græske Poetiks Regler, uagtet man misforstod Aristoteles i et Hovedpunkt, hans Sammenkjædning af Skyld og Skjæbne, og derfor aldrig naaede videre end til en overfladisk Begrundelse af Handlingens tragiske Udfald. Til Gjengjæld fastholdtes, som det er Franskmændene ejendommeligt, Poetikens formelle Bestemmelser desto omhyggeligere, og fra Loven om de saakaldte »tre Enheder«, Fordringen om en enkelt Handlings Tilendebringelse paa et og samme Sted i Løbet af en Dag, gaves der ingen Dispensation; med epigrammatisk Fynd havde Boileau udformet denne den dramaturgiske Katekismes første og store Bud i de berømte Vers, der i hans »*Art poétique*« fordre

qu'en un lieu, qu'en un jour, un seul fait accompli
tienne jusqu'à la fin le théâtre rempli.

Den ubetingede Overholdelse af denne Regel opdrog de franske Dramatikere med streng Tugt til en vis Grad af formel Behændighed, der imidlertid maatte kjøbes med Opofrelse af videre rækkende digteriske Erhvervelser. Den enkelt gjennemførte Handling maatte, ved Manglen paa Episoder, komme til at savne den Afvexling af

Lys og Skygge, der gjør det Shakspeareske Skuespil til et Billede af Verden, og efterhaanden begrændse Handlingens Parter til et faststaaende Apparat som det absolut Fornødne: Tyran eller Skurk som det onde, Helt og Heltinde som det ophøjede og deres respektive Fortrolige som det raadgivende og mellem dem budbringende Element; den strengt overholdte Tidsfordring umuliggjorde al Skildring af aandelig Væxt og Udvikling og forvandlede Karakter til Karikatur, fordi der kun var levnet Øjeblikke til de Omslag, der ifølge deres Væsen fordrede længere Motivering; Steds-Enheden endelig dræbte al Lokal-Kolorit, idet den tvang Digteren til at henlægge sit Stykkes Handling til et helt abstrakt Territorium — en Søjlehal, en Forgaard til Et eller Andet — hvor hans Personer kunde mødes, uden at man fik Grund til at spørge sig selv, hvorledes de just kunde træffe sammen der.

De store Tragikere i Ludvig XIV.s Tidsalder, som skabte denne dramatiske Form, vare med deres pompeuse Sprog og betagende rhetoriske Pathos Digtere nok til at udfylde den med et Indhold, der gav dette Drama en Førsterangsplads i Frankrigs klassiske Litteratur, men just i samme Grad gjorde det vanskeligt at forplante Kunstretningen til andre, aandelig og især sproglig forudsætningsløse Jordstrøg. Efter Corneilles purpurklædte og Racines hofmands-elegante Tragediedigtning fulgte i den Periode, hvormed vi her beskjæftige os, VOLTAIRES Optagelse af Stilen som Medium for hans reformatoriske Tanker; af denne Anvendelse modtog den endnu sin sidste Leveberettigelse, men Dødstegnet havde alt mærket dens Ansigt, just fordi det var en Tendens og ikke dens egen organiske Totalitet, der holdt Liv i den.

I denne sin sidste Fase naaede Stilen til os. I Saisonen 1756—57 var Voltaires »Zaïre« bleven bragt til Opførelse med stort Bifald, og en Række Aar efter hinanden holdt Tragedien sig paa Scenen under usvækket Deltagelse. Det var dette — formedelst sit Brud paa antikt Emnevalg forøvrigt specielt mærkelige — Exemplar af fransk Tragediedigtning, der nærmest foresvævede den unge Normand

JOHAN NORDAHL BRUN (1745—1816), da han under et Ophold i Kjøbenhavn som Amanuensis hos den hidkaldte Biskop Gunnerus (S. 275) efterfulgte Bredals Opfordring og skrev sin efter J. N. Brun.

alle akademiske Regler forfattede Tragedie »Zarine« paa Basis af »et Grundrids«, som han fandt i »vor store Guldbergs« Verdenshistorie. Var Ewald med samt sin »Rolf Krake« en poetisk Drømmer, der gik sine egne Veje i brændende Tro paa, at de ogsaa vare Digtekunstens, saa var J. N. Brun en praktisk Natur, der havde en bestemt Villie til at gjøre sit poetiske Pund gjældende saa hurtigt og saa kraftigt som muligt; lad os tilføje, at han var en virkelig digterisk udrustet Natur, og at han, med sine Evner i fortrinlig Orden og stærk Bevidsthed om dem, baade som Digter, Taler og Embedsmand svarede til den klare og skarpe Personlighed, hans her hensatte Billede fra en senere Tid vækker Forestilling om. Og man vil i denne Profil ogsaa lettelig finde de Træk, der tale til os i den Fortale til »Zarine«, hvormed Brun tilegnede sin Protektor Gunnerus sit Drama: »Et Sorgespil!« siger han; »hvilken Formastelse! Jeg tænkte alene derpaa, og Pennen faldt mig af Haanden. Men strax følte jeg, at jeg var en Normand; og manglede jeg end andre Gaver, saa havde jeg dog Dristighed nok og Lyst til at forsøge det Vanskeligste.«

JOHAN NORDAHL BRUN.

Emnet til »Zarine« er hentet fra Mediens Historie. De personale Forhold ere arrangerede saalunde: den mediske Konge Cyaxares' Hærfører og Svigerson Stryange har til Fortrolig sin Næst-

kommanderende Lorano, hvilken er en slet Person, som opflammer sin Feltherres utilbørlige Kjærlighed til den af ham overvundne Sacer-Dronning Zarine og efter bedste Evne søger at holde hans Gemalinde Rhetea samt hendes Fortrolige Nitocre borte, paa det at han selv kan fremme sine Elskovsplaner med Hensyn til sin Foresattes Hustru. Men trods alle hans Bestræbelser træffe Hustruen og Elskerinden hinanden, den sande Sammenhæng aabenbares, den angergivne Stryange »stikker sig«, Lorano lægges i Lænker, og Rhetea staaer utrøstelig tilbage.

Et Par Citater af Stykkets talrige Monologer vil vise Enhver, der har »Kjærlighed uden Strømper« i Erindring, hvor sikkert Parodien har ramt »Zarine« som sit nærmeste Forbillede, samtidig med at den har stemplet hele Genren som latterlig Unatur. Stryange giver sit Hjertes tvedelte Følelse Luft i en Række Betragtninger, der uden Brud paa den parodiske Heltestil kunde indsættes istedetfor Johans Monolog, da han skal hen og stjæle de skjæbnesvangre Strømper: »O! hvilken Kval og Strid! Mit Hjerte splittes ad!« (4. Akt 1. Sc.); saaledes expektorerer nemlig den mediske Helt sig: Zarine.

Hvad Strid udi mit Bryst, en Ild den anden møder:
af Ømhed nu for Dig, Rhetea, Hjertet bløder,
nu Sacers Dronning vandt, og hendes Yndighed
udjager af mit Bryst min første Kjærlighed.
Nu Pligt og Ed igjen mit Hjerte sønderriver,
min Elskov hader jeg og selv min Bøddel bliver.
Ja, Dyd, Uskyldighed! Du har, jeg føler det,
Du har i Himlen den, som vaager for din Ret — —
Men Sacers Dronning? — Nej, jeg Dyden overvinder,
jeg glemmer Ed og Pligt, og ingen Lov forbinder — —
Dog — hvorfor glemme Pligt? Jeg Dronningen har kjær,
det er: jeg agter højt Dyd og Fortjenester.

Efter samme Formular klager Zarine sin Nød:

O Elskov, skulde Du mod Dyd i Hjertet stride,
hvor vilde det Dig gaa! hvad maatte jeg ej lide!
Skjøndt yndet af min Sjæl, Du rene, spæde Lyst
dog maatte give tabt for Dyden i mit Bryst.
Ja, himmelsendte Dyd! mit Hjertes Herskerinde,
Du bør, Du maa, Du skal mod Elskov Sejer vinde,
Du fra min Ungdom var min Fryd, min Ro og Løn.
Vig derfor, Elskov, vig, Du Hjertets yngre Søn!

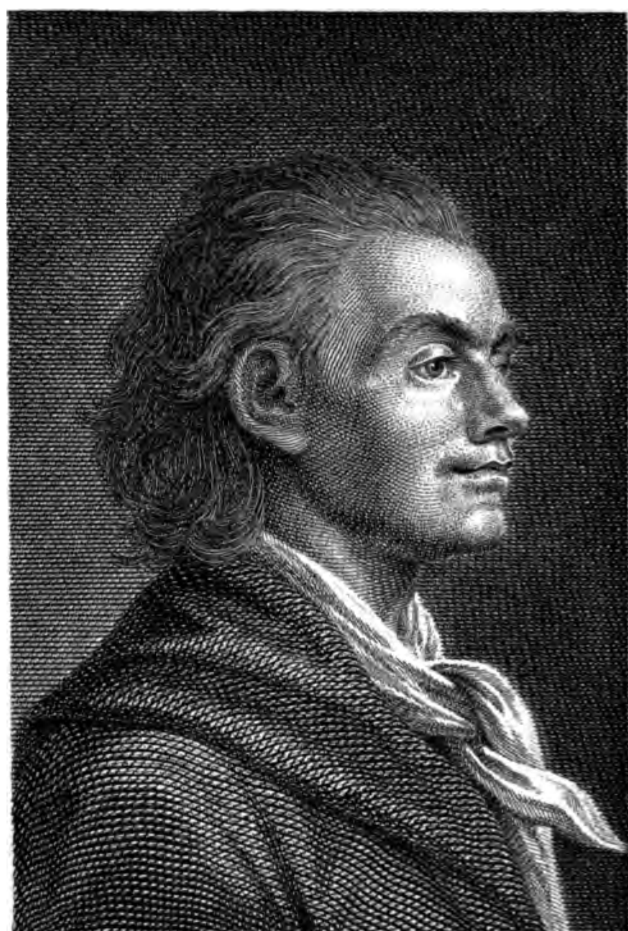
Men kunde disse to forenes i mit Hjerte,
o Himmel! det var Alt, hvad jeg af Dig begjærte.
Hvis ikke, styrk min Sjæl, gjør Dyden sejerrig.
Ja, Himmel, lad mig ej vanære den og Dig!

Hurtigt og med gjennemgribende Virkning i Øjeblikket kom Reaktionen imod den franske Smag, skjøndt denne var sejglivet nok til endnu en Stund at overleve Tilbageslaget. Traadene vare lagte tilrette. Situationen ventede kun paa den kunstfærdige Haand, der kunde flette dem til Net — og som i Leg, med godmodigt Lune spillende om Munden og neppe med fuldt klar Bevidsthed om den Reformation, der herved indlededes, greb en alt Andet end polemisk, tvertimod overvejende kontemplativ, noget magelig og paa sin lidet aggressive Maade skeptisk Natur fat paa Væven og fremkaldte — vistnok til Forundring for sig selv — det uforgængelige Billede, af hvis karikerende Træk vi nu nærmest kjende selve Gjenstanden for Karikaturen: WESSEL skrev sin »Kjærlighed uden Strømper«.

Wessel. Familien Wessel er af hollandsk Byrd. Den norske Grens Stamfader blev Raadmand i Throndhjem, og det er til hans Berømmelse Folkevisen synger:

Samme Fader avlede
atten fulde Søskende!
Døtre sex og Sønner tolv —
en af dem var Tordenskjold.

En af Tordenskjolds Brødre havde en Søn, som den 6. Oktbr. 1742 blev Fader til **Johan Herman Wessel**, født paa Jonsrud Plads ved Vestby Præstegaard, et Par Mil Syd for Christiania. Fra denne Bys lærde Skole blev han Student 1761 og tog anden Examen Aaret efter. Under de efterfølgende ti Aars Ophold i Kjøbenhavn høre vi intet til ham, vide ikke Andet om ham, end hvad der kan sluttes af hans senere litteraire Produktion: at han erhvervede sig sproglig Kyndighed og udbredt Læsning i fremmede Tungemaal, især Fransk og Engelsk, og overhovedet dyrkede Humaniora, uddannende sig en selvstændig Opfattelse af de mangfoldige litteraire Fænomener, der vare oppe i Tiden. Et behageligt æsthetiserende Omgangsliv blev tidligt Wessel til en kjær Vane, saa han foretrak at skaffe sig sit tarvelige Udkomme og holde sig nær ved Hovedstadens Theater- og Litteraturliv ved Hjælp af nogle faa Informationer fremfor at følge de ubemidlede norske Studenters sædvan-

WESSEL.

Graad ſmelted hen i Smil, naar Weſſels Lune böd,
Og Glædens Smil forſvandt i Taarer ved hans Död.
Baggesen

Titelkobber til den første samlede Udgave af J. H. Wessels Skrifter 1787.

lige Udvej: at vende tilbage til Fødelandet og »konditionere« som Huslærer eller Medhjælper hos en Præst, benyttende Fritimerne til Examensforberedelse. Wessel har aabenbart sat allerstørst Pris paa sin personlige Uafhængighed og derfor indskrænket sine Fornødenheder og Forbindelser til det strengt Nødvendige. Ogsaa i denne Forstand gjælde S. Kierkegaards skjønne Ord om ham, egenlig anvendte paa hele hans litteraire Stilling: »Wessel har sagt, at han holder sig udenfor, hvor der er Trængsel; det skal ogsaa times ham efter Døden; han staaer ene, udenfor Trængselen efter Udødeligheden.«

Ene stod han paa en højst tiltalende Maade, da han udsendte sit navnkundigste Arbejde. Thi medens den fra dansk Side fremkomne Kritik over »Zarine« gav Anledning til, at Landsmændene fylkede sig til Forsvar om J. N. Brun i »det Norske Selskab«, hvis frie og aandfulde Omgangsliv altid drog Wessel til sig, hævdede han just paa samme Tid og i samme Anledning sin litteraire Selvstændighed ved at skrive »**Kjærlighed uden Strømper**«, aabenbarende med det Samme sin elskværdige Beskedenhed, idet han kun gjorde enkelte Venner bekjendt med sit Værk og længe modstod deres ivrige Opmuntringer til at udgive det, uvillig til at træde frem for Offentligheden og — som et ægte umiddelbart Geni — uden nogen stærk Fornemmelse af denne i Løbet af en Maanedstid improviserede Digtnings afgjørende Betydning. Omsider besluttede Wessel sig til at udgive Stykket paa eget Forlag, efterat der i Stilhed var sikret ham en nogenlunde betryggende Subskription, og den 2. Septbr. 1772 falbødes for første Gang dette vor Litteraturs klassiske Mesterværk i Adresseavisen — uden Nævnelse af Forfatteren. Et halvt Aar efter bragtes det til Opførelse med en af Kapelmester SCALABRINI komponeret Musik. Om den sceniske Fremstilling fortæller OVERSKOU: »Imellem de forskjellige Maader, hvorpaa man har villet have dette Stykke givet, valgte Skuespillerne den, som sikkert er den rette, ligesom den er den tækkeligste og effektfuldeste: de gjorde, i tilsyneladende Alvor, en komisk Pathos i Deklamation og Gestikulation til Foredragets Grundtone, lod Ironien skimte igjennem deres Reflexioner over sig selv og sank ned til plat Hverdagslighed paa de enkelte Steder, hvor Naturen gaaer over Optugtelsen, saa at de glemme Heltevæsenet. Syngenumerne gaves i stor Stil med de italienske Sangeres mange Udpyntninger og

Kjærlighed uden Strømper.

Kierlighed uden Strømper.

Et

Sørge-Spil i Fem Optog.

Kiøbenhavn, 1772.
Trykt udi det Kongelige Universitets-Bogtrykkerie
hos A. H. Godiches Efterleverske, ved F. C. Godiche.

Titelblad til første Udgave af »Kjærlighed uden Strømper«.

lange Kadencer, udførte med bemærkelig stor, men af og til pudsig uheldig Omhu, for at den utilstrækkelige Stemme ikke skulde knække.« Rosenstand-Goiskes »Dramatiske Journal« indprenter overensstemmende hermed — og til Advarsel mod nogle ved de første Opførelser forekommende altfor drastiske Overdrivelser — Skuespillerne »at de maa erindre dem, at Forfatteren altid har villet have sine Personer underholdte [ɔ: gjennemførte] med en vis Dignitet«, og RAHBEK meddeler i Fortalen til sin Udgave af Wessel,

»Kjærlighed uden Strømper« 5. Akt 5. Sc.
Vignet til »Samtlige Skrifter« 1787.

at »ved en Privatforestilling af Stykket, hvor Wessel selv spilte med, Alting blev givet i fuld Overensstemmelse med Digtets Tone, de høje Steder højtragisk, de kjælne smeltende, de lave lavt, men Alt med fuldkomneste Alvorlighed«. Kostumerne vare — som Parodien selv — en Blanding af Hverdagsklæder og Helteskrud; Johan bar i femte Akt til hvide Bomuldsstrømper med Tinspænder »en grøn romansk Silkekappe« med Guldgaloner og Hjelm med Fjer, Mads viste sig i de første Akter med Skomager-Skjødskind, men steg i Løbet af den tragiske Handling til romersk Toga og fjerbusket Hjelm, medens hans »Fortrolige« Jesper optraadte med trekantet Hat med Fjer og Kokarde. Hosstaaende noget senere Tegning har dog en fra denne Beskrivelse hel forskjellig Kostumering.

»Kjærlighed uden Strømper« betragte vi som kjendt fra Scene til Scene; den ovenfor givne Redegjørelse for Parodiens litteraire Forudsætninger vil forhaabenlig danne en fyldestgjørende Baggrund for dens Forstaaelse selv i det Enkelte. Helt igjennem vil man i Tale og Situation mindes saavel om »Tronfølgen« som om »Zarine«; men medens disse Arbejder have været Wessel mest nærværende og ydet ham Anledningen, naaer hans Parodi et langt større Maal end disse to mislykkede Exemplarer, idet den tager hele litteraire Genrer paa Kornet og viser det Unaturlige og Fade i deres Methode, for Syngestykkets Vedkommende ved, i Lighed med hele dets overfladiske Konstruktion, at hefte de trivielt raisonnerende, men bombastisk foredragne Arier til Dialogen, for Tragediens ved den kosteligste Travestering just af alle de Regler, der betragtedes som dens Livsprincip: Handlingens Enhed er med den kaadeste Lystighed iagttaget i Motivet med det skjæbnesvangre Strømpepar, af hvis Erhvervelse Liv og Død afhænger; for Overholdelsen af Tidens Enhed er selve Skjæbnen den mørke Vogter, thi den har gjennem Drømmen forkyndt Grethe, at »hun aldrig bliver gift, hvis det idag ej skeer«, hvorved den tragiske Katastrofe gjøres uundgaaelig, fordi »en Dags Opsættelse«, som ene kunde bortmane den, er utilstedelig baade ifølge Skjæbnens og den aristoteliske Poetiks Love; endelig har Bevarelsen af Stedets Enhed følgerigtigt ført til en fuldkommen abstrakt Lokalitet, hvor Grethe sover og spiser, hvor Johan opsøges af Mette og Mads konfererer sin Kistes Indhold med Inventarielisten. Paa langs og paa tvers maales denne Scene af de Handlendes Helteskridt, medens de paa ulastelige Alexandrinere give deres tragisk-splidagtige Følelser Luft; Grethe sin Kamp mellem Fornuft og Kjærlighed, Johan sin Tvist mellem Ære og Elskov og senere, da han fristes til at stjæle Strømperne fra sin Rival, mellem Kjærlighed og Dyd. Her udfolder Handlingen sig med det hele konventionelle Apparat af Drømme og Anelser, Besvimelser og Besværgelser, hvis Modsætning til Konfliktens lattervækkende Ubetydelighed og de lave Drifter, den vækker tillive, just frembringer den komiske Dobbelthed, der er en Parodis sande Sjæl. I Persontegning, Replikføring og Situation er denne Dobbelthed bestandig virkningsfuldt tilstede. De Helte og Heltinder, Skjæbnen har hævet op i Tragediens Adelsklasse, tynges atter og atter ned af deres Naturs medfødte Simpel-

hed — Grethe af sin ustyrlige Appetit, Johan af sin hele moralske Slattethed, der i Holdning ligner det Strømpeskaft, han savner, Mads af sin gnieragtige Smaalighed o. s. fr. Den tragiske Stil overholdes samvittighedsfuldt med de Antitheser og den Billedpomp, den udkræver, men hvert Øjeblik træder Kothurnen i Rendestenen formedelst de platte Ord og trivielle Billeder, Personerne ifølge deres Naturbeskaffenhed henfalde til, som naar Johan i sin højstemte pathetiske Dialog, hvor han staaer paa Handlingens Højdepunkt, uvilkaarlig bruger Udtryk fra den mest materielle Sfære, taler om, at Dyd og Elskov ikke kan »søbe af eet Fad«, sammenligner sit Hjerte med en Sæk, i hvilken de to stridende Følelser klamres, saa den »revner snart«, kalder Dyden sin »Kjæledægge« og tiltaler Amor som den »lille Snottede«. Ikke mindre falde de Optrædende ud af Stilen i Situationerne, ved enten at gaa betragtende og reflekterende ved Siden af dem, som naar Grethe drøfter Hensigtsmæssigheden af en Besvimelse og indhenter Raad desangaaende, eller ved at lænke den haandgribeligste Prosa til deres ideale Pathos, som i Stykkets Slutningsscene, hvor en Skaal Ærter vandrer fra Haand til Haand, alt medens de »stikke sig«.

Det er imidlertid ikke ved Paavisning af Komikens rammende Evne Punkt for Punkt, at »Kjærlighed uden Strømper« skal eller behøver at gjøres forstaaelig af Læseren. Digtets komiske Kraft er af en saa umiddelbar Art, at det neppe vil forfejle sin Virkning paa Nogen, der har de nødvendige litteraire Forudsætninger inde. Disse ere kort og klart paaviste bl. A. i Indledningen til Henr. Jægers ypperlige Skoleudgave af »Kjærl. uden Strømper« (Christiania, 1884) saavelsom i J. Levins »Udkast til Wessels Levnet« foran hans Udgave af Digterens samlede Poesier. Hans egen Samtid var, skjøndt just den stod disse Forudsætninger nærmest, ikke istand til at opfatte hele Rækkevidden af Wessels Parodi, ja kunde endog tildels føle sig smertelig berørt ved at se sine dramatiske Idealer saaledes givne til Pris; men Digtets gratieuse Vittighed, dets sprudlende komiske Fylde var i sig selv af en saa betagende Virkning, at »Kjærlighed uden Strømper« som i et Nu erobrede hele Publikum, og de Repliker, der som »bevingede Ord« ere blevne Bestanddele af vort Omgangssprog, prægedes allerede dengang til den Skillemynt, der i et Aarhundrede skulde gaa fra Haand til Haand. Især til Stykkets sceniske Opførelser var Tilstrømningen

stærk, og Wessel, der havde levet et Decennium som en saa ukjendt og ensom Mand i Hovedstaden, at en Anmeldelse kort efter Stykkets Udgivelse rygtevis betegnede Forfatteren som »Hr. Wessel, en Normand«, saae fra nu af sit Ry i stadig Væxt og sig selv — tildels imod sin Tilbøjelighed og altid i beskeden Tilbageholdenhed — som toneangivende Midtpunkt i en Kreds, der har spillet en ikke ringe Rolle i den litteraire Udvikling: det Norske Selskab.

Det Norske Selskab.

De norske Studenter og litteraire Mænd havde deres daglige Tilhold i det Juel'ske Kaffehus i Sværtegade, hvor der udvikledes et Slags Hjemliv for de familie- og hjemløse Ynglinger under Ægide af Husets Værtinde, den brave, moderlig-beskyttende og hjælpsomme Madam Juel, en Provstedatter fra Thy. Oprindelig var Samlaget af udelukkende selskabelig Art, og de litteraire Øvelser, der fandt Sted i Løsning af de poetiske Opgaver med »en Bolle Bisp« som Præmie, gjorde ikke anden Fordring end at bidrage til almindelig Underholdning, om de end af en Slags historisk Ordenssands indskreves i en dertil anskaffet Versprotokal. Denne Selskabeligheds poetiske Sving og de unge Normænds friske Skjemt overhovedet drog Gjæster til Huset, og Selskabet kunde til Tider blive større og mere blandet, end tjenligt var, hvor et frit Ord, en rask Dom, et dristigt Epigram skulde have den Betryggelse, som kun en sympathetisk Modtagelse kan sikre det. Kredsens tilfældige Sammensætning føltes især som en Ulempe, da Kampene om »Tronfølgen« og Meningsforskjellighederne om »Zarine« vakte stærkt Røre i det norske Samlag, i hvilket baade Bredal og Brun vare fremragende Gjæster. I Anledning af Kritiken over »Zarine« havde Klubbens egenlige Leder, OVE GIERLØV MEYER, taget offentlig til Gjenmæle, gaaende ud fra den Formodning, at de imod den norske Digter gaaende Domme havde deres Udspring fra en dansk Koteri, der med EWALDS Navn som Bannermærke og med P. Rosenstand-Goiske og Abrahamson som Førere, havde sit litterairt-selskabelige Sæde i Mad. Neergaards Kaffehus i Badstustræde. Den lidenskabeligt bevægede Debat om disse Anliggender kunde man ikke ønske tilfældige Tilhørere til, og saaledes foranledigede denne Begivenhed, at de norske Gjæster fik sig et eget Lokale i Værtens Lejlighed anvist og samtidig begyndte at forme sig som en fortrinsvis litterair

Klub med en bestemt Tendens og en mod de Ewaldske Partigængere rettet Kritik. Da Selskabets litteraire Organisation var paa sit Højdepunkt, havde den en næsten akademisk Karakter; der udsattes Prisopgaver, og Lønnen for deres heldige Løsning var en Fingerring med Indskriften: *Vos exemplaria Græca*, Begyndelsen af den bekjendte æsthetiske Anvisning i Horats's *Ars poetica* 268—69: *Vos exemplaria Græca nocturna versate manu, versate diurna* (ɔ: tidlig og silde skulle I arbejde med de græske Mønstre for Øje), en Henstilling, ved hvilken den latinske Digter anbefaler sine Landsmænd at holde sig den græske Digtnings prosodiske Korrekthed efterrettelig og ikke forsomme den metriske Velklang. Overført paa det norske Selskab og de da foreliggende litteraire Forhold skulde Parallelen indskærpe den franske Klassicismes Regelrethed som Modsætning til den Klopstock-Ewald'ske Skoles nye Besynderligheder og Uregelmæssigheder.

Det norske Selskabs stundom misforstaaede Stade og jevnlig misbilligede litteraire Polemik bør her kortelig stilles i rette Lys; ved Omtalen af Ewald vil der ligeledes blive Lejlighed til at paapege de herhenhørende Forhold. Man maa først og fremmest betragte den norske Opposition mod den Ewald'ske Retning som fremgaaet af en for vor litteraire Udvikling betydningsfuld Temperaments-Ejendommelighed (se S. 109—10). Dernæst vil man, uden at forurette Normændene, kunne gjøre opmærksom paa en national Ærekjærhed som et af Motiverne til Sammenholdet og Modstanden mod det Ewald'ske Frembrud: Stoltheden over Landsmandskabet med TULLIN, Tilslutningen til den nydannende, frisk-befrugtende Impuls, hans naturskildrende Digtning gav, og Fortrydeligheden over, at denne Nyskabelse saa kort efter truedes med at stilles i Skygge, ja rent ud fornægtes af en fra unationalt Udgangspunkt paavirket Digtning som den af Klopstock fremkaldte Ewaldianisme. Følte Normændene sig hos Ewald selv fremmed berørte af hans Odestils »hastemte Toner«, af hans messianske »Seraf-Sprog« og af hans nordiske Tragediedigtning, der brød med en tilvant Stil uden at kunne skabe noget Klarere end en ossiansk-klopstocksk Bardepoesi, saa maatte deres Formsands stodes dobbelt af hans blindtforgudende Efterlignere, Trediehaands-Klopstockianerne, der fattedes hans høje digteriske Begejstring og hyppigere eftergjorde hans Fejl end hans Fortrin. Som Følge heraf sluttede det norske Selskab

sig med polemisk forstærket Sammenhold om den klare franske Form og det sig hertil støttende engelske Læredigt og naturskildrende Poem. Hvad Selskabets litteraire Polemik angaaer, bør det fremhæves, at hvor vittigt snertende dets epigrammatiske Udfald end kunde forme sig indenfor dets sluttede Kreds, har det i sin udadvendte Krigsførelse ikke noget Brud paa hæderlige Kampregler at bebrejde sig, og Had til Ewald selv eller fanatisk Forfølgelse af hans Digtning kan Selskabet ikke med Grund beskyldes for. Tonen var overhovedet godmodig selv i Satiren, urban selv i Omgangen med Modstandere; thi at der til Tider kunde findes ogsaa saadanne indenfor den litteraire Fællesramme, derom have vi jo et Vidnesbyrd i den Omstændighed, at Forfatteren til »Kjærlighed uden Strømper« mødtes i Selskabslokalet med sine Landsmænd Bredal og Brun; hvoraf maaske yderligere kan drages den Slutning, at Wessel ikke selv har tillagt sit Vittighedsværk nogen stor Konsekvens, men med Geniets elskværdige Ubekymrethed betragtet det som et let Produkt af Øjeblikket, som det ikke var værdt at gjøre synderligt Væsen af.

»Det norske Selskab«, siger WELHAVEN i den ovenfor nævnte Afhandling, »havde uden Tvivl ganske Udseende af et Tabagium og var forresten i sit hele Væsen et Studentersamfund. Dets Forsamlingsværelser vare kun fattigt udstyrede med Meubler og andre Bekvemmeligheder. Man havde nogle gamle højryggede Stole langs Væggene og et langt Bord, der stod midt paa Gulvet i den første Stue. Ved Siden af dette Rum var der endnu et Par Kamre, hvor man kunde føre fortroligere eller mere animeret Samtale, og i et af disse sad den meget yndede Værtinde, Mad. Juel, ved Thebordet. Blandt Medlemmerne var det et eget Værdighedstegn at have Adgang til dette Gemak. Undertiden gik En og Anden nedenunder i den offentlige Kafé, hvorfra Kredsen var opstegen, og derfra bragtes uden Tvivl mangt et Underholdningsstof tilbage til Sel skabet. — Man kom lige fra Theatret eller fra Læsningen af et nyt Skrift og behandlede nu i en Kreds, hvorfra al Tvang var banlyst, den givne Gjenstand. De maadelige Forfattere vidste dette — de vidste, at Røgskyerne hos Mad. Juel vare lynsvangre, og allerede næste Morgen kunde de vente, at den satiriske Ild havde rammet og løb ustandselig omkring i den hele Stad. Man har betegnet Skrifter, som ere tilintetgjorte ved et eneste Bonmot fra det norske

Selskab, og man kjender endnu flere af disse Epigrammer, der paa en vis Maade have foreviget sine Ofre.«

Johan Herman Wessels Haandskrift.

En til Theatrets Direkteur Kammerherre Warnstedt adresseret Billet angaaende Wessels Oversættelse af Monvels Text til Traëts Syngestykket »De tre Forpagtere« opført første Gang den 30. Oktbr. 1780.

Originalen i Hr. Assistent C. Bayers Autograf-Samling.

Blandt de litteraire Personligheder, som færdedes her, maa først og fremmest nævnes Kredsens stadige Gjæst, dens ideelle,

om end ikke dens praktisk stærkt agerende eller agiterende Hovedmand WESSEL.

Wessel.

Til Fremme for Wessels digteriske Væxt har Samkvemmet med Norske Selskab ikke været, medens det til Gjengjæld har skabt hans Ry som aandfuld Selskabsbroder og gjort ham til Centrum for en Hærskare af saadanne Anekdoter, som tildels ere fælles for alle Litteraturers Zigeunere og derfor maa betragtes som højlig apokryfe, hvor de anvendes paa en enkelt af dem. En Fare, som særlig lurer paa den humoristiske Forfatter, er en vis kontemplativ Indolens, der lader Livets Fænomener drage sig forbi som et underholdende Skyggespil, der vækker Vittigheden til efemert Liv, men kun sjeldent formaaer at kalde den komiske Evne saaledes til Vaaben, at den udretter en Stordaad. For denne Fare blev Wessel et næsten villieløst Offer. Sit litteraire Livs Hovedbedrift havde han udført halvt som i Spøg og hvilede nu beskuende paa dens Laurbær, uden at gjøre sig til af deres Hæder. Hans følgende to Skuespil stod uendelig langt tilbage for den lovende Debut og gik næsten uændsede forbi den offentlige Opmærksomhed: Lystspillet »Lykken bedre end Forstanden«,

Wessels Portrait,
tegnet af F. Wedege, »Cand. juris, Medlem af det norske Selskab«, i Assessor Jacob Herslebs Stambog, 1780.

opførtes 1776 kun nogle ganske faa Gange, og det senere Skuespil »Anno 7603«, skrevet ni Aar senere, blev i sin Ubetydelighed omtrent helt upaaagtet. I Mellemtiden var Wessel ved sin hjælpsomme Landsmand Kammerherre og Theaterdirekteur Warnstedts Indflydelse bleven ansat som fast Theateroversætter med en Løn af hundrede Daler aarligt, og paa denne Gage giftede den sorgløse Digter sig snart derpaa med en uformuende norsk Pige, som Aaret efter fødte ham Sønnen Jonas, Faderens Kjæledægge og Kilden til hans reneste Glæder, men dog uden saa stor Magt over ham, at han kunde holde ham til Hjemmet. Blandt lystige Kamerater i Klubber og paa Vinkjældre søgte Wessel at forslaa de mismodige Tanker, der mere og mere fik Magt over ham, nu yderligere forøgede af tiltagende Næringssorger og et svækket Helbred. I disse Omgivelser kunde Lunet vaagne hos den ellers saa stille Mand, og med ødsel Haand strøede han de Improvisationer om sig, der holdt hans Ry som vittig Forfatter vedlige og i Forbindelse med alvorlige Digte som »Nøjsomhed« og »Ode til Søvnen« eller gratieuse komiske Kompositioner som »Gaffelen« og »Herremanden« forstærkede hans sande Venners Ønske om, at denne rigtbegavede Natur vilde samle sig om en større Opgave i den ene eller den anden Retning. Ønsket syntes at skulle gaa i Opfyldelse, da Wessel i Marts 1784 overraskede med Udsendelsen af det første Numer af sit Ugeblad »*Votre Serviteur, Otiosis*«, indeholdende »Hundemordet«, og det viste sig strax, hvilken Popularitet Digteren var i Besiddelse af, idet Bladets første Numre maatte optrykkes paany for at tilfredsstille den stærke Efterspørgsel. Men Forventningerne sank snart. Kun ganske enkelte Stykker vare ægte wesselske i Lune og sproglig Ynde; gjennemgaaende var Indholdet tarveligt, vidnende om den Ulyst, hvormed Digteren nødtvungent slog Mønt af sit Talent: en lidet morsom Anekdote, funden i et eller andet Vademecum og spunden ud til saamange Verslinier, at de til Nød kunde fylde et Numer, naar der brugtes en stor Skrift og vide Mellemrum mellem Linierne. Hvorfor Wessel udtrykkelig bestemte sit Ugeblad for »*Otiosis*«, ɔ: for Folk, der have god Tid, er ikke let at forklare, thi et Numers Indhold var læst paa nogle faa Minuter, da dets sex smaa Oktavsider — de første to brugtes til Titelblad, og den sidste var jevnlig næsten blank — tilsammen ikke rummede flere Typer end en knap Side

Votre Serviteur.

af nærværende Værk. Vilde en eller anden anonym Indsender lette Wessel Arbejdet ved et trivielt Rimeri, optoges det beredvilligt, og om Udgiverkvalerne overhovedet mindes man nu og da ved Afbrydelser som:

Jeg beder Læseren mig Resten kreditere,
han derom læse skal i Nr. 16 mere,

eller:

Jeg kan saa sandt | for denne Gang.
ej skrive mer | Adieu so lang.

Som de bedste wesselske Fortællinger i »*Votre Serviteur*« — der ophørte at udkomme efter et Aars Forløb — kunne nævnes — foruden »Hundemordet« — »Den gamle Skade«, »Posthuset«, »*Toujours perdrix*«, »Sadelen« og fremfor Alt »Smeden og Bageren«. Impromptuerne »*Omne tulit punctum*« og »*Nulla regula sine exceptione*«, som efter deres Karakter høre til samme Gruppe, findes ikke i Ugeskriftet; de bleve til i Norske Selskab som Præmieæskninger for »Tolvskillingsbollen« og ved samme Bolle fødtes ogsaa Størstedelen af de, ikke mindst i Formen, saa morsomme mindre Improvisationer, der udgjøre den tredie Afdeling af Wessels ikke meget omfangsrige litteraire Efterladenskab.

Wessels Lune er især tiltalende ved den elskværdige Naivetet, hvormed det frembringer de komiske Virkninger. Der er i de Digtninger, som ere fremkomne spontant, med Improvisationens øjeblikkelig samlede Kraft — og til disse kan jo selv et saa omfattende Arbejde som »Kjærlighed uden Strømper« henregnes — ikke Spor af noget Søgt, af noget møjsommelig Efterstræbt, Alt er friskt, umiddelbart, strømmende fra en Naturbund, hvis slumrende komiske Fylde kunde vækkes i de mest uventede Momenter og give sig Luft i de mest overraskende Pudsigheder (de parenthetiske Indskud i Fortællingerne, »Moralens« ofte saa snurrige Anbringelse og Motivering, Versets pikante Slyngninger, Rimenes komiske Fynd, særegne Orddannelser). I Sprogbehandlingen er Wessel en af vor Litteraturs fineste Mestre, hvor han har været greben af Øjeblikkets Oplagthed eller har givet sig Tid til en omhyggelig Udarbejdelse.

Et Træk, der mere end mange andre maler os Wessels personlige Elskværdighed, hans Frihed for al litterair Smaalighed, og som tillige paa en ejendommelig skjøn Maade knytter to af vore

største komiske Digtere til hinanden, er det Rimbrev, han i sine sidste Levedage offentlig sendte BAGGESEN som Tak for hans nysudkomne »Comiske Fortællinger«, i hvilke Wessel saae sin Stil fortsat af den yngre Poet, medens han selv træt lagde Pennen bort:

Jeg først saa godt som sidst laer falde Flag;
thi, naar man tabe skal, at tabe uden Slag
er efter mine Tanker bedst.
Rivalen er for stærk og jeg for svag,
han stiger i sin Flugt, jeg daler;
men dalende jeg har det Haab, den Trøst,
at tidt jeg læse skal hans Vers med Lyst.

Kun lidt over treogfyrretyve Aar gammel døde Wessel af Nervefeber den 29. Decbr. 1785; »de, som omgikkes Digteren i hans sidste Dage«, fortæller PRAM, »bevidne, at han aldrig før fandtes saa jevnligen munter og glad, han spøgte endnu med usædvanlig Munterhed og levende Vittighed kort før hans Død«. Til sin Grav paa Trinitatis Kirkegaard, i Nærheden af Ewalds, fulgtes Digteren af det Norske Selskab og adskillige fremragende danske Mænd. Theatrets femogtyvende Opførelse af »Kjærlighed uden Strømper« gaves til Indtægt for hans femaarige Søn.

Et Par Aar efter udkom Pragtudgaven af Wessels samlede Skrifter, smukt udstyret, men i kritisk Henseende meget mangelfuld. Mange andre Udgaver have seet Lyset i Tidens Løb; med størst litterair Kyndighed, med skarpsindigst Textkritik, men tillige med sin vante polemiske Hvashed besørgede I. LEVIN 1862 den Udgave af »J. H. Wessels samlede Digte«, der uimodsigelig er den paalideligste, ligesom den er udførligere i sine biografiske Meddelelser end nogen foregaaende.

Wessel havde været Sjælen i det Norske Selskab, den Sol, hvorfra det modtog sin Glands; efter hans Død sygnede det hen, og efter Udgivelsen af dets »Poetiske Samlingers« sidste Stykke, 1793, kan det betragtes som opløst. Vi skulle nu omtale nogle af dets Medlemmer, forsaavidt som de have havt litterair Betydning.

J. N. Brun. NORDAHL BRUNS »Zarine« holdt sig, trods Wessels Parodi, endnu i højtansete Smagsdommeres Yndest, og Forfatteren opfordredes til nye dramatiske Arbejder. Guldberg anbefalede ham

fædrelandske Emner og lod sig forstaa med, at Brun ikke kunde vente Præstekald, før han havde faaet et nationalt Sørgespil fuldført. For den selvtillidsfulde unge Digter var dette en smal Sag, og han skrev »Einar Tambeskjelver« »til Brug for den kongl. danske Skueplads«. At denne imidlertid ikke fik Brug for dette Drama, havde sine let begribelige Grunde, thi det nye Sørgespil, der allerede i Tilegnelsen til Arveprindsen aabenbarer, hvad WELHAVEN kalder »den besynderligste Blanding af Smiger og brammende Norskhed«, hævede ved Emnets Fremstilling heltigjennem Forfatterens snevrere Fædreland i Modsætning til Rigets Hovedland, hvis Historie Guldberg vel nærmest havde tænkt paa, da han ønskede et »fædrelandsk« Sujet behandlet i patriotisk Aand. Den norske Særfølelse faaer hos den unge Digter, der forøvrigt var en hengiven Tilhænger af Rigs-Fællesskabet, ligefrem en polemisk Karakter, som Emnet og hans egen stærke Personlighed uvilkaarlig paatvinger ham; men Repliker som den, at »de danske Sletter snart adlyde norske Fjelde«, eller Einars Bravade:

Med Sværd jeg Dannemark skatskyldig gjøre skal
og lære dem, som bo der paa de lave Sletter,
at man omsonst med os om Herredømmet trætter —

skulde et dansk Publikum dengang havt Vanskelighed ved at modtage med objektiv Ro, søgende deres Berettigelse i Handlingens og Personskildringens Fordringer, hvor den da forøvrigt heller ikke er at finde; det var forklarligt. at Kritiken betragtede Forfatteren som »en Undersaat, der vil oppuste skadelige nationale Fordomme«, og spurgte, om det var for Skuepladsen i Stockholm eller i Kjøbenhavn, dette Stykke var bestemt. Præstekald fik Brun dog alligevel i sin Fødeegn og forflyttedes kort efter til Bergen, hvor han 1793 blev Stiftsprovst, 1797 konstitueret og 1804 virkelig Biskop. Som Prædikant drog Brun Nytte af sin ubestridelige poetiske Begavelse og vandt et Ry for Veltalenhed, som vel neppe er blevet fordunklet af nogen senere norsk Kirketaler; som Embedsmand og Theolog af den selvsikre orthodoxe Retning udfoldede han sin storslagne Naturs kraftigste Egenskaber, altid kampfærdig til Forsvar for Troen, myndig og ildfuld i sin kirkelige Styrelse, en norsk Kingo, hvem Folket skuede op til i Farens Time som til Den, der sad nde med frelsende Raadsnarhed og fyrig Handledygtighed. »I Krigs-

aarene«, fortæller WELHAVEN, »var han med en stærk Alderdoms hele Energi inde i den politiske Spænding; han belivede Stemningen, han holdt Opmuntringstaler og skrev Soldaterviser. Da en engelsk Orlogsmand 1808 viste sig ved Bergen, forlod han sin Bispegaard og begav sig ud til Befæstningen. Medens nu Kanonaden fra den Kamp, hvori en af hans Sønner som Chef paa en Kanonbaad deltog, drønede udenfor Indløbet mellem Fjeldene, stod han paa Havnebatteriet og opflammede med sin Tale Krigsfolket, der skulde modtage Fjenden, om han forsøgte at nærme sig Staden. Saa djærv en Mand var Nordahl Brun. — I 1813 hændte det endog, at en Deputation af Haandværkere foreslog ham at tage fuldt Regimente over den Del af Landet og føre Folket an til Brød eller Død. Han oplevede med Sorg den Katastrofe, der skilte Norge fra Danmark, og døde 1816, i sit 72. Aar.«

Af Bruns poetiske Produktion forbigaa vi hans lidet betydelige dramatiske Bagateller og hans ligefrem ulæselige store Epos »Jonathan og David«, for kun at holde os til hans mindre Digte og Sange, i hvilke en mandig Stolthed over Fædrelandet, en i kjække Træk udkastet Skildring af dets Naturs Herlighed, dets Folks Dygtighed, og en sund Sjæls energiske Livsglæde forener sig til en egen frisk »Norskhed« af en højst tiltalende Karakter. Et af hans tidligste Digte er Nationalsangen »For Norge, Kæmpers Fødeland«; ikke mindre bekjendt er den frejdige Sang om »Norges Herlighed«: »Boer jeg paa det høje Fjeld« med de prægtige Natur-Situationer. Frisk som en skingrende kold Frostdag er Sangen »Den norske Vinter«:

Min norske Vinter er saa vakker:
de hvide, snebedækte Bakker
og grønne Gran med pudret Haar
og trofast Is paa dybe Vande
og Engledragt paa nøgne Strande
jeg bytter neppe med en Vaar.

Fra Fjeldets Gruber Malmen kjøres,
og Mastetræ til Stranden føres,
og Kulden selv gir Farten Liv,
og Sne paa Fjelde Vejen baner
for norske Bondes Karavaner;
Flid er min Landsmands Tidsfordriv.

»En norsk Soldatersang« og »Den norske Gut« kunne endnu nævnes som malmfulde Toner fra dette af Normandsfølelse fyrigt begejstrede Bryst. I de »Evangeliske Sange« (1786) lære vi en anden Side af Nordahl Bruns Digtning at kjende, Frejdighed og Fynd stillet i Troens Tjeneste; af vor Psalmebogs Indhold har Brun digtet den pompeuse Pintse-Paakaldelse: »Aand over Aander, kom ned fra det

Høje!« samt Psalmerne Nr. 160, 233, 241, 260, 296, 299, 304, 371, 417, 447, 536. Hans verdslige Poesier udkom 1791 under Titlen »Mindre Digte«, paany udgivne 1818.

Joh. Wibe.

En af det Norske Selskabs virksomste og mest afholdte Medlemmer var Kameralisten JOHAN WIBE, paa eengang Selskabets og Statsminister Guldbergs Sekretair, hvilken Dobbeltstilling engang gav Anledning til en Kollision, der løstes hurtigt ved Wibes Snarraadighed. Han skrev 1774 Drikkevisen:

Den, Skaberen skjænkte en oplyst Forstand,
han elsker og drikker, imedens han kan:
thi naar man først Foden hos Charon har sat,
saa siges al Elskov og Vinen god Nat.

Lad Vin da og Elskov opvarme dit Bryst,
snart røver Dig Døden al sværmende Lyst,
og blev Du end gammel, saa bliver Du dog,
hvad endnu er værre, saa bliver Du klog —

og videre i samme Toneart, en anakreontisk Stemning, udtrykt i de lette Strofer, som Wibe beherskede saa gratieust, at CL. FASTING engang i Wibes Værelse og med hans Pen skrev de to Linier:

Se, hvad Du før ej saae, min Ven!
to slette Vers fra Wibes Pen.

Visen blev sungen af Alle og kom saaledes ogsaa den religieuse Guldberg for Øre; han bebrejdede sin Sekretair dens frivole Tendens, men Wibe reddede sig ud af Klemmen ved at paastaa, at Ministerens Afskrift maatte have været ufuldstændig — der manglede det (paa Stedet improviserede) Slutningsvers:

Saa tænker den rasende Ungdom, hvis Mod
og Sandser ophidses af Vindruens Blod.

Den Vise sig glæder i Gudsfrygt og Dyd
og venter ved Døden først varende Fryd.

En lignende Udbredelse som denne vandt en anden af Wibes Drikkeviser: »Vingudens Gaver alt Bordene pryder«; bekjendt er ogsaa hans »Afskedsvise« til det Norske Selskab, da han nedlagde »sekretariske Pen« og overdrog den til »ædle Herman« (ɔ: Wessel), efterat have paalagt Selskabets Stifter O. G. MEYER at vaage over dets Trivsel:

O ædele Gierløv, hvis Rygte i Nord
ej tusinde Sekler skal røve!
Vaag over det Selskab, Du stifted ifjor,
lad ikke dets Fald mig bedrøve!
Sky Navn af Tyran,
saameget Du kan,
vær heller et Lam end en Løve!

Vort Selskab en Have kan kaldes ret smukt,
se til, at ej Svin den oprode!
Og seer Du en Plante, som ikke bær Frugt,
men trækker al Saft fra de gode,
da ryk den kun op
med Rod og med Top;
dens Død gir nyt Liv til hver Pode.

Den elskværdige Joh. Wibe, født i Drammen 1748, blev kun fireogtredive Aar gammel; ulykkelig Kjærlighed siges at have havt Del i hans tidlige Død, hvilket synes at bekræftes af FASTINGS Epigram til ham:

Omsonst for Hjerter at indtage
Du arved Nasos Strengeleg.
En Daphne hører ej din Klage;
men trøst Dig: alt fra Nasos Dage
en Daphne for Apollo veg.

Norske Selskabs brave Værtinde, Md. Juel, var »hans gjæstmilde Plejemoder i hans sidste sørgelige Dage«.

Stockfleth. Til Norske Selskabs Skrifter bidrog Gudbrandsdølen THOMAS ROSING DE STOCKFLETH (1743—1808) med Heroiden »Philippa til Erik«, samme Emne, som hans Landsmand og Selskabsfælle Pram behandlede. Men størst Berømmelse vandt Stockfleth ved sit naturbeskrivende Digt »Sarpen«, fremkaldt ved en Prisopgave af Selskabet for de skjønne Videnskaber, der ønskede et »Forsøg i den malende Poesi, hvorved Popes Windsor Skov kunde tjene som Mønster. Dertil maatte udvælges noget Sted i de danske Stater, som ved sin Yndighed eller og ved sin Skræksomhed gjør sig mærkværdigt. Som i det første Fald Sundet eller et af Lystslottene, og i det andet Fald Malstrømmen eller Vandfaldet Sarpen. Man kunde ogsaa vælge noget Sted i Danmark eller Norge, hvor der findes mærkværdige Levninger af Alderdommen [ɔ: Oldtiden] eller som udmærker sig ved et gammelt Sagn, der kunde give Anledning til en poetisk Fortælling eller anden Opdigtelse paa Tickets Maade i hans Kensington Garden.« »Sarpen« blev en af de prisbelønnede Besvarelser. Begejstringen for Digtet kaster Lys baade over den norske Digterskoles Tilegnelsesevne overfor det engelske Naturmaleri og over Tidssmagens Opfattelse af det frembrydende norsk-nationale Element. Et af Naturoptrinene ved Elven skildres saaledes:

Af lænkte Flaade løs ved sjelden Vanheld revet,
var nu det stolte Træ mod Faldets Munding drevet,
det trækkes voldsomt fort; nu Roden dykke maa,
men pyramiderank jeg Toppen seer opstaa.
Af hule Hvirvelsvælg den lange Krop sig hæver,
af igjentagne Stød hver Strandens Klippe bæver;

men Sarpens grumme Nøk, ved Fyrrens Modstand vred,
fordobler Strømmens Kraft og styrter Masten ned.
Strax hvide Bølge højt med brudte Stumper spiller,
og splittet tykke Bul i stride Rende triller;
med Harm seer Ejeren forhaabet høje Pris
i kostbart Lystsyn nu forvandlet til Forlis.

»Hvor poetisk er ikke den hele Forestilling, hvor malende Udtrykket, hvor norsk!« udbryder J. BADEN i sin Kritik, fremhævende, at »det er ved Nationalhed vor Poesi skal blive vigtig for Fremmede og faae Nyhed.« Det var vel nærmest Emnet, der overraskede som noget Uvant; men man var dog altsaa tidlig opmærksom paa, at der fra Norge — udgaaende fra Dass og førende over Tullin — rislede en Strømning af egen Art ind i Fælleslitteraturen; at dens nationale Farve og Verdensbegivenhedernes Gang tilsammen skulde sondre den ud fra denne som et selvstændigt Løb, var man endnu langt fra at ane. Dog bliver selve Stockfleth et af de første Forbud herpaa ved sin Sang i Hjemstavnens Bygdemaal: »Længje ventad Lurdagskvællen eingang kom«.

Af Brødrene FRIMANN vandt den yngste, PETER HARBOE FRIMANN (1752—1839), tidligst Digternavnet ved sine Bidrag til den første Samling af Norske Selskabs Skrifter: en med Wessel konkurrerende »Ode til Søvnen«, »Tanker ved en Flod« og Romancen »Axel Thordsen og Skjøn Valborg«. Denne sidste er mærkelig som et af de tidligste Greb tilbage til Folkevisens Emner, hvor himmelvid Forskjellen end er mellem den ældre og den moderne Behandling, en Forskjel, der allerede var den litteraturkyndige Samtid paafaldende, hvad der vidner baade om en sikrere Smag og et fyldigere Kjendskab til den gamle Digtning, end man sædvanlig forudsætter. Da WESSEL hørte Digtet blive oplæst i Norske Selskab, gjorde han den Bemærkning om et af dets mest beundrede Steder, at Folkevisens simple og naturlige Skildring dog gav det sandere og smukkere, og CL. FASTING satte ligeledes den gamle Sanger paa en højere Plads. »At overgaa den første Mester i Plan, Styrke, Korthed, Eftertryk, i hans fortryllende Enfoldighed og altid voxende Interesse,« siger han med et for den Tid fortrinligt Valg af karakteriserende Bestemmelser, »det var at fordre endnu mere end et Mesterstykke, og et Mesterstykke er den gamle Vise

P. H. Frimann.

uimodsigeligt, saa vist som den sande Poesi er til alle Tider den samme, saa vist som dens Former og ej dens Væsen, alene Sproget og aldrig Tankerne ere foranderlige.« Det var dog, som sagt, kun den litteraturkyndige Del af Samtiden, de med de fineste Smagsnerver udrustede Faa blandt Publikum, der kunne dømme saaledes; for Almenheden stod Frimanns Parafrase af Folkevisen langt nærmere ved dens Opfattelse af Poesi og som Følge deraf langt højere i dens Yndest end det oprindelige Digts korte og knappe episke Beretning. Den Sentimentalitet, der gjennemstrømmer Frimanns hele Digtning, var i og for sig hans Læsere tiltalende som Udtryk for deres egen Stemning og havde her særlig fundet et Stof, som af sig selv bød den et fyldigt Omraade at brede sig paa. Og da Digteren beherskede sin Kunsts formelle Opgaver med en Lethed og Klarhed, som var beundringsværdig — en Frugt af hans væsenlig franske Opdragelse — var det intet Under, at hans moderne Omskrivning af den gamle Folkevise vakte almindelig Begejstring. Man vil baade kunne forstaa dette og maale Afstanden mellem ham og hans Forbillede ved at læse Strofer som disse:

Glad flyede Valborgs Ungdom bort;
man uden Sorg paa Roser let kan træde.
Hver Time var den glade Sjæl for kort,
hvert Skridt var idel Dands, hver Dag var idel Glæde.
En kjærlig Sorg blot Valborgs Hjerte rørte,
naar Længsel hendes Sjæl til Axels Minde førte.

Saa staaer i rolig Sommerdag
den gyldne Frugt paa Træets unge Kviste:
tidt Kvisten er mod Stormens Magt for svag,
og tidt, af Uvens Haand nedbøjet, maa den briste;
den faldne Frugt en uren Muld vanærer,
og Æblet, plukt med Vold, en graadig Mund fortærer.

Samtidig med sin Debut i Norske Selskab fejrede P. H. Frimann en Triumf som Sejrvinder i Selskabet for de skjønne Videnskaber, der tilkjendte hans malende Digt »Sancta Sunnivas Kloster« den samme Belønning, som Stockfleth ved den samme Prisæskning vandt for »Sarpen«. Frimann havde skrevet sig Smagstribunalets Henstilling om Behandlingen af »et gammelt Sagn, der kunde give Anledning til en poetisk Fortælling«, bag Øret og indflettede i Skildringen af Lokaliteten fra sin Barndomsegn (Sælø i Nordfjord, Bergens Stift,) Sagnet om den irske Kongedatter Sunniva, der flygtede fra sit Hjem for at undgaa Ægteskab og landede paa den norske Kyst. Paa lignende Maade har P. H. Frimann i sit Digt »Hornelen« forenet en Thors-Mythe med den poetiske Beskrivelse

af den »Skræksomhed«, som er egen for det valgte Sted (ligeledes i Nærheden af Barndomshjemmet). Digtet kom i det. smagende Selskabs Prisbedømmelse til at staa tilbage for Broderen Claus Frimanns Besvarelse af den samme Opgave, men Litteraturhistorien har alt mere og mere afgjort tilkjendt Peter Harboe Palmen i denne broderlige Sangerkamp; hans Digt er upaatvivleligt det bedste Arbejde i den naturbeskrivende Digtart, som Perioden har at opvise. Det er jo ejheller Dagligføde i hin Tids poetiske Litteratur, naar der i ulastelige Vers gives et saa energisk Billede af Fjeldets bratte Glathed som dette:

Siig, hvo dit Bryst saa glat og stejlt har jevnet,
at Ravnen selv ej Rifter fandt deri,
som klynkende saa tidt Dig fløj forbi
og ingen Pynt til Hvilested fandt levnet?

Med hvasse Kløer den hugger i dit Bryst —
de fæste ej; og vred den flyer tilbage
lavt til din Fod, hvor Ynglen og dens Mage
gjenkalde den med hæs uafbrudt Røst.

Tidligt vandt P. H. Frimann sine digteriske Laurbær, og tidligt lagde han sig til Hvile paa dem: allerede fra sit fireogtyvende Aar af slog han ind paa andre Baner, kom i diplomatisk Tjeneste til Petersborg og Stockholm, arbejdede en lang Aarrække i Udenrigsministeriet i Kjøbenhavn og døde helt oppe mod vor Tid som en højtbedaget Konferensraad.

Den ældre Broder CLAUS FRIMANN (1746—1829) lagde ingensinde Poesien paa Hylden og har derfor en mere omfattende Produktion at opvise, dybere i sin Indtrængen, men ikke saa smidig i sin Sprogkunst som Peter Harboes. Han stod kun i flygtig Forbindelse med det Norske Selskab, thi hans forskjellige Ophold i Kjøbenhavn vare alle meget kortvarige; i dets Skrifter optoges dog hans beskrivende Digt »Frederiksborgs Egn og Udsigten derfra« samt Mindedigtet »Hagen Adelsten«. I treogfyrretyve Aar var Cl. Frimann Sognepræst for Davigens Menighed i den nordlige Landsdel, hvis Klippekæmpe »Hornelen« begge Brødrene besang i Prisdigtning. Hans Liv henrandt fredeligt og lykkeligt, dog ikke uden Møjsommeligheder og Farer under Embedsgjerningens Røgt i den vanskeligt farbare Egn. Udelukkelsen fra litterair Omgang og den mangelfulde Forbindelse med den poetiske Produktion følte Digteren dog stundom som en Ulempe. »Da jeg i Kredsen af den æsthetiske Litteraturs daværende ypperste Dommere histnede besang det smal- Cl. Frimann.

serske Troldhorn heroppe,« siger han i Fortalen til en af sine Digtsamlinger, »anede det mig mindst, at denne Stenuglernes og Natteravnenes Bolig, denne berygtede Præcipice, skulde ikke længe derefter være en væsenlig Del af mit lille Embedsdistrikt, og at jeg af 52 Aar som Religionslærer skulde tilbringe de 43 i dens sorte, kolde Skygge, lige efter Bogstaven af hvad min Broder, Sankt Synneves og Skjøn Valborgs kronede Sanger, begyndte sit Kvad med,

langt bort fra Leg, uvant til muntre Toner
ved Festers Fryd —.

Hvad jeg har anseet som et af mine største Vanheld i Egnen, hvor jeg boer, har været dette, at jeg saa yderst sjelden kunde samles med nogen saadan Ven, som jeg i litterair Henseende kunde kalde en beslægtet Aand og ret sympathisere med.« Det var dog maaske netop denne ensomme Tilværelse, henvist til udelukkende Samliv med Sognefolkene, der uddannede Frimann til den ejendommelige Stilling, han indtager i sin Tids Digtning som Almuesanger, som Forfatter af jevne, fattelige, sangbare Digte, i hvilke en religieus Stemning kommer tilorde eller Fiskerens og Bondens Dagligdont besynges som nøjsom Glædes rene Kilde eller den norske Egns Naturskjønhed skildres eller en Heltedaad forherliges. Disse Digte udkom i forskjellige Samlinger: to Bind »Poetiske Arbejder« 1788 og 1826, »Almuens Sanger« 1790, »Den syngende Sømand« 1793, et Par Psalmesamlinger o. fl. Endnu 1851 kunde WELHAVEN udgive Cl. Frimanns Digte i Udvalg med en biografisk Indledning, et Vidnesbyrd om, at Friskheden endnu ikke havde forladt denne fordringsløse Folkedigtning. De ere jo ejheller blevne helt fremmede for den nulevende Slægt, Digte som »Den norske Hyrdedrengs Sang«:

Hør mig, Skov og Mark og Fjeld!
mig, som her sidder enlig og synger paa Tuen;
endnu er det ikke Kveld,
endnu varm skinner Solen som Luen,

Lovsangen »Seer jeg til den Himmel blaa«. Vuggevisen »Hvo tændte i Brystet den levende Glød?«, Mindesangen om Ole Svendsen Bakke og den kjønne »Bindevise«, der maaske tydeligst som kortest tegner Cl. Frimanns Digterpersonlighed:

Saa knytter jeg Traad,
saa øver sig Haanden i kvindelig Daad;
ved Haanden at hænge man bliver saa træt,
ved Haanden at røre gaaer Tiden saa let;
jeg knytter ej Silke, jeg knytter ej Guld,
min Traad er af Uld.

Min uldene Traad,
naar Vinteren bruser, skal varme min Fod;
med Intet paa Stikke, med Intet paa Ten
Saamangen maa skjælve paa islagte Sten;
Gud se til de Usle, som nøgne og blaa
i Snevandet gaa!

Jeg knytter kun Traad,
jeg knytter ej Baand af ugudeligt Raad;
vig langt fra mit Hjerte, Du Mørkhedens Aand,
som lærer at binde besnærende Baand!
Skal Mennesket knytte for Menneskets Barn
et fangende Garn?

Min knyttede Traad
mig minder om Livet — mit Liv er en Traad;
hver maskeklædt Stikke er fuldendte Dag,
hver Maske hver Knude et Pulsaareslag —
naar Livet er endet, o Gud, i din Haand
annam da min Aand!

Sømandspsalmerne Nr. 119, 121, 123 og 392, Daabspsalmen Nr. 324 og adskillige andre i vor Psalmebog optagne ere af Cl. Frimann.

Næstefter Wessel var Bergenseren CLAUS FASTING (1746—91) det Norske Selskabs lyseste Hoved og klareste Aand, i sin fortrinlige Stil som i sin elegante Personlighed saa gjennemtrængt af fransk Esprit, at Wessel sagde om ham, han var »fransk midt i Perialen«. Det er især som Kritiker, denne Skribent har virket, og i denne Egenskab forstod han ikke blot med skarpt Blik at sondre og med fin Takt at dadle, men ogsaa ved sin egen Fremstillings Renhed og Klarhed at opstille et stilistisk Mønster for de Forfattere, hvis Arbejder han bedømte. I Kjøbenhavn skrev han baade i »Den kritiske Journal« og »Den kritiske Tilskuer«, og i Bergen udgav han sine »Provincialblade«, hvis aandfulde Kritiker, træffende Karakteristiker og vittige Bemærkninger med Rette beundredes af de Kyndigste som en Journallitteratur, der kunde maale sig med Udlandets bedste, medens det store Publikum gik dem forbi med paafaldende Ringeagt, der nærmest maa forklares som Udslaget af en hadefuld Stemning, som var vakt mod Fasting, fordi han betragtedes som Fritænker: han drev det endog til den Gruelighed at skrive Christus med K. En anden Grund kan søges i det epigrammatiske Vid, hvormed han var udrustet, og ved hvis pikante Fremglimten han skaffede sig mange Fjender. Vi kjende det Epigram, der overgav Bredals Ovid-Oversættelse til Latteren (S. 403); til Tak for sidst forkastede Bredal som Theaterdirekteur Fastings Tragedie »Hermione« og antog det langt ringere »Zarine«. En anden Oversætter af Ovid fik følgende Snert: Fasting.

O Naso! aldrig var din Brøde lig din Kval.
Du blev forviist fra Rom og oversat af SAHL.

Fastings forskjellige Skuespil have ingen Interesse for vore Dage; et af dem, »Actierne eller de Rige«, en Skildring af et moderne Samfundsonde, Handelssvindleriet, blev opført i Kjøbenhavn, men gjorde ingen Lykke. Rigere paa dramatisk Effekt var Fastings egen Kjærlighedshistorie, en sælsom Konflikt, som L. DIETRICHSON har bragt Lys i (»Omrids af d. norske Poesis Hist.« I. 175-78). Hans Skrifter, ledsagede af en Biografi, ere udgivne af LYDER SAGEN.

CLAUS FASTING.
Titelkobber til det 1837 i Bergen udgivne Udvalg af hans Skrifter.

Den Smagens Overlegenhed, der tillod Fasting, skjøndt Nor-
Storm. mand, at være en varm Beundrer af Ewalds Digtning, gjenfinde vi hos hans Landsmand Gudbrandsdølen EDVARD STORM (1749—94). Med ham ere vi imidlertid naaede udenfor det Norske Selskab; han var ikke Medlem af det, ja dreves af sine Sympathier i Forbindelse med ikke tilstrækkelig opklarede personlige Forhold helt over i den modsatte Lejr, skjøndt det Bedste i hans Digtning just er det, som staaer i Sammenhæng med hans norske Nationalitet. I de sidste tyve Aar af sit Liv opholdt Storm sig uden Afbrydelse i Kjøbenhavn, hvor han blev Inspekteur og Lærer ved Efterslægtsselskabets nystiftede Skole og i denne sin Stilling kom til at virke afgjørende ind paa Adam Oehlenschlägers Liv ved at tage sig af den smukke og flinke Drengs Oplærelse. Hans første Digte ere

skrevne i hans Hjemstavns Dialekt, friske og kjærnefulde Sange, som man kun kan bebrejde en stundom noget vidtdreven sandselig Erotik, som Nattestævnerne og andre Episoder give Anledning til.

EDWARD STORM.

nat. 21. Aug. 1749. denat. 29. Sept. 1794.

Moribus insignis musarum carus alumnus
Stormius Elysii nunc tenet arva pius
P F Suhm

»I Elysiums Egne dvæler nu Musernes kjære Fostersøn, deu fromme, af Sæder udmærkede Storm.«

1774 udgav Storm det komiske Heltedigt »Bræger«, en heltigjennem mislykket Humoreske om en sjællandsk Landsbydegn, der er ude for at inddrive sin Tribut af Paaskeæg og ved Hjemkomsten er saa uheldig at knuse dem alle. Hvilke Vanskeligheder Hexametret har havt at kæmpe med, inden det fik gjort sig vort Sprog underdanigt, vidne allerede dette Digts Indledningslinier om:

Du, som dit Fødelands Pris tidt kvad med Norriges Tunger,
som tidt med Lyren i Haand tvang Gjenlyd af skaldede Fjelde,
Muse! nedstig fra iskronte Olymp til Dannemarks Sletter,
ombyt dit Sprog og forvexle din Lur med den komiske Harpe.

Den afvisende Kritik, der med Føje blev dette uheldige Arbejde til Del, fremkaldte den Erklæring af Storm i Indledningen til hans kort efter udgivne Digtsamling, at hans Musa »ikke havde lært sig synge uden ved et susende Vandfald eller ved en ensom, med Gran begroet norsk Klippe«. Han føler og vedkjender sig her sin norske Nationalitet som sin rette Naturbund; ikke desto mindre drages han bestandig bort fra den af Lyst til at synge om Tidens almindelige Emner i dens almindelige Tone eller af brændende Attraa efter at hæve sig op til den beundrede Ewalds høje Begejstringssfære. Saaledes har han baade i et regelret didaktisk Digt, delt i fire Sange, og i en Ode — begge lige utaalelig kjedelige — besunget et af Tidsalderens abstrakte Yndlingsthemaer: Indfødsretten. I »En Sang om Jøndalen« vil han overlade sig til en yppig Indbildningskrafts digteriske Fantasier, men Udfaldet bliver en snurrig Blanding af Snusfornuftighed og poetisk Flitterstads. Først beskrives Jøndalen (i Forfatterens Fødeegn) paa den sædvanlige »malende« Maade; i Dalen er en Hule, som beboes af Nymfen Jøna, der sammenlignes med Thetis og skildres i Træk, hentede fra den almindelige ballet-mythologiske Garderobe:

Et blegrødt Taft fra Skuldre flagred ned til Saalen, som var med Guldlidser bundet;
om trinde velskabt Bæltested
et søgrønt Baand vellystigen var vundet.
I kruset Lok balsamisk Rose skimred,
paa Alabasterarm Smaragd og Onyx glimred.

En Strengeleg hun bar i venstre Haand
af finest Gran og Filsben udarbejdet:
hun rørte den, og al min Aand
hensmelted ved hvert Slag, som himmelsk Røst gelejded.
Kom, Klippers Skjald! kom, sang hun, føl den Ære,
at Jøna byder Dig en Yndlings Navn at bære.

Hun fører Digteren ind i den med overdaadig Anvendelse af Pragtord skildrede Hule, som viser sig at være et Slags Pantheon for norske Skribenter, thi »Jøna Normænds Mod og Sange her belønner« ved at oprejse dem Mindesmærker efter deres Død; her hænger Holbergs Strengeleg og Tullins Laurbærkrands, og den litteraturkyndige Nymfe forherliger i veltalende Blomstersprog Ste-

nersen, Suhm, »vor Ven, skjøndt ædel rundet op ved danske Strande«, og de andre Skjalde:

Høj Hvælving her bestandig Gjenlyd skal
af stolten Sang om Norges Odel give.
Det skjønne Foraar, Sarpens Fald
og Hornels fæle Pragt skal evig huskte blive.
Melpomene skal Nymfen Haanden byde,
Rheteas Taarer skal paa Jonas Kinder flyde.

Langt heldigere end i denne og lignende fordringsfulde Kompositioner — hvortil ogsaa maa henregnes »Ewald eller den gode Digter«, hvis Begejstringsvarme forflygtiges i tom Talepragt — er Storm i adskillige af sine mindre Poesier, først og fremmest i Romancen »Zinklars Vise«, der med uventet Fynd gjenføder Folkevisetonen; den blev skreven i litterairt-filantropisk Øjemed paa Bestilling af Efterslægtsselskabet, der vilde fortrænge de gængse usædelige Gadeviser ved at give Almuen god folkelig Poesi ihænde. Fremdeles den meget sungne Vise om Thorvald Vidførle: »Svend Tveskjæg havde sig en Mand, som Thorvald hed«, Klubsangen om Stærkodder: »Arrig slog Stærkodder Rynker paa Næsen« og Drikkevisen »Min Doktor er en ærlig Mand«. Som Psalmedigter er Storm repræsenteret ved Nr. 127 og 518 i vor nu brugelige Psalmebog; til den »evangelisk-kristelige« havde han som Medarbejder ydet et større Kontingent. Selv udgav han 1785 sine »Samlede Digte«; en ny Samling besørgedes 1832 af A. E. BOYE, og 1871 kom et Udvalg ved H. P. HOLST. 1886 udkom »Efterslægtsselskabet og Edv. Storm« af F. NYGAARD.

De norske Digtere, vi endnu have at omtale, føre os ud over det Norske Selskabs Tid og have et svagere Præg af dets Paavirkning. Især gjælder dette da om Elegikeren JONAS REIN (1760—1821), »den sande Sorgs ulignelige Sanger«, som ZETLITZ kaldte ham, »de hulde Følelsers Sanger«, som RAHBEK døbte ham. Disse to Digtere omgikkes Rein jevnligst under sit Ophold i Kjøbenhavn, og han var i deres Selskab med til at forfatte de Epigrammer over Baggesens »Holger Danske«, som indlede Holgerfejden. Ellers var det, som antydet, mest elegiske Stemninger, af hvilke hans Digtning voxede frem. Til Emne for sin første Digtning valgte han Axels og Valborgs ulykkelige Kjærlighed, fremstillende deres Skjæbne i det mislykkede Sørgespil »Hagen og Axel«. Større Held fulgte hans lyriske Arbejder, hvis Klager over Tilværelsens Uret- Rein.

færdighed havde den sentimentale Karakter, som Tiden ogsaa paa andre Omraader yndede; men det kunde dog ikke undgaaes, at dette evindelige Mismod i Længden virkede noget trættende, trods den akademisk korrekte, ulastelige Versform og en Klarhed i Udtrykket, der overrasker dobbelt, hvor taaget Tungsind er Digtets Moder. Som de bedste blandt Reins nu for Størstedelen helt glemte Poesier kunne nævnes hans Elegi »Ved J. H. Wessels Grav«, Oden »Den frie Mand«, »Ensomhed«, »Efter en Sygdom«, »Barnlig Glæde«, »En Faders Sang ved sin moderløse Datters Vugge«, hvilken sidste maa tjene som en i sin Tid højt beundret Prøve paa Reins rene og kydske, men noget konventionelt afdæmpede Digtning:

JONAS REIN.

Sov, bedste Pige! sødelig,
savn ej din ømme Moders Pleje;
hun svæver venlig om dit Leje,
som Engel hun omsvæver Dig.
End ej min Sorg dit Hjerte saarer,
frit tør jeg end udgræde den;
Du smiler kun til mine Taarer,
naar blid Du vaagner op igjen.

O elskte Billed, som Du bær!
Kald Mindet om de svundne Dage
kald mig det troligen tilbage;
hvad jeg har tabt, mig daglig lær! —
Saa var det Smil, hvormed hun talte
og lovede at være min;
din Blidhed hendes Aasyn malte,
og hendes Uskyld var som din.

Din Sjæl er end som hendes skjøn!
Hvo vogter den med kjærligt Øje?
Hvo vil med skyldfri Haand den bøje
og søge i din Dyd sin Løn?
Hvo skal advare mod de Farer,
som vil omgive dine Fjed?
Hvo viser Dig de skjulte Snarer,
som lægges for Uskyldighed?

Sov, bedste Pige! sødelig,
vox, bliv din Faders Trøst og Glæde,
og lad hans Kjærlighed Dig lede —
o, Himlens Engle vogte Dig!
Men ak! om Uskylds Rose svinder,
om Tabet af din Dyd jeg seer
engang i Graad paa gustne Kinder . . . .
sov, bedste Pige! vaagn ej mer!

Rein levede som Præst i forskjellige Egne af Norge, indtil han 1808 kom til Nykirken i Bergen. Han var Medlem af Rigsforsam-

lingen paa Ejdsvold. I hans sidste Leveaar fik Melankoli og Sygelighed fuldstændig Magten over ham, og han døde som en affældig Særling, enogtresindstyve Aar gammel.

En udpræget Modsætning til ham var hans jevnaldrende Ven, »Glædens muntre Sanger« JENS ZETLITZ (1761—1821), i tredive Aar Præst paa forskjellige Steder i sit Fødeland. Som han af Personlighed var en livlig, let bevægelig Natur, saaledes berører ogsaa hans Digtning Poesiens forskjellige Regioner uden Tvang, om end med vexlende Held. Som Cl. Frimann skrev han »Sange for den norske Bondestand«, men maa her mangengang erstatte den folkelige Grundklang i sin Forgængers Sange med en ydre Sammenhobning af Bygdeudtryk, der dog tilsammen hverken give Almuen eller det dannede Publikum noget prægnant Helhedsbillede. Han var komisk Epiker og satirisk Heroide-Forfatter og har her en saa ustadig Lykke i sin Produktion som den, der betegnes ved Afstanden mellem det ypperlige Digt »Væddeløbet« og den heltigjennem matte Morsomhed i »Nille Volmersdatter til Peder Paars«. I sine Nationalsange finder han snart et jevnt og kjønt Udtryk for Folkets Tilfredshed med nøjsomme Livskaar, men kan til andre Tider istemme saa kraftpatriotiske Toner, at de buldre i Ørerne. Med størst Egalitet bevæger Zetlitz sig paa Drikkevisens Omraade og kan næsten siges at betegne denne Digtarts Fuldendelse i dens heldigste Retning, med Afstrejfning af det Sentimentale, med Undgaaelse af de plumpere Nydelsesmomenter, med Bibeholdelse af den joviale Grundtone og det gratieuse Foredrag. Stundom kan han hæve sig næsten til Bellmansk Humor, som i Skildringen af Lukas fra Piseck, der blev 115 Aar gammel og havde havt 25,700 Perialer i sit Liv; men hyppigst er det den lettere Leg med Øjeblikkets Stemning, Zetlitz lader komme til Udtryk: en klædelig Frivolitet, der dandser hen ad Livets Overflade og opfanger dets Fænomener i Lunets Hulspejl. Hans Sange vandt overordenlig Udbredelse og ere tildels endnu den Dag idag godt kjendte: »Hvor saare Lidet vil der til, for lykkelig at være«, »Mit fulde Glas og Sangens raske Toner«, »At Slyngler hæves til Ærens Top«, »Jeg synger gjerne om Kongers Magt« o. s. v. I Digtet »Til en Ven« priser Zetlitz »den gyldne Nøjsomhed« som den sande Levevisdom

Zetlitz.

og udfører sin Lære videre gjennem Exempler, der som Mønster opstille Den,

der har Religionen kjær,
dens Sandhed imod Løgn forfægter,
men ej ukjærligt hellig er
og bygger Baal for hver Fornægter ....
der ej fornedrer sig ved Smiger
og logrer for en mægtig Nar;
men ej hver Skurk i Skole ta'er
og Sandhed i Utide siger.

Hvo der kan føre sit Liv efter denne Moral — »hans Lovsang er Camoenens Pligt, hans Levnet er en Sædelære«.

En fuldstændig Samling af Zetlitz' Digte i to Bind udgav C. SCHWACH 1825 i Christiania. Et Udvalg ved J. UTHEIM (med Indledning) udkom 1886.

Falsen.

ENVOLD DE FALSEN (1755—1808) var vel født i Kjøbenhavn, men kom tidlig med sin Fader, der blev Justitiarius i den norske Overhofret, til Norge, til hvilket Land han allerede i Toogtyveaarsalderen knyttedes som Assessor ved nævnte Ret. Som Højesteretsassessor boede han en halv Snes Aar i Kjøbenhavn, men kom 1802 tilbage til Christiania. Falsen var af Naturen udrustet med glimrende Evner, og en ihærdig Uddannelse havde udviklet dem saa tidlig, at han alt var bleven Student ti Aar gammel — for tidlig sagtens, thi det er ikke usandsynligt, at denne Begavelsens Drivhusvæxt lagde Grunden til den tidlige Ælde, der greb ham, saa at han alt i Halvtredserne saae ud som en Olding, saavelsom til den dermed følgende aandelige Affældighed — Adspredthed og Villieslaphed, ledsaget af dyb Melankoli — der betegnede hans sidste Levetid. Til Trods herfor var hans Anseelse over hele Norges Land saa grundfæstet, at han efter Krigens Udbrud ikke kunde undværes som Medlem af den interimistiske Regeringskommission i Christiania. Under Opbydelsen af hele sin Aandskraft, under et anstrengt Arbejde og tunge Bekymringer for Landets Fremtid sank han nu omsider ganske sammen: da han en storm- og regnfuld Novemberaften vilde gaa fra Theatret til sit Hjem, førte hans forvildede Skridt ham ned til Fjorden, hvor hans Lig blev fundet næste Dag. Ved Siden af Prinds Christian August var Falsen Norges folkekjæreste Mand, og hans Død var en Nationalsorg, som ogsaa i Litteraturen har sat sig mange Mærker. (Se H. I. HUITFELDT: »Christiania Theaterhistorie«, 1877, S. 457—62).

Alt fra Ungdommen af havde Falsen havt den mest levende Interesse for Theatret og tidlig forsøgt sig som Skuespilforfatter, debuterende med den borgerlige Tragedie »Salvini og Adelson«. Af hans Skuespil — til hvilke Emnerne hyppigt toges fra Fortællinger i fremmede Litteraturer, uden at Dramatikeren dog altid havde nogen klar Forestilling om de episke Sujetters Brugbarhed — har det kgl. Theater opført adskillige: »Arven i Marseille«, »Frieren og Kjæresten«, »Hvad vil Folk sige?«, »Idda«, »Kunstdommeren«, »De snurrige Fættere«. Men hverken for Scenen eller for Litteraturen have disse Arbejder havt nogen Betydning, hvilket derimod højlig blev Tilfældet med Syngespillet »Dragedukken«, 1797, som holdt sig paa Scenen henved femogtyve Aar og er blevet opført omtrent et halvthundrede Gange, i den første Tid som Publikums erklærede Yndlingsstykke, hvis Sange til Kunzens Musik: »I Haven gik Signe, en Rose at plukke«, »Hold Lampen tændt, sy Støvler, Sko«, »Druen voxer paa vor Klode« o. fl. vare i Alles Munde. Fra Scenen er det nu gaaet over i Litteraturhistorien som et Arbejde, der fortjener Opmærksomhed paa Grund af sit Sammenhæng med vor Skuespildigtnings bedste Traditioner: en letoverskuelig og dog ved original Opfindelse fængslende Handling fra Folkelivet, velordnede Situationer, kraftig Karaktertegning og det Hele gjennemstrømmet af et jevnt, godmodigt Lune, men ganske vist ogsaa udført med den Bredde, der for os svækker den ældre Komedies Virkning. Den brave Skomager-Frimester Jacob Olsen seer til sin Bekymring sin iforvejen tilstrækkelig store Børneflok forøget med Tvillinger. Han fatter da den fortvivlede Beslutning at skille sig af med den ene af dem ved at hensætte Drengen, gjemt i en Kurv, foran en velhavende Urtekræmmers Dør. Moderen, der. da det kommer til Stykket, ikke kan skilles fra sit Barn, ombytter det hemmeligt med en i Hast paaklædt Trædukke, og med denne vandrer Mester Jacob i Nattens Mørke afsted til Urtekræmmeren. Men denne griber Misdæderen paa fersk Gjerning, og da en Ubekjendt faa Timer forinden har øvet akkurat den samme Streg imod ham, mener han, at begge Børnene ere Jacob Olsens Tvillinger, og tvinger med Trusler om Politiet den forbløffede Skomager til at vandre hjemad med en Kurv under hver Arm. Alle Ængstelser og Misforstaaelser i det Følgende opløse sig sluttelig i Glæde, da det af et Brev i det paatvungne Barns Tøj viser sig, at

dets Antagelse skaffer Familien den øjeblikkelige Rigdom af 200 Rdl. og Halvdelen af denne Sum aarligt, indtil Faderen kan vedkjende sig Barnet: Dukken har været dem en »Dragedukke«, thi den har draget Lykken til Huset. — Særlig anden Akt udenfor Urtekræmmeren maa have været af megen scenisk Virkning, og det episodiske Optrin med de halvdrukne Værtshusgjæster, Vægterne og de af Søvne vækkede Husbeboere i den kun af enkelte Lygter belyste Gade, medens Jacob sidder skjult i Kjælderskuret, kunde endnu friste en Sceneinstrukteur som en morsom Opgave.

»Envold Falsens Skrifter« udgaves 1821 i to Bind af Prof. L. STOUD PLATOU.

Den litteraire Kamp.

Inden vi gaa over til at skildre den litteraire Modsætning til den norske Skole eller den poetiske Anskuelse, som det Norske Selskab stillede sig polemisk imod, vil det ikke være ufornødent paany at minde om, at denne Modsætning ingenlunde var saa skarp og uforsonlig, som Litteraturhistorikerne stundom have fremstillet den. Det var to Temperaments-Sfærer, to Aandsretninger, der brødes med hinanden, og begge kæmpede de for berettigede Principer: Ewaldianerne for højere Emner og en mere løftet poetisk Diktion, end Nyttepoesien sædvanlig kjendte, de Norske for en Klarhed, Renhed og Korrekthed, tillige for en national Ædruelighed, som de fandt tilsidesat i hines Pathos; naar de Første saae ned paa disse Fordringer som en filistreus Smags og de Sidste spottende søgte at hente de mod Ætheren Stræbende ned paa Jorden igjen, kunde man vel nærme sig Forkjætrelsens Grændser, men det maa i denne Forbindelse vel erindres, at Retningernes Førere eller til Samlings-Centrer udkaarede Personligheder paa ingen Maade vare fremtrædende Polemikere. Ewald tager ingensteds tilorde imod det litteraire Modparti, og Wessels Raillerier med de ha-stemte Toner eller med den ewaldske Sømand, der »sadler dristig Havet op«, ere af en saare godmodig Natur; ja saa lidet var den vittige Digter hildet i noget Landsmands-Koteri, at det jo netop var to Normænd, hans dramatiske Parodi nærmest gik ud over. Jo højere vi naa op i de to Partiers Rækker, des mindre møde vi af den aandelige Forblindelse, der ikke kan se noget Godt hos Modstanderne; derimod er det letforstaaeligt, at vi længere nede, hvor de ledende Principer ere stivnede til Stikord og hvor det mindre Overblik

avler den større Ufordragelighed, just støde paa det Tros af travle Menige, der ved Budbringeri og Udfordringer sørgede for, at Striden ikke skulde dø hen af Mangel paa Fjendtligheder.

Medens de Norske slog Lejr i Md. Juels Kaffehus, samledes de Danske hos Md. Neergaard i Badstuestræde, og medens det fra først af frie Omgangsliv hist udviklede sig til det sluttede Norske Selskab, blev det Neergaardske Kaffehus Arnen for det »Danske Litteraturselskab«, stiftet af ABRAHAMSON, ROSENSTAND-GOISKE, THAARUP, Brødrene TROJEL o. Fl. Institutionen var ikke mindre akademisk end den tilsvarende norske; ved de ugenlige Møder skulde ethvert Medlem »kvartaliter forelæse noget selvforfattet Stykke«, hvilke Arbejder saa skulde drøftes baade mundtlig og skriftlig og, hvis de godkjendtes ved Stemmeflerhed, udgives i Selskabets Skrifter; ved Optagelse af nye Medlemmer var eet Nej tilstrækkeligt til at udelukke den Foreslagne. Til dette Selskab Æresmedlem kaaredes 1776 den syge og hensygnende, til det ugjæstmilde Søbækshus forviste Digter JOHANNES EWALD, underrettet om Hæderen i et Brev fra ABRAHAMSON, hvori det hedder: »Tro mig, kjæreste Ven, Antallet blive daglig større paa dem, der læse Dem med Smag og føle Deres Skjønheder; og lad det være Dem en nogenledes Modvægt imod den Fortrædelighed, De ventelig føler ved Tanken om Tossernes og de øvrige Abderiters Domme. Mange, ret Mange, længes efter snart at se og læse Noget fra Dem. Deres Balder kan de Fleste saagodtsom udenad, og, ligesaa, mange af Deres ældre Digterværker«. Det danske Litt.-Selskab

Johannes Ewalds Liv var, hvor sørgelig kort det end blev, rigere paa et bevæget Indhold end de fleste danske Digteres, men er vel netop derfor ogsaa saa almindelig kjendt, at vi her kunne nøjes med at fremstille det i dets Hovedtræk. Han var en Søn af den pietistiske Præst ved Vajsenhuset, Prof. E. Ewald (S. 126) og blev født i Kjøbenhavn den 18. Novbr. 1743. Fra Faderens Dødsleje blev den elleveaarige Dreng sendt til Rektoren ved Slesvig Skole, for at denne korrekte Filolog kunde stemme op for Barnets vidtstrømmende Fantasiliv. En underlig Natur var han, og en fejlagtig Opdragelse kunde ikke kue dens Synderlighed. Ogsaa herom udtaler Ewald sig i sit autobiografiske Fragment »Levnet og Meninger«, den i sin næsten Rousseau'ske Uforbeholdenhed mest ubesmykkede Selvbekjendelse, vor Litteratur ejer. »Jeg har,« siger Ewald. Barndomsliv.

han, »fra det Første, jeg kunde skjønne, havt noget Don Quixotisk i min Karakter, som et stolt Hjerte, der altid indtil Enthousiasme var Elsker af Friheden, i Forening med en hidsig Indbildningskraft uden Tvivl avlede og visse Fejl i min Opdragelse bragte til Modenhed. Jeg var fra Barnsben af en soren Elsker, en Beundrer af alt det Besynderlige, det, hvorved man lettest kunde skille sig fra Mængden og saaledes blive bemærket, ofte omtalt og peget med Fingre paa. Hvilken Sæd til sande og glimrende Dyder, om den havde blevet nyttet og styret i den rette Flugt! Men saa lod alle mine pedantiske Lærere, ikke en eneste undtagen, sig nøje med at proppe min Hukommelse fuld af bibelske Sentenser, latinske og græske Gloser og filosofisk Sladder, uden at een bekymrede sig om at danne mit brusende Hjerte eller lod det sig vedkomme, enten jeg kunde tænke og føle eller ej. De Eventyrer, som jeg med stor Begjærlighed sneg mig til at høre af Tjenestefolkene, var mig ligesaa mange Troens Artikler, min hurtige Indbildningskraft fandt dem let ikke alene mulige, men selv smukke og meget værd at efterabes, og da Ingen gjorde sig Umage for at overtyde mig om deres Urimelighed, blev de naturligt nok de første Grundregler, hvorefter jeg i min lille Hjerne anlagde Planen til mit Liv. Jeg har uden Tvivl ønsket at sejle paa en Høvlspaan som Espen, førend jeg har ønsket at erobre Verden som Alexander den Store. Men det er tilforladeligt, at det første af mine barnagtige Anslag, som jeg kan erindre, var at flyve, det andet var at hverve og anføre en Mængde Drenge for med dem at erobre Tyrkiet, og det tredie at blive Missionair i Æthiopien eller et andet Sted, hvor jeg kunde haabe at blive flaaet for Troens Skyld.«

Vil nogen Læser i disse Fantasier og Sværmerier gjenfinde Stemninger fra sit eget Barndomsliv og betegne dem som typiske for Drengealderen overhovedet, saa bør han dog lægge Mærke til, at Forskjellen mellem den sædvanlige og den usædvanlige Indbildningskraft beroer paa den Fyrighed, hvormed disse fantastiske Planer omfattes og søges iværksatte. Og her maa det da være nok at minde om, at Ewald efter Læsningen af »Robinson Crusoe« maatte hentes tilbage fire Mil paa Vejen til Holland, hvorfra det var hans barnlige Hensigt at rejse til Batavia »i det uskyldige Haab, undervejs at strande paa en eller anden ubeboet Ø«, og at han som femtenaarig Yngling energisk gjennemførte den for en

dansk Student ialtfald ikke almindelige Beslutning at gaa i fremmed Krigstjeneste, for hurtigt at vinde Hæder, Velstand og dermed — sin Elskede.

JOHANNES EWALD.
Efter et Maleri af Erik Pauelsen.

Ældre var Ewald nemlig ikke, da han første Gang saae Arendse Hulegaard og blev greben af en Kjærlighed til hende, hvis bratte Pludselighed atter staaer i god Harmoni med hans flammende Sjælsliv; om det første Møde med hende fortæller han Arendse.

udførligt i »Levnet og Meninger«, en mesterlig Fremstilling, i hvilken den modne Mands lette Ironi over Ynglingens Betagethed er overgydt af det vemodige Skjær, som Betragtningen af den fra dette Punkt udgaaende Forandring i hans hele Livsskjæbne fremkalder. Arendse var et halvt Aar ældre end han, begge pur unge Mennesker, næsten Børn endnu. »Det haster følgelig ikke saa stort, sagde jeg. Med eet, som et Lynild, foer den martrende Frygt i mit Hjerte. Jeg fandt, at et Fruentimmer paa femten Aar er ældre end et Mandfolk paa tyve. Jeg fandt, at min Arendse var giftefærdig, at hendes Ja og Nej beroede meget paa Forældre, som hun elskte, og som vist vilde se mer paa det, som de holdt for hendes Vel, end paa al min Kjærlighed. Paa den anden Side var jeg, endskjøndt imod min Villie, bestemt til at blive Præst. Jeg kunde først blive det, naar jeg var femogtyve Aar, og jeg var kun femten. Hvilken Evighed! hvorledes turde jeg haabe, at hun kunde eller engang vilde vente saalænge efter mig? Nu kølnedes al min Iver for Muserne. Nu fattede jeg Afsky til dem som de, der kun vilde skille mig ved min Arendse. Nu vaagnede min kun halvt kvalte krigeriske Lyst.«

Sammen med sin ældre Broder flygtede Joh. Ewald til Hamborg, men allerede her tabte Broderen Modet, og efter en heftig Scene imellem dem gik Johannes alene til den preussiske Resident og fremsatte sin inderlige Begjæring om at maatte gjøre Krigen med som Husar. Trods sin store Ungdom og spinkle, endnu ikke ret udvoxede Skikkelse fik han Anbefaling til en Major i Magdeburg, hvortil han begav sig uden en Skilling i Lommen, men opfyldt af de stolteste Drømme om store Bedrifter (se Kapitlet »Højen« i »Levnet og Meninger«). Hans Illusioner led dog strax en første Skuffelse, da han istedetfor at iføres den smukke Husaruniform blev stukken ind i et Infanteri-Regiment. Han gik ved første Lejlighed over til Østerrigerne, hvor han blev Tambour og i Felttogets Løb avancerede til Underofficier, kom paa sine Marscher til Prag og var i Dresden under Byens Bombardement 1760. Det var hans Felttogs andet Aar; Krigen i dens moderne Form, med de regelrette Massebevægelser, havde, »bedre end de bedste Syllogismer skulde have gjort det«, overbevist ham om, »at Halvgudernes Tider vare forbi, at en Soldats første og ypperste Dyd er Underkastelse, og at det ligner mere en Drøm end et Under, at udmærke sig iblandt

100,000 Mand, som alle ere nødte til at iagttage deres Pligt og ikke tør gjøre mere.« Hjemme havde man faaet hans Kvarteer opspurgt og sendte Penge til hans Frikjøbelse fra Tjenesten; da Obersten ikke vilde slippe ham løs, før Felttoget for det Aar var til Ende, løb Ewald sin Vej, byttede Klæder med en Bonde og kom efter allehaande Farer, undervejs opsnappet af Preusserne, tilbage til Kjøbenhavn i Oktober 1760.

»Jeg kom en stor Del klogere hjem, end jeg var gaaet ud,« bemærker Ewald. »Og dette var ikke den eneste Fordel, som min ulmende Digteraand havde af denne Rejse. Jeg havde seet Bjerge og Feltslag og i tykke Skove ensom beliggende Munkeklostre; jeg havde været Vidne til endel store og rørende Optrin, hvis Erindring nærede og opløftede min Sjæl, uden at beruse den; jeg havde nu lært at føle det Underlige, det Store og det Vellystige i Naturen, uden just altid at ville gjøre det efter eller lide formeget ved Savnet deraf. Dette gav mig vel en større Bekvemhed til Digtekunsten, men jeg var endnu langt fra enten at mærke dette selv eller at benytte mig deraf.« Det var tvertimod Brødstudiet, Ewald nu kastede sig over med sin vante Iver, stadig med Arendse for Øje som Arbejdets rige Løn. Efter halvandet Aars Læsning tog han theologisk Examen, indstillende sig til bedste Karakter, hvilket dengang var en Sjeldenhed. Men just da blev det Maal, han nu troede sig nær, revet bort fra hans Synskreds: Arendse blev gift med en Anden, formodenlig tvungen dertil af sin Slægt, thi Ægteskabet blev ikke lykkeligt. Tabet ødelagde Ewalds Livslykke, men det skabte en af vore ypperste Digtere. »Det stemte uden Tvivl for en stor Del min Sjæl i den højtidelige melankolske Tone, som jeg troer at være et Hovedtræk i de fleste af mine Poesier,« siger Ewald i Fortalen til sine Samtlige Skrifter. »Men det havde endnu en anden Virkning: det gjorde mig rent uenig med alt det, som man kalder timelig Lykke. Jeg havde hidindtil kun havt een bevægende Grund, at tragte efter saa Noget — og denne Grund faldt bort. Nu blev det min Plan at slentre Livet igjennem, som jeg bedst kunde, og saa godt som muligt at forskjønne min Vej med en vis Art af Lyksalighed. En rolig Hytte, en behagelig Egn, maadeligt Udkomme, faa, men retskafne Venner, og jeg tør sige, fremfor Alt at være saa nyttig, som min Evne tillod det, uden at være Nogen til Byrde, var Alt, hvad jeg den Tid ønskede mig af

Stærke Indtryk.

Jorden.« — De ere jo kjendte nok, de i Livets Bølgegang kæntrede Smaatalenter, der bag et Forfald, som Sløvhed og Slaphed har mere Del i end nogen enkelt Tilskikkelse, koketterende lade deltagende Omgivelser skimte en ulykkelig Ungdomskjærlighed som Skibbruddets oprindelige Aarsag. Fjernt fra denne Klasse af Livets Marodeurer har Ewald sin Plads. Hans Bekjendelser ere saa uforbeholdne og besmykke saa lidet hans egne Fejl, at alene dette viser en Karakterens Værdighed, som ingen Udskejelser har kunnet svække. Naar vi derfor med Tillid kunne fordybe os i den Skildring, han har givet af sin Naturs oprindelige Fyrighed, dens blussende Følelsesliv, dens energiske Kamp for at naa det Maal, Fantasien havde stillet sig, og dens tidlige ideale Retning overhovedet, saa er der heller ikke mindste Grund til at betvivle, at det var det pludselige Tab af Arendse, der som med et Ryk drejede hans Livsskjæbne ind paa andre Baner og gjorde ham til, hvad han blev baade i Godt og Daarligt

Lykkens Tempel. »I denne Sindsforfatning skrev jeg Lykkens Tempel, virkelig ikke for at skrive noget skjønt og prisværdigt Stykke, men blot for at sige mig selv mine egne Tanker.« »Lykkens Tempel, en Drøm«, er en omhyggelig gjennemført Allegori, mathematisk nøjagtig og kold som alle slige Abstraktioner. Digteren befinder sig i Nøjsomheds Bolig i Selskab med de to Himlens Døtre Arete (Dyd) og Eusebia (Fromhed), men i det Fjerne vinker ham Lykkens prægtige Tempel, og hvorvel denne tilsyneladende grundmurede Bygning i Virkeligheden er »saa brøstfældig, at en maadelig Nordenvind kunde rive den overende«, kan han dog ikke modstaa dens Tillokkelser og formaaer Arete til at ledsage sig paa Vejen til den, ledsaget af »Ærlighed, en jevn, ærværdig Mand i gammeldags Dragt, og Flid, et karskt og stærkt ungt Menneske, hvis Munterhed svarede til hans Kræfter«. Paa Vejen møde de Skarer af Vandrende til og fra Templet, de fleste unge Mennesker, hver Hob med sin Anførerinde, hvem de »beviste en blind Lydighed og en næsten guddommelig Ære. Disse Anførerinder kaldtes Affekter og paastod alle at være Aretes Døtre, endskjøndt de vare hinanden meget ulige og det ikke var afgjort, hvor nær enhver af dem kunde regne sig til hendes Slægtskab.« Nu følger der en Beskrivelse af Lykkens Tempel og nogle af dens hundrede Porte: en Guldport for Jøder Aagerkarle, Toldforpagtere o. s. v., en anden Port beklædt med

Lotterisedler, en tredie med Spillekort. Den fjerde var saa lav, at den »mere lignede en Lem end en Port, og de, som vilde herigjennem, maatte i Begyndelsen krybe paa Hænder og Fødder. Jeg saae Mange krybe derind og kun To komme ud igjen. Den Ene havde gjort sig vred for et Par Knep paa Næsen, som nogle unge Herrer gave ham af Spøg, og den Anden havde været saa dum at gjøre en Minister mat i Skakspil. De krøb Begge strax ind paany og bleve lykkelig indenfor. Denne Port var vel den sikkerste af alle, men den var tillige den skidenste. Thi Ingen kunde komme igjennem den, uden at søle sine Klæder i en Hob Skarn, eftersom al den Urenlighed, som samledes i Lykkens Tempel, havde sin Udgang herigjennem«. Ikke uden Lune og med et Par Ytringer, der give Vink om den

Illustration til »Lykkens Tempel«

Vandrende til og fra Templet. Midt i Forgrunden Gjerne-Ro, der »med udstrakte Arme og en opspærret Mund giver sin Søvnighed tilkjende«. »En Hob Kurve, som syntes at flytte sig paa et Par menneskelige Ben, satte mig i Forundring, indtil jeg endelig igjennem en bundløs Kurv blev et Ansigt vaer. Jeg spurgte denne Person, idet jeg tvang mig for ikke at briste ud i Latter, af hvem han var fordømt til at bære paa de mange Kurve? — Aha min Herre, svarede han dybtsukkende, saa gaaer det, naar man vil gjøre sin Lykke ved Giftermaal«.

Tegnet af Abildgaard og stukket af Clemens til »Samtlige Skrifter« 1. Bd. 1780.

unge Forfatters litteraire Synsmaade, beskrives den Port, gjennem hvilken Skribenterne søge at naa ind til Lykken: »Ovenover den forestilledes en siddende Person, som syntes at skrive uafladelig og tillige at give noget Skrevet fra sig, hvorefter endel Andre rækkede paa eengang, idet de lagde Penge paa Bordet. Overskriften var: Saa skriver Du Dig rig. Paa Siderne stod Popes og Voltaires Billedstøtter. Jeg kom denne Port temmelig nær, og jeg blev vaer, at et ungt Menneske med en lang Svøbe paa eengang drev nogle hundrede tilbage, som syntes meget ældre end han. Jeg sprang i Hast tilsides og spurgte en af dem, som havde faaet de fleste Hug, hvad dette var for et forvovent ungt Menneske? Ak, gav han grædende til Gjensvar: Han kalder sig den nye Smag. Han haver taget sig al Herredømmet til over denne Port. Taareperse- og Skatkiste-Skrivere, Scholiaster, Anagrammatister, stedse færdige Lejlighedspoeter og saadanne kan han ingenlunde fordrage. De maa tilbage hver en. Af de Andre maa altid de tilbage, som efter hans Tykke have en fordærvet Smag. Denne Skribent betroede mig tillige, at han var Forfatter til et Heltedigt i daktyliske Vers, til nogle hundrede meget kunstige Achrosticha og Chronosticha og til en stor Del Logogrifer, saa sindrige som nogen i den franske Mercure. Han førte bitre Klager over Tiderne og deres Uskjønsomhed og smigrede sig med Efterslægtens bedre Indsigt. Ellers mærkede jeg en stor Forskjel paa deres Klædedragt og Adfærd, som vilde igjennem denne Port. Nogle vare ganske bedækkede med Smuds og Støv, Andre derimod vare meget pyntelig iklædte. Nogle gik paa saa høje Stylter, at man maatte faae Hoved-Svimmel af at se paa dem; Andre gik paa Sokkerne, Nogle bedækkede deres skaldede Hoveder med saa store Parykker, at de syntes levende Parykkeblokke; Andre viste sig saa skaldede, som de vare. De Fruentimmer, som gik ind i denne Port, havde Mandsklæder paa.« — Ad den almindelige Port for skikkelige Mennesker naaer Fortælleren da ind i Templet og faaer sin Del af Lykkens Gaver. Men den tørre og skeløjede Misundelse blæser sin Aande paa ham, og paa eengang svinder hans Glæde over den Lod, der er bleven hans, og han har kun Øje for de Mange, der have opnaaet et fornemmere og mageligere Sted i Lykkens Tempel; selv da han er rykket nærmere op mod Alteret og synes, at der nu ikke er mere tilbage at ønske, forstyrres hans Glæde af to Fruentimmer,

som just havde Ophold nær Lykketemplets Midtpunkt: den blege, skjælvende Frygt og den fede, ubekvemme, bestandig gabende Kjedsomhed. Da falder hans Blik opad mod den høje Bjergtop, hvor den evige Lyksaligheds Tempel ligger, og strax tabe hans nærmere Omgivelser deres tidligere Glands. »Jo tiere jeg saae op mod den evige Lyksaligheds Tempel, desmere tog denne Fordunkling til. Tilsidst blev Alting mørkt for mine Øjne. Frygt og Kjedsommelighed alene stod endnu kjendelige ved min Side. Men hvilket Syn! — Eusebia, den guddommelige Eusebia, fremstillede sig selv pludselig for mine Øjne. Jeg kastede mig i hendes Arme og raabte, fuld af Glæde og Forundring: Eusebia i Lykkens Tempel! Af denne min Sindsbevægelse og mit eget heftige Skrig vaagnede jeg.«

Allegorien er, som man seer, gjennemskuelig nok, men bliver just derved spinkel og tør, skjøndt den, forholdsvis sammentrængt som den er, har mere Friskhed og navnlig en langt bedre Fremstillingsform end disse af den Tid saa yndede Digtninger almindeligvis kunde rose sig af. Ewald indsendte »Lykkens Tempel« til de skjønne Videnskabers Areopag, og efterat det »med skyldig Følgagtighed« var blevet »temmelig tidt ombygt«, hædredes det sluttelig med Optagelse i Selskabets Skrifter. Ved denne Lejlighed stiftede Ewald Bekjendtskab med CARSTENS (S. 394).

Han begyndte nu at tro paa sit Digterkald, og da han 1766 sejrede i Konkurrencen med sin skjønne, just ved sin kunstløse Simpelhed gribende Sørgekantate over Frederik V.: **Sørgekantaten.**

Hold, Taare, op at trille,
og Du, vor Cithar, stille!
Nu bæres Kongen bort
til Graven.
Nu bæres Kongen bort til Graven —

steg hans Selvfølelse: »Jeg troede mig nu ikke blot Digter mere, men den »bedste, den ypperste i Danmark«. Da Rusen havde sat sig noget, indsaa han dog, at om han end ikke burde tvivle om sin Begavelse, manglede der ham Kundskaber og Læsning, som det var nødvendigt at tilegne sig. Han gav sig da til at studere Datidens Smagslærere, de latinske Digtere og Corneilles Tragedier, som en Tidlang øvede megen Indflydelse paa ham, indtil han gjorde Bekjendtskab med Klopstocks Digtning og fik sig lært Engelsk

nok til at kunne læse Shakspeare og Ossian. Den Udvikling, han saaledes gjennemgik, blev ham især kjendelig, da han paany tog sit tidligere skrevne Enakts-Drama »Adam og Eva« for sig og nu fandt, at det var »det vanskabteste Foster, som et varmt Hjerte og en brusende Indbildningskraft nogentid kunde udklække af en aldeles uvidende Hjerne«. Emnet syntes ham imidlertid endnu tiltalende, og han omarbejdede det da til »et dramatisk Stykke i fem Handlinger med Mellemsange«: »Adam og Eva eller den ulykkelige Prøve«. Stykket bærer Spor af Paavirkning fra Digterens tidligere som fra hans senere Idealer. Det franske Forbilledes Hang til sententieus og antithetisk Sprogform gjenkjendes lettelig i en Replik som denne af Engelen Irmiel:

Adam og Eva.

Hvor Øjet ikke naaer og Gisning ene leder,
forvilder den sig tidt imellem Muligheder —

eller i Evas Selvbetragtninger, hvor hun søger at klare sig sin Tilværelses Mysterium:

Jeg! raabte jeg. Jeg er — Er! men hvor skal jeg lære,
hvad er dog vel en Jeg? hvad er det vel at være?

Om Klopstock minder Stykkets over- og underjordiske Apparat, særlig »den arme Djævel« Abdiel, den ikke helt forkastede onde Aand, hvis Hovedforbrydelse er Mismod; at han har faaet Plads i Handlingen, skyldes for en Del »den Forfængelighed, at pryde Stykket med en Tanke, laant af Tydsklands største Digter«, som det hedder i Fortalen, i hvilken Ewald ligefrem gjør Undskyldning for, at han har anbragt selvstændige Træk i sin Komposition og navnlig »i Klassifikationen af de onde Aander er vegen baade fra Milton og fra Klopstock, som begge have gjort Satan til den øverste Faldne«, medens den danske Digter tildeler Baal denne Værdighed. Ved Siden af Forbilledernes Paavirkning møde vi imidlertid allerede her noget ejendommeligt Ewaldsk i den overraskende Sprogkunst, hvormed han i Digtets lyriske Partier formaaer at hæve den antithetisk formede Replik op fra Forstandens til Følelsens Sfære og gjøre den til Bestanddel af en musikalsk Versbehandling, der alt her bebuder det Mesterskab, hvormed »Fiskernes« kombinerede Sangpartier ere udførte. Som Exempel kan hidsættes et Brudstykke af den første »Mellemsang«, de to Kerubers Lovprisning af Guds Gjerninger:

DEN FØRSTE.
Et Ildbjerg tændtes hist. Jeg saae den Høje —
Almægtige! hvo var saa stor som Du?

DEN ANDEN.
Her krøb en Orm, og et almægtigt Øje
kom — thi jeg saae det — denne Orm ihu.

DEN FØRSTE.
Almagt!

DEN ANDEN.
Godhed!

DEN FØRSTE.
Herre!

DEN ANDEN.
Fader!

DEN FØRSTE.
Hvo var stor

DEN ANDEN.
og god

BEGGE.
som Du?

DEN FØRSTE.
Svarer, svarer, Myriader!

Kor af de salige Aander, som sees ovenpaa Bjerget.
Verdners Herre, Støvets Fader,
Hvo var stor og god som Du?

Eller Adams og Evas Tilbedelse:

EVA.
Tid kan blotte Floders Grunde,
Havets Svælg kan øses ud;
men ej Evigheder kunne
tømme Dig, algode Gud.
Stjerner taltes, men dit Alt,
Godhed, bliver aldrig talt.

ADAM.
Solen hjælper spæde Poder
med en Faders Omhu frem.

EVA.
Jorden, Blomsters ømme Moder,
deler Liv og Kraft med dem.

BEGGE.
Men Guds Godhed og hans Ord
skabte Blomster, Sol og Jord.

ADAM.
Da mit Intet blev — og tænkte,
var jeg henrykt ved mit Bliv;
men den Gud, som Livet skjænkte,
gav mig og et saligt Liv.

BEGGE
Til vort Intet har han lagt
Visdom, Hellighed og Magt.

EVA.
Naar mit længselsfulde Øje
tindrer af en hellig Brand,
vil jeg knæle for den Høje,
som forbandt mig med min Mand.

BEGGE.
Gud! hvor sødt har ej din Haand
knyttet os i evigt Baand!

ADAM.
Uransagelige Skaber!

EVA.
O, bundløse Godheds Hav!

BEGGE.
Sjæl og Sands og Vid sig taber
i det Gode, som han gav.

EVA.
God i Gaver!

ADAM.
God i Bud!

BEGGE.
Evig, evig gode Gud!

Dette er Lyrik, som naaer langt ud over den Klopstockske Ode-Pathos i Sandhed og Fylde som i den beundringsværdig flydende Form. Vil man her drage Paralleler, maa det blive med den lyriske

Kunsts ypperste Frembringelser: Schillers »An die Freude«, Erkeenglenes Hymne i Goethes Faust. Hvor den danske Digter maa staa tilbage, ligger Skylden hverken i manglende Begejstring eller ufuldkommen Formevne, men deri, at han havde en paa det pathetiske Omraade baade sproglig og stoflig næsten ubearbejdet Litteratur bag sig, fattig paa Tanker som paa Tankens Udtryk. At der følgelig, hvad Ide-Indholdet angaaer, ikke kan tilstedes selv den fjerneste Sammenligning mellem den sidstnævnte tydske Digtning og Ewalds Arbejde, trods den fælles høje Inspiration, behøver vel ikke engang at nævnes. »Adam og Eva« lider i de dialogiske Partier af en trættende Bredde, som har sit Udspring fra Digtets oprindelige Tilblivelse ikke som en dramatisk Fremstilling af »den ulykkelige Prøve«, men som en Forherligelse af Guds Algodhed, til hvis Besyngelse — blandt andre af Guds Egenskaber — Selskabet for de skjønne Videnskaber havde indbudt; herfra stamme saadanne didaktiske Partier som Adams Foredrag for Eva om Dyrenes Lyksalighed, Engelen Irmiels omstændelige Fortællinger og andre vidtløftige Monologer og Samtaler.

Klopstocks Personlighed og Digtning stillede alt mere og mere de øvrige Mønstre i Skyggen for Ewald, især efterat han havde gjort Bekjendtskab med den i Kjøbenhavn levende tydske »Barde« og var bleven paavirket af ham i Samtale om hans ledende Digtertanker. Klopstock havde just da udgivet det første af sine fædrelandske Dramer, »Die Hermannsschlacht«, og derved peget mod et nyt poetisk Maal, som gav ogsaa Ewalds Blik en anden Retning og gjorde ham yderligere fremmed for den franske, yderligere betagen af den tydske Smag. Og Vilkaarene for her at følge i det beundrede Forbilledes Fodspor vare jo saa overvættes gunstige; thi medens Klopstock lig en Cuvier, der af en enkelt Tand rekonstruerer sig hele Skelettet, maatte opbygge sit teutonske Sceneri paa Grundlag af en sparsom Skildring hos Tacitus og lade en Efterklang af ossiansk Bardedigtning bøde paa det Manglende, laa der for Ewald en med hans Folkestammes Liv nært sammenhængende, fyldig og i højeste Maade ejendommelig Litteratur til Raadighed: Eddaerne, Sagaerne, Saxo.

Rolf Krage. Han gjorde et Greb tilbage i denne Litteratur, med Saxo som Mellemled, og hans Fund var heldigt nok, vidnende om den Rigdom, Gruben indeholdt: Emnet til det 1770 fuldendte Sørgespil

»Rolf Krage«. Dette Værk staaer paa en højst mærkelig Plads i vor Litteratur: en virkelig Digters første Forsøg paa at hæve den Skat, der skulde blive hans nærmeste Efterfølger og atter dennes Eftermænd en saa yppigt strømmende Kilde til poetisk Fortolkning af vor Folkestammes ældste Liv.

Forsøget mislykkedes, og det maatte mislykkes, fordi det blev foretaget paa ufri Maade. I sin Beundring for Klopstock fik Ewald ikke Øje for, hvor uendelig større Værdier der laa gjemte under den Muldjord, han nys havde betraadt, end i den tydske Digters kunstigt sammenbragte Drivhus, og idet hans højeste Maal var at »behage Tydsklands første Barde«, overhørte han den særegne Toneklang, der udgik fra den gjenfundne nordiske Strengeleg, for hastigst muligt at stemme den i de tydske Noders Toneart. Medens den nordiske Olddigtning netop paa dette Tidspunkt forsynede den tydske Efterligning med et rigeligt Stof, som den magre »Barde-poesi« skyndte sig at sluge, uden dog at blive fed deraf, traadte den i sit eget Hjemland frem i en lignende tarvelig Skikkelse, just fordi den ikke strax fik Hjemstavnsret, men maatte legitimere sig som præsentabel ved Paavisning af, at den havde været forestillet og var bleven modtaget ved Germaniens poetiske Hof.

WELHAVEN siger i sin oftere anførte litterairhistoriske Afhandling: »Ewald er bleven ligesom et festligt Navn, for hvilket den danske Kritik uvilkaarligt gjør Omveje og selvfornægtende Indrømmelser. Den levende Ewald forkom mellem Hænderne paa sine Velyndere, og medens enhver af dem indsaa, at han ej kunde reddes, fordi han stod i Selvfortærelsens Brand, vilde dog nogle af dem have hans Nød betragtet som Miskjendelsens Martyrdom — og denne Forestilling har vundet Indgang. Ewald staaer for Traditionen i Danmark med en uforlignelig Dobbeltglorie, der kaster et eventyrligt Skin paa hans Frembringelser.« Ordene ere maaske noget skarpere end fornødent, som om de udgik ikke fra en Repræsentant for den urbane Litteraturperiode, men fra den mere absolut dømmende og sin Dom kategorisk formulerende Nutid. En Sandhed indeholde de imidlertid, og en saadan har man altid godt af at lægge sig paa Hjerte. Ewalds Navn er os Danske saa kjært, fordi det betegner et ædelt Menneske, en beklagelsesværdig Skjæbne og en stor Digter i en Tid, som ikke havde Evne til at fatte hans bedste Egenskaber. Men dette er dog ingenlunde Tidens

Fejl alene, hvilket man er saa tilbøjelig til at mene nu, da vi have alle Betingelser for at forstaa den senere Udvikling, der famlende bebuder sig i Ewalds uklare Forsøg, og ligesom føle Pietetens Trang til at slutte os til Oehlenschlägers tilbedende Hyldest, naar han besynger sin Johannes som den »hellige Ewald« i sit dejlige Ungdomsdigt »Den frembrydende Vaar«. Fejlen laa ligesaa meget hos Digteren selv, der ingenlunde greb det Nye med Genialitetens aldrig svigtende Sikkerhed, men tvertimod maatte prøve sig frem gjennem Vildfarelse og Misforstaaelse til større Indsigt — en Vej, som hans Tidsalder ikke kunde ventes at ville følge ham paa med klar Opfattelse af hvert Stadium. Hvad den første Tilegnelse af det Nordiske, »Rolf Krage«, angaaer, da er Afstanden mellem dens og Oehlenschlägers Syn paa den mythiske og oldhistoriske Tragik endnu større end Afstanden mellem Oehlenschlägers og hans oldnordiske Kilders poetiske Diktion.

Det Nordiske er i Ewalds »Rolf Krage« som et fremmed Sprog, Digteren har lært sig i al Skyndsomhed og nu benytter uden den rette Indsigt i dets Væsen. Hvor overfladisk Tilegnelsen er, kan paavises i det rent Udvortes, som naar Ewald taler om »Fenriks-Ulven« eller lader en af sine elskende Skjoldmøer udbryde: »Ingen Gudinde er mægtig som Frigga. Hun omskaber Sjælen og gjør den frygtsomme Pige til en Heltinde« — hvortil der saa i Anmærkningerne føjes den Oplysning: »Freya eller Frigga, Odins Hustru, var tilstede i store Feltslag og fik endel af de Slagne til Bytte, men var besynderlig en Gudinde for Kjærlighed.« Disse Anmærkninger, der skulde orientere Læseren i det Uvante, vise overhovedet først og fremmest, hvormeget Forfatteren selv trængte til Oplysning; han kalder Odins Højsæde »Hvidskjalf« og har om Loke Følgende at berette: »Loke betyder i det gamle celtiske Sprog Herre. Denne Herre til Utgaard beskriver Edda som Gudernes Fjende, en mægtig og ond Troldmand. Men den taler om en anden Loke, der opholdt sig imellem Guderne eller Asianerne, skjøndt af en ond Tilbøjelighed og Guderne saa fjendsk som den første. Naar man vil antage den Mening, at Odin med hans Følge kom fra Troja, havde man Anledning til at tro, at denne Loke var Ingen uden Ulysses.« Om »Asianerne« oplyses det nemlig, at deres Hjemstavn Asgaard »efter Nogles Mening var en Stad i Scythien ved den Flod Tanais, efter Andres Troja og efter Andres

Askeborg eller Ascanienborg i Tydskland«. Saaledes stod det dengang til med de Indsigtsfulderes Begreb om nordisk Mythologi — længer er det ikke, siden der saa at sige ikke fandtes Anelse om en Idekreds, der en Menneskealder senere blev den poesilæsende Almenheds Fælleseje og i en Aarrække næsten dens eneste Territorium.

Man vil forstaa, at hvor det udvortes Apparat er saa flygtigt tilegnet og dets Udtydning saa lidet dybtgaaende, der kunde nogen virkelig Gjenfødelse af den Aand, det er Udtryk for, ikke tænkes. »Rolf Krage« er i Tankegang og Taleform saa langt borte fra den nordiske Sagnverden som vel tænkeligt: det er et borgerligt Sørgespil i Tidens sentimentalt-snakkesalige Stil, med tomtbuldrende Kæmpe-Optrin istedetfor det daglige Livs Konflikter. Hovedpersonen tales der mere om, end vi se ham handlende, og baade i Omtale og Handling har han mere Præget af en brav Bedsteborger end af Sagnets Heltekonge; han nævnes fortrinsvis den »fromme Rolf, som »*pius Æneas*« i Virgils Heltedigt; Æneidens Rang i Forhold til Homer er overhovedet proportionel med »Rolf Krages« i Forhold til dens Kilder. Disses Motiver og Situationer ere medtagne, men som et rent ydre Vehikel for de yderst følelsesfulde Reflexioner om Ære og Troskab, Frafald og Svig, som de især forme sig i en næsten parodisk Modsigelse hos Gevar og Hother, der ere stillede i den sælsomme Kollision at skulle dræbe Rolf for at fyldestgjøre en Læserne højst ligegyldig Blodhævn og at tjene ham som hans hengivne Mænd, hvilket giver Anledning til Subtiliteter fra en Sfære, som den nordiske Enfold end ikke i Drømme havde nogen Anelse om.

Tydeligst træder Modsigelsen mellem Emnets Fordringer og dets Behandling frem i Diktionen. Nogle Prøver ville vise dette uden al Kommentar. Bjarkes »Gemalinde« Rude omtaler i Stykkets Begyndelse de to Helte Gevar og Hother saaledes: »Der er noget indtagende i disse to Kæmpers Mine. En vis Højhed, især hos den yngste, jeg veed ikke, men de afnødede mig strax en Beundring som nærmede sig Ærbødighed«. Urolig over sin Mands lange Dvælen i Rolfs Gildelag udbryder hun: »Bjarke, Bjarke, hvor bliver Du? Du fandt dog ellers mer Fornøjelse i din Rudes Selskab, i at tale om Guderne og Dydens Magt med din Rude end i den sværmende Støj af Rasende«. — Under det natlige Overfald paa

Rolf er Skuldes og hendes Mand Hiartvars Angreb blevet tilbageslaaet af Hother og Fjenden dreven paa Flugt; nu skulle Rolf og hans kjække Forsvarer afgjøre deres personlige Mellemværende, idet Hother har at hævne sin Faders Død for Helges Haand ved at dræbe dennes Søn Rolf. Replikskiftet falder saaledes:

ROLF.

Det er ikke med Hidsighed, at den Mandige kæmper, unge Helt! Jeg skylder Dig en Kamp, fordi jeg maa opofre min egen Tilbøjelighed til en almindelig Skik, som aldrig har behaget mig; dog ønskede jeg, at Du vilde skaane dit Liv til nyttigere Bedrifter.

HOTHER.

En almindelig Skik bliver til Pligt, naar man udsætter sig for et evigt Vanrygte ved at overtræde den. Jeg tilstaaer Dig, at det Liv, som Du er saa medlidende og vil at jeg skal skaane, er mig langtfra ikke saa kostbart som min Ære; men hvortil de mange Ord?

ROLF.

Vel! Du vil saa have det; dog en Ting maa Du love mig først.

HOTHER.

Ha! hvor vil Du begraves?

ROLF.

Du sælger Huden, førend Du slogst Bjørnen, dristige Sønnesøn af Svanvide. Men det, Du skal love mig, er, at om jeg falder — thi det staaer i Alfaders Haand, hvem der skal falde — men da skal din Hævn være død. Mine Undersaatter og mine Søstre og Brødre skal Hother ikke hade.

HOTHER.

Ikke Skulde og ikke Hiartvar?

ROLF.

Denne Nats Raseri kan jeg ikke indse; men en vis Stolthed var altid min ældste Søsters [Skuldes] Hovedfejl, og Hiartvar — han tilbeder hende som en Gudinde og følger hendes første Vink. De ere unge begge, og jeg tvivler ikke, at de jo ligesaa hastig vil fortryde deres onde Gjerning, som de har besluttet den, og hvis ikke, da overlad Straffen til dem selv. Da ere de straffede nok foruden Dig. Men de ere ædle, og overalt — Helges Børn.

Under deres Tvekamp stormer Hjartvar med sine svenske Kæmper ind og anfalder Rolf, der modtager Dødsstødet af sin Svoger og forlader Livet med følgende Tale:

»Jeg døer — og Danmark! — mine Undersaatter, mine Børn. Dersom jeg endda var vis paa, at Hiartvar vilde elske Eder, som jeg elskede Eder, saa kunde jeg tilgive ham; men det kan han ikke. Ha, maatte han dog kunne det! Retfærdige Guder! I ere mine Vidner, at jeg tænkte Dag og Nat paa at gjøre dem lyksalige, og jeg havde tusinde smigrende Forslag til deres Lyksalighed; men disse glade Drømme ere forsvundne. — Jeg døer. Det har saaledes været Alfaders Villie. Beskyt min Rude og min Bjarke, om de leve, og siig til Hiartvar, at Danmark — (Han døer.)

Efter Rolfs Død er Hother som »Svanvides« Sønnesøn rykket Danmarks Trone nær. Gevar forestiller ham dette og faaer til Svar:

»Du smigrer mig. Men forlad mig! Jeg kan ikke lukke Øjet i for saa indtagende Billeder, Skygger, som Gevar viser mig. Det er sandt, det overgik altid mit største Haab; men et Kongerige, Danmark, at dele med min Nanna. Det kan fortjene Betragtninger, om det og var umuligt.«

»Rolf Krage« 3. Handling 5. Optrin.
Ud af sit »Lysthus«, som er »illumineret«, træder Rolf ubevæbnet sine Fjender imøde.

Illustration af D. Chodowiecki til »Samtlige Skrifter« 2. Bind.

Mellem denne Replikfarve og Sagastilen, altsaa ogsaa mellem de Stemninger, der tale derigjennem, er der en Afstand som mellem Polerne. Dette har imidlertid sin historiske Forklaring. Besynderligere er det, at Ewalds Stil her stundom er næved at lide Skibbrud paa en langt nærmere Klippe, hvilken han som »bekjendt Mand« i Litteraturens Farvand dog burde have Rede paa og kunne undgaa: Parodien paa den højstemte Tragedie, saaledes som Holberg havde formet den i sin »Ulysses«. Det er jo dog næsten umuligt ikke at mindes om hin ithacianske Helts krigsforberedende Tale til Chilian (1. Akt 6. Sc.), naar man læser Rudes genealogiske Redegjørelse i Samtalen med Alvilde: Som jeg siger Dig: Hagbarth er Ingen uden den ædle Hother, Hothbrods

Søn, Svanvides Sønnesøn; ham, som tog det berømte Sværd Mimming fra Vildmanden; ham, som siden overvandt Gelder af Sachsen og skaanede sin Fjende, da han bad om Fred; ham som er opdraget af Gevar, som er gift med Nanna, og som endnu er dristig nok til at vedligeholde en Krig med Balder, Odins Søn, for hendes Skyld.« Eller om samme travesterede Grækers zirlige Omskrivning af sin Søvnighed: »Morpheus, Søvnens Gud eller Dødsens Broder, vil gjøre mig en Visite«, naar man læser Skuldes Udgydelse: »Dette skumle Mørke er et ærværdigt Forbillede paa Døden, den ensomme Monark, som hersker over tause Undersaatter og Udørkener.«

Som disse Citaters Sprogfarve i sin Helhel simpelthen er en Overførelse af Tidens Sentimentalitet paa et Omraade, hvor denne Følelsesart mindst af alle hører hjemme, saaledes er der ejheller i det Enkelte iagttaget nogen Varsomhed for at undgaa en altfor selvmodsigende Uoverensstemmelse mellem Emnet og dets sproglige Fremstilling. At Rolfs Bolig i Lejre benævnes »Slottet«, fik endda at gaa, men er dog en lille Prøve paa, hvor lidet Digterens Indbildningskraft har levendegjort sig de til hans Stof knyttede Forestillinger; men at han uden Betænkelighed bruger Ord af let kjendelig græsk og romersk Oprindelse som husvante Begreber i den gammelnordiske Verden, uden at forstyrres af de fra denne himmelvidt forskjellige Idekredse, de henlede Tanken paa — det viser, hvor ubetydeligt Fænomenet end i sig selv er, med samme Klarhed som de stoflige Misforstaaelser, hvor flygtigt et Indtryk Ewald havde optaget i sig af den Tid, han vilde skildre. Det er dog en Sammenblanding af for uensartede Elementer, naar Rolf Krages Søster taler om, at »Kjærlighed er tyrannisk over unge Hjerter«, eller naar Skjoldmøen Signe siger til sin Hjalte: »Dine Skjældsord er Harmoni, yndigere end Vestenvinden, naar den hvisler imellem Roserne.« I Forbindelse hermed kan nævnes de Germanismer, vi her træffe i fuldere Maal end ellers i Ewalds af Tydsk paavirkede Sprog, og som bestemt synes at tyde paa, at han — den forhenværende preussisk-østerrigske Soldat — har faaet en overvejende tydsk Opdragelse i sin slesvigske Rektors Hus. I Forhold til det nordiske Emne ere disse Tydskheder dobbelt stødende, skjøndt — det maa tilføjes — langt mindre for Datiden end for os: »Ilde har Hiartvar forseet (ɔ: forsynet) sig med Folk, om han blev overfaldet af Sørøvere«; »han frygter sig dog endnu«; »jeg kan

ikke staa det ud at tale med Hjalte derom«; »Du Himliske«; »han er det« (er ist es); Signe vil holde Hjalte tilbage fra Kampen og klynger sig til ham — »Hjalte: Slip mig! endnu engang. Jeg vilde nødig. Signe. Grusomme Hjalte, hvad vilde Du nødig! Hjalte. Beskadige Dig.«

Afstanden mellem Maal og Midler, mellem den gjennemgribende Fornyelse af dansk Digtning, »Rolf Krage« tilsigtede, og den ringe Virkning, den desuagtet maatte gjøre som Efterligning af tydsk Fantasmagori, som Skyggen af en Skygge, vil nu vel være Læseren klar. Men — »dette Værk staaer paa en højst mærkelig Plads i vor Litteratur«, have vi sagt i det Foregaaende. Ja, det gjør det. Det viser, som et Embryo af en nordisk Tragedie, denne Digtarts tidligste Udviklingstrin, det angiver, hvor vanskeligt det faldt at bryde Vej tilbage til Forstaaelsen af vort ældste Folkeliv, og det minder os ved sine Ufuldkommenheders Egenart om, at ogsaa det næste store Skridt paa denne Bane, Oehlenschlägers nordiske Tragedier, kun førte til en Etappe paa den folkelige Gjenfindelses Vandring. Og dernæst forklarer Ewalds »Rolf Krage« Modsætningerne i Tiden. Dramaet er en Nybegyndelse, skjøndt det endnu ved nogle svage Traade hænger sammen med det franske Sørgespil, hvilket ogsaa Ewald havde beundret, saaledes som Corneille havde skabt det: endnu iagttages Tids- og Steds-Enheden omhyggeligt, idet der efter Personlisten gjøres opmærksom paa, at »Handlingen begynder ved Solens Nedgang og ender i Dagningen«, samt at »Skuepladsen er en Skov med nogle Huse i Prospekten af Leyre Slot«; kun Handlingens Enhed er forsaavidt brudt, som Rolf maa dele Interessen med Hother og overlade Slutningseffekten — og det i dramatisk Henseende bedst komponerede Optrin — til Viggo. Men trods denne Tilknytning til den traditionelle Stil maatte »Rolf Krage« dog væsenligst frappere Tidsalderen som et Forsøg i noget Nyt og den gamle Smags Tilhængere som et Tilløb til Indførelsen af noget daarligt Nyt. For Dyrkerne af »*exemplaria Græca*« maatte det nordiske Emne tage sig ud som det rene Barbari, en Forherligelse af den raa Tapperhed, Hævnlyst og Drukkenskab i den mest erklærede Modsætning til den klassiske Tankegang, der hidtil havde været Poesiens som den almindelige Dannelses eneste og skilt den i den Grad fra den nationale Grundvold, at enhversomhelst brat Tilbagevenden var utænkelig. Over Raaheden i

Stoffet dækkede vel tildels dets moderne Iklædning, det følelsesfulde Foredrag, der just for os tager sig saa absurd ud; men her stødtes Smagens Hævdere igjen tilbage af noget Uvant, af en ligefrem fornærmende Innovation: Sørgespillets prosaiske Dialog, i Modstrid med alle hidtil kjendte Regler og desuden — det maa indrømmes — ved den nærgaaende Virkelighed, den giver det fjerntliggende Emne, dobbelt inkommensurabel med dette. Det er heraf forklarligt, at »Rolf Krages« Fremkomst omtrent samtidig med »Zarine« blev et Diskussionsthema i litteraire Kredse, samt at det Norske Selskab ifølge sin Natur maatte foretrække dette Skuespil for hint og ejheller havde saa ganske Uret heri; thi Nordahl Bruns Stykke er dog Udslaget af en Stil, om end af en overgjemt og i vor Litteratur rodløs, medens Ewalds Tragedie er stilløs og maatte virke udfordrende ved denne sin Stilløshed. Det polemiske Forhold mellem Norske Selskab og Ewalds Tilhængere lader sig for Størstedelen føre tilbage til Modsætningen mellem »Zarine« og »Rolf Krage«.

Ewalds Sørgespil indleveredes af Klopstock til de skjønne Videnskabers Selskab, men blev ikke fundet værdigt til Optagelse i dets Skrifter; Censuren udtaler imidlertid, at man, »da Tragødien har adskillige Skjønheder og Forfatteren, som efter sit Geni og med mere Flid kunde blive en af de bedste Poeter, befinder sig i meget trængende Omstændigheder, fandt for godt underhaanden at give ham 50 Rd., for at hjælpe og opmuntre ham«. En saadan praktisk Opmuntring kunde Ewald højlig trænge til, thi en nedbrudt Sundhedstilstand havde han Dag for Dag maattet aftvinge den Kraft, der fordredes til Nedskrivningen af »Rolf Krage«. En Gigtsygdom, oprindelig paadragen under Felttoget og forværret ved uordenligt Levnet (som da han tilbragte en Vinternat sovende paa Gaden udenfor Frederiks Hospital, hvorfra han havde listet sig ud som Rekonvalescent for at tilbringe en glad Aften i lystige Kameraters Selskab) fængslede ham næsten stadig til Sengen og krummede hans Legeme saaledes, at han, som han selv med smertelig Humor siger, mere og mere bliver et Billede paa Uendeligheden, symboliseret ved en Cirkel. Sit Livsophold søgte han at tjene som Lejlighedsdigter for Krethi og Plethi, der kunde og vilde betale ham hans ufrivillige Arbejde; og stundom fik han endda ingen Godtgjørelse for spildt Tid og Hovedbrud, som det i Bilaget meddelte Brev til hans gode Ven Spendrup oplyser os om. Men nu og da kom

ogsaa den ægte Inspiration til den syge Digters Leje, som da han i sin Seng skrev »De brutale Klappere« (S. 413-15) og, fristet

Titelkobber til den første Udgave af hans Samlede Skrifter 1780.

af det Held, der ledsagede dette hans første Forsøg i komisk Digtning, lod det efterfølges af den ialtfald i litterair-kulturhistorisk

!– Hvad er der da? Hvorfor – hvi der er
Sorgen min Broder – at Sorgen tænker jeg en
n löbe Skjærne over paa mig – Man
gved – Var det ikke Kjærlighedsting? –
gi ere alle dödelige, tænker Du Du,
e före at dö? – Kan min Kone, jeg fane
, saa til ändre Skjærne uden at gik
ig han har gjort mig bange og De
knyttet – Nu værd jeg vidst at jeg i
til den som har skabt mig og gjort löft
egtet han Fader fra Gaarden naar han
der jeg da knytte? – Maatte jeg ikke
naar jeg trygtede före at miste et Men-
naar betalt: – Det er kun en Mæcenas
alt, gjör mig döv, gjör mig blind,
mig paa Byrd, gjör hvad i vil, naar i
forlede Kjært fra er alting vel? –
en at forlade, med Ulykker? – Ingen
n Kjærester, ingen Brune uden
den et Aar til, der ikke engang er
r holdtes fikks dit Bryllup! – I det
t bedrøver dig, tort med mine Död – Jeg
omtrent da vil bære dig ad – Naar
der den Titel: Nidstaldt Rundsted
i sit Alders 31te Aar – Han var me-
line Skrifter og for sine Naaredsdragn-

paa, at nogen Dødelig besidder et følsommere, ømmere og — hvad skal jeg kalde det — kilderkjærere Hjerte end jeg. Smertens Glæde selv, som nu næsten er den eneste, hvori det kan tage Del, er det den saligste Vellyst; men enhver stor Handling, som det føler, er det en Straale af Himmelen, og i en Strøm af Livets Kilde forvandles enhver Taare, som den afnøder mit Øje. Af denne Aarsag har jeg altid med unævnelig Vellyst læst og hørt velskrevne Tragødier og da jeg blev ældre forsøgt at skrive dem selv; af denne Aarsag troer jeg endnu, at jeg idetmindste har vant mig til at elske Vinen, fordi den, i Mangel af store og rørende Handlinger, skaber dem for mit Hjerte, og hvor de virkelig har Sted, udvider det til at kunne nyde dem fuldkommen. Jeg troer, at de selvsamme Hovedtræk i min Sjæl fra Begyndelsen af ere Skyld i, at jeg er bleven en Romanridder, en Poet og en Elsker af Vinen. Dersom jeg altid havde ladet det blive ved den uskyldige, den ædle Vellyst, som jeg fordum drak ved min Høj, da skulde jeg Intet havt at angre, Intet at afbede. Men det Farlige! den ulyksalige Streg! heri bestaaer hele Knuden. Man vil i min Historie faae at se, hvorledes først Glæden selv og Ubesindighed, Selskaber, Lejligheder og Fristelser, siden Gjenvordighed, Kummer, Ærgrelse, Mismodighed og alle Hypokondriens Ulykker Tid efter anden har drevet denne i sig selv uskyldige Lyst altfor ofte og altfor langt over den fatale Streg; og hvorledes Vanen tilsidst og deraf fødte fysiske, legemlige Nødvendigheder har forøget og hærdet den til en Grad, der har været stor nok til at spilde det for mig, som man i Almindelighed kalder sin timelige Lykke; stor nok til at paalægge mig at angre, afbede og saavidt som muligt at rette den. — Hvorfor blusser min Kind? hvorfor truer denne tunghængende Taare at slette min Skrift ud? O mine Læsere! o Himmel! hvormeget, hvormeget har jeg, som jeg vilde at denne Taare kunde udslette!«

For sin Sundheds Skyld og ligeledes af Hensyn til sin nærmeste Slægt, hvem hans Tilstedeværelse i Kjøbenhavn forulempede som en Slags Familieskandale, var Ewald i 1773 flyttet eller bleven flyttet til Rungsted, hvor han tingedes i Kost for Sommer og Vinter hos Fiskemester og Kromand Ole Jacobsen, en Bekjendt af Familien. Mest var han ogsaa her bunden til Sygelejet eller ialtfald værkbruden henvist til »en gammel sørgelig Lænestol«, med »et randløst Blækhus« ved Siden af sig. Men han var omgiven af venlige, rettænkende

Ophold i Rungsted

Mennesker, der holdt af ham, til Gjengjæld fordi han just fandt sin bedste Opmuntring i Omgangen med de jevne Almuesfolk. En af hans Husfæller, den af dem, han vandt kjærest, kunne vi give et livagtigt Billede af, rigtignok fra en Tid, da hun ikke længer var den unge Pige, men en velmeriteret Matrone, en værdig Provstehustru:

Anna Hedevig Jacobsen (Prøvstinde Wøldike).

Efter et Oliemaleri.

hans Værts Datter Anna Hedevig Jacobsen, til hvem Ewald har henvendt sit Digt, »da Solen var overtrukken med Skyer i Sommeren 1773«, og hvem han tilraaber:

Lær min bange Sjæl fornemme
Glimt af Vaarens tabte Lyst,
byd, at Zephirs kjælne Stemme
hvisler Glæde til mit Bryst!

Tal til Stormen, at den tier,
dæmp dens Røst, min Hedevig!
Da skal høje Harmonier
prise Himmelen og Dig!

Under Eftersøgelsen af et muligt existerende Portrait af Arendse — en Søgen, der var og vel bestandig vil blive frugtesløs — have vi

truffet dette Portrait og betænke os ikke paa at meddele det, trods dets løse Sammenhæng med Litteraturens Historie; som en Ewaldsk Relikvie vil det være Mangen velkomment — der er ikke saamange af dem, og kan en af dem bringe os Digteren nær ved at vise os Træk, han har kjendt og elsket, og som have været milde, naar de vare vendte mod hans, ville Mange betragte dem med Pietet.

Den velgjørende Fred, der omgav Ewald i Rungsted, satte Frugter i hans Digtning.

Hvor Venlighed pryder
de strengeste Dyder,
der voxte min Sang, og den undrende Skov
gav Gjenlyd af Skaberens Lov —

synger han i sit herlige Digt »Rungsteds Lyksaligheder«. Her begyndte og fuldførte han et af sine bedste Arbejder: det heroiske Syngespil »Balders Død«, ligesom »Rolf Krage« en Behandling af et nordisk Emne, men af Indhold langt dybere, af Form langt ædlere end hint Sørgestykke. Tilbunds i Mythernes Ide-Indhold er Ewald endnu langtfra trængt, om hans Kjendskab til deres Enkeltheder end er betydelig større end før. Han tager en Del af sit Stof fra Baldersmythen i Edda, men sit overvejende Præg har Behandlingen faaet ved at støtte sig til Saxos Ridderkrønike om Kong Hother og Halvguden Balder, hvortil Digteren saa har føjet den virkningsfulde Baggrund, hvorfra Skjæbnens orakelmæssige Bestemmelser kundgjøres: det Aar, der seer den fromme Halvgud hensunken i haabløs Elskov, som han, selv forkastet, ikke kan løsrive sig fra, det samme Aar skal frembringe det Spyd, af hvilket han ene kan fældes. Balder elsker Gevars Datter Nanna, men hendes Hjerte tilhører Skjoldungen Hother. Trods de bekymrede Guders Tilskyndelse vil Balder ikke slippe sit Haab, og da han besvarer selv Nannas sidste, utvetydige Afslag med det Løfte: Balders Død

Endog forkastet — hører det, I Himle! —
endog forkastet skal jeg elske Nanna! —

saa fuldbyrdes Skjæbnens Beslutning, efterat Lokes Træskhed har lagt Alt saaledes tilrette, at den snart og sikkert kan opfyldes. I den tragiske Udgang er her dog en Slaphed tilstede, bevirket ved, at det ikke bliver Hother, der volder Balders Død, men det skjæbneviede Spyd, som ved et tilfældigt Uheld, uden at være fort af

nogen Haand, opfylder sin Bestemmelse — en Slaphed, der er saameget ærgerligere, som den ikke skyldes Ewald selv, i hvis Text Balder virkelig dræbes af Hother, men har Carstens til Ophavsmand. Men overhovedet — skjøndt Handlingen er klart lagt og korrekt gjennemført, er der dog noget uvirksomt Stillestaaende eller trættende Ensartet ved Forholdet mellem Hovedpersonerne: den ulykkeligt elskende Balder, den skinsyge, let fortørnede Hother og den mellem disse Ængstelser frem og tilbage svævende Nanna; deres Udtalelser kredse bestandig om de samme Punkter, som de selv uden Fremgang dvæle i de samme Stemninger. Et Brudstykke af en Scene maler i saa Henseende Stykkets hele ensformige Bølgegang. Nanna troer Hother i Fare under Forfølgelsen af to Bjørne og anraaber Balder om at ile ham til Hjælp.

NANNA (kommer forskrækket ind).
Ha Balder, om Du elsker...
ak, om Du...

BALDER (kaster sig for Nannas Fødder).
Guder! — Nanna, kan Du tvivle?
Jeg brænder, Nanna!
(Ved det at Nanna i sin Angest gjør sig al Umage for at rejse ham, komme de i en fortrolig Stilling, i hvilken Hother, som har dræbt Bjørnene og tørrer Blodet af sit Spyd, idet han lader sig se, bliver dem vaer. Han studser og bliver staaende imellem Træerne, saa at han ikke hører, hvad de sige).

NANNA.
O, saa frels min Hother!
To grumme Bjørne hist i disse Buske...
O snart! o Balder, om Du elsker Dyden...
Hist overfaldt de os. Ak, om Du tøver,
da sønderrive de det bedste Hjerte!
O snart! betænk Dig ej.

BALDER.
Nej, grumme Nanna,
vær tryg! Min Arm skal frelse den, Du elsker.
Idet han just vil rejse sig, træder Hother nærmere ind paa Skuepladsen.)

HOTHER.
I Guder! drømmer jeg? Ha, kjælne Halvgud,
tilgiv, at jeg forstyrrer Dig!

BALDER (idet han rejser sig).
Der er han!

NANNA (gaaer Hother kjælent i Møde).
Ak Hother! ak min Hother!

HOTHER (skyder hende tilbage med Haanden.
Gaa, Troløse!

BALDER.
Hvor utaknemmelig! hvor haard! hvor grusom!
Kan Du — kan slig en Bjørn fortjene Nanna?

HOTHER (tager sit Skjold ned af Træet).
Bod for Dig, og udfør din Snak i Valhal!

NANNA.
Du vil dog ej, Du Grumme...

HOTHER.
Vaer Dig Nanna!

NANNA.
O hør dog...

HOTHER.
Jeg har seet. — Gaa! Skjul Dig, Falske!

NANNA.
Du vil dog ej...

HOTHER.
Jeg vil! — Og nu, ved Hothbrod!
nu skal han dø!

BALDER.
Forvovne Dødelige!

HOTHER.
Dit Skjold, dit Spyd! Jeg hader Pral, min Halvgud.

NANNA.

(Hun løber Balder imøde, som tager sine Vaaben).

O Balder, ædle Balder!

BALDER.

Arme Nanna!

Du seer, han tvinger mig! — Han trygler Døden.

HOTHER.

Ha, det er altfor meget! Skjul ham! Gjem ham!
Bedæk din Boler med dit falske Hjerte!
Ej vil jeg dræbe Dig. Men jeg har svoret:
han eller jeg skal dø! — og nu!

(Han vender Spidsen af Spydet mod sig selv).

NANNA.

Ah, Hother!
Hvad gjør Du?

HOTHER.

Jeg har svoret.

NANNA.

Hold, Du Grumme!
Jeg gaaer — jeg flyer! O hjælper, Guder, hjælper!

(Hun gaaer bort i en Art af Fortvivlelse. Dog bliver hun staaende ved Indgangen af Skuepladsen, hvor hun med en angestfuld Nysgjerrighed af og til seer hen til de Kæmpende).

I Tvekampen kaster Hother et for et de tre Spyd, han har faaet af Valkyrierne, mod Balders Bryst, men de prelle af mod hans usaarlige Guddom. Hother er nu i hans Magt, men Balder skaaner ædelmodig sin Fjende, Nannas Brudgom:

HOTHER.

Ha Grumme! — altfor ædle, stolte Fjende!
Du veedst — Du føler altfor vel din Sejer!
Ha, Du har overvundet — nedtrykt Hother!
Og troer Du, han kan leve? Himlen hørte
min Ed. — Jeg eller Balder døer!

(Han griber sin Daggert og vil stikke sig ihjel dermed, men Balder river ham den af Hænderne).

BALDER.

Betænk Dig!

HOTHER.

I Guder! — Hother, ak, hvad est Du blevet!

NANNA (kjælent).

Min Hother!

HOTHER.

Ak! Lev evig vel, min Nanna!

(Han gaaer hastig bort. Nanna vil gaa efter ham, men Balder opholder hende).

NANNA.

Jeg Arme! Ha, han dræber sig!

BALDER.

Ved Odin,
han skal det ej! Vær tryg! Tiltro mig Evne
at hindre det! Tro dog din Balder, Nanna!

NANNA.

(Hun tager ham med Hede ved Haanden og helder sig noget forover).

Jeg troer Dig. Ak jeg kjender Dig, Du Ædle!
Jeg føler al din Højhed. Jeg tilbeder
din Dyd. O at dog disse hede Taarer,
at alt mit Venskab var Dig en Belønning.

BALDER (kaster sig paa Knæ for hende).

O Glimt . . . og Svælg af Haab, hvori jeg drukner!

NANNA (bestyrtset).

Hvad haaber Du?

BALDER.

Ah, Nanna, lad din Læbe
ej vække Balder af hans Drøm om Vellyst!
Ah lad ham nyde den! — Ah lad ham læse
sin Dom, sit Haab, sit Liv i disse Taarer!

NANNA.

Hvad nytter det at stride mod sin Skjæbne?
Mit Hjerte kan dog ej fortjene Balder.

BALDER.

Ak, at kun jeg . . .

NANNA.

Tilgiv! — Du veedst, at Nanna har . . . ak en ulyksalig Ven at trøste!

(Hun river sig løs fra ham, giver ham et venligt Øjekast og gaaer. Han følger hende nogen Tid med Øjnene).

BALDER.

Dog vil jeg haabe! — Hører det, I Klipper,
at Balder haaber! — Skjæbnen er forsonet!
Den døver Surturs Spyd — og Nanna tvivler.
O Dyd, som overvandt, da Blodet raste,
hvor vist, hvor herligt lønnerDu din Elsker!

Paa disse Strenge spilles der hele Stykket igjennem, uden nogen kjendelig Variation i Klangen, eftersom Affekterne omtrent fra første Færd af ere paa deres Højdepunkt og bevare sig uforandret der. Denne Enstonighed bliver saameget mere slæbende, som Balders Hovedpassion jo netop er en graadfyldt Cherubin-Tilbedelse, der efter sin Art kun er tilgængelig for et Minimum af Afvexling i Udtrykket. Af denne Hovedpersonens Karakter sees det ogsaa tydeligt nok, hvor langt Ewalds Behandling af et nordisk Stof ogsaa her var fra Forstaaelsen af dets Kjærne; naar Kæmpelivet hos Oehlenschläger bestraales af en middelalderlig Riddertids brogede Glorie og tildels udtaler sig i Reminiscenser fra Oplysningstidens Livsopfattelse, saa er det hos Ewald end ikke voxne Riddersmænd, men spædlemmede Pager, vi have at gjøre med, og Diktionen er et fuldt Udtryk for hans egen Samtids Livsidealer: den abstrakte Dyd og Lyksalighed med dens hele sentimentale Fraseologi. Naar desuagtet »Balders Død« staaer saa uendelig højt over »Rolf Krage«, saa har dette sin Grund deri, at Ewald dog med alt dette er naaet sit Emnes tragiske Centrum betydelig nærmere her, samt deri, at han ved Benyttelsen af den metriske Form dels har hævet hele Fremstillingen op over den nærværende Virkelighed og derved unddraget den Sammenligningen med denne, dels har givet sig selv Lejlighed til at virke med et af sine allermest fremtrædende Talenter — sin fulde, lødige, trods alt sindrigt Formarbejde saa naturligt simple Vers-Kunst. Især i de lyriske Partier ytrer den sig med vidunderlig musikalsk Klangfylde, og jo oftere man læser Digte som Valkyriernes Trio »Over Bjerg, over Dal, over brusende Søer«, eller Duetten mellem Hother og Nanna: »Kun Trælle kan frygte«, des mere maa man bøje sig for det fine Øre, der har vaaget over disse kunstfærdige Rhythmers Slyngning. Med Hensyn til Dialogens Versform er »Balders Død« mærkelig som det første danske dramatiske Arbejde, der brød med Alexandrineren til Fordel for det femfodede jambiske Vers, urimet og her med lutter kvindelige

Udgange; i denne Henseende har Ewald peget paa Fremtidens Form. Sproget i sin Helhed er forbausende frit for de Germanismer, der plette »Rolf Krage«.

Efter endel Omskrivning. navnlig ved Samarbejde med Carstens, der stundom gjæstede Rungsted i halve Dage til dette Øjemed, blev »Balders Død« antaget til Trykning i de skjønne Videnskabers Selskabs Skrifter, og et Honorar af 50 Rdlr. faldt i Ewalds — eller i hans Fru Moders Lomme; thi hun lagde Beslag paa hans Indtægter som Vederlag for den regelmæssige Udredelse af Kostpengene for ham. Smaaskillinger til eget Brug maatte han se at tjene som Lejlighedsdigter eller at erhverve sig som Laan hos gode Venner, ærligt tilstaaende, at han ikke vidste, naar han kunde betale dem tilbage. Kom han saaledes i Besiddelse af et Par Daler eller tre, fik de stundom hurtigt Fødder at gaa paa, naar hans »Paroxysmer«, som hans strenge Mentor kaldte det, fik Magt over ham, som da han en smuk Vinterdag kjørte i Kane til Hirschholm, medens den

Slutningsscenen af »Balders Død«.
Nanna. Balder. Hother.
»Odin og Frigga lade sig se paa en Sky i en meget vemodig Stilling. Thor og mange af Aserne komme ud fra den ene Side af Skoven og de tre Valkyrier fra den anden.«
Illustration af D. Chodowiecki til 3. Bind af »Samtlige Skrifter«.

øvrige Husstand var i Kirke, hvilket indbragte ham en alvorlig Tilrettevisning fra hans Formynder, Præsten Schønheyder (S. 253), for dette Brud paa den »ædle og ærværdige bukoliske Enfoldighed og Uskyldighed«, det burde ham at leve i. En ædlere Smerte end den, slig Hovmestereren maatte fremkalde hos ham, følte Ewald, da han en Dag uventet gjensaa den tabte Ungdomselskede. Han fortæller derom i sit Levnet: »Det er neppe to Aar siden, at min Arendse kom til mig, da jeg laa i min ensomme Hytte uden andet Selskab end min Kummer og mine Smerter. Blege og indfaldne var den Dejliges Kinder, og en mat Gnist af den mig saa bekjendte Ild skimrede endnu kun i hendes Øjne. Med Kummer i hvert et Træk, med en kæmpende og uovervindelig Højhed gik hun hen til mit Leje og lagde Spidsen af Fingrene paa min zitrende Haand. »De forrige Tider ere forsvundne, Ewald!« sagde hun og gik hastig bort, som om hun frygtede at have sagt formeget. Ja, de ere forsvundne! sagde jeg og saae stivt paa det Sted, hvor hun havde staaet, og ikke en eneste venlig Taare vilde lindre mit beklemte Hjerte. O min Arendse, min Arendse!«

Flytning til Søbækshus.

Fra Rungsted blev Ewald 1775 paa sin Families Foranstaltning flyttet til Søbækshus i Nærheden af Humlebæk, lidt inde i Landet. Det var en Slags Forviisning til Straf for hans gale Streger i Rungsted, og Opholdet var fuldt af en Forviisnings Lidelser: Trang, Sygdom og udeltagende Omgivelser. Ewald nød vel her den Fyldestgjørelse at modtage Brev som Æresmedlem af Litteraturselskabet, men han led tillige den Ydmygelse at faae Tilbud om en Plads som — Hospitalslem! Svaret paa dette Tilbud viser gribende Ewalds Fortvivlelse over, at man kunde mene, det var kommet saa vidt med ham, og en for Familieforholdet højst oplysende Bitterhed taler ud af det Spørgsmaal, han retter til sin Formynder om Forslagets Oprindelse: »Er det — svar mig, bedste Ven! oprigtig — er det ikke kommet fra min Moder? det ligner hende!« »Jeg seer det nu — skriver han — og jeg har seet det før, at jeg i Deres Øjne kun er et hjælpeløst, elendigt Kræ, som maa takke Gud, om det faaer det daglige Foer, indtil det kreperer. Jeg er nu vist ikke saadant et Kræ, og om min bizarre Skjæbne ikke kan tillade mig at leve af mit eget Arbejde, af min egen sure Sved, saa veed jeg, hvad det er at dø, og jeg frygter ved min Ære ikke derfor. Men det frygter jeg for, at være et Hospi-

talslem — Gud! retfærdige Gud! har jeg fortjent saadanne Ydmygelser?«

Af denne Elendighed blev Ewald udreven ved en yngre Vens, en tidligere Discipels, Kammerjunker Fr. Moltkes deltagende Mellemkomst — og til Gjengjæld har Digteren knyttet sin Velgjørers Navn uløseligt til dansk Litteratur ved sin henrivende Ode »Sværdets Hvinen og Skraldet af Skjolde«. Moltke skaffede ham tilbage til Kjøbenhavn, fik ham i Huset hos en brav og omhyggelig Værtinde og talte hans Sag hos Arveprindsen, saa der tilflød ham en Understøttelse. Ogsaa paa anden Vis faldt der et venligere Skjær over Ewalds sidste Leveaar: »Balders Død« blev privat opført af nogle yngre Skuespillere i Kongehusets Nærværelse og gjorde saamegen Lykke, at Stykkets Overførelse til det kgl. Theater blev befalet; Indtægten skulde tilfalde Forfatteren, som selv var tilstede og modtog Publikums Leveraab og øvrige Hyldest. Da nu tilmed hans Helbred bedredes noget, følte Ewald Kraft og Lyst til nye Arbejder og tog fat paa

»Fiskerne« 2. Handling 8. Optrin.
Illustration af D. Chodowiecki til »Samtlige Skrifter« 3. Bd.

Syngespillet »Fiskerne«, som digtedes i Løbet af Sommeren 1778 og blev opført, med Musik af J. Hartmann, i Januar 1780.

Fiskerne. Som »Fiskerne« er Ewalds sidste større Digtning, saaledes er det ogsaa hans modneste, hvori han med klar Bevidsthed om sine Evners Art har kunnet samle dem om en Opgave, der kunde ligge tillokkende for dem. Derfor valgte han blandt Dramaets forskjellige Former den, der kunde yde hans lyriske Evne størst og naturligst Raaderum: Syngespillet. En Begivenhed fra det virkelige Liv, en faa Aar iforvejen stedfunden Stranding ved Hornbæk, giver ham Udgangspunktet; de Episoder, denne Daad afføder udadtil, forbinder han med deres Gjenspejling i Menneskesjælen, hvor de kalde Personlighedernes inderste Væsen frem for Dagen, alt efter hver enkelts Art; og medens Elementerne rase og Menneskevillien kæmper med dem om Livet, gaaer der ogsaa stærke Storme gjennem Sjælene, og indenfor Fiskerhyttens trange Vægge tørne Tvivl, Frygt og Egenkjærlighed sammen med Tillidsfuldhed, Heltemod og Offervillighed i lidenskabsfulde Optrin. Hvad disses kunstneriske Fremstilling angaaer, kan man vel nu og da bebrejde den en vis symmetrisk Stivhed, hvortil Syngespilformen let forleder, ligesom der jo ogsaa — hvad der imidlertid var hin Tids Stil — er en mere heroisk Klang i de Optrædendes Sprog, end just egent er for sjællandske Fiskere; paa den anden Side maa man beundre, hvor righoldig en Kilde til psykologisk Udmaling det tilsyneladende saa usammensatte Emne har forvandlet sig til under Digterens Blik, og den forholdsvis saa fattelige Sprogform, der aabenbart er mere gjennemarbejdet end i noget af de foregaaende Arbejder. Herligst aabenbarer Ewalds sproglige Kunst sig i de lyriske Partier, som han i Følelsen af sin Styrke paa dette Omraade har tildelt saa stor en Plads i sin Komposition. I mangfoldige Afskygninger træder den lyriske Digtart os imøde her: fra Hymnens Højhed (»O Himmel, som bød os at elske vor Næste«,) gjennem Romancens vemodige Alvor (»Liden Gunver vandrer som helst i Kveld«) til Sømandsvisens kjække Frejdighed (»En Sømand med et modigt Bryst«) og Folkesangens stormbrusende Begejstring (»Kong Christian stod ved højen Mast«). Hvor dyb Ewalds musikalske Forstaaelse var, vise især de mere sammensatte Sangpartier, herligst den Sextet, der ender første Handling »Endnu kan jeg høre, hvor ængstligt de raabe« med den fyndigt-skjønne Strofe:

Den Gud, i hvis Hænder
et Hav er en Draabe,
han ene kan redde
det Liv, som han gav!

samt den prægtige Samsang mellem Fiskerne i Baaden og de Tilbageblevne paa Landjorden, hvormed anden Handling slutter. En dybere Opfattelse af Ewalds metriske Kunst kan just dette musikalske Numers første Strofe give, naar man vil lægge Mærke til, hvorledes aabenbart med Overlæg den fyldige Vokal »a« behersker hele Klangen i denne energiske Paakaldelse:

Havets mægtige Betvinger
tal til Bølgen i din Harm!
Almagt! grib Orkanens Vinger
med en vældig udstrakt Arm!

Eller man bliver opmærksom paa, at der i »Kong Christian stod ved højen Mast« ikke forekommer en eneste Inversion (ɔ: Afvigelse fra Ordenes naturlige Følgeorden) i nogen af dens fire Strofer. Dette seer ud som den simpleste Sag af Verden, men er just derfor et Vidnesbyrd om stor Kunstbegavelse og et omhyggeligt Arbejde, som har besejret enhver Vanskelighed, og af hvis Møje der ikke er blevet Spor tilbage.

EWALD, efter S. C. Stanleys Buste.

Blandt de Arbejder, der sysselsatte Ewald efter Fuldendelsen af »Fiskerne«, var ogsaa en Udgave af hans »Samtlige Skrifter« eller, hvad han selv vilde foretrække, et Udvalg af dem. Fortalen til denne Udgave er den sidste udførligere Meddelelse fra Ewalds Haand, en baade for hans personlige Liv og for hans Digtning højst oplysende Udtalelse, der supplerer hans autobiografiske Fragment. »Har jeg nogentid kunnet skildre noget af Glæden med Sandhed og Styrke,« siger han, hvor han betegner Grundtonen i sin Digtning, Samtlige Skrifter.

»da har det vist været dens Taarer og ikke dens Latter. Religionens festlige, dens gysenopvækkende Fryd, Dydens og de store Handlingers

»Le sort des artistes«. Tegnet af Abildgaard stukket af Clemens.

og de uforskyldt nydte Velgjerningers og den stille helligende Kummers smeltende vemodige Vellyst har maaske undertiden

strømmet følelig igjennem min Harpe. Al anden Slags Glæde vilde blive ukjendelig ved min Sang.«

Denne Udgave naaede Ewald ikke at faae fuldført; kun første Bind afsluttede han selv 1780, og af de øvrige tre Bind udkom det sidste først elleve Aar efter. Til Udgaven knytter der sig et ejendommeligt Efterspil. Den skulde være saa smuk som muligt, den nu til Anerkjendelse fremnaaede Digter værdig, og i dette Øjemed udstyres med Illustrationer. Nærværende Værk har bragt adskillige af dem, og Læseren vil have bemærket, at medens Billedet til »Lykkens Tempel« er tegnet af Abildgaard, ere de øvrige komponerede af den berømte tydske Kobberstikker Chodowiecki. Første Bind, med CLEMENS' Portrait af Ewald og ABILDGAARDS Kobbere, blev nemlig for Billedernes Vedkommende temmelig skarpt kritiseret i »Alm. dansk Litt.-Journal« af en Anmelder (formentlig ABRAHAMSON), der om Portraitet (S. 473) ikke vil nægte, at »det jo har nogen Lighed«, men finder det ubegribeligt, »hvorfor Hr. Cl. har til sit Øjeblik just valgt det, da Digteren har været bespændt af Smerter, og da hin, maaske fordi han kom i en uheldig Time og troede, Mandens Ansigt var stedse saa vaandefuldt, havde valgt det, hvorfor han da ikke forandrede, saasnart han saae, at denne Mine ikke var Digterens, men den forbigaaende Smertes«; paa lignende Vis gjennemgaaes Abildgaards Illustrationer en for en, og der rettes Dadel imod dem for Ensformighed, slet Valg af Sujetter og mangelfuld Udførelse. De fortørnede Kunstnere, der i denne Udtalelse saae et Led i en Intrige, som skulde hæve Kobberstikkerne Kleve og Chodowiecki paa deres Bekostning, frasagde sig strax Arbejdet og hævnede sig efter Tidens Smag og paa Kunstnervis med en kobberstukken Satire, »*Le sort des artistes*«, i hvilken den ukyndige og avindsyge Kritik er fremstillet i Skikkelse af en Skare Mænd, Kvinder og Børn, Æsler og Oxer, Kalkuner og Gæs foran et Maleri, hvilket de, anførte af Misundelsens gustne Gudinde, oversnadre med deres dumme Bemærkninger, som den bag Staffeliet skjulte Maler maa stoppe Ørene til for, medens Athene er taus Tilskuer. Abrahamson fik sendt et Exemplar med Paaskrift af Lafontaines Fabel om Slangen og Filen:

Ceci s'adresse à vous, esprits du dernier ordre,
qui n'étant bons à rien cherchez sur tout à mordre.

Billedets Allegori har en almindelig litterair Gyldighed, der rækker ud over det enkelte Tilfælde, som fremkaldte det, og paa selve Ewalds Digterliv kunde der gives det en nærliggende Anvendelse, som de to Kunstnere vel neppe tænkte paa.

EWALD paa Dødslejet.

Efter et Maleri af Erik Pouelsen (tvivlsomt).

Efter mange Lidelser afsluttedes dette Liv den 17. Marts 1781, efterat en af de sidste søvnløse Nætter havde fremkaldt Ewalds Svanesang »Ved Dødens Komme«, Psalmen »Udrust Dig, Helt fra Golgatha«, hvis rene Skjønhed desværre plettes af det stygge tydske »ja« i tredie Linie. Paa hans Dødsdag hørte Smerterne op, han kjendte sine Venner, og da Lægen sagde ham, at der vist kun var faa Timer tilbage, udbrød Ewald: »Gud være lovet, Gud være

takket!» Under stor Deltagelse, men tillige ikke uden Forargelse over, at en saadan Hyldest kunde blive viist dette forfaldne Geni, blev Ewald jordet paa Trinitatis Kirkegaard —

Ved Issen: Kirken rolig i sin Sky!
Ved Foden: Usselhed i store By!
Her hellig Kraft og Trøst, hist Sorg og Nød —
Du stodst i Livet, som Du laa i Død. (OEHLENSCHLÄGER).

Til Ewalds egne Bekjendelser om sit Liv i »Levnet og Meninger« slutter sig som en Samtidigs Bidrag til hans Historie FR. MÜNTERS »Efterretninger om Ewalds Levnet« i »Dansk Museum« 1782. Senere er hans Biografi skreven gjentagne Gange: af CHR. MOLBECH: »J. E.s Levnet« 1831, af F. C. OLSEN: »Digteren J. E.s Liv og Forholde i Aarene 1774—77«, 1835, af M. HAMMERICH: »Ewalds Levnet«, 3. Udg. 1882, og af A. D. JØRGENSEN 1888. En kritisk behandlet Udgave af hans samlede Skrifter udgav Samf. f. den danske Litt.s Fremme ved F. L. LIEBENBERG, otte Bind, 1850—55.

Det danske Litteraturselskab, der havde samlet sig som Vagt og Værn om Ewalds Digtning, overlevede ham ikke længe. Dets litteraire Ydelser ere højst ubetydelige: en Samling Digte »Over Indfødsretten«, 1777. Blandt Forfatterne til disse Prisdigte og til højtbeundrede Efterligninger af Ewalds Odestil, mere tilegnende sig dens Svagheder end dens gode Sider, træffe vi mange Navne, som næsten i et Aarhundrede have bødet med total Forglemmelse for det Digterry, der en kort Tid omgav dem som en Afglands af Ewalds Sol. De Navne, der endnu have nogen Klang for os, vise os, hvor forskjellige Elementer der samledes i denne Kreds som Venner af Ewalds Digtning: Tyge Rothe, Ove Malling, Bastholm, Chr. Schønheyder, Fr. Moltke, Sporon, Abrahamson, Rosenstand-Goiske, Brødrene Trøjel, Edv. Storm, Th. Thaarup, Fr. Münter, S. Gyldendal og Rogert — Komponisten af »Kong Christian«. Poeter vare de ingenlunde alle, og der er kun et Par af dem, som det staaer tilbage at omtale i denne Henseende.

En enkelt Side af den Ewaldske Digtning fortsattes med Held af THOMAS THAARUP (1749—1821), forsaavidt som hans folkelige Syngespil i nationalt Indhold og scenisk Form nærmest betegne en Videreførelse, men ogsaa en Udvanding af den ved »Fiskerne« indførte Genre. Thaarup var saa at sige udelukkende Lejlighedsdigter; Thaarup.

mindst de to Trediedele af hans ikke faatallige Poesier ere fremkaldte af en ydre festlig Anledning, blevne til paa Bestilling, saa at sige, og han var i en Aarrække selvskreven Forfatter af Kantater og Festkvad ved alle officielle og officieuse Arrangementer. Ogsaa hvad der har bevaret hans Forfatternavn til vor Tid, har den samme

THOMAS THAARUP.
Efter et Hr. Boghandler Lynge tilhørende Pastelmaleri.

Oprindelse, idet hans Syngespil »Høstgildet« blev skrevet som Feststykke ved Kronprindsens Formælings-Indtog og dets Fortsættelse »Peters Bryllup« opførtes ved Festforestillingen i Anledning af Kronprindsessens Nedkomst, medens det tredie i Rækken, »Hjemkomsten«, vel ikke havde nogen saadan udvortes Foranledning, men til Gjengjæld ogsaa blev et mat Arbejde, der ingen Virkning

gjorde. Thi det er just Hemmeligheden: Thaarup havde en ubestridelig Evne til i et idyllisk Billede af udpræget national Farve at indeslutte et til Lejligheden svarende Udtryk for Nationens patriotiske Glæde over Kongehusets Lykke, motiveret ved Fremhævelsen af alle de Momenter, der berettigede til slig Glæde, og ikke mere servilt, end Tidsaanden fordrede det. Folkets og Digterens Stemning faldt fuldkommen sammen, og denne gav hin det i Øjeblikket ønskeligste Udtryk. Men som en Følge af alle disse Omstændigheder hviler der Festglands over disse Folkekomedier, og deres Fremstilling af Folketypen er saa fjernt fra realistisk Opfattelse som vel muligt: Almuen er en Ballet-Almue med altid skinnende hvidt Linned og gratieuse Bevægelser. I »**Høstgildet**« er Bondepigen Anna (for alt i Verden ikke: Ane!) Høstgildet

from, huslig, klog og tarvelig og stille.
Dog har hun lært lidt mer end andre Piger;
thi uden det, at hun forstaaer sin Gjerning
i Huset, som sig bør, saa kan hun kniple
og sy i Ramme og har lært at skrive
og Strengeleg og Sang; dog Alt til Maade.

Søgutten Peter er ejheller
just nogen hverdags Skipper:
han veed Latin og Fransk —

og da den norske Garderkarl Halvor troer sig gjækket af sin Pige og af Fortrydelse vil gaa i fremmed Krigstjeneste, formuleres hans Beslutning herom saa højstilet, som følger:

Hvor Krigstordnen dæmper de Døendes Skrig.
Hvor Hestene vrinske og trampe paa Lig,
hvor Damp skjuler Solen med kulsorte Sky,
didhen vil jeg ty.
Min Sjæl sig skal hærde, mit Øre sig lukke
for Oldingers Bønner og Mødrenes Sukke:
og breder da Natten sin Flig
henover mit Lig,
min blodige Skygge omkring Dig skal svæve,
o, da skal Du vaagne og se den og bæve
og kjende din Brøde og mig.
Men frelser mig Skjæbnen til kvalfulde Dage,
da vender jeg atter i Striden tilbage
og Banesaar søger paany —
didhen vil jeg ty.

Den ganske lille Misforstaaelse, som kruser Idyllens Overflade, er ligesaa hurtigt forbi, som den kommer, og tilsigter kun at bringe en Antydning af dramatisk Bevægelse ind i det kongehyldende og fædrelandsforherligende Tableau, der ellers vilde danne sig ganske stillestaaende af de repræsentative Elementer: den sjællandske Selvejerbonde, den holstenske Bonde, den norske Bonde, Soldaten og Sømanden, som ere bragte sammen, for — som Hans, Sjællænderen, siger — at fejre

en tredobbelt Højtid:
først skal vi glæde os ved Himlens Rundhed,
den har belønnet vore Hænders Arbejd
med en velsignet Høst; se hist staa Hæsser
ved Hvermands Gaard, og fuld er Hvermands
Lade.
Dernæst trolover jeg min ældste Datter,
og endelig: tænk Broder! hvilken Højtid
for Landets Børn! Idag er vores Kronprinds
hjemkommen med sin Viv; han søgte ikke
det røde Guld, ej fremmed Magt og Vælde.
Han gifted sig som en af vore Lige.

HENRIK — Holsteneren —
(tager sin Hat af og folder sine Hænder).
Gud signe dem og giv dem glade Dage
og fromme Børn, som kan og vil det
Gode!

HANS
(som ligeledes har taget sin Hat af og foldet sine Hænder).
Gud høre det! saa fremmes Landets Bedste
og Hvermands Tarv, saa gaaer hver Olding
rolig
ned i sin Grav, naar det er Himlens Villie.

Saaledes er Grundtonen i denne patriotiske Festhyldest; efter den balletmæssig lette Handlings Tilendebringelse vender den forstærket tilbage i den sidste Scenes vidtløftige Kombination af Kor og Enkeltsange til Pris for den gode Høst, Landets Trivsel og Kongehusets Lykke. HANS, fulgt af Bønder, nærmer sig Frihedsstøtten og synger:

Her, Dannemænd, staaer Friheds Minde
for Landets Fader, Bondens Ven,
o, kommer Piger! Krands at binde,
det frie Hænder satte hen,
en Blomsterkrands hver haabfuld Sommer,
en Krands af Ax hver Høst, som kommer,

Og GRETHE synger til sin Fæstemand:

Din Grethe lever vel den Dag,
hun med en Søn sin Peter glæder;
da tager jeg det danske Flag
og over Drengens Vugge breder.
Min Peter tidlig skal ham lære
en Somands sande Sindelag:
stolt af sin Hædersstand at være
og slaa og dø for Danmarks Flag

Sluttelig betones det lykkelige Monarkis Enhed trods dets forskjellige Nationaliteter i en Lovprisning paa Landsmaalet af den fælles Glæde over at tilhøre dette Land, som rækker »fra Nordkap ned til Elbens Bred«. Sjællænderen synger:

Frugtbare Marker og skovgroete Sletter,
fiskrige Have omgive vort Land o. s. v.

Holsteneren:

All bruust de See, all druut de Flooth
dat Lant to öwerswämmen,
man wie verstaht mit Kunst un Mooth
to diicken un to dämmen.
Dat fette Veeh im Kleuver geit,
un unse Buur den dreemal mai't.
Stolt is de Buur op sinen Stant
un tro sin König, Wiew un Lant.

Og Nordmanden:

Dierv taa si Frihet, sit Mot aa si Styrkie,
griaug paa Roos æ hver odelsfødt Mand;
men aat sin Konje, sit Land aa si Fyrkie
Ingen, nej Ingen va truar ein han.

Hvorpaa »de tre Fædre tilsammen« istemme:

Enige Brødre det ville vi være!
Bundne ved Slægtskabs og Broderskabs Baand.
Een er vor Konge, og een er vor Ære,
derpaa vi give hinanden vor Haand.

For en senere Tids mere kritiske Betragtning kan det Hele tage sig lidt abstrakt grupperet ud, men den kolossale Lykke, dette paa dramatisk Spænding højst fattige Skuespil gjorde fra Scenen, er et ubedrageligt Vidnesbyrd om, at Digteren havde grebet de rette nationale Strenge og tillige, med Bevarelse, ja endog Fremhævelse af al skyldig Loyalitet, med ikke mindre Held truffet den demokratiske Toneart, som var en af Klangene i Tiden. Betegnende er det ogsaa, at Modstanden mod disse Folke-Idyller ikke kom fra forargede Republikanere, hvem Kongerøgelsen pirrede i Næsen, men tvertimod fra Hofkredsene, hvor man fandt Majestætens Værdighed antastet paa en nærgaaende Maade ved disse af en Bondealmue frembaarne Ovationer, thi dens Tak maatte jo hvile paa en Dom over Monarkens Handlemaade, og en saadan havde Undersaatterne ikke nogen Ret til at danne sig. Mindre øm over sin Værdighed end sine nærmeste Omgivelser syntes Kronprindsen tvertimod godt om disse Feststykker, og det store Publikum delte ganske hans Smag. Hvad der ligesaa meget som den varme fædrelandske Stemning gjorde »Høstgildets« Lykke, var de mange hver paa sin Maade ypperlige Sange, til hvilke Schulz havde skrevet de fortryllende Melodier, som hele den følgende Generation elskede og sang: »Nys fyldte skjøn Sired det attende Aar«, »Førstkommende Majdag vort Bryllup skal staa«, »Fædrene Bolig, o straatakte Hytte!«, »En Time før Middag Madamen opstaaer«, »Jeg fremmed her til Stedet kom« o. fl. Ogsaa af »Peters Bryllup« valgte Folket sig en Viseskat til langvarig Brug: »I Østen sølvblaa Dagen smiler«, »Ung Adelsten paa Thinge stod«, »Hr. Thorvald, skjøn Signe, de væneste To«, med det afsluttende Kor: »Gud, hvor det er tungt at skille dem ad, som troligen elske hinanden«; fremdeles »I Dalens Skjød en Hytte laa«, »Hvad har stakkels Neger gjort«, o. fl. Ikke mindre kjendt end disse Sange er Thaarups Digt »Fødelandskjærlighed«:

Du Plet af Jord, hvor Livets Stemme
steg første Gang fra spæde Bryst,
hvor Himlen gav mig at fornemme
det første Glimt af Livets Lyst;
der, hvor jeg lærte Moder stamme
og første Fjed ved hendes Haand:
der tændtes Gnisten til den Flamme,
som brænder for mit Fødeland.

Indtil Udgangen af forrige Aarhundrede var Thaarup Medlem af Theaterdirektionen, men trak sig derefter tilbage til sin Gaard Smidstrup ved Vedbæk og levede mest som Landmand. I Aaret 1813 blev han atter for nogen Tid en litterair Celebritet, om end af meget omstridt Værd, ved sin Oversættelse af det tydske Skrift »Moses und Jesus«, et stærkt Angreb paa Jøderne, ved hvilket den saakaldte litteraire Jødefejde fremkaldtes, der bragte blandt Andre Baggesen og Blicher i Harnisk ril Forsvar for de angrebne Medborgere.

Selv har Thaarup ikke foranstaltet nogen Samling af sine Poesier, men efter hans Død paatog RAHBEK sig Arbejdet og udgav 1822 hans »Efterladte poetiske Skrifter« i et anseligt Bind.

. M. Trøjel. Af Brødrene Trøjel — som de selv skrev sig — var den ældre PETER MAGNUS TRØJEL (1743—93) den som Digter mest kjendte og vel overhovedet den bedst begavede. Han havde taget baade theologisk og juridisk Attestats med Udmærkelse, talte og skrev med Færdighed de europæiske Hovedsprog og var ved daglig Omgang med og Arbejde under sin berømte Morbroder P. Kofod-Ancher ligesom prædestineret til en glimrende juridisk Løbebane, da han, just formedelst sine Kundskabers Mangfoldighed, fristedes ind paa en anden Vej, som ikke blev til hans Bedste. Han gav nemlig efter for den daværende Overhofmester hos de kongelige Prindsesser Grev Vedel Vedelsborgs Overtalelser og blev Huslærer for hans Børn; herved førtes Trøjel ind i Hoflivet — »et Hof, som elskede Adspredelser og Evans Glæder«, siger hans Biograf, den tredie Broder. Han lod sig lede af Strømmen og nød i fulde Drag dette nye Liv; men ved Frederik V.s Død faa Aar efter var Herligheden forbi, og Trøjel, hvis tidligere

PETER MAGNUS TRØJEL.

under saa lovende Auspicier begyndte Karriere var bleven afbrudt ved dette Mellemspil, maatte slaa ind paa andre Veje, blev i nogen Tid Auditeur i en Provindsby, levede siden som Manudukteur »og maatte se adskillige af dem, han havde undervist til nylig tagen Examen, befordrede til de Embeder, han forgjæves søgte«. De sidste ti Aar af sit Liv tilbragte han med svækket Helbred hos en yngre Broder paa Anneberggaard i Odsherred.

Under hans sidste kjøbenhavnske Ophold falder hovedsagelig hans Forfattervirksomhed. Hans Specialitet var Satiren, baade i den mere didaktiske Fremstilling efter Horats's og de nyere franske og engelske Raisonnisters Mønster, og i lyrisk Form. I den sidste Art er han heldigst. Hans »Ode til Dumhed« har ikke faa heldige Billeder for Betegnelsen af den besungne Gjenstand:

Saa ligger i Dybet, naar Tordenen knalder,
den salige Østers i tryggeste Skaller
og føler ej Fare og Nød,
ej kvælende Omsorg for Brødre at redde,
og aabner sig kun for at lædskes, at æde,
og i den uventede Død.

God Klang og Fynd er der i P. M. Trøjels bekjendte Drikkevise: »Jeg er en Mand, som har saa vidt omvandret«, samt i hans Sange til Kongen: »O Held vor Old, som saae Bastillen falde«, og »Lev, Christian, lev til snehvid Alder«. Højst snurrig er en Efterklang af Thaarups nationale Festpoesi som denne i »Bondesangen«, første og sidste Strofe:

Ak gid min gode Konge saae,
hvor glad jeg er,
jeg og min Hustru og de Smaa,
som sidde rundt omkring mig her!
Alt, hvad vi er, vi takke kan
vor gode Konge Christian.

Her under denne grønne Lind
af dette Krus
af Møllers danske Porcellin
vi drikke da en Glædes Rus
og synge rask, saa godt vi kan,
vor gode Konge Christian!

Den yngre Broder PETER KOFOD TRØJEL (1754—84) fornægtede ejheller Slægtens gode juridiske Traditioner, blev Dekanus ved Fakultetet og Doctor Juris, men saae sig desuagtet forbigaaet, da der skulde konstitueres en Professor, og tog sig denne Tilsidesættelse saa nær, at den paadrog ham hans Helsot; kun i et Par Aar beklædte han det Herredsfoged-Embede, han omsider opnaaede, og døde tredive Aar gammel. Hans litteraire Produktion er ikke stor og ejheller betydelig, skjøndt den omfatter baade Romancen og Drikkevisen, baade Elegien, Epigrammet og Fabelen. Mest

P. K Trøjel.

beundret af Samtiden var hans »Ode til min Skrædder«, som nu falder noget fersk. Overhovedet er i hans Poesi Tankerne spæde, Formen svag. Sjeldent falder en Strofe saa naturligt som i »En Aftensang«:

PETER KOFOD TROJEL.

Dagen fløj med Lysets Vinger,
Vesten evig gjemte den.
Du kun veed, om Østen bringer
nogen Dag til mig igjen,
Du, Algode! som har sat
Lovene for Dag og Nat,
Du, som alle Dage giver
og dog aldrig ældre bliver.

Udenfor de to Lejre træffe vi en Række Forfattere, som efter deres Digtnings Natur staa enten den ene eller den anden Kreds nærmest, men ikke principielt slutte sig til nogen af dem, hvorved dog maa bemærkes, at Litteraturselskabets Elementer lidt efter lidt gik op i den saakaldte Drejers Klub, der ved Aarhundredskiftet rummede omtrent alle Kjøbenhavns litteraire og dets bedste selskabelige Kræfter.

Samsøe.

OLE JOHAN SAMSØE (1759—96), der »skrev Dyveke og døde«, hører just ved denne sin Skjæbne til de mest glorieomstraalede blandt disse Navne. Fra sin Fødeby Næstved gjæstede han tidt Herlufsholm, blandt hvis Disciple han sluttede Venskab med Rahbek. Selv blev han Student fra Kolding Skole 1776, men tog ingen Embedsexamen, da hans Fædrenearv i hine for det asiatiske Kompagnis Aktier saa gyldne Tider sikrede ham et sorgfrit Udkomme. Som Student omgikkes han atter Rahbek meget, blev med ham Medlem af et litterairt Selskab, for hvilket han skrev sit første Digterarbejde, Fortællingen »Frithiof«, fremkaldt af det Exempel, Suhms nordiske Fortællinger havde givet. Paa Rahbeks store Udenlandsrejse var Samsoe hans Ledsager, vel ikke nogen stadig, thi Vennernes Veje skiltes tidt, da Rahbeks Rejseroute udelukkende bestemtes af Komedieplakaterne, medens Samsøe ogsaa havde andre

Interesser; men atter og atter traf de efter Aftale sammen i Tydskland, Østerrig og Frankrig, og Rahbek roser sin Ven som en elskværdig og tjenstvillig Rejsefælle, skjøndt der gjennem Fremstillingen (i Indledningen til hans Udgave af Samsøes »Efterladte digteriske Skrifter«, 1796) skimtes visse dybere Uoverensstemmelser

SAMSØES Grav paa Assistenskirkegaard.

Efter Lahdes Stik.

som medvirkende Aarsager til disse temporaire Adskillelser. Samsøe var nemlig en hypokonder Natur, et Stykke af en Selvplager, hvis ædle og brave Væsen ofte formørkedes af tungsindige eller koleriske Udbrud, hvorom ogsaa det nyeste Bidrag til hans Karakteristik (se Tidsskriftet »Vor Ungdom« 1883, S. 158—69) veed at fortælle. Efter Rejsens Tilendebringelse stod den femogtyveaarige unge Mands Finanser paa en svagere Fod, end han havde forudseet; en Del af

Kapitalen var brugt, og Resten var ved Aktiekoursernes Dalen betydelig mindre værd end et Par Aar iforvejen. Samsøe blev da ved Bastholms Protektion ansat som Hovmester ved det nyoprettede Institut for Pagernes Opdragelse, og efter dets Nedlæggelse ikke ret mange Aar efter blev han Lærer ved Frueskole, en Stilling, han dog snart mismodig opgav. »Vistnok fandt han med sine strenge Fordringer til sig selv sig der ikke saa gavnlig, at han kunde være fuldkommen glad,« siger RAHBEK; »men tillige havde denne Forandring endnu en anden Grund. Han havde nemlig modtaget dette Levebrød, fordi han da var sindet at gifte sig; allerede gjordes Foranstaltningerne, og Tiden til Bryllupet var saa godt som berammet, da hos ham og hans Brud opkom den Tvivl, om de vel i denne Forening kunde gjøre hinanden saa lykkelige, som de ønskede? og nu traadde de tilbage og løsnede dette Baand med en indbyrdes Højagtelse, en Hengivenhed, en inderlig Deltagelse i hinandens Ve og Vel, hvormed kun vel saare sjelden nogen Forbindelse i Verden er knyttet.« Samsøe tyede dog paany til Lærervirksomheden, gav Timer i Borgerdydskolen og syslede med litterair Virksomhed: han skrev den nordiske Fortælling »Halvdans Sønner« og leverede satiriske Bidrag til »Den danske Tilskuer«; hans Ven Prof. Kierulf sagde i sin Mindetale over ham: »Til Satiren syntes han at være fød. Hans Tale var hvas som Biens Braad, naar det gjaldt, med sandt attisk Salt enten at beholde Fred for Daarer eller ydmyge opblæste tomme Hjerner. Men til Ære for hans Hjerte greb han aldrig Archilochus' Svøbe.«

Det var ogsaa paa et Omraade, der snarest kunde kaldes den personlige Satires antipodiske Modsætning, at Samsøe vandt sit Digternavn. Den nysnævnte Ven var 1794 bleven Theaterdirekteur og opfordrede Samsøe til at forsøge sig som Dramatiker. Han skrev da i forholdsvis kort Tid Femakts-Sørgespillet »Dyveke«, indleverede det til Direktionen og tog strax efter dets Antagelse med nyvakt Lyst fat paa et Par andre tragiske Emner: Marsk Stig og Tordenskjold. Men det var kun de allerførste Linier til disse Billeder, han havde faaet draget, da han Nytaarsdag 1796 blev kastet paa Sygelejet; man ansaa i Begyndelsen ikke Sygdommen for farlig, og Lægen lovede ham, at han skulde være tilstede ved sit Sørgespils første Opførelse, med hvilken det trak ud, fordi Theatret vilde give det nye Arbejde en særlig rig Udstyrelse. Men Tingene tog

uventet en anden Vending, og Natten mellem den 23. og 24. Januar døde den unge Digter. Ottendedagen efter gik hans Drama første Gang over Scenen under stor Bevægelse fra de Spillendes som fra Publikums Side, fremkaldt af Stykket selv saavelsom af de ejendommelig gribende Omstændigheder, under hvilke det kom frem.

»**Dyveke**« er og bliver et af vor Litteraturs mærkeligere Arbejder, og det fortjener denne Betegnelse allerede derved, at det er det første originale Sørgespil med Emne fra den danske Historie, der er gaaet over vor Scene. Alene ved Stoffet maatte det interessere Publikum. Saaledes som det her er benyttet, er det hverken sigtet eller prøvet; det er den gamle Hofhistorie, som den levede i Folkemunde, om Christiern og Dyveke, Torben Oxe og hans utro Skriver Faaborg samt de forgiftede Kirsebær. Men just fordi Handlingen i sine Grundtræk var kjendt af Alle, gjorde det et egent betagende Indtryk paa Tilskuerne, saaledes for første Gang at se dansk Historie skride hen over Brædderne i levende, talende og handlende Skikkelser, den haandgribelige Inkarnation af Indbildningskraftens Forestillinger. Havde Digteren kunnet analysere den historiske Handling og fremstillet den, som den virkelig var foregaaet, vilde han ikke have interesseret sin Samtid nær saa meget som nu, da han tog sit Emne i dets almenkjendte Skikkelse; og havde han mægtet den store Kunst, at fremstille de handlende Personer i deres egen Tidsalders Kolorit, vilde hans Tid have staaet fremmed og udeltagende overfor hans Værk, medens den nu elskede det, fordi den gjenkjendte sig selv deri Træk for Træk, men forædlet og forskjønnet. Thi det er egenlig Sagen: »Dyveke« er den fuldkomneste Gjenfremstilling af Tidsalderens sentimentale Dydefuldhed, vi besidde. Christiern og Elisabeth, Sigbrit og Dyveke passere forbi vort Øje, men de ere ligesaa lidt historiske Personligheder, som de faa Antydninger af Spliden mellem Kongen og Adelen danne nogen historisk Baggrund for Handlingen. Som Glandsbilleder, opklæbede paa hvidt Papir, tage Figurerne sig ud for os i deres sødlige Farveskjær. Naar de tale, strømme de over af Hjertets ædleste Følelser, naar de handle, overbyde de hinanden i Opofrelse. Dronningen vil opsøge Frillen og Frillen Dronningen, for i dydig Kappestrid at fremme den elskede Christierns Lykke, og da de mødes første Gang, falde de i hinandens Arme med

Taarer, Kys og Bøn for deres fælles Kjærlighed. Man høre fremdeles en Samtale mellem Dyveke og Slotsherren Torben Oxe.

DYVEKE.

O, lad mig tage min Tilflugt til Dem, ædle Mand! jeg er som et Lam uden Moder, vildfarende, forladt. Lad Deres Venskab vejlede mig, giv mig Deres Raad, jeg skal uden Vægring følge dem; men vent ikke at bevæge min Moder — hun vil trodse Faren, uden at undgaa den.

SLOTSHERREN.

Tak, Dyrebareste! for denne Tillid — ved alle Hellige! mit hele Liv skal være opofret til at fortjene denne Lykke. Selv min Lidenskab, den mest brændende Kjærlighed, skal være et Offer for Deres Rolighed. O, forlad mig denne Tilstaaelse, som min Henrykkelse udrev mig. Ja, jeg tilbeder Dem, det er første Gang jeg siger Dem det, men ogsaa sidste, om De vil. De kan ikke elske mig, jeg veed det. Nuvel, jeg skal tie, og min Kjærlighed skal dø med mig — men den skal lære mig, ene og alene at virke for Deres Vel. Fra nu af lever jeg kuns for Dem. Min Ære, mit hele Liv er for Dem.

DYVEKE.

O, hvad gjør De, ædle Mand! De forfærder mig; De vil knytte Deres Skjæbne til min? De! en af Danmarks rigeste, ædleste Riddere, De vil dele den Foragt, som snart vil forfølge den forførte — o Gud! at jeg skal nævne dette græsselige Ord — ja, den forførte, den forladte Dyveke, en ussel, foragtelig Frille. Nej, jeg frasiger mig Deres Venskab. De er Adelsmand! De er født til at være min Moders Fjende, og De handler stort, om De for min Skyld ikke tager Del i at forfølge hende.

SLOTSHERREN.

De hverken kan eller skal stode mig fra Dem. Kjærlighed kjender ingen Stænder; den river mig løs fra min Familie, ingen Baand binde mig — jeg staaer ene uden Slægt, uden Venner, ene for Gud og Dem.

Det Forældede i Stilen og det for os Karakterløse i denne evigt strømmende Følsomhed maa vi naturligvis gjøre os klart, naar vi ville yde Stykket og dets beundrende Publikum Retfærdighed, og vi ville da kunne faae Øje for, at der i Sentimentalitetens Sprog her var en egen smeltende Vemod, som smigrede Øret og lokkede Taarerne frem, samt at den megen Ædelmodighed — forstærket ved Modsætningen til et Par absolut sorte Figurer, Munken og Skriveren — det ømme Venskab, de lidende Hjerters blide Resignation, den indbyrdes Højagtelse, som Livets Konflikter ikke kan svække, men snarere maa forøge — at alt dette i Forening talte til Tidsalderens inderste Hjerte, og at dens Hjerte atter taler til os ud af »Dyvekes« Monologer og Repliker, af Handlingens hele Gang og Udfald. Et Vidnesbyrd herom er ogsaa den fortrinlige Udførelse, Stykket fik paa Scenen; thi kun hvad der er sandt Liv

for Kunstneren, kan gjennem ham blive levende for Tilskuerne. Et andet Vidnesbyrd have vi deri, at RAHBEK i hele det næstfølgende Semester holdt æsthetiske Forelæsninger over »Dyveke« for en ualmindelig talrig Tilhørerkreds. En anden Samtidig, men jo rigtignok ogsaa en skarpere Tænker, BAGGESEN, reducerer en Snes Aar senere denne Halvaars-Forelæsning til en mindre omfangsrig, men mere træffende Bedømmelse. »Dyveke«, siger han, »er et meget rørende prosaisk Sørgespil, som blot i nogle Scener hævede sig over det grædende Drama; Karaktererne ere rigtigt tegnede, Handlingens Gang naturlig, Begivenheden virkede tragisk, det Hele fuldt af skjønne og rørende Træk, uden Svulst. Men Karaktererne savne Kolorit, Handlingen Liv — det Hele er monotont uden Pathos. Men denne jevne borgerlige Rørelse faldt just ind i Mængdens Smag og bidrog, med de tilfældige Omstændigheder, til Stykkets Lykke.« — Den litteraire Fejde, som »Dyvekes« Opførelse gav Anledning til, er omtalt S. 381.

I »Dyvekes« Kjølvand kom Aaret efter CHR. LEVIN SANDERS Sørgespil »Niels Ebbesen af Nørreris« sejlende og gjorde ved Opførelsen saa betydelig Lykke, at man begyndte at tvivle om, hvorvidt den litterairt ikke meget ansete Sander — en Holstener, født 1756 i Itzehoe, død 1819, hidtil nærmest bekjendt som Oversætter fra Dansk til Tydsk og fabrikmæssig Bearbejder — virkelig selv kunde være Forfatter til denne Dramatisering af et særlig mod Holsteen rettet nationalt Emne; der ymtedes om, at han havde fundet det halvtfærdige Manuskript i Samsøes Efterladenskaber, og han er som en Følge af denne Mistanke gaaet over i Litteraturhistorien med BAGGESENS Stempel som »Niels Ebbesens utrolige Forfatter« — sikkert med Urette. Det beundrede Drama er nemlig langtfra noget Mesterværk, ikke engang noget om virkelig poetisk Gave vidnende Arbejde, men simpelthen et snildt Theater-Arrangement, til hvilket der er benyttet en Form, som havde viist sig at gjøre Indtryk, omsluttende et Indhold, som paa en ganske anderledes nærliggende Maade end Dyveke-Sujettet maatte kunne faae Tag i en af Tidens kraftigste Interesser — man huske blot den litteraire Kamp mod Tydskeriet. Hvorlidet »Niels Ebbesen« er udgaaet fra et paa eengang indtrængende og omskuende digterisk Blik paa Emnet, fremgaaer bedst af de mange Omarbejdelser, For-

Sander.

fatteren viste sig rede til, saa han endog tildigtede en hel Akt som Indskud; men just det Samme viser os, at Sander med praktisk Sands først og fremmest havde lagt an paa at fremstille et virkningsfuldt Theaterstykke, og et saadant blev »Niels Ebbesen« ogsaa for sin Tid, fortrinligt udført af Theatrets bedste Kunstnere. At RAHBEK henreves af Stykkets poetiske Værd, kan ikke undre os; men naar han fremhæver Stig Andersens Tale som »det maaske mest Tulliansk eller maaske mest Mirabeausk Veltalende, vi eje i vort Sprog«, og Niels Ebbesens Rheorik som »det mest ægte Demostheniske, vi kunne bramme af« — saa peger han jo i sin Uskyldighed just paa det Rhetoriske som en af dette Skuespils Hovedforcer.

Efter en Penne- og Tuschtegning.

Sander skrev senere flere, men afgjort uheldige Theaterstykker: »Hospitalet«, »Knud Lavard« m. m. Forøvrigt var han æsthetisk og pædagogisk Forfatter og forenede begge Kategorier i sin meget læste Vejledning i Deklamerekunstens Theori: »Odeum« (1808, udg. paany 1819).

Tode. En hartad utrolig Produktivitet paa de mest forskjellige Omraader udfoldede den energiske, humoristisk-sunde Læge og Forfatter JOHAN CLEMENS TODE (1736—1806), født i Vierlandene, opvoxet som Barn i Hamborg, som Yngling i Tønder. Som Kirurg kom han til Kjøbenhavn 1757, tog den medicinske Examen og Doktorgrad og blev Professor ved Universitetet. I sin Praxis var Tode meget afholdt formedelst sit joviale Væsen. og da han tillige var en virksom Natur, var han søgt som Deltager i de fleste af Tidens almennyttige Institutioner baade paa hans særlige Omraade (det medicinske Selskab) og i andre Retninger (Selskabet for Efterslægten o. fl.). I sin Videnskab er han Forfatter til en talrig Mængde mest populaire Afhandlinger af direkte belærende Indhold med Hensyn til Sundhedslære og Sygdomskjendskab, og ogsaa i sine almindelig moraliserende eller satiriske Skrifter vender han hyppigt tilbage til

dermed beslægtede Themaer (Kjærlighed betragtet som en Sygdom; Aftensmaaltider; om mange Lys i et Værelse; Theologiens og Medicinens fælles Skjæbne; Noget om Børn og Genier); ja selv i sine Poesier knytter han skjemtende Selskabsvisens Lyrik til hygiejnisk-culinariske Motiver: »Lægernes Magt«, »Sang til Appetiten«,

J. C. TODE.

Titelkobber til »Samlede danske Skrifter« 1793.

»Sang om Jordbær«, »Torske-Vise«, »Asparges-Vise«, »Selskabssang ved en Kalvesteg« o. s. v. Se V. HADERUP: »Lidt om J. C. Tode, navnlig som populair-hygiejnisk Forfatter«, 1892.

Som Tode delte Tidens sociale, saaledes delte han ogsaa dens litteraire Interesser og tog uafbrudt den mest levende Del i Litteraturens Bevægelser; i Andres og egne Tidsskrifter kritiserede

han Bøger og Theaterforestillinger, skrev vittigt raisonnerende Smaaartikler og havde en Stemme med i næsten alle Tidens litteraire Fejder. De bedste af disse mindre saavelsom af Todes større Arbejder bringe et nyt Element ind i Litteraturen: det humoristiske Han sætter spøgende denne sin Forfatterretning i Forbindelse med, at den første danske Bog, der faldt ham ihænde, da han vilde lære sig Sproget, var »Haltefanden« (Le Sage's »*Diable boiteux*«): »Den satiriske Aand foer ud af Bogen i mig, og den er desværre endnu ikke uddreven. Hvorfor, o Skjæbne! kom Taarepersen ikke først i mine Hænder?« Det er forøvrigt langt mere efter engelske Humorister end efter franske Satirikere, Tode har dannet sig, især efter Smollet, hvis Romaner han efterlignede i »De tre Dage«, 1793 (udgivet atter 1804 som »Kjærligheds Nytte«). Ogsaa det engelske Lystspils solide Karaktertegning og veltømrede Intrige har Tode aabenbart taget til Mønster for sin Femakts-Komedie »Søofficererne eller Dyd og Ære paa Prøve« (1783), og da han har henlagt Handlingen i dette Skuespil til England, gaves der ham naturlig Lejlighed til Anbringelsen ogsaa af saadanne Excentriciteter i Karakteren, som vare ham kjendte fra hans Fortrolighed med engelsk Litteratur. Stykket gjorde megen Lykke og holdt sig i en Menneskealder i Publikums Yndest, medens Todes andre sceniske Arbejder kun fristede et stakket Held (»Bussemanden«, »Husarerne«, »Ægteskabsdjævelen«). For vor Tid er Tode bedst kjendt som Visedigter, først og fremmest som Forfatter til Sangen »Vi Sømænd gjør ej mange Ord«; ogsaa hans »Oldtidens Berømmelse« (»Oldtiden havde en god Skik«) vil være i Manges Erindring.

Det var den brave Todes Sorg, at han, som født Tydsker, aldrig lærte at skrive det danske Sprog fuldkomment rent, og han bad kun om, at »de mangfoldige Fejl, han af indgroet Skjødesløshed vedblev at begaa imod den danske Grammatik, maatte staa som Bevis paa, at han alene, uden Hjælp, havde skrevet, hvad der bar hans Navn. ligesom Reinetteæbler kjendes paa de saakaldte Vorter eller Udvæxter«. Trods disse Pletter hører Todes Prosa til det Friskeste fra forrige Aarhundredes Slutning. Hans prosaiske Skrifter udgjøre otte, hans poetiske to Bind; et Udvalg besørgedes af I. C. LANGE 1834.

En Humorist af lavere Rang eller ialtfald af ringere Dybde have vi i THOMAS CHRISTOPHER BRUUN (1750—1834), fra 1802 af Professor ved Universitetet i det engelske Sprog — en mærkelig Mand, hvem man, efter hans Skrifter at dømme, skulde tro at maatte betragte som Libertiner, men som ikke desto mindre havde Ret, naar han paa Titelbladet til »Mine Frie-Timer eller Fortællinger efter Boccaccio og Fontaine« (1783) anførte Ovids Ord: »Mit Liv er sædeligt, min Musa derimod noget munter«. Den Sag, der rejstes imod ham i Anledning af denne Samling rimede Fortællinger, kjender Læseren fra en foregaaende Fremstilling (S. 250-53) og vil mindes, hvor taabeligt Myndighederne gik frem. Men at en Indskriden fra Offentlighedens Side imod disse »Poesier« i og for sig ikke var uberettiget, behøver man ikke at læse mange Sider af »Fritimerne« for at indrømme, thi allevegne vil man kun støde paa Valget af de paaberaabte Kilders allerplumpeste Historier, og de have yderligere under Bruuns metriske Behandling mistet al oprindelig Gratie, ere blevne bondeplatte og vidløse, indhyllet som Pointen er i et Svøb af bred og selvbehagelig Snakkesalighed. Som det næsten altid gaaer, skaffede Regeringens Indskriden Forfatteren et Digterry, som hans Præstation ikke i fjerneste Maade berettigede til, og Exemplarer af den konfiskerede Bog, der oprindelig kostede tre Mark, betaltes med indtil ti Rigsdaler. Den efterfulgtes af forskjellige andre Samlinger: »Rimerier« 1788, »Blandinger« 1795 o. fl., saa at Bruuns »Samlede poetiske Skrifter«, først afsluttede i hans høje Alderdom, udgjøre ikke mindre end syv Bind, af hvilke et Udvalg fremkom 1834. »Fritimernes« lascive Tone vender Bruun saa jevnlig tilbage til i disse Publikationer, om end ikke saa cynisk som i den første. For en moralsk nedbrydende Tendens bør disse Skrifter dog frikjendes; de ere platte

Th. C. Bruun.

TH. CHR. BRUUN.

af Indhold og vidtløftige af Fortællemaade paa samme Vis, som naar man i vore Dage træffer en halvgammel Forstmand eller Andenrangs-Proprietarius, der ynder en saftig Historie, men ellers er baade en god Familiefader og en »retskaffen Kristen«. At der var Noget af en virkelig Digternatur hos Th. Chr. Bruun, paamindes man stundom om i hans mindre Sager. I »Sammenligningen« naaer han ganske vist ikke højere end til Tidens sædvanlige billige Stoicisme, men naar man tager hans altid tungtflydende Form i Betragtning, er den forholdsvise Lethed i Vers som disse dog aabenbart et Produkt af poetisk Stemning:

Naar Lærde bryde højvise Hjerne
med Vej at finde til næste Stjerne
og, revne hen af Kometers Fart,
blåndt Sfærers Irgange sig forvilde
og paa Systemer ved Lampen spilde
unydt den fejreste Livets Part:

saa sidder jeg, medens Solen daler,
ved Bækkens Side og henrykt maler
den bedste Verden i Fannys Favn;
ja dersom Verset et Kys mig nytter,
jeg stolt af Lønnen end ikke bytter
min Lykke bort imod Newtons Navn.

Saaledes ogsaa Sangen »Da denne Krone engang var ny«, og Digtet »Et melankolskt Øjeblik« med dets Tilknytning til et Rabelais'sk Udtryk:

Du vor Farces allersidste Scene,
Punkt, som al Naturens Herre bød
hvert besjælet Støv igjen forene
i sit første moderlige Skjød:

Død, den Riges Skræk, Tyrannens Svøbe,
hvad er vel dit Rædselsbud for mig?
Flygtig Rejsens faa Minuter løbe,
saa er jeg for evig lykkelig.

N. T. Bruun. Th. Chr. Bruuns Søn var den navnlig som Theateroversætter virksomme NIELS THOROUP BRUUN (1778—1823), der har forsynet det kgl. Theater med over tohundrede Syngestykke- og Skuespil-Oversættelser, blandt hvilke det er værdt at mindes »Skatten« og »Ungdom og Galskab«. De efterdigtede eller selvstændig omskrevne Sange i mange af disse Theaterstykker havde ved at lyde fra Scenen den bedste Betingelse for at erhverve sig stor Popularitet, og saaledes er det skeet, at N. T. Bruun er kommen til at yde et af de største Bidrag til Selskabs- og Drikkevise-Litteraturen, og at hans Sange ere ligesaa kjendte som de Bedstes: »Evan byder os at drikke«, »Hvis et godt Raad I følge kan«, »Manden med Glas i Haand«, »Tidt faaer jeg, naar jeg drikker, en Rus«, »Sankt Hansdag er Glædens og Midsommers Fest« o. fl. Et i sin Tid med smeltende Foredrag hyppigt sunget og alle Hjerter rørende Kvad er følgende:

Se den lille Blomst, som smiler
hist paa Vandringsmandens Vej!
Naar hans Øje paa den hviler,
beder den; forglem mig ej!

Blaa den er som Vaarens Himmel,
Uskylds Billed paa vor Vej;
mest blandt alle Blomsters Vrimmel
elsker jeg en Glemmigej — o. s. v.

Torsdagen den 2. Maj 1793 var en mærkelig Theateraften for Kjøbenhavn. Uagtet i de Tider Forsøg paa Fremkaldelse var noget næsten Ukjendt, steg Publikums Begejstring over det nye Stykke, der for første Gang gik over Scenen, til en saadan Højde, at man efter dets Slutning stormende forlangte den ubekjendte Forfatter frem, for at yde ham sin Hyldest. Han viste sig imidlertid ikke og forstod ogsaa fremdeles at skjule sig saa godt, at Publikum i flere Aar var henvist til Gisninger, der tourvis nævnede ikke mindre end en Snes forskjellige Forfattere som rette Ophavsmand. Gulddaasen.

Stykket var Femakts-Lystspillet »**Gulddaasen**«, en af de bedste danske Komedier imellem Holberg og J. L. Heiberg, præget af ægte nationalt Lune, medens Handling og Karaktertegning selvfølgelig overvejende er et Udslag af hin tidlige Kunsts usammensatte Væsen. Den hæderlige Proprietair Visberg er som Enkemand falden i Kløerne paa sin Husbestyrerinde Jfr. Æbeltoft, der har tiltaget sig Overkommandoen i Huset og sammen med sin Broder, Gaardens Forvalter, udplyndrer det intet anende villiesvage Offer. Ved Stykkets Begyndelse faaer Jomfruen ved sine Sledskerier Visberg til at fornye et tidligere givet Ægteskabsløfte, og Bryllupet berammes til den følgende Dag. For at holde sin Broder skadesløs for Tabet af det Bytte, der saaledes for Fremtiden vil tilfalde hende alene, giver hun ham Anvisning paa Visbergs Datter Vilhelmine og hendes Mødrenearv. Til hende er der imidlertid just kommet en Frier, den unge Landsvig, som lige har faaet baade Datterens og Faderens Ja. Ham gjælder det nu at skaffe afvejen, og hertil benyttes en Intrige, der tager sin Udgang fra et samtidig indtruffet Tilfælde. Visbergs afdøde Kone har efterladt sig et Familiestykke, en overmaade kostbar Gulddaase, som det havde været hendes Agt at forære sin Datter paa hendes Bryllupsdag. Dette hendes Ønske vil Enkemanden opfylde nu, da han har bortgivet sin Datters Haand; men da han vil hente Daasen, viser det sig, at den er forsvunden fra sit Gjemme. Det er Jfr. Æbeltoft og hendes Broder, der have stjaalet den og foreløbig deponeret den hos en Værtshusholder i Nærheden af Gaarden. Ved snedige Hentydninger for-

staa de at lede Visbergs Mistanke hen paa den unge Landsvig, og ved at føre falske Vidner forvandle de hans Mistanke til Vished og foranledige det attraaede Brud med den ubelejlige Bejler. Denne maa nu føre sine Tropper i Ilden og faaer i denne Henseende virksomst Hjælp af sin Ven, den unge Galning Vandbye, der efter en med parodisk Extase fremført Kjærlighedserklæring til Jfr. Æbeltoft bortfører hende i Kareth ved Hjælp af fire haandfaste Landsoldater og kjører hende ud i en Mose. Herved vindes der Tid til at faae den hele Intrige afsløret, og da man har bragt Parrets juridiske Raadgiver, Lommeprokuratoren Faldsmaal, over paa sin Side ved at byde ham højere Honorar, kommer Gulddaasen for en Dag ved hans Manoeuvrer, under hvilke han bl. A. truer Hæleren med »det nye Reskript, som siger, at Enhver, der sigter Nogen for Tyv, har Lov at gjennemsøge alle hans Gjemmer«, og fremstiller ham hans Slethed som saa uhyre, at han »efter Loven ikke engang maa beredes til Døden af en Præst, men skal lade sig nøje med en Degn«. Den sande Sammenhæng bliver klar, Forbryderne kastes paa Døren, Faldsmaal faaer til Belønning den ledigblevne Forvalterplads, og de Elskende forenes.

Handlingen er, som man seer, ikke synderlig forviklet, den ikke meget kunstfærdig bundne Knude snarere hugges over end løses, og endda gaaer det ikke af uden et Par iøjnefaldende Usandsynligheder. Ejheller aabne Hovedhandlingens Karakterer Indblik i interessante, paa menneskelig Vis sammensatte Naturer: Visbergs Godtroenhed og Mangel paa Modstandskraft er et ligesaa regelret Paradigma som Søskendparrets Skurkagtighed, og Vandbyes Lystighed er mere theatermæssig end livagtig. Men der er god og sikker Gang i Handlingen, der er Optrin, saa ypperlig byggede og fyldte med en saadan Situationskomik, at de aldrig kunne forfejle deres Theatervirkning, og der er en sjelden naturlig, klar og af godt Humeur gjennemstrømmet Dialog. Dertil kommer, at Bifigurerne baade ere nye og prægnant tegnede med faa Træk: Værtshusholder Tapper, Tjenerskabet paa Gaarden, de falske Vidner, Hans Hjulmand og Rasmus Skytte. Og endelig besidder »Gulddaasen« een Skikkelse, der er opfattet og gjengivet med større psykologisk Finhed end nogen Figur i hele den foregaaende Skuespildigtning, Jeppe alene undtagen. Det er et fortrinligt Fund, denne Prokurator Faldsmaal, der i en Replik karakteriseres som

en Mand, »der har baade Hoved og Hjerte til at være en Skjelm eller en ærlig Mand og sjelden selv rigtig veed, hvilket han vil være«. Her have vi for os et virkeligt levende Menneske, som kan beskues fra alle Sider, ikke en af Papir udklippet Theaterdukke, som evig og altid kun kan vende den ene Profil til: en velbegavet Natur, hvem Omsorgen for en stor Familie og en vis Grad af medfødt Letsindighed fører ind i en Sfære af Lovtrækkerier, skjøndt han, naar Valget stod ham frit, hellere vilde ernære sig paa redelig Maade; en Mand, der »for Kone og Børns Skyld« maa stille sine juridiske Kundskaber til allehaande Slynglers Tjeneste, uagtet han af Naturen har mest Sympathi for de honnette Folk, men som dog ikke henfalder til elegiske Betragtninger over denne sin Skjæbne, hvilken han tvertimod kan raisonnere over med en vis Galgenhumor, idet han »ikke beklager sig over det slette Udfald af sine slette Handlinger, men over det ulykkelige Udfald af sine ikke slette«, og skildrer sin Livsgang med et Fynd. som endogsaa Beaumarchais' Figaro kunde vedkjende sig: »Min Samvittighed var i forrige Tider udenfor min Pung; men den klemte den for stærkt sammen; nu har jeg den i Pungen, og nu udvider den den« — en Slags dansk Giboyer, ikke saa fint og aandrigt udpenslet som i Augiers Komedie, men ikke mindre sikkert seet. Det er et ypperligt, med Karakteren nøje sammenhængende Træk, at der i det Øjeblik, da den en hel Formue repræsenterende Daase ved Faldsmaals snilde Taktik omsider er kommen i hans Hænder, paasniger sig ham en Fristelse til at beholde den for egen Regning og saaledes med eet Spring komme ud af al Nød og Elendighed — en Tanke, som han foreløbig ikke fører til Ende, reserverende sig dens Afgjørelse alt efter Sagens videre Gang.

Efter megen Gjætten frem og tilbage samlede den offentlige Mening sig omsider om at tillægge CHRISTIAN OLUFSEN (1764—1827) Forfatterskabet til »Gulddaasen« og ved Udgaven 1827 vedkjendte han sig det selv ved følgende Tilskrift til Udgiveren: »Titelbladet maa jeg bede at blive saaledes: Gulddaasen. Et Lystspil i fem Akter af Chr. Olufsen, Professor«. Ikkedestomindre har der ned gjennem Tiderne holdt sig en Tvivl angaaende dette Forfatterskab, nærmest formuleret som en Beskyldning for litterairt Tyveri, idet Olufsen menes at have tilegnet sig en Ungdomsvens, en begavet, men indolent og noget forfalden Persons næsten fuldendte Olufsen.

Manuskript (se en Artikel af H. Schwanenflügel i »Ude og Hjemme« 1878, Nr. 53 og 54); i den Bestjaalnes Familie levede der en stærk Tradition herom, uden at der kunde gives anden Grund for den paafaldende Sindsro, hvormed han saae en Anden berøve sig Honorar og Hæder — og det saa usædvanlig stor en Hæder! — end just hans Mangel paa Energi og Ærgjerrighed. Debatten om denne Sag har strakt sig ned til de seneste Aar, navnlig ført af Schwanenflügel og Prof. Joh. Steenstrup. Hvorledes den forholder sig, vil vel aldrig blive opklaret, men at ville opretholde en Familietradition paa Bekostning af en ellers hæderlig Mands bestemte Ord, synes dog ikke ganske tilstedeligt, medens det paa den anden Side maa indrømmes, at der er en gabende Afstand mellem »Gulddaasens« Værd og det Par mislykkede dramatiske Arbejder, Olufsen skrev før og efter den (Opera-Parodien »Jochum og Maren« og Skuespillet »Rosenkjæderne«).

Olufsens daglige Dont laa forøvrigt langt fra den skjønne Litteraturs Omraade. Han blev 1793 Lærer ved det Classenske Fideikommis paa Falster og ansattes 1818 ved Universitetet som Professor i Statsøkonomi; hans Skrifter i denne Videnskab nød stor Anseelse.

Wiwet. Nogle Aar inden »Gulddaasens« Fremkomst var en Tilslutning til den holbergske Komedie bleven forsøgt af FREDERIK WILHELM WIWET (1728—90), men uden synderligt Held. Hans Femakts-Skuespil »Datum in blanco«, opført 1785, optager tildels Holbergs Personliste: Jeronimus, Leonore, Henrik, Pernille o. s. v. og søger ligeledes at slaa ind i den holbergske Sprogtone, men uden at Mesterens Lune staaer til Raadighed, og uden at Stilen kan vedligeholdes, saasnart den meget tarvelige Handling, der beroer paa to Dokumenters Forvexling, kommer i Gang. Stykket staaer imidlertid uendelig højt over en Jfr. Biehls og andre Dilettanters blodløse sceniske Forsøg og har f. Ex. i Fremstillingen af Aagerkarlen Rupert adskillige om Livet mindende Træk. Wiwets andet Skuespil, Treaktstykket »Enke- og Ligkassen eller den forstyrrede Generalforsamling«, opført 1787, har baade en Oldfux og en Jungfux, og Henrik aabner første Akt paa sin Holbergsk: »Jeg har læst i en gammel Bog, at Guderne og deres Madamer havde et Bud eller en Lakaj, som kaldtes Marcolfus eller Marcattorius.

Det var en Pokkers Karl, som vidste at gjøre Anstalt, men han maatte og løbe fra den ene Ende af Verden til den anden. Snart var han her i Byen oppe i Kattesund og andre Smaagader, og inden et Øjeblik i Trappesund, som ligger nogle hundrede tusinde Mile herfra«. Man gjenkjender strax Forbilledet, men er ejheller længe om at maale Forskjellen i virkelig Vid. Medens det foregaaende Stykke var en forholdsvis velordnet dramatisk Komposition, er »Enke- og Ligkassen« ikke stort Andet end en Række af hinanden uafhængige Optrin, der skulde være grotesk-komiske eller aristofanisk-kaade, men som oftest mangle baade Lune og Ynde. Stykket blev udpebet ved anden Forestilling, og Direktionen voyede ikke at trodse den offentlige Mening ved en paatænkt tredie, fordi samme offentlige Mening i Mellemtiden havde givet sig Luft i en Brochure, der viser, at man allerede dengang var Indehaver af den rette Recept for Tillavningen af agitatorisk Bolledejg; Planen om den tredie Forestilling omtales som »et Rygte, der maatte sætte Skræk i enhver redelig Mand, der fødtes fri under Dans blide Scepter, der elsker sin Frihed, der har Ærbødighed for Nationen, der gyser for den Tanke at blive paalagt Lænker, et Rygte, siger jeg, der, om det er grundet, ikke sigter til noget Mindre end at træde den frie Borgers Ret med Fødder, at ringeagte en ærværdig Nations Dom og oprejse Despotismens Trofæer paa Ruiner af den styrtede Borgerfrihed.«

Nogle Lyrikere have vi endnu tilbage at nævne. Lægen RASMUS FRANKENAU (1767—1814) oversatte endel Syngespil for Theatret og førte Selskabssangen over i en mere elegisk Sfære; hans formrene, følelsesfulde Vers gjorde ham til en af Datidens Yndlingsdigtere. »Skilt fra Dig ved Bølger, Bjerge, Dale«, »Hver Glædens Ven, og hver dens tro Veninde«, »Jeg veed en Blomst i Floras Have«, »Snart er din Ungdomstid forsvunden«, Drikkevisen »Punktuli! Punktuli! lystig min Ven!« høre til hans mest bekjendte Sange; allermest dog: Frankenau

Fryd Dig ved Livet
i dine Dages Vaar!
Pluk Glædens Rose,
før den forgaaer!

Man skaber sig saa gjerne Kval
og søger Torne uden Tal,
men vandrer Lilien kold forbi,
som blomstrer for vor Fod.

C. A. Lund. CHRISTEN ANDERSEN LUND (1763—1833), Bakkehusets tungsindige Ven, skrev i Aarhundredets næstsidste Decennium »Lunden ved Jægerspris« med en Forherligelse af fædrelandske Minder. Mere ægte Stemning findes i »Landsbykirkegaarden«; Digteren — der var Præst i Kjeldby paa Møen — tænker sig stedet til den sidste Hvile mellem Kirkegaardens lave Tuer, en Ven vil nu og da mindes ham,

og ofte Landsbypigerne
ved Aftenrøden her
skal glade samles, snakkende
om gamle Hændelser;
da tale de om Kjærlighed,
den bitre søde Fryd,
og hver fortæller, hvad hun veed
om elskte Brudgoms Dyd.

Da sige de: o nær herved
en Digter jordet blev,
som gjorde ingen Mand Fortræd
og mange Viser skrev.
Da hædre de endnu min Grav
med skyldfri Glædes Klang,
og Egnen giver Gjenlyd af
min Ungdoms bedste Sang.

Meget læste vare C. A. Lunds to Heroider: »Eleonora Christina Ulfeld til hendes Mand« og »Til Hans Rostgaard fra hans Hustru«. Af Beskedenhed vilde Lund ikke have nogen Samling af sine Digte udgiven i sin Levetid; selv ikke Fru Rahbeks skjelmske Opfordring (S. 364) kunde bevæge ham dertil; han besvarede den med et Digt, hvis Slutningsord vidne, at

for Alt, hvad jeg af Phoebus krævet,
rakte Venskab mig sin skjønne Krands.

Fr. Guldberg. Af FR. HØEGH-GULDBERGS (1771—1853) ikke saa lidet omfattende Digtning fortjener at nævnes hans Idyller (»Gamle Hans«, »Fiskernes Nytaarsmorgen« o. fl.), hans godmodige Satirer (»Birken«, »De kjøbenhavnske Junkere« o. fl.), men mest hans elegiske Digt »Assistentskirkegaarden«, hvor den almindelige Stemningsudtalelse og Lokalskildring nu og da samler sig i afsluttet lyrisk Form som enkelte Digte (»Alt forvandles skal til Støv, Dalens Lilie, Skovens Løv«, »Saa venligt Gravene sig lukke, og der er Jordens Slave fri«, »Jeg færdes paa Jorden endnu, jeg er kun en Fremmed i Støvet«), eller dvæler erindrende ved visse mærkelige Grave:

Ej græde Venskab, Samsøe! ved din Grav!
Du, som blev givet for at savnes!
Dit Støv Du fro til Jorden gav,
og hist din Aand af Saligheder favnes,

Du var saa god, saa ganske Den, Du var!
Dig Last var Skræk og Dyd en Vinding!
Som Ven og Lærer Egekrands Du bar,
som Digter Laurbærløv omkring din Tinding!

Til senest Old for Danmarks yngre Skjald
din rosenklædte Høj den Tilflugt være,
hvor, langt fra Daarens Klap, med Held
han skal
bespejde Kunstens Krav og Kunstens Ære.
Men end en Digters Grav! — Her slumrer Du,
vort Norges Storm! og Fjeldets Muser
græde.
Kun til at fremme Held stod fast din Hu,
og Dydens Ven dit Støv med Taarer væde!

Paa Festens Dag i Templet henryktglad
vor Andagt ved din Sang den Eviggode
hylder.
I huslig Stilhed tidt dit trøsterige Kvad
den Ensomtbedende med Haab og Tillid
fylder.
En Yngling ved din Fabels Stjerne skal
Erfarings Traad paa vildsom Korsvej finde.
Ej da med os Du vandrede, vor Skjald!
Du selv har ønsket Dig et bedre Minde.

Ved sine Sange »Om hundrede Aar er Alting glemt« og »Samled' her i en fortrolig Klynge« har C. SØEBORG (1775—1852) for sit ellers ubekjendte Navns Vedkommende selv modbevist Gyldigheden af det i den første saa hyppigt citerede Viselinie opstillede Postulat, og Fr. Sneedorffs ældre Broder HANS CHR. SNEEDORFF (1759—1824, Kapitain i Søetaten, Chef for Søkadetkorpset og tilsidst Kontreadmiral) har sørget for sit Minde i Poesiens Historie ved sin prægtige Sang om Orlogsflaadens kløgtige og ihærdige Gjenføder, Birkerød-Præstens ædle Ætling HENRIK GERNER, og hans snilrige Pompeværk i Dokken: Søeborg. Sneedorff.

Hr. Henrik han sidder saa tankefuld.
Hans Hoved til Jorden mon helde.
Det gjør hannem Sjælen saa sorrigfuld,
at Skjoldungens Stridsmænd mon trælle. —
Nu snurre de Guldhjul for Gangernes Skridt;
nu bruges kun Skjoldungens Stridsmænd
til Strid;

Hil være Hr. Henrik!

Hr. Henrik han stander i hviden Sand,
der maler han Streger saamange,
baade krumme og krused' som Møllevand,
baade rette og korte og lange. —
Nu snurre de Guldhjul o. s. v.

I Litteraten og Toldinspekteuren PEDER HORREBOW HASTES (1765—1831) »Samlede udvalgte Digte« ved J. H. SMIDTH (1835) findes hans bekjendte Strikkevise:

Vist ingen Amazone
den første Strømpe bandt:

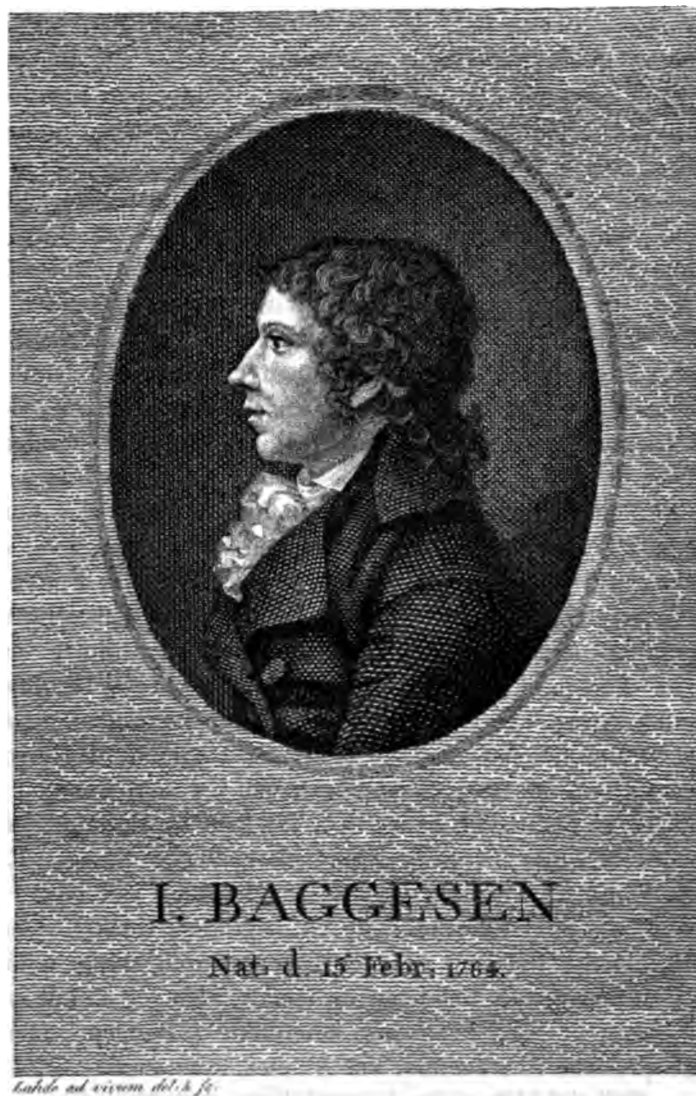
en nordisk, yndig Kone
den ædle Kunst opfandt.

Ved Udgangen af det attende, ved Indgangen til det nittende Aarhundrede møde vi nu den mærkelige Digterskikkelse — i psykologisk Henseende Danmarks interessanteste — paa hvis forunderlig sensible, for enhver Paavirkning modtagelige, efter enhver Omgivelse sig lempende Natur alle Tidsaandens Impulser øvede deres største øjeblikkelige Indflydelse, afløsende hinanden i hurtig Rækkefølge, ham, hvem GRUNDTVIG ligesaa kort som træffende har karakteri- Baggesen.

seret som et »opvakt Hoved med spillende Vittighed, let Nemme, løs Følelse og et sjeldent Herredømme over Sproget«: **Jens Baggesen,** der i Forerindringen til sine »Digtervandringer« selv fremhæver, at hans »lille Bis Flugt igjennem de forskjelligste Tankens, Følelsens og Fantasiens Egne indtraf i Tidsalderens store Vendepunkt, det aandelige Jordskjælv, hvori det nittende Aarhundrede løsrev sig fra det attende, midt i Politikens, Filosofiens og Poesiens anarkiske Gjæring«, saa at han, »gjærende selv, fandt sig ombruset af lutter gjærende Væsner«. Omflakkende af Aand som i sin ydre Livsførelse, svæver han ustadig og hvileløs paa Grændsen mellem to vidtforskjellige Tidsaldre: han er den enes ægtefødte Barn, men stræber rastløs efter at blive adopteret af den anden, og da Sønnenavnet nægtes ham, vender han sig harmslagen mod det Nye, hævder paa Smagens og den litteraire Sammenhængs Vegne, hvad der var ret i hans Tid og rigtigt til alle Tider, men har da den Skjæbne at overdøves af det Beundringsraab, der hylder noget Større og Væsentligere end det, han tager tilorde for; og selv oplever han ikke at se sin Anskuelse ledet ind i rationelle Baner og, frigjort fra Øjeblikkets Lidenskab, træde frem som et virksomt, frugtbart Moment i Udviklingen.

JENS BAGGESEN blev født den 15. Februar 1764 i Korsør Fæstning, ved hvis Oplagshus Faderen var »Kornmaaler og Skriver«. Jens var den ældste af ti Søskende, et højst usædvanligt Barn: svagt af Helbred, yderlig nerveust, til sine Tider stille og indesluttet, til andre Tider Anfører, hvor det gjaldt dristige Vovestykker; altfor tidlig udviklet i Retning af det Religieuse og det Erotiske, saa han kunde hele Bøger af Bibelen udenad og var stormende forelsket allerede som Syv-Otteaars-Purk. Elleve Aar gammel blev han — tidlig udmærkende sig ved en usædvanlig smuk Haandskrift, som han bevarede Livet igjennem — Skriverdreng hos Postmesteren i Korsør, men nogle af Byens formuende Indbyggere havde lagt Mærke til hans ualmindelige Begavelse og fik ham anbragt i Slagelse Latinskole. I »denne Kjedsomhedens Moderstad«, som Baggesen ved en senere Lejlighed kaldte sin Skoleby, forkortede han efter Evne »de lange Elendighedens Aar« ved poetiske Øvelser, af hvilke nogle endog kom Ewald for Øje og indbragte deres Forfatter et paa Digterens Sygeseng »med Blyant skrevet apollonisk Opmuntringsvink«. Ja, selv i det Testi-

monium, hvormed Skolen i Aaret 1782 dimitterede den attenaa
Yngling til Universitetet, fremhævedes hans digteriske Begave

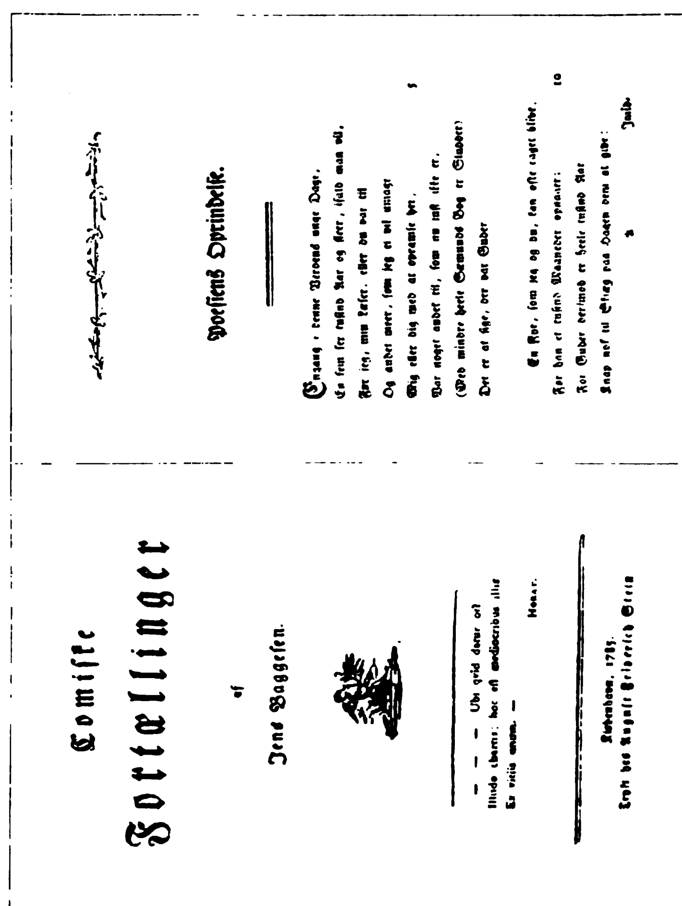
og det varede ejheller længe, inden den yderlig fattige Stud
der maatte løbe fra den ene Ende af Kjøbenhavn til den an
for at give Informationer, og mangen Nat drive om paa Gade

uden Logis, blev kjendt og paaskjønnet i Hovedstadens litteraire Kredse. En Broder til Prams Kone havde været hans Skolekamerat i Slagelse og indførte ham hos den syv Aar ældre Forfatter. Af dennes Breve til Rahbek se vi, hvilket Indtryk den sælsomme Fremtoning gjorde paa ham: »en Dreng, der har alle mulige Talenter til at blive en god og stor Digter«, kalder han ham — »en underlig, enthousiastisk, melankolsk, ubeskrivelig En«. Pram indførte Baggesen i Litteraturen ved i sin Nytaarsgave for 1783 at optage nogle af den unge Students anonyme Poesier, der allerede vidne om hans sjeldne Form-Evne, saaledes en erotisk Besyngelse, der i alle Slutningslinier apostroferer en tilbedt Henriette: »Elskov lærer mig de rette Toner om min Henriette« — »Haanden triller paa den lette Harpes Strenge: Henriette« o. s. v. Denne fixe, smidige Verskunst vakte Opmærksomhed for den unge Digter, og da Baggesen bebudede et Bind **»Comiske Fortællinger«**, — udkomne i Begyndelsen af 1785 — havde han den højst usædvanlige Triumf, at der var forudtegnet Subskription paa 1300 Expl.

Komiske Fortællinger.

At Baggesens første større Værk faldt indenfor den komiske Digtnings Omraade var — efter hvad den letbevægelige og derfor just ikke altid fuldt paalidelige Digter en Snes Aar senere paastaaer — ingenlunde overensstemmende med hans Tilbøjelighed og Aandsretning, men snarest et Offer til Tidsalderens Smag. »Mine allerførste Forsøg i Poesien vare alle alvorlige og fordetmeste tragiske,« skriver han i Fortalen til »Digtervandringer« (ↄ: anden Udg. af »Labyrinthen«) 1807. »Jeg hadede egenlig det Komiske. For det Vittige, Muntre, Spøgende havde jeg som Barn og indtil jeg kom til Hovedstaden, hvor Pope, Wieland og Voltaire dengang forgudedes af mine nærmeste Omgivelser. ingen Smag. Ewalds alvorlige Digte og hvad jeg kjendte af Klopstock var, næst Homer (for hvem jeg alt i Skolen havde en, rigtignok dunkel, men forunderlig inderlig Følelse, grundet især paa min tidlig udviklede Sands for Hexametrets Velklang) og Horats, som jeg kunde næsten udenad, omtrent Alt, hvad jeg beundrede i Poesien. Men mit egenlige poetiske Skatkammer var Bibelen, især Profeterne, Davids Psalmer, Christi Lidelseshistorie og Johannes' Aabenbaring. Disse havde jeg fra min spædeste Barndom af læst og atter læst og blev ved som Yngling at læse dem. Men nu indtraf en Omstændighed, der, trods sin Ubetydelighed i sig selv, havde maaske en stærkere

Indflydelse paa min Overgang fra det Alvorlige til det Spøgende end noget Andet. Alle mine alvorlige Forsøg bleve af de Kunstdommere, jeg dengang henvendte mig til, aldeles forkastede, selv »Da jeg var lille«. Et Par lette, Horats efterlignende Bagateller

Comiske Fortællinger
af
Jens Baggesen.
Kiøbenhavn, 1785.

Poesiens Oprindelse.

Titelblad og Textside af Baggesens »Comiske Fortællinger« 1785. (Formindsket). (Med Motto af Horats I. Bogs 4. Satire: »Saasnart der gives en ledig Stund, anstiller jeg mine Betragtninger paa Papiret; det er nu en af mine Smaafejl.«)

derimod bleve opløftede til Skyerne. Dette bestemte mig til, da mine Omstændigheder nødte mig til at udgive en Bog, at vælge den spøgende Tone, og jeg skrev de »Comiske Forællinger«.«

Hvis Baggesen husker ret i dette Tilbageblik paa sin Ungdomsdigtning, saa vidner allerede hans litteraire Debut om en

hartad vidunderlig Akkomodations-, for ikke at sige Forvandlings-Evne; thi den samme Digter, hvis »egenlige poetiske Skatkammer« var Christi Lidelseshistorie og Johannes' Aabenbaring, hylder i sin førstudgivne Digtsamling som aandelig Høvding — Fornægteren VOLTAIRE, ikke alene i Efterligningen af hans fine Spot over Religion og Samfundsforhold, men endydermere ved ligefrem at erklære ham for en af de faa virkelige Digtere, der have drukket Poesiens ægte Mjød (Slutningen af Fortællingen »Poesiens Oprindelse«):

Faa, men des større, seer man deres Navne,
som drak og drikker af det ægte Kar,
som naa det store Maal, fornøjende at gavne;
men iblandt dem, som deraf drukket har,
fra første Gang til nu, drak Ingen mer
end Evighedens straalende HOMER;
ham fulgte Grækenlands og Latiums de store,
udødelige Mænd, hvis Værker nytte, more,
hvis Læsning drager fler i samme Fjed
paa Vejen til den lyse Evighed.
Ej Musen vil i kronologisk Orden
opregne hver, som drak deraf især,
hvis ærefulde Navnes lyse Hær
fra Syden straaler mod vort Norden.
Kun En, som drak af denne Mjød
alene mer, end alle disse nød,
bør nævnes her: den hele Klodes Ære,
hvis Navn fordunkler selv den glimrende Homer:
den evig store, herlige VOLTAIRE!
Han drak deraf saa vældig, at til Fler
der Intet skulde blevet nu tilbage,
hvis ej den Egenskab var givet denne Drik,
at, lig et Hoved paa Alcidens Drage,
ny Mjød sprang frem i samme Øjeblik.

Som et Prognostikon, der allerede ved Baggesens første Skridt paa Digterbanen bebuder hans Sympathiers senere saa aabenbare Omskiftelighed, kan det her bemærkes, at i den følgende Udgave af »Poesiens Oprindelse«, sex Aar senere, var Voltaire som Gjenstand for Digterens Hyldest bleven afløst af SHAKSPEARE, KLOPSTOCK og WIELAND:

Ej Musen vil i kronologisk Orden
opregne hver, som drak deraf især,
hvis ærefulde Navnes lyse Hær
fra Syden straaler mod vort Norden.
Kun Eder Tre, som drak af denne Mjød
alene mer, end alle hine nød,
hvis Minde Jorden evig helligt være:
Dig, store Shakspear! Briterlandets Ære!
hvis mageløse Skaber-Fantasi
en digtet Verden fremgaa bød, hvori
den virkeliges Himmel-Helved-Syner
med kildrende, med ængstende Magi
om Hjertet smiler og om Hjertet lyner;
Dig, Klopstock! som den tunge Støvets Træl
til Lysets Trone laaner Engles Vinger
og lænkeløst den himmelrykte Sjæl
i Selskab med Udødelige bringer;
og Wieland! Dig, som den beruste Aand
til Skjønheds Helligdom paa Roser leder
i Gratiernes Dands ved Amors Haand —
kun Eder, Digterfjeldets Fyrster! Eder,
hvis Navne mørkne selv den glimrende Homer,
saae Musen, mellem nye Tryllerier,
omtonet af uhyre Harmonier,
deraf saa vældig drikke, at til Fler
der Intet skulde blevet nu tilbage . . .
(o. s. v. Se ovenfor).

I Udgaven 1807 blev Wieland udelukket til Fordel for GOETHE, der udenvidere indtræder i hans Numer og beklædes med hans, den nye Stedfortræder kun mangelfuldt passende Mundering som den, der »i Gratiernes Dands ved Amors Haand paa Roser leder til Skjønheds Helligdom«. Saa hurtigt tilegnende, saa hurtigt udsondrende var og blev ikke alene Baggesens litteraire Smag, men endogsaa hans helligste Forbindelser med Livets Grundtanker.

Naar han iøvrigt i den anførte æsthetiske Selvbekjendelse hævder sig den alvorlige Digtning som sin egenlige Domaine, da er han utvivlsomt subjektivt sand i denne sin Betragtning og yder just derved en Bekræftelse paa den gamle Erfaring, at en Kunstner altid troer sig størst i den Genre, hvori han formaaer mindst. Baggesen, hvis første digteriske Forsøg Ewald havde ydet en venlig Anbefaling, kunde aldrig nærme sig Poesiens sublimt-pathetiske Regioner, uden at det mærkedes, at hans Ikarus-Vinger vare paaklæbede med Vox, som smeltede i Solens Nærhed, saa hans Flugt endte med et brat Fald; Baggesen, hvis Fremtræden som komisk Digter Wessel hilste med det sande Genis beskedne Selvundervurdering (S. 434), fik aldrig denne sin Forgængers naivt grundkomiske Tone i sin Magt. Men imellem disse to Poler bevægede han sig med uforlignelig Virtuositet, overskuende en aandelig Horizont, der var langt videre end de to nævnte Digteres, uendelig mere disponeret end de til at modtage Paavirkning af Tidens letteste Aandepust, og i en aldeles mærkelig Grad Herre over alle de Sprogets Midler, der kunde give hans smidige Tanke det smidigste Udtryk. Det var disse Egenskaber, der gjorde Baggesens Digtning til en ligesaa bøjelig som skarp og spids Damascenerklinge i Sammenligning med hans Tidsalders plumpere Angrebs- og Forsvarsvaaben, og det var just de samme Egenskaber, hans »Comiske Fortællinger« skyldte den velfortjente, enorme Lykke, de gjorde ved deres Fremkomst. Bindet indeholdt »Poesiens Oprindelse«, paa Wielandsk Vis behandlende Eddamythen om Suttungs Mjød, »Katten eller Elskovs Magt«, »Deukalion og Pyrrha«, en af Baggesens mange ufuldendte Begyndelser, samt »Jeppe, et Eventyr«, med et Motto af Boileau, der betegner den hele Genre:

. . . d'une voix légère
passer du grave au doux, du plaisant au sévère.

Den saa heldigt indslagne Vej til Hæder og Ry fortsatte Baggesen i den nærmest følgende Tid. 1786 tryktes den rimede Fortælling »Emma«, Sagnet om Carl den Stores Datter og hans Skriver Eginhard, indledet med den erotisk-varme Tilegnelse til Fru Pram, Baggesens første Digterperiodes platonisk tilbedte Seline (S.352):

O Du, mit Haab, min Fryd, min Sang,
min Sjæls tilbedede Veninde!
Siig, kan min Harpes svage Klang
en Adgang til dit Hjerte finde?
Kan Musens stille Harmoni
Dig, Elskte! haabe mildt at røre?
Vil Du dens kjælne Sværmeri
med sympathetisk Vellyst høre?
Kan den opfylde dette Bryst,
hvor sig min hele Himmel hæver,
hvorpaa min Tanke henrykt bæver,
med Tusinddelen af sin Lyst?
Naar ingen Kval min Sjæl betynger,
fordi Du smilte til mig ned,
naar om lyksalig Kjærlighed
jeg, drukken af min Vellyst, synger
og drømmer mig i Glædens Hjem
imellem smilende Camener
og seer de højtidsfulde Scener
og fuld af Ild udmaler dem
og i hver yndig Elskerinde
kun stræber at beskrive Dig,
naar skjøn som Kjærligheds Gudinde
Du med dit Smil bestraaler mig —
kan Du da kjende svagt igjen
et Glimt af dine Yndigheder,
lig Duggens Blink, naar Solen spreder
sin Glands paa Blomsterengen hen?
O, vil Du se hvert Træk, hver Tanke,
som sand og skjøn udmærker sig,
og tro, Camenerne dem sanke,
som Bier af en Blomst, af Dig,
og i hver rigtig Tone høre
en Gjenlyd af den Harmoni,
hvormed Du tryller tidt mit Øre
i Glædens egen Melodi;
og vil Du ej med Haan foragte,
naar Tiden kieder Dig engang,
den ubetydelige Sang,
Dig i sin Rus min Elskov bragte,
men venlig skjænke Bifalds Smil
til Sangerindens svage Toner —
jeg ej min Løn bortbytte vil
med alle Digtres Laurbærkroner!

En slig Lethed i Versbygningen, en slig strømmende Fart i Følelsesudbruddet var hidtil uden Lige, en Sejr for Sproget, som endnu Ingen havde drømt om. Og dog var det kun een af sine Strenge, Baggesen her rørte, den galant tilbedende Erotiks; hvor han kunde lade flere klinge ved samme Greb, viste sig først hans Kunsts virkelige Virtuositet, og hvor hans Satire, let flagrende hen over sin Gjenstand, ustadig i sin Flugt og med bratte Vendinger lig en Sommerfugl, kunde strejfe Tidens brændende Spørgsmaal, der var han uforlignelig i Udtrykkets Finhed og som Følge deraf trolddomsagtig beherskende en Slægt, der kun var vant til Sprogets grovere Virkninger. Saaledes i den ligeledes 1786 offentliggjorte Fortælling »Censurens Oprindelse eller Kallundborgs Krønike«.

I Baggesens Forherligelse af Trykkefriheden gjenfinde vi her Tidsalderens naive Tro paa en formel Frihed som Palladium mod alle Samfundets Brøst, men unægtelig udtalt med mere spøgefuldt flydende Tunge, end denne Sags alvorlige Talsmænd raadede over. I Digterens Øjne er Pressens Frihed Oprindelsen til og Borgen for al social Lyksalighed. Kallundborg har »i Konning Dans forlængst henfarne Dage« faaet ubetinget Trykkefrihed:

Man derfor og fornam, at mer og mer
de gamle Hexe svandt med deres Herre;
at Haandværksfolk blev efterhaanden fler
og Tiggere hver Løverdag blev færre;
thi Kunster, Videnskaber voxte frem
og Klogskab i hver Næringsvej med dem.
Man boede mageligt i nette Huse,
som fordetmeste stod i lige Rad,
man spiste god og veltillavet Mad
og drak sin Mjød af skjønt glaserte Kruse.
Aar efter Aar den mer oplyste Stad
blev smukkere. Rundt om dens vestre Side
en Skov af Skibe saaes, opfyldte med
de fjerne Jordens Egnes Herlighed.
End skjønnere man saae mod Østerlide
det velopdyrkte, rigdomssvangre Land
at prange, lig et Strøg af lutter Haver,
med alle Jordens moderlige Gaver.

Saaledes overalt paa Mark og Vand,
i Husene, paa Torvet og paa Gaden,
var nyttig Flid; og Ploven, Aaren, Spaden,
Knibtangen, Øxen, Naalen — Alt blev brugt
med mærkeligen mer og mere Frugt.
Mer ordenlig gik Sagerne til Thinge,
mer ordenlig i Kirken Sangen gik,
men hørte bedre Byens Klokker ringe;
kort Alt — endog de Halte — bedre gik.

Hvorlunde den gode Stad atter mister denne heldbringende Institution, fortælles nu med det kosteligste Lune; vi betragte Fortællingen som bekjendt og minde kun om, at ogsaa den har det Træk af Railleri med Gejstligheden, som saa hyppigt kan iagttages i Oplysningstidens komiske Digtning. Der gives et Portrait af Byens Sjælesørger Hr. Morten:

Han stærk og fyldig var og lidt tilaars,
særdeles Kjender, fremfor Alt af Heste,
men af sig selv, som Folk er flest.
Donat og Sligt han engang havde læst,
og glemt igjen; forresten som den Bedste
han brægede for Altret, præked blot
et maadeligt Kvarteer og dog saa godt
som Nogen fik sin Menighed i Slummer.
I Skriftestolen var han meget skrap,
især mod dem, hvis Ofring var lidt knap.
»Den rette Vej til Himmelen er Kummer!«
hans Mundheld var, og som en Sjæleven
han derfor rundelig uddelte den
med Lovens Straf og Profetiens Varsler
og skrubbede de Døende med Klem,
til Lægen fra hans Torden frelste dem —
iøvrigt: aad for Fire, drak for Fem
ved alle Brylluper, Begravelser og Barsler.

Ved Pram var Baggesen bleven præsenteret for Førstnævntes Foresatte, Finansministeren Grev Ernst Schimmelmann, og dette Bekjendtskab førte til en jevnlig, den forfængelige Digter højlig tiltalende Omgang med de finest dannede, overvejende tydske ade- Fornemme Bekjendtskaber.

lige Kredse: Reventlows, Bernstorfs, Stolbergs og Hertugen af Augustenborgs. Paa deres Godser levede den borgerlige Yngling et fornemt, paa aandelige Impulser rigt Liv, som hans i en forbausende Grad bøjelige Natur meget hurtigt lempede sig efter; han forkæledes af Damerne og var til Gjengjæld forelsket i dem, snart »himmelhoch jauchzend«, snart »zum Tode betrübt«. Et ægte Baggesensk Udtryk faaer den første af disse Stemninger i et Par Verslinier til Fru Pram, første Gang meddelte af KR. ARENTZEN:

Det var den allerstørste Nar
som først fandt paa at græde;
thi Alt — den Sag er soleklar —
hvori man er, hvori man var,
Alt, hvad man gi'er, Alt, hvad man ta'er,
hvad man har havt, og hvad man har,
hvorfra man foer, hvortil man far',
er bare, bare Glæde.

At Baggesens smidige Genius ogsaa med Lethed vilde kunne iføre sig disses Kredses Sprogdragt, var let at forudse, og det varede ejheller længe, inden han optraadte som tydsk Digter, ja med sin sædvanlige Enthousiasme brød en Landse for det tydske Sprog med sine bekymrede danske Venner. »Jeg har ved det,« skriver han til Pram, »lært at kjende de ædleste Mennesker, som der kun findes faa Mage til paa Jorden; ikke blot de døde, men ogsaa de levende Ædlingers Bekjendtskab skylder jeg det. Dersom Du og jeg fra Vuggen af havde talt Tydsk istedetfor Dansk, vilde vi nu skrive langt smukkere Digte ... Jeg kan ikke gjøre for, at jeg ikke har truffet saa elskelige Mennesker i Danmark, det smerter mig, men jeg kan ikke Andet end udbryde: *Quid mihi cum Dano? Germanus esse volo«* (ɔ: hvad kommer den Danske mig ved? Tydsker vil jeg være).

Det var paa denne Tid, at Baggesen omarbejdede Wielands Heltedigt »Oberon« til Operatexten »Holger Danske«, der i Oversættelse blev forelagt Germaniens Læseverden. Den bitre Fejde, som udspandt sig heraf, er omtalt i det Foregaaende (S. 340-45). Den angreb Baggesen paa det Pinligste, og hans Situation var i Virkeligheden ogsaa vanskelig. Hans kjælne Natur, men ogsaa hans bedste Aandsdannelse, hans virkelige Interesser trivedes fortrinligt i den Fornemhedens og Intelligensens Sfære, som dog egenlig var fremmed for hans nationale Udspring, hans Sammenhæng med dansk Sprog og Tankegang; men hvad der mindede ham om denne Sammenhæng, var ofte bidske Bebrejdelser fra

litteraire Fæller, lidet urbane i Tonen og derfor nu dobbelt skurrende i hans forvænte Øren, som naar P. A. Heiberg med barsk Demokratisme skrev i »Rigsdalersedlens Hændelser«: »Findes der engang en enkelt god Poet, saa fordærver Adelen og de Fornemme ham. Fra den Tid, da de Store ophørte at holde Hofnarre, tog de Poeter i deres Sted, thi Noget maatte de have at more sig med. Den idelige Omgang med fornemme Folk fordærver Talentet i Bund og Grund« o. s. v. Af denne tvetydige Stilling og af alle Holgerfejdens Pinagtigheder blev Baggesen pludselig reven ud, da Prindsen af Augustenborg skaffede ham Rejsestipendium, saa han i Foraaret 1789 kunde tiltræde den første af sine senere saa hyppige Udenlandsrejser. Gjennem Holsteen ledsagede hans Beundrere C. F. Cramer og Friederike Bruun ham; i Eutin gjæstede han »Louises« Forfatter Voss, blev optagen i hans Huslivs Idyl og blev »hans personlige Ven« i samme Nu, »hans Øjne havde mødt hans Blik«. I Hamborg besøgte han Klopstock, en »apollonisk Majestæt, indhyllet i barnlig Fortrolighed«, desværre noget for genegen til overdreven Brug af Røg- og Snustobak. Paa Hermansbjerget i Nærheden af Pyrmont betoges han af Klopstockske Reminiscenser, saa det svimlede for ham, som overhovedet altid naar han kom højt tilvejrs; en af hans mest udspilede, men tommeste Ode-Blærer blev den i »Begejstringens yderste Drukkenskab« avlede Frugt af denne Bjergbestigning, men højst betegnende for hans Betragtningsmaades Modsætning til Hjemmets gængse ere de prosaiske Reflexioner, han knytter til den: »National-Had, National-Foragt ere sande — og just af alle de frækkeste, kaadeste, dummeste, utilgiveligste — Blasfemier. Ve den afsindige Gudsbespotter, som første Gang angav den Skam-Tone, hvori Tostavelsen: Tydsker undertiden klinger paa somme Læber og i somme Blade! O de fortjente at brændemærkes med herostratisk Navnkundighed og udpibes saa højt, at deres Skjændsels Ekko skulde lyde gjennem fjerne Aarhundreder. Ve mig, om jeg tiltroede endog blot en Mængde Danske saa lav og foragtelig en Tone! Nej, kun Afskummet og Udskuddet af Nationen, kun disse enkelte Frøer, hvis Natur det nu engang blev at kvække, tiltroer jeg hine uophørlige Blasfemier. Tiden nærmer sig, da Sproghad, Nationalhad og deslige vil svinde for Jordborgerdyd, som Religionshad allerede har begyndt at svinde for en renere Moralitet. Da vil Tydskland

Udenlandsrejse.

skatte det rolige Danmarks stille Aands blide Fortjenester og Danmark med stolt Beskedenhed erkjende, hvad Jorden skylder sin største Samling af oplyste Borgere, den Nation, af hvis frugtbare Skjød Europas Frihedsaand, Bogtrykkerkunsten, Astronomien, Reformationen i Kristendommen og Reformationen i Filosofien fremgik.«

I Pyrmont, hvor Baggesen brugte en Badekur, traf han sammen med en af sine adelige Bekjendte, Grev Adam Moltke (Fader til den senere slesvigske Minister Carl M.). »Misforstaaelse, ulykkelig Kjærlighed, overnaturlig Anstrengelse og Brystsyge har sat mig i den Tilstand, hvori Du her seer mig, udbrød Moltke ved deres første Møde, idet Blodet styrtede ham af Munden — Misforstaaelser, ulykkelig Kjærlighed, utidig Anstrengelse og Nervekrampe har bragt mig i denne Forfatning, gjentog jeg, og heftige Krampetrækninger ledsagede min Fortælling.« Baggesen indviede Vennen i sin Livsskjæbne: »hvorledes han efter et yderst møjefuldt Liv paa Grændserne af Døden og Slutteriet, et stedsevarende Rov fra hans spædeste Ungdom af for de voldsomste Sygdomme, paa Pinebænken af et rasende, hans Væsens sidste Kraft fortærende Sværmeri, efterhaanden havde seet alle Glimt af Haab om Udkomme, Sundhed og Sindsro slukte.« De to Valetudinairer besluttede at gjøre hinanden Selskab paa Rejsen og fulgtes ad over Frankfurt, Worms, Mannheim, Heidelberg og Strassburg til Schweiz.

Labyrinthen Saalangt har Baggesen beskrevet sin Rejse i de to Bind af **»Labyrinthen«** i en senere Udgave kaldet »Digtervandringer«, som han udgav 1792—93 — den ypperste Prosa, som indtil da var skreven paa Dansk, en i sit Slags enestaaende Rejsebeskrivelse. »*Le style c'est l'homme*« — dette ofte misbrugte Citat gjælder her, om det ellers gjælder nogensinde: thi ligesaa proteusagtig omskiftelig Baggesens Natur var, ligesaa villigt former hans Sprog sig i »Labyrinthen« efter hans vexlende Stemninger, og ligesaa sikkert forstaaer det at meddele Læseren just det Indtryk, der efterstræbes. Man skal ikke let kunne læse f. Ex. Pas-Historien lige i Værkets Begyndelse, uden at betages saaledes af den usalige Splid mellem de stadig voxende Forhindringer og den rastløs bortilende Tid, at det næsten stemmer En for Brystet, som naar man i Drømme har travlt og dog ikke kan komme ud af Stedet. Og har man Spor af Tendenser til Svimmelhed, vil man ikke undgaa Fornemmelsen

af en vis Kildren under Fodsaalerne ved at læse Baggesens Skildring af sin Ascension op til Spiret af Domkirken i Strassburg. En saadan Tryllemagt har Stilen i denne vidunderlige Bog. Fra Afsnit til Afsnit forvandler Forfatteren sig og smutter ind just i det Sproglegeme, der harmonerer bedst med Omgivelserne. Han er f. Ex. misfornøjet med Mannheims kjedelige Regelmæssighed og udtømmer dette Thema i en Række aandfulde Betragtninger: »Snorlige Gader og sammenpassende Kvarterer i en Stad synes mig omtrent det Samme som maalte Linier og Rim i en Bog. De opvække strax Forventning om større Skjønhed, en Forventning, der i Førstningen er behagelig; tilfredsstilles den, er Fornøjelsen og virkelig fuldstændigere, men tilfredsstilles den ikke, er Misfornøjelsen saameget des større, da den, med Tilbageblik paa det pralende Løfte, gaaer over til Ærgrelse. En Stad i solut Stil lover ikke mer, end den kan holde, dens Konversation er lig den daglige Tale, sund Forstand og hist og her et godt Indfald er Alt, hvad man forlanger af den; en Stad i bunden Stil derimod sætter sig ilave, rømmer sig og begynder at deklamere — ve den, hvis den ikke opfylder alle Fordringer *in arte poetica!* Guder, Mennesker og Recensenter have til ingen Tid taget det ilde op — til al Lykke for denne min vimmelskaftede Rejse! — at man i Prosa fremkom med dagligdags Bemærkninger, med Tanker, som Folk flest kunde have dem, med simpel Menneskesands uden mindste serafisk eller satanisk Geni; men Guder, Mennesker og Recensenter have til alle Tider strengeligen forbudt alle, indtil de mindste Stænk af Maadelighed i Vers. Enhver Poet er det paalagt under Straf paa Ære, Liv og Gods at se, hvad ingen Anden seer, tænke, hvad ingen Anden tænker, og fra Begyndelsen til Enden ikke at gaa som gemene Folk, men at fremgaa som en Brudgom af sit Kammer, som en Helt til Sejersslaget, som Solen fra Østen til Vesten, bestandig straalende, bestandig den høje, den herlige, den samme! Uden at skeje til højre eller venstre, end sige som Loths overmaade prosaiske Hustru at vende sig rent om, maa han spanke, fremtrine, taktskride — efter Omstændighederne vel og trave, galoppere, ja selv flyve, ligefrem, kun ligefrem, bestandig ligefrem, som den løbske Hingst, som Lysstraalen, som det træffende Lyn, som Stormen, som Ørnen og som hans hele øvrige Familie. Engel eller Djævel maa han være — kun ikke blot Menneske!

Det Samme gjælder i mine Tanker om Stæder. I ubundne Gader og rimfrie Kvarterer tager jeg tiltakke med Huse — i de bundne og rimede derimod forlanger jeg lutter Paladser. Thi hvorfor gav man sig ellers den Umage at binde og rime dem?« Herefter følger en skjemtende Undersøgelse af, om man overhovedet burde »binde eller rime nogen Ting, det være sig Tanker, Træer, Bygninger eller Mennesker, i denne forresten i sig selv meget naturlige Verden, paa denne lille dagligdags, ikke mindre end cirkelrunde, aldeles ikke i lige Linie løbende, saare prosaiske Jordklode«, og efter en aandfuld Applikation af Naturens Forhold paa Digtekunstens vender Forf. saa tilbage til sin »Stad paa Vers«: »Den er ikke blot sammenpakket og sammenpresset, men tilskaaren og tilspidset. Jeg veed ikke, om det ogsaa hemmelig bidrager noget til min Afsky for dens rette Linier, Kvadrater og Tærninger, at Intet i den menneskelige Gestalt er vinkelret eller firkantet. Man frygter, at Beboerne i en saadan By alle Øjeblikke støde sig. Det er mærkeligt, at Smagen endnu aldrig har indført firkantede Drikkeglas. Jeg troer heller ikke, at man kunde drikke Andet end Apothekerdraaber og højt Brændevin deraf — Vin og Kildevand umuligt. Is derimod kan jeg ret godt tænke mig i firkantede Glas, og dette gaaer saa vidt, at Vand midt om Sommeren i en firkantet Flaske (der gives desværre deslige!) forekommer mig frossent. Ogsaa fryser jeg paa en Maade her i Mannheim; jeg stivner. Jeg kunde umuligen løbe her med en vis Fart. Jeg føler det inderligt, jeg kunde umuligen blive forelsket her, idetmindste ikke paa Gaden, som dog i nogenlunde krumme Byer er muligt. Al Varme, al Bevægelse, al Kjærlighed er rund eller idetmindste oval, spiral eller paa en og anden Maade bugtende. Kun det Kolde, det Ubevægelige, det Ligegyldige og selv det Hadefulde er snorlige og kantet. Stod Menneskene for Exempel tilfelts i Grupper, i runde Kredse, istedenfor i Kolonner og Geledder, vilde de danse istedenfor at slaas. Derfor beroer og den hele Taktik paa Vinkler. Naar saae man en kantet Flamme, naar jeg undtager den dræbende Lynild, der dog vel kun synes saa? — en snorlige Bæk? en stiv Omfavnelse? hvor yndigt bugter sig Luen! hvor dejligt bølger og snoer sig den rislende Flod! og hvor bøjeligt, hvor slyngende, hvor rundt er Alt i Gruppen Amor og Psyche! Det Ligeste paa Mennesket er de kolde, ubevægelige, bidende

Tænder — og dog har den skjønne Natur sørget for, at de staa i en Halvcirkel. Livet er rundt, og Døden er kantet. Vi komme runde og bugtende til Verden og gaa kantede og stive derfra« o. s. v. — Vor Tid vil gjerne gjøre sig til af sin elegant causerende Feuilletonstil. Let skal det ikke falde den at opvise paa samme Tid saa tankerig og letstrømmende Underholdning som denne hundred Aar gamle Rejse-Feuilleton.

Forlovelse og Giftermaal.

Ved Indgangsporten til Schweiz, ved Basel, standser Baggesens Tourist-Referat. Men just her tog hans labyrinthiske Livsvandring en Vending, der blev af større personlig Betydning for ham end nogen af de foregaaende. Paa St. Peters-Ø i Bielersøen hyldede han Mindet om Rousseau, »Aarhundredets menneskeligste Menneske«, hvis Personlighed overhovedet nu alt mere og mere bliver hans Forbillede, medens

SOPHIE BAGGESEN, f. HALLER.
Efter et Digterens Sønnesøn, Hr. Civilingenieur Baggesen i Strassburg, tilhørende Portrait.

den tidligere forgudede Voltaire træder i den Grad tilbage, at den i sine Sympathi-Svingninger som i alt Andet saa uforbeholdne Baggesen Aaret efter erklærer: »Kunde jeg udslette Voltaires Existens af mit Vidende, jeg vilde give to Aar af mit Liv derfor«. I Zürich besøgte han Lavater, hvis fysiognomiske Skarpblik gik saa vidt, at han af Baggesens Ansigt, især af hans Mund, kunde se, han var Dansk! Bekjendtskabet blev inderligt, Afskeden var smertelig. Ved Thunersøen traf han Frøken SOPHIE HALLER,

Barnebarn af den berømte Naturforsker og Digter Albrecht von Haller, Forfatteren til den dybsindige videnskabelig-digteriske Bekjendelse:

> In's Inn're der Natur dringt kein erschaff'ner Geist;
> zu glücklich, wem sie noch die äuss're Schale weist.

Baggesen stod strax i Fyr og Flamme, og i et Brev til Hjemmet udformer han sit Indtryk paa sædvanlig stilmæssig Maade: »Intet i Verden overgaaer Dalene med alle deres ubeskrivelige Fortryllelser, naar man undtager Bjergene med deres flydende Krystaller; disse overgaaer Intet undtagen Himmelen, hvis Skyers Tryllemagt overgaaer Alt, saanærsom Mændene, der bo i disse Dale, mellem disse Bjerge, drikke af disse Bække, indaande denne Luft og ikke overtræffes af Noget paa Jorden, undtagen af Fruentimmerne — og blandt disse straaler med aldeles fordunklende Glands Frøken Sophie Haller.« I Bern fandt Baggesens Forlovelse med den enogtyveaarige Patricierinde Sted, og efterat der var afsendt Breve til Hjemmet, for at sætte Velynderne i Bevægelse med Hensyn til Sikringen af en Stilling, der kunde gjøre Giftermaalet forsvarligt, ilede Baggesen til Paris, hvor Revolutionens første Optrin forjættede en verdenshistorisk Handling, som den for alle sin Tidsalders Bevægelser saa øjeblikkeligt modtagelige Digter absolut maatte overvære paa selve Skuepladsen. Han optraadte endogsaa som Akteur. »Jeg har dandset en Solo paa Bastillens Ruiner«, skriver han i et Brev — paa Fransk naturligvis — »jeg har trampet dette Taarn under Fødder. Franskmændene applauderede mig, da de saae mig dandse paa Tomten — de fandt, det var en fransk og en ypperlig Ide.« I *Assemblée nationale*, som han kalder »en Forsamling af tolvhundrede Konger«, hører han Mirabeau og Robespierre. »Paris er ikke længer blot fransk«, skriver han, »det er . . . Navnet herpaa har man ikke endnu; thi græsk, romersk, engelsk, er Intet derimod. Intet kan lignes med den Frihed, Broderlighed og Lighed, som hersker her.«

Ved Tilbagekomsten til Bern forefandt Baggesen de Breve fra Hjemmet, i hvilke Prindsen af Augustenborg og Grev Schimmelmann tilsagde ham deres Understøttelse med Hensyn til et Livserhverv. I Marts 1790 holdt Baggesen Bryllup, og i Juni tiltraadte han Hjemrejsen med sin unge Hustru, bevægende sig lang-

somt gjennem Tydskland, hvor der aflagdes adskillige Besøg: hos Wieland i Weimar, hos Schiller og Reinhold i Jena o. fl. Med den sidstnævnte Kantianer sluttede Baggesen et varigt Venskab, som har affødt en for Tidshistorien meget værdifuld Brevvexling; selv var Baggesen højlig optagen af Kants Filosofi og viste ham sin Hyldest ved at antage hans Navn og kalde sig »Jens Immanuel«, men nogle Aar efter er han færdig med ham og betegner hans Lære som »den paa eengang haardeste og huleste filosofiske Nød«. Ud paa Efteraaret naaede Ægteparret Kjøbenhavn. Baggesen havde imidlertid faaet Titel af Professor og sysselsattes foreløbig med pædagogiske Arbejder for Prinsen af Augustenborg, der stod i Spidsen for den 1790 nedsatte Kommission for det lærde Skolevæsen og Universitetet.

Aaret efter Hjemkomsten samlede og sondrede Baggesen sin tidligere Digtning og udgav den saaledes gjennemseet i to Bind »Ungdomsarbejder« 1791 (med de komiske Fortællinger »Døden og Doktoren«, »Constance«, »Forfatterens Liv og Levnet af hans Fætter, »Ja og Nej eller den hurtige Frier«, »Emma« o. fl. — En kritisk Udgave af »Eventyr og Fortællinger« skyldes A. ARLAUD, 1889). I de følgende Aar saae, som alt nævnt, »Labyrinthen« Lyset og blev strax oversat paa Tydsk. Men Begejstringen for Baggesen var allerede nu langtfra saa stærk som ved hans Debut, trods den langt større Modenhed, han lagde for Dagen i sine senere Skrifter; han længtes bort igjen og endnu mere hans Hustru, der var svag efter Fødselen af det første Barn. I Foraaret 1793 brød han op med sin Husstand, indbildende sig selv, at han havde til Formaal Indsamlingen af pædagogiske Kundskaber: »Opdragelsen, dette vigtigste Middel til Humanitetens Fremme og Udbredelse, var fra det Øjeblik, da jeg begyndte selv at tænke, det Studium, det Arbejde, jeg fandt den inderligste Lyst til. For at indsamle den Kundskab i dette Fag, som Bekjendtskabet med de bedste Lærere og de bedste Læreanstalter hist og her i Europa alene kan forskaffe, har jeg ønsket, arbejdet for og opnaaet denne anden Rejses Muliggjørelse.« Den gik gjennem Tydskland og Schweiz. I Bern kom den anden Søn til Verden — Carl Reinhold, der senere blev Præst i sin Fødeby — men den Førstefødte døde. Efterladende sin Hustru hos hendes Forældre, drog Baggesen til Italien, tilbragte fire Maaneder der og i Wien,

levede atter et halvt Aar sammen med sin Familie i Schweiz og begav sig i Begyndelsen af 1795 hjemefter, men gjorde fra Weimar alene en Afstikker til Paris, hvor han fra en Tribune i Konventssalen var Vidne til Revolutionens grufuldeste Optrin den 1. Prairial (20. Mai), da tredivetusinde sultne og fortvivlede Jakobinere stormede Forsamlingssalen og bl. A. Konventsmedlemmet Féraud, en personlig Bekjendt af Baggesen, blev dræbt, hvorefter hans blodige Hoved paa et Spyd blev løftet op foran Præsidenten. Men endnu kunde en slig Scene ikke lamme Digterens Begejstring for Revolutionskampen. »Jeg takker Gud,« havde han kort forinden skrevet til Reinhold, »for den Naade at leve samtidig med den store indre og ydre Aabenbaring af Fornuften og Friheden. At se Menneskeheden *en masse* i energisk Kamp for at naa det store Maal, saaledes lide og blode som i dette Aarhundredes Slutning, dette er et Syn, ved hvilket man med blodende Hjerte føler sig løftet til den tredie Himmel. Vel bløder Menneskeheden, og det menneskelige Hjerte bloder ved Rædselsscenerne; men Menneskehedens Sjæl, Friheden, hæver sig, og den frie Sjæl jubler, trods de blodige Taarer, mod Himlen«. — Resten af Aaret og det følgende Halvaar tilbragtes dels paa Augustenborg, hvor Sønnen August — død som dansk General, Udgiver af Faderens Biografi — blev født, dels i Kiel, og først i Sommeren 1796 kom Baggesen atter til Kjøbenhavn, hvor han ved Prinsens Protektion var bleven udnævnt til Viceprovst paa Regensen. Længe varer det ikke, før han ynkeligt klager over denne Stillings Besværligheder, som han maa have havt et særligt Talent til at lade voxe sig over Hovedet: »Den evindelige Tagen fejl mellem 35 mig i et Knippe overgivne Nøgler o. s. v. o. s. v. har lært mig at kjende en splinterny Tilværelse, som er intet mindre end behagelig. Hertugen har paa eengang gjort mig til Provst, Reparationsopsynsmand, Dørvogter, Husvært, Natvægter, Gaardskarl, Universitetsbud og hvad veed jeg Alt.« Hertil kom Sophie Baggesens stadige Sygelighed. For at samle sig om noget Centralt midt i al denne Forvirring gav Baggesen sig til at oversætte Homer og opdagede til sin store Glæde, hvor villigt det paa Dansk saagodtsom ukjendte Hexameter formede sig under hans Behandling. »Det danske Sprog er den righoldigste Gren af det gamle cimbriske og det, der paa Jorden mest ligner det græske«, skriver han til Reinhold; alt tidligere

Atter Hjemkomst og Udrejse.

havde han udtalt (i Fortalen til »Ungdomsarbejder« II.): »Jeg er vis paa, at Gratierne selv, hvis de af Europas levende Sprog skulde vælge sig et til Morgendragt, efterat have spejlet sig med alle de andre, vilde beholde det danske.« Dets eneste Mangel er dets ringe Rækkevidde, der stundom kunde faae Baggesen til at »græde bitre Taarer over, at ikke det tydske Sprog eller et andet af Hovedarbejderne i Vingaarden brugt Sprog blev hans Modersmaal;« nu kunde han kun gjøre sig forstaaelig for »de nordiske Fiskere, der aldrig ro langt fra deres Kyster, og ikke for de Oceanet gjennempløjende Sømænd«.

Regensboligen blev ikke noget stadigt Hjem for Baggesen. Ikke tre Fjerdingaar efter Indflytningen maatte han atter paa Vandring og naaede med sin syge Hustru, sine to smaa Sønner og Barnepige Kiel i Foraaret 1797. En Maaned maatte tilbringes i en Gjæstgivergaard, og her udaandede den ikkun otteogtyveaarige Sophie en Dag i Majmaaned. Syg paa Legeme og Sjæl bragte Faderen de moderløse Drenge til deres Bedstemoder i Bern.

Vi standse her et Øjeblik, for at kaste et Blik paa de mindre Poesier, som bleve til i disse Udlændighedens Aar. De ere for en ikke ringe Del tydske og høre som en Følge deraf en anden Litteratur til end den her behandlede, men der maa dog ialtfald mindes om saa gratieuse Digtninger fra Baggesens sprogsmidige Pen som Skærslibervisen (»Es kam ein fremder Schleifer daher«) med de bekjendte Linier: Tydske Digte

Mein Herz ist wie ein Taubenhaus:
Die eine fliegt hinein, die andr' hinaus;

om den smukke Dichterlied (»Der Dichter liebt den guten Wein«), og den berømte Drikkesang »Die gesammte Trinklehre« (»Seit Vater Noah in Becher goss«). De findes i de to anselige Bind »Gedichte von Jens Baggesen«, som udkom i Hamborg 1803. Af de danske Digte ville vi mærke os Protesten mod Schillers »Götter Griechenlands«: det i samme Versemaal skrevne Digt »Den eneste Gud«, Oden »Skabningens Haleluja« og den varme Hilsen »Til mit Fædreland, Gjensyn og Tilbageblik«, med den senere saa ofte anførte Strofe: Danske Digte

Ak! ingensteds er Roserne saa røde,
ak! ingensteds er Tornene saa smaa,
og ingensteds er Dunene saa bløde
som de, vor fordums Uskyld hvilte paa —

hvorefter der fortsættes med de smeltende smukke Toner fra Barndomsminderne:

Ak, thi Hyrdinders Dans til Hjertets Kvad
ved Arnos Bred er tvungen mod de Lege,
hvori for Høgen vore Duer vege;
thi Heloises Lund seer tornet ud
mod Krattet, hvor, omsnært af Brombærranken,
Du favnede som Barn din første Brud;
og Skrækhorns Himmelspids er dog ej høj som Banken,
hvorpaa jeg efter Maanen greb, og Tanken,
den første Tanke, tabte sig i Gud.

Ogsaa adskillige Rimbreve bleve til i disse Vandreaar, og enkelte af dem offentliggjordes, men de fleste gjemtes til den senere udkommende Samling.

Op og ned slyngedes den af Naturen alt noksom sensible Digter i Livets Bølgegang. Hans Skjæbne skulde ikke bringe hans Temperament til Ro. Med smerteligt Skarpblik for sin Ulykkes Omfang fremstiller han dens Udspring og Følger. »At jeg af Naturen fik et farligt Overmaal af Fantasi,« skriver han til Augustenborgeren, der var nærved at tabe Taalmodigheden med ham, »at jeg ligesom med Modermælken indsugede en umaadelig Irritabilitet, at Armodens Elendighed i mine første to Decennier nærede denne sorgelige Egenskab, at overdreven Vaagen og Studeren, unaturlig Anstrengelse og en halv zigeuneragtig Levevis forhøjede den, at min usalige Verseskriven og Smigrerierne, som var en Følge deraf, gjorde det Onde værre, at min senere Existens uden Plan, uden Hvilepunkt, snart hist, snart her, med en sværmerisk, altfor lidenskabelig elsket, efterhaanden hendøende Hustru, og en vedvarende Sygdom, der alene var tilstrækkelig til at forgifte et Menneskes Tilværelse — ikke var skikket til at bringe mit oprørte Jeg i Ligevægt, at jeg med eet Ord ved Natur, Kunst og Skjæbne er bleven et svagt, fantastisk, uordenligt, besynderligt, lidenskabeligt Menneske: derom tvivler vel Ingen, der har kjendt mig.« Saaledes klager Baggesen, naar han seer sin Skjæbne sortest. Men just hans let bevægelige Fantasi, hans lidenskabelige Hengivelse i Øjeblikket, hans Drift til at smedde Planer og slippe dem halvudførte, yder ham atter en Trost, som tungere Naturer have vanskeligere ved at finde. Paa St. Bernhard — undervejs til Milano — tænker han i et mørkt Øjeblik paa at blive Munk blandt Brødrene paa Bjerget, men efterhaanden »bortgrønner« Foraarsskjønheden det Gule i hans Galdefeber; han morer de Vandrende

med Guitarspil og Sang, og paa »den højeste af alle Jordens beboede Højder« forherliger han »den største af alle Datidens Hærførere« i Oden til Bonaparte. Nye Giftermaalsplaner spire frem. To Gange bliver han ved sin Svigermoders Mellemkomst forlovet med Døtre af ansete Schweizerfamilier, men begge Gange hæves Forbindelsen efter nogen Tids Forløb. Tredie Gang fæster han i Paris den unge, smukke og talentfulde FANNY REYBAZ, Datter af den genfiske Ministerresident hos den franske Republik, forhenværende evangelisk Præst i Genf. Han følger sin Datter til Kjøbenhavn, da Baggesen 1799 henter sin Brud, og tager Bolig hos de Nygifte. Digteren var imidlertid bleven Medlem af Theaterdirektionen; sine Lidelser i denne Stilling har han beskrevet med henrivende Lune og i en aldeles mesterlig, med alle metriske Vanskeligheder overgivent spøgende Form i »Theateradministratoriaden«, optagen 1807 i »Eventyrer og komiske Fortællinger«. Men skjøndt Baggesen saaledes havde en dobbelt Embedsvirksomhed at røgte, skulde han dog heller ikke dennegang slaa Rod i Hjemmet. Den zarte og forvænte Genferinde kunde ikke finde sig tilrette i de nye Omgivelser eller gjorde, rigtigere sagt, slet intet Forsøg derpaa, vilde ingen Bekjendtskaber stifte, ikke lægge sig efter Sproget og stod med sin romanske Aandsdannelse og sit kølige, afmaalt tilbageholdne Væsen sin Mands Tanke- og Følelsesliv saa fjernt, at noget sjæleligt Fællesskab omtrent var utænkeligt. Endmere uhyggelig blev Situationen, da Fanny Aaret efter Bryllupet maatte betale en Datters Fødsel med et langvarigt Sygeleje. »Der er ikke at tænke paa noget Arbejde for mig,« skriver Baggesen. »Sygestuen, Barnet, Ammen, Kjøkkenet — kort alle de Forretninger, som i et ordenligt Hus paaligge en Kone, og som min Fanny formedelst Sproget aldrig kan besørge, sluge min Tid.« Og saa tumlede hans Hoved endda med Planen til et verdenshistorisk-mythologisk Epos, i hvilket alle Tidens vældige Brydninger skulde fremstilles og dømmes. Som alt endnu ikke Paabegyndt stod det naturligvis for ham i Fantasiens mest straalende Skjær . . . kunde han dog blot faae taget fat paa det . . . ja, han maatte bort, til selve de store Begivenheders Skueplads. I Efteraaret 1800 brød han med Kone og Børn op til Paris og mente at skulle blive borte for bestandig. »Søg at kunne blive i Paris«, skrev Prinsen af Augustenborg til ham. Han havde

Nyt Ægteskab.

trættet sine Beskyttere, og de mente, hans Virksomhed i dansk Litteratur var afsluttet.

Afskedsfest. Efter Indbydelse af to unge Medlemmer af Dreiers Klub: H. C. Ørsted og A. Oehlenschläger, sagde Klubben den bortdragende Digter Farvel ved et til hans Ære givet Afskedsgilde. Der blev sunget en af OEHLENSCHLÄGER forfattet kjøn Sang:

Den, som med Snillets hvasse Pile
nedfældte Dumhed, Fordom, Svig,
den, som fik Øjet til at smile,
naar det med Taarer hæved sig,

den, som god Smag og ædel Varme
og Følelse i Alles Bryst —
han trykkes bør i Broderarme,
før han forlader Danmarks Kyst.

»Et Exemplar af denne Sang — fortæller Oehlenschläger i sine »Erindringer« — som Baggesen under Afsyngningen havde holdt i Haanden, gav han mig tilbage, gjennemvædet af Taarer, idet han omfavnede mig og testamenterede mig »sin danske Lyre«, som han nu ikke havde isinde at slaa mere.«

Saaledes mødtes i Aarhundredets sidste Dage det Gamle og det Nye, det Vigende og det Fremskridende. Men de vare endnu ikke helt færdige med hinanden. Der forestod en Opgjørelse.

Vi komme altsaa tilbage til Baggesen, men ville alt her nævne de Skrifter, der give Oplysninger om hans Liv. Det er først »Jens Baggesens Biografi« af AUGUST BAGGESEN, 1.—4., 1843—56, dernæst, særlig i litterairhistorisk Henseende, KR. ARENTZENS Studie »Baggesen og Oehlenschläger«, 1.—8., 1870—78. En fattelig Fremstilling af de aandelige Paavirkninger, Baggesen var Gjenstand for, især i sin Ungdom, har L. SCHRØDER givet i »Ewald og Baggesen, deres Læremestre og deres Velyndere«, 1884.

Blandt Boghandlerne og Bogtrykkerne i det forrige Aarhundredes sidste Halvdel træffe vi paa Navne, der endnu den Dag idag ere knyttede til betydelige Foretagender paa disse Virksomhedsomraader. Omtrent 1770 grundlagdes saaledes den Gyldendalske Boghandel, det første Firma, der førte Forlagsforretningen ind paa bredere Baner og blev af megen Betydning for Litteraturens

Fremvæxt. Dets Stifter, den jydske Skoleholdersøn SØREN GYLDENDAL (1742—1802) blev Student fra Aalborg Skole og havde tidlig ansete videnskabelige Forbindelser, ligesom han selv var litterairt ydende i kritisk-bibliografisk Retning ved Affattelsen af

Efter et Maleri af Erik Pouelsen.

den raisonnerende Fortegnelse over Trykkefriheds-Periodens Skrifter og af kortfattede Recensioner i »Kritiske Efterretninger«. Idet disse Interesser forenedes med Jydens medfødte Handelstalent og med Tidsalderens strenge Forretnings-Orden, fremgik der af denne

Samvirken i Aarenes Løb en stedse udvidet Virksomhed, frugtbar paa Initiativer og rig paa Løn, saa TODE allerede en halv Snes Aar efter Firmaets Grundlæggelse kunde spørge: »Naar havde Danmark saadan en national Boghandler som Gyldendal? Hvormeget har denne brave Mand, som forener de Indsigter og den Smag, der gjør en Litteratur Ære, med den Spekulation, der karakteriserer den sande Handelsmand, ikke udgivet?« Omtrent tredive Aar efter den Gyldendalske Boghandels Stiftelse, lige ved Aarhundredskiftet, omfattede dens Forlagskatalog c. 800 Skrifter, deriblandt nogle af betydeligt Volumen. Vi træffe her Navnene Balle, Bastholm, Ove Malling, Langebek, Suhm, J. Baden, Guldberg, J. S. Sneedorff, Schytte, P. Kofod-Ancher, H. Stampe, Tyge Rothe, Tullin, Wessel o. m. fl. Af omfangsrige Værker kan mindes om ESAIAS FLEISCHERS »Forsøg til en almindelig Naturhistorie«, udkommen fra 1786 til 1804 og udgjørende omtrent 1000 store, i 26 Bind fordelte Oktavark; en Samling Rejsebeskrivelser i 16 Bind; tre store Skuespilsamlinger i tilsammen 25 Bind o. s. v.

Et andet ind i vor Tid rækkende Firma er J. H. SCHUBOTHES, egenlig en Fortsættelse af den 1728 grundlagte Mumme'ske Boghandel. Forsvundne ere derimod de i sin Tid saa bekjendte Firmanavne CHR. G. PROFT, FR. BRUMMER og K. H. SEIDELIN, til hvilke sidste to der er knyttet en Anekdote, som viser, at det i vore Dage grasserende Kapløb om Oversættelser ejheller var ukjendt paa hin Tid. Brummer bekjendtgjorde 1799: »Lafontaine [den bekjendte tydske Romanforfatter] agter til Nytaar at udgive en ganske ny, hidtil utrykt Samling af Fortællinger, hvoraf der paa mit Forlag udkommer en Oversættelse« — hvilken Bebudelse Seidelin vittigt overbød i følgende Annonce: »Gjøres hermed vitterligt, at alle Bøger, som ere skrevne eller herefter skrives paa noget menneskeligt Sprog, udkomme oversatte paa Undertegnedes Forlag. Dette bekjendtgjøres for at undgaa Kollision.«

Blandt Provinsforretningerne havde CHR. H. IVERSENS i Odense et afgjort litterairt Præg paa Grund af Besidderens aandelige Livfuldhed og Interesse. Han udgav de »Fynske Aviser«, som spillede en ikke liden Rolle i det skjønlitteraire Liv langt ind i vort Aarhundrede, samt et Maanedsskrift »Almennyttige Samlinger«, der drev det til 40 Bind. I Odense virkede desuden SØREN HEMPEL og FR. MILO som Avisudgivere og ansete Forlæggere.

Samtidig med den Gyldendalske Boghandel anlagdes i Kjøbenhavn Thieles Bogtrykkeri, stiftet 1770 af JOH. RUD. THIELE fra Grevskabet Lippe i Westfalen. Nogle Aar yngre er J. H. SCHULTZ'S Officin, hvis Grundlægger JOH. FR. SCHULTZ tillige var Udgiver og navnlig levede højt af Rahbeks utrættelige Pen; da hans Trykkeri gik tilgrunde i den store Brand 1795 og en Ven beklagede hans Ulykke overfor Digteren Samsøe, svarede denne: »Et Trykkeri faaer han sandfærdigt nok igjen; men var Rahbek brændt for ham, saa kunde han gaa Gade op og Gade ned og spørge: hvor skal jeg faae mig en Rahbek?« — Som Kunstner i sit Fag stod dengang NIC. MØLLER øverst, anerkjendt baade af Nyerup og Tode som en Bogtrykker, der vilde kunne hævde sit Ry overalt i Europa; men selv hans Arbejder — og da end mere de Andres — stod endnu langt tilbage i Skjønhed og Korrekthed for den franske, engelske og hollandske Presses Ydelser i dette Tidsrum. Fremgang var der imidlertid paa Bogfremstillingens som paa Bogforhandlingens Omraade; i det følgende Aarhundredes første Fjerdedel hæmmedes denne Fremgang desværre af slette økonomiske Forhold, just paa samme Tid som Aandssiden af Litteraturen udfoldede sig saa mægtigt; derfor træde selv dens mest ædelbaarne Skabninger os hyppigst imøde i det uanseligste Skrud.

NAVNEFORTEGNELSE

TIL ANDET BIND.

Kursiv-Tallene henvise til Hovedstederne, hvor vedkommende Forfatter er omtalt.

T.

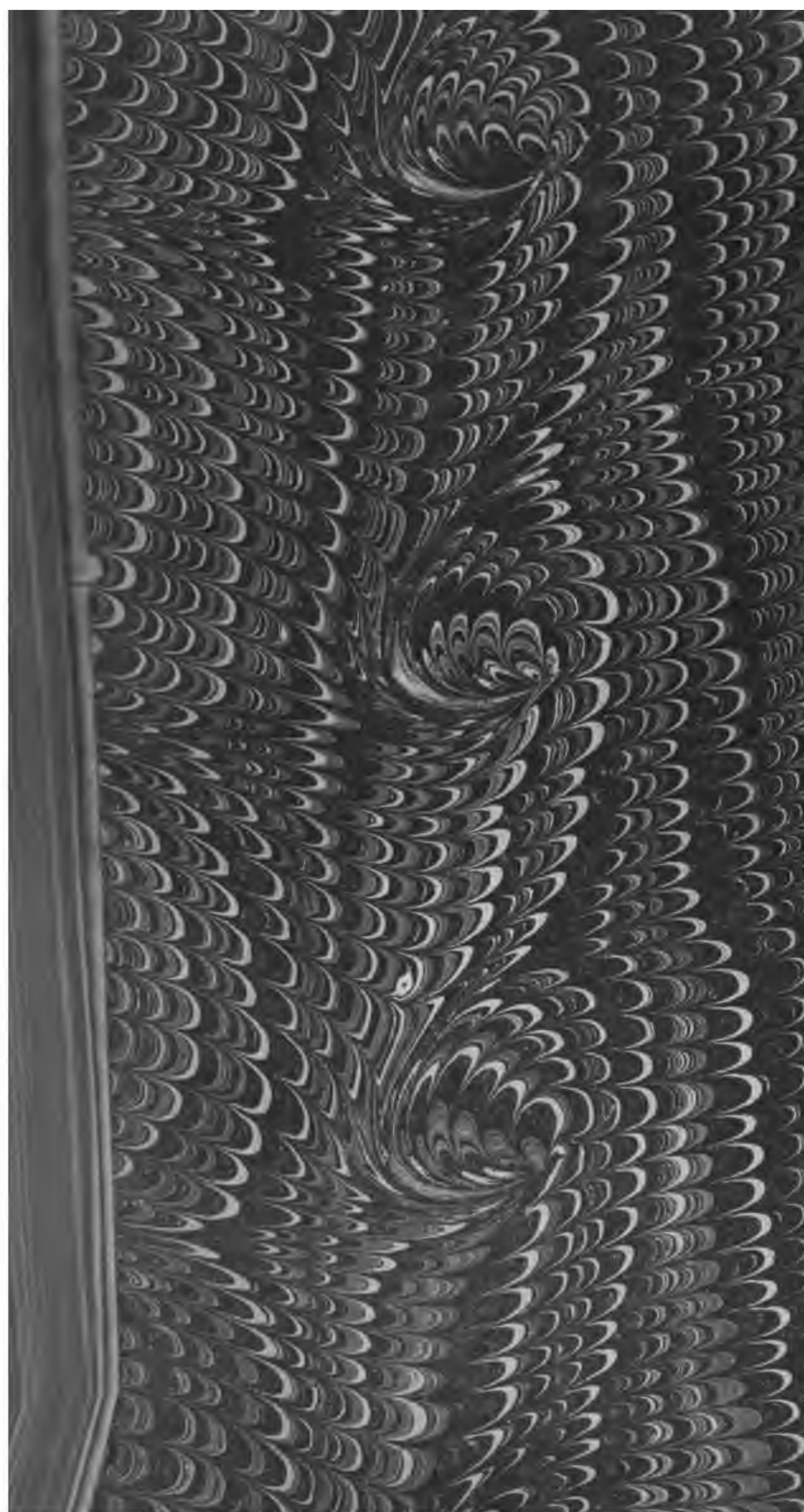
U.

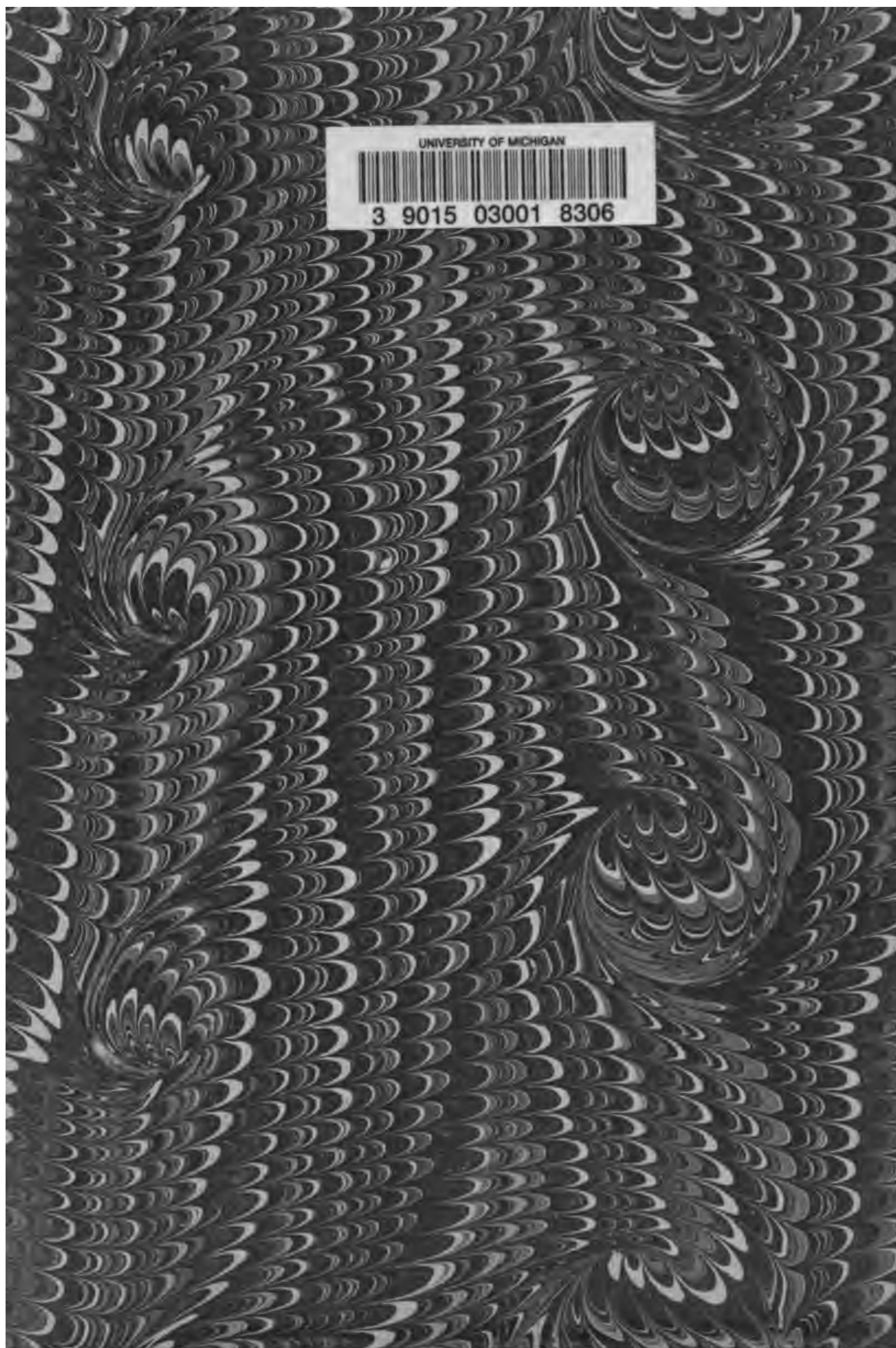

539 1-3

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 03001 8306

